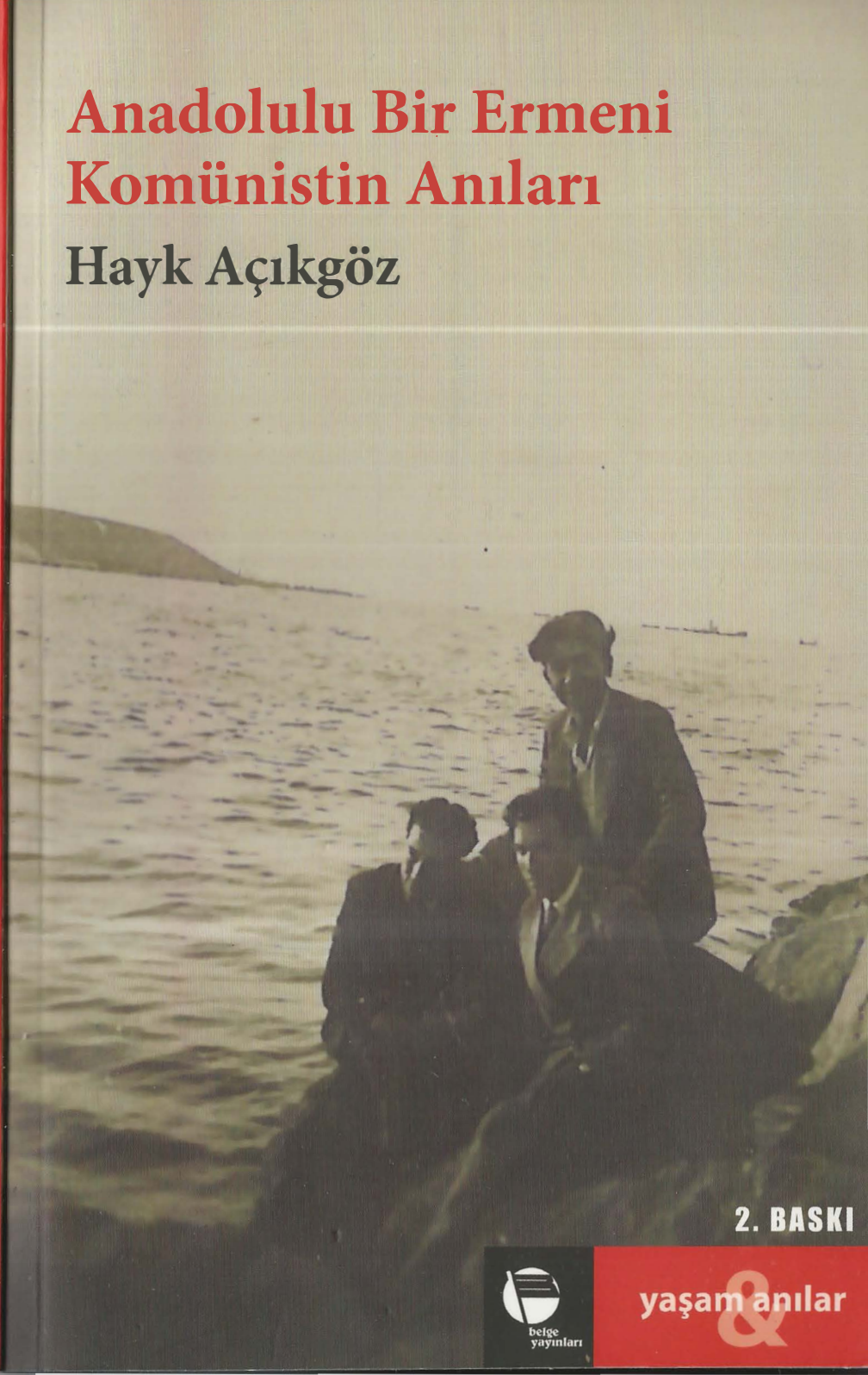
Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları

Hayk Açıkgöz

belge yayınları

Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları

Hayk Açıkgöz

2. BASKI

belge yayınları

yaşam & anılar

Hayk Açıkgöz, 1918 yılı Havza, Samsun doğumlu.

Samsun'da lise öğrenimini bitirdikten sonra yüksek tahsil almak için İstanbul'a geldi. Burada tıp öğrenimi almaya hak kazandı. İkinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelen tıp öğrenimi sırasında sosyalist düşünceyle ilgilenmeye başladı. Kendisi gibi öğrenci arkadaşlarıyla önce siyasal okumalar sonrasında küçük çaplı siyasal bir örgüt kurdular. Savaş yıllarında TKP aramaya öncelik verdiler. Komünist parti bu devirde yeraltı calışması yapıyordu, gücüde yetersiz olduğu için Hayk partiyi çok sonra buldu. Kadir Pirhasan (Vedat Türkali) ile hücre kurdu. Üye olmasından hemen sonra Abidin Dino'nun da karıştığı bir soruşturmayla gözaltına alınacaktır. Çok ağır işkencelerden sonra tutuklanacak savaş bitimine yakın İtilaf devletinin casus ve yandaşlarını kapsayan afla dışarı çıkacaktır.

Aralık 1949'da Lübnan'a kaçtı. Sonraki yıllarda Polonya ve Doğu Almanya'da siyasi mülteci olarak yaşadı.

29 Aralık 2001 yılında Leipzig'de yaşama veda etti.

BELGE YAYINLARI: 533
Yaşam ve Anılar Dizisi

ANADOLULU BİR ERMENİ KOMÜNİSTİN ANILARI
Hayk Açıkgöz

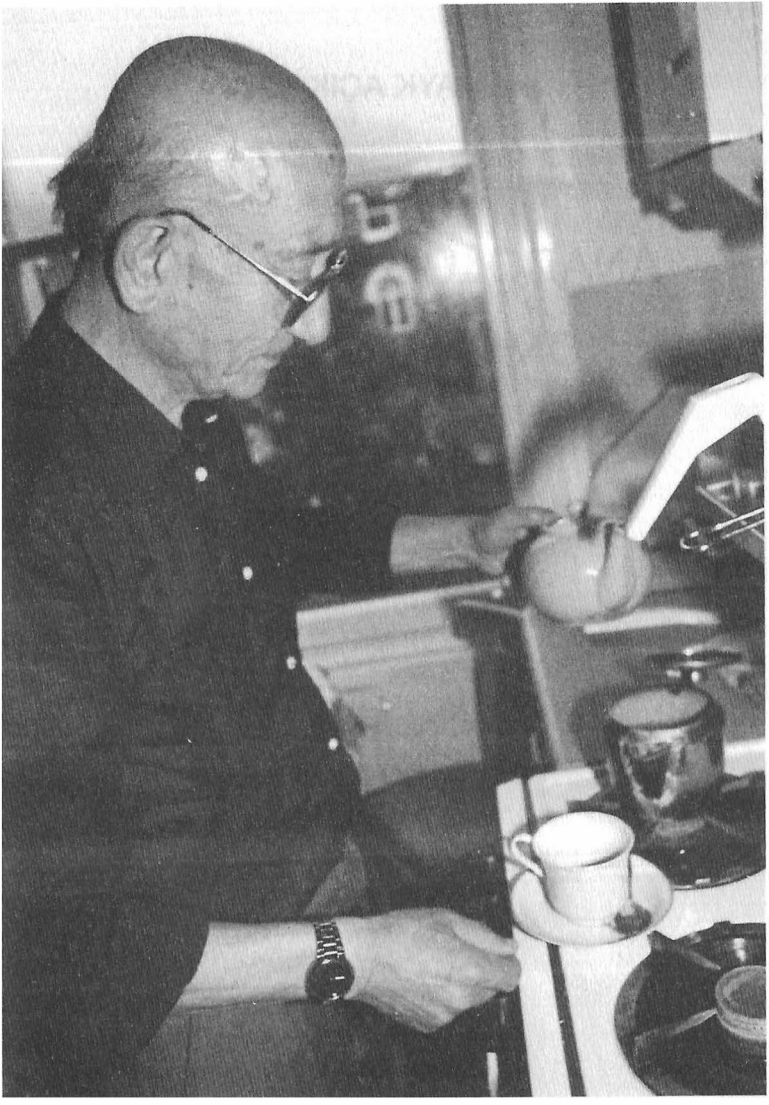
Sayfa Düzeni I Aristan
Düzelti I Ahmet Batmaz
Kapak Tasarım I Mert İnan
Birinci Baskı I Nisan 2006
İkinci Baskı I Ağustos 2015

İç/Kapak Baskı-Cilt I Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi C Blok, No: 239
Topkapı - Zeytinburnu / İstanbul 0 (212) 613 12 11
Sertifika No: 12491
©
BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK
Cemal Nadir Sokak, Büyük Milas Han, No: 26-28
D. 121-130, 34112 Cağaloğlu-Fatih / İstanbul
Tel: 0 (212) 517 44 53
E-mail: belgeyayinlari@gmail.com
www.belgeyayinlari.com
Sertifika No: 11206

HAYK AÇIKGÖZ

ANADOLULU BİR ERMENİ KOMÜNİSTİN ANILARI

belge yayınları

İ Ç İ N D E K İ L E R

BİRİNCİ KISIM 7
Birinci Bölüm: Türkiye'de 7
Bir Su Değirmeninde Misafirliğim 23
Hayatımın İlk Dönüm Noktası 32
Lise Hayatım 34
İkinci Bölüm: Hayatımın Yeni Bir Dönüm Noktası:
İstanbul'a Okumaya Gidiyorum 45

Üçüncü Bölüm: 135
Müteferrika 167
Müteferrikadan Tipler 170

Dördüncü Bölüm: 263

İKİNCİ KISIM: Lübnan'da 281

ÜÇÜNCÜ KISIM: Varşova'da 423

DÖRDÜNCÜ KISIM: Alman Demokratik
Cumhuriyeti'nde: Dördüncü Kısma Önsöz 473
Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde 478

SON SÖZ 647

BİRİNCİ KISIM

BİRİNCİ BÖLÜM:
TÜRKİYE'DE

Hayat doğumla başlar. Ben de hayatımdan, gördüklerimden, düşündüklerimden pasajlar vermeye doğumumla başlayacağım. 1918 senesinin karlı bir kış gününde, ayını ve gününü bilen yok (karışık ve korkulu anlar), Ermeni sürgününden ailem sağ kalıp Amasya'dan Havza'ya dönerken, dağ başında, bir yaylıda dünyaya gelmişim. Ailemin hesabına göre doğuma daha iki hafta varmış ama yaylının sarsıntıları doğumu çabuklaştırmış, böylece de bana dağ başında doğmak nasip olmuş. Arabalar durmuş, göbeğim neyle kesilmişse kesilmiş, çullara sarmışlar beni, yola devam olunmuş. Menzil, Vezirköprü. İlk kasaba Havza'da bir hafta mola vermişler. Bir han odasında kalmışız. Havza yüksek yayla. Kışın çok kar yağar ve soğuk olur. Yaylıda çok mu üşümüşüm nedir, hayatımda hiçbir zaman soğuğu sevmedim.

Yeni nesil, hele büyük şehirlerde yaşayanlar ne hanı bilir ne de yaylıyı. Yaylı, çocukluk devrimin uzun yolculuk vasıtasıydı. Yaylı ismi herhalde oturulacak yerin yay üzerinde olmasından geliyor. Üstü kapalı, iki yanlarında oval şekilde, dışarıya doğru çıkık ve kemer şeklinde yukarı doğru hafifçe kabarık açık birer kapı, altı da düz tahta. Yere yatak serilir, köşelere yastıklar konur, ayakkabılar çıkarılıp yatağın altına yerleştirilir ve bağdaş kurulur, uzun oturulur. Bu arabayı iki at çeker. Yaylıcının oturacağı yer önde, bu odacığın dışındadır. Bir de fayton vardır. Bunun üstü körüklüdür, açılır kapanır, altı düz değildir, ayakların geldiği yer çukurdur, bunda yalnız oturulur. Bu, daha fazla şehir içi ve kısa mesafeler içindir.

Hanlara gelince: O devirde memleketimizde Samsun ve havalisinde ne tren vardı ve ne de otomobil. Nakil vasıtaları, eşyalar için; at arabaları, kağnılar, katırlar ve develer; insanlar için her çeşit at arabaları ve binek atları. Hayvanların ve insanların dinlenme ve konaklama yerleri de hanlardı. Hanlara büyük bir kapıdan atla, arabayla girilir. Ortada büyük bir avlu. Avlunun etrafında da çepeçevre ahırlar. Ahırların üstünde de han odaları geceleyecekler için. Yanda yol üzerinde de kahvehane ve aşhane. Hanlar yalnız şehirlerde değil, şehirlerin arası uzaksa arada da bir han olurdu. Uzun yolculuklarda (tabii o zamanın vasıtalarına göre) her bir handa mola verilir, araba avluya çekilir, atlara yem ve su verilir, insanlar da yemek vaktiyse hemen yanda karınlarını doyururlar, yemek vakti değilse çay veya kahvelerini höpürdetirlerdi.

Havza kaplıcalar şehri. Yerden kaynar kaynar kükürtlü sıcak sular çıkar. Bu sular o kadar boldur ki hamamlardan başka sokaklardaki çeşmelerden de sıcak su akar. İçecek su olarak da bu maden suları soğutularak kullanılır (Havza'nın biraz uzağında da Hıllaz kaplıcaları vardır. Ordan da yerden ılık su çıkar). Havza bu mıntıkanın kavşak noktasıdır. Vezirköprü'ye mi; Hacıköy'e mi, Merzifon'a mı, Amasya'ya mı gideceksiniz, hep Havza'dan geçmelisiniz. Daha sonraları hem çocukluğumda, hem gençliğimde kaplıcalara banyoya geldim veya geçerken uğradım Havza'ya. Ama hep otellerde kaldım. Çok temizdiler. Bir defasında yalnızdım, şu hayatımın ilk günlerini geçirdiğim handa kalayım dedim. Hancı da tanıdığımızdı, Ermeniden dönmeydi. Burada karyola yok. Yataklar yerlere serilir. Yerler, duvarlar hep kirli, çarşafların rengi sapsarıdır. En beteri de tahtakurusu, pire ve bitten uyuyamazsınız. Tabii otellere nispetle çok daha ucuz. Müşterileri daha çok köylüler. Belki de o eski devirlerde daha oteller yokken böyle bakımsız değillerdi. Yani hanların devri daha gençliğimde bitmişti. Tahtakurusuna gelince; Türkiye'de tahtakurusuz ev görmedim. Almanya'ya 1958'de geldim. O zamandan beri değil sade tahtakurusu, bit ve pire de görmedim, ne şehirlerinde, ne de köylerinde. Bugün Alman gençliği bu haşaratları tanımaz. Belki eskiden buralarda da vardı. Devir kimya devri. Belki memleketimde de artık bunların köküne kibrit suyu ekilmiştir.

Sonra anamın ve babamın doğup büyüdükleri Samsun'a bağlı Vezirköprü kasabasına gelmişiz. Anamın ailesinden kimse geri dönmemiş. Sameloğullarıymışlar. Büyük toprak ağası. Anam yegâne varis. Babamın ailesinden geri dönenler kız kardeşinin kızları. Ne babam ne annem, ne kendilerinin olan ve ne de kendilerine düşen malları geri almaya uğraşmışlar. Korkulu günler, bilhassa Hıristiyanlar için. En emniyetli yer olarak İstanbul'u görmüşler ve İstanbul'a gitmek üzere ailem Samsun'a gelmiş. Fakat Samsun'la İstanbul arasında yol kapalı olduğundan orada kalmışlar. Babam Samsun'da bir Türk'le beraber (sermaye ondan, işi çevirme babamdan) ticarethane açmış. İyi de para kazanıyorlarmış. Zamanla Anadolu'da Ermenilere karşı durum düzelmiş, İstanbul'a giden yollar açılmışsa da onlar Samsun'da kalmışlar.

Samsun'da Ermeni mahallesi şehrin batısında ve bir tepe üzerindedir. O zamanlar vapurla şehre gelirseniz uzaktan ilk görünen Ermeni kilisesi ve büyük evleri ile Ermeni mahallesiydi (Şimdi kiliseyi göremezsiniz. Daha ben talebeyken üst kısmını yıktılar ve binayı okul yaptılar). Biz Ermeni mahallesinde değil onun hemen altındaki, yani Ermeni mahallesiyle sahil arasındaki Türk mahallesi Hançerli'de oturuyorduk. Zaten Ermeni mahallesinde oturan tek Ermeni ailesi yoktu. O evler Türklere kalmıştı. Hepsi de büyük ve bahçeli olduklarından kiraları yüksekti. Ölmeyip de geri dönen, ama her şeyini kaybeden, hayata yeniden başlayan Ermenilerin yüksek kira ödeyebilecek halleri yoktu. Zaten Samsun'da hepsi hepsi dört Ermeni ailesi ve bu ailelerin hiçbiri de Samsunlu değildi.

Ben evin en küçüğüydüm. Bir ablam ve bir de ağabeyim vardı. Beş nüfuslu ailede çalışan yalnız babamdı. Benimle kız kardeşim arasında bir kız kardeşim daha varmış, Ermeni katliamı sırasında yollarda ölmüş. Ne anamın ailesi, ne babamın ailesi hakkında hiçbir bilgim yok. Ben şeceremle hiçbir zaman alakalanmamışım. Kimse de anlatmak ihtiyacını duymamış. Belki de bende Türklere karşı kin yaratmamak için anlatmamışlardı.

Belki okurlar benim ailemin nasıl sağ kaldığını merak edeceklerdir. Zira Ermeni katliamında bir buçuk milyon Ermeni öldürülmüş, bir milyon da (tabii hududa yakın olanlar) yabancı illere kaçmışlar. Bugün dünyada (Türkiye dışında) yaşayan Ermenilerin

hemen hemen hepsi Türkiye'den göç etmişlerdir. Ufak bir misal: Lübnan'da olduğum zaman Ermeni Kemençeci Rupen'i tanıdım. Karısıyla beraber Uzakşark'ta verdikleri konser turnesinden dönmüşlerdi. Onun anlattığına göre, Şanghay'daki fırıncıların çoğu Ermeniymiş. Tokyo'da bir otele inmiş, sahibi Ermeni çıkmış, onlardan para almamış. Cakarta'da çok zengin Ermeniler varmış, gitme burada kal, bize konserler ver, biz seni gül gibi geçindiririz demişler. Hepsinin de menşei Türkiye'ymiş. Her iki Amerika'da (şimal ve cenup) çok Ermeni olduğunu biliyordum. Uzakşark benim için yenilik oldu. Türkiye'yi terk eden Ermeniler gittikleri yerlere Türk dilini de beraber götürmüşler. Beyrut'ta, Halep'te Ermeni mahalleri vardır. Buradaki Ermenilerin kahvelerinde Türkçe şarkılar çalınır. Yaşlı Ermeniler Türkçeden başka dil bilmezler. Anadolu Ermenilerinin anadili Türkçe olmuştur diyebilirim. Ben de İstanbul'a gelene kadar Ermenice bilmezdim. Sonra üç beş kelime İstanbul'da, daha sonra da Lübnan'da Ermeni hastanesinde, ama hep kulaktan dolma öğrendim. Ermenice okuma yazma bilmem. Bunun benim için bir menfi not olduğunu biliyorum. Ama hakikat bu. Gelelim kaldığımız yere. Evet, ailem nasıl sağ kalmış?

Bu anlatacaklarımı bana ailem anlatmış değildir. Babam bir tanıdıkla konuşurken tesadüfen ben de kulak misafiri oldum, böylece öğrendim. Bütün Anadolu'da olduğu gibi Vezirköprü'den de Ermeniler yola çıkarılmış. Sene galiba 1915. Parası olan, araba tutabilen arabayla, parası olmayan yürüyerek. Tabii arabalar ateş pahası. Böyle bir fırsat her zaman ele geçmez. Kimsenin nereye gidildiğini bildiği yok. Yollar derseniz, Rum eşkıyaları, Türk eşkıyaları ve çapulcu asker kaçaklarıyla dolu. Her gün bunlardan biri bu insan kervanına saldırıyor. Her ne kadar muhafız varsa da, onlar da korkuyorlar veya göz yumuyorlar. Ölen ölüyor, kalan yola devam ediyor. Babamın tanışı olan bir kızın kocası İskender Bey, o mıntıkanın Türk çetelerinin başlarından; yollarda ailemi birkaç defa ölümden kurtarmış. Böylece Sivas'ın Şarkışla kasabasına kadar gelmişler. Sivas'ta çok Ermeni varmış. Bilhassa değirmencilerin çoğu Ermeniymiş. Ermeniler Sivas'tan sürülünce, Sivas'ın un değirmenleri kepenklerini kapamış. Buğday varmış ama buğdayı öğütecek değirmenci yokmuş. Halk, bilhassa askerler aç kalmış. Başka çare

kalmayınca, tellal bağırtmışlar aranızda değirmenci varsa çıksın diye. Babam bakmış bu yolculuğun sonu er geç ölüm. Tellalla bir ümit belirmiş. Ama babam değirmenci değil. Babamın un fabrikası varmış, işleyişinden de anlarmış. Fabrikayı bildikten sonra nasıl olsa değirmenin altından çıkarım diye düşünmüş ve ben değirmenciyim diye müracaat etmiş. Babama Türk askerî elbisesi giydirmişler, adını da Şükrü yapmışlar ve bir değirmene yerleştirmişler. Babam yeğenlerini, bunlar da kız kardeşlerim demiş, yanına almış. Anamın ailesine de kalmalarını teklif etmiş, ama onlar babamı dinlememiş yola devam etmişler. Gidiş o gidiş. Anamın değil ailesinden, sülalesinden kimse geri dönmemiş. Nereye kadar gittiler, nerde ve nasıl öldüler bilinmiyor.

Okul yaşına kadar olan çocukluğum, ufak tefek farklılıklarla her Anadolu çocuğununki gibi geçti. Sokakta oynamak, acıkınca eve gelip bir şeyler atıştırmak ve hemen yine sokağa koşmak. Arkadaşlarım arasında çok seviliyordum, kimse Ermeniliğimi yüzüme vurmadı. Kimse Ermeniyim diye başkalarından ayrı bir gözle bakmadı. Çocuklar dünyasında millet, milliyet ayrılığı yok. Farklılıklara gelince: Babam tüccardı, ihracat yapardı ve oldukça zengindi. Sık sık başka şehirlere mal almaya giderdi. Bense babamın en sevgilisiydim. Ekseriya, daha çok da yazları, beni de beraberinde götürürdü. Herhalde dört yaşımdan sonra olmalı. Artık Samsun'a o eski Fordlar gelmişti. Ekseri birkaç günlüğüne bir Ford kiralardık, bazen de Havza'ya kadar kamyonla giderdik. Ondan sonrasını da artık ne vasıta bulursak onunla... Şehirlerarasında işleyen kamyonlara (ki o zamanın otobüsleriydiler) posta denirdi, belki de postayı beraber götürdükleri için. Ben postayı, kısa mesafelerde de yaylıyı tercih ederdim. Büyük adamların arasında uslu uslu babamın yanında otururdum. Herkes beni sever, benimle konuşur, en çok büyürsem ne olacağımı sorarlardı. Ben de mühendis derdim. Babamsa yanımda cevabımdan memnun kurulur dururdu. Gittiğimiz yerlerde hep babamı tanırlardı. Kimi "Hacı Ağa", kimi "Çorbacı", kimi de "Dayı" derdi. Bilhassa Vezirköprü'de ve Havza'da babam herkesin dayısıydı. Bir tüccardan çıkar diğerine giderdik. Mesela ceviz mi almaya geldik, kimin elinde ceviz varsa hepsini toplardık. Başka defasında da derileri veya kendirleri toplardık. Bir kasabanın

mallarının satın alınma muamelesi bitti mi oradan başka bir kasabaya geçerdik. Her yola çıktığımızda en aşağı üç dört kasabaya uğrardık. Her gittiğimiz yerde çaylar, kahveler ısmarlanır, bana da sıcak, şekerli limonlu su gelirdi. Bunun da adı "kant"tı. Kahveci bağırır, "Kant bir!" İş üzerine konuşmalar bitti mi mevzu yine ben olurdum. Yemeğe öğlenleri ekseri bir kebapçıya, bazen de lokantaya giderdik. Ben kebapçıyı tercih ederdim. Buralardaki gibi kebap Samsun'da yoktu. Samsun'da yapılan döner kebaptı. Halbuki kasabalarda, yerde, küçük tuğladan yapılmış -iki alçak duvar, arası boş- üstü kapaklı fırınlarda etler çengelle asılır, iki tarafı nar gibi kızarana kadar beklenir, sonra etler çengelden çıkarılır, satırla küçük parçalara doğranır, pidenin arasına konur, bir bardak suyla beraber sofraya getirilirdi. Etler yenir, kemikleri de masanın altına atılırdı. Akşam yemeğine her akşam bir yere davetliydik, her defasında kafalar çekilirdi. Yalnız Vezirköprü'de Ermeni akrabalarımızda -hakiki akraba mı bilmem, onlar da herkes gibi babama dayı derlerdi- yatardık, başka yerlerde otellerde. Samsun'a elimiz boş dönmezdik. Mesela Turhal'a gitmişsek oradan kavun, Hacıköy'den leblebi, Amasya'dan eski şarap, Vezirköprü'den elma ve karaca erik -artık zamanına göre- almış olurduk. Her seyahatten dönüşümü arkadaşlarım merakla beklerlerdi. Ne olmuş, ne geçmiş, hepsini ballandıra ballandıra ve belki biraz da abartarak anlatırdım. Bu yolculuklar her yaz birkaç defa tekrarlanırdı.

Bu devirdeki hayatımın bir hususiyeti de ilk aşkım. Ben altı yaşındaydım (ilkokula yedi yaşında başlanırdı), kuzinimin kızı da dört veya beş yaşlarında. Birbirimize âşıktık. Bu yaşta âşık olunur mu? Olmuştum işte. Her gün ya ben onlarda ya o bizdeydi. Bazen de ya ben onlarda ya da o bizde yatardı. Böyle akşamları heyecanla bekler, ayak direr ve muhakkak ikimiz bir yatakta yatardık. El ayak çekilince birbirimize sarılır öylece uyurduk. Ailelerimizin aklından hiçbir şey geçmezdi. İkimizin de adı çok uslu ve çok terbiyeliye çıkmıştı. Çıkmasa bile daha çok küçüktük. Bir gün, gündüz gözüyle, onların evinde oynarken sarmaş dolaş olmuş öpüşüyorduk. Bütün bunları nereden öğrenmiştik? Anası mutfakta hamur açıyordu, sesimiz çıkmayınca, çocuklara ne oldu bir bakayım demiş, elleri hamurlu, oklavayla içeri girdi ve bizi bu halde görünce oklavayla

üstümüze yürüdü. Biz daha atik davranıp sokağa kaçtık. O eve dönmekten korkuyordu. Akşam bize gittik. Anası akşam olup da kızı eve dönmeyince bize geldi. Ben hemen sevgilimi odama aldım, kapıyı da arkasından kilitledim. Ancak, anası dövmeyeceğine söz verdikten sonra kapıyı açtım ve sevgilimi anasına verdim. Ondan sonra bir daha bizi yalnız bırakmadılar. Zaten bir sene sonra da İstanbul'a gittiler. Böylece ilk masum çocukluk aşkım sona erdi.

Yeri gelmişken bir de çapkınlığımdan bahsedeyim. 4 veya 5 yaşlarındaydım. Bizim mahallede, bizden bir sokak ötede Gül Fatma adında kırmızı yanaklı, etine dolgun bir kız vardı. Eli maşalı, afacan bir tipti. Mahallenin bütün çocuklarının hoşuna giderdi, ama hiçbirimize yüz vermezdi. Kendine hâkim, kendinden emin, efelenerek yürür geçerdi önümüzden. Şimdi tekrar düşünüyorum, Gül Fatma'ya ne çocukça âşık olmuş, ne de sevmiştim. Ama içimde hep onu öpmek arzusu vardı. Bizim sokaktan geçerken eğer etrafta başka çocuk yoksa hemen Gül Fatma'ya yaklaşır, gel sana mühim bir şey söyleyeceğim diyerek onu evimizin karşısındaki boş arsaya çeker, arsadaki bir ev harabesinden kalma bacanın içine sokar, kulağına bir şey söyleyecekmiş gibi yapar, yanağından öperdim. O hemen beni iter ve kaçardı. Bu kandırmacayı aynı şekilde, yeni bir buluş yapmadan birçok defa tekrarladım. Sana mühim bir şey diyeceğim sözünün nereye varacağını bilir, ama bilmezlikten gelip gelirdi herhalde. Biraz değişiklik öpücükten sonra olurdu, ya tokat atar kaçar, ya da sadece kaçardı.

Madem laf çocukluk aşkı ve çapkınlıklarından açıldı, başımdan geçen bir başka şeyi de anlatayım:

İlkokulun üçüncü sınıfındayken (galiba o sene kız ve erkekler beraber okumaya başladık) Emine adında, tombulca bir kıza âşık oldum. Benim halimden, bakışlarımdan herhalde durumu anlamış olacak ki bir gün teneffüste beni kendi sırasına, yanına çağırdı. Dışarı çıkmadık, yan yana oturduk. Ben kıpkırmızı olmuştum. Bana fısıldayarak komplimanlar yaptı, beni beğendiğini söyledi ve şimdi hatırlamıyorum bilmem daha neler neler... Belki sevdiğini de... Ben heyecandan, duyduğum hazdan içten içe titreyerek mestolmuştum. Sonra birden kahkahalarla gülmeye başladı. Şaşkın şaşkın yüzüne baktım. Bana bakacağına cebine bak, dedi. Ben

öyle mestifigan kendimden geçip onun o tatlı sözlerini dinlerken, o afacan cebimi taşla doldurmuş ve ben hiç farkına varmamışım. Neyse ki sınıfta başka kimse yoktu. Müthiş gururuma dokundu. Bir daha ne yüzüne baktım, ne de konuştum. İkinci çocukluk aşkım da böylece daha gelişmeye imkân bulamadan söndü.

İşte çocukluk aşklarımdan bir diğeri: İlkokulun beşinci sınıfındayken, ismini vermek istemediğim, güzel, kibar, nazik bir kızla iki kişilik sırada önde beraber oturuyorduk. O, kızların, ben de erkeklerin içinde en iyi talebeydik. Hoşuma giderdi. Ben onun hoşuna gider miydim bilmem. Emine olayı gözümü korkutmuştu. Şöyle rahatça yüzüne bile bakamazdım. Bütün gün konuştuklarımız bir iki kuru kelimeden öteye geçmezdi. Bu, sene sonuna kadar böyle devam etti. Seneyle beraber ilkokul da bitmişti. Yazın babamla beraber yine Vezirköprü'ye gittik. Bir gece rüyamda onu gördüm. Ne kadar da güzelleşmişti, sevimli olmuştu. Yanıma geldi, tatlı bir sesle, "Beni sevdiğini biliyorum, niye saklıyorsun? Sevgiden güzel, sevgiden temiz ne var ki utanıyorsun? Bak ben de seni seviyorum," dedi. Heyecandan, sevinçten deliye dönmüştüm. Rüya bu, daldan dala atladık, hep sıkı sıkı sarıldık, sıkı sıkı öpüştük. Uyandım, içimde, vücudumda tuhaf şeyler hissettim. Hemen gözümü yumdum. Kaldığımız yerden rüyamıza devam ettim, seri filmler gibi. Her uyanıp uyudukça, sene boyunca itiraf etmeden içimizde sakladığımız aşkımıza daha kuvvetle devam ediyor, hiç olmayacak yerlerde sarılıp öpüşüyorduk. Bu seri halindeki güzel rüyamı kaba bir ses bozdu. Ev sahibi gelmiş; "Hayk neyin var? Hasta mısın? Kalk kahvaltı hazır, hepimiz seni bekliyoruz," diyordu. Bu tatlı rüyamın bozulmasına müthiş kızdım, ama kendime gelip bir cevap da veremedim. Donum ıslanmış, yapış yapış olmuş, vücuduma yapışıyordu. Akılbali olmuştum.

Bu kıza İstanbul'da üniversitede tekrar rastladım. O da tıpta okudu. Birbirimizle sık sık karşılaştık fakat ne konuştuk, ne de selamlaştık. Halbuki dostluk kurmayı ne kadar da isterdim. Zamanımızın masum, utangaç gençliği. Bir tatlı ama hakikat dışı rüya bile bizde kompleks yaratmaya yetiyor, üzerinden uzun seneler geçmesine rağmen normal münasebetler kurmayı engelliyordu.

İlkokuldan bir de başka türlü bir hatıramı anlatmak isterim:

Beşinci sınıfta Muzaffer adında bir arkadaşım vardı. O daha arka sıralarda otururdu. Bir gün derste arkalardan elden ele geçerek bana ulaştırılmış olan açık bir mektup aldım. Muzaffer beni evlerinin yanındaki meydanda dövüşe davet ediyordu. Sebebini şu anda hatırlamıyorum. Bu gibi kavgalar aleni olur, kavgaya bütün sınıf davet edilirdi. Günün dersleri bitince eve gitmeden çantalar elde kavganın yapılacağı meydanda toplanılır, kavga edecek olanlar çantalarını bir biçimle yere atarlar, ortaya çıkarlar, diğerleri de onların etrafında bir halka oluştururlardı. Sonra etraftakiler haydi diye bağırınca dövüş başlardı. Dövüş yumrukla yapılırdı. Yumruğun dışında her türlü araç yasaktı. Çocukların kavgada bile kendilerine göre kanunları vardı ve bu kanunlara riayet edilirdi. Ben vücutça Muzaffer'den çok daha zayıf, hayatında hemen hemen hiç kavga etmemiş, bu sahada çok zavallı bir şeydim. Muzaffer'den bir güzel dayak yedim. Bir ara benim salladığım bir yumruk nasılsa Muzaffer'in burnuna rastlamış, burnu başladı kanamaya. Etraftan bir uğultu yükseldi: "Huuu kanattı!" Ben kavgayı kazanmıştım. Hemen çantamı yerden aldım ve başladım evimize doğru koşmaya. Muzaffer de peşimden. Ben ondan daha çabuk koştuğumdan yetişemedi. Beni ancak bizim mahalleye kadar takip edebildi, mahalleme giremezdi, korkardı, orası benim çöplüğümdü. Ertesi gün sınıfta kavgamız günün konusu olurdu. Kuvvetinden emin, yenilgiyi hazmedemeyen Muzaffer gene bir açık mektupla beni kavgaya davet etti. Ben kavga etmek istemiyordum. Dayak yemiştim, daha fazla dövülmekten kazara Muzaffer'in burnuna rastlayan bir yumruk sayesinde kurtulmuştum. Fakat kavga yapmaya mecburdum. Yoksa adım korkağa çıkar, kredim beş paralık olurdu. Çocuklar her ne kadar masum ve yumuşaklarsa da çocuk dünyasının kanunları sertti. Velhasıl istemeye istemeye gene kavgaya gittim. Gene aynı şekilde kavgaya tutuştuk. Muzaffer'in burnunun çabuk kanadığını öğrenmiştim. Ben yumruklarımı hep burnuna doğrultmuştum. Ve yine ben iyice dayak yedikten sonra bir yumruğum kazara Muzaffer'in burnuna geldi ve başladı kanamaya. Etraftan sesler yükseldi: "Huuu kanattı, dövdü!" Artık daha fazla dayak yemekten kurtulmuştum, kavgayı bırakabilirdim. Çantamı yerden aldığım gibi evin yolunu tuttum. Yine Muzaffer arkamdan koştu ama tutamadı. Bu

kavgalar birçok günler arka arkaya devam etti ve her defasında Muzaffer'in burnunun kanaması benim için bir kurtuluş oldu.

Aradan uzun seneler geçti. İstanbul'da tıp fakültesine devam ederken (Tıbbiyenin kaçıncı sınıfındaydım şimdi hatırlamıyorum) sokakta Muzaffer'e rastladım. Hemen birbirimize sarıldık. İkimiz de birbirimize rastlamış olmaktan çok memnunduk. Muzaffer liseyi bitirdikten sonra devlet hesabına Amerika'ya okumaya gitmiş, orada vatan hasretine dayanamamış, sinirleri bozulmuş kendi isteğiyle geri gönderilmiş. Amerika'da faşist ideolojiyi öğrenmiş ve bir faşist olarak memlekete dönmüştü. Ben de komünist olmuştum. Böylece tekrar birbirimize karşı cephelerde yer almıştık. Bu dönemimizde fikir kavgası yaptık ama, işi yumruk kavgasına dökmedik.

Birkaç söz de ilkokul hayatımın okul dışı kısmından edeyim. Bir futbol topum vardı. Bu hakiki, büyük, ağır, nizamına uygun bir futbol topu değil, daha küçük voleybol topuydu. Okuldan dönünce çantamı bir yana fırlatır, topumu alır sokağa çıkardım. Hava kararıncaya kadar topun arkasından koşardık arkadaşlarımla beraber. Tatilde yaz aylarında, eğer babamın elinden tutup seyahate çıkmamışsam veya Samsun'un bir kazasına, bir akrabama ya da bir köyde köy ağasına yazlığa gönderilmemişsem, yaptığım yine sabahtan akşama kadar topun arkasından koşmaktı.

Ancak ilkokulu bitirdikten sonra topu bıraktım ve boş zamanlarımda yüzmeye denize gittim. Bisikletim olmadı. Bisiklet sürmesini bugün de bilmem. Avrupa'da bu utanılacak birşey. Sebep küçüklüğümdeki aile doktorumuz. Babama bana bisiklet almasını söylediğimde, peki oğlum alırım ama bir doktora sorayım bakalım ne diyecek, yanlış birşey yapmayalım dedi. Babam aile doktoruna sormuş, alma, oğlun sonra kambur olur demiş doktor ve böylece de bana bisiklet alınmadı. Babam cimri değildi, tam tersine eli açıktı. Muayyen bir harçlığım yoktu. Param bittikçe babamdan isterdim. Ama her defasında o kadar çok verirdi ki cebim hep para dolu olurdu. Fakat sırtımdaki elbise hep ucuz cinsten ve pantolonum da ekseri yamalıydı. Bir gün babama elbisem eskidi bana yenisini al dedim, o da daha birkaç ay gider diye cevap verdi.

Babam her akşam bütün Anadolu erkekleri gibi yemekten sonra kahveye giderdi. Onu hemen hemen akşam yemeğinden akşam

yemeğine görürdüm. Yemekte çok az konuşurdu. Elbise istediğimin ertesi günü akşamı kahveye gitmedi, konuşmak üzere beni yanına çağırdı. Benimle konuşmak için, yani benim için kahvesini feda etmesine çok sevinmiştim. Beni yanına oturttu: "Bak oğlum, dün benden yeni elbise istedin, sana menfi cevap verdim. Sonra düşündüm ve sana niye bu cevabı verdiğimi izah etmem gerektiği neticesine vardım. Biliyorsun ben cimri değilim ve hatta paraya değerinden de az kıymet veririm. Paramız var, iyi de kazanıyorum, tabii ki sana daha şık, daha pahalı elbiseler alabilir, seni çok daha iyi giydirebilirim. Buna layıksın da. Bunun bir de fakatı var oğlum. Hayat o kadar basit değil, senin geleceğini de düşünmeye mecburum, çünkü senin dahi kafi hayat tecrüben yok. Bak arkadaşlarına, onların giydikleri seninkilerden daha güzel, daha yeni mi? Eğer onlardan çok daha iyi giyinirsen, onların, aynısını yapabilme imkânları olmadığından seni kıskanabilirler. Düşün ki onlar da çocuk. Böylece hem onları rahatsız etmiş olursun, hem de birbirinizle olan bugünkü güzel münasebetler bozulur ve sen yalnız kalırsın, böylece bu yanlışın kötülüğü sana dokunur. Sonra bir mühim nokta daha var. Diyelim ki bu söylediklerimi kaale almadık, seni hep güzel, şık giydirdik daha çocukluğunda. Bugün paramız var yapabiliriz. Zamanla büyüyeceksin, delikanlı olacaksın. İyi okuduğuna göre liseye gideceksin, belki üniversiteye de... O zaman da paramızın olacağını kim garanti edebilir? Gençlik, şık olma, güzel görünme isteğinin şahlandığı, kafanın hep bu yönde çalıştığı bir çağdır. Diyelim ki ta çocukluğundan itibaren hep pahalı şeyler giydin, şık gezdin. Ve diyelim ki okudun okudun, İstanbul'a, o büyük ve güzel şehre okumaya gittin. Herhangi bir sebeple fukaralaşırsak, hep şık giyinen sen yamalı pantolonla, yırtık ayakkabılarla üniversiteye gidebilir misin? Gitmezsin, gidemezsin, küçüklük hisseder ve okumaktan vazgeçersin. Onun için oğlum, mühim olan pahalı ve şık giyinmek değildir bir çocuk için. Mühim olan, elbise yamalı da olsa, temiz ve derli toplu giyinmektir. Ve böyle giyinmek ne ayıptır ne de şerefsizliktir. Bak oğlum, senden daha başka şeyler de istiyorum. Bu konuları çoktandır seninle konuşmak istiyordum. Şimdi punduna gelmişken dinle beni. Oğlum, unutma ki sen bir Ermeni çocuğusun. Geçmişte başımıza çok şey geldi, yarın daha neler

gelebileceğini şimdiden kestiremeyiz. Bugün seni okutuyorlar ve sen de çok güzel okuyorsun, seninle iftihar ediyoruz. Ya okumanın daha ileriki safhalarında eğer seni okutacak imkânım olmazsa devlet senin elinden tutacak, okutacak mı? Yoksa Ermenisin diye senden elini çekecek mi? Daha kötüsü de olabilir. Öyle hükümetler işbaşına gelebilir ki benim seni üniversitede okutabilme imkânım da olsa Ermenisin diye okutmayabilirler. Ve sen de bütün ümidini üniversite tahsiline bağlamış da daha evvelden bir sanat öğrenmemişsen, ekmek paranı nasıl çıkarabilir, kimseye avuç açmadan alnın açık nasıl yaşayabilirsin? Onun için oğlum, yazları sokakta oynamaktan vazgeç ve bir sanat öğren. Bir sanatı olan hiçbir zaman aç kalmaz, sanat altın bileziktir, her zaman her yerde geçer. Mesela kuyumculuk öğren. Bu, Türkiye'de hemen hemen Ermenilere has bir sanat kolu olmuştur. Temiz iştir, iyi de para getirir. Gel seni kuyumcu Harutyun'un yanına koyalım. İyi kuyumcudur ve de ahbabımızdır. İstersen seni hemen yarın onun yanına götüreyim."

Babam bu konuşmasıyla beni adeta büyülemişti. Pek tabii bu sözlerin manasını bugün anladığım gibi anlamamış, derinliklerini kavramamıştım. Babamı çok sever, hürmet ederdim. Dediği gibi yaptık. Babam beni ertesi gün kuyumcu Harutyun'a götürdü. "Al sana bir çırak, eti senin kemiği benim," dedi. Ustamın bir ayağı topaldı, yürürken bir eliyle bastona dayanırdı. Dükkânında yalnızdı, ama artık iki kişi olmuştuk. İşe sabahtan gider akşam dönerdim. Ustam öğle yemeğini lokantaya ısmarlardı, bense evden beraberimde getirirdim. Ben ona "usta" derdim. O da bana "çırak" değil, "yeğenim" diye hitap ederdi. Kuyumculuk hoşuma gitmişti. Daha ilk haftasında bir sürü şey öğrenmiştim, memnundum. Birbirimize de alışmıştık. İkinci hafta, bir gün, ustam beni yanına çağırdı, "Al şu parayı, pazardan şunu şunu al ve bizim eve bırak," dedi. Parayı aldım dışarı çıktım. Tepem atmıştı. Kendi kendime, herif beni uşak olarak kullanmak istiyor dedim. Neredeyse ağlayacaktım. Şimdi düşünüyorum da bunda kızacak ne vardı? Kendisi dükkânı bırakıp gidemezdi, zaten sakattı da. Belki o gün karısının çamaşırı veya başka bir işi vardı, sokağa çıkamayacaktı, bense daha çocuktum, hem de onun çırağı... Babam da eti senin kemiği benim demişti. Evet, bugünkü kafamla bunda kızacak, alınacak bir şey yoktu. Ama

o zaman ben feleğin bin bir çemberinden geçen Hayk değildim. Kendi evimize ekmek bile alıp götürmemiştim. Beni kimse alışverişe yollamamıştı. Demek evin şımarık çocuğuymuşum. Hem de yaşıma göre çok hassas ve de gururlu... Kısacası ustamın ısmarladıklarını pazardan aldım ve evine götürdüm ama bir daha da o kuyumcu dükkânına ayak basmadım. Ailem de çok kırıldığımı gördü, gitmem için ısrar etmedi. Zaten bir sene sonra Harutyun ailesiyle beraber artık hep orada yaşamak üzere İstanbul'a gitti. Seneler sonra ben de İstanbul'a tahsile gittiğimde eski ustama rastladım ve parasız kaldığım bazı akşamlarda karnımı doyurmak için onları ziyarete de gittim. İhtiyarlamış, fakirleşmişti. Beşiktaş'ta küçük, basit bir kuyumcu dükkânı vardı.

Ben gene günlerimi futbol topunun arkasından koşarak geçirmeye başlamıştım. O yazı da eski yazlar gibi geçirdim. Sonra tekrar okul ve kış hayatı. Öbür sene daha yaz tatili başlamadan önce bir gece babam gene beni yanına oturttu. "Bak oğlum, yaz tatilinin başlamasına birkaç gün kaldı, ne yapmayı düşünüyorsun? Gene topun arkasından mı koşacaksın?" dedi. Ben hiç ses çıkarmayınca da, "İstersen seni başka bir kuyumcunun yanına vereyim," dedi. Ben hemen kuyumculuğa gitmem diye atıldım. Ben öyle sanıyordum ki bütün kuyumcu çarşısı hikâyemi duymuştur. Bu sebeple de oralara gitmek istemiyordum. "Hiç olmazsa para kazanmak için utanmamayı öğren. Görüyorum ki çok gururlusun. Bu iyi bir şey, yerinde ve zamanında kullanılırsa. Yersiz gurur sana zarar getirir, hayatını zorlaştırır, hatta çıkmaza bile sokar. Sözlerime hem bir misal vereyim, hem de bir teklif yapayım. Sana bir sepet alayım, içini de yumurta dolduralım, sokaklarda yumurta sat. Sermaye benden, kazanç senin. Tabii ki bu kazancın dışında paraya ihtiyacın olursa eskisi gibi gene benden istediğin kadar para alabilir, paranı istediğin gibi harcarsın. Benim senden ne para beklediğim var, ne de harçlığını kesmeğe niyetim. İstersen çikolata sat, istersen üzüm al kapının önünde üzüm sat. Benim istediğim para kazanmasını öğrenmen, bunun sokaklarda ufak tefek bir şeyler satmak şeklinde de olsa ayıp olmadığını kavraman ve buna alışman."

Tabii ki bu teklif hiç hoşuma gitmedi. Ama yaptım. Zamanına göre kapının önünde üzüm de sattım, sokaklarda "Taze yumurta!"

diye bağıra bağıra yumurta da, zoruma gide gide çikolata da... Alıştığımı sanmıyorum. Bugün de satmağa mecbur olsam gene zoruma gidecek. Babamın haklı olduğunu zaman gösterdi. Hayatımın ileriki yıllarında ben sokaklarda mal satmaya mecbur olmadım ama 1946 tevkifatından sonra Fransa'ya giden arkadaşlarım hayatlarını kazanmak için pazarlarda işportacılık ettiler. Sözlerim yanlış anlaşılmasın. Tabii ki bütün yaz boyunca satıcılık yapmazdım. Satıcılık gaye değil, babamın deyimiyle para kazanmak için satıcılık yapmanın da ayıp olmadığını öğrenmem için bir vasıtaydı. Yaz tatilimin günlerini ya babamla beraber veya yalnız olarak Anadolu'nun Samsun'a yakın kasaba ve şehirlerinde geçirirdim. Yani ya babamla beraber döner veya babam beni gittiğimiz yerde bırakır, bir ay sonra gelir alırdı. Böylece Bafra'yı, Çarşamba'yı, Ladik'i, Havza'yı, Vezirköprü'yü, Merzifon'u, Hacıköy'ü, Amasya'yı, Turhal'ı, Tokat'ı daha ilkokul çağlarımda tanıdım ve bu saydıklarımın hemen hemen hepsinde muhtelif zamanlarda en aşağı iki hafta yaşadım. Bu şehirler içinde en çok gittiğim yer anamın babamın doğup büyüdükleri Vezirköprü'ydü. Burada her sene en az bir ay kalırdım.

Vezirköprü'de dört Ermeni ailesi vardı. Ben büyüklerin yeğeni, çocukların da yakın arkadaşıydım. Aradan geçen bir sene içinde hem kasabalı arkadaşlarımı ve hem de Samsun'dakinden tamamen başka türlü geçen kasaba hayatını göresim gelirdi.

Evet, daha beş-altı yaşımdan başlayarak ta on sekiz yaşımın sonuna kadar her sene muntazaman yazları en az bir aylığına Vezirköprü'ye giderdim. O günler benim en güzel, tabiatla baş başa kaldığım günlerimdi. Ve ben öyle sanıyorum ki gelişmemde de büyük rol oynamışlardır. Bu bakımdan kısaca Vezirköprü'de günlerimi nasıl geçirdiğimi anlatmak istiyorum. Kaldığım ev, akrabalarımın evi, Havza'dan Vezirköprü'ye giderken solda ilk ev. Sağda daha iki yüz metre tarlalar devam edecektir. Mamafih şoseden ev görülmez. Ev daha arkada kalır ve ağaçlar evin görünmesine mani olurlar. Fakat bahçenin sınırı şoseye kadar uzar ve bahçenin bir kapısı da şoseye açılır. Evin asıl kapısı arkada mahallenin içindedir. Ev büyük ve iki katlıdır. Yarısında bir, öbür yarısında da öbür akrabam oturur. Ben her iki ailenin de misafiri sayılırdım. Mahalleye açılan büyük kapıdan içeri girince büyük bir avluya gelinir.

Avluda normal büyüklükte bir ekmek fırını, biri at ve eşek için, biri de inekler için iki ahır, ortada suyu devamlı akan bir çeşme, sağda tütün işlemek, tütün kurutmak, tütün depolamak için bir ev. Bakın unutuyordum, bizim Aslan'ın (kocaman çoban köpeğinin adı) köşedeki küçük kulübesini. Her defasında aynı odada kalırdım. Odam yukarı katta, bahçeye bakardı. Bu büyük bahçeli, büyük evi ve orada geçirdiğim günleri şimdi yazarken bile bana büyük haz veriyor. Orada hayatımın en güzel, en masum, en özgür günlerini yaşadım. Hele o koskoca her türlü meyve ağaçları, taptaze sebzeleri, akar suyu, yemyeşil çimenleriyle cennetin bir köşesi bahçe... Eğer şehirde kalmışsam bütün günümü bana yaşıt arkadaşlarımla beraber bahçede geçirirdim. Bir ağaçtan in, bir ağaca çık. O koca koca yediveren beyaz dut ağaçları, ballı koca koca dutlarıyla.... Sonra çeşit çeşit erikleri, ayvaları, narları ve hele o kıpkırmızı kocaman elmaları... (Vezirköprü elmaları iç pazarda satılmaz, Avrupa'ya ihraç edilirdi. Memlekette adı bilinmez, Amasya elmasıysa uzun zaman dayanmaz, bu sebeple ihraç edilemez, memlekette tüketilir, bu yüzden Amasya elmasının adı bütün memlekete yayılmıştır). Vezirköprü'nün üzümü, karpuzu, kavunu da boldur ama bunlar Amasya'nınkilerle boy ölçüşemezler.

Bahçe gündüzleri biz çocuklarındı. Akşam oldu mu kendini gece sefacılarına bırakırdı. Hemen evin önündeki büyük dutun altındaki çayıra sofralar konur. Ağaca takılı çengelden o zaman lüks denen lamba sallanırdı (Şimdi var mı? Varsa ne denir bilmem. Beyaz ampul şeklinde tülbent gibi bir fitili olan ve gaz ocakları gibi pompalanan gaz lambası. Elektriği olmayan Anadolu'nun bütün küçük şehirlerinde akşam kahvelerinde de bu lambalar yanardı). Ev yapımı dut rakısı mezelerle birlikte sofraya getirilir. Evin iki erkeği ve zaman zaman değişen 2-3 erkek misafir yerlerini alırlar. Ben de bir kenara ilişirdim. Hafiften kafaları çekmeye ve mezelenmeye başlarlar. Bir yandan da sarışın akrabam Hagop, ut çalar, esmer akrabam Vartan güzel sesiyle uta refakat eder, bir fasıldan başka bir fasıla geçilir. Arada bir kasıla kasıla gazel çekilir. Kadınlar da biten mezeleri yenilerler. Bu âlemler hemen her gece yapılırdı. Bu tür âlemler Amasya'nın bağlarında, köçek oyunlarıyla beraber ve oyunlara kadınların da katılmasıyla daha geniş çapta yapılırdı. Her

bağdan ayrı bir nağme yükselir, orada içilen rakıdan ziyade şaraptır. Eski Türk müziğine, fasıllara kulaklarım işte bu gecelerde alıştı. Şimdiye kadar da Türk müziğinde sevdiğim, bu havalar, bu türkülerdir.

Vezirköprü'de çok hareketli bir hayatım olurdu. Hafta sonları akrabalarla bazen kuş avına çıkar, bazen büyük bir grup halinde at arabalarıyla balık avına giderdik. Sonra birkaç günlüğüne bir Ermeni değirmencinin oğluyla beraber değirmene gider, bazen yakın bir köye köy ağasına misafir olur, bazen akrabalarla beraber birkaç gün için Havza'ya veya Hıllaz'a kaplıcalara banyoya giderdik. Evde hiç oturmazdım. Hiçbir yere gidilmezse, arkadaşlarımla beraber bağlara, bostanlara gider, dereleri tepeleri arşınlardık. Bunlardan birkaç misal:

Mesela babamın ahbabı bir köy ağasının evinde misafirliğim; tuhafıma gittiği için aklımda iyi kalmış. Sekiz yaşındaydım. Adlarını vermek istemediğim bir köyün bir ağasının da sekiz yaşında bir oğlu var. Beraber oynayalım diye beni köye, kendi evine davet etti. Ev köyün ortasında, bütün Anadolu köylerinde olduğu gibi basit, ağa evi olduğu için de kocamandı. Arkadaşlık edeceğim sekiz yaşındaki oğlan sarışın, cılız bir şeydi ama yirmi yaşlarında etine dolgun, güzel bir de karısı vardı. Ağanın tarlaları, korusu (küçük orman) boldu. Yeni arkadaşım gündüz benimle çocuk çocuk oynadı, şimdi düşünüyorum da herhalde geceleri de karısının koynunda çocuk çocuk uyudu. Köyde üç dört gün kaldım. Dönünce gördüklerimi akrabalarıma anlattım, güldüler ve durumu bana şöyle izah ettiler: "Ağanın toprağı bol ama ailesi ufak. Hepsi hepsi bir tanecik oğlu var. Çalışacak kola, hiç değilse kendine çalışan köylüleri kontrol edecek insana ihtiyacı var. Ücra köylerde kanun mu geçer! Köylerde fakir aile dolu. Ağa, kızın ailesine ve de imama bol para verdi mi alan da memnundur, veren de, nikâhı kıyan imam da. Kız, ev bizim, tarla bizim diyecek, hem evde, hem tarlada karın tokluğuna candan çalışacak. Bu yolla ağa kısa bir zamanda ödediği parayı yeniden kazanacak ve de hem evde hem tarlada işleri daha iyi yürüyecek. Hem bu gidiş burda kalmaz. Oğlan büyüdükçe karılarının da sayısı artar. Onlar Müslüman, imam dört karıya kadar nikâh kıyar. Karı sayısı dörtte kalırsa iyi, köylüler için normal. Bazı sütü bozuk

ağalar daha da ileri giderler, yaşlanan karıyı boşatır, yerine güçlü kuvvetli gencini aldırırlar. Bizim ağa iyidir. Gelinlerine bu kötülüğü yapacağını sanmayız." Tabii aynı kelimelerle değil ama bana anlatılan buydu. Aradan birkaç sene geçti, ağanın gelininin başka köydeki bir köy hocasına kaçtığını duydum, sevindim. Yeni nesil belki de bu satırlarıma inanmayacak, gülecektir. Bu anlattıklarım acıdır ama hakikattir. Çok sonraları Arabistan'a gittiğimde daha neler gördüm (ki bu devirde bizde, hiç olmazsa Türkiye'nin benim tanıdığım mıntıkalarında bu çeşit evlenmelere son verilmişti). İlerde yeri geldikçe onlardan da bahsederim.

Bir Su Değirmeninde Misafirliğim

Benimle yaşıt arkadaşım Erem'in babası Kayalar denen yerin değirmencisiydi. Bu değirmen Ermeni kırımından evvel babamın eniştesininmiş. Vezirköprü'yü her ziyaretimde değirmene davet edilir, Erem'le beraber birkaç günümü değirmende geçirirdim. Kayalar yürüyerek şehirden üç saat uzaktaydı. Tarlalar arasındaki yol boyunca yürüyünce, bir saat sonra bağlara gelinir. Burası küçük küçük bahçelerdir. Yakınında büyük bir menba vardır. Menba suyunun bir kısmı küçük küçük kanallarla bahçelere dağıtılmıştır. Geri kalanı küçük bir dere halinde akar gider. Öyle ki her bahçenin kendi suyu vardır. Su bol, toprak da münbit olduğundan her şey biter. Her çeşit sebze ve meyveleri meşhurdur. Buraya kadar gelmişken bir tanıdığımızın bağına uğrar kısa bir mola verir ya da daha uzun kalıp öğle yemeğimizi burada yerdik. Kayalar değirmeni, ismi gibi sarp kayaların arasındaydı. Küçük çapta Amasya. Dere boyunca giden yol, kayalar patlatılarak açılmıştı. Taşlı, zor bir yol. Değirmen, derenin sağa döndüğü, iki derin vadinin birleştiği yerdeydi. Burada vadi biraz genişlerdi. Taşlı yatağından akan derenin çıkardığı ses, değirmenin gürültüsü, tarih boyunca taşan suların bu genişleyen köşeye getirdikleri münbit topraklar üzerinde kurulan bağ ve bahçe buraya kendine has yabani bir güzellik verirdi. Ufak bir bağırma hemen aksiseda yapardı. Burada kaldığım o günler, Erem'le sabahtan akşama kadar derede yıkanır, balık tutar, taşların üstüne çıkar, oradan göllenmiş sulara atlar, velhasıl günün nasıl geçtiğini

bilmezdik. Köylerde oltayla balık tutanı görmedim. Büyükler ya küçük fileleri suya atarak ya dinamitle (yasaktı ama yapılırdı) ya da suyun daraldığı yere geceden ağ kurarak balık tutarlardı. Böyle kayalar arasından geçen derelerde, balıkların yuvalarını bilenler, kıyılar içindeki oyuklara kollarını sokarak da balık tutarlar. Biz çocukların ayrı usulü vardı. Kasaptan koyun safrası (öd) alırdık. Bunu unla karıştırıp hamur yapardık, bu hamurdan da elle küçük küçük haplar... Bu hapları suyun gölleştiği yerlere (balık olması ihtimali olan yerlere) atardık. Kendimiz de suyun aktığı tarafta bir sığ yer bulur beklerdik. Bu hapları yutan balıklar biraz sonra ters dönmüş suyun yüzüne çıkarlar, akıntı da onları bize doğru sürüklerdi. Balıklar ölmemişlerdir. Dokununca hemen kendilerine gelir. Kaygan olduklarından çok zaman avuçtan kayarlar. Ha bir daha tutayım derken ayağımız bir taşa takılır, düşe kalka balıkları toplardık. Akşam Erem'in babası (değirmenci) bunları değirmenin yanındaki taşlarla yapılı ocakta yağda kızartır, beraberce yerdik. Değirmende akşam hayatı romantiktir. Değirmenin kapısına bir gaz lambası asılır. Kapının yanındaki kütükten, tahtadan yapılı oturulacak yerlere içerde buğdayları öğütülen köylüler oturur, unlarını beklerler. Yavaş yavaş akşam serinliği çöker, insan kendini daha rahat hisseder. Ekseri köylülerden biri dertli bir hava tutturur. Türküler, insanların sesleri, değirmenin gürültüsü, derenin şırıltısı hepsi birbirine karışır. Biraz öteye gidip karanlıkta oturmak, gecenin sakinliği içinde bu seslerin birbirine karışan senfonisini dinlemek doyulmaz bir zevktir. Hele bir de ay ışığı varsa gel keyfim gel. Erem'le ben değirmende değil, derenin öbür tarafındaki küçük evde uyurduk. Ben Vezirköprü'nün yakınındaki başka bir değirmende de geceledim. Orada başka ev yoktu. Değirmencinin odasında yattım. İlk gece gürültüden uyuması zor oldu. Ama daha ikinci gün insan alışıyor.

Bazı hafta sonları başka bir program yoksa akrabalarım çifteleri alır ava giderlerdi. Tabii beni de beraber alırlardı. En çok vurdukları sarısandal (bu kuşa Avrupa'da rastlamadım), yabani güvercin ve keklik zamanında keklik olurdu. Bir de hopal vardı. Bu yabani

güvercine benzerdi. Ama çok daha büyüktü. Ve umumiyetle nohut tarlalarının yakınlarındaki büyük ağaçların ta tepelerine konarlardı. Çok ileriki senelerde Avrupa'da bunu da göremedim, bizim kınalı kekliği de...

Benim en sevdiğim av, toplu halde yapılan balık avıydı. Bir gün evvelden dinamitler, tavalar, tencereler, içkiler, her şey hazırlanır. Ertesi gün daha gün ışımadan sabahın ayazında büzüle büzüle iki at arabasına binilir. Birine erkekler, birine kadın ve çocuklar. Ben erkekler arabasında olurdum. Şehirden dışarı çıkınca, akrabam hemen udu koltuğuna sıkıştırırdı. Rakı şişeleri açılır, içki bir elden diğerine geçer, kafalar tutuldu mu bir curcunadır giderdi. Udun sesine ve türkülere tavanın, tencerenin sesleri, arabanın tıkırtıları da karışınca tam bir sarhoş havası olur, insanın ister istemez nara atası gelirdi (Böyle nara atmak arzusunu İstanbul'da Bankalar Caddesi'nde yürürken yanımdan bir tramvay geçtiğinde duydum ve her defasında da narayı koyverdim. Narayı kendinden başka kimse duymaz gürültüden). Kadınlar arka arabada, onlar da kendi aralarında daha ince tonla biz de varız gibi seslerini yükseltirler. Bu curcuna ta evvelden kararlaştırılan konaklama yerine kadar sürer. Menzile erişildi mi, bu ara güneş de doğmuştur, hemen kadınlar oturulacak yerin ve de balığın pişirilmesi için gereken şeylerin hazırlığına geçerler. Biz erkekler dinamitleri alır, onların atılacağı yerleri tespit eder ve de bu işte usta bir kişi dinamiti fitiller suya fırlatırdı. Tuhaf şey fitil suda yanarken balıklar etrafında toplanır, arkasından bom!.. Dinamitin yakınındaki balıklar parçalanır. Uzağındakiler karınları yukarda suyun üstüne çıkarlar. Bizler suyun akıntısından yana biraz uzakta sığ bir yerde bekleriz. Akıntı balıkları önümüze getirir. Bizler de toplarız. Toplarız demek kolay. Balıkların bir kısmı ölmemiştir daha. Dokundun mu hemen hoplar avcundan kayar. Ha tutayım derken buz gibi suya yuvarlanırsın. Düşe kalka balıklar toplanır, işin en eğlenceli tarafı da zaten burasıdır. O kadar çok balık tutulur ki yemekle bitmez. Artanlar tenekelere doldurulur, komşulara, dostlara götürülür.

Madem ilkokul çağımdaki hayatımın enteresan veya denmesi gereken yanlarını anlatıyorum. Buraya iki şey daha sokabilirim. İlk sarhoşluğum ve ilk sigara içmem:

Benim bu dönemimde babam her akşam yemekle kırmızı şarap içerdi. Benim bardağıma da bir iki parmak şarap kor, üstünü suyla doldururdu. Bu kadarcık şarap bana dokunmaz, hoşuma da giderdi. Bir yaz günü gene Amasya'ya mal almaya giden babama ben de refakat ediyordum. Evvela uzun yolculuk, sonra bir tüccardan diğerine girip çıkmak ikimizi de yormuştu. Akşam yemeğine yine Amasya'ya her geldiğimizde gittiğimiz lokantaya gittik. Lokantanın sahibi de, garsonlar da bizi tanırlardı. Babam garsona yemekle beraber eski şarabın varsa getir, dedi. Garson tekrar yemekler ve şarapla masamıza döndüğünde, şarabın 70 senelik olduğunu söyledi. Babam tadına baktı, iyi dedi ve hem kendi bardağını hem de benim bardağımı doldurdu. Babamın yüzüne baktım; "Şarabın böyle iyisi her zaman bulunmaz, iç, korkma," dedi. Ben yemekle beraber yavaş yavaş bir bardak şarabı içtim. Başım dönüyor, kendimi bir başka türlü hissediyordum. Elimi yıkamaya gidecektim, düşerim diye korktum gitmedim. Baba, başım dönüyor dedim. "Şimdi temiz havaya çıkarsak geçer," dedi. Parayı ödedi, dışarı çıktık. Yakında faytonlar vardı. O devirde faytonlar Amasya'nın taksileri idi. Faytonun birine bindik. Hava sıcak olduğundan faytonun körüğü açıktı. Babam, "Sür bağlara doğru, atları biraz koştur ki hava biraz essin," dedi. Arabacı babamın dediklerini yaptı. Bir saate yakın arabayla gezdik. Bana bir faydası dokunmadı. Tam tersine gittikçe kendimi daha fena hissediyordum. Baba otele gidelim, beni yatır dedim. Arabacıya otelin adını verdi babam. Merdivenleri zar zor çıktım. Yatağa girdim ve hemen uyudum. Sabah uyanınca babamı kalkmış, giyinmiş beni bekler vaziyette buldum. Hafiften midem bulanıyor, bilhassa başım ağrıyordu. Böylece sarhoşluğun ne olduğunu da öğrenmiştim. Hiç hoşuma gitmemişti. Bir daha uzun zaman şarabın sulusunu da ağzıma koymadım. Anlaşılan babam ilk sarhoşluğumun kendi kontrolü altında olmasını istemişti.

İlk sigara içmem ilkokulun dördüncü sınıfında oldu. Okulun yakınında bir mezarlık vardı. Bazı çocuklar öğle paydoslarında oraya gider ve gizlice sigara içerlerdi. Bir gün bana "Sen de gel, sen de dene," dediler. Denemek lafı hoşuma gitti, peki dedim. Arka arkaya kaç sigara içtim hatırlamıyorum. Beni bir çarptı, bir çarptı ki kusa kusa bir hal oldum. Anlaşılan zehirlenmiştim. Bir daha ta ilk hapse girene kadar sigara içmeye kalkışmadım bile. Hapiste, "İç be, hapiste de içmezsen nerede içeceksin," diyen bazı yoldaşlar beni sigaraya alıştırdılar.

İlkokulu bitirmiş ortaya başlamıştım. Ortaokul tahsilim sırasında dünyada ve bu arada Türkiye'de görülen en büyük olay dünya ekonomik kriziydi. Ben o zaman büyüklerin konuşmalarından bir dünya krizinin varlığını, işsizliğin arttığını, birçok tüccarların, firmaların arka arkaya iflas ettiklerini duyuyordum. Ama bunun ne olduğunu ne anlıyor ve ne de anlamak ihtiyacını hissediyordum. Dünya ekonomik meselelerini anlayabilmek için daha çok küçüktüm. Yine konuşmalardan duyduğuma göre, babam ve ortağının Avrupa'da başka mahsuller yanında bilhassa çok miktarda kabuksuz (Türkiye'de işlenmiş, ayıklanmış, büyüklük ve cinslerine göre sandıklanmış) cevizleri vardı. Mallar alıcı bulamıyordu. Mallar depolarda kalıyor, depo kiraları işliyor, fiyatlar da gittikçe düşüyordu. Ama düşen fiyatlarla dahi alıcı bulunmuyordu. Nihayet bütün mallar Avrupa depolarında çürümüş. Ayrıca sermayenin büyük bir kısmı Çarşamba elektrik fabrikası ve şehir elektrik tesisatına, Kavak kazasında büyük tuğla ve kiremit fabrikasına yatırılmıştı ve daha bilmediğim birçok faktörlerle birçok firmalar gibi babam ve ortağı da iflas ettiler. Ben o ara altıncı mı, yoksa yedinci mi sınıftaydım hatırlamıyorum. Bir ara babam İstanbul'a gidip geldi. Belki babam İstanbul'da yaşamayı, yeniden iş hayatına İstanbul'da başlamayı tasarlamış olmalı ki; ortalıkta bizim İstanbul'a gideceğimiz şayiaları dolaşmaya başladı. Fakat bu söylentilerin sonu gelmedi. Babama

Samsun bankaları kredi açtılar. Babam yeniden işe (ihracat tüccarlığına) başladı. Dünya krizi hâlâ devam ediyordu ve babam aynı sebeplerle; yeni yeni Avrupa'ya gönderdiği malların satılamaması, fiyatların düşmeye devam etmesi yüzünden bir daha iflas etti. Anlaşılan babam dünya ekonomik krizinin mahiyetini anlamıyor, bilhassa bir ihracat tüccarının böyle bir devirde nasıl hareket etmesi gerektiğini bilmiyordu. Bu devirde paralarını mala yatırmayıp krizin bitmesini bekleyenler sonra çok zengin oldular. Babamın ikinci iflasından kısa bir zaman sonra dünya kirizi sona ermiş, iş hayatı yeniden başlamıştı. Fakat babamın ne sermayesi ne de yeniden kredi alabilme imkânı vardı. Bir eski kâtibi ile kâra üçte bir mi, dörtte bir mi ne, ortaklıkla işe başladılar. Babamın Avrupa'daki bütün Ermeni tüccarlarla yakın bağları vardı. Onlar ham deri istiyorlardı. Deri ihraç ettiler. Bir senede çok para kazandılar. Babam eski adam. Benim yanımda iş öğrenen, benim eski kâtibim bana kazık mı atacak diyerek ortaklığı yazılı olarak belgelemek lüzumunu hissetmemişti. Kazığı buradan yedi. Sene sonunda ortağı konuştukları gibi değil, ufak bir miktar para vermiş, babamın zoruna gitmiş, teklif edilen bu parayı da almamış ve ortaklığı bozmuştu. Sonra babam başka biriyle anlaştı. Yeni ortağı petrol şirketlerinin Samsun'daki komisyoncusu idi. Satılan petrollerden komisyon alırdı ve paralıydı. Babamla toprak ve hayvan mahsulleri üzerinde komisyonculuk yapmak üzere anlaşmışlar. Bütün Samsun havalisi babamı dürüst bir insan olarak tanır ve severdi. Öyle ki mallarını başkalarına değil, muhakkak ki babama gönderirlerdi. İyi hatırlıyorum; babama sordum; bari bu defa noterden tasdikli bir anlaşma imzaladınız mı diye. "Yahu zengin adam, hem de sonradan görmelerden değil, benim paramı mı yiyecek?" dedi. O sene ceviz ihracatı babama çok parlak görünmüş ve babam Anadolu'daki eski adamlarına telgrafla kendi hesabına cevizleri toplamalarını bildirmiş. Kısacası bu sene de çok kâr etmişler. Yeni ortağı, ben seninle komisyonculuk üzerine anlaştım. Malları Anadolu'daki tüccarlar aldı ve onların komisyonlarını da ödedim. Bir de sana mı para ödeyeceğim demiş ve hakkını vermemiş. Bu, babamın altından kalkamayacağı kadar ağır bir darbe oldu. Zavallı ticarete küstü. Eskiden beri hobi olarak alakalandığı madenciliğe bağladı bütün ümidini. Gözü kısa kârlarda

değildi. Bir an evvel zengin olmak istiyordu. Gururu zedelenmişti. Bu ara seneler geçmiş, ben ortayı bitirmiş, lisede okuyordum. Bu bahsi burada keselim. Gelelim durumuma geri.

Ortaokul hayatım işte bu kriz devresine rastlar. Artık zengin değildik. Fakat geçim şartlarımızda büyük bir farklılık olmadı. Zaten basit yaşardık. Bundan sonraki olayların daha iyi anlaşılabilmesi için kısaca ailemden de bahsedeyim. Ailemiz, anam, babam, üç erkek ve bir kız kardeşle altı kişiydi. En büyüğümüz Kirkor, sonra ablam Maryam, sonra ben ve sonra da en küçüğümüz Ohan gelirdi. Anam Sameloğullarından. Çok toprakları olan zengin bir aile. Bu aile için onların yarısı deli, yarısı çok akıllı derlermiş. Anam çok güzelmiş, babam onu uzaktan görmüş vurulmuş ve evlenmişler. O zamanlar evlenecek çiftlerin daha evvelden birbirleriyle konuşmaları, birbirlerini tanımaları ve ancak anlaşabilirlerse evlenmeleri diye bir şey yokmuş. Evlendikten sonra iki taraf birbirini tanırmış. İster beğen ister beğenme, ister sev ister sevme. Evlendikten sonra babam görmüş ki anam Sameloğullarının delilerinden. Deli deyince tam deli değil, aklı kıt (debil)... Ne okuma, ne yazma ve ne de hesap bilir. Okula gitse de öğrenemez. Ama anamın iki erkek kardeşi çok akıllı imişler. Merzifon Amerikan Koleji'ni bitirmişler. O zamanlar kolay kolay boşanılamaz da, büyük bir skandal olur... Babam, ne yapalım, şansımız buymuş demiş ve şansına katlanmış.

Benden başka iki erkek kardeşim de anama çekmişler. Ben ve ablam babamıza çekmişiz. Hepimizin geçiminden babam sorumlu. İçimizde ondan başka para kazanan yoktu. Ablam 14 yaşını bitirdikten sonra, anam ev işini ona bırakmıştı. Anam sigarasını cebine kor, ev ev komşuluğa gider, yemekten yemeğe eve gelirdi. Evin her türlü işini ablam yapardı. Yani evde babam ve ablamdan başka hepimiz parazittik. Ablam okuma yazmayı kendi kendine öğrenmişti, okula gitmemişti. Okul çağı Ermenilerin kara günlerine rastlamıştı. Evde yegâne okula giden bendim. Onun için de çok şımartılmıştım. Babam okala gitmiş mi, gitmişse kaç sene okumuş bilmiyorum. Şimdi düşünüyorum da herhalde okula gitmemiş, okuma yazmayı kendi kendine öğrenmişti. Mektuplarını Ermeni harfleriyle ama Türk diliyle yazardı. Yiyecek alışverişini iki erkek kardeşim, bilhassa Kirkor yapardı. Alınan hiçbir şeye para

ödenmez, her şey deftere yazılırdı. Kasapta da, bakkalda da, fırında da hesabımız vardı. Arada bir babam gider hesapları kapatırdı. Bu hayat babamın iflasından sonra da devam etti. Defterlere yazdırılıp lazım olan alınıyordu. Ödemesi babamdan. Zavallı babam ne zor günlere kalmıştı. Ev işlerini ablamın çevirmesi üzerinde biraz durmak istiyorum. Bu yalnız bizim eve has bir şey değildi. Bütün Anadolu Ermenilerinde bu böyleydi. Kız çocukları en çok beşinci sınıfın sonuna kadar okutulur ve 14 yaşını bitirdiler mi bütün ev işi onlara bırakılır. Kız anaları hiçbir şeye dokunmazlardı. Zavallı kızlar ta evlenene kadar, güneşle beraber kalkarlar, hava kararana kadar azcık kıçlarının üstüne oturacak vakit bulamazlardı. Her şey her yer dertop olmalıydı. Eğer bir ana kızına acır ve yardım ederse bu kızın aleyhine olurdu. Bak kocaman kız olmuş hâlâ anasını çalıştırıyor derler ve o kız koca bulamazdı. Bilmem şimdi Anadolu Ermenilerinde durum nasıldır?

Ortaokulda da talebeler, hocalar, bilhassa da okul müdürü tarafından çok seviliyordum. Müdürün iki oğlu vardı okulda. Aynı sınıfta değildik. Babaları oğullarının yalnız benimle oynamalarını, yalnız benimle dostluk yapmalarını isterdi. O kadar ki eğer onların sınıf gezmeye giderse, müdür benim sınıf hocamdan benim için de izin alır, ben de onlarla giderdim. Ben hem çok iyi okuyan bir talebeydim hem de usluydum, sebep bu olsa gerekti. Bilhassa hesap ve hendesede çok çok iyiydim. Matematik hocası sınıfa girer girmez adımı söyler beni karatahtaya kaldırır, bir evvelki derste verdiklerini tekrarlamamı isterdi. Birçokları beni kıskanırdı, ben de utanırdım, hoşuma gitmezdi bu durum ama ne yapabilirdim? Ortaokulda da kimse Ermeniliğimi yüzüme vurmadı. Ermeni olduğum için kimseden fena muamele görmedim. Tam tersine okulun en sevilen talebesiydim. Bu durumuma uymayan şöyle bir olay da başımdan geçti:

İyi hatırlamıyorum, ya yedinci ya da sekizinci sınıf talebesiydim. Trabzon Lisesi'nden bize yeni bir Fransızca öğretmeni gelmişti. Museviydi. Siyah elbisesi, melon şapkası ve bastonuyla tam bir

mösyö idi. Ve adı aramızda "mösyö" kalmıştı. Sonraları duyduk, Trabzon'da hiç otoritesi yokmuş. Bu sebeple de bize gelince otorite kurmak için olacak ilk iş olarak kedinin bacağını ayırmayı aklına koymuş. Bizim sınıfta ilk dersimiz miydi, yoksa ikinci veya üçüncü mü hatırlamıyorum. Ben sınıfın vücutça en küçüklerinden olduğumdan ön sıralarda oturuyordum. Mösyö Fransızca kitap elinde okuya okuya sıralar arasından önden arkaya, arkadan öne gider gelirdi. Biz de hem gözümüz, hem de vücudumuzla onu takip ederdik, başka hocalarda da yaptığımız gibi. Bizim mösyö arkadan öne okuya okuya yanıma geldi. Niye arkaya dönüyorsun diyerek bana tokatı yapıştırmasın mı? Ben deliye döndüm. O zamana kadar ne aile büyüklerimden ne de hocalarımdan tokat yemiştim. Kabahatim de yoktu. Mösyö kedinin bacağını ayırmayı benim üstümde deniyordu. Niye başkasında değil de bende? Bunu o zamanlar düşünemezdim. Şimdi düşünüyorum da kendisi Yahudi, belki ben de Ermeniyim diye, belki de vücutça en küçüklerinden olduğum için. Ben tokatı yiyince hemen ayağa kalktım ve müdüre gidiyorum dedim. Sınıf arkadaşlarım hep bir ağızdan, "Mösyö, o müdürün sevgilisi, bırakmayın, gönlünü alın, yoksa başınız belaya girer!" diye bağırdılar. Mösyönün hali görülecek bir şeydi. Birden nasıl da ufaldı. Bana nasıl dil döküp nasıl yalvardı. Zavallı mösyö kedinin bacağını ayırayım, otorite kurayım derken otoritesini tamamen kaybetti. Ondan sonra Fransızca dersleri bir âlemdi, bir curcuna, neler yapmazdık ki. Tabii bu arada bizler de Fransızca öğrenmedik, öğrenemedik.

Ortaokulu bitirme imtihanlarına babası yüksek rütbeli bir memur olan bir sınıf arkadaşımın evinde hazırlandık. Bu kriz devrinde mali durumları en iyi olanlar yüksek memurlardı. Arkadaşımın bir de kız kardeşi vardı. Kız ortaokulun son sınıfındaydı ve bir kız arkadaşıyla beraber, başka bir odada onlar da okul bitirme imtihanlarına çalışıyorlardı. Kafalarımız şişince de hep beraber bahçeye çıkıp oynuyorduk. Öğle yemeklerimizi de gene onlarda yiyor ve beraberce yaptığımız kısa dinlenme aralığından sonra gene iki ayrı grup olarak çalışmalarımıza devam ediyorduk. İşte bu ara ilk ciddi gençlik aşkım başladı. Benim gibi misafir olan çok güzel bir Türk kızıydı ve bizden çok uzakta, Rum mahallesinde oturuyorlardı. Ben

artık on beş yaşındaydım, Anadolu için olgun bir genç sayılırdım. Bu devrede de kendimi çok çirkin bulurdum. Bu duygu bütün gençliğim boyunca devam etti. O devirde Ermeniler ve Türkler birbirlerinden, kız alıp vermezlerdi. Şimdi nasıl bilmem. Ayrı milliyet, ayrı din ve bilhassa yakın geçmişteki iki millet arasındaki acı sürtüşmeler buna sebep olsa gerek. Karasevdaya mı tutulmuştum? İçten içe yanıyor, her gece rüyamda onu görüyordum. Gerek Ermeni olmam, gerek çekingen ve utangaçlığım ve belki biraz da kibirliliğim hislerimi değil açıklamama, belli etmeme bile mani oluyordu. O hiçbir şey hissetmeden bu beraber çalışma günlerimiz bitti. Dördümüz de imtihanlarımızı muvaffakiyetle vermiş, ortaokulu bitirmiş ve de yaz tatiline girmiştik. Artık sevgilimi göremiyordum. Birçok günler, birçok geceler evinin etrafında dolaştım ama göremedim. Sonra duydum ki İstanbul'a gitmiş, liseye İstanbul'da devam edecekmiş. İlk gençlik aşkım daha açılmadan böylece içimde boğuldu. Ve ona bir daha da rastlamadım. Kızın adı "Hayat"tı.

Hayatımın İlk Dönüm Noktası

Ortaokulu yeni bitirmiştim. Bir gün babam, "Rasim Bey'e git seninle konuşmak istiyor," dedi. Rasim Bey babamın eski kâtibiydi, sonra ayrılmış ve çok zengin olmuştu. Babamsa iflas etmiş, fakirleşmiştik. Merak ediyordum. Rasim Bey bana ne söyleyebilirdi? Gittim. Beni gayet nezaketle karşıladı, karşısına oturttu.

"Bak oğlum, bilirsin seni hepimiz severiz. Çalışkansın ve çok iyi okuyorsun. Babanın durumu da malum. Hem ihtiyarladı hem de seni okutacak parası yok. Hadi diyelim zar zor liseyi de okuttu. Üniversiteye de gönderemez ya. Liseyi bitirmişsin, bir sanatın olmadıktan sonra neye yarar? En doğrusu okuldan vazgeç, bir sanat öğren. Mesela kâtiplik. Bütün tüccarlar seni çok iyi tanıyoruz. Seni oğlumuz gibi yanımıza alırız, hem sanat öğrenirsin, hem de babana yardımın dokunur."

Evet, Rasim Bey bana bunları söylemişti. Kafamda şimşek çaktı ve hemen sordum: Bunlar sizin fikirleriniz mi, yoksa babam mı söyletiyor? Cevap vermesini beklemeden hemen ilave ettim: Kimin fikri olursa olsun kıymeti yok. Şimdi benim sizden ricam babama

söyleyin, eğer beni okutamazsa bir yolunu bulup ben yine de okurum. Benim için başka bir yol yok. O kadar sene babamla çalıştınız, benim bir gün olsun ticaretle alakalandığımı gördünüz mü? dedim. Kibarca kendisine teşekkür ettim ve ayrıldım. Kendimi hemen deniz kenarına attım, zaten çok mesafe yoktu. Sahil boyunca yürüdüm. Güneşli bir gündü. Nasıl da hemen bu cevabı verebilmiştim. Kendim de şaştım.

Bu hayatımın ilk dönüm noktası oldu. Rahat değildim. Evet, nasıl okuyacaktım? Babama yük olmak istemiyordum ama, kâtip olmak, ticaretle uğraşmak da istemiyordum. Yaz tatiliydi. Her gün denize gidiyordum. Orada bir çocukla tanıştım. Sivas sanat okulunda devlet hesabına yatılı olarak okuyormuş. Acaba ben de onun gibi devlet hesabına okuyabilir, bir sanat öğrenebilir miydim? Bütün gece bu konu üstüne düşündüm. Ve de sanat okuluna gitmeye karar verdim. Ertesi gün o çocuktan nereye, hangi adrese ve ne şekilde müracaat edileceğini öğrendim ve dediği gibi yaptım. Şimdi hatırlamıyorum cevabın kaç günde geldiğini. Gönderdiğim dokümanlar cevap mektubuyla beraber geri gelmişti. Mektupta kadrolarının dolduğu, yerlerinin olmadığı bildiriliyordu. Halbuki daha yazın başıydı ve ben ortaokulu pekiyiyle bitirmiştim. Mamafih bu cevaba fazla üzülmedim. Ben babama yük olmamak için elimden geleni yapmıştım ama olmamıştı. O zamanlar Ermeni olduğum için alınmadığım aklımın ucundan dahi geçmedi. Böylece bu da hayatımın ikinci dönüm noktası olmuştu. Eğer sanat okuluna alınsaydım bilmem o yol beni nerelere götürecekti, herhalde ben bugün bu satırları yazan Hayk olmayacaktım. Önümde bir yol kalıyordu. Her şeye rağmen liseye girmek, klasik okuma yoluna devam etmek. Zaten asıl arzum da buydu.

Ortaokul devremde okul dışı hayatımdan da birkaç satırla bahsedeyim:

Babamın iflasından sonra eskisi gibi babamla yazları şehir şehir dolaşamadım. Ama Vezirköprü'ye gene de her yaz bir aylığına gittim. Bu devrede artık tatillerde topun arkasından da koşmadım.

İlkokulu bitirmemle beraber babamdan yüzmeye, denize gidebilmeme müsaade çıkmıştı. Bu karara kendi mi varmıştı yoksa aile doktoruna mı sormuştu, bilmiyorum. Evimizden deniz birkaç yüz metre mesafede idi. Ama denizin bu kısmına kanalizasyonlar aktığından, açıkta demirleyen vapurlara buradaki iskelelerden motorlar insanları ve malları taşıdıklarından sular kirliydi; yüzmeye uzaklara, şehir dışına, gaz iskelesine giderdik. Samsun'da sahil kilometrelerce temiz ince kumdur. Öyle ki, denize taş atmak, taşı su üstünde sıçratmak isterseniz atacak taş bulamazsınız. Denizin içi de öyle. Denize sabah gider, öğle yemeğimi beraberimde götürür, orada yer, ancak akşam eve gelirdim. Yazın sonlarına doğru artık bir zenci gibi kapkara olurdum. Denize başlamamla beraber sıhhatim de daha iyi oldu. Eskiden fazlaca koşunca ya da güldükçe göğsüm hışır hışır öter, nefesim kesilirdi. Hafif astmam (astım) olduğu söylenirdi. Deniz ve güneş banyosundan sonra göğsümün hışırtısı geçti. Ama gene de dağa tırmanamaz, denizde uzun mesafeleri yüzemezdim. Nefesim yetmezdi. Bu halim bütün hayatım boyunca devam etti. Sebep, bugünkü bilgime göre şu olabilirdi: İlkokulun üçüncü sınıfında difteri olmuştum. Ev doktorumuz vaktinde teşhis koyamamış, üç gün üç gece kendimi kaybetmiş, ateşler içinde sayıklamışım. Sonra başka doktorlar da getirmişler, hepsi beraber konsültasyon yapmışlar ve difteri teşhisi koymuşlar. Yüksek doz difteri serumundan sonra ateşim düşmüş, kendime gelmiş, böylece ölümden kurtulmuşum. Difteri umumiyetle kalp adalesini de tutar. Öyle ki difteri geçmiş ama onun zedelediği kalp adalem zayıf kalmıştı. Kalbe ağır yük yüklendi mi altından kalkamıyor, nefesim daralıyordu.

Lise Hayatım

Samsun'da lise ve ortaokul aynı binadadır. Hocalar da aynı hocalar. Öyle ki liseye devamım fazla bir şey değiştirmedi. Dokuzuncu ve onuncu sınıfta hayatımda kayda değer bir şey olmadı. Gene eski seneler gibi iyi ve uslu bir talebeydim. Yazları gene her sene bir aylığına Vezirköprü'ye gidiyordum. Bizde olduğu gibi orada da birçok değişiklikler olmuştu. Dünya krizi ve babamın iflası birçoklarını işsiz bırakmıştı, bu arada akrabalarım da fakirleşmişti. Artık

her gece bahçede yapılan gece sefaları çok seyrekleşmişti. Ama biz çocukların hayatında fazla bir değişiklik olmadı, bizler eski hayatımızı devam ettirdik. Çünkü bizim o zamanki hayatımız zenginliğe, paraya bağlı değildi, dostluğa ve tabiatın zenginlik ve güzelliklerinden faydalanmaya dayanıyordu. Yani sürdüğümüz bu güzel günlerin hayat felsefesi (bilerek veya bilmeyerek) sağlam temellere oturmuştu.

İleriki hayatımda mühim rol oynamaları bakımından bu devreye ait dört olaydan bahsetmek isterim:

Birincisi: Öğrenmede yeni bir metot.

Lisede bize yeni bir tarih hocası geldi. Hukuk okumuştu. Niye bize tarih hocalığı yapıyordu, bilmiyorum. Her derse başlamadan, on dakika, geçmiş derslerden 10-15 kişiye kısa sorular sorardı. Eğer o gün biri kendisine soru sorulmamasını isterse kapının önünde beklemeli, hocaya mazereti olduğunu, çalışamadığını, o günkü derste kendisine soru sorulmamasını rica etmeliydi. Hoca mazeretin ne olduğunu sormaz talebenin arzusunu yerine getirirdi. Mazeret beyan etmeyenler kendilerine sorulan sorulara verdikleri cevaba uygun not alırlardı. Yani her dersin ilk on dakikası sözlü imtihandı. Ve yalnız son derste verilenler değil o zamana kadar ne okumuşsak her şey sorulurdu. Bu sebeple her tarih dersinden evvel ne okumuşsak bir daha hepsine göz atmaya mecburduk. Ben tarih hocasını iki karakteri yüzünden çok sever ve çok sayardım. Bu sebeple de önünde küçük düşmemeye bilhassa dikkat eder, tarihî ve ezber öğrenmeyi hiç sevmediğim halde en çok zamanımı tarih öğrenimine verirdim. Her tarih kitabını açtığımda evvela eski dersleri kafamda tekrarlar, gözümle de kontrol eder sonra yeni verilen dersi öğrenirdim. Bu metot sayesinde imtihandan evvel bir daha bütün kitabı yeni baştan okumaya lüzum kalmıyor. En mühimi de her bahis birçok defa kafada tekrarlandığı için unutulmuyordu. Bu benim için çok mühimdi.

Zira ezberleyemez, öğrendiklerimi de çok çabuk unuturdum. Tıp Fakültesi'nde okurken bu metodun çok faydasını gördüm, Tıp Fakültesi'nde de iyi talebe olmamı bu metoda borçluyum.

İkincisi: Bir çocukluk hastalığının tedavisi.

Abdülkadir Demirkan (sonraki adı Abdülkadir Pirhasan ve yazar adı Vedat Türkali) ile ta ilkokulun üçüncü sınıfından itibaren hep aynı okullarda aynı sınıflarda okuduk. Ama daha ilkokulun üçüncü sınıfında birbirimize küsmüş (sebebini şimdi hatırlamıyorum) ve bu küsme ta on birinci sınıfa kadar devam etmişti. Bu devrede birbirimizle ne selamlaştık ve ne de konuştuk. On birinci sınıfta o edebiyat ben de fen koluna girmiştim. İşte bu devrede bizler yeniden barıştık ve kısa zamanda en yakın arkadaşlar olduk. Bu arkadaşlığımız bütün hayatımız boyunca devam etti. Sonra Kadir vasıtası ile o zamanlar bir köy hocası olan yazar ve hikayeci Sefer Aytekin'le tanıştım. Sefer bize sol kitaplar, mecmualar, gazeteler (hepsi de legal) getirirdi. Boş vakitlerimizde buluşur, sosyal, politik ve edebî konular üzerinde tartışırdık. Sola sapmam böyle başlar.

Üçüncüsü: Bir aşk oyunu.

Onuncu sınıfı yeni bitirmiştik. Ben, Laz Mustafa (Trabzonluydu, Samsun'da bir akrabasının yanında kalırdı) ve Bıdık Mehmet (kısa boyluydu) üç ahbaplardık ve sınıfın en iyi talebeleri... Bu devrede sınıf arkadaşlarımızın hemen hemen hepsinin ya bir sevgilisi ya da birer göz diktikleri vardı. Biz üçümüzün de yürekleri boştu. Bir konuşmamızda bunu küçüklük saydık ve biz de şansımızı denemeye karar verdik. Bu kararın tatbikatı şöyle oldu: O devrede Samsun'un bizimle yaşıt, güzellikte adı çıkan üç kızının (her üçü de o sene kız ortaokulunu bitirmişlerdi) adlarını birer kâğıda yazdık ve kura çektik. Kim kime çıkarsa o onu sevecek. Daha doğrusu sever görünüp bakalım onu kendisine bağlayabilecek mi? En iyi talebeler olduğumuza göre kendimize en güzelleri, en meşhurları layık görmüştük. Onların yüreklerinde başka aslanlar yatıp yatmadığını bilmiyorduk. Zaten bu hususu düşünmedik bile. Bana A... düşmüştü. Bu kararımızdan ve kura çekiminden birkaç gün evvel de şöyle bir olay olmuştu: Bir arkadaşımla şehirde gezerken A... bir evin kapısı önünde bir kız arkadaşı ile konuşuyordu. Arkadaşım laf attı yüksek sesle; "Bak A...'ya bu sene liseye bize gelecekmiş. Amma da güzelleşmiş!" Ben hemen ekledim: "Amma da güzel ha, tam bir kırım ineğine benziyor!" (A... etine dolgun ve sarışındı) Ben bu sözleri hiç düşünmeden laf olsun diye söylemiştim. Hattızatında bu sözler karakterime de uymuyordu ve A... muhakkak her ikimizin

de sözlerini duymuştu. Zaten bizler o duysun diye bilhassa yüksek sesle ve kelimelerin üstüne basa basa söylemiştik bunları. Öyle ki bana bir de kırdığım potu düzeltmek düşüyordu.

A...'nın bir de erkek kardeşi vardı. İlkokulun birinci sınıfında beraberdik. Hatta bir defa da evlerine gitmiştim. Ondan sonra ben başka o başka okula gitmiş (yeni usul çıkmıştı, herkes kendi evinin yakınındaki okula gidecekti), bir daha da birbirimizi görmemiş, arkadaşlığımızı geliştirememiştik.

Sekizinci sınıfta daha evvel yazdığım gibi âşık olmuştum, âşık psikolojisini biliyordum. İnsan sevgilisine rastlasa hem onun gözünün içine bakmak, hem de bir yolunu bulup konuşmak ister. Ama utanır, konuşmaktan, gözünün içine bakmaktan vazgeçtik, kafasını o tarafa çeviremez bile, nefesi tutulur, kıpkırmızı olur, yürümesi bile değişir. Bizim devrimizin ilk aşk emaresi buydu. Kazara karşılaşmalarda husule gelen bu değişiklik o kadar sarih olmalıydı ki erkeğin bütün belli etmemeye uğraşmasına rağmen (belli etmemek istemesi, çocukluk gururundan ya da ayıp sayılmasından olsa gerek) kızlar farkına varırlardı.

Kurada A...'nın bana çıkmasından sonra A...'ya her rastladığım yerde suni olarak nefesimi tuttum, kızarmaya çalıştım, âşık rolü oynadım. Her âşık eğer sevgilisinin evini bilmiyorsa öğrenmek ister. Bunun da en kolay yolu takip etmektir. Ben A..'nın evini bildiğim halde oyun icabı bilmiyor gibi davrandım ve onu evine kadar takip ettim. Hem de takip ettiğimi belli ederek. Bu oyun yazın başında böylece başladı. Yavaş yavaş oyun ciddiye döndü ve yaz sonuna doğru daha A... ile tek kelime konuşmadan A...'ya âşık olmuştum. A...'nın geceleri dışarı çıkmadığını, hava karardıktan sonra pencere perdelerinin de kapalı olduğunu bildiğim halde uyku tutmayan gecelerimde yatağımdan çıkar, giyinir, kendimi sokağa atar, sanki kapının önünde imiş de gecikirsem kaçacakmış gibi çabuk çabuk yürür, evinin önüne gelirdim. Camlar, perdeler kapalı. Ev karanlıklara gömülü olmasına rağmen birkaç defa evin etrafında dolanır, sonra tırıs tırıs eve yatağıma dönerdim. Ailem geceleri uyanıp dışarı çıktığımı muhakkak duymuş, görmüştür. Ama hep bilmezlikten geldiler (benden emin, benden memnundular, çok iyi bir talebeydim). Ben de bir şey demedim. Denecek bir şey de yoktu. Olan,

gençliğin romantikliği, acemiliği, belki de deliliği idi.

A...'nin evinin önünde boş bir arsa vardı. Arsa yola kadar uzanır. Yolun öbür tarafında da kuyumcu dükkânları vardı. Bir gün buradan geçerken, yani A...'yı görmeye çalışırken, liseden bir tanıdığıma rastladım. Kuyumcu dükkânının önüne sandalye atmış oturuyordu. Benden büyük olmasına rağmen benden bir sınıf aşağıdaydı. A...'nın evinin karşısında daha fazla kalabilmek için selam verdim ve burada ne yapıyorsun dedim. Babasının dükkânındaymış. Yazları babasına yardım edermiş. İmtihanlarının nasıl geçtiğini sordum. Matematikten ikmale kalmış. Hemen, istersen sana yardım edebilirim dedim. Ben lisede matematikte en iyi olanlardanım. Her talebe gibi herhalde o da bilirdi. "Çok memnun olurum," dedi. Gayem A..'ya yakın olmaktı. Yoksa o oğlanla o güne kadar sadece selamlaşırdık. Aramızda bir arkadaşlık yoktu.

Bu rastlaşmadan sonra oğlanla ahbaplık kurdum. Biraz matematik yaptık. Daha çok zamanımızı kapının önüne sandalyelerimizi çıkarıp A...'nın penceresini gözetlemekle geçirdik. A... onun da hoşuna gidiyordu. O da ona göz koymuştu. Tabii ki ben duygularımdan hiç bahsetmedim.

Hey gidi Anadolu gençliği! Kız ve erkek münasebetleri! Bunları bir Avrupalı'ya anlatmaya kalksam sadece güler ve kendi kendine bu ne biçim aşk, bu ne biçim gençlik der ve şimdiki gözümle ve görgümle ben de ona hak veririm.

Nihayet yaz tatili bitti. A...'nın eline bile dokunmadan, onunla bir tek kelime bile konuşmadan. Bir şey iyice açıklık kazanmıştı. Ben A...'yı seviyordum. O da bunu çok iyi biliyordu. Yine bir şey daha sarihti; bana yüz vermiyordu. Ya benden hoşlanmıyor veya ona o yolda yaptığım açık hakaretin öcünü alıyordu.

Okulun açıldığı ilk günün sabahı bahçede sınıf sınıf dizilmiştik. Ben son sınıf sıralarında o da lisenin ilk sınıfı sıralarında yerlerimizi almıştık. Okulda kredim çok yüksekti. Artık kendimi daha rahat hissediyordum. Belki biraz da yüksekten bakarak gözlerimle onu aradım. O da bana bakıyordu gizlice. Sevindim. O gün bütün gün neşem yerindeydi. Zaten ben umumiyetle neşeli bir insandım, somurtkan değildim. Günler geçiyor, teneffüslerde A...'nın yöresinde dolaşıyor ama tek kelime konuşamıyordum. Ben ona

yaklaştıkça artık o da kızarıp bozarıyordu. Münasebetlerimizdeki ilerleme bundan ileri gitmedi. Belki de sebep benim beceriksizliğim, ilk teşebbüsü ondan beklememdi. Erkek olan bendim, ilk teşebbüsü benim yapmam gerekiyordu. Daha evvelki satırlarda da söylediğim gibi kendimi hep çirkin sanmam ve de ya beni terslerse düşüncesi, yerli yersiz gurur, elimi, dilimi bağlıyordu. Günler böylece geçiyor ve ben derslerimi de çalışamıyordum. Kitabı açınca kitapta yazılanı değil A...'yı görüyordum. Hani şu geceler de olmasa -rüyamda hep onunla beraberdik, hem de nasıl ve ne şekillerde- bu hayat, bu sevgi çekilecek gibi değildi. Okul açılalı bir aydan fazla olmuştu. Matematikten yapılan bir ara imtihanında 1 (zayıf) aldım. Deliye döndüm. Ağladım. Bütün gece aldığım l'i düşündüm. Bu işin sonunun nereye varacağını düşündüm, geleceğimi düşündüm. Ben bir Ermeni genciydim, nasıl olsa A... ile evlenemezdim. Zaten evlenmek o zamana kadar aklımın ucundan geçmemişti. Babamın durumu malumdu. Hiç sene kaybetmeden hem de çok iyi notlarla liseyi bitirmeliydim ki üniversitede devlet hesabına okuyabileyim. Bütün geçmişim, geleceğim bir sinema şeridi gibi kafamdan geçti. Nihayet bir oyunla başlayan ve bir sonu da olmayacak olan aşkıma son vermeye, A...'yı unutmaya karar verdim. İrademe güveniyordum. Matematikten aldığım 1, körleşen gözlerimi açmış, aklımı başıma getirmişti. O gece aldığım kararları ertesi sabahtan itibaren tatbike başladım. Artık A...'yı teneffüslerde aramıyor, kazara karşılaşırsam kafamı öbür tarafa çeviriyordum. Böylece birkaç gün geçti. Zavallı kız herhalde buna ne oldu diye düşünmüş, belki de bana acımış olacak ki başladı o beni aramaya. Büyüklerin aşk için dedikleri doğru çıktı. Kovalarsan kaçar, kaçarsan kovalar. Bizim kısır münasebetimiz de öyle oldu. Zamanla A... beni aramakla da münasebetimizin düzelmediğini görünce bu aşktan o da vazgeçti. Böylece ikimiz de kurtulduk. Kısa bir müddet sonra ben artık okuyabiliyor, derslerime çalışabiliyordum. Sene sonunda liseyi "pekiyi" ile bitirdim.

Laz Mustafa'nın, Bıdık Mehmet'in maceralarına gelince: Onlar da bu oyunu kaybetmişlerdi. Aşk oyunları için çok acemiydik. Neymiş biz üç bacaksız iyi talebeleriz diye şehrin en güzel, böyle oldukları için de en şımarık, en burnu havada kızlarının önümüzde

dize geleceklerini sanmışız, ata sözlerini unutarak: "Kızı kendi başına bırakırsan ya davulcuya gider, ya zurnacıya."

Dördüncüsü: Bu olaya hayatımın dördüncü dönüm noktası da diyebilirim. Şöyle oldu:

Son sınıfın fen ve edebiyat sınıfları, tarih, coğrafya vs. gibi nötral dersleri bir arada yaparlardı (Fen talebelerinin sayısı daha fazla ve de fen sınıfı daha büyük olduğundan edebiyattakiler bize gelirlerdi).

Teneffüste onuncu sınıftan bir talebe benden çözemediği bir hendese problemini çözmemi rica etti. Teneffüsten sonra sınıfa gelince hemen karatahtanın önüne geçtim, sorunun halline çalışıyordum. O derste gene edebiyatçılarla beraber olacaktık. Onlar da gelmişlerdi. Daha hocanın gelmesine vakit olduğundan her iki sınıftan da talebelerin çoğu yerlerine oturmamışlardı. Ben karatahtanın bir kenarında meselenin halliyle meşgulken, edebiyat sınıfının mümessili yanıma geldi ve kaba bir ton ve jestle yerime oturmamı söyledi. Ben aldırmadım, çünkü ben hiç olmazsa ciddi bir şeyle meşgul oluyordum. Her iki sınıftan da birçok talebe daha yerlerine oturmamış ve üstelik gürültü yapıyordu ortalıkta. Sonra bir şey söylenecekse, edebiyatın mümessili değil, bizim mümessilimiz söylemeliydi; burası bizim sınıftı. Aldırmadığımı görünce edebiyatın mümessili (Adını vermek istemiyorum, koskoca bir yarma, belki 1,90 boyunda ve 90 kilo ağırlıkta) yakamdan tutup, sürükleyerek yerime oturtmak isteyince kafam attı nasıl oldu bilmem, şak diye tokadı yapıştırmışım. Böyle bir reaksiyonu anlaşılan o da beklemiyordu şaşırdı, ne yapacağını bilemedi. Hemen diğerleri araya girdiler ve bizi ayırdılar. Ben deliye dönmüş, bütün kontrolümü kaybetmiştim. Sırama gittim, bir yandan kitap ve defterlerimi topluyor, bir yandan da bağırıyordum: "Ermeniyim diye korkacağımı sanıyorsan yanılıyorsun! Okulunuz da, sınıfınız da sizin olsun! Hakaret göre göre, haysiyetim ezile ezile okumaktansa, şerefli kalıp okumamayı tercih ederim!" Defterleri, kitapları çantama koymuş paltomu giyiyordum. Blöf değil, hakikaten bir daha gelmemek üzere eve gitmeyi kararlaştırmıştım hemen orada. Arkadaşlarım geldi paltomu elimden aldılar. Herkes edebiyatın mümessiline bağırıyor, onu yeriyordu. Bu hadise sonra büyümüş, mesele okul idaresine

kadar gitmişti. O koca adam o kadar yalnız kalmış, o kadar tazyik görmüştü ki ertesi gün gelip herkesin önünde benden af dilemeye mecbur oldu. Bu olay da böylece sona ermişti. Halbuki eğer ben herkes tarafından çok sevilmeseydim, hem herkes tarafından çok sevilmeye ne hacet bir tane düşmanım olsaydı ve o siyasi polise gidip Türklüğe hakaret etti diye rapor etseydi, hem okuldan atılır, hem de hapse girerdim. Tabii ki ben Türklüğe hakaret etmemiştim. Prensip olarak edemezdim de çünkü ben artık komünist fikirlerle temasa geçmiş, bu fikirleri az çok benimsemiş, zaten hiçbir zaman yapmadığım bir Ermeni milliyetçiliğinden tamamen uzaklaşmıştım. "Okulunuz da sınıfınız da sizin olsun" sözleri istenirse bir faşist hâkim tarafından Türklüğe hakaret olarak tefsir olunabilirdi. Evet, ilk defa bu olaydan sonra Ermeniliğimi hissettim. Ama gene de tam, yeteri gibi değil. Bu olaydan belki bir ay sonra askerlik dersi imtihanında kavga ettiğimiz edebiyat sınıfı mümessili benden kopya istemiş, ben de sorunun cevabını hemen bir kâğıda yazmış, gizlice eline tutuşturmuştum.

Kendimi okuyucularıma olduğum gibi tanıtabilmem, Samsun'daki hayatımı tamamlayabilmem için bir çapkınlığımdan da bahsetmem gerekir. Evvela Cemal'inki: Cemal adında bir sınıf arkadaşım vardı. Cemal benim ağzımın gevşek olmadığını, birinin sırrını başkasına söylemediğimi bildiği için (Bu karakterimi hep muhafaza ettim. Onun için de bütün hayatımda herkesin derdini dinleyen Marko Paşa olmaktan kurtulamadım) içine sığmayan büyük sırrını bana açtı. Cemal, mahallesinde evli bir kadınla sevişiyordu. Kadın, kocasını uyuttuktan sonra kalkar, sokak kapısını aralar, çıkmanın penceresinde Cemal'in gelmesini bekler. Cemal açık kapıdan girer. Ayakkabılarını çıkarır eline alır, sessizce yukarı çıkar. Kadın onu evin koridorunda karşılar. Beraberce kadının kocasının yattığı odanın karşısındaki odaya geçerler, her türlü aşk oyunlarını denerlerdi. Bu kısaca ve kuru anlatış şekli. Ben her sabah Cemal'in yanına gider anlat bakalım derdim. Cemal bir gece evvel geçenleri bütün teferruatıyla tekrar onları bir daha yaşar gibi heyecanla anlatırdı. Ben bunları dinlerken benim böyle bir maceram olmadığı için Cemal'i kıskanırdım.

Bizim mahalleye yeni evli bir çift taşınmıştı. Kadın genç ve güzel, kocası biraz daha yaşlı. Uzak yollara giden tren memuru olduğu için adam ekseri geceleri evde olmazdı. Kadın tam kara cahil, okuma yazma bilmiyordu. Benden yazma, okuma öğretmemi istedi. Kocasına söylemiş, ayrıca o da karısının bu isteğini yerine getirmem için rica etti. Kadın ve kocası ricalarını ablamın yanında yapmışlardı ve ablam niye olmasın demişti. İlk dersi bizim evde yaptık. İkinci ders için beni evine çağırdı.

Onlara gittiğimde kadın açık saçık giyinmiş, şıklaşmış, kokular sürünmüştü. Daha ilk günden bana göz koyduğunu sezmiştim. Sezgim doğru çıkmıştı. Cemal'in maceralarını hatırladım. Gençtim, tabii ki ben de bir kadınla yatmak için can atıyordum. O güne kadar hiçbir kadınla yatmamıştım. Şehevi hislerim fırsat ayağına geldi, kaçırma diyordu. Diğer taraftan kadın erkek münasebetlerinde, bilhassa aile münasebetlerinde bir papazdan daha sofuydum. Bu tarafım, dikkat et yeni kurulan bir aileyi bozacaksın, kısa şehevi bir zevk için aileyi bedbaht edeceksin ve de sana gösterilen itimadı suistimal etmiş olacaksın diyordu. Öbür yandan kadının açık saçıklığı altında meydana çıkan yuvarlak kalçalar, tombul göğüsler, yalvarır gibi gözlerimin içine bakan şehvet dolu bakışlar, erkeksen gel diyorlardı. Bir karar veremiyordum. Deliye dönmüştüm. Bir tarafta insani düşünceler, diğer yanda şehevi hisler. Sonunda tabiat kanunları hâkim oldu. Ne ders yaptık, ne mers, hayvanlaştık. Dışarı çıkınca başım dönüyordu. Vücuduma tatlı bir rehavet çökmüştü. Ayaklarım beni denize doğru götürdü. Denize girmek ihtiyacını hissettim. Mayom yanımda değildi. Donla yüzdüm. Denizden çıkınca da donumu iyice sıktım, yaş yaş giydim. Pantolonumu da üstüne çektim. Donum soğuk soğuk kıçıma yapışıyordu. Kafamda karmakarışık düşünceler. Eve gitmedim. Donum kuruyana kadar nereye gideceğimi ne yapacağımı bilmeden ayaklarım nereye götürdüyse oraya gittim. Yavaş yavaş hayvani hazlar, onun izleri geçiyor, yerini kendi kendimden utanma alıyordu. Yeni kurulan genç bir aileyi kirletmiştim. Ve ben, adi bir sokak adamı olmuştum. Bu konular üstüne uzun uzun düşündüm ve söz verdiğim için ders

vermeye, fakat bir daha kadınla yatmamaya kararverdim. Bu kadar ileri gitmeye, münasebetimizi bu yola dökmeye hakkımız yoktu.

Üçüncü dersi yine onlarda yapacaktık. Bir daha birlikte yatmama kararıyla kapıdan girdim. Pamukla ateş bir arada duramaz derler. O bir ateşti, ben de pamuk olmuşum hemen. Kısa bir dersten sonra nasıl olmuşsa olmuş gene yatağa girmiştik.

Dışarı çıkınca ağlamak istiyordum. Çok perişan bir haldeydim. Hayvan ve insan taraflarım sanki birbirine harp açmışlardı. Bense onların arasında zavallı bir seyirci. Daha doğrusu iki taraftan açılan ateşler hep kafama yağıyordu. Akşam yemeğinden sonra çabucak odama çekildim. Gözlerim yaşardı. Kendimden utanıyordum. Ve hep tekrarlıyordum: "Hayk, sen kötü adam oldun, bir sokak adamı oldun Hayk!" Yavaş yavaş uyumuşum. Sabah kalkınca kendimi daha kuvvetli hissettim. Bir daha ne o kadına ders verecek, ne de onun evine gidecektim. Ertesi gün ona gittim ve bu kararımı nedenleriyle beraber kendine bildirdim. Ağladı. Ben belki yumuşarım diye korktum, kapıyı çektim ve çıktım dışarı. Şöyle bir derin nefes aldım. Sanki büyük bir dertten kurtulmuştum. İçim rahattı. Bu buhranımı da atlattığıma seviniyordum. Artık yeniden kendimden memnundum. Sözümü tuttum, bir daha evine ayak basmadım.

Aradan birkaç ay geçmişti. Evine başka başka erkeklerin girip çıktıklarını gördüm. Belki kocası da biliyordu. Belki o da büyük bir boynuzluydu. Meğer ailenin bozulacak tarafı yokmuş. Çünkü kökünden bozukmuş.

İKİNCİ BÖLÜM:

HAYATIMIN YENİ BİR DÖNÜM NOKTASI: İSTANBUL'A OKUMAYA GİDİYORUM

Liseyi bitirmiştim. Ben İstanbul Yüksek Mühendis Okulu'na girmek ve elektrik mühendisi olmak istiyordum. Babamsa Tıp Fakültesi'ne gir ve doktor ol oğlum, o serbest bir meslektir, devlet hizmetin bittikten sonra hiçbir müesseseye bağlı olmadan istediğin yerde hayatını kazanabilirsin diyordu. Sene 1937. Babamın kendi hesabına beni İstanbul'da okutacak parası yok. Tek bir imkân kalıyordu, devlet hesabına okumak. Bu şekilde okuyup diploma alırsam (O zaman hem doktorluk ve hem de yüksek mühendislik için mecburi hizmet altı seneydi) altı sene, devlet nereye gönderirse orada devlet memuru olarak çalışacaktım. Paramız yoktu, buna katlanmaya mecburduk. Babamı düşündüren bundan sonraki devreydi. O zamanlar Halk Partisi'nin tek parti sistemi içinde devletçiliğin çok sıkı bir şekilde tatbik edildiği senelerdi. Bütün büyük fabrika ve müesseseler devletin elindeydi. Öyle ki babama göre, eğer mühendis olursam altı senelik mecburi hizmetten sonra da devlet hesabına çalışmaya mecburdum. Ermeni olduğumdan, babam devletle işim olmasını, devlete bağlı olmamı istemiyordu. Geçmiş günler gözünü korkutmuştu. Devletçiliğin bu devrede nasıl tatbik edildiğini göstermesi bakımından babamla ilgili bir olayı kısaca anlatmak isterim burada.

Seneler 1929-1932 arası. Babam arka arkaya iki defa iflas edince yabancı sermaye ile ortaklaşa iş yapmayı tasarlıyor. Türkiye'de o devirde porselen fabrikası yok. Çekoslovakya'da da birçok porselen fabrikası dünya krizi sebebiyle çalışamadıklarından, fabrikatörün

biri babamın teklifini makul buluyor ve fabrikayı oradan söküp Türkiye'de kurmaya razı oluyor. Fabrikaya lazım olan beyaz kil (kaolen)i babam temin edecek ve buna karşılık da muayyen bir nispette kâra ortak olacak. Babam ve Çek fabrikatör Türkiye'de bir porselen fabrikası kurma müsaadesi için devlete başvuruyorlar. Alınan cevap: "Bir porselen fabrikasının kurulması devletin beş senelik planları içinde olduğundan müsaade olunamaz" şeklinde. Bunları o zaman babam bana anlattıydı.

Gelelim yine benim okumam konusuna: Babamla şu karara vardık. Her iki yere de müracaat edecektim. Tıp Fakültesi'nde giriş imtihanı yoktu. Evraklarımı hazırlayıp hemen Sağlık Bakanlığı'na (bakanlık hesabına okumak üzere) gönderecektim. Yüksek Mühendis Okulu'na giriş imtihanları vardı ve bu da yazın sonunda, okulun açılmasından biraz önceydi. Bu zamana kadar Tıp'ta devlet hesabına okuyabilip okuyamayacağım belli olurdu. Eğer herhangi bir sebeple oraya kabul edilmezsem, Yüksek Mühendislik Okulu, devlet hesabına yatılı okuma imtihanlarına girecektim. Bunun için gereken evrakları da hazırlayıp İstanbul'a giderken yanımda götürecektim. Bir yüksek tahsil okuluna muhakkak girmeliydim, yoksa askere alınırdım. Bir defa da askere gidersem ondan sonrasının ne olacağı o günkü şartlarımız altında evvelden bilinemezdi. Bu riski göze almamam gerekirdi. Sonra yeni bir palto ve daha ufak tefek şeyler alındı. Artık İstanbul'a gitmeye hazırdım. Zaten İstanbul'daki kuzinlerimden mektup gelmiş, yazı İstanbul'da kendilerinde geçirmek üzere davet olunmuştum.

İmtihanların bitmesinden İstanbul'a gidene kadar geçen birkaç haftayı hiç unutmam. Hiçbir şey yapamıyordum. Kafamı dolduran hep İstanbul'du. Okuduklarımla, İstanbul hakkında duyduklarımla İstanbul'u tahayyül ediyor, İstanbul'u gözümde canlandırmaya çalışıyordum. İstanbul'u görmek, hele İstanbul'da yaşayabilmek bütün Anadolu gençlerinin rüyası, hayali olmuştur. Kısa bir müddet sonra bu hayal hakikat olacaktı bende. Hayatımdan, geleceğimden memnundum. Sonumun iyi olacağından emindim. Bu memnuniyet, bu güven nereden geliyordu? Bilmiyordum. Düşünmek de istemiyordum. İstanbul'a gitmek, gidebilmek imkânı beni sarhoş etmişti. Diyebilirim ki birden bambaşka bir insan olmuştum,

rüyalarımda bile. Daha İstanbul'a gitmeden o sihirli, o büyük şehirde yaşadım, rüyalarımdaki masalların kahramanları gibi.

Nihayet yola çıkacağım gün geldi. Ayını, gününü şimdi hatırlamıyorum (Belki temmuzun başlarıydı). Vapurla gidecektim. Yolculuk iki gün iki gece sürer. O zamanlar Samsun'da liman yapılmamıştı. Vapurlar uzakta demirler. Yolcuları motorlar taşırdı karadan gemiye, gemiden karaya. Hususi, yalnız yolcular için sefer yapan gemi yoktu o zamanlar. Bu lüks gemileri sonraları Avrupa'da gördüm. Biletim ikinci kamara biletiydi. Babam ve ablam da benimle beraber motorla vapura geldiler ve beni kamarama yerleştirip döndüler. Vapur kalkınca kendimi birden çok yalnız hissettim. Vapurda tanıdığım tek kimse yoktu. Deniz de tuttu beni. Zaten her vasıta tutardı. Başladı midem bulanmaya. Hemen kamarama gidip yatağıma uzandım. Az sonra da başladım kusmaya. İçime hüzün çöktü. Artık o son günlerin nikbinliğinden, neşemden eser kalmamıştı bende. Babamı çok severdim. Sanki babamı bir daha göremeyecekmişim gibi bir his geldi içime. Ağlayacak gibi oldum, kendimi tuttum. İstanbul Boğazı'na kadar iki gün yataktan çıkamadım. Vapur Boğaz'a girince artık sallanmadı. Ben de kendimi daha iyi hissettim. Hemen giyinip güverteye çıktım. Güzel, güneşli bir yaz günüydü. Vapur, Boğaz'dan adeta sularla beraber akıyordu. Boğaz'ın iki yanında yeşil tepeler, güzel evler. Bilhassa da yanımızdan geçen, gidip gelen küçük vapurlar çok hoşuma gitmişti. Böyle küçük vapurları ilk defa görüyordum. Birçoklarından müzik sesleri de geliyordu.

Evet, Boğaz'a girmemizle beraber psikolojim de düzeldi. Yeniden heyecanlanmıştım. Acaba beni kim karşılayacaktı? Beni nasıl bulacaklardı? Ya telgrafımızı almamışlarsa? Yeniden kafamda bin bir soru. Ben sorularıma cevap ararken gemi rıhtıma yanaştı (Böyle büyük bir geminin karaya yanaşmasını ilk defa görüyordum). Ben gözlerimle aşağıda bekleyenler arasında ortanca kuzinimi arıyordum. O bir sene evvel bize gelmiş ve bir ay kalmıştı. Diğerleriyle birbirimizi ıı aydır görmemiştik. Bu kalabalıkta onlar beni,

ben onları tanıyamazdık. Bir ara aşağıda bir kadının bana bakarak "Hayk!" diye bağırdığını duydum. Yalnızdı. Herhalde büyük kuzinim olmalıydı. Beni tanımıştı. Sevindim. Ama niye ortanca kuzinimle beraber gelmemişti? Ya tanıyamasaydı? Ama hemen ardından koca adam oldun. Adresleri cebinde, paran da var, neden korkuyorsun; atlar bir taksiye gidersin diye kendi kendime mırıldandım. Ve bekle geliyorum diye bağırdım. Rıhtımda buluştuk. Biraz ilerden bir taksiye binip evin yolunu tuttuk. Ben şaşkın şaşkın hep sağıma soluma bakıyordum. Tramvay denen vasıtayı da ilk defa görüyordum. Arabamız, tramvayların, otomobillerin ve insanların arasından darı darına geçiyordu. Bu ne kalabalık, bu ne kadar gürültülü bir şehirdi? Benim için her şey yeniydi. Ben böyle etrafıma bakarken kuzinim anlatıyordu: "Telgrafın geldiğinde ben evde yalnızdım. Ötekiler Büyükada'da yazlıktalar. Onlara haber vermedim. Nasıl olsa seni patlak gözlerinden tanırım diye düşündüm. Ha nasıl da tanıdım, hem de uzaktan. Yarın adaya beraber gideriz, onlara bir sürpriz yapmış oluruz." Taksi, köşedeki iki katlı bir evin bahçe parmaklıkları önünde durdu. Kuzinim, "Geldik, burası bizim ev," dedi. Ev dışarıdan çok güzeldi. İki katlıydı. Köşede, iki yanı sokak, bir yanı çiçekli bahçe, yalnız bir yanıyla yandaki eve bağlıydı. Bavulumu aldım. Kapıyı açınca dört köşe büyükçe bir koridora girdik. Ortada masa ve sandalyeler olduğuna göre burayı herhalde bir salon olarak kullanıyorlardı. Yemek yiyorlarmış burada. Sağda boydan boya bir oturma odası. Solda küçük bir oda. Sonra küçük bir koridor üzerinde, tuvalet (alafranga, yani oturulan tuvaleti de ilk defa görüyordum), yanında da sobasıyla koca bir banyo... Sonra büyük bir mutfak. Mutfaktan da bir kapıyla bahçeye çıkılıyordu. Üst katta merdivenler hemen ortadaki salona açılıyordu. Salonun iki yanında ikişer yatak odası. Soldaki ilk odayı bana ayırmışlardı. Ev hoşuma gitmişti. Kuzinim, "Ben yemeği hazırlayana kadar sen hamama gir yıkan," dedi. Öyle de yaptım. Sonra beraber yemek yedik. "Sen yat uyu, ben çıkıp biraz alışveriş edeyim yarın adaya götürmek için," dedi. Ben de gelirim dedim. Beraber çıktık. Buranın adı Feriköy imiş. Daha elli metre ancak yürümüştük, tramvayın sola döndüğü köşeye geldik. Burası Feriköy durağı imiş. Aşağıdan gelen tramvayın üstünde "Kurtuluş" yazıyordu. Bu yol boyunca yokuş

aşağı indik. Sağda dükkânlar. Biz yalnız tatlıcıya girdik. Çeşit çeşit tatlılar alıp eve döndük.

Akşam büyük oğlu Parseh (babamın adı da Parseh'ti), küçük oğlu Mihran ve kocası Agopos geldiler. Parseh'i hemen tanıdım, çok değişmemişti. O benden bir yaş daha büyüktü. Okula beraber başlayacaktık. Onu almışlar, bana sen daha küçüksün gelecek sene başlarsın demişlerdi. Küçükken çok güzel resim yapardı. Şimdi de güzel keman çalarmış (hem de müzik kompoze edermiş). İstanbul Konservatuvarı'na da gitmiş. Müziği yalnız hobi olarak yaparmış, babasının Mahmutpaşa'daki mantocu dükkânında babasıyla beraber çalışırmış. Parseh'le çocukken çok iyi anlaşırdık. Birbirimizle buluşmak ikimizi de sevindirdi. Tabii ki benim en çok merak ettiğim, bir an evvel görmek istediğim, çocukluk devrimin ilk sevgilisi kuzinimin kızı Şake'ydi. Merak ettiğim bir şey de acaba çocukluk aşkımızı hatırlayabiliyor muydu? Kuzinlerim (yaşayanlar) üç kız kardeştiler. Büyükleri evli (bu evin hanımı) diğer ikisi bekârdı ve evli kardeşlerinin yanında, yani onlar da bu evde yaşıyorlardı. Şu anda Şake'yle beraber yazlıkta Büyükada'daymışlar. Ben kadınlarla beraber yaz boyunca devamlı olarak adada kalacaktım. Yalnız erkekler (baba ve iki oğul) sabahları vapurla işe gidecek, akşamları yine vapurla adaya döneceklerdi. Beni görmek ve hamam yapmak için bu gece eve gelmişlerdi. Yarın, pazar sabahı hep beraber adaya gidecektik.

Ada denen şeyin ne olduğunu kitaplardan biliyordum. Fakat o güne kadar hiçbir ada görmemiştim. Dediklerine göre çok da güzelmiş, her tarafı çamlıkmış. Oturdukları ev de (kirayla) denize çok yakınmış ve her gün denize girmeye giderlermiş. Buna da çok sevindim. Akşam bana bir çanta verdiler. Büyük bavulumu burada bırakacak, çantaya ada için gerekli şeyleri koyacaktım. Bu iş pek kolay olmadı. Nasıl bir yerdi bu ada dedikleri, neleri almam lazım geldiğini sarih olarak bilmiyordum. Parseh bana yardım etti. Pazar sabahı erkenden beşimiz yola çıktık. Feriköy tramvay durağından "Bayazit" yazan tramvaya bindik. Tramvaya ilk defa biniyordum. Tramvay hemen hemen boştu. Sonra öğrendim pazar olduğu için boşmuş. Hepimiz oturduk. Rahattı, hoşuma gitti. Parseh yanıma oturmuştu. Tramvay durdukça, durağın adını söylüyordu. Bankaları

geçtik, Karaköy'de indik. Biraz yürüyünce koca bir köprüye geldik. Adı Galata Köprüsü'ymüş. Altından küçük vapurlar geçiyordu. Demir dubalar üzerinde yüzen bir köprü. Küçük vapurların kalktığı yere geldik. Kalabalık, kalabalık. Deniz de güzel yosun ve iyot kokuyordu. Herkes hemen hemen güzel giyinmiş. Biletler alındı. Biz de küçük bir vapurun kenar sıralarına oturduk. Parseh anlattı. Burası ikinci mevkiymiş. Yazın güzel havalarda burada otururlarmış. Vapurumuz yola çıktı. Karşı sırtlar bilhassa koca koca camileriyle ne kadar da güzel görünüyordu. Çok tatlı bir yaz günüydü. İlk adaya vardık. Burası Kınalıada'ymış. Daha çok orta halli Ermeniler yazlığa gelirlermiş buraya. Ada iskelesi tıklım tıklım insanlarla dolmuştu. Bunların bir kısmı inenler bir kısmı da karşılamaya gelenlerdi. Vapurumuzun etrafını da kayıklar sardı. İçlerinde rengarenk mayolarla genç kadınlar ve erkekler... Hemen hemen hepsi de Ermenice konuşuyorlardı. Benim bildiğim Ermenice birkaç yüz kelimeyi geçmezdi. İlk defa bu kadar Ermeniyi bir arada burada görüyor, böyle yüksek sesle konuşulan Ermeniceyi duyuyordum. Ermeni olduğum halde Ermeniceyi çok az bildiğim için utandım. Sonra Burgaz Adası'na geldik. Burası Kınalı'dan çok daha güzel, çok daha bakımlı, çok daha yeşildi. Buraya da daha çok Rumlar gelirlermiş. Böyle güneşin altında, denizin üstünde muhtelif tonlarda renklerin ve seslerin birbirlerine karıştıkları cıvıldayan bir hayatı ilk defa görüyordum. Mesuttum. İçim içime sığmıyordu. Herhalde cennet dedikleri buradan daha güzel olamaz diye düşündüm. Parseh haklıydı. Oturduğumuz bu kenar yer ne kadar da iyiydi. İnsan kendini hemen hemen suyun üstünde hissediyor ve her şey, her taraf ne kadar da açık seçik görülüyordu. Etraftaki sesler, cıvıltılar, sanki onların içindeymişiz gibi çok güzel duyuluyordu. Rumca'yı ilk defa duyuyordum. Rum kızları, Rum gençleri güzel, dilleri de tatlıydı. Sonra, Heybeliada'ya geldik. Burası daha büyüktü. Buraya daha çok insan indi. Gene cıvıl cıvıl insanlar. Nâzım'ı hatırladım. Yaşamak ne güzel şey.

Taranta-Babu'ya Beşinci Mektup'tan:

"...
Ve dünya öyle büyük
öyle güzel
öyle sonsuz ki deniz kıyıları
her gece hepimiz
yan yana uzanıp yaldızlı kumlara
yıldızlı suların
türküsünü dinleyebiliriz...

Yaşamak ne güzel şey
Taranta-Babu
yaşamak ne güzel şey...
Anlayarak bir usta kitap gibi
bir sevda şarkısı gibi duyup
bir çocuk gibi şaşarak
YAŞAMAK...
Yaşamak:
birer birer
ve hep beraber
ipekli bir kumaş dokur gibi...
Hep bir ağızdan
sevinçli bir destan
okur gibi
YAŞAMAK...

Yaşamak
Ne acayip iştir ki
bu ne mene gidiştir ki Taranta-Babu,
bugün bu
"bu inanılmayacak kadar güzel"
bu anlatılmayacak kadar sevinçli şey:
böyle zor
bu kadar
dar
böyle kanlı
bu denli kepaze..."

Sonra son iskele Büyükada. Adı üstünde burası hepsinden daha büyük, hem de hepsinden daha güzeldi. İskelenin iki tarafında sahil boyunca uzanan açık hava kahveleri. Vapur iskeleye yanaşırken bekleyenler arasında bizimkileri aradım. Öyle bir haleti ruhiye içindeydim ki babam bile olsa orada, tanıyamazdım. Zaten bizi karşılamaya kimse gelmemişti. Öyle ya hangi vapurla geleceklerini nereden bilsinler? Benim geleceğimi ise hiç bilmiyorlardı. Vapurdan çıkıp biraz yürüyünce bir meydana geldik. Sola doğru birkaç yüz metre yürüdük. Ev denize inen bir yokuşun üzerindeydi. Beni dışarda sakladılar. Biz girelim, sen birkaç dakika sonra kapıyı çalmadan içeri gir dediler. Öyle de yaptık. Ben içeri damdan düşer gibi girince evvela bir şaşırdılar. İlk tanıyan ortanca kuzinim Nıvart oldu. Hemen koşup boynuma sarıldı. Sonra Mari ve Şake de geldiler. Mari'yle sarmaştık. Ne Sake ve ne de ben birbirimizle sarmaşmaya cesaret edebildik. Ne de olsa devrimizin utangaç gençleriydik.

Öğleden sonra Parseh'in bir Yahudi arkadaşı, beraber gezmeye çıkmak için uğradı. Parseh, beni ve Şake'yi aldı. Bu Yahudi genç bu sene Fransız lisesini bitirmiş. Üniversite açılınca hukuka devam edecekmiş. Babası doktormuş. Yazları onlar da Büyükada'ya gelirlermiş. Asıl arkadaşlıklarının sebebi onun da hobisinin müzik (keman çalmak, küçük kompozisyonlar yapmak) olmasıymış. Onlar İstanbullu ben Anadolulu. Hemen başladılar bana sorular sormaya. Belki şakadan, belki sahiden beni imtihan ediyorlardı. Şake bildiği cevapları, belki ben cevaplandıramam düşüncesiyle bana fısıldıyordu. Bende o anda hasıl olan his, beni onlara karşı korumak istediği şeklindeydi. Benim böyle bir yardıma ihtiyacım yoktu. Sorular benim için çok basitti. İmtihanı çok iyi geçirmiştim. Bana yukardan bakamadılar. Bu küçük hadise o zaman zoruma mı gitmiş, yoksa Şake'nin bana yardım etmek istemesi hoşuma mı gitmiş her nedense bugüne kadar aklımda kalmış. Hemen hemen her gün öğleden evvel Şake'yle denize gidiyorduk. Öğle yemeğinden sonra âdet üzere biraz uyunuyordu. Öğle sıcağı geçtikten sonra da deniz kenarındaki kahvelere dondurma yemeye gidiliyordu. Bazen de kahveye değil kıra, çamlar arasında gezmeye çıkılıyordu. Bu devre içinde yavaş yavaş Şake'yi sevmeye başladım. Şake, çok utangaç,

hislerini belli etmeyen, içine kapalı bir kızdı. Onun da bana karşı bir cinsi sevgisi var mıydı bilmiyorum. Ben utandığımdan hislerimi belli etmiyordum. O ise bu sahada benden de beterdi. Hatta ne o, ne ben çocukluk hayatımızdan hiç söz açmadık. Çocukluk aşkımızı hatırlayıp hatırlamadığını dahi öğrenemedim. Halbuki o zamanlar bunu bilmeyi ne kadar da istiyordum.

Bir aydır adadaydım. Bu arada Parseh'le birkaç defa şehre inmiş akşamları gene beraber dönmüştüm. Şehir beni şimdilik alakalandırmıyor, hep adada kalmak istiyordum. Bilhassa Şake'ye yakın olmak. Şake o zamanlar kaçıncı sınıftaydı şimdi hatırlamıyorum. Belki ortanın son sınıfında, belki de lisede. Bir gün gene kahvelere gitmek için çıkmıştık. Yolda ben bugün kahveye gelmiyorum, adanın küçük turunu yapacağım dedim ve ayrıldım. Yalnız kalmak ve bundan böyle nasıl bir tavır takınmam gerektiğini düşünmek istiyordum. Zira daha evvelki tecrübelerim yavaş yavaş Şake'ye âşık olmaya başladığımı gösteriyordu. Âşık olmaktansa korkuyordum. Evet, bu konuda tek başıma kendim bir karara varmalı ve varacağım karara göre hareket etmeliydim. Hem bir an evvel, ateş bacayı sarmadan. Adanın turunu yapan yolda evvela çabuk çabuk yürüdüm hiçbir şey düşünmeden. Sonra geçmişim, gelecek üzerindeki tasavvurlarım bir şerit gibi gözümün önünden geçti, sonra da Şake'ye karşı bugünkü durumum. Münasebetlerimiz nereye doğru gelişiyordu? İç âlemimi, hislerimi açıkça, korkmadan önüme dökünce Şake'ye âşık olmaya başladığıma değil, belki de âşık olduğuma kanaat getirdim. Çocukluk hatıraları bu yola girmemi çabuklaştırmıştı. Bu teşhis şu soruyu ortaya atıyordu: Bu gelişmeye karşı bir tedbir almalı mıydım? Almam gerekiyorsa niçin? Hangi sebeplerle? Ve de karşı tedbir nasıl olmalıydı? Yoksa aşkımı serbest gelişmesine, hadiselerin akışına mı bırakmalıydım?

Bu ara küçük turla büyük turun ayrıldıkları yere gelmiştim. Küçük turu biliyordum, daha evvel de yapmıştım. Büyük turu yapmamıştım. Hem bugün bu konu hakkında son kararımı vermeliydim. Ne kadar zamanımı alır bilemezdim. Daha iyisi büyük turu yapmaktı. Çok vaktim olur, zaman darlığından iki ayağım bir pabuca girmezdi. Vereceğim karar mühimdi. Hayatımın yeni bir dönüm noktası olacaktı. İlk sorum şu oldu: Böyle bir aşka hakkım var

mıydı? Cemiyetin, yaşamımızın kanunlarına uygun muydu? Şake benim kuzinimin kızıydı. Yani babamın kız kardeşinin kızının kızı. Müslümanlıkta duyduğuma göre kuzinle bile evlenilebilirdi. Ama Hıristiyanlar yedi göbek sayarlarmış. Bu göbeğin nasıl sayıldığını bilmiyordum. Bugün de bilmem. Bana uzak bir akraba gibi gelmedi Şake. Yedi göbeğin içine girmeliydi. Yani biz birbirimizi seversek, bu sonu gelmeyen, iki tarafı da bedbaht edecek bir sevgi olacaktı. Evlenmeye hakkımız olmadığına göre, o halde birbirimizi sevmeye de hakkımız yoktu. Bu hakkımız olmayan şeyi yapmaya kalkarsak bedbaht olmakla da kalmayacak, her ikimiz de cemiyet tarafından hor görülecek, aşağılanacaktık. Böyle olunca da henüz ortada açıklanan, hatta karşılıklı hissettirilen bir şey yokken aşka giden yolu tıkamak, bir an evvel karşı tedbirler almak lazımdı. İşte daha henüz madden yok olan sevgimi bu halinde boğmaya karar vermemin asıl sebebi buydu. Bu kararımı destekleyen ikinci derecedeki sebepler de şunlardı: Ben İstanbul'a sevmeye, sevilmeye değil, okumaya gelmiştim. Daha ilk günlerden aşka kapılırsam nasıl okuyabilirdim? İlk yapacağım iş okuyabilmemi garantilemek olmalıydı. Sonra, Şake beni seviyor muydu veya sevecek miydi? Diyelim Şake de beni sevdi. Ailesi evlenmemize razı olacak mıydı? Öyle ya ben henüz bir hiçtim. Üniversiteyi bitirebileceğimi kim garanti edebilir? Bunu kendim de garanti edemezdim. En fenası da bana karşı gösterilen misafirperverliği böylece fenaya kullanmış, egoistlik yapmış olmuyor muydum? Velhasıl bu aşk âdetlere uygun değildi, yersizdi, zamansızdı ve her iki tarafın geleceği için tehlikeliydi, daha gelişmeden boğulmalıydı. Bunları düşünürken, bu karara varırken dalmış, çok hızlı yürümüş, ter içinde kalmıştım. Ama bir karara vardığım için rahattım. Eve geldim. Akrabalarım daha gelmemişlerdi. Herhalde yine iskeleye erkekleri karşılamaya gitmişlerdi. Kapının önünde gelmelerini bekledim. Terim üstümde kurudu, üşütmüşüm. Çocukluğumdaki bronşitim ve astmam yine ortaya çıktı. Belki bu görmem gereken cezaydı. Bronşit ve nefes darlığı uzun zaman üstümde kaldı.

Bu karardan sonra kimseye bir şey belli etmeden mümkün mertebe Şake'den uzak durmaya, bilhassa denize gitmemeye çalıştım. Bu zor olmadı. Bronşitim ve nefes darlığım bana yardım etti.

Bu halimle denize giremezdim ya. Şake bendeki bu değişmeleri anladı mı, anlamadı mı bilmiyorum. Nerden anlayacak, ben de onun için bir kapalı kutu kalmıştım hep.

Sağlık Bakanlığı'ndan devlet hesabına Tıp Fakültesi'nde okumam için yaptığım müracaata cevap gelmişti. Kadroların dolduğu bildiriliyordu. Halbuki birçok ikmale kalanların, yani çok daha geç müracaat edenlerin, notları fena olanların dahi alındıklarını duymuştum. Demek Ermeniyim diye alınmamıştım. Durumu ev sahibim Agopos'la da konuştum. Bana bir yol kalıyordu, Yüksek Mühendislik Okulu'na müracaat ettim. O da, "Doktorluk gibi insani serbest mesleğe almadıktan sonra, mühendisliğe, devlet hizmetinden sonra da devlete çalışacağın bir mesleğe hiç almazlar, bu boşuna zaman kaybetmek olur. Babana yaz icap eden kâğıtları göndersin, bizim evde kalır, tıpta kendi hesabına okursun, altı senelik mecburi hizmetten de kurtulursun," dedi. Çok sevindim, hemen teşekkür ettim. Getirteceğim kâğıt, fakir olduğuma, Tıp Fakültesi'ne ödenmesi gereken senelik ücreti babamın ödeyemeyeceğine dair vesikaydı. Diğer kâğıtlar yanımdaydı. O zamanlar bu ücret çok ufak bir şeydi ama babam bunu da ödeyebilecek durumda değildi. Durumu hemen babama yazdım. Fakirlik vesikası geldi. Diğer kâğıtlarla beraber Tıp Fakültesi'ne gittim ve kaydoldum. Böylece Tıp Fakültesi talebesi olmuştum.

Şake de Ermeni ortaokulunu bitirmiş, Harbiye'deki Fransız Kız Lisesi'ne (Notre Dame de Sion) yazılmıştı. Ayrıca evde piyano derslerine de devam edecekti.

Adadan dönmüş, şehir ve okul hayatına başlamıştım. Üniversitenin açıldığı gün bahçede bir grup gencin aralarında Ermenice konuştuklarını duydum. Hemen yanlarına gittim ve benim adım Hayk diyerek kendimi takdim ettim. İçlerinden biri "Benimki de

Arkale," dedi. Ve hepsi birden benden uzaklaştılar. Evvela ne olduğunu anlamadım. Üstünde düşününce hatırladım. "Aşrkale" Ermenice bas git demekti. İsim değildi. Ama niye böyle bir reaksiyon? Zamanla bu gençlerle ahbap olduk. Niyesini bana şöyle anlattılar: Benim dilim ve aksanım Türk aksanı olduğu için adımın pek farkına varamamışlar, çünkü Ermeni olabileceğim akıllarına gelmemiş, beni mütecessis bir Türk sanmışlar. Biri bas git parolasını verince basıp gitmişler. Evet, bu doğru olmalıydı. Ben Ermeniceyi çok az bildiğimden (hâlâ da Ermenice okuma yazma bilmem. Benim için negatif bir taraf ama hakikat bu) ve de Anadolulu olduğumdan Türkçe aksanım tam bir Türk aksanıydı. Konuşmamdan Ermeni olduğum anlaşılmazdı. Halbuki İstanbul Ermenilerinin adlarını duymaya lüzum yoktur. Konuşmalarından her Türk bu Ermenidir diyebilirdi. Aynı şekilde Rumların ve Yahudilerin de kendilerine has aksanları vardı. Öyle ki Türklerin, hatta bu azınlıkların, karşılarında konuşanın ne milletten olduklarını anlamaları için adlarını bilmelerine lüzum yoktu. Her birinin kendine has aksanı ne milletten olduklarını açıklardı.

Bu konuya ait başka bir olay daha anlatayım. Üniversiteye giderken her sabah Feriköy tramvay durağından tramvaya binerdim. Benim sınıfımdan bir Türk genciyle (bu durağa yakın oturuyor olmalı) üniversiteye giderken de eve dönerken de çok zaman tramvayda rastlaşırdık ve göz aşinalığıyla dost olmuştuk. Bir gün, ne sebeple şimdi hatırlamıyorum, başladı Ermeniler aleyhine atmaya. Aksanımdan beni Türk sanmıştı. Baktım çok ileri gidiyor, sözünü kestim, ben de Ermeniyim dedim. Oğlan çok bozuldu. Kızardı bozardı. Ondan sonra da benden hep kaçtı. Herhalde utanıyordu.

Gene bu devremde geçen başka türlü bir olaydan da bahsetmeliyim. Adadan döneli çok olmamıştı. Evde büyük bir hazırlık vardı. Ne var, kim gelecek diye kuzinime sordum. Ermeni piskoposu Aslanyan akşam yemeğine davetliymiş. Ben yukarda odamda çalışırken gelmiş. Misafir odasına davet etmişler. Sağdaki büyük oda misafirden misafire açılırdı. Biz bize olduğumuzda ya aşağıdaki ya da yukarıdaki salonda otururduk. İçeri girdim. Kocaman (boyu en azından 1.90 olmalıydı, hem de etine dolgun) bir adam, başında kendine has siyah bir takke, vücudunda siyah, cüppe gibi uzun,

paltomsu bir elbise bütün heybetiyle baş köşedeki büyük koltuğa kurulmuştu. Hoş geldiniz demek için yanına gittim. Oturduğu yerden elini suratıma doğru uzattı. Avucu yere bakıyordu. Avcunu avcuma alıp elini sıkmama imkân yoktu. Ben de parmaklarının ucunu tuttum ve yukarı aşağı elini salladım, hoş geldiniz dedim bozuk Ermenicemle. Piskopos güldü, bizimkiler kızarıp bozardılar, birbirlerine baktılar. Bir pot kırmıştım ama ne olduğunu bilmiyordum. Hemen odadan dışarı çıktım. Ortanca kuzinim arkamdan geldi. "Ne yaptın?" dedi. Ben bütün bütün şaşırmış bir halde, ne yapmışım dedim. "Piskoposun öpesin diye uzattığı eli niye öpmedin, ayıp değil mi?" dedi. O zaman anladım, demek elini o acayip şekilde uzatması öpmem içinmiş. Ve ben öpmemekle pot kırmışım, cehaletimi göstermişim. Kendi kendime, ben bugüne kadar kimsenin elini öpmedim ki, varsın cehaletim de bu olsun, dedim. Piskopos da anlaşılan böyle bir şeye ilk defa rastlamış ve tuhafına gitmiş olmalı ki tekrar içeri girince, "Gel Anadolulu yanıma otur," dedi. Ben de süklüm püklüm gittim yanına oturdum. Bana Anadolu Ermenilerinin durumu hakkında sorular sordu. Yarım yamalak Ermenicemle cevap vermeye çalışıyor, istediğim kelimeleri Ermenicede bulamayınca, araya Türkçe kelimeler sokuyordum. Bu halimden hakikaten utandım. Anlayışlı adammış. Beni sevdi ve ondan sonraki ziyaretlerinde de beni umumiyetle yanına oturttu. Evli kızından üç torunu vardı. Onlar da müzisyendiler. Biri keman, biri çello, biri piyano çalardı. Büyük torunu Parseh'in arkadaşıydı. Bizden üç ev aşağıda kızı, güveysi ve torunlarıyla beraber oturuyordu.

Samsun'daki arkadaşlarımdan Trabzonlu Mustafa, devlet hesabına Avrupa'ya gönderilecek talebeleri seçme imtihanlarına katılmış ve kazanmıştı. Zannedersem Almanya'ya gönderildi. Liseden sonra onu bir daha göremedim. Bıdık Mehmet devlet hesabına Yüksek Mühendis Okulu'na yatılı girme imtihanlarını kazanmış ve okula başlamıştı. Abdülkadir Pirhasan askerî okullar namına yatılı olarak Edebiyat Fakültesi'nin Türkoloji kısmında okuyordu. Merih Baykal (şimdiki adı Merih Pirhasan) kendi hesabına Felsefe'ye

girmişti. Kadıköy'deki bir akrabasında kalıyordu. Bunlar Samsunlu arkadaşlarım arasında İstanbul'da en yakın arkadaşlık yaptığım insanlar oldular. Bir de Tıp'ta okuyan Samsun'dan Kâmil adında bir arkadaşım vardı. Anası babası yoktu, yetim büyümüştü. Orada yakın arkadaş değildik, İstanbul'da yakın arkadaş olduk. Ermeniler arasında da yeni tanıdığım Nurhan Altunyan'la yakın arkadaş olduk.

Evet, ben Feriköy'deki akrabamın evinde yatıyor, sabah kahvaltımı, akşam yemeğimi de orada yiyordum. Öğle yemeğine de Gedikpaşa'da oturan bir başka akrabama gidiyordum. Onların mali vaziyetleri iyi değildi. Babam da bana ayda 10 lira gönderiyordu, okul masraflarımı karşılamak ve harçlık yapmak için. Öyle ki geçim bakımından bir sıkıntım yoktu. Her şey iyi gidiyordu. Üniversiteye başlamamın üzerinden henüz 3-4 ay geçmişti. Babamdan gelen para kesildi. İki bekâr kuzinim her ay bana 10 lira borç vermeye başladılar. Onlar da eniştelerinin dükkânı için boş zamanlarında evde manto dikiyorlar, birkaç kuruş kazanıyorlardı. Yeme, içme, yatmaya karşılık zannedersem bir şey ödemiyorlardı. Ama yedi nüfuslu ve dokuz odalı evin bütün işini yapan onlardı. Tabii ki evli kuzinim de onlara yardım ediyordu. Eniştemiz zengindi ama çok da cimriydi. Şake ve ben akşamları aşağıda ders öğrenirken Parseh bizi rahatsız etmemek için yukarı çıkar, yukarda keman çalar, keman egzersizlerini yukarda yapardı. Böyle zamanlar Agopos kendini tutamaz, "Aşağıda ışık yanıyor, bir de sen niye yukarda ışık yakıyorsun, in aşağıda çal!" diye bağırırdı. Zavallı Parseh utana utana aşağı iner, keman çalmaktan vazgeçerdi. Mihran'ı da sevmezdim. Evin en küçüğü olmasına rağmen en çok konuşan oydu. Tam bir para adamı, iş adamı tipiydi. Bu bakımdan olacak babasının sevgilisiydi. Her şeye burnunu sokar, bilir bilmez kelimelerini hiç tartmadan (veya tartamadan) konuşurdu. Komünist fikirli olduğumu bildiğinden bazen imalı laflar da ederdi. Ben hiç duymamış veya anlamamış görünür, cevap vermezdim. Değmezdi. Zaten yavaş yavaş eski gülen, neşeli Hayk olmaktan çıkmış, belki de asık suratlı, içine kapanmış biri olmuştum.

Evde benim gibi kendini rahat hissetmeyen biri de Parseh'ti. Onu anlayan, bu bakımdan da içini açtığı yegâne insan bendim. Parseh sanatkâr ruhlu, çok hassas, çok hisli, çok temiz bir gençti. Kendine kalsa bir gün bile dükkâna ayak basmaz, kendini müziğe verirdi. Babası da bunu bildiğinden sıkı bir kontrol ve tazyik altında tutuyordu onu. Gösterilen sebep, "Müzik kimin karnını doyurmuş da senin karnını doyuracak" şeklindeydi. Bu sebeple de konservatuvarı bitirmeden babası almış dükkâna sokmuştu. Oğlan keman mı çalacak (daha çok yazdığı parçaların provasını yapardı), yok fazladan elektrik yakıyorsun, yok kafamızı şişiriyorsun diye çatar, "Ben evde kafamı dinlemek isterim," derdi babası. Böyle olunca da Parseh kafasına gelen melodileri tespit etmek için gece yarısı kalkar gizlice aşağı iner, notaya alırdı onları. Eğer kazara bu durumu babası görse veya duysa Parseh'e gene bağırırdı: "Uykuna yazık değil mi? Hasta olacaksın!" vs. Parseh'i en çok üzen şeylerden biri de, tanınmış bir yabancı sanatkâr İstanbul'da konser verdiğinde gidememesiydi. Bana kalırsa bunda belki Parseh kabahatliydi. Parseh'in cebinde hiç para olmazdı. Kahveye de, dansa da, meyhaneye de, kerhaneye de gitmezdi. Alkolü yoktu, sigarası da... Mesela Mihran, kendisine bir kasa bira alır, akşamları tek başına bir şişe içerdi. Parseh'in içtiği bizim gibi suydu. Sevmez miydi, yoksa parası olmadığı için mi içmezdi, bilmiyorum. Peki Mihran daha küçük olduğu halde onun parası oluyordu da ondan çok daha büyük ağabeyinin neden olmuyordu? Çünkü Mihran kendisine gereken parayı dükkânda kasayı açar alırdı. Parseh bunu yapmaz, yapamazdı. Babasının düşünüp kendisine vermesini beklerdi. Babası Parseh'in bu tarafını bildiği halde hiç oralı olmazdı. Belki de sebep şu olabilirdi: Parseh para alırsa hep konserlere gidecek, müzik kitapları, notalar ve nota yazmak için yeni yeni kâğıtlar alacaktı. Çünkü Parseh'i yalnız ve yalnız bunlar alakalandırıyordu. Babasıysa Parseh'in müzikle alakalanmasını istemiyordu. Zavallının nota yazacak kâğıdı olmadığı için eski notalarını siler yenilerini yazardı. Menuhin mi, Oystrah mı şimdi hatırlamıyorum, ikisinden biriydi, İstanbul'a konser vermeye gelmişti. Tabii ki biletler pahalıydı. Parseh bana açıldı. "Yahu Hayk delireceğim, biletim yok. Benim için bu konser ekmek su kadar

mühim. Böyle bir fırsat her zaman gelmez ki!" dedi. Bilet parasını ben vereyim, o kadar param var dedim. Olmaz babam darılır dedi. Parseh o zaman 19 yaşındaydı.

Şake'ye gelince, evde onun da sözü geçmezdi. Veya hiçbir şeye karışmadığı için, çok az konuştuğu için bende bu intiba hasıl olmuştu. Şöyle candan hiçbir kız veya erkek arkadaşı yoktu. Ben bu bir sene içinde onu ziyarete gelen bir arkadaşına rastlamadığım gibi, onun da bir arkadaşını ziyarete gittiğini görmedim. İçine çekilmiş, monoton bir hayatı vardı. Onun da cebinde parası yoktu. Babası manto tüccarı olduğu halde giydiği mantonun kolları püsürlenmişti. Evet, Samsun'da benim de üstüm başım daha iyi değildi ama, orası bir defa Samsun'du, burası İstanbul. Sonra ancak ben çocukken paramız vardı, ondan sonra fakirdik. Babamın hayat teorisi başkaydı ve benim giyimim o teoriye uygundu. En nihayet de ben bir erkek, o ise kız çocuğuydu.

İki bekâr kuzinim de o evde sığıntı durumundaydılar. Zavallıların ağızları var, dilleri yoktu. Katlanmaya, hatta enistelerine minnettar olmaya mecburdular. İki genç kız tek başlarına nasıl yaşayabilirlerdi? Tabii ki yaşanabilir ve böyle serbest yaşamayı tercih edenler bulunabilir ama onlar bu tipten değildiler. (İleriki senelerde küçük kuzinim evlenip bu evden ayrılınca, bekâr kalan kız kardeşini de yanına aldı). Yani demek istediğim onlar da hayatlarından memnun olmayan bedbin, kederli insanlardı, büyük bir gayretle göstermemeye çalışmalarına rağmen... İlk aylar ben biraz eve neşe getirmiş, evin atmosferini değiştirmiştim. Zamanla gördüklerim, duyduklarım beni de değiştirmiş, ben de onlar gibi ciddi, belki de biraz asık suratlı, içine kapanmış bir insan olmuştum. Akşam istemeye istemeye eve geliyordum artık. Başka bir imkânım da yoktu. Evin âdetlerine uymaya mecburdum. Geceleri dışarı çıkılmazdı bu evde. Yalnız Mihran ara sıra çıkardı. Nereye giderdi bilmem.

Kısacası bu evde daha fazla kalamazdım. Gelecek sene bu eve gelmemeye karar verdim. Nereye gidecek, ne yapacak, nasıl yaşayacaktım? Bunu zamanın şartlarına göre kararlaştırmam gerekirdi. Yaşamımda en mühim faktör olan babamın ekonomik durumu hakkında hiçbir bilgim yoktu. Bildiğim tek şey, o anda bana 5 kuruş bile gönderemeyeceğiydi babamın.

Bu şartlar altında dersler bitti, imtihanlar başladı. İlk zamanlar enişteмizin cimriliğini bilmediğimden eğer aşağıda konuşuyorlarsa yukarı çıkıp odamda çalıştım. Parseh'e elektrik tüketimi üzerine babasının bağırmalarını duyduktan sonra bir daha odamda çalışmadım veya odama gitmeye çok mecbur kalmışsam (sokağın lambası pencereme yakındı) sokağın ışığıyla okudum. Bu durum beni rahatsız ediyordu. Tıp tahsilinin ilk yılında PCB'ye girilirdi o zaman. PCB'de üç ders vardı. Fizik, kimya, biyoloji. PCB bitiriş imtihanlarında ikisinden en yüksek not olan 10 almış, fizikten 6 almıştım. Halbuki fizikte bilhassa iyiydim. Benim girdiğim yazılı fizik imtihanı grubuna acayip bir soru çıkmıştı. Bunu da kısaca yazmadan geçemeyeceğim: "Her tarafı kapalı bir oda. Odanın ortasında kapısı açık işleyen bir buzdolabı var. Odanın havasında nasıl bir fizik değişme olur?" Soru bu. Ben o zamana kadar tek bir buzdolabı görmemiştim. Buzdolabının hangi fiziki kanunlara göre işlediği hakkında ne derste bir şey duymuş ne de elimizdeki kitapta bu hususta bir satır görmüştüm. Hiçbirimiz doğru cevap verememiştik. Gene benim aldığım 6, grubumdaki en yüksek nottu.

İmtihanlar bittikten sonra Harbiye'deki yedek subay okulunda galiba 15 gün için askerlik kampına girdik. Hep orada yedik, orada yattık. Bu da bitince tenzilatlı bir güverte bileti aldım vapur için, Samsun'a döndüm. Son aylarımda Samsun'u, evimizi, hele o geniş kalpli insan babamı o kadar özlemiştim ki... Samsun şehirlerin en güzeli, babam da insanların en iyisi olmuştu benim için. Yolculuğum esnasında hava soğuk ve yağmurlu olduğundan vapurda güvertede yatamadım. Birçokları gibi ben de ambara indim. Üst ambarlar keçi ve koyunlarla doluydu. Işık da yoktu. Karanlıkta keçiler arasında kendime bir yer buldum. Battaniyemi serdim ve yattım. Sabah bir kalktım ki battaniyem hep kusmuk olmuş. Benden evvel orada yatan kusmuş ve ben karanlıkta görmemiş battaniyemi bunun üstüne sermişim. İki gün, iki gecelik yolculuktan sonra Samsun'a çıktım. Babam ve aile efradım iskeleye beni karşılamaya gelmişlerdi. Sevindim. Babamı bu bir sene içinde ne kadar da ihtiyarlamış buldum. Eve geldik. Çok kirli ve yorgundum, hemen yıkandım ve biraz uyudum. O gün babam bana bir şey anlatmadı. Ertesi gün beni yanına çağırdı ve Agopos'un "Oğlunu gelecek sene

bize gönderme," diye yazdığını ve bu mektubun benden iki ay evvel geldiğini söyledi. Bunu duyunca deliye döndüm. Ben zaten gelecek sene o eve gitmemeye karar vermiştim. Ama onun ben daha kendi evlerindeyken babama böyle bir mektup yazmış olması çok zoruma gitti. Babamın da çok zoruna gitmiş. Fakat bana durumu yazıp bildirirse belki imtihanları da vermeden kalkar gelirim diye korkmuş ve yazmamış. Babam oğlunun ne kadar gururlu olduğunu çok iyi bilirdi. Hakikaten de babam bana bildirseydi, o evde bir saat bile kalamazdım. Bu muhakkak, ama nereye gider, nerede yatar, ne yapardım? İstanbul'da mı kalır, yoksa Samsun'a mı dönerdim bilmem. Çok mecbur olmasam herhalde imtihanlarımı verip askerlik vazifemi de yaptıktan sonra Samsun'a dönerdim. Ama nasıl? Dediğim gibi şimdi bilemem.

Yine o zamanki düşüncelerime göre, Agopos'un böyle bir mektubu bu kadar acele göndermesinde şunlar da rol oynamış olabilir: Ben ve Abdülkadir, İstanbul'da yeni yeni komünist fikirli gençlerle tanıştık ve arkadaş olduk. Beraber toplanıyor, münakaşalar yapıyor, birbirimizi yetiştiriyorduk. Bu sebeple de Abdülkadir sık sık beni aramak üzere kaldığım eve geliyordu. Abdülkadir'in üzerinde subay elbiselerine benzeyen askerî üniforma vardı. Bu bir. Bir de Agopos benim komünist fikirli olduğumu biliyordu. Belki de bu iki şeyi birbirine bağlıyor, o zamanki şartlara göre haklı olarak korkuyordu. Bu ara eğer bir tevkifat olursa veya herhangi bir şekilde polisçe mimlenmişsem icabında ailesini korumasına yardımı olur düşüncesiyle zaten yazmaya kararlı olduğu mektubu daha evvel yazmış olabilirdi, çok zayıf bir ihtimalle de olsa. Bir başka sebep daha düşünülebilir, belki bu çok daha akla yakındı. Fakat ben bunun üstünde durmak istemiyorum.

İstanbul'daki son aylarımda Samsun'u ne kadar özlemiştim. Tuhaf şey, Belediye Meydanı'na gidiyorum, yahu bu meydan böyle küçük müydü diyorum. Saat Meydanı da öyle... Hele o gözümde tüten, sevgililerimizi beklediğimiz büyük, güzel parkımız? Şimdi o kadar ufak, basit geliyordu ki bana. Hele sokakların darlığı, insansızlığı ve

bakımsızlığı... Samsun'dan usanmama bir hafta yetmişti. Baba, ben Vezirköprü'ye gitmek istiyorum dedim. "Yaz bir mektup, onlarca da bir mahzur yoksa, git," dedi. Hemen bir mektup yazdım akrabalarıma ve Belediye Meydanı'ndaki hana gittim. Vezirköprü kamyonları her gün öğlene doğru buraya gelirler, akşama doğru da buradan kalkarlardı. Bütün şoförler de beni tanırdı. Mektubum çabuk gitsin diye şoförle gönderdim ve cevabını yarın değil öbür gün gelir alırım dedim. Akrabalarım biz de seni özledik bir an evvel gel diyorlardı. Bir evvelki sene (liseyi bitirdiğim sene) Vezirköprü'ye gitmemiş, bir an evvel İstanbul'a koşmuştum.

Sabah kalkan trenle Havza'ya gittim. Havza'yı da özlemiştim. Bekir Ağa'nın hanına uğradım. Hemen orada bir çay içtik. Havza'da da bütün tanıdıklarımız benim İstanbul'a gittiğimi, doktor olacağımı duymuşlardı. Kredim daha da artmıştı. Herkes İstanbul'un nasıl olduğunu soruyordu. Vezirköprü'de benden başka İstanbul'u gören kimse yoktu, belki Havza'da da...

Öğle yemeğini Bekir Ağa'nın davetlisi olarak kebapçıda yedim. Bekir Ağa Ermeniden dönmeydi ve bana hep yeğenim derdi. Yemekten sonra hamamların (kaplıcaların) ve otellerin olduğu yukarı çarşıya çıktım. Küçük korusunu gezdim, eski günlerimi hatırladım. Sonra da Havza-Vezirköprü postasına binerek Vezirköprü'ye gittim. Her zamanki gibi postayı daha şehre girmeden akrabamın bahçe kapısı önünde durdurdum. Eve girince akrabalarım boynuma sarıldılar. En çok sevinenler de evin çocukları oldular. Benden çok küçüktüler ama yine de onlarla oynardım hep. Çarşıya çıkmak istesem gidemeyeyim diye hemen ayakkabılarımı saklarlardı. Buradaki hayat candandı, samimiydi, sevgi doluydu.

Vezirköprü'de geçirdiğim hayat şeklini daha evvel de tafsilatlı olarak yazmıştım. Bu gelişimde başımdan geçen bir olayı anlatmak istiyorum tipik olduğu için. Akrabamın büyük kızı 13 yaşına gelmişti. Yani daha ancak bir sene hürdü, oynamak, canının istediğini yapmak için... 14 yaşına girdi mi çocukluk çağı bitecek, anası evin bütün yükünü onun omuzlarına yükleyecekti.

Bahçede başka çocuklarla oynamaktan vazgeçtik, kıçını birkaç dakikalığına yere koyacak vakti olmayacaktı.

Güzel bir yaz günü (orada her gün güzeldi yazın) uyuyakalmışım yukardaki her zamanki odamda. Evvela küçükler geldiler beni kaldırmaya. Kalkmayınca (bir sebep yoktu, canım biraz daha uyumak istiyordu) 13 yaşındaki büyük kız geldi. Yorganımı üzerimden çekmek istedi. Bırakmadım, dalaşırken istemeden, haberim olmadan elim yeni yeni büyüyen göğüslerine gitti. Ben de bozuldum, o da. Hemen yorganı bıraktığı gibi aşağı kaçtı. Ve ondan sonra da orada kaldığım müddetçe benimle bir daha oynamadı, benim girdiğim hiçbir oyuna katılmadı. Hep benden kaçtı. Aramızdaki münasebetler birden 180 derece değişmişti, hiçbir şey konuşulmadan. Bir gün evin bütün kadınlarıyla beraber domates tarlasına gitmiştik. Ev için biraz domates toplayıp getirecektik. Koca bir sepet doldurduk. Dönüşte koca ağır sepeti omzuna attı bu 13 yaşındaki çocuk. Bana ver dedim, konuşmadan, olmaz manasına omuz silkti. Eğer aralarında ezik domates varsa suyu üstüne akar, elbiselerini lekelerdi. Domates lekesi ise hiçbir şeyle çıkmazdı. Hemen yoldan kalınca bir dal kestim. Sepetin sapından geçirip bir ucundan onun bir ucundan da benim tutmamı teklif ettim. Cık dedi başını kaldırarak. Ucundan benim tuttuğum bir sopaya dahi elini dokundurmak istemedi. Anası yardım etmek istedi, ona da bırakmadı. Bana yok demişti. Eğer anasına verirse bundan bir mana çıkarırlar diye belki de çekindi. Velhasıl yazın sıcağında koca sepeti omzunda eve kadar taşıdı kan ter içinde kalarak. İşte size Anadolulu, daha çocuk yaştaki bir Ermeni kızının kazara olan masum bir olay üzerindeki hassasiyeti, sofuluğu, korkusu, bilhassa da gösterdiği reaksiyon.

Buraya kadar olan kısımlarda yer yer birçok çocukluk ve gençlik aşklarından bahsettim. Cinsi meselelere temas ettim. Hazır yeri gelmişken sevgi ve cinsi münasebetler üzerine de birkaç kelime etmek istiyorum.

Sevme, sevilme ve cinsi münasebetler üzerindeki bugünkü fikirlerim:

Anadolu gençliğinin cinsi münasebetleri benim zamanımda halledilmemiş bir meseleydi. Şimdi nasıl bilmiyorum. Mamafih bugün de halledildiğini sanmıyorum.

Bütün canlılarda cinsi arzuların en şahlandığı, yeme içme kadar fizyolojik bir ihtiyaç olduğu çağ gençlik çağıdır. Bu bir tabiat kanunudur. Nesillerin mevcudiyetini sağlayan kanun. Cemiyet niçin, ne sebeplerle tabiat kanunlarına karşı çıkıyor, genç erkek ve kızları birbirlerinden ayırmaya, birbirlerinden uzaklaştırmaya çalışıyor ve bilhassa onların, daha doğrusu yalnız ve yalnız evlenmeyen kızların onlarla evli olmayan erkeklerle cinsi münasebetlere girmelerini ayıplıyor, ahlaksızlık sayıyor, böyle bir eylemde bulunan genç kızların hayatlarını yaşanmaz hale sokuyor?

Ayıp, ahlak mefhumları subjektif mefhumlardır. Hem cemiyetten cemiyete, hem de aynı cemiyetin içinde zamanla bu mefhumların anlamları değişir. Bunun ispatı insanlık tarihine veya bugün muhtelif kıta ve bölgelerde yaşayan insanların hayatlarına bir kuş bakışıdır. Birbirini seven bir çiftin, birbirleriyle yatmalarından daha normal ne olabilir? Tam tersine, eğer buna mani olunursa o zaman genç erkeklerin genç kızlara, evli kadınlara sarkıntılıkları (Anadolu'da dağa kaçırmaya, arkasından da namus ve kan davalarına kadar), evli kadınları baştan çıkarma oyunları, yalan, dolan, şantaj vs. gibi bin bir türlü yollarla normal aile kurulmasını, kurulan ailelerin de devamını tehlikeye sokan olaylar başını alır gider. Bazı gençlerde de homoseksüalizm denen (erkeklerin erkeklerle, kadınların kadınlarla cinsi münasebetlere geçmeleri) marazi münasebetlerin doğmasına yol açar. Bu veya şu sebeple bu yollara girmeyen, giremeyen birçok gençte de cinsi duyguların hayvanlar üzerinde tatmini yolu görülür. Anadolu'da "eşek s....meyen erkek olmaz" derler. Hatta bu işin nasıl yapılacağı hakkında reçeteler, tavsiyeler düzülmüştür ve bunları herkes bilir.

Cinsi organlarımızın tatmininde en yaygın şekil (belki en kolay olmasından) elle belin getirilmesi, nefsin köreltilmesidir. Ben Anadolu'da bunu yapmayan (kendim de dahil) görmedim. Ancak bu yolla gençler cemiyetin isteklerine çok uygun, kadın neslinden uzak yaşayabilirler. Zavallı gençler. Bütün bunlara sebep normal, tabii yollarla tatmin olunamayan fizyolojik cinsi arzulardır. Kadın-

ların kadınlık organlarının erkeklerin de erkeklik organlarının tatmin olunmaları gerekir en azından. Kuru kuru tatmin de yetmez. Sevmek, sevilmek de cinsi münasebetlerin başında gelir ve tabiat kanunudur. Bu hislerin de tatmin olunmaları gerekir. Hem de maddi tatminden çok daha fazla. Bu da elle, eşekle olmaz ya... Sevgi, gençlik için ekmek su kadar mühimdir. İnsani duyguları besler, geliştirir. Sonra sevmek sevilmekle cinsi arzuların maddi tatmini (vücutların birleşmesi) birbirlerinden ayrılamaz. Bunlar birbirlerini tamamlar.

Sevmek ve sevilmek her yaştan evvel gençliğe has, gençliğe yakışır. Çünkü sevmek fedakârlık ister, çünkü sevmek daha kirlenmemiş temiz duygular ister. Çünkü sevmek biraz romantizm, belki biraz da avantürizm ister. İnsan yaşlandıkça, feleğin bin bir çemberinden geçtikçe sertleşir, bu güzel, temiz insani duyguların yerini bin bir türlü menfaat, korku ve ufak hesaplar alır. Böylece de hakiki sevgiye yer kalmaz. Bu bakımdan yaşlıların sevgileri çok zaman maddi, şahsi hesaplarla karışır.

Avrupa'da gençlerin yollarda, parklarda kuğular gibi, kumrular gibi seviştiklerini gördükçe, sevgililerini karşılıklı olarak ana ve babalarına "sevgilim" diye tanıttıklarını duydukça ve sonra da odalarına çekilip istedikleri gibi sevişmekte hür olduklarını öğrenince hep Anadolu gençliğini hatırladım. Almanya'ya devlet hesabına okumaya giden bir arkadaşım (Hüseyin) yaz tatilinde Samsun'a gelince ve bunları bize anlatınca hiçbirimiz inanmamış, atıyor demiştik.

Bırakalım gençlerimiz yalnız rüyalarında değil, hakiki hayatta da sevebilsinler. Bu onların hakkıdır. Tabiat onlara bu duyguyu vermekle izni de vermiş demektir. Doğru olan onların sevgilerine mani olmak değil, birbirlerini daha iyi sevebilmelerine yardım etmektir. Asıl yanlış olan, asıl ahlaka uymayansa sevgiyi bir tarafa atıp, organların maddi tatminine dayanan gizli açık, erkek ve kadın fuhuş yuvaları, hastalık yuvalarıdır. Gençliğe, birbirlerini sevebilecekleri (karakter, fikir, zevk, dünya görüşü, vs. bakımından) geniş imkânlar içinde birbirlerini arayıp bulmalarının sağlanması gerekir. Her bakımdan birbirleriyle anlaşabilen iki genç birbirlerini buldular mı, işte o zaman sevmekten korkmazlar. Benim zamanımda gençlik sevmekten korkardı. Korkardı çünkü sevgilisinin

nasıl bir insan olduğunu bilmeden sevmeye mecburdu. Yani evvela birbirlerini sevecekler, cemiyetin önlerine koyduğu bin bir mania ve tuzaklardan kendilerine bir çıkış yolu bulup gizli gizli buluşacaklardı. Bu buluşmalarsa ancak seyrek ve kısa zaman için olabileceğinden yalnız sevişecekler, kafalar değil yalnız ve yalnız vücutlar çalışacaktı. Bu şartlar altında nasıl birbirlerini tanıyabilirler? Sonra şu noktanın da belirtilmesi gerekir: Bu kadar zorluktan geçebilmek için evvela körü körüne sevmek gerekir. Bu sevgidir ki sosyal maniaları aşma kuvvetini gençliğe verir. Ve bir defa da bütün bu manialar, her biri bin bir gece masalları olacak maceralarla aşıldı mı, artık o sevgi normal bir sevgi olarak kalamaz, halk arasında "karasevda" denen patalojik bir sevgiye dönüşür. Gözleri kör, kulakları sağır eden bir sevgi. Daha çok tahayyülden doğan, billurlaşmış, ayağı yere değmeyen bir sevgidir o. Sevgilinin her şeyi güzellerin güzeli, sevgilinin her söylediği söz doğruların en doğrusudur. Kafalar tenkit edemez, mantık işlemez bu cins sevgide.

Gençliği bu durumdan kurtarmak şarttır. Bunun için de en evvel sevgi açlığından sevmek sevilmek için yanan gençliği, önüne ilk çıkan, kendine ilk gülen kıza vurulmaktan (görüp bayılmaktan) kurtarmak gerekir. Bu da ancak daha ufak denecek yaşlarda çocuklara cinsi meselelerin, evlenme, çocuk yapma gibi neslin devamı kanunlarının usulüyle, ilmi olarak izahı, daha sonra da kız ve erkek çocukların birbirleriyle münasebetlerinin ana-baba ve okulun kontrolü altında tamamen serbest bırakılmasıyla sağlanabilir. Ana baba ve okulun kontrolü, sıkı, katı müeyyideler koyularak işlememeli, olayların izahına yardım etme, tavsiyelerde bulunma, gelecek tehlikeleri evvelden gösterme ve bunlara karşı alınabilecek tedbirleri öğretme şeklinde olmalıdır. Çocuklar, gençler bu sahadaki her türlü fikirlerini, planlarını, başlarına gelenleri hiç çekinmeden, korkmadan ya analarına ya da babalarına anlatabilmelidir.

Babamın mali durumu iyice bozulmuştu. Bir senedir ne eve, ne de kimsenin sırtına yeni bir şey alınmıştı. Yedikleri ekmek bile ikinciden üçüncüye çevrilmişti. Katık azlığından, alınan günlük

ekmek miktarı artırılmıştı. Babamın akşam yemeklerinde içtiği rakıya da, şaraba da son verilmişti. İhtiyarlayan babam evin geçimi altında iyice eziliyordu. Bu sebeple okumaya nasıl devam edebileceğim konusunu babamla konuşmaya bir türlü cesaret edememiştim. Bu konuyu hep geri atmış, lafı babamın açmasını beklemiştim. Bir akşam yemeğinde (babamı akşam yemeğinden akşam yemeğine görürdük) baba benim okuma meselem ne olacak dedim. Babam gülerek yanıtladı: "Merak etme oğlum, ben hesabını daha sen gelmeden yaptım. Bir seneden beri Mehmet Bey'le (daha evvel de yazmıştım; birçok petrol kumpanyasının temsilcisi) çalışıyorum. İyi para kazanmamıza rağmen senin eline toplu bir para verebilmek için bana düşen kazançtan çok az para çektim, geçimimizi görüyorsun, yarın Mehmet Bey'den hisseme düşen paranın geri kalanını isterim. Bu para herhalde senin İstanbul'daki bir senelik geçimine yeter." Çok sevindim. Hemen babamın boynuna sarıldım. Böyle bir şeyi ilk defa yapıyordum. Bu şekildeki sevgi tezahürüne alışık olmayan babam çok mütehassis oldu, gözleri doldu.

Babam dediği gibi ertesi gün Mehmet Bey'e gitmiş, benim üniversite tahsilimi temin için sene içinde çok az para çektiğini, şimdi kalan paraya ihtiyacı olduğunu, bunu bir senelik geçimimi temin için bana vereceğini, onun için de bu paranın hemen olmasa da mümkün mertebe kısa bir müddet içinde kendisine verilmesini rica etmiş. Mehmet Bey bu sözleri gayet soğuk bir şekilde dinlemiş ve babama şu cevabı vermiş: "Ben seninle komisyonculuk üzerine anlaştım. Komisyonculuktan kazandığımız parayı sen fazlasıyla çektin. Avrupa'ya yaptığımız ihracata gelince; bu malları sen değil, Anadolu tüccarları aldı ve ben onların komisyonlarını ödedim, bunda senin hissen olamaz."

Mesele şöyle: Mehmet Bey ticaretten anlamaz. Babam konuştukları gibi komisyonculukla başlamış (Anadolu tüccarlarının gönderdikleri mallar Samsun'da büyük tüccarlara satılacak ve bu satıştan komisyon alınacak). Sonra görmüş ki babam Avrupa pazarları açılmış, Avrupa'ya ihracat iyi para getirecek, Anadolu tüccarlarına babam daha fazla kâr göstererek malları kendi hesabına almalarını bildirmiş. Onlar da malları babam için (Firma Mehmet Bey'in olduğundan Mehmet Bey için) almışlar ve Mehmet Bey babamın

anlaştığı şekilde bu tüccarlara malları alma karşılığında komisyonlarını ödemiş. Mehmet Bey'e göre işi planlayanın, gereken alış ve satışları yapanın (tabii ki Mehmet Bey adına) babam olması babamın kâra ortak olmasına sebep teşkil edemez. Velhasıl uzatmayalım, babamın ayağı bir daha yere değmişti. Ben çocuk olduğum halde, beraber işe başladıklarında baba, noterlikten ortaklık kontratı yaptınız mı diye sorduğumda, babam, "O kadar zengin adam bana düşecek 3-5 kuruşun üstüne mi oturacak?" demişti. İşler iyi gitmiş, iyi kazanmışlar, babama düşen 3-5 kuruş değil de hatırı sayılır bir para olunca üstüne oturmuştu işte. Daha evvelki kontratsız ortaklıkta olduğu gibi. Babam, akşam eve çok bitkin bir halde geldi. Durumu kısaca anlattı. Ben de vaktiyle seni ikaz etmedim mi filan diyerek üstüne varmadım. Hepimiz acınacak bir duruma düşmüştük. Babam Mehmet Bey'in kapısını bir daha oradan içeri girmemek üzere kapatıp çıkmıştı. Şimdi babamın beni okutmaya değil, günlük yiyecek kara ekmek için dahi parası yoktu.

Aradan iki, üç hafta geçmişti. Bir akşam babam, "Hayk bu akşam kahveye benimle gel orada konuşalım," dedi. Kahvede bana Vezirköprü'den bir ahbabıyla anlaştıklarını, yakında Turhal'daki antimon madenlerini beraber işleteceklerini, çıkarılan cevherin ham olarak Avrupa'ya ihraç edileceğini ve iyi para kazanacaklarını sandığını (madencilik eskiden beri hayaliydi), bu sene beni okutacak parası yoksa da gelecek seneye muhakkak olacağını, hayatta bir sene kaybın kıymeti olmadığını, vs., vs. anlattı. Ben, iyi olur baba dedim. Başka ne diyebilirdim. Eve döndük. Gece beni uyku tutmadı. Üniversitenin açılmasına üç gün vardı. Eğer yarınki vapurla İstanbul'a gitmezsem sonraki günlerde tenzilatlı bilet de alamazdım. Öyle ki yarın yola çıkmalıydım. Burada bekleyeceğime, bir de ben babama yük olacağıma İstanbul'da şansımı dener, okumak için hiçbir imkân bulamazsam gider bir işyerinde işçi olarak çalışırdım. Vardığımız bu netice hoşuma gitti. Şimdi mesele vapur parasını nereden bulacaktım? Samsun Lisesi'ni o sene bitiren Arslan adında bir zengin çocuğu vardı. Bu sene tıbba girecekti. Gider ona ilk sınıfın notlarını satabilirdim (O zamanlar üniversite hocalarının hepsi faşist Almanya'dan kaçan veya kovulan dünyaca meşhur Yahudi profesörlerdi. Dersleri bu profesörler Almanca verir ve profesörlerin

yanında duran o dersin bir Türk doçenti de hemen Türkçeye tercüme ederdi. Bir grup eski Arap harfleriyle çabuk yazabilen talebeler, kelime kelime not tutmuşlar, sonra para kazanmak maksadıyla bu notları teksir makinesiyle basmışlar ve satışa çıkarmışlardı. İşte kitap yerine elimizdeki öğrenme araçlarımız bu notlardı). Notlardan elime geçecek para hem tenzilatlı güverte biletine ve hem de yolda yemek için alacağım azığa yeterdi. Bulduğum bu formüle çok sevindim. Bütün gece uyuyamadım. Sabah olunca notlarımı aldım doğru Arslan'ın evine koştum. Kapıya gelen Arslan'a birinci sınıfta kitap olmadığını, bu notlardan faydalanıldığını, kendisinin de ihtiyacı olacağından kendisine vermek istediğimi (satmak istediğimi demeye utandım) söyledim. Hemen aldı ve teşekkür etti. Parasını ver diyemedim. Bu hali Anadolular iyi anlar. Böylece bana beş paralık faydası olmadan notlar da elimden gitmişti. Ondan ayrılınca kendi kendime kızdım, aptalım ben dedim. Aptal değil Anadoluluydum. Yolda aklıma Bıdık Mehmet'e gidip ondan borç para istemek geldi. Bıdık Mehmet'le iyi arkadaştık. Onu babasının dükkânında buldum. Durumumu, aldığım kararı kısaca anlattım ve bana 5 lira borç verebilip veremeyeceğini sordum. Hemen çıkarttı 5 lira verdi. "Sonra ödemene de lüzum yok," dedi. "Kusura bakma fazla param olsaydı fazla verirdim ama yok," dedi. "İstanbul'da beni mühendis okulunda ara," diye ilave etti. Teşekkür ettim. Hemen vapur şirketine gidip o günkü vapur için tenzilatlı güverte bileti aldım. Aklımda kaldığına göre 220 kuruştu. Sonra biraz sucuk, biraz pastırma, biraz peynir ve bolca ekmek aldım, eve geldim. Doğru odama çıktım. Bavulumu hazırladım, battaniyemi de üstüne bağladım. Aldığım yiyecekleri İstanbul'da bana lazım olur diye bir sepete koydum. Sonra hemen çarşıya koştum, babamı buldum. Babam suratımdan, halimden bir fevkaladelik olduğunu anladı. "Ne var hayrola?" dedi. Gel eve gidelim, yolda anlatırım dedim. Ve fazla korkmaması için hemen neye karar verdiğimi, ne yaptığımı, ilerde ne yapmayı düşündüğümü çabuk çabuk kısaca anlattım. Evdekiler de bavulumu, sepetimi görmüşler, merakla beni bekliyorlardı. Sonra hep beraber çıktık vapur iskelesine gittik. Ne onların vapura kadar gelmek için motora ödeyecekleri paraları ve ne de benim onlar için ödeyecek param vardı. İskelede vedalaştık. Babamın elini

öptüm (bunu ilk defa yapıyordum) ve ilk defa babamın kendini tutamayıp ağladığını gördüm. Hepimiz ağladık (Bunları yazarken şimdi de ağlıyorum). Ben ayrıldım, motora binip vapura doğru uzaklaştım. Vapura çıkınca biraz kendime geldim. Hayatımın yeni bir dönüm noktası başlıyordu. Kararım katiydi. Ne Feriköy'deki ve ne de Gedikpaşa'daki akrabalarıma gidecektim. Yatacak bir yer bulamazsam, geçici bir zaman için birçokları gibi ben de köprü altında yatmaya hazırdım. Fazlasını düşünemezdim. Ne yapmam lazım geldiğine zaman ve şartlara göre yerinde karar vermeye mecburdum. Vapurda Samsun'dan İstanbul'a okumaya giden yeni-eski başka talebeler de vardı. Hava açık, rüzgârsız, sıcaktı. Denizi göl gibi dümdüzdü. Samsunlu talebeler bir araya geldik. Vapur sallanmadığından deniz hiçbirimizi tutmadı. Çok güzel iki gün geçirdik. Ne geçirdiğim kritik anlar ve ne de beni bekleyen günler üstüne hiç düşünmedim. Vapur İstanbul Boğazı'na girince ayağım yere bastı. Bir iki saate kadar İstanbul'a çıkacaktık. Nereye gidebilirdim? Bir elimde kocaman bir bavul, öbüründe bir sepet. Cebime baktım 50 kuruşum kalmıştı, borç aldığım 5 liradan. Aklıma geldi sevindim; bavulumu ve sepetini Karaköy'de tanıdığım bir saatçi Gayzak vardı (tramvayın bankalara doğru döndüğü sol köşedeki hanın kapısında ve hemen merdivenin altında) ona bırakabilirdim. Galata rıhtımından oraya kadar yürüdüm. Bavulumu ve sepetimi saatçi Gayzak'a bıraktım. Ve hemen yürüyerek üniversiteye geldim. Birinci sınıf (PCB) Fen Fakültesi'ne bağlıydı. Tıbba kaydoldum ve param bitmeden "şebeke" çıkarttım. Benim zamanımda üniversite talebelerinin tenzilatla bilet alabilmek için biletçiye ve kontrolörlere gösterdikleri vesiyaka "şebeke" denirdi. Şebeke çok mühimdi. Her hatta geçerdi. Ve bununla o zamanlar 5 kuruş olan bilete 2 kuruş ödenirdi. Koridorda Kâmil'e rastladım. Kâmil'i Samsun'dan tanıyordum. Ermeniden dönmeydi, kimsesizdi. Geçen sene çok mali sıkıntı çekmişti. Ve ben de bana borç verilen harçlıktan az veren candan verir kabilinden ona yardım etmek istemiştim. Hemen orada kısaca durumumu anlattım. "Gel bende yat," dedi. Beraberce Karaköy'e gittik. Benim bavul ve sepetimi aldık, onun kaldığı Kadırga'daki odasına geldik. Ev iki katlıydı. Aşağıda bir oda, mutfak ve hela vardı. Burada, ihtiyar, romatizmalı bir Ermeni kadını, ev

sahibi otururdu. Yukarı katta iki oda vardı. Yola bakan, güneş de gören büyük odada iki üniversiteli Türk talebe, arkadaki hiç güneş görmeyen, rutubetli (pencerenin iki metre ötesinde kale duvarı gibi taştan bir duvar yükselmişti) küçük odada da Kâmil otururdu. Şimdi ben de burada kalacaktım. Kirası ayda 3 liraydı. Kâmil'in eşya olarak yere, tahtanın üstüne serili bir yatağı, bir de yanında su testisi vardı. Ne masa, ne sandalye, ne dolap, ne de kilim. Yavaş yavaş akşam olmuştu. Kâmil gitti, biraz turp, biraz zeytin bir bütün somunla döndü. Benim sepetimde de biraz sucuk, biraz pastırma kalmıştı. Onları da çıkardık. Musluktan testiyi de doldurduk. Bir güzelce karnımızı doyurduk. Bu ara Kâmil bana nasıl yaşadığını anlattı. Ayda 10 lira geliri varmış. Galiba Samsun'da bir tanıdığı gönderiyormuş. Bu parayla kavrulmaya mecburmuş. Geçen sene de bu odada bu parayla yaşamış ve okumuş. Bana ekonomik durumumu sordu. Şimdilik 5 kuruş gelirim yok, rıhtıma çıkınca cebimde 50 kuruşum vardı. Kaydoldum, şebeke aldım, aha bu kaldı dedim ve kalan paramı gösterdim. Ne kadardı şimdi hatırlamıyorum.

Sonra çıkıp yatma vaktine kadar biraz dolaştık. İstanbul'u göresim gelmişti. Gece battaniyemi iki kat yapıp yere tahtanın üstüne serdim, bir kısım iç çamaşırımı yastık olarak başımın altına koydum, paltomu da yorgan gibi üstüme çektim. Yorgundum, güzelce uyumuşum. Sabah iyi dinlenmiş olarak uyandım. İlk iş olarak babama mektup yazıp, iyi olduğumu, şimdilik bir arkadaşımın odasında kaldığımı ve bir an evvel benim yatak ve yorganımı göndermelerini rica ettim ve yeni adresimi bildirdim. O gün üniversitenin yeni ders yılı açılış merasimi vardı. İkinci iş olarak merasime gittim. Merasimden sonra yeni ders yılı programına baktım. Her gün öğleden önceleri nazari dersler, öğleden sonra da anatomi disseksiyonları (ölüler üzerinde insan yapısının öğrenilmesi) vardı. Bunlar on kişilik gruplar halinde yapılıyordu. Nurhan Altunyan'la aynı gruptaydık. Bu pratik derslere girmeye mecburdum. Öyle ki arayacağım iş öğleye kadar olmalıydı. Nazari dersler her bir arada (450-500 kişiydik sınıfta) yapıldığından kimin geldiği, kimin gelmediğinin kontrolü zordu. Bu dersleri herhangi bir boş zamanımda kitapları varsa kitaplardan, kitabı yoksa arkadaşlarımın notlarından hazırlayabilirdim. En iyisi de bu nazari derslerden bu sene

imtihan olmamasıydı. Bütün imtihanlar gelecek sene sonunda, yani üçüncü sene sonundaydı ve adı birinci doktoraydı. Bu seneki imtihanlar anatomi çalışmaları üzerine her kısım bittikçe yapılan küçük küçük imtihanlardı. Yani bu sene için sınıfta kalma diye bir şey yoktu.

O gün için yaptığım üçüncü mühim iş, iş aramak üzere Eyüp'e gitmek oldu. Eyüp'te ve Eyüp'e yakın Haliç boyunca birçok küçük fabrika vardı. Yarım günlük (sabahtan öğlene kadar) iş arayacaktım. Ne iş olursa olsun yapmaya hazırdım. Her gittiğim fabrikada, iş vermeye mesul memura ünversite talebesi olduğumu, ailemin ekonomik durumu bozulduğundan okuyabilmek için hem çalışmaya, hem de öğleden sonraki derslerime gitmeye mecbur olduğumu, bu sebeple de sabahtan öğleye kadar bir iş aradığımı, yalnız yazı işi değil, her türlü işi yapmaya hazır olduğumu bildirdim. Her fabrikadan aldığım cevap hemen hemen aynıydı: "Sana göre bir işimiz yok." Akşam bedbin, yorgun argın eve döndüm. Bir iş bir gelir yolu bulmalıydım. Aklıma *Tan* gazetesine gitmek geldi. Niye başka gazete değil de *Tan*? Çünkü o zamanın yegâne ilerici gazetesi *Tan*'dı. Gazetenin başında da Serteller vardı. Ne Sertelleri ne de Sertellere benim hakkımda tavsiye mektubu verecek kimseyi tanıyordum. Fakat duymuştum ki bir zamanlar Nâzım Hikmet de, Sabahattin Ali de onların yanında çalışmışlardı. Onlar yazmışlar, yazar olarak çalışmışlar. Ben de hiç olmazsa temizlik işçisi olarak çalışabilirdim. Serteller ilerici oldukları için onların durumumu daha iyi anlayabileceklerini ve bana yardım etmek isteyeceklerini sandım ve bu düşüncelerle ertesi gün *Tan* gazetesinin bulunduğu Babıali'deki hana gittim. Zekeriya Sertel beni bekletmeden kabul etti ve ne istediğimi sordu. Kısaca üniversite talebesi olduğumu ve yarım günlük bir iş aradığımı söyledim. Yazar mısın? diye sordu. Hayır ama yazarlık dışında her işi yaparım dedim. Ben yazı işlerine karışırım, idare işlerine karım bakar, karşıki handadır, ona git dedi. Hemen karşıdaki handa Sabiha Sertel'in odasını buldum. Ona da durumumu anlattım. Onun cevabı da Eyüp fabrikalarındaki adamların cevabı gibiydi: "Sana göre işimiz yok." Yüzümü kızarttım yeni bir teklif daha yaptım. Benim yatacak yerim de yok. Sizin bürolarınız masa dolu. Bu masaların birinin üzerinde geceleri yatamaz

mıyım? Buna karşılık yattığım odanın temizlik işini üstüme alırım dedim. "Olmaz. Böyle bir şey yapamayız. Bu durumda olan yalnız sen değilsin," dedi. Bana kapıyı çekip çıkınak düştü. Hayatımın ileriki senelerinde Avrupa'da yaşarken Sertel ailesiyle tanıştım. Yakın ahbaplar da olduk. Yukarıda yazdığım olayı kendilerine anlattım. Her ikisi de hatırlamadılar. Nereden hatırlayacaklar? Kim bilir benim gibi günde kaç kişi gidiyordu o zamanlar onlara.

Bir an evvel Abdülkadir'i bulmalıydım. Beni göremeyince olandan bitenden haberi olmadığından beni aramaya Feriköy'deki akrabalarıma gidebilirdi. Buna mani olmak için hemen onlar daha öğle yemeğine çıkınadan, Edebiyat Fakültesi'ne gittim. Kadir'i ve nişanlısı Merih Baykal'ı buldum. Onlara durumumu bütün teferruatıyla anlattım. Kadir'le Merih'in para hesapları beraberdi. Aralarında benim senin yoktu. Kadir bana hemen 5 lira verdi. "Bunu şimdilik al," dedi. Tuhaf şey kafam hemen hesapladı. Bu bana 15-20 gün gider. Merih'in babası Samsun'da doktordu. Kendisi İstanbul'da Kızıltoprak'ta teyzesinin yanında kalıyordu. Abdülkadir'in ailesi fakirdi. Ona eniştesi ayda 10 lira harçlık gönderiyordu. Her ikisinin de içki ve sigara masrafları yoktu. Merih öğle yemeklerini Beyazıt etrafındaki küçük talebe lokantalarında yerdi. Öğle yemeğine beni de davet etti (Beyazıt Meydanı o zamanlar daha küçüktü. Etrafında küçük küçük dükkânlar, talebe kahveleri ve lokantaları vardı. Sonra bunlar yıktırıldı ve meydan büyütüldü).

Daha ilk günden ianeyle yaşamaya başlamıştım. Böyle devam edemezdi, bir iş bulmam gerekirdi. Ama nasıl? Nereden?

Öğleden sonra ilk anatomi disseksiyonumuz başlıyordu. Disseksiyon salonuna giden koridorda kimin hangi masaya gideceği ve ne yapacağı yazılıyordu. Salonda yan yana taştan masalar ve masalar üzerinde birer ölü yatıyordu. Koridorda adımın yanına yazılan masa numarasını salonda buldum. Her masanın, yani ölünün etrafında zannedersem onar kişi toplandık. Bunlar onar kişilik birer gruptu ve her grup iki sene beraber çalışacaktı. Nurhan Altunyan da benim gruptaydı. Bu benim onunla dost olmam için ilk sebep oldu. Diğerleri Türk'tü ve hiçbirini tanımıyordum. Aramızda iki tane de kız vardı. Ölüler üzerinde ilk çalışma, birçoklarımız, bu arada benim için de zor oldu. Çoğumuz bir ölüyü ilk defa yakından görüyor,

soğuk vücudu ilk defa ellerimizle tutuyorduk. Ayrıca ölüler formalinde dezenfekte edildikleri için formalin kokusu başımızı ağrıtıyor, havaya yayılan formalin gözlerimizi yakıyordu. Birçokları fena oldu ve salonu terk etmeye mecbur kaldı. Ben de fena oldumsa da kendimi tutabildim ve dışarı çıkmadım. Tabii ki zamanla hepimiz alıştık. Sonra duyduğuma göre bazı afacanlar, erkeklerin tenasül uzuvlarını kesmişler, onu temiz bir kâğıda sarmışlar sarmalamışlar, sonra hediyelik konan bir kutuya koymuşlar ve gizlice kız talebelerin dışarda asılı duran mantolarının ceplerine yerleştirmişler.

Gelelim hayatımın kaldığımız yerine: Bu ilk disseksiyon dersinden Nurhan'la beraber çıktık. Babası dişçiydi. Fakat ailesi İstanbul'da değil, Çankırı'da yaşıyordu. Onun için de Gedikpaşa'da bir odası vardı ve bu sene dişçilik okuluna giden kardeşi Ara ile beraber yaşıyorlardı. Yavaş yavaş evine doğru giderken (benim kaldığım ev Gedikpaşa'nın bittiği yerde onun evinden iki yüz metre kadar uzaktaydı) bu fırsattan istifade durumumu ve yarım günlük, sabahtan öğleye kadar bir iş aradığımı, eğer bana böyle bir iş verebilecek birini tanıyorsa çok minnettar olacağımı söyledim. "Bakarım, başka tanıdıklarıma da söylerim," dedi. Evinin önüne gelince, "Gel birer çay içelim," dedi. Daveti kabul ettim. Odalarına çıktık. Ev üç katlıydı. Her katta yalnız bir oda vardı, kendileri üçüncü kattaydılar. Odaları güzel, büyük, güneşliydi. Katta tek başlarınaydılar. Akarsulu lavaboları, helası, bir de koridorun kenarında mutfak gibi kullandıkları bir köşe vardı. Galiba kirası da 6 liraydı. Kardeşi Ara da evdeydi. Onunla da tanıştık. Nurhan ufak tefekti, ama kardeşi Ara uzun boylu, yakışıklı, sempatik bir gençti. Şurdan burdan konuştuktan sonra, kirli çamaşırlarınızı ne yapıyorsunuz diye sordum. Kendimiz yıkıyoruz dediler. Ve Nurhan hemen ilave etti: "Doğru dürüst bir yerimiz yok, küçük bir leğenimiz var, biraz su ısıtıyor, leğende yıkıyoruz." Ben de benim kaldığım evde çamaşırhane var, isterseniz hep beraber bizde yıkayalım dedim. Memnun kaldılar.

Eve girince, ev sahibi kadın, "Hayk, gel buraya," diye seslendi. Ermeniydi ama benimle hep Türkçe konuşurdu. "Yerde yatma hasta olursun. Şurda kıtık minder var al bunu altına koy," dedi. Bana acımıştı, teşekkür ettim aldım.

Cumartesi Mehmet'i daha dışarı çıkmadan yakalamak için öğlen on ikiye doğru Gümüşsuyu'ndaki mühendis okulunda oldum. Mehmet beni çok iyi karşıladı. Hemen "Yemek yedin mi?" diye sordu. Yemedim dedim. "Çok iyi, gel okulun yemekhanesinde yiyelim," dedi ve ilave etti: "Leyli talebelerden aileleri burada olanların çoğu öğle yemeklerini burada yemezler. Bir an evvel eve gitmek için acele ederler. Öyle ki yemekler hep artar." Dediği gibi öğle yemeğimizi orada yedik. Karnımızı güzelce doyurduk. Ben artık develere dönmüştüm. Yemek bulamayacağım zamanları karşılamak üzere bulunca karnımı iyice doyuruyordum. Dökülüp ziyan olacaklarına benim karnıma girsinler daha iyiydi. Mehmet "Paran var mı?" diye sordu. Var, evvelsi gün Abdülkadir 5 lira verdi dedim. Ve Mehmet'e Samsun'da kendisinden ayrıldıktan sonra neler yaptığımı, nerede yattığımı, iş aramamı, hepsini anlattım. "Bak bundan sonra her cumartesi, bugün geldiğin saatlerde bana geleceksin. Öğle yemeklerini burada okulda beraber yeriz. Gece de sinemaya gideriz, parası benden. Sinemadan çıkınca gene buraya geliriz. Ben odamda yalnızım. Öbür iki yatak boş. Senin orada imkânın yok, burada bir de hamam yapar cumartesi gecesi bizde yatarsın. Pazar sabahı kahvaltıyı burada yaparız. Sonra havasına göre ne yapacağımızı beraber kararlaştırırız. Öğle yemeğimizi gene burada yeriz. Ondan sonra da ne zaman istersen gidebilirsin. Bu her hafta böyle olacak," dedi. Ardından ekledi: "Bundan ne ben bir şey kaybediyorum ve ne de okul. Ben zaten her cumartesi gecesi sinemaya gidiyorum. Haftada bir defa sinemaya gitmek çok mu? Ne alkolüm var, ne sigaram. Fazladan ödeyeceğim bir senin sinema paran. Hepsi o kadar." Teklifine sevindim, teşekkür ettim, gelirim dedim. O günkü şartlarım altında hem yok diyemezdim, hem de yok demek manasız olurdu. Mehmet'in de dediği gibi onun ödeyeceği bir benim sinema paramdı. O da bu kadar senelik arkadaşlığımız çerçevesinde ve onun durumunda fazla bir şey değildi. Artık hafta sonlarım, hamam ve sinema da dahil halledilmişti. Ve hakikaten de bütün sene hafta sonları Mehmet'e gittim. Mehmet'in bu yardımlarını unutamam. Yüksek Mühendis Okulu'nun misafirperverliğine de çok çok teşekkürler.

Aradan iki hafta geçmiş, bütün gayretlerime, her tarafta iş aramama rağmen iş bulamamıştım. Şimdi düşünüyorum da buna en

büyük sebep herhalde üniversitede talebe olduğumu söylememdi. Halbuki ben o zamanlar komünist geçinmeme rağmen patron düşünüş şeklini bilmiyormuşum. Eğer talebe olduğumu söylersem, aynı yere başka talip yerine beni tercih edeceklerini sanıyordum.

Nihayet yatak ve yorganım da geldi. Kıtıkları sahibine geri vermek istedim. "Sende kalsın, yatağının altına koy daha iyi olur," dedi. Benimle arası çok iyiydi. Her gün ekmek veya zeytin ekmek yediğimi görüyordu. Hem parası yok, hem de Anadolu'dan kalkmış İstanbul'a okumaya gelmiş diye belki de acıyordu bana. Bir öğle vakti odamda turpla ekmek yiyordum ki yine aşağıdan, "Hayk gel" diye bağırdı. Aşağı indim. Odada yanında bir genç oturuyordu. Ev sahibi bana dönerek, "Bu gencin çenesi yerinden çıkmış, konuşamıyor," dedi sonra oğlana döndü, "Bir şeyler söyle bakalım," dedi. Oğlanın ağzı doğru dürüst açılmıyordu, açmak istese ağrısı daha da artıyordu. "Sen doktor olacaksın, bak şimdi ben bunu nasıl düzelteceğim," dedi ve şak diye oğlanın çenesine tokadı indirdi. Herhalde oğlan böyle bir şey beklemiyordu ki birden şaşırdı ne oluyor gibisinden. Çene yerine girmişti. Evet, ev sahibimizin sanatı kırık çıkıkçılıktı. Bununla, bir de iki odadan aldığı kirayla geçinirdi. Zavallının romatizması onu yürütmezdi. Odasında bir oturağı vardı. Ona işer, sıçar, dolana kadar bekler, dolunca boşaltmaya helaya giderdi. Onun için de odası hep sidik, bok kokardı.

Kâmil'in evine geleli daha bir ay olmamıştı. Bir gün bana, "Hayk kusura bakma ben seni yalnız bırakacağım. Bir seneden fazladır, turp-ekmek, soğan-ekmek, zeytin-ekmek yemekten, bu rutubetli odada yatmaktan bıktım. Çarşambalı bir arkadaşım var. Geçen gün rastladım, yeni talebe yurdu açmış, yeme içme yatma ayda 20 liraymış her talebe için ama benden 10 lira alacak," dedi. 10 liraya olduktan sonra senin yerinde olsam ben de giderdim dedim. Kâmil gidince 3 lira ev kirası da bana kaldı. Bereket birkaç gün sonra babamdan bir mektup aldım. Mektupta bana Sirkeci'de bir tüccarın adresini veriyor, o tüccardan Emin Efendi hesabına her ay 5 lira alabileceğimi yazıyordu.

Emin Efendi Tokatlıydı. Ermeniden dönmeydi. Samsun'a kâtip olarak gelmiş, evvela babamın yanında çalışmış, sonra da kendi namına ticarethane açmıştı. Hemen verilen adrese gittim. İki ortaklar.

Biri basit görünüşlü konuşkan, diğeri enseli, göbekli kerli ferli, okka tartan birisiydi. Asıl patron ikincisiydi. Patron beni karşısına buyur etti. Şöyle yukardan aşağıya bir süzdü. "Emin Efendi'den mektup aldım. Her ay gelip benden Emin Efendi namına 5 lira alacaksın," dedi ve çıkarttı 5 lira verdi. Parayı aldığıma dair de bir kâğıt imzalattı. Hemen orada, benim için yarım günlük yani sabahtan öğleye kadar çalışacak bir işiniz var mı? Her işi yaparım dedim. "Yarından itibaren gel," dedi. Sabahtan gidecek, daha onlar gelmeden yazıhaneyi süpürecek, eşyaların tozlarını alacak, sonra da günlük deftere yazılan hesapları resmî senelik hesap defterine geçirecekmişim. Bana ne ödeyeceksiniz diye sormaya utandım.

Ertesi günden itibaren her sabah Sirkeci'deki bir hanın içinde olan büyük üç masalı yazıhaneye gittim, evvela yazıhaneyi süpürdüm, koltukların sandalyelerin, masaların tozlarını aldım. Sonra onlar geldikten sonra da gösterdikleri gibi hesapları müsvette defterinden temiz deftere geçirdim. Girenleri girenler kısmına, çıkanları çıkanlar kısmına. En zoru sayfa sonlarında rakamların toplamlarını yapmak, girenle çıkanların muvazenesini yapmak ve sayfaları bağlamaktı. Bunların kuruşu kuruşuna tutması lazımdı. Tutmadı mı her şey yeni baştan kontrol edilecek, toplamlar yeniden yapılacaktı. Velhasıl tatsız, baş ağrıtacak bir iş. Göbekli patron birkaç pazar da beni evine davet etti. Evinde defteri tutmaya, işimi bitirmeye devam edecektim. Bu ara öğle yemeğimi orada yiyecektim. Benim pazar öğle yemeğine ihtiyacım yoktu. Mehmet'le okulda yiyorduk. Fakat gelmem demek de olmazdı. Ev Beyoğlu'nda lüks bir apartman katındaydı ve iyi döşenmişti. Benden daha genç bir de güzel ama şımarık kızları vardı.

İstanbul'daki hayatımın gidişatının daha iyi anlaşılabilmesi için İstanbul Ermenileri arasındaki evlenme müessesesini, evlenmelerinin nasıl yapıldığını anlatmam gerekir. Bir defa Anadolu'da ekseriyetle olduğu gibi erken, genç yaşta evlenmeye İstanbul Ermenilerinde çok az rastlanır. Umumiyetle erkek evvela okur veya bir sanat öğrenir. Sonra işe başlar. Evlenme münasebetine girmeden

işini az çok yoluna koymalıdır.

Kapitalist sistemde hemen hemen her işin daha iyi işler, daha çok para getirir bir hale gelebilmesi eldeki sermayeye bağlıdır. İşte sermayesi olanların o sermayelerini daha fazla büyütmeleri, kâfi sermayeleri olmayanların ise sermaye temin etmeleri evlilikle sağlanır.

Büyük bir zenginin yine bir zenginle evlenmesi bilinen bir şey. Çünkü her millette ve her türlü cemiyet şeklinde bu böyle olagelmiştir. Böylece de devam eder. Bu tip evlilikte çok zaman para pazarlığı yoktur. Bunu miras kanunları temin eder.

İstanbul Ermenilerinin ekserisi ya el sanatlarıyla veya ticaretle uğraşırlar. El sanatlarının en başında Ermeniler için kuyumculuk gelir. Her sanat öğrenimi gibi bunun da bir çıraklık, sonra da ustalık devri vardır. Umumiyetle çırak devrinde evlenilmez, ustalık devri beklenir. Bir kuyumcu ustası, kendi adına bir dükkân açacak parası yoksa hayatının sonuna kadar aylıkçı kalmaya mecburdur. Bu durumda bir ustaya yapacak bir şey kalır, evlenmeden faydalanma. Burada evliliğin olabilmesi için, aşka, sevgiye ihtiyaç yoktur. Usta, bir dükkân açabilmek için gerekli sermayeyi kim verirse onun kızını alır. Yani evlenecek bir kimse evvela gider kızın babasıyla konuşur. Mesela aralarında şöyle bir konuşma geçer: "Ben sordum soruşturdum sizin kızınızla evlenirsem iyi anlaşabileceğimiz, mesut olacağımız kanaatına vardım. Bu sebeple de size, kızınızı istemeye geliyorum. Biliyorsunuz, ben iyi bir kuyumcu ustasıyım. Böyle olmasına rağmen, aldığım aylıkla bir ev geçindirmeme, kızınızı mesut edebilmeme imkân yok. Eğer 10.000 lira sermayem olursa kendi adıma dükkân açar, çok daha iyi para kazanır, kızınızı da mesut edebilir. Öyle sanıyorum ki biz evlatlarınızdan bu parayı esirgemezsiniz." Böylece erkek, evlenmesi için şart koştuğu para miktarını söylemiş olur. Kızın babası parayı verirse evlenir. Yahut pazarlığa girerler. Uyuşulan miktar nikâh merasimi günü verilir. Eğer uyuşamazlarsa erkek para verebilecek başka kız babalarının kapılarını çalar. Verilen paraya "drahoma" denir. Drahomasız evlilik hemen hemen İstanbul'da gayri Müslimler arasında yok denecek kadar azdır. Alınan drahomanın miktarı erkeğin sanatıyla evlilikten sonra temin edebileceği hayat seviyesiyle mütenasip olarak artar.

Denildiğine göre drahoma âdeti evvela Yahudilerde başlamış, sonra bu âdet Rumlara ve Ermenilere de geçmiş. Durum böyle olunca bazı kız babaları pasiflikten çıkarlar, yani başkalarının gelip kapılarını çalmalarını bekleyeceklerine, tanıdıkları ve kendi kızları için münasip gördükleri erkeklerle münasebet kurarlar, hatta bazıları açıkça gence eğer kızıyla evlenirse şu kadar para verebileceğini veya bir dükkân açacağını, eğer talebeyse okumasına yardım edeceğini, bitirdikten sonra mütehassıslık için dış memleketlere (Avrupa'ya veya Amerika'ya) göndereceğini söyler. Bu gibi hareketler İstanbul'da gayri Müslimler arasında ayıplanmaz, normal karşılanır.

İlk çamaşır yıkamamız:

Benim iç çamaşırlarım, çarşaflarım, gömleklerim (o zamanlar gömleklerim de beyazdı) hep kirlenmişlerdi. Nurhan ve Ara Altunyanların kirli çamaşırları da birikmiş. Hepsini topladık, bizim evin bodrumundaki çamaşırhaneye getirdik. Benim odamda çok pire vardı. Onun için de beyaz çamaşırlarım yalnız kirli değil pire boklarıyla da doluydu. Evde ailemin beyaz çamaşırları kaynattıklarını görmüştüm. Hemen bilgiçlik yapıp, çocuklar evvela çamaşırları sabunlu suyla kaynatalım, böyle çamaşırlar daha beyaz olur ve hem de yıkamaya çok iş kalmaz dedim. Öyle de yaptık. Çamaşırlar beyazlanacağına daha da sarardılar ve bilhassa pire bokları oldukları gibi kaldı. Daha fenası pire boklarının çoğu elle yıkandıktan sonra da çıkmadı. Sonradan öğrendik, meğer kirli çamaşırlar bilhassa sabunlu suda kaynatılınca kirler çıkmaz tam tersine iyice yapışırmış. Çamaşırlar evvela geceden ılık suyla ıslanacak, bütün gece suda kalacak, sonra sıcak su ve sabunla yıkanacak, ondan sonra kaynatılmalıymış. Bunları tanıdığım bir Ermeni ailesinden sordum ve öğrendim. İleriki çamaşır yıkamalarımda ben de öyle yaptım, çok güzel temizlendiler.

İstanbul'a geleli iki ay olmuştu. Şimendiferci Mehmet'le tanıştım. Mehmet, Samsun Lisesi'nde okurken komünist diye okuldan kovulmuştu. Sonra siyasi polis bu kadarla da yetinmemiş, Mehmet'i Samsun'dan İstanbul'a sürmüş. İstanbul'da çok fena günler geçirmiş, aç ve işsiz kalmış. Sonra bir gün bizim (benim de çok sevdiğim ve hürmet ettiğim) tarih hocasına rastlamış (Tarih hocamız Samsun'daki hocalığı bırakmış, İstanbul'a gelmiş ve avukatlık yapmaya başlamış). Ve tarih hocamızın yardımıyla şimendifer idaresinde iş bulmuş. İşte ben Mehmet'i bu devrede tanıdım. Mehmet bir oda arıyordu. Ben de evimden memnun değildim, çok rutubetliydi. Beraber bir oda aramayı kararlaştırdık. Şansımız yardım etti. Gedikpaşa'da tam Altunyanların odasının karşısındaki evde en üst üçüncü katta, fakir bir ailenin yanında aylığı 4 liraya güzel bir oda bulduk. Eşyamız yoktu. Bit pazarından birer eski demir karyola, bir eski ama sağlam masa, iki sandalye ve bir de teneke mangal aldık. İkimiz de mesuttuk.

Sömestr bitti, hâlâ geçimimi temin edecek bir iş bulamamıştım. Ayakkabım delikti, su alıyordu. Üstelik de kış basmıştı. Pantolonum da yırtılmış yamalamıştım. Sömestrle beraber ticarethanedeki işim de bitti. Sömestrde tam gün çalışmış, bütün hesapları temize çekmiştim.

Yine bir tanıdık vasıtasıyla bir zengin Ermeni doktorun oğluna matematik dersi vermeye başladım. Dişçi masondu. Böylece masonların içine düştüm. Onun vasıtasıyla Ermeniden dönme zengin bir Tokatlı masonla tanıştım. Bir konuşma esnasında "Niye devlet hesabına okumuyor da böyle zorluk çekiyorsun," diye sordu. Ermeniyim diye almıyorlar dedim. "Böyle şey olmaz, ben seni aldırtırım eğer istersen," dedi. Memnuniyetle, minnettar olurum dedim. Beni bir mektupla beraber M. Kemal'e (M harfi mim diye telaffuz edilirdi, zamanın en tanınmış cerrahlarından biriydi) yolladı. Telefon da etmiş olmalı ki M. Kemal daha mektubu okumadan beni çok iyi kabul etti. Durumumu, liseyi bitirince yaptığım müracaatı ve aldığım cevabı anlattım. Çok sempatik, iyi fizyonomisi olan babacan

bir adamdı. Anlaşılan o da masondu. "Bak oğlum, eğer Tıp Fakültesi'nin devlet yurtlarında bir tane Ermeni varsa ben seni de aldırtabilirim. Fakat Ermenileri almamak üzere vekaletin yazılı olmayan bir kararı varsa tabii ki aldırtamam, böyle bir şeye teşebbüs de etmek istemem. Sen git yurtları gez, araştır, eğer tek bir tane Ermeni varsa gel bana haber ver," dedi. Dediği gibi yaptım. Tek bir tane ne Ermeni, ne Rum ve ne de Yahudi bulabildim. Böylece de devlet hesabına tıpta okuyabilme ümidi tamamen yok oldu.

Sene sonuna doğru piskopos Aslanyan'ın (geçen sene akrabamda tanıdığım) muhakkak beni görmek istediği haberini aldım (Bu haber nasıl ve ne kanalla bana geldi, şimdi hatırlamıyorum). Bir öğleden evvel evine gittim. Aslanyan beni bir baba gibi kabul etti. Akrabalarıma artık gitmediğimi, paramın da olmadığını, çok sıkıntı çektiğimi akrabalarımdan duymuş, bana burs bağlatmak için o zamanın Ermeni milyonerlerinden Union Sigorta Şirketi'nin sahibi ve müdürüyle (galiba onun da adı Aslanyan'dı) konuşmuş. O da bir akşam gelsin görelim demiş. Piskopos Aslanyan bana milyonerin Sarıyer'le Büyükdere arasındaki köşkünün adresini verdi ve bir an evvel gitmemi söyledi. Kendisine teşekkür ettim. Artık öğrenmiştim, elini de öptüm çıktım. Piskopos Aslanyan'ın evine gitmek için akrabalarımın evinin önünden geçmeye mecburdum. Akrabalarım benim Aslanyan'a gittiğimi pencereden görmüşler ve kapının arkasında dönmemi beklemişler. Ve ben dönüşümde oradan geçerken hemen yola çıkıp beni kollarımdan tuttular içeri soktular. Gündüz gözüyle sokakta girmem diye kavga edemezdim. Zaten kuzinlerimle benim aramda herhangi bir şey geçmemişti. Olup bitenlerden benim kadar onların da üzüldüklerine emindim. İçeri girince teker teker her üçü de boynuma sarıldılar. Bir ağlamadır koyverdiler. Ben de ağladım. Sonra zorla beni öğle yemeğine tuttular. Uzun zamandan beri ilk defa ev yemeği yiyordum. İstemeye istemeye utana utana gözlerimden tekrar yaşlar boşandı. Benim bu halimi görünce onlar da bir daha ağlamaya başladılar.

Ertesi akşam milyonerin yazlık köşküne gittim. Güzel bir ilkbahar günüydü. Vapurdan Sarıyer'de indim. Hemen Sarıyer iskelesinden Boğaz boyunca Büyükdere'ye giden yolda iki yüz metre kadar yürüyünce sağda milyonerin köşkünü buldum (Solda Boğaz masmavi tertemiz suyuyla akar). Kapıyı çaldım. Üniformalı bir erkek hizmetçi kapıyı açtı. Kim olduğumu ve piskopos Aslanyan tarafından gönderildiğimi söyledim. Beni evvela sofaya aldı. İçeri gitti ve sonra dönüp beni büyük bir salona geçirdi. Salonun Boğaz'a bakan penceresinin önündeki masada karşılıklı oturan milyoner ve karısı pasiyans açıyorlardı. Evvela yukardan aşağıya bir süzdüler beni. Sonra da yanlarına buyur ettiler. Kimin nesi, nereli olduğumu vs. uzun boylu sorup soruşturdular, sonra da gelecek hafta Union Sigorta Şirketi'ne gitmemi, adını verdikleri kâtibi bulmamı ve ondan benim hakkımda verecekleri kararı öğrenmemi söylediler. Ne akşam yemeğine tuttular, ne de bir şey ikram ettiler.

Dedikleri gibi bir hafta sonra gidip katibi buldum. Bana senede 100 lira burs bağlanmış. Her ay gidip aynı kâtipten 10 lira alacakmışım. Yazın iki ay ailemin yanına gideceğim hesaplanmış ve bu ayların paraları kesilmiş. Sene bitmek üzere olduğundan burs gelecek sene üniversitenin açılmasıyla beraber başlayacakmış. Ve iyi talebe olur, iyi notlar getirirsem öbür sene bursun artırılması ihtimali varmış.

Nihayet üniversite tahsilimin bu en zor (ekonomik bakımdan), zor olduğu kadar da geleceğime damgasını vuran ikinci yılı bitti. Harbiyede yapılan iki haftalık askerlik talimlerinden sonra yine bir güverte bileti alarak vapurla Samsun'a döndüm. Memnundum. Her şey umduğumdan daha kolay geçmişti. Mamafih ailemi tanıyan birçok Ermeni kendi evlatları okuyamadığından, üniversiteye gitmeyi bırakın, liseyi dahi bitiremediklerinden olacak herhalde, beni kıskanıyorlardı. Adımı deliye çıkarmışlardı. Bu kadar zenginlerin oğulları okuyamazken ben beş parasız nasıl okuyacak mışım? Akıllı bir evladın yapacağı iş, böyle olmayacak heveslere kapılmak

değil memleketinde kalıp, orada çalışıp, ailesinin geçimine yardım etmekmiş. Tabii ki bu sözlerde büyük hakikat payı vardı. Onlar beni değil ailemi ön plana alıyorlardı. Bense kendi hayatımı kendi istediğim gibi yaşamaya devam ettim.

Her ne kadar devamlı bir iş bulamamışsam da gene de Emin Efendi'nin 5 lirası üstüne ben de bir şeyler koyabilmiştim. İyi bir oda bulmuştum ve oda arkadaşım şimendiferci Mehmet'ten de memnundum. Mehmet'in hobisi kitaptı. Geçiminden artan parayı kitaba yatırırdı. Politik, ekonomik, sosyal konular üzerine çıkan bütün kitapları, bilhassa sol görüşlü olanları hep alırdı. Yatağının ayak ucunda tahtadan büyük bir sandığı vardı (Mehmet'in çeyiz sandığı derdik). Alınan her kitap sandığa yerleştirilirdi. Mehmet akşamları eve çok yorgun gelirdi. Yatağa girer eline bir kitap alır, daha bir sayfa okumadan uyurdu. Benimse bu ikinci sınıfta büyük imtihanlarım olmadığından alınan bu kitapları okuyabilecek vaktim vardı. Onun için de kitapları okumak bana nasip oldu. Böylece de Marksist kültürüm arttı, dünya olaylarına bakış zaviyem daha genişledi. Aynı benim gibi "sol" geçinen birçok Ermeni ve Türk arkadaşla tanıştım. Onlarla da bol bol dünya ve memleket olayları üzerine tartışırdık. Okumak, iş hayatını görmek, muhtelif insanlar tanımak yanında, bunlarla paralel yapılan tartışmalar yeni şahsiyetimi geliştirdi. Bu bakımdan bu yıl benim için geleceğime damgasını vuran bir yıl oldu. Artık hayattan korkmuyordum. Zorluklarla mücadele, onlara karşı dayanma, bilhassa zorlukları yenme kendime itimadımı artırdı. Bu mücadeleli hayatın kendine has memnuniyet verici bir zevki vardı. Hayatı kazanma mücadelesinde ezilmemiş, daha da kuvvetlenmiştim. Yeni hayatımdan ve kendimden memnundum.

Tabii ki zor günlerim, aç geçirdiğim çok gecelerim oldu. Karnımı doyurmak için hiçbir imkânım olmadığı zamanlar, akşam yemeği vaktinden biraz evvel (bu da normal, daha evvel derslerim var sayılabilirdi) yeni tanıdığım Ermeni ailelerine misafirliğe gider, böylece kendimi zorla akşam yemeğine davet ettirmiş olurdum. Bu yol olmazsa tabii ki aç yattığım gecelerin sayısı çok artardı. Yüksek Mühendis Okulu'ndaki Bıdık Mehmet'in hafta sonlarımı üstüne alan yardımlarıyla, Abdülkadir Demirkan (Pirhasan) (Demirkan

ailesi sonraları soyadlarını değiştirmişler "Pirhasan" olmuşlar) ve Merih Baykal (Pirhasan)'ın karşılıksız para ve manevi yardımları ve de Samsunlu Emin Efendi'nin ayda 5 liralık yardımı üniversitedeki ikinci yılımda yaşadığım zor hayatımın ekonomik tabanını teşkil ettiler. Bütün bu yardımlar ve davetsiz gittiğim akşam yemekleri için buradan bir daha teşekkür etmeyi bir borç sayarım.

Artık ikinci senem de bitmiş, yine Samsun'a evimize dönmüştüm. Samsun'da kısa bir müddet kaldıktan sonra babamla beraber Turhal'a, oradan da at arabasıyla maden çıkarılan dağa gittik. Babam ve Vezirköprülü ortağı (babamın daha evvel anlattığı gibi), Turhal antimon madenlerini işletmeye başlamışlardı. Babam birkaç gün sonra geri döndü, ben iki hafta dağda kaldım. Burası şehirden çok uzak değildi ve maden oradan da ancak yüz, iki yüz metre yüksekteydi. Üzerinde bitkisi az olan kayalık tepeler. Ameleler köylülerdi. Çalışma aletleri de kazma, kürek, çekiç, balyoz, delik açmak için çelik matkap ve el arabalarından ibaretti. Babamın dediğine göre daha ilk safhada, yani cevhere erişebilmek için etrafları, üst tabakaları açmak safhasındaymışlar. Yalnız iki yerde kalın cevher damarları bulmuşlar, burada tünel açа açа cevherle beraber ilerliyorlardı. Bütün gün duyulan balyoz, çekiç sesleri ve dinamit patlamalarıydı. Çıkarılan büyük parça cevherler çekiçlerle ufaltılıyor, mümkün mertebe taşlardan ayrılıyor, çuvallara konuyor ve Samsun'a gönderiliyordu. Samsun'dan da gemiyle Almanya'ya. Bu kayalık tepelerde işçilerle beraber yaşamak hem romantik, hem de enteresandı benim için. Böyle bir muhitte ilk defa yaşıyordum. En hoşuma giden de akşamlarıydı. İşçiler ateş yakıyor, etrafında toplanıyorlardı. Buradakiler içinde en hoşuma giden tip de bir Kürt işçisiydi. Genç, kara kara bıyıklı, kuvvetli. Karısını ve bir çocuğunu köyde bırakmış, 3-5 kuruş kazanmak için burada tek başına bütün gün balyoz sallıyordu. Çalışkandı. Akşam oldu da iş bitti mi, herkesten ayrılır, ovaya bakan bir taş üzerine ilişir, dertli dertli bir Kürt havası tuttururdu. Hayatımda Kürt havalarını ilk defa ondan duydum. Ermeni havaları gibi onlar da hep dertli. Birbirimizle iyi

ahbap olduk. Kürt havalarını şimdiye kadar da severim. Ve bir Kürt havası duydum mu hep onu hatırlarım. Bazen arabalarla şehre iner, akşam geri dönerdim. Turhal'ın en hoşuma giden şeyi kavunlarıydı. Bunlar topatan gibi uzun ama çok daha büyük, kabuğu alacalı yeşil ve sert, içi de kalın etli, aromalı, tatlı ve suluydu. Kırkağaç kavunundan bile daha lezzetlidir diyebilirim.

Evet, babam maden işletiyordu ama gene de beş parası yoktu. Borçla yaşıyordu. Madencilikte o devrede para kazanmıyorlar, içeri giriyorlardı. Üst tabakalar temizlenip de derine, cevheri bol kısma erişince, o zaman kazanacaklarmış. Öyle ki ben babamın sözlerine inanıp geçen sene İstanbul'a gitmeseydim, yani babamın sözüyle okumaya bir sene ara verseydim, kendi parasıyla bu sene de beni gönderemezdi İstanbul'a. Ve belki de, belki değil muhakkak, ne yüksek tahsile devam imkânını ne de geçen sene yaptığım gibi teşebbüs kuvvetini kendimde bulabilirdim bir daha. Tahsili yarı kalmış, sanatı da olmayan, ticaretten hiç anlamayan ve de ticareti sevmeyen bir Ermeni vatandaşı olarak Samsun'da ne yapabilirdim? Bunu ne o zaman ve ne de şimdi kestirmeye imkân yok. Henüz şahsiyetim de yeteri kadar gelişmediğinden muhitimin olayları beni kendi akışlarının içine alacak, kendileriyle beraber sürekleyeceklerdi kısır bir hayatın içine, kısır bir hayatın içinde.

Babama bir de ben yük olmamak için ağustosun ortalarına doğru İstanbul'a döndüm. Odamızda yatağım beni bekliyordu. Bu yıl nerde yatacağım korkusu yoktu. Ayda 10 liralık bursum da vardı. Maalesef Emin Efendi hesabına aldığım 5 lira kesildi. 10 liralık bursumla yaşayabilmeliydim. Bu yıl üniversite dışında iş de arayamazdım. Tıbbın üçüncü sınıfı en zor ders yıllarından biriydi. Sene sonunda vereceğim dört büyük imtihanım vardı ikinci ve üçüncü sınıfta okunan derslere ait. O zaman buna birinci doktora denirdi.

Evet, bu yeni ders yılında geçimimin esasını bu 10 lira teşkil etti. Hafta sonları yine Bıdık Mehmet'e gittim. Paramı yetiremediğim zamanlar Abdülkadir ve Merih yardım etti.

Kısaca politik gelişmemden de bahsedeyim: Marksist veya ilerici kitap ve mecmualar yanında Abdülkadir'in tesiriyle edebiyatla da ilgilenmeye başladım. Bilhassa ilerici edebî mecmuaları muntazaman okudum. Yeniden birçok solcu gençlerle tanıştım.

Bu arada Hasan Basri Alp'le de... Basri, ben ve Abdülkadir en samimi üç arkadaş olduk. Artık kendimizi Partiye girebilecek kadar yetişmiş sayıyorduk. Başladık her birimiz ayrı ayrı yollardan Partiyi, gizli Türkiye Komünist Partisi'ni aramaya. Bu arama esnasında kimlerle tanışmadık ki! Ayrı ayrı zamanlarda elde ettiğimiz intibalarımızı buluşup birbirimize anlatıyorduk. Rastladığımız, daha doğrusu Partili olarak bulduğumuz insanlar üçümüz üzerinde de müspet tesir yapmamışlardı. Bu sebeple kimseyle bağlanmadık. Aramızda devam ettik. Bu aramalar hem insanları tanıma, hem Partinin geçmişini ve hem de o günkü durumunu tanıma, öğrenme bakımından bizim için faydalı oldular.

Bu yılın en mühim politik olayı 1 Eylül 1939'da İkinci Dünya Harbi'nin patlaması oldu. Ben Cağaloğlu'ndaydım, kitapçı vitrinlerine bakıyordum. Gazeteci çocuklar, "İkinci baskı, yeni cihan harbinin başladığını yazıyor!" diye bağırıyorlardı. Hemen ben de bir tane aldım. Faşist Alman orduları Polonya üzerine yürümüşlerdi. Hayatımda ilk defa harp görecektim. Anlatmama imkân olmayan tuhaf bir his, bir heyecan doğdu içimde. Yerimde duramıyor, bir şey düşünemiyordum. Hemen Beyazıt'a geri döndüm. Kendimizi komünist saydığımız (Hiçbirimiz de parti üyesi değildik ve henüz hiçbirimizin de herhangi bir şekilde illegal faaliyeti yoktu) arkadaşlarımı buldum, gazeteyi gösterdim. Hiçbirimiz bir şey diyebilecek durumda değildik. O güne kadar bilmediğimiz, tanımadığımız bir heyecan, bir sinirlilik içindeydik hepimiz de. Ne yapabilirdik? Ne yapmalıydık birer fert olarak. Olayların gelişmesini beklemeye ve bu arada Partiyi arama faaliyetine daha da hız vermeye karar verdik. Gizli Türkiye Komünist Partisi ne diyecek, ne yapacaktı? Partiyi arama çalışmalarımızda yaptığımız temaslar, harp çıktıktan sonra da Partinin aktif bir faaliyete geçtiğine veya geçebileceğine dair en ufak bir ipucu vermiyordu. Bize göre bu, dünya pazarlarını yeniden paylaşmak üzere yapılan emperyalist bir harpti. Sovyetler Birliği bu harbin dışında kalmalıydı. Nasıl ki Sovyetler İngiliz ve Fransızlarla anlaşamayınca, Almanlarla karşılıklı saldırmazlık paktı imzaladılar. Bu pakt bir yandan bütün dünyayı şaşırttığı gibi bizi de şaşırtmış, öte yandan bunun Sovyetler Birliği'nin realist ve esnek politikasını göstermesi bakımından

hoşumuza gitmiş, Sovyetler Birliği'ne karşı itimadımızı daha da artırmıştı. Türkiye de bu harbin dışında kalmıştı.

İşte üniversitedeki üçüncü ders yılım bir dünya harbiyle başladı ve onun getirdiği yeni hava ve şartlar içinde devam etti. Ve bizler birer fert olarak bir taraftan felsefi, ekonomik, sosyal ve siyasi bilgilerimizi genişletmek için elimizden gelen hemen her şeyden faydalanmaya uğraşıyor, bir yandan Partiyi aramaya devam ediyor, tabii ki öte yandan üniversite tahsilimize devam ediyorduk.

Yukarıda da dediğim gibi bu sene benim için çok zor bir sene oldu. Geçen seneki şartlarım, geçen seneki derslerin imtihanlarının da sene sonunda olmadığını bilmem, o senenin derslerini yeteri gibi hazırlamama mani olmuştu. Şimdi bu sene geçen seneden kalan boşluğu doldurmam, hem de iki senenin derslerinin imtihanlarına hazırlanmam gerekiyordu. Bu bakımdan gündüzlerimi sabahın yedisinden akşamın altısına kadar derslere devama, derslerin öğrenimine ve imtihanlara hazırlanmaya tahsis ettim. Bu zor olmadı. Ne sigaram, ne içkim ve ne de kahvem vardı. Hemen hemen bütün talebeliğimde kahveye gitmedim. Derslerimden kalan boş saatlerimi ya alt kattaki üniversite kütüphanesinde veya Beyazıt Kütüphanesi'nde derslerimi hazırlayarak geçiriyordum. Bu hazırlıklarda, bulduğum bir öğrenme metodundan çok faydalandım. Samsun'da tarih hocası beni böyle bir metodu bulmaya mecbur etmişti. Sene sonunda dört imtihandan üçünü pek iyi ile, birini de iyi ile verdim.

Derslerimi öğrenme ve hazırlanma dışındaki her türlü faaliyetimi (eğlenme ve gezme de dahil) akşamlarıma (saat 18'den sonraya) bırakmıştım. İmtihanlarımın neticeleri zaman taksimimin doğru olduğunu ve onu iyi değerlendirdiğimi gösteriyordu. Fakat ben de çok yorulmuş, sinirlerim iyice bozulmuştu. Bende yeni yeni tikler hasıl olmuş, zaman zaman kolum kafam isteğim dışında sallanıyordu. Yürümem bile bozulmuştu.

Yılın sonlarına doğru Abdülkadir sulu saplıcan oldu. Dersler ve imtihanlar bitince Merih'le beraber Heybeliada'dan yazlığına

bir oda tuttuk. Ev sahibi Ermeniydi. Büyük evin hemen hemen her odasını birer aileye kiralamıştı. Ve kiracıların ekserisi Ermeniydi. Ev, adanın Burgaz'a bakan tarafından, iskeleden sağa giden asfaltın üstünde son evlerdendi. Denize girmek için yüz metre bile yürümeye lüzum yoktu. Ve burada çamlar ta denize kadar uzanıyordu. Yani hem ev, hem de yeri çok iyiydi. Kadir ve ben oraya taşındık. Odada beraber kalacak, Merih'se gelip akşam Kızıltoprak'a geri dönecekti. Ben kahvaltıdan sonra çarşıya iniyor, yiyecek alışverişini yapıyordum. Bu ara Merih'in de vapuru geliyor ve beraberce eve dönüyorduk.

Aşağıda bodrum katında her kiracının bir yemek pişirecek yeri vardı. Orada bütün kiracılar yan yanaydık. Evde bir de Samsun'dan tanıdığım Amasyalı bir Ermeni aile vardı. Karı koca, erkeğin anası ve de erkek kardeşi. Samsun'da şarapçılık yaparlardı. Evli erkek vaktiyle ablamla evlenmek istemiş, babam razı olmamıştı. Karısının denilenlere göre iyileşmiş kemik veremi varmış, hava tebdiline buraya gelmişlerdi. Bu ve diğer Ermeni ailelerin yemek pişirmeyi öğrenmekte bana çok yardımları oldu. Onların tariflerine göre alışverişlerimi yapıyor, yine onların tariflerine göre hazırlıyor -çok zaman hazırlamama da yardım ediyorlardı-, sonra yemeği ateşin üzerine koyuyor, benim yemeğe de bakmalarını, pişince aşağı almalarını rica ediyor ve ben yıkanmaya denize gidiyordum. Merih, Kadir'le beraber evde kalıyordu. Kadir'in sokağa çıkmaya izni yoktu. Öğlene denizden dönünce yemeğimiz pişmiş oluyordu. Hemen alıp yukarı odamıza çıkıyor, üçümüz beraber yemeğimizi yedikten sonra bulaşıkları Merih yıkıyor, Kadir yemeğin üstüne biraz yatıyor, ben de kapının önünde diğer Ermeni ailelerle tavla oynuyor, sonra da onlarla gezmeye çıkıyordum. Bu ara Kadir ve Merih de gazete, mecmua, kitap okuyarak vakit geçiliyorlardı. Bir hafta kadar bu hayat böyle devam etti. Kadir ve Merih başladılar benden şikâyet etmeye. Niye yukarı gelmiyor, sen de okumuyor, vaktini boşa geçiriyorsun diyerek... Ben ise bütün sene çok çalışmak, çok okumaktan o kadar yorgundum, o kadar sinirlerim bozuktu ki kendim okumaktan vazgeçtim, başkası okusa bile dinleyemiyordum. Ciddi bir konuşma yapacak durumda da değildim. Kendimi konsantre etmek için zorlasam başlıyordu kafam ağrımaya, kalbim çarpmaya,

fena oluyordum. Kadir ve Merih yine ısrar edip bana sitem edince durumumu onlara izah ettim ama anlamıyorlardı. Başlarına böyle bir şey gelmemişti. Eğer benim de başıma gelmeseydi ben de anlamazdım. Neyse ki bütün tahsil yıllarımda böyle bir hal bir daha başımdan geçmedi. O tahsil yılı hakikaten çok çalışmıştım. Böylece aradan bir ay geçti. Onlar yine beni tembellikle, vaktimi boşa geçirmekle itham edince sinirlendim. Ve ertesi gün adayı terk ettim ve ilk vapurla Samsun'a, oradan da Vezirköprü'ye döndüm. Bu ders yılım içinde ailem artık Samsun'u terk etmiş, tekrar doğdukları memleket olan Vezirköprü'ye dönmüşlerdi. Oranın zenginlerinden ve babamın eski ahbaplarından biri aileme oturmaları için ev vermiş. Ailem hemen hemen ianeyle geçiniyordu. Zenginlerden biri ununu, başka biri odunun, vs. veriyordu.

Yollarda sinir sistemim daha da bozuldu. Ne biriyle konuşabiliyor ve ne de ses duyabiliyordum. Hemen kıpkırmızı oluyor, kafamın içi zonkluyordu. Neyse ki her sene evlerine gittiğim akrabalarımın atları vardı. Her sabah atı aldım, heybeye biraz yiyecek ve içecek koydum, sürdüm atı dağlara, derelere. Yorulunca, acıkınca ve susayınca bir ağaç altında oturdum. Ancak hava kararınca eve döndüm. Ne kahveye çıktım ne de kimseyi ziyarete gittim. Biraz normalleşmem için bir hafta her gün atla dağ, dere tepe dolaşmam gerekti. Bir hafta sonra yavaş yavaş düzelmeye başladım ve gene eski Hayk oldum. Babama madencilik ne oldu diye sorduğumda bana şunları anlattı:

Yazın ben Turhal'dan ayrıldıktan sonra bu işin böyle gitmeyeceğini, işin başına işten anlayan birinin getirilmesi gerektiğini anlamışlar. Babam Almanya'daki tanıdıkları vasıtasıyla antimon mütehassısı Raminger adında bir Alman mühendisi getirtmiş. Raminger hemen orada kendisi büyük bir cevher eritme fırını yapmış, artık cevherleri ham, çıktığı gibi değil, yüksek prozentli cevher halinde Almanya'ya ihraca başlamışlar. Tam iyi para kazanmaya başlayacaklarmış, devlet hiçbir kuruş ödemeden madeni devletleştirmiş, devlet kendisi işletecek diyerek. Böylece babamın son ümidi de suya düşmüş. Ben Türkiye'de olduğum müddetçe devletin bu madenleri işletmeye başladığını duymadım. Şimdi işletiyor mu bilmiyorum. Tokatlılara sordum, kimse bilmiyor.

Vezirköprü'ye geleli daha iki hafta olmuştu. Posta havalesiyle bana Abdülkadir'den para geldi. Evvela şaşırdım. Sonra sevindim ve mütehassis oldum. Ben artık tamamen iyileşmiştim. Hasta arkadaşımı yüzüstü bırakıp gelmiştim. Abdülkadir benim de, ailemin de parası olmadığını bildiğinden bu parayı harçlık yapmam için göndermişti. Ben onu harçlık değil, yol parası yaptım ve bir hafta sonra İstanbul'a adaya tekrar döndüm. Birbirimize sarıldık, öpüştük, geçmişi unuttuk. Kadir de biraz daha iyileşmiş ve artık gezmeye, dışarı çıkmaya başlamıştı. Derslerin başlamasına iki hafta kalana kadar adada kaldık.

İstanbul'a dönünce ilk işim Union Sigorta Şirketi'ne gitmek oldu. Geçen sene kâtip, sene sonunda notların iyi olursa aylığın seneye artabilir demişti. 450 kişilik sınıfta ikmale kalmadan geçen yalnız 30 kişiydik. Ben de bunlar arasındaydım hem de pek iyi alarak. Bu başarımdan dolayı üniversite mükafat olarak kendi bastırdığı ders kitaplarını hediye etmişti bana. Bunları düşünerek bursumun artacağına muhakkak gözüyle bakıyordum. Kâtibe geçen sene verilen sözü hatırlattım ve sınıfı pek iyi ile bitirdiğimi ve bu yüzden de üniversiteden kitap armağan aldığımı, bunu Aslanyan'a anlatmasını ve bursumun artırılması için ricalarımı bildirmesini söyledim. Kâtip şefine gitti ve biraz sonra utana utana geldi. Aslanyan, "Harpte Avrupa bankalarındaki paralarım battı, değil bursu artırmak, geçen sene bağladığım bursu da bundan böyle veremem", demiş. Bu cevabı hiç beklemiyordum. Hiçbir şey diyemedim. Tuhaf tuhaf kâtibin yüzüne bakmışım. "Benim elimden ne gelir, ben de çok müteessir oldum," dedi. Kâtibin elini sıktım çıktım. Ne yapacaktım? Her şey baştan başlayacaktı. Doğru piskopos Aslanyan'a gitmek aklıma geldi. Demir sıcakken dövülürmüş. Şansımdan Aslanyan evdeymiş. Beni çok iyi kabul etti. Hemen sene sonu imtihan neticelerimi, geçen sene verilen sözü, bu sene aldığım cevabı teferruatıyla anlattım. Ve ailemin de bana bir kuruş dahi gönderme imkânının olmadığını sözlerime ilave ettim. Aslanyan biraz düşündü ve "Üç gün sonra gene bu vakit bana gel, sana ne yapman

lazım geldiğini söylerim," dedi. Teşekkür ettim, elini öptüm çıktım. Dışarda ağlayasım geldi, kendimi zor tuttum. Akrabalarım yine beni görüp içeri almasınlar bu halimde diye arka yoldan gittim. Ne yapacaktım? Durup durup kendime hep bu suali soruyordum. Cevabını veremiyor, sorularım hep cevapsız kalıyordu. Eve döndüm, yatağıma girdim. Şartlarımı, ne yapabileceğimi düşüne düşüne uyumuşum (Zor bir duruma düşünce, daha iyi, daha etraflı düşünebilmek, kendimi daha iyi konsantre edebilmek için eskiden yaptığım gibi bugün de yatağa girer düşüne düşüne uykuya dalarım. Uyandığımda ekseri bir neticeye varmışımdır). Ertesi gün Union'dan aldığım cevabı, Aslanyan'a gidişimi, onun cevabını teferruatıyla yakın arkadaşlarıma anlattım. Onlar güldüler ve bu kadar insanız herhalde aramızda seni aç bırakacak değiliz dediler. Yapılan bir teklif üzerine beş arkadaş (hepimiz de üniversite talebesiydik ve kendimizi komünist sayıyorduk) aramızda komün kurduk. Herkes asgari geçiminin üstündeki gelirini komüne verecek ve icabında ihtiyacı derecesine ve komünün mali durumuna göre para çekebilecekti. En çok paraya ihtiyacı olan ve aynı zamanda kıt kanaat yaşamaya en çok alışık olan ben olduğum için komünün kasası ve komünün mali idaresi bana verildi. Ve ben bunu kabul etmeye mecbur edildim. Zaten Abdülkadir'in, Merih'in ve benim aramda buna benzer bir para ortaklığı vardı. Daha doğrusu Merih ve Kadir paralarını birleştirmişler, kasayı Merih almış, benim param yetmezse bu kasadan bana yardım yapılırdı. Ancak Merih'in yumuşaklığı, Kadir'in çocukça hevesleri (Kadir sinemaya gitmeyi, Beyoğlu'ndaki pastanelerde pasta yemeği çok severdi) daha ay sonu gelmeden kasayı tamtakır ederdi. Kadir, "Yahu çocuklar ne alkolümüz, ne sigaramız, ne kahvemiz var, ara sıra sinemaya da mı gitmeyelim," dedi mi, bu makul, mütevazı isteği kıramazdık (tabii ki Merih de, ben de sinemaya gitmeyi çok isterdik ama biz yorganımıza göre ayağımızı uzatmaya taraftardık. Kadir'se para hesabından hiç anlamazdı). Sinemadan çıkınca Kadir hemen Saray pastanesinin önünde dikilir, "Yahu çocuklar buraya kadar gelmişken bir supanglez yemeyecek miyiz?" derdi. Onu da yerdik. En çok geliri olan Merih'ti. Aklımda kaldığına göre, yatma kalkma, sabah kahvaltısı ve akşam yemeğine karşılık teyzesine ayda 20 lira öderdi.

Teyzesi hem hasta hem de fakirdi. Öğle yemeklerini de Beyazıt'ın en ucuz talebe lokantalarında yerdi ve çok zaman beni de beraber götürürdü. Bunların dışında müşterek masraf için Merih'in ne kadar parası kalırdı hatırlamıyorum. Kadir'in ailesi de benimkiler gibi para gönderecek durumda değildiler. Onun yemesi, içmesi her şeyi askerî okuldandı. Eniştesi ayda 10 lira harçlık gönderirdi (Herhalde bu da büyük zorlukla olsa gerek, o da parasızdı). Yani kısacası bizim kasa züğürtler kasasıydı. Ve daha evvel de dediğim gibi ayın sonu gelmeden dibi görünürdü.

Evet, şimdi komünümüz büyümüş, beş kişiye çıkarılmış, en başta da benim geçimimin garanti altına alınması ve çocuk gibi ikide bir para istememe lüzum kalmaması için kasa ve kasanın idaresi bana bırakılmıştı. Ayrıca gelir ve giderin ne hesabını tutacak ve ne de paranın nereye gittiğinin hesabını verecektim. Tam itimadı gösteren beyaz kâğıt verilmişti elime. Bu durumdan hem utandım hem de mütehassis oldum. Bana göre bu beni kırmadan bana yardım için bulunan bir formüldü. Burada bir noktayı da açıklamak isterim. Yakın arkadaşlarım, bilhassa komün arkadaşlarımın hepsi de Türk'tü.

Üniversitede okuyan Ermeni talebelerin hemen hemen hepsini, solcu geçinenlerin tümünü tanıyordum. O devirde bunların hepsi de İstanbul'dandı. Benim gibi Anadolulu, daha doğrusu ailesi Anadolu'da olup da İstanbul'a ilk defa okumaya gelen bir Ermeni genci daha vardı. Adı Pilibos'tu. Kayseriliydi ve tamamen apolitikti. Bütün üniversiteli Ermenilerle, bilhassa da solcularla benim yakın dostluk bağlarım vardı. Fakat bu dostluk bağları hiçbir zaman Anadolulu Türk arkadaşlarımla olan bağlarım kadar samimi ve derin olmadı. Ne de olsa biz Anadolulular birbirimizi daha iyi anlıyorduk. Ayrıca dostluk ve arkadaşlık anlayışı ve geleneklerinde Anadolulularla İstanbullular arasında büyük farklar vardı. Biz Anadolulukların dostluğu daha derin, daha samimiydi ve bu dostluk şahsi menfaatlerin üstüne çıkabiliyordu. İstanbullularda, daha doğrusu İstanbul Ermenilerinde dostluklar şahsi menfaatlerle sınırlanmıştı. Birkaç misal: Bıdık Mehmet apolitikti. Büyük bir ihtimalle de komünizme karşıydı. Böyle olmasına ve benim komünist fikirli olduğumu bilmesine rağmen imkânı nispetinde benden

maddi yardımını esirgemedi. Başka bir misal: Samsun'da mahallemizde Ahmet diye bir çocuk vardı. Mahalle arkadaşıydık. Hususi bir dostluğumuz yoktu. Aynı okula da gitmiyorduk. Ahmet ilkokuldan sonra yatılı olarak askerî okula girdi ve başka şehre gitti. Ve ben Ahmet'e ondan sonraki senelerde yazları birkaç defa sokakta rastladım. Ortaokul çağından sonra da bir daha hiç görmedim. Bir bayram günü akşamı Fatih yakınlarında Ahmet'e rastladım. Ahmet subay olmuştu. Merasim elbisesiyleydi. Pırıl pırıl uzun kılıç da yanından sarkıyordu. Birbirimizi hemen tanıdık ve iki memleketli birbirimize sarıldık. Beyazıt'a gitmek üzere geçen bir tramvaya atladık. Tramvay dopdoluydu. Elbisesine hürmet ona müsaade ettiler, içeri girebildi. Ben merdivenler üstünde daha birçoklarıyla beraber asılı kaldım. Bu halde giderken biletçi geldi. Elimi bırakamadığımdan para çıkarıp bilet alamamıştım. Biletçi beni parasız gitmek istemekle itham etti. Ahmet hemen atıldı, "Sözünü geri al!" dedi. Biletçi de diklendi "Sana ne!" dedi. Ve demesiyle de şak diye Ahmet'ten tokadı yedi. Biletçi hemen zili çalıp tramvayı durdurttu. Milli bayram münasebetiyle her taraf asker ve askerî inzibatlarla doluydu. Biletçi inzibatları çağırdı. İnzibatlar Ahmet'i alıp götürdüler. Zavallı benim yüzümden bütün gecesini inzibat karakolunda geçirmiş. Ahmet senelerdir görmediği ve o anda üstübaşı dökülen çocukluk arkadaşı bir Ermeni için yapıyordu bunu.

Ben yukardaki (daha evvelkiler de dahil) sözlerimle Anadoluculuk yapmak istemiyorum. Benim devrimde bir de Anadolucular vardı. Bunlar faşizme yakındılar. Ben faşizme, onun her türlü şekline ve şovenizme karşıyım. Benim burada belirtmek istediğim, başka başka hayat kavgaları ve yaşama şekilleri içinde gelişen İstanbul Ermeni gençliğiyle Anadolu gençliği arasındaki karakter farkları ve bilhassa da arkadaşlık, dostluk anlayışlarındaki farklılıktır.

Dediği gibi üç gün sonra tekrar piskopos Aslanyan'a gittim: Beni gülerek karşıladı. Sevindim, kendi kendime herhalde iyi bir haber var dedim. Doktorluk okuyanlar için Gümüşyan bursu varmış. Oradan burs alan bir talebe bu yaz üniversiteyi bitirmiş ve bu

burs şimdi açıkmış. Aslanyan bana Sirkeci'de bir ticarethanenin adresini verdi. Oraya gidecekmişim, benimle konuşacaklarmış âdet üzere ve münasip görülürsem her ay 15 lira alacakmışım, yani senede 180 lira. Hemen hemen geçen sene aldığımın iki misli. Çok sevindim ve hemen oradan çıkar çıkmaz doğru verilen adrese gittim. Kendimi takdim ettim. Tıp talebesi olduğumu ve beni piskopos Aslanyan'ın gönderdiğini söyledim. İki adam, biri iyice ihtiyar, biri genç, beni yandaki odaya aldılar ve âdet olan sorgulara başladılar. Nerelisin, baban kim, ne iş yapar, vs., vs. Babamın vaktiyle zengin bir ihracat tüccarı olması, Anadolulu olmam ve geçen sene sınıfı pek iyiyle bitirmem (bunu duyunca iki adam birbirlerine baktılar, anlaşılan benden evvelkinin böyle notları yokmuş) önemli rol oynadı. Konuşma Türkçe yapıldı. Belki onlar da Ermeniceyi çok iyi bilmiyorlardı. Bir ara yaşlısı "Ama Türkçeyi iyi öğrenmemişsin, büyük adamlarla konuşurken 'sen'le mi konuşulur?" dedi. Birden duraladım. Muhakkak ki ben "Sen"le değil, "siz"le konuşmuşumdur. Hem Türkçe benim anadilimdi, hem de kaba bir insan değildim. Hiçbir zaman da olmadım. Anlaşılan Türkçe bilir olduğunu göstermek için bu numarayı yapmıştı. Yalan söylüyorsunuz, ben "sen"le konuşmadım diyemedim. Affedersiniz, bilmeden, haberim olmadan ağzımdan kaçmış dedim. O da büyüklük yaptı, "Oldu oldu, bir daha dikkat et," diye nasihat verdi. Kafamı eğdim, sesimi çıkarmadım. Yaşlısı tekrar büyük odaya gidip kâtibe bir mektup dikte etti ve getirip bana verdi. Bunu Gümüşyan vakfını yapan adamın (ki ölmüşmüş) kardeşine, o da Gümüşyan, götürecekmişim ve o da münasip görürse bundan böyle ayda 15 lira alacakmışım ta üniversiteyi bitirene kadar. Velhasıl ona da gittim. Orada da aynı sorular, aynı yukarıdan aşağı süzmeler. Beğenildim ve hemen hazır gelmişken, dedi Gümüşyan efendi (yaşlı, zayıf bir adamdı), çıkardı ilk aylığı, 15 lirayı verdi. Bundan böyle de her ay gelip aylığımı kendinden alacağımı söyledi. Bu para çok iyi zamanda yetişti, 5 kuruşum kalmamıştı. Geçen seneki bursuma güvenmiştim. Gümüşyan'ın dükkânı ufak bir dükkândı Çakmakçılar yokuşunda, bir de ortağı vardı Papazyan. Sağ olsunlar, her ikisinden de daima iyi muamele gördüm. Ara sıra da ya birine ya öbürüne yemeğe davet olundum. Böylece dördüncü ders yılında da hemen hemen hiç ekonomik sıkıntı çekmedim.

Burada bir nokta üzerinde durmak ve de bir noktayı belirtmek isterim. Eğer Aslanyan'ı tanımasaydım herhangi bir burs alabilir miydim? Ben daha ilk günden üniversiteli Ermenilere okuyabilmek için bir iş aradığımı söylemiştim. Hem söylememe de ne lüzum vardı? Benimle yakın arkadaşlık edenler nasıl yaşadığımı görüyorlardı. Burstan vazgeçtik bana bir iş bile bulamadılar veya onları alakadar etmediği için aramadılar, belki de sormadılar kimseye. Şurası muhakkak ki Ermeni arkadaşlarım ekonomik durumumun düzelmesi için ele gelir bir şey yapmadılar veya yapamadılar. Demek ki burs bulabilmemi Aslanyan'ı tanımama, bu tanımada onun bana karşı sempati duymasına borçluyum. Bu görüşmemden bir iki sene sonra Türkiye'deki Ermeni kilisesinin başı öldü ve o mevkiye Aslanyan getirildi. Aslanyan'ın şahsiyeti hakkında bir şeyler söyleyebilecek durumda değilim. Onu yakından tanımam, dinî işlerden de hiç anlamam. Ama ben onun çok iyiliğini gördüm. Başkalarına karşı da bana olduğu gibi baba gibi miydi? İşinde nasıldı? Bilemem. Burada şöyle bir soru da sorulabilir: Eğer ben burs bulamazsam okuyabilir miydim? Bana göre okuyabilirdim. Bilhassa en zor olan ilk seneyi geçirdikten sonra. Yeni şartlar altında yeni yeni insanlar tanıyacak, belki akşamları çalışabilecek bir iş bulabilecektim. Ayrıca arkadaşlarım da yardımlarını muhakkak ki artıracaklardı. Bursumun yok olduğunu söyleyince kurulan komün bunun ispatıdır. Benim kullanmak istemediğim bir kozum daha vardı. O da zengin bir kızla evlenmek. Başka hiçbir imkânım kalmasa bu kozu tabii ki kullanacaktım. Böyle bir imkân var mıydı? Vardı. Hem de nasıl. Bir iki misal vereyim.

Gümüşyan bursunun hallinden birkaç hafta sonra babamdan taahhütlü bir mektup aldım. Muhteviyatı özetle şöyleydi:

Rasim Bey (Samsunlu tüccar. Ortaokulu bitirince bana okumaktan vazgeçmemi teklif eden, vaktiyle babamın yanında kâtiplik eden ve tüccarlığı babamdan öğrenen, sonraları çok zengin olan ve babama göre Ermeniden dönme olan adam) İstanbul'a geldiğinde Şekerciyan'ın (Türkiye'nin en zengin Ermenisi, milyoner -etin kilosunun 35 kuruş olduğu zamanlarda-) evinde bir akşam yemeğinde benden de söz açmış, beni, babamı methetmiş ve böyle bir genç kaçırılmaz demiş ve beni kendine damat yapmasını teklif etmiş

(Şimdi unuttum, galiba Şekerciyan'ın iki kızı varmış). O da "Bana gönder bir görelim," demiş. Rasim Bey Samsun'a dönünce hemen oradan da Vezirköprü'ye babamın yanına gitmiş, olayı tafsilatıyla anlatmış. Şekerciyan'ın hem evinin hem de işyerinin adreslerini vermiş ve hemen babamın bana bir mektup yazarak benim Şekerciyan'a gitmemi tavsiye etmesini söylemiş. Böyle bir evliliğin hem benim hem de babam için bir kurtuluş olacağını sözlerine eklemiş. İşte babamın uzun, taahhütlü mektubu Rasim Bey'in Şekerciyan'la ve sonra babamla yaptığı konuşmalara aitti. Rasim Bey'in Şekerciyan'la konuşmaları, babamın da prensip bakımından varılan görüş birliğine hemen taraftar olması normal, hatta insani (hele o günkü benim ve ailemin şartları altında), sıradan bir genç içinse gökten düşen bir nimetti, ailem için de öyle. Ama o zamanlar ben artık sıradan bir genç değildim, bir ihtilalciydim ve böyle olmamdan da gurur duyuyordum. Mektubu okuyunca sevinmek değil, hırsımdan deliye döndüm. Ve hemen uzun bir mektupla benim satılık bir meta olmadığımı, hele kendimi satılığa çıkarmaya hiç mi hiç niyetlenmediğimi, benden habersiz yapılan bu pazarlığı ve prensip olarak alınan karara uygun olarak bana yapılan bu teklifi şahsıma yapılan bir hakaret saydığımı çok acı bir dille babama yazdım ve hemen de mektubumu taahhütlü olarak postaladım. Şimdi bu satırları yazarken bile o zamanki insanların iyi niyetli hareketlerine karşı ölçüsüz, sert ve hakaret edici reaksiyonumdan utanıyorum. Sözlerim yanlış anlaşılmasın. O kadar fena şartlarımız altında (hem ailemin, hem de benim) insanların ekseriyetinin nimet sayacağı (her şey hayat felsefesine, yaşama anlamına bağlı) böyle bir teşebbüsü o zaman en ufak bir denemeye bile tabi tutmadan reddettiğim için bugün de iftihar ediyorum. Ama bunu daha kibarca, daha efendice yapabilir ve bilhassa zavallı babama karşı öyle sert bir dil kullanmayabilir, zaten hayatın altında ezilen yaşlı babamı kırmayacak, üzmeyecek daha münasip kelimeler bulabilirdim. Bugünkü utanmam iyi niyetlere karşı benim kötü, lüzumsuz çıkışımdan. Ne yaparsın gençlik bu. Haklı olarak deli gençlik demişler. Gençliğin reaksiyonları kendine has, alıngan, ölçüsüz, kırıcı, yıkıcı çok zaman.

Başka bir misal: İstanbul'da yeni tanıdığım birçok Ermeni ailesi arasında oldukça paralı bir ailenin, elmas tüccarı çok zengin

bir akrabaları varmış. Onların da bir çocukları var, benden dört yaş küçük, esmer, güzelce bir kız. Benim tanıdığım aile bir oldubittiyle beni ve elmas tüccarı aileyi bir akşam yemeğinde buluşturdu kendi evlerinde. Benim bir şeyden haberim yoktu. İki aile benim hakkımda daha evvel kendi aralarında konuşmuşlar ve müştereken o akşam yemeği buluşmasını hazırlamışlar. Bunları sonra öğreniyorum. O gece tanıştık. Yedik içtik, havadan sudan, o arada dünya meselelerinden de konuştuk. Babaları çok konuşkan, oldukça da kültürlü bir adamdı. Beni gelecek hafta akşam yemeğine kendilerine davet ettiler. Kızları daha çocuktu, dünyadan habersizdi. İşte bu iki defalık akşam yemeklerindeki buluşmalardan sonra mesele açıklandı daha evvel tanıdığım aile tarafından. Elmas tüccarı ailenin, kızlarını bana münasip gördüklerini, bu sebeple de beni ve aileyi beraberce akşam yemeğine davet ettiklerini, sonra da onların daha yakından tanımak için beni kendi evlerine akşam yemeğine davet ettiklerini, bu iki karşılaşma esnasında benim hakkımda müsbet bir kanaata vardıklarını ve beni beğendiklerini ve de eğer kızlarıyla (yegâne varis) evlenmek istersem bana vermeye hazır olduklarını, kızın da taraftar olduğunu münasip bir dille anlattılar. Ayrıca şu hususları belirttiler: Eğer evlenir, resmî nikâh kıyılırsa istersem Türkiye'de, istersem dünyanın herhangi bir memleketinde (onlar Amerika'yı tavsiye ediyorlarmış) karımı da beraberimde götürmek şartıyla tahsilime devam edebilirmişim. Tahsilim bittikten sonra da yine istediğim sahada istediğim memlekette ihtisasımı yapabilirmişim. Bütün tahsil, ihtisas ve yaşama masraflarımızı kızın ailesi ödeyecekmiş. İşe başlayınca da istediğim memlekette, istediğim semtte bir lüks klinik düzenmeyi de üstlerine alıyorlarmış. Ve eğer kazancım yaşamımıza kâfi gelmezse, her zaman yardıma da hazırmışlar. Olup olacağı bir kızları varmış, onun mesut olmasını istiyorlarmış ve nasıl olsa ölünce kendileri, bütün servet kızlarına kalacakmış, vs., vs... Velhasıl uzatmayayım, ben evvela bana karşı gösterilen itimat ve temiz duygulara teşekkür ettim. Fakat tahsilimi kendi imkânlarımla bitirmeden evlenmemeye kararlı olduğumu, bu bakımdan bu çok kıymetli, çok candan teklifi kabul edemeyeceğimi kibarca bildirdim. Böyle ret cevabı almayı hiç beklemiyorlardı. Hakikaten üzüldüklerine eminim (Bu konuda

daha başka olaylar da başımdan geçti. Hepsini anlatmakta fayda yok. Ben en göze batıcı iki misalle yetineceğim). Ancak burada bir noktayı belirtmeyi bir borç biliyorum. Evvela yukardaki iki olayla bu iki aileyi küçültmek, bu ara kendimi yükseltmek istemiyorum. Böyle bir niyetim yok, olamaz da. Ben yalnız o dar şartlarımda o zamanın İstanbul Ermeni hayatındaki evlenme münasebet ve âdetlerinin benim önüme açtığı imkânları göstermek ve bu arada da o devrin evlenme âdetleri (daha evvel de bahsetmiştim) olarak vermek istedim. Şimdi nasıldır bilmem. O zamanın Ermeni âdetlerine göre bu iki ailenin tutumu, âdetlere uygundu, takdire layıktır, onları küçültmezdi. Asıl âdetlere, zamanın şartlarına uymayan ve kendi zararıma olan benim hareketlerimdi. Eğer bu olaylar o zaman açıklansaydı cemiyet onları değil beni yerer, bana aptal, kendini beğenmiş damgasını vururdu. Belki, belki değil muhakkak bugün de vurur bu damgayı.

Hangi hadiselerin hangi senelerde geçtiğini şimdi sarih olarak bilemiyorum. Hafızam her zaman zayıftı, şimdi yaşlanınca daha da fenalaştı. Şu anda bu satırları yazarken 62 yaşındayım. Üzerlerinden hemen hemen bir ömür geçti.

Burada harp içinde geçen ve gayri Müslim azınlıklara karşı o zamanın hükümeti tarafından yapılan iki faşistçe hareketten de kısaca bahsetmek isterim. Bunların yeni gençlik tarafından bilinmeleri gerekir. Biri, harp içinde askerliklerini daha evvel yapmış bütün gayri Müslim yedekleri, yaşlılar da dahil, tekrar askere almalarıdır. Bu askerlik bir sene mi sürdü daha fazla mı? Müddetini şimdi hatırlamıyorum. Askerlik denince askerî talime değil, taş kırmaya, yol yapmaya gittiler. Bu devrede bu insanların hemen hemen hepsinin dükkânları kapandı. Hazır paraları olmayan aileler, eğer dükkânları varsa dükkânlarını satmaya, eğer aylıkçı veya gündelikçiyseler aileleri aç kalmaya mecbur oldular (Gayri Müslimlerin hemen hemen hepsi ya ticaretle ya da el sanatlarıyla uğraşırlardı. Çünkü başka imkânları yoktu. Bunlar değil devlet memuriyetlerine, belediye memuriyetlerine dahi alınmazlardı. Askerî hizmetleri

devrelerinde de ellerine silah verilmez, silahlı hizmetlerde çalıştırılmazlardı. Onlara verilen işler taş kırmak, yol yapmak, hayvanlara bakmak veya mutfakta çalışmaktı). Bu hareketlere muvazi olarak ırkçı hareketler halk arasında da iyice yayılmıştı. Hıristiyan ve Musevi azınlıklar artık tramvaylarda, toplu yerlerde kendi dillerini konuşamaz olmuşlardı. Türkçe dışında konuşulduğu duyulan her dile, faşistler "Vatandaş Türkçe konuş!" diye müdahale eder veya hakaret ederlerdi.

Vatandaşlık kanunlarına uymayan, faşist, ırkçı bir hareket de "Varlık Vergisi"ydi. Adına göre varlıklılardan alınacaktı bu vergi. Tatbikatta yalnız Müslüman olmayanlardan, yani Yahudilerden, Rumlardan, Ermenilerden ve bu azınlıkların yalnız varlıklılarından da değil birçok zar zor geçinenlerinden de alındı. Çoklarından ödeyebilmelerine imkân olmayan para isteniyordu. Ödeyemeyenlerin mallarına haciz konuyor, açık artırmayla satılıyor. Elde olunan para istenen vergi miktarını dolduramazsa, o şahıs Aşkale'ye gönderiliyor, orada taş kıracak, yol yapmaya yardım edecek, böylece geri kalan borcunu ödeyecekti. Umumiyetle de daha hükümet mala el koymadan vergiye tabi tutulanlar kendileri satışa çıkarıyorlardı mallarını. Ama kim alacak? O zamanlar İstanbul'un ticaret ve sanayii umumiyetle bu üç azınlık grubunun elindeydi. Bunların hepsine de çok ağır vergiler konmuştu. Yani mal almanın değil, mallarını satmanın peşindeydiler konan ağır vergileri ödemek için, kış gününde Aşkale'ye sürülmemek için. Böylece birçok ticari müessese, hanlar, apartmanlar yok pahasına Türklerin eline geçti, zenginlik Türkleştirildi.

Union Sigorta Şirketi'nin sahibi ve müdürü Aslanyan'a 1 milyon Varlık Vergisi kondu. Ödeyemedi, Aşkale'ye taş kırmaya gönderildi. Orada öldü mü, yoksa geri döndü mü, sonunun ne olduğunu şimdi hatırlamıyorum. Şekerciyan'a iki milyonluk varlık vergisi kondu. Nesi varsa sattı zavallı, gene de parası yetmedi. Infarktüs geçirdi. Amerikan Hastanesi'ne kaldırdılar. Zannedersem kısa zaman sonra öldü. Kendisiyle beraber bütün zenginlik, bütün aile mahvoldu. Burada kısaca bir olaya daha dokunmak istiyorum: Çok seneler sonra İstanbul'dan bir Ermeni genci (benim yakın bir dostumun karısının kardeşi) Belçika'ya tahsile gidiyor. Mühendis

oluyor. Orada çok zengin bir Ermeni elmas tüccarının kızıyla evleniyor. Kayınpederi yeni evlilere büyük bahçeli güzel bir villa hediye ediyor. Bahçıvanıyla, aşçısıyla, hizmetçisiyle beraber. Oğlan Belçika'nın yüksek sosyetesine giriyor. Kumara alışıyor. Bu hayata dayanamayıp sonra da intihar ediyor. Bol para ona saadet getirmemişti.

Madem laf evlilikten daha doğrusu evlilik müessesesinden faydalanmadan açıldı, bir misal de bir Türk gencinden vereyim. Türklerde drahoma (kızın babasının güveye para ödemesi) yok. Anadolu'da tam tersi, güveyin kızın babasına para ödemesi gerekir. İstanbul'da bu da yok. Kimse kimseye bir şey ödemez evlenmeye şart olarak. Parasız Samsunlu bir tıp talebesi şöyle bir yol bulmuştu. Bir düzine nişan yüzüğü yaptırmıştı. Doktorluğa namzet bir genç, Türklerde de makbul. İstanbul'un her semtinde zengin veya orta halli bir kızla nişanlanmıştı. Hiçbirinin diğerinden haberi yok. Fazla bir sermayeye lüzum yoktu. Bir yüzüğe bir nişanlı. Bir düzine nişanlısı vardı. Her gece birinde ziyafette, hediyeler alır, çamaşırları yıkanır, ütülenir. Bir düzine kız emrinde. Zamparalığa para harcamaya da lüzum yok. Beğenmedin mi, ikramı, izamı az mı buldun, fazla mı nazlanıyor biri, al yüzüğü geri, tak başkasına. İnsanoğulları menfaat mevzubahis olunca ne yollar buluyor. Maalesef bu tip egoist, kendi şahsi menfaatlerini insani idelerin, sosyal gelenek ve kıymetlerin üstünde tutan insanlar yalnız Türkiye'de değil bütün dünyada da bol. Üstelik bunlar kendilerini akıllı sayarlar. Bana göre bu tipler tembeldirler, dünyanın parazitleridirler. Akıllı hiç değildirler. Şeytani ve kurnazdırlar. Mesela, yukarıda bahsettiğim genç ilk sınıfın PCB imtihanlarını veremedi, kendi adıyla 1.000 liraya karşılık benim imtihanlara girmemi teklif etti. Böyle bir şey olabilir mi, diye sorulabilir. Olabilirdi. Çünkü PCB'de 900'ün üstünde talebe vardı. Hocalar talebeleri şahsen tanımaz. Talebelerin fotoğraflı hüviyetleri vardır. Bu hüviyetlerle imtihana girilir. Fotoğrafları değiştirmek ve fotoğraf üzerindeki damga kısmını taklit etmek zor olmasa gerek bu işlerin mütehassısları için. Ben bu teklifi reddettim. Başka biri kabul etti mi, bilmiyorum. Ama zannetmiyorum, çünkü ilk senelerden sonra ona bir daha üniversite muhitinde de rastlamadım. Belki de okumaktan vazgeçmiş, daha çok para getirecek yeni bir yol bulmuştur.

İkinci ders yılımın sonlarına doğru kuzinimin kızı Şake hastalanmıştı. Uzun zaman teşhis koyamadılar. Sonra teşhis kondu: "Bağırsak veremi." Durumu gittikçe fenalaştı. Zavallı ne yese bağırsakları tutmuyor, atıyordu. Zaten ince bir kızdı, şimdi bütün bütün incelmiş, bir deri bir kemik kalmıştı. O zamanlar vereme karşı antibiyotikler yoktu. Yapılan semptomik tedaviler bir fayda vermiyordu. Hem geçen sene ve hem de bu üçüncü ders yılımda onu birçok defalar ziyaret ettim. Vezirköprü'den dönünce Şake'nin öldüğünü duydum. Ben İstanbul'da yokken ölmüş, cenaze törenine gidemedim. Şake'nin ölümünden sonra o ev bir manastıra döndü. Bütün evyasa girdi, siyahlara büründü ve bu senelerce sürdü. Anası dünya işlerinden elini ayağını çekti, kendini Tanrı'ya, İsa'ya, onun yoluna verdi (Manastırda yaşayan noneler, rahibeler gibi). Ermenilerde hem manastır dışında yaşayıp aile kuran ve hem de kendilerini tamamen İsa'nın yoluna verenleri bilhassa Protestanlarda görüyoruz ve Ermenilerde bunlara "Abaşğaraz" deniyor. Türkçesi ne bilmiyorum. Artık evi her gün abaşğarazlarla dolup taşıyordu. Her gün Şake için dua ediliyordu. Kuzinim Protestan değildi, Ermenilerin büyük çoğunluğunun olduğu gibi o da Gregoryendi. Ama şimdi o, belki de Gregoryenliği bırakmadan, Protestan abaşğarazlarla aynı yola girmiş, onlarla birleşmişti. Evi bir Protestan (Evangelist) kilisesine dönmüştü. Zannedersem kuzinim Protestanlara ve Protestan kilisesine paraca çok yardım ediyordu. Bana göre zavallı tamamen patolojik bir tip olmuştu. Bütün aile efradının hayatını da zehirliyordu.

Üniversite tahsilimin dördüncü yılı Gümüşyan bursu ve komünümüz sebebiyle rahat geçti. Komün parasını da artırabilmiştim. Gelecek günlerimizde bu paraya ihtiyacımız olacaktı. Artık komünistler grubumuz büyümüştü. Bir taraftan kendi aramızda teşkilatlanıyor ve kendi kendimizi yetiştiriyor, bir taraftan da Partiyi aramaya devam ediyorduk. Belki şöyle bir soru sorulabilir: Bu nasıl bir

aramadır ki seneler boyunca sürüyor? Daha evvelki sayfalarda da söyledim. Kendilerinin partili olduklarını söyleyen birçok insanla tanıştık. Evvela bu insanlar bizim üzerimizde iyi tesir bırakmadı. Bizim grubun esasını üniversite talebeleri teşkil ediyordu. Hepimiz heyecanlı idealistlerdik (Felsefi manada değil). Partili olmak bizim için çok büyük bir şeydi. Bizler Partili olmayı, Partili insanları kafamızda herhalde çok idealize etmiş, onları hemen hemen süper insan yapmıştık. Rastladığımız insanlar bizim kafamızda canlandırdığımız, billurlaştırdığımız tiplere uymadığından onlara inanamıyorduk. İkinci bir sebep de bulduğumuz bu insanların Parti faaliyetine ait en ufak bir doküman gösteremiyor olmalarıydı. Ne Parti programı, ne tüzük, ne de herhangi bir illegal neşriyat. İlk zamanlar nasıl biz onlara itimat edemiyorsak, onlar da bize itimat etmiyorlar ve bu sebeple elimize bir doküman vermek istemiyorlar diye düşündük. Ama zamanla öyle insanlarla tanıştık ki bize yüzde yüz itimat ettikleri çok sarih olarak belli oluyordu. Ortada bir faaliyet olmadığına göre faaliyeti olmayan bir teşkilata girmek için acele etmedik.

22 Haziran 1941'de Alman orduları imzaladıkları karşılıklı saldırmazlık paktına rağmen Sovyetler Birliği üzerine yürüdü. Böylece harbin mahiyeti değişti. Artık harp emperyalistler arasındaki bir harp olmaktan çıkmış, Sovyetler Birliği için her şeyden evvel sosyalizmi ve sosyalist anavatanı müdafaa halini almış, dünya çapında da faşizmle, faşizme karşı çarpışan kuvvetlerin dünya harbi olmuştu.

Bu yeni şartlar altında dahi faaliyetsiz, hiç olmazsa antifaşist bir faaliyet göstermeyen bir komünist partisi tahayyül edemiyorduk. Bilhassa da Türkiye'nin şartlarında. Türkiye ne cenubi Amerika'da ne de Afrika'nın ortasındaydı. Şarkta Sovyetler Birliği'yle

hemhuduttu, garpta da faşist Alman orduları garp hudutlarımıza gelmiş, dayanmıştı. Bu sebeple hiç olmazsa kendi aramızda teşkilatlanmaya, para toplamaya ve kendimiz Türkiye Komünist Partisi namına değil, Türk komünistleri adıyla gizli yayına hazırlanmaya karar verdik. Ama elimizde o anda ne para ne de yayını yapacak vasıta vardı. Varolan, böyle bir yayının lüzumuna ve bu işin altından çıkabileceğimize inanç ve cesaretti. Evet, bu şartlar altında biz Türk komünistleri kendi hissemize düşenleri yapmalıydık. Hem yalnız biz komünistler de değil, faşizme karşı olan bütün kuvvetleri de beraberimize almalı, memlekette bütün ilerici kuvvetlerle beraber faşizme karşı bir müşterek cephe kurmalıydık. Bu düşüncelerle yalnız kendi aramızda değil, daha geniş çapta teşkilatlanmaya, en evvel de komünist çekirdeğimizi genişletmeye karar verdik. Kısa zamanda sayımız otuzun üstüne çıktı. Aramızda işçiler de vardı. Fakat çoğunluğu üniversite talebeleri ve entelektüeller teşkil ediyordu. Bizim parti olma iddiamız yoktu. Ayrıca çalışma imkânlarımız çok mahdut olduğundan ilk iş olarak sayımızı daha da artırmaya değil, imkânlarımızı artırmaya, kafası işleyen, elinden iş gelen, gizliliği koruyabilecek, icabında teröre dayanabilecek insanları bir araya getirmeye, onları ilk çekirdek olarak toplamaya ve hazırlamaya karar verdik. Eğer hemen o zaman hakiki illegal bir teşkilata geçmek istersek yapılacak işlere göre iş gruplarının kurulması gerekiyordu. Diğer taraftan henüz elimizde hiçbir imkân (bilhassa para) olmadığından, para, matbaa, teksir makinesi, vs., gibi materyaller temin edilene kadar harekete tam gizli bir teşkilat mahiyeti vermemeye, şimdiye kadar olan şekilde devam etmeye karar verdik. Bu doğruydu. Çünkü yeni yeni gruplar kurarsak bu aramızdaki birçok insanın birbirlerini tanımasına, o zamana kadar tanımadığını da tanımasına yol açacaktı. Henüz bir faaliyete geçemediğimize göre böyle bir riske girmeye lüzum yoktu. İlk işimiz şu olmalıydı: Hayat seviyemizi asgariye indirmek, her kuruşumuzu hesap ederek harcamak, mümkün olan her kuruşu artırmak, yayın yapabilme imkânlarını sağlamak. Yani bundan böyle kuru kuru Partiyi aramakla iktifa etmeyecektik. Türk komünistleri adı altında gizli yayına hazırlanacaktık. Ve de hazırladığımız bitene kadar eğer TKP bir faaliyete geçmezse, bizler yazılı faaliyete geçecek, Partinin

reaksiyonunu bekleyecek, ondan sonrası için de günün şart ve imkânlarına göre yeni karar alacaktık. Eğer biz faaliyete geçmeden TKP faaliyete başlarsa, ayrı çalışmadan vazgeçecek, o zamana kadar elde ettiğimiz imkânları da Partiye devrederek hepimiz Partiye girecektik.

Aldığımız bu karardan sonra ilk iş olarak üç üniversiteli arkadaşımızı bir matbaaya yerleştirdik. Bunlar hem harfleri dizmeyi, sayfa bağlamayı öğrenecek ve hem de lazım olan harf ve diğer materyalleri her gün biraz biraz çalacaklardı.

Yukarıda anlattığım TKP dışında, ama TKP'ye karşı olmayan, "Türk komünistleri" adı altındaki grup faaliyetimiz içinde benden başka Ermeni yoktu. Politik hayatımın bir de Ermenilerle olan yanı vardı.

Türk komünistleri hareketine parelel, ama bu hareketten habersiz, solcu Ermeni gençler arasında teorik Marksist ve Leninist çalışmalar yapan bir grup kurduk. Bu grubun legal veya illegal hiçbir teşkilat veya grupla alakası yoktu. Bir entelektüeller grubuydu ve ekseriyeti üniversiteli gençler teşkil ediyordu. Fazla kalabalık da değildik. On kişi kadardık. Bu grubun kurulmasında benim ne derece rolüm vardı, şimdi hatırlamıyorum. Jak ve Vartan İhmalyan kardeşleri ilk defa orada gördüm ve tanıdım. Sonraları bu iki kardeşle bütün hayatımız boyunca yakın arkadaş olduk. Aram Pehlivanyan da bu grupta var mıydı şimdi hatırlamıyorum. Evet, bu grubun ne TKP ne de herhangi gizli veya legal bir teşkilatla alakası vardı. Ermeni sol aydın gençliğin kendi aralarında fikir alışverişi yaptıkları bir gruptu. Her birimiz Marksist-Leninist problemler üzerine birer tema almıştık. Muayyen günlerde toplanır, hem hasbıhal eder hem de o gün kimin konuşacağı kararlaştırılmışsa o arkadaş o konu üzerine topladığı bilgileri, kendi hususi kanaatıyla beraber sunar, sonra da o konu üzerine umumi münakaşa yapılırdı. Bana göre bu toplantılar hepimiz için çok faydalı olmuştu, bilhassa da benim için. Zira ben Türkçeden başka dil bilmiyordum. Bu arkadaşların hemen hemen hepsi en aşağı bir büyük yabancı dili çok iyi

biliyorlardı. Öyle ki aldıkları mevzuların hazırlanmasında yabancı dillerde çıkan tanınmış kitap ve mecmualardan faydalanıyorlardı. Ben o gruptan nazari olarak çok şey öğrendim. Yine sonraları öğrendim, Jak ve Vartan daha o zamanlar Partili imişler. Ve benim o grupta yaptığım birçok teklifi Partiye iletmişler. Reşat Fuat'la hapishanede bir odada kaldığımız zaman Reşat anlattı. Sonra ben de Partiye girdim. Bu gruptan başkaca Partiye giren, politikayla uğraşan çıkmadı. Sonraları ekserisi mesleklerini de bırakıp ticarete başlamışlar ve hepsi de çok zengin olmuşlar. Ve belki bir gün Türkiye'de de komünizm olur, belki bir varlık vergisi daha çıkar paraları batar korkusuyla bir kısmı paralarını dışarda yabancı bankalara yatırmışlar. Hatta biri sosyalizmin en zor kurulacağı memleket olarak Şili'yi görmüş ve paralarını oradaki bankalara yatırmış. Gel gör ki cenubi Amarika'da ilk kurulan sosyalist memleket Allende'nin Şili'si oldu. Ama parasının battığını sanmıyorum.

Eski arkadaşlarıma karşı kullandığım dil istemeyerek belki biraz sert oldu. Bana böyle anlatıldı. Anlatan Aram Pehlivanyan'dı, ben de olduğu gibi yazdım. Şunu samimi olarak belirtmek isterim: Ben onları kötülemek istemiyorum. Bir gün onlarla karşılaşmak nasip olursa, onları seve seve kucaklarım ve böyle bir karşılaşmaya çok memnun olurum. Onlar kapitalist bir memlekette kapitalist kanunlar altında yaşıyorlar. Kapitalist sistem her şeyden evvel ticaret üstüne oturtulmuştur. Madem ticarete akılları eriyor, madem ticarette daha çok para kazanıyorlar, niye yapmasınlar? Milyonlarca insanın yaptığı da ticaret değil mi? Babam da tüccardı. Babam tüccar olduğu için onu ne gençliğimde hor gördüm, ne de bugün hor görüyorum. Ve ne de babamın tüccar olduğunu söylemekten utanıyorum. Herkesten ihtilalci olması beklenemez. Hiç olmazsa ben beklemem. Ama vaktiyle iyi insan olanların insanlıklarını kaybetmemelerini, iyi insan kalmalarını isterim, beklerim ve ben eminim ki, benim eski dostlarım ticaretle uğraşmakla, zengin olmakla insanlıklarını kaybetmemişlerdir, iyi insan kalmışlardır ve yine eminim ki, bir gün Parti legale çıkarsa Partiye girmeseler bile paraca yardım edeceklerdir.

Dördüncü ders yılında Sirak Lusikyan adında bizim sınıftaki bir gençle yakın arkadaşlık ettim. Birçok defalar da onların evinde beraber ders çalıştık. Amerikan Koleji'ni bitirmişti. Babası eskiden zenginmiş (tüccar), sonra işi bozulmuş. Benim tanıdığım zamanlar geçimlerine orta halli dahi denemezdi. Sonraları biraz daha iyileşti. Babası çok sempatik, güler yüzlü bir adamdı. Anası tam tablolardaki madonnalara benzerdi. O kadar temiz bir yüzü ve fizyonomisi vardı. Çok ince bir kadın, çok iyi bir anaydı. Bir de kendinden biraz daha yaşlı bir kız kardeşi vardı. O da Amerikan Koleji'ni bitirmişti. Hepsi de etlerine dolgun, sempatik, çok kibar ve bilhassa çok misafirperverdiler. Sonra Sirak sulu saplıcan oldu. Uzun zaman Amerikan Hastanesi'nde yattı. Yazın da alıp Sirak'ı Yakacık'a hava tebdiline götürdüler. Vereme tutulanlar, ya Heybeliada'ya ya da Yakacık'a giderlerdi. Bu iki yerin havası veremliler için çok iyiymiş. Her iki yerde de verem sanatoryumu vardı. Yakacık'a Sirak'ı ziyarete gitmiştim. Alman faşist ordularının Sovyetler üzerine yürüdüklerini ilk defa Yakacık'ta Lusikyanların evinde radyodan duydum. Kusura bakmayın, fazla kalamayacağım dedim ve ilk otobüsle Kartal'a, oradan da İstanbul'a döndüm. Ben yazın Vezirköprü'de iken Sirak ağır ciğer kanamasından ölmüş. Bu ölüm bütün aileyi, bilhassa anasını çok sarstı.

Yine bu aile vasıtasıyla Mayrine Arman adında bir kadınla tanıştım. Mayrine Hanım yeğeniyle beraber yaşıyordu. Evinde bir de hizmetçi kadın vardı. Ama ona da ailenin bir ferdi muamelesi yapılırdı. Yemeğe o da beraber otururdu. Mayrine Hanım'ın yeğeni Belkıs Viyana konservatuvarını bitirmiş, İstanbul'da piyano dersi veriyordu. Mayrine Hanım'ın oğlu ve kızı da Lusikyan ailesinin çocuklarıyla beraber Amerikan Koleji'nde okumuşlar. Sonra bütün aile Viyana'ya gitmiş, orada yaşıyorlarmış. Mayrine Hanım ve yeğeni bir mülk satmaya mı, miras almaya mı (Mayrine Hanım, ilk dünya harbinden evvelki Osmanlı İmparatorluğu devrinde Türkiye'nin en tanınmış, çok zengin bir ailesinin kızı) şimdi hatırlamıyorum İstanbul'a gelmişler, harp çıkınca geri dönememişler, harp sonuna kadar İstanbul'da kaldılar.

Mayrine Hanım dindar, dürüst, prensip sahibi, fakirleri koruyan (bu dindarlığından geliyor olmalı) bir kadındı. Madam Ebru

yaşlı tek başına yaşayan, kimsesi olmayan fakir (ama eski zamanın zengin ailelerinden) bir kadındı. O ve ben her bayramda seyranda, mühim günlerde Mayrine Hanım'a yemeğe davetliydik. Bir gün Mayrine Hanım'a, "Senin o kadar tanıdıkların var niye onları çağırmıyor da hep bizi çağırıyorsun?" diye sordum. Mayrine Hanım'ın cevabı şu oldu: "Onların paraları var. İstedikleri yere gidebilirler."

Dikkat edilirse hiçbir aileden bu iki aile kadar uzun bahsetmedim. Sebep şu: Bu iki ailenin bana gösterdiği dostluğu, samimiyeti ve sevgiyi hiçbir zaman unutamam. Şimdi buradan bir daha hürmet ve teşekkürlerimi bildirmeyi bir borç sayarım.

Sonra ileriki yıllarda Avrupa'ya, o arada Viyana'ya gidince Mayrine Hanım'ı ziyaret ettim, kızlarıyla ve oğluyla tanıştım. Her ikimiz de birbirimizi bir daha görebildiğimiz için ne kadar sevinmiştik...

Sene sonu imtihanlarını verdim ve 1941 yazında tekrar Vezirköprü'ye ailemin yanına döndüm. Ailemin mali durumu çok fenaydı. Babam hem madden hem manen tamamen çökmüştü. Beş kişilik (benim dışımdakiler) ailem gene de onun eline bakıyordu. Babamsa artık çalışabilecek durumda değildi. Hem sermayesi olmadığına göre ne yapabilirdi? Bütün ümidi bendim. Aileyi ancak ben kurtarabilirdim açlıktan, doktor olursam.

Vezirköprü ve havalisinde çok sıtma ve frengi vardı. Onun için de burada Sağlık Bakanlığı'na bağlı hem sıtma ile (malaria) hem de frengiyle mücadele teşkilatları kurulmuştu. Her iki teşkilatın başında da birer doktor. Küçükken beni de sıtma tutardı. Her yaz birkaç defa sıtmadan zangır zangır titreyerek 40-41 derece ateşle yatardım. Sonra da yüksek doz kininle geçerdi. Ama ben bütün yaz kinin yutmaya devam ederdim. Uzun seneler sıtma olmadım. Kurtuldum sanmıştım. O yaz yeniden tuttu. Yeniden kininle atlattım. Yeni dünya şartları, bizim politik çalışmalarımız (tabii ki benim politik faaliyetimden babamın haberi yoktu) sebebiyle Vezirköprü'de ancak bir ay kaldım. Bu bir ay zarfında her gün frengi mücadele binasına gidip sıhhiye memurlarına frengi iğnesi yapmalarına

yardım ettim. Böylece kalçadan ve bilhassa damardan iğne yapmasına iyice alıştı elim. Niyetim İstanbul'a dönünce Ermeni doktorlara gidip iğne yapılacak hastalarına benim adresimi vermelerini rica etmekti. Bir ay sonra dönünce öyle de yaptım. Sonra adım iğneciye çıkınca birçok hasta ve tanıdıkları kendiliklerinden geldiler. Bu yolla da epey para geçti elime. Fena olmadı. Hem harp dolayısıyla hayat pahalanmıştı, hem de politik çalışma için paraya ihtiyacımız vardı.

Dinlerden, dinî problemlerden ders kitaplarının dışında hiçbir bilgim yoktu. Umumi kültürümde bu saha boş kalmıştı. İşte bu beşinci ders yılımda derslerim, politik çalışmalarım, az çok edebî yayınların takibi yanında din ve din meseleleri üzerindeki bilgimi artırmaya karar verdim. Babam Gregoryan, anam Protestan'dı. Yani ben Hıristiyan bir ailede doğmuştum. Ermeni Gregoryen kilisesinde de vaftiz edilmiştim. Sonra da ateist oldum. Bugüne kadar da ateist kaldım. İşe eski ve yeni *İncil*'in Türkçelerini okumakla başladım. Sonra da bu mezhepler Ortodoksluk (Gregoryen da bunun bir koludur), Katoliklik ve Protestanlık hakkında bilgi edinmeye çalıştım. Ermenilerin hemen hemen yüzde doksanı Gregoryen'dir ve bu kilisenin başına Ermeniler arasında Vehapar denir. Sovyet Ermenistanı'nda Yerevan'a yakın Eçmiyadzin şehrinde oturur. İleriki yıllarımda turist olarak Ermenistan'ı ziyaretimde Eçmiyadzin'e de uğradım, bu ara Vehapar'ı da ziyaret ettim. Ermeni kilisesi hiçbir kiliseye bağlı değildir, kendi başına buyruktur. Katoliklik ve Protestanlık sonraları Ermeniler arasına misyonerler veya onlara ait okullar vasıtasıyla girmiş. Mesela anamın iki erkek kardeşi Merzifon'daki Amerikan Koleji'ni bitirmişler. Onlar mı aileyi Protestan yapmışlar yoksa daha evvelki jenerasyonlar mı, bilmiyorum.

Nazari öğrenimlerle paralel olarak başladım kiliselere gitmeye. Ermeni kilisesinde yapılan ayinlerden, bu ayinlerdeki sözlerden bir şey anlamıyordum. Ben değil, Ermeniceyi iyi bilenler de anlamıyorlardı. Katolik kilisesi de öyleydi (Türklerin ve Arapların orijinal *Kuran*'ın dilinden bir şey anlamadıkları gibi). Zira o dil eski Ermeni

edebî diliydi (Krapar). Bu dil Ermeni okullarının yüksek sınıflarında tarihî bir dil olarak öğretilir. Nasıl ki Fransızlar ve Almanların vaktiyle okullarda Latince öğretmeleri gibi. Kullanılmayan bir dil ne kadar öğrenilebilir, o da ayrı mesele. Gördüğüme göre, Katolik, Ortodoks, Gregoryen kiliseleri süse, şatafata, şekilciliğe boğulmuştu. Protestanlarda öyle değildi. Kilise büyük süs ve seremonilerden arınmış, tıpkı bir konferans, bir toplantı salonu gibi bir şey olmuştu. Kilise olduğunu gösteren tek şey süsü püsü olmayan, basit tahtadan yapılmış bir haçın kürsünün arkasındaki duvara çakılmış olmasıydı. Kürsü herhangi bir konferans salonuna konan kürsü gibi basit bir kürsüydü. Ve de yanında küçük bir org vardı. Ayrıca Gedikpaşa Protestan kilisesinde ayinler Türkçe yapılırdı (Oraya gelenler Türkçeyi Ermeniceden daha iyi bildikleri için olmalı herhalde).

Her oturma yerinde bir ufak ayin kitabı vardı. Protestan papazı evvela o günün mevzuu üzerine konuşur, o konu hakkında *İncil*'den kısımlar okur, sonra da şu numaralı ayini açın derdi. Küçük kitaplar açılır, o numaralı ayin bulunur, evvela org başlar, orgla beraber halk bir makamla o ayini okur veya şarkı söyler gibi ilahi söylenirdi. Bunlar kısa sürerdi. Benim için en mühimi ve de enteresan olanı; şahısların teker teker ayağa kalkıp o günkü konu üzerine ne isterlerse söylemeleri veya günlük olaylar üzerine yorum yapmaları, sonunda da İsa'dan istedikleri varsa (kendileri veya umum için), dualarını vasıtasız, araya kimseyi sokmadan, doğrudan doğruya İsa'ya yapmalarıydı. Protestanlarda hakikaten din çok basitleştirilmiş, süslerden, şekilcilikten, gösterişten arınmış, herkesin anlayabileceği bir hal almıştı.

Evet, bir yandan Hıristiyanlığın ana, mukaddes kitaplarının Türkçelerini okuyor, bir yandan da sık sık akşamları Gedikpaşa'daki Protestan kilisesine gidiyordum. Oraya gidenler umumiyetle birbirlerini tanıdıklarından tanınmamış biri, bilhassa da genç olmam kısa zamanda dikkatleri üstüme çekti. Benim mahallemden orada olan bazıları kim olduğumu bilmiyorlar, fakat Anadolulu bir tıp talebesi olduğumu biliyorlardı. Çok geçmeden herkes benimle alakalanmaya başladı. Artık bana da birader diyorlar, beni iyice kendilerine kazanmak için belki, sana nasıl yardım edebiliriz diye soruyorlardı. Aradan epey zaman geçti. Bir gün Gedikpaşa Protestan kilisesinin

en tanınmışlarından bir grupla kuzinimin evinde rastlaştım. Böylece benim Şake'nin anasıyla kuzin olduğumu öğrendiler. Kuzinim onlara ve kiliselerine çok yardım ediyor olmuş olmalı ki veya onu çok beğeniyor olmalılar ki ondan sonra benim Gedikpaşa Protestan kilisesinde itibarım daha da arttı. Beni de kuzinim gibi hayatımı İsa'ya bahşetmiş (abaşğaraz) biri sayıyorlardı herhalde. En azından inanmış bir Protestan. Buraya gelenler basit, halktan insanlardı. Aradan 40 yıl geçti. Hatırladığıma göre genç çok azdı. Umumiyetle yaşlı veya orta yaşta insanlardı. Ve de kadınların sayısı erkeklerden daha fazlaydı. Konuşulan, üzerinde durulan konular, umumiyetle barışın sağlanması, insan kırımına son verilmesi (o zaman İkinci Dünya Harbi devam ediyordu), insanların ne milletten ve renkten olurlarsa olsunlar kardeş oldukları, kardeşçe barış içinde yaşamaları lüzumu üzerineydi. Bu umumi konular dışında ele alınan diğer konular; para hırsına, mevki hırsına kapılanlar, bunlara bağlı olarak da karaborsacılar, vatandaşlara kötü muamele edenler, yalana hileye, zorbalığa başvuranlar, İsa'nın gösterdiği yoldan dönenler yeriliyordu. İsa'dan bu zavallılara doğru yol göstermesi, bu yolda onlara yardım etmesi isteniyordu. Yani bu isteklerin hepsi sosyal, ilerici konulardı, insani iyi şeylerdi, bu bakımdan bu adamlara sempati duydum. Tabii ki Katolikler, Gregoryenlar, Müslümanlar, bütün din mensupları da aynı isteklerde bulunuyorlardı. Dine inanan hakiki müminler (dinden kendi şeytani planlarını, kendi menfaatlerini sağlamak için faydalananları kastetmiyorum) bütün bu iyi şeyleri cemiyetin, insanlığın menfaatine olan bütün bu meselelerin hallini İsa'dan bekliyorlar, dua ile bu işlerin düzeleceğine inanıyorlardı. Benim gibi ilerici ateistlerse, Allah'a inanmadıklarından bu işlerin, bu kötülüklerin mevcut olmayan sadece birçoklarınca var sayılan bu süper kuvvete dua ile değil, onlara karşı açılacak sosyal ve politik mücadele ile düzeleceğine inanırlar. Yani dindarlar pasiftir, ilerici ateistler aktiftir. Onun için de gericiler (dine inanan veya ona inanmayan) dindarları tutuyorlar, onlara büyük mali yardım ediyorlar, büyük haklar sağlıyorlardı. Böylece de dünya işlerinden pek anlamayan, işlerin içyüzünü görmeyen dinî müesseseler, dindarlar, menfaatperest, halkı soyan, halkı ezen gericilerin, onların adamı kralların, diktatörlerin oyunlarına düşüyorlar, bu reaksiyonerlerin

peşine takılıyor, onları destekliyorlar, ilericilere, bilhassa da ateistlere karşı çıkıyorlardı. Aslında ilerici olmaları gereken (dini örgütlere göre) dinî müesseseler kara irtica kuvvetleri oluyorlardı.

Zamanla sanayi gelişip büyük sanayi, küçük sanayii, büyük para küçük para sahiplerini yutunca, büyük toprak ağaları küçük köylünün topraklarını ele geçirince, sonra toprak işletmesi de kapitalistleşince, daha sonra da iç kapitalist sömürücü dış kapitalle birleşince, yani memleketler bir yanda az sayıda emperyalistlerle işbirliği içinde vatanı sömürenler; diğer tarafta memleketin büyük çoğunluğunu teşkil eden sömürülen emekçi kitle (entelijensiya de dahil) olarak ikiye ayrılınca ve buna rağmen dinî müesseseler hâlâ sömürenler tarafını tutunca, hiç olmazsa onların zorbalıklarına göz yumdukça, kurtuluşu yalnız İsa'ya duada buldukça yavaş yavaş dinî müesseselerin kitleler üzerindeki nüfuzu azaldı. Halkların artık tahammülü kalmayınca, sömürücülere karşı politik, sosyal, hatta bazı memleketlerde silahlı mücadeleye geçilmesine taraftar olanların sayısı arttıkça dinî müesseseler halktan ekarte olmaya başladılar. İşte bu durum, ezenlerle ezilenler arasındaki, sömürenlerle sömürülenler arasındaki kavga, sömürüde yabancı devletlerin, onların temsilcileri tröstlerin ana payı almaları, birçok din adamlarının gözünü açtı. Diğer taraftan vatanı, kitleleri bu iç ve dış sömürücülerden kurtarmak için ateist, Marksist, her türlü siyasal, ekonomik ve sosyal bağımsızlık ve ilerlemeden yana olan kitlelerin kavgalarında da stratejik ve taktik gelişmeler oldu. Demokratik parti ve teşkilatların aralarındaki ikinci derecedeki fikir ayrılıklarını bir tarafa atıp yukarıdaki prensipler etrafında milli demokratik bir cephe kurma faaliyetleri kitle hareketlerinin, siyasi faaliyetlerin ana prensibi halini aldı. Ve bu cepheye din adamları da, kilise mensupları da çağrıldı. (Çıkmaz bir yolla da olsa onlar da haksızlıklara, kara teröre karşıydılar, onlar da barış ve insanların kardeşliğini istiyorlardı). Evet, son zamanlarda dünyamızda bu sahada çok büyük gelişmeler oldu. Bugün Asya'da, cenubi Amerika'da, Afrika'da geniş çapta, Avrupa'da henüz daha küçük çapta din adamları, ateistler, sosyalistler, komünistler yani sosyal ilerlemeden yana olan bütün kuvvetler; halkları ezen gerici kuvvetlere, emperyalistlere ve onların uşaklarına karşı, milli bağımsızlık, sosyal adalet, sosyal ilerleme

için aynı barikatlarda çarpışıyorlar. Şili, Uruguay, Nikaragua, El Salvador ve İran hareketleri en güzel misallerdir. Bu bahsi burada bitirmek ve bu bahse bir daha dönmemek için başımdan geçen bir olaydan da bahsedeyim.

Beşinci ders yılının başında Orhan Hokkacı (babamın eski ortağının küçük oğlu) da bizim odaya taşındı. Artık bir odada üç kişi olmuştuk. Orhan üniversitede kimya okuyordu. Orhan da ben de çaycıydık. Şeker pahalanmış, kilosu 5 liraya çıkmıştı. Biz de şeker yerine bir sandık çekirdeksiz kuru üzüm aldık. Bu bir sandık üzüm bir kilo şekerden daha ucuzdu. Çayı kuru üzümle içiyorduk. Sene sonuna doğru bizim oda kulübe döndü. Canı güzel çay isteyen Orhan'ın arkadaşları da, benim arkadaşlarım da bizim odaya geliyordu. Orhan ekseri derslere de gitmiyordu (güya evde çalışıyordu; kimyadan başka her şey okurdu), mangalın üstünde demli çay her an hazırdı. Bu sene ben de derslere iyi hazırlanamamış, ders dışı şeylerle meşgul olmuştum. İmtihanlara bir iki ay kala, hiç rahatsız edilmeden imtihanlara hazırlanabilmek için şehrin dış mahallelerinde bir aylığına bir oda kiralamak, bir ay kimseye görünmeden imtihanlara hazırlanmak istedim. Bu fikrimi bir akşam Protestan kilisesinde bizim evin çapraz köşesindeki evde oturan kadına söyledim. Onu da kuzinimin evinde tanımıştım. O kolay iş, bizim Yedikule'nin dışında çok Protestan kardeşlerimiz var. Yarın öğleden sonra bizim eve gel, beraber gidelim dedi. Dediği gibi ertesi gün saat 14'te ona gittim. Bu eve ilk defa giriyordum. Bir ev ki sanki en az bir yıl temizlik görmemiş, pislik içindeydi. "Otur bir kahve pişireyim," dedi. Teşekkür ederim, istemem dedim. Dinlemedi mutfağa gitti. Mani olmak için arkasından ben de mutfağa girdim. Mutfak değil, kepazelikti. Belki bir ay yemişler, içmişler, her şeyi olduğu gibi bırakmışlar. Tencere mi lazım, tabak mı, yahut bardak mı? Kirli kirli alınıyor, yeniden kullanılıyordu. Bu hali görünce -ben ki öyle nane molla değilim- içim bulandı. Kahve yapmasına mani oldum. Kocası ve iki çocuğu vardı, onları düşündüm ve onlara acıdım. Öyle ya sırtını İsa'ya, Meryem Ana'ya vermiş, mikroptan, hastalıktan mı korkacak? Tramvay durağına gittik. Yedikule tramvayı gecikti. "Gel İsa'ya dua edelim, tramvay çabuk gelsin," dedi. Ben hiç duymazdan geldim. O iki elini yüzüne yakın birleştirdi (dua şekli), başladı

mırıldanarak duaya. Epey beklemiştik zaten o ara tramvay geldi. "Gördün mü Hisus Kristos (İsa) duamı kabul etti, tramvayı gönderdi," dedi. Ben cevap vermedim. Yedikule'de indik, surların dışına çıktık. Güneşli, güzel bir bahar günüydü. Surların arkasında, büyükçe, hiç güneş görmeyen bir eve girdik. Evin içi rutubetten küf kokuyordu. Ve evden fazla soğuk bir manastıra benziyordu. Paltolara bürünmüş, uzun boylu, sıska, avurtları içine göçmüş, sararmış bir genç bizi karşıladı. Hasta olduğu için çalışmıyormuş, hep evdeymiş (Muhakkak veremdi). Ne ev, ne de gencin hali hoşuma gitti, içimden şu adam boş odamız yok dese de şurdan bir an evvel çıksak diyordum. Protestan kadın hemen başlatı anlatmaya: "Birader (Protestanlar birbirlerine birader derlerdi. Beni de birader saymıştı) tıp okuyor, imtihanlarına çalışmak için bir aylığına sessiz bir odaya ihtiyacı var. İlk defa sizi düşündüm ve size getirdim." Hasta adam öksüre öksüre beni yukardan aşağı bir süzdü ve "Biz bu odayı yazlığa kiraya veriyoruz. Haziran'ın yarısından sonra (Ben Mayıs'ın 15'inden Haziran'ın 15'ine kadar istiyordum. Hepsi hepsi iki imtihanım vardı, Haziran'ın 15'inde biterdi) herkes bir yer bulmuş olur, bir daha kiraya veremeyiz. Biraderin bütün mevsimi, yani en aşağı 3 aylığı ödemesi gerekir. Ne kadar kalır, kendi bileceği iş," dedi. Adam haklıydı. Kendi kendime odayı tutmamak için sebep çıktı dedim, sevindim. Ve hemen cevap verdim: Birader haklı. Görüyorum ki kendisi hasta, muhakkak ki paraya da ihtiyacı var. Ben de talebeyim, ben bu kadar para ödeyemem. Biraderin de hiç tanımadığı benim gibi biri için ihtiyacı olan paradan fedakârlık yapmasını isteyemem. Eğer fedakârlık yapmak istese bile bu şartlar altında böyle bir fedakârlığı kabul etmem, dedim. Ve sandım ki bu mesele böylece kapandı. Protestan kadın anlamaz. Benim elimden tuttu, odanın ortasına getirdi. Ben arkasından ne geleceğini tahmin edememiştim. Hemen diz çöktü ve bana emreder gibi "Sen de diz çök!" dedi. İstemeye istemeye, içimden çattık be diye diye ben de dize geldim. "Haydi dua edeceğiz," dedi ve başladı yüksek sesle: "Hisus Kristos! Bu biraderimizin çalışabilmek, ilmini ilerletebilmek için sessiz bir odaya ihtiyacı var. Biraderimiz X'in de böyle bir odası var. Ama o biradere yardım edeceğine para kazanmayı düşünüyor. Hisus Kristos'umuz ne olur onun kalbine gir, onu doğru yola getir. Bir

biradere yardım etmenin paradan çok daha kıymetli olduğunu ona anlat, vs., vs." Bu mealde bir beş dakika konuştu. Sonra ayağa kalktı. Ben de kalktım. Hasta gence döndü; "Nasıl Hisus Kristos içine girdi mi? Hatanı anladın mı?" diye sordu. Zavallının hastalıktan kızaracak kanı kalmamıştı ki kızarsın. Utana utana, "Olmaz kardeşlerim olmaz, ben hastayım, ilaç için, yemek için paraya ihtiyacım var, bana para gökten düşmüyor ki," dedi. Bense kızarmış bozarmıştım. Kendi kendime yer yarılsa da yerin dibine girsem dedim. Neyse ki bizim Protestan kadın içerledi (belki duası tutmadı diye) de dışarı çıktık. Temiz güneşin altında şöyle derin bir nefes aldım ve ben vazgeçtim eve gidelim, dedim. Protestan kadın dinler mi? "Buralarda bizim daha dolu biraderimiz var, elbette biri yardım edecek," dedi. Anlaşılan dilenci gibi kapı kapı gezecektik. Bak, ben en çok bir eve daha bakarım, oldu oldu. Olmadı mı eve döneriz. Hem rica ederim, beni güneşli bir eve götür dedim. Beni bahçeler içinde küçük ama şirin ve sessiz bir eve götürdü. Bizi orta yaşlı bir kadın karşıladı. Sempatik ve güler yüzlüydü. Kendi kendime, bu ev olsa çok iyi olur dedim. Protestan kadın yine aynı şekilde beni tanıttı ve niye geldiğimizi anlattı. Bana hiç laf bırakmıyordu. Ev sahibi, "Biz bir aylığına değil, bütün yazlığına veririz," dedi. Bizim Protestan kadının yüzü gene asıldı. Gene hemen diz çökecek diye korktum. Ev de, oda da hoşuma gitmişti. Oda bahçeye bakıyordu, önü açıktı, bahçe de bakımlıydı. Okumaktan yorulunca bahçeye şezlong atıp dinlenilebilirdi. Hemen lafa karıştım, peki yazlığına ne istiyorsunuz diye sordum. Bana göre ev şehrin kenarında olduğuna, orada da ne deniz, ne de orman olduğuna göre 10-15 liradan fazla olamazdı. Biz şehrin ortasındaki koca odamıza ayda 4 lira ödüyorduk. Şimdi hatırlamıyorum kadının ne istediğini ama tahminimin çok üstündeydi. O kadar ödeyemem dedim. Benimle gelen Protestan kadına da çok gelmiş olmalı ki elimden tuttu hemen diz çöktü, bana da aynı şeyi yaptırdı. Burada öbür evdekinden daha çok dil döktü İsa'ya. Duası bu defa da tutmadı. Odada gözüm kalmıştı ama o kadar para ödeyemezdim. Tam da ekonomiye girdiğimiz bir zamanda. Dışarı çıktık. Ben artık başka yere gitmem, daha evvel de demiştim dedim. Protestan kadın nerdeyse kendini kabahatli buluyor, utanıyordu. Teşekkür ederim, siz elinizden geleni fazlasıyla yaptınız dedim.

İleriki yıllarda Beyrut'ta Ermeni sanatoryumunda çalışırken orada da çok Protestanlar, kendini İsa'nın yoluna vakfetmiş abaşğa-razlar tanıdım, ama bunun gibisini görmedim. Hepsi de ağırbaşlı, etraflarınca sevilen, meslekleri olan insanlardı. Artık öğreneceğimi öğrenmiştim. Hem de o kadınla bir daha rastlaşmak istemiyordum. Bu sebeple bir daha da Protestan kilisesine gitmedim. Tahminen on gün sonra, "Birader nerde kaldın, kiliseye de gelmedin, merak ettik," diye odama gelmesin mi? Baktım başka türlü kurtuluş çaresi yok. Bana karşı gösterdiğiniz alakaya teşekkür ederim, fakat benim ne dinle, ne Protestanlıkla ve ne de Tanrı'yla alakam var. Ben sırf Protestanlığın ne olduğunu öğrenmek için kilisenize geldim ve hem kiliseniz, hem de kilise mensuplarınız hakkında bende iyi kanaatler hasıl oldu, ama ben Tanrısızım dedim. 'Tövbe Tanrım, tövbe Hisus Kristosum!" diye diye çıktı gitti ve bir daha da gelmedi. Zaten kısa bir zaman sonra ben de Gedikpaşa'daki evden çıktım, Beyoğlu'na, Taksim'le Harbiye arasındaki Altunbakkal'da yeni bir eve taşındım.

Yine böyle bir tip, Rum Ortodoks kilisesine mensup, Vasiliki adında bir kadın tanıdım. O da evliydi. O da evi ve kocasıyla alakalanmazdı. Sabahtan akşama kadar ev ev gezer, herkese dua ettirirdi. Birçok gecelerini de kiliselerde sabaha kadar dua ederek geçirirdi. Hem o gelecekten de haber verirdi. Birçoklarının geleceği Tanrı tarafından onun gözüne görünürdü. Mesela şimdiki karıma daha gençlik çağına yeni girdiği zamanlar söylediklerinin hepsi çıkmışmış. Benim kaynanama göre Vasiliki'de ilahi bir kuvvet vardı. Kaynanam ondan korkardı. Dua ederken huşuya gelir zangır zangır titrermiş de.

Bana göre bunlar patolojik tipler. Ben bunları anlatarak dinleri küçültmek, dinleri hor görmek istemiyorum. Tam tersine daha evvel de söyledim; dinlerdeki insani, ahlaki, moralli muhteviyatı takdir ediyorum. Fakat bana göre bugünkü şartlar altında, din bugüne kadar güttüğü yolla gayelerine erişemez; dünyamız dinin bugünkü haliyle daha iyiye doğru götürülemez. Ama gene de, bana göre çıkmaz yolda olsalar da dindarlar insanlığı daha insani, daha adil, daha moralli bir yola götürmek istemekle (bilhassa bu yolda fedakârlığa hazır olanlar) takdire, hürmete layık insanlardır. Hele hele gayeleri

dünyanın her çeşit nimetlerine sahip olmak olan insanlarla, kadınlarıyla, içkileriyle, bol yiyip içmesiyle ve bilhassa bu nimetlere çalışmadan, başkalarını sömürerek, başkalarının sırtından alavere dalavereyle erişmek isteyenlerle mukayese edilirse elleri öpülecek insanlardır bana göre hakiki dindarlar. Benim onlarla ayrılığım her şeyden evvel felsefi bakımdan, gayelerine erişmek için yürüttükleri pratik yol bakımından, bilhassa isteklerinin bir çoğunun artık eskimişliği, zamana uymaması bakımından ve bir de kendilerine uymayan her türlü yeniliğe karşı olmaları bakımındandır.

Evet, bilhassa Orhan da bizim odaya geldikten sonra bizim oda bir gençlik kulübü, bir çayhane halini aldı. Yalnız bizim politik gruba ait insanlar değil, Orhan'ın arkadaşları da geliyordu. Bunları yeni tanımıştım. Ne politik fikirleri ve ne de karakterleri hakkında bir bilgim vardı. Mehmet hiçbir tanıdığını eve getirmezdi. Zaten içe kapalı bir tipti. Fazla bir arkadaşı olduğunu da sanmam. Orhan'la da pek geçinemiyorlardı. Orhan bana göre fonu çok iyi olan bir gençti. Zeki ve humorluydu. En büyük hatası nasıl kütüphane fareleri varsa o da ev kedisiydi. Mangalı yakar, çayı demler, ne üniversiteye derslerine gider ve ne de sokağa çıkardı. Bir eli çay bardağında, öbür eli üzüm sandığında. Bütün gün okurdu. Ama ne okur! Gazeteleri son sahifelerine, ilanlarına kadar okur. Sonra mecmuaları gözden geçirir, kendi ders kitaplarından başka her şeyi okurdu. Her mevzuyla, bu arada politikayla da alakalanırdı ama henüz felsefi, sosyal, ekonomik bir altyapı edinememişti. Evdeki hareketleri çok çocukçaydı. Bir de yünden örülme pomponlu külahı vardı. Okurken bile bir eliyle de ponponuyla oynardı. Bir de gece yatmaz, sabah kalkmazdı. Onun bu disiplinsiz, çocukça halleri bizim ciddi Mehmet'in hiç hoşuna gitmiyordu. Birbirlerinden hoşlanmamaları da bu karakter farkından ileri geliyordu.

Yine bu beşinci yılın kışındaydı zannedersem Samsunlu Tahsin Dağlı (o da sosyoloji okuyordu; aynı politik gruptaydık) Sarıyer'de, hem de Boğaz'ın yanından Büyükdere'ye giden yolun üzerinde çok az bir parayla kışlığına (mart sonuna kadar) koca bir ev tutmuş, Samsun'dan da annesini getirtmişti. Tahsin'in üvey babasının Samsun'da koca bir çiftliği vardı. Hem hayvan besler, hem de sebze yetiştirirdi. Annesi İstanbul'a gelirken bol tereyağ, pirinç, kuru fasulye getirmişti çiftlikten. Kışın her gün vapurla gidip gelmek Tahsin için biraz zordu ama bir değişiklikti. Tahsin de değişikliği severdi. Zaten o parayla İstanbul'da merkezde öyle bir ev bulamazdı. Ara sıra beni de, başka yoldaşları da davet ederdi. Ben umumiyetle hafta sonları giderdim. Boğaz kışın rutubetli, soğuk, bilhassa da esintili olur. Bize ne? Biz ne balık tutmaya, ne tepelere tırmanmaya, ne de Boğaz boyunca uzanan bulvarda fiyaka satmaya geliyorduk. Sobayı güzelce yaktın mı ev fırın gibi ısınırdı. Evden dışarı çıkmazdık. Pencereden hemen önünden akan masmavi Boğaz'ı istersen seyreyle gülüm (Nur içinde yatsın koca Nâzım. Gülüm kelimesini o çok kullanırdı). Tahsin'in anası çok hoş kadındı. Tahsin misafir getirdi mi çocuk gibi sevinirdi. Bizler hiçbirimiz İstanbullu değildik. Her birimizin ailesi Anadolu'nun bir köşesinde kalmıştı. Belki de bunu bildiğinden, "Tereyağlı kuru fasulye, tereyağlı pilava razı olursanız her zaman gelin çocuklarım. Bu ikisi her zaman bulunur bizde. Çiftlikten getirdim," derdi. Öğle akşam dayanırdık fasulyeli pilava. Karnımız bir güzelce doyardı. Yemekler üstüne de demli çay içilirdi. Biz eve neşe getirir, ev bize neşe verirdi. Böylece o kış Boğaz'da da güzel günler geçirdik. Tabii ki Boğaz'a yazın gitmeli, ne güzeldir Boğaz yazın, serin, temiz, masmavi suyuyla, arkasındaki yemyeşil tepeleri, ormanları ve çeşit çeşit menba sularıyla. Hele paran varsa otur bir sahil kahvesine. Ismarla lüfer ızgarası, yanına da bir karafa rakı. Boş ver dünyaya. Bir yandan kafayı çek, mezelen lüferle, dinlendir ruhunu, miden de gün görsün. Bir yandan da seyreyle Boğaz'ın şırıl şırıl akan masmavi sularını dinlendir gözlerini, serin, temiz havasında dinlendir kafanı, yorgun vücudunu... Bunlar o günlerde ne bize, ne Tahsin'e ne de Tahsin'in sempatik anasına nasip oldu.

Basri'yi askere çağırmışlardı. Çavuşa çıkarılmış. Çavuş olarak askerliğini bitirmiş İstanbul'a dönmüştü. Üsküdar'da oturuyordu. Partiyi arama faaliyeti içinde Üsküdar'dan Aram Pehlivanyan'la ve elektrikçi Muzaffer'le tanışmış. Bilhassa elektrikçi Muzaffer'le ahbaplık yapmış, kahvesine gidip gelmiş (Muzaffer'in Bağlarbaşı'nda kahvesi varmış, kahve işletirmiş, ben şahsen tanımam). Basri'nin Muzaffer'le ahbaplığı sebebiyle olacak herhalde, bizi kötülemek için bizim gruba Muzaffer'in grubu dediler partililer bir ara. Muzaffer'le TKP'nin arası açıkmış. Zaten Muzaffer'in Basri'ye anlattıklarından artık bu husus bizce de biliniyordu. Biz ne Muzaffer'in grubu olduk ve ne de Muzaffer'i bizim gruba aldık. Tam tersine, Muzaffer'i politik faaliyetinden tamamen ekarte ettik.

Sonra galiba 1942 yılının ortalarına doğru Hasan İzzettin Dinamo askerlikten kaçtı ve İstanbul'a geldi. Biraz birinde, biraz öbüründe eski arkadaşlarının evlerinde saklanıyordu. Dinamo'yu da bizim gruba aldık. Grupta benden ve Basri'den başka kimseyi tanımıyordu. Yayına başlarsak yazarlar kadrosunda yer alacaktı. Bu hususta ve yürütülecek taktik ve strateji üzerine onunla anlaşmıştık.

Artık ben de beşinci yıl imtihanlarımı vermiştim. Bizim gruptan ordu namına Edebiyat Fakültesi'nde okuyan Yusuf Atılgan bir gün, "Küçük kardeşim ortaokulu bitirdi, liseye İstanbul'da devam edecek, seninle kalabilir mi?" diye sordu. Ben de zaten şimdiki odamdan çıkmak istiyorum, biliyorsun orada üç kişi olduk. Niyetim Beyoğlu'nda bir oda tutmak. Orada beraber kalırız dedim. Beyoğlu'nda Taksim'le Harbiye arasında Altunbakkal denen umumiyetle Ermenilerin oturduğu yerde, hemen Notre Dame De Sion Fransız Kız Lisesi'nin arkasında, bir Ermeni Katolik ailesinin yanında bir oda buldum ve oraya taşındım. Ev sahipleri yaşlı karı koca bir de 16 yaşında kızları vardı. Sonra okulların açılmasından az evvel Turgut Atılgan İstanbul'a gelince o da benimle beraber burada kaldı. Turgut liseye, ben de tıbbın son sınıfına gidiyordum.

Yusuf'a, Turgut'un parasını bana ver, ben ona veririm dedim. Öyle de yaptık. Ne kadardı şimdi hatırlamıyorum. Turgut'a da parasının bende kalacağını, her pazartesi sabahı paranın dörtte birini benden alacağını, bu parayı bir hafta idareye mecbur olduğunu, eğer hesabını iyi yapamaz da benden pazartesiden evvel para isterse vermeyeceğimi, pazartesiden evvel benden parasını çekemeyeceğini kati olarak söyledim. Turgut'sa çocuk, henüz 15 yaşında. Anadolu'nun küçük bir şehrinden İstanbul'a ilk defa geliyor. Parası cuma günü bitmiş. O akşam, "Gelecek haftaki paramı ne olur yarın sabah ver, ne tramvay için ne de yemek için beş param kaldı," dedi. Ben sana daha evvel gayet açık olarak söyledim, veremem, dediğini yapamam dedim. "Peki okula nasıl gideceğim, ne yiyeceğim pazartesiye kadar?" diye sordu. Okula gitmeyeceksin, pazartesiye kadar da parasız olduğuna göre yalnız su içeceksin, yemek yemeyeceksin dedim. Turgut çocuk, başladı ağlamaya. Bak Turgut ağlamayı kes, ağlamakla beni yumuşatamazsın. Bundan senin kadar ben de mağdur olacağım. Herhalde seni aç bırakıp ben yiyecek değilim. Ben de seninle beraber aç kalacağım. Yarın ben de üniversiteye gitmeyeceğim. Sen de ben de hem cumartesi, hem pazar yatakta kalacağız ve yalnız su içeceğiz dedim. Turgut bunu tahmin etmemişti. Benim de kendisiyle beraber aç kalacağımı duyunca utandı ve ağlamasını kesti, iki gün aç kalmak benim için çok zor olmadı ama Turgut'a çok zor gelmiş olmalı. Fakat aferin, kuvvetli çıktı, ağlamadı ve dayandı. Ondan sonra da parasını kullanmasını bildi. Belki pek gaddarca bir terbiye metodu ama ben doğru yaptığım kanaatindeydim o zaman. Şimdiki kafamla düşünüyorum da doğru yaptığıma o zamanki kadar emin değilim. Turgut benim yanımda az kaldı. Şimdi hatırlamıyorum, zannedersem bir talebe yurduna girdi. Ne de olsa yurtta çamaşırları yıkanır, öğle akşam sıcak yemek yer, hayatı intizama girerdi. O aralar benim de işim başımdan aşkındı. Benim onunla meşgul olacak vaktim yoktu. Ben yatmadan yatmaya, umumiyetle de gece yarıları eve geliyordum.

Matbaaya yerleştirdiğimiz (matbaanın adını vermek istemiyorum) bizim aramızda Safa grubu diye anılan (hakikaten de ben sadece Safa'yı tanıyordum, öbür arkadaşlarının beni tanımalarını istemiyordum) arkadaşlar dizme, sayfa bağlama vs., gibi baskı

işlerini öğrenmişler, lazım olan, çalınması gereken materyalleri çalmışlardı. "Biz hazırız, ne zaman yayına başlayacağız?" diye beni sıkıştırmaya başlamıştı Safa. Bizse hem onlara ve hem de çalınan bu matbaaya fazla güvenemiyor, bir teksir makinesi ele geçirmenin yollarını arıyorduk. Bu münasebetle bütün arkadaşlardan bir defaya mahsus olarak yapabilecekleri azami yardımı yapmalarını rica etmiştim. Böylece bir hayli para toplanmıştı. O zaman harp zamanı. Bu gibi aletlerin serbest satışları hem yasaktı, hem de yoktu. Adını vermek istemiyorum, gene bizim gruptan ve çok mühim bir yerde çalışan bir devlet memuru bize teksir makinesi ve çok miktarda mumlu kâğıt tedarik etti. Tabii ki parasını bizim kasadan ödedim. Bunlar bende kaldı. Sonra ben çokça kâğıt da aldım. Çünkü kâğıt her gün pahalanıyordu. Bir arkadaşımızın daktilosunu daha bir sene evvelden bu iş için zapt etmiştim zaten. Bunların hepsini iki bavula güzelce yerleştirdim ve karım Anjel'in ailesinin evinde sakladım. Böylece aletler garantiye girdi. Sene 1943'ün ilk aylarıydı. Yayına geçebilmek için maddi hazırlığımız sona ermişti. Artık vazife taksimi yapabilir, aynı vazifeyi yapacaklar da kendi aralarında teşkilatlanabilir ve her birimiz vazifelerimizin icaplarına göre sıkı illegal çalışmalarımıza girebilirdik. O zamana kadar hemen hemen tek tek herkesi bilen, temasları yapan yalnız bendim. Basri 2,5 sene askere gitmişti. İstanbul'da değildi. Abdülkadir ve diğer askerî talebeler ve subaylar geri planda kalmalıydılar. Herkesin birbirini tanımaması için işin çoğu ister istemez bana kalmıştı. Hem de talebe ve Ermeni oluşum belki bir dereceye kadar dikkati üstümüze çekmeye mani olabilirdi. Biz Safa grubunun matbaasını başlangıçta kullanmamak, onu gelişmelerin icabına göre ilerde kullanmak üzere şimdilik yedekte tutmak istiyorduk. İşin en mühim noktalarından birini henüz halletmemiştik. Yazı heyeti ve baskı işleri için emniyetli bir yer. En gizli kalması lazım gelen bu işin yoldaşlar arasında fazla dağılmaması gerekirdi. Öyle ki yazı yazanların bir kısmı baskı işiyle de uğraşmalıydılar ve o yer nazarı dikkati çekmeyen bir yer olmalıydı. Ve de kirası fazla olmamalıydı. Bizim hiçbir gelirimiz yoktu. Her şeyi, her birimiz boğazımızdan, üstümüzden, başımızdan artırarak, bir araya getirerek yapıyorduk. O sene benim de tıp tahsilimin son senesiydi. Kliniklerde staj yapıyor, kulak-burun-boğaz,

göz, deri vs., küçük bölümlerin imtihanlarını hemen stajlardan sonra veriyorduk. Dahiliye, cerrahi, kadın-doğum vs. gibi büyük bölümlerin imtihanlarını sene sonunda verecektik. İmtihanlarımı verince de ister istemez hemen askere alınacaktım. Yani yüzüp yüzüp sonuna gelmişken hareketi yüzüstü bırakıp askere gidecektim. Bunu yapamazdım, yapmamalıydım. Düşündüm taşındım ve sene sonu imtihanlarına hem haziran hem de eylülde girmemeye, böylece otomatikman hiç olmazsa bir sene daha İstanbul'da kalmamı sağlamaya karar verdim. Bu karar hayatımın yeni bir dönüm noktası oldu. Verdiğim kararın mahiyetini, bana nelere mal olabileceğini biliyordum. Mesela belki bu ara tevkif olunacak, böylece bu kadar sene okuduğum (hem de ne zorluklarla) boşa gidecek, doktor da olamayacaktım, aileme de yardım edemeyecektim. Evet, bütün bunları bile bile imtihanlara girmemeye, başladığımız bence çok büyük, çok mühim olan bu işe benim ve ailemin ölümü pahasına da olsa her türlü şartlar altında devama karar verdim. O günlerde böyle bir cesur karar verebilmem (doğru veya yanlış) bütün hayatım boyunca benim için bir iftihar kaynağı, kendime itimat kaynağı oldu. Ölümü göze alabilmekten daha büyük ne olabilir? Bundan sonraki hayatımda da karşılaştığım her türlü politik, sosyal, ekonomik tehlike ve tehdide karşı ölmek, ölümü göze almak, benim için yegâne alternatif oldu. Ölümden de ötesi yok ya diyebilmek ne büyük şey. Şeref ve şahsiyetimi birçok defa bu sayede kurtarabildim.

İşte bu devrede bir gün Basri evime geldi. "Sebati Selimoğlu adında biriyle tanıştım. Bende çok iyi bir tesir bıraktı. Reşat Fuat da (o zaman TKP'nin birinci sekreteriydi) askerlikten kaçmış İstanbul'a gelmiş. Partiyi yeniden reorganize edecekler ve gizli neşriyata başlayacaklarmış. Bizim de Partiye girerek imkânlarımızı birleştirmemizi teklif ediyorlar. Ben taraftarım, sen ne dersin?" dedi. Ben de "Bizim için başka bir yol olamaz ki. Biz hiçbir zaman parti olduğumuzu iddia etmedik, böyle bir niyetimiz de olmadı. Bu sebeple de devamlı Partiyi aradık, ama hiçbir faaliyet göremeyince, girmede acele etmedik. Sonra faaliyetsizlik sebebini öğrendik. (Komintern'in Yedinci Kongresi'nde alınan bir kararla) bu sefer de onun için girmedik. Senin de bildiğin gibi, faşist ordularının Sovyetler'e hücumundan sonra şartlar tamamen değişti. Yine de TKP'de bir

kımıldama görmeyince, ancak o zaman Türk komünistleri (TKP değil) adı altında faaliyete geçmek için hazırlıklara başladık ve şu anda gizli ev dışında bütün hazırlıklarımızı bitirmiş durumdayız. Biz ne partiyiz ve ne de partiye karşı bir grup. Madem TKP de aynı görüşe, bir şeyler yapmak lazım görüşüne geldi ve de imkânlarımızı birleştirmemizi istiyor, bu talebe evet demekten başka bir yol göremiyorum. Bu tutulacak yegâne doğru yoldur ve daha evvel aldığımız kararlara uygundur," dedim. "Ama onlar Partiye grup halinde değil, teker teker girmemizi teklif ediyorlar," dedi. Ben de "Niye olmasın, bizler kariyerist değil, militanlarız. Bizim mevkiye ihtiyacımız yok. Hem onların bu kadar senelik parti tecrübeleri var, muhakkak çok iyi nazari bilgileri de olmalı. Onlar her birimize ne işi münasip görürlerse o işi yaparız. Eğer vazife taksimi olması lazım geldiği gibi olmazsa bundan hareket zarar görür. Bunun mesulü bizler olmayacağız," dedim. Bu cevabım Basri'nin de hoşuna gitti. İşlerin bu şekil almasına, TKP ile bir çelişki içine düşmememize ikimiz de sevinmiştik. Şimdi bana bizim grubun bütün üyelerine tek tek gidip durumu izah etmek düşüyordu.

Abdülkadir Demirkan (Pirhasan) (Vedat Türkali) okulu bitirince Akşehir'deki askerî okula edebiyat hocalığına tayin edilmişti. Daha evvel de Merih'le evlenmişler ve beraber Akşehir'e taşınmışlardı. İstanbul'da ne olup ne döndüğünü bilmek istiyor, meraktan ölüyor, beni Akşehir'e davet ediyordu. Basri'ye, o halde evvela Kadir'le konuşayım, durumu anlatmaya ondan başlayayım dedim. O da doğru buldu. Adresi ve evin planını daha evvel bana göndermişti mektupla Kadir. Şu günü geliyorum diye telgraf çektim.

Harp zamanı, trenler dopdolu. Trenin koridorunda iki ayağıma değil, tek ayağıma zor yer buldum ta Akşehir'e kadar. Akşehir'de trenden inince plana göre Kadir'in evini buldum. Kimseye bir şey sormadan, hiç nazarı dikkati çekmeden. Giriş o giriş, orada hiç dışarı çıkmadan üç gün kaldım (Neylersin konspirasyon). Kadir'e ve Merih'e işlerin nasıl geliştiğini ve son durumu anlattım. Onlar da ben ve Basri'nin aramızda vardığımız kararla hemfikirdiler, böyle olduğuna onlar da memnun kaldılar. İstanbul'a dönünce bütün arkadaşlarla konuştum. Hasan İzzettin Dinamo'dan başka herkes hemfikirdi. Dinamo, "Ben onları tanırım. Onlarla çalışılmaz. Ben

yokum," dedi. Dinamo TKP Merkez Komitesi üyesi Halil Yalçınkaya'nın kızıyla evlenmiş, sonra ayrılmışlardı. Partiyle veya partililerle aralarında neler geçmişti bilmiyorum.

Teksir makinesini, daktiloyu, mumlu kâğıtları, yayınların basılacağı kâğıtları ve toplanan paramızdan arta kalanları (ne kadardı şimdi hatırlamıyorum) Sebati'ye teslim ettim. Beni TKP'ye almaları için müracaat ettim. Güldü, kucaklaştık, öpüştük. Sebati askere gitmemek için bir yol bulmamı istedi. Ben de bu sebeple zaten imtihanlara girmemeyi ta evvelden kararlaştırdığımı söyledim. Memnun kaldı. Ben takviyeci olacakmışım. Ve Sabahattin'in kendisiyle temas kuracakmışım. "Daha iyi, ben senin evine gelirim," dedi. Buluşma günlerimizi ve saatlerini tespit ettik. Ayrılmadan, eğer bir gün icap ederse birbirimizi nasıl ve ne zamandan beri tanıdığımız hakkında bir formül bulduk. Diğer arkadaşlar da tek tek âdet üzere Partiye girdiler. Büyük bir mesuliyet üzerimden gitmişti manen ve madden (yapacak işim kalmamıştı) rahatladım. Artık ben bir satranç figürü olmuştum. Varlığım ve varlığımdan faydalanma satrançta olduğu gibi benden fazla beni oynayacaklara bağlıydı. Ama ben neydim? Asker mi? At mı? Kale mi? Beni oynayacak evvela benim ne olduğumu bilmeliydi. Mamafih iyi bir oyuncunun elinde asker bile vezir olabilir, kötü bir oyuncunun elinde ise vezir bile ancak bir asker kadar rol oynayabilirdi...

TKP başlarından o günlerde beni ve arkadaşlarımızı kim tanırdı? Kimse. Sebati'yle hepsi hepsi üç defa yarımşar saat buluşmuştuk. Bu kadar kısa zamanda, hem de aksiyon dışında insan insanı nasıl tanır? Sonra Sebati'nin, mevkii ve rolü neydi Partide? Onlar benim için birer kapalı kutu, ben onlar için bir kapalı kutuydum. İllegal parti çalışmalarının en pis taraflarından biri de bu hususdur.

Uzun zamandır Bıdık Mehmet'e gitmemiş, Mehmet'i görmemiştim. Gümüşsuyu'na, yüksek mühendis okuluna gittim. Benim için çok acı bir haberle karşılaştım. Mehmet verem olmuş, yüksek ateşle hastaneye kaldırmışlar. Hastanede kısa zaman içinde ölmüş, bir şey yapamamışlar. Çok acıdım. Haberim olmadığından

cenazesine de gidememiştim. Uzun zaman Mehmet'i aramadığım için utandım ve üzüldüm. Ne tuhaf şeydi, kısa zaman içinde ne kadar ahbabım veremden ölmüştü. Kuzinimin kızı Şake, Sirak Lusikyan, iki Mariler (şimdiki karımın arkadaşları) gene yüksek mühendis okulundan ve bizim ilerici Ermeniler grubundan Onni, hepsi de vereme tutulmuş ve çok kısa zaman içinde ölmüşlerdi. (Yalnız Şake'nin hastalığı biraz uzun sürmüştü). Bunların hemen hemen hepsinin de mali vaziyeti iyiydi. Benim gibi ne geçimleri ne de hayatları zor olmuştu.

1942 senesinin sonları mı, 1943 senesinin başı veya sonları mıydı hatırlamıyorum? Kış aylarıydı. Henüz partiye girmemiş olmalıydık, yoksa gidemezdim. Vezirköprü havalisinde ağır zelzele olmuştu. Gazetelerin o zaman yazdıklarına göre birçok ev yıkılmış, birçok yerde toprak kaymış, birçok şehir ve köyün etraflarıyla bağları kesilmiş ve çok insan ölmüştü. Bu haberi alır almaz hemen Vezirköprü'ye gitmek üzere harekete geçtim. Hem aileme ve hem de sevdiğim, çocukluk dünyamın şehrinin halkına yardım etmek istedim. Ancak yolların yer yer toprak kaymalarından dolayı kapalı olması sebebiyle, üniversiteden Vezirköprülü stajyer doktor olduğuma, zelzelede yaralananlara yardım etmek için gönüllü olarak Vezirköprü'ye gitmek istediğime dair bir kâğıt çıkarttım. Yazının altında, eğer yollarda bir zorluk çıkarsa mesul organların bana yardım etmeleri için ricada bulunuluyordu. Bir arkadaşımdan da ödünç sırt çantası aldım nakil vasıtalarının işlemediği kısımlarda yürümek kolay olsun diye... Fakat hiçbir şeye lüzum kalmadı. Kısa zamanda yollar tamir edilmiş. Havza'ya kadar Ankara ve Sivas üzerinden trenle geldim (iki gün iki gece sürerdi), Havza'dan Vezirköprü'ye kadar da posta ile (içine oturulacak sıra konan ve postayı da taşıyan kamyon) gittim. Birçok ev tamamen (bilhassa betonsuz tuğla ile yapılan evler yerle bir olmuştu), birçoğu kısmen yıkılmış, birçoğunda ise büyük çatlaklar hasıl olmuştu. Evleri harap olsun veya olmasın, sağ kalan insanların hepsi kendi imkânlarıyla (kilim veya bezden) meydanlarda yaptıkları çadırlarda yaşıyorlardı.

Mevsim kış, havalar soğuk ve yağmurlu olduğundan birçoğu çadırların içine teneke sobalar kurmuşlar, borularını da çadırların kapılarından dışarı çıkarmışlardı. Sora sora ailemin çadırını buldum. Onlar da çadırlarını kilimle kurmuşlardı. Tabii ki fazla yağmur yağarsa çadırın içine damlıyordu. Neyse ki ailemin de çadırın içinde bir teneke sobası vardı. Hem ısıtıyor hem de rutubeti biraz olsun alıyordu. Ailem efradı sağ ve salimdi. Vezirköprü ve havalisinde umumiyetle fazla ölü yoktu. Sebep buradaki evlerin ağaçlardan yapılması ve ağaçların aralarının kerpiçle doldurulmasıydı. Zelzelede evler salıncak gibi sallanmış ama yıkılmamış. Yalnız kerpiçler ufalanmış, yeniden toprak olmuş ve toprak parçaları halinde dökülmüşlerdi. Bu ise insanları ne öldürür, ne de yaralardı. Ölü ve yaralılar yalnız tuğla evlerde oturanlarda vardı. Vezirköprü'de ise böyle evler çok azdı. Ağır yaralılar vilayet hastanelerine gönderilmiş. Hafif yaralılar da hükümet binasının karşısındaki parkta kurulan askerî çadırlara kaldırılmışlardı. Resmî daireler de yine bu parkta askerî çadırlar içinde idi. Oradaki iki doktorla konuştum, yaralıların çadırlarını gezdim, benim yardımıma ihtiyaçları yoktu. Babama benimle beraber İstanbul'a gel, hiç olmazsa soğuklar geçene kadar bende kal dedim. Reddetti, "Gelemem", dedi. Zaten daha evvelki sene de hiç olmazsa bir iki aylığına bana gel biraz dinlen demiştim. Gururluydu. "Yeniden zengin olmadan, bu halimle İstanbul'a gelmem," demişti. Zavallının (yalnız babamın değil, hepsinin) üstü başı dökülüyordu. Benimse onu yukardan aşağı yeniden donatacak param yoktu. Zaten o günlerde mühim olan üst baş değil, geçim, yeme içmenin teminiydi. Ablam daha gençti. Hayatta da hiçbir gün görmemişti. Hiç olmazsa ablamı beraber İstanbul'a götürmeme müsaade etti babam. Vezirköprü'de ancak birkaç gün kaldım, ablamla beraber İstanbul'a döndük.

Şimdiki karım Anjel ve babası Garbis, her ikisi de Park Otel'de çalışıyorlardı (Anjel otelin pastanesinde kasiyerdi. Babası lokanta kısmının barında içki ve meze hazırlardı). Onların yardımıyla ablamı Park Otel'in dikiş atölyesine yerleştirdik. Her ikimiz de gelirlerimizi birleştirdik. Böylece geçimimiz ikimiz için de daha kolay oldu. Paramız bir ev tutmaya yetmezdi. Benim Altunbakkal'daki odamda yaşadık. Nasıl olsa iki yatak için yer vardı.

Gedikpaşa'daki odamızdan benim çıkmamdan birkaç ay sonra Orhan da ayrıldı. O odada Mehmet yalnız kaldı. Orhan'ın ailesi İstanbul'a taşındı. Feriköy durağına yakın bir apartman katı tuttular, Orhan da rahatına kavuştu. 1928-1932 dünya ekonomik krizinde babası ve babamın iflas etmelerinden tahminen bir sene sonra babası Hafız Efendi şeker hastalığından ölmüştü. Büyük ağabeyi o zamanlar İstanbul'da yaşıyordu, ondan küçüğü Osman'da iş yoktu, alkolikti. Orhan daha çocuktu. Öyle ki bütün ailenin yükü Orhan'ın büyüğü Mithat'ın üstündeydi. Mithat İstanbul Amerikan Koleji'ni bitirmeden Samsun'a dönmüş, kâtiplik yaparak (bana Rasim Bey'in teklif ettiği gibi) anasını ve bekâr kardeşlerinin geçimini sağlamıştı. İkinci Dünya Harbi çıkıp da bir kısım Amerikan ordu mensubu Türkiye'ye yerleştiğinde büyük kardeşi İhsan Ankara'da İş Bankası ikinci genel müdürüydü. Bütün tahsilini Amerikan Koleji'nde yaptığından İngilizceyi anadili gibi konuşuyor ve alkolik değilse bile çok içki içiyordu. Sempatik ve girgindi de. Bu karakteriyle yüksek rütbeli Amerikan subaylarıyla (belki başka sebepler de var) ahbap olmuştu. Onların tavsiyesiyle İş Bankası'ndaki işini bırakmış, galiba Adana'da ticarethane açmış, birçok Amerikan firmasının temsilciliğini almıştı. Ayrıca Amerikan ordusu ellerindeki binlerce boş gaz-benzin tenekesini İhsan'a gayet ucuz fiyatla satmışlardı. Böylece İhsan birdenbire zengin olmuştu. Bunu duyan Mithat kardeşini sıkıştırmış ve haklı olarak, şimdiye kadar bütün aileye ben baktım, bütün yükü tek başıma ben çektim, bundan sonra da sen bize bakacaksın demiş. İhsan ailesinin geçimini üstüne almış, ayrıca Mithat'a da günde 50 lira vermeye söz vermiş ve bu sözünü de tutmuştu. Mithat çalışkan, akıllı, yumuşak huylu iyi bir çocuktu. Benden birkaç yaş büyüktü zannedersem. Babası zenginken İstanbul'da Amerikan Koleji'nde iki sene okumuştu ama yatılı olduğundan İstanbul'u iyi bilmiyordu. Ayrıca çok utangaç bir tipti. Gençliğini yaşayamamıştı. Samsun'da kâtiplikle geçen o kötü günlerin acısını şimdi çıkarmak, felekten o da bir şeyler çalmak istiyordu. Ama nasıl? Geldi beni buldu. Ben de o yıl imtihanlara girmemeye karar vermiş ve 1943 senesi yazında onun gibi boş bir insan olmuştum. Mithat; "Benim günde

50 lira gelirim var. Ben hem utangaç, hem beceriksizim, hem de İstanbul'u iyi tanımıyorum. Sen de benim gibi utangaçsın ama hiç olmazsa İstanbul'u iyi biliyorsun. İkimiz beraber olursak birbirimizden cesaret alırız, gel bu parayı beraber yiyelim. Babalarımız da senelerce ortaktılar, biz de iki kardeş gibi büyüdük," dedi. Hakikaten ben de onun gibi gençliğimi yaşayamamıştım. Bunu Mithat da çok iyi biliyordu. Mithat'ın siyasi bir tarafı yoktu. Apolitikti. Beni bir komünist sempatizanı olarak biliyordu. Bunu konuşmalarımızdan sezmişti. Ciddi olarak politikayla uğraştığımı bilmiyordu, sanmıyordu da muhakkak. Velhasıl 1943 yazında Mithat'la birer mirasyedi gibi yaşadık. Mithat'ın Samsun'dan tanıdığı İranlı bir tüccar vardı. O her ikimizden biraz daha yaşlıydı. Yırtık, anasının gözü bir tipti. İstanbul'da Mithat'la karaborsa yapıyor, çok para kazanıyorlardı. Yani Mithat'ın eline günde 50 liradan başka bu yolla da para geçiyordu. İranlı çok zaman bizimle beraberdi. O hocamız oldu, ne öğrendikse ondan öğrendik, zamparalığa, sefahat hayatına ait... Bizim gibi ufak tefek de değildi. Boylu poslu, ensesi göbeği yerinde, kerli ferli ve de "iş bilen"di. Bir kahveye, bir lokantaya veya meyhaneye girdik mi daha bir şey ısmarlamadan ilk iş olarak garsonun eline 1 lira tutuşturur du ve bu şimdilik, bunun sonrası da var, memnun bırakırsan biz de seni memnun ederiz derdi (O zamanlar 1 lira çok paraydı. Ben 15-20 lirayla bütün ayı çıkarıyordum). Sonra hep pahalı şeyler ısmarlardı. Adlarını dahi hiç duymadığım, yahut da adını duyup da görmediğim, yemediğim, içmediğim şeyleri bu devrede yedim ve içtim. Pahalı içki ve yemekleri getiren garsonu sonra yanına çağırır, eğilip kulağına, "Elinde işe yarar bir bebeğin var mı?" diye sorardı İranlı. Beyoğlu İstiklal Caddesi'ndeki kahve, lokanta garsonlarının çoğunun pezevenklik de yaptıklarını ben ve Mithat nereden bilecektik? Florya'da aile kabinelerinin çoğunun bir kerhane gibi çalıştığını nereden bilecektik? Hele İstiklal Caddesi'nin yan sokaklarında o kadar çok gizli randevuevi olduğunu nereden bilecektik? Her biri ayrı bir çeşit. En enteresan ve en pahalı olan, iki çırılçıplak sevici kadını delicesine birbirini yer gibi sevişirken seyretmek, sonra onları ayırarak onlarla yatmaktı. Bunları hep İranlı tüccardan öğrendik. Boğaz'da sahil lokantalarında ipe bağlanıp canlı canlı denize sarkıtılan sonra ısmarlama üzerine denizden

çıkarılıp pişirilen ve hazırlanıp bir karafa rakıyla sofraya getirilen istakozu da, lüfer ızgarasını da ilk defa onlarla yedim. Mithat'la ben günlerimizi ekseri Florya plajlarında geçiriyorduk. Çok zamanlar öğle yemeklerini de plajın lokantalarında yiyorduk.

İranlı bir gün Hünkâr safası yapalım dedi. Hafta sonları kalabalık olur diye hafta içi bir gün taksi tuttuk, bizim ehlikeyf, bir gün evvelinden 3 şişe rakı, bir kasa bira, mezeler ve şişkebaplık etleri almış, hazırlamış, onları da taksiye koyduk. İranlı, karısı, Mithat ve ben dördümüz Sarıyer'in üstündeki Hünkâr suyuna gittik. Hava sabah çok güzeldi. Yavaş yavaş bulutlar güneşi kapattı. Hünkâr suyuna yakın bir yerde çilingir sofrası kurduk. Taksiyi bırakmadık, orada beklettik. Biz üç erkek başladık kafaları çekmeye. İranlının karısı da ateş yakmış, şişkebaplarını sıcak sıcak yetiştiriyordu. Müslüman usulü o bizimle oturmadı içki masasına. Hava dönüyordu. Belki yağmur yağar diye anlaşılan biraz çabuk içtik. Kafalar erkenden tuttu. Biraz rüzgârlanır açılırız diye taksiye bindik, bira şişeleri taksideydi. Şoför otomobili Tarabya'ya doğru sürerken biz de ellerimizde bira şişeleri, kafayı birayla çekmeye devam ettik. Sonra geri döndük yine rakının başına oturduk. Uzatmayayım, sofrada rakıyı ve bir kasa birayı bitirdik. Ben, otomobil orada dursun biraz yürüyelim ormanda açılırız dedim. Zaten hemen ormanın yanındaydık. Ben ve Mithat girdik ormana. İranlı karısının yanında kaldı. Biraz yürüyüp çayıra çıkınca ben burada bir uyku çekeceğim dedim ve sızdım. Bizler dönmeyince İranlı bizi aramaya çıkmış. Beni kolayca bulmuş, uyandırdı. Beraberce başladık Mithat'ı aramaya. Mithat tepemsi büyük bir kayanın üstüne çıkmış ve muvazenesini kaybederek düşmüş olmalı ki Mithat'ı aşağıda kayanın dibinde bulduk. Uyandırınca başladı "Uy belim!" demeye. Neyse döndük yerimize, toplandık, bekleyen taksiye bindik, pencereleri açtık, tuttuk evimizin yolunu. İranlıya bir şey olmamıştı. Ama Mithat'ın ve benim halim dumandı. O bir taraftan ben öbür taraftan taksinin pencerelerinden kafamızı dışarı çıkardık yol boyunca kusa kusa geldik. Evvela Mithat'ı evine bıraktık, sonra İranlı beni evime bıraktı. Hemen yatağa girdim, yanıma da bir leğen aldım. Üç gün üç gece kafamda her şey döndü ve kustum. Mithat da ben de alkolden zehirlenmiştik. Mithat'ın üstelik beli de incinmişti, belini tutamıyordu. Bir

doktordan öbürüne, bir röntgenciden diğerine gitti geldi. Nihayet kırık çıkık olmadığına karar verildi ama bir ay çekti zavallı.

Bu bahsi kapatmadan bir olaydan daha bahsedeyim, sosyal bir faciayı göstermesi bakımından...

Mithat da ben de alaturka müziği severdik. Bir yaz gecesi Sandıkburnu'na, açıkhava saz heyetini dinlemeye gittik. Bizden birkaç masa ötede iki kız tek başlarına oturuyorlardı. Hoşumuza gittiler. İranlıdan öğrenmiştik, İstanbul'da bu işler kaş göz etmekle, yüreğini dövmekle olmuyordu. Yeni metodu İranlı tatbik ediyordu. Biz hep seyirci durumundaydık. Daha doğrusu aşı o pişiriyor biz de beraber yiyorduk. Bu akşam İranlı olmadığına göre aşı onun metoduyla bizim pişirmemiz gerekiyordu. Garsonu çağırdım, kızara bozara kulağına eğilip şu karşıki kızları bizim masaya getirebilir misin dedim. Yüzüme baktı ve "Uyuşursanız 5 liranızı alırım," dedi. Peki dedim. Garson biraz sonra kızların yanına gitti, bir şeyler söyledi. Kızlar kalkıp kırk yıllık ahbap gibi bizim masamıza gelip el sıkışmasınlar mı? Metot yürümüştü. Geceliğine 10'ar lira istiyorlardı. Yatmaya gideceğimiz eve de 10'ar lira vermeliymişiz. 5 lira da garsona söz vermiştik. Neyse, bir taksiye bindik nereye gidelim, benim evle Mithat'ın evi arasındaki Bokludere'de bir küçük eve. Kapıyı çaldılar, genç bir adam açtı kapıyı. Kızları görünce hemen bizi buyur etti. Mithat sarışını (boyalı sarı) aldı. O yırtık tipti, Mithat böylelerini tercih ederdi. Fazla dil dökmek istemez, hem de yatak işinde usta olurlar derdi. Bense boyalıları ve yırtık tipleri hiç sevmezdim. Kadın dediğin utangaç olmalıydı. Kadının utangaçlığı erkeği tahrik ederdi. Hiç olmazsa benim için bu böyleydi. Öbür esmeri (bana kalan) daha küçüktü, herhalde yirmi yaşlarında yoktu. Mithat'la şansına aşağıda bir oda verdiler. Biz yukarı kata çıktık. Bize verilecek odadaki iki kişilik karyolada nur topu gibi iki çocuk (belki 4-6) yaşlarında) mışıl mışıl uyuyorlardı. Hemen anaları geldi, çocukları alıp başka bir odaya (herhalde kendi odalarına) götürdü. Hemen çarşafları, yastık yüzlerini değiştirdi. Bana ve esmer kıza "Buyurun," dedi. Biz içeri girdik, kapıyı arkasından kapadım. Kız bir yandan soyunuyor bir yandan da ağlıyordu. Ben ne yapacağımı şaşırdım. Bu sahada fazla bir tecrübem yoktu. Yanına gittim, hayrola ne oldu diye sordum. Bu defa da hüngür hüngür ağlamaya

başladı. Eğer benimle yatmak istemiyorsan, hoşuna gitmiyorsam yatmaya mecbur değilsin, paranı nasıl olsa aldın dedim. (Kapıdan girdiğimizde Mithat hepsinin parasını peşin vermişti). Tamamen soyundu ve yatağa girdi. Ben de soyunup yanına yattım. Yine ağlar diye dokunmaya korkuyordum. Mahzun mahzun yüzüne bakmış olmalıyım ki o da bana öyle baktı. Sonra sarıldı bana, başladı yine ağlamaya. Kız hakikaten çok güzeldi. Değil saçında, kaşında, gözünde dudağında bile boya yoktu. Bana göre bunlara ihtiyacı da yoktu; gençti, güzeldi. Sen iyi bir insana benziyorsun, hem de hoşuma gidiyorsun diyerek başını göğsüme koydu ve başladı anlatmaya. Bu işe ilk defa dün akşam başlamış. Yine bu odaya yaşlı, sarhoş, ağzı kokan, şişko bir erkekle gelmiş. Herif kızı çok hırpalamış, zorla içki ve sigara içirtmeye de kalkmış. Bütün geçmişini ve de dün geceyi hatırlamış onun için ağlıyormuş. Ağzını burnuma yaklaştırdı hoh yaptı, "Alkol veya sigara kokusu aldın mı?" diye sordu. Yok dedim. "Ben ne alkol içerim ne de sigara," dedi. Ben de sigara içmem dedim. Yavaş yavaş durulmuştu, bak dinle dedi ve anlatmaya devam etti:

"Ben İzmirliyim. Altı ay kadar evvel bana bir polis musallat oldu. Beni sevdiğini, benimle evlenmek istediğini söyledi. Ben yok olmaz dedim. Ama o yine peşimi bırakmadı. Sevgi sevdirtirmiş. Yavaş yavaş o da benim hoşuma gitmeye başladı. Bir gün beraber sokakta yürüdük. Evinin önüne gelmişiz. Gel, gelin geleceğin evimizi gör dedi. İçeri girdik. Tek odaydı ama fena değildi. Başladı beni öpmeye. Evvela karşı koydum. Ne yalan söyleyeyim benim de hoşuma gitti, sonra ses çıkarmadım. Karşı koymadığımı görünce daha ileri gitti. Beni zorla yatağa soktu. Bağırmaya korktum bütün bütün rezil olurum diye. Ve beni iğfal etti, ırzıma geçti. Ağlayarak evden çıktım. Ertesi gün yine yolumu kesti, beni yine evine götürmek istedi. Evvela evleniriz sonra gelirim dedim. Güldü, sen kız değilsin ki seninle evleneyim dedi. Kızlığımı sen bozdun dedim. Nasıl ispat edebilirsin, sana mı inanırlar, ben polisim yoksa bana mı inanırlar? Eğer benim istediğim zaman benimle yatmazsan seni yakalar, doktor muayenesine çıkarır, sonra da orospu diye seni kerhaneye koydurturum dedi. Korktum ve o gün tekrar evine gittim ve istemeye istemeye, bu defa tiksine tiksine onunla yattım. Baktım bunun

sonu gelmeyecek, İstanbul'da kardeşim vardı, bir ekmekçi fırınında çalışıyordu. Üç gün evvel İstanbul'a geldim, kardeşimi buldum. Beraber yattığımı değil ama bir polisin bana musallat olduğunu, onun için de kaçıp buraya geldiğimi kardeşime anlattım. Kardeşim, benim evim yok ben fırında yatıyorum, benim bir nişanlım var seni onunla tanıştırayım onunla yaşarsın dedi. Ve beni o benimle beraber olan alçak orospuyla tanıştırdı. O da hemen ertesi akşam, yani dün akşamki sarhoşa sattı beni. İşte bu akşam da seninleyim. Ne yaparsın kardeşim de çok alçakmış..."

Bende bir kabahat yoktu ama gene de utandım, kendimi yana çekmek, dokunmamak istedim. "Kaçma, sen hoşuma gidiyorsun, o pislerle yattıktan sonra seninle seve seve yatarım," dedi. Ne yapacağımı şaşırmıştım, acımıştım da. Ama ne yapabilirdim? Şimdi fazla param yok yanımda. İki gün sonra buluşalım ben senin yol paranı, harçlığını öderim (Mithat'a söylerim, o verir diye düşündüm) git babanın yanına dedim. "O namussuz polis beni rahat bırakmaz ki," dedi. Baban seni başka bir şehirde bir tanıdığının yanına koysun dedim. Pek aklı yatmadı ama, "Peki," dedi. İki gün sonra Taksim Meydanı'nda -saatini de tespit ettik- buluşacaktık. Ben öbür tarafa dönüp uyumak istedim. Beni tuttu kendine çekti. "Bu bana hakaret olur," dedi. Kendi kendime çattık belaya dedim. Yavaş yavaş ben de duruma alıştım. O gençti, güzeldi, hoşuma da gidiyordu. Ben de gençtim, benim de şehevi arzularım vardı. Şehvetimizi tatmin etmek için (para için de olsa) onlar bizi buraya getirmişlerdi. Her ne ise olan olmuştu. Az sonra ikimiz de birbirimize şehvetle sarıldık, bütün gece boyunca delicesine seviştik. Anlaşılan onun da hoşuna giden biriyle sevişmeye ihtiyacı varmış. Gün ışır ışımaz hemen giyinip dışarı çıktım. Kafam karmakarışık, vücudum yorgun ama üstümde tatlı bir rahatlık vardı. Yavaş yavaş evime yürüdüm. Eve gelince de hemen yatağa girdim. Bütün gün uyumuşum.

Bu olayda insani facia bir değil, iki değil. Evvela polisin, yani cemiyetin nizamını intizamını korumakla sorumlu olan bir şahsın durumu. Otoriteyi, vazifeyi kötüye kullanma vs. gibi. İkincisi, kızın erkek kardeşinin durumu. Zavallı kız yegâne kurtuluşu kardeşinin yanına gelmekte buluyor (polisin nüfuzu altında andığı şehirden kaçıp sığınabileceği yegâne yer); o ise orospuluğa düşmekten kaçan

kız kardeşini kendi eliyle orospuluğa sevk ediyor. Üçüncüsü, genç bir ailenin 3-5 kuruş kazanmak için çocuklarının odasını böyle bir şeye tahsis etmeleri veya etmeye mecbur kalmaları.

Tabii ki her orospu, böyle bir tane değil, müşterisine göre bin bir hikâye uydurur denebilir. Bin bir tane değilse de muhakkak ki her orospunun sosyal bir hikâyesi vardır. Bu kızın anlatım şekli, hüngür hüngür ağlayışı, giyinişinde, süslenişinde ve fizyonomisinde bir orospu hali görememem beni anlattıklarına inandırdı. Bu hadisenin sonraki günlerinde gelişme şekli de bana hak verdirtti.

Ertesi gün Mithat'la buluştum, başımdan o akşam geçenleri anlattım. O da bir Anadolu çocuğuydu (aile münasebetlerinde, namus meselelerinde ne de olsa Anadolulular görgü ve terbiye şekilleri sebebiyle daha sofu, daha hassastırlar), hemen "Kıza yardım edelim," dedi.

Kararlaştırdığımız gün ve saatte, kararlaştırdığımız yere Mithat'la beraber gittik. Kız gelmedi. İki hafta sonra ona tesadüfen Taksim'de rastladım, o kadar değişmişti ki zor tanıdım. Güzel düz saçlarını kıvırcık yaptırmış, kaşlarını incecik çekmiş, boyanmış boyalanmış, soytarıya, daha doğrusu tipik orospuya dönmüş. Sesi kalınlaşmış (içkiye ve sigaraya başlamış olmalı), giyinişi basitti, o da orospulaşmış. Bütün bu değişmeler için, yeni mesleğinin ona damgasını vurabilmesi için iki hafta kâfi gelmişti. İki hafta evvel bu kızda saydıklarımın hiçbirisi olmadığına göre, yine onun dediği gibi orospuluğa yeni başlamıştı. Dahası var, o zamanlar henüz dejenere olmadığı için parayı almaya da gelmedi. O gün niye gelmedin diye sorduğumda, "Babama gidemem. Babamdan habersiz buraya gelmiştim. Babam beni eve almaz ki!" dedi ve omuz silkti. Halbuki parayı alır yine gitmeyebilirdi. Sizler ister inanın ister inanmayın. Ben anlattıklarına inanmıştım o zavallı kızın ve hâlâ da inanıyorum. Onun için de çirkin de olsa, sosyal bir faciayı gösterdiğinden yazmayı lüzumlu buldum ve yazdım.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2 Mart 1944 akşamı Basri bana geldi. Akşam yemeği beraber bizde yedik. Daha sonra buluşacağı biri varmış ona gitti. Biraz sonra ben de gezmeye sokağa çıktım. Hava soğuktu, çabuk döndüm. Odamıza girdim ki ablamdan başka iki adam daha beni bekliyor. Oda altüst edilmiş, yatakların, yastıkların yünleri dahi dışarı çıkarılmıştı. Ablamsa sapsarı, ne olduğunu anlamamış, korkulu gözlerle bana bakıyordu. Sivil siyasi polis evimi basmıştı. Biraz daha yaşlıcası (adını sonradan öğrendim, meşhur Parmaksız Hamdi) yanıma yaklaştı, cebinden bir kâğıt çıkardı, benim el yazımla yazılmış bir pusulayı gösterdi. "Bunu sen mi yazdın?" dedi. El yazımdı, inkâr edemezdim, evet dedim. Hemen sevindi, gözleri parladı. "Bak oğlum, bizim seninle alakamız yok, senden istediğimiz bize Hasan İzzettin Dinamo'nun evini göster, o kadar!" dedi. Bilmiyorum dedim. Bu defa ikincisi araya girdi (o da Birinci Şube Müdürü Zeki Akalın'mış), "Nasıl bilmezsin gâvur oğlu gâvur! Oku pusulanı!" diye üstüme yürüdü. Araya yine Parmaksız Hamdi girdi. "Bak oğlum sen daha gençsin. Ben senin baban yerindeyim. Bizi yorma, söyle yerini, biz işimize gidelim sen de üniversitene devam et. Eğer dik kafalılık edersen, biz sana söylettirmesini biliriz. Ama o zaman senin için geç olur. Bir daha üniversitenin de yüzünü göremezsin!" dedi. Ben tekrar bilmiyorum deyince, Zeki Akalın "Yürü karakola!" dedi. Beni aşağı indirdiler. Zavallı ablam ağlamaya başladı. Dışarıda köşede, karanlıkta polis arabası bekliyormuş. Oraya yürüdük. Baktım benim eski oda arkadaşım Mehmet kafasını eğmiş içinde oturuyor. Beni de içine soktular. Birinci Şube Müdürü şoföre, "Çek mahalle karakoluna," dedi.

İnkârla benim niyetim zaman kazanmaktı. Bazı şeyler ortaya

çıkmış, daha da çıkacaktı. Bunları tevil edecek, akla yakın, inanılabilir birer yalan uydurmam gerekiyordu. Her şeyden evvel de ellerine geçen benim pusulama dair, Dinamo'nun nerede olduğunu bilmediğime dair. Şimdilik benden istedikleri buydu. Diğerleri sonra gelecekti.

Olup bitenlerin anlaşılabilmesi için bazı olayları açıklamam gerekir. Polislerin evimi basmasından bir hafta evvel kunduracı Efe Selahattin'in evine gitmiştim (o da bizim gruptandı). Hasan İzzettin Dinamo da o ara Efe'de kalıyordu. Dinamo şiir şeklinde Leningrad Destanı'nı yazmış bitirmişti. Sonra da Stalingrad Destanı'na başlamıştı. Şiirleri hadiselerin tarihlerine göre sıralayabilmesi için günlük gazetelere ihtiyacı varmış. Dinamo asker kaçağıydı, aranıyordu. Kütüphanelere gidip bu işi kendisi başaramazdı. "O devrin günlük gazete koleksiyonunu bulabilir misin?" diye bana sordu. Ben de senin de tanıdığın (galiba ikisi de Amasya yetimhanesinde kalmışlar, oradan birbirlerini tanıyorlardı) Mehmet günlük gazeteleri saklar, ondan alır ve sana buraya getiririm dedim. Oradan çıkınca hemen Mehmet'in odasına (bizim eski müşterek odamıza) gittim. Anahtarım vardı. İçeri girdim ve bir kâğıt üzerine, "Mehmet, bugün Dinamo'yu gördüm. Leningrad Destanı'nı bitirmiş. Onları tarihlerine göre sıralayabilmek için günlük gazete koleksiyonuna ihtiyacı varmış. Biliyorsun, o asker kaçağı. Bu işi gidip kütüphanelerde kendisi yapamaz. Bu tarihlere ait gazete koleksiyonunu bulabilir misin diye bana sordu. Hemen sen aklıma geldin. Rica ederim, gazeteleri çıkar masanın üstüne koy, ben tekrar gelir alırım ve Dinamo'ya götürürüm. Sevgilerle Hayk," diye yazmış ve kâğıdı masanın üstüne, iyi görülebilir bir yere koymuş, kapı açılınca uçmasın diye de bir bıçak batırarak masaya tespit etmiştim. 2 Mart akşamı Mehmet'i tevkife gelen polis, masasının üstünde benim bu kâğıdımı bulmuş. Mehmet'e benim adresimi sormuşlar, Mehmet benim evimi göstermekten başka bir çare bulamamış ve evimi göstermiş. Mehmet'i kim vermiş, niye vermiş bilmiyorum şu anda. Bildiğim bir şey varsa Mehmet'in benden başka herhangi biriyle partili bağı yoktu. Mehmet'in evini basanların bana gelenler olduğunu da sanmıyorum. Masanın üzerindeki pusuladan Dinamo'nun benim evimde kaldığı manasını çıkarmışlar herhalde.

Sonra da yeni gizli neşriyatı Dinamo'nun yaptığını sanıyorlarmış (bu hususu sonra öğrendim).

Dinamo, Efe Selahattin'den evvel yine eskiden tanıdığı Kulelili Muzaffer'in evinde de kalmıştı (Ben Muzaffer'i yalnız adıyla ve biraz da geçmişiyle tanıyordum. Şahsen tanımam). Muzaffer galiba Nâzım Hikmet davası sırasında yakalanmış, 4 sene hapis yatmış, Kuleli Askerî Lisesi'nden de atılmıştı. Muzaffer hapisten çıkınca parasız kalmış. Polis iş bulup çalışmasına mani olmuş. Muzaffer her iş bulduğunda iki gün sonra siyasi polis gelip onu bulduğu işten attırıyormuş. Muzaffer bu hayata dayanamamış, başka çıkar yol da bulamayınca polise satılmış (inanç ve karakter meselesi). Bundan hiçbir eski ahbabının haberi yok. Dinamo şair, sanatkâr, gizli çalışmamış, ağzı da gevşek. Bir grup kurduklarını, yakında gizli neşriyata geçeceklerini Muzaffer'e anlatmış. Hem Dinamo'yu güya evinde polisten saklayan, hem de artık polis olan Muzaffer, Dinamo'nun bu sözlerini hemen polise rapor etmiş. Öyle ki siyasi polis gizli grubun (Dinamo tanınmış bir komünist yazar olduğundan onu bu grubun başı sanıyor. Belki de Dinamo Muzaffer'e kendisinin grubun başı olduğunu söyledi veya belki de Muzaffer raporunda böyle yazdı) yakında gizli yayına geçeceğini biliyor ve pusuda bekliyormuş. Gizli yayın başlayıp, gizli neşriyat polisin eline geçince tevkifat başlamış. Bir tesadüf neticesi benim pusulam ellerine geçince de Dinamo'nun (yani Muzaffer'in raporuna göre teşkilatın başı, hiç olmazsa gizli yayını yapanın) benim evimde saklandığını sanmışlar, Dinamo'yu yakalama şerefini kimseye vermemek için Birinci Şube Müdürü ve Birinci Şube Komünist Masası Şefi bizzat evime gelmişlerdi. Yoksa benim gibi bir Ermeni talebenin evini aramaya herhalde bu kodamanlar gelmezdi. Dinamo'yu bende bulamayınca, bu defa da hazır yola çıkmışken bir an evvel benim vasıtamla (yerini bildiğime göre) ele geçirmek, Dinamo'suz Birinci Şubeye geri dönmemek istemişler. Bu yüzden de normal olarak beni müdüriyete götüreceklerine, âdetlere uymayan bir şey yapmışlar, dayak atmak için beni mahalle karakoluna götürmüşlerdi. İki tokatla benden istediklerini alabileceklerine emindiler herhalde, öyle ya, onlar bu sahanın en tecrübeli insanları, işlerini bilirler. Ellerinde de el yazımla pusulam olduktan sonra benim gibi

zibidiyi konuşturmak için mahalle karakolu yeter de artardı bile.

Polis otomobili karanlıkta mahalle karakolunun önünde durdu. Birinci Şube Müdürü hemen karakola girdi. Polisler selama durdular. Onun arkasından da ben ve Parmaksız Hamdi. Birinci Şube Müdürü karakol polisine, "Sesi dışarıya çıkmayacak arka bir odanız yok mu?" dedi. Karakol polisi, "Var efendim," deyip hemen öne düştü bir kapı açtı. Evvela müdür, arkasından ben ve Parmaksız Hamdi, en sonra da karakol polisi bu arka odaya girdik ve kapıyı kapadılar. Kapının kapanmasıyla beraber müdürün tokadı suratımda şakladı. Gözlüğüm yerinden fırladı ve bir köşeye yuvarlandı. Parmaksız Hamdi bir kenara çekilmişti. Zeki Akalın orta yapılıydı, öyle iri yarı biri değildi. Hindi gibi kabardı. Burası onun çöplüğüydü. Yakamdan tuttu. "Söyle bakalım", dedi, "nerede o Dinamo denen hergele?" Bilmiyorum dedim. "Ne! Bilmiyor musun?" Kâğıdı Hamdi'den aldı. "Ulan burada gazeteleri Dinamo'ya götüreceğim demiyor musun? Bilmiyorsan nasıl götüreceksin? Yoksa Allahla mı? Sizin Allahınız Marks'la mı yollayacaktın!?.." Bundan sonra başladı her taraftan tokat, yumruk, tekme yağmaya. Beni ortalarına almışlardı, vur abalıya. Anlaşılan benim ciyak ciyak bağıracağımı tahmin etmiş olmalılar ki arkada, sesin dışarı çıkmayacağı bir oda aramışlardı. Tahminleri yanlış çıkmış, ağzımdan ancak sorduklarında bilmiyorumun dışında tek ses çıkmamıştı.

Zeki Akalın "Yeter!" dedi, durdular. Yüzüme ters ters baktı. Canavara dönmüştü. "Yürü müdüriyete, bak orada nasıl bülbül kesilirsin!" dedi. Gözlüğümü alabilir miyim yerden diye sordum. Geber der gibi, "Al!" dedi.

Tekrar arabaya bindik, polis müdüriyetine, Sansaryan Han'a geldik. Birinci Şube en üst kattaydı. Ve kapısında iki ay vardı. Doğru Zeki Akalın'ın odasına götürüldüm. Arkamızdan genç birkaç sivil polis de içeri girdi. Zeki soyunurken, "Falakayı ve kızılcık sopalarını getirin!" diye emretti. Kızılcık sopaları kelimelerini bilhassa üzerlerine basa basa söylemişti. Falaka ve kızılcık sopaları geldi. Falakayı duymuştum, ama ilk defa şimdi görüyordum ne mene şey olduğunu. Kemençe yayının büyüğü gibi bir şey. Koca bir sopa ve iki uçlarına bağlanmış parmak kalınlığında bir ip. İki polis aniden ayaklarımdan çekerek beni yere düşürdüler. Ayakkabılarımı ve

çoraplarımı çıkarttılar. Pantolonumun paçalarını da biraz yukarı sıvayarak iki ayağımı iple odun arasına soktular. Odunu artık dönmeyecek hale gelene kadar büktüler. Ve tabanlarımı havaya kaldırdılar. İyice canım yanmıştı. Böylece yeni emri bekliyorlardı. Zeki oturduğu koltuktan kalktı, yüzü memnun, "De bakalım, gazeteleri nasıl, nerede Dinamo'ya verecektin?" diye bir daha sordu. Bilmiyorum dedim. "Vurun, öldürün şu köpeği!" diye haykırdı. Ben bana lazım olan zamanı kazanmış, diyeceğim yalanı hazırlamıştım. Ancak sopadan evvel söylersem inanmayabilirler diye sopaya dayanabildiğim kadar dayanacak, ancak ondan sonra sopaya dayanamamış gibi yapacak, yaygarayı koyverecek, diyeceğim, diyeceğim diyecek ve uydurduğum yalanı yuvarlayacaktım.

Bir yanda bizzat Zeki'nin kendisi, yanında genç bir polis, her ikisinin ellerindeki kızılcık sopaları tabanlarımın üstünde inip kalkıyordu. Öyle vahşice vuruyorlardı ki kendi solumalarından çıkan sesler, hıh hıh'ları, kızılcık sopalarının tabanımda çıkardıkları sesleri bastırıyordu. Eğer davaya büyük inanç olmazsa, eğer dava arkadaşlarını (her ne sebeple olursa olsun) ele vermenin şerefsizlik ve hainlik olduğu inancı olmazsa, yapılan aşağılamaların hıncı olmazsa falakaya dayanılamaz. Dayanma, dayanabilme ne kuvvet ve ne de sıhhat meselesidir. Sadece inanç meselesidir. Şerefini yüksek tutma, biraz da kafanı kullanabilme meselesidir.

Bu dayak faslı ne kadar sürdü hatırlamıyorum. Artık ilk anlardaki kadar ağrımıyordu tabanlarım. Herhalde tabanlarım şişmiş, sinirler zedelenmiş, hassasiyetlerini kaybetmişlerdi. Dayakçılar da yorulmuş, terler ağızlarından, burunlarından akıyordu. Benim de sabrım son haddine gelmişti. Başladım bağırmaya ay... oy... vay... Gittikçe hem sesimin tonunu, hem de temposunu artırdım, insan bir defa bağırmaya başladı mı bu ton ve tempo istemesen de kendiliğinden artıyordu. Nihayet, durun söyleyeceğim, söyleyeceğim diye bağırdım. Zaten onlar da bunu bekliyorlardı. Belki çok dayanmış, gecikmiş, benimle beraber onların da canını çıkarmıştım. Düşünmeye fırsat vermemek için falakayı durdurmalarıyla beraber çabuk söyle diye bağırması bir oldu Zeki'nin. 10 Mart pazar günü öğleden sonra saat 14'te Karaköy'de Beşiktaş'a doğru giden tramvay durağında elimde gazete paketleriyle bekleyecektim. Dinamo

bir otomobille oraya gelecek, paketi alacak o gene yalnız başına otomobille yoluna devam edecekti. Nereye gidecek, nerede kalacak bilmiyorum dedim. Zeki polise bağırdı: "Bakın takvime ayın 10'u pazar mı?" dedi. Baktılar pazardı. Ayın 10'unun pazar olduğunu evvelden bilmezsem tabii ki o şartlar altında hesap etmek zordu. Mart'ın 10'unda (Belki bu tarih pazara gelen tarih değil de bir başkadır, şimdi hakikisini hatırlamıyorum) pazar günü, bugünkü karım olan Anjel ve arkadaşlarının çay toplantıları vardı, beni de davet etmişlerdi. Söylediğim tarihin pazara geldiğini oradan sarih olarak biliyordum.

"Peki Dinamo'yu nerede gördün?" Şişli'den Mecidiyeköy'e giden yol üzerinde gezerken tesadüfen rastladım dedim. "Dediklerine inanmıyoruz. Bizi aldatamazsın. Bugünlük bu kadar yeter. Yarın sabah yine görüşeceğiz!" dediler. Bir kova soğuk su getirdiler. Ayaklarımı içine soktular. Tabanlarım yeniden zonklamaya başladı. Beni 3 numaralı hücreye götürdüler. Birinci Şube Müdürü'nün odasından çıkıp odanın tam karşı istikametinde yürüdün mü sağına aşağı inen merdivenler, soluna avluya bakan demir parmaklıklar geliyordu. Burayı da geçince bir kapıya geliniyor. Kapının hemen karşısındaki yere sonraları tabutlukları yaptılar. O zaman boştu. Sağa dönüp biraz yürüyünce solda büyük meydanımsı, salonumsu bir boşluk görülür, buraya da sonraları küçük küçük hücreler yaptılar. Daha sonra da bunlar karyolalı hücreler oldu. Buraya sapmadan dosdoğru biraz daha yürürseniz tam karşınıza 2 numaralı hücre gelir. Bu hücrenin hemen yanından soldaki kapıdan helanın önündeki sahanlığa gelirsiniz. Solda üç tane taş hücre, 3, 4, 5 numaralı. Sağda hela ve 2 numaralı hücrenin iç duvarı. 3 numaralı hücreyi açtılar (solda ve en uçta). Yüksekte küçük bir penceresi vardı. Pencere açıktı ve taş oda buz kesmişti. Mart'ın 2'si. Dışarda yağmurlu soğuk ve yaş bir hava vardı. Beni soydular. Üstümde yalnız kısa donumu bıraktılar. Ellerimi de arkamdan kelepçelediler. Kendileri dışarı çıkıp kapıyı üstümden kilitlediler. Tabanlarım zonkluyor, vücudumsa su gibi ter içindeydi (Dayağın zorundan olacak). Evvela beton zemine oturdum. Kıçım dondu. Ayağa kalktım. Bütün vücudumla üşümeye başladım. Saplıcan olup ölmemek için bir imkân kalıyordu. Vücudumu hareket ettirmek, ama nasıl? Kollarım

arkamdan kelepçeliydi, kollarımı sallayamazdım (yazık yegâne ağrımayan kısmım). İster istemez ayakta (parayla göbek atan çingene karıları gibi) başladım kıçımı belimi kıvırmaya. Bu hareketten yorulunca, bu defa da tabanlarımın bütün ağrısına rağmen başladım maymun gibi hoplamaya. Polisler kapıdaki küçük kontrol deliğini açıp beni seyrediyorlar, kahkahalarla gülüyorlardı. Eloğlu, düşman ağlayacak değil ya. Benim için mühim olan devamlı hareket halinde kalmaktı. Bir de sabaha kadar sorgusuz sualsiz serbest kaldığım bu devremde bir taraftan kendimi hareket içinde tutarken bir taraftan da yarın karşıma çıkacak yeniliklere ne cevap vereceğimi düşünmeye, onlara bir formül bulmaya mecburdum, bütün bu ağır şartlara rağmen. Bütün bu ihtimalleri bile bile bu davaya girmiştim. Kendi işimi ancak kendim halledebilir, kendim kolaylaştırabilirdim. Mesela odamda paketlenmiş birkaç yüz adet (galiba 800) Reşad'ın eşi Suat Derviş'in yazdığı *Niçin Sovyetler Birliği'nin Dostuyum?* adlı broşür vardı. Her ne kadar bunlar legal basılmış da olsa birkaç yüz tane olunca mahiyetleri değişirdi. Tabii ki bunları kimden aldığımı ve kimlere dağıtacağımı soracaklardı. Sonra evimde bir şapirograf makinesi vardı. Üniversitede bir talebeden, ucuz bulmuş, belki bir gün lazım olur demiş almıştım. Bunu da muhakkak bulmuşlardı, yarın ne yapacağımı, nerden aldığımı soracaklardı. En fenası da yoldaşlar diye başlayan, kendi el yazımla yazılı "Kadının ihtilalde rolü üzerine bir yazım vardı. Her ne kadar içinde parti, teşkilat lafları veya herhangi bir isim yoktuysa da bu konferansı kimlere verdin diye soracaklardı herhalde. Zaten içinde bu gibi kelimeler olmadığı için, bu konuşmayı belki bir başka defa daha lazım olur diye yırtıp atmamıştım. Bu pislikler dışında yegâne sevindirici taraf evimde gizli partiye, gizli neşriyata ait veya gizli partiye üye olduğumu gösterecek hiçbir doküman yoktu. Yazı masamın önündeki duvara asılı Alman-Sovyet cephesini gösteren bir harita vardı. Gazetelerden kesmiştim. Siyah ve kırmızı kâğıtlardan küçük küçük kesilmiş üç köşe bayrakları toplu iğnelere takmış, bunlarla cephenin son durumunu tespit ediyordum. Bunu da aldılar. Bunun yanında bir de Tolstoy'un ölüm yatağındaki resmi vardı. Sakallı görünce, Karl Marks'ın değil babanın resmini as dediler ve onu da aldılar.

Yüzlerce broşürün hikâyesi şöyleydi. Sebati Selimoğlu bunları güzelce paketlemiş, Galatasaray'daki Haşet Kitabevine satılmak üzere getirirken Basri'ye rastlamış. Basri de bir ucundan tutmuş, fakat geciktiklerinden kitabevi kapanmış. Basri o kadar ağırlığı bir daha geri götürmektense ben Hayk'ın evine götürürüm, sonra sen bir boş gününde oradan alır Haşet'e götürürsün demiş ve alıp paketleri bana getirmişti. Tevkifime kadar da daha almamışlardı. İşin fenası Sebati'yle aynı gün tevkif olunmamız (tabii ki bunu sonra öğrendim) ve daha fenası da tevkifatın başladığına dair bir haberin bana ulaşmamasıydı.

Tevkifat evvela Ankara'da yedek subay okulunda başlamış. Yedek subay okulunda karyolalar iki katlıymış. Üstte yatan bir partili, gizli parti neşriyatını okumuş (bu neşriyat yalnız parti üyeleri için yapılmıştı. Günün iç ve dış olayları üzerine partinin görüşünü belirtiyordu), sonra hemen yırtıp atacağına veya yakacağına kaputunun cebine koymuş. Meğer o koyduğu, altında yatanın kaputuymuş (bütün kaputlar birbirine benzer). Bu gizli yayını cebinde bulan altta yatan talebe, bunu bir provokasyon sanmış ve hemen okul idaresine koşmuş cebimde böyle bir neşriyat buldum diyerek. Böylece de tevkifat başlamış. Sonra Ankara'dan İstanbul'a sıçramış tevkifat.

Evet, bu broşürleri sana kim verdi? Sen de kimlere dağıtacaktın diye yarın bana soracaklardı. Ne Sebati Selimoğlu'nu ve ne de Basri'nin adlarını verebilirdim. Peki kim verdi? Gökten zembille inmedi ya? Kafamda bir tip yarattım. Bu tipi unutmamak, her sorduklarında başka başka şekillerde tarif etmemek için üç tanıdığım kişiyi birleştirerek bir tip yaptım. Birinden kafasını (yani kafa yapımını, suratını ve rengini), ikincisinden vücut yapımını, üçüncüsünden de elbiselerini aldım. Adı? Adını bilmiyorum. Bunun gizli bir insan olduğunu hissettim, adını sormadım. Sormak hem terbiyesizlik olacak, hem de beni küçültecektir. Bunları bile bile gene de sorsam hakiki adını söylemeyecek, uydurma bir ad verecekti diyecektim. Peki kim tanıttı? Hasan İzzettin Dinamo. Dinamo nasıl olsa aranıyordu ve saklıydı. Yerini de nasıl olsa vermemiştim. İfademde duracak ve bundan sonra da vermeyecektim. Eğer ilerde başka bir kanaldan ele geçerse Dinamo çok çok haklı olarak yalan

diyecekti ama partili olmadığından, partiye, parti faaliyetine ait bir şey bilmediğinden hiçbir şey ele veremeyecekti. Mühim olanı buydu. Hak etmediği halde biraz sopa yiyecek, bir zaman için müdüriyette kalacak, sonra Partiyle bağı olmadığı tespit edilecek ve yine dışarı çıkacaktı. Bu kadarcık bir tevkifatın ve terörün zararı değil, insanın olgunlaşması bakımından faydası olurdu.

Bunları kimlere dağıtacaktın sorusuna ise hakikati olduğu gibi anlatacaktım. Yani Dinamo'nun bana tanıttığı adını ve yerini bilmediğim bu adam evimi biliyordu. Bir hafta evvel bu broşürleri Haşet Kitabevine götürmüş. Biraz geç kaldığından kitabevi kapanmışmış. Bir daha geri götüreceğine oraya yakın olan benim evime getirdi ve bana durumu anlattı. Eğer kabilse böylece sende kalsın yarın veya öbür gün gelir senden alırım Haşet Kitabevine götürürüm dedi. İçlerinde ne var diye sordum. Cebinden bir numune çıkardı gösterdi. Normal basılmış legal bir yayındı. Ben de peki dedim. Tevkif olunduğum güne kadar gelip almadı. Böylece de aramada odamda bulundu. Zaten saklı da değildi. Güzel paketlenmiş ortada duruyorlardı. Evet, bunları kimlere dağıtacaktın veya kime verecektin sorularını böyle cevaplandıracaktım. Bu sözlerime polis inanır mıydı? Mantıklıydı, inanmak isterlerse, inanabilirlerdi. Tabii ki inanmıyor gösterip beni yeniden falakaya yatıracaklardı. O onların işiydi. Benim işimse dayak altında dahi bu ifademde ısrar etmek olacaktı.

Peki, yazımı nasıl tevil edecektim? Ona da şöyle bir formül buldum:

Benim herhangi gizli veya açık bir teşkilatla ne bağım ve ne de irtibatım var. Ama ben komünist fikirliyim. Marksizme-Leninizme inanıyorum. Yalnız inanmakla kalmıyor bu fikirlerin memleketimizde de tatbik sahasını bulmasının memleketimizin, halkımızın menfaatine olduğuna da inanıyorum. Ama ben politikacı değil doktor olmak istediğimden, tahsilimi de bu sahada yaptığımdan bu fikirler için aktif bir faaliyet yapmak bana düşmez, beceremem de. Fakat böyle bir faaliyet yürüten insanlara karşı sempatim vardır, onlarla doğrudan doğruya beraber çalışmasam da manen ve madden yardım etmek isterim. Bunun için de teorik olarak kendimi geliştirmem gerekir. Elinizdeki bu yazı teorik olarak ne derece

geliştiğimi, bu işi ne dereceye kadar becerebileceğimi tecrübe etmek için ele alınmış bir deneme yazısıdır. Kimseye okunmamıştır.

Bunu niye böyle formüle ettim? Dikkat edilirse polisin hoşuna gidecek birçok itiraflarda bulunuyordum, polise bir şeyler veriyordum. Fakat verdiğim şeyler aynı zamanda davayı müdafaa mahiyetindeydi ve şahsıma aitti Partiye değil. Mühim olanı saklayabilmek için, inanılır bir hale getirebilmek için, inanılmasa dahi kabul olunabilir, sopa altında gargara edilebilir bir hale getirmek için şahsımdan bu fedakârlığı yapmaya mecburdum.

Sabahleyin genç bir polis kapımı açtı. Kolunun altında elbiselerim vardı. Onları yere attı. Kollarımdan kelepçeyi çözdü. "Giyin, müdüre çıkacaksın," dedi. Üstümü giyindim. Ayakkabılarımı giyinmek zor oldu. Ayaklarım şişmiş, ayakkabılarıma sığmıyordu. Zar zor o işi de yaptım. Topallaya topallaya Birinci Şube Müdürünün odasına girdik. İçeri girmemle beraber şak diye tokadı yemem bir oldu. Gözlüğüm kırılmış, yarısı bir yana, öbür yarısı başka bir yana gitmişti. Sorgusuz sualsiz bu da ne oluyor diye şaşırmam daha geçmemişti ki Zeki, "Dün gece Hasan Basri sendeymiş, niye söylemedin?" dedi. (Basri bana sık sık geldiğinden ev sahibi onu adıyla tanırdı. O söylemiş). Bana böyle bir soru sormadınız dedim. "Ulan biz mi soracağız? Her şeyi sen söyleyeceksin!" dedi. Yani arkadaşlarımı mı, tanıdıklarımı mı bilmek istiyorsunuz dedim ve cevap beklemeden başladım bizden olmayan, daha çok bize karşı olan tanıdıklarımın adlarını saymaya. "Ulan senin her tanıdığından bana ne! Beni alakadar eden partili komünist arkadaşların!" diye kükredi müdür efendi. Benim bu cinsten arkadaşım yok. Hem eğer biri partiliyse partili olduğunu bana mı söyleyecek sanıyorsunuz dedim. Bu defa daha çok kükredi: "Bir de bana ders vermeye mi kalkıyorsun!" dedi. Bir tokat, bir tekme daha attı. "Götürün, akşama görüşürüz!" dedi. Genç bir polis parçalanan gözlüğümü yerden topladı elime verdi, beni dışarı çıkardı. Bu defa üç numaralı akşamki hücreme değil, koridor üzerindeki büro odalarından birine götürüldüm. Kapının yanına bir sandalye koyup beni oturttular. Gözlüğüme baktım. Her iki göz kısmını birleştiren ve burun üzerine gelen kısım ortasından kırılmıştı. Beni getiren polisten biraz aseton rica ettim. Kadınlar tırnak cilalarını çıkartmak için kullanırlar dedim. İyi adammış, bir

polis kadından almış biraz sonra getirdi. İyi yapıştırmadı ama idare ederdi. Bütün gün bu sıcak odada kaldım. Geceki üşümeme karşı bütün gün bu sıcak odada oturmak beni dinlendirdi, bana iyi geldi. Halbuki ben sabah yine falakaya yatacağım sanmıştım. Ya benim, evde bulunanların tetkiki daha bitmemiş, raporu daha müdürün eline geçmemişti veya falakayı yalnız geceleri atıyorlardı. Bu son şekil daha mantıkiydi. Zeki'nin odası koridora açılıyor. Koridorsa gireni çıkanı belli olmayan avluya bakıyordu yukardan. Arada duvar değil demir parmaklıklar vardı (Biz Ankara'ya sevk olunduktan sonra tevkif olunan Hasan Basri yapılan teröre dayanamayıp bildiklerini söyleyebilme ihtimalinden korkmuş, hain olarak yaşamaktansa ölmek daha iyidir deyip bu demir parmaklıklardan dört kat aşağıdaki taş avluya atmıştı kendini). Basri için yediğim tokat, tekme, polisin sabah şerifleriniz hayrolsunuymuş. Bundan sonra bir daha bana Basri hakkında tek kelime sormadılar.

Akşam olup iş saati bitince tıklım tıklım sivil polisle dolu odalar boşalırdı. Bütün Birinci Şube siyasi tutuklularla nöbetçi polislere kalırdı. Kısa zaman için bir sessizlik, bir durgunluk çökerdi etrafa. Tıpkı fırtınadan evvelki durgunluk gibi. Sonra gidip gelmeler, koşuşmalar başlardı. Onu da bağırmalar, tokat sesleri, falakanın sesi, ahh... off... vay... gibi bağırmalar, acı acı inlemeler takip ederdi. Bütün bu insan, alet ve ayak sesleri birbirine karışır, Birinci Şube'nin akşam senfonisi meydana gelirdi. Peki, ne idi bu insanların günahı? Kendi anlayış ve düşüncelerine göre vatandaşlarına dahi insani, daha adil, daha hür, insanın insanı istismarını ortadan kaldıracak bir sistem kurmak. Büyük Nâzım'ın dediği gibi:

"Hep bir ağızdan türkü söyleyip hep beraber sulardan çekmek ağı, demiri oya gibi işleyip hep beraber, hep beraber sürebilmek toprağı, ballı incirleri hep beraber yiyebilmek, yarin yanağından gayrı her şeyde her yerde hep beraber!" diyenlerin seslerini boğmak için kurulmuştu bu işkence evi, cellatlarıyla, zindanlarıyla, tabutluklarıyla, falakalarıyla beraber.

Biraz sonra beni de aldılar yine Zeki Akalın'ın odasına götürdüler. Bu defa da koskocaman biri vardı Zeki'nin yanında (sonradan öğrendim, Umum Müdür Ahmet Demir'miş). Bana yer gösterdi. "Söyle bakalım, evinde bulunan 800 broşürü kimden aldın

ve kimlere verecektin?" Gayet nazik ve sakin görünüyor veya görünmeye çalışıyordu. İkimiz birbirimizi ilk defa görüyorduk. Ben de bu soruyu zaten bekliyordum. Onun için de bir gece evvelden vereceğim ifademi kafamda hazırlamıştım ve daha evvelki sayfalarda muhteviyatını yazmıştım. Hazırladığım cevabı yavaş ve sakin bir şekilde anlattım. O da sükûneti muhafaza ediyor, gayet ciddi dinliyor görünüyordu. Sözlerimin sonunda birden suratının ifadesini değiştirdi, ayağa kalktı, üstüme doğru yürüyerek, "Ulan bizi çocuk yerine mi koyuyorsun? Seni buraya masal dinlemek için çağırmadık. Yatırın şu gâvurun komünistini!" diyerek bağırdı. El pençe hazır duran polislerden ikisi hemen beni yatırdı. Ayakkabılarımın bağları zaten söküktü, çektiler ayağımdan. Ayaklarımı falakaya taktılar, havaya kaldırdılar. Ahmet Demir daha da yaklaştı bana ve "Tekrar soruyorum. Bu broşürleri sana kim verdi?" dedi. Anlattım efendim. Adını bilmiyorum. Eğer samimi olmasaydım uydurma bir ad söyleyebilirdim. "Nerede oturuyor?" Bilmiyorum efendim. Ceketini çıkarıp koltuğun üstüne attı. Kızılcık sopasını eline aldı, başladı bütün kuvvetiyle tabanlarımı dövmeye. Zavallı tabanlarım zaten dün geceden harap bir haldeydiler, üstlerine zorla basıyordum. Dün geceki gibi kendimi tutamadım. Tabanıma her sopa inişinde ayy... vayyy... diye bağırmaya başladım. Birkaç kere sesimi tutmak için gayret ettimse de beceremedim. Artık bana bir alternatif kalıyordu. Ölümden de ötesi yok ya demek kendi kendime. Bunu deyince biraz rahatladım. Belki de rahatlamaya sebep tabanlarımın artık uyuşmasıydı. Onlar da böyle düşünmüş olacaklar ki Ahmet Demir falakayı durdurdu. "Su getirin!" dedi. Bir kova su getirdiler, ayaklarımı içine soktular. Soğuk su yeniden ayaklarımın kan devaranını düzeltince başladılar yeniden acı acı zonklamaya.

Sonra iki polis koltuklarıma girdi ve başladılar beni odada aşağı yukarı yürütmeye. Ahmet Demir yeniden bağırdı: "Yeter, yatırın falakaya!" Halbuki ben dayak faslı bitmiş, bunu da atlattım sanmıştım. Demir, "Tekrar ediyorum, kimden aldın broşürleri? Masal istemem!" dedi. Hakikati söyledim, bu kadar sopaya rağmen saklayabilir miydim sanıyorsunuz dedim. "Masal istemem dedim sana. Seni bize sayıyla mı verdiler? Ya hakikati söylersin, ya buradan ölün çıkar!" dedi. Bunu anlamak için alim olmaya lüzum yok

diye cevap vermek istedim. Ancak ilk kelime ağzımdan çıkmıştı ki tabanlarım başladı dövülmeye. Cümlenin sonunu getiremedim. Elimden başka bir şey gelmediğine göre başladım yine dayanamayıp ayy... oy... diye bağırmaya. Bu dayak faslı ne kadar sürdü bilmiyorum. Bana çok uzun, adım adım ölüme yaklaşan bir ömür kadar uzun geldi. Sonra birden falaka durdu. Bunu hiç beklemiyordum. Bana bu ölene kadar sürecek gibi gelmişti. Şaşkın şaşkın etrafıma bakındım. Vıcık vıcık ter içinde kalmıştım. O kadar ki terler gözlerimin içine girmişti, gözlerim yanıyordu, kafam da müthiş ağrıyordu. "Su getirin" diye bağırdı Ahmet Demir. Yine bir kova su geldi. Evvela elleriyle yüzüme biraz su serptiler, sonra yine ayaklarım içine sokuldu kovanın. "Götürün yerine." Kulaklarıma inanamıyordum. Demek bu fasıl da bitmişti. Demek bunu da atlatmıştım. İki polis ayakkabılarımı elime verdi, koltuklarıma girip beni aldıkları odaya geri getirdi. Hemen masalardan birinin üstüne uzandım. Baktım beni bekleyen polis ses çıkarmıyor. Masanın üstüne bir de sandalye koydum ve ayaklarımı yukarı kaldırdım. Biraz dinlenmek istiyordum. Bilhassa da kafamı dinlendirmek. Ama kafam durmuyor, olanlar, daha da olacaklar sinema şeridi gibi kafamdan geçiyordu. Her şey iyi gitmişti de şu yazım hakkında niye bir şey sormamışlardı. Bir defada o da aradan çıkardı. Yağma mı var, herifler sadist, bir dayakla iki mesele birden bitsin? Belki yarın akşam yine falakaya yatıracaklar. Bu kadar kısa zamanda tabanlarım bir falakaya daha dayanır mı? Bari bu defa kıçıma vursalar? Vururlar mı? Tabanlarım dayanamayacağı için asıl oraya vuracaklar. Ha bir de şapirograf vardı. Tabii onu da soracaklardı. Bunlar benim bildiklerim. Ya başkaları benim hakkımda birşeyler söylerlerse? Ya eski hesaplar açılırsa? Grubumuz, makineler, kimden aldın? Hiçbir şey düşünmek istemiyor, hepsini kafamdan kovmak istiyordum. Neyle, nasıl kovacaktım? Süpürgenin sapını herhalde kafama vuracak değildim. Sopa deyince hemen ayaklarım başladı zonklamaya. Sopanın daha lafından böyle zonklarsa, yarın akşam falakanın altında ne yapacaktım? Gene ölümden ötesi yok ya demekten başka çarem kalmayacak, ölümü bekleyecektim terör altında. İyi ya niye öleyim? Kendimi öldürtecek ne yaptım? Götleri tutuyorsa gitsinler vatanı satanları, yalnız toprağını değil, göğünü, yerin altını da

beraber satanları öldürsünler. Şu falaka da ne mendebur şey. Dur bakalım. Beterin beteri var demişler. Yani kazığa mı oturtacaklar? Nereye oturturlar bilmem ama Ahmet Demir faşistlerden terör metotlarını öğrenmek için Almanya'ya gitmiş, bu konuda staj yapmış. Belki doktora da yapmıştır. İnsanlara işkence yapma doktoru olmuştur. Almanya'da her mesleğin doktorluğu olduğuna göre bunun niye olmasın? Olur mu olur.

Bizim odaya sonra iki nöbetçi polis daha geldi. Tabanların hangi telden saz çalıyor diye yüksek sesle laf attılar bana. Kafamdan geçen şerit koptu, kendime geldim. Hangi telden mi? İnce telli, kalın telli, çifte telli. Hah tamamen çifte telli çalıyor. Benimle beraber göbek atmaya var mısınız dedim. "Haydi kalk" dediler. Ne kalkması be. Görmüyor musunuz, ayaklarım şişe şişe ramazan davuluna dönmüş, işte düştüm kapınıza bayramınız kutlu ola diye imsak davulunu çalıyor. Yiyecek bir şeyiniz varsa getirin, evvela karnımızı doyuralım dedim. İçlerinden biri, ya bu sözlerim hoşuna gitti ve de ciddiye aldı ya da acıdı, gitti yiyecek getirdi. Bana da buyur etmesin mi? Bunu hiç beklemiyordum. Şaka etmiştim. Teşekkür ettim, biraz helvadan, biraz da ekmekten aldım iştahla yedim. Şimdi aramızda yer taksimi yapacağız dedim. "Nasıl?" dediler. Ayağımı, tabanlarımı görüyorsunuz, hakikaten davul. Bu vaziyette ayağa kalkamam. Ben burada yattığım yerde göbek atarım, siz odanın ortasında dedim. Kah kah güldüler. Artık kafamı dinlendirmenin, kendimi eğlendirmenin yolunu bulmuştum. Sabaha kadar tekerlemeler yaptım, komik şeyler anlattım. Onlar da anlattılar, güldük (Ne üzerineydiler şimdi nereden hatırlayacağım).

Sabah olunca yine kapının yanına sandalye atıldı, yerimi aldım. Bu odanın memurları da masalarında yerlerini aldılar. Akşamki polisler arkadaşlarına parmakla beni gösteriyorlar ve dün gece hem Demir'in dayağını yedi (demek Demir'in dayağı meşhurmuş), hem de sabaha kadar bizi güldürdü diye anlatıyorlardı. Kısa bir zamanda odadakilerin bana karşı yüzlerinin ifadeleri değişmişti. Sempatiyle demek biraz fazla olur, ama artık bakışlarında dünkü kin yoktu. Bu değişmeye sebep ne olabilirdi. Ölesiye dayak yememe rağmen onları güldürmem mi? Tabii ki sebep buydu. Buraya gelen herkes, hareketleriyle, sözleriyle, gözleriyle yalnız ve yalnız onlara kinlerini

gösteriyordu. Muhakkak ki onlar bu binaya getirilen hiçbir tutuklu-dan güler yüz görmemişlerdi. Onlar benim kendimi güldürdüğümü, kendimi eğlendirdiğimi, gelecek günlerdeki sopalara dayanabilmek için sinirlerimi tedavi ettiğimi herhalde anlamamışlardı, anlamıyorlardı, anlayamazlardı da...

Gün içinde helaya giderken koridorda Sebati Selimoğlu'nu gördüm. İki polisin arasında Birinci Şube Müdürü'nün odasına giriyordu. O da beni gördü, belki topalladığımı da. Demek dün gece o kadar sopayı boşuna yemişim. Ben onu ele vermemek, onu buraya getirtmemek için adını vermemiş, yeni bir tip uydurmuş ve bu kadar sopa yemiştim. Onun da tutuklandığını, onun da burada olduğunu bilsem, broşürleri satılmaya vermek için Haşet Kitabevi'ne götürdüğünü, kitabevi kapalı olduğu için de tekrar geri götürmemek için bana bıraktığını, bir boş zamanında gelip benden alacağını ve tekrar Haşet Kitabevi'ne götüreceğini söyleyebilirdim. Böyle bir ifadeyle ne bilinmeyen bir arkadaşımı vermiş olurdum (Buraya Zeki'yi ziyarete gelmemişti herhalde) ve ne de ona fazla biryük yüklemiş olurdum. Olan olmuştu. İfademi vermiştim. Artık geri dönemezdim. Böylesi benim için daha iyi, daha şerefliydi. Yalnız kazık benim kıçıma girmişti. Ne yapalım? Buralara düştün mü dayağın azı çoğu hesap edilmemeliydi. Bunu hesap eden yanardı, artık bir daha tutunamazdı.

Sonra öğrendim, bu broşürleri Dinamo'nun tanıttığı bir insana bağlamam polisi tamamen başka yola sevk etmiş. Daha evvel de söylediğim gibi, sonradan polis olan Kulelili Muzaffer'in raporuna benim ifadem uymuş. Dinamo'nun bu hareketin başı olabileceği faraziyesini kuvvetlendirmiş. Böylece de polisin çalışmaları tamamen yanlış ve çıkmaz bir yola girmişti. Yani bütün kuvvet Reşat Fuad'ın ve onunla bağı olabilecek insanların aranmasına değil, Dinamo'nun ve Dinamo'ya bağlı olabilecek insanların aranmasına verilmişti. Buna paralel olarak da terör, bilhassa Dinamo'yla bağlı olabilecek insanlar üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu, hareket hesabına bir kazançtı. Böylece kilit noktalarını tutan birçok yoldaş ikinci plana düşmüşler, tazyik onların üzerinden yanlış, çıkmaz bir yola kaymıştı. Yani kilit noktalarındaki insanların gizlenmeleri ve de mahkemece suç delili sayılabilecek her türlü vesika ve aletlerin

saklanması veya yok edilmeleri için zaman kazanılmıştı, bu çok mühimdi. Ve ben bilmeden bunun böyle olmasında mühim rol oynamıştım. Belki bu sebeple Polis Umum Müdürü Demir hazretlerinin sopasını yeme şerefine nail olmuştum. Evimi aramaya Birinci Şube Müdürü'nün gelmesi şerefine nail olmam gibi. Benim rolüm mühimdi, yüküm ağırdı bu davada. Ama onların sandığı yönde değil.

Hayat bu. Tesadüfler bazen büyük roller oynar. Bazen lehimizde, bazen de aleyhimizde. Mesela burada yalanlarımın Muzaffer'in raporunu tesadüfen desteklemesi benim aleyhime fakat partinin lehine olmuştu.

Akşam olunca beni yine Birinci Şube Müdürü'nün odasına götürdüler. Bu defa Ahmet Demir de, Parmaksız Hamdi de yoktu. Onların yerini Komiser Şükrü (bu adı da sonra öğrendim) almıştı. Çok mendebur bir insandı. Zeki "Gel bakalım" dedi. Elinde hep o aklımı kurcalayan yazım vardı. Bana gösterip, "Bu senin el yazın mı?" diye sordu. Evet dedim. "Bunu nerede ve kimlere okudun?" dedi. Hiçbir yerde okumadım dedim. Gözüme sokar gibi yazıyı "Bak ulan 'yoldaşlar!' diye başlıyorsun. Yoksa yoldaşlar diye Allah'a, melaikelere mi hitap ediyorsun?" dedi. "Hem söyle bakalım senin grubunda veya hücrende kimler vardı. Sizin hücreye verilen vazife neydi?" Ben komünistim ama partili değilim. Benim ne grubum ve ne de hücrem var. "Ne? Komünistsin ama partili değil misin?" Evet efendim, benim partiden haberim yok dedim. Ve o ilk gece hazırladığım daha evvelki sayfalarda yazdığım düzme ifademi içtenlikle, ikna eder bir tonla anlattım. Bu rolümü o kadar iyi oynamıştım ki, sonunda bu düzme ifadeye neredeyse kendim de inanmıştım. "Komünistlikten ne anlıyorsun?" diye sordu Zeki. Komünist, Marksist ve Leninist bilgi, metot ve ölçülerini kullanarak, zamanı, iç ve dış şartları göz önünde tutarak antiemperyalist, antifaşist, antikapitalist bağımsız bir dış politika yürütülmesini isteyen, hem politik, hem ekonomik ve hem de sosyal bakımlardan hür bir vatan isteyen ve böyle bir vatanda yaşayan insanlar (vatandaşlar) arasındaki münasebetlerin daha adil, daha insani, daha kardeşçe tanzim edilmesini, insanın insan tarafından istismarının kaldırılmasını isteyen, bunların temini için de bütün büyük istihsal vasıtalarının, yeraltı

zenginliklerinin, bankaların, sigortaların, dış ticaretin millileştirilmesini isteyen, bu işin başarılmasında en başta işçi sınıfına büyük pay ve mesuliyetlerin düştüğüne, ayrıca bu büyük işin başarılması için bütün dünya işçi sınıfının dayanışmasına inanan ve bu dayanışmaya büyük kıymet veren vatanperverdir komünist dedim (Bu sözlerimin şu anda uydurulduğu sanılmasın. Bu ifadem hem polis dosyasında, hem sorgu hâkimine verdiğim ifademde, zannedersem hem de mahkeme önünde verdiğim ifademde de mevcuttur. Tabii tam tamına aynı cümle ve kelimelerle olamaz. Ama muhteva, ana fikirler aynıdır).

"Peki bu fikirleri nasıl pratiğe geçirecek komünistler? Gizli yeraltı teşkilatları kurarak, Sovyetler Birliği'nden para ve silah alarak, ihtilalle, zora dayanarak, sizin gibi düşünmeyenleri keserek mi komünizmi kuracaksınız? Sonra da karılar da dahil bütün mal ve mülklerin müşterek olduklarını mı ilan edeceksiniz?"

Tuhaf bir durumla karşılaşmıştım. Ben tekrar falakaya yatacağımı beklerken şube müdürü benimle politik hasbıhale geçmişti. Belki de sebep ben komünistim demem, bu konuda açık konuşmamdı. Poliste ben komünistim deyip davanın müdafaasını yapan bir tipe belki de ilk defa rastlıyordu. Ve belki de bu hasbıhal yoluyla benden çok şey koparabileceğini sanıyordu. Yahut da beni bir salon komünisti sanmıştı.

Birçok soruyu bir anda sordunuz. Müsaade ederseniz sorularınızı tek tek ve soru sırasına göre cevaplandırayım. Gizli yeraltı teşkilatı diyorsunuz. Komünistler legal çalışmaya taraftardırlar. Buna can atarlar. Ama legal çalışmalarına müsaade edilmediğine göre ne yapacaklar? Türkiye Komünist Partisi hepsi hepsi iki sene legal çalışabilme imkânı bulmuş. Bu legal şartlarda dahi kurucuları, başları Karadeniz'de öldürülmüş, cesetleri de denize atılmış; sonra hep arka arkaya tevkifatlar. Fındık kabuğunu doldurmayacak şeyler için işkenceler, aşağılamalar. Komünistlerin burjuva hükümetlerine itimatları kalmamış, ayrıca fikirlerini serbestçe müdafaa imkânı verilmeyince ya susacaklar, buna vatanperverlikleri müsaade etmiyorsa, o halde gizli çalışacaklar. Bunun üçüncü bir şekli yok. Onlar bu yolu kendileri seçmemiş, bu yola mecbur edilmişlerdir. Aradan bu kadar sene geçti işte görüyoruz. Ne imiş Hasan

Dinamo'ya rastlamışım, şair, bilgili, kibar bir adam benden normal çıkan günlük gazete istemiş, ben de peki bulurum demişim. Bunda, evvela mahalle karakolunda, sonra burada sopa yemem, falakaya yatırılmam, sonra da çırılçıplak kışta kıyamette kollarım da arkadan kelepçeli olarak açık pencereli taş bir hücreye atılmam için ne sebep var? Ne imiş Dinamo'yu bulmak istiyormuşsunuz. Bana ne? Ben sizin memurunuz muyum? Herif hem tanınmış komünist hem de asker kaçağı. Bugüne kadar olup bitenlerden gözü korkmuş, gizlendiği yeri hiç bana söyler mi? Ben de sormam ki zaten...

Daha devam edecek, içimi dökecektim. Zeki kıpkırmızı oldu. Ayağa kalktı. "Ben seninle iki entelektüel gibi konuşmak istedim ama sen çok ileri gidiyor, benim iyi niyetimi kötüye kullanıyorsun!" diye bağırarak beni susturdu. Polislere, "Alın götürün!" dedi. Sonra tekrar bana dönüp, "Çok vaktimiz var görüşürüz," dedi. Gene odama götürüldüm, kapının yanındaki sandalyeme oturtuldum.

Ne yapmıştım, nasıl Zeki'nin iyi niyetini kötüye kullanmıştım? Bana sualler sormuş, ben de cevaplandırmaya çalışmıştım. Söylediklerimde ne bir yalan ve ne de bir komünist propagandası vardı. Evet evet, ben bir hiç için bana yapılan terörün bir kısmından bahsetmiştim ki, onu yapan bizzat kendisiydi. Bunu duymak, bunun yüzüne vurulması herhalde zoruna gitmişti. Ama bu da bir tazesi tazesine yakın hakikatti ve onun sorusuna verdiğim cevabın içine bana göre girmeliydi. Bunu yüzüne vurarak, tarafsız bir insan olarak koyun postuna giremeyeceği hakikatini belirtmeliydim. Hem ne ise olan olmuştu, ben yanlış bir şey yaptığımı sanmıyordum. O da istediğini benden alamamıştı. yok ki yalnız istediğini, bana göre benden hiçbir şey koparamamıştı. Belki de benim cesaretim önünde kendini ufak hissetmişti. Daha çok vaktimiz var görüşürüz demişti. Öyle ya bir defa yakayı ele vermiştim. Yani beni buraya, bu kanunların girmediği işkence evine sokmuşlardı müddetsiz olarak. Onlar istediklerini, her türlü terör şeklini yapmakta hürdüler. Çok şükür ben de ölmekte hürdüm.

Gece gene dün akşamki masanın üzerine uzandım. Bu gece nöbetçim bir başkasıydı. Masanın üzerine uzanmama bu da ses çıkarmadı. Anlaşılan bu odalara konanların masa üzerinde yatmaları âdet olmuştu. Yorgundum ama uyuyamıyordum. Kafamdan neler

geçmiyordu ki. En korkunç şeylerden en basitine kadar. Ara sıra da biraz dalıyordum bir çakal uykusuna.

Sabah olunca gene kapının yanındaki yerimi almıştım. Oda, memur polislerle dolmuştu yine. Memurlar masalarının başlarında çalışıyorlar, geliyorlar, gidiyorlar, birbirleriyle şakalaşıyorlardı. Benim doğru dürüst ne bir şey gördüğüm vardı ve ne de duyduğum. Kafam hep kendi problemlerimle doluydu. Ya şu da çıkarsa, şu da çıkarsa, ya şunlar da çıkarsa... bir hayli uzuyordu sorular. Sonra başlıyordu ne cevap verebileceğimi, nasıl inkâr veya tevil edeceğimi düşünmek. Bunları tabii ki düşünmeliydim, hazırlıklı olmalıydım. Ama her şeyin bir haddi, sınırı olmalıydı. Dur deyince durmalıydılar yerli yersiz sorular, cevaplar. Kafam da biraz dinlenmeliydi. Artık kafam ne mantık tanıyor, ne dur, ne de yeter emrini. O artık kendine buyruk olmuş, bildiğini okuyordu. Çok şikâyet etmeye hakkımda yoktu, arı gibi çalışıyordu, çalışkandı. Benim istediğim biraz da kendini dinlendirmesini bilmesi. Herhalde o zaman ileriki günlerde karşıma çıkacak tehlikelere karşı daha iyi dayanabilirdim. İşi oluruna bıraktım. Bu kadar senelik kafam ne kadar yorulsa da herhalde beni utandırmazdı. Benim ona, onun bana itimadı vardı. Bugüne kadar birbirimizin yüzünü kara çıkarmamıştık. Zaten daha evvel de demiştim, poliste dayanmak; polisin eline ipucu vermemek, davaya ve yoldaşlarına ihanet etmemek; her şeyden evvel vücutça kuvvetli olmaya değil, sağlam, mantıklı, şartlara göre ne yapılması gerektiğini hemen orada düşünebilen bir kafaya, davaya sadakata ve de ölümü göze alabilmeye bağlıydı.

Galiba 8 Mart gecesiydi. Birinci Şube Müdürünün odasından falaka sesleri geliyordu. Ben müdürün odasının yanındaki değil, bir öteki odaya getirilmiştim. Falaka seslerini, "Yalan, yalan!" diye bağırmaları duyuyordum. Daha başka sözler de duyuluyordu ama manaları anlaşılmıyordu. Falaka bir hayli sürdü. Sonra sesler kesildi. Biraz sonra gene başlayınca hemen anlamıştım, falaka yiyenin ayaklarını bir kova soğuk suya sokmuşlar, biraz yürütmüşler ve şimdi yeniden falakaya devam ediyorlardı. Uzun bir süre sonra falaka sesleri kesildi. Yerini inlemeler aldı. Sonra da gelip gidenlerin ayak sesleri. Benim yediğim falakalar aklıma geldi. Onu da mı acaba çırılçıplak 3 numaralı hücreye koymuşlardı? Aradan daha bir

saat geçmemişti. Bir polis odama girdi, "Gel bakalım," dedi. Kendi kendime demek şimdi de sıra bende dedim. Polis beni Birinci Şube Müdürünün odasına değil, ilk gece koydukları hücrelere doğru götürdü. İki numaralı hücrenin kapısı açıktı. Beni hücreden içeri soktular. Birinci Şube Müdürü de oradaydı. Tahminen 40 yaşlarında, esmer, kıvırcık saçlı bir adamın (herhalde biraz evvel falakaya yatırılandı) ellerini arkasından kelepçelemişler, iç donundan başka bütün elbiselerini çıkarmışlar (tıpkı bana yaptıkları gibi), sokağa açılan pencereyi açmışlar. Dışarda da kar yağıyordu. Ve koltuklarının altından geçirilen iplerle pencerenin demirlerinden asmışlardı. İpleri o şekilde ayarlamışlardı ki yere ancak ayak parmaklarının ucuyla basabilirdi. Eğer bütün tabanıyla basmak isterse ip kısa gelir ve koltuklarının altını keserdi. Sırtı da açık pencereye getirilmişti. O kadar azap çekmişti ki evvela falaka altında sonra pencereye asılarak; açık pencereye ve dışarının soğuğuna rağmen saçlarından, burnunun ucundan terler damlıyordu. Kafasını dik tutamıyordu, öne düşmüştü. İsa'nın çarmıha gerilen resimlerini hatırlatıyordu. Fark İsa'nın kolları iki yana açıktı, onunkiler arkadan kelepçeliydi. Belli ki müthiş azap çekiyordu. Zeki bana dönüp, "Sana broşürleri getiren bu mu?" diye sordu. Hayır dedim. "Tanıyor musun?" Hayır tanımıyorum, ilk defa görüyorum. Sonra asılı adama sordu beni göstererek; "Sen bunu tanıyor musun?" Zavallı o kadar ıstırap içindeydi ki zorla "Hayır," diyebildi. (Sonra öğrendim bu TKP birinci sekreteri Reşat Fuat'mış). Benim uydurma tipim de esmer ve kıvırcık saçlıydı. Bu yüzden karşılaştırmış olacaklar herhalde. Oradan çıktık. Benim ilk hücrem 3 numaralıya geldik. Orada da esmer, kıvırcık saçlı, bir gözü iyice şaşı biri vardı. Zeki tekrar sordu bana: "Sana broşürleri getiren bu mu, tanıyor musun?" Broşürleri getiren bu değil ve bunu da ilk defa görüyorum dedim (Bu da Nihat Balyoz'muş). Beni tekrar odama getirdi bir polis. Yolda kendi kendime beterin beteri varmış, ben gene ucuz kurtulmuşum dedim. Demek beni eski odamdan alıp bu Birinci Şube Müdürünün odasına daha yakın odaya getirmelerine sebep, psikolojik terör için, bana yapılan terörü bir daha yaşamam içinmiş. Bütün gece pencereye asılı yoldaşın o hali gözümün önünden gitmedi. Bu ne şeytanca, bu ne alçakça terördü. O kadar falakadan sonra ayak parmaklarının ucuna

nasıl basabilir? Falaka yemeyen dahi ayak parmaklarının ucunda ne kadar zaman durabilir? Parmaklarının ucuna basmazsa o zaman da bütün ağırlık koltukaltlarının altına gelecek, ipler koltuklarının altını kesecekti. Çıplak sırtının açık pencereye dayatılması ise apaçık ölüme mahmûm etmekti onu.

Bu halde ne kadar zaman tuttular Reşat Fuat'ı, bilmiyorum.

Burada geçen olayların daha kolay anlaşılabilmesi için bazı açıklamalar yapmam gerekiyor:

Sebati Selimoğlu, Reşat Fuat'ın kaldığı gizli evi bilen yegâne adam (polis ve mahkemede ortaya çıkan bilgilere göre). Sebati bir hafta teröre dayanmış, Reşat'ın evini bilmediğinde ısrar etmiş. Aradan bir hafta geçince artık Reşat nasıl olsa benim yakalandığımı duymuş ve evini değiştirmiştir diye düşünerek (illegalite şartlarına göre böyle de olmalıydı) Reşat'ın eski evini söylemiş. Reşat hakikaten de daha Sebati'nin tutulduğu gün hemen evini değiştirmiş. Bir haftadır eski kaldığı evi polisin basmadığını duyunca, demek Sebati dayandı vermedi diye düşünmüş, ayrıca da yeni evde yaşamak mali vaziyetini ve geçim imkânlarını zorlaştırdığından eski evine geri dönmüş. Böylece de yakalanmış.

Komünistlerin bol Sovyet parasıyla yaşadıkları iddia olunur. Rica ederim düşünün bir kere daha, hem de birinci sekreterini saklayacak ve de orada yaşatacak bir oda tutmaya parası yok Partinin. Madem yeri geldi şu hakikati de açıklayayım. Bizim grup daha Partiye girmemişti. Faaliyete hazırlık halindeydik. Reşat Fuat askerlikten (hiç bitmeyen ve bitmeyecek olan askerlikten) kaçmış, İstanbul'a gelmiş, yeniden teşkilatlanmak ve gizli bir yayına da geçmek üzere. Bu ara Boz Mehmet de askerlikten mi, yoksa örfi idare sürgünlüğünden mi, şimdi hatırlamıyorum kaçacak, İstanbul'a gelecek ve partinin yeniden teşkilatlanmasına yardım edecekmiş. Boz Mehmet tanınmış bir komünist ve de kaçak olacağı için, açık serbest yaşayamaz. Ona gizli bir yer bulunması ve de yaşamının temini gerekir. Sovyet parasıyla yaşadığı iddia olunan partinin Boz Mehmet'e bir oda bulacak parası yok. Reşat Fuat İstanbul'a gelince bizim grup hakkında bilgi edinmiş. Bizim gruptan biriyle bana haber gönderiyor, Boz Mehmet'e bir oda temin edebilir miyiz diye. Bizler kimleriz o zamanlar; kıçları açık, ayakları çıplak takımı. Biz

gene de Boz Mehmet'e bir oda temin edebilirdik eğer Boz Mehmet hakkında olumsuz birçok dedikodu kulağımıza erişmemiş olsaydı. Sırf bu sebeple Reşad'ın isteğini, sebebini de söyleyerek, yerine getiremeyeceğimizi bildirdik. Bu açık hakikatlerin halkımız tarafından bilinmesinin lüzumuna inandığım için yazıyorum buraya.

Evet, Reşat Fuat bu şekilde tutuklanıyor. O âna kadar Reşat hakkında neler çıkmış hatırlamıyorum. Reşat falaka altında da bütün söylenenlerin yalan olduğunu ("yalan, yalan!" diye duyduğum sesler), kendisinin askerden kaçıp İstanbul'a yeni geldiğini, sordukları soruların hiçbirinden haberi olmadığını söylüyor. Gayesi zaman kazanmak. Polisi yüzleştirmeye mecbur etmek. Böylece nelerin ortaya çıkıp, nelerin çıkmadığını bilmek. Hakikaten de bütün işkenceye rağmen, Reşat'tan "yalan" ve "bilmiyorum" dışında bir ifade alamıyor polis. Bütün yüzleştirmeler yapıldıktan, hakkında söylenenler bir daha yüzüne karşı söylendikten, yani nelerin çıktığını öğrendikten sonra Reşat ifade veriyor, birçok şeyi üstüne alıyor ve çıkanlarla davayı bağlamaya, tevkifatın daha fazla büyümesine mani olmaya çalışıyor. Tabii ki bunlar bir günde olmuyor, aradan günler geçiyor. Reşat gizli yayını kendisinin yaptığını kabulleniyor. Makineleri, kâğıtları vs.'yi nerden aldığı hakkındaki soruya, onları bana Elektrikçi Nuri getirdi diyor. Elektrikçi Nuri nerden almış, nerde oturuyor sorusuna, eski kurt bana hiç söyler mi, diye cevap veriyor.

İster inansınlar, ister gargara etsinler. O bu ifadede duracak. Elektrikçi Nuri'nin Sovyetler Birliği'ndeyaşadığını Reşat iyi biliyordu herhalde (Ben 1958'de ve 1961'de Moskova'ya Nâzım'ı ziyarete gittiğimde Elektrikçi Nuri daha yaşıyordu. Leningrad'da idi. Ben Leningrad'a gittimse de kendisiyle tanışma imkânım olmadı. Daha sonraları İhmalyan kardeşleri ziyaret için Moskova'ya bir gittiğimde onu tanıyan bir Leningradlıdan öldüğünü duydum).

Gizli yayını yaptığınız aletler nerede sorusuna da, Reşat Fuat bir bavulla beraber Moda'da denize attım diyor. Bavulu attığını söylediği yere dalgıç indiriyorlar ama bir şey bulamıyorlar. Sonra da Reşat'a kaç nüsha bastığı soruluyor. Şimdi hatırımda yok, bir rakam veriyor. Bunları kime verdin? Sebati Selimoğlu'na. İşte dananın kuyruğu bu rakamdan sonra kopuyor. Sayı yakalananların

çok çok üstünde olduğundan ve yalnız Partililere verildiklerinden Sebati'nin durumu çok ağırlaşıyor. Zaten devamlı terörden sinirleri bozulmuş, mukavemeti de iyice azalmış olacak ki, mesela korktum bir kısmını yaktım vs. gibi bir yalan uyduracağına yakalananlar arasındakilere bol keseden taksim ediyor. Mesela bana 10 tane verdiğini söylüyor. Benim hakkımda bu kadarını söyledikten sonra, nasıl olsa yüzlerce broşür bende bulunmuş olacağına göre, aklınca Basri'yi aradan çıkarmak ve benim durumumu hafifletmek için, "Broşürleri Haşet Kitabevine satılması için götürdüm. Geç kalmıştım kapalıydı. Hayk'a götürdüm. Sonra ondan alıp bir boş zamanımızda yeniden Haşet'e götürecektim. O ara tevkif olundum, onda kaldı" demiş.

Bir akşam Birinci Şube Müdürü beni ve Sebati'yi kendi odasında karşılaştırdı. Sebati hakikaten manen ve madden bitkin bir haldeydi. Sebati'ye, Hayk hakkındaki ifadeni tekrar et, dediler. Sebati Selimoğlu, hem *Niçin Sovyetler Birliği Dostuyum?* adlı broşürler hakkında biraz evvel yazdıklarımı tekrarladı ve hem de gizli broşürlerden bana 10 tane verildiğini söyledi. Ben hemen her iki ifade de yalan dedim. Ben Sebati'yi şu kadar senedir tanırım dedim (bu anlaştığımız şekildi. Sebati'nin dediklerine uymuştu). Ama o broşürleri bana Sebati getirmedi, daha evvel de söyledim, getirenin adını bilmiyorum ve onu Sebati kadar yakinen tanımıyorum. Gizli yayına gelince: Sebati benim Partili olmadığımı çok iyi bilir. Aynı zamanda benim komünist fikirli olduğumu ve bana söyleyecek bir sözü veya vereceği gizli bir beyannameyi polise götürmeyeceğimi de bilir. Bu sebeple olacak herhalde, "Al oku TKP'nin görüşü yazıyor" dedi ve o lafı edilen gizli yayından bir adet de bana verdi. Ben de okudum. Sonra da yırttım, attım dedim.

Sebati'nin halini görüyordum. Ona yardım etmek isterdim. Ama nasıl? O broşürler için uydurma ifademi kabul ettirmek için ne kadar sopa yemiştim. Daha mühimi eğer ifademi değiştirirsem bundan Sebati bir şey kazanmayacak ben çok şey kaybedecektim. Bir daha bana inanmayacaklardı. Benim yüküm de ağırdı. Yarın öbür gün neler ortaya çıkar bugünden bilinmezdi. Ben güzel yaptığım bir işi kolayca bozamazdım. Her bir ifademde sıkı sıkıya durmaya mecburdum. Sonra da ifadelerim yutulabilir olmalıydı. Onun

için gizli yayından hiç vermedi veya almadım demedim. Bir tane verdi, onu da okudum, sonra da yırttım attım dedim. Her ne kadar bunlar yalnız Partililere veriliyorsa da komünist fikirli ve dürüst bir insana bir tane verilebilirdi. Bu mantıkiydi. Öyle ki bu ifadede de tutunabilirdim. Ama 10 tane aldığımı kabul edersem, o zaman, haydi diyelim birini kendim aldım, öbür dokuzunu kime verdin diye soracaklardı. Benden haklı olarak dokuz kişi daha isteyeceklerdi. Ve ben dokuz kişi verirsem, o zaman da hem hain olacak ve hem de otomatikman idareci mevkiinde bir Partili olacaktım, ağır ceza yiyecektim. Halbuki bugüne kadarki ifadelerimde ayak direyip kalırsam, bu gizli yayından bir tane alsam yiyeceğim ceza altı ay en çoğu bir sene olacaktı, yani ağır ceza değildi. Bu nokta mühimdi benim için, geleceğim için. Her türlü teröre dayanmalıydım, değerdi.

Birinci Şube Müdürü broşürleri kimin getirdiği konusunda Sebati'ye değil, bana inandı. O konuda ısrar etmediler. Fakat on adet gizli yayın aldığımı kabul etmemi istiyorlardı. Ben bir tane üzerinde ısrar edince başka yol kalmadı onlarca. Sebati'yi ve beni yatırdılar yere. Falakaya onun bir ayağını, benim bir ayağımı geçirdiler. Başladılar vurmaya. Ben daha iyi dayanıyor, bir yandan da Sebati'ye dönüp utanmıyor musun yalan söylemeye diye bağırıyordum. Sebati başka çıkar yol bulamayınca, "Hayk'ın hakkı var, bir tane verdim. Ne yapayım Reşat'a terör altında büyük bir sayı söyletmişsiniz. Ben de o sayıyı doldurmak için iftira etmeye, bol keseden dağıtmaya mecbur oluyorum," dedi. Zaten kâfi sopa yemiştik. Polise de şimdilik bunu kabullenmekten başka yol kalmıyordu. Ayaklarımız falakadan çıkarıldı. Gene görüşürüz dediler. Ben yine ucuz kurtuldum diye düşündüm kendi kendime. Bu düşünce kursağımda kaldı. Bu kararı anlaşılan çok çabuk vermiştim. Şube müdürü haykırdı beni göstererek, "Atın bunu zindana!" dedi. Bu da neydi? Bizde yapılan birçok terör şeklini öğrenmiştim, ama zindanı ilk defa duyuyordum. Nedir, ortaçağlarda mı yaşıyoruz? İki polis, biri sağdan, diğeri soldan koltukaltlarıma girdiler (Ayaklarımın üstüne doğru dürüst basamıyordum, topallıyordum). Birinci Şubenin iki aylı kapısından dışarı çıktık, merdivenleri indik, ortadaki taş sahanlığa geldik (Hasan Basri'nin kendini attığı yer). Sonra hana

giriş kapısının karşı istikametinde yürüdük, sol köşedeki kapıdan içeri girdik. Burası meşhur müteferrika denen yer. Müteferrikanın demir kapısı açıldı, bir sahanlık. Karşımıza küçük bir oda çıktı, yerde alçak, tahtadan birkaç kişi yatacak yer... Sağdaki kapıdan koca bir koğuş görülüyordu, çepeçevre dolanan ranzasıyla. Bu iki oda arasındaki köşede bir kova işemek için... Buram buram sidik kokuyordu. Soldaki kapı ise uzunca koridorumsu bir yere açılıyordu. Buraya girdik. Bir sıra küçük küçük taş hücreler. Soldan ikincisi miydi yoksa üçüncüsü mü, şimdi hatırlamıyorum, zindandı. Bunun üstü kapalıydı. Öbürlerinin tepeleri açık olduğundan tavanda yanan ışık içeri vuruyordu. Polis zindanın kapısını açtı (kapı yalnız dışardan açılıyordu). İçerden kimyager Kirkor Sarafyan'ı çıkardı, onun yerine beni içeri itekledi, kapıyı da üstümden kitledi. Burası tam manasıyla zindandı. Kapkaranlıktı, hiçbir yerden içeri ışık sızmıyor, göz görü görmüyordu. Kapıyı açıp Kirkor'u çıkarıp beni içeri iterlerken içeriye biraz ışık girmiş, bir ihtiyarın içerde hemen sağ tarafta bir sandık üstünde oturduğunu görmüştüm. Niye hep iki kişi? Herhalde tavanda bir dinleme aleti olmalı dedim kendi kendime. Selamünaleyküm dedim. "Aleykümselam," diye cevaplandırdı. Yalnız mısın dedim. "Sen geldin yine iki olduk," dedi. Benim de oturmam için başka sandık yok mu diye sordum. "Yok, senden evvelki de yerde oturuyordu," dedi. Peki sen sandığı nereden buldun diye sordum. "Benim oğlum polis, hem de yaşlıyım diye bana hatır ettiler," dedi. Elimle duvarları yokladım, yosun tutmuştu. Yeri yokladım yamyaştı. Yer niye yaş diye sordum. "Ne olacak ara sıra yere bir kova su dökerler, güya yıkıyorlarmış gibi, hem altından da lağım geçiyor," dedi ihtiyar. Biraz ayakta durdum. Bir yere dayanmadan sipsivri ortada ayakta durmak hem de yepyeni falaka yemiş tabanlarla zor. Zaten nereye dayanacaksın duvarlar da yaş ve yosunlu. Paltomu çıkardım sırtımdan, birkaç defa katladım, yere koydum, bağdaş kurup üstüne oturdum. Bu defa söze ihtiyar başladı: "Suçun ne? Niye seni buraya attılar?" Gizli komünist partisi varmış zorla beni onun üyesi yapmak istiyorlar. Ben tıp talebesiyim. Kendi derslerimin altından zor çıkıyorum. Hem ben Ermeniyim, hem de Anadolulu. İhtilal yapmak bana mı kalmış dedim. "Senden evvelki de Ermeniymiş, adı da Kirkor Sarafyan'mış, kimya doktoruymuş,

Kartal Çimento Fabrikası'nın kimya mühendisiymiş, ayrıca Beyoğlu'nda laboratuvarı varmış, yani büyük adam, onu da komünist diye tutmuşlar," dedi. Kirkor Sarafyan'ı tanımıyordum. Hiç de görmemiştim, biraz evveline kadar. Ama adını duymuştum. Daha evvelleri de Getronagan Ermeni Lisesi'nin müdürlüğünü yapmıştı. Tanınmış, hürmet edilen bir Ermeni münevveriydi. Demek o da bu davadan içeri girmişti.

Peki seni niye buraya attılar, sana ne suç takıyorlar diye bu sefer de ben sordum. "Arap harfleriyle *Kuranıkerim* bastım. Onun için tutup buraya attılar. Bunlar dinsiz. İslamın mukaddes kitabı hiç gâvur harfleriyle basılır mı? Sonra peygamberimizin sözleri hiç değiştirilir mi? Türkçeye çevrilir mi? Madem Allah Hazreti Muhammet'e Arapça konuşmuş, hadisler Arapça inmiş, Arapça kalmalı," dedi.

Zindana gireli ancak birkaç saat olmuştu, başladım hapşırmaya. Soğuk bilhassa rutubetle birleşince bende alerjik nezle yapardı. Ve bir defa hapşırmaya başladım mı arkasından mitralyöz ateşi gibi arka arkaya hapşırıklar gelirdi, sonra da tek tek. Hepsi beraber, yani bir seri yüze yakın hapşırıktan oluşurdu. Bitti mi de -hapşırığın çokluğundan ve kuvvetliliğinden, şiddetinden- kaburga kemiklerim ağrır, sesim kısılır, burnumdan, gözlerimden sular akardı. Aklıma hemen şu fikir geldi. Eğer bu adam polisin adamıysa ve sırf yanına konanları konuşturmak için buraya atılmışsa, sırf bu kadar hapşırıktan mikrop alacak, kendisi de hastalanacak diye korkacak (ayrıca nasılsa bana hakikati konuşturamayacaktı), öyle ki beni bir an evvel burdan çıkarmaları için uğraşacaktı. Herhalde polisin adamı değildi. Burada üç gün, üç gece kaldım. Çişimiz geldi mi kapıyı çalıyorduk. Polis gelip kapıyı açıyor, bizi müteferrikanın kovasının yanına götürüyor, kovaya işiyorduk. Büyük aptest için de polisle beraber müteferrikadan çıkıyor, bir kat daha aşağıya yani bodrum katına iniyorduk. Orada da bizim yanımızdakiler gibi bir sıra taş hücreler vardı. Evet üç gün sonra beni çıkardılar, yerime Jak İhmalyan'ı koydular. Sonra sorup soruşturdum, bu zindana komünistlerden biz üç Ermeniden başka kimse atılmamıştı. Bu kadarcık farklılık tabii ki olacaktı (İstanbul'da bir gün bir Kürt komünistiyle konuşuyordum. Ben hem Ermeniyim yani gâvur, hem de komünist demiştim. Kürt, "bende 3 'K' var" demişti. Neymiş 3 'K' diye

sormuştum. Kürt, komünist, kızılbaş demişti. Herhalde o bir gün polise düşerse onun durumu daha da kötü olurdu).

Beni yeniden yukarı Birinci Şubeye çıkardılar. Eski odamda kapının yanındaki sandalyeye oturtuldum. Beni niye yukarı getirmişlerdi? Siyasi tutuklu olarak tabii ki yerim yukarısıydı. Ama Mesela niye dün değil veya yarın değil de bugün. Tabii ki burada yapılan her şeyin kendilerine göre bir mantığı vardı. Ve yine tabii ki her mantığın dayandığı bir sebep vardı. Bu sebepleri onlar her zaman biliyorlardı. Bizimkilerse tahmindi. Sonra da çok zaman onların mantığı başka türlü işliyordu, bizimkisi başka. Öyle ki olur olmaz şeyler üzerinde boş yere kafa yormaktansa akşamı beklemek daha iyiydi, benim durumumda bana göre daha mantıkiydi. Akşam geç vakit önde Polis Umum Müdürü Ahmet Demir, arkasında bizim Birinci Şube Müdürü Zeki Akalın odama girdiler. Ayağa kalktım. Ahmet Demir: "Bir daha de bakalım sana o broşürleri getireni kimin tanıttığını?" Hasan İzzettin Dinamo. "Adını bilmiyorsun tabii." Bilmiyorum efendim. "Gazeteleri Dinamo'ya nasıl verecektin?" Falan gün, falanca saatte ben gazetelerle Karaköy durağında bekleyecektim. O bir taksiyle gelip alacak ve gidecekti. "Tabii nerede kaldığını bilmiyorsun?" Bilmiyorum efendim. "Gel bakalım," dedi Ahmet. Ahmet Demir ve Zeki Akalın önde, ben de iki genç polisin arasında arkalarından yürüdük. Dört numaralı hücreye geldik. Demir bizzat kendisi açtı kapıyı. İçerdeki Hasan İzzettin Dinamo'ydu. Onu da bulup getirmişlerdi. Ahmet Demir bana döndü. "Söyle bakalım Dinamo'ya nerede rastladın? Gazeteleri ona nasıl verecektin? O broşürleri sana getireni kim tanıttı?" Ondan evvelleri nasıl uydurup uydurup anlatmışsam yine aynı şekilde anlattım. Ahmet Demir sonra Dinamo'ya döndü, "Sen de kulaklarınla duydun, ne diyorsun?" dedi. Dinamo biraz şaşırmış, biraz korkmuş bir yüz iadesiyle bir adım daha bana yaklaştı, sonra sinirli sinirli, "Yahu Hayk sen delirdin mi? Bu kadar yalanı nerden buldun, niye uydurdun?" dedi. "Yalancı sensin, ben hakikatleri söylüyorum," diye Dinamo'nun yüzüne bağırdım. Ahmet Demir hemen beni kolumdan tuttu dışarı çekti. Kapıyı yine Dinamo'nun üstüne kilitledi. "Götürün hergeleyi yandaki boş yere, takın falakayı geliyorum," dedi. Yandaki büyük boş yere küçük küçük hücreler yapmak için yapı malzemesi tuğla,

kum, çimento ve kireç getirmiş, yer yer doldurmuşlardı. Beni beyaz kirecin içine yatırdılar çok sayıda boş yer olduğu halde, ayaklarımı falakaya taktılar. Demir efendi elinde kızılcık sopasıyla geldi. Hiçbir şey sormadan, hiçbir şey söylemeden başladı bütün kuvvetiyle o ızbandut gibi adam tabanlarımı dövmeye. Hıncını almış, biraz da yorulmuştu herhalde ben ay... oy... diye bağırdıkça, artık o da ağzını açmıştı: "Ulan gâvurun oğlu bizi oynatırsın ha! Gâvurun komünisti bu kadar gün bize masal okuyorsun ha..." Artık bütün yalanlar ortaya çıkmıştı. Bana yeni bir soru da sorulmuyordu. Öyle ki inada, dayanmaya bir sebep de olmadığı için bu sopa bana çok ağır geldi. Ayrıca kireç yaş vücudumla temasa geçmiş, yüzüm, kafam, kollarım, her tarafım yanıyordu. Bir şey yapamazdım. Diyebileceğim bir şey de yoktu. Zaten dediğim gibi soru da yoktu. Bu dayak sadece hınç almaydı, sadizmin ta kendisi idi. Artık kendimi tutamıyor, her sopayla beraber sesimin çıktığı kadar bağırıyordum. Sonra sonra sesim de çıkmaz oldu. İyice kısılmıştı. Su getirin dedi Ahmet ve bir çalımla sopasını yere attı gitti. Falakayı söktüler, ayaklarımı suya soktular. Ayak tırnaklarımın yanından derilerim patlamış ayaklarım kanıyordu. Kovadaki suyun rengi kızardı. Sonra güya üstümdeki kireçleri silkelediler. Her tarafıma tokatlar yağdı. Sonra da ayakkabılarımı elime verdiler. Koltukaltlarıma girip beni kaldığım odaya götürdüler. Bir hafta kadar bu odada kapının yanındaki sandalyede oturdum. Geceleri de masaların üzerinde yatıyordum. Bu ara beni arayan soran da olmadı. Bir sabah bir polis geldi, "Gel bakalım," dedi. Dayaklar gece atılıyordu, bu da neydi gündüz gözüyle? Herhalde biriyle yüzleştirecekler diye düşündüm. Polis beni ilk sorgu hâkimi askerî yargıç Kâzım Alöç Bey'in odasına getirdi. Demek polisle işim bitmiş diye düşündüm, sevindim. Kâzım Bey gayet kibar, beni ayağa kalkarak karşıladı. Elimi sıktı ve kendini takdim etti. Subay elbisesiyleydi. Önünde polisin aldığı ifade vardı. O soruyor, ben cevaplandırıyordum. Hep kibar ve dürüst kaldı. Hiçbir maddi veya manevi tazyik yapmadı. Ve ben ne ifade verdimse aynen kelimesi kelimesine kâtibeye dikte ettirdi. Polise verdiğim ifadeyi hemen hemen aynen tekrarladım. Yalnız Dinamo'nun yakalanmasıyla ortaya çıkan hakikatlere göre, ifademin Dinamo'yla ilgili olan kısımlarını değiştirdim. Bunlardan biri,

Niçin Sovyetler Birliği'nin Dostuyum? adlı broşürleri Sebati'nin getirdiğini kabullenmemdi. İkincisi, Dinamo beni Efe Selahahattin'in evinde gördüğünü, o zamanlar kendisinin orada kaldığını ve benim de gazeteleri oraya götüreceğimi söylemişti. Ben de ifademi bu şekilde düzelttim. Sonra poliste komünist fikirli olduğumu fakat Partili olmadığımı söylemiştim. Bu husus yeniden soruldu. Ben de polisteki ifademi olduğu gibi yazdırttım. "Yoldaşlar" diye başlayan yazımı çıkardı. "Senin mi?" diye sordu. Benim dedim. "Nerede ve kimlere okudun?" dedi. Kimseye okumadım. Bu bir deneme yazısıdır dedim ve polisteki ifademi aynen tekrarladım. "İfadenin bu kısmının doğruluğuna inanmıyorum," dedi. Ben de inanın, vaktim olmadı, olsaydı bunun gibi birkaç yazı daha yazacaktım ve o zaman bir değil bunun gibi birkaç yazı bulacaktınız dedim. Kendini tutamadı, "Ama sen yalanı ilk defa söylemiyorsun. Mesela gazeteleri Dinamo'ya nasıl vereceğini tamamen uydurdun. Dinamo'nun nerede kaldığını bildiğin halde bilmiyorum dedin. Broşürleri sana Sebati getirdiği halde sen yalan, uydurma ifade verdin. Sonra Sebati kendisi sana getirdiğini yüzüne karşı söylediği halde sen uydurma ifadende ısrar ettin. Şimdi gene Sebati getirdi diyorsun. Sebati'nin getirdiğine, yani şimdi burada verdiğin ifadenin doğruluğuna ben de inanıyorum. Bilmek istediğim, bu hakikatleri niye ilk günden söylemedin? Sen gazeteleri Dinamo'ya tramvay durağında verecekmişsin veya falancanın evine götürecekmişsin, kitapları sana Sebati getirmiş veya senin uydurma adamın getirmiş, bunlar senin durumunu ceza bakımından hiç değiştirmez. Niye bu yalanlar, niye durumunu zorlaştırmalar? Ne bu benim sorularım ve ne de senin bu hususta cevapların ifadene girmeyecek. Bu hususu hâkim olarak değil bir şahıs olarak soruyorum. Tabii ki cevaplandırıp cevaplandırmamakta serbestsin," dedi ve ekledi: "Fakat, evet bunun bir fakatı var. Cevaplandırmazsan ben de ifadene, poliste verdiği ifade ile bana verilen ifade arasındaki farklılığın sebebi, yani polis ifadesinde niye yalan söylediği tutukludan soruldu. Tutuklu bunu cevaplandırmadı diye kayda geçerim."

Benim cevabım şöyle oldu: Sorunuza bu "fakat" kısmı eklenmeseydi, hem sizin için hem de benim için daha iyi olacaktı. Çünkü "fakat"sız da cevaplandıracaktım. Tabii gene de cevaplandıracağım

sorunuzu. Ayakkabılarımı lüzum oldukça her zaman tamire götürdüğüm Efe Selahattin evinde çalışırdı. Ayakkabılarımı son defa tamire götürdüğümde Dinamo'ya orada rastlamam tamamen bir tesadüf eseridir. Her ikisi de beni dürüst bir insan olarak tanıdıklarından ne Efe Selahattin, Dinamo'yu benden saklamak ve ne de Dinamo saklanmak ihtiyacını duymuştu. Dinamo yazıp bitirdiği destanını, bir sanat eserini tamamlamak, ona son şeklini verebilmek için gazete koleksiyonuna ihtiyacı olduğunu söylemişti. Ben de senin de tanıdığın Mehmet'in var, sana getiririm demiştim. Yani bir sanat işinin son şeklini alabilmesi için benden bir şey rica edilmiş ben de kabul etmiştim. Bunun komünistlikle, bilhassa da gizli Türkiye Komünist Partisi'yle hiçbir alakası yoktu. Dahası var. Dinamo'nun da benim gibi TKP üyesi olmadığını çok iyi biliyordum... "Nerden biliyordun?" diye sordu burada. Ben sürdürdüm: Aramızda geçen konuşmalardan. Bir defa ona TKP üyesi misin diye sormuştum. Değilim ve de olamam. Ben sanatkârım, bilhassa da şairim. Yazı sanatkârı olarak çalışmak isterim demişti. Sonra Dinamo asker kaçağıydı. Tabii ki Dinamo herkes gibi askerliğini normal olarak yapmak, bu borcun altından bir an evvel kurtulmak isterdi. Ama zavallıya askerlikte komünist diye o kadar tazyik, o kadar hakaret etmişler ki, artık dayanamamış kaçmış. Ona göre askerlikte komünistlere yapılan terörün, aşağılamaların sebebi; onları kaçmaya mecbur etmek, böylece o güne kadar yaptığı askerliğin yanmasını sağlamak, yani onlara bir türlü askerliği bitirebilme imkânı vermemek. Öyle ki komünistleri ömürleri boyunca asker ve asker kaçağı durumunda tutmak. Neyse bu mevzumuzun dışı. Şimdi ben bu durumda olan adamı, sırf benden gazete rica etmiş diye gizli TKP'ye ait bir davanın içine mi sokmalıyım onu ele vererek. Hem onun nerede kaldığını söylersem, ne bileyim ben, belki evinde misafir kaldığı zavallı kundura tamircisini de tevkif ederlerdi. Belki tahkikat sonunda her ikisinin de bu dava ile alakaları olmadığı ortaya çıkardı. Poliste yaşanan hayat, yenilen sopalar, hakaretler ne olacaktı? Belki de kunduracıyı bir asker kaçağını saklıyorsun diye hapse atarlardı. Halbuki zavallı kunduracı Dinamo'yu asker kaçağı olarak saklamıyor. Dinamo'nun yatacak yeri olmadığı, yiyecek kuru ekmek parası dahi olmadığı için evine almıştı. Böyle bir

insanı ben ele mi vermeliydim? Hayır, hâkim bey. Ben ne polisim, ne jurnalci. Ben gururlu, iyi bir insanım. Ben Anadolulu fakir bir talebeyim ama şerefsiz değilim. Şerefimi kendi ayağımla çiğneyemem. Bu davayla hiç alakaları olmayan iki adamı bu işkence evine getirmektense yalan söyleyip dayak yemeği tercih ettim. Bence bu uğurda dayak yemek, bu adamları ele vermekten daha şereflidir.

"Peki broşürleri Sebati Selimoğlu'nun getirdiğini niye söylemedin? Sonra da o senin yüzüne karşı hakikati söylediği halde sen niye inkâr ettin?"diye sordu. Bu da tamamen Dinamo meselesi gibi, dedim. Eski bir dostum, broşürleri satılmaları için Haşet Kitabevine getirmiş. Geç kalmış, kitabevi kapalıymış. Bir daha ta Üsküdar'a geri götürmeyi, sonra ta oralardan bir daha getirmeyi gözü almamış, bana bırakabilir miyim diye rica etmişse bunun için bir insan ele mi verilir, bu cehenneme mi getirilir?

Hâkim gene araya girdi. "Peki bu işin içine Dinamo'yu niçin soktun? Hem korumak istediğini söylüyorsun hem de bu adama iftira ediyorsun?.." Yok öyle değil. Dananın kuyruğu başka türlü. Evet, Sebati'yi ele vermek istemiyorum. İstememek tek başına meseleyi halletmez. Elbette bana bunları biri getirdi. Gökten zembille düşmedi ya? Yani birini demem lazım. Mesela, politikayla hiç alakası olmayan bir Ahmet'in veya Mehmet'in adresini verebilir miydim? O adamı bir saat sürmez bulur getirirler ve benim yalan bir balon gibi bir saat içinde patlardı. Onun için de mevcut olmayan, benim bizzat kendimin bulamayacağı uydurma bir tip yaratmalıydım ve onu da yarattım. (Bu üç tipi üç ahbabımı birleştirerek yarattığımı söylemedim. Bakarsın bu üç kişi kimler diye sorarlardı). Buna bir isim uydurabilirdim de. Sarı Çizmeli Mehmet Ağa. Mahsus isim vermedim, işe gizli bir mahiyet vermek, böylece de daha inanılır hale sokmak için. Nasıl ki polis ifademde söyledim. Bir isim uydurmak benim için herhalde zor değildi. İlle de benden bir isim uydurmamı mı istiyorsunuz. Ben hakikate sadık kalıyorum, ismini bilmiyorum, o söylemedi, söylemeyince gizli biri olduğunu sandım, ben de sormadım. Eğer sorsaydım muhakkak uydurma bir isim atacaktı. Peki bunu nerden tanıyordun. Sokakta bir iki defa rastladığım, adını dahi bilmediğim bir insan bu kitapları, bilhassa bu konudaki kitapları bana getiremezdi. O getirse

bile benim reddetmem gerekirdi mantıken. O halde o adamı ancak benim itimat ettiğim ve hürmet ettiğim biri tanıtmalıydı. Madem Dinamo'nun adı bir defa çıkmıştı, o tanıtabilirdi. Dinamo'ya bağlamak bu farazi adamı bilhassa iyiydi. Böylece bir taşla iki kuş vurmuş olacaktım. Dinamo'nun adı araya girince hem inandırıcı olacaktı, nasıl ki Sebati yüzüme karşı ben götürdüm dediği halde, ona değil benim yalanıma inanmıştı polis. Hem de Dinamo gizli olduğundan, yerini de söylemediğimden, Dinamo bulunmayacak balon da patlamayacaktı. Eğer başka bir yoldan Dinamo ele geçerse bu Dinamo için yük olmayacaktı, yalan olduğu hemen ortaya çıkacaktı. Nasıl ki oldu....

Hâkim kendisini tutamadı: "Yalnız yalan söylememişsin, yalana kuyruk da takmasını becermişsin..." Ardından ekledi: "Madem bu kadar samimi konuşuyorsun, sana bir soru daha sormak istiyorum." Buyurun dedim. "Senin evinde bulunan resimler arasında Abdülkadir Demirkan'ın hem ayrı, hem seninle beraber resimleri var. Öyle ki Abdülkadir'le samimi arkadaş olmalısınız. Ben onu askerî okuldan, talebelik zamanımdan tanırım (Askeriye namına okuyan bütün üniversite talebeleri hangi fakültede okurlarsa okusunlar hepsi aynı binada yaşıyorlardı). O da senin gibi komünist fikirli mi?" Hayır efendim. Onun politikayla hiçbir alakası yoktur, alakalanmaz da. Biz onunla aynı şehirdeniz. Ta ilkokuldan lisenin son sınıfına kadar hep aynı okullarda, hep aynı sınıflarda okuduk. O yazar olma heveslisi. Herhalde bu sahada kendinde kabiliyet de olduğunu sanıyor. Yahut da bu işin okumakla öğrenileceği kanaatinde. Onun için de Edebiyat Fakültesi'ne, Türkoloji'ye girdi. Herhalde biliyorsunuz, Türkoloji'yi bitirdi. Ona göre bir yazar her türlü tipi tanımalı. Benimle dostluk yapması bana göre gayet normal, o kadar sene aynı sınıflarda okuduk. Ama o kimlerle münasebet kurmaz ki! Onun münasebet kurdukları arasına benim gibi komünist fikirliler girdiği gibi, faşistler de girer, Anadolcular da girer, dindarlar da girer. Sonra bana göre birçok ipsiz sapsız tipler de...

Hâkim Kâzım verdiğim bu malumata da teşekkür etti. Kadir hakkındaki bu kısım hatırladığıma göre yazılı ifademe geçti. Kendi aldığı bütün ifademi imzalamadan evvel okumam için bana verdi. Okudum. Hakikaten kelimesi kelimesine benim söylediklerim

gibiydi. İmzaladım. Sorgu hâkimi zile bastı. Bir polis içeri girdi. "İfadesi bitti, imzaladı da, götürebilirsiniz," dedi. Polis beni alıp yerime getirdi. Aradan bir iki saat ancak geçmiş olmalıydı. Yine beni sorgu hâkiminin odasından alan polis geldi. "Eşyalarını topla, başka yere gideceksin," dedi. Eşya olarak bir palto, bir de kasketim vardı. Paltoyu giydim, şapkayı başıma geçirdim. Merdivenlerden aşağı inmeye başladık. Peki ama beni nereye götürüyorlardı? Ne olmuştu? Halbuki sorgu hâkimi üzerimde ne iyi bir intiba bırakmıştı. Sonra arkamdan telefonla aleyhimde mi konuşmuştu? Aleyhimde ne konuşabilirdi? Onun vazifesi ifademi almaktı. Almıştı. Ben de imzalamıştım. Yoksa hapishaneye mi gidiyordum? Merdivenleri inince sokağa çıkmadık. Müteferrikaya doğru yürüdük. Müteferrikanın kapısını açtı. Beni içeri soktu. Kapıyı yine üstümden kapadı. Müteferrikaya gelmiştim. Bu bir yenilikti benim için. Bir de baktım bizimkilerden birkaç kişi etrafımı sardı. Ben yalnız değilmişim. Benden önce getirilenler de varmış buraya.

Müteferrika

Burası başlı başına bir âlemdi. Gel geç hanı. Koca bir koğuş. Buraya kapıdan girince, hemen karşınıza gelen pencereli uzun duvarın ve de soldaki, gene pencereli daha alçak duvarın önlerinde tutukluların yatabilmeleri için tahtadan ranzalar vardı. Bu ranzalarda yatağı olan yatağını sererek, hiçbir şeyi olmayanlar da elbiseleriyle başları duvar tarafına gelecek şekilde yatarlardı. Kapının solundaki ranzasız duvarın önünde kocaman ama kırık dökük bir soba vardı. Hiç sönmeden devamlı yanardı. Üstlerinde kendilerini soğuktan koruyacak yeterli bir şey olmayanlar sobanın etrafında toplanırlardı. Ağaların, yani uyuşturucu madde satan zenginlerin veya bıçağının kuvvetiyle haraç alanların yemeklerini, adamları burada pişirirlerdi. Paraları az olanların pastırma ve sucukları da burada kızartılırdı. Mesela pastırma pişirmesi mi, yoksa kızartması mı veya ısıtması mı demeli onu ben burada öğrendim. Pastırma evvela yağlı bir kâğıda, sonra da birkaç kat gazete kâğıdına sarılır. Yapılan bu paket suya sokulur. Kâğıtların ve pastırmanın iyice ıslanması temin edilir. Sonra paket yanan sobanın demiri üstüne

konur. Evvela bir tarafı gazete kâğıdı kahverengi bir renk alana kadar bırakılır. Sonra öbür tarafı çevrilir. Küçük, gazete kâğıdına sarılı paketin iki yanı da sobanın üstünde kuruyup koyu kahverengi veya siyah bir renk alınca paket sobanın üstünden alınıp açılır, sıcak, biraz da yağları erimiş ve yumuşamış pastırmalar bol ekmekle yenir. Hakikaten bu şekilde yapılan pastırmalar çok mükemmel bir şey oluyor. Hele yanında bir de soğuk bira olursa. Tabii ki tutuklulara alkollü içki yasak. Ama dışarda evde olanlar pastırmalarını böyle yapabilirler, paraları varsa beraber bir şişe bira da içebilirler.

Ranzaların en iyi yerleri, bütün köşeleri ağalar tarafından tutulmuştur. Ağalar, yumuşak, kabartılmış yün yataklarını, yorganlarını, yastıklarını beyaz çarşaflar, örtüler içinde buralara sermişler, yanlarına da kendilerine en sadık, en emniyetli insanlarını almışlardır. Yani hapisane raconları buralarda da geçerlidir.

Evvelce de demiştim. Bu büyük koğuşun yanında (demir kapıdan girince tam karşınıza gelir) bir de ufak, tek pencereli bir oda vardır. Burada ranza yoktur. Tutukluların yatabilmesi için yere her bir kişi için tahminen bir kişilik yatak büyüklüğünde tahtalar konmuştur. Polis burada bana bir yer göstermişti. Bunun da sol tarafında hep açık olan bir kapı vardır. Buradan taş hücrelere ve zindana gidilir. Polislerin odaları geniş demir parmaklıklı kapının dışındadır. Müteferrikada hela yoktur. İşemek için avluda iki koğuşun arasındaki köşeye bir kova konmuştur. Çişi gelen gider oraya işer. Al köpüklenip köpüklenip taşmaya başlarsa ızbandut gibi koca bir Arap (o da tutuklu. Cenup hududuna yakın bir yerde tutmuşlar. Kimlik vesikası olmadığından casus şüphesiyle buraya getirip atmışlar. O günden beri de ondan kimse bir şey sormamış, serbest de bırakılmamış. Bir de vazife vermişler. Sidik kovası dolarsa bir polisle beraber bir kat yerin altına inecek ve kovayı oradaki helaya boşaltacak. Fazla Türkçe de bilmiyordu) kovaya yapışır, destur, dokunmasın, diye bağırarak dökmeye götürürdü. Zavallının 5 kuruş geliri yoktu. Şunun bunun yatağını yapar, bulaşık yıkar, çamaşır yıkar aldığı 3-5 kuruşla geçinmeye çalışırdı. Büyük aptest için bizler hepimiz de bir polisle helanın olduğu yeraltı katına gider gelirdik. Yiyecekleri evden gelmeyenler parayla bu işe bakan bir polis vasıtasıyla avludaki küçük kantinden yiyecek içecek aldırtırlardı. Benim

yemeğimi ilk günden itibaren her gün ablam getirirdi. Zavallı ablam, güya onu biraz dünya görsün, rahat etsin diye İstanbul'a getirmiştim.

Peki, bu insanlar niye burada tutuluyordu. Burası hapisane olmadığına göre neydi? Dedim ya gel geç hanı. O zaman İstanbul'da örfi idare vardı. Tanınmış hırsızlar, yankesiciler, uyuşturucu madde satıcıları örfi idare tarafından örfi idare dışına, Anadolu'ya sürülmüşlerdi. Bu adamlar oralarda geçimlerini sağlayamazlarsa veya başka sebeplerle, kaçıp İstanbul'a geliyorlardı. Örfi idare bunları yakaladı mı hemen göndermiyor, müteferrikaya yani buraya atıyordu. Ne muamelesi varsa, muameleleri bittikten sonra yeniden örfi idare dışına yollanıyorlardı. Yani o günlerde buranın ekseriyetini bu örfi idare sürgünleri, tanınmış sabıkalılar teşkil ediyordu. Ayrıca ufak bir suçtan yakalananlar, Mesela bir ihbar üzerine kumar oynayanlar mı yakalanmış, sorguları bitene kadar onlar da burada kalıyorlardı. Şimdi yukarıda Birinci Şubede kâfi yer olmadığından sorguları bitenleri de buraya getirmişlerdi. Her cins ve tabakadan insanların gel geç hanı. Bit uçuranlardan, bit yarıştıranlardan, barbut atanlardan, âdem babalardan tutun da kerli ferli, bol paralı kumar oynayanlara, açık havada çiftleşirken yakalanan homoseksüellere (ibne ve kulamparalara) kadar her cinsten insanın bir araya getirildiği bir yerdi burası. Fazla uzatmadan buranın daha iyi anlaşılmasını sağlamak için müteferrikadan birkaç tip tanıtayım. Bazı okurlarım belki şöyle düşünecek: Polislere nasıl yalanları yutturmaya kalktıysa şimdi de bize yalan yutturacak, masal anlatacak. Baksanıza daha şimdiden uçurdu, biti yarışa soktu. Bit hiç uçar mı? Bit yarış atı mı ki yarışsın.

Ben poliste, polislere yalan söyledim, hem de kuyruklusunu. Ama okurlarıma yazdıklarım içinde yalan, uydurma, Ahmet Demir'in dediği gibi, masal yoktur. Polise yalan söylerken gizlice hakikatin nasıl olduğunu da size yazdım.

Bitin uçurulmasına, bitin yarıştırılmasına gelince, bunlar uydurma değil, bunları gözlerimle gördüm müteferrikada. O halde tipleri tanıtmaya geçmeden evvel bu bit konusunu açıklayayım. Müteferrikanın her tarafı bit doludur. Kim girerse girsin oraya ikinci gün bitlenecektir. Hem de mübarekler kocaman kocaman

ve kırmızı noktalıdır (emdiği insan kanı). Buradaki sabıkalı, asosyal ve de parasız, arayanı da olmayan tiplerin üstünde o kadar bit vardır ki öldürmeye üşenirler mi, yoksa serbest bırakmaktan hoşlanırlar mı, üstlerinden tuttukları bitleri havaya atarlar, uçuyor be uçuyor, kanatlı mısın mübarek diye bağırırlar. Hem bunu bir kişi değil birçokları yapar. Bir yandan da bağırırlar, benimki seninkinden daha iyi uçuyor diye. Kim daha yükseğe atabilirse tabii onunki daha iyi uçar. Yarıştırmaya gelince: Bu at yarışlarında olduğu gibi parayla oynanır. Bir nevi kumardır. İki kişi karşılıklı otururlar. Ortaya bir daire çizilir, her iki taraf yarış için seçtiği biti dairenin tam ortasına koyar. Aynı zamanda iki taraf anlaştıkları miktardaki parayı da dairenin dışına koyar. Kimin biti daireden ilk defa dışarı çıkarsa konan paraları o alır. At yarışlarında olduğu gibi bazen onların bitleri üzerine seyirciler de aralarında bahis oynarlar. Kim kazanan bite oynamışsa parayı o alır.

Gördünüz, bunlar ne yalan ne de masal. Sonraları hapishanede bu bit oyunlarını âdembaba koğuşlarında da gördüm. Bitten başka bir şeyi olmayan tabii ki bitle eğlenecek, kumarı da bitle oynayacak.

Müteferrikadan Tipler

Bir Rum vatandaş: Oraya geldiğim ilk günden itibaren kırk yaşlarına yakın birinin hareketleri gözüme çarptı. Elinde büyükçe bir çivi, duvarları kazıyarak bir şeyler yazıyordu. Baktım, Rumcaydı, okuyamadım. Yalnız bir kelimeydi ve o kelime en aşağı yüz defa duvarlara kazınarak yazılmıştı. Merak ettim, kendimi tutamadım yanına gidip nedir bu yazdığın, ben Rumca bilmiyorum, manası ne dedim. "İntikam" dedi ve hikâyesini uzun uzun anlattı. Ben kısaltarak aktarayım. Evli. Güzel bir karısı varmış. Yaşamları da orta hallinin üstünde. İstanbul Milli Emniyet müfettişlerinden (A) Beyle tanışıyorlar. Sonra bu (A) Bey aile dostu oluyor. Sık sık bunlara yemeğe ve içkiye davet oluyor. (A) Bey bir gün Beyoğlu'nda karısına rastlıyor. Konuşuyorar. (A) Bey kadını, oturmaya, birer bardak da viski içmeye bir Beyoğlu meyhanesine davet ediyor (Bu İstanbullu Rumlar için gayet normaldir). Kadın teşekkür ediyor, gitmek iste-

miyor. (A) Bey (büyük adam onlar için) fazla ısrar edince gücenmesin diye gidiyor. Meyhanede bir bardak viskiden sonra bir daha ısmarlıyor. Kadın vaktim yok, eve gitmeliyim diyorsa da (A) beye dinletemiyor. İkinciyi de içiyorlar. (A) Bey başlıyor meyhanede kadının bacaklarını sıkıştırmaya. Kadın eliyle (A) beyin elini itiyor. Orada bir skandal çıkmasından da korkuyor. Rica ederim elinizi çekin, ben eve gidiyorum diyor. (A) bey yok benim evime gideceğiz, hemen burada yakın diyor. Kadın bakıyor ki herifin niyeti hepten bozuk, çantasını aldığı gibi allahaısmarladık demeden dışarı kaçıyor. Kadın o akşam kocasına başından geçen bu olayı teferruatıyla anlatıyor. Bir daha (A) beyi kendilerine davet etmemeye, onunla münasebetlerini kesmeye karar veriyorlar. Bu olaydan on gün sonra siyasi polis gelip Rum erkeği işyerinden alıyor, polis müdürlüğüne getirmek üzere. Yolda niye beni polis müdürlüğüne götürüyorsunuz sorusuna, ben bilmiyorum, orada öğrenirsin diyor. Polis müdürlüğünde ifadeye çekiliyor. Elimizde kuvvetli deliller var. Sen bir Alman casususun, itiraf et yoksa asılırsın, diyorlar. Yahu ben nasıl Alman casusu olurum. Ben Afrika'da İngiliz ordusuyla beraber Almanlara karşı çarpıştım. Almanlardan kurşun yedim yaralandım, ameliyatla kurşunu çıkardılar, diyor. Kıçını açıyor, kurşunun girdiği ve ameliyatla çıkarılan yeri gösteriyor. Bakıyor ki inandıramıyor. Ben (A) Beyin dostuyum. (A) Beye sorabilirsiniz beni diyor. Verilen cevap: Rum'un Alman casusu olarak tevkif edilmesi için emir veren (A) Beyin bizzat kendisi. Bunu duyunca ayakları suya eriyor. Meseleyi anlıyor. Hırsından deliye dönüyor. Neye yarar? İtiraf ettirmek için birkaç defa falakaya yatırılıyor. Rum ne çocuk, ne de aptal. Olmayan, olmayacak şeyi niye kabullensin. Kabullenirse asıl o zaman bir daha dışarıya çıkamayacağını, ömrünün hapiste geçeceğini, belki de ölüme mahkûm olacağını biliyor. Rum'u uzun zaman yukarda tutuyorlar. Bin bir türlü işkence yapıyorlar. Sonra da buraya müteferrikaya atıyorlar. İşte duvarlara kazdığı intikam kelimesi (A) Beyden alacağı intikamdır. İntikamını nasıl alacak, o onun bileceği iş. Ne ben sordum, ne de o anlattı. Bana sorarsanız "Ananı si.. kadı, kimi kime şikâyet edeceksin!" atasözü buraya iyi uyar.

Otelci: Eski yankesici, ufak tefek, antipatik, bir de uyuzdu. Otelci adı, dışarda oteli olduğundan, yahut herhangi bir otelde ça-

lışmış olmasından gelmiyor. Böyle bir şey yok. Onun oteli müteferrikaydı. Akşam oldu mu uzun ranzanın ortasındaki yatağının yünlerini kabartır, yorganı yastığı silkeler, misafirleri için olan o hep aynı çarşafları serer. Yatağı akşam buraya yeni düşecek müşteri için hazırlardı. Geceleri sık sık bazen bir, bazen birkaç kişi herhangi bir sebeple buraya düşerdi. Adını dedik gel geç hanı, yatacak boş yer yoktu ne benim küçük odada ne de ranzada. Buraya düşen geceyi ayakta veya yerde taşın üzerinde oturarak geçirmeye mecburdu. Bizim otelci gece yarısı saatin l'ine kadar yatmaz kısmetini beklerdi, en temiz elbiselerini giyerek... O zamana kadar yeni biri gelmezse çarşafları kaldırır yatağa girerdi. Yeni biri düştü mü, etraftan, "Otelci aç otelini ekmek çıktı," diye bağırırlardı eski sabıkalılar. Otelci böyle bağrışmalara kızardı, istemezdi. Yapmayın, müşterilerimi ürkütüyorsunuz, rızkıma mani oluyorsunuz derdi gündüz kendi kendilerine oldukları zaman. Öbürleri alaya alarak, olur olur, sen elinin işini yapmaya bak derlerdi. Ama yeni biri düştü mü, hele kerli ferli oldu mu etraftan sesler yükselirdi yine: "Otelci nerdesin, bir beyefendi geldi aç otelini!" Otelci hemen yeni gelenin yanına yanaşır dil dökerdi. Efendim tertemiz, içine hiç yatılmamış. Bugün kumar oynadım, bütün paramı kaybettim. Yoksa kiralar mıydım, kendim yatarım. Beyefendi yalnızca 5 liranı alırım, derdi. Etraftan yine sesler yükselirdi. "Ulan burası Park Otel mi? Tokatlıyan mı?" Otelci kaşını kaldırır ters ters bakardı. Umumiyetle yeni gelenler gece yarısı saat 3'e kadar misafir olmazlardı. Bunu otelci de bilir o da yatmazdı. Gece saat 1 'den sonra otelci ve misafirden başka herkes uyumuş olurdu. Otelci bu defa kendini ağıra satar. Yatağa girmez ama yatağın ucunu kaldırır ranzaya ilişirdi. Misafir dersen yorulmuş, turşusu çıkmış olurdu. Eğer parası varsa muhakkak saat 1 ile 3 arası yatağı kiralardı. Bu hep böyle olmuştu. Otelci işini bilirdi. Sabah uyandık mı yeni misafiri otelcinin yatağında uyur bulurduk. Parasını vermişti. Uyuzu almış mıydı orasını Allah bilir.

Kel Nasip: Benim odamda yatan bir (K) Bey vardı. Casusluktan düşmüş. Müdüriyette aşağı kurtarmaz asılacaksın demişler. Rahatı uykusu kaçmıştı. Kendini eğlendirecek, derdini unutturacak bir şeyler arardı. Etraftan bugün gene yüzünüz gülmüyor derlerse (K) Beyin cevabı hep aynıydı: "Nasıl güler, 'asılacaksın' dediler."

Büyük koğuşta yatan bir Kel Nasip vardı. Kel değildi, saçları tamamen döküldüğünden Nasip'in önüne bir de "kel" lakabını takmışlardı. Yaşı 60'a yakın olmalıydı. Zayıf, ufak tefekti. Yüzün üstünde hırsızlıktan sabıkası varmış. O da örfi idare sürgünüydü. Kaçmış, İstanbul'a gelmiş, yakalanmış, müteferrikaya konmuştu. Ermeniydi. Kel Nasip müteferrikadan memnundu. Yüzü hep gülerdi, sempatikti. Burada geçim yolunu bulmuştu. (K) Beyin canı fazla sıkılırsa Kel Nasip nerdesin diye bağırırdı. Nasip bunun manasını bilir, gökten iner gibi hemen (K) Beyin önüne dikilir. "Burdayım beyim" derdi. Gene canım çok sıkkın anlat bakalım şöyle güzel maceralarından birini derdi (K) Bey. Kel Nasip bunun için çağırıldığını bilirdi, hemen avcunu uzatırdı. (K) Bey Nasip'in eline 50 kuruş koyardı, anlaşmaları vardı, her bir macera için 50 kuruş alırdı Kel Nasip, hem de peşin. Kel Nasip başlardı yüzlerce macerasından birini anlatmaya. Anlattıkları hakikat mıydı yoksa uydurma mı orasını Allah bilir. Bu husus (K) Beyi alakadar etmezdi. Mühim olan eğlendirici olmasıydı. Kel Nasip (K) Beyin yatağının ucuna ilişir, üstüne başına, durumuna çekidüzen verir, başlardı anlatmaya. Tabii biz parazitler de toplanırdık etraflarına.

Nasip'in ağzından masallarından birinin kısaltılmış şekli: "Bir gün eski karım, bıktım senin hırsızlıkla beni geçindirmenden, bütün ömrüm polise gidip gelmekle, hapishaneye yemek götürmek, çamaşır yıkamakla geçti diyerek beni sokağa attı. Karısız yaşanır mı? Hele bir hırsız? Polise, hapishaneye düştükçe bana birinin yemek getirmesi, çamaşırlarımı yıkaması lazım (Türkiye'de ne poliste ne de hapishanede yemek verilmez. Hapishanelerde verilen günde yarım kiloluk kara ekmek somunudur). Hem benim hayatım yalnız müdüriyetlerde, hapishanelerde geçmez ya. Dışarda olduğum zaman akşam eve geldim mi sıcak temiz bir ev, sofrada hazır yemek, yatakta da işe gelir bir karı isterim. Hırsız olduksa insanlık duygularımız da yok olmadı, hadım da olmadık ya. Kısmetim varmış. Bir karı buldum ki, nur topu, dünya güzeli. Tabii kız oğlu kız değil. Ama az kullanılmış. Bir de 18 yaşında kızı var. Evet, o kadar güzel, her tarafı öyle tombul, öyle yumuşak ki neresinden istersen yap (Böyle laflar (K) Beyin bilhassa hoşuna giderdi. Bunu bilen Nasip, hep açık saçık, hep müstehcen bir şekilde anlatırdı. Nasip'i

yansıtabilmek için olduğu gibi, hiç olmazsa yukardaki cümleyi almaya mecbur kaldım). Göğüsler dersen her biri kafamdan büyük. İçleri süt dolu olsa, sabaha kadar emsen yine bitiremezsin. Ya o yeli, o kalçaları. Ben değil yalnız, seni de yardımcı alsam, ikimiz kollarımızı birleştirsek dört kolla da sarılmaz (Bu sözler belki de Nasip'in samimi olarak güzellik anlayışını ifade ediyordu. Zira hayatımın ileriki senelerinde Arap memleketlerinde yaşarken böyle kadınların birçok erkeklerce arandıklarını gördüm). Evlenmeden evvel bir şart koştu. Artık hırsızlık yapmayacaksın. Git bir yerde çalış. Az da kazansan kabulüm. Bak benim evlilik kızım var. Onun babası hırsız derler, kimse almaz. Hem bizim üstümüze kalır, hem de kocasız, zavallı... Böyle karı kaçırılır mı? Bir daha hırsızlık yapmam. Hem de hemen kiliseye gider papaza günahlarımı çıkartırım. Böylece eski hesaplarımı kapatır, sana günahsız olarak gelirim dedim. Evlendik. Ertesi gün... [(K) Bey dayanamadı hemen ertesi güne geçme bakalım, sen o geceyi anlat diye atıldı...] Dur sözümü kesme. Oraya geleceğim merak etme, hem de senden bir ellilik daha alacam. [(K) Bey çok memnun kalırsa sonunda bir 50 kuruş da bahşiş verirdi.] Evet ertesi gün gelmiş geçmiş bütün günahlarımı çıkartmak, eski hesapları silip tertemiz yeni karıya gelebilmek için kiliseye gittim. Papazın önünde diz çöktüm. Papaz eski günahlarımın affı için Allah'la pazarlık ederken gözüm papazın altın kösteğine ve de ona takılı altın saatine ilişti. Diz çöktüğümden tam karşımda nerdeyse gözüme gireceklerdi. Al beni diyorlardı. Alışmış kudurmuştan beterdir derler. Hem de doğrudur. Bu elleri görüyor musun? İşte bu eller nasıl oldu bilmem saat ve de kösteğine ayak takmışlar. Bir de baktım cebime inmişler bile. Ama o zaman papazın Allah'la pazarlığı bitmemişti. Daha pazarlık içindeydiler. Papaz Allah'ı kandırıp eskilerin affı kararını çıkarınca onlar çoktan cepteydiler. Öyle ki bu iş de affa uğramıştı. Eve gelince altın saatle, altın kösteği yeni karıma evlilik hediyesi olarak verdim. Evvela korktu. Gene mi çaldın dedi. Bütün olup bitenleri, bilhassa da bu işin günahlarımın affından evvel yapıldığını, öyle ki eski hesaba girdiğini ve eski hesapla beraber affolunduğunu izah edince rahatladı."

Benim ve sizler için Kel Nasip'in o günkü hikâyesi burada biter. (K) Bey içinse asıl bundan sonra başlayacaktı. Karı memnun, kendi

memnun hem de tertemiz karısının koynuna girdiğini, karı iri ve şişman, kendisi zayıf ve ufak olduğundan nasıl zorluklar çektiğini, el kol, bacak ve vücut hareketleriyle beraber teferruatıyla anlattı. Meğer zor olması insanı nasıl da kudurturmuş diye ekledi. (K) Bey memnundu. Herhalde bir yerleri oynamış, keyfinden ağzının suları akıyordu. Kel Nasip, yani ben ufaksam, bende iş yok, erkekliğim de ufak ondan zorluk çektim sanma. Allah baba işini bilir. Üst taraftan kısalttıklarını alt taraftan uzatmış dedi ve lap diye tenasül uzvunu çıkardı gösterdi. (Herhalde ballandıra ballandıra anlatmaları kendini de tahrik etmiş, tenasül uzvunu büyütmüş olmalıydı). Velhasıl bu minval üzerine daha bir hayli devam etti ve sonunda (K) Beyden bir 50 kuruş da bahşiş aldı.

Müteferrikada benim odamda otururken bir gün alo alo sonra da 1, 2, 3 diye sayılar duydum. Ses taş hücrelerden geliyordu. Hemen kalktım o tarafa gittim. Zindandaki dinleme aleti bozulmuş, onu tamir ediyorlardı. Zindanda olduğum zaman yaptığım tahmin doğrulanmıştı. Müteferrikada, ifadeleri biten biz komünistler galiba beş kişiydik. Bunlardan birini daha evvelden tanımıyordum. Bir komün kurmuştuk. Evlerden gelen yemekleri ortaya koyuyor, hep beraber yiyorduk. Aramızda bir de çingene yoldaşımız vardı. Belli ki çok fakirdi. Ona umumiyetle gelen kuru fasulye yemeği, daha doğrusu fasulye çorbasıydı. Etsiz, salçası az ama acı kırmızı biberi çok. Ben acıyı severim fakat basurum olduğundan çok acıyı yiyemezdim. Basurum kanardı. Benim için baş zorluk buydu. İkinci zorluk, yemekle beraber bir tek kaşığın gelmesiydi (Burada beş kişi olduğumuzu, hep beraber yediğimizi nereden bilsinler)? Öbür dördümüze çorba gelmediğinden bize de yalnız çatal gelirdi. Bıçak zaten yasaktı. Öyle ki çorbayı bir kaşıkla beş kişi içerdik. Evvela biri bir kaşık alır, sonra kaşığı yanındakine verir, o da bir kaşık yer... Böylece bir kaşık beşimiz arasında dolanırdı. İşte benim zorluğum buradan geliyordu. Eğer hepimizde de kaşık olsa, benim basurum var acı biber yiyemem desem bu makul karşılanırdı. Ama tek kaşık olduğundan, acı biber yiyemem basuruma dokunur dersem, bazıları belki de bir kaşıktan yemek istemediğimi, tiksindiğimi sanacak, bilhassa da o yemeğin sahibi alınacak, bana hemen bir küçük burjuva, bir salon komünisti damgası vuracaklardı. Böyle

bir intibayı bir komünist, polise bırakabilseydi, Mesela polis benim hakkımda bu küçük burjuva, bu salon komünisti deseydi bu intibayı onlarla hasıl edebilseydim bu benim lehime olurdu, memnun kalırdım. Fakat yoldaşlardan (tanımasam da) böyle bir damga yemek istemezdim.

Öbür taraftan bir kaşıkla birbirini tanımayan beş kişinin yemesi tabii ki iyi bir şey değildi. Tabii ki tiksindiriciydi. Tabii ki sıhhat şartlarına karşıydı. Bu yüzden de tabii ki yapılmaması gereken bir şeydi. Ama ben öyle bir hayat yaşamış, öyle şeyler görmüştüm ve şimdi de öyle bir durumdaydım ki her şeyi bile bile yapmaya hazırdım eğer basurum olmasa... Mamafih basuruma rağmen bir kaşıkla çorbadan ben de yedim. Her defasında kaşığı silme doldurmadım. Ne de olsa bir kişilik yemekti. Beşe bölününce her birimize düşen miktar azdı. Belki de biraz şansım oldu, basurum kanamadı.

Müteferrikada kaç gün kaldım hatırlamıyorum. Öbür yoldaşlar daha oradaydı. Bir gün bir polis geldi. "Al eşyanı yukarı çıkıyoruz," dedi. Paltomu, kasketimi aldım. Birinci Şubeye çıktık. Birinci Şube'de taş hücrelerin ve helaların önündeki sahanlığa kapıdan girdin mi hemen sola gelen duvarın önüne bir karyola koymuşlardı, beni oraya buyur ettiler. Niye öbürleri orada kaldı da beni yukarı aldılar? Kafamdan bin bir şey geçmeye başladı. Huzurum, rahatım bozuldu. Aradan daha bir saat geçmemişti ki bir polis gelip, "Kalk, müdür bey seni istiyor," dedi. Aha, demek yeni bir şey çıkmıştı. Zeki Akalın'ın odasına girdim. Sebati Selimoğlu da oradaydı. Zeki, Sebati'ye, "Söylediklerini tekrarla," dedi. "Bunlar bir gruptular. Hepsi de Partiye girdi. Gizli neşriyatın yapıldığı makineleri ve kâğıtları Hayk bana verdi," dedi Sebati Selimoğlu. Ben hemen Sebati'ye döndüm bağırarak, delirdin mi sen, niye yalan uyduruyor, niye iftira ediyorsun!? Söylediğin lafın manasını anlamayacak kadar mı sapıttın!? dedim. Sonra Zeki Akalın'a dönüp, bu adam normal değil, bu adam sapıtmış. Benim ne gruptan, ne de makinelerden haberim var. Makineden ben ne anlarım. Nerden, neyle makine alabilirim? Tamamen yalan, tamamen hayal. Sebati başını eğmiş, sapsarıydı. Ama ağzından bir laf da çıkmıyordu. Müdür beni göstererek "Buna yemek vermeyeceksiniz, akşama görüşürüz, götürün bunları," dedi. Beni alan polis gene beni yerime götürdü.

Buraya gelirken görmüştüm soldaki o kireçler içinde dayak yediğim yerde karşılıklı iki sıra küçük hücre yapılmıştı. Belki de Sebati'yi oradaki hücrelerden birine koydular. Reşat hâlâ iki numaralı hücredeydi. Yani benim sağdan çaprazlama karşıma düşüyordu. Ve ben kapısından ancak iki üç metre uzaktaydım.

En büyük korkum başıma gelmişti. Bugüne kadar ortaya çıkmayan ve çıkmaması gereken bu konuyu Sebati şimdi niye ortaya çıkarıyordu? Sebati çok iyi bilirdi, hiç olmazsa bilmesi gerekirdi ki, bu ifadeden sonra benden makineleri, mumlu kâğıtlar, vs. (o devirde bunların şahıslara satılması yasaktı), nerden buldun, kimden aldın diye soracaklardı. Mesele ben verdim demekle, yani Sebati'nin ifadesini kabullenmekle bitmezdi. Hele bir grup halinde Partiye girdiler sözleri, Sebati'nin tamamen kontrolünü kaybettiğini, ne biliyorsa söylediğini gösteriyordu. Mühimmiş veya değilmiş, başkasını zor duruma sokarmış, bilhassa da tefkifatın birden genişlemesine, yeni daha birçok kişinin tevkifine sebep olurmuş, onu alakalandırmıyordu anlaşılan artık. Tabii ki bu yenilerden de sökülen çıkacak, nasıl kendisi sökülmüşse, bu işin sonu nereye gider bilinemezdi. Artık çuvalın ağzını kimse sıkamaz, kimse büzemezdi. Öyle ki ben aklım başımda kaldığı müddetçe Sebati'nin ifadesini kabullenemezdim. Ne kadar dayak yiyecektim. Daha ne çeşit terörlere maruz kalacaktım bilemem. Gene benim için bir alternatif kalıyordu "ölümden ötesi yok ya," diyebilmek. Bütün gün yatakta (neyse ki ilk defa olarak sırtım bir yatak görmüştü) kafamdan daha neler neler geçti. Bir şey bence sarihti: Sebati'nin benim hakkımda söylediklerini en ufak bir taviz vermeden reddedecektim. Bu konu üstünde daha fazla düşünmedim. Kafa durmuyordu ki. Başladım Sebati'ye bunları söyletebilecek sebepleri aramaya. Bunun hakkında düşünmenin bugün için bana hiçbir faydası olmayacağını, tam tersine kafamı yorup sinirlerimi bozacağını biliyordum. Biliyordum ama mani olamıyordum. Kafam yeniden kendine buyruk olmuştu. İstediğini yapıyordu. Tabii ki en mantıklı, en akıllıca iş biraz uyumak, akşam için kuvvet kazanmaktı. Pratikte bu benim için imkânsız oldu. Her öğleden sonra ablam yemek getirirdi. O gün de gelmişti. Yemeği atacaklarına, benim karyolamın karşısında, sahanlığın ortasına konan sandalyede oturan bir çingene yoldaş

vardı, polisten yemeği ona vermesini rica ettim (Sonraları hapishanede öğrendim, adı Remzi'ymiş, Kasımpaşalı tütün işçisiymiş). Polisten ayrıca ablamın bundan sonra bana börek, vs., gibi hamur işi şeyler veya kuru yemekler getirmesini söylemesini rica ettim (Bütün Anadolululular gibi ablam hamur işlerini iyi ve kolaylıkla yapardı). Yemek getirmesin dersem bunu ablama söylemezlerdi. Aç bırakıldığım belli olurdu. Polise yemek getirmesin değil de kuru şeyler getirsin şeklinde ricam onun da hoşuna gitmişti herhalde.

Nihayet akşam oldu. Her an bir polisin gelip bana "yürü" demesini bekliyordum. Bir sabah kahvaltısıylaydım. Ağzım acılanmış kurumuştu. Ama açlık ve susuzluk duymuyordum. Belki de bunları düşünecek vaktim yoktu da ondan.

Saat 22 oldu hâlâ beni çağırmamışlardı. Öyle ya aceleri neydi, nasıl olsa aç bırakıyorlardı. Böyle birkaç gün daha aç kalırsam manen ve madden sopaya daha az dayanacağımı tahmin edebilirlerdi ve bu mantıklıydı. Bizleri bekleyen polisin biraz uzaklaştığı ve arkasının da bize dönük olduğu bir zaman hemen benim yemeğimi verdikleri Remzi'ye elle, ayakla işaret ederek helaya gitmesini, bir köşeye bana biraz yiyecek koymasını söyledim. Zannedersem anladı. Biraz sonra bir kâğıda yiyecek sardı, cebine koydu. "Helaya gitmek istiyorum," diye polise seslendi. Zaten hela kapısından ancak üç metre uzaktaydı. Polis "Git" diye seslendi. Remzi gitti ve dönünce de oraya bıraktım manasına göz etti. Araya başkası girmesin diye hemen polise ben de seslendim. Geldi beni aldı helaya götürdü. Helaya oturdum. Pencerenin içine helva ve ekmek koymuştu. İştahla yedim. Üstüne de helanın musluğundan avcumla su içtim (Hela alaturka helaydı). Kapıyı açıp polise seslendim. Beni tekrar yerime getirdi. Bir fırsatını bulup Remzi'ye teşekkür ederim manasına gelmek üzere iki elimi sıktım, oldu der gibi de kafamı öne doğru salladım. O da sevindi. Sonra da güya artık kuvvetten düşmüş gibi serildim yattım yatağa. Vücutça değil ama kafam çok yorgundu. Belki midem dolunca kan kafamdan karnıma inmişti. Tatlı bir rehavet çöktü üstüme uyumuşum.

Uyandığımda baktım gecenin üçü. Zavallı Remzi sandalyede sayıklıyor. Kafası sağa, sola, bazen de öne düşüyor, uyanıyor, gene uyuyordu. Gündüze nispetle daha rahattım. Daha müdürün yanın-

dan gelince bu yolla yemek yiyebileceğimi düşünmüş ve onun için de kuru ve hamur işi şeyler ısmarlamıştım ablama. Pratik, teorinin tatbik edilebilir olduğunu göstermişti. Bundan sonraki günlerde de bir yandan aç susuz bitkin numarası yapacak, öbür yandan bu metotla bir şeyler yiyebilecek, en mühimi de su içebilecektim. Bana kalırsa helanın musluğundan su içebileceğimi herhalde onlar da tahmin ediyorlardı, etmeleri gerekirdi. Böyle kendi kendime konuşurken yeniden uyumuşum. Sabah helaya gidenlerin gürültüsünden uyandım. Kendimi çok iyi hissediyordum. Kendime güvencim daha da artmıştı. O ilk şoku atlatmıştım.

Yukarıya çıkarılışımın ikinci günü çok sakin geçti. Ne arayan oldu, ne soran. Ablam bana çeşit çeşit börekler getirmişti ve gene Remzi'ye verilmişti. Hepsini bana saklamaması için işaretle sen de ye dedim. Anladı. Akıllıymış, umumiyetle polisin dikkatini onun üstüne çevirdiği zamanlar yedi börekleri. Akşam oldu. Sonra gece. Beni yine çağırmadılar. İki gündür aç olmam gerekirdi. Ben helanın en az kullanıldığı zamanlarda, biri saat 14 sıralarında, diğeri gece 22'den sonra yiyordum. Su içmek için zamanım yoktu. Her helaya gittiğimde biraz içiyordum. Yatağımda da bütün gün, aç susuz kalmış bir insan rolü oynuyordum.

Üçüncü günü de gündüz ses seda çıkmadı. Bana ablam yine börek getirdi. Zavallı ablam bütün hayatı boyunca hepimizden, yani bütün ailemden çektikleri yetmiyormuş gibi şimdi de yabancı bir şehirde tek başına kalmış, çilelerin yeni şekillerini öğreniyordu. Akşam oldu. O gece fırtına önü sessizliği çökünce, beni değil, Reşat Fuat'ı çağırdılar. Uzun kalmadı müdürün yanında. Yürümesine, yüzüne baktım ne tokat yemişti, ne de falaka. Getiren polis oradaki nöbetçi polise; "Odasında yiyecek içecek ne varsa al, yemek verilmeyecek," dedi. İkimizin de açlığa mahmûm edilmesi tuhafıma gitti.

Ne oldu, falakanın modası geçmiş miydi? İçime bir sevinç girdi. Ben, benim metotla, ne kadar isterlerse aç kalabilirdim. Belki Reşat'ın arkasından beni alırlar diye bekledim. Kimse haydi gel bakalım demedi. Gecenin 23'ü oldu hâlâ ses seda yoktu. İçime artık kurtulduğum hissi geldi. Bu defa da kafam başka yönde çalışmaya başladı. Yine uykum kaçtı. Acaba bu ara neler geçti? Reşat Fuat'ı

niye sorguya götürdüler? Niye beni tekrar sorguya çekmiyorlar? Halbuki Birinci Şube Müdürü, Sebati'yle yüzleştirilmemde akşama görüşürüz demişti. İşte üçüncü gün de bitmek üzereydi, aç susuz (güya) bırakmalarından başka ne falakaya çekmişlerdi ne de sorguya. Bu işin sırrı ne olabilirdi? Mesela "grup ve makineler" konusu olabilir miydi? Reşat'ı aç bıraktıklarına göre onu bir şeyi kabul etmeye zorluyorlardı. Yahut biri Reşat hakkında yeni bir ifade vermiş, Reşat'la yüzleştirmişler, verilen bu ifadeyi Reşat kabul etmemişti. Eğer bir yüzleştirme yapılmışsa, bu Sebati'yle olmalıydı. Çünkü Reşat'la teması olan bir kişi vardı benim bildiğim o da Sebati Selimoğlu'ydu. Hakikaten de son günlerde Sebati yeniden sökülmüş, benim hakkımda o sorumsuz ifadeyi vermişti. Tamam. Evet tastamam. Sebep Sebati'nin benim hakkımdaki ifadesiydi. Ben reddetmiştim, yalan olduğunu söylemiştim bu ifadenin ve de polisler şimdiye kadarki tecrübeleriyle biliyorlardı ki ben dayakla hiçbir ifade kabul etmemiştim. Tabii bu bundan sonra da dayanacağımın muhakkak olduğunu göstermezdi. Ayrıca müdüriyette kalma zamanının uzamasının, işkencelerin kombine edilmesinin de dayanmada rolü vardı. Onun için beni aç bırakmışlardı. Yavaş yavaş sinirler bozulur, bununla paralel olarak da işkenceye dayanma kuvveti azalırdı. Ama tam tersine işleyen başka faktörler de vardı. Kimse kendini yok edebilecek bir ifadeyi imzalamak istemezdi. Yani kabul edilmesi istenen şeylerin kabulünde getireceği tehlike ne kadar büyükse mukavemet de o derece artardı. Mesela Sebati'nin benim hakkımda söyledikleri kabul olunabilecek şeyler değildi. Sebati'nin ifadesini kabul edersem benden daha neler isteneceğini, benim artık tutunacak bir dalım kalmayacağını anlayacak kadar kafamın işlediğini görmüşlerdi. Bunlar madalyonun bir tarafı. Madalyonun öbür tarafı da şöyleydi: Sebati makineleri, mumlu kâğıtları Hayk'tan almıştı diyelim. Gizli yayınları yazan ve basan Reşat Fuat olduğuna göre, Reşat'ın da makineleri Sebati'nin verdiğini kabul etmesi gerekirdi. Diğer taraftan Reşat herhalde makineler için bir yalan uydurmuştu. Eğer Sebati'nin verdiğini söylemiş olsaydı, kaç defa çözülen Sebati şimdiye kadar çoktan beni ele vermiş olurdu. Yani bu bela benim başıma şimdi değil daha ilk günlerde gelirdi. O kadar rahat geçen günlerim, bilhassa sorgu hâkiminin ifademi

alıp, ifadesi bitti demesi. Beni o kadar gün işkence havasının dışına çıkarmaları, yani müteferrikaya göndermeleri, ancak Sebati'nin son günlerde yeniden sökülmesiyle, polis ağzıyla "Acem halısı" olmasıyla izah edilebilir (Acem halısını ne kadar döversen döv, her vurmada toz çıkar, bu tabir buradan gelmiştir). Ve bir insan poliste bir defa Acem halısı oldu mu, artık o her gece dayak yiyecektir. Polis nerede takılıp kalırsa bir defa da bizim Acem halısını deneyelim diyecektir.

O halde bütün bu düşünce şekillerinden şu netice çıkar: Reşat Fuat makineler ve kâğıtlar hakkında bir yalan atmıştı daha ilk günlerde. Bu yalan ve onu aydınlatma üzerine son günlere kadar polisin yaptığı incelemeler tatmin edici netice vermemişti. Reşat'la yegâne teması olan Sebati olduğuna ve Sebati de artık Acem halısına döndüğüne göre, bir de Sebati'ye soralım dediler. Sorma şöyle olmuştur: "Sebati, bizi şimdiye kadar niye aldattın? Reşat Fuat makineleri ve kâğıtları bana Sebati Selimoğlu getirdi diyor. Zaten bu başka türlü de olamazdı. Onunla teması olan yalnız sensin," demiştir polis. Sebati de dayak altında Reşat'a aitmiş gibi polisin düzdüğü ifadeyi kabul etmiştir. Kabul edince de kimden aldığını söyleyecek. Hayk verdi. Hayk tek başına makineyi nereden bulacak, bulursa da ne yapacak? Onlar bir gruptular. Hepsi Partiye girdi, Hayk da makineyi bana verdi.

Bundan sonra hemen beni yukarı aldılar ve Sebati'yle yüzleştirilmeden kabul etmeyeceğimi tahmin ettiklerinden, önce Sebati'yle yüzleştirdiler. Sebati yüzüme karşı da söyledi. Ben reddettim. Ama o zavallı bunu kendisinin değil, Reşat'ın ortaya çıkardığını sanıyor, içi bir dereceye kadar rahat. Polis beni sınadı. Sonra iş nasıl olsa Reşat'ta bitecek. Bir defa da Reşat'ı deneyelim diyor ve Sebati'ye, Reşat'ın yüzüne karşı ifadesini tekrarlatıyorlar. Reşat bir yalan atmış ve o yalan bugüne kadar sökmüş, yürümüş. Bundan sonrası için de niye yürümesin? Hem Reşat eski kurt. Sebati'nin ithamının ağırlığını hemen anlayacak, eğer kabul ederse kredisinin beş paralık olacağını sezebilecek bir insan. Yalan diyor, reddediyor ve eski ifadesinde ısrar ediyor. Bunun için de tıpkı bana yaptıkları gibi şimdi onu açlığa mahkûm ediyorlar.

Şimdi burada bir nokta kalıyor. Hayk daha bir çocuk. Reşat

Fuat Partinin birinci sekreteri, Partinin en sevilen, en tutulan, en bilgili adamı. Reşat'ın Sebati'nin ifadesini yalan diye reddetmesinden sonra, Sebati, kendi ifadesinin, sopa altında, sopadan kurtulmak için, polisin Reşat'ın ağzından düzdüğü ifadeyi, hakikat olmadığını bile bile kabullenmeye mecbur kaldığını, bunun neticesi olarak birine iftira etmek lazım geldiğini, piyangonun Hayk'a vurduğunu söyleyebilmiş mi? Eğer bunu yapabilmişse (Reşat'tan utanarak) ben de kurtuldum demektir. Hiç olmazsa yüküm iyice hafiflemiştir.

Saat 22'yi geçmiş beni hâlâ çağırmamışlardı. Ağalar benim için uykularından olacak değillerdi ya? Bunun yarın gündüzü de, akşamı da vardı. Helaya gittim yemeğimi yedim, suyumu içtim. Kafamda da halledecek mesele kalmamıştı. Yattım. Hemen uyudum.

Sabah gene helaya gidenlerin gürültüsüyle uyandım. İyi uyumuş, sinirlerim de dinlenmişti. Kendimi çok iyi, hem de kuvvetli hissediyordum. Saat 10'a doğru bir polis geldi. İşte şimdi gidiyoruz diye düşündüm. Nöbetçi polise, "Bu artık yemek yiyebilir," dedi. Kulaklarıma inanamıyordum. Ben zaten yemek yiyordum. Bu mühim değildi. Mühim olan demek falakasız, malakasız kurtulmuştum. Bu üç gün içinde kafamdan çok şeyler, çok faraziyeler geçmişti ama bu işten böyle kolayca sıyrılabileceğim geçmemişti. Kafam hemen, bu olamaz, bunda bir oyun olmalı, dikkat et dedi. Yeniden beni bir korku aldı. Geceki düşündüklerimi bir daha kafamdan geçirdim. Mantıklıydılar. Tabii hepsi de birer faraziyeydi. Bunlara alternatif olabilecek, onlar kadar mantıklı başka bir faraziye bulamadım. O halde bir nokta kalıyordu. Sebati'nin Reşat'la yüzleşmeden sonra aklının başına gelmesi, yeni bir şokla eski şoktan kurtulması, o akılsızca, kendisine hain damgası vurdurabilecek, sopa altında dikte edilen ve de kabul ettirilen ifadesini reddetmesi. Nasıl ki daha evvel bana evvela on adet gizli broşür verdiğini söylemesine rağmen benim bir adet üzerinde ısrarla durmam üzerine ifadesini benimkine uygun bir şekilde değiştirmesi gibi. Bu olabilirdi. Böyle bile olsa bu sadistler gene de bir deneyelim der ve beni falakaya çekerlerdi. Öyle ki bu konuyu bitmiş saymamalı, dikkatli olmalıydım.

Yeni emir üzerine Remzi'de geriye kalan yemeklerimi nöbetçi polis bana getirdi. Tabii hemen onun gözünün önünde hapur

hupur yemeğe başladım. Ama böreklerin bir kısmını ayırdım. Saat 14 sıraları helaya gidip gelmeler azalınca (bu zamanda yeni yapılan küçük hücredeki yoldaşlar herhalde uyuyorlardı) polisin benden uzaklaştığı ve küçük hücrelerin olduğu boşluğa girdiği veya arkasını döndüğü bir zamanda, birkaç tane böreği çabucak Reşat'ın hücresinin kapısının altındaki aralıktan içeri ittim. Oturduğum yerden kapısının aralığı görülüyordu (Kapının altında eşik yoktu, kapı ile yerin betonu arasında oldukça geniş bir aralık vardı). Reşat hemen bunları aldı. Bunu kapının altındaki aralıktan görülen ışık gölge hareketlerinden anladım. Bunları benim içeri attığımı anlamış olmalıydı. Çünkü benim börek ısmarladığımı herhalde duymuştu. Ayrıca da bunu yapmaya yalnız benim şartlarım uygundu.

O gün, o gece de beni ifadeye çağırmadılar. Gece gene Reşat Fuat'ın hücresine bir sürü yiyecek ittim (Reşat sonra bana hapishanede anlattı. Reşat'ı aç bıraktıkları zaman ona o kadar çok yemek itmiştim ki hepsini yiyememiş, artan yemekler birikmiş. Bir fötr şapkası vardı, onun içinde saklamaya mecbur kalmış. Afiyet olsun).

Reşat'ı da benim gibi üç gün aç bıraktılar. Ondan sonra da bir müddet onu ne işkenceye götürdüler ve ne de ifadeye. Üzerinden bir hafta geçmişti, bana da dokunan olmadı. Sorgu hâkimi o zaman ifadesi bitti demişti. Öyle de oldu. Ankara'ya gönderilene kadar ben bir daha ne polise ne de sorgu hâkimine ifadeye çağrıldım.

Bir gün Birinci Şube Müdürü Zeki Akalın, Reşat Fuat'ın hücresine geldi. Ben yatağımda oturuyordum. Kapısını açtı, sırıta sırıta selam verdi. Reşat'ın halini hatırını sordu. Kapı açıktı ve kapının önünde konuşuyorlardı. Ben konuşmalarını en ince teferruatına kadar duyabiliyordum. Bütün konuşmayı değil şu kısa kısmını buraya almak istiyorum: "Biliyorum canınızı çok yaktım. Biz emir kuluyuz. İşimiz de sopa atmak. Şuna sopa atın derler, biz de atarız. Biz sizin işinizi yapamadığımız gibi siz de bizim işimizi yapamazsınız. Öyle ki bir gün siz başa geçerseniz, kime sopa atmamızı isterseniz ona sopa atacağız." Bu adamın bu lafı söyleyebilmesi için dünyada büyük değişiklikler olması gerekirdi.

Daha bizim tevkifat başlamadan, Sovyet orduları devamlı taarruz halindeydi. Ve zapt edilen Sovyet topraklarının üçte ikisinden fazlası kurtarılmıştı. Hemen hemen her gün bir Sovyet bölgesi

Kızılordu tarafından faşistlerden temizleniyordu. Alman orduları devamlı olarak geri çekiliyor veya kaçıyordu. Bir yandan da partizanlar kaçan faşist ordularına büyük ziyanlar verdiriyordu. Almanlar şimali Afrika'dan çekilmişlerdi. Atlas Okyanusu'nda Alman denizaltılarının verdikleri harp fiyaskoyla bitmişti. İngiliz ve Amerikan orduları İtalya'ya çıkmışlardı, vs., vs.

Birinci Şube müdürünün Reşat Fuat'ın yanına gelip bu şekilde yaltaklanarak konuşmasına bakılırsa belki de Kızılordu bütün Sovyet topraklarını geri almıştı. Bizim gazete ve kitap okumamız yasaktı. Ailelerimizle de görüştürmüyorlardı. Dünyada olup bitenlerden haberimiz yoktu. Belki de harbin bitmesi, geri kalan Alman ordularının şartsız teslim olmaları yakındı (Sonraları Ankara'ya gidince öğrendik. Siyasi ve askerî durum, harbin Almanlar aleyhinde yakında sona ereceğini gösterince, o zamanın hükümeti polis tahkikatına bir an evvel son verilmesi ve tutukluların bir an evvel Ankara askerî mahkemesine verilmesi için siyasi polise tazyik yapmış). İşte Reşat Fuat'ın ve bilhassa da benim çok büyük bir işkenceden, belki de bir ölümden kurtulmama asıl sebep buymuş. Birinci Şube Müdürünün Reşat Fuat'a yaltaklanmasının da sebebi, siyasi ve askerî durumun dünyada aldığı yeni sekilmiş. Bu muhakkak ki hayatımda yeni bir dönüm noktasıydı. Bu dönüm noktasını bundan evvelkilerden ayıran husus, bu dönüm noktasının altındaki damganın bana değil, kahraman Kızılordu'ya ait olmasıdır (Kızılordu büyük zaferiyle yalnız benim ve bizim hayatımıza damgasını basmakla kalmamış, daha sonra harbi de kazanarak milyonlarca, belki de milyarlarca insanın hayatlarının dönüm noktalarının üstüne ve altına damgasını basmıştır. Tabii bu ara 20 milyon insan kurban vererek).

Bu umumi teşhisten sonra yine ben polisteki kendi durumuma döneyim. Eğer Kızılordu'nun faşist ordularına indirdiği darbe fazla değil bir iki ay daha gecikseydi, öyle olunca da, zamanın Türk hükümetinin ona paralel olarak polise verdiği "Komünist tahkikatına bir an evvel son verin, tutukluları bir an evvel mahkemeye sevk edin" şeklindeki emir birkaç ay gecikseydi, Sebati Selimoğlu'nun o ifadesi benim hayatımı yakardı. Ben reddetmiştim, Reşat Fuat reddetmiş, hatta bizzat Sebati Selimoğlu ifadesinin bir iftira olduğunu

söylemiş dahi olsa (ki Sebati'ye onun o günkü şartları içinde yeni dayak fasılları altında yeniden kabul ettireceklerdi), bana da Sebati'nin ifadesini kabul etmem için her türlü işkence şekline başvuracaktı polis. Makineyi ve mumlu kâğıtları bana kimin verdiğini, bilhassa da bizim grubu benden isteyecekti.

Ortada yüzüme karşı söylenmiş bir ifade olduğuna göre, polis gece gündüz her türlü işkenceyi yapmakta kendini haklı görecekti. Zira o zamanın Türkiye'sinde sanığı konuşturmak, bu yolla da bir olayı aydınlatma için kullanılan yegâne metot buydu. Ta ortaçağ zamanlarında olduğu gibi (Bugün de bu metodun değiştiğini sanmıyorum). İnsan, insan olduğu için, her insanın işkenceye dayanabileceği bir hudut olduğu için bu çizgi geçildi mi artık her insan dayanamadığı işkenceden kurtulmak için her deneni, her isteneni, hakikat olsun veya olmasın (eğer kendini öldürme imkânı olmasa) kabul edeceğini, yani bu metodun tam olarak hakikati çıkaramadığını polis bilir, bilir ama sopa, işkence altında verilen ifadenin hakikat olmaması ihtimali polisi ilgilendirmezdi. Polis için mühim olan, olayı bir neticeye bağlamaktır. Durum böyle olunca, şerefli bir insan yoldaşlarının kendine gösterdiği itimadı suistimal edip onları cellatların eline teslim etmektense, şerefsiz bir hain olarak yaşamaktansa ölümü tercih edecektir. Hasan Basri'nin bizim mahkemeye sevkimizden birkaç ay sonra yakalandığında yaptığı gibi. Ya sanık kendini öldürme imkânını bulamazsa? Mesela Safa (bizim matbaaya giren grubun başı) 1945 üniversite gençlik teşkilatı tevkifatının poliste olan safhasında, duyduğuma göre iki defa kendini öldürmeye teşebbüs etmiş, iki defasında da onu ölümden kurtarmış polisin doktorları. Ama polis gene de işkenceye devam etmiş, ta Safa arkadaşlarını ele verene kadar. Bu ara benim adım da bol bol geçmiş.

Böylece iki ihtimali görmüş olduk. Birincisi: Terör, işkence yapılan insanın dayanabilme sınırını aştı mı artık o şahıs yalnız bildiğini söylemekle kalmayacak, ondan söylemesini, kabullenmesini istedikleri her şeyi (hakikat olmasına lüzum yok) kabul edecektir. Burada şöyle bir soru sorulabilir: Bu hainlik midir? Şerefsizlik midir? Hattızatında değildir. Terörün altında o artık insanlık vasfını (düşünebilme ve şerefini koruyabilme vasfını) kaybetmiştir. Şeref-

siz olanlar o işkenceyi yapanlar ve yapılmasına bile bile göz yuman daha üst kademelerdeki yöneticilerdir. Ama ihtilalcilerin de kendi iç kanunları vardır. Ve bunlar bazı mecburiyetlerden doğmuştur ve bir prensibe dayanır. Bu kanuna göre, "Yoldaşlarını ele veren haindir." Her tutuklunun şartlara göre bir yolunu bulup yoldaşlarını ele vermemesi gerekir. Eğer bir gizli teşkilat bu prensibi (insani düşüncelerle de olsa) kabul etmezse, belki de bazı teşkilat üyeleri küçük bir işkenceyle yoldaşlarını ele verecek ve sonra da, "ne yapayım çok işkence gördüm, dayanamadım yoldaşlarımı verdim," diyerek masum olduğunu, hain olmadığını ispata çalışacaktır. Böyle insani düşüncelerle hareket eden bir gizli teşkilat tutunamaz, yaşayamaz. Polisi insanlık kanunlarını tanımadığı için, ölüm derecesinden de öteye giden işkencesine devam edeceği için, tutuklular, ölüm de dahil, ellerinden gelen her imkânı kullanmak zorunluluğunda kalmasalar kısa bir zamanda hepsi polisin eline geçecek, hem harekete ve hem de o harekete katılanlara yazık olacaktır.

İkincisi: Teröre tabi tutulan her tutuklu, eğer işkence o şahsın dayanabileceği sınırı aştı mı, kendini yüzde yüz ölüme götürecek bir yol bulmalı ve bir an evvel onu tatbike geçmelidir; eğer ihtilalci, gizli bir teşkilata üye olmayı bir şeref ve yoldaşlarını ele vermeyi bir şerefsizlik olarak kabul etmişse ve de hain olarak yaşamaktansa şerefli bir insan olarak ölmenin yüceliğini, bir yoldaşa daha iyi yakıştığını kabul etmişse, hatta yakıştığı da değil, bir yoldaşın muhakkak böyle yapması gerektiği inancına varmışsa. Böyle bir inanca varamayan, hain olmaktansa ölmenin evla olduğunu kabul edemeyen bir ihtilalci gizli teşkilata girmemelidir. Böyle insanlar davalarına yardım için legal yollar aramalıdırlar.

Üçüncü ihtimal: En zoru; kendini öldürebilmek imkânını bulamayan, her şeye rağmen, her türlü imkâna başvurarak (polisi inandırıcı ama kendini itham edici kuyruklu yalanlar bularak) yoldaşlarını ele vermemek, her türlü işkenceye sonuna kadar dayanmak. Bunun için iyi işleyen bir kafaya, sağlam bir inanca, kuvvetli bir karaktere ve de sağlam bir sinir sistemine ihtiyaç vardır.

Evet, eğer Kızılordu'nun zaferi karşısında o günkü Saraçoğlu hükümetinin polise emri olmasaydı, bu üç ihtimalden hangisinin içine girecektim ben? Bunu evvelden veya bugün (yani sonradan)

kestirmenin imkânı yoktur. Kesin olan bir şey varsa, eğer ölmeseydim, gene de tıbba yeniden devam edebilme, bitirme imtihanlarına girebilme hakkı bana bir daha verilmeyecekti. Ve ben hiçbir sanatı olmayan bir insan olarak kalacaktım. Bu şartlar altında dahi geçimimi sağlayacak bir yol tabii ki bulacaktım. Ama ben bugünkü Hayk olmayacaktım.

Sebati'nin o ifadesi yukarda uzun boylu yazdığım sebeplerle eşelenememiş, kapanmıştı. Bizler de kısa bir zaman sonra, yine o emre uygun olarak, Ankara'ya sevk edilmiştik. Bu ortaçağ devrinden kalma işkence müessesesinden kurtulmuştuk.

Ankara'ya gidince Reşat Fuat'ı, Kunduracı Selahattin ağabeyi (Bizim gruptandı. Bizden epey yaşlı olduğundan, tahminen 40 yaşları civarında, bizim grup ona ağabey derdi) ve beni üçümüzü beraberce bir otelin zemin katındaki bir odaya koydular. Üst katlarda, güzel odalarda interne edilen Almanlar oturuyorlardı. Bilardo salonuna kadar her türlü konforları vardı. Sonradan öğrendik, bizden diğerlerini Ankara cezaevine götürmüşlerdi. Niye biz üçümüzü buraya koymuşlardı bilmiyorduk. Bu mesele mühim değildi. Üstüne faraziye yürütmeye değmezdi. Burada ne kadar kaldık, şimdi hatırlamıyorum. Reşat'la beraber gece gündüz bir odada kalmak benim için çok faydalı oldu. Reşat'ı yakından tanımak imkânını bulmuştum. Reşat çok kültürlü, kibar, hem efendi, hem de basit bir kişiydi. İçinizde en küçüğünüz benim. Yemeklerden sonra tabakları yıkamak, odanın temizliğini yapmak bana düşer dedimse de her ikisi de kabul etmediler, sırayla yapacağız dediler (Ben o zaman 26 yaşında idim, Reşat 42, Selahattin de o kadar). Sonra bizleri de askerî hapishaneye götürdüler. Beni taş odalara koydular. Adı orada öyleydi. Bunlar boş, küçük beton hücrelerdi. Kapılarının önünde betondan dar bir koridor vardı. Buraya cezalı askerî hapisleri koyarlarmış normal zamanlarda. İçinde üstüste iki demir karyola vardı ve bu karyolalar hemen hemen hücreyi doldurmuştu. Karyolaların baş tarafında dar ve uzun bir koridora açılan kapı, ayak tarafında da kırlara ve tepelere bakan demir parmaklıklı bir

pencere vardı. Reşat'ı ve Selahattin'i nereye koydular bilmiyorum. Birbirimizle görüşmek, konuşmak hâlâ yasaktı. Benim üstümde (A) adlı bir yoldaş yatıyordu. Boylu, boslu, yakışıklı, benden biraz daha yaşlıydı. İlk defa görüyor, evvelden tanımıyordum. Ama adını duymuştum. Benim solumdaki odada Aram Pehlivanyan bir Türk yoldaşla yatıyordu. Onun da solundaki odada Kirkor Sarafyan yine bir yoldaşla kalıyordu. Birbirimizin yüzlerini görebilme imkânımız yoktu. Ama açık pencerenin önünde durup kırlara doğru konuşursam ses yanlardaki odalardan duyuluyordu. Aram ve Kirkor'u bu yolla seslerinden tanımıştım. Onlar da benim sesimi tanımışlar, en son odaya benim geldiğimi anlamışlardı. Benim oda arkadaşım egoist, kötü karakterli, gösteriş meraklısı bir tipti. Böyle bir komüniste hayatımda ilk defa rastlıyordum. Daha evvel de söyledim. Biz üniversiteli genç komünistler, partili olabilecek komünistleri kafamızda o kadar idealleştirmiştik ki bu (A)'nın partiye nasıl alındığına şaştım. Böylece de ayağım yere basmaya başladı. Bizim 30 kişilik grup, işçisi de dahil, pırlanta gibi insanlardı, iyi komünistlerdi. Ben iyi veya fena hakikatlerin herkes tarafından olduğu gibi bilinmesinden yanayım. Bu sebeple (A) hakkında söylediklerimi ispatlayacak birkaç misal vermek, böyle komünistlerin de olabileceğini yeni nesillere göstermek istiyorum.

Odaya yeni gelince, kendimi takdimden sonra yemek meselelerinin burada nasıl halledildiğini sordum. Herkese günde bir tayın (yarım kiloluk kara somun ekmeği) verildiğini ayrıca da hapishane kumandanının emri üzerine her öğle askerî karavanadan bir tabak sıcak yemek pek yenecek gibi değilse de bize de verildiğini söyledi. Bunlardan başka her sabah gelip bir şey satın aldırmak istiyor musunuz diye soran askere parası olan istediğini parasıyla ısmarlar dedi. Ben de biz herhalde ayrı ayrı ısmarlayacak değiliz. İstersen paralarımızı birleştirelim dedim. O da bir biçimle "Tabii yoldaş, tabii," dedi. Ben para çantamı açtım, mevcut paramı ortaya saydım. Aklımda kaldığına göre 10 liraya yakındı. Senin ne kadar paran var dedim. Onun da 1 lira ve küsur parası varmış. Çantasını çıkarıp açmadı, ben görmedim. Bana ayda 20 lira geliyor (Bu parayı arkadaşlarım ablama veriyorlarmış bana yollanmak üzere. O da postayla gönderiyordu). Senin gelirin ne kadar diye sordum. Bana şimdiye

kadar ayda 10 lira geliyordu. Evden mektup aldım, artık göndereremeyeceklerini yazıyorlar dedi. Ben de o halde senin ve benim müşterek paramız 11 lira, bu para on beş gün yetmeli. Çünkü bana gönderilen 20 lira on beş gün sonra gelecek dedim. Tabii yettirmeliyiz, yettiririz dedi. Hemen o gün biraz peynir, biraz sucuk, bir kilo da soğan ısmarladık. Peynir sabah için, sucuk da soğanla beraber akşama. O gün öğle yemeğimizi yedik. Sonra yataklarımıza yattık. Zaten odada yürüyecek yer yoktu. Yalnız pencerenin önünde ayakta durulabilirdi. Yataklar kapıdan girdin mi sol duvara yapıştırılmıştı. Sağ duvarsa karyoladan yalnız tahminen yarım metre uzaktaydı. Her iki duvar da çok kirliydi. Benim (A) biraz sonra öksürerek hava yollarının tuvaletini yaptı. Ağzına gelen balgamları da tuu... diye sağdaki serbest duvara attı. Sarı balgamlar duvardan aşağı akmaya başladı. Tam da kafamın karşısından. Hemen ayağa kalktım, bu da ne oluyor dedim. Bir şey olmamış gibi, "Ne olmuş?" dedi. Mendilin yok mu? Tükür mendiline dedim. "O mendili kim yıkayacak?" dedi. Herhalde ben değil dedim. (A) içerledi öbür tarafa döndü. Eğer mendiline tükürmek istemiyorsan bir kâğıda tükürürsün, o kâğıtları yanında bir kâğıt torba içinde toplarsın. Helaya gidince helaya atarsın dedim. Duvara dikkatlice baktım. Yüzlerce kurumuş balgam yeri belli oluyordu. Yazdı, dışarda kuru bir sıcak vardı, belki çabuk kuruyorlardı. Ayrıca odada yüzlerce kara sinek uçuşuyordu. Biraz sonra duvardaki balgamın üstüne üşüştüler. Feci, tiksindirici bir manzaraydı. Ben artık bir daha tükürmeyeceğini sanmıştım. Ertesi sabah gene yapmasın mı? Bu defa deliye döndüm ve kendimi tutamayıp bu yaptığın terbiyesizliktir dedim. "Ben ne burjuvazinin ve ne de küçük burjuvaların terbiyesini taşımam, ben işçiyim," demesin mi övünür gibi. Bu cins biriyle münakaşa etmenin lüzumsuzluğunu anladım. Odada yalnız değilsin. Senin kadar benim de hakkım var bu odada ne yapılabilir ne yapılamazın belirlenmesinde. Bir daha tükürürsen hapishane kumandanına şikâyet ederim. Böyle bir şey ne senin için ve ne de Partimiz için iyi olur. Rica ederim beni böyle bir harekete mecbur etme dedim. Ondan sonra bir daha duvara tükürmedi. Dediğim gibi kâğıda tükürdü. Helaya gidince kâğıdı attı.

Yemeklerde (A) da aşağı iner, benim yatağımın ayak tarafına

otururdu. Ben de baş tarafında otururdum. Yemekleri ortamıza koyar beraber yerdik. Hapishanenin verdiği yemekler ekseri sulu yemeklerdi. Kuru fasulye, nohut, mercimek yemekleri gibi. İçlerinde et yoktu ama gene de memnun olmamız gerekirdi. Yerken benim tasımın içini bir kuru sinek düştü. Sineği attım, yemeği yedim. Ertesi gün (A)'nın yemeğine bir kara sinek daldı. (A) ağzını buruşturdu. "Hayk tabaklarımızı değiştirelim. Sen sineği atıp yemeği yiyebiliyorsun, ben yapamıyorum," dedi. Gene tepem attı. Sinekli çorbayı tercih ettiğimi mi sanıyorsun. Sırf mecbur olduğum için yiyorum, sen de istersen aynı şekilde yiyebilirsin. Yok, senin sinekli yemeğinle benimkini değiştiremem. Yemez atarsan, o zaman da seni benim yemeğime ortak etmem dedim. Bir biçimde kalktı sinekli yemeğini pencereden dışarı attı. Penceremiz dışardaki topraktan ancak bir metre yükseklikteydi. Bu da hoşuma gitmedi. Şimdi de orada sinekler toplanacak sonra da içeri gireceklerdi. Bugünlük bu kadar ders yeter diye düşündüm ve sesimi çıkarmadım. Bir biçimde kara ekmeğini kuru kuru yedi. Hiç aldırmadım. Bir saat sonra o da her şeyi unuttu. Hiçbir şey olmamış gibi davrandı. Ben de öyle yaptım. Akşam olunca, "Biliyor musun Hayk uzun zamandır et yemedim. Gel yarın akşam bir çilingir sofrası düzelim. İkimize de birer koyun kellesi ısmarlayalım. Yanında bir şişe rakı. Hem güzelce karnımızı doyurup, hem de çakır keyf olalım," dedi. Ben, böyle bir şey olmaz, sonra paramızı yetiremeyiz dedim. "Aldırma, paramız biterse o zaman da kuru ekmek yeriz akşamları. Zaten parası olmayan yoldaşların yaptığı bu," dedi. Ama bizim paramız var dedim. Sonra rakı yasak, kime ısmarlayacaksın? diye sordum. "Pencerenin önüne gelen nöbetçiye," dedi. Pencerenin önüne gelen nöbetçi asker umumiyetle Kasımpaşalı bir gençti. Vazifesi bizlerin pencereden pencereye veya pencereden dışardan biriyle konuşmasına mani olmaktı. Bizim nerede olduğumuzu kim bilir ki dışardan bize ziyaretçi gelsin? Pencereden pencereye laf atmalara ise göz yumardı. Nöbete gelirken daha uzaktan garip oğlan geliyor diye yaygarayı tuttururdu. Gelince de, "Anam anam garip anam" türküsünü söyler, herkesle şakalaşırdı. Çok zaman biz de, "Jandarma biz komünistiz. Biziz dost sana" türküsünü tuttururduk (Zannedersem güftesini Nâzım Hikmet yazmıştır).

Ertesi sabah biraz geç kalktım. Gece iyi uyuyamamıştım. Paramız müşterekti ya, (A) ona güvenerek, cebimde bir 5 liralık vardı, onu almış, pencerenin önüne gelen nöbetçiye iki koyun kellesi, birkaç çeşit meze ve bir şişe de rakı ısmarlamış. Artan parayı akşama ısmarlananlarla beraber getirecekmiş nöbetçi. Ben uyanınca (A) bana bunları bir oldubitti olarak söyledi. Tepem attı ama ne halt edersin. Akşam oldu. Nöbetçi görünmedi. Ertesi gün de gelmedi. Daha ertesi gün nöbete geldiyse de hiç bizim pencereye yanaşmadı. 5 lirayı yutmuştu. Yapılan iş nizama uygunsuzdu. Kimseye şikâyet edemezdik. Zaten nöbetçiyle bir 5 lira için arayı bozmak doğru değildi. Hem burnumuzdan getirebilir ve hem de üstümüze iftiralar atabilirdi. Olan olmuştu. Biz de bir şey olmamış gibi davranmaya mecburduk. Ve öyle de yaptık.

(A) para kendininmiş gibi sabahları da ne istediğimizi yazmaya gelen askere bol keseden ısmarlamaya başladı. Para için laf etmek istemedim, daha doğrusu para benim olduğu için utandım laf etmeye. Para bittikten sonra da ısmarlamazdı ya! Öğleleri yemek geldiğine, ekmek de olduğuna göre benim kendim için o paraya ihtiyacım yoktu. O düşünseydi, ben dayanırdım. Birkaç gün içinde bizim paralar suyunu çekti. Ben hiç sesimi çıkarmadım. Öğleleri yemeğimin içine sinek de girse, sineği atıp yemeği yiyor, akşam da kuru ekmeğe dayanıyordum. İlk gün (A) da ses çıkarmadı. Akşama kuru ekmeği yedi. Ertesi gün pencerenin önüne çıkıp bu da hayat mı, kuru ekmeğe de dayanılır mı diye bağırmasın mı? Bizim kuru ekmek yediğimizi, paramız olmadığını yandaki odalardaki yoldaşlara duyuruyordu. Ben sinirlendim. Hem parayı çarçur ettin, şimdi de yoldaşlardan para mı dileniyorsun dedim. "Ne dilenmesi ben hakikati söyledim, dünden beri kuru ekmek yemiyor muyuz?" dedi. O hesabını iyi yapmıştı. Aram Pehlivanyan'ın ve Kirkor Sarafyan'ın Ermeni olduklarını, birbirimizi tanıdığımızı biliyordu. Biraz sonra Kirkor Sarafyan koridordaki nöbetçi vasıtasıyla bana 5 lira gönderdi. İşte o zaman bütün bütün kafam attı, (A)'nın üstüne başladım bağırmaya kendin gibi beni de dilenci yaptın diyerek. Yanımızdaki odada Aram vardı. Karnı sürdüğünden karavanayı yiyemiyordu. Perhiz yemeği aldırmaya ise parası yoktu. 5 liranın üçünü ben de ona gönderdim aynı askerle.

Aradan epey zaman geçti. Grup grup günde bir saat bahçeye çıkarıyorlardı bizi. Reşat Fuat bizim grupta değildi. Bu oğlandan çektiklerimi Zeki Baştımar'a anlattım. Zeki, "Paranı ayır. Kimse başkasını beslemeye mecbur değildir. Partiye girerken, parasız kalırsa Partinin veya Partililerin ona yardım edeceğine dair kimse söz vermedi," dedi. Ben Sarafyan'dan parayı aldığım gün geri kalan 2 liranın 1 lirasını ona vermiştim ve bundan sonra herkes kendi kasasına ısmarlar demiştim. Zaten kısa bir zaman sonra da birbirimizle konuşma ve buluşma yasağı kalktı. Kapılar açıldı. Herkes dışarı fırladı. Geçmiş olsun diye herkes birbirini tebrik ediyordu. Ben hemen Reşat'ı aradım. O da beni aramış. Buluşunca kucaklaştık. Bu hapishanede biz komünistler ve bir de daha hükümleri tasdik olunmamış casuslar vardı. Casuslar bahçenin ortasında bir tahta barakada kalıyorlardı. Taş odaları boşalttılar. Beni, Aram'ı ve Kirkor'u oraya koydular. Diğerlerini koğuşlara taksim ettiler. Casusların tahta barakasında iki sıra tahtadan ranza vardı. Her birimizi boş olan bir yere koydular. Biz burada öbür yoldaşlardan daha rahattık. Tabii ki biz de diğer yoldaşlarla beraber kalmayı tercih ederdik. Zaten hep beraberdik bütün gün. Yatmadan yatmaya buraya geliyorduk. Bütün hapislik müddetimde (A) ile bir daha tek kelime konuşmadım. Birçok asker ona savcı bey diye hitap ediyorlardı. Boyu bosu, göbeğinin yanında giyinişi de bir savcınınkine uygundu. (A)'yı iyi tanıyanlardan birine, hakikaten savcılığı var mı diye sordum. Ne savcısı? Çocuk yaşta adam öldürmüş. Yaşı küçük olduğundan yalnız beş seneye mahkûm olmuş. Bu devrede birçok kanun maddesini öğrenmiş. Kredisi olsun, sözü geçsin diye zavallı askerlere kendini savcı diye satıyormuş. Hey gidi dünya hey, ne biçim biçim kulların var!

Kapılar açılıp herkes bir araya gelince ilk iş olarak bir komün kurduk. Herkes gelirini, evden yiyeceğe ait bir şey gelmişse onu komüne teslim edecekti. Galiba evden gelecek kahve ve sigara komüne tabi tutulmadı. Sigara içenlere azaltmaları tavsiye olundu. Sigara içenlere komün ucuz cinsinden günde 10 sigara veriyordu galiba. Yoldaşlar arasında sanatı aşçı olan biri vardı (Galiba adı Şahap'tı). Komünün aşçısı oldu. Yemek pişirmesini bildiğimiz için Reşat ve ben de aşçı yamağı olduk. Oldukça rahattık. İstediğimiz

gibi yaşardık. Yatma kalkma, bahçeye çıkıp çıkmama veya birbirimizle buluşma üzerine hiçbir tahdit yoktu.

Bizim kaldığımız hapishanedeki casuslar iki gruptu. Birinci grup Per Şalva adlı bir Gürcü Katolik papazına bağlı olanlardı. Bunlar Katolik Kilisesinin başı papalık namına casusluk yapanlardı. Bir din müessesesi olan papalığın da casusları olduğunu ilk defa öğreniyordum. İkinci grup: Hans adlı bir Alman'a bağlı olan ve faşist Almanya namına casusluk yapanlardı. Per Şalva kendini fakir gösterir ve öğle yemeklerini bizim gibi askerî karavanadan yerdi. Onunla yakalananlara sorarsan belki de milyonerdi. Her hafta onu ziyarete bir papaz gelirmiş. "Biz gördük kaç defa, her geldiğinde ona deste deste para veriyor," diyorlardı onunla yakalananlar. Per Şalva'nın dostu, ahbabı yoktu. Hep yalnızdı hapishanede. Ya o kimseyle dostluk kurmazdı veya diğerleri onunla ahbaplık etmezlerdi. Geceden geceye barakaya girer ve hemen kapının yanında bulunan köşedeki yatağına yatar ve yatmasıyla da uyuması bir olurdu. Böyle kolayca uyuması, gece de hiç uyanmaması öbürlerini delirtirdi. Onunla beraber yakalananların hepsi de ondan çok gençti (benim tahminime göre bir altmışlık vardı Şalva), ama uyuyamazlar, çeşit çeşit uyku ilaçları alırlardı. Tabii ki genç bir insanın ölüme mahkûm olması (bilhassa da para ile yabancı bir memleket namına casusluk yapmaktan) kolay değildi. Bunun adiliğini paçayı ele verince artık kendileri de görüyorlardı. Ve bu onları manen yıkıyordu. Casus lafını duymak istemiyorlardı. Benim yanımda yatan bana şunları anlattı:

"Dışarda iken para boldu. Her gece barlarda, meyhanelerde, randevuevlerinde birer prens gibi yaşardık. En pahalı kumaşları en pahalı terzilerde diktirirdik. Para bol olunca, bahşişi de bol verince herkes önümüzde eğiliyordu. Hayatımızdan memnunduk, bizi böylece yaşatan işimizden de. Şimdi ne oldu? Herkes bizi hor görüyor. Casus olduğumuzu duyan bize hırsıza yapılanlardan da aşağı muamele yapıyor. Hele müdüriyette ne kadar hakaret gördük, ne kadar dayak yedik. Beni ayaklarımdan astılar. Biri fırıl fırıl fırıldak gibi döndürdü. Öbür ikisi de sopa ellerinde nereme gelirse yapıştırdı. O puşt Per Şalva bizi ele verdi. Başımız oydu. Dayağa dayanamadım, dediklerini kabul ettim. Kanunen dayak, işkence

yasak değil mi? Yalan, hepsi yalan. Hâkimler kendileri dövüyorlar. Belki sizleri dövmezler. Ama bizleri, casusları dövüyorlar. Burada askerî mahkemenin önüne çıkarıldım. Kapalı celse, ben ve askerî hâkimlerden başka kimse yok. Fırsat bu fırsat dedim. Hâkime eski ifademin hakikat olmadığını, sopa altında bana zorla dikte ettirildiğini söyledim. Hâkim hemen celseyi kapattı çıktı. On dakika sonra beni yandaki odaya götürdüler. Ne göreyim! Bir de baktım hâkimler sivil elbise giymişler, beni bekliyorlar ellerinde sopalarla. Başka iki sivil, siyasi polis olacaklar herhalde, dakikasında beni yere yatırdılar, ayaklarımı da falakaya taktılar. Herifler usta, işinin erbabı. Peki ama mahkeme binasında falakanın işi ne? Baş hâkim elinde sopayı sallayarak, "Ulan hergele bol parayla vatanı satmak, paraları karıların göbeklerinin üstünde, bacaklarının aralarında yemek iyiydi ha!" diyerek başladı tabanlarımı dövmeye. "Demek ifaden sopa altında zorla alındı. Demek yalan, demek hakikat değil ha!" diye diye tabanlarıma vuruyordu. Yan hâkimler de kıçımı, böğrümü tekmeliyorlardı. Aman beyefendim, aman hâkim bey dedim. Eski ifademi kabul ediyorum diye devam edecektim, cümlemi bitirtmediler. Burada hâkim bey yok dediler ve başladılar daha sıkı yapıştırmaya. Peki peki beyler. Tabii ki burada hâkim yok dedim. Eski ifadem doğrudur efendim dedim de daha fazla dayak yemekten kurtuldum. Falakanın ne kadar süreceğini, arkasından da neler geleceğini müdüriyette öğrenmiştim. Zararın neresinden dönersen kâr hesabı gerisin geriye yeniden çark ettik eskiye. Hâkimler yan odadan çıktılar. Polisler koltukaltlarıma girip beni aşağı yukarı yürüttüler. Sonra bir sandalyeye oturttular. Bir saat kadar böylece bekledim. Belki bu ara hâkimler kahve içtiler. Bir saat sonra artık terim de soğumuştu. Yeniden ayakkabılarımı giydirdiler ayağıma. Beni helanın musluğuna götürdüler. Elimi yüzümü yıkadım. Saçlarımı taradım, üstüme başıma çekidüzen verdim polislerin emrine uygun olarak. Sonra da beni gelip iki asker aldı ve mahkeme salonuna götürdü. Hâkimler resmî elbiselerini giymiş, yerlerini almışlardı. Tekrar celseyi açtılar. Sorgu hâkimine verdiğin ifade burada. O ifadene ekleyecek bir şeyin var mı? Yok efendim. O ifadeleri mahkeme önünde de kabul ediyor musun? Kabul ediyorum efendim dedik kısa yoldan gene buraya geldik.

Casusları gündüz hapishanede görmezdik. Hemen hemen hepsi hapishane idare odalarında, kalemlerinde çalışırlardı. Orada vakit daha kolay ve daha iyi geçiyormuş. Dediklerine göre yemekleri lokantadan gelirmiş. Paraları hâlâ da boldu. Hans'ın yemeği Alman sefaretinden gelirmiş. Hans barakada yatmazdı. Müdüriyet kısmında hususi odası varmış.

Bir zaman sonra mahkememiz başladı. Kapalı hapishane arabasıyla mahkemeye götürülüyorduk. Mahkeme binasına gelene kadar yollarda sesimizin çıktığı kadar bağırarak, TKP ve diğer komünist marşlarını söylüyorduk. Bunların ekserisinin güftesini Nâzım Hikmet yazmıştır. Bu şehirden geçerken söylenen marşlar yüzünden de mahkeme açıldı ama nasıl neticelendi hatırlamıyorum.

Parti Birinci Sekreteri Reşat Fuat hem polisteki hem de mahkemedeki durumuyla ve bilhassa da müdafaasıyla herkesin hürmet ve itimadını bir daha kazanmıştı. Reşat uzun müdafaasıyla şahsını değil, partiyi ve davayı savunmuştu. Müdafaa iyi bir dil ve mantıkla yazılmıştı. Memleketi iyi tanıdığı, geniş bir Marksist ve Leninist bilgiye sahip olduğu görülüyordu müdafaasında. Reşat ağır ve otoriter bir insandı. Büyükle büyük, küçükle küçük olmasını, şartlara uymasını bilirdi, mütevazıydı da. Vücutça da kuvvetli ve dayanıklıydı her çeşit zorluğa karşı. Bunlar müspet tarafları. Bana göre menfi taraflarının başında etrafına toplanan dalkavukları kovamaması geliyordu. Hapishanede dalkavuklar hemen etrafını sardılar. Reşat kahve tiryakisiydi. Sabah kalktı mı ilk iş olarak kahvesini içerdi. Bunu öğrenen dalkavuklar kahveyi cezvede pişirirler, cezve ellerinde Reşat'ın yatağının etrafında onun uyanmasını beklerlerdi (Maalesef komünistler arasında da dalkavuklar vardı). Reşat uyanınca hemen, "Reşat yoldaş kahven hazır," derlerdi. Daha adam doğru dürüst kendine gelmeden kahveyi yatağında eline tutuştururlardı. Ben içimden Reşat'ın bunları kovmasını, kendi kahvemi kendim pişirebilirim demesini hem ister ve hem de beklerdim. Reşat ne tembeldi ve ne de beceriksiz. Komünün aşçısı kısa bir zaman sonra serbest bırakılınca aşçıbaşılığı Reşat üstüne almıştı.

Duruşma ve müdafaalar bitti. Ben altı ay hafif cezaya mahkûm olmuştum. Reşat Fuat 8 veya 9 seneye, iyi hatırlamıyorum. Savcı hepimiz hakkında daha ağır ceza istemişti. Aleyhimize temyiz etti.

Bu sebeple beraat edenleri de, 6 aya mahkûm olanları da serbest bırakmadılar. Temyiz tasdikine kadar hapishanede bekledik. Bu ara müttefiklerin tebaasından olan siyasi mahkûmlara af çıktı. Per Şalva galiba İngiliz tebaasıymış. O da tahliye edildi. Sonra temyiz, cezalarımızı mahkemenin verdiği gibi tasdik etti. Tarihini hatırlamıyorum. Herhalde bir seneden fazla tutukluyduk. Öyle ki beraat edenler, altı aya ve bir seneye mahkûm edilenler serbest bırakıldı. Ankara'da kalmamız yasaklanmıştı. Çıkanları polis trene kadar getirdi. Kim nereye gidecekse ona göre trene yerleştirildi. Ekserimiz İstanbul'a gidiyorduk. Bizi ayrı bir vagona koydular. Birkaç sivil polis de bizimle beraber aynı vagona girdi. Olur ya kendimizle beraber belki treni uçururduk. Ne oluyordu? Terörist miydik? Yoksa sabotör mü? Kimi öldürmüş veya ölümle tehdit etmiştik? Herhangi bir fabrikaya veya bir binaya veya bir yapıya bomba koyup uçurmuş muyduk? Yahut böyle bir şey yaparken mi yakalanmıştık? O kadar işkence, o kadar hapis niye? Hadi bizler birer sene yatmıştık. Bazıları 6 sene, Reşat Fuat 9 sene hapse mahkûm edilmişti. Olup olacağı birkaç idealist talebe yememiş, içmemiş yamalı pantolon, delik ayakkabıyla gezmiş, biriktirdikleri parayla yolunu bulup bir teksir makinesi almışlar (ki bunlar daha ortaya çıkmamıştır. Çıksaydı daha çok sopa yiyecek, daha çok hapis yatacaktık). Sonra bu makineyle Reşat Fuat yalnız parti üyelerine verilmek üzere, partinin o günkü dünya ve memleket hakkındaki görüşünü kısaca bir broşürle açıklamış. Bütün olup biten bu. Broşürde, partililerin, halkı silahlı ayaklanmaya hazırlamaları mı yazılmış, yoksa bazı baştakilerin veya kıçtakilerin öldürülmesi mi öngörülmüş? Ne gezer efendim? Saraçoğlu hükümetine faşist denmiş. Bu kadarcık bir şey için o kadar işkence yaptırtan, bu kadar hapis cezası veren hükümet faşist olmaz da ne olur? Saraçoğlu, yoksa kendine "Padişahımız çok yaşa" dememizi mi, veya kendini ilahileştirmemizi mi bekliyordu? Eğer bu cezaları hak etmişsek, neden duruşmalar aleni yapılmıyor, neden mahkemedeki müdafaalarımızı, hiç olmazsa Reşat Fuat'ın müdafaasını gazetelerde basmıyorlar, radyolarda açıklamıyorlardı? Reşat Fuat kendini değil, müdafaasında kendini değil, davayı savunmuştu. Ve madem ki böyle düşünmek hainlikti, poliste işkence görmeye, 9 sene hapis yatmaya layıktı, o halde halka da açıklasınlar,

halk da görsün neymişiz, ne mene insanlarmışız, vatana nasıl ihanet ediyor muşuz?

Hiç açıklarlar mı? O zaman halkımız bizlerin nasıl birer vatanperver olduğumuzu, vatanın menfaati için kendi şahsi menfaatlerimizi nasıl teptiğimizi görürdü. Bundan korktukları için zaten mahkemeler de kapalı celselerde yapılıyor, ifadelerimizin dayak altında alındığını inkâr ediyorlardı. Bizler dayak altında alınan ifadelerimizin dahi açıklanmasına razıydık. Onların içinde fındık kabuğunu dolduracak kadar bir muhteva yoktu. Belki bir benim ifademde (komünist olduğumu kabul etmem ve komünizmden ne anladığımı birkaç cümleyle izah etmem bakımından) ve bir de Reşat'ın ifadesinde bir fikir müdafaası vardı. Öbürleri, kimle nerede buluştun, Reşat'ın yazdığı o broşürü kimden aldın, kime verdinden ibaretti. Ve broşürün muhteviyatıysa her demokrat memlekette yazılabilen (hem de en hafifinden) bir makaleden ileri gitmezdi. Sonra da bu, halka dağıtılmamış, parti üyelerine dağıtılmış. Yani geniş bir hareket değil, mahdut, sınırlı bir hareket. Yani dünya çapında bir nokta bile olamayacak kadar küçük, sınırlı, ılımlı, vatanperver bir hareket yüzünden bu kadar işkence, bu kadar ceza, akıl alacak şey değildi. Hiçbir şey yapmadan bizi zorla kahramanlaştırdıklarının farkında bile değildiler.

Altunbakkal'da ablamla beraber kaldığım eve geldim. Küçücük odamızı, semtimizi, İstanbul'u, bilhassa arkadaşlarımı göresim gelmişti. Tabii ki ablam çok sevindi. Ağladı. Yanımda biri ağlarsa ben de kendimi tutamam, ben de ağladım. Bu insanoğlunun bazı hallerde tuhaf bir sevinme şekliydi. O gün erkenden yattım. Yorgundum. Bir senenin maddi ve manevi yorgunluğu üstüne bir de tren yorgunluğu binmişti. Ertesi sabah, ayını tarihini bilmiyorum ama güzel güneşli bir gündü. Ablam işe gitti. Biraz sonra ben de sokağa çıktım. Bir tanıdığa gitmeye çekiniyordum. Polis takip ediyor mu? diye ikide bir arkama bakıyordum. Gideceğim gizli bir yerim yoktu. Sırf merak, takip edilip edilmediğini bilmek. Evvela Taksim'e yürüdüm. Oradan sinemaların, kahve ve pastanelerin, meyhanelerin

toplandığı İstiklal Caddesi'ne geçtim, sonra Galatasaray'a sonra da Tünel'e geldim. Tünelle Karaköy'e indim. Biraz yürüdüm, Galata Köprüsü. Aşağı indim. Kalabalık, vapurlara binenler, vapurlardan inenler. Herkes yabancı. Tek bir tanıdığa rastlamadım. Nereden rastlayacaktım? Sınıf arkadaşlarım daha askerlikten dönmemişlerdi. Dönecekler de yalnız Ermenilerdi. Türk arkadaşlarımın hemen hepsi Anadoluluydu. Askerlikleri bitse de tekrar Anadolu'ya gideceklerdi. Sonra birçok tanıdığım da 1945 ilerici üniversite gençliği tevkifatıyla içeri düşmüşlerdi. Ama nasıl reaksiyon gösterdiklerini bilmem için muhakkak bir tanıdığa rastlamalıydım. Aklıma Karaköy'deki, vaktiyle vapurdan çıkınca bavul ve sepetimi bıraktığım Saatçi Gayzak geldi. Hemen köprüden yukarı çıktım. Sonra birden durdum. Böyle hemen ertesi gün Gayzak'a gitmem, acaba Gayzak'ı şüphe altında bırakmaz mıydı? Gayzak'a fenalık etmiş olmaz mıydım? Gayzak'ın politikayla hiçbir alakası yoktu ki! O bir zamparaydı. Onun işi kız avcılığıydı. Öyle gösterişli biri olmadığı, bir gözü de cam olduğu halde ne kadar çok güzel kız düşerdi eline. Demek kadın, kız bulmak yakışıklılık meselesinden çok başka bir şeye bağlıydı. Belki bu da bir hünerdi. Bunları düşünürken ayaklarım beni Gayzak'tan uzaklaştırmış rıhtıma getirmişti. Koca koca vapurlar rıhtıma yanaşmışlardı. Benim de böyle bir vapurla, o, cebimde 50 kuruş, bir elimde sepet, bir elimde bavul buraya çıkışım gözümün önüne geldi. O zaman da Gayzak'a gitmeyi düşünmüştüm. Döndü, dolandı, kafam gene Gayzak'a takıldı. Herhalde bu mıntıkada ondan başka tanıdığım olmamasındandı. Tekrar Gayzak'a gitmeye karar verdim. Yani komünistim, yani hapse girmişim diye kimseye gitmeyecek, yolda bir tanıdığa rastlarsam tanımazlığa mı gelecektim? Kimseyle konuşmayacak, kimse benimle konuşmayacak mıydı? Birden korktum. Eğer böyle olursa bu feci bir şey olurdu. Bir an evvel denemek lazımdı. Ama gene de Gayzak'ın dükkânına girmemeye, vitrine bakarak ona görünmeye karar verdim. Bakalım beni görmezden mi gelecekti? Çabuk çabuk yürüyerek Gayzak'ın dükkânının önüne geldim. Vitrinine bakmaya başladım. Gayzak beni gördü. Hemen dışarı çıkıp elimden tutup içeri aldı. Boynuma sarıldı, "Geçmiş olsun," dedi. Ben ne kadar gözüyaşlı olmuşum. Sevincimden gözlerimden şıpır şıpır yaşlar aktı. Gayzak da şaşırdı, "Ne

oldu?" dedi. Hiç dedim ve yolda düşündüklerimi kendine anlattım. Güldü, ben de güldüm. Gayzak hakkında bu ve bundan evvelki anlattıklarımdan onunla arkadaş olduğum manası çıkmasın. Ne ben onun nerede oturduğunu bilirim, ne de o benim evimi bilir. Vaktiyle kardeşleri daha İstanbul'a gelmeden önce, kardeşleriyle Samsun'da aynı mahallede oturuyorduk. Evlerimiz birbirine yakındı, terziydiler, bir defa da onlara elbise diktirmiştim, onlar vasıtasıyla Gayzak'ı tanıdım. Ahbaplığımız merhabalaşmaktan ileri gitmemişti. Birbirimize diyecek bir şeyimiz yoktu. Başka başka tipte, ayrı karakterlerde, ayrı ayrı dünya görüşleri olan insanlardık.

Bu ilk tecrübe bana cesaret verdi. Daha sonraki günler sokaklarda, mahalleden, şurdan burdan Ermeni tanıdıklara rastladım. Onlar da bana karşı ne düşmanca bir tavır takındılar ve ne de benimle konuşurken yüzlerinde bir korku ifadesi oluştu. Yakından tanıdığım, sevdiğim ve saydığım birçok aile vardı. Onları ziyaret ettim. Onlar da beni eskisi gibi çok iyi kabul ettiler. Geçmiş olsun dediler. Birçokları bana eskisinden de fazla sevgi ve yakınlık gösterdi, bu, belki de bana acıdıkları içindi.

Bir gün Mithat'ı aramak üzere evlerine gittim Evde anası ve kız kardeşi vardı. beni kapıdan kovmadılar ama daha oturur oturmaz anaları şöyle dedi: "Hayk kusura bakma. Bir daha bize gelme, oğullarımla da arkadaşlık etme. Suavi bana geldi. Siyasi komisermiş (Samsunlu idi. Beni Samsun'dan tanırdı. Ama müdüriyette tanımazlıktan geldi. Kardeşiyle lisede aynı sınıftaydık). 'Hayk azılı bir komünist, oğulların onunla arkadaşlık etmesinler, başlarına bela gelir,' dedi." Ben de merak etmeyin, bir daha bu eve gelmem. Oğullarına yolda rastlasam görmemezlikten gelirim. Kardeş gibi büyüdük. Ben de onlara zarar gelmesini istemem dedim ve dışarı çıktım. Beni yakından tanıyan, bu tamamen apolitik bir aileden bu kadarını beklemiyordum.

Türk komünistlerinin zorlukları müdüriyetle, yani işkence ve hapis yatmakla bitmiyordu. Hapisten çıktıktan sonra da onların durumu o zamanlar zordu. Yazılı ve sözlü yayınlarla (gazeteler,

mecmualar, kitaplar, radyolar ve fiskoslarla) devamlı olarak halk komünistlere karşı kışkırtılıyordu. Komünistlere açıktan açığa Moskof ajanı, Sovyet casusu deniyordu. Komünistlerin işçilerin, köylülerin, halkın dostu olduklarını söylemelerinin sırf onlar arasına girip, onları devlete karşı kışkırtmak için bir vasıta, bir yalan olduğunu söylüyorlardı. Neler denmiyordu ki komünistler ve komünizm aleyhinde. Komünizmde ne mal varmış ne mülk, her şey müşterekmiş, karılar da. Uzun yıllar bin bir türlü yalanla halkın kafası yıkanmış. Bunun böyle olmadığını, bu söylenenlerin yalan olduğunu söyleyenler komünist propagandası yapıyor diye sopaya çekilmiş, hapse atılmış, işinden çıkarılmış. Komünizmin ne olduğunu söylemek de, yazmak da yasaklanmış. Halk dersen cahil. Yüzde yetmişi okuma yazma bilmez. Buna bir de Çarlık Rusya'sına karşı tarihî düşmanlık da eklenmiş. Ayrıca tarih boyunca polis ve jandarma işkencesinden halkın anası ağlamıştı. Üstüne bir iftira, bir çamur sıçrar da evi barkı bozulur diye ödü patlıyordu. Jurnalcilerden korkuyor, ayranı bile üfleyerek içiyordu, devletten yılgındı halk.

Şartlar böyle olunca hapisten çıkan bir Türk komünistinin hayatı çok zorlaşıyordu. Eski tanıdıklarının çoğu onu uzaktan görünce hemen yolun öbür tarafına geçiyorlardı korkularından. Bir işe girince birkaç gün sonra sivil polis gelip patronun kulağına, "Bu adam komünist, dikkat et, başına bela gelir," diye fısıldıyordu. Bu, daha o gün patronun, "Ben işyerimde komünist istemem" diyerek onu işten atmasına yetiyordu. Bir yandan polis baskısı, bir yandan politik ve sosyal baskı, bir yandan da ekonomik baskı bir Türk komünistinin hayatını çekilmez hale getiriyordu benim zamanımın Türkiye'sinde.

Neden Ermenilerde böyle değildi? Bunun cevabını maalesef sarih olarak bugün de veremem. Tabii Ermeniler içinde komünizme ve komünistlere düşman olan çoktu. Belki komünistlerle münasebette girmekten korkanlar da çoktu. Ama benim tecrübelerime göre şurası da muhakkak ki, Ermeniler, kinlerini, korkularını umumiyetle belli etmiyorlardı. Belki de buna sebep, onların kin veya korkularının Türklerinki kadar büyük olmamasıydı. Gene aynı noktaya geldik, neden değildi?

Tabii ki bu konu üzerinde birçok faraziye yürütülebilir. Herhalde burada birçok faktör, birçok sebep vardı. Eski yeni birçok sürtüşmenin birikimleri, bu arada din ve milliyet ayrılıkları rol oynayabilir. Ermeniler Türk hükümetlerinden memnun değildiler. Ermeni katliamı, ondan sonra sağ kalanlara üvey evlat muamelesi, en yenisi de Varlık Vergisi hemen akla gelen misallerdir. Düşmanımın düşmanı benim dostumdur hikâyesi. Sonra Ermenilerde sosyal demokrat parti çok eskiydi ve en kuvvetli partiydi. Mesela benim babamın tarafı da, anamın tarafı da sosyal demokrattılar. Bu konuda bu husus büyük rol oynayabilirdi. Taşnak (İttifak) Partisi, çok daha sonra Türk hükümetine karşı koymak için, birlik partisi şeklinde kurulmuş, sonraları yavaş yavaş milliyetçi, şoven ve daha sonraları da faşist bir mahiyet almıştır. Bir de liberal parti vardır, "Ramgavar". Demek istediğim Ermenilerde particilik ve politik hayat halk arasına daha çok eskiden yayılmıştır, köklüdür. Yeni Türk hükümetiyle beraber bu partiler yasaklanmıştır. Türkiye'nin dışında nerede bir Ermeni topluluğu varsa orada bu partiler mevcuttur. Ermenilere has ayrı bir komünist partisi yoktur. Her Ermeni komünist yaşadığı memleketin komünistleriyle beraber çalışır, yaşadığı ülkenin komünist partisinin üyesidir. Bugün reel tek bir Ermeni cumhuriyeti vardır dünyada. O da Sovyetler Birliği'ne dahildir. Taşnaklar hariç, Sovyetler Birliği'nin içinde veya dışındaki bütün Ermeni parti ve politikacıları bu cumhuriyeti desteklerler. Bu da bizim konunun içine giren bir faktör olabilir zannederim.

Hapisten dönünce önümde halli gereken bilhassa iki konu vardı. Birincisi, ekonomik durumum. Bana verilen Gümüşyan bursunu tekrar alabilir miydim? Yoksa başkasına mı verilmişti? Evvela bu hususu bilmem gerekirdi. Eğer başkasına verilmişse (büyük bir ihtimalle öyle olması gerekirdi), o zaman kendime başka bir gelir menbaı bulmam gerekirdi. İlk aklıma gelen tanınmış Ermeni doktorlarına gidip pansuman veya iğne yapılacak hastalarına benim adresimi vermelerini rica etmek oldu.

İkincisi, üniversiteye gidip durumumu tetkik etmek. Ben o güne kadar hiçbir son sınıfı bitirme imtihanlarına girmemiştim. Bunların ilk ikisi için (1943 senesi) tanıdık bir doktordan bu zamanlarda hasta olduğuma dair bir rapor getirebilirdim eğer gerekirse. 1944 senesinin 2 Mart'ından itibaren ta 1945'in yazına kadar hapisteydim. Son sınıfa kadar her sınıfı geçebilme için talebelerin dört defa imtihana girebilme hakları vardı. Son sınıfta ise beş hak. Bu beşinci hak ise hemen önümüzdeki Haziran'daydı. Belki de kaydımı tamamen silmişler beni üniversiteden atmışlardı. Mesela Jak İhmalyan tevkif olunduğunda Güzel Sanatlar Akademisi'nin resim bölümünün ikinci sınıfındaydı. Hapisten döner dönmez gitmiş sormuş (halbuki o yalnız iki imtihan kaçırmıştı), komünist olduğundan kaydı silinmiş, Güzel Sanatlar Akademisi'nden kovulmuştu. Ne kadar uğraştıysa da bir daha almadılar.

Hapisten dönüşümün ikinci günü ilk iş olarak Üniversiteye, Tıp Fakültesi kalemine gidip durumumu sordum. Hakkımda alınmış bir karar yoktu. Kâtibe durumumu anlattım (tabii bir iftiraya kurban oldum, 6 ay hafif hapsi mahkûm oldum. Fakat mahkeme bir seneden fazla sürdüğünden bir seneden fazla hapiste kaldım dedim), kâtip Dekanlığa durumumu bildiren bir mektup yazmamı ve bu mektupta bugüne kadar bitirme imtihanlarına girme imkânım olmadığından haklarımın iadesini rica etmemi tavsiye etti. Hemen o gün istenen mektubu yazdım ve kâtibe verdim. Cevabını ne zaman alabilirim diye sordum. Bilemem dedi. Mektubu dekanın konseye getirmesi, konseyin bir karar vermesi lazımmış. Konuşulacak şey çoksa belki de ilk konsey toplantısına giremezmiş falan. Ben elimden geleni yapmıştım. Gerisi bana bağlı değildi, cevabı bekleyecektim.

İkinci iş olarak hemen o gün Gümüşyan'a gittim (Gümüşyan'ın dükkânı üniversiteye çok yakındı). Beni çok iyi karşıladılar. Geçmiş olsun, duyunca çok üzüldük dediler. Netice: Burs boş kalamazmış, benim de ne zaman hapisten çıkacağım, üniversiteye tekrar alınıp alınmayacağım belli olmadığından başkasına verilmiş. Haklıydılar, yapılan doğruydu. Bu fikrimi kendilerine söyledim, dostça ayrıldık.

Ertesi gün bütün tanınmış Ermeni doktorlara gittim, durumumu anlattım. Eğer iğne, pansuman yapılacak veya tansiyonu ölçü-

lecek, bunun gibi benim yapabileceğim işler çıkarsa hastalara benim adresimin verilmesini rica ettim. Hiçbiri olmaz demedi. Sonra Galatasaray'da Singer hanında laboratuvarı olan, hapishaneden tanıdığım Kirkor Sarafyan'a gittim. Kirkor öğleden evvelleri Kartal Çimento Fabrikası'nda, öğleden sonraları da laboratuvarında çalışıyordu. Kan, idrar, vs. gibi her türlü laboratuvar muayeneleri yapıyordu. İş münasebetiyle çok doktor tanıyordu. Ona da iyi, yakından tanıdığı doktorlara, iğne ve pansuman için hastalarına benim adresimi vermelerini söylemesini rica ettim.

Akşam eve gelince, ev sahibi erkek odama geldi, benimle konuşmak istediğini söyledi. Buyurun dedim. Kızı beni seviyormuş, bana âşıkmış, eğer kızlarıyla evlenmek istersem bana vermeye razıymışlar. Yok evlenmek istemezsem bu şartlar altında kızlarının ve benim aynı dam altında yaşamasının imkânsızlığını anlamamı istiyor ve bir an evvel başka bir eve taşınmamızı rica ediyordu. Sizi tamamen anlıyorum. Siz de takdir edersiniz; bugünkü şartlar altında evlenmeyi düşünecek durumda değilim. Hemen yarından itibaren başka bir yerde oda arayacağım dedim. Şansım oldu, bir hafta içinde Feriköy'de, kuzinimden ancak yüz metre uzakta, birinci katta daha büyük bir oda buldum. Ablam gitti temizledi. Taşınacaktık, Tevfik Dilmen geldi. O da bizim gruptandı vaktiyle. Hapisanede de beraberdik Ankara'da. Beraberce çıktık. Feriköy'de mezarlığın arkasında pazar kurulan yerde ekseriyetle at arabaları olurdu. Oraya gittik. Bir araba tuttuk. Üstüne bindik bize geldik. Zaten fazla bir şeyimiz yoktu. Olan iki yatak, yorgan, battaniye, birkaç da giysi. Ablam yeni odamızda beni bekliyordu. Tevfik'le beraber eşyamızın yanına oturduk. Böylece taşınmamıza Tevfik de yardım etmiş oldu.

Ben 1949'un Aralık ayında Türkiye'yi terk ettim. 1951 tevkifatında Tevfik, Zeki Baştıramar'ın sağ kolu, Partiyi yeniden teşkilatlandıran biri olarak yakalanmış. Bu işte Parti büyük bir hata işlemişti böyle ağır bir yükü Tevfik'e yüklemekle. Niçini şöyle: Tevfik 1944'te komünist olarak tevkif edilmiş evini aramada galiba İstanbul Boğazı'na ait askerî bir harita bulunmuş (Tevfik o zaman subaydı). Partiyle alakası tespit edilemeyince bu defa da casusluk iddiasıyla mahkemeye sevk etmişlerdi onu bu harita yüzünden. O da bir sene yatmış mahkeme sonunda galiba delil yetersizliğinden beraat

etmişti ama subaylıktan atılmıştı. Tevfik Bursa'ya gitmiş, orada solcu bir gazete çıkarmaya başlamıştı. (Galiba adı *Yeşil Bursa*'ydı). Polis birkaç defa Tevfik'i tehdit etmiş. Polisin tehditlerine rağmen Tevfik gazete çıkarmaya devam edince, bu defa polis Tevfik'i tevkif etmiş ve eski iddia ilen (Sovyet casusu) yeniden mahkemesine karar çıkarttırmış. Bu defa da delil yetersizliğinden üç seneye mahkûm edilmiş. Zavallının kendine hapiste bakacak kimsesi yok. Çok zor şartlar altında üç seneyi bitirip çıkmış. Ben daha o zaman İstanbul'daydım, geldi beni buldu ve bunları bana o anlattı. Böyle geçmişi olan bir insan nasıl komünist partisine alınır? Bilhassa da nasıl en mesuliyetli iş o yoldaşa verilir? Denilene göre, Tevfik işkenceye dayanamamış, yoldaşları ele vermekle kalmamış polis olmuş, bütün bildiklerini söylemiş, polis de onu serbest bırakmış. Ben Tevfik'in polis olduğuna inanmıyorum. Daha doğrusu inanmak istemiyorum. Avrupa'da Zeki Baştımar'a rastladığımda ona sordum. Polis olacağına o da inanmıyor. Teröre dayanamadı verdi, dedi.

Ablam Park Otel'in dikiş atölyesindeki işine devam ediyordu. Ermeni doktorlar da iğne yapmam için bana bol bol hasta gönderdiler. Geçimimizi sağlıyorduk. Bu ara cerrah Manuelyan bir pansuman hastası gönderdi. Hasta şişman iri bir tüccardı. Yüksek tansiyondan inme inmiş, bir tarafı tutmuyordu. Hep yatakta sırtüstü yatmaktan her iki kıçında avuç içinden daha büyük yaralar hasıl olmuştu, devamlı tazyik neticesi o mıntıkadaki kan devaranının bozulmasından. Dükkânı, karısı ve oğlu çeviriyorlardı. Bir de 18 yaşlarında genç kızları vardı. Yaz gelmişti. Aile yazlığa, Büyükada'ya gidecekti. Büyükada'da kendilerinde kalacak ve sabah akşam hastanın yaralarını pansuman yapacak birini arıyorlardı. Dr. Manuelyan benim adresimi vermişti. Ana oğul gelip beni buldular. İyi para teklif ediyorlardı. Onların evinde kalacak, yemeği de onlarla beraber yiyecektim. Böylece hem aldığım para cebimde kalacak, hem de benim için bir hava tebdili olacaktı. Büyükada'da oturan arkadaşlarım da vardı. Mesela İhmalyan kardeşler ve Barkev Şamikyan yaz kış yani devamlı Büyükada'da kalıyorlardı. Teklifi kabul ettim.

Büyükada'daki adreslerini bana verdiler. İhmalyanlar'a giden yolun üzerindeydi ev, vapur iskelesine de çok yakındı. Ancak bir hafta sonra gelebilirim, elimdeki işleri başkasına devretmem gerekir dedim. Kabul ettiler. Zavallı ablam gene yalnız kalacaktı. Neyse ki Feriköy'de akraba ve tanıdıklarımız çoktu. Bir şeye ihtiyacı olsa ona yardım ederlerdi. Bütün tanıdıklarıma ablamı da tanıtmıştım. İğne yaptığım hastaları onların da rızalarını alarak başka iğne yapanlara dağıttım. Bu ara Tıp Fakültesi dekanlığından da cevap gelmişti. Kâtip bana, "Gözün aydın bütün hakların iade edildi. Falanca aydan itibaren son sınıf stajlarına başlayabilirsin. Hangi grupta olacağını sömestr başlamadan birkaç gün evvel dışarda duvara asılacak listede bulursun," dedi. Çok sevindim. Büyükada'ya gönlüm rahat gidecektim. Hemen nakil vasıtaları için üniversitelilere mahsus olan ve "şebeke" denen vesikayı da çıkarttım. Bu vesikası olanlara bütün nakil vasıtalarında büyük tenzilat yapılıyordu.

Büyükada'yı, onun her bir güzel köşesini iyi biliyordum. İstanbul'a ilk geldiğim senenin yazında da burada yaşamıştım. Hastanın evi kendilerine aitti. Büyükanaları yaz kış burada oturuyordu. Çamlara çıkan anayol üzerinde büyük, güzel bir evdi. Her türlü konforu vardı. Bana hususi bir oda verdiler. Sabah kalktım mı ilk iş olarak hastanın pansumanını, iğnelerini yapıyordum. Ve hastayı sol yanına yatırıyordum. Sonra hep beraber kahvaltı ediyorduk. Hastanın karısı ve oğlu işe İstanbul'a iniyorlardı. Ben de iskelenin yanındaki kahvelerden birinde oturup gazetemi okuyordum. Sonra da denize gidiyordum. Öğle yemeği için gene eve geliyordum. Yemekten sonra evvela hastayı sağ yanına yatırıyordum, sonra da İhmalyan kardeşlere gidiyor, ne yapacaksak hep beraber yapıyorduk. Akşam yine eve dönüyordum. Akşam yemeği bu evde her şeydi. Birkaç türlü yemek pişer, hepsi de obur gibi yerdi. Bilhassa hasta adam, karısı ve oğlu. Onun için de bu üçü yusyuvarlak birer yağ küpüydüler. Kadın korselerin içine sığmazdı. Yemesini azaltacağına, evvela tıka basa yer, üstüne, yedikleri hazmedilmeden çıksın diye karnını sürdürecek haplar yutardı. Sebep olarak da, "Eşek gibi çalışıyorum. Bir tek

zevk kaynağım var, o da güzel yemek. Param da var. Niye kendimi bundan mahrum edeceğim?" derdi. Hasta adam da öyle. Zayıflayacağına daha da şişmanlıyordu. Bir yandan öbür yanına çevirmek bir problemdi. Çok zaman biri bana yardım ediyordu. Kıçının yaraları iyiye doğru gitmeye başlamıştı. Her çevirmemde sırtını alkol-kamfırla ovmama, masaja ve pudralamama rağmen bir ay sonra iki taraflı saplıcana tutuldu. Bugünkü bilgime göre, o zamanın şartlarında bu kaçınılmaz bir komplikasyondu. O zamanlar penisilin daha çok yeniydi. Çörçil de saplıcana tutulmuş, penisilinle iyileşmişti. Onlar da penisilini buldular. Her gün penisilin iğnesini de, tedavi doktorunun diğer dediklerini de yaptım ama hasta kurtulamadı, öldü. İstanbul'a dönecektim. İhmalyan kardeşler, "Gitme, üniversite açılana kadar bizde kal," dediler. Nasıl olsa birikmiş biraz param da vardı. Bu teklifi memnuniyetle kabul ettim.

İhmalyanlar'ın evi iskelenin önündeki meydandan orta yolu tuttun mu tepeye çıkan yolun en sonundaydı. Oradan itibaren artık bayır iyice dikleşir, çamlar başlardı (Tepenin adı galiba Hristos tepesiydi). Biri daha büyük, biri daha küçük bahçe içinde iki evdi. Yazın büyüğünü kiraya verirler küçüğüne geçerlerdi. Bahçede bir de üstü tenekeyle örtülü bir baraka vardı. Jak, Vartan ve ben orada kaldık. İçine üç demir karyola sığıyordu. Yağmur yağdı mı tepemizde yağmur orkestrası çalardı. Burayı biz yatmadan yatmaya kullanırdık. Adanın gündüzünün de, gecesinin de tadını çıkarır, gecenin geç saatlerinde yatağa girerdik. Adada hemen Ermeni genç kız ve erkekleriyle beraber bir tiyatro grubu kurduk. Bu fikir Vartan'dan geldi. Tabii ki kızların da, genç erkeklerin de hepsi zengin çocuklarıydı. Onlar zenginse, biz de yüksek tahsilli idik. Vartan Amerikan Erkek Koleji'nin mühendislik kısmını bitirmiş, sonra da orada hoca olarak çalışmaya başlamıştı. Bütün grubun bize hürmeti vardı, benim ve Jak'ın komünistlikten hapiste yattığımızı bildikleri halde. Moliere'den bir piyes hazırlıyorduk. Rejisör Vartan'dı. Piyesin adını şimdi hatırlamıyorum. Her gün bir iki saat prova yapıyor, sonra denize veya gezmeye, bazen de açık hava gazinolarına dansa gidiyorduk. Büyük grup halinde olduğumuzdan gazino sahibi, istediğimizi yerine getiriyor, dans müziği çalıyor, dans edebilme imkânını bize sağlıyordu. Bu ara içimizde birbirine âşık

olan da, sonra birbiriyle evlenenler de oldu. Hazırladığımız piyesi evvela Büyükadalı Ermeni seyirciler önünde oynadık (tabii Türkçe olarak). Sonra Rumelihisarı'na davet olunduk. Orada da oynadık. Okullar açıldıktan sonra grubumuz dağılmadı, tam tersine daha da büyüdü. Bu defa evlerde toplandık, hep beraber sinemaya veya gezmelere gittik.

Üniversiteye, yani son sınıflarda yapıldığı gibi kliniklerde staja başlamıştım, memnundum. Tıptaki ihtisas kollarının büyüklüklerine göre staj müddetleri ve imtihan zamanları değişiyordu. Mesela Dahiliye, Cerrahi gibi büyük bölümlerin staj zamanları üçer aydı ve imtihanları sene sonundaydı. Göz kliniğinde veya Kulak Burun Boğaz kliniklerinde staj zamanları on beşer gündü ve imtihanları hemen staj bitinceydi. Kısacası sene sonunda verilecek imtihanlar içine yukardaki iki büyük koldan başka Kadın Hastalıkları ve Doğum imtihanları da giriyordu. Diğer bütün ihtisas kollarının imtihanlarını hemen stajdan sonra sene içinde vermeliydim.

Bir gün Aram Pehlivanyan bana geldi. "Gizli Komünist Partisi'ne paralel olarak bir de bilhassa entelektüelleri ve memurları içine alacak bir demokrat cephe kurulmak isteniyor. Buraya girebilecek insanların seçilmesi ve teşkilatlandırılması için üç kişilik bir teşkilat kurulması kararlaştırıldı. Bu hücrenin sekreterliğini üstüne alır mısın?" diye sordu. Ben de Parti böyle münasip görmüşse bana söyleyecek bir şey kalmaz dedim. Verilecek diğer iki üye için buluşacak yer, zaman ve parolayı da verdi Aram. Bunlardan biri Müntekim Ökmen'di, ilk defa görüyordum, öbürü Hadi Malkoç'tu, hapisten tanıyordum, sevmiyordum. Barboros'un "Polis değil hem de komiser, aramıza kasten sokulmuştu," diye aleni itham ettiği adamdı. Benim onunla hiçbir işim olmamıştı. Bu ithamın ne dereceye kadar doğru olabileceği hakkında bir fikir yürütecek durumda

değildim. Ama ne de olsa hoşuma gitmedi. Reşat'a sabahları kahve getirenlerin arasında başta gelirdi. Yapacağımız iş çok mesuliyetli bir işti. Bütün teşkilatı biz kuracaktık. Böyle bir iş, çok sağlam, çok itimatlı, tecrübe edilmiş yoldaşlar isterdi. Benimse bu adama itimadım yoktu. Eğer daha evvelden üçüncü şahsın Hadi Malkoç olduğunu söyleseydi Aram, ki söylemesinde hiçbir mahzur yoktu bana göre, o zaman ben onunla çalışmam, başka birini verin derdim.

Ben ilk randevuya gidene kadar, gizli bir işim olmadığından takip edilip edilmediğime, yalnız geldiğimin ertesi günü tecessüs olarak dikkat etmiş, ondan sonra bir daha dikkat etmemiştim, lüzumu yoktu. Ama şimdi randevuya giderken dikkat ettim, takip ediliyordum. Klasik usullerle atlattım veya atlattığımı sandım. Atlatmak hem lazımdı ve hem de iyi bir şey değildi. Beni takip eden eğer onu atlatmak istediğimin ve de atlattığımın farkına varırsa gizli iş yaptığım neticesini çıkarırdı. Öyle ya gizli bir işim yoksa niye atlatmaya çalışayım. Varsın istediği kadar takip etsin. Benim için daha iyi olur, gizli bir işim olmadığı ortaya çıkardı.

İlk toplantı karşılıklı birbirimizi tanıma toplantısıydı. Gene de teşkilatlandırmayı nasıl bir prensibe oturtabiliriz konusu üzerine karşılıklı fikir teatisinde bulunduk. İleri sürülen fikirler üzerinde her birimizin ikinci bir randevuya kadar olan zaman içinde kendi kendine iyice düşünmesi gerekiyordu. Yeni bir randevu tespit ettik ve ayrıldık. O günden itibaren dikkat ettim. Beni gece gündüz takip ediyorlardı. Polis sabah beni evden alıyor ta Beyazıt'a kadar benimle beraber tramvayla geliyordu. Ben Beyazıt'ta kliniğe gitmek üzere tramvay değiştirince o da beni başka bir polise teslim ediyordu. Hastaneden dönüşte de aynı şekilde oluyordu. Bu takibin sebepleri olabilirdi. O zamanlar ileri üniversite gençliği teşkilatının mahkemesi görülüyordu. Orada kilit noktalarına konan birçok yoldaş bizim gruptandı. Ben onları partiye girmeye ikna etmiş, tanışma randevularını ben hazırlamıştım. Bunların birkaçı sopa altında sökülmüşler, mahkemede de her gün adım geçiyormuş. Sebati'nin o zamanki ifadesi doğrulanmış, benim polisi atlattığım ortaya çıkmıştı. Ama ben bir defa o devre için bu davadan mahkûm olduğumdan ve gençlik teşkilatına da dahil olmadığımdan tevkif etmiyorlardı.

Bu kadar sıkı bir takibe sebep benim ilk randevuya giderken polisi atlatmam olabilir. Belki o zamana kadar takip bu kadar sıkı değildi. Polisi atlattığım anlaşılınca, aha bunun gizli bir boku var ki atlatıyor dediler ve beni sıkı takibe tabi tuttular.

Üçüncü bir sebep en fecisi! Hadi Malkoç'un polis olabileceği. İleride Hadi'nin ortaya çıkmaması için, Hadi polise bizim faaliyetimiz hakkında rapor vermiş olabilirdi. Polis yalnız beni değil belki her üçümüzü de takip ediyordur. Tutuklanınca Hadi söylemiş değil de buluşmalarımız, çalışmalarımız dosyada mevcut polis takip raporlarıyla tespit olunmuş olacaktı.

Son bir sebep de Japon metodu olabilirdi: O zamanlar biz öyle derdik. Devamlı takip ve bu takibin takip olunan şahsa hissettirilmesi, gizlenmemesi. Polis seni o kadar açık seçik takip edince prensiplerine uygun olarak faaliyete zarar getirmemek için çalışmayacaksın. Yani bu takip edilen şahsın çalışmasına mani olmak için yapılır. Bunu umumiyetle mühim adamlara yaparlar. Ben herhalde mühim biri değildim.

Bu kadar sıkı takip olunduğuma, Aram Pehlivanyan'ın da mühim rolü olduğuna göre, ta Üsküdar'a Aram'a gidip onu tehlikeye sokmaktansa, Celal Benneci'nin bize yakın bakkal dükkânına gitmeyi tercih ettim. Celal Merkez Komite üyesiydi (belki Politbüro) ve partinin en faal üyesi, bağları temin eden en emniyetli denenmiş şahsıydı. Celal'e durumu anlattım. İsterseniz tanınmamış birini arkama takın, daha iyi olur, durumu bir de sizin gözünüzle tespit edin dedim. Celal, "Sen şimdilik ikinci bir emir gelene kadar her türlü faaliyetten uzak dur, gerisini ben hallederim," dedi.

Gene beni takip eden polisleri atlatarak verdiğim randevuya gittim. Ve onlara yoldaşlar ben bu ara iyice düşündüm, taşındım. Benim için üniversiteyi bitirip diplomamı almak hayat memat meselesi, öyle ki ben bu işte yokum dedim ve ayrıldım. Aklımca eğer Hadi polisse böylece rapor etsin veya bir tevkifat olursa ve bizler de tutuklanırsak ve de onlar sökülürlerse poliste bu dediklerimi söylesinler diye bu tutumu takınmıştım. Ne de olsa benim için cezamı hafifletecek bir sebep olurdu.

Yaz aylarındaki Büyükada grubumuz İstanbul'a geldikten sonra daha da büyüdü. Vartan İhmalyan bu gruptan bir kızla sevişi-

yordu. Birbirleriyle evlenmeye karar vermişlerdi. Vartan otuzun üstündeydi. Vaktim geldi geçiyor, bir an evvel evlenmeliyim diyordu. Bir gün grup halinde İpek sinemasına gitmiştik. Sağıma Vartan'ın sözlüsü, soluma da grubumuza yeni giren bir genç oturmuştu. Film başlayınca karanlıkta benim üzerimden doğru bu ikisi birbirlerini sıkıştırmaya başlamasınlar mı? Kız, Vartan'la olan münasebetlerini benim bildiğimi bilirdi, Vartan'ın en yakın arkadaşlarından biri olduğumu da. Bu ne işti aklım ermedi. Ayrıca üzerimden doğru yapılan bu hareketler bana karşı da en azından saygısızlıktı. Kendimi tuttum sinemada, görmezlikten, anlamazlıktan geldim. Dışarı çıkınca hemen Vartan'ı buldum, olanları anlattım. Kız güzeldi, gençti. Vartan kıza deli gibi tutkundu. Kendi kendini onunla evlenmek için hazırlamıştı. Bu anlattıklarım Vartan için şok oldu. Gene de, "Ama Hayk onu çok seviyorum, o da sevdiğini söylüyordu. Yakında evlenecektik. Ona karşı hislerimi nasıl birden değiştirebilirim?" diyordu. Tabii ki Vartan'ın durumu zordu. Fazla üstelemedim. Yalnız bir daha o kızdan sana hayır yok, bunu bil dedim. Artık onu kendi haline bırakmalıydım. Muhakkak ki bir karar alabilmek için muayyen bir zamana ihtiyacı vardı.

Benim şimdiki karımla arkadaştık. Terbiyeli, namuslu bir kızdı. Ancak on birinci sınıfa kadar okumuştu. Ailesinin mali vaziyeti bozulunca, babası, liseyi bitirecek de ne olacak üniversiteye gidemedikten sonra deyip, daha bir sene okuyup liseyi bitirmeden okuldan almış, Park Otel'in pastanesine kasiyer olarak koymuştu onu. Babası da Park Otel'de çalışıyordu. Daha bu bizim grup yokken, Vartan bana askerliği bitirdim, işim de fena değil, evlenmek istiyorum dediğinde, ben de Anjel'i al demiştim. Vartan biraz donk sözlüdür. "O kadar beğeniyorsan kendin niye almıyorsun?" demişti. Bense sesimi kesmiştim. Ben nasıl evlenebilirdim? Ne diplomamı almış ne de askerliğimi bitirmiştim. Kendimi geçindiremiyordum, karımı nasıl geçindirecektim? Vartan da bu durumumu biliyordu ama gene de öyle demişti o zaman.

Sinemadan çıkıp Vartan'a olanları anlattıktan sonra birbirimizden ayrıldık. Yavaş yavaş eve doğru yürüdüm. Kafam karmakarışık olmuştu. Bu grupta kadın erkek münasebetleri üzerine çok şey öğrenmiştim. Ben politik ve sosyal hayatta ilericiydim. Ama aile

münasebetlerinde bir papaz kadar tutucuydum. Hafifmeşrep bir karıya tahammül edemezdim. Ayrıca kıskançtım da. Bana göre karımı kıskanmak hakkımdı.

Artık kafamdan eskiye yeniye ait birçok şey geçmeye başladı. Bir yandan da yürüyordum.

Hapisten evvelki grubumuz yazları zaman zaman toplanır, adalara, Boğaz'a grup halinde gezmeye gider, kışları da evi büyük olan birinde toplanır, alkol de içer dans da ederdik. Gruptaki kızların arasında sofu, ağırbaşlı, kültürlü hem de güzel bir kız vardı. Erkeklerle arasına bir mesafe koymasını ve bu mesafeyi tutmasını bilirdi. Ama bu kız alkolü kaldıramazdı, bir iki bardak şarap içti mi önüne gelen erkeğe sarılır, onu yatağa götürüp onunla yatmak isterdi. Bu kızın bu tarafını öğrenmiştik, içimizden hiçbir erkek bu yola gitmezdi, gidemezdi. Ertesi gün kız arkadaşları bu halini kendisine anlattıklarında zavallı inanmazdı. Bana nasıl böyle bir iftirada bulunabilirsiniz derdi. Yani alkolle şuurunu kaybediyor, yaptıklarından haberi olmuyor, ne yaptığını bilmiyordu.

Sonra Samsun'dan bir olayı hatırladım. Bir erkek arkadaşımız, bir bardak rakı içti mi hemen çırılçıplak soyunur, bir masanın üstüne çıkar oynardı. Onun için de toplantılarda ona içki vermek istemezdik. İçince sen böyle böyle yapıyorsun derdik, inanmazdı, ille de içmek isterdi. Eğer içerse yaptığı gene aynı şeydi.

Bir başkası da içerse zırıl zırıl ağlardı. Bazıları da içince aslan kesilir, kavga etmek için bahane ararlardı. Onun için aslan sütü demişler rakıya. Mübarek, şişenin içinde durduğu gibi insanın midesinde durmuyordu. Hadi erkeklerdekine boş verilebilirdi. Ama o zavallı kızınkine aldırmazlık edilemezdi. Acaba evlendikten sonra da, yani cinsi arzuları tatmin edildikten sonra da yapacak mıydı? Freud'a göre yapmaması gerekirdi. Kimbilir belki de bu huy geçmeyebilir. Eskiler can çıkmadan huy çıkmaz demişler.

Bunları düşüne düşüne Pangaltı'ya kadar gelmişim. Hemen aklıma Vartan'ın vaktiyle söylediği, "O kadar beğeniyorsan kendin

niye almıyorsun?" lafi geldi. Anjel'in beni aldatmayacağından emindim. Hem alkol de içmezdi sigara da. Anjel'den iyisini nereden bulacaktım? Hem de hapisten döndükten sonra kendimi çok yalnız hissediyordum. Bütün eski arkadaşlarım İstanbul'dan gitmişlerdi. Sevgiye, bana yakın birine ihtiyacım vardı. Hemen geri dönüp Anjel'e evlenme teklifi yapmak geldi aklıma. Ben daha bu fikir üzerinde iyice düşünmeden ayaklarım onun evinin yolunu tutmuştu bile. Daha çabuk yürümeye başladım. Ayaklarım belki caymamdan korkuyordu. Evlerine gelince Anjel'i evde yalnız buldum. Başına bir bez bağlamış, üstüne de eski bir elbise geçirmiş temizlik yapıyordu. "Kötü zamanda geldin. Temizlik yapıyorum. Halimi de görüyorsun. Üstelik seni buyur edecek derli toplu bir yer de yok," dedi. Hemen kaldırdığı sandalyelerden birini ortaya koydu ve buyur etti. "İyi ki geldin, sana birini soracaktım. Kirkor Sarafyan'ı tanıyor musun?" dedi. Hapishanede tanıştık. Dürüst, namuslu ve çok bilgili bir adamdır. Çok da iyi bir kimyagerdir. Birkaç sene Getronagan Ermeni Lisesi'nde müdürlük yapmıştır dedim. Ve sonra da niçin sorduğunu sordum. "Bir arkadaşımla evlenmek istiyormuş. Arkadaşım sana sormamı rica etti," dedi. Soruya sebep evlenmekse, birkaç kelime daha eklemem gerekir. İçki içmez, dansa mansa gitmez. Çok okur, yani bir ilim adamıdır. Eğer senin kız arkadaşın hafifmeşrepse uyuşamazlar dedim. Ve ilave ettim: Zaten ben de sana bir şey sormaya geldim. Benimle evlenir misin? Böyle bir soruyu hiç beklemiyordu. Şaşırdı, kızardı bozardı. Elindeki süpürgeyi bir yana bıraktı. Bir sandalye çekip oturdu. Cevap verebilecek durumda olmadığı görülüyordu. Evvelden aramızda herhangi bir şey geçmemişti. Tabii ki düşünmeli taşınmalıydı. Belki de anasına babasına soracaktı bana cevap vermeden. Sessizliği yine ben bozdum. Şimdilik annene babana bir şey deme. Ben her şeyden evvel senin fikrini bilmek istiyorum. Sen böyle bir şeye razı mısın? Hem hemen şimdi cevap vermene de lüzum yok. Ama bu cevabın fazla uzaması için de sebep yok, bu kadar senedir beni tanıyorsun. Herhalde benim hakkımda bir kanaatin var. Cevabını bir kâğıda yaz. Böyle bir mevzuu yazmak herhalde konuşmaktan daha kolaydır. Zaten sende bir kitabım var. Gelecek hafta gene bugün, bu saatlerde kitabımı almaya gelirim. Cevabını da içine kor, beraber verirsin dedim. Bu sözler üzerine

biraz rahatladığını hissettim veya bana öyle geldi. Seni işinden alıkoydum, kusura bakma dedim ve ayrıldım. Dışarı çıkınca hiçbir şey düşünecek durumda değildim. Yavaş yavaş Taksim'e doğru yürüdüm. Oradan Ayazpaşa'ya döndüm, Anjel'in çalıştığı pastanenin önünden geçtim. Yokuş aşağı indim. Yüksek Mühendis Okulu'nun yanından geçerken Bıdık Mehmet'i düşündüm, nur içinde yatsın dedim. Tramvay yoluna çıktım. Beşiktaş'a doğru yürüdüm. Oradan da Maçka üzerinden Osmanbey'e geldim. Yorulmuştum. Tuna pastanesine girdim (adı herhalde böyleydi o zaman Osmanbey'deki pastanenin). Pastayla kahvemi içtim. Biraz kendime gelmiştim. Kafam başladı yine çalışmaya; hani okulunu bitirmeden, diplomanı cebine koymadan evlenmeyecektin? Ne oldu birden? Sen artık gizli Komünist Partisi üyesisin. Görmüyor musun polisler peşini bırakıyorlar mı? Yarın öbür gün tevkif etmeyeceklerini kim garanti edebilir? O zaman diplomaya elveda... Bu arada beni takip eden polis de pastaneye girmiş, köşedeki masaya oturmuş, kahve içiyordu. Belki onu da yordum diye küfürü basıyordu bana.

Hani askerliği bitirmeden evlenmeyecektin? Komünistin askerliği biter mi? Bitirtirler mi? Ben bundan böyle ya askerim veya asker kaçağı. Şimdiki bu düşünceler de gösteriyordu ki, ben açık açık evlenmeyi düşünmemiştim ama şuuraltım benden habersiz düşünmüş taşınmış ve evlenmeye karar vermişti. Hem de kiminle evlenebileceğimi tespit etmişti. Biraz evvel de ayaklarım ve dudaklarım bu kararı yerine getirmişlerdi. Ve ben şimdi şuuraltımın verdiği o kararı tatbike geçirdikten sonra doğru buluyordum. Yaşım 28 idi. Herhalde 40'ımdan sonra çocuk yapacak değildim. Çocuğum olacağını düşününce içime tatlı bir sevinç, tatlı bir haz geldi. Ya çocuğum anama, iki erkek kardeşime çekerse? Debil olursa? İçime bir korku girdi. Kafamı çocuk üzerinde düşünmekten başta tarafa, başka mevzuya çekmeye uğraştım. Anjel ne cevap verecekti? Evet diyeceğine emindim. Fakirdiler. Evlilik için verecek parası olmadığına göre benden iyisini nereden bulacaktı? Kendisi müsbet cevap verirse gidip anasından, babasından kızlarını isteyecektim. Yahut babama yazacak, bu işi mektupla babam yapacaktı. Babamın beni kırmayacağından, ricamı yerine getireceğinden emindim. Yapacağımı yapmış, gezmiş, düşünülmesi lazım olanları düşünmüştüm.

Akşam da olmuştu. Eve gittim. Ablam gelmiş yemeği de hazırlamıştı. Ablama olup bitenlerden hiç söz etmedim...

Bir hafta sonra Anjeller'e gittim, anası da evdeydi. Bir iki hal hatır sormadan sonra, Anjel sende bir kitabım vardı, onu almaya geldim dedim. Anjel hemen kitabı getirip verdi. Yüzüme eskisi gibi bakamıyordu. Bir hafta evvelki konuşmam her şeyi allak bullak etmişti. Kitabı heyecanla aldım. Kusura bakmayın, işim var, gitmeliyim dedim. Bir an evvel mektubu okumak istiyordum, herhalde içindeydi. Dışarı çıktım. İlk işim yavaşça içine bakmak oldu. Mektup içindeydi. Şimdi nerede okuyacaktım? Normal olan yolda açıp okumaktı. Bir kahveye girip veya yolda bir sıraya oturarak da okuyabilirdim. İllegal çalışmaya çok mu alışmıştım, nedendi bilmem hiç tahmin edemeyeceğiniz bir halt ettim. Taksim'in yanındaki sokakta umumi helalar vardı. Helaya girdim, kapıyı da üstümden güzelce kapadım. Aşk mektubunu helada okudum. Bunu bugün de izah edemiyorum. Ama hakikat tam yazdığım gibi.

Mektup gayet ciddi ve muhafazakâr bir dille yazılmıştı. Kendisinin de benimle evlenmeye taraftar olduğunu, ancak son sözü ailesinin söyleyeceğini yazıyor ve bu konuyu anasıyla değil, babasıyla konuşmamı tavsiye ediyordu. Bunun nedenini de şöyle izah ediyordu: Eğer anamdan istersen beni, anam çok sofudur, bu elin oğlu nerden nereye gelip seni istiyor, bize gelip gittiğine göre, yoksa aranızda bizden gizli bir aşk mı vardı, namusumuzu beş paralık mı ettin der ve hırpalar beni. Sen de biliyorsun ki aramızda hiçbir şekilde bir sevgi, bir aşk münasebeti olmadı. Bunu anama anlatmak zor. Babam daha anlayışlıdır diyordu.

Mektubu bitirince cebime koydum, heladan çıktım. Şimdi babasını bulup, ona sormak kalıyordu. O da taraftar mı, değil mi? Eğer taraftar olursa babama yazacak, babamdan mektupla Anjel'i benim için ailesinden istemesini rica edecektim. Babası işe öğle yemeğinden sonra giderdi. Öğleden sonra Park Otel'e, babasının yanına gittim. Kendisiyle hususi olarak konuşmak istediğimi, ne zaman ve nerede konuşabileceğimizi sordum. "Ben her gün evden

çıkınca ayakkabı tamircisi Karekin'e giderim, orada beraber birer kahve içeriz, sonra işe gelirim. Yarın saat 15'de oraya gel orada buluşalım," dedi. Anjel'in babası da, Karekin de vaktiyle tütün işçisiymişler. Oradan birbirleriyle arkadaş olmuşlar. Sonra tütün işçiliği fazla para getirmeyince, Karekin ayakkabı tamircisi olmuş, Anjel'in babası Garbis de büyük lokantalarda meze ve içki hazırlayıcısı... Ayrı ayrı yerlerde çalışmalarına rağmen eski arkadaşlıklarını devam ettirmişler. Karekin'i ben de Anjel'in ailesi vasıtasıyla tanımıştım.

Ertesi sabah saat 15'de Karekin'in Taksim Meydanı'nın hemen yanındaki dükkânına gittim. Yolda herhalde oradan çıkar bir kahveye gideriz diye düşünmüştüm. İçeri girdim. Kahvelerini içmişler, konuşuyorlardı. Selam verdim. Beni de bir sandalyeye buyur ettiler. Anjel'in babasına ben bir kahveye gidip orada konuşacağımızı düşünmüştüm dedim. Anjel'in babası: "Bu benim kardeşim gibidir. Benim aile sırlarımı bile bilir. Benim ondan saklayacak bir şeyim yoktur. Sen de ne istiyorsan onun yanında burada söyleyebilirsin," dedi. Ben de, benim söyleyeceğim kısa, kızınızla evlenmek istiyorum dedim. Anjel'in babası herhalde böyle bir şey beklemiyordu, şaşırdı, bir cevap veremedi hemen, bu damdan düşer gibi söylenen lafa. Karekin bütün bütün şaşırmış olacak ki çekiç elinden düştü. Kısa bir sessizlikten sonra Anjel'in babası "Ama benim kızımı evlendirebilmek için verecek param yok," dedi. Ben de, ben kendimi satmıyorum. Kızınızla evlenmek istiyorum. Çeyize de ihtiyacı yok, üstündeki giydiğiyle almaya razıyım dedim. Bu sözüm her ikisini daha da şaşırttı. Daha evvel de yazmıştım. Ermenilerde bir bakkal çırağı bile evlenmek için kızın babasından para isterdi.

Sessizliği gene ben bozdum. Benim istediğim böyle bir şeye razı olup olmadığınızı bilmek. Eğer olabilecek bir şeyse babama yazarım. Babam kızınızı sizden resmen ister dedim. Anjel'in babası ilk şoku atlatmış, yavaş yavaş kendine gelmişti. "Herhalde benden hemen şu anda cevap vermemi beklemezsin. Böyle mühim bir meselenin cevabını tek başıma veremem. Evvela kızımla konuşmam gerekir. Evlenecek olan o. Bakalım o ne diyecek? Sonra da karımla konuşmalıyım, o da anası," dedi. Ben de, beni bu kadar senedir tanıyorsunuz, herhalde sağa sola soracak değilsiniz. Verilecek cevap fazla uzamazsa memnun olurum dedim. Karekin dayanamadı.

"Ben de amcasıyım. Anası, babası, kızı düşünsünler. Ben benim payıma peki diyorum," dedi. Bir hafta sonra gene Karekin'in dükkânında buluşmak üzere ayrıldık. Anjel'in babası sonra anlattı: Ben ilk defa Park Otel'e gidip kendisiyle konuşmak istediğimi söyleyince, herhalde kışlık kömür almak için paraları yok. Patronun ablasına kredi vermesi için benim yardımımı isteyecek diye düşünmüş.

Bir hafta sonra Karekin'in dükkânına gittim. Anjel'in babası Garbis Efendi de orada oturuyordu. Bir sandalye de bana gösterip buyur ettiler. Teşekkür ederim, fazla vaktim yok, cevabı almaya geldim dedim. Garbis Efendi, "Babana yazabilirsin," dedi. Teşekkür ettim çıktım. Hemen o gün babama bir mektup yazıp postaladım. Onların adresini de verdim. Mektup doğrudan doğruya onlara gidecekti.

Anjel'i görmek, bu işlerin nasıl geliştiğini, onu sıkıştırıp sıkıştırmadıklarını bilmek istiyordum. Eskiden canımın istediği zaman evlerine gidebilirdim. Bu iş çıkalı beri gitmeye çekiniyordum. Anjel'in işe gitme saatlerini biliyordum. Yolda bekledim. Beni takip eden polis de karşıda bekliyordu. Turnayı gözünden vuracaktı. Beni iş üzerinde kâğıt alıp, kâğıt verirken yakalayacaktı. Anlaşılan devletin yapacak başka işi yoktu. Biraz sonra Anjel gözüktü. Benim onu beklediğimi görünce şaşırdı, belki de korktu. Şimdiye kadar sokakta onu hiç beklememiştim. Annesinden çekindiğim için kendini burada beklediğimi söyleyince rahatladı. Anası, kız yoksa evvelden aranızda bir şey var mıydı? Olmazsa elin oğlu gelip seni nasıl öyle kolayca ister filan diye bir hayli sıkıştırmış. Ama Hayk'la evlenmek ister misin diye ne anası ve ne de babası sormuş. Kararı karı koca kendileri vermişler. Hatta verilen kararı Anjel benden öğrendi ve sevindi.

Babam mektubumu alınca isteğimi Garbis Efendi'ye yazdığı taahhütlü bir mektupla yerine getirmişti. Aynı gün bana da bir mektup yazarak ricamı yerine getirdiğini bildiriyor ve bana yeni evlilik hayatımda saadet diliyordu. Ne iyi bir babaydı. Maalesef ona hiçbir yardımım olamıyordu. Onu o ihtiyar yaşında yalnız, yardımsız bırakmıştım.

16.12.1945 gecesi Anjel Kazancıyan'la onların evinde nişanlandık. Nişan merasimine hem benim arkadaşlarım, hem de Anjel'in arkadaşları gelmişti. Nişandan sonra onlara tekrardan eskisi gibi rahatça gidebiliyordum. Bu devrede Anjel'le konuşurken geçmişe ait bazı şeyler açıklandı. Enteresan bulduğum için şu bir tanesini anlatayım.

Daha önceki sahifelerde de yazdım. Ben Anjel'i Vartan'a almak istiyordum. Anjel'in bir kız arkadaşı beni sevmiş. Bana karşı sevgisini Anjel'e anlatmış. Bunun için de benim ne zaman onlara gideceğimi evvelden biliyorsa o kızı da çağırıyormuş Anjel. Birbirimizi sevmemize vasıta olurmuş, benim onunla evlenmemi istermiş. Ben hepsine komünizm propagandası yapar, okumaları için sol görüşlü kitaplar verirdim. Bunu duyunca o zaman şu olayların nedenini anladım. Verdiğim kitapları en iyi okuyan, okuduktan sonra da o kitap hakkında konuşmak üzere benimle buluşmak isteyen yalnız o kızdı. Esmerdi, yeşil gözleri vardı. Güzel de piyano çalardı. Sevilmeyecek, kendisiyle evlenilmeyecek kız değildi. Ama o zamanlar benim bu tarakta bezim yoktu. Evlenmek istemiyordum. Herhangi birini sevmekten de korkuyordum. Çünkü bunun sonu dönüp dolaşıp ya evlenmeye gelecek (ki bunu istemiyordum), veya sonsuz bir aşk olacak, rahatımı kaçıracak, sinirlerimi bozacaktı. O kız o akşam nişanımıza gelmedi. Ondan sonra da hem benimle, hem Anjel'le dostluğu kesti. Anjel'in ona yardım ediyor kisvesi altında kendini öne sürdüğünü sanmıştı herhalde. Bu yanlıştı, böyle bir şey yoktu. Benim kendim bile farkına varmadan ani bir kararla yapılan bir işti bu.

Stajlara muntazam devam ediyordum gündüzleri. Geceleri de para kazanmak için iğne yapıyordum. Boş kalan zamanlarımda da stajını yaptığım hastalıkların imtihanlarına hazırlanıyordum. Sivil polisler de beni gece gündüz takipten vazgeçmişlerdi.

Yılbaşından sonra babamdan bir mektup aldım. Askerlik şubesi beni askere almak için babamdan adresimi istemiş, babam da vermişti (1918 doğumluydum, 28 yaşımı bitirmiştim. O zamanın kanunlarına göre evvela askere gitmeli, okumaya devam etmek istersem, askerlikten sonra devam etmeliydim). O devrede askere gitmek, hem de Ermeni ve komünist olarak askerliği bir türlü bitirememek yani doktor diplomamı alamamak demekti. Buna mani olmalıydım. Polis beni askerlik şubesine teslim etmek için evime gelirse ablam evde yok, o artık burada değil, nişanlısında kalıyor diyecekti. Ayrıca bu iş için küçük saat cebime 10 lira koymuştum. Bu paraya hiç dokunmayacaktım. Polis kazara beni bulursa (üniversiteye sorup beni klinikte bulabilirlerdi) o lirayı polise verecek, beni bulmamış ol, ben de imtihanımı vereyim diyecektim. Söker miydi? Polisine göre değişir. O zamanlar 10 lira az para değildi. Bu parayı kazanabilmek için yirmi eve gitmem, yirmi kişiye dışardan iğne yapmam gerekirdi. Hep korku içinde yaşadım.

Babama da bir mektup yazdım. Bir adamını mı bulursun, ne yaparsın senin bileceğin iş, aman hiç olmazsa imtihanlarımın sonuna kadar beni askere almasınlar. Mesela güya aramış da bulamamış olsunlar dedim.

Babam fakir, beş parasız olmuştu ama gene de herkes tarafından sayılırdı, gene de herkesin dayısıydı. Bilhassa o devrin yegâne partisi Halk Partisi'nin Vezirköprü'deki başkanı babamın eski bir ahbabıydı. Babam hem ona hem de daha başkalarına askerlik şubesi reisine tesir etsinler diye rica etmişti. Reis bakalım demiş, kesin bir söz vermemişti. Kanunlara göre veremezdi de.

Anjel 18 yaşındayken bir karın ağrısından sonra apardisitin var diye Ermeni hastanesinde ameliyat masasına yatırmışlar. Karnı açılınca apandisit değil, tüberküloz menşeli adneksitis olduğu, karnında su da toplandığı görülmüş. Karnına lastik boru (dren) konmuş, ameliyat yeri de tamamen dikilmemiş. Bundan sonra sulu saplıcan da üstüne eklenmiş. Bugünkü bilgime göre herhalde kalp zarının içinde de su toplanmıştır. Buna poliserositis denir tıpta.

Zavallı çok çekmiş. Onu Heybeliada'ya yazlığa götürmüşlerdi. Orada görmüştüm, bir deri bir kemik kalmıştı. Sonra yavaş yavaş düzelmiş. Tabii ben o zamanlar hastalığının mahiyetini tam olarak bilmiyordum. Beni alakadar etmezdi. Nişanlanınca baktım ameliyat yeri tam dikilmediğinden orada fıtık hasıl olmuştu. İlerde daha büyür ve bilhassa doğumda zorluk verir diye ameliyat ettirelim dedim. Amerikan Hastanesi hem bize çok yakındı, hem cerrahı çok meşhur ve hem de çok temizdi. Oraya yatırdık. Stajyer doktor ve de nişanlısı olduğumdan benim ameliyat salonuna girmeme, ameliyatı seyretmeme müsaade ettiler. Dediğim gibi Şirurji bölümünde iyi bir mütehassıstı. Hazır karnını açmışken karın organlarını eliyle yokladı. Sol adnexi iyice büyüdüğünden ve kireçlendiğinden çıkardı. Eski bağırsak yapışıklıklarının birçoğunu söktü ve sonra da fıtığı kapadı. Ameliyattan sonra beni odasına çağırdı. "Adnexin (yani yumurtalardan rahme giden yolun) biri duruyor. Ama o da kireçlenmiş, tıkalı. Öyle ki ilerde çocuğunuz olmayacak. Yumurtalar da iltihaplanmış ama onları bıraktım, ne de olsa fonksiyonlarını yapıyorlar," dedi. Ameliyata ne ödeyeceğimi sordum. "Yakında meslektaş olacaksın. Doktor, doktordan para almaz," dedi. Teşekkür ettim çıktım. Yalnız hastane parası ödedik. Çıkarılan tubanın histolojik muayenesi tamamen sönmüş, kireçlenmiş eski bir tüberküloz prozessisini gösteriyordu. Tabii ki ilerde çocuğumuz olmayacağını Anjel'e söylemedim. O da benim gibi çocuk severdi. Daha o günden üzülmesine lüzum yoktu. Belki de böylesi bizim için daha iyiydi.

Nihayet sene sonu geldi. Sene içi stajlardan sonra verilecek imtihanlarımın hepsini de muvaffakiyetle vermiştim. Şimdi son üç büyük imtihana sıra gelmişti. Hemen arka arkaya değildi imtihan günleri. Aralarında bir haftadan fazla aralık vardı. Bu ara iğnelerimi de bıraktım. Gece gündüz çalıştım. Onları da iyi verdiğimi, geçtiğimi sanıyordum. Ama daha neticeler resmen ilan edilmemişti. Kaleme gittim, neticeleri sordum. "Geçmiş olsun iyi atlattın, son hakkındı," dedi. Dışarı çıktım. Her şey bittiği, her şey iyi geçtiği halde (hem de çok iyi notlarla), "son hakkındı" sözü beni nasıl korkutmuştu. Halbuki bana bütün hakların iade olundu denmişti. Ben bundan beş imtihan hakkımın da geri verildiğini zannetmiştim ve rahattım. Demek ufak bir terslik olsa, yahut beş hakkıma

güvenerek birini de eylülde veririm diye düşünüp herhangi bir imtihana girmeseymişim, hem diploma alamayacak ve hem de kovulacaktım üniversiteden. Yani bir daha bana imtihana girme hakkı tanınmayacak, diploma alabilme fırsatı verilmeyecekti. Ayrıca Mesela üniversitenin veya yüksek tahsilin herhangi bir kolunda da okuyamayacaktım imkânım da olsa, çünkü üniversiteden kovulmuş olacaktım. O günkü korku ne kadar kuvvetli, ne kadar köklü olmuş olacak ki ondan sonraki yıllarda ta şimdiye, 62 yaşıma kadar rüyalarımda bir sebep çıkıyor, bir imtihana giremiyordum veya bir imtihana yeteri kadar hazırlanamıyor, muvaffakiyetle veremiyor, doktor olamıyordum. Ben şimdi mesleğim olmadan hayatımı nasıl kazanacağım diye düşünerek sıkıntıdan uyanıyordum veya rüyamın içinde, "Aman bu gene rüya" diyordum ve yeniden rahatlıyor, hiç uyanmadan başka bir konuyla rüyama devam ediyordum.

Nihayet birkaç gün sonra neticeler resmen ilan olundu. Kaleme gittim diploma numaramı aldım. Diplomanın hazırlanması için muayyen bir paranın ödenmesi gerekiyordu, onu da ödedim.

Anjel'le nişanlanmıştık ama annesi gene de bizi yalnız bırakmıyor, beraber sinemaya gitmemize bile müsaade etmiyordu. "Ateşle pamuk yan yana duramaz," derdi. Kim ateşti, kim pamuk bilemiyordum, anasına da sormadım. Herhalde ben ne ateştim, ne de pamuk. Belki de evlenmem, nişanı bozarım diye korkuyordu anası diye düşündüm. Ve bir an evvel resmî nikâhımızı kıydırmak, resmen evlenmek için lazım olan muamelelere başladım. Ve 26.9.1946'da resmen evlendik.

Güya resmen evlenmiştik ama gene de nişanlı devremizdeki gibi yaşıyorduk. Ben gene ablamla beraber Feriköy'deki odamızda kalıyordum. Hiçbir şey değişmemişti. Anjel'in anası ve babası çok dindardılar. Bilhassa da anası. Evlerini kiliseye döndürmüştü. Her tarafta İsa'nın ve Meryem Ana'nın resimleri asılıydı. Resmî nikâh beni ilgilendirmez, o sizinle hükümet arasında olan bir şey. Evlilik Allah önünde olur diyordu. Bense ateist ve komünist olarak kilise nikâhına karşıydım. Aradan biraz zaman geçti. Baktım karımın

hem anası, hem de babası çok meyuslar, kendilerini rahat hissetmiyorlardı. Durumdan memnun değillerdi. Kendi kendime düşündüm, taşındım. Karşılıklı, anası ve babasıyla birbirimizi kırmadan, hem bizim hürriyetimizi kazanmak, hem de onları memnun etmek için, kilise merasimine razı oldum. Davetiye kartları basıldı. Düğün şekeri kutular içinde hazırlandı. Kimlere davetiye göndereceğimize dair liste yapıldı. Ertesi günler içinde davetiyeler postalanacaktı, tevkif olundum yeniden. Tarihini şimdi hatırlamıyorum. 1946'nın son aylarında olacak, soğuklar başlamıştı. İki sivil polis Anjeller'in evine geldi. "Bir iki saat için müdüriyete gelmeniz gerekiyor," dediler. Ben, sizin bir iki saatinizi biliyorum, biraz oturun hazırlanayım dedim. Üstüme kalın şeyler giydim. Karıma müdüriyetin neresi olduğunu tarif ettim. Yarın beni ara ve yiyecek getir. Sulu yemek değil, pratik, kolay yiyecek şeyler olsun dedim. Yanıma biraz da para aldım. O saat cebimdeki 10 lira hâlâ duruyordu, varsın dursundu. Hazırım dedim. Aşağıda otomobil bekliyordu. Bindik arabaya ver elini müdüriyet.

O saatlerde toplananlar, müdüriyetin koridorunda sıralandık. Jak, Aram, Mıgırdiç, Avedis, Vartan benden evvel gelmişlerdi. Ben Jak'ın yanında yer aldım. Kıçına da hafiften bir tekme attım merhaba manasına. Yavaşça, konuşmak yasak, dedi. Sonra elinde liste bir polis geldi. Kimin nereye götürüleceğini kâğıttan okuyordu. Benim adıma 29 numara çıktı. Kendi kendime resmen doktorum diye bu defa yataklı hücreye gidiyoruz dedim. Bir polisle beraber hücrelere doğru yürüdük. Kapıdan girince hemen karşına gelen ve 1944'te yapılan ama o zaman numarasız olan iki tabutluktan birinin üstünde 29 rakamı yazılıydı. Polis kapısını açtı beni içeriye itecekti, biraz geri çekildim. Bu işte bir yanlışlık olacak, ben daha şimdi geldim, sorgusuz sualsiz tabuta mı girilir diye sordum. Bu sözüm üzerine polis terslendi, yakamdan tuttuğu gibi beni içeri attı, kapıyı da üstümden kilitledi. Beni müdüre götürün, müdürü görmek istiyorum diye bağırdımsa da duymazlıktan geldi, çekti gitti. Bazılarının tabut bazılarının da tabutluk dedikleri (hangisi doğru bilemem,

dilci değilim) yeri kısaca anlatayım. Altı üstü ve üç duvarı beton, dördüncü duvarı ise tahtadan kapıydı. Derinliği ve genişliği içine ancak bir adam alacak kadardı, ışık girecek, hava girecek hiçbir deliği yoktu (ince kapı aralıkları hariç). Yani dikine konmuş bir tabut. Tabut adı buradan gelse gerek. Bu adı kim koymuş? Herhalde oraya ilk atılan. Sonra da ağızdan ağıza bu ad yayılmış, iyi benzetildiğinden bu ad oturmuş, buranın adı tabuta çıkmış olacak. Kapısında dışarıdan açılan kapanan bir delik vardır. Bu delik normal olarak kapalıdır. Polis içindekinin ne yaptığını bilmek isterse açıp bakar sonra gene kapardı. Bunun içinde ne yapılabilir? Yalnız ve yalnız ayakta durulabilir. Oturmak istenirse dizler kâfi bükülemez, dizler kapıya veya duvara vurur, oturmaya imkân yoktur. Ben buraya geldiğimde içi karanlıktı. 1945 gençlik teşkilatı tevkifatında tepede hep yanıp sönen bir elektrik lambası varmış. Birkaç genç delirmiş. Onun üzerine bu yanıp sönen lambayı kaldırmışlar.

Bu tevkifat nereden geliyordu? Ne tevkifatıydı? Sizlere evvela bunu kısaca anlatmam gerekir.

1945'in sonlarında mı, yoksa 1946'nın başlarında mı hatırlamıyorum, Komünist Partisi hariç, çok parti kurulabilmesini öngören bir partiler kanunu ve bir de işçilerin sendika kurabilmelerini sağlayan sendikalar kanunu çıkmıştı. Bu kanunların çıkması üzerine birçok burjuva partisi (meşhur Demokrat Parti de o zaman kuruldu) yanında İmralı adasındaki modern cezaevinin eski müdürü, *Tan* gazetesinde de günlük sütunu olan hukukçu Esat Adil Müstecabioğlu, Hüsamettin Özok (biz Hüsam derdik ama zannedersem adı böyleydi) ve daha başka tanınmış veya tanınmamış Marksistlerle "Türkiye Sosyalist Partisi" adıyla bir parti kurulmuştu. Eski bir komünist olan, sonra partiden atılan Hüsam'ın karısının kardeşi Sarı Mustafa da (galiba soyadı Börklüce'ydi) bu partinin idare heyetindeydi. Hüsam'sa o zamana kadar hem gizli Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi (belki politbüro üyesi de) hem de İstanbul Vilayet Komitesi sekreteriydi. Hüsam ve Sarı Mustafa bu partiye gizli Komünist Partisi'nden birçok insanı getirmişlerdi.

Zaten fiskos halinde, gizliden gizliye bu partinin, gizli Komünist Partisi'nin legale çıkan bir kolu olduğu söyleniyordu. Parti kısa zamanda teşkilatlandı. Birçok şehirde şubeleri açıldı. Ayrıca bu partiye bağlı işçi sendikaları da kuruldu.

Sosyalist Parti bu duruma gelmişti ki, gizli Türkiye Komünist Partisi'nin o devrede yaşayan en yaşlı, en eski ve en tanınmış şahsiyeti (Türkiye Komünist Partisi Başkanı) Dr. Şefik Hüsnü Değmer, birçok tanınmış ve tanınmamış Marksist (çoğu tanınmamış) işçi ve entelektüelle beraber Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi'ni kurdu.

Bu sosyalist parti de kısa zamanda teşkilatlandı. Bu da kendine bağlı sendikalar teşkilatlandırdı işçiler arasında. Ayrıca bir de Türkiye Sendikalar Birliği kuruldu.

Bu ikinci sosyalist partinin kurulmasıyla daha evvel alttan alta gizliden gizliye Türkiye Komünist Partisi'yle Esat Adil'in Sosyalist Parti'si arasında meydana gelen sürtüşmeler, anlaşmazlıklar bu defa iki legal sosyalist parti arasında daha açık olarak ortaya çıktı.

Ben de Türkiye Sosyalist Emekçi Köyü Partisi'ne üye olmuştum. Ve diploma numaramı aldıktan sonra adıma reçete kâğıdı bastırmış, Beşiktaş ve Ortaköy'deki partililerin ailelerinin hastalarına bedava bakıyordum. Tabii her gün akşama kadar değil. Aklımda kaldığına göre haftada üç gün öğleden sonraları gidiyordum. Ben hâlâ geçimimi sağlayacak herhangi bir işe başlamamıştım. Beni askere alacaklardı. Güya aranıyordum. Babam adresimi verdiği halde ne askerlik şubesinden beni askere çağıran bir mektup ve ne de beni askere götürmek için evimize bir polis gelmişti. Herhalde beni askere alın diye askerlik şubesine müracaat edecek değildim. Komünist olarak, nasıl bir askerliğin beni beklediğini biliyordum.

Tevkifat bu iki sosyalist partinin, sendikalar birliğinin ve bazı sendikaların kanunen yasak komünist teşkilat olduğu iddiasıyla yapılmıştı.

İki saattir tabutluktaydım, hiç kımıldamadan ayakta durmaya alışamadığımdan dizlerim yavaş yavaş ağrımaya başlamıştı. Akşam da olmuştu. Sorgu, falaka zamanı gelmişti. Beni hemen tabuta soktuklarına göre herhalde sorguya çekeceklerdi. Doğru, tabuta sokmak bir ihtar, bir gözdağı olmalıydı. Bütün akşam, ha şimdi

sorguya çağıracaklar, ha şimdi diye bekledim. Kimse kapımı açıp gel bakalım demedi. İçi karanlık olduğundan saatin kaç olduğunu göremiyordum. Zaten helaya da gitmem gerekiyordu. Kapıyı vurdum, helaya gittim, saat 22'ydi. Bir saat daha geçerse artık çağırmazlardı. Polise beni unuttular, müdürle konuşmak istiyorum dedim. Olur gibisine kafasını salladı. Aradan yine epey zaman geçti. Beni çağıran olmadı. Çitilli, korkacak bir işim yoktu. Devamlı takip eden polisler de herhalde bunu tespit etmişlerdi. Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi'nde sadece bir üyeydim. Yaptığım iş de mesleğimle alakalıydı, hastalara bakmaktı. Demokrat Cephe'de teşkilat hücresi kurmak işine gelince, hepsi hepsi bir defa bir araya gelmiştik, kimseyi teşkilatlandırmamıştık. Bir defa daha kasten toplantıya gitmiş, sarih olarak ben bu işte yokum demiştim. Hal böyle olduğuna göre, bunun ortaya çıktığını sanmıyordum. Bu kadarcık bir şeyin ortaya çıkması için arada bir hainin, bir ajanın olması gerekirdi. Böyle düşününce hemen aklıma Hadi Malkoç geldi.

Belki oğlanın günahını alıyordum. Böyle işlerde insanın içine bir defa şüphe girmemeli, şüphelendiğin insanla, itimadının olmadığı insanla çalışmamalı. Parti de muhakkak onunla çalışacaksın diye ısrar etmemeli. Anlayış göstermeli.

Teşkilat hücresinin sekreterliğine benim getirileceğimi öğrenince, Jak İhmalyan'a gene iş çıktı, çalışır mısın diye sorduğumda, Jak hemen, "Bu işte Aram Pehlivanyan varsa ben yokum. 1944'te o ne biliyorsa her şeyi söyledi. Bütün dayakları onun ifadelerini reddettiğim için yedim. Mesela benimle parolayla buluştuğunu dahi söyledi. Ben bana parolayı veren arkadaşı vermemeliydim, veremezdim, vermedim de. Evlerimiz yan yana. Aynı mahallenin çocukları olarak büyüdük. Beni tanıması için parolaya lüzum var mı ki parolayla buluştuğumuzu söylüyor. Bunun gibi neler. Müdüriyette ne çektimse, ceza yiyip Akademi'den kovuldumsa onun yüzünden, ben onunla bir daha çalışmam," demişti. Ben de onunla değil benimle çalışacaksın demiştim. O da "Seve seve seninle çalışırım," diye cevap vermişti. Geçmiş günlerin tecrübeleri birbirimize itimadımızı daha da artırmıştı. Bu karşılıklı itimat ve sevgi ta onun ölümüne kadar devam etti. Jak 1978 senesinin 1 Nisan'ında (Nisan şakası gibi) Moskova'da gripten sonra gelen beyin cerahatlanmasından

öldü. Cenazesine gidemedim. Ölüsü Erivan'a götürüldü. Mezarı Erivan'dadır. Onu son defa 1977'de gördüm. Bir aylığına evine onu ziyarete Moskova'ya gitmiştim. Bende hatıraları çok. Evimin bütün duvarları onun yağlıboya tablolarıyla süslü. Bir de benim yağlıboya portremi yapmıştı. Beni tam bir papaza benzetmişti. Onun için de beğenmemiş almamıştım. O resim, "Bir yoldaşın portresi" adı altında birçok sergiye girdi hem daha ölmeden, hem de öldükten sonra. Şimdi düşünüyorum da, benim papaz tarafımı, karakterimin bu yanını demek surat ifademde de bulmuş ve tespit etmişti. Maalesef kıymeti takdir olunamadı. Çok gadre uğradı, çok çekti. Ama kimseye boyun eğmedi. Her sabah işe giderken, "Jak yalnız kendi kollarına güven oğlum," derdi. Nur içinde yatsın.

Zannedersem şimdiye kadar birkaç defa tekrarladım "benim papaz tarafım" sözünü. Nedir bunun manası? Yani ateist ve komünistliğimin yanında dine de mi inanırdım? Böyle bir şey yok. Tabii ki hem Tanrı'ya inanan, dindar, kilisesine giden ve hem de sosyal, ekonomik ve politik bir sistem olarak komünizme inananlar ve hatta komünist partisine üye olanlar çok dünyada. Parti onların bu tarafını bile bile partiye almıştır onları. Yani bu taraflarını partiden saklamış değillerdir dindarlar. Benim böyle bir tarafım yok, ben aynı zamanda ateistim. Yani tabiatüstü bir kuvvete, tabiatın yarattığı söylenen her şeyi gören, her şeyi duyan, her yerde hazır ve nazır, adı Tanrı olan canlı varlığa (şekli ne olursa olsun) inanmıyorum. Tanrı'nın varlığına inanmayanlar yalnız komünistler değildir. Birçok ilim adamı, bütün materyalistler Tanrı'nın varlığına inanmazlar. Komünistler de materyalisttirler. Ama her materyalist komünist değildir. Materyalizm, bilhassa da diyalektik materyalizm komünizmin felsefi yapısına girer. Komünistlerin bu felsefi inançları yanında sosyal, ekonomik ve politik görüş ve inançları da vardır ve bunlar hepsi beraber bir kompleks halinde komünizmi teşkil eder. O halde Tanrı'ya inanan dindarları komünistler niye partiye alıyor? Veya bunun tersi de sorulabilir: Tanrı'ya, dine inanmayan bir teşkilata dindarlar nasıl giriyor? Bunların cevabı benim

mevzuumun dışında. Madem (a) dedim (b)'yi de demeliyim. Kısacası şöyle: Evvela ilk sorunun cevabını vereyim. Sosyal, ekonomik ve politik bakımdan komünistlerle hemfikir olanlar eğer komünist partisine girmek isterlerse parti bunları alır. Çünkü parti eğitimi içinde bu şahısların yavaş yavaş diyalektik materyalizme inanacaklarına, onun doğruluğunu göreceklerine parti inanır. Peki dindar bir insan komünist partilerin Tanrı'nın varlığına inanmadığını bile bile nasıl böyle bir partiye girer? Tabii ki bunun için hususi şartlar gerekir. Mesela komünist partilerin iktidarda olduğu memleketlerde olduğu gibi. Birçok insan burjuvazinin komünistler hakkında uydurduğu iftiraların yalan olduğunu bu sistem içinde yaşarken bizzat gözleriyle görür. Bu sistemin ne kadar insani, ne kadar hem vatanperver hem de enternasyonalist, ne kadar adil, ne kadar barışsever olduğunu ve de bu sistemde esas gayenin; vatanın her bir ferdinin hem maddi, hem kültür, hem politika, hem ilim, hem sıhhat, hem de terbiye vs. bakımlarından daha iyi gelişmelerini, daha rahat yaşamalarını sağlamak olduğunu, ayrıca komünist cemiyetlerde dine inananların hiçbir tazyike tabi tutulmadıklarını, herkesin dinî inançlarında serbest bırakıldığını, ibadet yerlerinin her isteyene açık olduğunu gözleriyle görür, bu sistemin hem dünya, hem vatanı ve hem de halkı için ne kadar iyi, ne kadar faydalı olduğuna inanırsa partiye girmek ister.

Hususi şartların bazıları da ihtilal halleri, milli kurtuluş savaşlarıdır. Bugün Asya'da, Afrika'da, Cenubi ve Orta Amerika'da görüldüğü gibi. Bu savaşlarda komünistler ön saflarda çarpışırlar, en tehlikeli işleri yapar, icap ederse vatan için ölmeye hazırdırlar. İşte bu savaşlar esnasında komünist olmayan dindar birçok vatandaş komünistleri yakından tanır, burjuvaların onlara attığı iftiraların tamamen yalan olduğunu görürler. Onların hakiki fikirlerini öğrenirler ve partiye girmek isterler. Bu hususi şartlar bir de komünist partilerinin kuvvetli olduğu, sanayisi gelişmiş, kültürlü memleketlerde, mesela Fransa ve İtalya'da görülür.

Bu kısa açıklamadan sonra tekrar mevzuumuza, yani ilk soruma gelelim: O halde nedir benim papaz tarafım? Şunu da hemen söyleyeyim; belki ben papaz kelimesini yanlış kullanıyorum veya yerinde kullanmıyorum. O halde karakterimin bu yanını kelimelerle

değil olaylarla izah edeyim. Bu husus hem kendimi daha iyi tanıtabilmem bakımından hem de ileriki günlerimde geçen birçok hadisenin anlaşılabilmesi bakımından mühim. Fazla uzatmadan kısaca anlatmaya çalışayım.

Bana göre insanlara yardım etmek, iyilik yapmak insanidir, iyi bir şeydir. Burada iki noktanın unutulmaması gerekir. Biri, yapılan bir iyiliğin karşılığını beklememek. İleride bir gün ben de yardıma muhtaç olursam o da bana yardım eder şeklinde yardımı yaparken ilerisi parlak görülen şahısları seçmemek. Yap bir iyilik, at denize, alık anlamazsa balık anlar misali de değil. Yani bu iyiliğin ikinci veya üçüncü bir şahıs tarafından görülüp anlaşılmasını da beklememek. Sırf o iyiliğin insani bir yardım olduğuna ve iyilik göreni de aynı yola sevk edebileceğine, yani bu hareketin terbiyevi tarafına da inanmak.

İkincisi, iyiliği ve yardımı, yalnız beğendiğin veya iyi insan bildiklerine değil, hatası, fena tarafı iyi tarafından daha fazla olanlara da yapmak. İyiliğin, yardımın terbiyevi faktör olmasına inanarak. Talebeliğimde zor durumda iken ben de çok iyilik, çok yardım gördüm. Bunların benim karakterimin gelişmesinde müspet rolleri oldu. Ayrıca ben de birçoklarına çok yardım ve iyilik yaptım. Onlar üstünde de bu hareketimin müspet tesirlerini gördüm. Belki biraz da bu sebeplerle bu husus benim karakterimde mühim bir yer aldı. O kadar ki düşmanın, yani bana düşman olanlar (maalesef şahsiyeti olan her insan için bu kaçınılmaz bir şey) eğer bir gün benim yardımıma muhtaç olmuşlarsa onlardan da yardımımı esirgemedim. "Besle kargayı oysun gözünü" sözüne uysa da...

Karakterimin ikinci yanı, hiçbir dostumdan, hiçbir tanıdığımdan veya tanımadığımdan fenalık beklemediğim gibi yardım ve iyilik de beklememek. Bu yardım ve iyiliğin tam tersi şekli ama bence ondan da mühim. Herkes benim düşündüğüm gibi düşünmeye mecbur değildir. Herkes imkânlarını istediği gibi kullanmakta serbesttir. Bunu daha açık seçik bir şekilde söyleyeyim. Mesela ben, yardıma muhtaç olsam, o güne kadar yakın dostum olan bir şahsın da bana yardım edebilme imkânı olsa, benim o müşkül durumumu gördüğü halde yardım yapmazsa, bilhassa da maddi bakımdan, bu hareket benim o şahıs hakkında durumumu değiştirmeme sebep

olmaz. Aldırma, bu da bir tip derim. Yani görürüm ama görmezlikten gelirim. Boş veririm. Jakcığımın "Yalnız kendi kollarına güven" dediği gibi, yalnız ben onun sözlerine bir kelime daha ekliyorum, "yalnız kollarına ve kafana güven," diyorum. Sonra Jak çok saftı. Birçok şeyi üstüne koymadığından görmezdi veya onu alakalandırmadığından boş verirdi. Ben çok çekmiş, çok insan tanımış, çok şey görmüştüm, çok da tecrübeliydim. Çok şeyi görürdüm, manasını anlardım. Ama göre göre, anlaya anlaya boş verirdim. İşte benim papaz tarafım dediğim bu taraflarımdı.

Gece yarısı olmuştu. Sütçü beygiri gibi ayakta durmaktan dizlerim zonkluyordu. Acaba sütçü beygirlerininkiler de zonklar mı? Bir yandan da uykudan, yorgunluktan kafam sağa sola düşüyordu. Sütçü beygirleri ayakta ne rahat uyurlar, kafaları da düşmez. Nihayet sabah oldu. Kapı aralığından gün ışığı girdi. Helaya gidip gelenlerin ayak sesleri arttı. Bugün beni de buradan çıkarırlar diye düşündüm. Daha sorgum yapılmadığına göre işkenceye sebep göremiyordum. Herhalde beni unuttular burada. Veya işleri o kadar çok ki bana sıra gelmedi (iş dediğim, falakaya yatırmak, dayak atmak) ve belki de bugün de sıra bana gelmeyecek. Öyle de olsa gene beni çıkarmaları gerekir diye düşündüm. Evet, ben insan olarak kafamla, mantıkla düşünüyor bu neticeye varıyordum. Ben burada çalışanların insanlık dışı sadistler olduklarını unutmuştum. Tabutta tam yedi gün, yedi gece kaldım. Bu, meğer eski bir hıncın alınmasıymış. 1945'te sökülen birkaç genç, hakkımda birçok şey açıklamışlardı. 1944 tevkifatında bana söyletemediklerinin öcünü alıyorlardı şimdi sadistler. Onları atlatmam anlaşılan çok zorlarına gitmişti.

Birinci Şube'ye iki aylı kapıdan girince kısa bir koridora gelinir. Bu koridor kendisine amut, soldan sağa, dışardaki yola paralel giden geniş bir koridora açılır. Bu koridorun yola bakan tarafında polislerin çalıştığı büyük, ışıklı odalar vardır. Sol tarafta, hole bakan yanda ise demir parmaklıklar. Bu büyük koridora çıkınca sola değil de sağa giderseniz iki yanda da odalar vardır. Sağ yanda birkaç

metre yürüdünüz mü kapıdan hemen girilen koridora paralel ikinci bir koridor açılır. Bu bir çıkmaz koridordur. Sağ tarafını odaların arka duvarları teşkil eder. Sol tarafta da odalar ve onların koridora açılan kapıları vardır. İşte bu sağdaki kapısız duvar boyunca tahta sandalyeler koymuşlardı. Her sandalyede bir tutuklu oturuyordu. Evet, tam yedi gün yedi geceden sonra beni tabuttan çıkardılar. Beni de bu koridorun ortada bir yerindeki boş bir sandalyeye oturttular. Kaç gündür uykusuzdum, yorgundum. Sandalyeyi biraz daha arkaya çektim. Kafamı duvara yasladım, hemen uyumuşum. Uyanınca kendimi daha iyi hissetmeye başladım. Tanıdık biri var mı diye sağıma soluma bakındım. Koridorda tanıdık kimse aradım. Koridorun sonlarına doğru bir sandalyede de Nubar Acemyan oturuyordu. Sonra karşımdaki odanın kapısı açılınca Vartan İhmalyan'ı gördüm. Odada bir sandalye üzerinde oturuyorlardı. Birbirimizle konuşmak yasaktı. Ama gene de polis biraz uzaklaşınca alçak sesle sağımız ve solumuzdakilerle birkaç kelime konuşabiliyorduk. Zamanla yavaş yavaş yanımızdakilerle tanıştık. Birbirimizin adını, birbirimizin mesleğini öğrendik. Günler geçiyor, beni ne çağıran ne de soran oluyordu. Karım diyemem, nikâhlım her gün bana yemek getiriyor, kirli çamaşırlarımı alıyor, temizini veriyordu. Üstümüzü apteshanede değiştirirdik. Yıkanma, sabahları suratımıza avuçlarımızla vurulan sudan ibaretti. Banyo veya duştan vazgeçtik kafamızdan aşağı bir kova su dökme imkânımız yoktu. Bari kıçımızı, bacaklarımızın hepsini doğru dürüst yıkayabilsek? Yaptığımız helada oralarımıza biraz su sürmekten ibaretti. Hepimiz domuz gibi kokuyorduk. En fenası da yürüyememekten dizlerimiz ağrıyordu. Gece gündüz tahtanın üstünde oturmaktan kıçlarımız nasır tutmuştu. Her şeyden evvel istediğimiz dört şey vardı. İlkin güzelce yıkanmak, saçı sakalı kesmek, sonra ayaklarımızı gere gere uzatıp yatabilmek, yatakta uyuyabilmek, daha sonra da hiç olmazsa yarım saat yürüyebilmek. Hesap edin, dokuz ay gece gündüz aynı tahta sandalyede, aynı yerde konuşmadan, okumadan, hiçbir şey yapmadan oturmak! Bir gün akşam üstü memur polisler evlerine gidip odalar boşalınca, yani umumiyetle müdüriyet binasında çalışma saati bitip binaya gelip gidenler azalınca, polisin biri gelip, "Aşağıdan zemin katından sepette kömür getirmeye kim yardım etmek

ister?" diye sordu. Ben ve daha birkaç kişi hemen ayağa kalktık. Dizlerim açılır, hem bir değişiklik hem de jimnastik olur diye düşünmüştüm. O saatler işten çıkma saatleri olduğundan; birçoklarının karıları veya başka aile efradı yemekleri o saatlerde getirirlerdi. Böylece tanıdık birine rastlama imkânı da vardı. Böyle ayrı ayrı günlerde iki defa aşağıdan kömür taşıdım. Üçüncüsünde merdivende komiser Suavi'ye (Samsunlu) rastladım. Beni beraberinde götüren polise, "Bu adam doktor, onu tanıyan biri kömür taşıdığını görüp bir gazetede doktorlara müdüriyette kömür taşıttırıyorlar diye yazarsa ne yaparız? Hem bizi müşkül duruma sokarsın, hem sen işini kaybedersin!" diye bağırdı. Bundan sonra bir daha beni kömür taşımak için beraberlerinde götürmediler. Böylece hamallık pahasına da olsa biraz hareket edebilmek imkânından mahrum edildim.

Koridorda oturanların birçoğu ifadeye alınmışlardı. İşkence görenler bir daha geri dönmüyor, yerine bir başkası getiriliyordu. Terör görmeyenlerse yerlerine geri geliyorlardı. Sağ yanımda tahminen 45-50 yaşlarında tornacı Galip Usta oturuyordu. İlk defa burada görmüştüm. Evvelden tanımıyordum. Daha ilk günlerden itibaren el ayak çekilince bazı bazı kabadayılanır, "Ne korkak ne pısırık insanlarsınız. Kesilmesini bekleyen koyunlar gibi oturmuş, sizi dayağa çekmelerini bekliyorsunuz. Almanya'da bu kadar tutuklu bir araya getirilirse çoktan müdüriyeti zapt ederlerdi," derdi. Bu hallerde kimseden bir ses çıkmazdı. Bu sözler kimsede aksiseda yapmazdı.

Bir gün Galip Usta'yı ifadeye çağırdılar. Uzun sürmedi, Galip Usta yine eski yerine getirildi. Bir ara nöbetçi polis gidince, hayrola Galip Usta ne oldu diye sordum. "Hiç canım benim gizli bir işim yok, biz üç usta (Galip, Hakkı, Ragıp. Bu isimleri ben sonradan öğrendim) İstanbul Vilayet Komitesi'ni kurduk. Ben de sekreter seçildim. Hepsi hepsi iki üç defa toplandık. Sonra parti legale çıkınca bu işten vazgeçildi. Bundan ne çıkacak, böylece anlattım," dedi. Ben hemen Galip Usta ha üç defa toplanmışsınız ha yüz defa. Sen vilayet komitesi sekreteri olarak, diğer iki usta da vilayet komitesi üyeleri olarak cezalandırılacak. Hem kendini yakacaksın, hem arkadaşlarını, hemen git ifadeni geri al. Ben yalan söyledim.

Düşündüm, vicdanım kabul etmedi şeklinde yeni bir ifade düz dedim. Galip Usta düşünmüş taşınmış benim tavsiyeme uygun bir karara varmış olacak ki, iki üç saat sonra nöbetçi polise, "Müdürü görmek istiyorum, verecek ifadem var," dedi. Nöbetçi polis biraz sonra gelip Galip Usta'yı müdüre götürdü. Galip Usta'nın gitmesiyle geri gelmesi bir oldu. Hemen ne oldu Galip Usta diye sordum. Galip Usta "Geri çekil benimle konuşma," dedi. Yahu ne oldu, ne kötülük yaptım sana dedim. Bunun üzerine yavaşça müdürün odasında geçenleri fısıldayarak anlattı: "Senin dediğin gibi lafa başladım. Daha ilk cümlem bitmemişti ki Birinci Şube Müdürü ayağa kalktı, 'Bütün bunları sana Hayk öğretti değil mi? Götürün bunu yerine!' diye bağırdı. Beni konuşturmadı. Dikkat edelim herhalde burada aramızda polisin adamı var. Yoksa bunları senin bana dediğini nereden bilecekler." Sonra öğrendik, Galip'in sağ yanında berber Leon (Musevi'ydi) oturuyordu. Polis onu satın almış. Leon helaya giderken duyduklarını nöbetçi polise anlatmış, o da hemen müdüre götürmüş.

İşte ikide bir müdüriyeti zapt edelim (neyle, nasıl, bunun sonu nereye varır? O da ayrı mesele) diye nutuk çeken, herkesi pısırıklıkla, koyun olmakla itham eden Galip Usta daha tek bir tokat yemeden pısırıklaşmıştı. Benimle konuşmaktan bile korkuyordu. Galip Usta'yı daha iyi anlayabilmek için sonradan hapishanede öğrendiğim onun geçmişinden de kısaca bahsedeyim.

Galip Usta genç yaşta Almanya'ya gitmiş. Almanya'da işçi olarak çalışmış. Tornacılığı da orada öğrenmiş. O zamanlar herhalde Weimar hükümeti vardı. Sol hareketlerin Almanya'da en kuvvetli, Alman Komünist Partisi'nin iki milyon üyesi olduğu zamanlar olacak. Onlarla beraber politik faaliyetlerde, gösterilerde yer almış. Ama o zamanki Almanya'da Komünist Partililere işkence yapmazlardı, çok kuvvetliydiler. Alman Komünist Partisi bir kitle partisiydi. Nüfuzu vardı, sözü geçerdi, en iyi teşkilatlı, en disiplinli partiydi. Yani kazara birkaç yüz kişi müdüriyete alınırsa (bu o zamanlar imkânsızdı. Hadi herhangi bir sebeple oldu diyelim) müdüriyeti zapt edebilirlerdi. Çünkü arkalarında kuvvetli bir parti, büyük kitle vardı. Müdüriyeti zapt ettiler diye onları öldüremezlerdi de. Çünkü o zamanki hükümet henüz faşist bir hükümet değildi. Galip Usta'nın

tenakuzları işte buradan geliyordu. Türkiye'nin şartlarını kavrayamamıştı. O devirdeki Almanya'da yapılabilecek şeylerin bizde de yapılabileceğini sanıyordu. Zaten hiç sopa yemeden o şekilde ifade vermesi de bundan ileri geliyordu. O, bir aksiyonları olmadığına göre üç kişinin birkaç defa bir araya gelmesini cezayı icap ettirecek bir hareket olarak görmüyordu. Hattızatında Galip Usta haklıydı. Haklıydı ama Türkiye'nin kendine has haklı haksız anlayışına uymuyordu onun haklılığı. Türkiye'nin faşist İtalyan kanunlarından daha da şiddetlendirerek bize aktardığı 141. maddesine göre hapsi boylardı.

Aradan altı ay mı yoksa daha fazla mı geçti şimdi hatırlamıyorum. Bir polis geldi beni sorgu hâkimine götürdü. Bu 1944'te olan Kâzım Alöç değil bir başkasıydı. Beni karşısındaki sandalyeye buyur etti. "Durumun bizce malum. Senin hakkındaki hepsi değilse de iki ifadeyi vereyim oku," dedi. Hadi'nin ve Müntekim'in imzalı ifadelerini verdi. Okudum. Nasıl bir parolayla buluşmuşuz, hangi sokaklarda yürümüşüz, neler konuşmuşuz en ince teferruatına kadar her ikisi de anlatıyorlardı. Ama ikinci gidişimde ben ilk olarak tahsilimi bitireceğim, ben bu işte yokum şeklindeki konuşmam her ikisinin ifadesinde de yoktu. Böyle iki defalık bir buluşmanın (ikincisinde yalnız ben bu işte yokum demek için gitmiştim ve yukarıda yazdığım gibi de söylemiştim) bu küçücük bir pirenin bütün en küçük teferruatına kadar anlatılarak deve yapılmasını anlamamıştım. Söylenenlerin hepsi de hakikat olduğuna göre polisçe düzme ifadeler olamazlardı. İki kişinin böyle teferruatlı ifadesi varken (parolalar da söylendiğine göre muhakkak parolaları verenlerin de ifadeleri vardı) inkârın lüzumsuzluğunu, bunun ne bana ne de başkalarına fayda sağlamayacağını düşündüm ve denenleri kabul ettim. Fazladan ikinci toplantıya sırf ben bu işte yokum demek için gittiğimi ve onlara dediklerimi bütün teferruatıyla ifademe yazdırttım. Ve bunu niçin bu iki kişinin söylemediklerini anlamadığımı belirttim. İfademi imzaladım ve tekrar yerime geldim. Zaten bundan birkaç gün sonra da İstanbul'daki Harbiye Cezaevi'ne sevk edildik.

İfadeden gelip eski sandalyeme oturunca bu kadar küçük bir şey, bu kadar büyütülerek ortaya çıkmışsa daha neler çıkmış olmalı, bu işin içinde büyük bir ihanet olmalı diye düşündüm. Bu kadar ufak bir şeyin ortaya çıkması bir teşkilat için en azından ayıptı. Biz ilk buluşmamızda prensipler temelinde ilk iş olarak, eğer tevkif olunursak, herhangi bir şekilde bir araya geldiğimiz ortaya çıkarsa, parolanın toplantının gizliliğinin ortaya çıkmaması için birbirimizi nerden ve nasıl tanıdığımız, ne için bir araya geldiğimiz ve neler konuştuğumuz hakkında bir formül, bir ifade şekli düzmüş, bunun dışında başka bir şey söylememeyi kararlaştırmıştık. Ne olmuştu bu karar? Yine, Hadi Malkoç'un polis olabileceği şüphesi kafamı kurcaladı. İyi ama diğerleri kabul etmezlerse bir kişinin ifadesi mahkûm edilmemize kâfi gelmezdi. Onlar niye Hadi'nin ifadesini kabul ettiler? Bu iş yalnız Hadi'ye bağlanamazdı.

Eğer Hadi polis değilse ve sökülme, parolaları verenlerden, yani o zaman daha yukarı kademelerde olanlardan gelmişse, yine de bir tevil yolu bulunabilirdi. Ayrıca eğer kendileri daha sonra herhangi bir şekilde çalışmalarına devam etmişlerse ve bunlar da çıkmışsa, ki çıkmıştı, hiç olmazsa beni aradan çıkarabilirlerdi; eğer biraz kafalarını işletselerdi ve bir dayağı göze alsalardı. Hele benim sekreter olduğumu söylemek! Neymiş, parolayı veren sekreterimiz, Hayk olacak, demiş. Bana göre gözlerimle okuduğum o ifadeleri vermek hele daha da kötüsü üsttekilerin onları böyle bir ifade vermeye mecbur etmeleri (sonra öğrendim, balık baştan kokmuş) gizli bir teşkilat için, o teşkilata mensup namuslu insanlar için utanılacak bir şey. Bu sözlerim yanlış anlaşılmasın. Ben gizli TKP'yi karalamak istemiyorum. Böyle bir şey isteyemem de çünkü o teşkilatın hâlâ bir üyesiyim ve üyesi olmakla da iftihar ederim. Ama bu gözlerimizi hatalarımızı görmemek için kapamamızı gerektirmez. Tam tersine, hâlâ TKP'ye karşı ağır ithamların ve işkencenin sürdürüldüğü bir memlekette gözlerimizi dört açmaya, hatalarımızı görmeye, onların sebeplerini incelemeye, onlardan ders çıkarmaya mecburuz. Çünkü hataları düzeltme her şeyden evvel onları görmek, bilmek, sebeplerini incelemekle başlar.

Yoldaşlarım inkârdan korkmayın, utanmayın, inkâryiğidin kalesidir demiş eskiler. Hâlâ da öyledir. Burjuvazi, ondan evvelkiler de, yıllar boyu gece gündüz hiç aralıksız halkımızı yalanlarla, hilelerle aldatmaya çalışmışlar, aldatmışlardır.

"İnsanlarım, ah benim insanlarım,
antenler yalan söylüyorsa,
yalan söylüyorsa rotatifler,
kitaplar yalan söylüyorsa,
duvarda afiş, sütunda ilan yalan söylüyorsa,
beyaz perde de yalan söylüyorsa çıplak baldırları kızların,

dua yalan söylüyorsa,
ninni yalan söylüyorsa eğer,
rüya yalan söylüyorsa
meyhanede keman çalan yalan söylüyorsa,
yalan söylüyorsa umutsuz günlerin gecelerinde ay ışığı,

ses yalan söylüyorsa,
söz yalan söylüyorsa,
ellerinizden başka her şey
herkes yalan söylüyorsa,

elleriniz balçık gibi itaatli
elleriniz karanlık gibi kör,
elleriniz çoban köpekleri gibi aptal olsun,
elleriniz isyan etmesin diyedir.

Ve zaten bu kadar az misafir kaldığımız
bu ölümlü, bu yaşanası dünyada
bu bezirgan saltanatı,
bu zulüm bitmesin diyedir."

1949 N.H.

Eğer bir gün polise düşerseniz, polis size istediğini söylettirmek için o da yine her türlü yalana ve hileye başvuracak, bunlar

yetmezse size bir hayvan muamelesi yapacak ve hatta hayvanlara bile müstahak görülmeyen sopa ve diğer işkence şekillerini size müstahak görecektir. Sırf siz yumuşayasınız, sökülesiniz, yoldaşlarınızı ele veresiniz diyedir bunlar. Onların istibdadlarını, onların yalan, hile ve halkı istismar üzerine kurulan sistemlerini bir gün yıkacak olan kuvvetin partimiz olduğunu bildiklerinden, partimizi, yine bizim elimizle yok etsinler diyedir bunlar. Bu tuzağa düşmemenin yolu inkârdan geçer. Birçok yoldaşın korkusu hadi ben inkâr ettim, ya öbürü söylerse şeklindedir. Bu düşünce şekli yanlıştır. Yoldaşları ihanete götürür. Bir misal:

1944 senesi tevkifatında, Aram yeni yakalanmış getirilmişti. Koridora koymuşlardı. Yanından geçerken polis uzakta olduğundan yavaşça, "Kadir ve Basri'yle konuşmalarımı söyleyecek miyiz?" diye sordu. Ben de hemen deli misin dedim.

Daha Partiyi aradığımız zamanlardı. Aram da, Basri Alp de Üsküdar Bağlarbaşı'nda otururlardı. Birbirleriyle tanışmışlar. Evvela Basri sonra Kadir'i de almış Aram'la beraber konuşmuşlar. O zamanlar böyle bir konuşma yaptıklarını hem Basri ve hem de Kadir bana anlatmışlardı. Ama ben Aram'a ne onun partili olduğunu, ne de Kadir ve Basri'yle konuştuklarını bildiğime dair ne bir şey söylemiş ve ne de bir imada bulunmuştum. Basri veya Kadir, belki her ikisi de, beni tanıyor mu diye Aram'a sormuş, benimle yakın arkadaş olduklarını söylemiş olabilirler. Ama Partiye falan girmiş değiliz. Durum tamamen böyle iken Aram'ın bana hem de müdüriyette Kadir ve Basri'yle konuşmalarımı söyleyecek miyiz diye sormasında mana var mı? Manası şu: Hayk da burada olduğuna göre belki Kadir ve Basri de buradadırlar. Ya Hayk veya onlardan biri benden evvel söylerlerse korkusu. Ya Aram benimle konuşma fırsatını bulmasaydı veya ben, deli misin! diye terslemeye zaman bulamasaydım? Kadir ve Basri şahsi bir konuşmada Partiyi aradıklarını, Partiye girmek istediklerini söyledikleri için onları ele verecekti. Ve belki de beni de onlara bağlayarak... Hem de Kadir'in subay, askerî okulda hoca olduğunu bile bile. Yok yoldaşlar; bir ihtilalci, bir gizli parti üyesi böyle bir şey soramaz, gizli çalışmayı bu kadar hafife alamaz. Jak, "Ben Aram'la çalışmam. Onun olduğu yerde ben yokum" dediği zaman bu olayı hemen hatırlamıştım.

Ama dedikoduya düşmemek, bilhassa da Jak'ı Aram'a karşı daha fazla tahrik etmemek için susmuş, başımdan geçen bu olayı Jak'a anlatmamıştım. Evet, poliste ilk iş her şeyi inkârdır.

Birçok yoldaşın korkusu hadi ben inkâr ettim, ya öbürü söylerse şeklindedir. Bu düşünüş şekli yanlıştır. Yoldaşları ihanete götürür. Evet, ilk iş her şeyi inkârdır. Hatta inkârı imkânsız vesikalar ele geçmişse bile. Bu vesikalar size ait değilse, bunların düzme vesikalar olacağını hiçbir zaman aklınızdan çıkarmayın. Bu vesikalar bulunmaması gerekirken herhangi bir sebeple sizde bulunmuşsa yine inkâr edin, hemen konuşmayın; ta ki bir tevil yolu bulana, bu vesikanın mahiyetini zararsız bir hale getirene, yani hiç olmazsa ona sopa altında inanılabilir bir izah şekli verene kadar. Bu sizi hem küçültmeyecek, hem de daha sonraki günlerde daha az dayak yemenize yarayacaktır. Bu, polise sizin çetin ceviz olduğunuzu, Acem halısı olmadığınızı gösterecektir. Buna da bir misal: Sonraları hapisteyken öğrendim. Doktor Şefik Hüsnü'nün tevkifinde evinde birçok doküman bulmuşlardı. Şefik Hüsnü bunları kendine göre tevil ediyor, yalnız gizli TKP başkanı olduğunu değil, TKP üyesi olduğunu bile reddediyordu. Hatta komünist fikirli olduğunu dahi kabul etmiyordu. Benim komünistlikle alakam yok. Ben eskiden beri işçi ve sosyalist meseleleriyle uğraşırım bu benim hobimdir diyordu. Yapılan bütün işkenceye rağmen Şefik Hüsnü'ye illegal herhangi bir hareket kabul ettirememişlerdi. Ben tabuttayken helaya giderken görmüştüm. Dr. Şefik Hüsnü'yü taş koridorun ortasına konan bir yuvarlak tabureye oturtmuşlardı. On beş gün gece gündüz. Uykusu gelir uyuyamaz, uyursa düşer, sağa sola, öne arkaya. Bu sebeple kafasının her tarafı, yüzü gözü şişmiş ve mosmor olmuştu. O zamanlar Doktor 60 yaşındaydı. Tabii ki bu misal pek de yerinde olmadı. Çünkü Şefik Hüsnü'den çıkan materyaller o kadar çok ve o kadar açıktı ki tevil kaldırmazdı. Bu tevil ve inkârlar ancak yeni yeni yoldaşlar ele vermemesini kolaylaştırırdı. Bu da mühim bir kazançtı. Bu söylediklerim işin pratik tarafı. Kanuni tarafı ise konuşmamak, iç sırlarımızı düşmana açıklamamak, yoldaşları ele vermemek, yakalananları da müşkül duruma düşürmemek parti vazifemizdir. Eğer biri dayanamamış sökülmüşse o ifadeyi kabul etmemek, polisi yüzleştirmeye mecbur etmek, yüzleşmede de sizi

ele veren yoldaşın yüzüne karşı söylediklerini reddetmek, böylece ona da ifadesini geri alması, hiç olmazsa tevil edebilmesi için bir fırsat vermek gene her yoldaşın vazifesidir. Efendim beni o ele verdi, söylenmemesi gereken şeyi ben değil ilk defa o söyledi ben de kabul etmeye mecbur kaldım şeklinde bir mazeret; kâfi bir mazeret değildir, kabul edilemez. Hele kabul hiçbir yüzleştirme yapılmadan, hiçbir işkence görmeden yapılmışsa, onu söyleyenin yaptığı ne kadar hainlikse, kabul edeninki de o kadar hainliktir. Bu prensipler her partiye girmek isteyenlere açıklanmalı. Kabul etmeyenler, ben bunu yapamam diyenler gizli teşkilata alınmamalıdır. Onlara legal çalışma yolları bulunmalıdır. Hiçbir gizli eleman onlarla temas etmemeli, partinin gizli kalması gereken sırları veya vesikaları onların eline geçmemelidir.

Cemiyetin posası, en dejenere elemanları hırsızlar bile hırsızlıklarını poliste dayak altında inkâr edebilirlerken, bizim gibi büyük kutsi bir vazifeyi yüklenmiş ihtilalciler bu işi nasıl yapamasınlar anlamıyorum. Yapamayacaklar, kendilerine güvenemeyenler daha hain olmadan, partiye, harekete zarar vermeden geri çekilsinler, bu işi yapabileceklerin yollarını tıkamasınlar. Bu iş kariyeristlerin, dalkavukların, kâfi inanç ve şahsiyeti olmayanların, komünist şerefini korumasını bilmeyenlerin işi değildir (Şeref, dayak yememekte, hakaret görmemekte değil, dayağa, her türlü işkenceye, haysiyet kırıcı muamelelere rağmen yoldaşını vermemekte, davaya ihanet etmemekte yatar).

Verdiği sözü tutamayanlar, yoldaşlarını ele verenler, parti mahkemesine çekilmelidir. Bunlar mahkemenin vereceği karara göre ya hain olarak partiden kovulmalı veya bu gibi insanlara en azından bir daha illegal harekette iş verilmemelidir.

Bir kısım tutuklular polisten serbest bırakılmışlardı. Bir kısmının da tutuksuz olarak mahkemelerinin görülmesine karar verilmişti. Geriye kalanlar yani tutuklu olarak mahkemeye sevk edilecekler Harbiye askerî hapisanesine gönderilmiştik.

Tutuklu olarak mahkemeye sevk edilenler ya doğrudan doğruya gizli Türkiye Komünist Partisi'nde çalışmakla veya ona bağlı olarak maskeli legal teşkilatlar içinde çalışmakla itham ediliyorlardı. Yani aramızda gizli TKP üyeleri, Türkiye Emekçi Köylü Partisi üyeleri, Türkiye Sosyalist Partisi üyeleri ve bir de sendika ve Sendikalar Birliği idarecilerinden birkaç kişi vardı. Ayrı ayrı teşkilatlardan gelmekle beraber aynı suçla itham edildiğimizden, herkesin en azından sosyalistliği kabul etmesi yüzünden müşterek bir arzu şeklinde tek bir komün kurulmasına karar verildi. Ama bu birlik uzun sürmedi. Kahve içip içmeme gibi, bu davayla hiç alakası olmayan bir mesele yüzünden komün parçalandı.

Komüne en çok para ödeyen Esat Adil'di. Benim bildiğime göre Esat Adil'in beş parası yoktu. Arkadaşları yardım ediyorlardı. Esat kahve tiryakisiydi, ben kahvesiz duramam diyordu. Komüne ödemeye söz verdiği parayı aynen ödeyeceğini, kahveyi bunun dışında getirteceği para ile içeceğini söylediyse de kabul olunmadı. Esat Adil komünden çıktı. O çıkınca onunla beraber çalışanlar da ayrıldılar, ayrı bir komün kurdular.

Biz Ermeniler dört kişiydik. Ben, Jak İhmalyan (mesleksiz), Aram Pehlivanyan (hukuk mezunu ve gazeteci) ve Barkev Şamikyan (mesleksiz). Diğerleri Vartan İhmalyan (mühendis), Avedis Aleksanyan (mürettip ve gazeteci), Nubar Acemyan (mimar), Hıraç (işçi) mahkemeleri gıyaben görülmek üzere müdüriyetten serbest bırakılmışlardı.

Benim memleket dışına çıkmış diğer komünistlerin ileriki hayatlarının ve de memleket dışındaki komünist hareketlerin daha iyi anlaşılabilmesi için bazı hakikatleri açıklamam gerekiyor. Biliyorum, bu açıklamalarım birçokları tarafından dedikodu sayılacaktır. Bence hakikat olan ve de yeri gelince bilinmesi gereken şeylerin söylenmesi dedikodu değildir. Ve öyle bir devreye geldik ki, hareketin yeniden sağlam temeller üzerine oturtulabilmesi ve gelecekte krizsiz gelişebilmesi için, eski hatalarımızın ortaya konulması, bilinmesi, bunlardan ders alınması gerekiyor. İşte inandığım böyle bir görüş

beni geçmişteki olaylara kritik bir gözle bakmaya zorluyor. Bence böyle bir hareket davayı zayıflatmaz. Düşmanın bize saldırması için eline bazı ipuçları verse de faydası zararından fazladır kanaatindeyim. Tabii ki gönül isterdi ki partinin bir kongresi olsun, buraya eski yoldaşlar da çağrılsın ve bu konular orada tartışılsın. Şimdi burada bu konuda her şeyi konuşmak istemiyorum. Bunları Türkiye dışındaki hayatımı yazarken çok geniş olarak ele alacağım. Ben burada yalnız, yukarda da belirttiğim gibi, hayatımın Türkiye devresinde geçen ve sonraki devrelere ışık verecek, o devrenin anlaşılmasını kolaylaştıracak olayları açıklayacağım. Bu söyleyeceklerim objektif olaylar olduğundan bana ait bir sır değil, bütün eski komünistlerin bildikleri şeylerdir. Ancak bu devrin insanlarının çoğu ölmüşlerdir. Ölmeden hayatlarını, bu arada eski ihanetleri yazıp yazmadıklarını, bizim dış memleketlerde geçirdiğimiz hayat hakkında bilgileri olup olmadığını bilmiyorum. Çünkü on seneden fazladır Türkiye hakkında herhangi bir haber alabilme imkânından mahrumum. Politik, ekonomik, sosyal neşriyattan vazgeçtim, günlük haberlerden bir tanesini dahi görebilme imkânım yok. Bu bakımdan yazacak, açıklayacağım, ufak gibi görünen noktalar, belki başkaları tarafından da yazılmıştır; benim yaptığım belki de bir tekrar olacaktır. Böyle de olsa o zaman bizzat benim ufak saydığım, bu sebeple hataya düştüğüm, prensiplerden ayrıldığım bir meseledeki hatalar yalnız benim hayatımı zehirlemekle kalmamış, dış memleketlerde yaşayan eski komünistlerin hemen hemen hepsinin hayatlarını da zehirlemiştir. Partinin doğru yolda gelişmesine de mani olmuştur. Ben şimdi bu hatamı geç de olsa anladığımı itiraf etmek, bu hatamın mesuliyetini namuslu bir komünist olarak yüklenmek istiyorum tarih önünde. Ben şimdi 63 yaşındayım ve altı senedir de kalp hastası olarak tekaüde çıkarılmış bulunuyorum. Öyle ki hem benim şahsi şartlarım, hem partimizin bugün içinde bulunduğu şartlar ve hem de dünyamızın ve bu arada memleketimizin umumi şartları benim siyasi bakımdan şimdilik bir şey yapabilmeme imkân vermiyor. Dolayısıyla bana hayatımı yazmaktan, bu arada bazı politik açıklamalarda bulunmaktan başka bir imkân kalmıyor. Eğer bu yazılarım bir gün yoldaşlarımın eline geçerse ve bu yazım yarının yoldaşlarının gözlerini biraz daha iyi açmalarına yararsa ne mutlu bana.

Biz fena şartlarda yaşadık. Fındık kabuğunu doldurmayacak şeyler için hayatımızı vermeyi göze almamız gerekiyordu. Bunu göze aldık, ama gene de bir şey yapabildik diyemeyiz. Hep şartlar bize karşı çalışıyordu. Tabii bizler de hatalar yaptık. Bilhassa geri kalmış bir memleketin, gereken kitapları bulabilme ve okuyabilme imkânı olmayan bir memleketin, legal çalışmanın yasak olduğu böylece de birbirleriyle açıkça, rahatça konuşabilme imkânı dahi olmayan bir memleketin komünistleri olarak hata yapmamamıza imkân yoktu. Ama gene de ağır basan o günün şartlarıydı. Barış lafının dahi ağza alınamadığı bir devrede yaşadık. O günkü şartlar altında benden beklenebileceğinden, şartlarımın müsaade ettiklerinden çok daha fazlasını yaptığıma inanıyorum, o devredeki hayatımla iftihar ediyorum. Dış memleketlerde bir şey yapamadımsa bundan mesul ben değil, dış memleketlerde daha evvelden hareketin başına gelmiş veya getirilmiş insanlardır. En verimli olabileceğim bir yaşta, hem de o kadar tecrübem ve görgümden sonra, imkânlarıma nispetle davaya en az katkıda bulunabildiğim devrem dış memleketlerde yaşadığım devremdir. Bu devre benim hayatımda en bedbaht olduğum, hatta bir ara böyle bir hayat yaşamaktansa ölmek evladır deyip intihar etmeyi düşündüğüm devredir. Halbuki ekonomik bakımdan en rahat yaşadığım, mesleğim bakımından yükseldiğim, dört defa mütehassıs doktor olduğum, Demokratik Almanya Cumhuriyeti (DDR)'nin en büyük Kalp Cerrahisi Kliniğinde başasistan (oberarzt) olarak çalıştığım devre olmasına rağmen. Ben sosyalist memleketlere doktor olarak çalışmaya gelmemiştim. Doktor olarak çalıştıktan sonra kapitalist memleketlerde daha fazla para kazanırdım. Eğer ömrüm müsaade ederse (ağır kalp hastasıyım), bu devreyi bütün teferruatı ile vereceğim eski bir yoldaşın genç yoldaşlarına verebileceği öğütlerle beraber.

Harbiye cezaevine gelir gelmez hepimizi beraberce büyük bir koğuşa koydular. Artık ne görüşme yasağı vardı ne de konuşma yasağı. Hava birden elektriklendi. Yoldaşlarını ele verenler açıkça itham ediliyorlardı. Koğuşta öyle bir hava esmeye başladı ki bu tipler

kimsenin yüzüne bakamıyor, kimseyle konuşamıyorlardı. Bunların başında da Aram Pehlivanyan ve Nail Vahdeti (Çakırhan) geliyordu. Nail yüzsüz, "Ben Demokrat Cephe'nin başkanıydım. Teşkilat işleri Aram'a verilmişti. Teşkilatı ele veren Aram'dır," diyordu. Aram'sa Nail olduğunu söylüyordu. Bir zaman geldi ki kimse Aram'la konuşmaz oldu. Aram da kimsenin yüzüne bakamıyor, yatağında büzülüp, yatağından çıkmıyordu. Biz Ermeniler ona acıyıp konuşursak, konuşmayın şununla, hain olarak Partiden atalım diyorlardı. Biz Ermenilerin, bilhassa da Jak'ın ve benim fikrim şöyleydi: Bu adam 1944 tevkifatında da çok zayıf çıkmış ve bildiklerini vermişti. Parti bunu bile bile bu adamı nasıl Demokrat Cephe'nin, hem de teşkilat işinin başına getirirdi? Belki ona bu işi veren bilmiyordu. Bu mazeret olamaz. Ona böyle bir iş verilmeden eski hücre arkadaşlarından sorulabilir, tahkikat yapılabilirdi, yapılmalıydı da. Ben ve Jak partide şımartılacak kadar sevilen ve sayılan yoldaşlardık. Barkev'e gelince, o, Ermeniler arasında dışarda Aram'la arkadaşlık yapan yegâne insandı, temiz, dürüst bir çocuktu. Müdüriyette çok işkence görmesine rağmen kendi hakkında söylenenleri reddetmiş, kendi de kimseyi ele vermemişti. Benim Aram'la bir dostluğum yoktu. Aramızda dostluk yaratacak bir sebep çıkmamıştı. Aram'ı doğru dürüst tanımazdım. 1944'te müdüriyette çok zayıf çıkmış ama sonra Ankara hapishanesinde kendini az çok sevdirmiş, hürmet kazanmıştı. Benim de onunla dostluğum hapiste gelişti. Fakat hapisteki müspet davranışları, polisteki davranışını, polisteki tutumunu silemezdi. Bunlar ayrı ayrı sahalardı. Bunun tam tersi de olabilir. Bir yoldaş müdüriyette bütün işkenceye rağmen hiçbir yoldaşını vermemiş, kimsenin üstüne yük yüklememiş ama hapisteki hayatında bir komünistin göstermesi gereken vasıfları gösterememiş olabilir. Bu iki hususun, durumun gizli çalışmada birbirinden ayrılması gerekir. Bir insan poliste çok fena bir yoldaş, legal hayatta ise kıymetli, parti için verimli bir yoldaş olabilir. Mesela Aram Pehlivanyan, Avedis Aleksanyan'la çıkardığı *Nor Or* (Yeni Gün) adlı Ermenice gazeteyle çok faydalı bir iş görmüştür. *Nor Or* evvela haftalık sonra da günlük siyasi solcu bir gazete olarak çıkmıştır. Sahibi ve başmuharriri Aram Pehlivanyan'dı. Zaten aynı adamın hem böyle legal bir mühim işte çalışması ve hem de illegal çalışması, bilhassa

da illegal çalışmada çok mesuliyetli bir iş yüklenmesi bana göre hatalıdır. Ve bu işte kabahat Aram'da değil Parti yöneticilerindendir. Aram Parti tarafından verilen bir işi yapamam diyemezdi.

Tutuklular arasında Dede Ahmet de vardı. Dede'yle 1944 tevkifatında tanışmıştık (galiba Politbüro üyesiydi). Karşılıklı olarak birbirimize sempatimiz ve hürmetimiz vardı. Dede bir gün yanıma geldi, "Gel şöyle bir kenara çekilelim, seninle konuşmak istiyorum," dedi. Koğuştan koridora çıktık. Aramızda şöyle bir konuşma oldu, "Hayk, biliyorsun buradaki yoldaşların çoğunun yakalanmaları ve sökülmelerinde baş sorumlu Aram. Tabii ki Nail de baş sorumlular arasında. Biz artık ikisini de çok iyi tanıyoruz, her şeyi biliyoruz. Görüyorsunuz, siz üç Ermeniden başka Aram'la hemen hemen konuşan yok. Siz de onunla alakanızı kesin. Biz onu hain olarak Partiden atmak istiyoruz," dedi. Ben hemen, böyle bir hareket büyük bir hata olur, yalnız Partiye zarar getirir dedim ve nedenini şöyle izah ettim: Bu yoldaşın 1944 tevkifatında poliste çok zayıf çıktığını bile bile böyle sorumlu bir işi bu adama nasıl verebiliyorsunuz? Dede burada hemen sözümü kesti, "Biz bu işi sana vermeyi kararlaştırmıştık. Celal Benneci seni evinde aradı, bulamadı. Evden çıkmışsın, bize de haber vermedin. Burada senin de kabahatin var," dedi. Celal Benneci de beni evimde aradığını bulamadığı için bu işi Aram'a vermeye mecbur kaldıklarını söylemişti. Bu sebep olamazdı. Dede'nin içi çok doluydu, fazla ileri gitmemeliydim. Yalnız bir cümleyle cevap verdim; benim temasım yalnızca Sebati'yleydi. Sebati ise hapisti, kime gidecektim, dedim. Kiminle temas edeceğimi ben mi tayin edecektim, yoksa Parti mi, demedim. Nasıl Aram o zaman gelip beni bulduysa, o veya başka bir Partili, aynı zamanda benim şahsi dostum olan bir yoldaş vasıtasıyla, "falanca seni görmek istiyor ona uğra" denebilirdi. Bunu da demedim. Zaten ne Dede'nin bu itham üzerinde durmaya niyeti vardı ne de benim kendimi müdafaaya ihtiyacım. Hem bulsalardı da o kadar sıkı takip altında olduğumdan böyle çok sorumlu, sorumlu olduğu kadar da çok gizli yapılması gereken bir işi yapacak durumda değildim, yapmamalıydım, yapamazdım.

Sözüme devamla şöyle dedim: Beni bulamamak bu işi Aram'a vermeye nasıl sebep olabilir? Yani bu işi muhakkak bir Ermeni

yoldaşın mı üstüne alması gerekiyordu? Eğer böyle düşünülüyorsa ben bunun tamamen aksi kanaatindeyim. Sonra bu yoldaş legal mühim bir iş görüyor. Ermenice günlük siyasi gazete çıkarıyor ve o işte büyük bir başarı gösteriyordu. Evvela o iş ona yetmez miydi? Sonra da bir adamın biri legal, diğeri illegal iki büyük işi aynı zamanda yapması doğru muydu? Demokrat Cephe'nin idare heyetine de alındığına göre Aram teşkilat işi gibi poliste dayanmaya bağlı bir işyerine, ille de bir iş daha alması gerekiyorsa başka sahada bir iş alamaz mıydı? Teşkilat işi gibi gizli hareketlerde hareketin omurgasını teşkil eden bir iş başkasına verilemez miydi?

Dede'ye göre Demokrat Cephe idare heyetine alınan yoldaşlar daha evvel uzun zaman gizli çalışmamış, bu sahada tecrübesiz, tanınmamış, ayrıca poliste dayanıp dayanamayacakları denenmemiş yoldaşlardı. "Aram ise on senedir gizli çalışıyordu, tecrübesi vardı, onun için teşkilat işi Aram'a verildi," dedi.

Tabii ki gizli çalışmada tecrübesi olmak böyle bir işe getirilmesi gereken yoldaşta aranması gereken bir husus, ama kâfi değil. Dışarda güzel teşkilatlandırdığını poliste ele verirse neye yarar onun teşkilatçılığı dedim.

"Biz onun 1944 tevkifatında zayıf çıktığını biliyorduk. Evvela o Aram'ın polise ilk düşmesiydi. Hapisanedeki durumu da müspet olunca, bu işte de tecrübelendi bir daha polise düşerse bu defa polisin tongasına düşmez, daha iyi dayanır sandık," dedi Dede.

Bir noktayı daha belirtmek isterim. Hiç tanınmamış, polise düşmemiş olmanın müspet tarafları da çoktur. Evvela polis takibi altında değildir. Hele temasını yaptığı şahıs da tanınmamış olursa çok iyi çalışabilirler. Polise düşünce de polis haklı olarak idarecileri yeniler arasında değil, eskiler arasında arar. Eskiler üzerinde daha çok durur. Tanınmamış yoldaşın, aklını da iyi kullanırsa, dayağa da dayanırsa polisi atlatabilme şansı daha kuvvetlidir, dedim. Dede konuşmayı başka yana çekti ve şöyle dedi: "Şimdi geçmişin üzerinde fazla durmaya lüzum yok. Ortada açık bir durum var. Pek de hak etmediği halde biz Aram'a büyük bir şans verdik. Ona itimadımızı gösterdik. Çok mesuliyetli, şerefli bir iş verdik. O ne yaptı? Her şeyin içine sıçtı (Dede tam bu kelimeyi kullanmıştı). Bu kadar itimadı fenaya kullanmak, bu kadar insanı ele vermek hainliktir.

Her hain partiden atılır. O da atılmalıdır. Onunla münasebetinizi kesin." Dede, son kararınızı vermeden rica ederim beni dinle, madalyonun arka tarafı da var dedim. Bu adam daha genç denilecek yaşta Ermenice günlük siyasi ve sol taraflı bir gazetenin hem sahibiydi ve hem de başyazarı. Benim üstünde durmak istediğim şu: Bu gazete vasıtasıyla bu adam bütün Ermeni vatandaşlar arasında tanındı, sempatizanlar topladı. Parti illegal olduğundan Partili olmayan büyük Ermeni çoğunluğu Ermeni komünist olarak onu tanıyor. Bu bir hakikat. İkinci hakikat da bu adamın karakteri. Lisedeki arkadaşlarının kanaatine göre bu adam bencil, yerli yersiz her şeyi gurur meselesi yapan bir tip. Bu adam bilhassa son mevkilerine bakarak kendisinin büyük bir kabiliyet olduğunu sanıyor. Nasıl sanmasın? Çok tutulan, normal çapta çıkan günlük Ermenice gazetenin sahibi, başyazarı ve belki yazı işleri müdürü de. Sonra siz de onu Demokrat Cephe'nin idare heyetine almakla kalmadınız, cephenin teşkilat işlerini de onun eline verdiniz. Bu durum mahkemenin seyri esnasında belki de gazetelerde yazılacak. Legal yoldan gazetesi *Nor Or*, illegal yoldan TKP bu adamı o kadar şımarttınız ki, bu adam belki de kendini ceni, büyük kabiliyet, bir kapasite sanıyordur. Bunların üstüne bir de hukuk mezunu olmasını ekleyin. Bu durumda olan bir insanın partiden kovulmasını kabulleneceğini, bu kararı kendisi de haklı bulup susacağını mı sanıyorsunuz? Ben sanmıyorum ki, kovduğunuz günden itibaren ya Ermeniler arasında partiye karşı ikinci bir teşkilat kurmaya çalışacak, böylece Ermeni cephesini bölecek ya da 180 derece çark edip hakiki, şuurlu bir hain olacak. Her iki hal de bugünkü partinin zor şartları altında parti için zararlıdır. Halbuki partiden kovulmayıp ona tekrar ama yalnız legal sahada çalışma imkânı verilirse Partiye faydalı olabilir. Biz Ermeniler bu kanaatteyiz bu sebeple Partiden atılmasına karşıyız dedim. Bu söylediklerim Dede'nin aklına yatmış olmalı ki, "Ben tek başıma karar veremem. Arkadaşlarla konuşmalıyım," dedi. Herhalde Dr. Şefik Hüsnü'yle konuşacaktı. Ona çok kızdığı halde. Şefik Hüsnü hakkında da Dede şunları söylemişti: "Bütün emareler yakında bir tevkifatın olacağını gösteriyordu. Doktor'a gittim, durumu anlattım. Eğer saklanacak bir vesika varsa evinde, bana ver saklayayım dedim. Doktor, bende saklanması gereken hiçbir vesika

yok dedi. Anamızı ağlatan şeylerden biri de onun evinde bulunan vesikalar. Utancından kimsenin yüzüne bakamıyor. Şimdi de yatağına büzülmüş gece gündüz kitap okuyor. Hani defalarca demesem içim yanmayacak."

Bizi Aram hakkında yukarıdaki karara getiren başka sebepler de vardı. Onları o zaman ne Dede'ye söyledim ne de başkasına. Şimdi açıklayayım: Vartan İhmalyan'ın iki tevkifat arasındaki devrede bana anlattığına göre, a) Harbin başlarında Hitler orduları yıldırım harbiyle Sovyetler hariç bütün Avrupa'yı zapt edince Aram, Hitler için, 'O bir cenidir' demiş. O zaman hem de partili. Vartan, Jak, Nihat Çavuşoğlu ve Aram, Üsküdar Bağlarbaşı hücresini teşkil ediyorlar. b) Nihat Çavuşoğlu Karabük Demir-Çelik fabrikalarına giriyor çalışmaya, İstanbul'a bir geldiğinde biriken Parti aidatını Vartan'a vermesi için Aram'a veriyor. Aradan uzun zaman geçiyor. Nihat tekrar İstanbul'a geliyor. Son ayların aidatını da Vartan'a veriyor. Vartan bakıyor para az, sen şu kadar aydır aidatını ödemedin, daha fazla ödemen gerek diyor. Nihat, bundan evvel de İstanbul'a geldiğini ve şimdi eksik olduğu söylenen aidatı kendisine iletmesi için Aram'a verdiğini söylüyor. c) Vartan, Aram, Jak ve Nihat bir oda kiralıyorlar, icabında saklanmak veya gizli toplantılar yapmak üzere. Herbirine birer anahtar veriliyor. Buranın gayet gizli tutulmasına, bu odadan kimseye bahsedilmemesine, kimseye gösterilmemesine ve kendilerinden başka kimsenin getirilmemesine karar veriyorlar. Yatak, masa, sandalye de koyuyorlar icabında burada saklı yaşamak için. Sonra tespit ediyorlar ki, Aram bu odaya kadın, kız getiriyor, bu odayı kendine ait bir garsoniyer gibi kullanıyormuş.

İşte bütün bunlar ortaya çıkınca Vartan bunları Parti toplantısına getiriyor. Aram inkâr yoluna gitmiyor, para meselesini; vermeyi unuttuğunu söylüyor ve ödüyor. Ama o günden sonra da Vartan'la kedi köpek gibi oluyorlar. Bunların doğru olup olmadığını bir fırsatı geldiğinde Jak'a sordum, o da doğrudur dedi.

Eğer ben bunları da Dede'ye anlatsaydım hemen Partiden atarlardı Aram'ı. Ve bize göre böyle bir karakterde olan Aram, daha orada mahkeme safhalarında, ortaya çıkmayan şeyleri de belki ele verecek kadar hain olacaktı. Dışarda da Partisine karşı çalışmaya

devam edecekti. Bu hareket hem Aram'ı mahvedecek hem de davaya zarar getirecekti. Hem kısa vadeli hem de uzun vadeli olarak. Barkev bunları bilmez. Ben ve Jak bu sebeplerle Aram'ın hain olarak Partiden atılmasına karşı çıktık. Biz Ermeniler böyle bir cephe alınca, Parti de bir Ermeni-Türk meselesi çıkmasın diye Aram'ı hain olarak Partiden atmaktan vazgeçti. Biz o zaman böyle düşündük, böyle hareket ettik. Bunlar birer hakikat. Bu hareketimizin doğru veya yanlış olduğunu burada münakaşa etmeyeceğim. Bunun münakaşasını, daha ileriki safhalardaki hareketlerimizle beraber birleştirerek yapmak üzere sonraya bırakıyorum.

Aradan ne kadar zaman geçti hatırlamıyorum. Daha duruşmalarımız bitmemişti, Harbiye askerî cezaevindeydik. Aram bizi yeni bir çıkmaza soktu.

Askerî cezaevinin avlusunda Faik Efendi'nin küçük bir dükkânı vardı. Burada yiyecek, içecek ve bir mahpusa lazım olacak şeyler, bu arada kahve de pişirilir satılırdı. Barkev kahve tiryakisiydi. Ara sıra Faik Efendi'nin dükkânına gider, arkada bir köşeye oturur, gizlice bir fincan kahve içerdi piposunu tüttürerek. Kahve içmek kömünce yasak edildiği için orada gizlice içerdi. Bunu biz Ermeniler bildiğimiz gibi kömünden birçokları da bilirdi.

Biz insanlar yalnız et ve kemikten ibaret değiliz. Daha mühimi koca bir sinir sistemimiz var. Sonra sosyal mahlûkuz, iyi ve kötü birçok alışkanlıklarımız var. Bu arada tezatlarımızı da beraber taşırız. Bunlar normal şeylerdir. Büyük işler dururken bu gibi insani zaaflar üzerinde durmak bence yanlıştır. Bu zaaflar prensip meselesi edilmemek, ana prensiplere karşı çıkılmamak şartıyla tabii.

Esat Adil grubu, hapisanede, gelip bizimle birleşmişti. Bir kahve yüzünden onları yeniden bizden ayırdık. Birliği tutacağımıza kahve içmemeyi bir prensip meselesi yaptık (Daha doğrusu Doktor yaptı). Bana göre bu bir hataydı. 1944'te kahve serbest bırakılmıştı. Başka türlü de yapılamazdı, çünkü Reşat Fuat da karısı Suat Derviş de kahve tiryakisiydiler. O kadar ki Suat Derviş mahkemeye kahvesiyle, cezvesiyle, ispirto ocağıyla beraber gelir, mahkeme aralarında,

yemek paydoslarında mahkeme salonunda kahve pişirir Reşat'la beraber içerlerdi. Madem o kadar kahveye alışıklar, ona bağlılar, varsın içsinler. Komünistlik insanların kahvesine kadar müsavatçılık demek değildir.

Tabii ki, "Yoldaşlar, mali durumumuz herkese kahve verecek durumda değildir. Ondan çok daha mühim gıda maddelerine dahi gelirimiz yetmemektedir. Kahve içeceğinize o parayı komüne verin," diyebilirlerdi. Yapabilen yapar, yapamayan yapamazdı.

Ziyaret günleri birçoklarımıza evden yemek gelirdi. Onları da komüne vermeliydik. Bunlar hasta, zayıf yoldaşlar arasında taksim edilirdi. Tabii ki bu güzel bir şeydi ama ifrata kaçmamak şartıyla. Eğer biri aylarca çok sevdiği bir şeyi yiyememiş, canı çekmiş, karısından rica etmişse (belki de karısı kendi boğazından kesip getirmişti), bırakın komüne vereceğine bir defa da kendisi yesin. Bu kadar mı müsamahamız olmayacak yoldaşlara. Bana göre böyle ufak şeyleri katı bir prensip meselesi yaparsak bakın neler oluyor: Barkev o kadar sopa yedi, o kadar çeşit çeşit işkence gördü, bunlara dayandı, yoldaşlarını vermedi. Biliyordu ki o bir prensip meselesidir. Aynı Barkev komüne verdiği aidatın dışında anasının verdiği 3-5 kuruş harçlıkla ara sıra kahve içmeyi prensip meselesi saymıyordu. Müsaade edilmediği için de gidip Faik Efendi'nin dükkânında bir köşeye büzülüp gizli gizli içiyordu. Peki karısının getirdiği çikolataları kimse görmesin diye apteshanede yiyenlere veya apteshanelerde vitamin hapları yutanlara ne diyelim?

Bizim partinin tarihinde Troçki Mehmet diye biri vardır. Hemen hemen her tevkifatta içeri düşmüştür. Niye içeri düşmüştür? Çünkü ele vermişlerdir. Bizde o devirde öyleydi. Hemen hemen her çalışan polise düşerdi. Çalışmasını bilmediğimizden, neyin prensip meselesi, neyin mali mesele olduğunu bilmediğimizden. Her geri kalmış memlekette olduğu gibi şahsiyet sahibi, inanmadığı şeye evet efendim demeyeni kenara itip dalkavukları tuttuğumuzdan, yani kimi tutup, kimi tutmayacağımızı bilmediğimizden. Bu sebeple de polisin rahatça içimize girebileceğini bilmediğimizden. Bildiğimiz bir şey vardı; gizli çalışırsak ilk tevkifatta yakalanacaktık. Hem de bir pirenin ağırlığı kadar yaptığımız bir işten bir devenin ağırlığı kadar ceza yiyeceğimizi bile bile.

Troçki Mehmet de bunları bilirdi. Bilirdi ama gene de gizli çalışmaktan geri durmazdı. Çünkü her ihtilalci gibi büyük Nâzım'ın şu mısralarına inanmıştı: "Ben yanmazsam, sen yanmazsan, nasıl çıkar karanlıklar aydınlığa?"

Bir ziyaret gününden sonra koğuşa giren bir kedi, Troçki Mehmet'in yastığının altından pirzolayı almış kaçıyor, Troçki de arkasından koşuyor, ağzından almaya çalışıyordu. Onun bu halini görünce hepimizi bir gülme tuttu. Halbuki biz asıl bizim saçmalığımız üzerine gülmeliydik. O günkü gülenlerden birçoğu bir daha dava için çalışmaya yanaşmadı. Ama Troçki Mehmet gene çalışmaya devam etti, kendi bildiği şekilde; TİP'e girmemiş Vatan Partisi'ne girmiş. Her zaman Dr. Hikmet Kıvılcımlı'yı överdi zaten.

Mehmet bütün hayatını davaya veriyor, bir tek pirzolasını komüne vermiyordu. İnsan bu. Herhalde canı çok çekmiş. Bir tanışından mı yoksa karısından mı (evli miydi, şimdi hatırlamıyorum) bir pirzola getirmesini rica etmiş olabilir. Komüne vermeyecek gizlice yiyecekti, onu da kedi kapmıştı. Mehmet cimri miydi? Sanmam. Hapisten çıkınca bir gün Harbiye okulunun bahçesinde rastladım ona. Askerler evlerine göndersinler diye şipşak fotoğrafçılık yapıyordu. Hani üç ayak üstünde duran koca sandıkla çalışılır, hemen orada resmin banyosu yapılır, yaş yaş çekilenin eline verilir.

"Ne yapıyorsun, çalışmıyor musun?" (Yani para kazanmıyor musun manasına) diye sordu. Ben de, nasıl çalışayım, askere alacaklar, aranıyorum, bir de evlendik dedim. Nişanlı olduğumu biliyor, ziyaret günlerinde nişanlımın geldiğini görüyordu. Cebinden bir 5 liralık çıkardı hemen cebime soktu. Yok canım paraya ihtiyacım yok, karım çalışıyor ben de iğne yapıyorum dedimse de ve geri vermek istedimse de almadı. Ölmüş. Nur içinde yatsın.

Konunun daha iyi anlaşılması için yaptığım bu kısa hasbıhalden sonra asıl konumuza gelelim. Dede'nin de işaret ettiği gibi Dr. Şefik Hüsnü, evinde çok vesika çıktı diye utancından (belki de utandığı falan yoktu, biz öyle sanıyorduk, karakteri böyleydi) kimseyle konuşmazdı. Hürmet olarak ona verilen köşedeki yatağından çıkmaz, elinde Fransızca bir kitap, yatağında giyinik olarak uzanır ve hep okurdu. Bir şey söylemek isterse Dr. Hulusi Dosdoğru vasıtasıyla söyletirdi. Yani Hulusi onun sözcüsüydü. Niye bu böyleydi?

Onu bilmem ama böyleydi işte. Bir gün Hulusi koğuşun ortasına geldi. "Bir söyleyeceğim var," dedi ve şunları söyledi:

"Son zamanlarda burada yapılan bazı konuşmaların idarenin kulağına eriştiğini biliyoruz. Bakkal Faik Efendi idarenin hapishanedeki gözü ve kulağı olduğuna göre ve Faik Efendi'nin dükkânına giden içerde oturan da Barkev olduğuna göre, burada konuşulanların Barkev vasıtasıyla Faik Efendi'ye ulaştığı kanaatindeyiz. Bundan böyle Faik Efendi'nin dükkânında oturmak, onunla konuşmak yasaklanmıştır."

Hatırımda kaldığına göre, tabii ki aynı kelimelerle değil ama aynı mealde söylenmişti. Bu, Şefik Hüsnü'nün mü fikriydi? Kendinin mi yoksa bir başkasının mı, onu söylemedi. Konuşma bittikten sonra evvela bir sessizlik çöktü. Kimse söz alıp konuşmadı, kimse protesto etmedi. Durum böyle olunca Barkev ayağa kalktı. "Ben bu ithamı reddediyorum ve bana hakaret sayıyorum. Madem beni aranızda bir casus olarak görüyorsunuz, komünden de çıkıyorum," dedi. Gene kısa bir sessizlik. Arkasından Aram kalktı ve "Ben de bu iftirayı protesto ediyorum, Barkev'i yalnız bırakmamak için ben de komünden ayrılıyorum," dedi. Barkev ve Aram beraberce koridora gittiler. Hâlâ kimse çıkıp da bir yoldaşa bu kadar ağır bir iftirayı nasıl yapabiliyorsunuz? Tahkikat ve mahkeme yapılmadan, bilhassa da yoldaşın kendisiyle daha evvel konuşulmadan yapılan bu sözler iftiradan başka bir mahiyet taşıyamaz demiyordu kimse. Ben hemen Jak'ın yanına gittim. O da ben de ne yapmamız gerektiğine dair ayrı ayrı soğukkanlılıkla düşünme ve sonra birlikte bir karar verme hususunda anlaştık. Ben yatağıma geri geldim. Sırtüstü yattım, başladım düşünmeye. Düşüne düşüne bir karara vardım. Ama kafam o kadar yorulmuştu ki uyumuşum. Uyanınca Jak'ın yanına gittim. Herkeste acayip bir hal vardı. Belki de Jak ve ben ne yapacağız diye bekliyorlardı. Yahut da bize öyle geldi. Jak'la konuştum. Evvela durumu şöyle tespit ettik:

Barkev, Faik Efendi'nin dükkânına kahve içmeye gidiyordu. Bunu zaten biliyorduk. Barkev'in polis olabilmesi, Faik Efendi'ye koğuşta konuşulanları anlatması imkânsızdı. Zaten koğuşta sesli hiçbir şey konuşulmamalıydı. Belki de yer yer daha biz gelmeden dinleme aletleri konmuş olabilirdi. Barkev'e böyle uluorta, hiçbir

tahkikat yapılmadan, sadece Faik Efendi'nin dükkânına gidiyor diye koğuşta konuşulanları Faik Efendi'ye götürüyor şeklinde ithamda bulunmak açıkça bir iftiraydı. Böyle bir ithamda bulunmadan, hiç olmazsa bizimle konuşabilirler, bizim fikrimizi sorabilirlerdi. Böyle bir itham bu kadar kolayca burjuva partilerinde bile yapılamazdı. Yapılan itham çok ağırdı. Bir yoldaş için bundan daha ağır bir itham olamazdı. En fena olan şeylerden biri de, mesul arkadaşların çıkıp tek bir söz söylememeleriydi. Böyle olunca Barkev'in komünden çıkma kararı yerindeydi.

Aram'ın da komünden çıkmasına gelince: Aram kendi zor şartları içinden çıkmak, müdafaadan hücuma geçmek için bunu bir vesile yapmış, bilhassa bizim için (Ermeniler için) zor olan durumu daha da zorlaştırmıştı. Eğer Aram da komünden çıkmazsaydı, Jak ve ben mesul arkadaşlarla konuşur, bir hal şekli bulabilirdik. Aram'ı zaten atmak istiyorlardı. Öyle ki Aram da Barkev'i desteklemek, ithamı protesto etmek şekliyle komünden çıkınca, konuşma yoluyla bir hal şekli imkânsızlaşmıştı. Eğer Hulusi ve de Hulusi'nin arkasındakiler (herhalde Şefik Hüsnü olmalı, zira o da zor durumu altında müspet, soğukkanlı düşünebilme imkânını kaybetmişti bana göre) sözlerini geri alsalar bile (ki bunu yapacaklarını gösteren en ufak bir emare yoktu, bilhassa Aram da komünden çıktıktan sonra. Diğer taraftan ne Aram ve ne de Barkev geri döneceklerdi. Vaziyeti böylece tespit ettik. Bu durumda Jak ve ben ne yapmalıydık? Aram, Ermeni komünistleri, kendini tanıyan Ermeni solcuları arasında sevilmiyordu ama onu tanımayan geniş Ermeni kitlesi içinde gazetesi vasıtasıyla iyi bir isim yapmıştı. Barkev'se dürüst karakteriyle, müdüriyette dayanıp arkadaşlarını vermemekle, Ermeni komünistleri ve solcuları arasında çok sevilen bir insandı. Buna Aram'ın entrikacı karakteri eklenince, eğer biz komünde kalırsak Ermeni sol cephesi, bir tarafta ben, Jak ve bizimle beraber olanlar, yani Partinin tarafındakiler, diğer tarafta Aram ve Barkev'in taraftarları olarak ikiye bölünecekti. Burada lehimize olan Partinin bizim tarafımızda olmasıydı. Aleyhimizde olansa bizim, Parti haklı, Barkev haksızdı diyemememizdi. Bizce Partinin Barkev'e yaptığı itham haksızdı, yersizdi. Burada Partinin diyorum, çünkü Parti mesulleri ağızlarını açıp Hulusi'ye kimin namına konuşu-

yorsun diye tek laf etmemişlerdi. Böyle olunca haklıyı değilse de kuvvetliyi tutmuş olacak, yani kariyerist olarak itham edilecektik karşı taraftan. En fenası da, Barkev'e yapılan doğruydu, Barkev politik diyemeyeceğimize göre, hem tarih önünde, hem Ermeniler önünde tutunacağımız dal kalmıyordu. Objektif düşünülürse bir kariyeristin yapacağını yapmış, kariyerist damgasını hak etmiş oluyorduk. İşte esas olan bu mülahazalarla biz de protesto olarak komünden çıkmaya karar verdik ve bu kararımızı alenen bildirdik. Bizim bu kararımız üzerine Sendikalar Birliği Başkanı Hakkı Usta da bizimle dayanışma gösterisi olarak komünden çıktı. Ve biz dört Ermeni, Hakkı Usta'yla beraber ayrı bir komün kurduk. Bundan sonra birçok yoldaş komünden çıkıp bizim komüne gelmek istedi: Biz açık olarak bunun yanlış olacağını, birçok yoldaş komünden çıkıp bize gelirse bu hareketin siyasi bir mahiyet alacağını, bizim hareketimizin siyasi bir mahiyeti olmadığını, bizim hangi şekilde olursa olsun Parti içinde politik grupçuluğa karşı olduğumuzu, bizim komünden ayrılmamızı siyasi grupçuluk değil, bizim hususi şartlarımızın bizi mecbur ettiği bir protesto şekli olarak alınmasını, bizim Parti yolunda kalacağımızı söyledik. Hakkı Usta'nın bizimle konuşmasından bizi desteklemesinin, kendisinin Sendikalar Birliği Başkanı olması sebebiyle tamamen başka bir mahiyet taşıdığını, aynı zamanda bu ayrılığın bir Türk-Ermeni meselesi olmadığını göstermesi bakımından mühim saydığımızı, bu yüzden de kendisine teşekkür etmeyi bir borç saydığımızı ben ve Jak bildirdik. Ve aramızdaki Partili münasebetlerin bizim tarafımızdan olduğu gibi kalacağını bir daha belirttik.

Bu mesele de fazla büyütülmeden böylece kapandı. Jak'ın ve benim kanaatime göre eğer biz de komünden çıkmasaydık muhakkak ki Aram ve Barkev Partiden atılacaklardı. İşte o zaman mesele büyüyecek, hem o günler ve hem de gelecek günler için bu fena bir başlangıç olacaktı, belki de Ermeni sol hareketini parçalayacaktı. Zaten kısa bir zaman sonra (galiba sıkıyönetim kalktı onun için) Sultanahmet sivil cezaevine sevk edildik. Dosyalar da sivil mahkemeye verildi. Birçokları askerî hâkim tarafından, mahkemeleri tutuksuz olarak görülmek üzere serbest bırakıldı. Hatırımızda kaldığına göre Barkev de, Jak da, Hakkı Usta da onlar arasındaydı.

Sultanahmet Cezaevi'nde de Aram'a da, bana da yemeklerimiz her gün evden geldi. Aynı şekilde başkalarına da... İyi hatırlamıyorum galiba komün kalmamıştı. Sultanahmet Cezaevi'nde bizi evvela eski karantina olan yere koydular. Burası dar bir koridora açılan küçük küçük odalardan, daha doğrusu hücrelerden ibaretti. Odaların pencereleri de yüksekti ve küçüktü. Tipik hapishane hücreleri, tipik pencereleriyle beraber. Biz çoktuk. Burası ufaktı. Kutudaki sardalya balıkları gibi bizi üst üste, yan yana doldurmuşlardı buraya.

Esat Adil'in de aramızda olduğunu öğrenen hapishane ağaları (bıçaklarının kuvvetiyle ağalıklarını kuranlar) tepsi tepsi baklavalar ve daha birçok hediyelerle Esat Adil'i ziyarete geldiler (Esat'ın odası koridora açılan son odaydı ve zannedersem yalnızdı). Ona, mahkûmların babası diyorlardı. O dünyayı ben yarattım der gibi ceketleri omuzlarında, tayfaları etraflarında bahçede volta atan azılı katiller birer birer gelip Esat'ın elini öpüyorlardı.

Mahkemeye kapalı hapishane arabalarıyla götürülüyorduk. Burada duruşmalar kapalı celseler halinde yapılıyordu. Mahkemede Şefik Hüsnü, bütün geçmişine ve de evinde çıkan o kadar vesikalara rağmen, benim komünistlikle alakam yok, ben eskiden beri işçi meseleleriyle ve sosyalist fikirlerle bir hobi olarak uğraşırım diyordu.

Nihayet duruşmalar bitti. Müdafaalarımızı yapmamız için zaman verildi. Eski yoldaşlar Dr. Şefik Hüsnü'ye gidiyorlar, kapalı celse de olsa birinin bu davayı müdafaası gerekir ve bu da sana düşer diyorlarsa da Doktor gizli Türkiye Komünist Partisi'nin müdafaasına yanaşmadı ve dava müdafaasız kaldı. Halbuki 1944'te Reşat Fuat Baraner'e kendi şahsi müdafaasını bir tarafa atmış, yalnızca hem de çok güzel bir şekilde davanın müdafaasını yapmıştı. Ve bu hareketle tarihî vazifesini iyi bir şekilde, bir şef için gerektiği gibi yerine getirmişti. Böylece partililerin ona karşı sevgi ve hürmetleri daha da artmış, partililer arasında otoritesi daha da kuvvetlenmişti.

Dr. Şefik Hüsnü'nün evinde birçok vesikanın bulunması olayına bir de şimdi davanın müdafaasını üstüne almaması olayı eklenince, onunla beraber hapse düşen yoldaşlar arasında kredisi ve otoritesi daha da azaldı.

Türkiye Sosyalist Partisi Başkanı Esat Adil de müdafaasında başka türlü bir yanlış yaptı. Aklınca partisini tekrar legal olarak açabilmek için, "Kendisinin komünist olmadığı, eğer komünist partilerinin memleketimizde zayıflatılması isteniyorsa, kendisi gibi komünist olmayan ılımlı sosyalistlerin kuracakları sosyalist partilere müsaade edilmesi gerektiği" tezini ileri sürdü. Güya yaptığı bir taktikti. Bana göre de bu bir taktikti ama yanlış, yapılmaması gereken bir taktikti. Şefik Hüsnü grubu bundan istifade etmesini bildi ve "Nihayet kendini tutamadı, maskesini attı, içindeki zehiri döktü," dediler.

Esat Adil'le hapishanede yakın arkadaşlık yaptım. Kendisinin Marksist ve Leninist olduğunu söylerdi. Böyle olduğuna ben de inanıyorum. Ancak Marksist ve Leninist kültürü (hepimizde olduğu gibi) zayıftı. Bu, Türkçe dışında büyük bir yabancı dile iyice hâkim olamamamızdan kaynaklanıyordu. Dürüsttü, çalışkandı, etrafındakiler tarafından sevilen bir insandı. Acı bir hususi hayatı vardı. Karısı erken bunama denen ruh hastasıydı. Bu, tedavisi imkânsız bir hastalıktı. Bir oğlu vardı. Oğlu çok akıllı, çok okuyan bir çocuktu. Harbiye askerî hapishanesindeyken karısına gene kriz gelmişti. Oğlunu herhalde biraz birine, biraz diğerine, tanıdıklarının yanına gönderiyordu ki, bir 10-15 günlüğüne benim nişanlımın evinde kalabilir mi diye bana sordu. Ben de tabii dedim. Nişanlımın anlattığına göre, bu 15 gün zarfında oğlan hiç sokağa çıkmamış, bendeki bütün eski mecmuaları okumuş. İyi de satranç oynardı (Galiba o zamanlar 10 yaşlarındaydı). Esat'ın aile hayatında yegâne tesellisi oğluydu.

Kısaca değineceğim şu: Biz Esat Adil'i hep kırdık, onu kullanmasını bilemedik. Ben Avrupa'dayken Esat Adil'in öldüğünü duydum. Esat Adil'i kendisini sosyalizm davasına vermiş bir insan olarak tanıdım. Herkesten sosyalist hareket içinde (A)'nın veya (B)'nin istediği gibi hareket etmesi beklenemez. Her yiğidin bir yoğurt yemesi olurmuş. O da yoğurdu kendi bildiği gibi yemek istedi. Bu davaya kendini vermeseydi herhalde çok daha rahat yaşardı. Nur içinde yatsın.

Oğlu şimdi eğer yaşıyorsa 40 yaşından büyük olmalı. Hep öyle akıllı ve çalışkan kaldı mı? O da politikayla, memleket meseleleri ile uğraşıyor mu? Bilmiyorum.

Mahkeme sonunda Şefik Hüsnü galiba 4 seneye mahkûm olmuş. Esat Adil beraat etmişti. Ben ve Aram üçer seneye, Barkev ve Jak'sa bir yıla mahkûm edilmişlerdi. Savcılık aleyhimize temyiz etmişti. Daha yüksek cezalar verilmesini istiyordu. Verilen cezalara göre vakitlerini dolduranlar serbest bırakıldı. Bizi, geri kalanları, sübyan koğuşunun üstündeki Sırrı Bellioğlu'nun bulunduğu kısma yolladılar (Sırrı Bey Almanlarla beraber harbe girmemiz için bütün hükümet erkanına ve mebuslara mektuplar yollamış. O da siyasi mahkûmdu). Burada ikisi küçük biri büyük yan yana üç oda vardı. Ortadaki küçük odada Sırrı Bellioğlu tek başına yatıyordu. O gene yerinde kaldı. Beni, Aram'ı, Müntekim'i, Faris'i, Nail'i (altıncısını şimdi hatırlamıyorum) küçük odaya koydular. Diğerleri Şefik Hüsnü'yle beraber büyük odada kaldılar.

Karantinada olduğumuz zaman, Esat Adil'in odasında ağalar esrarlı sigaralarını içerken bana da ikram etmişler, bakalım dalga geçecek miyim diye ben de birkaç defa esrar çekmiştim. Ağzımı kurutmaktan başka bir şey yapmamıştı.

Bizimle tutuklananlar arasında Ahmet Titiz adında biri de vardı. Saz çalardı, onun için Saz Ahmet denirdi. Saz Ahmet daha evvel kalpazanlıktan hapse düşmüş, hapishane raconlarını bilirdi. Ara sıra esrar da çekerdi. Bir gün Ahmet'e, yahu ben de esrarı denedim, dalgadan vazgeçtik, hiçbir keyif de vermedi dedim. "Onu usulüne göre yapacaksın," dedi. Oda arkadaşlarımla konuştum. Saz Ahmet'i bir gün bizim odaya çağırıp raconuna göre esrar çekmeye karar verdik. Saz Ahmet başka koğuşlardan bir semaver buldu getirdi. Semaveri yaktık, koyu bir çay demledik çaydanlıkta. Sonra da semaveri getirip odanın ortasına koyduk. Ahmet'in tavsiyesine göre bolca baklava, tulumba tatlısı aldırtmıştık. Tatlı ve çay esrarın mezesiymiş. Yukarda yatanlar da aşağıya indi. Yani biz odadakiler alttaki yataklar üstünde oturduk. Ahmet bir sandalye alıp ortada oturdu. Esrarlı sigaraları hazırladı. Çayları doldurduk bardaklarımıza. Tatlılardan da herkes tabağına aldı. Yine Ahmet'in tavsiyelerine göre odanın bütün deliklerini tıkadık. Kapıyı kapadık. Esrarlı

duman odada kalmalıymış. Ahmet saz çalmaya, sazla beraber alçak sesle şarkı söylemeye başladı. Biz de, daha evvelden sarılan esrarlı sigaraların birini elden ele geçirerek çekmeye başladık. Raconu böyleymiş. Sigaranın biri bitince diğerini alıyorduk. Bir taraftan da yeni yeni çaylar dolduruluyor, tatlılar yeniyordu. Ama hiçbirimiz dalga geçemedik (Bardaktaki suyu -biz de çayı- deniz sanırmış insan, burnunu büyük görürmüş, elini, başına, ağzına götürürken burnuna çarpmasın diye tuhaf hareketler yaparmış, vs, vs.). Hepimizin isteği esrarın dalgasını tanımak, yaşamak. Dalga geçemedim ama o kadar miskinleştim ki, yanımda oturan Nail Çakırhan'a sus, şu karga sesini kes demeyi beceremedim. Nail kötü ve ahenksiz sesiyle Ahmet'in şarkısına refakat ediyordu. Biraz sonra da midem bulandı. İster istemez hemen helaya koştum. Dönünce yoldaşlar yüzümün renginden korkmuşlar, yeşilimsi sarı bir renk almışım. Benden sonra başkalarının da midesi bulanmaya başladı. Zehirlenmiştik. Hemen esrar âlemine son verdik, kapıyı pencereyi açtık. Bu esrar faslı da böyle bitti. Ondan sonra da esrar çekmek değil, esrarın kokusuna dahi tahammül edemedim. Esrara ve kokusuna karşı bende hassasiyet hasıl olmuştu.

Hapishanelerde bol bol "eroin" de bulunur. Bu kuvvetli zehirdir. Çok çabuk alışır insan buna. Bir defa da alıştı mı bırakması gayet zordur. Kanda alışılan eroin miktarı azalınca kriz tutar. Eroin krizi korkunçtur. Eroine alışanlar onu tekrar bulabilmek için, bir daha o kriz anlarını yaşamamak için her şeylerini satarlar, âdembaba olurlar. Satılacak hiçbir şey kalmayınca çalarlar, ona da imkân olmazsa eroin alabilmek için katil olurlar ağaları hesabına. Bunlar insanlık dışına itilmiş zavallılardır. Artık eroin bulabilmek için para bulabilme imkânları kalmayınca, eroin satanlar, başlarına bela olmasın diye eline yüksek doz eroin verirler öldürürler bir gün bu kurbanlarını. Hapisanede eroin, esrar, çay, kahve satışlarının ve kumar oynatmanın inhisarı ağaların elindedir. Hapishane müdürünü de, gardiyanları da satın almıştır ağa. Hapishanede ağanın sözü geçer. Herkesin hayatı da onun elindedir. Ta başka bir azılı katil onu öldürüp yerine geçene kadar. Yeni gelen tayfasıyla beraber hemen her şeye hâkim olur. Ali gider Veli gelir ama bu sistem olduğu gibi kalır.

Babam aldığım mektuplara göre artık iyice kuvvetten düşmüş, ihtiyarlamıştı. Her üç halde de (memleketi terk etme, iki buçuk sene yeniden hapis ya da askerlik) babamı bir daha göremem korkusuyla haziran başlarında Vezirköprü'ye gittim. Tabii ki karımı da beraber alıp onu aileme tanıtmayı, babamın gelinini görmesini sağlamayı çok isterdim ama ne bizim ne de Vezirköprü'deki ailemin maddi durumları buna imkân vermiyordu.

Babam beni tekrar görebildiğine çok sevindi. Zayıflamış, ihtiyarlamış, bir çocuk gibi ufalmıştı. Gene de dört nüfuslu aile efradını o geçindirmeye mecburdu. Ben ve ablam ayrılınca üç aklı kıtla baş başa kalmıştı. Biri karısı, ikisi oğulları. Zavallı babam. Her zaman tek ümidi bendim. Hapisten çıkınca, bir gün ele avuç açmaktan, ianeyle yaşamaktan kurtulacağı ümidi onda yeniden canlanmış, psikolojisi biraz düzelmişti. Vezirköprü'nün hem Halk Partisi ve hem de Demokrat Partisi başkanları eski ahbaplarıydı babamın. Ben daha gelmeden gitmiş onlarla konuşmuş. Oğlun komünistlikten, politikadan vazgeçsin, gelsin burada çalışsın ona kimse dokunamaz demişler. Seviniyordu. Onun psikolojisini bozmamak için hakiki durumumu anlatmadım. Yani memleket dışına çıkacağımı, olmazsa belki 2,5 sene daha hapis yatmam gerekeceğini ve sonra da askerliğimi subay olarak değil er olarak çok fena şartlarda 2,5 sene yapmam gerektiğini ve her şey iyi giderse, askerliğimi bitirebilirsem ancak beş sene sonra doktor olarak çalışabileceğimi anlatmadım. Memleketi terk edeceğimi duymaya veya bu kadar sene daha beklemeye ne sinirleri müsaitti ne de sıhhi durumu.

Velhasıl hayırsız bir evlat olmuştum şimdiye kadar ve bundan böyle de uzun zaman, belki de ömür boyunca hayırsız kalmaya mecburdum. Bu durumum o zamanlar beni de rahatsız ediyor, içimi yakıyordu ama ne yapabilirdim?

Bütün eski tanıdıklarımı, çocukluk arkadaşlarımı teker teker ziyaret ettim. Yaşlılar eskisi gibi gene bana yeğen diyorlardı. Biri müstesna çocukluk arkadaşlarım da benimle münasebet etmekten korkmadılar. Vezirköprü'de ancak iki hafta kaldım. Babamla ayrılmamız bu defa her ikimiz için de zor oldu. Her ikimiz de

ağladık ben otobüse binerken. Havza üzerinden trenle İstanbul'a gidecektim. Havza'da otobüsten inince hemen Bekir Ağa'yı da ziyaret ettim. Bir daha ya görür ya göremezdim. O da beni çok iyi karşıladı, geçmiş olsun dedi. Onun da kahvesini içtim. Trenimin vakti gelmişti. Bekir Ağa'nın hanından tren istasyonuna ancak on dakikalık bir yol vardı. Bir üçüncü mevki bileti aldım. Harp içinde olduğu gibi trenler kalabalık değildi. Oturacak yer buldum. Amasya'dan geçerken gözlerim doluydu. Amasya'yı çok severdim. Param olsa birkaç gün de Amasya'da kalmak isterdim. İlk sarhoşluğumu hatırladım. Eğer Türkiye'de doktor olarak çalışma imkânım olursa Amasya'da çalışmayı aklıma koymuştum. O dik, o yüksek mağaralar, kayalar, kayalar arasından akan Yeşilırmak. Sonra şehirden uzaklaşınca kayalar da birbirinden uzaklaşır, Yeşilırmak yine ortada kalır. İki yanda bağlar, bahçeler. Her türlü meyvesi, üzümü, şarabı ve diğer Anadolu şehirlerine nispeten Ermenisi de bol veliaht şehri, bakalım sana kavuşmak nasip olacak mı?

Turhal'dan geçerken babamın bir zamanlar antimon çıkardığı dağlara baktım. Kürt Memo'yu hatırladım, o melankolik, sonlarını tekrarlaya tekrarlaya söylediği yanık türküleriyle... İstanbul'a kadar yolum iki gün, iki gece sürerdi. Bu yoldan birçok defa geçtiğim halde bu defa sanki ilk defa geçiyormuşum gibi her şeyle alakalanıyordum. Kurak, çorak, trenle saatlerce tek bir ağaç görmeden geçilen Orta Anadolu ovaları. Tren istasyonlarında daha büyüyemeden yanan, gelişemeyen, gülmesini öğrenemeden, çocukça oynayamadan, okula gidemeden işe atılan yaşlı adam çehreli çocuklar, taze ayran diye bağırırlar. Bazıları da gazete kâğıdı dileniyorlardı babaları tütün sarabilsin diye. Sonra köylere yakın yerlerden geçerken trenle beraber koşan koca çoban köpekleri. Birisi bir lokma ekmek atsın diye yalvarır gibi pencerelerdeki insanlara bakarlar. Orta Anadolu'nun kurak, çorak toprakları üstünde insanlar da, hayvanlar da aç. Vaktiyle bütün Orta Anadolu da ormanlıkmış, yemyeşilmiş. Bütün tarih boyunca ağaçlar kesilmiş, yakılmış veya yanmış ama yerlerine yenileri dikilmemiş. Ağaçsız kalınca suyu çekilmiş, iklimi bozulmuş, kuraklaşmış bütün canlılarıyla beraber Orta Anadolu.

Paris'e giden Ermeni grubu Ermenistan'a göç etme işini başaramadı. Ellerindeki paraları da bitmiş, yad ellerde para yok, iş yok, sonlarının ne olacağı belirsiz. Şartlar böyle olunca, kendi aralarında sen sebep oldun, sen şöyle yaptın, sen böyle diyerek hırgür başlamış dostlukları bozulmuş. Komünist Partisi üyesi olmayanlar, sırf Ermenistan'a muhaceret arzusuyla memleketi terk edenler, Ermenistan'a muhaceret işi olmayınca geri dönmeye karar vermişler. Bir gün Vartan'dan bir mektup aldım. Bana o 1.000 lira verenin de geri döneceğini, şartların onu polis yaptığını, İstanbul'a gelirse dikkat etmemi yazıyordu. Ben tam tersini yaptım. Bu oğlanın İstanbul'a döndüğünü duyunca (zaten bekliyordum), hemen onu bir müşterek tanıdık vasıtasıyla bize akşam yemeğine davet ettim. Birbirimizi hiç görmemiş, gıyaben tanıyorduk. Para sıkıntısı çekmemize rağmen Türk ve Ermeni yemekleriyle, içkisiyle güzel bir akşam yemeği hazırladık. Oğlan kapıdan içeri girince Türk ve Ermeni âdetlerine uygun olarak hemen kendisine sarıldım öptüm, hem geçmiş olsun dedim (o da bana geçmiş olsun dedi), hem de beni şahsen tanımadığı halde o kadar yardım ettiği için teşekkür ettim. Sofraya oturduk. Kadehlerimizi kaldırdık. Ona yeni hayatında muvaffakiyetler diledim. Şimdi kendisinin benden fazla paraya ihtiyacı olduğunu, bu sebeple o anda elimde kalan 800 lirayı geri almasını, geri kalan 200 lirayı da elime para geçerse ilk fırsatta kendisine ödeyeceğimi söyledim. 800 lirayı cebimden çıkarıp kendisine uzattım. Oğlan böyle bir şey beklemiyor olmalı ki çok mütehassis oldu, almak istemedi ama ben zorla cebine koydum. O da ağladı, ben de ağladım. O akşam o oğlanı ilk ve son defa gördüm. Borcum olan 200 lirayı ancak 4-5 sene sonra Jak'ın annesiyle Beyrut'tan gönderebildim.

1949 yılının aralık ayının ortalarına doğru aldığım resmî bir evrakla yeniden mahkeme olunmak üzere 10 gün sonra mahkemeye çağrılıyordum. Temyiz savcının isteğine uymuş, kararı aleyhime bozmuştu. Pasaportla dışarı çıkabilme işi hâlâ olmamıştı. Muameleci 200 lirayı yemişti. Öyle ki on gün sonra mahkemeye gidersem, ilk celsede tevkifime, duruşmanın mevkuf olarak devamına karar

verilecek, yeniden hapse girecektim. Ondan sonra da kimbilir Anadolu'nun hangi köhne hapishanesinde Ermeni bir komünist olarak, yani fena şartlar altında 2,5 sene sürecek hapislik hayatı... Türkiye hapishanelerinde ne siyasi ne de adi hapislere yemek verilir. Verilen günde yarım kiloluk siyah kuru ekmektir. Daha da fenası kışkırtılan hapislerden (hırsızlardan, canilerden) görülecek hakaretler ve siyasi polisin tertiplediği provokasyonlardır. Her şeye rağmen hapisliği bitirebilirsem, ondan sonra da, komünist ve Ermeni olarak iki buçuk sene sürecek ve askerlikle alakası olmayan, komünistlere mahsus askerlik hayatı. Belki ilk iki buçuk senelik hapisliği sağ salim bitirebilirdim. Ama askerliği bitirebilmeme imkân yoktu. Bütün tanınmış komünistlerin, komünist olarak askere gidenlerin askerliklerini bitiremedikleri gibi. Yani bütün ömür boyunca kısa devrelerde asker kaçağı olarak yaşamak. Sonra yakalanıp askerliğe sil baştan başlamak... Eğer bu arada gözünü dört açmazsan bir provokasyona kurban olup (Nâzım'a da olduğu gibi), arada bir de evvela müdüriyette ağır işkence görerek, sonra da uzun seneler için hapishaneyi boylamak... Kısacası bir ihtilalci olarak kaldığım, yani burjuva hükümetlerine kendimi satmadığım müddetçe ne bir ihtilalci olarak dava için çalışmaya ve ne de normal bir vatandaş gibi mesleğimde çalışmama Türkiye topraklarında imkân kalmıyordu bana. Eğer komünist olarak tanınmadan askere gitseydim, normal şartlar altında askerliğimi yapıp bitirmiş olsaydım kaçmayı, Türkiye'yi terk etmeyi düşünmezdim bile. Hapiste yatmaya nasıl olsa alışmıştım. Hele müdüriyetsiz 2,5 senelik bir hapislik. O günün Türkiye'sinde her ihtilalci için hapislik normal bir şeydi. Beni kaçmaya sevk eden asıl şey, ömür boyunca bitmeyecek askerlikti. Peki bir komünistin askerliği niye bitmezdi? Bu konuda kısaca anlatacaklarım ne bir hayal mahsulü ve ne de hakikatlerin şişirilmiş bir şeklidir. Tam tersine acı hakikatlerin kısaltılmış, hem de çok kısaltılmış bir şeklidir. Eğer hakikatleri tek tek olaylarla anlatırsam yalnız bu kısma yüz sayfa daha koymam gerekir. Yazılarımın gayesi hayatımı yazmak olduğuna göre kendi yaşamadığım, yani benim değil, benden eski komünistlerin hayatlarından aldığım bu kısma geniş yer verirsem mevzuumdan çıkmış olurum. Vereceğim misaller bilhassa Reşat Fuat Baraner'in ve Hasan İzzettin Dinamo'nun

bana anlattıkları askerlik hayatlarından alınmıştır. Bu yoldaşların bana yalan şeyler anlattıklarını veya küçük tesadüfi olayları umumileştirdiklerini sanmam, sanmıyorum. Tam tersine benim gibi daha askerlik yapmamış o zamanki genç ve hem de Ermeni bir komünistinin gözünü korkutmakta, olayları büyütmekte o eski yoldaşların menfaatleri yoktur. Ayrıca gözümü korkutmamak davanın menfaatine de daha uygundur.

Bir Türk komünisti askere alındı mı, daha o birliğine gitmeden, haberi kendinden evvel oraya erişir. Birlik komutanı bir toplantı yapar ve bütün birlik mensuplarına şu mealde nutuk çeker: "Yarın şu şu isimli bir komünist, bir Moskof casusu asker olarak birliğimize gelecek. Vazife dışında onunla konuşmak, bilhassa ahbaplık etmek yasaktır. Vatanımızı satmak isteyenlere, Türk milletini yok etmek isteyenlere siz Türk evlatlarının nasıl muamele etmesi gerekirse öyle yapacağınızdan eminim!" Evet, konuşmanın meali budur. Tabii ki birlik komutanı çok daha uzun konuşur. Hem kapı komşumuz ve hem de en dar günlerimizde bizi ilk tanıyan, kendi halkı açken bizden hiçbir yardımı esirgemeyen Sovyetler Birliği'ne, hem komünizme ve hem de Türk komünistlerine ağzını doldura doldura küfür ve hakaretler savurur, aşağılar onları. İşte bir komünist ona karşı kurulan birliğe, olanlardan hiç habersiz bir Türk vatandaşı olarak askerliğini yapmaya gelir. Askerlikle hiç alakası olmayan, ya at ahırlarını veya apteshaneleri temizlemek gibi birliğin en pis işleri ona layık görülür. Devamlı hakaretlerin, her türlü aşağılamanın, çeşit çeşit provokasyonların sonu gelmez. Geleli ancak on-on beş gün olmuştur, sürerler onu başka bir birliğe. Öyle ya, ne olur ne olmaz bu kısa devrede belki biriyle dostluk kurmuştur. O gideceği yere de ondan evvel dosyası ulaştırılır yine. Orada da nutuklar çekilir, orada da birlik efradı ona karşı kurulur daha gelmeden.

Normal olarak bir birlikten başka bir birliğe tayin olunan asker, o birlik yakında da olsa askerî taşıtla götürülür. Ama komünistlere eziyet olsun diye onu silahlı iki askerin kontrolünde yürüterek gönderirler. Yolda başına gelecekler, onu götüren askerlerden askerlere değişir. Mesela Dinamo bir defasında yolun yarısına kadar birini, yarısından sonra da öbür silahlı askerî sırtında taşımaya mecbur edilmiş. "Ulan Moskof'un casusu senin yüzünden biz niye

yürüyelim bu sıcakta!" deyip sırtına binmişler Dinamo'nun. Bir defasında da soyup taşaklarını manyeto elektriğine vurdurmuşlar. Adı askerlik, vatan vazifesi olan hayatın bu dönümü bu minval üzere devam ederken, eğer her şeye rağmen kendini tutup dayanmışsa ve bir seneyi geçirmişse bir komünist, ondan sonra provokasyonlar daha da artarmış. Ta ki sinirleri bozulup kendini tutamayarak askerlikten kaçana kadar. Gizli polisin, askerî organların istediği de oymuş zaten. Yaptığın askerliğin yanmaması için geri gelip teslim olman gereken güne kadar seni arayan soran olmazmış. O müddet geçti mi, seni arar bulurlar. Artık eski yaptığın askerlik yanmıştır. Sil baştan başlarsın. Bu, böylece devam eder, gidermiş. Askerliğini bitiremez, bitirtmezler komünistlere, ta askerlikten muaf olunacak yaş haddine kadar. Bilmem, bu yaş haddi belki de ömür sonudur. Dikkat edilirse subaylıktan falan bahsetmedim. Mesela ben üniversite mezunu ve de doktor olduğumdan askerliğimi subay ve doktor olarak yapmam gerekir kanunlara göre. Komünistleri bir yana bırakalım, İkinci Umumi Harp başlarına kadar Müslüman olmayan vatandaşlar, yani Ermeniler, Rumlar ve Museviler üniversite bitirsinler, doktor olsunlar, ne olurlarla olsunlar subay olamazlardı mevcut bütün kanunlara rağmen. Normal asker olarak da silahlı kıtalarda askerliklerini geçiremezlerdi. Onlara verilen işler mutfakta soğan soymak veya yol yapmak, taş kırmaktı. Ekalliyetler bunu bilirler, bu şekilde de olsa askerliklerini yapar bitirirlerdi. Ya bu deveyi güdersin ya bu diyardan gidersin misali (Böyle bir askerlik yapmamak için Türkiye'den kaçan birçok apolitik Ermeniye rastladım ileriki yıllarda Arabistan'da). Ama komünist oldun mu tamamen başka kategoriye girersin. Türk vatandaşlığından atılmazsın, nüfus kâğıdına göre Türk vatandaşısındır. Fakat sana yapılan muamele düşman muamelesidir. Hele ben hem Ermeni, hem komünist olarak askerlik yapmayı göze alırsam başıma daha neler geleceğini kestiremezdim o zaman. Çünkü benim zamanıma kadar bir numune yoktu veya bir numune vardıysa ben ne tanıdım ve ne de duydum onu. İşte bu sebeplerleyeniden mahkemeye çıkmam istenen güne kadar olan zaman içinde (on günde) bir yolunu bulup gizlice Türkiye sınırlarını terk etmeye karar verdim. Zaten daha hapisteyken mesul yoldaşlarla yaptığım konuşmalarda, eğer temyiz aleyhime kararı

bozarsa kaçarım demiştim. Evet, yeniden iki buçuk sene daha hapiste yatmak bir hiç için, sonra da hapishane kapısından alınıp iki jandarmayla o sonsuz aşağılayıcı, kahredici askerliğe götürülmektense Türkiye'den, doğup büyüdüğüm, uğrunda bu kadar işkence çektiğim, aileme de çektirdiğim vatanımdan, ailemden, yakınlarımdan istemeye istemeye de olsa ayrılır, kaçarım demiştim. Ve yoldaşlarım da bana hak vermişlerdi. Hatti zatında iki buçuk sene yeniden hapis yatma olmasa da, yalnızca hem Ermeni ve hem de komünist olarak askere gitmek mecburiyeti kaçmaya yetmeliydi ve yeterdi de. Hemen gidip Jak'ı buldum. Ben kaçacağım, sen de gelmek ister misin, diye sordum. O da askerliğini yapmamıştı. "Tabii gelirim," dedi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

O devrede Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmuştu. Dünyanın birçok yerinden Museviler orayı kendilerine yeni vatan yapma, isteğiyle Filistin'e hicret ediyorlardı. Türkiye, Türk Musevilerine resmen hicret müsaadesi vermediğinden birçok Musevi, neleri varsa Türkiye'de bırakıp gizlice motorlarla kaçıyordu Filistin'e. Bizimle beraber müdüriyete düşen, orada korkusundan polise satılan berber Leon'un da bu yolla Filistin'e gittiğini duymuştum. İlk aklıma gelen yol bu oldu. Motor bizi Lübnan'ın tenha bir sahiline bırakabilir diye düşündüm. Hemen faaliyete geçtim. Tanıdığım Yahudiler vasıtası ile bunun kabil olduğunu öğrendim. Ben bu yol için hazırlanırken, yine bir tanıdığım vasıtasıyla yeni bir yol önüme çıktı. Bir eroin şebekesi adam başına 1.000'er liraya bizi Beyrut'a kadar götürmeyi üzerine alıyordu. Dediklerine göre, evvela trenle sonra otomobille hududa kadar gidilecek. Hudut karakollarında eroincilerle işbirliği eden subaylara adam başına 500'erden 1.000 lira ödenecek ve bizler birer eroinci olarak evvela Suriye'ye hepsi hepsi bir saat kadar yürüyecek, oradan da Suriye hududunda bekleyen bir otomobille Beyrut'a götürülecektik. Beyrut'ta ise ufak bir para mukabilinde hemen bir pasaport çıkarılabilirmiş. Böylece de oradan istediğimiz yere gidebilirmişiz. Beni bu yola sevk eden en mühim husus, paraları hem beni ve hem de bizi kaçıracak olanı iyi tanıyan birine bırakmak şartını kabul etmeleriydi. Bizi kaçırdıktan sonra sağ salim kaçtığımıza dair el yazımızla ve imzamızla bizim vereceğimiz mektubu geri getirince parayı o müştereken tanıdığımız kimseden alabileceklerdi. Böyle bir mektup gelmezse paralar karıma geri verilecekti. Jak'la düşündük, bu yol ona da iyi göründü. Ben evlenirken bize hediye verilen altınları hemen sattım, 1.000

lirayı hazırladım. Jak da temin etmiş. Götürüp müşterek tanıdığa verdim. Kaçıracaklar iki kişiydiler. Biz de iki. Bir gün müşterek tanıdık uzaktan birbirimizi tanıştırdı. Biz onlarla yola çıkana kadar tek kelime konuşmadık. Hep müşterek tanıdık aracılık yapıyordu. Biletimizi onlardan biri alacaktı. Onlar trene Haydarpaşa'dan ayrı ayrı binecek, bizler de Pendik'ten binecektik. Onlardan biri Pendik'te trende biletleri bize verecek kendisi inecekti. Yani onlardan yalnız biri bizimle aynı trende ama ayrı kompartımanda gidecekti. Toprakkale'de trenden inecektik hepimiz, başka bir trenle İskenderun'a gidecektik. Biletlerimiz İskenderun'a kadar alınacaktı. İlk defa İskenderun'da o, uzaktan birbirimize gösterildiğimiz adam yanımıza gelecek ve bizi Beyrut'a kadar götürecekti.

1949 yılının Aralık ayı ortalarında puslu bir gün öğle yemeğinden sonra, kaynanamdan gizlice kıçıma iki don, sırtıma iki fanila ve iki gömlek geçirdim, yeni elbisemi giydim, pardesü ve şapkamı aldım, yedek gözlüğümü de cebime koydum, tansiyon aleti elimde evden çıktım. Karımla icap edenleri konuşmuş, vedalaşmış ve kaynanama da, üç günlüğüne zengin bir hastanın hususi doktoru olarak Bursa'ya gideceğimi söylemiştim. Jak'la Taksim'de buluştuk. Ara sokaklara girip çıkıp takip edilip edilmediğimizi kontrol ettik. Sonra tramvayların birinden inip öbürüne bindik. Konuşacak fazla bir şeyimiz yoktu. Her şeyi evvelden konuşmuş, planlamıştık. Zaten heyecanlıydık, konuşacak durumda değildik. Bütün çabamıza rağmen işten anlayan bir sivil polis bizi yakından takip edebilseydi olağanüstü bir şeyler yapmaya hazırlandığımızı anlardı. Hava kararınca vapura binip Üsküdar'a geçtik. Orada da hemen tramvaya binmedik. Yan sokaklara girip çıktık, takip edilmediğimize kanaat getirince, bir ara istasyondan tramvaya binip Jak'ın büyükanne ve büyükbabasının evine gittik. Bizi çok iyi karşıladılar. Tabii hiçbir şeyden haberleri yoktu. Güya büyükbabanın tansiyonunu ölçmeye gelmiştim. Yüksek tansiyonu vardı. Üç ay evvel de gelmiş, tansiyonunu ölçmüş, yiyebileceği kadar çok çiğ sarımsak yemesini tavsiye etmiştim. Şimdi kontrol edecektim. Yeni bulguya ben

de şaşırmıştım. Tansiyonu tamamen normalleşmişti. Onlar da biz de çok sevindik. Akşam yemeğini orada yedik. Yemekten sonra da şarap içmeye devam ettik ve kasten geciktik. Gecenin bu geç saatinde nereye gideceksiniz, bizde yatın dediler. Zaten biz de bu teklifi bekliyorduk. Hiç nazlanmadan yattık. Kırmızı şarap güzel uyuyabilmeme yardım etmişti. Halbuki son zamanlarda uykum tamamen bozulmuştu. İster istemez bütün geçmişim bir sinema şeridi gibi kafamdan geçiyor, ondan kendimi kurtarabilirsem bu defa da gelecekle ilgili hayaller, tahminler yerini alıyordu. Bunların arasındaki kısa uyku fasılalarında ise polisli, hapisli, korkulu veya heyecanlı rüyalar uykudan beklenen dinlenmeyi yok ediyordu. Velhasıl son günlerim çok fena geçmişti. Sinirlerim bozulmuştu. Veya sinirlerim bozuk olduğu için hayatım allak bullak olmuştu. Yahut da her ikisi beraber, biri diğerine sebep olmuştu, çıkmaz sokağa girmiştim. Ve işte yakında hayatım tamamen değişecek, çıkmaz sokaktan kurtulacaktım.

Sabah erkenden, daha karanlıkken kalktık. Tansiyon aletimi orada bırakmıştım. Jak'ın da benim de ellerimiz boştu. Arka ara yollardan tren istasyonuna yürüdük. Takip edilmediğimize kanaat getirince Pendik'e bilet aldık ve Pendik'e vardık. Diyarbakır'a giden trene binecektik. Toprakkale'de aktarma yapıp İskenderun'a gidecektik. Biletlerimizi bizi kaçıracak olan genç Haydarpaşa'dan alacak ve Pendik'te trende bize verecekti. Daha bir buçuk saat vaktimiz vardı. Şehre indik, kahvaltı ettik ve geri dönüp trenin kalkmasına beş dakika kala vagona girdik. Tanıdık genç bizi bekliyordu. Hemen biletlerimizi verdi ve trenden indi. Biz, bizi asıl götürecek gencin kompartımanına değil, yanındakine girdik ve ne pencerenin ve ne de kapının yanına, karşılıklı orta yerlere oturduk. Tren kalktı. Hoşçakal İstanbul dedim içimden. Bilmem seni, seninle beraber kavga yoldaşlarımı, aile efradımı, velhasıl dostlarımı ve düşmanlarımı bir daha görebilecek miyim? Hoşçakal güzel İstanbul iyi insanlarınla beraber...

Hem yüzümüzü örtmek, hem de yol boyunca meşgul olmak üzere elimize gazete almıştık. Jak okuyabiliyor muydu bilmem, ben okuyamıyordum. Zorla okursam bu defa da okuduğumu anlamıyordum. Zaten asıl gaye yüzümüzü biraz olsun örtmekti. Bunun için de okur gibi tutmaya devam ettim. Bilhassa da trenin durduğu istasyonlarda. Tuhafıma giden, bir şey düşünemiyordum da. Kafam bomboştu. Etrafımla dahi alakadar olamıyordum. Halbuki ben yol boyunca geleceğimizin planlarını yapmaktan, geleceğimizi tahmin etmekten kafamın kazana döneceğini sanmıştım. Sakindim. Belki normal bir sükûnet değildi bu. Fırtınadan evvelki havanın durgunluğu gibi bir şeydi belki. Her ne halse, bu halimden memnundum.

Toprakkale'ye kadar her şey iyi geçti. Toprakkale'de indik. Bizim genç de indi. Biraz bekledikten sonra İskenderun'a gidecek tren geldi. Bindik. Yine o genç ayrı kompartımanda, bizler ayrı kompartımanda oturduk. İskenderun'da inince yanımıza geldi. Hep beraber Antakya'ya giden bir otobüse bindik. Sabahın erken saatleri ve mevsim kış olmasına rağmen, güneşli, sıcak bir gündü. Geçtiğimiz yollar boyunca şehir güzeldi. Hele yolun iki yanındaki palmiyeler (belki de hurma ağaçlarıydı) şehre ayrı bir güzellik veriyor, cenupta olduğumuzu gösteriyordu. Böyle büyük palmiyeleri de ilk defa görüyordum. Hakikaten çok dekoratiftiler. Antakya'da otobüsten indik. Bizim mihmandar önde, biz arkada gayet dar sokaklardan geçtik, bahçe içinde eski bir eve geldik. Bizim yaşlarımızda bir gençle tanıştık. O da bizimle gelecekmiş. Jak ve ben kendimize birer Türk ismi bulmuştuk. Kendimizi bu isimlerle takdim ettik. Onun dediğine göre gündüz evde kalacak, akşamüstü bir taksiyle hududa gidecekmişiz. Eğer yolda herhangi bir şekilde bir polis veya hudut karakol nöbetçilerinden biri nereye gidiyorsunuz diye sorarsa, hudutta bir köy ismi verdi, o köyde bilmem kimin düğününe davetli olduğumuzu söyleyecektik. Taksi şoförüne de öyle denecekti. Bizde ilk şüphe buradan başladı. Biz bir taksiyle değil teşkilata ait bir arabayla hududa gideceğimizi sanmıştık. Akşamüstü taksi kapının önünde durdu. Dördümüz de bindik. Antakya'dan bize katılan genç şoförün yanına oturdu. Kılığı bir köylü kılığıydı. Nereye gideceğimizi şoföre o söyledi. Bizler bir şeye karışmıyorduk. İdareyi tamamen o eline almıştı. Şehirden çıktık,

cenuba doğru asfalt yoldan gidiyorduk. Şehirden çıkalı daha yarım saat olmamıştı. Bir askerî cip, içi asker ve subayla dolu, karşıdan geldi ve yanımızdan geçti. Biraz sonra Antakyalı, şoföre durmasını söyledi. Haydi inelim, biraz yürüyelim dedi. Şoföre parasını ödedi ve geri yolladı. Jak'la ben şaşkın şaşkın birbirimize baktık. Antakyalı durumu şöyle izah etti: Geçen cip hudut kontrol arabasıymış, bizden şüphelenip geri dönebilir veya yol üstündeki ilk karakola bizi kontrol etmelerini söyleyebilirlermiş. Bu şart altında daha iyisi yoldan uzaklaşmalı izimizi kaybettirmeliymişiz. Hudut nerede diye sorduğumuzda aha şu dağın tepesinde dedi. Pek uzak görünmedi bize de. Başladık yürümeye. Biraz sonra da hava kardı ama ayın on dördü olmalı ki, bulutsuz bir gökte yusyuvarlak ay görüldü. Kendi kendime talihsizlik, bu ay her tarafı öyle ısıtıyor ki bizi yakalatacak diye düşündüm. O dediği dağı geçtik. Onun gibi kaç dağ daha geçtik ama hâlâ hududa gelmemiştik. Bir ara Antakyalı bir şey demeden birden bütün hızıyla koşmaya başladı. Ne olmuştu? Bizi gene bir korku almıştı. Meğer bir tavşan görmüş, tavşanın peşinden koşmuş yakalamak için. Tazı mısın be mübarek! Nihayet iki üç evli bir yere geldik. "Hem acıktık, hem susadık. Sizler de belki yorulmuşsunuzdur. Şimdi şu evde biraz dinlenir, karnımızı da doyururuz. Sizi eroin şebekesi başları olarak takdim edeceğim, hiç bozmayın, çünkü hudut mıntıkalarında en kredili insanlar eroin kaçakçılarıdır. Bir gün siz de ona iş verebilirsiniz diye bizi çok iyi karşılarlar" dedi yeni mihmandarımız. Bizim için yapacak başka bir şey yoktu. Bir defa yuları eline vermiştik. O ne derse yapacaktık. Evde ışık yoktu. Herhalde yatmışlardı. Kol saatime baktım, 23'tü. kapıyı çaldı. Yukarda ışık yandı. Biraz sonra da bizlerden çok daha yaşlı ve iri vücutlu bir adam kapıyı açtı. Antakyalı hemen bizi takdim etti. Bir şeyler fısıldadı. Adam bizi yukardaki oturma odasına buyur etti. O ara karısı da kalkmış, ocağı yakmıştı ısınalım diye. Ocağın üstüne bir de bulgur pilavı tenceresini oturttu. "Susamış olmalısınız," dedikten sonra bize birer bardak şurup getirdi. "Yemek pişene kadar sizler biraz uyuyun, yorgunluğunuz çıksın," dedi. Zaten odanın ortasındaki kilimin üzerine bağdaş kurup oturmuştuk. Kafalarımızı birbirimizin kıçına yaslayıp biraz kestirdik. Yemek pişince sofra hazırlandı. Sofraya buyur edildik. Acıkmışız, karnımızı

iyice doyurduk. Bol bol da su içtik. Ne olur ne olmaz diyerek develer gibi kendimizi uzun yola hazırlıyorduk. O ara Antakyalı köylüye hududun durumunu, nerede kontrolün sıkı, nerede gevşek olduğunu sordu. Güya verdiğimiz paraların beşer yüzü hudut karakol subayına verilecek, hiç kontrolsüz hududu geçecektik. Bize böyle denmiş, biz de inanmıştık. Bakalım başımıza daha neler gelecekti?

Yemekten sonra teşekkür ettik ve yine yola düzüldük. Antakyalı elinde bir taş önden gidiyordu. "Eğer taşı atarsam hemen yolun kenarına geçin ve mümkün mertebe kendinizi gizleyerek yatın, ta ben ikinci taşı atana kadar", dedi. Sanki askerdik ve düşman hatlarına doğru yürüyorduk. Samsun'da lisedeyken her sene sonu yapılan 15 günlük askerî kamplardaki gece yürüyüşlerimizi hatırladım. Onlar talimdi, ama şimdiki hakikat. Eğer paçayı ele verirsek sonunun nereye kadar gideceğini kestirmek o anda güçtü. Şu muhakkak ki, hepimiz, bilhassa bizim (Jak ve benim) için çok tehlikeli olacaktı hudutta tutulmak. Bize daha İstanbul'da yanınızda tabanca olmayacak demişlerdi. Bizler tabanca değil yanımıza para dahi almayacağız demiştik. Ama biz gene de birer 50 liralık almış, alttan giydiğimiz ikinci gömleğin sıvalı kolunun içinde saklamıştık. Ne olur ne olmaz, belki bir işe yarardı. Nasıl olsa 50 lira, para tamahına insan öldürülecek bir meblağ değildi.

Tık diye ufak bir taş sesi. O anda etrafımızda çalı çırpı da yoktu. Yolun yanındaki su arkına yattık hemen üçümüz de. Biraz sonra da iki hudut karakol askeri konuşarak yanımızdan geçtiler. Demek hududa yaklaşmıştık. Kısa bir zaman sonra ikinci bir taş sesi, tehlikenin geçtiğini, tekrar yola çıkabileceğimizi haber veriyordu. Yarım saat daha yürümüştük ki su değirmeni sesi gelmeye başladı. Biraz daha yürüyünce yolun değirmenin üstünden geçtiğini gördük. Tek tek ses çıkarmamaya gayret ederek burayı da geçtik. Değirmenden çokça insan sesi geliyordu. Belki köylülerdi, belki askerler, belki de her ikisi.

Yavaş yavaş ayın ışığı azalıyordu ki hudut taşını gördük ve hududu geçtik. Artık Suriye topraklarındaydık. Antakyalı, daha tehlike bitmedi, ay daha batmadı, bizi uzaktan görürlerse ateş edebilirler, huduttan uzaklaşıp dereye inmeli, dedi. Daha çabuk yürümeye başladık. O ara ay da battı, bir zifiri karanlık çöktü etrafa. Bir metre

yanımızı göremiyorduk. Ben ayın olmasını yolun başlangıcında talihsizlik sanmıştım. Tam tersiymiş, hep böyle zifiri karanlık olsaydı yolumuzu nasıl bulur, birinin gelip gelmediğini nasıl görürdük? İşte bu zifiri karanlıkta tepeden aşağıya dereye inecektik. Gece uykularında gezenler gibi kollarımızı öne uzattık. Düşersek kafamızı kollarımız korusun diye. Düşe kalka, ama bir yerimizi kırmadan dereye indik. Antakyalı burada güneş doğana kadar mola verilecek dedi. Artık her şey anlaşılmıştı. Bizi hududun öte tarafında bekleyecek oto nerede diye sormadık. Yalan söylenmişti ama bize karşı çok kibar davranıyorlardı. Ayrıca bizim kadar onlar da tehlikedeydiler. Yarımşar saatliğine sırayla birimiz nöbet tuttu, diğer üçü uyudu.

Güneş doğmuş, yorgunluğumuz da çıkmıştı. Bu defa da Suriye topraklarında yürüyorduk. Daha tehlike bitmemişti. O devirde Suriye'nin başında faşist Çiçekli idaresi vardı. Buralarda yakalanırsak, muhakkak Çiçekli bizi Türkiye'ye geri verirdi. Her ne kadar milletlerarası kanunlara göre vermemesi gerekirse de... Yürüdüğümüz mıntıka umumiyetle ormanlıktı. Bizler yine hep tetikteydik. Nihayet öğlene doğru Antakyalı'nın tanıdığı bir Türkmen köyüne geldik. Doğruca ağanın evine yürüdük. Ağa şehre inmişmiş on günlüğüne. Bizi ağanın oğlu karşıladı. Gene Türk adlarla eroin şebekesi müfettişleri olarak tanıtıldık. Ağanın oğlu bizi misafirhaneye davet etti. Burada bize etli burgur pilavı çıkarıldı. Bir de bir çanak suyun içinde beyaz turplar küçük parçalar halinde doğranmıştı. Bunu nasıl yiyeceğimizi bilemedik. Kaşıkla çorba içer gibi turp parçalarını suyla beraber kaşığımıza aldık ve yedik. Doğru mu yaptık, yanlış mı bilmem. Fena olmadı. Bir de su içmeye lüzum kalmadı.

Bizi İstanbul'dan getiren oğlan Ermeni olduğumuzu biliyordu ve askerlik yapmamak için kaçtığımız ona söylenmişti. Beni bir kenara çekti. "Burada yakında bir Ermeni köyü var. Köyün ağasına bir mektup yaz, durumu bildir ve sizi Beyrut'a ulaştırması için rica et, ağanın oğluna söyleriz mektubu bir köylüyle Ermeni ağasına gönderir," dedi.

Mektubu Türkçe olarak benim doktor olduğumu gösteren antetli reçete kâğıdına yazdım. Mektupta, arkadaşımın da Ermeni ve mühendis olduğunu (yalan söylüyordum kredimiz artsın diye) askerlik yapmamak için Türkiye'den kaçtığımızı (bu doğruydu),

Beyrut'a gitmek istediğimizi ve eğer kabilse bize yardım etmesini istedim. Mektubu bir zarfa koydum. Zarfı da kapadım. Bu mektubu Ermeni köyü ağasına göndermesi için ağanın oğluna verdik. O da bir köylüyle Ermeni ağasına göndereceğini söyledi.

Gelen cevaba göre Ermeni ağa, Türkmen ağanın oğlundan bizleri kendi misafiri gibi ağırlamasını ve pazartesi sabahı (galiba saat 9'da) bizi bir köylüyle otobüs yoluna göndermesini, kendisinin bizzat Beyrut'a giden otobüste olacağını ve yol ağzından bizi alacağını söylemiş. Ben mektubu görmedim. Bunları ağanın oğlu anlattı. Günlerden cumaydı. Demek üç gün burada kalacaktık.

Akşamüstü ağanın oğlu geldi. "Şimdi sizi yakındaki bir mağaraya götüreceğiz. Pazartesi sabahına kadar orada kalacaksınız. Burası hudut köyü, bir şey yemek veya içmek veya biraz dinlenmek için sık sık hudut askerleri gelir. Sizi görmemeleri gerekir, bu sebeple de köyün dışında saklı yaşamanız hem sizin ve hem de bizim için daha iyi," dedi. Mağarada bize yatak serdiler. Yiyecek ve içecekleri bir köylü getirecekti her gün buraya.

İlk günümüz ve gecemiz iyi geçti. Halimizden memnunduk. Fazla bir soğuk da yoktu. İçimizde yalnız Antakyalı istediği zaman köye gidip gelebiliyordu. Pazar günü bizi getiren oğlanın hali hoşuma gitmedi. Sinirliydi, rahatı bozulmuştu. Antakyalı orada yokken neyin var, yeni bir şey mi oldu diye sordum. Bana ve Jak'a şunları anlattı:

Ağanın oğlu verdiğim mektubu açmış ve okumuş göndermeden önce. Böylece de bizim eroin şefleri değil, Ermeni asker kaçakları olduğumuzu öğrenmiş. Fikrini almak üzere köy öğretmenini çağırtmış. Mektubu o da okumuş. Köy öğretmeni, "Bunlar yüksek tahsilli olduklarına göre onların adi asker değil subay olmaları gerekir. Böyle olunca da askerlik yüzünden huduttan gizlice kaçmalarına ve bu kadar tehlikeyi göze almalarına lüzum kalmaz. Bana göre bunlar ya casusturlar veya komünist. Başımıza bela gelebilir, en iyisi bunları hudut karakol kumandanlığına teslim etmektir," demiş. Bütün yeni bilgilere ve öğretmenin fikir ve tavsiyelerine rağmen Türkmen köyü ağasının oğlu mektubu Ermeni köyü muhtarına göndermiş ve bizi de teslim etmeyip bu mağarada saklamış. Burada birçok soru ortaya çıkıyordu. Ağanın oğlu köy öğretmeninin

tavsiyelerine niye uymamıştı? Niye mektubu yine de Ermeni muhtara göndermiş ve bizi de saklamıştı? O zaman biz bu soruları cevaplandıracak durumda değildik. Bu şartlar altında gelen cevaba inanarak pazartesiye kadar burada beklemek bizi getiren oğlanı rahatsız ediyordu. Mektubu ağanın oğlu, dediği gibi hakikaten göndermiş miydi? Göndermişse, gelen cevap doğru muydu? Bütün olup bitenleri Antakyalı oğlana anlatan ağanın oğluydu. Ve Antakyalı'ya göre mektup gönderilmişti ve bize bildirilen cevap doğruydu. Ama bu durum altında her denene inanmak doğru muydu? Yani Antakyalı pazartesiye kadar burada beklemekten yanaydı. Bizi İstanbul'dan getiren oğlansa ne buraları tanıyor, ne de tek kelime Arapça biliyordu. Öyle ki Antakyalı olmadan buradan kaçmaya kalkmak imkânsızdı. Ayrıca eğer ağanın oğlu hakikaten bizi koruyorsa, ona itimat etmeyip kaçmak onu da karşımıza almak, onu da bize düşman etmek olacaktı. Bu ise hem yegâne ümidin suya düşmesi ve hem de buradan kaçma macerasının çok az olan iyi bir neticeyle bitebilme şansının daha da kötüleşmesi, hemen hemen yok olması demekti.

Bizi getiren oğlana sorduk: Antakyalı arkadaşına itimat ediyor musun? "Ediyorum," dedi. Sonra ilave ettik: Eğer ağanın oğlunun bizi teslim edebileceğinden korkuyorsan, niye bekliyor, niye bizi bir an evvel teslim etmiyor? Belki Antakyalı'yla, belki de hem Antakyalı ve hem de Ermeni muhtarıyla arasını bozmamak için. Bizi teslim etmek ağanın oğluna bir menfaat temin etmeyecek tam tersine beraber çalıştıkları adamları kendine karşı çevirebilecek, onu hudut karakolunun bir adamı durumuna sokacaktı ki bilhassa bu son nokta çok mühimdi. Hudut köyleri kaçakçılıkla yaşarlardı. Ve bir defa adı hudut karakolunun adamı diye çıkarsa ekarte edilirdi bütün köylüyle beraber. Dolayısıyla bize göre pazartesiye kadar beklemekten başka daha iyi bir çıkar yol yoktu.

Pazartesi sabahı ağanın oğlu dediği gibi bir köylüyle beraber bizi otobüs yoluna gönderdi. Ayrılmadan sarıldık, helallaştık, yardımı için çok teşekkür ettik.

Köylü bizi asfalt yola çıkardı ve geri döndü. Antakyalı yolu tanıyordu, doğruydu. Hepimiz sevindik, yüzlerimiz yeniden güldü. Söylenen zamanın üstünden yarım saat geçmiş hâlâ otobüs görün-

memişti. Burada böyle yol ağzında beklemekse tehlikeliydi. Zira Antakyalı'dan başka biz üçümüzün kılığı köylü kılığı değildi. Ayrıca ben de, Jak da gözlüklüydük. Tabii gözlükleri çıkarıp cebimize koyabilirdik. Ne de olsa hududa yakın, hududa giden yol üzerinde beklemeyi tehlikeli bulduk. Yakınımızda yolun altından yağmur sularının geçmesi için büyük bir köprü vardı. Onun içine girdik. Taşlarla da iki yanımıza duvar örmeye başladık. Hem üşümemek, hem de görünmemek için. Yolun altında olduğumuza göre otobüsün uğultusunu nasıl olsa buradan daha üstümüze gelmeden duyar hemen dışarı çıkabilirdik. Bizler daha çok delikleri tıkamakla uğraşırken otobüsün hafiften başlayıp gittikçe artan uğultusunu duyduk. Hemen yola çıktık ve dur manasına ellerimizi kaldırdık. Otobüs önümüzde durdu. Otobüsten hemen resmî kıyafetiyle bir Ermeni papazı ve bir de sivil adam indi. Onlar bize, ben ve Jak da onlara doğru yürüdük. Ermenice, "Geçmiş olsun. Artık korkmayın. Yalnız otobüste bir hudut polisi var. Ne sorarsa hiç cevap vermeyin. Siz bizim köyün (köyün adını vermek istemiyorum) Ermenice hocalarısınız, Arapça bilmiyorsunuz. Ve şimdi Beyrut'tan Ermenice okul kitapları getirmeye gidiyorsunuz. Gene de her ihtimale karşı üzerinizde Türkiye'den gelme olduğunuzu gösterecek ne kadar vesika varsa yanınızdakilere verin. Otobüstekilerin bir hudut polisi ve bir de Arap köylüsünden başka hepsi Ermenidir," dediler. Bu bilgileri aldıktan sonra biz hemen otobüsün arka kapısına yürüdük binmek için. Bizi getirenler mektup, mektup diye bağırınca aklım başıma geldi. Sağ salim ulaştığımıza dair mektup verecektim ve bu mektupla İstanbul'da müşterek tanıdığa bırakılan 2.000 lirayı alacaklardı karım da bu mektubu görüp yazımın benim yazım olduğunu tasdik ederse. Hemen antetli bir reçete kâğıdı çıkardım cebimden. Yağmur da sepelemeye başlamıştı. Sağ salim ulaştık diye yazdım ve de imzaladım. Mektup ayakta yazıldığından fena yazılmıştı. Sepeleyen yağmur da yer yer lekeler yapmıştı ama gene de okunuyordu ve benim el yazım olduğu belliydi. Mektubu verdim. Sonra da sarıldık, helallaştık bizi geçirenlerle. Hattızatında bizi Beyrut'a onlar götüreceklerdi ve ben bu mektubu Beyrut'ta yazacaktım anlaşmamıza göre. Ama bize karşı çok samimi, çok kibar davranmışlardı. Ayrıca Ermeni muhtar da, ki aynı zamanda köyün ağasıydı, papaz da artık

korkmayın demişlerdi. Hem onlar da bizimle beraber çok korkulu anlar geçirmişlerdi. Ve şimdi o zor ve tehlikeli yolları bir daha gerisin geri gideceklerdi. Söyledikleri gibi olmamıştı ama parayı fazlasıyla hak etmişlerdi. Bana bin değil bir milyon verseler böyle bir işe girişmezdim. Alacakları para helal olsundu onlara.

Arka kapıdan otobüse bindik. Şoför muavini "Yallah maşi" diye bağırdı. Bu duyduğum ilk Arapça kelimelerdi. Bu "Haydi sür" manasına geliyormuş. "Yallah" kelimesi bize de girmiş, hem de aynı manada. Hatta bir türkü de vardır "Haydi yallah!!" diye başlar.

Otobüs kalkıp da el sallarken hemen aklıma geldi. İmzayı karımla konuştuğumuz yere atmamıştım aceleyle. Elim her zamanki gibi alışkanlığına uymuştu. Parayı almakta zorluk çekeceklerdi. En fenası da karım bu kâğıdı bize zorla, tazyik altında yazdırdıklarını sanacaktı. Ama otobüsü bir daha durdurtamaz, yanlarına gidip yeni bir mektup da yazamazdım. Otobüste hudut polisi vardı, onların da başı belaya girebilirdi. Ellerindeki mektupla parayı almaları Beyrut'tan yazacağım mektup karımın eline geçene kadar uzayabilir, daha fenası da yukarda dediğim gibi karım belki de bizi öldürdüklerini sanabilirdi.

Karımla anlaşmamız şöyleydi: Huduttan kaçmak ne de olsa birçok bakımlardan rizikolu bir işti. Bizim tarafta veya öbür tarafta hudut muhafızları tarafından yakalanma dışında bu bizi kaçıranlar bir zorluk karşısında veya hiçbir zorlukla karşılaşmadan bir ormanda veya bir dağ başında bizi silahla tehdit ederek bu mektubu alabilirler, sonra da öldürebilirlerdi. Normal olarak yazılan bir mektupta imza mektubun altında sağ tarafa atılır. Öyle ki zorla yazdırılan bir mektupta imzamı sol tarafa atarsam bu onların gözüne çarpabilir, imzamı sağ tarafa atmamı isteyebilirlerdi. Bu düşünceden kalkarak şöyle bir formül bulduk. Eğer imza normal şekilde sağ tarafa atılmışsa bu sahtedir, zor altında yazılmış bir mektuptur. Hiç olmazsa para da üste gitmemeli, para verilmemelidir. Eğer imza mektubun altında sola atılmışsa bu her şeyin normal gittiğine alamettir.

Bu adamlar bize hiçbir fenalık yapmamışlarsa korkmalarına, herhangi bir şeyden şüphelenmelerine lüzum olmadığından imza solda veya sağda olmuş onlar bunun farkında bile olmayacaklardır. Eğer herhangi bir şekilde şüphelenseler bile madem her şey normal

geçmiş onlara neden imzanın solda olması gerektiği izah da edilebilir. Ne yapalım olan olmuştu. Acele, heyecan, otobüste hudut polisinin bulunmasının yarattığı hava, sepeleyen yağmur, korkuyla karışık sevinç, el alışkanlığı hepsi birlik olup imzayı sola atacağımı hatırlamama mani olmuştu.

Ben ve Jak bizim için ayrılan yerlere oturduk. Resmî kılıklı polis, şoförün yanında oturuyordu. Oradan beri bize Arapça bir şeyler diyordu. Biz hem anlamadığımızı ve hem de sözlerine ehemmiyet vermediğimizi belli ediyorduk. Hemen papaz, muhtar ve daha birkaç kişi polisin etrafını sardı. Polisle Ermeniler arasında yüksek sesli bir konuşma başlamıştı. Arapça konuştuklarından bir şey anlamıyorduk, ama bizim hakkımızda konuştukları belliydi. Biz bu arada üstümüzde Türkiye'ye ait ve Türkçe yazılı ne varsa yanımızdaki Ermenilere verdik. Biz bunları yaparken, kocaman siyah şalvarlı, şişmanca Arap köylüsü gözünü bizden ayırmıyor, biz kâğıtları yanımızdakilere verdikçe yılışık yılışık sırıtıyordu. Bu durum hoşuma gitmedi. Yanımdakine bozuk Ermenicemle, baksana gözünü bizden ayırmıyor, kimlere verdiğimizi gördü, dedim. Yanımdaki güldü, zararı yok burası Türkiye değil, dedi. Sonra çıkınını açtı. Aç olmalısın dedi ve elime üstü yağlı ve kırmızı biberli yuvarlak, tabak büyüklüğünde bir pide verdi. Teşekkür ettim aldım. Biberi hele biraz acısını çok severdim. Acıkmıştım da. Büyük bir hazla pideyi yuvarladım, altını da üstüne getirerek ona uzunca bir şekil verdim, iki elimle tutup bir ucundan ısırdım. Biberin biraz acısını severdim ama bu kadar acısını normal bir zamanda ve normal şartlar altında yememe imkân yoktu. Başladı ağzım yanmaya, gözlerim yaşarmaya. Belli etmemeye çalıştım ve sonuna kadar yedim. "Nasıl, sevdin mi?" diye sordu yanımdaki. Teşekkür ederim, çok lezzetliydi dedim kibarlık olsun diye. Bir tane daha vermez mi? Teşekkür ederim doydum dedimse de dinlemedi, zorla elime sıkıştırdı. Düşündüm, almazsam herif doktor, köylü pidesine tenezzül etmiyor diyecekti. Gene kibarca aldım, onu da ilki gibi kıvırıp başladım yemeye. Beni korkutan ağzımın yanması değildi. Basurum vardı. Kanayacaktı ama "atın ölümü arpadan olsun" demekten başka çare yoktu. Bu ara Ermenilerle polis arasındaki konuşmalar bitmişti. Ondan sonra da bir daha polis bize dönüp bir şey sormadı.

Otobüs uzun bir yoldan sonra bir şehre girdi. Buranın adı Latakya imiş. Suriye'nin Akdeniz'deki liman şehri. Polis ve Arap burada indiler. Biraz sonra otobüs durağında hepimiz indik, bir şeyler yemek, içmek ve dinlenmek üzere. Köyün tanınmış Ermeni büyükleri bizi de yanlarına alarak tanıdıkları bir Ermeni evine götürdüler. Orada durum yeniden tartışıldı. Tabii biz lafa karışmıyorduk. Biz kendimizi onlara emanet etmiştik. Orada öğrendik. Arabadaki polis bizim Arapça bilmediğimizi, köylü olmadığımızı görünce, hududa da yakın, bizi tevkif etmeye kalkmış. Ermeniler böyle bir şey yapamazsın, evvela sen şu anda vazife başında değilsin, sonra da bu kadar senelik dostluğumuzu çiğnemek senin için de iyi olmaz demişler. Hemen aklıma Türkmen köyü ağasının oğlunun bizi ele vermemesi geldi, menfaat bağları. Ama gene de burada durumu bir daha konuştular. Kendi tevkif etmez ama hududa telefon eder veya ettirebilir mi konusunu tartıştılar. Evvela bir Latakya otobüsüyle bizi Beyrut'a götürmeyi düşündüler. Sonra bunu daha tehlikeli buldular. Eğer bir Latakya otobüsünde hudutta kontrol olursa şoför ve diğer Ermeniler olmadığından, yolcuların ekserisi de Arap olacağından sözlerini hudut polisine geçiremezlermiş. Halbuki bu otobüstekilerin hepsi, şoför de, köyün muhtarı da, papazı da dahil hepsi birden bizim köylerinde Ermenice hocası olduğumuzu söyleyeceklerdir. Ayrıca ihbar da edemez. Bunu onun yaptığını anlayacağımızı çok iyi bilecektir. Ve böyle olunca da köyümüzde kalamayacağını, halbuki menfaatinin bizim köyde, bizimle beraber kalmakta olduğunu hatırlayacaktır. Yok bu işi yapamaz dediler ve kestirip attılar. "Otobüs parasını ödemek için paranız var mı?" diye sordular. Kaçak adam yanına para alamaz, tehlikelidir ama ne olur ne olmaz diye 50'şer Türk lirası yanımıza aldık dedik. Ve sakladığımız yerden onların gözleri önünde çıkarıp muhtara verdik. Karar verildi. 100 Türk lirası şoföre verilecekti. O bizi yanına oturtacaktı. Şoförler itibarlı ve tanıdıkları insanları yanlarına oturturlarmış. Bu âdeti hudut kontrolcüleri de bilirmiş. Ayrıca kontrol edecek olana bir paket lokum alınacaktı. Hudut kontrolü denen nesne hududu geçenlerin Suriye veya Lübnan hüviyetleri var mı yok mu meselesi. Bu iki memleket arasında gidip gelmelerde o zaman ne pasaporta ve ne de hususi müsadeye lüzum vardı.

Latakya'dan hepimiz, yani bütün o Ermeni köyünün adamları ve biz ikimiz yeniden yola çıktık. Jak ve ben konuşulduğu gibi şoförün yanına oturduk. Otobüsün içi insan ve üstü tıklım tıklım mal doluydu. Yolcuların ekserisi o köydenmiş ama Beyrut'ta çalışıyor, orada yaşıyorlarmış. Yazları köylerine, ailelerinin yanlarına dönüyor, orada kışlık yiyeceklerini de hazırlayıp Beyrut'a beraber götürüyorlarmış. Nihayet hududa gelindi. Şoför elinde lokum paketi aşağı indi. Otobüse doğru gelen polise verdi. Polis şoförün yerinden arkaya doğru bağırarak Arapça bir şeyler sordu. Arkadakiler de bağırarak Arapça cevap verdiler. Polis çekti gitti. Biz de yola çıktık ve Suriye hududunu geçip Lübnan topraklarına girdik. Orada da kontrol olacak sanmıştık. Gelen giden olmadı. Polis Arapça ne sordu diye sordum şoföre. Hepinizin hüviyeti yanınızda mı diye sormuş. Arabadakiler de yanımızda demişler. Şoför ilave etti: "Artık Lübnan'a girdik, bundan sonra hiçbir şey olamaz. Burası yarı Ermenistan demektir. Kimse size bir şey yapamaz."

Otobüs yolu güzel asfalt yoldu ve ekseri sahil boyuncaydı. Hava kararmaya başlarken Beyrut'un dış mahallelerine girdik. İstanbul'un gecekondu mahallelerine benziyordu. Evlerin ekserisi tenekeden yapılmıştı. Burası Ermeni mahalleleriymiş. Ermeni tehcirinde huduttan kaçabilenler gelip burada bu teneke evleri kurmuşlar. Sonraları zenginleşenler burayı bırakıp şehrin merkezine güzel evlere gitmişler. Zengin denemezse de iyi para kazananlar da burada kalmışlar ama tenekeleri yıkıp yerine tuğladan evler yapmışlar. Ben burada bir teneke evde tek odam olmasına razıydım. Otobüstekilerin ekserisi burada indi. Otobüs evin önünden kalkıp biraz ötedeki evin önünde duruyor. Ve her evin önünde her defasında otobüsün üstüne çıkılıyor. Mallar çözülüp aşağı indiriliyor ve her otobüsü terk eden bize yeni hayatımızda muvaffakiyetler dileyip ayrılıyordu. Otobüsten birkaç kişi de şehrin içinde indi. En son bizden başka iki kişi kalmıştı. Onlar da büyük pırıl pırıl ışıkları olan bir binanın önünde indiler. Şoför de onlara yardım etmek üzere gitti. Her bir kişi için bir evin önünde durmak, malları indirmek vs. yüzünden gece yarısı olmuştu. Jak ve ben otobüste yalnız kalmıştık. Köylüler bize leblebi ve kabak çekirdeği vermişlerdi. Çıt çıt kabak çekirdeği yiyorduk.

Resmî üniformalı iki kişi geldi. Arapça olmalı bize bir şeyler söylediler. Biz anlamadığımızdan halimizi bozmadan çekirdek yemeye devam ettik. Onlar da basıp gittiler. Biraz sonra şoför sararmış, korkmuş bir halde geri döndü. "Çocuklar büyük bir tehlike atlattık!" dedi. Biz bir şey anlamadık, neymiş, hayrola dedik. "Biz burdan ayrılınca iki polis sizi Yahudi sabotajcı sanmış, sizden hüviyet sormuş. Bakmışlar ki Arapça anlamıyorsunuz. Şüpheleri daha fazla artmış. Geldiler beni buldular. Senin arabanda iki Yahudi var dediler. Ben hemen durumu anladım. Onlar Yahudi değil, bizim köyün Ermenice hocalarıdır dedim. Ama Arapça bilmiyorlar dediler. Bilmezler, çünkü bizim köyde doğup büyümüşlerdir, dedim. Sonra oraya inen iki Ermeniye sormuşlar, onlar da aynı şeyi deyince polis bu yalana inanmış." Bu bina en büyük otellerden biriymiş. Buraya inen o iki Ermeni de burada garson olarak çalışıyorlarmış. İtimat edilen insanlarmış. Son zamanlarda Yahudiler sabotajları artırmışlar. Onun için de burası devamlı polis kontrolü altındaymış. Şoför hem bunları anlattı ve hem de otobüsü yeniden sürmeye başladı. O rahatlamıştı ama şimdi de bizi bir korku almıştı. Jak'ın yolda anlattığına göre gideceğimiz Jak'ın akrabasının evi Lübnan Cumhurbaşkanı'nın evinin hemen yanındaymış. Gecenin bu saatinde cumhurbaşkanı sarayının yanında koca bir otobüsün durması daha çok dikkati çeker, daha çok şüphe uyandırırdı. Bu korkumu şoföre de anlattım ve sen otobüsü gece nereye bırakacaksın diye sordum. "Garaja," dedi. Sabaha kadar içinde kalabilir miyiz dedim. "Tabii," dedi. O halde çek garaja, dedik. Geceyi garajda otobüsün içinde geçirdik. Ne Jak'ı, ne de beni uyku tuttu. Son günlerde pek çok tehlike atlatmıştık. Yüze yüze sahile geldik sanıyorduk, az daha başımız belaya giriyormuş. Jak senin başka akraban yok mu? Gündüz gözüyle de olsa şu evi biz aramayalım. Ne yolları biliriz, ne de memleketin dilinden anlarız. Paramız da yok ki bir taksiye binelim. Bu halimizle cumhurbaşkanının sarayının yanında işimiz ne? Evvela başka akrabana gidelim, sonra onlar bizi gideceğimiz yere götürsünler, dedim. Jak da bu teklifi makul buldu. Hem tanıdıklardan birinin eniştesi şoförmüş. Şehirde minibüsle dolmuş yaparmış. Burası da garaj olduğuna göre onu muhakkak tanırlar dedi. Sabahleyin garajda çalışanlar işe başlayınca Jak gitti birine minibüs

şoförü Haygaganyanların damadı Hagop'u sordu. Garaj bir Ermeni garajıydı ve içinde çalışanların hepsi de Ermeniydi. Öyle ki dert anlatmak zor olmadı. Bilmez olur muyuz o bu yoldan geçer; yanınıza birini verelim size Hagop'u göstersin demişler. Öyle de yaptılar. Gittik yolda bekledik. Şansımızdan biraz sonra Hagop'un minibüsü göründü. Çocuk arabayı durdurdu. "Bunlar seni arıyorlar," dedi. Jak hemen Hagop'un yanına gitti. Kim olduğunu, İstanbul'dan kaçtığımızı, Haygaganyanların evine gitmek istediğimizi söyledi. Zaten Hagop da Haygaganyanların evinde kalıyormuş. Çok sempatik bir adamdı. Hemen bize sarıldı. "Geçmiş olsun, hoş geldiniz, haydi binin," dedi. Bindik. Yolda yeni müşteri almadı. Sonuncuyu da indir*dikten sonra çekti arabayı Haygaganyanların evine.*

(Birinci kısmın sonu)
(1979-1980)

Hayat Felsefesi

Kimine göre hayat,
sevdalısına kavuşmaktır.
Kimine göre hayat,
her gün
bir güzelin koynunda
yatmaktır.

Kimine göre,
bütün kıtaları gezmek,
çok yer
çok şey görmek,
büyük maceralar içine girip
çıkabilmektir.

Kimine göre hayat,
çok okumak,
kitaplardan
dünyanın
hanyasını konyasını
öğrenmektir.

Kimilerine göre de hayat,
çok basittir:
"şükür bugün de
aç kalmadım,
kimseye avuç açmadım",
diyebilmektir.
Kimilerine göre hayat,
alnı açık
şerefli yaşayabilmektir.

Kimilerine göre hayat,
duyabilmek, düşünebilmek
ve onları yazabilmektir.

Kimilerine göre hayat,
gel geç dünyasıdır
yaşamaya değmezdir.

Kimilerine göre de hayat,
insanın
insan tarafından istismarına
son verebilmek için
kavgadır

ve bu kavgada
kendine düşen yeri almak,
icap ederse bu yolda
ölmeyi göze alabilmektir
bu güzelim dünyada.

Velhasıl
hayat yolunda çok şey olabilir
Dimyata pirince giderken
evdeki bulgurdan da olunabilir;
kavgada, polis işkencesi altında
kahraman da
hain de olunabilir bu
ölümlü dünyada.

Hayk Açıkgöz
4.7.1984

İKİNCİ KISIM

LÜBNAN'DA

Ben ve Jak Türkiye'den kaçmış Beyrut'a gelmiştik. Bu her ikimiz için de hayatımızda muhakkak ki ana dönüm noktalarından biri oldu. Bundan sonraki hayatımızın nasıl geçeceğini kestirmek imkânsızdı. Bir memlekete gelmiştik ki ne dilini biliriz ne de âdetlerini... Malımız üstümüze giydiklerimizden ibaretti. Para olarak 5 kuruşumuz yoktu. Üstelik benim ne şahsen ve ne de gıyaben, değil yalnız Beyrut'ta, Lübnan'da, bütün Arap memleketlerinde tanıdık tek bir kimsem yoktu. Jak'ın akrabaları varmış. Tabii ki ben Jak'ın arkabalarına güvenip kaçmadım. Ben daha Jak'a sen de gelir misin diye daha sormadan Lübnan'a kaçmaya karar vermiştim. Peki niye başka bir memlekete değil de Lübnan'a?.. Çünkü oraya kaçmak kolaydı, sonra da orada Türkiye menşeili çok Ermeni vardı. Suriye'de de çok Ermeni vardı. Ama orada kalamazdık. O zamanlar faşist Çiçekli hükümeti işbaşındaydı.

Ne cebimde 5 kuruşum ne de arkamdan para gönderecek adamım olduğuna göre, ilk gideceğim memlekette geniş bir Ermeni kolonisinin bulunması bence çok mühimdi. Dilimi anlayacak, derdimi anlatacak, iş bulabilmeme yardım edecek birini belki bulabilirdim Beyrut'ta. Tabii ki hududumuz olan sosyalist ülkelere kaçmayı tercih ederdim. Fakat bu hudutlar, hatta hududun yakınları bile sıkı kontrol altında olduğundan çok tehlikeliydi benim için bu hudutlardan kaçmaya teşebbüs etmek...

Evet, 1949 senesinin son günlerinde Beyrut'a vardık. Bu şehirde içine girdiğimiz ilk ev Jak'ın akrabalarından Haygaganyanların evi oldu. Damatları sempatik şoför Hagop minibüsünü büyük bir evin önünde durdurdu. "İşte bizim ev" dedi. İkinci kattaydı daireleri. İçeri

girdik. Ve girmemizle beraber daha kimseye tanıştırılmadan, yaşlıca bir kadın Jak'ın boynuna sarıldı. "Ah Jak, demek kaçtın ha!" deyip sevinçten ağlamaya başladı. Sonra öğrendim ki bu kadın İstanbul'dan yine Jak'ın akrabalarından avukat Akıllıyan'ın karısıymış, Haygaganyanlara misafir gelmişmiş. Hemen Jak beni de takdim etti: "Arkadaşım Dr. Hayk Açıkgöz." Ev sahiplerinden evde Hagop'un karısı ve kaynanası vardı. Erkekler işteymiş. Hemen bizi büyük, iyi döşenmiş bir salona buyur ettiler. Ben şahsen Akıllıyanları tanımam. Anlaşılan adımı ve geçmişimi işitmiş olmalı ki Arşalus Akıllıyan başladı ağlaya ağlaya, "Ah bunlar neler çekti müdüriyetlerde, hapishanelerde..." diye geçmişimizi ev sahiplerine anlatmaya...

Ev sahipleri, aç olmalısınız deyip hemen kahvaltı çıkardılar. Hepsi de etrafımızda fır dönüyorlardı. Doğrusu böyle bir kabul göreceğimizi hiç tahmin etmemiştim. Sonra öğrendim ki bu ailenin iki erkeği Lübnan Taşnak Partisi'nin idarecilerindenmişler. Üst katlarında da Taşnak Partisi başkanı Derkalustyan otururmuş. Yani ben daha Beyrut'a ayak basar basmaz komünizm düşmanı Taşnak Partisi'nin, Taşnak şeflerinin evlerine misafir olmuştum. Şunu da hemen ilave etmem gerekir: Ben bu aileden yalnız iyilik gördüm. Beni birçok defa evlerine yemeğe davet ettiler. Ne onlar benim komünistliğim hakkında bir şey sordular, ne de ben Taşnaklar üzerine onlara... Politika yapmadık. Tavla oynadık, havadan sudan konuştuk. Ne onlar beni komünistlikten çevirebilirlerdi ve ne de ben onları Taşnaklıktan. Bu hakikat, üzerinde hiç konuşulmadan, hatta ima bile edilmeden iki tarafça kabul edilmişti. Lübnan'da tanınmış bir komünisti Taşnaklar evlerine davet ederler mi? Bilmem ama istisnalar hariç, sanmam.

Sonraları bilerek veya bilmeyerek, bazen de iş dolayısıyla daha birçok hem de aktif Taşnaklarla, Taşnak Partisi idarecileriyle tanıştım. Hakikat şu ki, hepsi de bana sempati gösterdi, bana yardım etmeye çalıştı, komünist olduğumu bile bile.

Komünizm aleyhtarlığı Taşnakların bir tarafı. Onları belirleyen diğer taraf koyu Ermeni milliyetçiliği ve Türk düşmanlığıdır. Bizim Türk hükümetleri tarafından teröre tabi tutulmamız, hapse atılmamız, yani başka bir deyişle zamanın Türk hükümetlerine

karşı çıkmamız (çıkış sebepleri onlarınkinden tamamen başka da olsa) belki de düşmanımın düşmanı benim dostumdur, sözüne uygun olarak onlarda bize karşı bir sempati doğmuş olabilir. Tabii ki ayrıca karakterlerimiz, insanlara karşı davranış şekillerimiz, kimseye el açmadan, kimseden, bu arada Lübnan Komünist Partisi'nden de yardım beklemeden hayatımızı kendimiz, kendi imkânlarımızla kazanmaya çalışmamız, mütevazının da altında fena hayat ve geçim şartlarına hiç şikâyet etmeden katlanmamız, kendimizi dedikoduların, hırs ve düşmanlıkların üzerinde tutabilmemiz, entelektüel Taşnaklarda (bizim tanıdıklarımız bu gruptandı) bize karşı sempati ve hürmet yaratmış olabilir.

Bu tahlillerim, burada yazdıklarım yanlış anlaşılmasın. Biz hayatımızı Taşnakların hoşuna gidelim diye böyle tanzim etmedik. Biz idealist (felsefi manada değil) bir komünistin bize göre bir yabancı ülkede nasıl yapması lazım gelirse, kendi karakterimizi de içine katarak, öyle yaptık. Bu sebeple de ben Türkiye'deki hayatımla nasıl iftihar edebilirsem, Lübnan'daki hayatımla da öyle övünebilirim. Başka mevzuya geçmeden, baştan yanlış anlaşmalara mani olabilmek için, bir hususu daha belirtmem gerekiyor. Laf "Taşnak"lardan açıldığı için yukarda hep Taşnaklardan bahsettim. Bu demek değildir ki yalnız Taşnaklarla münasebetimiz oldu. Tam tersine bizim geniş temasımız, dostluklarımız daha çok komünistlerle (tabii Arapça bilmediğimizden Ermeni komünistleriyle), ilerici insanlarla, bilhassa da ilerici yazarlarla oldu. Mesela yazar olmadığımız halde İlerici Ermeni Yazarlar Birliği'nin (yarı legal) her toplantısına biz de davet edildik, biz de katıldık.

Yine aynı gün şoför Hagop, bizi asıl gideceğimiz eve, zamanın Cumhurbaşkanı Bişarahuri'nin kaldığı evin yanındaki Jak'ın büyükbaba dediği (hakiki büyükbabası değil, bazen de enişte derdi, herhalde çok yakın bir akrabası) sempatik ihtiyar Balıkçıyan'ın evine getirdi. Uzakta değilmiş, yürüyerek on dakikalık bir yol. İçeri girince Jak hemen kendini tanıttı ve büyükbabanın elini öptü. Jak'ı gıyaben tanıyordu ve şimdi ilk defa görüyordu büyükbaba. Ermeni faciası. Katliamdan kurtulmak için herkes bir tarafa kaçmış. Jaklar ve akrabaları Konyalılar. Konya güney hududuna yakın. Akrabalarından bir kısmı Arap memleketlerine kaçabilmişler. Kuzey ve

Orta Anadolu'daki Ermeniler nereye kaçabilecekler, hepsi ölmüş. Mesela benim üç kuzinimden başka (onları da babam kız kardeşlerim deyip kurtarmış) dünya yüzünde tek akrabam yok. Karımın da öyle.

Samsun'a yakın şehirlerdeki bütün Ermeniler babama dayı, bana yeğen derlerdi. Ama ne babam onların hakiki dayısı, ne de ben yeğenleriydim. Bu dayı ve yeğen sözleri hürmet ve sevgi ifadesinden başka bir şey değildi. Ayrıca Türkler de babama dayı, bana yeğen derlerdi.

Büyükbaba yalnız yaşıyordu. Daha doğrusu yanında 18 yaşlarında, Mari adında ufak tefek bir kız vardı. Büyükbabaya ve evin işlerine bakardı. Evlatlığıymış, büyükbabanın yaşayan dört oğlu ve bir kızı olmasına rağmen... Asıl evlatlarından Hayk, Takvor ve tek kızı bekârdı ve yandaki evde yaşıyorlardı. Evli oğlu Harutyun'un birkaç sokak ötede evi vardı. Büyük oğlu Vartan'sa hâlâ bekârdı ve başka bir Arap memleketinde yaşıyordu. Bazı bazı babasını görmeye gelirdi. Adı gibi, vücut yapısıyla, yüz hatlarıyla da tam Jak'ın kardeşi Vartan'a benzerdi.

Büyükbabanın evinde boş bir odaya Jak'la bana birer karyola koydular. Biz ikimiz bir zaman için burada yaşayacaktık.

Büyükbabanın evinde bize ayrılan odaya girince ilk işim, İstanbul'da anlaştığımız gibi karıma bir mektup yazmak oldu. Mektup şu mealdeydi:

"İstanbul'dan ayrılırken sana ve annene zengin birinin hususi doktoru olarak birkaç günlüğüne Bursa'ya gidiyorum diyerek yalan söyledim. Yalan söyledim çünkü hakikati, ben Türkiye'den kaçıyorum diyemezdim. Huduttan dışarı çıkana kadar bunu gizli tutmalıydım. Bu böyle işlerde usuldendir. Gizlilik şartı. Madem beni bırakıp kaçacaktın niye benimle evlendin diyeceksin? Evvela, seninle evlenmeye karar verdiğim ve evlendiğim zaman ne Türkiye'den kaçma hakkında bir kararım ve ne de bir planım vardı. Sonraki gelişmeler beni kaçmaya mecbur etti. İkincisi, sen iyi bir kızdın, yumuşak, halim selim. Evlenirsek seni de kendi yoluma, politik hayata sokabileceğimi sanmıştım. Kısa evlilik günlerimiz bu tahminimin hiç de doğru olmadığını gösterdi. Sense politikayla

alakadar olmamakla kalmıyor, dindarlığında devam ediyor ve daha da ileri giderek politikayı bırakmam, yalnız mesleğimle uğraşmam için bana tazyik ediyordun. Yani ben daha seni kendime göre değiştirme çabalarına başlamadan inisiyatifi sen ele aldın ve beni kendi yoluna sokmaya uğraştın. O zaman gördüm ki, başka başka dünyaların insanlarıyız, başka başka karakter ve düşünceleri olan insanlarız. Birbirimizi değiştirmeye imkân yoktu, yollarımız ayrılıyordu. Hal böyle olunca, gene de evli kalmak ve kendi bildiğim ve inandığım yolda devam etmek seni bedbaht etmekten başka bir şey olmayacaktı. Yollarımız ayrı olmakla beraber sen iyi bir kızdın. Ayrıca gençtin, güzeldin. Senin gibi düşünen biriyle evlenebilir, mesut olabilirdin. Seni bedbaht etmeye hakkım yoktu. Diğer taraftan sen de biliyorsun mahkemeden celp geldi. Temyiz aleyhime bozmuştu kararı. İlk celsede beni hapse atacaklardı. Bilmem kaç sene hapis yattıktan sonra da bir türlü bitmeyecek askerlik başlayacaktı. Bu şartlar altında kaçmaya, Türkiye'den dışarı çıkmaya karar verdim. Bu, hem benim, hem de senin için iyi olacaktı. Ben seni bırakıp kaçınca beni boşamaya hak kazanacaktın. Bursa'ya gidiyorum diyerek yalan söyledim ve kaçtım. Şimdi şu anda Fransa'da, Paris'te bulunuyorum ve bu mektubumla hem hakikatleri, durumu açıklamak ve hem de beni boşamaya yardım etmek istiyorum. Yukarda dediğim gibi daha gençsin, güzelsin. Hayatı kendin gibi düşünen biriyle evlenirsen mesut olabilirsin. Buna layıksın da."

"Bana gelince. Burada doktor olarak istesem de çalışamam. Fransız kanunları, Fransa vatandaşı olmayanlara, Fransa topraklarında doktor olarak çalışmayı yasaklıyor. Ne iş yapacağım, nasıl hayatımı kazanacağım? Şimdilik bir şey bilmiyorum. Beni düşünme. Biliyorsun, zor hayata alışığım. Hayatım, çocukluk devrim hariç, hiçbir zaman kolay olmadı. Belki bundan sonra da olmayacak. Hiç olmazsa senin mesut olmanı isteyerek mektubumu bitiriyorum. Beni affet eğer edebilirsen. Eğer edebilirlerse annen ve baban da affetsinler. Bir de ricam var. Eğer zor olmazsa ablama da Fransa'da olduğumu söyle. Şimdilik bir adres verecek durumda değilim. Hayk."

Bu mektubu biraz küçükçe bir zarfa koydum. Zarfın üzerine de el yazımla karımın adresini yazdım. Ayrıca bir mektup da Jak'ın kardeşi Vartan'a yazdım. Altına da Anjel'in mektubunu pullayıp

postaya atmasını rica ettim. Her iki mektubu da daha büyükçe bir zarfa koydum ve Paris'e yolladım.

İstanbul'dan çıkmadan önce başka bir konuda da karımla şöyle anlaşmıştık: Bizi kaçıranlar benim mektubu getirince, müşterek tanıdık mektubu Anjel'e gösterdikten sonra parayı ödeyecekti. Anjel de mahalle karakoluna gidip: "Kocam falanca gün bir hastanın hususi doktoru olarak birkaç günlüğüne Bursa'ya gitmişti. Şimdiye kadar ne döndü ne de bir haber aldım. Merak ediyorum. Hem durumu size bildirmenin lüzumuna ve hem de beni belki aydınlatabileceğinize inanarak size geldim," diyecekti.

Sonra da bu mektubu Fransa'dan alınca yine karakola gidecek, alçak beni aldatıp Fransa'ya kaçmış, aha Fransa'dan gönderdiği mektup okuyun diye zarfiyla beraber polise verecekti. Polis mektubu okuduktan sonra vesika olarak tutmak isterse, rica ederim kopyasını alın, mektubun orijinalini bana verin. Boşanacağım. Bu mektup boşanmamı belki kolaylaştırır diyecekti. Böylece durumu düzelecek, arkamdan gelmek için pasaport alması, memleket dışına çıkabilmesi kolaylaşacaktı. Yalnız o zaman beş paramız yoktu. Bu mektubun pulunu nereden ve nasıl tedarik ettim, şimdi hatırlamıyorum.

Büyükbaba Ermeniceyi benim kadar da bilmezdi. Onun dili Türkçeydi. Latin alfabesini öğrenmemişti. Arap alfabesini de iyi beceremezdi. Büyükbaba oturmuş hayatını yazmış Ermeni harfleriyle ama Türk diliyle. Bilhassa Ermeni katliamında gördüklerini. Ben Ermeni alfabesini bilmediğimden okuyamadım. Büyükbaba çoktan ölmüş olmalı. Yazdıkları ne oldu bilmiyorum.

Büyükbaba daha ilk gün merakını tutamadı, "Anlatın bakalım nasıl kaçtınız?" dedi. Biz de kısaca anlattık. Beyrut'ta o büyük otelin önünde nasıl yakalanacağımızı da. Güldü. "Öyleyse yarın ben sizi yakalatacağım," dedi. Nasıl dedik. "Burada gizli yaşayacağınızı mı sanıyorsunuz? Yarın beraberce Ermeni kilisesine gideceğiz. Kiliseden Türkiye'den asker kaçağı olarak gizlice buraya geldiğinize

dair bir kâğıt çıkartacağız. Sonra o kâğıdı Ermeni muhtara vereceğiz. Muhtar aynı zamanda muamelecilik de yapar. Kilisenin o kâğıdıyla Lübnan polisinden size burada devamlı kalabilmeniz için müsaade çıkartacak," dedi ve ilave etti: "Lübnan kanunlarına göre asker kaçağı olarak buraya sığınan Türkiyeli bir Ermeni geri verilmez. Yani akşam polis sizi yakalasaydı çok çok birkaç gün tahkikat için poliste kalacaktınız. Yalnız bile bile sizi kaçırdığı ve de yalan söylediği için şoförün başı belaya girebilirdi. Bütün mesele Lübnan hudutları içine girebilmekte."

Büyükbabanın anlattığı gibi ertesi gün onunla beraber yakındaki Surp Nişan Ermeni kilisesine gittik. O zaten kilise mütevellilerindenmiş. Büyükbaba bize kefil oldu. Hemen orada kâğıdı yazıp elimize verdiler. Ve yine hemen o gün biz de kâğıdı Ermeni muhtar ve muamelecisi Haytayan'a götürdük. O da, "Ben hemen bugün polise müracaat ederim. Bir hafta, çok çok iki haftadan burada kalabilme ve çalışabilme hakkını size veren müsaade elinize geçer," dedi. Artık bizim tarafımızdan yapılacak bir iş kalmamıştı. Jak ve ben legalleşmiştik daha ikinci günümüzde.

Üçüncü günü Keğam Sıvacıyan isminde Türkiyeli bir Ermeni genciyle tanıştım. Jak onu İstanbul'dan tanıyormuş. Ama Jak onu nasıl buldu veya o bizi nasıl buldu şimdi hatırlamıyorum. Belki Keğam'ın kaynanası Akıllıyan, kızına ve Keğam'a bizim geldiğimizi ve Balıkçıyanlar'da kaldığımızı söylemiş, Keğam da gelip bizi bulmuş olabilir. Keğam, anası ve karısıyla beraber İstanbul'dan Beyrut'a göç etmişti 1949 yılının ilk yarısında. Beyrut'ta ilk çocuğu Levon doğmuştu. Karısı Homel, Haygaganyanlar'da rastladığımız Arşalus Akıllıyan'ın kızıydı. Öyle ki Keğam da Haygaganyanlar'ın damadı sayılıyordu. Keğam ailesi ile Beyruta gelince galiba ev bulana kadar Haygaganyanlar'da kalmış ama onlarla hep politik münakaşaya girişmiş. Her münakaşa bir ağız kavgasıyla neticelenmiş. Öyle ki mecburiyet olmayınca Keğam, Haygaganyanlar'a gitmek istemezdi.

Keğam daha çocukken babası ölmüş. Babası zenginmiş. Anası sonra başka biriyle evlenmiş. Herhalde üvey baba, anaya ve oğlana kalan zenginlik için evlenmiş olmalı ki hepsi beraber ölen babanın parasını yemişler bir iş yapmadan. Keğam İstanbul'da Pangaltı lisesini bitirmiş. Sonra Hukuk'a girmiş galiba ama bitirememiş, askere gitmiş, askerliğini bitirip dönünce bir tüccarın yanında çalışmışsa da aldığı para pek az bir şeymiş. Keğam ticareti sevmemiş. Artist ruhlu, romantik bir genç. Türkiye'de iken Türkçe olarak hikâyeler de yazmış. En yakın arkadaşlarından Akıllıyan'ın oğlu Aram'ın küçük kız kardeşi Homel'e âşık olmuş, onunla evlenmiş. Aram Akıllıyan mühendislik okumak için Belçika'ya gitmiş. Anası üvey babasından ayrılınca Keğam da anasını ve karısını alıp Beyrut'a gelmiş. Burada da hâlâ babasından kalan parayı yiyorlardı. Keğam Lübnan'da Ermenice hikâyeler yazıyordu ama bu ona para getirmiyordu. O da iş arıyordu. Sanatı olmadığından iş bulması güçtü.

İşte Keğam'ı hayatının bu devresinde tanıdım. Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, yakışıklı, sempatik bir gençti. Gözlerinin içi hep gülerdi. Derli topluydu. İyi ve temiz giyinmeye meraklıydı.

Keğam ilk defa Balıkçıyan büyükbabanın evine bizi görmeye gelince Jak beni ona tanıttı. O da, "Ben seni gıyaben zaten tanıyordum," dedi. Ben nereden diye sormadım. "Çocuklar hava güzel, biraz gezelim," dedi. Hakikaten dışarda güneş şam şam şakıyordu. Sıcaktı da. Pardesü almaya lüzum yoktu. Halbuki kış mevsimindeydik. Birkaç gün sonra yeni yıla, 1950 senesine girecektik. Güzel bir asfalt yoldan yürüdük (Sonra gördüm ki orada bütün yollar asfalt). Evler bitince maviyle yeşilin karıştığı deniz, sahilin küçük kayalıklarıyla beraber önümüze serildi. Ne kadar sevindim. Kendimi tutamayıp ne güzel bir yer, dedim.

Burası Fransızlar zamanında subay ve aileleri için yapılmış bir plajmış. Fransızlar çekildikten sonra paralı olarak bütün halka açılmış. Biraz daha yaklaşınca soyunma kabinleri, kahvesi, lokantası görüldü. Mevsim geçtiği, kış olduğu için kapalıydı. Sahil boyunca biraz daha yürüyünce sahil denizden yükseldi. Burada da sahil kayalıktı ve kayalar dikine denize iniyorlardı. Dik kayaların bir parçası ada şeklinde denizin içinde kalmıştı. Dalgalar bu kayayı ortasından delmiş. Kaya sanki iki bacakla denizin içinde ayakta

duruyordu. Üstüne de martılar yuvalarını kurmuşlardı. Bunun adı da Grot aux pigons'du. Parlak cenup güneşinin altında dikine denize inen kayalar, sanki ben sizden daha yüksek, daha kuvvetliyim, beni parçalayamazsınız, diyordu denize. İntihar etmek isteyenler, kendilerini buradan aşağı atarlarmış. Tabiatın bu güzelliğini de gördükten sonra insan kendini nasıl öldürür anlamam. Tertemiz berrak deniz, altındaki taşlar da görülür ve biraz ötede bir abide gibi dikili duran Grot aux pigons. Efsanevi bir güzellik. Burası sahilin en yüksek yeridir. Sonra yine yavaş yavaş alçalır ve Saint Simone denen bembeyaz kumlu, geniş ve temiz sahil başlar. Burası tabii plaj, suni olarak kumların üzerine oturtulmuş tahta soyunma barakalarıyla uzaktan görülür. Duyduğuma ve televizyonlarda gördüğüm resimlere göre şimdi buraları şehrin en lüks mahalleleri olmuş büyük lüks apartmanlarıyla. Sonra geri döndük. Bu defa da sahil boyunca uzanan asfalt yoldan şehrin merkezine doğru yürümeye başladık. Artık deniz solumuza düşmüştü. Sağımızda şehir. Biraz sonra da Amerikan üniversitesi önümüze çıktı. 2-3 katlı alçak binalar ağaçlarla kaplı geniş bir saha içine yayılmış, bir yolla da denize bağlanmış üniversite. Hemen aklıma İstanbul'da Rumelihisarı'ndaki Amerikan Erkek Koleji geldi. Orada da kolej binaları böyle ufak ufak binalardır ama denizden daha yüksekte ve daha uzakta. Orada da yukardan Boğaz'a ve karşı sahile, Anadoluhisarı'na bakıldı mı manzara harikuladedir. Anlaşılan Amerikalılar her gittikleri yerde okullarını şehrin en güzel yerlerinde kurmuşlar. Sonra da ilerde yol boyunca solumuzda yer yer küçük plajlar, küçük kahve ve kıyı lokantaları. Buraları da bana Boğaz kıyılarını hatırlattı. Daha sonra da şehrin oteller kısmına geldik. Burada yol genişler ve hurma ağaçlarıyla süslenir. Sağımızda ve solumuzda lüks oteller, barlar, lokantalar ve sokak kahvelerinin arasından görülen tertemiz deniz. Beyrut'a girdiğimiz gece az daha yakalanacağımız büyük oteli (Saint Georg) gündüz gözüyle gördük. Orada sanki denize büyük büyük kayaları oturtmuşlar ve sonra da bu kayaların üzerine kurmuşlar oteli. Otelin bir yanı yolun üzerinde. Giriş kapısı da burada. Bizim otobüsün durduğu yer. Diğer üç tarafı deniz. Kendi hususi plajı, kayalıkları ve motorlarıyla beraber. Sabotajcılara karşı korumaya değer bir bina. Bu, Beyrut'un en güzel, en büyük ve en

lüks oteliydi o zamanlar (Şimdi yerinde yeller esiyormuş, birçok bina gibi onu da havaya uçurmuş gericiler son yıllarda). Sonra şehrin merkezine geldik. Büyük bir meydan: "Burç". Meydanı geçince sağa döndük, yüz metre kadar ilerisinde Babidris. Evlerin sokağa bakan tarafları kolonlar üzerine oturtulmuş. Yaya yolları binaların altından geçiyor, yani bir tarafta kolonlar ve sokak, öbür tarafta dükkânlar, üstü de kapalı. Her yerin kendine has karakteri var. Biraz daha yürüyünce yine bir meydan: "Grand Theatre." Ondan sonra da dikine çıkan bir yokuş. Bu yokuşun ortasında sağ tarafta kocaman Ermeni kilisesi. Büyükbabayla geldiğimiz kilise. Biraz daha ilerde solda İhmalyanlar'ın yine Jak'ın başka akrabalarının evi. Yokuş bitip de düze çıkınca biraz ileride Keğam'ın evi. Keğam bizi evine götürdü. Karısıyla, anasıyla tanıştırdı. Bizi yemeğe alıkoydular. Annesi çok güzel yemekler pişirmişti.

Keğam da, ben de, Jak da işsizdik, bütün gün geziyorduk. Bu ara Keğam bize yeni dostlarını da tanıştırdı. Böylece bizim gibi son zamanlarda İstanbul'dan Beyrut'a gelen Zaven Biberyan'la ve Yetvart Yarımyan'la tanıştık. Zaven'i ismen tanıyordum, Aram Pehlivanyan'ın çıkarttığı *Nor Or* gazetesinde çalışıyor, makaleler yazıyordu. Bir defasında Aram'a gazete idarehanesine gittiğimde ona da rastlamıştım. Böylece o beni, ben onu şahsen ve ismen tanıdık ama başkaca hiçbir rastlaşmamız olmamıştı. Yarımyan'a gelince: O Zaven'in askerlik arkadaşıymış, o zamanlar mali vaziyeti çok iyiymiş. Zaven'e askerlikte madden de yardım etmiş. Bir elbise temizleme ve boyama dükkânı varmış İstanbul'da. Sonraları yanmış dükkânı. Kafasına esmiş, Zaven Beyrut'ta diye kalkmış karısı ve 3-4 yaşlarındaki kızıyla beraber Beyrut'a gelmiş. Bir elbise temizleme dükkânında çalışıyordu. Ekmek parasını zor çıkarıyordu. Sempatik, herkese yardıma hazır bir oğlandı. Adı Yarımyan'dıysa da kendisi bütünün de üstündeydi. Hem enine, hem boyuna kocaman bir genç. 90-100 kilo olmalıydı. Ve tahminen 30 yaşlarındaydı.

Keğam o zamanlar yazar olmaya özendiğinden tanıdığı Beyrutluydu. Ermeniler, daha çok genç solcu yazarlar ve komünist partisi üyeleri. Beni ve Jak'ı onlarla da tanıştırdı. Böylece kısa zamanda benim ve Jak'ın Ermenilerden bir muhitimiz oldu. Bizimle beraber komünist fikirli İstanbulluların sayısı beşe çıktı.

Bizim dışımızda İstanbul'dan çok daha evvelleri Beyrut'a göç etmiş veya askerlikten kaçıp buraya gelmiş Ermeniler de vardı. Bunların ekserisi kuyumcuydu. Bunlarla bir münasebetimiz olmadı.

Lübnan'da geçer dil Arapçadır. Hıristiyanların, ticaretle uğraşanların ekserisi, entelektüellerin hemen hemen hepsi Fransızca da bilir. Arapçanın (a)'sından haberim yoktu. Fransızcayı da güya okulda, üniversitede öğrenmiştik ama bildiğim Fransızca herhangi bir müessesede (mesela bir Fransız hastanesinde) çalışmam için yetersizdi. Lübnan'da üçüncü derecede geçerli dil Ermeniceydi. Burada yüz bin kadar Ermeni vardı ve bunların büyük çoğunluğu Beyrut'ta yaşıyordu. Beyrut'ta Ermeni Protestanların bir hastanesi vardı. Eğer ikamet kâğıdım çıkarsa orada çalışabilirim diye düşündüm. Her ne kadar Ermenice yazma okuma bilmiyorsam da bildiğim kadar Ermeniceyle hastalarla ve hastanede çalışanlarla anlaşabilirdim. Sonra Ermenice yazma ve okuma bilmeye mecbur edilirsem dili az çok bildiğimden, kısa zamanda yazma ve okumasını da öğrenebilirdim. Lübnan'da bir de Ermeni verem sanatoryumu varmış. Bu, Beyrut'tan otuz kilometre uzakta ve deniz seviyesinden bin yüz metre yüksekte, Lübnan'ın en güzel dağlık mıntıkalarından biri olan Azuniyeh'teymiş. Bu sanatoryum Ermeni halkına aitmiş. Bütün dünya Ermenilerinden toplanan para ile kurulmuş, başhekimi da Mıgırdiçyan adında biriymiş. Burada da çalışabilirim biraz Arapça öğrenene kadar diye düşündüm. Ama her şeyden evvel Lübnan'da kalma ve çalışabilme müsaadesini veren kâğıdımız çıkmalıydı. 3-5 kuruş para kazanınca da o parayla Fransa'ya gidebilir, Jön Türk hareketine katılabilirdik. Zaten Jak'la benim İstanbul'da yaptığımız plan böyleydi. Bir an evvel Fransa'ya geçmek ve solcu Jön Türk hareketine katılmak. Barkev ve Vartan da o hareketin üyesiydiler.

1950 senesine girişi, yılbaşı gecesini Keğamlar'da kutladık. Anası Ermenilerce o gece yenmesi âdet olan yemeklerden çeşit çeşit pişirmişti. Keğam da rakı almıştı (Araplar bizim anasonlu rakıya

"Arak" diyorlar ve bu onların da milli içkisidir). Bana göre bu iki kelime aynı kökten geliyor. Biz "rak"ın arkasına bir "ı" koymuşuz, Araplarsa önüne bir "a" koymuşlar. Hiç tanımadığım ve beni tanıyan kimsenin de olmadığını sandığım bu yabancı ülkede geldiğim günden beri böylesine misafir edilebileceğimi hiç tahmin etmemiştim. Türkiye'den kaçmaya karar verdiğimde, belki de sokakta yatmaya mecbur olacağımı, Beyrut güneyde, yani sıcak bir memleket olduğuna göre kış da olsa sokakta yatmaya katlanabileceğimi hesaplamıştım. Nasıl ki bu kış günlerinde tek tük de olsa sokakta yatanlar vardı kemer altlarında. Buldukları bir tahta parçası üzerine uzanmışlardı. Bunlar köylerden şehre çalışmaya gelen, yatacak yeri olmayan işçilerdi. Yazın sokakta yatanların sayısı daha da artarmış.

On gün oldu, on beş gün oldu ikamet kâğıdımız çıkmadı. Büyükbabaya istemeye istemeye çok yük olmuştum. Bunu Jak'a da söyledim. Artık utanıyorum, dedim. Büyükbabanın da, oğullarının da yüzüme bir şey dedikleri, surat astıkları yoktu ama, bana göre yaptığım yüzsüzlüktü. Evden çıkmak için kovulmamı mı beklemem lazımdı?

Oğullarından Hayk bana göre en sempatiklerindendi Balıkçıyanlar'ın. Belçika'da inşaat mühendisliği okumuş. Harp dolayısıyla yollar kapalı olduğundan bitirdikten sonra birkaç sene Belçika firmalarında çalışmış. Sonra yollar açılınca Lübnan'a dönmüştü. Hayk da hemen hemen işsizdi. Ara sıra yakın köylerden ufak bir yapı işi alıyor, kontrol için giderken beni de beraber götürüyordu. Böyle kendi başına iş bulamazsa Lübnan'ın en meşhur mimarlarından Antuan Tabet'in beton hesaplarını yapıyordu evinde. O da hayatından memnun değildi. Beraber yaşadığı kardeşi galiba bir müessesede desinatördü. Onun da kazancı fazla bir şey olmamalıydı. Kız kardeşleri çalışmıyordu, evin işleriyle meşguldü. Zaten zayıf, cılız, hasta görünüşlüydü. Ya veremdi veya verem geçirmişti. Büyükbabanın oğulları içinde en iyi kazananı evli oğluydu, marangozdu. Kendi hususi dükkânı vardı. Belki bunun için, kendini çok beğenmişti. Büyük oğlu Vartan çok sempatik, çok iyi bir insan tesiri yapıyordu. Ama aile içinde kredisi yoktu, galiba alkolikmiş. Zaten büyükbabanın yanındayken onu hepsi hepsi bir defa gördüm, Beyrut'ta yaşamıyordu.

Jak'ın yakın akrabalarından biri de İhmalyan ailesiydi (Jaklar da İhmalyanlardan). Bu ailenin üç bekâr kızı vardı. Bercuhi, Ayda, Mayda. Bu son ikisi ikizdi, fakat ayrı yumurtalardan olduklarından ne vücutça ve ne de karakterce birbirlerine benzerlerdi. Biri daha çok anası, diğeri daha çok babası. Çalışanlar yalnız bu üç kızdı evde. Baba İhmalyan Lübnan demiryollarını işleten bir Fransız şirketinde memurmuş. Tekaüde çıkmıştı. Anaları çalışmazdı. Ayrıca ana İhmalyan'ın evlenmeyen kız kardeşi de onlarla beraber yaşardı. O da ev işleriyle uğraşırdı. Yani hepsi beraber altı kişiydiler. Büyük kızları Bercuhi bir müessesede katibeydi. Ayda bir Fransız hastanesinde mali ve idari işlere bakardı. Müdire gibi bir şey. May da bir Ermeni okulunda Fransızca öğretmeniydi. Bu ailenin mali vaziyeti iyiydi. İyi yerde, büyük bir evde kirayla otururlardı. Çok misafirperverlerdi de. Evlerinde misafir hiç eksik olmazdı. Sevilen ve sayılan bir aileydi. Jak ve ben çok zaman onlara yemeğe davetliydik.

Bu ilk 10-15 gün içinde birçok defa Jak'ın daha birçok akrabasına davet edildik. Yani büyükbabada kaldığımız bu 10-15 günlük zaman zarfında misafircilik oynadık. Büyükbabanın üstüne tamamen yük değildik ama benim gibi bir yabancı söz konusu olunca çok uzun bir misafirlikti bu.

İşte böyle düşündüğüm ve bu düşüncemi Jak'a söylediğimin ertesi günü Keğam geldi ve "Hayk biraz da bizde kal. Artık biz birbirimize herhalde başkalarından daha yakınız. Bende misafir kalman daha çok yakışık alır," dedi.

Bugüne kadar bilmiyorum Jak mı Keğam'a bir şeyler çıtlatmıştı, yoksa Keğam kendiliğinden mi düşünmüş ve bu teklifi yapmıştı. Bu teklifi memnuniyetle kabul ettim ve sevindim. Keğam ne de olsa İstanbulluydu ve komünistti. Sonra her ikimiz için de yabancı olan bu memlekette birbirimizle iyi dost olmuştuk. Ayrıca hayatta o da çok çekmişti. Yani her bakımdan birbirimizi daha iyi anlardık. Ve ben onlarda daha az yabancı hissederdim kendimi. Onların oturma odasındaki divanda yatacaktım. Büyükbabanın elini öptüm. Kendisine ve evlatlığı Mari'ye çok çok teşekkür ettim. Böylece büyükbabanın evinden ayrıldım ve Keğam'ın evine geldim.

Benim ayağım uğurlu gelmiş olacak, kısa bir zaman sonra Keğam bir Ermeni ilkokulunda hocalık buldu. Ayda 80 lira alacaktı. Ödediği ev kirası ise ayda 85 liraydı. Bu parayla hangi hoca yaşayabilir anlaşılamaz. Birini düşünelim ki kimsesi yok, tek başına. 80 lirayla gene de yaşayamaz. Tek bir odanın aylık kirası 30 liranın üstündeydi bu memlekette.

Jak da bir iş bulmuştu. Şehrin dışında bir mobilya fabrikasında desinatörlük yapacaktı. Patron, "Şimdiden vereceğim parayı konuşamam. Evvela biraz bende çalışmalı, işi öğrenmelisin. Bu bir ay öğrenme devrin, sana bir şey ödemem, unutma ki iyi, geçerli bir sanat öğreneceksin. Bir ay çalış, işini görelim. İlerisi için ay sonunda konuşuruz," demiş. Jak boş durmaktansa, boşa çalışmak daha iyidir sözüne uyarak kabul etmiş. İşyeri uzak, iki defa tramvay değiştirmek gerek. Tramvay pahalı değil, 5 kuruş, 5 kuruş ama eğer o da yoksa? Jak yalnız mesafesi uzun olan tramvaya biniyor. 5 kuruşu tasarruf etmek için kalan yolu yürüyormuş (O zamanlar 1 Türk lirasıyla 1 Lübnan lirasının değeri aynıydı).

Doğrusu, Keğam'ın da Jak'ın da kısmetleri açılmış yağlı işler bulmuşlardı! Nazar değmesin.

Ben de bir iş aramalıydım. Duyduğuma göre Ermeni verem sanatoryumunda doktora ihtiyaç vardı. Hiçbir Lübnanlı veya Suriyeli doktor veremliler arasında çalışmak istemiyordu. Hepsi de zengin aileye mensuptu ve iyi kazanıyorlardı. Yine duyduğuma göre, bir doktorun muayenehanesine gidersen 5 lira alırmış (Büyük isim yapanlar tabii çok daha fazla...), doktor senin evine gelirse 10 lira. Eğer akşam saat sekizden sonra senin evine gelirse 50 lira bir muayene... Öyle ya, niye olmasın? Lübnan'da Ermeni okullarını daha birinci sınıftan itibaren paralı. Fransızların, Cizvitlerin okulları daha da pahalı. Üniversitede tıp tahsili ise, mesela Amerikan Üniversitesi'nde bir talebenin ayda ödediği para bir işçinin aylığının çok üstünde. Fransız Üniversitesi biraz daha ucuz. Lübnan'ın kendi üniversitesinde ise tıp fakültesi yok.

Yeni doktor evvela senelerce ödediği parayı çıkaracak. Böylece çıkarıyor da. Sonra aileleri zaten zengin, paraya ihtiyaçları yok.

Bu sebeple konkurens de yok doktorlar arasında. Yabancı doktoru da konkurensin dışında bırakmışlar kanunlarla. Hattızatında Lübnanlıların çoğu doktorluğu ismi için, şerefi için öğrenmiş. Böyle bir adam da dağ başına gider mi? Hem de veremliler arasına. Olacak şey değil. Muhacir doktorlar ne iş için duruyorlar? İş mi istiyorlar? Gitsinler verem sanatoryumlarında çalışsınlar. Lübnan'a zaten Ortaşark'ın İsviçresi denirdi.

Buna böylece alışılageldiğinden anlaşılan Ermeni sanatoryumu da yüksek maaş vermiyordu. Mıgırdiçyan, başhekim olarak (Lübnanlı) yalnız haftada iki gün birkaç saat için, daha çok da ameliyatlar için gidiyormuş. Sanatoryumda devamlı kalan doktor yalnız bir kişiymiş o da Filistinli bir Ermeni muhacir. Yine sorup soruşturup öğrendiğime göre, ikâmet kâğıdım çıksa bile yine kendi başıma doktorluk yapamazmışım. Doktorluk için hususi müsaade lazımmış. Onu da Lübnan'da ihtiyaç olup da mevcut olmayan ihtisas sahiplerine verirlermiş. Benim hiçbir ihtisasım yoktu. Veya verem sanatoryumlarında olduğu gibi; doktora ihtiyaç olduğu halde doktor bulamayan hastaneler böyle bir müsaade çıkartabilirlermiş kendilerinde çalışanlara. Böyle olunca da verilen maaş gayet düşükmüş. Fırsattan istifade. Öyle ki ikâmet kâğıdım da çıksa doktor olarak bir hastanede veya Ermeni sanatoryumunda hemen çalışamayacakmışım. Bunları öğrenince ilk iş olarak Mıgırdiçyan'la konuşmaya karar verdim. Beyrut'ta hususi muayenehanesi vardı. Oraya gittim. Bekleme odası hastalarla doluydu. Bir köşedeki masada kâtip mi, hastabakıcı mı beyaz gömlekli bir kadın oturuyordu. Yanına yaklaştım. İstanbullu bir doktor olduğumu, hasta olmadığımı, şahsi bir mesele üzerine Mıgırdiçyan'la konuşmak istediğimi söyledim. "Bir dakika bekleyin, isteğinizi kendisine bildireyim," dedi. Doktorun kapısını vurdu ve içeri girdi. Biraz sonra dışarı çıkınca, "Buyrun, girebilirsiniz," dedi. Hastalar sıra beklemediğim için bana ters ters bakıyorlardı. İçerden hasta dışarı çıkmadığına göre, hastanın yanında benim şahsi meselemi nasıl konuşabilirim diye düşündüm. Madem girsin demiş girmeliydim. Kapıyı vurdum, içeriden bir ses geldi. Manasını da, İngilizce mi yoksa Ermenice miydi onu da anlamadım ama girdim. İçerde hasta masta yoktu. Demek muayeneye daha başlamamış. Niye? Bekleme odası dopdolu diye düşündüm.

Mıgırdiçyan elinde gazete koltuğa oturmuş, ayaklarını da masanın üstüne uzatmış gazete okuyordu. Ben bu vaziyeti görünce şaşırdım, kapının arkasında durdum, buyur etmesini bekledim. O da bunu anlamış olacak ki gazetesini bir kenara bıraktı, ayaklarını masadan indirdi, beni karşısındaki hastalar için konulan sandalyeye buyur etti ve kendisinden ne istediğimi sordu. Geldiğime pişman olmuştum, ama madem bir defa başladım, başladığım işi bitirmeliydim. Söze şöyle başladım: Adım Hayk Açıkgözyan. Doktorum. Türkiye'de askerlik yapmamak için Lübnan'a pasaportsuz, kaçak olarak geldim. Burada kalabilme ve çalışabilmem için Ermeni kilisesinden icap eden kâğıdı çıkardım ve muhtar vasıtası ile polise gönderdim. Muameleci muhtar en geç iki hafta içinde gereken müsaadeyi veren kâğıdın elime geçeceğini söyledi. İki hafta çoktan bittiği halde maalesef bugüne kadar kâğıt elime geçmedi. Şimdilik bir tanıdığımın yanında kalıyorum. Dostuma yük olmamak için kâğıdım çıkana kadar sanatoryumda hiç aylık istemeden sırf orada yemeğe ve yatmaya karşılık parasız çalışmaya razıyım. Bu devrede, beni ve işimi yakından görüp tanıma imkânınız olacak. Kâğıdım çıktıktan sonra eğer benden ve işimden memnun kalırsanız ve beni sanatoryumda doktor olarak çalıştırmak isterseniz o zaman şartlarımız, hak ve vazifelerim üzerinde konuşabiliriz. Bir meslektaş olarak durumumu kavrayıp hastanenin de menfaatine olan bu teklifimi bir an evvel yerine getireceğinize inanıyorum ve bu hususta rica ediyorum dedim. Evvvela gururla beni yukardan aşağıya bir süzdü Mıgırdiçyan... Sonra İngilizce bilip bilmediğimi sordu. Bilmiyorum dedim. "Bizim hastanede kullanılan yazılı dil İngilizcedir. Çok zaman konuşma dili de..." dedi. Öğrenmeye çalışırım, dedim. "Arapça da bilmiyorsun tabii?" Evet, bilmiyorum. "Fakat bizim Arap hastalarımız da var," dedi. "Bundan evvel herhangi bir hastanede, tıbbın herhangi bir hususi kolunda çalıştınız mı?" diye sordu. Onu da hayır diye cevaplandırdım. "Burada kalabilme ve çalışabilme kâğıdının hâlâ çıkmadığını söylüyorsunuz." Evet, öyle. "Bu şartlarda bizim sizi çalıştırmaya hakkımız yoktur. Kâğıdınız çıktıktan sonra da ancak hususi bir müsaadeyle sizi çalıştırabiliriz," dedi. Öyle sanıyorum ki, hastane, ihtiyacımız var diye müracaat ederse çalışma müsaadesini alabilir dedim. "Tabii tabii, hastane bunu temin edebilir. Ama sizin

evvela Lübnan'da kalabilme müsaadesini çıkartmanız, ondan sonra bize müracaat etmeniz gerekir," dedi. Ama ben müracaat etmiştim. Bu bakımdan kaçak değilim. Bana bir cevap gelinceye kadar beklemeye hakkım var. Ermeni olduğuma göre bu cevabın menfi olmasına imkân yok. Uzatabilirler; belki de benden para yemek istiyorlar. Benim yedirecek ne param var ne de böyle bir şey yapmaya ihtiyacım... Kanun benden taraf. Doktorluğuma gelince yine Lübnan kanunlarına göre Türkiye diploması burada geçerlidir. Yeniden kollokyum vermeme de lüzum yoktur. Doktorluk için hususi müsaade Lübnanlı doktorlarla konkurensi önlemek için konmuştur zannıma göre. Mesela Fransa'da, İngiltere'de, İtalya'da olduğu gibi. Ben çalışmama karşılık (ikâmet kâğıdı çıkana kadar) para istemiyorum. Böyle olunca konkurens diye bir şey mevzubahis değildir. Mesela Fransa'da da hususi müsaade almadan parayla doktor olarak yabancılar çalışamaz ama para almamak şartıyla çalışabilirler dedim.

"Bu hususlara karışmak benim işim değil. Benim vazifem yalnız hastaları tedavi etmektir. Hastanenin, ekserisi tıp profesörlerinden oluşan bir idare heyeti vardır. Bu onun işidir. Ben de o idare heyetinde üyeyim. Ben yalnız fikrimi söyleyebilirim orada. Ama karar ekseriyetle alınır," dedi Mıgırdiçyan... Ve bir jestle cebinden 100 lira çıkardı. Bana uzattı, "Buyurun ihtiyacınızı karşılayın," dedi. Teşekkür ederim, ben sizden para istemeye değil iş istemeye geldim dedim. Ve ilave ettim: Madem her şey polisten çıkacak kâğıda bağlanıyor, hastane idaresi aynı zamanda hem burada kalma ve hem de Azuniyeh'de çalışma müsaadesini beraberce, aynı zamanda isteyemez mi? "İdare heyetinin bu işe karışacağını sanmıyorum. Gene de siz bana adresinizi verin, ben konuşmamızı idare heyetine getiririm. Hakkınızda alınan kararı mektupla idare heyeti size bildirir", dedi. Ben de Keğam'ın adresini verdim, beni kabul ettiği için teşekkür ettim ve çıktım.

Dışarı çıkınca, bu ne biçim doktor, hastaları dışarda saatlerce, hem çoğu da ayakta beklerken kendisi içerde gazete okuyor. Onları biriktirip koyun sürüsü gibi görmek istiyor. Doktor mu yoksa celep mi diye düşündüm. Eve geri giderken ister istemez gelecekteki şefimi, gördüklerimi, konuştuklarımızı bir daha gözümün önünden, kafamdan geçirdim. Bedbinliğe kapıldım. Hudut köylüleri bana

çok daha candan yardım etmişlerdi hem de riske girerek.

Eğer idare heyetindekiler de aynı karakterde insanlarsa kasten beni hemen hastaneye almayacaklar, burnumun sürtmesini bekleyecekler, ondan sonra da, doktora ihtiyaçları olduğuna göre, çok az bir para karşılığında lütfen beni verem sanatoryumunda çalıştıracaklardı. Bu taktiğin adı da hastanenin menfaati olacaktı. Şu hastanenin menfaatini biraz da kendi keselerinden düşünseler.

O halde ben bir an evvel bir kazanç yolu bulmalıydım. Hastanede parasız bile çalıştırmak istemiyorlardı, daha doğrusu Mıgırdiçyan istemiyordu. Evvela sürünmeliydim. Böylece idare heyeti daha az para öder. Mıgırdiçyan da daha kolay ağalık taslardı işe başlarsam. Niyeti beni tutmak, yardım etmek değil beni köpekleştirmekti. Bende doğan ilk intiba böyleydi.

Talebeliğimde yaptığım gibi belki burada da iğne ve pansuman yapabilirdim. Bunun için çok insan, bilhassa da bana hasta gönderecek çok doktor tanımam gerekirdi. Benimse burada tek bir tanıdığım doktor yoktu. Bu konu etrafında daha etraflı düşünmeliydim.

Vartan mektubumu alınca hem karımın mektubunu postalamış hem de bize bir mektup yazmış ve içine de 25 dolar koymuştu. Bu parayı ben ve Jak aramızda paylaşacakmışız. Bana düşen parayla iğne ve pansuman yapmak için gerekli küçük aletleri aldım. İşe sıfırdan başlamam gerekiyordu, ama başlamalıydım. Şimdilik başka imkânım yoktu. Bütün tanıdıklara şimdilik geçimimi sağlamak için iğne ve pansuman yapmaya karar verdiğimi, hem de başkalarından çok daha ucuza, hastanın ayağına gitmek şartıyla ne çeşit iğne ve pansuman olursa olsun 25 kuruş alacağımı, bunu bütün tanıdıklarına söylemelerini, onların da başkalarına yaymalarını, eğer birinin ihtiyacı olursa Keğam'ın adresini vermelerini rica ettim. Bu paranın neye karşılık olduğunu göstermek için bir-iki numune vereyim: Dükkândan alınan bir küçük şişe limonata 35 kuruş. Herhangi bir kahvede içilen bir fincan kahve de 35 kuruştu. Bunlara bakarak

portakal ve muz ucuzdu. Her ikisinin kilosu da 30 kuruştu. En pahalı meyve kirazdı. Onun kilosu 2 liraydı.

Bu ara vuku bulan bir hadise biraz daha fazla tanınmama yardım etti. Baba İhmalyan hastalandı, sarılık oldu. Ben evlerine gittiğimde turuncuya vuran rengine ve diğer arazlara bakarak bunun adi bir sarılık olmadığını, bunun Weil hastalığı olduğunu, bu hastalığa umumiyetle Japonya'da çok rastlandığını, sari olduğunu ve Beyrut da bir liman şehri olduğuna göre Lübnan'a Japonya'dan gelen gemiler ve gemicilerle gelmiş olabileceğini, çünkü Avrupa'da da tek tük büyük liman şehirlerinde rastlandığını söyledim. Kızı Ayda Fransız hastanesinde baş kâtibe olduğundan ve hastanenin bütün mali işlerini idare ettiğinden isim yapmış doktorların çoğunu tanıyordu. Mali durumları iyiydi. Bu doktorlar "sarılık" demiş çıkmışlardı. Türkiye'den gelen bir Ermeni doktor Weil olduğunu söylüyor, böyle bir şey olabilir mi diye sormuşlar. Onlar da gülmüş geçmişler. Aradan zaman geçtikçe adamın sarılığı daha koyu turuncu bir renk aldı. Yeni yeni tahliller yapıldı ve görüldü ki benim dediğim gibi bu adi bir sarılık değil Weil idi. Bunun üzerine adım Lübnan'ın birçok doktorları ve de doktor olmayan aileleri arasında duyuldu. Adım karaciğer mütehassısı şeklinde yayıldı. Benim hiçbir ihtisasım olmadığı gibi karaciğer hastalıkları mütehassısı da değildim. Daha doğrusu diplomam varsa da o güne kadar doktor olarak hiç çalışmamıştım. Beyrut'ta Ermeniler birbirleriyle sıkı temas halindedirler. Biri bir şey dedi mi doğru veya yanlış kısa zamanda yayılıyor. O kadar ki, biri röntgen mütehassısı, diğeri dişçi olan iki tanınmış doktor kendi aileleri içindeki ağır karaciğer hastaları için beni konsültasyona çağırdılar. Hastaların her ikisi de karaciğer sirozuydu. O zaman için yapılacak fazla bir şey yoktu. İcap edenler yapılıyordu. Benim ayrıca bir yardımım dokunamazdı. Tabii doktor doktordan para almadığı için bana para teklif edemediler. Vermeye kalksalar da ben almazdım. Ama bu olaylar tanınmama, adımın duyulmasına yardım etti.

Karımdan ilk mektubu aldım. Bilhassa üç haber üzerinde duruyordu. Birinci haber: Bizi kaçıranların benden aldıkları mektup, müşterek tanıdık vasıtasıyla karımın eline geçince; "Bu zorla alınmış bir mektup. Kocamı ve arkadaşlarını belki de öldürmüş

bu adamlar. Parayı verme," demiş karım ve ağlaya ağlaya müşterek dosta imzanın nereye atılacağına dair tespit olunan parolayı anlatmış. "İmza solda olmalıydı. Hem görmüyor musun damlaları? Bunlar gözyaşları. Kimbilir zorla imzalatmak için ne terör yapmışlar ve sonra da kimbilir nerede ve nasıl öldürmüşlerdir," demiş. Velhasıl Paris üzerinden mektubum gidene kadar parayı vermemişler ve fena günler yaşamışlar. Ama gene de konuştuğumuz gibi karakola gitmiş, Bursa'ya gittiğimi ve daha dönmediğimi söylemiş. Fransa'dan giden mektup bizim hayatta ve Beyrut'ta olduğumuzu gösterince deli gibi sevinmişler, hemen oğlanları bulmuşlar, durumu ve sebebini izah etmişler, af dilemişler ve parayı vermişler.

Sonra da karım yine anlaştığımız gibi mahallenin polis karakoluna gitmiş mektubumu göstermiş, okumuşlar. Polisler, "Senin için de iyi olmuş kurtulmuşsun. Alçak komünistten koca olur mu!" demiş polisler, mektubu vesika olarak tutmak isteyince; karım, "Rica ederim fotokopisini alın, orijinalini bana verin. Boşanacağım. Bu mektup boşanmamı belki de kolaylaştırır," demiş. Peki, "İki gün sonra gel mektubu geri al," demişler. İki gün sonra gidince mektubu geri vermişler. Ve karıma her iki defasında da çok iyi muamele etmişler.

İkinci haber: Bana bir miktar para göndermiş bir tüccar vasıtasıyla. Falanca adresteki falanca tüccardan bir hafta sonra gidip bu parayı almalıymışım. Fazla gönderememiş, çünkü elime geçip geçmeyeceğini bilmiyormuş. Parayı alırsam hemen yazmalıymışım, o zaman daha fazla gönderebilirmiş.

Üçüncü haber, benim için çok acı bir haberdi. Babam benim kaçtığımı duyunca yatağa düşmüş ve bir hafta sonra da ölmüş.

Bana göre bu da gösteriyor ki onu yaşatan ümitmiş. Bir gün yanına gideceğim veya onları yanıma alacağım, ele avuç açmaktan, iane ile yaşamaktan kurtulacaklar. O günü gördükten sonra babam artık rahat ölebilirdi. Gözü arkada kalmazdı. Benim kaçmamla beraber bütün ümitleri suya düşmüş. Bu hayat böyle devam edecek ve beni de bir daha göremeyecek olduktan sonra artık yaşamanın manası kalmamış onun için ve ölmüş.

Bu çok acı benim için. Açıkça söylemek gerekirse babamı ben öldürmüştüm kaçmakla. Peki, yaşarken ne yaptım? Onun yükünü

azaltmak için en ufak bir yardım yapmış mıydım? Ne madden, ne de manen hiçbir şey yapamamıştım. Kendim iyi yaşayıp da ondan paramı, malımı mı esirgemiştim? Hayır. Ben kendimi bir davaya, bana göre aileden, ana ve babadan daha büyük, insanlığın kurtuluşu davasına vermiş, ailem orada sürünürken ben de İstanbul'da bin bir çile çekmiştim hep o büyük dava uğruna. Peki, bir şey olabilmiş miydim o yolda? Böyle bir isteğim hiçbir zaman olmadı. Peki, bu uğurda bir şey yapabilmiş miydim? Bir şey yapabildiğimi de sanmıyorum. Bir şey olabilmek de, bir şeyler yapabilmek de şartlara bağlı. Dış şartlar, iç şartlar, memleket şartları hep aleyhimize çalıştı. Diğer yandan biz de hem teşkilat olarak, hem de tek tek şahıslar olarak, bu kudsi, bu insani ve tarihî büyük davanın, büyük olduğu kadar da güç davanın altından çıkacak ne kâfi bilgiye, ne kâfi tecrübeye ve ne de lazım olan maddi ve manevi imkânlara kâfi derecede sahip değildik. Okuyarak çok şey öğrenilir, tabii eğer imkânı olursa. Biz geri kalmış bir memleketin evlatları olarak bu imkâna kâfi derecede sahip değildik. Sonra her şey okuyarak öğrenilmez. Bizzat kavganın içinden geçmek, kavga içinde tecrübelenmek de gerek. Bu ara tabii ki birçokları yanacak, ama yana yana tecrübelenecek yananlar ve hem de yananla beraber olanlar. Büyük üstat Nâzım ne güzel demiş: "Ben yanmazsam, sen yanmazsan, nasıl çıkar karanlıklar aydınlığa." Bu dava o kadar büyük bir davadır ki, ne yaparsan onun büyüklüğü yanında bir damla gibi kalır. Mühim olan o davada senin de payın olmasıdır. Şunu alnım açık olarak söyleyebilirim: O büyük davada benim de payım oldu. Hem de şerefli bir pay. Ne mutlu bana ki en zor şartlar içinde ve en ağır terörler altında dahi hiçbir yoldaşımı ele vermedim. Yalnız burjuvanın değil kimsenin köpeği olmadım, kimseye dalkavukluk yapmadım. Dava içinde hiçbir zaman bir mevki edinmek için ceht sarf etmedim. En mühimi de her şeyimi davaya verdim, fakat davadan hiçbir zaman kendim için bir menfaat beklemedim. Alnım açık dövüştüm, alnım açık yaşadım. Bu arada çok çekmişim onun kıymeti yok. Nasıl kıymeti yok? Var, hem de çok. Bir ideal için çekmek de insani bir şey. İnsanı daha iyi insan eden bir şey. Her şeye rağmen insanlığını kaybetmemişsen, yolundan sapmamışsan iftihar kaynağı.

Baba, daha genç yaşımda kiliseye gitmemeyi bana sen öğrettin. İnsanları, bilhassa zayıfları sevmeyi de, egoist olmamayı, varını yoksullarla paylaşmayı da... Kin beslememeyi, küçük çıkarların peşinden koşmamayı senden öğrendim. Benim yaptığım, senden öğrendiklerimi daha da geliştirmek, böylece de insanı ön plana alan büyük ideale bağlanmak oldu.

Baba, eğer hayatım böyle geçmeseydi, hayatımı kendim için yaşasaydım, bugün senin ölüm haberini duyduğumda kendimi çok daha küçük, çok daha şerefsiz hissedecektim. Ama gene de her şeye rağmen sana yardım etmeyi çok isterdim ve sen buna hem muhtaçtın, hem de layık. Ne var ki iki karpuzu bir koltuğa sığdıramadım. Daha doğru bir deyimle iki fonksiyonu, bu iki ödevi aynı Hayk'ta birleştiremedim. Büyük ödevin arkasından koştum. Hem öyle bir koştum ki sana karşı his ve duygularım bakımından değilse de; maddi bakımdan, pratikte senden uzaklaştım. O kadar uzaklaştım ki ölümünde bile yanında bulunmak imkânım olmadı. Beni affet. Hem ben buna layıkım, hem de sen bunu yapacak kadar büyüksün. Nur içinde yat.

Biz ortaşarklı, geri kalmış memleketler gençliği büyük yabancı dilleri bilmediğimiz veya iyi bilmediğimizden, bilsek de lazım olan kitapları elimize geçirme imkânımız olmadığından, eline geçirme imkânı olanın da çeşit çeşit sosyal, ekonomik ve politik kitapların varlığından haberi olmadığından, vs., bilgilerimiz ya kulaktan dolmadır ya da birkaç broşürden ya da yalan yanlış çevirmenlerden öğrenilmiştir. Veya uzun senelerin tecrübeleri neticesi bulgularımızdır. Ve bizler bu üç paralık bilgilerle etrafımızın bilgisizliği içinde kendimizi allame sanırız.

Avrupa'ya gelince gördüm ki, o kulaktan dolma veya üç beş broşür ve kitaptan öğrenilme üç beş kelimelik bilgiler üzerine cilt cilt kitaplar ve ayrıca o kitaplar üzerine yapılmış leyhte ve aleyhte eleştirici cilt cilt çalışmalar var. Sonra o tecrübelerimizle bulduğumuz, kendimize ait hususi fikirler sandığımız konular Avrupa'da çoktan görülmüş, bulunmuş, onların çeşitli yanları hakkında çeşitli kitaplar çıkmıştır. Geri kalmış bir ülkenin entelektüeli ne kadar akıllı olsa, ne kadar şahsi imkânları da olsa, bilhassa sosyal, ekonomik ve politik bilgi edinebilme bakımından imkânları, Avrupa ve Ameri-

ka'nın, gelişmiş ülkelerin entelektüellerinin imkânları yanında hemen hemen bir hiçtir. Bizim varlığını yeni, henüz sezdiğimiz konular oralarda çoktan geniş münakaşa konusudur. O konular üzerine cilt cilt kitaplar vardır. Geri kalmış bir ülkenin entelektüelinin en büyük talihsizliği bir de buradan gelirdi bizim zamanımızda.

Bir hafta sonra karımın gönderdiği parayı almak için verdiği adrese gittim. Bir ticarethaneydi. "Evet, ben de böyle bir mektup aldım. Maalesef bu parayı size veremeyeceğim. Onların benden alacakları yok. Bundan böyle İstanbul'la iş yapmaya da niyetim yok. Eğer bu parayı şimdi size ödersem ben nasıl geri alırım? Bu durumu zaten dün kendilerine bildirdim," dedi.

Böylece gönderilen para elime geçmedi. Aramızda geçen konuşmayı karıma bildirdim bir mektupla.

Daha sonra karım başka bir tüccar vasıtasıyla bir daha denemiş. Yine bana parayı alacağım adresi göndermişti. Bu tüccardan da parayı alamadım. Bu paralar yanmamış. Her ikisini de karım geri alabilmiş. Bu da bir kazançtı. Nasrettin Hoca'nın eşeğini kaybedip sonradan bulması gibi.

Bu ara Jak sokakta 50 lira bulmuş. Senin daha çok ihtiyacın var dedi getirip bana verdi. Ben hiç olmazsa paylaşalım dedimse de razı olmadı. Bu paranın bir kısmıyla bir buket çiçek (ki orada çok ucuzdu), biraz yiyecek bir şeyler aldım eve getirdim. Keğam'ın anası niye böyle bir şey yaptın diye darıldı. Ayrıca Keğam işten gelince ona da anlatmış. Keğam beni bir kenara çekti: "Hayk, sen benim misafirimsin. Bir daha eve bir şeyler alıp getirme. Hem beni, hem de annemi kırmış olursun," dedi. Bu parayı Jak'ın sokakta bulduğunu ve bana verdiğini, havadan gelmiş bir para ile yapılmış olduğunu söyledimse de fayda etmedi. Bir daha yapmayacağım hakkında benden söz aldı Keğam.

Ben hâlâ Keğam'da, Jak da büyükbabanın evinde kalıyorduk. Keğam'ın anası Türkiye'den sınıf arkadaşını bulmuştu. Sık sık buluşuyorlardı. Bu Ermeni kadının kızı, Beyrut'un askerî kumandanı Lahut'la evliydi. Kadın da kızı ve damadıyla beraber yaşıyordu. Evleri İhmalyanlar'ın evlerinin karşısındaydı. Bir gün, "Sizin misafir gelsin benim damatla konuşsun. Madem misafirini çok övüyorsun o bir defada onu Lübnan vatandaşı yapar," demiş ve ertesi akşam benim kendilerine gitmemi söylemiş. Eve dönünce Keğam'ın anası bu haberi bana müjdeledi. Ertesi akşam Keğam'la beraber Lahutlar'a gittik (O bundan evvel de bu eve gelmişmiş). Lahut beni odasında kabul etti. Kayınvalidesinin durumu kendisine anlattığını söyledi ve "Burası Lübnan, burada para ile olmayacak hiçbir şey yoktur. Ancak böyle bir işe karışmak benim mevkimle bağdaşmaz. Bu işleri yapan adamlar vardır. Sorup soruşturup onları bulmanız ve muayyen bir miktar para mukabilinde yaptırmanız gerekir. Bu sahada maalesef size yardım edemem" dedi. Ve bu ümit de böylece bir sabun köpüğü gibi söndü.

Aradan iki aydan fazla zaman geçmiş, hâlâ ikâmet kâğıtlarımız elimize geçmemişti. Muhtar Haytayan, "Beni atlatıyorlar. Niye, ben de bilmiyorum. Son zamanlarda bu işi yapan polis müdürünün benimle arası bozulmuştu. Benden para yiyemez. Rüşvet alabileceği birini bulmanız gerekir. Hattızatında bu iş için rüşvet gerekmezdi bugüne kadar. Ne oldu? Bu işin altında neler yatıyor? Ben de bilmiyorum," dedi. Bana bu işi yapacak olan polis müdürünün adını söyledi. Ben de yakın tanıdıklarıma bu adamın adını verdim ve bu müdürü tanıyan birini biliyorlar mı diye sormalarını rica ettim.

Bu aralar tehlikeli zamanlardı. Faşist partisi mi kapatılmıştı ne idi şimdi iyi hatırlamıyorum, sabotajlar oluyormuş. Merkezde polis sık sık yol ağızlarını, köşe başlarını tutuyor, hüviyet soruyordu.

Bizimse tanımlık kâğıdımız hâlâ çıkmamıştı. Yakalansam doğru polise götürülecektim. Türkiye'ye geri verilmesem bile, kimbilir polis karakolunda kaç gün geceleyecektim. Kıçımız çingilli olduğundan herhangi bir sebebiyet vermemek, polise düşmek istemiyorduk. Ermeni sanatoryumu meselesi hakkında da hiçbir cevap çıkmamıştı. Teşhisim doğruydu. Burnumu sürtmek istiyorlardı.

Bir akşam ünlü merkeze yakın bir yerdeydim, baktım yine bütün yol ağızlarını polisler tutmuş, geçenden hüviyet soruyorlar. Sağa saptım polis, sola saptım polis. Keğam'ın evine giden bütün yollar merkezden tutulmuştu. İster istemez Yarımyan'a gittim. Onun evi merkeze yakındı ve polis kordonunun dışında kalıyordu. Yarımyan'ın bir tek odası ve bir de mutfağı vardı. Ona durumu anlattım. "Gel seni çok arkalardan götüreyim," dedi. Ben lüzum yok dedim ve eğer sizin mutfakta sandalyede geceyi geçirmek istesem sizi rahatsız etmiş olur muyum diye sordum. "Ne münasebet! Ama niye bütün geceyi sandalyede geçireceksin? Sen de bizim odaya gel," dediler. Bu olabilecek şey değildi. Oda dediği küçücük bir yerdi. Kendisi, karısı ve kızı hep beraber orada aynı yatakta yatıyorlardı. Benim de aralarına karışmam imkânsızdı. Henüz o derece samimiyetimiz yoktu. Yalnız senden bir ricam var. Keğamlar'a kadar git ve durumu, geceyi sende geçireceğimi söyle, merak etmesinler, dedim. "Peki" dedi, hemen gitti. Hakikaten iyi bir insandı. O geceyi onların mutfağında, sandalyede uyuklayarak geçirmiştim.

Ben artık tek tük iğne işi bulmuştum. Ama bu beni geçindirmez, ev kirama dahi yetmezdi eğer Keğam'ın evini terk etmek istesem... Zaman ilerlemiş, Beyrut'un kışı bitmişti. Yağmurlar çok seyrekleşmiş, havalar da iyice ısınmıştı, marta girmiştik. İki aydan fazladır Keğamlar'da kalıyordum.

Jak mobilya fabrikasında çalışmaktan vazgeçmişti. Patron parasız bir ay daha çalışması gerektiğini söylemiş, o da işi bırakmıştı. Fırça, yağlı boya, palet filan almıştı. Çocuk karyolalarının baş tarafına renkli yağlıboya resimler, en çok da mikimauslar çiziyordu. Ve her bir resme 1 lira alıyordu. Bu iş iyi yürüdü. Orada çocuk karyolaları sactandı, beyaza boyanmıştı ve çok çıplaktı. Başucuna renkli bir mikimaus kondurdun mu karyolanın görünüşü birdenbire değişiveriyordu. Aileler de 1 lira fazla verip böyle bir karyola

satın almayı tercih ediyordu. Bu yüzden Jak'ın resimli karyolaları daha kolay satılıyordu.

Bir gün Keğam bana, "Hayk gel dışarı çıkalım, seninle konuşacağım var," dedi. Mesele şuymuş. Annesinin okul arkadaşı kadın, yani Beyrut askerî kumandanının kaynanası benim komünist olduğumu duymuş. Hemen Keğam'ın anasına gelmiş, "Aman kardeşim, senin misafir komünistmiş. Onu evinden at, yoksa bir tanecik oğlunun başı belaya girer. Hem bu kadar uzun misafirlik olur mu?" demiş. Kadının dediklerinin hepsi doğruydu. Lübnan pro-Amerikan bir memleketti. Komünist partisi yasaktı. O sıralarda da Kore harbi çıkmıştı ve Lübnan komünistleri her gün Kore harbine karşı Amerikan aleyhtarı gösteriler yapıyor, polis ateş açıyor, her gün birkaç kişi yaralanıyordu. Lübnan'da, bilhassa da üst tabakalarda müthiş bir komünizm aleyhtarlığı havası esiyordu. Bunları duyan Keğam'ın anası korkmuş ve zavallı kadının uykusu kaçmış. Oğluna durumu açmış. "Hayk iyi çocuk, seviyorum, ama sen oğlumsun, sana zarar gelmesini istemem. Ana olarak seni korumak benim vazifem. Bunun için Hayk bizim evden gitmeli," demiş. Keğam'a, anasının tamamen haklı olduğunu, komünist olmasam bile haklı olduğunu, bu kadar uzun misafirlik olamayacağını ve yarın evi terk edeceğimi, bunun için de ne kendisine ve ne de annesine karşı ufak bir kırgınlık duymaya hakkım olduğunu, tam tersine kendilerine çok minnettar olduğumu ve öyle kalacağımı söyledim.

Ertesi sabah Zaven Biberyan'ı buldum. Durumum böyle böyle. Bir oda bulana kadar sende kalabilir miyim diye sordum. Verdiği cevap şu oldu: "Sen kendiliğinden niye çıkıyorsun? Kovsunlar. Sokakta kalırsan o zaman alırım." Yani Zaven'in beni odasına alması için evvela resmen kovulmam gerekiyordu. Bu saçma fikre verilecek bir cevap yoktu.

Jak'ı buldum. Ona da durumu anlattım. "Zaten ben de çıkmak istiyorum. Başımızı sokacak ucuz bir oda ararım ben hemen bugün," dedi. Bu işi yapan komisyoncular vardı. Onlara şu fiyatlarda

bir oda istiyorum denirdi. O da eğer bildiği öyle bir oda varsa sana gösterirdi. İki taraf anlaşırlarsa 5 lira alırdı. Ama Jak bir oda bulana kadar ben nerede yatacaktım? Tabii ki artık havalar ısınmıştı. Bana göre sokakta da yatabilirdim. Ama artık az çok tanınmıştım. Bir doktor olarak Beyrut'ta bunu ilk iş olarak yapmamalıydım. Yapamazdım. Düşmanların ekmeğine yağ sürmüş olurdum. Adımı sokak serserisine çıkarırlardı.

İhmalyanlar'a gittim. Onlara da durumu anlattım. Hemen akıllarına bizim kaçmamıza yardım eden köyün gençlerinden biri geldi. Beyrut'ta eczacılık okuyordu. İhmalyanlarda ona ben de rastlamıştım. Ona telefon ettiler, beni birkaç günlüğüne odasına almasını rica ettiler. O da kabul etmiş. Biraz sonra geldi. Vakit de geçmiş, hava kararmaya başlamıştı. İhmalyanlar bana altıma serecek ve üstüme alacak iki battaniye, bir de portatif karyola verdiler. Keğamlardan birkaç parça eşyamı da aldım. Hepsini taksiye koyduk, beraber onun odasına gittik. Gece onda yattım. Sabah kalkınca ev sahibi Müslüman Arap, ben odamı iki kişiye değil, bir kişiye kiraladım diyerek patırtı yaptı. Oğlan erkek çocukmuş. "Öyleyse evinden çıkıyorum!" dedi. Ne de olsa senelerdir Beyrut'ta yaşayan biri. Hemen o gün yeni bir oda buldu ama daha pahalıya. Ve tutarken benim bir de misafirim var, birkaç gün bende kalacak demiş, onlar da razı olmuşlar. Hemen o gün gidip bir kamyon buldu, hem onun eşyasını hem benimkini içine koyup yeni eve taşındık. Bütün bu taşınma paralarını da o ödedi. Öyle ki, ben o köyün adamlarına hakikaten çok şey borçluyum.

Sağ olsunlar.

Biz ucuz ev arıyorduk. Bütün odalar 30 liranın üstündeymiş. Onun için de Jak birçok komisyoncuya gitmeye mecbur kalmış. Nihayet bir komisyoncu aylığı 20 lira olan, merkeze yakın, Arap mahallesinde bahçe içinde bir oda olduğunu söylemiş. Hemen gitmişler. Yan yana yapılmış üç kulübeden birini Jak'a göstermiş komisyoncu. Ev sahibi Jak'ın hemen razı olduğunu görünce 20 değil

28 liraya veririm demiş. Jak 20'den fazla vermem dese adam razı olacak ama ne Jak ve ne de ben pazarlık yapabilecek insanlardan değildik paramız olmamasına rağmen. Jak bir an evvel kafamızı sokacak oda bulabilmek için ona da "Peki" demiş. Hemen ev sahibine 28 lirayı, komisyoncuya da 5 lirayı vermiş. Tabii komisyoncu ev sahibinden de para almıştır, hem de Jak'ın verdiğinden daha fazla.

Eczacılık fakültesi talebesinin evinde üç gün kalmıştım.

Jak ve ben yeni odamıza taşındık. Yeni odamızı anlatayım: Bir bahçenin içinde toprağın üstüne on santimetre kalınlığında beton dökmüşler. Bu betonun üstünde çimentodan yapılmış tuğlalardan örülmüş yan yana üç odanın duvarları yükseltilmiş, damları da saçla kapatılmış. Beton dökülürken biraz geniş tutulmuş. Öyle ki evlerin önünde iki metre genişliğinde uzunlamasına bir de beton yol vardı. Bu yolun üstündeki üç odaya birer tahta kapı. Birer de camsız, tahta kepenkle açılıp kapanan pencere koymuşlardı. Kapıyı ve pencereyi (yani tahta kepengi) kaparsan içerisi gündüz bile kapkaranlık olurdu, elektrik yakmak gerekirdi. Odanın içindeki yegâne medeniyet alameti tepeden sarkan çıplak ampuldü. Bizim oda sonuncusuydu. Tam bizim odaya bitişik ama küçük olduğu için arkada kalmış bir de müşterek susuz alaturka hela vardı. Öyle ki sidik kokusunu çeken en çok bizlerdik. Bahçeye de boruyla su getirilmiş. Borunun ucuna bir musluk takılmıştı. Her üç odada kalanlar sularını buradan kovayla alacaklardı. Yani helada olmadığı gibi, odanın içinde de akar su yoktu. Bu şartlarda bile Jak ve ben kendimize ait kafamızı sokacak bir delik bulduğumuz için memnunduk.

Yine bizim odanın tam karşısına beton yolun öteki tarafına, derme çatma, daha çoğu tenekeden bir müşterek mutfak yapmışlardı. Beyrut mutfaklarda olduğu gibi bacası yoktu. Çamaşır için su mu ısıtılacak, yemek mi pişirilecek bu işlerin hepsi pompalı ve devamlı "fırrr" diye ses çıkaran gaz ocakları üzerinde yapılırdı. Mutfağın içi hem sıcak hem de dar olduğundan bu işler kapıların önündeki beton yol üzerinde, en çok da bizim kapının önünde -aynı zamanda mutfağın kapısının önü olduğu için- olurdu. Lübnan, güneşli, sıcak, güney memleketi. Tavan da teneke. Bilhassa yazın; ki dokuz aydan fazlası yazdır, hem de yağmursuz, bulutsuz- kapıyı pencereyi kapasan sıcaktan boğulursun. Açarsan bir yandan

hela kokusuna karışan yemek, bulaşık kokuları, öbür yandan gaz ocaklarının monoton uğultuları. Velhasıl gündüzleri evde oturmak imkânsızdı. Akşamları da bir başka dert başımıza çıktı. Yanımızdaki odada oturan ailenin erkeğinin adı Abu Stalin'di. Arapça "abu" "baba" demektir. Komşu Arap'ın ilk çocuğu erkek doğmuş. Adını "Stalin" koymuş. Müslüman Araplarda bir ailenin erkek çocuğu doğdu mu artık babası kendi adını atar çocuğun adı neyse onun babası denir. Öyle ki bizim komşu oğluna "Stalin" adı takınca kendi de olmuş "Abu Stalin" yani "Stalin'in babası". Ananın adında bir değişiklik olmaz ama erkek çocuk doğuran analar nargile içebilme hakkını kazanırlar. İşleri bitti mi veya iki iş arasında yorgunluk çıkarma zamanlarında bahçede veya avluda kurulur, gururla, erkek çocuğu olmayanları çatlata çatlata nargile içerler erkek çocuk doğuran analar...

Bizim Abu Stalin, Burç'ta (şehrin merkez meydanı) büyük bir kahvehanede garsondu. Müşteriler bağırır Abu Stalin bir kahve, Abu Stalin bir çay diye. Böylece Stalin adı bütün gün kahvede çınlar. Abu Stalin, küçük Stalin'e bir de Stalin'in elbisesi gibi elbise diktirtmişti. Bayram günleri küçük Arap Stalin, büyük Stalin gibi giyinir, kuşanır, babası da elinden tutar şehre gezmeye çıkarlardı. Abu Stalin'in ikinci çocuğu kız doğmuş. Onun adını da "Lenin" koymuş. Her ne kadar büyük Lenin erkekse de Abu Stalin kızına "Lenin" adı takmış. Takar takar, kız kendinin kim karışır, orası Lübnan.

Stalin 5-6 yaşlarında, Lenin de 3-4 yaşlarındaydı o zamanlar. Stalin'in çişi gelince çükünü çıkarır mutfağın duvarına işerdi. Lenin de onun gibi sidiğini duvara fışkırtmak isterdi ama sidik bacaklarından akardı. Kızar, ağlardı. Bunu gören bizlerde gülmekten kırılırdık. Stalin de Lenin kendisi gibi yapamadığı için sevinirdi.

Bu odaya taşındığımızın üçüncü günüydü. Akşam Abu Stalin elinde bir kâğıt bizim odaya damladı. Kâğıdı bana ve Jak'a göstererek bir şeyler anlatıyordu. Biz Arapça olarak, "Arapça bilmiyoruz," diyorsak da o bildiğini okuyordu. Elindeki kâğıt Kore harbine karşı dağıtılan gizli bir beyannameydi. Bu sebeple yalnız bir şey anlamamakla kalmıyor korkuyorduk da. Daha kimlik kâğıdımız çıkmamıştı. Evvela broşürü okudu. Sonra bir şeyler konuştu. Herhalde

kendine göre izah etti. Sonra da konuştuklarını anlamadığımız, kanaat getirdiğinden midir nedir broşürü bizim yatağın üzerine attı çıktı gitti. O gidince hemen broşürü yaktık. Arapça bilmediğimize göre bir daha gelmez diye düşündük. Kapımız diğerlerinki gibi devamlı, her zaman açık. Ertesi akşam da başka bir broşürle şıp diye damlamasın mı? Arapça bilsek nezaketle kovacağız. Yaka paça tutup dışarı atamayız ya. Yandaki odalardan duyulur, hadise büyür, arzumuzun tam tersi bir netice ortaya çıkabilirdi. Bu olayı bizim Ermeni yoldaşlara anlattık. Onlar da güldüler. Abu Stalin böyle birkaç gece daha geldi, sonra ayağı kesildi. Bizim yoldaşlar mı ona bir şeyler söylediler yoksa bize gelmesini istemediğimizi kendisi mi hissetti bilmiyorum.

Yeni odamıza geleli daha üç hafta kadar olmuştu. Bir de baktık Zaven Biberyan bir portatif karyola ve iki battaniyeyle bir sabah erkenden bize damladı. Hayrola Zaven dedik. "Patronum beni işten attı. Kiramı ödeyemem, size geldim," dedi. Bize hoşgeldin, sefa geldin demek düştü. Halbuki daha evvelden, ben de size gelebilir miyim diye en azından sorması gerekirdi. Anlaşılan o lüzumu duymamış. Zaven'in güzel döşenmiş, hem de balkonlu, hamamlı bir odası vardı lüks bir evde. Yanındaki gene güzel döşenmiş odada da köyden iş bulmaya Beyrut'a gelmiş çok güzel iki genç kız oturuyordu. Kendinin anlattığına göre, ya Zaven onlara gider veya onlar Zaven'e gelir, Zaven her gece ikisinin arasında yatarmış. Öyle ya, böyle bir hayat yaşayan bir insan tenezzül edip bize geldiği için belki de minnettar olmalıydık.

Zaven, Ramgavar (Liberal) Partisi şeflerinden bir inşaat mühendisinin yanında ustabaşılık yapardı. İnşaattan anlamazdı. Yaptığı iş işçilerin dalga geçmelerine mani olmak, patronun emirlerini yürütmekti. Geçimini sağlaması için vermişlerdi bu işi ona. Yarımyan uzun zaman işsiz kalınca Zaven'e gitmiş, iş istemiş, o da eline bir kova vermiş, "Beton döküyoruz, gel çalış," demiş. O zamanlar Beyrut'ta evler yapılırken ne dışardan asansör kurulur, ne de kovalar makaralarla yukarıya çekilirdi. Bir kısım işçiler aşağıda kürekle

betonu kararlar. Başka bir kısım işçiler ellerinde veya koltuklarının altlarında tuttukları içi beton dolu kovalarla duvara dayatılan merdivenden çıkarır betonu, iner, yine doldurur, yine çıkarlar. Üçüncü grup işçiler de yukarda dökülen betonu düzlerlerdi. Zaven, Yarımyan'a bu kova ile taşıma işini vermiş. Oğlan iri yarı ama vücudu böyle işe alışık değil. Küçük patron Zaven de ise hiç insaf yokmuş. Oturduğu yerden, ha bakalım bugün bitmeli der, beş dakika soluk aldırtmazmış işçilere. Zavallı Yarımyan, yalnız üç gün çalışabilmiş. Sonra "İşine de sana da..." demiş, kovayı atmış ve işi bırakmış. Evine gidip yatağa düşmüş. Öyle hamlamış ki zavallı bir hafta ne kollarını, ne de bacaklarını kımıldatabilmiş. Bunları bize Yarımyan anlatmıştı bir macera anlatır gibi. Hem içi yanarak hem de gülerek.

Evet, Ramgavarlarla arası iyiydi Zaven'in... Nasıl ki Ramgavarlar 2-3 gün sonra ona kendi gazetelerinde iş vermişlerdi. Belki de Zaven orada bu işi bulduğu için öbür işi bırakmıştı. Zaven akşamın geç saatlerinde gazete idarehanesine gidiyor, orada Fransızca konuşan radyolardan aldığı haberleri Ermeniceye tercüme ediyor, yani gazetenin günlük dış haberlerini hazırlıyordu. Gece yarısı birde, bazen de ikide yatmaya geliyordu. Her gelişinde bizi uyandırır. "Kalkın çerkez tavuğu getirdim, içi doldurulmuş yavru hindi getirdim yemez misiniz," derdi. Boğazına düşkündü. Ama bize söyledikleri boş laftan ibaretti. Eli boş gelirdi. Halbuki çok zaman aç yattığımızı iyi bilirdi. Kendisi gibi boğazına düşkün insanlar olsaydık onun bu hareketleri bir nevi terör sayılabilirdi. Ama biz güler geçerdik, o tarakta bezimiz yoktu.

Zaven, iyi ve çok yemesine rağmen gene de zayıftı, tığ gibiydi, yakışıklıydı. Güzel giyinmeye de meraklıydı. Sigaranın en pahalısını, en iyisini içerdi. Yeni işe başladıysa da bizim oda kirasına iştirak etmedi. Biz de bir şey demedik.

Bir iki lafla da geçimimizden bahsedeyim: Jak'ın karyolalar üstüne resim yapma işi iyi gidiyordu. Ben de tek tük iğne yapabiliyordum. Tabii ki geçimimizin asıl yükü Jak'ın üstüneydi. Yediğimiz soğan ekmek, turp ekmek gibi en ucuz şeylerdi. Haftada bir de "Maarat"taki humusçulara giderdik. Bunun ne olduğunu anlatmam gerekir.

Bizde fakirlerin sıcak bir şey yemek için gittikleri İstanbul'da işkembeci, Anadolu'da paçacı dükkânları vardır. Beyrut'ta ne işkembeci, ne de paçacı dükkânı var. Lokantalarsa pahalı. Herkes gidemez. Fakirlerin gittiği yer humusçu dükkânlarıydı. Burada iki türlü yemek vardı. Biri "hammus", diğeri "ful". Hammus nohut; ful bakla ezmesine tahin ve bazı baharatların katılmasıyla hemen orada hazırlanır, taze taze masaya getirilirdi. Dükkânın umumi görünüşü ve müşterilerinin sosyal tabakaları bakımından bunlar bizim işkembeci dükkânlarını andırırdı. İstanbul'da işkembeci dükkânına üniversite talebeleri, bazı bazı da aydınlar gider. Ama humusçu dükkânına üniversite talebesi gitmez. Değil aydın, bir küçük memur bile oraya ayak basmaz. Buraların müşterileri hamallar ve lumpen proletaryadır. Mesela, Jak ve ben içeri girdik mi giyinişimize bakarak bir ağa gibi karşılardı bizi dükkâncı... Su isteyince başkalarına yaptıkları gibi su testisini önümüze koymaz, bardak da olmadığı için kâseyle hem de içine gülsuyu koyarak verirlerdi.

Madem testinin lafı açıldı, onu da anlatmam gerekir. Arapların hepsi suyu testiden kafalarına dikerek içerler. Bilhassa da Müslüman Arapların evlerinde ve de dükkânlarında su içmek için bardak bulamazsın. Her yerde, her tarafta gördüğünüz aynı büyüklükte, aynı biçimde sapsız, küçük ibikli, sırsız, açık renkli küçük testilerdir. Sırsız olduğu için su sızdırır, bunun için de dışı hep yaştır. Bu dışarı sızan suyun bir kısmı tabahhur eder. Bu fiziki olay, bu devamlı sızma ve tabahhur fizik kanunlarına uygun olarak testideki suyu soğutur. Susayan sağ eliyle testinin boynundan tutar, testiyi başının üzerine kaldırır, kafa da arkaya eğilir, ağız açılır, testinin ibiği en az ağızdan on santimetre uzakta tutulur (yani ibik ağza dudağa değmez. Bir acemi, ki yabancı olmalı, ağzına değdirirse testiyi hemen kırarlar). Uzaktan testinin ibiğinden akan su ağızdan (yutmadan) doğruca mideye akar. Bir damla dökülmez. Hakikaten çok sıhhi, Lübnan'ın şartları için iyi düşünülmüş bir şey. Beyrut'un akarsuyu çok lezzetli, çok hafif memba suyudur. Yüksek dağlardaki eriyen karların suları süzüle süzüle aşağı iner ve dağ eteklerinde menba olarak dışarı çıkar. Böyle bir testiden su içmeye alışmayan bizim gibi yabancılar beceremezler bu içme şeklini. Üstlerini başlarını ıslatırlar. Bunun için en iyisi evde çıplak olarak birçok defa

tecrübe etmeleri gerekir yabancıların. Bizler suyu içerken yutarız. Yutarken yemek borusunun yukarı ağzı kapanır. Böyle olunca da devamlı olarak testiden ağza akan su, daha yutma işi bitmeden ağzı doldurur ve taşar. Bütün mesele, yutmadan yemek borusunun yukarı ağzını devamlı olarak açık tutarak, testiden akan suyun hiç ağızda birikmeden doğrudan mideye akmasını sağlamaktadır.

Evet, Lübnan'da yaşayan -bilhassa da sahil şehirlerinde- herkesin bunu öğrenmesi şart. Sahil hem sıcak ve hem de hava kış yaz gece gündüz buharla meşbudur. Yani sahil şehirleri, bu arada Beyrut da yazın koca bir hamam gibidir. Akdeniz'in buharı sahili kaplar. Sahilin arkasında hemen diklenen yüksek dağlar buharın dağılmasına mani olur. Bu durumda insan durmadan terler sahil şehirlerinde, su kaybeder, susar. Sokakta, çarşıdaysanız (açıkta akan çeşmeler yoktur) herhangi bir dükkâna girip masanın üstündeki testiyi müsaade alıp kafanıza dikebilirsiniz. Bu Lübnan için normal bir şeydir. Su içmek için bardak ararsanız bulamazsınız. O zaman bir kahveye girmeniz gerekir, o da size pahalıya patlar, zaman alır.

Tabii ki karnını doyurmak isteyenlerin ille de bir yerde oturup yemeleri şart değildir. Merkezde gelgeç yerlerde sandviç dükkânları vardır. İstanbul'da sandviçler; tereyağı sürülmüş ekmek arasına konan peynir, sucuk, vs. gibi şeylerle yapılırdı. Beyrut'ta ise daha çok fırında kızarmış kuzu etiyle, suda kaynatılmış veya yağda kızartılmış sosisonlarla, kızartılmış sıcak balıkla, sıcak pilavla vs. yapılır. Mesela kızarmış kuzu etinden mi istiyorsun, hemen orada gözünün önünde francala ekmeğini ikiye böler satıcı, kuzudan küçük küçük et parçaları keser, iki kısma bölünmüş francalanın arasına doldurur, bir kâğıda da sarar eline verir. Buralarda oturulacak yer yoktur, alırsın yolda dışarda yersin. Tabii ki istersen soğuk, bizde olduğu gibi tereyağlı, peynirli, salamlı vs.'li sandviç de yiyebilirsin. Ve yine mesela filafilli sandviç de... Bu bizde bilinmeyen filafili biz evvela köfte sandık, hem şekliyle hem rengiyle tıpkı köfteye benzer. Bu yağda kızartılır, sıcak sıcak ekmeğin arasına konur, yanına da biraz yeşillik eklenir, biraz da tahin dökülür üstüne, eline verilir. Bu filafilin içinde et yoktur. Tadı çok baharatlı köfteyi biraz andırır. Neden yapılır? İçinde bakla var, başka neler var bilmem ama biz Türkiyelilerin hoşuna giderdi. Fakirin köftesi derdik. Fakir Arap

mahallelerinde sokak köşelerine kurulan masa üzerine konulan gaz ocakları üzerinde de, bütün gün yana yana kapkara olmuş yağda kızartarak da satarlar filafili... Birçokları bilhassa akşamüstleri evden kap getirir içine korlar, akşam yemeği için eve götürürler. Bir de sık sık yağda kızartılmış karnıbahar satanlara rastlanır sokaklarda. Bunların sehpalarının üstü camla kaplıdır, artık soğumuştur karnıbaharlar, canın çekerse hemen oracıkta ekmeğin arasına koydurur, bir yandan yürür bir yandan yersin.

Beyrut'un çok dekoratif satıcılarından biri de çarşıda köşe başlarında fıstık satan (Afrikalılar) zencilerdir. Bu iş için yalnız, Afrika menşeili siyah Filistin muhacirlerine müsaade edilmişti. Yüksek üç ayak üzerine oturtulmuş, saçtan yapılmış siyah derin bir kabın içine fıstıklar doldurulur, altında ateş yakılacak bir yer... Hemen yanında küçük bir baca. Ne yakarlarsa, bacadan daima duman tüter. Sehpanın yanında duran genç uzun boylu, tığ gibi bir zenci gencidir. Başında da beyaz takkesiyle... Yazarak anlatmak benim için zor. Güneyin güneşi, sıcağı, canlı, renkli ve hareketli insanlarla dolu sokaklarıyla ve köşelerindeki bu fıstıkçılarıyla birleşince hakikaten güzel bir tablo olur. Bilmem sizlere anlatabildim mi? Benim çok hoşuma giderdi bu manzara.

Madem söz yiyeceklerden, satıcılardan açıldı, Beyrut'un merkezindeki açık pazarı da anlatmalıyım: Pazar koca bir sahayı kaplar. Burada etten başka her türlü yiyecek bulunur. Kimileri mallarını masa üstüne koymuşlardır, kimileri doğrudan doğruya yere. Kimileri bezden tente çekmiştir, kimileri buna lüzum görmemiştir. Kimileri mallarını derli toplu koymuş, silmiş, parlatmış tek tek dizmiştir, kimileri gelişigüzel öbek öbek yığmışlardır. Şam şam şaklayan güneşin ve sıcağın altında parlayan renklerin ve şekillerin bir kompozisyonudur pazar. Bir yandan da muhtelif tondaki seslerin ve melodilerin bir kompozisyonu. Her satıcının kendine göre bir melodisi vardır. Bu melodilerini bozulmuş plaklar gibi, bağıra bağıra tekrarlarlar. Böylece her kafadan çıkan bir sesle uğuldar, çınlar pazar. Her tondan renkleriyle, esprili sözlü melodilerin birleşimi gürültülü senfonisiyle pazar yaşayan bir varlıktır. Beyrut her zaman sıcak, her zaman güneşli, her zaman rutubetli ve sulama imkânı bol olduğundan sebzeler mevsime tabi değildir. Her sebze her

mevsimde bulunur. Hem de hemen hemen aynı tadla ve aynı fiyatla. Sonra birçok sebzenin, bizdeki gibi bir iki değil, birçok cinsi vardır. Mesela dört beş cins hıyar. Acur denen bir cinsi var ki dünyanın hiçbir yerinde görmedim. Havuç, o da öyle, dört beş cins. Bunun da lila, mor renklisini hiçbir yerde görmedim. Bu cins tatlıdır, çiğ yemek içindir. Bunlar gibi domatesin, biberin, kabağın, patlıcanın vs., hepsinin birçok cins ve şekilleri vardır.

Meyveleri de çok çeşitli ve güzeldir, bunlar senenin her ayında bulunmaz sebzeler gibi. Her meyvenin kendi mevsimi vardır. Portakallar saplı ve sapının üzerinde iki yaprağıyla satılır. Ben bunun nedenini anlayamadım. Bir yoldaşa sordum. Ağaçtan taze koparılıp koparılmadığını anlamak içinmiş. Öyle ya, o sıcakta yapraklar bir iki günde kurur. Böylece de portakalın ağaçtan yeni kesilmediği anlaşılır. Yani Beyrutlulara göre portakal dalında olgunlaşacak ve taze koparılmış olacak. Mandalinaları kocaman kocamandır. Çekirdeksizdir ve adı da "Yusuf Efendi"dir. Acayip bir ad. Bizde bazı yerlerde muşmula (döngel veya beşbıyık denen değil) bazı yerlerde de malta eriği denene Beyrut'ta "yenidünya" derler. Tamamen Türkçe bir isim. Nerden, nasıl gelmiş? Asil bir meyvedir o orada. Bizdekilerin çekirdekleri büyüktür, eti azdır. Orada yenidünya etlidir, rengi kehribar sarısıdır, çok hoş aroması vardır ve pahalıdır da. Meyveler içinde yalnız muz senenin her ayında vardır. Cinsi de çok iyi olmasına rağmen en ucuz meyvedir. Beyrutluların ekserisi muzu ağızlarına koymazlar. Bunun sebebi yalnız ucuz olması değildir. Mesela portakal da ucuzdur. Ama portakal her mevsimde olmaz. Bu sebeple de insan portakalı özler denebilir. Bana göre asıl sebep şudur: Muzu eğer bir defadan çok yerseniz -dışardan ilk gelenlerin yaptıkları gibi- karın ağrısı, mide bulantısı yapar. Bunun panzehiri de üstüne çokça portakal yemektir. Mide bulantısı, karın ağrısı geçer. Evet, muzu bir defadan bol yemiş, karın ağrısına tutulmuşsanız, muzdan tiksinirsiniz artık. Bir daha canınız çekmez, yani bu tiksintinin geçmesi seneler ister.

En pahalı meyveler kiraz ve armuttu benim zamanımda. Mesela muzun kilosu 25-30 kuruşken, kirazınki liraydı. Lübnan'ın eriklerinden de bahsetmeden geçemeyeceğim. Belki on çeşit erik vardır. Çoğu da yumurta büyüklüğünde ve şeklindedir. Ama her

birinin rengi, tadı ve aroması başka başka. Erikler böyle kocaman olmalarına rağmen çekirdekleri bizdekilerinki kadardır.

Lübnan'ın kavunu, karpuzu da boldur. Mevsiminde bunlar yalnız pazarda, dükkânlarda değil, sokak köşelerine yerlere yığılarak da satılır. Bağırırlar: "Ha sikkin!" Ben ilk duyduğumda Jak'a sordum: "Ha s..tir!" mi ediyorlar? Daha dikkatle kulak kabarttık, "Ha sikkin"di. Sonraları öğrendik, kesmece demekmiş. İnsan bir memleketten başka dil konuşan başka bir memlekete gidince, söylenişleri az çok aynı ama manaları bambaşka olan kelimelerle karşılaşıyor. Bazen terbiyesiz, bazen de tuhaf bir mana çıkıyor. Mesela Arapların bizim simide hiç benzemeyen başka türlü bir simitleri var. Adı, "Kak". Sokakta bağıra bağıra satarlar. Taze kak. Taze bizim Türkçedeki taze. Kak Ermenice bok demektir, yani benim için taze bok gibi bir şey oluyor. Gene de param olunca aldım ve yedim.

Biraz da boş vakitlerimi nasıl geçirdiğimi anlatayım: Hemen hemen bütün gün boştum. İğnelerim varsa, onları akşama bırakırdım. Jak daha sabahtan tek tek bütün karyolacı dükkânlarına uğrardı. Keğam ilkokul hocalığına devam ediyordu. Yarımyan yeni bir işkolu yaratmıştı. Estetik masaj mütehassısı olduğuna dair bir kartvizit ve bir de neler yaptığına dair ufak bir kâğıt bastırmış, bunları bütün lüks otellere, evlere dağıtmıştı. Vücudu güzelleştirirmiş masajla. Büyük kıçları ufaltır, küçük memeleri büyütür, büyüklerini küçültürmüş. Tabii bu kelimelerle açık açık yazmamış ama bu manalar çıkarmış. Eline de bu işe uygun güzel bir çanta almış, içini muhtelif pudra ve kremlerle doldurmuştu. Bildiğinden değil ya, göstermelik. Zaten yabancı. Fransızcayı da Arapça'yı da az çok beceriyordu. Hem bu iş için dil bilmeye de lüzum yoktu. Orası Beyrut, Ortaşark'ın İsviçre'si. Parası bol aklı kıt kadın bol. Birkaç tane bu cinsten zengin kadın atılan oltaya takılırsa, rahat rahat yaşardı bizim Yarımyan. Bin bir Gece Masalları'nı andıran maceralar da cabası. Yarımyan da bu çeşit işlerini kabil olduğu kadar, adamına göre akşam üstlerine bırakırdı. Öyle ki çok zaman gündüzleri o da boştu. Havalarsa iyice ısınmış, deniz mevsimi çoktan başlamıştı.

Haygaganyanlar'ın balya malı satan dükkânları vardı. Onlardan ucuza bir mayo bir de büyükçe havlu aldım, artık denize gidebilirdim.

Benim zamanımda Türkiye'de balya malı, bu malları satan dükkân yoktu. Şimdi var mı, bilmiyorum. Onu da kısaca anlatayım: Beyrut her bakımdan, kontrastlar (tezatlar) memleketi. Dünyada ne imal edilirse, kullanma eşyası olarak, ne yetişirse yemeğe dair, en pahalısından en ucuzuna kadar her şeyi Beyrut'ta bulabilirsiniz. Bu arada Amerikalıların giyip giyip artık beğenmeyince veya modası geçince bir kenara attıkları giyim eşyalarını da... Amerikan iş adamları bunları toplar, balyalarda prese ederler. Birçok geri kalmış memleketler, bu arada bazı Beyrutlu tüccarlar da bunları satın alırlar. Bunları ütületir, cinslerine göre dükkânlarında raflara dizerlerdi. Bitli baklanın kör alıcısı olur sözüne uyarak. Bunların adları balya malıydı. İçlerinde çok zevksiz, çok eski şeyler arasında güzel, daha eskimemiş mallar da bulunurdu. Hem zevk ve hem de kese meselesiydi. Benim gibi parası olmayan, tabii ki mecburen böyle dükkânlara gidecekti. Mesela kışın evde giymek için bir tane de kazak almıştım bunlardan.

Tanıdıklarım arasında en züğürt Yarımyan'la bendim. Birbirimizle de iyi anlaşıyorduk. Ekseri günler daha sabahtan Arjantin'den gelme bir kutu sığır eti konservesi, biraz taze turp ve soğan, birkaç kilo da Arap ekmeği alır, birkaç büyük şişeye de içme suyu doldurur, Yarımyan, karısı, kızı ve ben hep beraberce denize, en çok da Benmiliter'e yakın serbest kayalık mıntıkaya giderdik. Bilhassa bir kaya vardı ki büyüktü, üstü düzdü ama denize doğru biraz eğriydi. Öyle ki bir yarısı denizin üstünde kalır, öbür yarısı biraz denizin içine girerdi. Küçük kız burada oynardı. Bizse kayaların arasında derinde yüzerdik. Kayalardan dikenli deniz kestanesi, meşhur Shell Kumpanyası'nın arması olan midye gibi kabuklu hayvanları toplar (belki istiridye), kayanın üstüne yığar, acıkınca bunları çiğ çiğ ekmekle yerdik. Çok sıcak günlerde sudan çıkınca karanın kuru yerine değil de hepimiz birden kayanın biraz su altında kalan kısmında oturur veya çocuklar gibi derinliği az olan bu su içinde uzanır yatardık. Bu kayanın adı "Bizim kaya" olmuştu. Bütün günümüzü burada geçirirdik. İlk günler, sudan çıkınca

vücudumuzu, başımızı örterdik, sonra yavaş yavaş yanar, güneşe alışır, artık örtünmemize lüzum kalmazdı. Masmavi gök, şam şam şaklayan güneş, pırıl pırıl tertemiz yeşile çalan deniz suyu. Suyun içine uzanan büyük kaya, üstünde de memleketini, ailesini her şeyini bırakıp daha çekilebilir, daha insani bir hayat aramaya çıkan biz zibidiler. Üzerinden o kadar sene geçti. Yazın Avrupa'nın soğuk ve yağmurlu günlerinde hep o kaya, o sıcak, o berrak su, o bulutsuz güneş hâlâ gözümün önüne gelir. Hasretini çekerim hem güneyin, hem Akdeniz'in hem de vatanımın denizleriyle beraber...

Aram Pehlivanyan'ın İstanbul'da kalmasından korkuyordum. Bizler de orada olmayınca onu partiden atabilirlerdi. Eğer atmasalar bile en azından ekarte ederler, ona bir iş vermezlerdi. Bu duruma Aram tahammül edebilir miydi? Aram da askerliğini yapmamıştı. O sonsuz askerlik onu ne hale sokacaktı? Hadi bitirdi diyelim, ne iş yapacaktı, neyle geçinecekti? Aram hukuku bitirmişti. Ağır hapis suçuyla, hem de komünist olarak ceza gördüğü için avukatlık yapamazdı. Jak 6 ay hafif hapse mahkûm edildiği halde 1944 senesinde Güzel Sanatlar Akademisi'nden atılmıştı. Bizim günahımız çoktu. Hem Ermeni, hem de komünist. Bu sebep ve düşüncelerle ben daha İstanbul'dan kaçmadan karımla şöyle anlaşmıştık: Eğer Jak'ın ve benim kaçmam iyi bir şekilde sonuçlanırsa, karım Aram'ı bulacak, benim ve Jak'ın Suriye hududu üzerinden Beyrut'a kaçtığımızı, her şeyin iyi gittiğini söyleyecekti. Eğer o da kaçmak isterse, yine müşterek tanıdık vasıtasıyla Aram'ın da kaçmasına yardım edecekti.

Karım konuştuğumuz gibi de yapmış, iyi hatırlamıyorum, galiba Nisan ayında Aram Halep'e gelmişti. O ara faşist Çiçekli hükümeti de düştüğünden ve de orada kolay para kazanma imkânları bulduğundan Halep'te kalmıştı Aram. Suriye'de de yüz bine yakın Ermeni vardı ve bunların ekserisi Halep'te yaşardı. Halep'te bisküvi yokmuş (belki de bütün Suriye'de)? Aram'ın ağabeyi İstanbul'da küçük kalıplarda ve küçük bir fırında bisküvi yapar dükkânlara satardı. Aram da bisküvi hamuru yapmasını, kalıplamasını, fırın-

lamasını daha İstanbul'dayken kardeşinden öğrenmişti. Halep'te bisküvi olmadığını görünce, hemen orda bisküvi yapıp satmayı, böylece hayatını kazanmayı düşünmüş. Kalıpları orada mı yaptırmış kardeşi İstanbul'dan mı göndermiş, şimdi hatırlamıyorum. Bir de küçük fırın yaptırmış. Herhalde bu işlerin yapılması için gereken parayı da kardeşleri göndermiş olmalı. Aram'ın İstanbul'da biri erkek biri kız iki kardeşi, ayrıca Paris'te de biri erkek biri evli kadın iki kardeşi daha vardı. Aram en küçükleriydi ve yegâne yüksek tahsil yapmış olandı. Hapisten çıkınca Aram nişanlısı Anahit'le evlenmişti. Anahit İstanbul Dişçilik Fakültesini bitirmişti. Diş doktoru idi. Babası da avukattı. Belki başta ilk günlerinde Anahit veya onun ailesi de yardım etmiş olabilir. Her ne halse, Aram başlamış Halep'te bisküvitçiliğe. Çok iyi para kazanıyormuş. Biz bunları Beyrut'tan Halep'e gidip gelen yoldaşlardan öğrendik. O da Halep'te bizim gibi bir mülteci kâğıdı çıkartmış, ayrıca da hakiki Lübnanlı nüfus kâğıdı çıkartmak için, 1.000 Lübnan lirasına bir Lübnanlı avukatla anlaşmış. Bunu, bu iş için Beyrut'a geldiğinde kendisi anlattı. Yalnız birkaç gün otelde kalmıştı Aram. Onun kaçışı da kolay olmamışmış. Fazla bir teferruat anlatmadı. Aram içine kapalı bir tipti.

Yine bu aralar İstanbul'dan birbiri arkasından kaçak olarak Beyrut'a birkaç Ermeni genç, bir de pasaportla bir doktor geldi. Bunlardan hiçbiriyle İstanbul'dan tanışmıyorduk. Beyrut'un Ermeni muhiti ne de olsa dar, her şey hemen duyuluyor. Kısa zamanda gelenler bizi, biz onları bulduk. Bunlardan biri Berç Fazlıyan'dı. Dediğine göre İstanbul Şehir Tiyatro'sunda çalışmış. Herhalde ya figüranlık yapmış veya sahne işlerinde çalışmış olmalı. Doktor olanın adını unuttum. Üniversiteyi yeni bitirmiş muayenehane açabilecek parası olmayanların, hatta açabilenlerin dahi tanınana kadar geçimlerini temin etmeleri zordur İstanbul'da. Böylelerin ilk seneleri Anadolu'ya gitmeleri gerekir. Yeni gelen genç Anadolu'ya gitmekten korkmuş olmalı ki (İstanbullu Ermeniler umumiyetle Anadolu'ya gitmekten korkarlar), şansımı Beyrut'ta deneyeyim demiş,

Beyrut'a gelmiş. Cebinde 3-5 kuruşu da olmalıydı. Hemen mobilyalı bir oda tuttu. Fransızca da biliyormuş. Filistin muhacirlerinin kampında UNESCO'nun açtığı muayenehanede -galiba Baalbek'teydi- Beyrut'tan en aşağı elli kilometre uzakta doktor olarak çalışmak üzere bir iş buldu kısa zamanda. Belki de bir arkası vardı. Her yerde arkanda bir dayının olması, sırtının kuvvetli olması geçerlidir. Beyrut'ta arkandaki dayının bir şahıs olması da şart değildir, paralı bir burjuva partisi, bir casusluk teşkilatı da olabilir. Bu korkulacak bir şey değildir burada. Lübnan'da casuslar Lübnan'a karşı değil, birbirlerine karşı çalışırlar. Teşkilatların ufak tefek adamları hiç çekinmeden övüne övüne biri benim arkamda Amerika var, öbürü Fransa, bir başkası İngiltere var diye aleni böbürlenirler. İngiltere'nin bütün Arap memleketlerinde çalışacak ajanlarını yetiştiren casusluk okullarının Lübnan'da olduğunu, bunun nerede ve nasıl çalıştığını hem Lübnan hükümetinin ve hem de herkesin bildiğini duyunca şaşırdım. Her memleketin şartı ayrı. Lübnan Ortaşark'ın casusluk merkeziymiş. Bunun böyle olmasını Lübnan devleti de teşvik ediyormuş. Bu yolla memlekete çok döviz giriyormuş. Öyle ya Lübnan'ın casusu alakadar edecek ne siyasi, ne askerî ve ne de ekonomik bir sırrı olduğuna göre neden korkacak? Varsın casuslar gelsin toplansınlar, birbirinin gözünü oysunlar, Lübnan'a ne? Yeter ki bu yolla Lübnan'a bol para girsin. O ara kendi vatandaşlarına da iş çıksın. Durum böyle olunca ve bu görüşle incelenirse insan hiç de yadırgamıyor. O zamanın Lübnan hükümeti için tehlikeli insanlar casuslar değil komünistlerdi. Bizim çektiğimiz zorluklar biraz da bundan geliyordu. Berç Fazlıyan ve o doktordan sonra Teknik Üniversite'yi bitirmiş iki genç daha geldi. Onlar da bizim gibi askerlikten kaçmışlar güya. Biri muhakkak Ermeniydi çünkü Ermeniceyi çok iyi biliyordu. Onunla beraber gelense tek kelime Ermenice bilmiyordu. Ama Ermeninin dediğine göre o da Ermeniymiş. İster inan, ister inanma. Bizi ne alakadar ederdi ne milletten oldukları? İkisi de İstanbul Teknik Üniversitesi'nin İnşaat kısmını yeni bitirmiş sempatik gençlerdi. Ermenice bilen biraz sol görüşlü gibi görünüyordu. Belki de bizlerin komünist olduğunu öğrendiğinden bizim yanımızda kendini öyle gösteriyordu. Yalnız Türkçe bilen çok az konuşuyordu. Piposu hep ağzındaydı. Konuşmaktansa

piposunu çekmeyi tercih ediyordu. Bunlardan sonra İstanbul'da Altunbakkal'da, yani benim eski mahallemde oturan, İstanbul'da takma adı Çonçonik (yani taşakçık) olan geldi asker kaçağı olarak (Böyle acayip bir ad ona niye takılmış bilmem). Asıl adını şimdi hatırlamıyorum. Apolitik bir oğlandı. Arkasından da karısı çocuğuyla beraber pasaportla geldi.

Bütün bu bizden sonra gelenlerin hepsi de güzel oda tutabildiler hemen. Ve daha ilk günden kendi yağlarıyla kavrulabildiler. Ta bir iş bulana kadar. Anlaşılan bu gelenlerin içinde en züğürdü Jak'la benmişim. Jak'ın akrabaları, tanışları olmasaydı, daha ilk günden sokakta yatmaya da diyemem ne de olsa yatmak için altında, üstünde bir şeyler ister, çok çok oturmaya mecbur olacaktık. Ya da sokakları tepmeye gece gündüz aç karnına.

Aram'ın işi Halep'te gün geçtikçe daha da iyileşmiş. İstihsali ne kadar artırırsa gene de talebi karşılayamıyormuş. Mali vaziyeti iyice düzelmiş. O kadar ki çok pahalı olan ya Çekoslavak veya teneke kutular içindeki Amerikan biralarından başkasını içmiyormuş. Beyrut'a gelince bazı Beyrutlu arkadaşlarını kerhaneye, barlara davet ediyor, onların paralarını da kendisi ödüyormuş vs., vs. Bu ve bunlar gibi Aram'ın şahsi hayatıyla ilgili olaylar Suriyeli ve Lübnanlı birçok komünist yoldaş arasında yavaştan dedikodu konusu olmaya başlamıştı. O zamanlar Lübnan ve Suriye komünist partileri tek parti halindeydi. Genel sekreter de Halil Bektaş'tı. Aram çalışıyordu ve güzel de kazanıyordu. Para kendisinindi. Tabii ki istediği gibi harcamakta serbestti parasını. Ama orası şark, bu bakımlardan bizden de geri. Görgü ve âdetleri de başka. Birkaç misal vereyim: Mesela pazardan alışveriş yaptılar mı, aldıklarını eve kendileri taşımaz. Orada küçük çocuklar vardır. Sırtlarında sepetlerle hamallık yaparlar. Aldıklarını bir çocuğun sepetine doldururlar, kendileri önde çocuk sepetiyle arkada giderler eve. Üstelik bunlar yoldaş. Bizler bunu yapamazdık, utanırdık. Çünkü prensip olarak da doğru bulmazdık. Beyrutlularsa kendileri taşımaya utanırlardı. Onlara göre, bir çocuğa taşıtmamak cimriliği ifade ederdi. Fakir küçük

çocukların da bu yolla birkaç kuruş kazanmaları iyiydi, onlara bu fırsatı vermek insaniydi.

Başka bir misal: Türkiye'de, bilhassa Anadolu'da yakın arkadaşlar bir kahveye, bir yere gittiler mi herkes kendi parasını ödemez, ilk davranan hepsini öderdi. Bugün ben yarın sen veya öteki. Tabii ki arada sıra hesabı tutulmazdı. Bu otomatikman böyle işler, zamanla hemen hemen denkleşir veya kimin parası daha çoksa o biraz daha fazla ödemiş olurdu isteyerek. Lübnan'da böyle bir şey yoktu. Onlar bu sahada Avrupalılaşmışlardı. Herkes kendi parasını öderdi. Ama yanlarında kadın varsa Avrupalılık biterdi. Kadın daha garson gelmeden ödeyeceği parayı yanındaki erkeğe verir, erkek de kadının hesabını kendi ödüyormuş gibi cakayla ikisini beraber öderdi. Karım Beyrut'a gelince bir yoldaşla karımın istediği bir kitabı satın almaya gittiler. Karım bu âdeti bilmediğinden kitabı almış ve normal olarak parasını da kendisi ödemiş. Dışarı çıkınca yanındaki yoldaş kendini tutamamış, beni kitapçının önünde ufak düşürdün demiş. Karım anlayamamış, ne yaptım diye sormuş. Kitabın parasını daha evvelden bana verecektin ben ödeyecektim, bizde kadınların yanında erkek varsa kadın para ödemez, erkek öder demiş. Karım hâlâ anlayamamış, ama kitap benim, ben kendim için aldım demiş.

Onların usullerini Türkiye'de tatbik etmeye kalkarsa bir kadın, erkeğe hakaret etmiş olur.

Asıl konuma geçmeden o zamanki Suriye-Lübnan partisi içindeki durumdan kısaca bahsedeyim. Duyduğuma göre, partinin kurulmasında Türkiye'den muhacir olarak gelen Ermeniler mühim rol oynamışlar. Bizim orada olduğumuz zamanlar da Ermeniler mühim rol oynuyorlardı, çok aktiftiler. Ve yine duyduğuma göre partinin gelir kaynağının başında geliyormuş Ermeniler. Parti illegaldi ama yarı legal çalışıyordu. Ben partinin aktif Ermeni üyelerinden hemen hemen yüzde seksenini tanıyordum. Onlarla gece gündüz temas halindeydim. Hep münakaşa içindeydik. Bu benim yabancı memleket komünistleriyle ilk temasımdı. Onlar için bu temaslarımız ne kadar faydalıydı bilmiyorum. Ama benim için çok faydalı oldu. Türkiye'de sıkı illegal çalışan bir partinin içinde olduğumdan. Orada vazifem, verilen emirleri tatbikten ibaretti. Parti

kararlarının alınmasında rolüm olmadığı gibi, bunların doğruluğu veya yanlışlığı hakkında biriyle münakaşa etmeye de hakkım yoktu. Şimdi Lübnan partisi üyesi olmadığımdan, fakat aktif ve mesul yoldaşlarla dostluk ve yoldaşlık bağlarım bulunduğundan ve parti de yarı legal çalıştığından hem dışardan bir şahıs olarak olayları ve olaylara karşı partinin aldığı durumu görebiliyor ve hem de (ki en mühimi) kardeş bir partinin Ermeni yoldaşlarıyla hiç çekinmeden konuşabiliyor, onlarla tartışmalara girebiliyordum. Ve öyle sanıyorum ki umumi politik tutumumla ve karakterimle kendimi sevdirmiştim. Beni hem sever hem de sayarlardı.

Kore harbine karşı komünist nümayişler hâlâ devam ediyor, polis de nümayişçilere karşı hep ateş açıyordu. Yaralanmalarına rağmen kaçabilenlerin hem ilk tedavilerinin yapılması ve hem de hastaneye kaldırılıp kaldırılmaması kararının verilmesi için beni çağırıyorlardı. Kurşun yarası olanları hastaneler polise bildirmeye mecburdu. Öyle ki hastaneye yatanların iyileştikten sonra da birkaç ay hapiste yatmaları gerekiyordu. Ayrıca da poliste komünist olarak dosyaları açılıyor, yandan, önden çekilen resimleriyle birlikte parmak izleri dosyalarına konuyor, sabıkalı komünist oluyorlardı. Bu bakımdan evde tedavi edilebilecekleri hastaneye göndermemeye dikkat ediyordum. Evde yapılacak tedaviyi de ben üstüme alıyordum. Parti için yaptığım bu işler için hiçbir zaman para almadım.

Benim de sevdiğim ve saydığım yoldaşlardan biri Bedros Mirnasyan'dı (Bu yoldaşın adını verebilirim çünkü ölmüş artık. Nur içinde yatsın). Bedros hayatının büyük kısmını Fransa'da geçirmiş. Çok zorluklar çekmiş ama dünya görmüş bir yoldaştı. Bir ayağı da Suriye'de idi. Bedros bir gün beni buldu, birçok şey arasında kısaca şunları söyledi:

"Sizin Halep'teki yoldaşınız Aram nasıl bir adam! Hem komünizm hem de bizim parti aleyhine konuşuyormuş. Böyle bir hareket bir kardeş parti üyesine, bir komüniste yakışır mı?" dedi. Ben böyle bir şeyi ilk defa duyduğumu, kendisiyle konuşmadan bir şey söyleyecek durumda olmadığımı, evvela konuşmamız gerektiğini,

bunun için de Jak'la beraber konuştuktan sonra kendisini buraya çağıracağımızı, ancak ondan sonra kendisine bir cevap verebileceğimi söyledim.

Akşam olunca Bedros'un anlattıklarını ben de Jak'a anlattım. Jak zaten Aram'ı sevmezdi ve lüzum olmadıkça konuşmazlardı. "İnanırım yapar. Anlaşılan kazandığı para çabuk kafasına vurmuş," dedi. Ve ilave etti: "Biliyorsun ben ve kardeşim Vartan, Aram'ı sevmeyiz. Herhalde o da bizi sevmez. Mamafih ben eskileri unutmaya hazırım. Benden ne yapmamı istiyorsun?" diye sordu. Çağıralım ve açıkça kendisiyle konuşalım. Mesela biz üçümüz burada aynı partinin üyesiyiz. Bu yabancı ellerde aynı partinin üyeleri, bir nevi o partinin temsilcileri olarak nasıl hareket etmemiz gerektiğini konuşamayız mı dedim. Jak hemen, "Ben onu tanırım, sen şöyle şöyle yapmışsın dersen, o megalomanın biridir, onlar kim oluyorlar, bana karışmaya, bana akıl vermeye nasıl kendilerinde hak görüyorlar der ve yaptıklarını daha da ileri götürür," dedi. O halde şöyle yaparız dedim: Ben şahsen bir mektup yazıp kendisiyle konuşmak istediğimi, birkaç günlüğüne buraya gelmesini rica ederim. Herhalde gelir. Evvela ben tek başıma onunla şu mealde bir konuşma yaparım: "Bak Aram, sen, ben ve Jak biz üçümüz aynı partinin bu memleketlerdeki üyeleriyiz, yani bir nevi temsilcileri. Bu memleketlerde aynı partinin üyeleri olarak nasıl bir hareket hattı tutmamız gerektiğini konuşmamız gerekir. Partili olarak istesek de istemesek de üzerimize birçok mesuliyetler düşüyor. Senin Halep'teki, bizim buradaki hareketlerimiz birbiriyle uyuşmalı, birbirlerini tamamlamalı. Bunun için de bir prensip anlaşmasına varmamız gerekir. İşte bunları konuşup tespit etmek için seni çağırdım."

Bulduğum bu formülü Jak da beğendi. Bedros'un bana anlattıklarını hiç bahis konusu etmeyecektik. Anlatılanları yok sayacaktık. Sırf benim inisiyatifimle olmuş olacaktı her şey (Jak'la Aram'ın araları iyi olmadığından, konuşmanın tehlikeye girmemesi için "sırf benim inisiyatifimle oluyor şeklinde gösterilmesi" teklifi Jak'tan gelmişti). Böylece de onda herhangi bir şüphe uyanmasını önleyecek, gurur meselesi yapmasına sebep vermeyecektik.

Ertesi gün Aram'a mektup yazdım. Mektubumu alınca hemen geldi, müşterek Lübnanlı arkadaşlar vasıtasıyla beni buldu. Jak'la

anlaştığımız şekilde onunla konuştum. Hatta toplantıda diyeceğimi o gün söyledim: "Bu hususta senin fikrini de almak istedim" diye ilave ettim. Akşam Aram, Jak ve ben bir sahil kahvesine gittik. Jak'la anlaştığımız şekilde meseleyi yeniden ortaya koyduk. İlk sözü de Aram'a verdik. Fikrimizi Aram'a empoze etmek istiyoruz manasını çıkarmaması için. Uzatmayayım, mesele tahminimizden de kolay halledildi. Kısacası: Hareketimiz partimizin, bütün komünist partilerinin ana hareket hatlarına yani proleter enternasyonalizmine, dünya komünist partilerinin kardeşliği ve birbirleriyle dayanışmaları prensiplerine ve de komünist moraline uygun olacaktı.

Yapılan bu konuşma birçok bakımdan faydalı oldu. Bu toplantıdan sonra Aram'ın bize karşı tavrı birdenbire değişti. 1946 tevkifatında ve sonra hapisanede olup bitenlerden sonra onda bir aşağılık duygusu hasıl olmuştu. Bu duygu altında hareketlerinde ölçülü olamıyordu. Her şeyi gurur meselesi yapıyordu. Sinirleri çok bozulmuştu. Müdüriyette teröre dayanamayıp yoldaşlarını ele verdiğinin zamanla bilmeyenler tarafından da öğrenileceğini biliyordu. Bu ise kendine karşı olanların durumunu daha da kuvvetlendirecekti. Yani zaman lehine değil aleyhine çalışacaktı. Öyle ki en azından bir daha partide ona iş vermeyeceklerine, onu ekarte edeceklerine o da emindi. Bilmiyorum, biz kaçtıktan sonra belki de onu partiden atmış olabilirler. Bu ihtimale inanmak istemiyorum ve sanmıyorum da. Çünkü daha o durum hasıl olmaya vakit kalmadan Aram Türkiye'den ayrılmıştı. Geçmişteki bütün olup bitenler, onların getirdikleri ve daha da getirecekleri yeni şartlar kendini komünist sayan, şu kadar senelik hayatını (hemen hemen bütün gençliğini) bu ideale vermiş bir insan için kolay hazmedilir şeyler değildi. Bunlara bir de kendine hiç haber vermeden, sen de bizimle beraber kaçmak ister misin diye sormadan kaçmamız eklendi. Ona itimat etmediğimiz manasına alıyordu herhalde bunu Aram. Başka türlü de düşünülemezdi. Ama benim tarafımdan mesele başka şekilde idi: Evvela benim fazla beklemeye vaktim yoktu. İkincisi, üç kişinin kaçması, iki kişininkinden daha zordu. En ideal şekilse iki kişinin kaçması idi. Böyle olunca ben Jak'ı Aram'a tercih ederdim. Üçüncüsü de Jak, Aram'la beraber böyle bir yola çıkmaya yanaşmazdı. Sonradan onu kaçırtmamı ise, "Nasıl olsa kaçmışım artık bana zararı olamaz"

şeklinde düşündüğüm, acıdığım için ona yardım etmek istediğim şeklinde yorumlamış olabilirdi. Belki de yine bütün bu duygularla Beyrut'a, yani bizim olduğumuz yere gelmemiş, Halep'te kalmıştı. Sonradan şartlar yardım etmiş, orada iyi para kazanmış, bu ayrı bir meseleydi belki de. Yani muhakkak ki büyük bir psikolojik buhran içindeydi Aram. Ve belki de Halep'teki negatif hareketleri bu şartlar altında yeni bir yol arama teşebbüsleriydi. Ama şimdi onu Beyrut'a çağırmam, Jak da beraber üçümüz birden aynı partinin üyeleri olarak toplanmamız, ilk olarak onun fikrini almamız, onu sarih olarak bizimle müsavi tutmam ona manen büyük bir yardım olmuş, içinde hem kendine ve hem de bizlere karşı itimat doğmuştu. Yeniden komünist Aram olmuştu, kendini bulmuştu. Bunlar benim o günkü durumu, Aram'da hasıl olan değişmeyi izah şeklim. Hakikaten de yapılan bu konuşmadan sonra Aram hakkında yeni şikâyetler gelmemekle kalmamış, Aram, Suriye komünistleriyle yakın temaslar kurmuş, onlarla işbirliği yapmaya başlamıştı. Bu sevinilecek bir kazançtı. Hem onun için, hem bizler için, hem de hareket için. Evet, o zamanki fikrim böyleydi.

Jak ne düşünüyordu bilmiyorum. Jak kin tutan biri değildi. "Ben eskileri unutmaya hazırım" demişti bana. Hakikaten de öyle yaptı. Ve biz üçümüz bu Arap memleketlerinde iyi arkadaşlar olduk ileriki günlerde.

Artık yazın sıcağı iyice başlamıştı. Okullar kapanmış, tatile girmişti çocuklar. Devlet daireleri, büyük müesseseler de yarım gün, öğleye kadar çalışmaya başlamışlardı. Dağlarda yazlık evleri olanlar veya bir mevsim için ev veya oda tutanlar dağlara taşınmışlardı. Müslüman Arapları bilmiyorum ama Hıristiyan Arapların, Ermeni ailelerin ekserisi yazlığa çıkarlardı. Tabii ki yazlığa çıkmak var, çıkmak var! Yazlık yerleri ve çıkış şekilleri, mali durumlara göre değişirdi. Bunu da kısaca anlatayım:

Çok zenginlerin Beyrut'a yakın dağlık küçük şehirlerde (bunlara köy diyemeyeceğim, evvela buraların köy ekonomisiyle alakaları yoktu. Buralarda devamlı oturanların ekserisi köylü değildi ve bu-

raları çok lükstü. Binaları, yaşayanların günlük hayatları, giyimleri, eğlence ve sefahat yerleriyle de şehirdiler. Bu gibi şehirlere en güzel misal Aley ve Hamdun (DDR gazeteleri "Bamdun" yazıyor)'du. Bunların her ikisi de aynı yol üzerindeydi. Yollar güzel, geniş, asfalt ve Serpentin şeklinde dağlara tırmanırdı. Aley deniz seviyesinden sekiz yüz metre yüksekte, Hamdun'sa bin metre... Şimdi aklımda kaldığına göre, otomobille birincisine gitmek yarım saat, ikincisine 45 dakika alırdı. Buralarda ev ve oda kiraları, ayrıca geçim de çok pahalı olduğundan fakirler gidemezdi. Buralarda hususi villaları olan çok zengin ailelerin yalnız kadın ve çocukları değil, çok zaman erkekler de Beyrut'a inmezler, işleri müdürler ve kâtipler idare ederdi. Mühim olaylar olursa ne yapmaları lazım geldiğini telefonla patronlarına danışırlardı. Daha az zenginlerse, yani ev veya oda kiralayan ailelerin yalnız erkekleri sabah otomobille, ya şahsi arabalarıyla veya dolmuş yapan taksilerle şehre iner, işine göre öğle veya akşamüstü otomobille evlerine dönerlerdi. Onun için de buraları Beyrut'a bağlayan yol -ki aynı zamanda Beyrut'u Şam'a bağlayan yoldur- sabah akşam arabalarla dopdoludur. Gidenler de dönenler de arka arkaya sıralanır, kuyruk olur. Akşam karanlığında Beyrut'tan dağlardaki yazlık şehirlere bakılırsa, bunlar gökte kat kat dizilmiş ışık kümeleri, yıldızlar topluluğu gibi görünür. Buralara giden yollarsa, aşağıdan göğe, gökten yere akan ışıklar şeklindedir. Bir nevi göğün muhtelif katlarını yerle birleştiren Samanyolu. Yazın dağa taşınan fakir ailelere gelince: Onlar şehre yakın bu küçük şehirlere de köylere de gidemezler. Hem kiralar hem de geçim pahalıdır. Onlar uzak köylere giderler. Bunlar hem ekonomik yapıları hem de görünüşleri bakımından köydür. Bağlarıyla, meyve ve sebze bahçeleriyle sokaklardan, bahçeler arasından akan sularıyla. Buralarda evler ve odalar ucuzdur. Fakir aileler buralarda oda veya ev (ailenin büyüklüğüne göre) tutar. Kadınlar, artık çalışmayan yaşlı ve hastalıklı erkekler, çocuklar devamlı köyde kalırlar. Ailenin geçimini sağlayan erkeklerse, Beyrut buralara uzak olduğu her gün otobüsle gidip ertesi sabah erkenden dönmeye imkân olmadığı, bu imkân bulunsa bile çok masraflı ve yorucu olduğu için hafta içinde tek başlarına şehirde kalırlardı. Cumartesi öğle üzeri köye çıkarlar, pazartesi sabah erkenden şehre dönerlerdi. Hiç olmazsa hafta

sonu yakıcı sıcaktan kurtulur, yemyeşil yüksek köylerde haftanın yorgunluğunu ailelerinin yanlarında çıkarırlardı. Bu onlar için ekonomik büyük biryük de olmazdı, çünkü daha evvel de dediğim gibi buralarda ev kiraları ucuzdu. Sonra da buralarda sebze, meyve, et, her şey şehirden daha ucuz olduğundan yazlık eve verilen para bu yolla çıkarılırdı.

Büyükbaba Balıkçıyan köye çıkmazdı. Evinde kendini daha rahat hissederdi. Bekâr çocukları Hayk, Takvor ve kız kardeşleri, Aley'in yakınında ve onunla aynı yükseklikteki bir köyde iki odalı bir ev tutmuşlardı. Hayk beni bir gün oraya götürdü sabahtan, akşam da evime döndüm. Buraya gelmek için Aley'i boydan boya enlemesine, yukarı tırmanmadan sahile paralel olarak geçmek gerekiyordu, işte Aley'i ilk defa o zaman gördüm. Aley bittikten sonra hemen onların küçük köyü geliyordu. Güzel bir yerdi. Adını unuttum. Sandalyeni kapının önüne attın mı bütün Beyrut sahiliyle, deniziyle ayağının altındaydı. İçindeyken pırıl pırıl parlayan ışıklı renkli şehir, yukardan bakılınca soluk ve silik görünüyordu. Şehrin üzerinde devamlı bir sis tabakası vardı. Şehri sisin içinden görme mecburiyeti şehri soluklaştırıyor, silikleştiriyordu sahiliyle, deniziyle beraber.

Bir defa da bir hafta sonu Pabuççuyan ailesi (kendisi mimar, karısı da eczacıydı, apolitik ama çok iyi insanlardı) beni Duru-Şuher'e (Ermeniler kısaca "Duvar" derlerdi) davet ettiler. Paskal beni hususi arabasıyla cuma günü öğleden sonra aldı, pazartesi sabahı beraber Beyrut'a getirdi. Bunun yolu başkaydı. Dokuz yüz metre yüksekteydi. Beyrut'un üstüne oturmuştu sanki bu tepedeki çam ormanları arasına kurulan köy... Burası da Beyrut'a Aley kadar uzaktaydı. Yani her gün gidilip gelinebilirdi. Ama Aley kadar büyük ve lüks değildi. Buraya daha çok orta tabaka gelirdi.

Başka bir defasında bir hafta sonu için Lübnan'ın en yüksek dağı olan Sanin'in eteğindeki Biskente köyüne otobüsle götürüldüm. Cumartesi günü öğle yola çıktık. İki saat süren yol tepelere tırmanırken sağa sola sık sık sert köşelerde zikzak yapar. Yol temiz, asfalt ama korkuluydu. Burası uzaktı, fakir bir köydü ama cennet gibi bir yer. Ne kadar yüksekteydi şimdi hatırlamıyorum (ama bin metrenin üstünde) gece olup da yatağa girmek için soyununca beni

bir titremedir aldı, üşümemin geçmesi için kalın yorgana uzun müddet iyice sarılmam gerekti. Geceleri iyice soğuk oluyordu. Ertesi gün köyü ve etrafını gezdik. Buraya çok Ermeni aileler gelmişlerdi. İnsan sık sık Ermenice, Türkçe konuşmalar duyuyordu. Her taraftan Sanin dağının tepelerinde eriyen karların buz gibi suları akıyordu. Şırıl şırıl akan berrak suların yanında açık hava kahve ve lokantalarıyla, üstlerinde koca koca pıtrak gibi meyvelerle dolu yemyeşil ağaçlarıyla hakikaten güzel dinlenecek bir yerdi burası. Pazartesi sabahı erkeklerle beraber yine otobüsle o korkulu yollardan Beyrut'a döndük.

Kore harbi devam ediyordu. Amerika, harbi kışkırtmakla, harbe müdahale etmekle kalmamış, siyasi, askerî ve ekonomik bakımdan kendine bağımlı memleketlerin de Kuzey Kore'ye karşı çarpışmak için asker vermelerini sağlamış, harbe milletlerarası bir statü vermeye çalışmıştı. Bu arada Türkiye de büyük miktarda asker göndermişti. Vatanlarından on binlerce kilometre uzakta olan bir yabancı toprakta binlerce Türk evladı Amerikalılar yanında müstevli olarak harbe katılmıştı. Amerikalılar kendilerini korumak için Türk askerlerini ön cephelere sürmüşlerdi. Böylece de Türk askerleri vatanlarını korumak için değil, Amerikan menfaatlerini korumak için orada, bir yabancı toprakta can vermişlerdi. İşte Amerikan canavarlığını, Amerikan oyununu protesto için Lübnan Komünist Partisi hemen hemen her gün nümayişler tertipliyordu. Nümayiş, Grand Theatre meydanından başlıyor, Burç'a doğru yürüyordu. Burç'a (ana meydana) gelen yolun ağzında bekleyen zamanın pro-Amerikan hükümetinin polis kuvvetleri, silahsız, müdafaasız nümayişçiler Burç'a yaklaşınca üzerlerine ateş açıyordu her defasında. Vurulmayanlar ve hafif yaralılar yan sokaklara kaçıyor, yakalananlar, polis müdüriyetine alınıyordu. Yere düşen ağır yaralılarsa hastaneye kaldırılıyordu. Bu yürüyüşlere paralel olarak ayrıca bütün memleket çapında harp ve emperyalizm aleyhtarı sloganlar yazılıyordu. Bu hareketlere genç Ermeni işçiler yanında ilerici genç yazarlar da katılıyordu. Bilhassa Komünist Partisi üyeleri. İşte bu

devrede Ermeni İleri Genç Yazarlar Birliği'nin (yarı legal çalışırdı) bir toplantısında Sosyal Demokrat Partisi üyelerinden bir yazarın konuşmasının bir parçasını anmadan geçemeyeceğim. Adını vermek istemediğim bu genç illegal hareketler aleyhinde uzun uzun konuştu. Sonunda, "Yazıktır, kendinize kıymayın" dedi ve sözünü şöyle bitirdi: "Bir gün Kızılordu bu toprakları da emperyalistlerin elinden kurtarırsa, o zaman ben de sizinle beraber olacağım, içi kırmızı boya dolu kovaları ellerimize alırız, sloganları yazmakla yetinmez bütün şehrin duvarlarını kızıla boyarız." Bu yazar daha sonraları Sosyal Demokrat Partisi'nden çıktı. Zenginlerin partisi olan, Amerikan Ermeni zenginlerinden çok yardım gören (Ramgavar) Ermeni liberal partisine girdi. Ona bol paralı iyi bir iş verdiler. İleri Genç Yazarlar Birliği'nde işte böyle elemanlar da vardı. Sovyetler Birliği'ne, Sovyetler Birliği Ermenistanı'na karşı olmayan, sosyalizm ve komünizm aleyhtarlığı yapmayan her genç yazar eğer kendisi isterse bu teşkilata alınırdı. Teşkilatın büyük çoğunluğunu tabii ki komünist yazarlar oluşturuyordu.

İlerici Yazarlar Birliği üyelerinden başka bir tip: Fransız Diş Hekimliği Fakültesi son sınıf talebelerinden Harut Laçinyan, antiemperyalist bir gösteride yakalanmış, komünist diye hapse atılmıştı. Eğer fakültedeki Ermeni profesörler yardım etmeseydiler, Harut'u korumasaydılar, son sınıftan kovulacaktı. Diploma almasına birkaç ay varken bütün okuduğu boşa gidecekti Harut'un. Bu yardım eden profesörlerden biri (onu ben de tanıyordum) Taşnak faşist partisi idare heyetindendi. Demek onda milliyetçilik antikomünistlikten daha kuvvetliydi. Böyle tiplere şarkta, geniş Ermeni ekalliyeti olan memleketlerde sık sık rastlanır.

Ben ve Jak İlerici Yazarlar Birliği'nin toplantılarına misafir olarak katılıyorduk, asli üye değildik. Sonraları bu teşkilat bir de aylık edebî mecmua çıkardı. Muhakkak ki bu gençler çok faydalı işler gördüler.

Yarımyan uydurma masajcılıktan da üç kişilik geçimlerini sağlayamadı. Yalan balon çabuk söndü. Bu arada tanıdıklarından

elbise vs. gibi temizlenecek şeyleri alıyor, evde benzinle temizliyordu. Merkezdeki eski evinden çıkmış, Müslüman mahallesinde bir oda bulmuştu. Bu müstakil değildi. Mutfak ve hamamı ev sahibi ile beraber kullanıyorlardı. Ve birçok Beyrut evinde olduğu gibi mutfak ve hamam iç içeydi. Yarımyan bir gün hamamda benzinle elbise temizlerken, ev sahibi yemek pişirmek için mutfakta gaz ocağını yakmış. Benzin buharları hamamın kapısından dışarı çıkmış mutfağa da dolmuş. Orada da gaz ocağı yandığından mutfakta ve hamamda patlama olmuş. Patlamadan evin pencere camları kırılmış. Yarımyan da hamamda yanmış. Hemen etraftan cankurtarana telefon etmişler, Yarımyan'ı Fransız üniversite hastanesine kaldırmışlar. Haber bize de ulaştı. Hastaneye Yarımyan'ı ziyarete gidince 8-10 kişilik odada onu bulamadık. Hastabakıcı gösterdi. Bütün kafası, boynu her tarafı sarılıydı. Yalnız ağzı ve burnu açıktı. Bu halde bir insan nasıl tanınabilirdi? On gün sonra sargıları sökülünce, gördük ki kafası, yüzü hep şiş ve yara içindeydi ama neyse ki gözlerine bir şey olmamıştı. Yaraların iyileşmesi uzun sürdü. Suratı ve kafası çok derin yanmamış ki fazla bir iz bırakmadı, zamanla saçları da yeniden geldi. Bu yanma ona yetmişti. Bu ara Lübnanlılara da epey borçlanmıştı. Tamamen iyileşince İstanbul'a geri döndü karısı ve çocuğu ile beraber...

Jak'ın işi biraz fenalaşmıştı. Bizden sonra Beyrut'a gelen tiyatrocu Berç Fazlıyan da, sanatı olmadığından, karyolacılara giderek Jak'ın resimlerine bakmış ve çocuk karyolalarına resim yapmaya başlamıştı. Tabii ki onunkiler Jak'ınkiler gibi güzel değildi. Ama o da 1 liraya değil 25 kuruşa yapıyordu bir resmi. Benim müşteri bulmak, tanınmak için iğne fiyatını kırmam gibi. Ancak ikimizin müşterek gibi görülen bu hareketinde büyük fark vardı. İğneyi orada hastabakıcılar yapardı, damardan olanları ise doktorlar yüksek fiyata... Ben her türlü iğneyi hem hastabakıcılardan, hem de doktorlardan daha iyi yapardım, tecrübem fazla idi bu sahada. Talebeliğimde geçimimin bir kısmını bu yolla sağlamıştım. İnsan bir işi ne kadar çok yaparsa o işte o kadar ustalaşır. Yani ben, benden evvelkilerden daha iyi yaptığım halde fiyatı kırmıştım. Berç'se, Jak'tan çok kötü yaptığı için fiyatı kırmıştı. Bu işte araya başka faktörler de girmişti. Jak'ın eli bu işe o kadar alışmıştı ki on dakikada

resim bitiyordu. Bunu gören karyolacı patronlar, 1 lirayı biz on dakikada değil bir saatte kazanamıyoruz diyerek Jak'a 25 kuruş vermek istemişler. O zaman Jak da, "Benimki sanat eseri, 25 kuruşluk istiyorsanız Fazlıyan'a gidin. Ben en aşağı 50 kuruşa yaparım. Daha aşağı yapmam," demiş. Satılan karyola miktarı değişmediğinden, bunun bir kısmını da Fazlıyan resimlediğinden, kendine kalanlardan da eskisinin yarısı kadar para aldığından Jak'ın geliri azaldı. Buna karşılık okulların açılışı ile beraber Ermeni kız ortaokulunda resim hocası olarak çalışacaktı. Bu iki kazanç birleşince geçimini sağlayabilir, evlenirse ailesini geçindirebilirdi. Keğam bir de gelinlik namzedi buldu Jak'a İstanbul'dan... Kendi en yakın arkadaşlarından birinin kız kardeşi Mari. Liseyi bitirmiş, o yıl üniversiteye girmişmiş, hangi bölüme hatırlamıyorum. Jak da onu İstanbul'da bir defa görmüşmüş. Keğam hemen arkadaşına bir mektup yazdı. Arkadaşı da zaten Jak'ı tanıyormuş, o böyle bir evlenmeye taraftarmış ama evlenecek olan Mari olduğuna göre, Jak'ın Mari'ye mektup yazması, teklifi ona yapması lazımmış. Tabii ki gayet makul. Onlar başladılar mektuplaşmaya. Bu mektuplaşmalarla evvela birbirlerini tanıyacaklar, sonra karar vereceklerdi.

Benim geçimime gelince: Gün geçtikçe daha çok insan tanıyor, daha çok iğne yapabiliyordum. Herkes doktor olduğumu, yabancı olduğum için iğne yapmaya mecbur kaldığımı öğrenmişti. Bu sebeple herkes normal, ekseri zengin Ermenilerse normalin de üstünde ödeme yapıyordu. Yazın ortasına gelmiştik. Eylülden itibaren sıcaklar gerilerdi. Öyle ki karım da gelebilirdi.

Mali vaziyetimiz az çok düzelince artık Lübnanlı yoldaşlarla beraber biz de ara sıra paralı plajlara gidebiliyor, orada ucuz cinsten de olsa, mesela hamus gibi yemek de yiyebiliyor, badelbot dedikleri her tarafı kapalı kayık kiralayabiliyor, yani Beyrut'un güzelliklerinden faydalanabiliyorduk. Keğam, Jak ve ben yeniden üç ahbap çavuşlar olmuştuk. Keğam'ın anası artık benden korkmuyordu. Bugüne kadar başkasının başını belaya sokmadığımız gibi kendi başımız da belaya girmemişti. Keğam'ın anası beni yeniden sık sık yemeğe davet ediyor, bana eskisi gibi çok sevgi gösteriyordu. Tabii ki ben de ona karşı çok hürmetliydim. O bunu fazlasıyla hak etmişti. Keğam'a ve bütün ailesine çok şey borçluydum. Zaten benim

karakterimde kabalık yoktu. Herkese hürmet eder, elimden gelse herkese yardıma da koşardım. Durum bu hale gelince, Keğam'la konuştuk. Jak, ben ve Keğam'ın ailesiyle beraber daha büyük yeni bir ev tutmayı kararlaştırdık. Bizim en az dört oda ve bir salona ihtiyacımız vardı. Bir oda bana. Karım da gelirse bir oda gene de yeterdi. Bir oda Jak'a. Bir oda Keğam, karısı ve çocuğuna. Bir oda da anasına. Bir de hepimize müştereken büyükçe bir oturma odası, daha iyisi bir salon. Mutfağı, hamamı hep müşterek kullanacaktık. Ayrıca müşterek bir komün kuracaktık yemek için. Her şahıs müsavi miktar ödeyecekti müşterek kasaya. Müşterek kasadan alınan paralarla kadınlar yemek hazırlayacaktı hepimiz için. Evde tek bir karavana kaynayacaktı. Böyle bir hayatın daha ekonomik, daha rasyonel ve daha az sıkıcı olacağı kanaatindeydik.

Aradık taradık, nihayet Eşrefiye denilen biraz yüksekteki mahalleye çıkan yokuşun üstünde ikinci katta müstakil bir daire bulduk. Dört odası, ortada koskoca bir salonu, mutfak, hamam ve bir de balkonu vardı. Salondan geniş bir kapı balkona açılıyordu. Salondan camdan bakıldı mı veya balkona çıkıldı mı deniz sanki ayağımızın altındaydı. Hepimizin hoşuna gitmişti ev. Kirası ne kadardı hatırlamıyorum. Kiranın dörtte birini ben, dörtte birini Jak ve dörtte ikisini de Keğam'la anası ödeyeceklerdi. Gittik hep beraber evi temizledik. Bu ara karımdan bir telgraf aldım. Taşınmamızdan tam bir gün evvel bir Türk vapuruyla Beyrut'ta olacaktı. Ben, Jak, Keğam, Zaven dördümüz karımı karşılamaya gittik. Vapur rıhtıma yanaşıp da karım beni yukardan görünce, Ermenice, "Vapurda kargalar var sen buradan git!" diye bağırdı. Zaven ve Keğam karımı aşağıdan görmüşler, onun dediklerini onlar da duymuşlardı. Jak ile bana, "Siz gidin, biz karını bir taksiyle getiririz," dediler. Ben ve Jak, Keğamlara gittik. Biraz sonra da karım ve Zaven bir taksiyle geldiler. Karım İstanbul'da neyimiz varsa beraber getirmiş. Kilimlere sarılı koca bir denk, bir sandık, iki de bavul. Bu eşyaları da Keğam bir yük kamyonuyla yeni evimize götürmüş ve bizim odaya öylece bırakmış. Nasıl olsa yarın Keğamlar da Jak da taşınacaktı. Bu bakımdan Keğam biraz gecikti.

Aynı vapurla Aram'ın kardeşi Sarkis de, başka bir tanıdık Dacat da Beyrut'a gelmişler. Bir tesadüf, birbirleriyle daha evvelden

konuşmadan. Aram'ın kardeşi Aram'a birçok makine ve kalıplar getirmiş bisküvi işi için.

Vapurdaki sivil polisler karımı devamlı olarak gözetlemişler, takip etmişler, karımla konuşmak istemişler. Ama karım fırsat vermemiş. Karım da sivil polisleri tanımasını, onlara karşı nasıl muamele yapılacağını öğrenmiş, bu sahada tecrübe sahibi olmuştu zaten.

O gece her ikimiz de Keğamların evinde, benim iki-üç ay kaldığım evde misafir edildik.

Ertesi gün Beyrut'ta her zaman olduğu gibi gene güneş şam şam şakıyordu. Kahvaltıdan sonra, kalk sana şehri göstereyim dedim karıma. Yürüyerek İhmalyanlar'ın, Ermeni Surp Nişan kilisesinin önlerinden beri aşağı inen yoldan indik. Grand Theatre meydanına geldik. Daha sabah olduğu için bütün iş arayan işçiler dağılmamış, bir kısmı hâlâ aletleriyle meydanda oturmuş kendilerini işe çağıracak bir patron bekliyorlardı. Karım, "Bunlar ne yapıyorlar?" diye sordu. Bunlar iş arayan işçiler dedim. Sonra sürdürdüm anlatmayı: Her sabah erkenden aletlerini alır gelip burada otururlar. Burası Beyrut'un işçi pazarı. Bir marangoza mı, bir yapı işçisine mi, bir boyacıya mı ihtiyacın var gelir onu burada bulursun. Yani her çeşit işsiz işçi burada toplanır. Kimin ne biçim işçiye ihtiyacı varsa bakar her biriyle pazarlık eder, hangisi daha az para ile çalışırsa onu alır gider (Pazardan elma alır gibi). Karl Marks'ın kulağı çınlasın. İşgücünün satılık bir meta olduğuna bundan güzel bir misal olamaz burjuva cemiyetinde. Bu gördüklerin iş bulamayanlar. Biraz sonra onlar da evlerine geri giderler, yarın sabah erkenden gene gelirler buraya ve yine elleri boş evlerine dönmemek için daha az paraya satarlar iş güçlerini.

Biraz daha yürüyünce Maarat'a geldik. Dükkânlar, yolun yanlarındaki el arabaları, her taraf muz doluydu. Bunları görünce karımın gözleri açıldı. Muz buranın en ucuz meyvesiydi o zamanlar. Hemen bir kilo aldım. Oradan Burç meydanına geldik. Meydanın ortasından denize doğru yürüdük. Meydanın alt ucundaki sinemanın önünde karımla kol kola, elimizde, ağzımızda muz, vapurun içindeki iki sivil polisle karşı karşıya gelmeyelim mi? Karım korktu. Aldırma burası Türkiye değil, bir şey yapamazlar. Olan, benim şu

anda Beyrut'ta olduğumu, senin de gelip beni bulduğunu öğrenmeleri hepsi hepsi dedim. Karımın siniri bozulmuştu. "Dün seni rıhtımdan kaçırttım, bugün ayağımızla karşılarına çıktık," deyip duruyordu. Artık deniz kenarına kadar gitmekten vazgeçtik. Bir an evvel eve dönelim, Keğamlar'a evi toplamalarına, eşyalarını yük arabasına yüklemelerine yardım edelim dedik. Geri döndük. Olup bitenleri hemen anlattı karım. Ne olacak deyip hepsi de güldüler. Bu devreye karım değil daha ben bile gelememiştim. Benim de canım sıkılmıştı.

Yeni evimizden hepimiz de memnunduk. Keğam'ın oturma odasındaki eşyalarını, yani büyük yuvarlak masasını sandalyelerle beraber salonun ortasına koyduk. Yemeği de burada yiyorduk. Bir köşeye de onlarda iken benim yattığım divanı yerleştirdik. Keğam bir de radyo aldı, altına da küçük bir dolap. Paramız olursa çeşit çeşit içki bardakları alacak, içine yerleştirecektik. Barımız olacaktı bu dolap.

Bizim odamızda yerde yan yana karımın İstanbul'dan getirdiği iki yatak, bir köşede bir sandık, yanında da üst üste iki bavul. Gündüz yatakları kaldırıyor, sandığın üstüne koyuyorduk. Sonraları biraz bez alalım da Beyrut usulü bir gardrop yapalım dedik. Karım beraberinde biraz da Türk parası getirmişti. Onları bozdurduk. Karımla beraber çarşıya gidip perdelik kumaş aradık. Bir kumaşın rengi, deseni kalınlığı hoşumuza gitti. Malı pek iyi değildi, herhalde ucuz olur diye düşündük. Kırık dökük Fransızcamızdan satıcı yabancı olduğumuzu anlamıştı tabii. Fiyatını sorduk, metresine 20 lira istiyordu. Bizim on metre kumaşa ihtiyacımız vardı. Yani 200 lira ederdi. Hiç pazarlık etmeye değmezdi. İstemez deyip dışarı çıkmak istedik. Satıcı yolumuzu kesti. "Anlaşılan yabancısınız, size benim de bir iyiliğim olsun, haydi metresine 10 lira verin" dedi. Biz kafamızla "cık" dedik, çıkmak istedik. "Peki 5 lira verin" dedi. İstemiyoruz dedik dışarı çıktık. Arkamızdan bağırdı, "Peki gelin 1 liradan alın" diye. Biz de döndük metresi 1 liradan on metresine 10 lira ödedik. Baştan 200 lira istediği parçayı sonunda 10 liraya vermişti bu Arap satıcı. Bizde, Türkiye'de de pazarlık yapılır. Çok çok istenen fiyatın yarısı teklif edilir, sonra ikisi ortası bir yerde anlaşılır. Eğer biz bizdeki en cimri metoda bile uysaydık on misli kazık yiyecektik

hem de o parasız günlerimizde. Sonra başka bir dükkândan iki tane bir buçuk metrelik, bir tane iki metrelik ve dört tane de 70 santimlik dar tahta, bir tane de yuvarlak bir buçuk metrelik bir sopa alıp eve geldik. Penceresiz duvarın köşesine yerden iki metre yüksekte 70 santimlik ve bir buçuk metrelik tahtalarla ikisi duvara çakılarak ikisi de havada kalarak 70x150 santimlik bir mustatil (dört köşe) yaptık. Açıkta kalan köşeyi de iki metrelik tahta ile yerle birleştirip tespit ettik. Sonra geri kalan iki tane yetmiş santimlik tahtalardan iki metre yüksekliğe duvara çaktığımız eşine paralel olarak bir buçuk metre yüksekliğe çaktık. Dördüncü yetmiş santimlik tahtayı da duvardan açık köşeye uzanan tahtaya paralel olarak bir buçuk metre yükseklikte serbest köşeyi yere bağlayan sopa ile duvar arasına tespit ettik. En sonra da bu iki alttaki yetmiş santimlik tahtaların ortalarını bir buçuk metrelik sopa ile birleştirdik. Bu sopaya elbise askıları takılacaktı. Boş kalan iki yanları aldığımız kumaşı pot pot yapıp tahtaya çivileyerek kapadık. Geniş tarafta ortada bir de yukardan aşağı yırtmaç yaptık. En üstünü de gene bezle kapadık. Lübnan'da bütün fakirlerin elbise dolabı böyle veya biraz daha iyisi; bez bir demir tel üzerinden yaydırılarak yapılırdı. Ben böyle pratik elbise dolabını hayatımda yalnız Lübnan'da ve Suriye'de gördüm.

Başka bir gün de birkaç tane boş küçük meyve sandığı alıp açık tarafı öne gelmek üzere bir duvarın önüne üst üste dizdik. Üstlerini ve içlerini renkli kâğıtlarla kapladık. Bunlar da çamaşır ve günlük lazım olan eşyanın konması için dolap oldu. Bu sandıkların önlerini de bir bezle kapadık. Mutfak raflarını da zaten böyle sandıklarla yapmıştık.

Keğam da, annesi de, kendi odalarına böyle elbise dolapları yaptılar: Dahası doğrusu, Keğam'ın eski evinde yapılmıştı böylesi. Onlar oradan söküp getirdiklerini bu yeni eve yeniden taktılar. Öyle ki yeni yapan yalnız Jak'la ben oldum. Jak eski odamızdaki portatif karyolasıyla battaniyeleri buraya getirmişti. O burada da portatif karyolada yattı. Ben İhmalyanlar'dan aldığım eşyaları teşekkür edip geri verdim.

Artık o gürültülü, o pis kokulu, o gündüz oturulmayan, gece de sıcaktan ve bir de Zaven'in bozuk plak gibi her gece tekrarladığı "çerkez tavuğu" teranelerinden uyunamayan, Abu Stalinlerin yanındaki odadan kurtulmuştuk. Biz çıkınca Zaven de kendine Keğam'ın eski evine yakın bir yerde tek oda bulup gitmişti. Ama ekseri akşamları gene bizdeydi, bizden işe gece haberciliğine giderdi.

Bizim komün iyi çalışıyordu. Evde üç erkektik. Kadınlar sıra ile her akşam birimize sorarlardı, "Yarın ne pişirelim?" diye. Benim ve Keğam'ın ne diyeceği artık belli olmuştu. Keğam hep etli patates derdi ("patates"i de "paaates" şeklinde söylerdi), bense etli kuru fasulye, yeşili de olabilir derdim. Jak'ınki bizimki gibi hep aynı olmazdı, ama ucuz olsun diye olmalı, ekseri etli nohut derdi. Tabii ki kadınların protesto hakları, istediklerini pişirme hakları vardı. Ama gene de her zaman bize sorarlardı. Etli dersek, yapılan et yemeği değildi, etin rolü yemeğe tat vermekti.

Maşallah akşamları misafirimiz hiç eksik olmazdı. Evimiz bekârlar kulübüne dönmüştü. Yemek zamanından biraz evvel gelirler, biz de bekâr ve de parasız olduklarını bildiğimizden nereye gideceksiniz bu saatte, yemekten sonra gidersiniz derdik. Onlar da nazlanmazlardı. Karılar kolayını bulmuşlardı. Her misafir başına bir bardak su ilave ederlerdi yemeğe. Eğer yemeğe kalanlar çoksa, yemek denen nesne çorba olurdu. Gençlerin metodu benim senelerce İstanbul'da tatbik ettiğim metodun aynı idi. Bir farkla, ben zenginlerin evine giderdim, onlarsa kendilerinden daha az paralı, züğürt ama yürekleri zenginlerin evine geliyorlardı. Anlaşılan onlar için bize gelmek, zenginlere gitmekten daha kolaydı. Bizim bir şikâyetimiz yoktu. Afiyet olsundu. Bazan çok olurlar da yemek çorbaya dönüyorsa, bizler şikâyet etmediğimize göre onlar da şikâyet etmemeliydiler, herkesle beraber başa gelen kolay çekilirdi.

Bizim istemediğimiz, sevmediğimiz bir misafir vardı, o da üst katta oturan ev sahibinin yüzsüz oğlu. Her akşam damlar, radyonun başına oturur (anlaşılan radyoları yoktu). Arapça şarkılar, türküler bulur, hele de hoşlandı mı iyice yüksek açar sesi (Bu bütün Arapların hastalığı. Radyoları çok yüksek sesle açarlar...). Birbirimizle konuşmamızı duymaz, anlayamazdık söylenenleri. Daha da kötüsü, artık yatma zamanı gelip herkes gidince biz de yatmak

istesek, "Siz gidin yatın, ben sonra radyoyu, kapıyı kapar giderim," derdi. Bizimse böyle kepazelik olmaz demeye yüzümüz tutmazdı. Görgüsüz, zavallı bir oğlandı. Anlaşılan kendini bizde daha rahat hissediyordu. Bizi rahatsız ettiğininse farkında bile değildi.

Bir gün Yarımyan çıkageldi tek başına. Şıklaşmıştı. Karım evde yoktu. Hepimiz onu bir daha gördüğümüze çok sevindik. Hayrola yoksa niyetin buraya mı yerleşmek diye sorduk. "Tövbe, bin defa tövbe! İnsan dediğin aynı meselede bir defa yanılmalı. Ben dersimi aldım. Çektiklerim yetti de arttı bile bu memlekette. Borçlarımı ödemeye geldim ve hamdolsun hepsini tek kuruşuna kadar ödedim," dedi. Bu habere biz de sevindik. Arkasından borç aldı sonra da ödemeden kaçtı diye dedikodu yapılıyordu. Hava kararda. Karım daha gelmemişti. İkisi de anlatılanlarla birbirlerini tanıyorlardı. Biraz sonra kapı çalındı. Bu karım olmalıydı. Ben kapıyı açmaya gidince Yarımyan da balkona gidip saklanmış, sürpriz yapmak istemiş. Karım içeri girdi, herkesteki tuhaf hal dikkatini çekti. Ben de etrafıma baktım Yarımyan ortada yoktu. Karım balkona doğru gidince o koca dev gibi adam sesli sesli gülerek karanlık balkondan içeri dalmasın mı! Karım öyle korktu, öyle korktu ki... Bu da Yarımyan'dan karıma kalan hiç unutamayacağı bir hediye oldu. Yarımyan Beyrut'ta yalnız birkaç gün kaldı, tekrar İstanbul'a geri döndü.

Bir gün de Aram karısı Anahit'le geldiler. Anahit benim karım gibi sonradan pasaportla Halep'e kocasının yanına gitmiş. Beyrut'un adı büyük oralarda. Aram, karısını alıp Lübnan'ı gezdirmeye getirmiş. Daha okullar açılmamıştı. Hepimizin çok boş vakti vardı. Her tarafa, bu arada eski Roma İmparatorluğu'ndan kalan Baalbek harabelerine de gittik. Aram da karısı da Lübnan'ı çok beğendiler. Tabii ki o zamanlar Lübnan, Suriye ile, hele Beyrut Halep'le mukayese edilemezdi. Lübnan hakikaten güzel ve orijinalitesi olan bir memleketti. Aram'ın Beyrut'a çok eskiden gelmiş bir sınıf arkadaşı varmış, gitmiş onu da bulmuş. Çok zamanlar bu gezmelere o da katılıyordu. Beyrut'ta birkaç gün kaldılar, tekrar Halep'e döndüler. Sonra duyduğumuza göre boşanmışlar, Anahit İstanbul'a geri gitmiş.

1951 yılına giriş gecesini hep beraber bu güzel evde kutladık. Lübnanlı birçok bekâr yoldaş da davet etmiştik. Keğam'ın anası topiğine kadar her şeyi daha bir hafta evvelinden hazırlamaya başlamıştı. Anjel ve Homel hem öğreniyorlar hem de ona yardım ediyorlardı. Hık diyorlardı belki de Nasrettin Hoca gibi.

Evet, Lübnan'a geleli bir seneden fazla olmuştu. Lübnan'a sığınan yabancılara verilen kalma müsaadesi hâlâ çıkmamıştı. Artık biz de alışmıştık. Ne bundan evvelki odayı tuttuğumuzda, ne de bu eve gelmemizde kimse bizden hüviyet sormadı. Zaten üç kardeşiz demiştik. Ama hastanede çalışabilme işi belki de bu kâğıt çıkmadığı için olmamıştı. Bizi Lübnan'dan dışarı atacak olsalar -poliste bizim adresimiz büyükbabanın eviydi- gelip bizi oradan aramaları gerekirdi. O güne kadar bizi arayan olmadığına göre bizi atmaya niyetleri yoktu. Zaten kanunen de atamazlarmış. O güne kadar böyle bir numune de yokmuş. Tanıdıkların çoğu, burası Lübnan sizden kim hüviyet soracak diyordu. Burada öyle istisnalar varmış; doğmuş büyümüş sonra da ölmüş hiçbir hüviyeti olmadan. Biz hiç olmazsa müracaat etmiştik, kaçak sayılmazdık. Elbet bir gün vereceklerdi. Bizim elimizde bir imkânımız, yapabilecek bir şeyimiz olmadığına göre kafa patlatmaya, sinirlerimizi bozmaya lüzum yoktu. Hem zaten dediğim gibi kâğıtsız yaşamaya alışmıştık. O yeni geldiğimizde ara sıra çarşıda yapılan hüviyet sormaları fevkalade bir halmiş gelmiş geçmiş. Bu düşünceler altında da olsa yılbaşı gecesi çok iyi geçti. İçkiyi de kafaya çekince her şeyi unuttuk, neşelendik, dans ettik, şarkılar söyledik. Her telden çalıp sabahı ettik. Yeni yılın ilk günü ışıyınca misafirler evlerine gittiler, biz de yataklarımıza girdik.

İhmalyanlar'a gittiğim bir gün iyi bir haber aldım. Mimar Paskal bizim kâğıtlarımızın hâla çıkmadığını ve bunu yapması gereken polis müdürünün adını İhmalyanlar'dan duyunca, "Ben onu iyi tanıyorum (poker masası arkadaşıymışlar), ben onların ikisinin de kâğıtlarını alır getiririm," demiş. Hakikaten de Paskal bir hafta sonra Jak'ın da benim de Lübnan'da kalabilmemizi sağlayan

hüviyetlerimizi getirip İhmalyanlar'a bırakmış (Bunları yazarken gittim dokümanlarıma baktım, verilen tarih olarak 19.1.1951 yazıyor). Kâğıtları alınca Paskallar'a gidip teşekkür ettik. "Yalnız dikkat edin. Sizi İstanbul polisinden sormuşlar. Komünist olduğunuza dair ellerinde İstanbul'dan gelme koca bir dosya var. Herhalde birinizin tıp doktoru birinizin de Güzel Sanatlar Akademisi talebesi olarak askerlikten kaçmak için bütün tehlikeleri göze alıp buraya gelmeniz akıllarına pek yatmamış olacak (Hemen Suriye'deki Türkmen köyünün okul hocası aklıma geldi). Dikkat edin herhalde siyasi polisin gözü üstünüzde," dedi.

Evet, Lübnan'da durumumuz tamamen legalleşmişti. Burada istediğimiz kadar kalabilirdik. Ama Lübnan vatandaşı olmamıştık. Elimizdeki vesika bir mülteci kâğıdıydı. Fakat kanunen Lübnan vatandaşı olmak zorunluluğu olmayan her işte çalışabilirdik. Bu kâğıtla başka hiçbir müsaade ve muameleye lüzum olmadan Suriye'ye de gidip gelebilirdik. Kâğıt bir seneliğine verilmişti. Zamanı bitince her sene gidip yeniden uzatmamız gerekirdi.

Şimdiye kadar ne Mıgırdiçyan'dan ve ne de sanatoryum idare heyetinden bir mektup almıştım. Mıgırdiçyan, "Burada kalabilme kâğıdı aldıktan sonra bize müracaat etmeniz gerekirdi," demişti. Artık böyle bir kâğıda sahiptim. Acaba bir daha Mıgırdiçyan'a gitse miydim? Bu adam hiç hoşuma gitmemişti. Belki konuştuklarımızı da idare heyetine ulaştırmamıştı. Eğer böyleyse bir daha ona gitmenin hiçbir faydası olamazdı. En iyisi sorup soruşturup idare heyetinde sözü geçerlerden birini bulmalı ve ona gitmeliydim, hem de bir tavsiyeyle... Böyle birine beni kim tavsiye ederdi? Tabii ki tavsiyesiz de gidilebilirdi. Belki de böyle yapmak benim için bir tavsiye aramaktan daha doğru, daha iyiydi. Sordum soruşturdum. Sanatoryumun idare heyetinde olanlardan biri göz doktoru Bağdasaryan'mış ve komite namına işleri de o yürütürmüş, en iyisi ona gitmekmiş. Taşnak Partisi idarecilerindenmiş ve Amerikan hastanesinde de göz hastalıkları profesörüymüş. Adresini ve telefon numarasını da buldum. Bir akşam evinde kendisiyle konuşmak üzere telefonla randevu aldım.

Beni çok iyi karşıladı. Mıgırdiçyan'dan daha yaşlıydı. Evi büyük ve iyi döşenmişti. Kısaca, kimliğimi, durumumu anlattım. Ben

anlatırken o da bir kâğıda not aldı. Takriben on ay evvel Mıgırdiçyan'ın benden kendilerine bahsettiği hakkında bir şey söylemedi, bir imada da bulunmadı. Ben de sormadım. Artık yabancılara verilen hüviyete sahip olduğumu söyledim ve yeni hüviyetimi gösterdim. Bana sigara ve içki ikram etti. İçkiyi aldım, sigara içmediğimi söyledim (İstanbul'dan ayrılalı, parasızlıktan sigarayı bırakmıştım). Sonra kahve çıkardı. Velhasıl beni icap eden şekilde ağırladı. Bende o, ciddi, ağırbaşlı, iyi bir insan intibası bıraktı. Adresimi istedi. Mıgırdiçyan'a vermiştim demedim. Zaten nasıl olsa değişmişti de. Yeni evimizin adresini verdim. Kendisinin şahsen beni sanatoryumda çalışır görmekten memnun kalacağını, ancak tek başına bir şey söyleyemeyeceğini, idare heyetinden belki başkalarının da beni görmek, benimle konuşmak isteyeceklerini, durumu bana bir mektupla bildireceğini söyledi. Teşekkür ettim ve ayrıldım.

Dr. Bağdasaryan'la konuşmam mı, polisten aldığım yabancılara verilen Lübnan hüviyeti mi yoksa arada benim bilmediğim başka faktörler mi rol oynadı, 17 Mart 1951'de ben ve karım Azuniyeh'de çalışmaya başladık. Ben doktor olarak, karım da laboratuvarda günlük, her hastaya yapılan umumi muayeneleri öğrenene kadar yardımcı, öğrendikten sonra da laborantin olarak çalışacaktı. Ben ayda 200 lirayla karım da 100 lirayla işe başladık. Yani ikimizin beraberce ayda aldığımız para 100 dolardan ibaretti. Ayrıca yeme içme, yatma, çamaşırlarımızın yıkanması, vs. gibi orada yaşamamıza gerekli her türlü şeyi hastane temin edecekti ve bunlar için hiç para ödemeyecektik. Lübnan şartlarına göre karıma ödenen para çok düşük değilse de bana ödenen aylık, gülünç denecek kadar azdı. İşi öğrenince güya ikimizin de aylığı artırılacaktı. Bu teklifi kabule mecburduk, başka imkânımız yoktu. Bunu onlar bizden daha iyi biliyorlardı. Bana sanatoryumda doktor olarak çalışabilmem için müsaade de çıkarmışlardı. Bu müsaade yalnız bu Ermeni sanatoryumu için geçerliydi ve bir senelikti. Eğer burada çalışmaya devam edersem her sene yeniden uzatılması gerekirdi.

Evet, 17 Mart 1951 sabahı hastanenin şoförü Asdur minibüsüyle evimize geldi, beni, karımı, eşyamızı aldı, Azuniyeh Sanatoryumu'na gitmek üzere yola çıktık. Yolumuz Şam'a giden yoldu. Aley'den, Hamdun'dan geçtik, Darülbaydar'a geldik. Burası galiba denizden bin iki yüz metre yüksekteydi ve dörtyol kavşağıydı. Yola, sağa veya sola sapmadan, doğru olarak devam edilirse, Liban dağlarının bu kısmının tepesine erişilir sonra yokuş aşağı inilir ta Bekaa ovasına kadar. Ova sekiz yüz metre yüksekliktedir. Bu ova Liban ve Antiliban dağlarını birbirine bağlar, dümdüzdür, toprağı sulak ve mümbittir. İklimi de güzeldir. Meşhur Baalbek harabeleri de bu ovada ve bu yolun devamı üstündedir. Bu anayol Bekaa ovasını enlemesine geçer, Antiliban dağlarına erişir onu da çıkıp inince artık Suriye topraklarına girmiş olursunuz. Antiliban dağlarının buradaki doğu etekleri Suriye'ye aittir. Daha sonra Suriye ovasına inilince de Şam şehrine gelinir.

Darülbaydar'dan doğru gitmeyip de sola saparsanız biraz çukurda kalan Hammana köyüne gelinir. Burası bilhassa kirazlarıyla meşhurdur. Burada da bir verem sanatoryumu vardır.

Darülbaydar'dan sağa saparsanız, ilk gelinen köy Azuniyeh'dir. Ermeni sanatoryumu da bu köyün hemen yanındadır. Bu yol daha sonra Ayn Safa, Ayn Dara'dan geçerek cumhurbaşkanının yazlık sarayı Beytettin'e gider. Biz Azuniyeh köyüne girmeden sola saptık, sanatoryum topraklarının içine girdik. Araba merkez binanın kapısı önünde durdu. Müdür, kâtip, bir doktor ve yaşlı bir hastabakıcı bizi karşıladı, "Hoş geldiniz," dediler. Semerciyan binasının zemin katında, hastane müdürünün odasının aynısı olan karşısındaki odayı bize ayırmışlardı. Odada eşya olarak bir dolap, iki karyola, bir masa, bir de konsol vardı. Bu katta arkada iyi ışık almayan bir küçük oda daha, ayrıca hamam ve koca bir mutfak vardı. Bunları müdürle beraber kullanacaktık. Biraz sonra hastane işçileri eşyalarımızı getirdiler. Onları sonra açmak üzere arkadaki küçük odaya koyduk. Sempatik genç bir kız birer beyaz hastane gömleği getirdi. Bu kız müdürün ve bizim işlerimize bakacakmış.

Beyaz gömlekleri giydik, müdür bize hastaneyi gezdirdi, diğer çalışanlarla tanıştırdı. Hastanenin oldukça büyük bir toprağı vardı. Bu toprak yarımada şeklinde bir tepe idi. Bu tepe kuzeybatı

yanıyla köyle bağlanmıştı. Burdan geçen asfalt şose köyle hastane topraklarını birbirinden ayırırdı. Ama bizim topraklar köyden iyice yüksekteydi. Azuniyeh köyünden itibaren şose Ayn Safa'ya kadar (tahminen üç-dört kilometre) yokuş aşağı inerdi. Hastane toprakları yolun solunda bir tepe halinde kalırdı. Hastane batıdan doğuya doğru uzunlamasına uzanan tepenin en güzel yerine kurulmuştu. Hasta odaları önlerinde boydan boya balkonlarıyla güneye bakardı. Bu tarafta toprak kısa bir düzlükten sonra dikine dereye inerdi. Derenin öbür tarafında yeniden yavaş yavaş yükselen çalılarla örtülü dağlar başlardı. Bu tarafta ufku dağların tepeleri teşkil ederdi. Ve bu tepeler sonradan dikilmiş genç sedir ağaçları ile Zara'nın şahane ve tabii bir güzelliği vardı. Derenin iki yanındaki yükselen topraklar, muntazam aralıklarla taşlarla örülmüş, taraçalar şekline getirilmişti, uzaktan merdiven gibi görülürlerdi. Bu taraçalara elma ağaçları dikilmişti. İlkbaharda elma ağaçları çiçek açınca bütün dere süslenir, gelin gibi beyazlara bürünürdü. Hastane toprakları bu elma ağaçlarına kadar uzanırdı. Bu dere elma ağaçları ile beraber ta Ayn Safa'ya kadar yokuş aşağı inerdi. Buraların tabiat güzelliğine insan emeğiyle yaratılan bu bahçeler eklenince tabiat bir kat daha güzelleşmişti.

Tepenin en güzel yeri güneydoğu ucuydu. Burada topraklar hem güneye, hem doğuya ve hem de kuzeye doğru dikine inerdi. Vaktiyle buraya, bu tepenin ucuna doktorlar için bir villa kurmak istemişlerse de sonra hastanenin manzarasını bozar düşüncesiyle vazgeçmişler. Bu kısım da hastaların gezme alanına eklenmişti. Hastane topraklarının, yarımadanın kuzey tarafı şoseye ve hemen arkasındaki köye bakardı. Köyden sonra da toprak kuzeye doğru alçalmasına devam eder, çıplak kayalar başlar, sonra da batıdan doğuya aşağı inen bir dere gelirdi. Derenin arka yanında arazi yeniden kayalıklar halinde yükselir, sonra da yeniden ağaçlarla kaplanır yeşerirdi. Öyle ki her yağmur yağdığında kayalık derede yer yer şelaleler hasıl olurdu. Yabani güzel bir manzaraydı bu. Kuzeybatıda ise şose bizi yüksek tepelerden ayırırdı.

Hastane o zamanlar üç katlıydı. Ve tepesi uzun, bacağı kısa bir "T" şeklinde idi. Hasta odaları bu "T'nin uzun tepesinde olup güneye bakarlardı, "T'nin kısa bacağı operasyon, laboratuvar, eczane,

hastabakıcı, doktor odaları, vs. gibi fonksiyonlara ve idari işlere ayrılmıştı. Zemin katında hasta yatmazdı. Burası çalışanların yemek, oturma salonlarına ve yatak odalarına tahsis olunmuştu. İkinci katta erkek hastalar, üçüncü katta ise kadın hastalar yatardı. Bu esas hastane binasının kuzeybatısında dört köşe oldukça büyük iki katlı bir bina vardı; bunun alt katının bir yanında marangozhane, öbür yanında ise sıcak su kazanlarıyla kalorifer fırınları ve bu fırınları ısıtan otomatik mazotla işleyen ve ocakların içine alev püskürten makineler vardı. Hem kullanacak sıcak suyun, hem de kalorifer borularından geçen suyun azami ve asgari dereceleri istenilen şekilde ayarlanırdı. Suların azami sıcaklığı istenilen dereceye erişince, makineler kendiliğinden durur, ısıtmaz artık ve asgari dereceye inince suların sıcaklığı, yeniden işlerlerdi... Hiçbir el emeğine lüzum yoktu. Toprağın altında ama bu ocaklardan iyice yüksekte olan bir yere koca bir mazot deposu yapılmıştı. Mevcut mazotun miktarını ölçen bir de alet vardı. Mazot azalınca Beyrut'a telefon edilir, mazot tank arabaları gelir, yeniden doldururlardı depoyu...

Marangozhanede çalışan işçiler verem geçirmiş ve burada iyileşmiş işçilerdi. Sanatı marangoz olanlardan başka marangozluk öğrenmek isteyen iyileşmiş hastalar da burada çalışırlardı. Burası hastalığı geçiren, parasız tedavi gören Ermeni hastaların memleketlerine gitmeden hem yeni bir sanat öğrenmelerini ve hem de yavaş yavaş işe alışmalarını temin ederdi. İşe evvela günde üç saatle başlarlar, çalışma kendilerine iyi gelirse, yavaş yavaş altı saate, eve dönmeden evvel de sekiz saate çıkarılır. Bu kadar saat çalışmaya dayanabilenler evlerine gönderirlerdi. Hastanenin diğer işlerinde çalışanların büyük bir kısmı da aynı şekilde çalışan, çalışmaya alışan yeni iyileşmiş, parasız tedavi gören Ermeni hastalardı. Bunlar bizim kaldığımız Semerciyan binasının üst katında dörder kişilik odalarda kalırlardı. Üç ve altı saat çalışan hastalar, öğle yemeğinden sonra iki saat yataklarında kalmaya mecburdular.

Zemin kattaki marangozhane ve sıcak su tesislerinin bulunduğu yerin üstü mutfaktı. Koskoca bir mutfak, en modern aletlerle beraber. Burada hasta çalıştırılmaz, buraya hiçbir hasta giremezdi.

Büyük hastane binasının batısında, yine o hizada taştan yapılmış küçük ama güzel bir Ermeni kilisesi vardı. Her pazar burada

ayin yapılırdı. Bu üç bina hastane toprağının en yüksek kısmından geçen ve hastaneyi ana asfalt yola bağlayan bizim asfalt yolun güneyindeki binalardı. Bizim de kaldığımız Semerciyan binası bu yolun öbür tarafında yani kuzeyinde kalırdı. Bu kuzey tarafta ve gene bizim topraklarda ama köye daha yakın kısmında birkaç köy evi daha vardı. Buralarda ise artık tamamen iyileşmiş burada birbirleriyle evlenmiş, memleketlerine dönmek istemeyen ve hastanede çalışan işçi aileleri yaşardı. Azuniyeh köyünde elektrik olmadığından ve yakınlarından da elektrik telleri geçmediğinden hastane kendi elektriğini kendisi istihsal ederdi. Bu bina, makine gürültüsünün ve çıkardığı ekzosun hastaları rahatsız etmemesi için uzağa bir çukur yere yapılmıştı, adeta saklıydı. Zaten ses de, çıkardığı egzos da küçük beton odacıklar içinde boğdurulmuştu. Burada iki motor ve iki dinamo vardı, münavebe ile çalışırlardı. Elektrik burada en mühim şeydi. Bütün aletler elektrikle çalışırdı.

Ben ve karım iki haftadır sanatoryumda çalışıyorduk. Doktor olarak üç kişiydik. Şef Mıgırdiçyan'dı. Haftada iki gün umumiyetle öğleye doğru gelir, akşama dönerdi. Hastanede devamlı kalan Jirayr ve bendim. Jirayr, Filistin muhaciriydi, bekârdı, ufak tefekti. Suratında devamlı sinik bir gülüş vardı ve içine kapanıktı. İş dışında onunla herhangi bir mevzuda konuşmak, hatta onu bulmak imkânsızdı. İşi bitti mi kendi odasında da olmazdı. Her defasında başka bir işçinin odasına gider, yatar uyurdu. Herhalde kendini arayanlar bulamasınlar diye olacak. İngilizceyi çok iyi biliyordu. İngilizce bilmeyen ama öğrenmek isteyen genç hasta ve işçilere ders vermesi zaten tasarlanmışmış, bizim de gelmemiz duyulunca gelmemizi beklemişler. Geldiğimizin ertesi günü tahminen on kişi İngilizce dersine başladık. Her gün mü, yoksa haftada birkaç defa mıydı şimdi hatırlamıyorum. Benim İngilizce öğrenmem şarttı. Çünkü hastanede resmî yazılı ve konuşma dili İngilizceydi. Mıgırdiçyan, Ermenice de, Türkçe de bilirdi ama yalnız İngilizce konuşurdu. Belki alışkanlık, çünkü karısı Amerikalıydı, belki de züppelik... Jirayr hocalığı ciddiye alıyordu, ne kendisi ders esnasında disiplini bozuyor ve ne de

başkasının bozmasına müsaade ediyordu. Öğretme metodu da çok iyiydi. Ayrıca çok da okuyor olmalıydı Jirayr. Ben onu hep bir İngilizce kitapla görürdüm. Ne okurdu bilmem. Dağ başında hepsi hepsi iki doktor olmamıza rağmen onunla iş dışında herhangi bir konuda konuşma yapabilmeme imkân olmadı. Ailesi var mıydı? Varsa neredeydiler? Niye buraya gelmişti? Siyasi bir görüşü var mıydı? Varsa ne şekildeydi? Sağa mı sola mı meyyaldi?

İşime gelince: Hastane işini öğrenmekti. Yani Jirayr'ın arkasından dolanmak. Teorik bir şey sorarsam, ya "zamanla öğrenirsin" veya "kitaplarda yazar, aç oku" derdi. Hangi kitabı açacak, hangi dille okuyacaktım? Benim tek iyi bildiğim dil Türkçeydi. Bunu Jirayr da biliyordu. Ben kendim söylemiştim. Burada -yalnız hastanede değil, bütün Lübnan'da- tek bir tane Türkçe kitap yoktu tıbba ait. Benim tüberküloz hakkında bildiklerim ders kitaplarından talebeliğimde öğrendiklerimdi. Onun üzerindense beş seneden fazla vakit geçmişti. Eski bildiklerimin birçoğunu unutmuştum. Zaten talebeliğimde tüberkülozla hiçbir zaman alakalanmamış, hiçbir tüberküloz hastanesinde veya sanatoryumunda ne çalışmış, ne de böyle bir yere ayak basmıştım. Tüberküloz o zamanlar en korkulu bir hastalıktı. Herkes gibi, bilhassa bütün gençler gibi tüberküloz olmaktan ben de korkardım. Nasıl korkmayayım. Ta o güne kadar tek başımın geçimini sağlayamıyordum. Bu parasız halimle bir de verem olursam sokaklarda ölür kalırdım. Korkum geçmiş miydi? Geçmesi için hiçbir sebep yoktu. Eğer çok az parayla da olsa başka bir hastanede bir iş bulabilseydim buraya gelmez, o daha az paralı ama tüberkülozla alakası olmayan işe girerdim. Şimdi karım da ben de tehlikeye girmiştik. Çünkü başka imkânımız yoktu. Hani bu tehlikeye karşı aldığım aylık normal bir doktor aylığı olsa!..

Evet, işim işi öğrenmek için Mıgırdiçyan'ın olmadığı günler Jirayr'ın etrafında, Mıgırdiçyan'ın geldiği günlerde ise onun arkasında dolanmaktı. Ameliyatlarda ve bronkoskopi yaparkense Mıgırdiçyan'a yardım etmekti. Bana bağırmasına yer vermemek için de gözümü dört açmalıydım. Herif megolamandı, adi karakterliydi. Hastaneye gelince kapının önündeki virajı hızla "jjjj" diye tekerleklerin çıkardığı bir gürültüyle dönmesi ve hemen de virajın bitimindeki hastanenin büyük kapısı önünde sert bir fren yapıp zıp diye

tam kapının önünde, ne bir metre ileri, ne bir metre geri durması vardı ki hastanenin her tarafından duyulurdu geldiği. Korkun! İşte geldim der gibi bir şey. Hastane kapısından içeri girildi mi sağda ilk oda kâtip Jan'ın odası idi. Hemen oraya girer, en aşağı yarım saat orada kalırdı. Kendisi yokken olan bitenler hakkında malumat alırdı belki, Jan onun casusu idi. Belki de gizli para hesapları vardı. Umumiyetle öğleye doğru gelirdi. Jan'dan çıkınca ya yemeğe inerdi ya da vizit yapardı. Onun için de hastabakıcılar, ben ve Jirayr hep beraber dosyalar elimizde hazır, şefimizin Jan'ın odasından çıkmasını beklerdik. Sonra kasıla kasıla, biraz da memnun Jan'ın odasından çıkardı. Umumiyetle "Evvela yemeğimizi yiyelim" derdi. Ben eminim ki bizi böyle hazır görmese muhakkak hemen vizit yapmak isteyecekti.

Sanatoryumda çalışanlar arasında Mıgırdiçyan'ı seven sayan tek bir kişi yoktu. Onun disiplini ordu disiplini idi. Herkese hiç olmayacak şeyler için bağırır, hakaret ederdi. O kadar ki çalışanların üstüne bağırmak, hakaret etmek için bahane arardı. Bunu herkes bildiğinden (kim kendisine bağırılmasını, aleni hakaret edilmesini ister)?, o geldi mi herkes gözünü dört açar, elinden geldiği kadar üstüne bağırılmasına sebep olmamaya çalışırdı, içinden "Şu köpek bir gitse!" diye diye... Evet, onun geldiği günler, benim işim Jirayr'ın değil şefimizin arkasında dolanmaktı. Benim henüz mesul bir işim yoktu. Ben evvela işi, şefin istediği şekilde yürütmesini öğrenecektim. Bana daha henüz bağırmamıştı, misafirdim, yahut da nasıl reaksiyon göstereceğimi henüz bilmiyordu. Evvela etrafıma bakarak korkmaya, demek burası böyleymiş demeye alışmalıydım. Neyse ki haftada iki defa gelirdi hep öğleye doğru, akşama doğru da giderdi. O gidince hastanede herkes şöyle rahat, derin bir nefes alır, içinden "Köpek gitti, bugün de geçti!" derdi.

Mıgırdiçyan'ın yaptığı işler nelerdi: Haftada iki defa umumi vizite yapmak. En aşağı her üç ayda bir hastaları bir daha muayene etmek ve floroskopiden geçirmek, yani röntgen ekranının önünde, röntgen şualarının yardımı ile ciğerlerin ve hastalığın gelişmesini görmek ve gördüklerini hastanın dosyasına çizmek, işaretlemek, o andaki durumu tespit etmek. Bunun için her hafta 15-20 hastayı böyle muayeneden geçirmek. Asıl işi ameliyat yapmaktı. Mütehassıs

cerrah değildi. Bugünkü bilgimle durumunu tahlil edersem, hiçbir cerrahi kliniğinde çalışmamış olmalı. Belki orada burda birkaç defa nasıl ameliyat yapıldığına bakmış, belki biraz cerrahi kitapları karıştırmış, sonra da sanatoryumda anlatıldığına göre köpekler üzerinde kendi kendine ameliyat yapmasını denemiş. Buradan edindiği el alışıklığı ve tecrübeye dayanarak da insanlar üzerinde ameliyat yapmaya başlamıştı. Lübnan kanunlarına göre her doktor istediği sahada çalışabilir, mesuliyeti üstüne alarak ameliyat da yapabilirmiş. Böyle bir şey Avrupa'da değil, Türkiye'de bile imkânsızdır. Her ne ise gelelim gene mevzumuza... Ne gibi ameliyatlar yapardı Mıgırdiçyan? O devirde akciğer hastalıklarında yapılan ameliyatların hemen hemen hepsini yapardı. Pneumomektomie, Lobektomie, Segmentektomie'ye kadar. Bütün bu işleri yaparken ben de ona yardım etmeliydim. Tabii ki ilk günler yaptığım... Mesela ameliyat esnasında şu aleti şöyle tut derdi, ben de öyle tutardım. Yani tıp dili ile ikinci asistan olarak çalışırdım. Göğüs açılarak yapılan ciğer ameliyatlarında dışardan anestezist gelirdi. Ekseri bu iş için gelen Ayda İhmalyan'ın çalıştığı hastanedeki genç bir cerrahtı. Hava borusuna hususi bir lastik boru sokmasını, bu yolla makine ile anestezi yapmasını da öğrenmiş. Anestezi aleti hastanenindi. Ve o zamana göre çok moderndi. Bunun dışındaki ameliyatlar: Thoracoplasti, intrapleural ve extrapleural pneumolysis, lokal anestezi ile yani halk diliyle bayıltmadan yapılırdı. Bir yandan hasta ay vay diye bağırır, bir yandan da Mıgırdiçyan hastalara "Sus!" diye bağırır, bazen de yumruklardı. Ve ameliyatlar bu hayhuy içinde geçerdi. Hele bronkoskopie yaparken... Bu da lokal anestezi ile yapılırdı. Zavallı hasta koskoca çelik borunun boğazından ciğerlerine sokulmak istendiğini görünce başlardı, bağırmaya, çırpınmaya. Ayakları, kolları, vücudu operasyon masasına bağlıydı, bu kısımlarını kımıldatamazdı. Başını da bir doktor iki avucu arasına alırdı, ama hasta o kadar korkar, o kadar zorlanırdı ki ister istemez kafasını sallardı. O zaman da hasta ile beraber hastanın kafasını tutan doktor da paparayı yerdi. Çıkan seslere bakarak burası bir ameliyat salonu muydu yoksa polisin terör odası mıydı belli olmazdı. Bir sadist, hani bizde doktor değil baytar derler, o cinsten biri hasta ile beraber bütün operasyon salonundakileri terörize ederdi. Bir bağırmadır, bir gürültüdür giderdi.

Ben İstanbul'da üç ay cerrahi kliniğinde stajyer asistan olarak çalışmıştım. Biz umumiyetle küçük ameliyatlara yardım ederdik. Ama bu bronkoskopie de küçük bir şey olmalıydı. Azuniyeh'de bronkoskopie yapılırken kimse yardım etmek değil orada bulunmak bile istemezdi. Ben de istemezdim ama bizlere asıl bu işlere yardım etmek için para aldığımız telkin edilmişti, Mıgırdiçyan ve onun adamları tarafından... Verem korkusu bir yandan, haftada iki gün bu terör, bu gayri insani muameleler yüzünden daha ilk günden aldığım para da yediğim yemek de burnumdan gelmeye başlamıştı.

Karıma gelince: Onun şefi eskiden ağır verem geçirmiş, burada iyileşmiş, memleketine bir daha geri dönmeye korkmuş bu sebeple de burada kalmış benim yaşlarımda bir gençti. Onu altı ay Amerikan üniversite hastanesi laboratuvarına göndermişler, orada her hasta için yapılması gereken pratik laboratuvar işlerini öğrenmiş. Sessiz, halim selim bir oğlandı. Şimdi de karım ondan bu işleri öğreniyor, hem de ona yardım ediyordu.

Burası sessizdi. Birbirleriyle iyi anlaşıyorlardı. Ama iş çok pis bir işti. En çok yapılan iş, toplanan tükürük kapları içinden alınan balgamlarda verem basili aramak veya çocuklara ve az balgam çıkaranlara lastik boru yutturup midesini boşaltmak ve bu mideden çıkanlar içinde verem basili aramaktı. Bizim hastaların hemen hemen hepsi çok basil çıkaran hastalardı. Dışarda çok sıra bekleyenler olduğundan, üç defa üst üste verem basili bulunmayanların balgamları Amerikan hastanesine kültüre gönderilirdi. Kültür de negatif çıkarsa bu hastalar evlerine taburcu edilir, dışardan tedavi ve kontrole devam olunurdu.

Durumumuzu evde karımla beraber çok kere konuştuk. Diyelim ki işi bıraktık, geri, Beyrut'a döndük, ne karımın bir sanatı, ne de benim doktorluktan başka bir sanatım vardı. Beyrut'ta hiç olmazsa daha epey bir zaman doktor olarak çalışamayacağıma göre nasıl yaşayacaktık? Devamlı iğne yaparak bir aile geçindirilemezdi. Bu bir kısa zaman için, mecburiyet altında en basit bir şekilde geçimi sağlamak için yapılacak bir işti. Asıl mesele daha başkaydı. Biz Lübnan'da kalmak için değil buradan Fransa'ya gitmek, orada Jön Türk hareketine katılmak üzere Türkiye'den çıkmıştık. Yani çıkış

gayemiz politikti. Bize anlatılanlara göre güya hemen Lübnan vatandaşı olabilecek, pasaportlarla buradan da Fransa'ya gidecektik. Lübnan tebaası olmaktan vazgeçtik, muhacir olarak kalabilme kâğıdını alabilmek bile bir seneden fazla sürmüştü. Tabii ki Fransa'da ne yapacaksın, orada geçimini nasıl sağlayacaksın diye sorulabilir. Ve bu yerinde bir sorudur. Fransa'da da Fransız tebaası olmayanların doktor olarak hayatlarını kazanamayacaklarını biliyorduk. Ama biz oraya daha iyi yaşamaya değil, bir politik mücadele için gidecektik. Bütün tahsil hayatımda Fransızca öğrendiğimden, Fransızca konuşabilmem ve okuduğum kitapları anlayabilmem için orada kısa bir müddet yaşamam kâfi gelecekti. Fransa'da da çok Ermeni azınlık vardı. Vartan ve Barkev de oradaydılar. Bütün mesele burada biraz para kazanmak, o parayla Aram'ın yaptığı gibi Lübnan vatandaşı olabilme imkânını sağlamak, yol parasını ve bir de orada hiç olmazsa birkaç aylığına bir oda tutabilme ve geçinebilme imkânını sağlayabilmekti. İşte bu parayı biriktirebilmek için buraya gelmiştik. Öyle ki kısa bir devir için gururu bir yana atıp yarın benim üstüme de bağırılsa, diğerlerine yapıldığı gibi -ki bu muhakkaktı-, cevap vermeyip açıktan, içimden ona küfretmekten başka çare yoktu. Böyle yapmayı kararlaştırdık. Bu ara bir an evvel hem İngilizceyi öğrenebildiğimiz kadar öğrenecek, hiç olmazsa hastane işlerini yürütecek kadar, hem de ben veremle ilgili problemleri ve tedavi şekillerini, karımsa laboratuvar işlerini öğrenecekti. Yeni bir şey öğrenmek her zaman iyiydi. Bir mesele daha vardı, bu ara sinirlerimizin bozulmamasına dikkat etmek, okuyamadığımıza göre iş dışında kendimize bir muhit bulmak, kendimizi eğlendirmek.

Bu sıralar Paris'teki "Jön Türk" hareketinin bombası patladı (tam tarihini bilmiyorum). Bu hareketin başına geçen Aslan Humbaracı denen adamın bir İngiliz casusu olduğu ortaya çıktı. Harekete katılanlar birbirlerine girdiler, hareket dağıldı. O halde şimdi biz ne yapacaktık, ne yapmalıydık? Bana göre Lübnan'da kalmak (burada vatanımız için, partimiz için bir şeyler yapabilmek imkânımız olmadığından) hem kendimizi, hem vaktimizi öldürmek ve

hem de en verimli olabileceğimiz bir çağımızda davamızı içimizde boğmak demekti... Bu fikrimi Jak'a söyledim. O da benimle hemfikirdi. Beraberce Sovyetler Birliği'ne, Ermeni olduğumuza göre eğer kabilse Ermenistan'a gitmek için Beyrut'taki Sovyet Sefarethanesine başvurmaya karar verdik. Bu kararımızı Aram'a da yazdık. Eğer o da isterse onu bekleyecek üçümüz beraber sefarethaneye gidecektik. Bu ara Ermeni yoldaşlarla da bu mevzuyu konuştuk. Onlar da hemfikirdiler bizimle. Sefarethanede mühim mevkili bir Ermeni yoldaş varmış, onu aramalı, ona durumumuzu anlatmalıymışız. Aram mektubumuzu alınca hemen geldi. Üçümüz birlikte Sovyet Sefarethanesi'ne gittik, Ermeni yoldaşı bulduk, durumumuzu ve arzumuzu anlattık. O bize evvela kısaca kimliğimizi ve o güne kadar olan hayatımızı yazmamızı, arkasına da nedenleriyle beraber arzumuzu yazıp kendisine götürmemizi söyledi. O bunları Moskova'ya gönderecekmiş. Ermenistan'a yapılan umumi toplu muhaceretlere son verildiği için bizim gibi tek tek şahsi müracaatların yerine getirilip getirilmemesi yetkisi Moskova'ya aitmiş. Lübnan Sefarethanesi'nin tek başına böyle şahsi istekleri cevaplandırmaya selahiyeti yokmuş. Bizden istenen dokümanı üçümüz de ayrı ayrı yazdık ve yine sefarethanedeki o Ermeni yoldaşa verdik. Adreslerimizi de bu dokümanların altına yazmıştık. "Cevap gelince size mektup yazarım, ama bilin ki cevabın gelmesi uzun sürebilir," dedi. Bize bundan sonra cevabı beklemek kalıyordu. Fransa'ya giden Ermeniler de (birinci kısımda yazmıştım) herhalde aynı muameleyi yapmışlardı. Cevabın gelmesi uzayınca, ellerindeki para da bitince, Vartan, Barkev ve Avedis'ten başka hepsi İstanbul'a geri dönmüşlerdi. Bu üçü o güne kadar Fransa'daydılar, cevap mı gelmemişti, yoksa menfi bir cevap mı gelmişti bilmiyorum.

Kısa bir zamanda ben hastanenin teşhis ve tedavi metodlarını, karım da laboratuvarda yapılan işleri öğrendik. İkimizin de kimsenin yardımına ihtiyacı yoktu. Tabii ki hangi hastaya hangi ameliyatın yapılması kararını da, ameliyatları yapmayı da Mıgırdiçyan kimseye bırakmazmış bundan evvel, benim zamanımda da

bırakmadı, benden sonra da bırakmış olacağını sanmam. İnhisarı bu kadarla da bitmezdi. İlk zamanlarımızda vereme karşı kullanılan antibiyotik sadece Streptomicin ve PAS'tı. Onların da kime, ne kadar ve ne şekilde verileceğini o tayin ederdi. Eğer bir hastaya hava verilecekse, karnından mı yoksa göğsünden mi, o tayin ederdi. Hangi hastanın hangi odada hatta yatakta yatacağını dahi o tayin ederdi. Evvelden alınmış prensip kararları yoktu. Her şey onun emrine bağlıydı. Onun emri olmadan biz doktorlar, hastanın tuvalete gidebilip gidemeyeceğini dahi söyleyemezdik. Velhasıl bizler hastanede doktor değil, Mıgırdiçyan'ın birer kuklası idik. Bunun böyle olduğunu hastaların önünde bize verdiği emirlerle hastalar da görürlerdi. Azuniyeh benim o güne kadarki hayatımda doktor olarak çalıştığım ilk müesseseydi, başlangıç fena olmuştu. Bakalım sonumuz nasıl olacaktı?

Jirayr'dan İngilizce ders almaya devam ettik. Ayrıca Jirayr'ın yazdığı hasta ifadelerinden birçoğunu, hastalar giderken ellerine verilen ve içinde ne halde hastaneye geldiği, bizde nasıl bir tedavi gördüğü, ne durumda hastaneden çıktığı, dışarda neler yapması gerektiğini bildiren raporların da birçoğunu okudum. Bunlardan İngilizce yazılış, formüle ediliş şekillerini bir deftere not ettim ve kalıplar şeklinde öğrendim. Gene de benim bunları daktilo ile İngilizce olarak yazabilmeme imkân yoktu. Ayrıca benim not ettiğim kalıplara uymayan hastalar da vardı. Neyse ki iyi İngilizce bilen ve günde hiç olmazsa üç saat çalışmaya müsaadesi olan hastalarımız daima oldu. Öyle ki her ne kadar ben dikte etsem de onlar manasını anlıyor, İngilizceye çeviriyorlardı benim dediklerimi. Yabancı dil meselesi (Ermenice de dahil) hayatımda daima zayıf tarafım olarak kaldı. Ne yapayım, ezber öğrenmeye kabiliyetim yoktu. Yabancı kelimeler bir kulağımdan giriyor, kafamda kalacağına öbür kulağımdan çıkıyorlardı. Kalbur nasıl su tutmazsa ben de yabancı kelimeleri kafamda tutamıyordum. Ayrıca kuru kuru mücerret kelimeleri ve gramer kaidelerini ezberlemek zoruma gidiyor, beni sıkıyordu. Ben mantık adamıydım. Yabancı büyük bir dilin öğrenilmesi, hem de iyi öğrenilmesi lüzumuna kafamla, mantığımla, her şeyimle inanıyordum ama yapamıyordum vesselam.

Aradan altı ay mı, yoksa daha fazla bir zaman mı geçti hatırlamıyorum. Hastanenin üstüne yeni bir lüks kat yapılmaya başlandı. Hastane Komitesi Suudi Arabistan, Yemen, Katar ve Kuveyt'le anlaşmıştı. Bu hükümetler hastalarının bir kısmını bize göndereceklerdi.

İşte bu kat yapılırken Romanya'dan Vartanyan adında bir doktor geldi. Doktorluğu okuyup diplomasını alınca, ailesi para yedirerek İran konsolosluğundan İranlı olduklarına dair pasaport çıkartmıştı. Anası, babası ve ağabeyiyle beraber Beyrut'a gelmişlerdi. Onlar gibi İranlı olarak başka birkaç Ermeni ailesi de gelmişti Lübnan'a ama ben onları tanımadım.

Dr. Vartanyan, "Bana kalsa ben Romanya'da kalmayı tercih ederdim. Babam ve kardeşim ticaretle uğraşırlardı. Sosyalizm olunca bu işlerini yapamaz oldular; babamın da kardeşimin de bildikleri ticaretti. Başka sanatları yoktu. Hem yaşlanmıştı babam, başka bir işte çalışamazdı. Onlar İranlı olma yolunu bulup Romanya'yı terk edince ben de ister istemez beraber çıktım," derdi.

Romanya'da kurulan yeni rejimin aleyhinde olduğunu saklamazdı. Orada bir de Romanyalı sevgilisi varmış, onu uzun zaman unutamadı. Hep, "Bana kalsa, rejime karşı da olsam gene de Romanya'da kalırdım, buralara gelmezdim," derdi.

Vartanyan'ın gelmesinden kısa bir zaman sonra Jirayr hastaneyi bıraktı Amman'a gitti. Onun rolü bana kaldı. Ama ben Vartanyan'ı arkamdan gezdirmedim. Ne biliyorsam ona da gösterdim. Kabiliyetli, bilhassa eli işe yatkın bir gençti. Hem teknik işleri ve hem de benim kadar olsun İngilizceyi çabuk öğrendi.

Her ikimiz de vatan hasreti çekiyorduk. Her ikimiz de yeni işimizden memnun değildik. Ve kendimizi burada yalnız ve yabancı hissediyorduk. Bu müşterek duygular, fikir ve karakterimizin ayrılığına rağmen bizleri dost yaptı.

Vartanyan, Mıgırdiçyan'la da kolay anlaşabildi. Bunun birçok sebebi vardı. Bana göre başlıcalarından birincisi: Mıgırdiçyan Amerika hayranı, koyu komünizm düşmanıydı. Vartanyan komünizmden

kaçmış buraya gelmişti. Bense komünist olduğum için yarı faşist, pro-Amerikan bir kapitalist memleketten kaçmış buraya gelmiştim.

İkincisi: O Şirurg olmak istiyormuş, onun için de son staj senesini yalnız Şirurji kliniğinde geçirmiş. Eli az çok operasyonlara yatkındı. Apendektomie ve fıtık ameliyatları gibi küçük ameliyatları yapmasını (ki bunları Mıgırdiçyan yapamazdı), ayrıca kemik veremlerinde hastalığın olduğu yere göre o kısmı alçıya koymasını, bu ara alçıdan yatak yapmasını Romanya'da Şirurji kliniğinde öğrenmişti.

Üçüncüsü: O, bir bilse on satan, yukardan atan, bilmediği, hiç yapmadığı bir şeyi prova etmekten çekinmeyen bir tipti. Bense tam tersi, iyi bilmediğim bir şeye yanımda bilen olmazsa dokunmam. Bilhassa insanlar üzerinde. Vartanyan'ın bu tarafları Mıgırdiçyan'ınki gibi patalojik şekil almamışsa da onları birbirlerine yaklaştırıyordu. Vartanyan, Şirurji kliniğinde tıbbiyenin son sınıf talebesi olarak yaptığı bir senelik çalışmayla Şirurg olduğunu sanırdı ve kendisini Şirurg diye takdim ederdi. Anası, babası da oğlumuz Şirurg derlerdi. Bu yazdıklarımı ispatlayan güzel bir misal vermeden geçemeyeceğim. Bugün mütehassıs Şirurg, mütehassıs anestezist olarak, anlatmak istediğim olayı hatırladıkça hâlâ korkarım.

Biz haftada bir gün öğleden evvel yakın köylü hastalara parasız olarak bakardık hastanede. Bunu bir hafta ben, bir hafta Vartanyan, münavebeyle yapardık. Böyle bir muayene esnasında Vartanyan'a üç-dört yaşlarında bir çocuk getirmişler. Vartanyan'ın teşhisi: Bacağında, yani dizin alt tarafındaki iki kemikten kalınında kemik iltihabı (Osteomyelitis). Çocuğun yüksek ateşi de var. Bu teşhisini hemen bizde yapılan röntgen filmi de sarih olarak gösteriyordu. Vartanyan'a Şirurg olduğunu göstermek için bir fırsat çıkmıştı. Hemen bana geldi. "Hayk bunu ameliyat etmem gerek, yoksa çocuk ya ölür, ya topal kalır," dedi. Filme baktım, iltihap diafizdeydi ve henüz kemik zarı (periost) kalınlaşmamıştı. Benim talebeliğimden bildiğime göre bu halde ameliyat edilemezdi. Kemik zarının evvela kalınlaşması ve iltihabın da kronik bir safhaya girmesi lazımdı. Ben bu fikrimi Vartanyan'a söyledim. "Bu eski nazariye, şimdi penicilin, streptomiciņ var. Beklemeye lüzum yok en iyisi hemen ameliyat etmek. Ben, böyle ameliyatları Romanya'da çok yaptım. Yalnız

senden istediğim narkozu yapar mısın?" dedi. Ben yine tekrarladım (Bir yerde okuduğumdan değil, sırf mantığımla). Daha iyi ya, evvela alçıya koyalım, penicilin, streptomicin verelim, geçmezse o zaman ameliyat yaparsın dedim. "Yok, geç kalmış oluruz, o ara penicilin ve streptomicine resitenz olmuş olur," dedi (Bunu herhalde Mıgırdiçyan'dan öğrenmişti. O da streptomicin'i ameliyata saklardı). Ben anestezist değilim. Hayatımda da hiç narkoz yapmadım dedim. O şöyle cevaplandırdı beni: "Bu hepsi hepsi on dakika süren bir ameliyat. Chlordetille bez maskenin üstünden narkoza ben başlarım, sen devam edersin. Narkozun derin olmasından korkarsan, arada bir kesersin vermeyi, hasta kımıldarsa yeniden verirsin, böylece hiçbir tehlike olmaz," dedi. Her ne halse dediği gibi yaptık. Ameliyat on dakika değil, yarım saatten fazla sürdü. İltahaplanan kısmı çıkarınca, kemiğin geri kalan iki yanı iyice birbirinden ayrıldı. Arada büyük bir boşluk kaldı. Ayrıca fibula (ince ikinci kemik) da ameliyat esnasında kırıldı. Sonra alçıya koymak için yine narkoza devam etmeye mecbur kaldık. Şimdiki bilgime göre Chlordetille bu kadar uzun, bir saatten fazla bir narkoza çocuk nasıl dayandı? Nasıl ölmedi? Bir mucize olmuş yaşamıştı. Ama bu kemikler hiçbir zaman kaynamadı, orada yalancı bir mafsal teşekkül etti, çocuk benim zamanımda da ayağının üstüne basamadı. Vartanyan isim yapayım derken büyük bir hata yapmıştı. Bana da hata yaptırmıştı. Benim şansım oldu çocuk ölmedi. Avrupa'da böyle bir şey yapsaydık, ikimizin de diplomalarını elimizden alırlardı. Ve ben bir dostluğa kurban giderdim. Şimdiki bilgime göre benim o zamanki yaptığım teklif doğru olduğu halde...

Yukarıda dördüncü lüks kat yapılırken, aşağıya zemin katının iki büyük odasına Amerika'dan gelen modern röntgen makineleri monte edildi. Bu makineleri işletmek üzere bizde artık iyileşen Filistinli bir Ermeni muhacir (adı Hagop'tu. İyi bir teknisyendi ve İngilizce bilirdi) bu işi öğrenmek üzere 3 aylığına Amerikan Üniversitesine gönderildi. Hagop öğrenip döndü, ama ona bir de yedek lazımdı, hasta olduğunda veya tatile gittiğinde bu işi yürütmek için.

Bu işi Hagop'tan öğrenmesi -film çekmek, filmi banyo yapmak- karıma teklif edildi. Karım kabul etti ve bunu da öğrendi.

Karıma laboratuvarda çalışırken damardan kan almasını öğretmiştim. Buna iyice alıştıktan sonra da damardan iğne yapmasını öğrettim. Bütün hastanenin damardan iğnelerini de karım yapıyordu. Bunlar umumiyetle zengin hastalara verilen kalsiyum iğneleriydi. Sayıları çok değildi. Tek başına bunun da altından kalkabiliyordu.

Dördüncü lüks katın yapılması bitmiş, bütün hastane yeniden tepeden tırnağa esaslı olarak tamir edilmiş, mutfağın üstüne de işçiler için yeni odalar yapılmış, hastane hem yenilenmiş, güzelleşmiş ve hem de büyümüştü. Şimdi yeni lüks kata da bir başhemşire lazımdı. Verem hastanesine, hem de dağ başında, hangi diplomalı hastabakıcı gelir? Yüksek aylık verseler belki paranın hatırı için bir yaşlı hastabakıcı bulabilirlerdi. Biz doktorlara 200'er lira verdiklerine göre, hastabakıcıya bizden fazla para veremezlerdi. Hepsi hepsi iki diplomalı hastabakıcımız vardı. Onlar da başhemşireydiler. Evlenmemiş yaşlı kızlar. İkisi de Protestan. Hayatlarını İsa'ya vakfetmişler, dünyevi zevklerden vazgeçmişlerdi. Bu sebeple de dağ başındaki veremlilere yardım etmeyi dinî bir borç saymışlar, az parayla da olsa -galiba ayda 150 lira alırlardı- buraya gelmeye razı olmuşlardı. Onlar gibi bir idealist daha aradılar ama bulamadılar. Karıma başhemşirelik yapmasını teklif ettiler. Maaşını da 100'den 125 lira yapacaklarını söylediler. Böyle şey olur muydu? Hiç hastabakıcılık okumayan, pratik olarak da yapmayan bir defada başhemşire olabilir miydi? Türkiye'de, Avrupa'da olmazdı, ama Lübnan'da, bizim sanatoryumda çok iyi olurdu.

Niyesi şöyle: Evvela başhemşirelik işi, Amerikan hastanesi metoduna göre -ki bizim hastane her sahada onları taklit ederdi- daha çok kendine ait kısmın günlük işlerinin bir plan içinde iyi yürütülmesini tanzim ve kontrolden ibaretti. Başhemşire her sabah doktorla beraber vizite iştirak eder, doktorun emirlerini not eder, her hasta için daha evvelden verilen ve hâlâ geçerli olan emirlerin bir

yenisi de varsa o hastanın dosyasına ilave eder ve bütün hastaların her biri için o âna kadar geçerli olan tedavi şekillerinin zamanında doğru olarak yapılmasını tanzim ve kontrol ederdi. Öyle ki bu işi iyi şekilde yürütmek, iyi hastabakıcı olmaktan çok, iyi idareci olmayı, planlı çalışmasını becerebilmeyi gerektirdi. Ayrıca, Azuniyeh'de katların yapım şekli de kontrolü kolaylaştırıyordu. Bütün hasta odaları uzun ve geniş bir koridorun güney tarafındaydı. Başhemşirenin odasıysa karşı tarafta, ortada "T'nin kısa bacağının uzun koridorla birleşen sağ köşesindeydi. Bu baş hemşire odasının koridora doğru bir çıkması vardı. Ve bu çıkmanın masa yüksekliğinden üstündeki kısmı camdandı. Baş hemşire burada otururdu. Öyleki hem hasta odalarının açıldığı koridor, hem hasta odalarının kapıları her iki tarafta boydan boya ve hem de çalışma ve ilaçları hazırlama yeri olan bu oda, başhemşirenin kontrolü altındaydı. Herhangi bir odadaki bir hastanın hastabakıcıya ihtiyacı olup da zile bastı mı hem o odanın kapısı üzerinde ışık ve hem de başhemşirenin odasında oda numaralarını gösteren tablo üzerindeki ışık yanardı. Bu ışıkların sönmesi için bir hastabakıcının o odaya girmesi ve odanın içinde olan ışıkları söndürecek düğmeye basması gerekirdi. Eğer bu işler gereği gibi yerine getirilmezse başhemşirenin görmemesi imkânsızdı.

Üçüncü kattaki "T'nin kısa ayağına açılan odalar tamamen ameliyat kısmına ayrılmıştı. Ve üst katla beraber burası da tamamen modernleştirilmişti. Ameliyat odasında duvarlar tamamen açık mavi çiniyle döşenmiş, en modern alet ve cihazla teçhiz edilmişti. Bir yıkanma odası, bir sterilizasyon odası. Yeni ameliyat olmuş hastalar için biri erkek, diğeri kadınlara ait olmak üzere modern aletlerle ve cihazlarla donatılmış -bilhassa akciğer ameliyatları ön planda tutularak- iki yataklı iki oda. Bir doktorlar için oturma odası, yanında ameliyat sonu yıkanmalar için duş odasıyla beraber. Bir nöbetçi doktor için yatak odası. Ameliyathane hemşireleri için bir oda. Bunlar hepsi beraberce ameliyat kısmını teşkil ederlerdi. Burada çalışanların diğer kısımlarla alakaları yoktu.

İkinci kat erkek hastalara tahsis edilmişti, öyle de kaldı. Üçüncü kat kadın hastaları içindi, o da öyle kaldı. Ve bu katın idaresini karım aldı. Dördüncü yeni yapılan tamamen lüks kat yine erkek

ama daha çok paralı ve yabancı hastalara tahsis olundu. Eski iki başhemşireden daha genci burayı aldı.

Bu kadar büyük bir tesisin kurulması ve sonra da yalnız tutulması, devam ettirilmesi değil, günbegün daha da genişletilmesi ve modernleştirilmesi tabii ki çok para isterdi. Bu para nereden temin edilirdi? Kısaca bundan da bahsetmeliyim: Hastane topraklarının satın alınması, gereken binaların ve tesislerin kurulması, geniş bir propaganda sonunda dünya Ermenilerinin toplanan ianelerle yapılmıştı. Bu iane ve hibeler ondan sonra da devam etmişti. Büyük Ermeni ekalliyeti olan her memleketteki Ermeni doktorlardan müteşekkil gönüllü bir komisyon vardı. Bu komisyonlar her sene bir defa muayyen bir gün, genç Ermenileri, bilhassa kadınları teşkilatlandırırlar, bunlar ev ev gezerek sanatoryum için para toplar, hibe alırlardı. Bu işin başarılması için bütün Ermeni siyasi partileri de yardım ederdi. O zamanlar verem hem yaygın ve hem de tedavisi uzun süren, bu bakımdan mali vaziyetleri iyi olmayan Ermenilerin altından çıkamayacağı bir hastalıktı. Bir yandan da adı cüzam gibi, frengi gibi fenaya çıkmış, korkulan bir hastalıktı. Her veremli sanki kabahatli imiş gibi veremli olduğunu saklardı. Saklamasa kendilerine geçecek diye korkacaklar, kimse böyle bir hastaya iş vermeyecek, herkes onunla münasebetlerini kesecekti. Bu ise hastanın ölüme mahkûm edilmesi demekti. Bu işin böyle yürüdüğünü herkes bilirdi. Bilirdi ama buna tek başına kimse çare bulamaz, bu durumu tek başına hiçbir Ermeni değiştiremezdi. Bu derde karşı ancak hep birlikte mücadele edilirse iyi bir netice alınabilirdi. Bütün dünya Ermenileriyse -o günün zenginleri de dahil- geçmişte çok kara günler görmüş, çok çekmişlerdi. Bütün bu sebepler, ayrıca milli ve insani hisler, o gün mali durumları iyi olan Ermenilerin böyle feci bir hastalıkla mücadeleyi örgütleyen komitelere yardımlarını kolaylaştırıyor, hatta birçok Ermeni bu yardımları seve seve yapıyordu. Bu arada birçok Amerikalı zengin kendi adlarının kendilerinden sonra da yaşaması için zenginlik ve yardım hislerinin derecelerine göre kendi adlarına binalar yaptırıyorlar -mesela bizim de kaldığımız binanın adı Semerciyan'dı- veya oda satın alıyorlardı. İanelerle daha evvel yapılan odalar böylelerine yeniden satılıyor, mesela 10.000 dolara karşılık bir hasta odasının üstüne

"Bu odayı Ermeni hastalarına falancayan hediye etmiştir" diye yazılıyordu. Amerika'daki komite çok iyi çalıştığı gibi Beyrut'ta ad yapmış profesör doktorlardan ve iş adamlarından kurulan merkez komite de iyi çalışıyordu. Beyrut, Ermenistan dışındaki Ermenilerin toplu bir şekilde ve azınlık terörü görmeden yaşadıkları, bu sebeple de en iyi teşkilatlandığı bir memleketti. Beyrut ayrıca bir turist memleketi olarak, Ermenisi bol olan bir memleket olarak, zengin Ermeni turistlerinin çokça gittiği memleketlerden biriydi. Beyrut komite üyeleri, herhangi bir Ermeni zenginin Beyrut'a geldiğini duydular mı, adamına göre onlardan biri gider onu bulur, hastaneyi ziyarete getirirlerdi. Bu gibi ziyaretlerde Mıgırdiçyan da hazır bulunurdu. Daha onlar gelmeden telefon edilir, hastanenin ziyaretçileri kabule hazırlanmaları temin edilirdi. Zengin misafirleri getiren lüks araba hastane ana binasının önünde durunca hemen orada, daha ziyaretçi binadan içeri girmeden şerefine bir koyun kesilirdi. Sonra hastane gezdirilir, hastaneye ait bütün kuruluşlar gösterilir, hastalarla konuşma imkânları sağlanır, daha sonra da öğle yemeğine tutulurdu. Yemek, hastane yüksek seviyeli memurlarının yemek odasında onların da iştirakiyle yenirdi. Hastanenin yüksek memurları kadrosuna Mıgırdiçyan, müdür, ben ve karım, Vartanyan, kâtip ve diğer iki yaşlı başhemşire dahildi. Burası zemin (birinci) katta büyük bir salondu. Bir tarafında büyük bir yemek masası vardı. Burası bizim yemek masamızdı. Misafir gelirse onlar da bizimle beraber burada yerlerdi. Salonun öbür yarısı oturmak, dinlenmek içindi. Burada koltuklar, hem radyo ve hem de pikap (gramafon) vardı. Her türlü plaklarımız çoktu.

Zengin bir misafir gelecek oldu mu, aşçıbaşı bir domuz yavrusu keser. Karnını temizler ve içini doldurur, kafasıyla beraber fırında açık kahverengi olana kadar güzelce kızartır, sonra da burun deliklerine, şurasına burasına yeşillikler sokarak süsler, büyük ve uzun bir kayık tabakla, bembeyaz şapkası başında getirir masanın ortasına koyardı. Bunun etrafına da o gün hastanede pişen yemeklerin herbirinden (en aşağı on çeşit) güzel servis kapları içinde masaya getirilirdi. Bizim yemek masasının böyle ziyafetlerde filmlerde görülen ziyafet sofralarından farkı yalnız alkollü içkilerin bulunmamasıydı. Neden içki çıkarılmazdı? Misafirin ve misafirle

gelenlerin kendi hususi arabalarıyla gelmelerinden miydi? Yoksa başka bir sebep var mıydı? Şimdi hatırlamıyorum. Velhasıl böyle bir şekilde ağırlanan bir Ermeni zengini bu şahane tabiat güzelliği olan yere kurulan, bu iyi çalışan ve Ermeni halkına ait müessese için en aşağı 1.000 dolarlık çek yazmadan dışarı çıkmazdı. Hastaneye para getiren kaynaklardan biri de paralı yatan hastalarımızın çokluğuydu. Bilhassa petrolü bol Arap memleketleriyle komitenin yaptığı anlaşma ve bu sebeple de hastanenin daha da büyütülmesi ve lüksleştirilmesinden sonra hastane belki de artık kendi yağıyla kavrulabilecek duruma gelmişti.

Hastanenin paralı dört sınıfı vardı. Lüks sınıflar her üç katın uçlarındaydı. Bunlar altı tane daireydi. İkisi kadınlar, dördü erkekler için. Her bir dairenin bir yatak odası, bir oturma odası, müstakil balkonu, hamamı ve tuvaleti vardı. Burada yaşayan hasta yalnız yemek-içmek-yatmak ve sıradan tedavi için ayda 250 dolar öderdi (1950-55 yıllarında bu çok büyük paraydı). Ayrıca ameliyat olursa, röntgen filmi çekilirse, hususi bir muayeneye tabi tutulursa bunları da lüks sınıf tarifesine göre ödemeliydi. Bu hastalara ertesi gün ne yemek istedikleri sorulur, canları ne çekerse onlar için hususi hazırlanırdı.

Sonra birinci sınıf hastalar gelir. Bunların bir büyük odaları, balkonları, hamamları, tuvaletleri vardı. Lüksten farkları ayrıca oturma odalarının olmamasıydı. Bunlar ayda 150 dolar öderlerdi. Bunlara da lüks sınıflar gibi yiyecek olarak her istedikleri verilirdi.

İkinci sınıf hastalar, iki kişi bir odada yatarlardı. Hamamları ve tuvaletleri hemen yanlarında değil, koridorun öbür tarafındaydı. Bunlar ayda 100 dolar öderlerdi. Bunların yemekleri tahdit edilmişti. Mevcut yemekler arasından bir çorba, bir etli yemek yanında sebzesiyle. Bir tabak pilav veya makarna, üstüne de mevya veya komposto hakları vardı.

Üçüncü sınıf hastalar bir odada dört kişi yatarlardı. Bunlar daha çok paralı Ermeni veya Lübnanlı Arap hastalar içindi. Balkonları vardı, ama yalnız kendilerine has tuvalet ve hamamları yoktu. Her iki oda için yine koridorun öbür tarafında bir tuvalet ve bir hamam vardı. Bunlar ayda ya 50 veya 70 dolar öderlerdi. Yemekleri ikinci sınıf gibiydi.

Bütün bu paralı hastalar aldıkları ilaçları kendileri öderlerdi. Ameliyat olurlarsa o sınıfın tarifesi üzerinden ameliyat paralarını da öderlerdi. Paralı hastaların ameliyat paralarını hastane değil Mıgırdiçyan alırdı. Duyduğuma göre hastane komitesiyle anlaşmaları böyleymiş. Bu paralı hastalar için yazdığım fiyatlar belki biraz aşağı veya yukarı olabilir. Bugün böyle hatırlıyorum.

En son da dördüncü sınıf, yani tedavi, yeme içme, yatmalarına, her türlü ameliyat, hususi muayene ve ilaca para vermeyen fakir Ermeni hastalar gelirdi. Bunlar gibi fakir Lübnan Arapları için de yirmi kişilik bir kontenjan tanınmıştı. Bunlar onar kişilik salonlarda yatarlardı. Yemek seçmeye hakları yoktu. Bunlara her defasında yalnız iki çeşit yemek verilirdi. Tabii ki bu iki çeşit yemeklerden istedikleri kadar alabilirlerdi. Hastane asıl bunlar için kurulmuştu. Paralı hastalardan alınan paralarla fakirlerin bazen senelerce süren tedavileri temin edilir, müessesenin masrafı karşılanırdı.

Bizim sanatoryum bütün Yakınşark'ın, Kuzey Afrika'nın en lüks, en modern, en temiz, en disiplinli hastanesiydi. İyi ün kazanmıştı. Zamanın Irak dışişleri bakanı, Suudi Arabistan kralının torunu, Zanzibar kralının kardeşi, Amerikan hastanesinin bir Amerikalı profesörü vs. gibi Yakınşark'ın birçok tanınmış adamları ve zenginleri bizde yattılar ve tedavi oldular, ben orada iken... Paralı hastalarımızın ekseriyetini Suudi Arabistanlı hastalar teşkil ederdi. Bunların paralarını devlet öderdi. Her biri ya yüksek devlet memuru veya onların aile efradından biriydi.

Bizim hastanede hem Ermeniler, hem de Araplar beni sever ve sayarlardı. Hayatımda çok insan tanımış, çok çekmiş olduğumdan, belki biraz karakterimden, biraz da siyasi ve sosyal fikirlerimden, her bir hastanın seviyesine inmesini becerebiliyor, her birinin yatağının bir ucuna oturup aynı seviyede iki insan gibi onlarla hasbıhal ediyordum. Bilhassa da prensip olarak hiçbir hastamı öbüründen üstün tutmuyordum. Bunları yaparken tabii ki gayem kendimi sevdirmek olamazdı. Beni bu şekilde harekete sevk eden sebeplerden biri de muhakkak ki, aylardır, senelerdir memleketlerinden,

evlerinden ayrılmış, bir de üstelik verem damgasını yemiş, böylece ruhi durumları da çok bozulmuş bu hastalarımın sevgiye, insanca muamele görmeye ihtiyaçları olduğuna inanmamdı. Hasta olmadığım halde bu dağ başında aynı ihtiyaçları ben de hissediyordum. Ve onun için de yalnız orada çalışanlarla değil, hastalara da küstahça muamele yapan -paralı, yüksek mevkili hastalar hariç- Mıgırdiçyan'ın o kasılmış, o kendini Allah sanan surat ifadesini, hallerini görmeye tahammül edemiyordum. Onun haftada iki gün gelip akşama gene geri gittiği günler, kendimi tutamıyor, her defasında oh bugün de geçti diyordum.

Evet, Azuniyeh'de ben de karım da; hem Ermeni hem Arap hastalar ve hem de hastanede çalışanlar tarafından çok seviliyorduk. Bu sözlerimi ispatlayacak bir iki misal vermek isterim. Suudi Arabistanlı hastalarımızdan biri bir vekil oğluydu. Takriben otuz yaşlarında, az çok tahsil görmüş, kibar, aklıbaşında bir gençti. Bu genç bir gün bana Taif şehrinde, sekiz yüz metre yüksekte "air condition"lu yani binanın içinin hem sıcaklığının, hem rutubetinin ve hem de hava cereyanının otomatik olarak ayarlandığı çok lüks bir verem sanatoryumunun yapılmakta olduğunu ve Suudi Arabistan hastalarından mühim şahsiyetlerin kendi aralarında konuştuklarını, beni oraya şef yapmak istediklerini anlattı. Ben ciddiye almadım. Ne müsbet ne de menfi cevap verdim.

Aradan epey bir zaman geçti. Aynı hasta bir gün bana babasından mektup aldığını, beni Taif'te yapılmakta olan hastaneye şef yapmayı kabul ettiklerini, bana 3.000 dolar aylık, bundan ayrı olarak iyi döşenmiş bir ev, bir hizmetçi, bir otomobil, bir şoför vereceklerini, bütün masrafımı devletin ödeyeceğini, ancak benim en aşağı iki senelik bir kontrat imzalamam gerektiğini, bu iki sene içinde yıllık tatil alamayacağımı, iki sene bitince üç aylık bir tatil alabileceğimi, bu tatilde dünyanın neresine gitmek istesem oraya gitmekte serbest olacağımı, karımın da masrafı dahil tatilde yapacağımız bütün masrafları devletin ödeyeceğini, eğer karım da çalışmak isterse onunla da bir kontrat yapılabileceğini, vs., vs. yazıyormuş babası mektupta. Ben şaşırdım, hemen ne cevap vermem gerektiğini bilemedim. Hem düşünmem, hem de karımla konuşmam lazım dedim. Beyrut'ta bir Hıristiyan Arap doktor tanımıştım. O

Suudi Arabistan'da çalışmış çok parayla geri dönmüştü. Ona durumu anlattım ve fikrini sordum. Şöyle cevap verdi o doktor: "Sana teklif edilen bu para orası için çok sayılmaz. Ama aylığından daha fazla hediye alırsın ve kral gibi yaşarsın. Eğer orada dört sene çalışırsan hastanenin şefi olarak dünyalığını sağlamış olursun. Orada elde ettiğin para ömrünün sonuna kadar çalışmasan bile yaşamana yeter. Negatif taraflarına gelince: Orası geri ve hiçbir eğlence ve kültür müessesesi olmayan bir ülke. Bilhassa karın için yaşanması zor bir memleket. Sonra orası prensi bol bir diyar. Tabii bunlar arasında çok iyileri olduğu gibi, kötü olanlar da var. Bütün dünyada olduğu gibi. Lübnan'dan farkı, ne de olsa burada az çok kanun var. Tabii ki orada da kanun var, ama kanunlar prenslerin elini tutamaz. Eğer kötü ruhlu böyle bir prensin ailesinden biri senin hastanende ölürse ve senin kâfi sırtın yoksa, yalnız başın belaya girmekle kalmaz, belki kafan da uçar. Demek istediğim bu çok olağan şey değildir ama mümkündür."

Aklıma Lübnan kanunları geldi. Burası daha evvel Fransız mandası altındaydı. Fransızlar Hıristiyanları, bu arada Ermenileri koruyan birçok maddeler sokmuşlardı Lübnan kanunlarına. Nihayet burası Hıristiyanların çoğunlukla olduğu, büyük bir Ermeni azınlığın yaşadığı bir memleketti. Türkiye'den gelen koca dosyamıza rağmen çok geç ve çok kötü şartlar altında da olsa burada legal yaşama ve çalışma imkânı bulmuştum... Sonra aklıma baba İhmalyan'ın ölümü geldi. Zavallı ihtiyar, bir dükkândan sigara alırken bir otomobil yaya kaldırıma çıkmış -dar yolda karşıdan gelen ve önündeki otoyu geçmek isteyen arabayla cepheden çarpışmamak için- ihtiyarı ezmişti. Zavallı ihtiyar kaldırıldığı hastanede beyin kanamasından ölmüştü. Şoförü evvela tevkif etmişler. Bir vekilin adamı, koruyucusu -bunlara orada zaim denirdi- olduğundan karakolun arka kapısından çıkarmışlar, başka bir ülkeye yollamışlardı. Ve bu, kanunların az çok işlediği söynenen Lübnan'da olmuştu.

Benim hem Ermeni, hem de komünist olarak Suudi Arabistan'da işim neydi? Ben buralara dünyalık yapmak için gelmemiştim. Eğer ben dünyalık peşinde koşan biri olsaydım daha talebeliğimde Türkiye'de yapabilirdim dünyalığımı. Hem böylece ailemi de sefaletten kurtarabilir, evlatlık vazifemi de yerine getirebilirdim.

Sonra benim şartlarım ve imkânlarım da zamanla değişmişti. Buna en güzel misal, bir verem hastanesinde ayda 200 liraya, hem de Mıgırdiçyan gibi bir küstahın emrinde çalışmaya razı olmamdı. Suudi Arabistan'a gidersem dosyam oraya da arkamdan gelecekti. Hem de nereye, Amerikan emperyalizminin, CİA'nın hâkim olduğu ortaçağdan kalma, fanatik dindar bir feodal memlekete. Bu memleketin o zamanki durumunu anlatan bir misal vereyim: Bir gün sanatoryuma çarşaflara bürünmüş, suratı da peçe ile kapalı bir kadın hasta geldi, kocaman lüks bir Amerikan arabasıyla. Daha kapıdan içeri girer girmez sağına soluna İngiliz kralının kafasını taşıyan altınlar dağıtmaya başlamıştı. Bu ara bana da karıma da birer İngiliz altını düştü. Kadın bir vezirin (vekilin) on birinci karısıymış. Bizde bir sene kadar tedavi oldu. Geldiği memleketin bütün kadın hastaları gibi o da yazma okuma bilmezdi, kara cahildi... Günün birinde Suudi Arabistan kralının ölüm haberi geldi. Sabah vizitesi esnasında ona da, "Başın sağ olsun" dedik. Zaten çok ihtiyardı dedi. Kaç yaşındaydı diye sordum. On sekiz yaşındaydı demesin mi. Hepimiz gülmemizi zor tuttuk. Yalnız okuma yazma değil, rakamların manasını dahi bilmiyordu.

Bu kadın memleketine dönme tarihinden bir hafta evvel bana geldi. Bir iki günlüğüne Beyrut'a gitmek için izin istedi. Ne yapacaksın Beyrut'ta diye sordum. Kocasından mektup almış. "Beyrut'un kızları çok güzelmiş diye duydum. Senin zevkine uygun bana genç ve güzel yeni bir karı getir," diye yazıyormuş mektupta. Seviniyordu, memnundu; kocası kendi zevkine uygun bir karı bulmasını gene kendine bıraktığı için. Yani vezirin on birinci karısı, kocasına on ikinci karı bulacak ve kendisiyle beraber kocasına götürecekti. Bunun için de benden Beyrut'a gitmek için izin istiyordu. Suudi Arabistan kanunları erkeklere istedikleri kadar karı almaya müsaade eder mi diye sorulabilir. Herhalde hayır. Müslümanlık dört karıya kadar müsaade eder benim bildiğim. Yani bir erkeğin aynı zamanda dört karısı olabilir. Peki bu on birinci, on ikinci karılar ne? İmam, yalnız dört karıya nikâh kıyar, ötekilere nikâh kıymaz. Bunlar harem için satın alınmış kadınlardır. Tıpkı Osmanlı padişahlarının haremlerinde olduğu gibi. İmam nikâhı kıyılmış ve boşanılmamış, ancak dört karı ve onlardan doğan çocuklarının miras

hakkı vardır, onlar meşrudurlar. Diğer kadınlar satın alınmış metalardır. Ama karı gibi kullanılırlar satın alan tarafından. Bunlardan doğan çocuklar da gayri meşrudur, babaları belli değil sayılır.

Bizim on birinci kadına istediği müsaadeyi verdim. Nasıl olsa birkaç gün sonra hastaneden çıkacaktı. Ve bizim on birinci, Beyrut'ta güzel, genç ama fakir bir, on ikinci kadını buldu kocasına bol parayla. Onu giydirdi, kuşandırdı, süsledi püsledi kendi zevkine göre ve beraber kocasına götürdü.

İşte böyle saf, böyle iyi yürekli, beni seven ama okumuş Suudi Arabistanlı hastalarım beni kendi memleketlerine almak istiyorlardı. Almak istiyorlardı, çünkü benim iyi bir insan olduğuma inanmışlardı. Almak istiyorlardı, çünkü bunun hem kendi memleketleri ve hem de benim için iyi olacağına inanıyorlardı. Hepsi de apolitik insanlardı. Onlar bana dünyada hükmünü sürdüren, herkesi peşinden koşturan üç büyük nimeti, para, mevki, rahat hayatı teklif ediyorlardı. Ve onlar bilmiyorlardı ki birçok insanlar için bunların da üstünde kıymeti olan, maddi değilse de manevi bakımdan insanı daha çok tatmin eden, kıymetli insani şeyler vardı bu dünyada. Kendim için, ailem için de değil, bütün insanlığın kurtuluşu için yaşamak, bu yolda savaşmak. Ben daha genç yaşımda bu yola girdiğim için yana yana ta bu yabancı ellere kaçmaya mecbur kalmıştım. Bir zaman için, kavgamda yeni bir yol bulana kadar; buraya gelmiş, kötü şartları bile bile kabullenmiştim. Bunları beni kendilerine dost gören bu iyi adamlara ne anlatabilirdim ve ne de onlar anlayabilirlerdi anlatsam bile. Onları kırmamaya çalışarak, dilimin döndüğü kadar kibarca bu teklifi reddettim. Zaten benim burada kalmayacağımı, Avrupa'ya gideceğimi, orada çok zengin akrabalarım olduğunu (tabii yalan) ihtisasımı bitirmemi beklediğimi söyledim.

Habeşistan'dan, Adisababa'dan gelmiş, bizde paralı olarak tedavi gören bir Ermeni hastamız vardı. Kimya mühendisiymiş. Suudi Arabistanlıların beni kendi memleketlerine götürmek istediklerini nerdense duymuş. Hemen yanıma geldi ve bana şunları anlattı:

"Bugün duyduğuma göre Suudi Arabistanlı hastalar bol parayla sizi memleketlerine almak istiyorlarmış. Arap hastaların samimi olduklarına, seni sevdiklerine inanıyorum. Ama o çok geri, koyu

Müslüman, Ermenisi değil, Hıristiyan'ı bile olmayan koskoca çölde ne yapacaksınız? Eğer buradan memnun değilseniz, ki memnun olmadığınızı hepimiz seziyoruz, Adisababa'ya gelin. Orada çoğunluk Hıristiyan. Büyük ve zengin bir de Ermeni topluluğu var. Yalnız Ermeni hastalara bakarsanız birkaç senede zengin olursunuz. Ben hem işle, hem turist olarak çok memleketlerde bulundum. Adisababa gibi güzel bir yer görmedim. İki bin metre yüksekte. Etrafı bütün orman ve göl. Ne kışın soğuğu, ne de yazın sıcağı var, devamlı ilkbahar. Lüks yok. Yerli halk cahil ve fakir. Ziraat ve hayvancılıkla geçinir. İlim adamından, doktorundan, mühendisinden vazgeçtik, yerli halk arasında el sanatkârları bile yok. O kadar ki bir tıraş parasına bir koyun alabilirsin. Elinden iş gelenler, doktorlar, mühendisler, hep yabancı Avrupalı. Ticaretle uğraşanların da, teknisyenlerin de, el sanatkârlarının da çoğu Ermeni. Hepsi de paşa gibi yaşar. Habeş Hıristiyanları da bizim gibi Gregoryen. Bizim Ermeni kilisesinin de, Ermenilerin de hükümette nüfuzları kuvvetli. Seni hemen Habeş vatandaşı yaparız. Her türlü bilim insanına, teknisyene, bilhassa da doktora ihtiyaç çok fazla Habeşistan'da. Adisababa'ya gelirseniz hem siz memnun kalacaksınız, hem de oradaki Ermeniler. Evet, eğer burayı terk etmek istiyorsanız benim bir Ermeni olarak, bir hastanız olarak tavsiye edebileceğim yer Adisababa'dır. Düşünün, taşının, eğer hemen benden evvel gitmek isterseniz, size oradaki Ermeni büyüklerine götürmek üzere mektuplar veririm. İcap eden, ihtiyacınız olan her şeyi onlar hallederler."

Evet, aklımda kaldığına göre Adisababalı Ermeni mühendisin bana anlattıkları ve tavsiyeleri bu mealdeydi. Ben ona şimdilik bir yere gitmeye niyetim yok, ama burada da kalacak değilim, daha bir zaman beklemem ve düşünmem gerek, dedim. Bana gösterdiği yeni bir imkân ve iyi niyetli tavsiyeleri ve bilhassa bu yolda yardım teklifleri için teşekkürlerimi bildirdim.

Ben Ermenistan'a gitmek için Sovyet Sefarethanesi'ne yaptığımız müracaatın neticesini bekliyordum. Oradan menfi bir cevap gelirse o zaman Adisababa'ya gitmek aklıma yattı. Ermenistan'a veya Sovyetler Birliği'nin herhangi bir memleketine veya harpten sonra kurulan Avrupa'daki yeni sosyalist memleketlerden birine gidebilme imkânı bulamazsak, burada daha uzun kalmayacak,

Adisababa'ya gidecektik. Lübnan'da kaldığım müddetçe bu sanatoryumun dışında çalışma imkânım yoktu. Burada çalışmaksa hem en iyi zamanlarımı hem de kendimi öldürmek demekti.

Iraklı apolitik Ermeni hastalarımız da beni Bağdat'a almak istiyorlardı. "Bağdat'ta büyük bir Ermeni azınlık var. Ekserisi de zengin. Hem orada veremli de çok. Doğru dürüst bir verem mütehassısı yok. Yalnız Ermeni hastalarına baksan milyoner olursun," diyorlardı. Bunu diyen bizim Iraklı fakir hastalardı. Belki de beni düşünmüyor, kendilerinin geleceklerini düşünüyorlardı. Ben ekseriyetin böyle düşündüğünü sanmıyorum ama, içlerinde böyle düşünen de pekâlâ olabilirdi. Ben onları tedavi eden doktor olduğuma göre yakınlarında olursam kendilerini daha emniyette hissedeceklerdi.

Halbuki ben Irak'a da gidemezdim. O zamanın Irak hükümeti Yakınşark'ta antikomünizmin başını çekiyordu. Kendi komünistlerini ele geçirdiğinde kurşuna dizen, beni içeri alır mıydı? Ben böyle bir ülkeye gitmek için deli olmalıydım.

Tam bu zamanlar Bağdatlı iki Arap hastamız vardı. Bunlar gizlice Beyrut'a kaçmışlardı. Biri Merkez Komitesi üyesiydi ve çok bilgili, entelektüel bir yoldaştı. Hakikaten ikisi de veremdi. Biri kemik veremi, diğeri ciğer. Her ikisi de üçüncü sınıf paralı hastalardı. Hastanede eğer kendileri kimseye anlatmadılarsa bunların Irak hükümetince aranan Iraklı komünist olduklarını kimse bilmezdi veya bilmemeliydi. Bilen yalnız bendim. Bilmem nasıl olmuş Irak hükümeti bu ikisinin bizde yattığını tespit etmiş -belki veremli olduklarını bildiğinden, belki de alçıda yatanın ağzının gevşekliğinden- resmen geri gönderilmelerini istemiş Lübnan hükümetinden... Lübnan polisi geldi, bunları kendilerine teslim etmemizi istedi. Ben veremeyeceğimizi, bunların ağır hasta olduklarını ve basil çıkardıklarını söyledim. Orada da hastaneye yatıracaklarmış, dedi polisler. Ben bunların ne transporta ve ne de Bağdat'ın iklimine dayanamayacaklarını söyledim. Halbuki Merkez Komitesi üyesinin hastanede kalmasına artık lüzum yoktu. Ama ben dosyasına yazdığım notlarla, çizdiğim ciğer resmiyle mahsus ağır hasta olarak gösteriyordum onu, Mıgırdiçyan taburcu etmesin diye... Öbürünün ise hastalığı belkemiğinden olduğundan evvela ameliyat olmuş, şimdi de alçı yatak içinde yatıyordu. Üstelik de ağırdı, belki 90-100

kg. Hakikaten transportu imkânsızdı. Polisler fazla diklenince, ben böyle bir mesuliyeti üstüme alamam, ancak hastanenin başdoktoru bu mesuliyeti yüklenebilir dedim. Gittiler. Ben hemen iki hastanın yanına gittim. Alçı yatakta yatan odada yalnızdı. Diğerleri bahçeye gezmeye çıkmışlardı. Durumu anlattım. "Bu halimle ben ne yapabilirim, bir şey yapabilirseniz siz yapabilirsiniz," dedi. Diğer hastayı odama aldım. Ona da durumu anlattım. "Biliyorsunuz geri verirseniz, beni hemen kurşuna dizerler," dedi. Şimdi iyi hatırlamıyorum, galiba subaydı da. Ben, elimden geleni yapacağımı, eğer kendisi de taraftar olursa Mıgırdiçyan'la da konuşacağımı ve bana kalırsa ona açıkça, eğer geri verirsek siyasi sebeple seni kurşuna dizeceklerini, bunu şimdi seninle konuşmamda öğrendiğimi söylemem gerekir dedim. Ermenilerin politik bakımdan çok çektiklerini, çok az bir Ermeni doktorunun hastasını bile bile ölüme göndereceğini, Mıgırdiçyan'nın, antikomünist olmasına rağmen Ermeni olarak, politik sebeplerden hastasını eliyle ölüme göndermemeye çalışacağını sandığımı sözlerime ilave ettim. "Madem sen öyle düşünüyorsun, Mıgırdiçyan'la istediğin gibi konuş. Eğer bana sorarsa, ben de geri verilirsem hemen kurşuna dizeceklerini söylerim," dedi. Ben son olarak eğer bütün bu çalışmalarımız fayda vermezse Lübnan hükümetine açıkça kim olduğunu söylemesini ve politik sığınma hakkı vermeleri için rica etmesini tavsiye ettim. Tabii ki canı çok sıkıldı. Ama bunun bir faydası olmadığını o da biliyordu. İcap edenleri hep beraber yapacaktık.

Ertesi gün Mıgırdiçyan gelince durumu bildirdim. Ayrıca hastayla konuştuğumu, beni geri verirseniz politik sebeple kurşuna dizerler dediğini ve herhalde doktor olarak hastamızı hiç olmazsa hastalığı müddetince korumaya mecbur olduğumuzu söyledim.

Hastayı uzun zaman tuttuk, vermedik. Mıgırdiçyan bu işte bizi destekledi. Sonra taburcu ettik, sonu ne oldu bilmiyorum.

Alçı yatakta yatan kemik veremlisini bir daha aramadılar. Belki o çok mühim biri değildi. Belki halini görmüş acımışlar, ona göre rapor etmişlerdi. İyileşince taburcu oldu. Onun da sonu ne oldu bilmiyorum.

Bir Ermeni hastayla karşılaştığım durumu anlatmalıyım: O gün Mıgırdiçyan erken gitmişti. Her zaman yaptığım gibi o gidince ben de eve gelmiş, sinirlerimi yatıştırmak için biraz uzanmıştım. Koşarak kâtip Jean geldi. Korkusundan rengi atmış, eli ayağı titriyordu. "Aman doktor koş, hasta (X) elinde koca bir bıçak ortaya çıkmış bağırarak herkesi tehdit ediyor. Kimseyi dinlemiyor. Sana burada herkes hürmet eder. Bıçağı elinden ancak sen alabilir, onu ancak sen teskin edebilirsin," dedi. Sebep ne diye sordum. Mıgırdiçyan gitmeden kâtibe şunları söylemiş: "Hasta (X)'i çağır senin odana. Benim tarafımdan, artık iyileştiğini, gelecek hafta evine gidebileceğini, onun için de evine mektup yazmasını, ailesinden birinin gelip onu almasını söyle," demiş. Kâtip de Mıgırdiçyan gittikten sonra denildiği gibi yapmış. Bunları duyan hasta (X), hemen kâtip odasından fırlayıp çıkmış. Sakladığı yerden bıçağını almış ve başlamış, "Ben henüz kendimi iyi hissetmiyorum! Beni buradan atabilecek daha anasının karnından doğmamış!" diye bağırmaya. Arkadaşlarından, "Yaptığın ayıptır!" diyene, "Sus ulan yoksa senin de karnını deşerim!" demiş. "Beni kovacak erkek çıksın ortaya!" diye bağırarak kendi odasına doğru yürüdüğünü gören kâtip hemen arkasından kapısını kilitlemiş. Kapıyı kapalı bulunca bizimki başlamış tekmelemeye, bıçakla kapıya vurmaya... Ses çıkmayınca herhalde içerde olmadığını tahmin etmiş olmalı ki tekrar hastaların koridoruna gitmiş nara ata ata. Bu arada Jean odadan kaçmış ve bana gelmiş. Şimdi ben gitmeli, onu teskin etmeli, bıçağı elinden almalıymışım. Peki ama hastaya artık eve gidebileceğini söylemek kâtibe değil doktorlara düşer denebilir. Doğrudur da. O halde Mıgırdiçyan vizit esnasında niye söylemedi? Korktu da ondan. Bana veya Vartanyan'a söylemeyi niye emretmedi? Bu iş bize değil sana düşer diyeceğimizi, yapmayacağımızı bildiğinden. Öyle ya o güne kadar kimin evine gidebilip kimin gidemeyeceğini değil, yalnız, kimin helaya gidebilip gidemeyeceğini de o söylerdi. Madem her şeyi o söylerdi hastalara, başkalarına olduğu gibi buna da o söylesindi, hastaneyi terk etmesini... Peki bunu (X)'e söylemekten niye korkuyordu? Korkuyordu çünkü (X)'in ne mal olduğunu biliyordu.

Bu adam Ermeni Taşnak Partisi'nin kabadayılarından. İstenmeyen insanları dövmeye, tehdit etmeye, bunlar fayda vermezse bıçaklamaya gönderilen adamlardan. Bu işler karşılığı Taşnak Partisi ona aylık bağlamış, çalışmadan yaşarmış herif. Hafif yaralayım, korkutayım derken şahıs kazara ölürse bu (X)'e gene de bir şey olmaz. Amerika ve Lübnan polisi Taşnakların arkasında. Onu kaçırır yabancı bir ülkeye gönderirler. Yaşamasını orada da temin ederler. Tıpkı Türkiye'de MHP'nin yaptığı gibi.

Evet, bütün bunları ben de biliyordum. Diğer taraftan (X) de benim komünist olduğumu, bunun için Türkiye'den kaçıp buraya geldiğimi ve veremliler arasında çalışmaya mecbur kaldığımı biliyordu.

Jean karşımda durmuş, "Eğer bıçağı elinden almazsak, teskin etmezsek iş büyür, hastanede kan gövdeyi götürür. Buna ancak sen mani olabilirsin," diyordu.

Peki, Jean, bu adamın ne mal olduğunu bile bile, hem doktor da olmadığına göre Mıgırdiçyan'ın teklifini niye kabul etmişti? Tabii ki bunu Jean'a sormadım. Zaten sormaya da lüzum yoktu. Bana göre tam da doktor olmadığı için kabul etmişti. Öyle ya bir hastanın iyileşip iyileşmediği, evine gidebilip gidemeyeceği kararının verilmesinde bir kâtibin ne dahli olabilirdi? Bu bakımdan bunu kendisinin söylemesinde kendisi için korkacak bir şey olmadığını sanmıştı, bu bir. İkincisi, kendisinin korkması için bir sebep olmadığına göre, karşılıksız Mıgırdiçyan'a bir servis etmiş, ona sadakatini bir daha göstermiş olacaktı.

Jean hastanede Mıgırdiçyan'ın gözü ve kulağıydı. Onun para hesaplarını da o tutardı. Buna karşılık Jean'ı idare heyetinde, her yerde Mıgırdiçyan korurdu. Jean işinden, yerinden memnundu. Buradan, bu işinden ayrılmak istemezdi. Bunların dışında müşterek illegal para hesapları var mıydı aralarında? Onu bilemem. Hastanede diğer işçilerin dediklerine -daha doğrusu tahminlerine göre- vardı. Mıgırdiçyan arabasından indiği gibi doğru Jean'ın odasına girer, en aşağı yarım saat oradan çıkmazdı. Bir doktorun bir kâtiple her gelişinde bu kadar konuşacak nesi olabilirdi? Dindar olsaydım "Allah bilir!" diye cevaplandırırdım bu soruyu.

Jean karşımda durmuş, "Peki gidiyorum" demem için beni tavlıyordu. Hem de acemice. Tavladığını belli ede ede. Bile bile de olsa tav faydasını göstermiş olmalı ki, biraz sonra, peki gidiyorum dedim ben aptal. Halbuki çok gördüğüm, çok çektiğim için tecrübeli ve akıllı, kolay kolay tongaya düşmeyen biri olarak görürdüm o zamanlar kendimi. Şimdi düşünüyorum da, "Ulan Hayk ne kadar da saf, ne kadar da çocukmuşsun. Ulan o herif faşist sopacısı olarak kimbilir kaç komünisti tongaya düşürüp yumrukladı veya arkasından bıçakladı şimdiye kadar. Onun faşist arkadaşları bile ona yanaşmaya korkarlarken, elinden bıçağını almak, hem de papaz gibi bıçaksız, tabancasız, dövüş kaidelerini de bilmeyen sen komüniste mi düşer?! Hem sen hapishanelerde böyle cani tipleri görüp tanımadın mı? Bunların gözleri döndü mü karşılarına babaları çıksa öldürürler. Bu durumda onların üstüne gidilmesinin yanlış olduğunu, bu tiplerin tahrik edilmezlerse kısa bir zamanda köpük gibi söndüklerini, bu devrin gelmesinin beklenmesi gerektiğini hapishanede de öğrenmedinse ne zaman öğreneceksin? Bilgisiz ve mantıksız cesaretin manası aptallık değilse herhalde canına kıymaktır!" diyorum kendi kendime.

Hastaneye gittim. Hasta (X) büyük giriş kapısının arkasındaki geniş koridorun ortasında bıçak elinde bar bar bağırıyordu: "Korkaklar çıkın ortaya! Beni kovacak adam çıksın ortaya! (Mıgırdiçyan gittiğine göre Jean'ı kastediyordu). Ulan burası babanızın malı mı? Ben Ermeni değil miyim? Ben hasta değil miyim?" Dış kapıdan içeri girdim. Yavaş yavaş ona doğru yürüdüm. Beni görünce, belki de hiç tahmin etmediği için biraz afalladı, tuhaf tuhaf bana baktı. Ben de bu durumdan istifade ederek, tabii ki burası Ermeni halkının malı, tabii ki sen de Ermenisin. Ama yaptığın doğru değil, hem hastaneye hem de senin sağlığına zarar verir. Bıçağı bana ver. Oturalım insan gibi konuşalım. Derdini, istediğini anlat bana dedim yüksek sesle. Bu ara ona yaklaşmıştım. Birden "Sen ha!" diye bağırarak üstüme sıçradı. Ne yapmam gerektiğini düşünecek kadar vaktim olmadı. Elindeki koca bıçağı bütün kuvvetiyle karnıma sapladı. Daha doğrusu saplar gibi yaptı ama bıçak karnıma yaklaşınca nasıl oldu bilmem elinin hızını kesmiş, hemen bıçağı çevirmiş, ucuyla değil, bıçağın sapıyla hafifçe karnıma dokunmuştu. Bunlar

olurken benim biraz kendimi geri çekecek kadar bile vaktim olmamıştı. Sonra da hüngür hüngür ağlamaya başladı ve bıçağı bana verdi. Niye bıçağı saplamaktan son saniyede vazgeçti? Bilmiyorum, sormadım da. Sonra Mıgırdiçyan'la konuştum onu birkaç ay daha hastanede tuttuk.

Bana kalırsa o şehre gitmekten korkuyordu. Eski yaptığı işi yapmak istemiyordu. O artık eski (X) değildi. Aynı dertten, muhtelif düşünceli insanların yan yana yatmaları ve aynı veremli damgasını yemeleri, devamlı olarak aynı ölüm korkusu içinde muhtelif partili, muhtelif fikirli insanların bir arada yaşamaları, kavga etmeden birbirleriyle fikir ve politik münakaşalar yapmaya alışmaları, ona kendisinden, kendi partilerinden olmayan insanların hiç de düşman olmadıklarını öğretmişti. Onda çok kuvvetli olan milli duygularına bir de ayrı ayrı partilerde olan insanların bir arada kardeşçe yaşayabilecekleri, yaşamaları gerektiği duygularını buradaki sosyal hayat ona öğretmişti. Yani asosyal adam, yavaş yavaş, belki kendi de farkında olmadan, sosyal bir insan olmuştu.

İşte ondaki bu değişme, benim aptalca ölümün üstüne gitmeme rağmen, her ikimizi de ölümden kurtarmıştı.

Ben bu sanatoryuma gelmeden evvel Ermeniler arasında sık sık parti münakaşaları yapılır -çoğu zaman gruplar halinde- sonunda bu münakaşalar kavgaya dönüşürmüş. Benim hastaneye yaptığım en büyük faydalarımdan biri de bu kavgalara son vermek oldu.

Her şekilde fiziki kavgayı -bıçakla veya yumrukla- yasakladım. Kavga edenler, kavgaya iştirak edenler ağır hasta da olsalar sanatoryumdan kovulacaklardı. Bunu ve bunun nedenlerini hem toplu ve hem de şahsi konuşmalarımda hastalara izah ettim. Bunun böyle olmasının hem hastane disiplini bakımından, hem hastanenin adını kötüye çıkarması bakımından, hem de kendilerinin fikir münakaşalarını kaba vücut kavgasına götürmemeyi öğrenmeleri bakımından şart olduğunu, herkesin kendisi gibi düşünmeyenlerin fikirlerini dinlemesinde, ne olduklarını öğrenmesinde fayda olduğunu, ama dinledikleri şeylere inanıp inanmamakta, kabul edip etmemekte serbest olduğunu, hiç kimsenin kendi fikrini, kendisi gibi düşünmeyenlere zorla, yumrukla veya bıçakla kabul ettiremeyeceğini, bunun bir cehalet ve gerilik alameti olduğunu,

bilhassa hastanelerin vücutla kavgaların yeri olamayacağını ısrarla teferruatlı olarak anlattım, kafalarına soktum. Benim orada çalıştığım dört buçuk senede hiçbir fikir münakaşası gövdeyle kavgaya dönüşemedi.

Ama bu hadise, bir Taşnak sopacısının elinden zora başvurmadan bıçağını alabilmem ve benim tecrübesizliğim başımı ikinci bir derde daha soktu:

19-20 yaşlarında güzel, kültürlü bir kız hastamız vardı. Yarası büyük değildi ve yalnız bir tarafta, o tarafın ciğerinin üst kısmındaydı. O ciğerine hava vererek ciğeri büzmeyi denedik olmadı. Üst kısım tamamen göğüs duvarıyla yapışmıştı. Bu şartlar altında üç tedavi şekli bahis konusu olabilirdi. Birincisi, konservatif yani iyi besi, sanatoryumda istirahat, yatma ve bunlara paralel olarak da antibiotik. O zamanlar yalnız Streptomicyn ve PAS vardı. İkincisi konservatif ve operasyon tedavilerinin birleşmesi. Yarası büyük ve eski olmadığından ciğerinin o kısmının çıkarılması o zamanki şartlar altında düşünülemezdi. Böyle hallerde umumiyetle yaptığımız ameliyatlar ve Thoracoplasty, yani yaranın üstüne gelen kaburga kemiklerinin çıkarılması ve böylece göğsünün o kısmının etleri ve derisiyle beraber ciğerin o kısmı üzerine çökmesi. Ve yeni gelecek kemiklerin yeni şekle göre gelmesi. Bu ne de olsa vücudu çirkinleştireceği için genç kızlarda bu yola başvurmazdık. Extrapleural pnomonolyse denilen yani birbirine yapışan ciğer ve göğüs zarlarını kaburga kemiklerini kesmeden göğüs duvarından ayırmak, böylece ciğerin üst kısmını içeri doğru çöktürmek ve bu çöküntüden kalan boşluğu senelerce atmosfer tazyiki üstünde iğneyle hava vererek doldurmak ve saklamak, böylece yaranın iyileşmesini mekanik olarak kolaylaştırmak. Yara iyileştikten sonra da hastasına göre ya yavaş yavaş havayı azaltarak boşluğun yeniden ciğerle dolmasını sağlamak. Başlık ciğerle tamamen dolmazsa kalan boşluğu parafinle doldurmak. Veya bir defada havayı kesince ciğerin yeniden açılmasına meydan vermemek için o boşluğu parafinle doldurmak. Genç kız her türlü ameliyatı reddediyordu. Ağır hasta değildi. Tabii ki ameliyatsız iyi olabilme imkânı vardı. Ama ameliyatla birleştirilse hem iyileşme ihtimali daha da artar ve hem de iyileşmesi için gereken zaman kısalırdı. Bu, kaburgalar çıkarılmadan yapılan ameliyat

herhangi bir vücut çirkinliği yapmadığı gibi büyük bir ameliyat da değildi. Ve ben orada kaldığım o zaman içinde bu ameliyattan hiçbir hasta ölmemişti.

Bu kısa izahattan sonra asıl konuma geleyim. Bir gün Mıgırdiçyan gitmeden önce beni yanına çağırdı ve bu genç kızla benim konuşmamı, bu ameliyatın basit bir ameliyat olduğunu, hiçbir tehlikesi olmadığını, onun bir an evvel ve devamlı olarak iyi olmasını sağlayacağını anlatmamı istedi. Sözlerini şöyle bitirdi: "Duyduğuma göre seni bütün hastane seviyor, bütün hastaların sana büyük itimatları var. Eminim ki sen onunla konuşsan ameliyata razı olacak ve bu onun için de iyi olacak." Ben de peki, konuşurum dedim. Mıgırdiçyan gittikten sonra kızın yanına gittim, yatağının kenarına oturdum. Yukarda yazdığım hususları teferruatlı olarak kıza anlattım. Ve ona ameliyat olmasını kabul etmeyi tavsiye ettim. Tabii ki bu konuşmamızı Mıgırdiçyan'ın isteği üzerine yaptığımı söylemedim. Tekrar edeyim. O günkü bilgilerime göre böyle bir ameliyatın ona faydalı olacağına, bu ameliyatın, ufak ölüm tehlikesi olmayan bir ameliyat olduğuna inanıyordum. Eğer bu kanaatte olmasaydım Mıgırdiçyan'ın ricasını hiç çekinmeden reddederdim.

Kızın aklına yatmış olacak dediklerim ki, "Senin samimiyetine, dürüstlüğüne inanıyorum. Gene de sana bir sorum var. Bu ameliyattan ölmeyeceğime sen yüzde yüz inanıyor musun? Biliyorum imzanızla hiçbiriniz böyle bir garanti veremezsiniz. Verseniz de ben öldükten sonra bu garantinin buna ne faydası olabilir? Yine biliyorum ameliyattan evvel benim ameliyat olmaya razı olduğumu kendim imzalamam gerekiyor. Tekrar ediyorum, sen bunun mesuliyetini üstüne alıp ol desen, ben de kâğıdı imzalar olurum," dedi. Ben o anda başka çıkar yol bulamadım, "Ol" dedim.

Ertesi gün kız kâtibe haber göndermiş. Ameliyat olmaya karar verdiğini, gereken kâğıdın imzalaması için kendisine gönderilmesini istemiş ve de kâğıdı imzalamış. Bir hafta sonra da ameliyat ettik.

Ameliyat iyi geçti. Ertesi gün vücudunun, bilhassa boynunun ve kafasının derisinin altları hava ile doldu. O güzel kız koca kafalı, kalın boğazlı bir ucubeye döndü. Gözkapakları iyice kalınlaşmıştı. Göz yatağı da şişmiş olacak ki gözleri dışarı fırlamıştı. O zamanlar

cerrahi üzerinde hemen hemen hiç bilgim yoktu. Vartanyan'la hastanenin kütüphanesine girdik. Bir iki tane İngilizce cerrahi kitabı vardı. Onlara baktık. Havanın dışarı çıkabilmesi için cildi yer yer kesmemizi yazıyordu. Mıgırdiçyan'a telefon ettik, "Yarmayın, kalın iğneler sokun," dedi. Operasyon yerine verilen havayı iğneyle çekip çıkaralım, oradaki hava bir kanal bulmuş cildin altına, belki de adale ve yağların aralarına yayılıyor dedik. "Olmaz ameliyat boşa gider," dedi. Nefes borusu ve onun üst kısımları da tazyik altında kalmış olmalı ki zor nefes alıyordu. Hep oksijen veriyorduk. Şimdi hatırlamıyorum bu ızdırap kaç gün sürdü. Hemen hemen hep yanındaydım. Bilgisizlik fena şey. Mıgırdiçyan'ı çağırdık. Umumiyetle gelmez ama bu defa geldi. "Bir şey değil, yavaş yavaş vücut havayı emer ve geçer," dedi. Onun da bir şey anladığı yoktu. Hiç olmazsa ameliyatı yapan, yaptığı ameliyatın ne gibi komplikasyonları olabileceğini bilmeliydi. Zaten yaptığı hepsi hepsi beş altı cins ameliyattı.

Evet, ben hep yanındaydım, konuşamıyordu da. Gözümün içine bakıyor ve kafasını sallıyordu. Herhalde bütün bunlara sebep sensin veya senin cehaletin demek istiyordu. Onu bu halde gördükçe onunla beraber ben de manen ölüyordum. Nihayet zavallı kız gözümün içine baka baka öldü.

Hastanede ona hiç kimseye yapılmamış büyük bir cenaze töreni yaptık. Kim getirdi, kim giydirdi bilmiyorum, bir de ona beyaz gelin elbisesi giydirmişler, başına da çiçeklerden gelinlik tacı yapmışlardı. Mıgırdiçyan'dan başka bütün hastane efradı, hastaların büyük kısmı -ayağa kalkmaya, dışarı çıkmaya müsaadesi olanların hepsi- geldi. Ben evimin önünü çiçeklik yapmıştım. Mevcut çiçeklerin hepsini kopardım. Kırlar çiçek doluydu. Herkes kırlara dökülmüş, kucak kucak çiçek toplamışlardı. Evvela hastanenin kilisesine götürüldü. Dinî ayin yapıldı da kilisenin yanındaki mezarlıkta toprağa verdik onu, hepimiz ağlaya ağlaya... Ben bu olaydan sonra birkaç gün kendime gelemedim. Ondan sonra bir daha en ufak bir ameliyat da olsa, ameliyat olması için kimseye bir tavsiyede bulunmamaya kendi kendime söz verdim.

Sonraları Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin en büyük üniversitesinde beş sene umumi cerrah olarak ve sonra yine bu

memleketin en büyük kalp cerrahisi kliniğinde 12 sene kalp cerrahı olarak çalıştım. Hastalarımla olacakları ameliyatlar üzerinde konuşmaya mecburdum. Ve konuştum da. Ama Azuniyeh'de kendi kendime verdiğim sözü tutarak. Ameliyatın nasıl bir ameliyat olduğunu kısaca izah ettikten sonra ameliyat olmazsa hastalığın getireceği zorlukları, fena neticeleri, ameliyat olursa ve iyi giderse yüzde kaç iyi gideceğini söyleyerek sonun ne olacağını, iyi gitmez komplikasyonlar yaparsa bu komplikasyonların her birinin bizim kliniğimizdeki yüzde nispetlerini, komplikasyonları önleyebilme nispetlerimizi ve nihayet yüzde kaç ölüm tehlikesi olduğunu teferruatlı olarak anlattım. Sonunda şimdi sonunun ne olacağını benim kadar sen de biliyorsun. Kararı kendin verirsin. Ameliyat olmak istemezsen burası ameliyat kliniği, yarın kliniği terk edersin. Yarına kadar düşün, eğer ameliyat olmak istersen hastabakıcıya söylersin, sana kâğıdı getirir imzalarsın derdim. Yani bu 17 senelik cerrahlık müddetimde kimseyi ameliyat olmaya değil zorlamak, ameliyatı tavsiye bile etmedim. Bütün olabilecek ihtimalleri istatistik rakamlarımızla gösterdim, rakamları konuşturdum. Meslektaşlarım arasında bu çeşit konuşma yapan yalnız bendim. Bu çeşit konuşma uzun sürüyor, biraz fazla vaktimi alıyordu ama sonunda hasta kendi kendine karar verebilecek duruma geliyordu.

Azuniyeh'de idarecilerin yemek ve oturma odaları olduğu gibi yine zemin katta hastabakıcıların ve işçilerin de birer yemek ve oturma odası vardı. Bütün hastalar, üç saat, altı saat hastaneye çalışanlar, yani eve, işe dönmeden vücutlarını kontrol altında çalışmaya alıştıranlar öğle yemeklerinden sonra iki saat uyumasalar da uyuyanları rahatsız etmemek için ses çıkarmadan yataklarında kalmaya mecburdular. Paralı ve parasız 8 saat çalışanlar için bu mecburiyet yoktu. İşte bu saatlerde uyumak istemeyenler ya kendi oturma odalarında veya işçilerin oturma odasında -işçilerin oturma odası en büyüğüydü ve burası da diğerlerinde olduğu gibi aynı zamanda onların yemek odasıydı- kahvehanelerde olduğu gibi otururlar, laflarlar, muhabbet ederler, tavla, domino, satranç, dama veya kâğıt

oynarlardı. Burada umumiyetle oynanan kâğıt oyunu "Blot"tu. Türkiye'deyken bunu bilmezdim. Ben ilk defa orada gördüm ve orada oynadım. Söylendiğine göre Fransızların milli oyunuymuş. Bunun Almanların milli oyunu "Skat"a benzer tarafları var. Anlaşılan her milletin üstün tuttuğu, umumiyetle orada oynanan bir oyun var. Mesela Polonya'da da her evde "Briç" oynanır.

Ben ve Vartanyan öğleden sonra yatmaz, işçilerin odasına gider -işçilerin, idarecilerin odasına gelip oturmaya hakları yoktu onun için biz onlara giderdik- işçilerle beraber blot oynardık. Bu umumiyetle iki şekilde oynanır ve tek kozla; ki bu basit şeklidir- veya kombine şekilde -tek koz, hepsi koz veya hiç kozsuz hepsi bir arada- oynanırdı. Adamına göre biz de her iki şekilde de oynardık. Yani ben ve Vartanyan öğle paydoslarımızı kâğıt oynamakla geçirirdik.

Vartanyan'la hastaları aramızda paylaşmıştık. Her ikimiz de öğleye kadar hiç aralık vermeden çalışır, işlerimizi bitirirdik. İşlerimiz esas itibariyle nelerdi? İlk iş sabah vizitini yapmak. Bunu ikimiz beraber yapardık. Hem onun hem de benim hastalarımı. Her ikimiz de bütün hastaları durumlarıyla tanımamız için. Sonra mesela onun hava verdiği günler ben fleroscopie yapardım. (Ciğerleri röntgen şuası altında hastaları her tarafa döndürerek, öksürerek yaralarının yerini, şeklini, cinsini gördüğümüz şekilde dosyasına çizerek tespit etmek için. Bu her hasta için dört haftada bir tekrarlanırdı). Veya metras yapardım (Lokal -yerel olmalı belki Türkçesi- uyuşturucu sulu madde evvela hasta nefes alırken ağzın arka tarafına damlacıklar halinde püskürtülür. Hasta hemen öksürür, ilacın bir kısmı geri gelir. Bu tükürülür. Bu birkaç defa tekrarlanır. Böylece nefes borusunun üst kısmı uyuşur. Sonra da hastanın nefes borusuna bir lastik boru sokulur ve bununla aynı uyuşturucu maddeden dökülür, sıkılır nefes borusuna. Her dökülmede hasta refleksle öksürür, nefes borusunun her tarafına sürülür bu uyuşturucu madde. Ağza geri gelince yutulmaz, tükürülür. Böylece nefes borusu da uyuşunca bu lastik boru röntgen şualarının kontrolü altında hasta olan ciğerin tarafına sokulur. Ve lastik borudan beri buradan verem basillerini öldürecek antibiyotikler o ciğerin nefes borusu içine sıkılır). Yahut da Bronchographie yapardım (Ciğer nefes borularının filminin çekilmesi). Bunun için tıpkı metrasda

olduğu gibi yapılarak hasta ciğerin nefes borusuna -yani yalnız bu tarafa- lastik boru sokulur ve antibiyotik yerine röntgen şualarını geçirmeyen, bu sebeple gölge yani kontrast yapan mayi sıkılır. Eğer bizi akciğerin yukarı kısmı alakadar ediyorsa hemen hasta hem ilacı sıktığımız tarafa ve hem de başı biraz aşağı gelmek üzere röntgen masasına yatırılır. Sonra da muhtelif yönlerde evvela öksürmeden, sonra da öksürdükten sonra filmleri çekilir. [Sonraları Almanya'da üniversitenin hem ciğer ameliyatları ve hem de anestezi (derin uyutma) kısmında çalışırken hem bunları ve hem de Mıgırdiçyan'ın yaptığı bronkoskophieyi hastaları uyutarak, hastaya hiçbir şekilde zarar vermeyecek modern metot ve aletlerle yapmasını öğrendim ve yaptım. Bütün bunlar yapılırken hasta uyur, hiçbir şey hissetmez]. Veyahut da ciğer zarları arasında su yapanların suyunu veya kemik veremi hastalarının cerahatlerini iğneyle çekerdim. Bu punktion işleri hastaların yatağında yapılırdı.

Hava verilen oda boşsa -ki bu odada öğleden evvelleri hava verilir, bir de haftada bir gün köylü hastalarımız parasız muayene edilirdi-, bu defa ben kendi hastalarıma hava verirdim. Vartanyan da ben hava verirken kendi diğer işlerini yapardı (Köylülerin muayenesini münavebeyle yapardık). Ameliyat sonu hastaların tedavisini de beraberce yapardık. Ama Vartanyan'ının odası hemen bu ameliyat sonu yatırılan hastaların yanında olduğundan daha çok alakadar olur, odasına giderken, gelirken uğrardı. Geceleri de doktora ihtiyaç oldu mu Vartanyan'ı uyandırırlardı. Onun odası hastanenin içinde, benimki ise hastanenin dışındaydı. Tabii ki onun olmadığı günler beni gelir uyandırırlar -hastanenin iç telefonu yoktu- ben de hemen giyinir giderdim. Demek istediğim öğleden evvelleri ne benim ne Vartanyan'ın hiç boş vaktimiz yoktu. Tabii ki işlerin bir kısmını öğleden sonraya bırakabilirdik. Ama ben de, o da saat 13.00'e kadar mecbur işleri bitirmeyi tercih ederdik. Haftada iki gün de zaten akşama kadar Mıgırdiçyan oynatırdık. Daha doğrusu o bizi oynatırdı. O günler hem fiziki bakımdan, hem de ruhi bakımdan canımız çıkardı. Bilhassa benim. O hem benden genç, hem vücutça benden daha kuvvetli ve hem de benim kadar hassas değildi. Aldırmaz, boş verirdi. Ayrıca onun Mıgırdiçyan'la arası, benden daha iyiydi.

Evet, Mıgırdiçyan'ın gelmediği iş günlerinde iş saati bitince çok zaman karımla ya yakın kırlara, tepelere gider, eğer çiçek zamanıysa hem bizim için, hem de hastalar için çiçek toplardık. Yahut da yürüyerek Ayn Safa'ya giderdik. Hemen Ayn Safa'ya girilir girilmez sol tarafta eski bir su değirmeni vardı. Bu değirmen işlemezdi. Burasını açık hava kahvehanesi yapmışlardı. Değirmenin suyu eskisi gibi hargından gelir, değirmenin içinden sökülüp dışarı konan çarkına yukardan aşağı şelale gibi dökülürdü. Dökülmesiyle de hem kendine has su gürültüsü yapar ve hem de çarka çarpan sular her tarafa sıçrar tatlı bir rutubet ve serinlik verirdi. Hemen kahvehanede oturmazdık. Evvela değirmenin suyunun da geldiği tepenin dibindeki menbaya gider oradan çok dekoratif olan ve rutubetli kayalar arasında büyüyen yapraklardan toplardık. Burada tepenin hemen altından -yerden iki metre yüksekten- fışkırıp çıkan ve koca şelale gibi gürültüsüyle yere düşen su Ayn Safa'nın koca deresini teşkil ederdi biraz ilerde. Değirmenin suyu da buradan alınır, bir harkla biraz yüksekten bu eski değirmene getirilirdi. Bu suyun içinde insan elini beş dakikadan fazla tutamazdı, çok soğuktu. Kışın buralara bilhassa etrafındaki dağlara çok kar yağardı. Eriyen kar sularının sıza sıza tepenin altına kadar gelerek belki altı masif kaya olduğundan daha aşağı gidemeyip buradan dışarı çıkmasıydı mu memba. Kar suları olduğu için de soğuktu. Yazın sıcağında etrafına da tatlı bir serinlik ve rutubet verirdi.

Evet, topladığımız bu dekoratif ince yapraklı dallar elimizde tekrar kahveye gelir, su kenarındaki masaya oturur, ben bira içerdim, karım da dondurma yerdi. Sonra yine hastaneye dönerdik. Buraya gelmesi kolaydı ama, geri dönmesi zordu. Hep yokuş çıkmamız gerekiyordu. Bu yolun bir dönemeci vardı, oradan hastanenin görünüşü şahaneydi. Ortaçağ Avrupa'sında derebeylerin tepeler üzerine kurdukları şatoları andırıyordu. Heybetli bir görünüşü vardı.

Cuma, cumartesi, pazar bu üç gün içinde buralara gelemezdik. Hastanede devamlı kalan yalnız iki doktor olduğumuzdan, her hafta sonu tatillerimizi alamazdık. Münavebeyle her hafta birimiz hastanede kalırdık. Öyle ki her birimiz ancak iki haftada bir serbest olurduk, onun için de, bir buçuk gün değil, iki haftada bir üç

günlüğüne giderdik. Beyrut'tan uzaktaydı hastane. İkisi arası otuz üç kilometre. Ama otobüsle bir buçuk saat sürerdi bu yol. Yollar asfalt, güzel ama serpentin gibi döne döne gidilecek. Yani bu otuz üç kilometrede bin yüz metre kadar çıkılacak veya inilecek. Otobüsler hep tıklım tıklım doludur. Hele Beyrut'tan hastaneye gelirken çok yerlerde şoför birinci vitesle sürmeye mecburdur. Aşağı inerkense yokuş ve sık sık gelen köşeler, dönme yerleri şoförü hiç olmazsa ikinci vitesle sürmeye mecbur eder, arabaya sürat veremez. Ama yol güzeldir. Yazlık şehirleri Hamdun'dan, Aley'den geçer, seyirlidir, hiç sıkmaz. Manzara harikuladedir.

Beyrut, sahil, deniz evvela sis içinde görülür. Sonra yavaş yavaş hiç farkına varmadan sisin içine girilir, sonra da Beyrut'a. Şehre yaklaştıkça kulaklar tıkanır, duymaz. Şehre girdikten epey sonra yavaş yavaş açılır.

Bizim Azuniyeh'e çıkmamızdan birkaç ay sonra Mari Beyrut'a geldi ve Jak'la evlendiler. Beraberce tuttuğumuz ev için bir senelik kontrat imzalanmıştı. Sene bitince Keğam anası ve ailesiyle beraber eski evine geri döndü. Jak ve Mari de gene Keğam'a çok yakın bir yerde iç içe iki odalı, hamamlı, mutfaklı müstakil bir ev tuttular. Biz şehre inince umumiyetle Jaklarda kalırdık.

Jak ve Keğam bizim geleceğimiz haftaları bilirler ve daha biz gelmeden programı hazırlarlardı. Hele yazları onlar da okul hocası olarak hep serbest olduklarından ve biz cuma sabahı erkenden geldiğimizden (cuma, cumartesi, pazar) üç tam günümüz vardı. Artık para sıkıntısı da mevzubahis değildi. Bizim hastanede hemen hemen hiçbir masrafımız yoktu. Her aşağı indiğimizde 100 lira harcayabilirdik. Bizi, lüks, sefahat alakadar etmediğine göre bu az bir para değildi. Hep paralı, temiz plajlara giderdik artık. Her birimiz teker teker veya ikişer ikişer badelbot tutardık. Bu çok hoş ve pratik bir kayıktı. Bunları ben, yalnız Beyrut'ta gördüm. Tahminen iki metre boyunda, kırk-elli santimetre genişliğinde ince tahtadan yapılmış bir kayık. Altı üstü çadırbezinden mi yoksa başka

bir su geçirmeyen bezle mi kapatılmış. Ayrıca bez de yağlıboyayla boyanmış. Bu kayığın içine girilmez. Üstü de kapalı. Ancak ya üstüne oturulur veya üstünde ayakta durulur. Tabii ayakta durmaya da alışmak lazım. Bir de her kayığın tahminen bir buçuk metre uzunluğunda iki taraflı bir küreği var (Yani ortası yuvarlak, iki tarafı yassı). İnsan bunlarla sahilden şöyle yüz metre kadar açıldı mı, hem denize düşe kalka eğlenir hem de cenup güneşi altında -eğer vücut güneşe alışmamışsa- hiç farkına varmadan öyle bir yanar ki her tarafı su toplar. Yazın ilk günlerinden birinde Jak, Mari, ben ve Anjel, denizin içi de dışı da tertemiz beyaz ince kum olan Saint Simon plajına gittik. Biz erkekler daha evvellerde denize gittiğimizden bizim vücutlarımız güneşe alışmıştı ama Mari ve Anjel'in o sene ilk denize girişleriydi. Bu badelbot da çok hoşlarına gitmişti. Hanımlar, yeter çıkın, güneşe alışık değilsiniz sonra çarpılırsınız dedikse de dinlemediler. Hakikaten de insan yandığını hemen hissetmiyor. Zira, bilhassa alışık olmayanlar bu botların üzerinden hep düşüyorlar veya bot tersine dönüyor, suya batıyorlar. Yeniden serinliyorlardı. Eve dönünce karılar yandıklarını o zaman anladılar. Çağanoz gibi kıpkırmızı olmuşlardı. Akşam ikisi de yatamaz oldu. Bizim memlekette güneş yanığına yoğurt iyi gelir derler. Kadınlar hamama girdiler. Bütün vücutlarını kalınca yoğurtla sıvadılar. Vücutları o kadar sıcakmış ki yoğurt hemen kurumuş. Bir parti daha sürmüşler, o da kurumuş. Üstlerine geceliklerini giyip içeri geldiler. Bu defa da kuruyan ve iyice ısınan yoğurtlar başladı yerlere dökülmeye. Bütün evi tuhaf, pis bir koku sardı. Kadınlar tekrar hamama gittiler yoğurdu aşağı almaya. Bazı yerlere yoğurtlar iyice yapışmış, çıkartmak için iyice elle kazımak veya ovalamak gerekmiş. Bu ise yanan derilerini iyice acıtmış. Başladılar hamamda bağırmaya. Kısacası gündüzki eğlence bütün gece burunlarından geldi. Vücutlarının en çok güneş gören yerlerindeki derilerinin altında su toplanmıştı. Sonra da bu kabarcıklar patladı. Velhasıl uzun zaman bir daha denize giremediler. Hamamdaki kokmuş yoğurdun kokusu öyle sinmiş ki her tarafa, bir hafta çekmişler bu kokuyu. Türkçede güzel bir deyim var: Her şeyi tadında bırakacaksın. Ne güzel söz!

Her iki haftada bir üç günlüğüne Beyrut'a inince hemen hemen hiç evde oturmazdık. Her gün bir yere giderdik. Çok zamanlar tiyatrocu Fazlıyan'ı da, Beyrutlu bazı Ermeni yoldaşları da beraber alırdık.

Bu aralar kuyumcu Garo Hüseyinciyan'ı tanıdık. Kuyumcular çarşısında iki katlı bir dükkânı vardı. Üst katı kuyumcu atölyesi idi. Yervant adında orada çalışan bir ustabaşısı vardı. Yervant'ın karısı Türk'tü, adı Kerime'ydi. Karı, koca komünisttiler. Garo vasıtası ile bu aileyle de tanıştık.

Kuyumcu Garo zengindi, eli açık, şen bir adamdı. Bizim geldiğimiz ya cuma veya cumartesi akşamı arabasıyla damlar, Jakları da, bizi de yemeğe kendi evine götürürdü. Karısı da, yaşlı anası da, kız kardeşi de hepsi iyi insanlardı. Şehrin dış mahallelerinde bahçe içinde iki katlı müstakil bir evde otururlardı. Üst kat burada da atölyeydi. Burada inciler dizilir, ham elmaslar yontulur, işlenirdi. Bu atölyenin sorumlusu, ustası kız kardeşiydi. Garolara geldik mi kendinden de şişman anaları hemen sıvanır, mutfağa girer, kısa zamanda çeşit çeşit yemekler döktürürdü. Garo da o ara boş durmaz, içki çıkarır, gramafona Ermenistan'dan gelme Ermenice plaklar kor, bir yandan sofranın kurulmasına yardım eder, bir yandan kafayı çeker, bize de çektirir, bir yandan da oynardı Arap usulüyle. Sonra anası ve karısı çeşit çeşit yemekleri sofraya getirirler. Bu güzel hazırlanmış, nadide şeylerle dolu sofranın etrafında burjuvalar veya aristokratlar gibi değil halktan insanlar gibi otururduk. Nezaket, kibarlık, çıtkırıldımlık, okka tartmak diye bir şey yoktu aramızda. Sanki kırk yıllık ahbaplardık. Sofrada hâkim olan hava samimiyet, kontrolsüz neşe, açıkkalplilikti. Jaklarla beraber gelmişsek gece bizi gene arabasıyla Jaklara götürürdü. Eğer Jakların bir işi çıkmış gelmemişlerse, yalnız ben ve karım gelmişsek -ki bu çok enderdi- o zamanlar gece de orada yatardık.

Ben hayatımda ham elmasın nasıl işlendiğini görmemiştim. Orada yattığımız ilk gecelerin ertesi sabahları yukarı kata çıkar elmasın nasıl yontulduğunu, işlendiğini seyrederdim. Elmas çok sert olduğundan onu hiçbir maden kesemezdi. Elmas yine kendi ince tozlarıyla yontulurdu.

Sonra incileri parlatmak, delmek ve bilhassa dizmek de bir

sanatmış. Bunu hiç sanmazdım. Garo'nun kız kardeşi bu işte tanınmış bir ustaydı. Velhasıl Garo'nun işi iyiydi. Bu atölye, dükkân üstündeki atölye, kuyumcu dükkânı, toplam alım satımlar Garo'ya iyi para getirirdi. Garo komünist partisi üyesi değildi. Sempatizandı. Ben işe başladığım günden itibaren Lübnan Komünist Partisi'ne yardım olarak ayda 20 lira, Garo ise 50 lira öderdik.

Karısı Eliz'in ailesi Taşnaktı. Hatta büyük kardeşi hem Taşnak Partisi'nde Merkez Komitesi üyesi ve hem de Fransız üniversitesinde dişçilik fakültesinde profesördü. Sonraları Garo kız kardeşini tanınmış bir komünistle evlendirdi.

Seçimler her bakımdan bir âlemdi Lübnan'da. Parlamentoya kimlerin ne nispette girecekleri her şeyden evvel halkın tabi olduğu dine ve o dinlerin nüfus oranına bağlıydı. Yani evvelden bilinirdi. Katolikler parlamentoya şu kadar, Rum Ortodokslar şu kadar, Sünni Müslümanlar şu kadar, Şiiler şu kadar, Dürziler şu kadar, Gregoryenler (yani Ermenilerin ekseriyeti) şu kadar. Tabii ki herkes herkesi seçmekte serbestti. Ama alınan reylerin işlem şekli, dinî gruplar için tayin edilen miktara bağlıydı her şeyden evvel. Ve yine bu sebeple ekseriyet olduğu kabul edilen Maronit (Katolizmin Lübnan'daki şekli -Katoliklik içinde bir mezhep- ama gene de papalığa bağlı) olmalıydı cumhurbaşkanı... Başvekil Sünni Müslüman, parlamento başkanı Şii...

Ayrıca bu dinlerin her birinin içinde muhtelif partiler vardı. Adaylık dinlerden değil partilerden gösterilirdi. Seçim sandıklarının başına her parti bir temsilci gönderirdi. Oyun, sahtekârlık yapılmamasını kontrol için. Bunlar umumiyetle o partilerin kabadayılarındandı. Bilhassa büyük hükümet partilerinin kabadayıları güya bir şenlik havası vermek için zaman zaman tabancalarını arka ceplerinden çıkarır, havaya ateş ederlerdi. Bir gürültüdür giderdi her tarafta.

Seçmenin muhakkak gelmesi şart değildi sandık başına... Hastayım der nüfus kâğıdını bir başkasına verebilir ve o şahıs kendi ye-

rine rey atabilirdi. İşte bu, büyük para oyunlarına yol açardı. Birçok fakir, nüfus kâğıdını vererek reyini satardı. Hangi parti fazla öderse ona verirdi. İkinci bir oyun da otomobillerle oynanırdı. Hangi partinin çok otomobili varsa o partinin fazla oy alabilme imkânı fazlaydı. Fakir mahallelere lüks arabalar gönderilir, bunlarla halk seçim sandıklarına taşınırdı. Tabii ki kim, hangi partinin arabasına binmişse reyini o partinin listesine verirdi. Parlamento seçimlerinde Garo arabasını Komünist Parti'nin emrine verirdi.

Bir yaz tatilimizde Garo, "Bir yere bağlanmayın, ben Lübnan'ın sizin bilmediğiniz bütün görülecek yerlerini göstereyim," dedi. Garo, karısı Eliz, ben ve karım iki haftada Garo'nun arabasıyla, köy köy, şehir şehir bütün Lübnan'ı gezdik, bütün görülecek yerlerini gördük. Şoförümüz hep Garo'ydu. Bu arada tarih boyunca kesile kesile çok az kalan binlerce senelik eski sedir ağaçlarının olduğu yere de gittik. Orada kış sporu yapanları tepeye çıkaracak ve indirecek sandalyeli hava yolları vardı. Bu tesisat yazın da turistler için çalışıyordu. Hayatımda teleferiğe (hava yolu taşıtına) ilk defa orada bindim. Çelik bir tele kısa aralıklarla asılı tek tek sandalyeler insanları bazen on, yirmi, bazen yüz metre yüksekten tepeye çıkarır. Yol boyunca havadan seyredersin etrafı. Tepenin altında sedirlerin yanında bir de restoran ve otel vardı. Gece de orada yattık.

Sonra kilometrelerce uzayan ve içinden dereler akan büyük tanınmış mağaralara ve tarihî şehirlere gittik. En sonunda da üç günlüğüne Şam'a, Garo'nun bir dostunun evine gittik. Biz de misafirin misafiri olduk.

Şam'ın döner kebapları meşhur. İnce ince keserler kızaran etlerin uçlarını. Pide içine koyup getirirler. Baklavası da meşhur ama Halep'inki daha namlı. Bizim Kapalıçarşı'ya benzeyen bir de kapalı çarşısı var. Bunun bir sokağı yalnız dondurmacılara ait. Buradan geçerken her dükkândan güm güm diye sesler çıkar. Dondurmayı döve döve katılaştırırlar, sakızlaştırırlar. Sonra da çeşit çeşit fıstıklarla karıştırırlar, sadesinin yanında muhtelif cins fıstıklı dondurma vardır. Her biri ağzında hemen erir, hem de sakız gibi uzar.

Şam'ın suyu boldur. Burada toprak sulaktır. Onun için de Şam'ın yeşilliği çoktur. Ağaçlıklıdır, havası güzeldir.

Garo'nun ustası Yervant az konuşan, yumuşak, Türkçede denildiği gibi kuzu gibi bir adamdı ama iyi ustaydı. Karısı Kerime abla ise (herkes ona böyle hitap ederdi) hakikaten bütün komünistlerin ablasıydı. Ve hem elinden gelirdi hem de dilinden. Kerime'nin usta Yervant'tan iki oğlu, bir de kızı vardı. Türkiye'deki Türk kocasından da iki oğlu varmış. Kerime iki çocuğunu ve Türk kocasını bırakıp Ermeni Yervant'a kaçmış. Böyle bir olay Türklerle Ermeniler arasında çok ender olmalıydı. Zira bir Türk kızının bir Ermeniye kaçmasını ben ilk defa duyuyordum. Kerime'nin en çok kullandığı laf hemen hemen bütün erkeklere, "hıyar"dı... Birine kızarsa o zaman da "acur" derdi (o da bir nevi hıyar, bizde yok). Onun evi partililerin bir buluşma yeriydi, hepsi hepsi bir odası olmasına rağmen. Fazla parası olmadığı halde nesi varsa herkesle paylaşırdı. Bekâr komünistlerin üstlerini, başlarını da yıkardı. Gelen bir gencin üstünü kirli görünce, "Yarın üstünü değiş, boklu donunu da unutma getir, yıkayayım," derdi. Yıkamakla da kalmaz, bir de karnını doyururdu komünist gencin.

Kerime 1953 Berlin Gençlik Festivali'ne katıldı. Kocası, Nâzım Hikmet için altından orak çekiçli güzel bir iğne yapmıştı. Kravata da, yakaya da takılabilirdi. "Ben Nâzım'ı bir milyon kişinin içinde de olsa gene bulur veririm iğneyi," demişti Kerime. Hakikaten de festivalde Nâzım'ı bulmuş ve iğneyi vermişti. Kerime'ye festivalde ne gördün diye sorarsan, "Bizim hıyarların üstlerini başlarını, boklu donlarını yıkamaktan vakit mi kaldı bir şey görmeye..." derdi. Ve bu bir hakikatti. O herkesin ablasıydı. Ne Arap, ne de Ermeni gençlerin ellerinden iş gelirdi. Çamaşırlarını yıkaması yetmezmiş gibi, birinin bir yeri mi sökülmüş, bir düğmesi mi gevşemiş gene Kerime'ye gelirlerdi.

Ben Beyrut'u terk etmeden Sovyet Kültür Kulübü (Voks) oranın temizliğini yapacak itimatlı birini arıyordu. Onlar da Kerime'den başkasını bulamamışlardı. Kerime bu işi de kabullenmişti.

Voks'un çok az para ödemesine rağmen.

Beyrut'ta yaz nisan ayıyla başlar denebilir. Bir Mayıs gösterileri o zamanlar Lübnan'da da yasaktı. Her isteyen kendine, kendi imkânlarına göre kutlardı. Senesini şimdi hatırlamıyorum ama ben ve karım hastanede çalışıyorduk. Belki de hastanede oluşumuzun ilk 1 Mayıs'ıydı. Arkadaşlarla konuşmuştuk. 1 Mayıs'ı Ayn Safa'da kutlayacaktık. Şiş kebaplık etlerden, içkisinden ta kömürüne kadar hepsini Beyrut'tan getirmişlerdi. Aram da Beyrut'a gelmiş, o da, tiyatrocu Fazlıyan da onlarla beraberdiler. Gene güzel bir yaz günüydü. Ayn Safa'da billur gibi dereyi görünce Aram dayanamayıp hemen soyundu, suya girmek istedi, serinlemek için... Ben soğuktur, burada yıkanılmaz dedimse de dinlemedi veya inanmadı. Suyun birikip gölleştiği bir yere kenardan atladı. Atlamasıyla bağırıp titreye titreye dışarı çıkması bir oldu. Başka bir şeyimiz yoktu. Onu oturtmak için getirdikleri kilime sardık. Yavaş yavaş biraz ilerdeki suyun çıktığı yere gittik dere boyunca. Ve Aram o zaman anladı o dere gibi görülen suyun hava o kadar sıcak olmasına rağmen niye buz gibi olduğunu. Membanın biraz ötesinde kilimi serdik, oturduk. Kayanın içinden çıkan suyun yere düşünce çıkardığı ses, akan suyun şırıltısı, bu soğuk suların verdiği serinlik, sık ağaçların gölgeleri, bütün bu tabiat güzelliklerinin kompozisyonu buraya yabani bir güzellik veriyordu. Hemen rakıları soğuk suya koyduk. Ateş yakıp kebapları yaptık. Bir yandan yedik, bir yandan iyice soğumuş rakıyı çektik kafalara. Şarkılar söyledik, oynadık. İçimizde biriken kurtları döktük, bu 1 Mayıs gününde Ayn Safa'da. Beyrut'ta 1 Mayıs kutlamasının başka bir şekli: Senesini hatırlamıyorum. Keğam ailesiyle tekrar eski evlerine geri dönmüştü. Jak evlenmiş, onlar da Keğam'a yakın evlerindeydiler ve biz de üç günlüğüne her zamanki gibi Jaklar'a misafir gelmiştik. 30 Nisan gününün akşamı gene sıcaktı. Jaklar'la beraber akşam yemeğine Keğamlar'a davetliydik. Sonra tiyatrocu Fazlıyan da oraya geldi. Keğam, "Yemeği damda yiyelim" dedi. Beyrut'ta sıcak günlerde damlarda yalnız oturulmaz, yatağını alan gece dama çıkar. Daha yaz bütün sıcağıyla gelmediğinden o gece damda yalnızdık. Yedik, kafaları çektik, eğlendik. Saat gece yarısı on ikiyi geçince içimizden biri "Artık 1 Mayıs, hem bu saatteyollarda da kimse olmaz, 1 Mayıs yürüyüşünü yapabiliriz,"

dedi. Bu fikir hepimizin hoşuna gitti. Keğam'ın etrafı camla kapalı, tepesinde tutulacak yeri olan bir gaz lambası vardı. Fener mi diyelim, lamba mı diyelim onu yaktık ve beraber aldık. Cebimize de yeni bir şişe rakı koyduk, sokağa çıktık.

Biri "Haydi Kerime ablaya!" dedi. Fazlıyan'ın artistliği tuttu. Paçalarını tulumbacılar gibi sıvadı. Lambayı da eline aldı öne geçti. Karımın da boynunda kırmızı bir eşarp vardı, o da onu bayrak yaptı. Fazlıyan'la karım önden biz de arkalarından türkü ve marşlar söyleyerek yürüyorduk. Sarhoşluk işte, yanımızdan bir otomobil geçse Fazlıyan elindeki fenerle arabalara yol gösteriyordu. Kerime'nin evine yanaşınca, tramvay yolundan bizim yürüdüğümüz yola giren bir lüks arabayı (orada hemen hemen bütün arabalar lükstü, taksiler de dahil) feneriyle durdurmasın mı bizim tiyatrocu. Bir de baktık diplomat arabası. Bizi bir korku aldı sarhoş olmamıza rağmen. Adam şakadan anlayan biriymiş, belki baktı aramızda kadınlar da var, güldü geçti bir şey olmadı.

Hemen oradan tramvay yoluna çıktık mı Kerime'nin eviydi. Bu ara yoldan geçen tramvayda partili Toros varmış. Bu halde Kerime'nin evine gittiğimizi görünce tramvaydan atlamış. O da yanımıza geldi. Toros'un işi yoktu. Şip şak fotoğrafçılık yapıyordu. Resim çekmek için gittiği bir düğünevinden dönüyormuş. Fotoğraf makinesi de elindeydi. Kerimeler'de ışık yoktu. Yatıyor olmalıydılar. Kapıyı çaldık ses çıkmadı. Yerden taş aldık, bir yandan taşla vurduk kapıyı, bir yandan da açmazsan kapıyı kırarız, İstanbulluların hücumuna uğrarsın diye bağırdık. Bakmışlar başka çare yok Kerime abla ışığı yaktı, kapıyı açtı, "Gelin bakalım hıyarlar," dedi. Sıcak olduğu için kocası Yervant donla yatıyormuş. O da o haliyle kalktı. İçimizden biri, "Ustayı tam âdembaba yapalım!" diye bağırdı. Yervant'ın donunu çektiğimiz gibi aşağı indirdik. Toros da, o halde ortamızda âdembaba kılığıyla usta, etrafında bizler, hepimizin resmini çekti (Bu resim elimize geçmedi. Bunu Lübnanlı komünistler bir skandal saymışlar, resmi negatifiyle beraber yok etmişler). Sonra Kerime de, usta da üstlerine bir şeyler giydiler. Cebimizden rakı şişesini çıkardık, onlara da ikram edip 1 Mayıs bayramını kutladık. Kerime belki de ayıkalım diye olacak bizlere birer kahve yaptı. Kahveleri içer içmez çıktık. Bu defa istikameti ben tayin ettim, yeni

İstanbullu mühendislere diye... Toros orada bizden ayrıldı. Bizler aynı minval üzere yola devam ettik. Biri Ermenice bilen, diğeri bilmeyen iki gencin evine geldik. Sokak kapısı itilince açıldı. Yukarı çıktık. Bizim ışığımız vardı. Ev sahibinin büyük salonunu geçtik. Onların oda kapısını açınca baktım ikisinin de ellerinde birer tabanca bizi bekliyorlar. Ben bu halde onları görünce şaşırdım. Onlar da beni ve arkamdakileri görünce şaşırdılar. Gürültüyü duyunca uyanmışlar. Kaçak oldukları için basıldıklarını sanmışlar. Zaten hep tabancaları yastıklarının altında uyurlarmış. Tabancalarını çekip tetikte beklemişler. Yani şaka kötü şekilde neticelenebilirmiş. Rakı şişesini hemen onların da ağızlarına dayadık. 1 Mayıs'larını tebrik ettik. Onlar da giyinip bize katıldılar. Yolda içkimiz tükendi. O saatte içki satılan açık bir yer bulamazdık. Aklıma sarraf Avak geldi. O hem komünist hem de paralıydı. Evinde daima yedeğiyle beraber içki bulunurdu. Ben sarraf Avak'a gidiyoruz dedim. Avak'ı hepimiz tanıyorduk. Evine geldik. Gecenin ikisi veya üçü olmalıydı. Kapıyı çaldık, çaldık. Ses seda çıkmayınca, "Açmazsan kapını kırarız, bize İstanbullu derler!" diye tehdidi savurduk. Tehdit fayda etti. İçerde ışık yandı. Avak sırtında robdöşambrla tıs tıs gelip kapıyı açtı. Biz hemen hepimiz birden dolduk içeri. "Avak, 1 Mayıs'ını kutlamaya geldik. Bizim içkimiz tükendi, içki çıkar da kutlayalım," dedik. Bizi büyük salona aldı. Ev güzel döşenmişti. Rakısı yokmuş, konyak çıkardı. Bir insan bir defa sarhoş oldu mu içkinin çeşidine bakmazmış. Biz de öyle yaptık. Konyakları diktik kafaya, 1 Mayıs'ı kutladık. "Bizim daha gidecek yerlerimiz var, yolda ise içecek içkimiz yok. Bize bir şişe konyak ver!" dedik. Hemen dolaptan bir şişe Fransız konyağı çıkarıp verdi. Bana öyle geldi ki bir an evvel gidelim de yatsın diye on şişe isteseydik yine verecekti.

Ondan ayrılınca biri "Şimdi Çonçonik'e!" dedi. Onun evi biraz uzaktaydı. Çonçonik'e varıp da kapısını çalınca karısı kapıyı açtı. O ara Çonçonik sesimizi duymuş, odadan çıktı ve ilk sorusu "Nereye gidiyoruz?" oldu. Anlaşılan böyle misafirlikler, ev ev gezmeler onun için normalmiş. Bu soru hepimizin hoşuna gitti. Evvela şişeyi kafana dik dedik. 1 Mayıs bayramın kutlu olsun dedik. O da karısı da şişeyi diktiler kafalarına ve biz bir şey demeden hemen giyindiler. Çocuklarını da giydirdiler. Çonçonik küçüğü sır-

tına aldı. Tekmil verir gibi, "Biz hazırız!" dediler. Gene Fazlıyan'ın elinde lamba, karımın elinde kızıl bayrak onlar önde biz arkada yola düzüldük. Artık iyice çoğalmıştık. Nerdeyse şafak da sökecekti. Bizi ancak Garo'nun evi paklar diye düşündüm. Garo'yu hepsi tanımazdı. Böyle bir atmosfer içinde, kafalar da dönük olduktan sonra tanımak, tanımamak fark etmezdi. Garo'ya gidiyoruz, diye bağırdım. Öbürleri de hep bir ağızdan "Garo'ya!" diye bağırdılar. Garo'nun evi epey uzaktı. Oraya vardığımızda artık yavaş yavaş ortalık ışımaya başlamıştı. Kilitli olan bahçe kapısının zilini çalmadık, üzerinden atladık. Garo'nun yatak odasının penceresinin altına çömelip başladık Anuş Yerevan (Tatlı Yerevan) şarkısını söylemeye. Garo içerden, "Ulan edepsiz İstanbullular!" diye bağırdı. Anlaşılan böyle bir şeyi Lübnanlılar yapmazlar, ki İstanbullular olduğumuzu anlamıştı. Hem içkimiz bitti, hem karnımız da aç. Sofrayı kur, kapıyı da aç ki 1 Mayıs'ını kutlayalım diye bağırdım. Garo hemen bütün evi uyandırmış. Anası hemen mutfağa kahvaltı hazırlamaya koşmuş (Nur içinde yatsın, çok iyi bir insandı). Garo geldi kapıyı açtı. Bizi misafir odasına aldı. Kimsede ayakta duracak hal kalmamıştı. Kimimiz bir koltukta, kimimiz kanepede, kimimiz yerde halının üstünde sızdık. Sofra kurulup içki çıkınca yeniden ayıktık. Sofra bir kahvaltı sofrası değil, tam bir çilingir sofrasıydı, her türlü meze ve içkisiyle. Garo hemen gramafona da bir Ermeni havası koydu. Garo'yu, ailesini tanımayanlar belki içeri çekinerek girmiş olabilirler. Garo'nun, bilhassa anasının misafirperverliğini görünce herhalde onların da çekingenliği geçmiş olmalı. Garo tam bir "sefa pezevengi"ydi. Sabah sabah sanki uzun zaman içki yüzü görmemiş gibi başladı yeniden içmeye, millete de içirmeye. Bir yandan da Ermeni havasıyla her zamanki gibi Arap gibi oynadı. Onların da 1 Mayıs bayramlarını kutladık. Karısı, anası, kız kardeşi etrafımızda fır dönüyor, size başka ne ikram edebiliriz diye soruyorlardı. Herhalde onlar da ömürlerinde davetsiz, çoğu da kendilerine yabancı bu kadar misafiri bir arada görmemişlerdi, hele de bu saatte... Ben eminim ki bu ziyaret Garo'nun ailesinden hiçbirini sıkmamıştı. Tam tersine çok biçimsiz saatte gelmemize, bir sürü iş ve masraf çıkarmamıza rağmen onları neşelendirmiş, sevindirmiştik.

Sonumuz biraz tatsız olmuştu. Hepimiz hem çok, hem de karmakarışık içmiştik. Dönüşte birçoklarımız kustu, sızdılar. Sızmayanlar sızanların kollarına girip taksi bulunca taksiyle, bulamayınca otobüsle evlerine götürdüler. Bu geceden sonra İstanbulluların namı daha da arttı. İyiye mi? Kötüye mi? Beyrutluların bileceği işti. Onların ölçüleri bizimkilere uymuyordu. Biz kötü bir şey yaptığımızı sanmıyorduk. Ben bugün de sanmıyorum.

Bir gün Halep'ten bir mektup aldık. Mektubun sahiplerini tanımıyorduk. Benim Vezirköprülü Parseh ağanın oğlu olup olmadığımı soruyorlardı.

Hastanemiz her sene Ermenice (belki Amerikalı Ermeniler için İngilizce de) sanatoryumu tanıtan broşürler çıkarırdı. Bunun içinde hastane doktorlarının, bu arada benim de adım yazılıydı. Açıkgözyan adını görünce (bu benim o güne kadar başkasında rastlamadığım ender bir soyadıydı) bu bizim Parseh Ağanın oğludur belki demişler ve bu mektubu yazmışlar. Onlar da galiba Vezirköprülü'ymüşler, şimdi hatırlamıyorum. Mektup Ermeniceydi. Karım Ermenice benim ağzımdan yazdığı cevapta benim onların sordukları gibi Vezirköprülü Parseh Ağanın oğlu olduğumu, babamın ben buralara geldikten sonra öldüğünü, benim Lübnan'a karımla beraber geldiğimi yazdı.

Bizim mektuba cevap olarak bir mektup daha aldık. Bu yaşlı kadın babama uzaktan akraba olurmuş. Bizi hiç olmazsa iki haftalığına Halep'e davet ediyordu. Ta Halep'te bir akrabamın çıkması ne de olsa beni sevindirdi. Mektuplarla gidebileceğimiz gün üzerinde anlaştık. Beyrut'tan dolmuş yapıp Halep'e giden büyük taksiler vardı. Şam'ı görmüştük ama daha Halep'i görmemiştik. Halep Suriye'nin ikinci büyük şehriydi ve orada büyük Ermeni ekalliyeti vardı. Halep'e bizim geldiğimiz yoldan, yani Tripoli (Trablus Şark) üzerinden de gidilirdi. Ben bu yolu bildiğimden Lübnan'ın yemyeşil Bekaa ovası üzerinden gitmeyi tercih ettim. Halep'e dolmuş yapan taksimiz sabah erkenden yola çıktı. Suriye'de ilk geldiğimiz büyük şehir Homs oldu. Burada yarım saat mola verildi. Homs'un

pazarına gittik. Bir pislik, bir pislik. Sonra kara kara sinekler. Binlercesi, açıkta satılan hurmaların, üzümlerin üzerindeydiler. Oradan kovalanınca bu defa başka bir meyvenin üstüne konuyorlardı. Biraz üzüm alıp yiyecektik, vazgeçtik. Bari dondurma yiyelim dedik, dondurmacı dükkânına girdik. Burası da başka türlü pis. Beyaz mermer masalara dokunmaya iğrenir insan. Zaten beyazlığı da kalmamıştı mermerin. Susamıştık, dondurmayla beraber birer bardak da su içelim dedik. Garson, küçük 9-10 yaşlarında bir oğlandı. İki bardak su getir dedik. Artık Arapça'yı az çok öğrenmiştik, meramımızı anlatabilirdik Arapça'nın başını gözünü yara yara da olsa... Oğlan bizim kılığımıza bakıp yüksek sınıftan saymış olmalı ki bize suları bardakla getirdi. Güya bardağı da yıkamıştı. Ama bardak hâlâ kapkaraydı. Daha fenası elini kurutmadığı, bardağı da tepesinden tuttuğu için kirli ellerinde kalan sular da bardağın içine damlıyordu. Karım dayanamadı. Bardağı bak iyi yıkamamışsın. Hem bardak böyle üstünden değil, altından tutulur diye izah ettiyse de ve çocuk gidip bardağı güya yeniden yıkayıp yeniden su getirdiyse de hiçbir şey değişmemişti. Bardak hâlâ kirliydi. Ve yine üstünden tutmuştu. Ellerindeki sular da yine içine damlıyordu. Suyu içmemeyi tercih ettik. Dondurmayı da tiksine tiksine yedik. İkinci şehir Hama'ydı. Homs'la Hama arası elli kilometre dahi yoktu. Gene de burada da kısa bir ara verildi. Hama ile Halep arası uzundu. Burada yol tipik Suriye ovasından geçer. Dümdüz, boz renkte bir ova. Tek bir ağaç göremezsin. Ara sıra köyler gelir. Köy deyince bizim Anadolu köyleri gibi sanmayın. Yanyana topraktan yapılmış mahrutlar. Bir altında delik, bu kapı. Bir de mahrutun tepesinde delik. Bu hem pencere hem de baca. Gece oldu mu hayvanlar da içeri alınırmış. Köylü de hayvanı da hep beraber yatarlarmış burada. Böyle köy, böyle köy evini hayatımda ilk defa görüyordum. Hadi toprak, tarlalar ağaçsız. Bari köy denen yerde tek bir ağaç olsa.

Kuru sıcak hava tabiatı nasıl yakmışsa arabanın içinde bizi de yakıyordu. Bütün pencereleri açmıştık. Araba da süratle gittiğinden (inişsiz, çıkışsız dümdüz bir yol) arabanın içinde kuvvetli bir esinti oluyordu. Esinti oluyordu ama bu esen hava sıcak ve kuru olduğundan yalnız dudaklarımızı değil, suratımızı da kurutuyor, yakıyordu. Bir yandan da terliyorduk sıcaktan. Çekilmez bir yolculuktu bu.

Nihayet akşam üzeri Halep'evardık. Türkiye'de namı çok duyulan Halep şehrine. Anlaşılan Halep'in de taşı bol Lübnan gibi. Lübnan'da da evlerin ekserisinin dışı taştandır. Ama orada taşlar hem Halep'inki gibi bembeyaz değildir, hem de taşlar Halep'inki gibi bıçakla kesilmiş gibi dümdüz işlenmemiştir. Taşların ortaları biraz kabarık ve tırtıllı bırakılmıştır. Velhasıl Halep benim de karımın da hoşuna gitmemişti. Beyazlara bürünmüş bir monotoni. Yoldan bir taksi durdurduk, elimizdeki adresi gösterdik, davet olunduğumuz Ermeni evine geldik. Burası bir Ermeni mahallesiydi. Etraftan duyulan konuşmalar ya Ermenice veya Türkçeydi. Ev iki katlı, küçük ve müstakildi. Kapıyı çaldık. Esmer güzeli bir kız açtı kapıyı. Kim olduğumuzu söylemeye lüzum kalmadı. Zaten bekliyorlarmış bizi. Sonra hemen anası da geldi. Bizi içeri oturma odasına buyur ettiler. Yaşlıca bir kadın da orada bizi bekliyordu. Babamı tanıyan bu yaşlı kadınmış. "Hava sıcak, geldiğiniz yol uzun, evvela bir soğuk duş yapın, serinleyin," dediler. Buna çok sevindik.

Yaşlı kadın ailemi, Türkiye'deki Ermeniler'in bilhassa Vezirköprü, Havza, Amasya, Merzifon şehirlerinde ölmeyip geri dönen Ermeniler varsa onların durumunu sordu. Ben o günkü mevcut durumu anlattım, o geçmişi anlattı. Bu konuşmalar her iki taraf için de faydalı oldu. "Yazık ki Halep'te kalan yegâne erkek torunum burada değil," dedi. Yaşlı kadının evin kadını olan kızından üç erkek ve bir de kız, dört yaşayan torunu varmış. Halep'e İsviçre'den İsviçreli bir hastabakıcı gelmiş ve bu ailenin evinde bir oda kiralayıp bu evde kalmış. Bütün tanıdıkları aman size büyük kısmet düştü. Bunu oğlunuza alsanıza demişler. Öyle de olmuş, bu kız da, kara kaş, kara göz, boylu boslu büyük torununu sevmiş, evlenmişler. Sonra da beraber İsviçre'ye gitmişler. Kız orada kocasını bir teknik okuluna sokmuş. Şimdi oğlan bir saat fabrikasında çalışıyormuş. Karısı da hastabakıcılığına devam ediyormuş. Küçük erkek kardeşi Halep'te liseyi bitirince onu da İsviçre'ye almışlar. O da orada tıp fakültesinde okuyormuş. Paraca zorluk çekiyormuş ama bir yolunu bulacaklarmış. Ortanca oğlu Halep'te Hınçak (Ermeni Sosyal Demokrat) Partisi'nin gazetesini çıkarıyormuş. Bize kapıyı açan güzel kız da Halep'te okula gidiyormuş.

İlk akşam bizi bir açık hava kahvesine götürdüler. İhtiyar gel-

medi. Koca bir havuz içinde ördekler. Havuzun etrafında da masalar. Halep denizden uzak olduğundan kara iklimi. Gündüzün yakıcı kuru sıcağından sonra akşam tatlı bir serinlik çıkıyordu. Havuzun masmavi görülen suyu ve içinde yüzen ördekler de hem gözü tatmin ediyor ve hem de belki fiziki olarak değilse bile insanın ruhunu, hislerini serinletiyordu. Burayı çok sevdik. Karımla beraber ertesi gün bir de gündüz gözüyle görmeyi kararlaştırdık. Ertesi gün evin kızını da alıp öğleden sonra buraya yine dondurma yemek için gelince büyük bir sükûtu hayale kapıldık. O gece tertemiz, masmavi görülen su, sarı, pis ve ördek tüyleriyle doluydu. Derinliği de bir karıştan fazla yoktu suyun. Öyle ki insan suya bakmaktansa başka tarafa bakmayı, suyu hiç görmemeyi tercih ediyordu. Nerede o Lübnan'ın tertemiz, buz gibi suları. Halep'te on gün kaldık. Nereye gittikse parayı ben ödedim. Ayrıca eve de elimiz boş hiç gelmedik. Yani madden onlara yük olmadık. Halep'i sevmemiştik. Halep o zamanlar (şimdi nasıl bilmem) Beyrut'a kıyasla büyük bir köydü. Lübnan'da yaşamaktan memnun geri döndük.

Beyrut'tan ayrılmadan bir sene evvel bu aileden yine bir mektup aldım. Ama Halep'ten değil Beyrut'tan geliyordu mektup. Beyrut'a inince verilen adreste gidip onları bulduk. Evin genç kızına bir Arap sivil polis musallat olmuş, güya evlenmek istiyormuş onunla. Anası da korkusundan kızı almış Beyrut'a gelmiş. Ermeni mahallesinde bir oda tutmuşlar, ana kız konfeksiyon için bir firmaya pantolon dikip geçimlerini çıkarmaya uğraşıyorlardı. Sonları ne oldu bilmiyorum.

* * *

Hastanede çalışmaya başlayalı üç seneden belki fazla olmuştu. Bu ara maaşım her sene 100 lira artarak 500'e çıkmıştı. Karım da kadın hastalar kısmının başhemşiresi olarak ayda 125 lira alıyordu.

Sovyet sefarethanesinden haber çıkmayınca birkaç defa kendimiz gidip sorduk. Moskova'dan hâlâ bir cevap gelmemişmiş.

Son zamanlarda Ermenistan'dan sık sık spor grubu, halk şarkıları ve dans grupları geliyordu. Suriye-Lübnan Komünist Partisi'nin Ermeni politbüro üyeleriyle, bilhassa da Ermeni seksiyonu başkanı

Madoyan'la konuştum. Sovyetlerin bizi buradan almalarına yardım etmeleri için rica ettim. Gelen heyet başkanları ile konuşacaklarını, icap ederse Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne de bir mektup göndereceklerine söz verdiler.

Yine bu aralar Türkiye'den arka arkaya biri kız (Melike), biri oğlan (Kemal) iki genç geldi kaçak olarak. Her birini tanıdığımız Ermeniler'in evlerine misafir verdik. Her on günde bir yerlerini değiştiriyorduk. Melike hem çok güzel, hem de sevimli ve kibardı. Bizim Ermeni oğlanların her biri vuruldu ona. Kemal de halim selimdi. Az konuşurdu. Kaldıkları ev sahiplerinden kimse bunlardan şikâyet etmedi. Viyana'ya gideceklermiş. Viyana o zamanlar Sovyet orduları işgali altındaydı. Bu ara onlara Ermeni diye sahte nüfus kâğıdı çıkarttık.

Aram'ı mahkemeyle Lübnan tebaası yaptıran muhtar ve muameleci bu işin adamıydı. 50 Lübnan lirası ve iki fotoğraf verdin mi, bir hafta sonra, uydurma bir Ermeni adıyla (ne çıkarsa bahtına) aşağı yukarı yaşına uyan fotoğraflı, Ermenistan'a hicret etmiş bir Ermeni Lübnanlının hüviyeti eline geçerdi. Bilhassa bizim gibi kaçak geldiğimize dair herhangi bir yerde kaydı, fotoğrafı olmayanlar ve Lübnan'da yaşamayıp hemen bir daha dönmemek üzere Lübnan'dan çıkacaklar için bu iş çok kolaydı. Belki Hıristiyan hükümet memurları da bunun böyle yapılmasına yardım ederlerdi. Bunun nasıl ve nedeni de şöyle: Lübnan'dan 1946'dan başlayarak 1948'in sonuna kadar yüz bin kişi Sovyet Ermenistan'ına hicret etmişti, iki hükümet arasında yapılan anlaşmaya uygun olarak. Bu gidenlerin hüviyetlerini muhtarlar toplamış, ama hükümete teslim edilmemiş, yanlarında kalmış (ya da yanlarında kalması istenmiş). Bu yüz bin kişinin adları da kütükten silinmemiş. Hem Ermenistan'a muhaceret etmişler diye dosyalarına bir kayıt da konmamış. Hattızatında bunlar Lübnan tebaalığından çıkarılmış olmalı ki nüfus kâğıtlarını ellerinden almışlar. Yoksa almamaları gerekirdi. Böyle olunca kütükten de silinmeleri gerekirdi. Ama 100.000 Hıristiyan kütükten silinince belki de Hıristiyanlar ekseriyeti kaybederlerdi. Bu, o günün Hıristiyan nüfuzundaki devletince istenmezdi.

Bunun böyle yapılabilmesine yardım eden bir nokta daha var: Lübnan kanunlarına göre herkes pasaport çıkarıp muhaceret et-

mekte serbesttir. Gittiği yerde oranın tebaasına bile geçse Lübnan vatandaşlığını kaybetmezdi. Yani bir Lübnanlı aynı zamanda iki ayrı memleketin vatandaşı olabilirdi. Lübnan ne bir sanayi ve ne de bir ziraat memleketi. Turizmle ve dışardan getirilen dövizlerle yaşayan bir memleket. Dışarıdan getirilen dövizlerden kastettiğim şu: Memlekette büyük işsizlik olduğundan o zamanlar genç Hıristiyanların ekserisi, Müslümanlardan da yabancı ülkelere, bilhassa da şimali ve cenubi Amerika'ya, Avustralya'ya hicret ederler, oralarda çalışırlar, bu ara oralardan ailelerine yardım da ederlerdi ve artık çalışamayacak hale gelince topladıkları paralarla geri Lübnan'a dönerlerdi. Eğer daha genç yaşında iyi para biriktirebilmişse yaşlanmayı beklemez memleketine döner o parayla bir dükkân açar, kapitalizmin "para, para getirir" kanununa uygun olarak güzel vatanında rahatça yaşardı. O zaman denildiğine göre Lübnanlıların üçte biri dış memleketlerde yaşıyorlarmış. Son zamanlarda duyduğumuza göre şimdi bilhassa, Müslüman Lübnanlılar da para kazanmaya, geri ama zengin, petrolü bol Arap memleketlerine gidiyorlarmış. Benim dostum kuyumcu ve elmascı Garo iç harp esnasında 2 milyon lira ziyana uğradığını söylüyordu. Çocukları -iki kızı ve bir oğlu- büyümüş, evlenmişlerdi. Her biri Garo'ya birkaç torun yapmıştı. Onları Amerika Birleşik Devletleri'ne göndermiş ellerine sermaye vererek. Kendisi de 2 milyon ziyanını çıkarmak için karısıyla Suudi Arabistan'a gitmişti. Orada iki sene kalmış. Bu devrede iki milyon zararını çıkarmış olmalı ki oradan da çocuklarının yanına Amerika'ya gitmişler karı koca. Lübnan'da durum düzelirse bir daha oraya dönerler mi? Lübnan'da iç harp daha kaç sene sürer? Lübnan eski veya bugünkü Lübnan olarak kalır mı? Daha doğrusu kalmaya bırakırlar mı?

Gelelim gene bizim konuya. Biz Lübnan'a gelene kadar nüfus kâğıtları da, kütükteki kayıtlar da fotoğrafsızmış. Biz geldikten sonra yeni çıkan bir kanunla eski nüfus kâğıtlarıyla beraber iki fotoğraf muhtarlara verilecek, muhtarlar nüfus kâğıdında adı yazılanla resmin aynı insana ait olduğunu fotoğrafın arkasına yazıp imzalayarak tasdik edecek, bunlarla ya şahıs kendisi veya muhtar veya herhangi bir muameleci nüfus dairesinden resimli yeni nüfus kâğıdı alabilecekti. İkinci fotoğraf da kütükteki kaydının yanına yapıştırılacaktı.

Böylece Lübnan kanunları bilhassa Ermeni muhtarlara sahtekârlık yaparak para kazanma yolunu açmıştı. Bizim kaçak olarak gelen Melike'nin ve Kemal'in durumunda, yani memlekette kalmayacakları mevzubahis olunca, Ermeni muhtarlar hiç korkusuz iyi tanıdıkları birinden 50 lira ve iki fotoğraf alırlar, fotoğrafların arkasına istenilen insanın yaşına uyan, Ermenistan'a hicret etmiş bir Ermeninin adını yazar, imzalar, güya onun eski nüfus kâğıdını değiştiriyormuş gibi sana resminle ama başka bir isimle verirlerdi. Bu kâğıt sahte değildi. Kütükte de o adın yanına resmi yapışmıştı. Ancak Lübnan'da yaşayacaklar için böyle bir kâğıt vermeye korkarlardı, veremezlerdi muhtarlar. Öyle ya o adı taşıyan ve Lübnan'da kalanlar hemen o ismin o adama ait olmadığını anlarlar. Muhtar da hem yağlı işini kaybeder, hem de hapsi boylardı. Ama bir daha Lübnan'a dönmemek üzere dışarı çıkanlarda bu korku yoktu. Muhtar 50 lira kazanacak, Hıristiyanlar da -ki kilit noktalar onların ellerindeydi- fotoğraf kütüğe girdiğinden bir kişiyi garantilemiş olacaklardı. Alan da memnun, veren de memnun, muhtar da memnun. İşte Lübnan böyle bir memleketti. Aram'ın kendi adıyla Lübnanlı kâğıdını çıkartan muhtar Aram'dan emin olduğu için parasını ben öderdim, işi kendi muhtarına Aram yaptırırdı. Bu ara bizler de ne olur ne olmaz belki bir gün lazım olur diye bu kâğıtlardan birer tane çıkarttık. Bu kâğıtlara göre ben ve Jak kardeş olmuştuk. Sonra araştırdık, tarattırdık. Adını aldığım genç harp zamanında silah kaçakçılığı yapmış. Asıl sanatı kundura tamirciliğiymiş ve sonra da duyduğuma göre neler yapmış ki, Ermenistan'dan Sibirya'ya sürülmüş. İşte ben şimdi bunları yazarken o isimle yaşıyorum. Ölürsem de o isimle gömecekler beni toprağa.

Bu muhtar aynı zamanda az bir parayla pasaportu da çıkarır, her ikisini birden eline verirdi. Evet Melike'nin ve Kemal'in pasaportları böylece çıkarıldı. Yol paralarını da ben ödedim. Onları Viyana'ya yolladık. Nâzım onların Bükreş'te okumaları için burs ve vize çıkartacakmış. Bu iş epey uzamış olmalı ki uzun zaman (birkaç ay) Beyrut'ta kaldılar. Viyana'dan da Bükreş'e geçmişler. Melike felsefe bölümünü bitirdi. Kemal erken bunama denen ruh hastalığına tutulmuş, daha doğrusu varolan hastalık orada iyice ortaya çıkmış, okuyamamış. Seneler sonra ruh hastalıkları hastanesinde ölmüş.

Tabii bu son kısımları Avrupa'ya gelince Melike'den öğrendim.

Bir zaman sonra da Veli adında bir Türk genci Halep'e gelmiş (Bütün bu isimler, Melike, Kemal, Veli tabii ki uydurma adlar olmalı). Suriye partisini nasıl bulmuş, onun Türk komünisti olduğuna nasıl inanmışlar, bilmiyorum. Suriye Komünist Partisi'nden Aram'ı da iyi tanıyan biri Veli'yi almış Aram'a getirmiş. Bu da sizin partiden, kaçak gelmiş demiş ve Veli'yi Aram'a teslim etmiş. O zamanlar Aram'ın mali durumu iyi olduğundan onu yanına almış, beslemiş. Lübnan'a geldi Aram ve Veli'ye de sahte Ermeni kâğıdı çıkardı. Aram'ın anlattığına göre Veli, İstanbul'da *Nâzım Hikmet* adlı bir gazete mi, broşür mü ne çıkarıyormuş. Nâzım Hikmet hususi afla hapisten çıkarılıp hastaneye yatırılınca, Nâzım'ı hastanede ziyaret etmiş, Nâzım'ı şahsen de tanımış Veli. Sonra gazetesi kapatılmış. Ayrıca hakkında dava açılmış mı şimdi hatırlamıyorum. Veli Türkiye'den kaçmak (Nâzım çok daha evvel kaçtığından) Nâzım'ın yanına gitmek istiyormuş. Güney Anadolu'da bir Kürt köyüne gitmiş. Köyün ağasını bulmuş, namusunu temizlemek için adam öldürdüğünü, onun için Suriye'ye kaçmak istediğini söylemiş ve ağadan yardım istemiş. Ağa da onu trene bindirmiş Halep'e getirmiş (Diyarbakır-İstanbul treni Halep üzerinden geçer). Veli Halep'te inmiş, başka bir Kürt'ün Halep'te ona verdiği perona girme müsaadesi kâğıdıyla istasyondan dışarı çıkmış. Bilmem Halep'e çıkmak bu kadar kolay mı? Bu kadar kolaysa niye devamlı olarak millet huduttan kaçar? Beyrut'a yalnız biz değil birçok Ermeni kaçmıştı. Ama böyle rahat rahat trenle Halep'e gelip, başka birinin aldığı Halep tren istasyonuna girme kâğıdıyla dışarı çıkana rastlayamadım. Velhasıl Aram'ın anlattıkları pek aklıma yatmadı. Hem ortada memleketi terk etmek için kâfi sebep de yoktu. Bir de *Nâzım Hikmet* adlı bir gazete çıkarmak. Hangi parayla? Partili de değil. Bu işi hem Nâzım'ın arkasına birini takmak ve hem de sosyalist memleketlere birini sokmak için polisin tertiplediği bir oyun olarak gördüm. Ve bu fikrimi Aram'a da söyledim. O Veli'nin polis olamayacağına inanıyordu. O da onun bileceği bir işti. Aram'a aman

Jak'ın ve benim varlığımızdan hiç bahsetme dedim. Bahsettiğini de sanmıyorum.

Aradan uzun bir zaman geçti. Aram, Suriyeli ve Lübnanlı yoldaşlarla Veli'yi Lübnan'a göndermiş, onu Viyana'ya göndersinler diye... Hemen Beyrutlu yoldaşlara da bizden Veli'ye bahsetmemelerini tembihledik. Eğer onun olduğu bir yere kazara Jak veya ben gelirsek hemen bize haber vermelerini rica ettik.

Lübnanlı yoldaşlar Veli'yi de, Kemal ve Melike'de olduğu gibi Ermeni yoldaşların evlerine koydular. Kısa bir zamanda herkes onu istemez olmuş. Sonra Arap yoldaşların evlerine koymuşlar onlar da istememişler. Velhasıl sevilmeyen bir insan olarak tanınmıştı. İcap eden kâğıtlarını çıkarmak niye bu kadar gecikmişti bilmiyorum.

Sonra Aram, Beyrut'taki çocukluk arkadaşıyla beraber sermayelerini birleştirip daha büyük istihsal, bilhassa da dışları kâğıt helvasından ortaları sert kremalı kurabiyeler (Almancası "Waffel") yapmak için Beyrut'a geldi. Veli'yi de tekrar yanına aldı. Aram'ın işi Beyrut'ta yürümedi. Biriktirdiği para da üste gitti. Geçimini zor temin ediyordu. Öyle ki her ay Aram'a 25 lira yardıma mecbur kaldım. Aram gene kendi komisyoncu muhtarına gitmiş Veli'ye pasaport çıkarması için. Ama bu ara yeni bir kanun çıkmış. Herkes kendi pasaportunu kendisi çıkartacakmış. Bu da şöyle oluyordu: Evvela mahallenin muhtarına iki şahitle gidilecek (nüfus cüzdanı resimli olmasına rağmen); iki şahit, pasaport almak isteyenin nüfus kâğıdında adı yazılı olan adam olduğuna şahadet edecekler. Muhtar kanaat getirirse iki yeni resmin arkasını imzalayıp bu adamın hüviyette adı yazılan adam olduğunu tasdik edecek. Sonra bu iki fotoğrafla ve yine iki şahitle -aynı olması şart değil- mahalle karakoluna gidilecek, karakol da bu adam hüviyette adı yazılı olan adam diye tasdik edecek ve icap eden kâğıtları doldurarak merkeze pasaport dairesine gönderecek. Pasaport hazır olunca buradan pasaport sahibi de alabilir, muameleci de alabilir. Veli uzun zaman Halep'te ve Beyrut'ta kaldığından az çok Arapça öğrenmişti. Ama Ermenice tek kelime bilmezdi. Onun için Veli resimlerini tasdik ettirmek için Ermeni muhtarına gidemezdi. Beyrut'ta bir Ermeni gencinin Ermenice bilmemesi imkânsızdı. Aram'ın evi zaten Hıristiyan Arapların, hem de faşistlerinin mahallesindeydi (Eşrefiye) ve

muhtar Arap'tı. Veli'nin yanına iki Ermeni yoldaş vermiş. Üçü beraber muhtara gitmişler. Muhtar Arapça nereye gitmek istiyorsun diye sormuş Veli'ye. Soruyu nerede oturuyorsun şeklinde anlamış Veli ve Karmen Zeytun demiş (sokağın adı). Muhtar kendini tutamamış, kıssığtıyı basmış (Arapların çok kullandıkları bir küfür, hakiki manasını şimdi hatırlamıyorum). Ve Arapça, "Ne zamandan beri Karmen Zeytun'a pasaportla gidiliyor!" demiş. Şahitlerden biri bakmış iş kötüye gidiyor, "Arkadaş şaka yapmasını sever," demiş Arapça. Muhtar babacan bir adammış, başka bir şey sormamış, resimlerin arkasına icap edenleri yazmış, mührünü de basmış vermiş. Karakoldan nasıl geçti bilmiyorum.

Onun da yol parasını ben ödedim. Yoldaşlar onun gümrükten geçmesine de yardım ettiler. O da öbürleri gibi evvela vapurla İtalya'ya, oradan trenle Viyana'ya gidecek, oradan da sosyalist ülkelere geçecekti.

Üç senedir Ermeni sanatoryumunda çalışıyordum. Ben hiç polise gitmeden, üç defadır bana hastanede çalışabilmemi gerektiren müsaadeyi kendileri çıkarıyorlardı. Bu müsaadeler birer senelik alınıyordu. Dördüncü sene, "Senin orada dosyan var, kendin çıkar, böylece seni tanımış olurlar, senin için de iyi olur," dediler. Polis müdüriyetinde falanca odadaki falanca müdüre gidecekmişim. Dedikleri gibi yaptım, odayı buldum, kapıyı çaldım. Bir kapıcı kapıyı açtı, ne istediğimi ve kimliğimi sordu. Söyledim. "Bekle," dedi geri gitti. Bir on dakika kadar bekledim. Herhalde içerde başka biri var, işini yaptıran diye düşündüm. Biraz sonra kapıcı tekrar geldi, beni içeri buyur etti. Şişmanca, tahminen altmış yaşlarında biri masanın başında oturuyordu. Masaya doğru yürüdüm. Bana oturacak bir yer göstermeden kötü bir tonla ne istediğimi sordu. Ben hemen kendimi takdim ettim. Ve Arapça olarak Azuniyeh sanatoryumunda çalıştığımı, çalışma müsaadesinin zamanı bittiğinden uzatılmasını rica etmeye geldiğimi söylüyordum. Daha sözümün bitmesini beklemeden başladı Türkçe olarak bana bağırmaya, hem de temiz İstanbul aksanıyla. Efendim burası dağ başı mıymış, dağ başında

çalışmakla Lübnan'ın da dağ başı kanunlarıyla mı idare olunduğunu sanıyormuşum. Herif açtı ağzını, yumdu gözünü ver yansın etti. Sonra da cevap vermeme fırsat vermeden kapıcıya dönüp Arapça, "At bunu dışarı!" dedi. Dışarı çıktım. Ne olmuştu? Bana çalışma müsaadesini üç senedir verenler onlar değil miydiler? Kanunsuz ne yapmıştım? Pezevenk Türkçeyi de iyi biliyordu. Herhalde uzun zaman İstanbul'da yaşamış veya İstanbul'da okumuş olmalıydı. Böyle olunca da bana sempati duyacağına şimdi niye böyle, hem de haksız olarak bağırıyordu. Ben o güne kadar kanunsuz ne yapmıştım? Olup bitenlerden hiçbir mana çıkaramadım. Hemen Profesör Bağdasaryan'ın kliniğine gittim. Olup bitenleri ona teferruatıyla anlattım. O da benim anlattıklarımı telefonla kısaca Profesör Yenikomşuyan'a (İdare Heyeti Başkanı) anlattı. Konuşması bittikten sonra Bağdasaryan bana dönüp, "Prof. Yenikomşuyan seni Amerikan Üniversitesi'nin kütüphanesinde bekliyor. Şimdi hemen ona gideceksin," dedi. Amerikan hastanesi oradan çok uzak değildi, yürüyerek gittim ve Yenikomşuyan'ı kütüphanede buldum. O da hemen oradan birine telefon etti. Sonra beraber bahçeye çıktık. "Profesör Cideciyan'la konuştum şimdi arabasıyla gelip seni alacak beraber gideceksiniz," dedi. Hakikaten biraz sonra Cideciyan geldi (Cideciyan Lübnan'ın en tanınmış cerrahıydı. Hem Ermeniler, hem de Araplar tarafından çok sevilirdi). Beni lüks arabasına aldı. Yolda, "Evvela bizim eve kadar gideceğiz. On gün evvel benim doğum günümde bütün hükümet erkânıyla beraber sana bağıran o pezevenk de gelmişti. Hep etrafımda dolandı çekilen resimler içine girsin diye. Resimler hazır. Sen aşağıda arabada beklersin, ben çabucak yukarı çıkar onun da içinde olduğu resimlerden bir iki tane alırım ona vermek üzere," dedi. Öyle de yaptık. Sonra da birkaç saat evvel üstüme bağırılarak kovulduğum kapının önüne geldik. Kapıyı o vurdu. Gene o kapıcı geldi. "Ben Profesör Cideciyan'ım, müdürle konuşmak istiyorum," dedi. Aradan bir dakika geçmeden şişko müdür kapıyı bizzat kendisi açmıştı ve hem de nasıl güler yüzle ve komplimanla Cideciyan'i içeri buyur ediyordu. Cideciyan bana Ermenice "Sen önden gir," dedi ve eliyle de beni kendinden evvel içeri buyur etti. Müdür hemen Cideciyan'a ve bana koltuklarda yer gösterdi. Ben olup bitenlerden bir şey anlamıyordum.

Cideciyan'ın önünde herif nerede ise el pençe divan duruyordu. Cideciyan çantasından iki üç büyük çapta fotoğraf çıkardı. "O gece çekilen resimler arasından sizin de içinde olduklarınızdan seçtim," dedi ve bunları ona hediye etti. Cideciyan daha benim meselemi açmadan, damdan düşer gibi, "Efendim çalışma müsaadesini bir senelik vereceğimize iki senelik verelim bir defada," demesin mi o bana bağıran! İster istemez içimden bu ne biçim memleket, bu ne biçim kullar dedim. Hemen kapıcıyı çağırdı, benim dosyamı eline verdi ve yandaki odayı göstererek çalışma müsaadesinin iki sene için hazırlanmasını emretti. Cideciyan yine bana yavaşça Ermenice olarak, "Ben de seninle kâğıt gelene kadar bekleyeceğim. Bunlara inanılmaz. Ben gidersem bakarsın gene hemen değişirler," dedi. Benimle beraber bekledi. Bekleyince de işi çabucak bitirdiler. Giderken müdür arkamızdan kapıya kadar geldi.

İşte Lübnan böyle bir memleketti. Yalnız bir noktayı da hatırlatmam gerekir. Belki de bu müdür Lübnan'a sığınan her Ermeniye aynı muameleyi yapmazdı. Evvelce de yazdım Lübnan bütün dünya casuslarının kaynadığı bir memleket. Tabii ki bunların içinde CIA (Amerikan casusluk teşkilatı) baş mevkii alırdı. Bütün kilit noktalar onların elindeydi. Belki bu müdür de CIA ajanıydı ve benim Türkiye'den gelen dosyamı görmüştü. Ve yine belki de onun için haksız ve yersiz olarak üstüme hem de Türkçe olarak bağırmıştı, bir komüniste karşı hırsını tutamayarak... Eğer ben bir Taşnak olsaydım belki tamamen başka bir muamele görecektim. Mamafih bu işin böyle olması benim için iyi oldu. Benim, ben olarak bu memlekette yerim yoktu. Ben burada ancak sanatoryumun himayesi altında (pratik olarak Mıgırdiçyan denen o kaba, şahsi menfaatinden başka hiçbir şey düşünmeyen herifin yamağı olarak) verem sanatoryumunda çalıştığım müddetçe yaşayabilirdim doktor olarak. Tabii ki bu komedyanın hastane idaresiyle polis arasında bana gözdağı vermek için hazırlanmış bir oyun olması ihtimali de düşünülebilir. Ama ben bu ihtimale inanmıyorum.

Aram'dan sonra Keğam da mahkemeye başvurdu. Güya Lübnan'da doğmuş, büyümüş ama o güne kadar nüfus kâğıdına lüzum hissetmediği için böyle bir kâğıt çıkartmamıştı. Şimdi memleket gelişmiş, şartlar değişmiş olduğundan Lübnan vatandaşı olduğuna

dair hakkı olan vesikayı istiyordu sözümona (Aram'ınki de böyle çıkarılmıştı mahkeme vasıtasıyla. Hâkime de, avukata da, yalancı şahitlere de para yedirilerek)... Bundan başka yol da yoktu. Lübnan vatandaşı olabilmek için Lübnan'da doğmak, orada büyümek şarttı. Yalnız Ermeni katliamı zamanında buraya sığınan Ermenilere, Fransızlar hususi muamele yapmış onları Lübnan vatandaşı yapmışlardı. Artık o devir geçmişmiş. Ben orada iken belki yirmi senedir Lübnan'da yaşadığı halde hâlâ Lübnan vatandaşı olamayan insanlar gördüm. Bunun böyle olmasını isteyenler, bu işi sıkı tutanlar Hıristiyanlardı. Lübnan'da Hıristiyanların ekseriyeti yalnız kâğıt üzerindeydi. Eğer Hıristiyanlar bu nokta üzerinde ısrar etmez de, mesela beş veya on sene Lübnan'da yaşayanlara vatandaşlık hakkı tanımaya yanaşsalar, kısa bir zamanda Hıristiyanlar kâğıt üzerindeki ekseriyetlerini de kaybederlerdi. Memlekette binlerce Müslüman, Kürt ve Filistin muhaciri vardı senelerdir burada yaşayan... Ayrıca Lübnan'ın bütün etrafı (diğer Arap memleketleri) Müslüman olduklarından, eğer Lübnan vatandaşı olabilme imkânı kabil olsa, daha doğrusu kolay olsa diğer Arap memleketleri Lübnan idaresini ellerine alabilmek için kısa zamanda Lübnan'a milyonlarca Müslüman Arap sokabilirlerdi.

Evet, ben de 1.000 lira kadar bir para biriktirebilince Aram'ın kâğıdını yapan adama gittim. Bana da hakiki adımla bir Lübnan hüviyeti çıkarmasını rica ettim. "Sen 10 bin lira da versen senin için imkânsız," dedi. Nedeni şöyleymiş: Mahkeme vasıtasıyla çıkartmaktan başka bir yol yokmuş evvela. Mahkeme de daha ilk celsede poliste böyle bir adamın kaydı var mı diye polise sorarmış. Benim ise buraya Türkiye'den kaçak geldiğime, kilise yoluyla Ermeni olduğum için sığınma hakkı verildiğine, sonra da Ermeni hastanesi vasıtasıyla doktor olarak çalışma hakkı aldığıma dair kayıt varmış, vardı da (Daha komünist olduğuma ve Türkiye'deki komünist faaliyetlerime dair koca bir dosyanın da olduğunu muhtar bilmiyordu). Öyle ki polisteki bu kayıtlar yok edilmeden muameleye başlanamazmış. Onları da yok etmek o günkü şartlar altında imkânsızmış. Ayrıca doktor olmam, Türkiye'den gelen bir doktor olarak Ermeni hastanesinde çalışmam ve böylece de tanınmam işi tamamen imkânsızlaştırıyormuş. Böyle bir hayale kapılmamalıymışım. Kim yaparım

derse yalanmış, beni kendi adımla kimse Lübnan vatandaşı yapamazmış. Aram'ın durumu başkaymış. O Lübnan'da yaşamamış o zamana kadar, bu sebeple de hiçbir yerde kaydı yokmuş. Yine de bir Ermeni Suriye'ye gelse ve burada kaydı olmadan Lübnan vatandaşı olmak isterse parayla bugün de kabilmiş. Ama bir Müslüman için imkânsızmış. Çünkü Hıristiyanlar bütün kilit noktaları tutmuşlar, Müslümanlara göz yummuyorlarmış.

Bir gün kuyumcu Garo ile konuşmamızda bu konuyu açtım, muhtar ve komisyoncu falanca böyle böyle anlattı dedim. "Öyleyse ben seni Lübnan vatandaşı yapayım da nasıl olurmuş görsün. Hem parasını da sen değil, ben ödeyeceğim, benim sana bir hediyem olacak," dedi.

Bir akşam beni aldı ve hem de Müslüman bir avukatın evine götürdü. Bu en dişli, sırtı kalın, Müslüman olmasına rağmen Hıristiyanlar tarafında çalışan bir avukatmış. Herifin evi, ev değil sanki bir saraydı. Konuşma şekillerinden Garo'yla iyi ahbap oldukları anlaşılıyordu. Garo her şeyi anlattı, komünist olduğum ve Türkiye'den arkamdan gelen dosyamdan başka. Garo bunları da biliyordu ama ona anlatmadı. Adam, "Biraz uzar, ama yaparım," dedi. Bütün mesele mahkemeden kararı çıkartmaktaymış. Bir defa karar çıktı mı, o karar ne bozulabilirmiş ne de aleyhine konuşmaya hakları varmış Lübnan kanunlarına göre... En iyisi de benim hiçbir mahkemeye çıkmama lüzum yokmuş. Bu işler celsesiz, mahkeme celsesinden geçmiş gibi el altından yapılırmış. Avukat on gün sonra işe başlayabileceğini, ancak acele edilmemesini, bu işin biraz uzun sürebileceğini tekrar sözlerine ekledi.

Dışarı çıkınca Garo'ya, ben bu işe inanmıyorum dedim. Garo, "Bu adam yaparım dedi mi onun yapamayacağı iş yoktur. Hem sana ne? Senden ne kimse bir şey soracak ve de bir şey isteyecek. Bana gelince, kâğıdı getirmeden benden para alamaz ve benden normalin üstünde de para istemez," dedi.

Bu işler böylece giderken, yoldaşlar da bana iyi bir haber getirdiler. Gelen heyetlerin birinin başı (bu adam aynı zamanda profesördü) Beyrut'a ikinci gelişinde, parti benim Sovyetler'e gitmek istememi yine gündeme koyunca, "Bu iş olacak," demiş. Şimdi hatırlamıyorum. Bu yalnız bana ve karıma mı aitti? Yoksa Aram ve Jak

da içine giriyorlar mıydı?

Böylece bana birçok ufuk birden açılmıştı. Eğer hiçbiri olmazsa Azuniyeh'de daha fazla durmayacak, karımla Adisababa'ya gidecektim. Bu kararım katiydi.

Romanya'dan gelen Dr. Vartanyan'ın ailesi de Lübnan'dan memnun değildi. Babası işsizdi. Kendinden büyük kardeşi bir gömlekçi dükkânında iş bulmuştu. Aldığı para bir hiçti. Sonra kardeşi Brezilya'ya gitti. Mektup almışlar memnunmuş, ailesini de oraya çağırıyordu. Öyle ki Dr. Vartanyan da Brezilya'ya gitmeyi planlıyordu.

1955 senesi içinde bir ilkbahar gününde Aram, Arsen'le beraber Arsen'in eski Volksvagen arabasıyla Azuniyeh'e geldi. Arsen, Aram'ın Halep'ten arkadaşıydı. Arsen'in bir de güzel kız kardeşi vardı. Aram, Arsen'in kız kardeşini, kız kardeşi de Aram'ı seviyordu. Aram onunla evlenmek istiyordu. Arsen razıydı ama ailesi karşıydı. Kızlarını Aram'a vermediler. Sebep: Bu aile Amerika Birleşik Devletleri'ne muhaceret için icap eden kâğıtları doldurmuş sıra bekliyordu. Doldurulan kâğıtlardaki sorulardan biri de ailede veya yakın akrabaları arasında komünist olup olmadığı imiş. Kızlarını şimdi bir komüniste verirlerse, bu olayın Amerika'ya gidebilmelerine engel olabileceğinden korkuyorlardı. Bana göre de böyle bir evlenme onların Amerika'ya hicretlerine mani olurdu. Belki Aram'ın Halep'ten Beyrut'a gelmesinde bunun da rolü vardı. Aram içine kapanık bir insandı. Kendi hususi hayatına ait şeyler üzerine hemen hemen hiç konuşmazdı. Biz Halep'e gittiğimizde Aram'ı ziyaret etmiş, Arsen, kız kardeşi, Aram, ben ve karım beraberce birkaç defa buluşmuş, onlar da bize Halep'i tanıtmaya çalışmışlardı. Arsen'in kız kardeşinin bizde bıraktığı bu kısa zamandaki tesiri çok müspetti. Ufak tefek, güzel, halim selim, utangaç ve çok genç bir kızdı. Herhalde Aram'ın boşandığı karısıyla mukayese edilemeyecek kadar çok daha iyi tesir bırakıyordu. Yazık ki evlenemediler.

Öğleye doğru değil de, akşamüstü Aram'ın Arsen'le hastaneye gelme sebebine gelince: Aram o gün Veli'den bir telgraf almış onun

hemen Viyana'ya gitmesini ve orada Dünya Barış Konseyi binasında falancayı bulmasını yazıyordu telgrafta. Aram bu telgrafı alınca hemen bana gelme ihtiyacını duymuş. O ara Arsen de arabasıyla Beyrut'taymış. Arsen'e kendini Azuniyeh'e arabasıyla götürmesini rica etmiş, böylece bana gelmişler. Tabii ki Arsen bu gelişin sebebini bilmiyormuş. Arsen geç kalmamak için bizde yalnız bir kahve içti geri döndü. Aram kaldı, gece bizde yatacaktı.

Akşam yemeğini o gece ben, karım ve Aram beraber ve bizim odada yedik. Koca bir şişe viskimiz vardı, ilaç firmaları hediye olarak göndermişlerdi. Lübnan küçük memleket. Ayrı firma birkaç işi birden yapar. Mesela ilaç ithal eden firma İskoç viskisi de ithal ederdi. İlaç ithal eden birçok firma vardı. Aralarındaki konkürans sebebiyle her firma yalnız ilaç numunesini göndermekle yetinmez, ithal ettiği maldan da gönderirdi doktorları tavlamak, kendi ilaçlarını yazmalarını sağlamak için. Viskiye para vermemiştim, bu yolla gelmişti. Zaten viski Lübnan'da Türkiye'de olduğu gibi pahalı da değildi.

Evet, o gece yemekle beraber koca şişe viskiyi bitirdik. Aram kafayı çekince açılırdı. Zaten Veli ona daima eğer ben Nâzım'a gidersem seni muhakkak sosyalist memleketlere aldırırım, seni buralarda bırakmam dermiş. Bu telgraf onun verdiği sözü yerine getirdiğini gösteriyormuş. O akşam uzun uzun ta geç saatlere kadar konuştuk. Belki de Aram Viyana'da kalmayacak, oradan sosyalist memleketlere geçecek, Nâzım'la buluşacak veya partinin o zamanlarda dış memleketlerdeki temsilcisi Laz İsmail'le konuşacaktı.

Aram'la hemen hemen ilk defa Türkiye, dünya ve parti çalışmaları üzerinde oldukça mufassal konuşuyorduk. Eğer sosyalist memleketlere gitmek nasip olursa, "Nasıl dışardan partiye, yani iç harekete yardım edebilirdik?" Bu bilhassa üzerinde durduğumuz temaydı.

Ben Aram'ın arkadaşlarının onun hakkında bana söylediklerinin tesiri altında kalmış olmalıyım ki (onlar Aram'ın çok sekter olduğunu, bilhassa onunla herhangi bir konuda politik münakaşa yapmanın kabil olmadığını söylerlerdi) Aram'ı benim çok solumda bulacağımı tahmin ederken onu benim sağımda bulmuştum. Belki de Aram eskiden böyle değildi. Geçen olaylar onu değiştirmişti. Bu

mühim değildi. Hepimiz devamlı değişme içindeydik. Bu böyle de olmalıydı. Mühim olan o günkü durumuydu. Birbirimizle çok kolay anlaştık.

Aram, oraya gidince benim ve Jak'ın da alınmasını isteyeceğini söyledi. Ben ayrıca Vartan ve Barkev'i de bu listeye katmasını söyledim. Vartan'a evvela razı olmadı, "Onunla çalışılmaz" dedi -Vartan da Aram için aynı sözleri kullanırdı- ben ısrar edince kabul etti. Barkev'e gelince, "Onu ben de çok isterim ama imkânsız. Onun orada bir de anası var, karısı Fransız Ermenisi bize yardım edemez. Ayrıca çocukları var. Yalnız Barkev'in geçimi için alacağı para hepsini geçindirir mi?" dedi. Baktım Aram haklıydı. Ne iş yapacağımızı, geçimimiz için elimize ne geçeceğini bilmiyorduk. Barkev konusunu eğer gidersek oradaki duruma göre kararlaştırmak hususunda anlaştık.

Ertesi gün yanıma fazla para aldım. Aram'la beraber ben de Beyrut'a indim. Daha Jak'ın haberi yoktu bir şeyden. Akşam gidip onunla da konuşacaktı Aram. Onu evvela tanıdığım bir kumaşçı dükkânına götürdüm. Oralarda kimbilir nasıl bir muhite gireceksin, üstün başın düzgün olsun. Bir kumaş beğen, sen pasaport çıkarana kadar yoldaş terziler elbiseni diker dedim. Kumaşı aldık ve doğru terzi Hagop'a gittik. Benim yeni elbisemi de Hagop dikmişti. Hagop'a Aram'ın bir iş için Avrupa'ya gideceğini, öyle ki elbiseyi üç dört gün içinde vermesinin şart olduğunu, bu ara icap ederse başkalarınkini geri bırakmasını, nasıl olsa el sanatkârlarının yalan söylemeye alışık olduklarını -bu söz üzerine Hagop ister istemez güldü- bu defaki yalanın bir komünist için mubah olacağını söyledim. Velhasıl Hagop'la anlaştık. Elbisenin dikiş parasını hemen orada peşin olarak ödedim. Viyana'ya kadar yol parasının ne olduğunu biliyordum. Gidiş dönüş ve tahminen bir on gün Viyana'da yaşayabilmesi için gereken parayı da Aram'a verdim ve ben ilk otobüsle tekrar hastaneye döndüm. Daha pasaportu bitmeden Hagop sözünü tutmuş, hem de özenmiş, elbiseyi vermiş. Hatırımda kaldığına göre, bana gelmesinden bir hafta sonra Aram yola çıkmış. Evvela vapurla İtalya'ya gidecek, oradan da trenle Viyana'ya geçecekti.

Evet, işte böylece belki Aram'ın düşündüğü ve beklediği ama benim hiç aklımdan geçmeyen yeni bir yol daha açılmıştı önümüz-

de. Bakalım ne olacaktı? Evvela Aram'ın dönmesini beklememiz gerekiyordu. İşte hayat bu. Maalesef hayatımız, gelişmemiz, tuttuğumuz bir işte muvaffak olabilmemiz veya olmamamız gibi her türlü faaliyetimizde tesadüflerin rolü çok büyüktü. Anayolumuzu çizmekte bir dereceye kadar serbesttik. Ama bu yol nasıl, ne gibi merhalelerden geçecek, bu ara nelerle karşılaşacağız, çizdiğimiz yolun sonuna gelebilecek miyiz, yoksa, yeni bir yol mu çizmeye mecbur kalacağız, vs., vs., tekrar edeyim maalesef tesadüflere ve o tesadüflerden faydalanabilme veya zararı atlatabilme imkânlarımıza bağlıydı. Bu imkânlarsa yine tesadüflere bağlıydı. O günkü dünyamızda bu böyle olduğu gibi, bugünkü dünyamızda da bu böyle. İyi tesadüflere şans (talih, kısmet) kötülerine de şanssızlık (talihsizlik) diyoruz. Hayatta yalnız akıllı olmak, bilgili olmak, iyi insan olmak, çalışkan olmak, vs., her zaman yetmiyor. Maalesef biraz da şanslı olmak gerekiyor. Bu ise bize değil tesadüflere bağlı.

Aram sekiz-on gün sonra geri döndü. Ve döner dönmez de bana hastaneye geldi. Laz İsmail'le buluşmuş Aram. Nerede buluştuklarını ne ben sordum ne de o söyledi. Bu beni alakalandırmazdı. Uzun uzun konuşmuşlar. Uzun uzun ne konuşmuşlar o da beni alakadar etmezdi. Aram'ın söylediği şuydu: Aram, Laz İsmail'i çok beğenmiş. Çok makul, aklı başında bir adammış. O da mevcut meseleleri ve hallerini bizim gibi düşünüyormuş. Öyle ki onunla çalışmak çok kolay ve faydalı olacakmış. Evvela ben karımla beraber Polonya'ya, Varşova'ya gidecekmişiz. Sonra Jak, karısı ve çocuğu bizim olduğumuz yere gelecek, onlarla beraber çalışacakmışız (Jak'la beraber olacağımıza tabii ki çok sevindim). Aram daha bir zaman Lübnan'da kalacakmış. Ben ve karım hemen işi bırakmalıymışız. Pasaport çıkartıp yola çıkmalıymışız. Lübnan'da Polonya konsolosluğu yokmuş ama Şam'da varmış. Vizelerimiz uydurma hüviyetlerimizdeki isimlerimize Şam'a gelecekmiş. Aram giderken, eğer bizim de gitme işimiz olursa, vize göndermeleri için sahte hüviyetlerimizdeki isimlerimizi vermiştik. Çünkü bununla, yani Lübnan vatandaşı olarak pasaport çıkarmak, kapitalist memleketlere vize

almak çok daha kolaydı. Ayrıca Lübnan hükümetinin elimizdeki vatansız kâğıdına pasaport verip vermeyeceğini de bilmiyorduk. Belki de memleketten çıkma müsaadesi verirlerdi yalnız. Buna ise hiçbir kapitalist memleket transit vize dahi vermezdi. Zira Avrupa kanunlarına göre transit vize ile de olsa eğer ordan yolumuza devam etmek istemezsek, vatansız olduğumuz için bizi zorla dışarı atamazlardı.

Ben ve karım ertesi gün yazılı olarak istifalarımızı verdik. Lübnan kanunlarına göre hemen işi bırakamazdık. Daha bir ay çalışmaya mecburduk. Kendimiz istifa ettiğimiz için de ayrıca tazminat hakkımızı kaybediyorduk. Bu mühim değildi. Basit de olsa geçimimi sağlayabilmişsem onun üstündeki para beni hiçbir zaman alakadar etmedi hayatımda.

İstifamız hastanede bomba gibi patladı. Herkes nereye gideceğimizi soruyordu. Bir şey demeliydim şüphe yaratmamak için. Avrupa'ya gideceğimizi söylemek istemedim. O zamanlar birçok Ermeni Kuveyt'e gidiyordu, Kuveyt'e gideceğiz dedim.

Hastane idaresi yazılı istifama verdiği cevapta istifamı kabul etmediklerini, ama muhakkak hastaneyi terk etmek istiyorsam hiç olmazsa yerime birini bulmamı rica ediyordu. Makul, iyi yazılmış bir mektuptu. Bizden çok memnun olduklarını, yakında ikimizin de maaşının daha çok yükseltileceğini ve yeni projelerine göre bize, yani doktorlara hastanenin çok yakınında birer villa da yapılacağını yazıyordu.

Yine bu aralar Aram'ın dediğine göre Türkiye'ye birini göndermemiz gerekiyormuş. Türkiye'de buluşulacak adamı Jak'ın annesi de iyi tanıdığı için Jak'ın annesini göndermeyi münasip gördük. Jak'ın annesi de bu teklifimizi kabul etti. Jak'ın annesi ve babası bu tarihten tahminen bir sene evvel neleri varsa satmışlar (Büyükada'da iyi bir yerde koca bir bahçe içinde bir büyük ve bir de küçük evleri vardı) Beyrut'a yerleşmişlerdi. Onların mali vaziyeti benden daha iyiydi. Ama bu bir parti işiydi. Ta İstanbul'a gitmeyi, o adamı bulmayı, icap eden konuşmayı yapmayı kabul ettikten sonra bir de masrafı kendinin ödemesini teklif edemezdik. Masrafını ben ödemeyi kabul ettim. İçimizde bunu ödeyebilecek durumda olan yegâne insan bendim. Bu fırsattan istifade; vaktiyle dışarı kaçabilmem

için bana 1.000 lira bırakan, sonra kendisi parasız Fransa'dan geri dönünce bu paranın ancak 800'ünü ödeyebildiğim gence geri kalan borcumu da gönderebildim. Bu ara Türk parası 20 kuruşa düşmüştü. Öyle ki 200 lira yerine 1.000 Türk lirası ödemem gerekiyordu. Jak'ın anasına gidip-gelme yol parasından başka bin Türk lirası da borcum için verdim. Bana o parayı veren genci Jak'ın anası da tanıyordu. Jak'ın annesinin Türk pasaportu vardı. Akrabalarını ziyarete gidiyormuş gibi İstanbul'a gidecek ve hakikaten de akrabalarında kalacaktı. Jak'ın annesi İstanbul'a gitti ve galiba orada on gün kalıp döndü. Halledeceği nasıl bir işti? Halledebilmiş miydi? Bu Aram'ın üstüne aldığı bir işti, beni alakadar etmezdi. Ne sordum ne de bilmek istedim.

Ben ve karım pasaportlarımızı çıkarttık sahte Lübnan nüfus kâğıtlarımız üzerinden. Sonra Şam'a, Polonya konsolosluğuna gittik vizelerimizi almaya. Vizelerimiz gelmişti. Ben vizelerimizi pasaport içine vurmamasını, ayrı bir kâğıt halinde vermesini rica ettim. Konsül, "Bizde öyle bir usul yok, hususi muamele yapamam," dedi. Varşova'ya sormak için gereken masrafı ben öderim dedimse de, "Vazifemi nasıl yapacağımı sizden öğrenecek değilim," şeklinde bir cevap verdi. "İlle de kâğıt üzerinde istiyorsanız şimdi bizde Dünya Gençlik Festivali var. Festival vizelerini kâğıt üzerinde veriyoruz. Size festival vizesi verebilirim ayrı kâğıt üzerinde. Ama bu vize 15 Ağustos'a, yani festival bitene kadar geçerlidir," dedi. Zaten İtalya ve Avusturya vizelerini almıştık. O zamana kadar yetişemezsek Viyana'dan Polonya vizesi alırız diye düşündük.

Niye Polonya vizesinin pasaportlarımıza vurulmasını istemedik. O zamanlar Lübnan pro-Amerikan bir memleketti. CIA bütün kilit noktalarını tutmuştu. Bizimse kıçımız çingilliydi. Elimizdeki kâğıtlar sahteydi. Kâğıtlara göre Lübnan'da doğup büyümüştük ama Arapça'yı çok az biliyorduk. Bu şartlara bir de Polonya'ya gideceğimiz eklenirse, hem gümrükte hem de pasaport kontrolünde bize zorluk çıkarmadan gidişimiz de tehlikeye girebilirdi. Riziko yapmak istemedik.

Yine Aram'ın getirdiği emre göre hiç kimseye gideceğimizi söylemeden, bize iyilikleri dokunanlara teşekkür bile etmeden, dostlarımızla helalleşmeden, nankör birer insan olarak bir defadan yok

olacaktık. Buna rağmen ben Keğam Sevan'a ve Lübnanlı yoldaşlardan Alfons Attaryan'a Avrupa'ya, Madoyan'a ise Varşova'ya gideceğimizi söyledim. Keğam ağladı ve beni de ağlattı.

Jakların ve Aram'ın yol paralarını onlara bıraktım. Ben ve karım birer bavula yalnız giyecek eşyalarımızı koyduk, kalanları Jaklara bıraktık. Bir İtalyan vapurunda bana ve karıma birer üçüncü mevki kamara bileti aldım. Elimizdeki kâğıtlara göre bekâr olduğumuzdan karım dört kişilik kadınlara ait kamarada, ben de yine dört kişilik bir erkekler kamarasında yatacaktık.

1955 yılı Ağustos'unun ilk haftasında evvela Cenova'ya, oradan da trenle Viyana'ya gitmek üzere bir İtalyan vapuruna bindik. Aram, Jak, Keğam ve Alfons rıhtıma bizi uğurlamaya geldiler. Pasaport ve gümrük muayenesinden geçip vapurun güvertesinden el sallayınca içleri rahatladı. Onlar da el sallayıp gittiler. Nihayet vapur uzun uzun düdüğünü öttürüp yola çıktı. Birkaç saat sonra artık kara görülmüyordu. Görülenler: Tepemizde şam şam şakıyan ve yakan bir ağustos güneşi. Altımızda masmavi Akdeniz dinlendirici ve serinletici havasıyla beraber. Etrafımızda da vapur yola çıkınca hemen mayolarını giyerek güvertede şezlonglara uzanıp güneş banyosu yapan kadınlı erkekli her dilden konuşan Avrupalılar. Biz şarklılarsa güneşten kaçmış gölgelere sığınmıştık. Gene de terlememize rağmen soyunup mayoları giymeye utanıyorduk. Şarklı ve garplı sanki başka başka dünyaların insanlarıydık. Kamaramda dört kişiydik. İki kişi sağda, diğer iki kişi de sol tarafta üst üste ranzalarda yatıyorduk. Bu üç Hıristiyan Arap genci iş bulmak, para kazanmak için İtalya'dan da Brezilya'ya gideceklermiş. "Orası büyük memleket, imkânları çok," diyorlardı. Brezilya lafı bana Vartanyan'ı, onunla da 4,5 sene çalıştığım Ermeni verem hastanesini hatırlattı. Vartanyan da Brezilya'ya gidince hastane yeni bir mülteci bulabilecek miydi?

Vartan İhmalyan Paris'ten yazdığı bir mektupta İstanbul'dan ihtisas yapmak üzere Paris'e gelen bir Ermeni doktordan bahsediyordu. Bu genç ihtisasını yaparken bir Fransız kızına vurulmuş ve onunla evlenmiş. Bunu duyan babası kızmış ve oğluna gönderdiği parayı kesmiş. Fransız kanunlarına göre yabancı bir doktor Fransa'da para ile çalışamazmış. Ermeni genç kendisinin ve karısının

geçimini sağlamak için ihtisasını da, doktorluğunu da bırakıp bir plastik fabrikasında çalışmaya mecbur kalmış. Vartan bana Beyrut'ta ona doktor olarak çalışması için iş bulabilir miyim diye soruyordu. Yazılı istifama verilen cevapta hiç olmazsa yerime başka bir doktor bulmam isteniyordu. Ben bu durumu Vartan'a yazmadım. Ben kendim memnun olmadığım bir yeri başkasına tavsiye edemezdim. İleriki senelerde öğrendim. Bu genç yeni işinde mütehassıs olmuş, işinden memnunmuş, iyi para da kazanıyormuş.

Anadolu'da bir deyim var; "Boğulacaksan büyük denizde boğul." Bana göre çok doğru bir laf. Babamın en büyük hatası iki tüccara kızıp imkânları çok daha az olan Vezirköprü'ye gitmesi olmuştu. Benim gelişmemi ise, Samsun'da kalmayıp kötü geçecek ilk günleri göze alarak daha büyük, daha ileri memleketlere gitmem sağlamıştır.

Evet, bu üç Arap genci de yukardaki deyime uygun olarak Brezilya'ya gideceklerdi. Bu deyim Araplarda da var mı bilmiyorum. Eğer yabancı memleketlere gidenler münevverseler -ki bana göre bu deyim kâfi değildi- bilhassa şahsın gelişmesi bakımından, sosyal ve kültürel açıdan daha ileri olmalıydı yeni gidilecek ülke. Sözlerim yanlış anlaşılmasın. Ben hiçbir geri kalmış memleketin münevverine vatanını bırakıp gelişmiş memleketlere gitmesini tavsiye etmem. Tam tersine ben buna tamamen karşıyım. Geri kalmış memleketlerin hakiki münevverlere -şarlatanlara değil- ihtiyacı, gelişmiş ülkelerden daha fazladır. Her hakiki münevver, bilhassa da ilerici münevver her şeye rağmen vatanında kalmalı, vatanını geliştirmek, onu geri kalmış bir memleket olmaktan kurtarmak için hayatını bu kutsi işe hasretmelidir. Benim sözüm bunlara değil. Benim sözüm vatanında artık çalışma imkânı verilmeyenlere. İşte bu şartlardaki münevverler, daha çok para kazanabilecek memleketlere değil, onları daha da geliştirecek memleketlere gitmelidirler. Bir gün şartlar değişir, memleketlerine dönebilirlerse zengin olmaktan daha şerefli, daha faydalı iş görebilirler geri döndükleri vatanlarında. İmkânlar müsaade etmeyip dönemeseler bile ilerici bir münevver olarak yaşamak, bana göre zengin olup sefahat içinde yaşamaktan hem daha iyidir, hem daha şereflidir, hem daha insanidir, hem de daha haz vericidir yabancı bir ülkede yaşarken bile...

Vapurumuzun ilk uğradığı şehir Mısır'ın İskenderiye (Aleksandra) şehri oldu. Herkes şehri gezmek için vapurdan çıkmaya hazırlanıyordu. Ben de İskenderiye'yi görmemiştim. Rıhtıma yanaşınca, orada bir de Türk vapuru olduğunu görünce korktum. Dış memleketlerde işleyen bütün Türk vapurlarında en aşağı iki tane siyasi sivil polis olurdu. Siyasi polislerin her ay maaşlarını almak için geldikleri kasanın olduğu koridorda dokuz ay bir sandalyede oturduğumdan resmimle akıllarında kalmamışsa bile bütün vücut şeklimle hatırlarında kalmış olabilirdim. Hem zaten kabak kafamla, gözlüklerimle hatırda kolay kalacak bir tiptim. Korktum ve karıma ben çıkmam sen çık dedim. Karım kendi kamarasında yatan iki Avusturyalı artist kadınla beraber çıktı. Halbuki polisler beni tanısalar bile ne yapabilirlerdi? Beyrut'ta onlarla karşı karşıya gelmiştik de ne yapabilmişlerdi? Yapacakları dönünce rapor ederlerdi hepsi o kadar. Ama o zamanlar o eski terör havasından kurtulmuş değildim bu bir, ikincisi de çok mühim ve gizli bir iş yapmaya gittiğimi sanıyordum. Hiç açık vermek istemiyordum.

1943 yılı başlarında bütün grubumuzla partiye girdiğimiz zaman da hem çok, hem de çok mesuliyetli işim olacağını sanmıştım. Grup halindeyken ne gecem vardı, ne gündüzüm. Partiye girdikten sonra hemen hemen bir şey yapmadan müdüriyete düştüm. Yaptığım mühim yegâne bir iş oldu: Bütün teröre rağmen bildiklerimi söylememek. Eğer bu bir iş sayılırsa. Gaye illegal kadroya mümkün mertebe çok insan toplamak olamaz. Ancak yapılan aksiyonun altından çıkabilecek asgari yoldaşın aktif işe alınmaları, diğerlerinin yedekte tutulması Türkiye şartlarında kadroların korunması bakımından çok daha mantıkidir. Hatta belki de o gün için icap eden gizli aksiyon için gerekmeyenleri, gizli komünist partisi adı altında hiç teşkilatlandırmadan onların legal organlarda çalışmalarını sağlamak daha doğru olabilir.

Demek istediğim Avrupa'daki parti faaliyetim de Türkiye'deki gibi "El bizi işte görsün" soyundan mı olacaktı? Ne iş yapacağımı bilmiyordum. Yapacağım iş şahsiyetim, geçmişteki tecrübelerim göz önüne alınarak verilecek bir iş olacak mıydı? Tabii ki ben verilen her işi kabullenecektim. Bu partililiğin şartı. Bu benim vazifem. Bir parti idarecisinin vazifesi ise adamına göre iş vermektir. Bu

konular çok mühim ama henüz tartışma yeri bu sayfalar değil, yeri gelince yeniden ele alırım.

Vapurun ikinci uğradığı şehir Yunanistan'da Pire oldu. Vapur burada üç dört saat kalacaktı. Vapurda Bağdat'tan gelen ve İtalya'ya gidecek bir Ermeni kızla tanıştık. Yalnızdı. Cenova'da sevgilisi olan bir Ermeni genci karşılayacakmış onu. Tatillerini beraber geçireceklermiş. Biz Pire'yi ve Atina'yı gezmek için vapurdan çıkmak isteyince o da bizimle gelmek istedi. Onu da beraber aldık. Daha o zaman liman şehri olan Pire Atina'yla birleşmişti. İkisi bir şehir olmuşlardı. Ama adlarını muhafaza ediyorlardı. Bizim için mühim olan Akropol ve eski Atina'ydı. Hemen bir taksiye bindik ve ilk olarak Akrapol'e gittik. Mevsim turizm mevsimi olduğundan mı nedir Akrapol'ün etrafı dünyanın her tarafından gelen turistlerle doluydu. Yalnız Akrapol'ü değil müze haline getirilen eski Atina'yı da gezdik. Doğrusunu söylemem gerekirse Lübnan'ın Baalbek'teki eski Romalılara ait harabeleri çok daha heybetliydi, tesir ediciydi.

Vapurumuz Pire'den kalkıp Cenova'ya giderken Korent boğazından geçtik. İstanbul Boğazı'nın en dar yeri iki hisarın arasıdır. İstanbul Boğazı'nın bu en dar yerinden iki değil yan yana belki üç dört vapur bile geçebilir. Korent boğazının insan emeğiyle açılan kanal kısmı o kadar dardır ki orta büyüklükte bir vapur ancak geçebiliyor. Buralardan gündüz geçtik. Bütün yolcular güvertelerde toplanmıştık. Çok seyirliydi. Kanalın iki yanından yükselen kayalık tepelerden insanlar el sallıyorlardı, biz de karşılık veriyorduk. Sonra Korent körfezi, ordan da yeniden Akdeniz. Mesina boğazından geçerken topraklarından dumanlar çıkan Etna yanardağını gördük.

Bütün yolculuğumuz boyunca gök mavi, deniz mavi, maviler içinde yüzdük. Gündüzleri güneş yakıcı şualarını hiçbir engele rastlamadan bize gönderebiliyordu. Avrupalı turistler -herhalde çoğu şimal memleketlerindendi- yağlanıp yağlanıp bol bol güneş banyosu yapabildiler. Güneşin altında yatabilme fırsatını ilk defa vapurda bulabilenler istakoz gibi kızarmışlar, daha evvel güneşe alışmış, kahverengi deriler yavaş yavaş kararmışlardı. Hepsi de memnundular bu güneşli, bu ültraviyolesi bol deniz yolculuğundan. O zaman onlara güldük. Sonra bu güneşin hasretini biz de çektik.

Cenova'ya bir akşam üzeri vardık. Ermeni kızın sevgilisi onu karşılamaya gelmemişti. Kızın yanında ise para yoktu, çek vardı. Bu saatte bankalar kapalıydı. Çekini bozduramazdı. Bizimle beraber gel, bir gecelik otel paranı ben öderim dedim. Çok sevindi. Bir taksiyle yakın bir otele gittik. O kıza nişanlı olduğumuzu söylemiştik. Parmaklarımızda yüzüklerimiz de vardı. İtalya otellerinde evli misin değil misin soran yok. Bize iki kişilik bir oda, Ermeni kıza da bir kişilik bir oda istedik. Eşyamızı odalarımıza bırakıp hemen dışarı, gezmeye çıktık. Sokakta halktan insanların bir çoğunun şarkı söyleyerek gezdiklerini ilk defa orada görüyordum. Hem yadırgadım, hem de hoşuma gitti. Bir açıkhava kahvesinde dondurma yemek için oturduk. Ya her şey çok pahalıydı veya garsonlar yabancı olduğumuzu görünce kazıklıyorlardı. Kahvede de akşam yemeği yediğimiz lokantada da iyice kazıklandık. Zavallı Ermeni kızı, "Siz olmasaydınız ben ne yapardım?" diyordu. Tecrübesizdi. Ne olur, ne olmaz diye Beyrut'tan İtalyan lireti satın almalıydı. Ben öyle yapmıştım. Mamafih buralarda dolar da geçerdi ama kızın elinde çekten başka herhangi bir batı parası yoktu. Bu kız ertesi gün gara kadar bizi uğurlamaya geldi. Viyana'ya giden tren kalkana kadar bekledi. Sonu ne oldu bilmiyorum.

Biletimiz ikinci mevkiydi. Bizdeki gibi bir de üçüncü mevki zaten yoktu buralarda. Ne olur ne olmaz diye paramızı hesaplı kullanıyorduk. Geçtiğimiz yollar, köyler hepsi de çok bakımlıydı. Ekilmeyen toprakları da çimenlik yapmışlardı. Her taraf yemyeşildi. Kompartımanda bizden başka iki kadın daha vardı. Aralarında Almanca konuşuyorlardı. Bizim ne dil konuştuğumuzu bir türlü kestiremediler. Meraktan ölüyorlardı ama sormuyorlardı. Biz olsak sorardık, bildiğimiz bir Avrupa diliyle. Ben tek kelime Almanca bilmiyordum ama, karım İstanbul'da Halkevinde Almanca kurslarına gitmiş çat pat konuşabilir, konuşabildiğinden fazla da anlardı. Biz bunların merak ettiğini anlayınca onları daha fazla meraklandırmamak için başladık konuştuğumuz dilleri değiştirmeye. Biraz Türkçe, sonra Ermenice, arada bir Arapça. Bunların üçü de ayrı ayrı gruplardan diller, melodileri, aksanları başka başka. Ve her üçü de Avrupa dillerinden hiçbirine benzemez. Bir ara muz satan bir garson geldi. Bu ucuz meyveydi, yiyebilirdik. Karım kaça diye sordu

Fransızca. Bir fiyat söyledi. Karım "Ver" dedi. Biz bir kilo alacağımızı sanmıştık. Meğer dediği fiyat muzun tanesiymiş. Lübnan'da muz en ucuz meyve olduğundan, İtalya'da da ucuz olacağını sanmıştık hiç düşünmeden. İstanbul'da muz çok pahalıydı. Tadına bakmak için nasılmış diye bir tane dahi satın almamıştım İstanbul'da. Anadolu'da ise (orta ve kuzey) kimse muz görmemiştir. Böyle bir meyvenin mevcudiyetini entelektüeller kitaplarda okumuşlardır. Yani sadece ismini bilirler o kadar.

Avusturya hududuna gelince pasaportları kontrol eden memura, bu kadınlar, dayanamayıp nereli olduğumuzu sordular. "Libanon" dedi memur -pasaportun üstünde hem Arapça ve hem de Fransızca yazıyordu-. Kadınlar bu defa da "Libanon nerede?" diye sordular. Memur "Ben de bilmiyorum," dedi.

Evet, 1955 yılında ne iki Avusturyalı kadın ve ne de pasaportları kontrol eden memur Lübnan'ın nerede olduğunu biliyorlardı. Bugün Avrupa'nın herhangi bir şehrinde, sokakta oynayan bir çocuk bile Lübnan'ı duymuştur, nerede olduğunu bilmese bile. Uzun süren iç harp, Filistin-İsrail kavgaları, bunlara ait sık sık televizyonlarda gösterilen kavgalar vs., vs., o güne kadar mevcudiyeti pek de bilinmeyen Lübnan'ı çok tanınan bir memleket yaptı.

Boydan boya Avusturya Tirollerini geçtik. Burası İtalyan topraklarından daha bakımlı ve daha güzeldi. Benim gibi bir şarklı aydın bile -kitaplardan okuyup öğrenmesine rağmen- demek dünyada böyle güzel, bilhassa da bu kadar bakımlı yerler de varmış demeye mecbur kalıyor. Ne de olsa gözle görmek başka.

Nihayet Viyana'ya geldik. Gardan dışarı çıkıp taksi yazılan yere doğru bavullar ellerimizde yürürken bir ayağı biraz aksayan yaşlıca bir adam yanımıza geldi. Evvela Almanca, hemen cevap alamayınca Fransızca konuştu: "Otele mi gitmek istiyorsunuz? Size yardım edebilir miyim?" dedi ve cevabı beklemeden ilave etti: "Bugünlerde birçok kongre bir araya geldi. Otellerde yer bulmak zor. Ben size yardım edebilirim. Nasıl ve nerede bir otel istiyorsunuz?" Karım, "Ucuz bir otel olsun," dedi. Bavullarımız büyüktü. Bir taksiye sığamazdık. Ben adamla beraber öndeki, karım da bavullarla beraber arkadaki taksiye bindik. Taksiler çok eski modeldi. Taksi de yolcularla şoförün oturduğu yer camla birbirinden ayrılmıştı. Nihayet

küçük bir binanın önünde durduk. Karımın bindiği taksi de arkamızdan geldi. Taksi ücretini ödedim. Bavulun birini adam aldı. Bizi otelin resepsiyonuna kadar getirdi. Almanca bir şeyler söyledi. Bize tavan arasında iki yataklı bir oda verdiler. Burada da evli olup olmadığımızı sormadılar. Bizi getiren adama 2 dolar verdim, teşekkür etti gitti. Pasaportları resepsiyona bıraktık. Polise kayıt için kâğıtları dolduracaklardı. Kaç gün kalacağımızı sordular. Şimdilik bilmiyoruz dedik, dışarı çıktık. Otelin etrafını şöyle bir dolandık, yorgunduk, geri dönüp odamıza çekildik uyuduk.

Tam da Viyana'ya geldiğimiz gün Varşova'daki Dünya Gençlik Festivali sona erdi. Böylece de aldığımız festival vizesi geçersiz oldu. Ertesi gün ilk işimiz Viyana'daki Polonya Konsolosluğuna gitmek oldu. Bizi kâtip karşıladı. Durumumuzu, Varşova'da kalmak için devamlı vizemiz olduğunu, Şam'daki konsolosluğunun vizeyi pasaportlarımıza basmak istediği için festival vizesi almaya mecbur kaldığımızı anlattık. Varşova'ya telefonla veya telgrafla sorun masrafını ödemeye hazırız dedik. Söylediklerimizi not etti. "Yarın bu zamanda (öğleden evvel) gelin," dedi. Sevindik. Hemen oraya yakın ilk taksi durağından arabaya bindik. İstanbul'dan iyi tanıdığım, benim hemen hemen ikinci anam olan Mayrine Hanım'ın adresi yanımdaydı. Şoföre adresi gösterdim, bizi oraya getirdi. Kapıda Arman diye adı yazılıydı. Burası bir eski apartmandı. Hemen onların katına çıktık. Kapıyı bir kadın açtı. Burası Mayrine Hanım'ın evi değil mi? diye sordum. "Evet ama evde yok, yazlıkta," dedi. Benim adımın Hayk Açıkgöz olduğunu söyledim. Mayrine Hanım benden çok bahsetmiş olmalı ki kadın hemen boynuma sarıldı. "Hoş geldiniz, buyurun içeri," dedi. Karımı da takdim ettim. Bu Mayrine Hanım'ın evli kızıymış. Sonra bekâr kızı Pinna geldi. Onunla da tanıştık. Bizi yemeğe tuttular. Oğlu Simon yemeğe öğlene eve gelirmiş. Birazdan o da geldi. Adımı duyunca o da boynuma sarıldı. Ben çok mütehassis oldum. Başladı gözlerimden yaşlar akmaya. Demek Mayrine Hanım beni unutmamış, çocuklarına da benden bol bol bahsetmişti. Mayrine Hanım'ın yeğeni Belkıs'ı sordum. Onlar ayrı evde kalıyorlarmış. O anda o da tatildeymiş. Ama gittiği yer uzak değilmiş ona gidebilirmişiz. Mayrine Hanım uzaktaymış. Yugoslav hududuna yakın bir köyde dinleniyormuş. Zararı yok ne kadar uzak

olursa olsun giderim, dedim. Bizi akşam yemeğine de tuttular. Evli kızının kocasıyla da tanıştık. Halı, bilhassa İran halıları sattığı bir dükkânı varmış. Simon da halı alıp satıyormuş ama onun dükkânı yokmuş. Herhalde halı komisyonculuğu yapıyor diye düşündüm

Gece otelimize gene taksiyle döndük. Şehri tanımadığımızdan her yana taksiyle gidiyorduk.

Ertesi gün gene taksiyle Polonya konsolosluğuna gittik. Daha cevap gelmemişmiş. Yarın bir daha sormalıymışız. Gene bir taksiyle şehrin merkezine döndük. Polonya kışları çok soğuk olurmuş, kışlık üst baş almak istedik, hiç olmazsa bir bakarız diye düşündük. Bütün binaların duvarları kurumdan, kirden kararmıştı. Harp geçirmiş, istila altında kalmış bir şehir. Harp ve istila yaralarını sarmaktan yapıcılığa vakit ve para kalmamıştı. Yeni yapılan yalnız yıkılan opera binasıydı. Şehrin merkezinde de durum aynıydı. Kara kara duvarlar, insanın gözü iç açıcı, tatlı renkler arıyordu. Kara duvarlar, şehrin umumi havasını da, insanlarının içini de karartmıştı sanki. O kitaplarda okuduğumuz canlı, neşeli Viyana'yı bulamadık. Hele akşam oldu mu sokaklarda kimse kalmıyordu. Viyana'nın kızları güzeldirler diye namları çıkmıştı. Biz sokaklarda doğru dürüst şöyle göze batan güzel bir kız da görmedik. Sonra dükkânlara girince şekil değişti. Satıcı kızlar, küçük yahut büyük dükkânlarda ne kadar güzeldiler. Hem ne kadar kibar, ne kadar cana yakın, ne kadar serviyabıldılar. Hele "Küss die hand" (Ellerinizden öperim) diye selamlamaları... İnsanın bir şey almaya niyeti yoksa bile alası geliyordu. Bir kunduracı dükkânına bir çift ayakkabı almak için girip üç çift ayakkabıyla çıktığımı unutamam.

Hem bizim memlekette hem de benim gördüğüm yakınşark memleketlerinde hayat akşam başlardı. Sokaklar akşam olunca insanlarla dolardı. İtalya'da, Cenova'da da bu böyleydi. Viyana'da niye tam tersi olduğunu, akşam oldu mu niye sokaklarda kimse kalmadığını Simon'a sordum. Ona göre hayat burada da akşam başlardı. Ama Viyana'da hayat seviyesi yüksek olduğundan ve burada aile bağı, aile hayatı şarktaki gibi olmadığından, yani erkek tek başına değil, ailesiyle beraber eğlendiğinden sokakta insan görünmezmiş. Akşam olup da iş saati bitti mi her çalışan doğru evine gider, yıkanır, iş kılığını çıkarır, ya evlerinde ya da bir lokalde vakitlerini

geçirirlermiş, sokaklarda gezerek değil. Daha evlenmeyen sevgili çiftler de öyle.

Simon bekâr kız kardeşi Pinna'yı ve bizi aldı, bir lokalden başka bir lokale götürdü. Bunların birkaçı bizim tabirimizle meyhaneydi. Bizde meyhaneleri erkekler doldurur. Ara sıra kadın da olur ama onlar aile kadınları değildir umumiyetle. Viyana'daysa her tarafta, hem meyhanelerde hem lüks otellerde hep kadın erkek beraberdiler. Ve bütün masalar doluydu. En çok içilen içki de şaraptı. Bazı meyhanelerin kapılarının üstünde çam dallarının asılı olduğu dikkatimi çekmişti. Bunun ne ifade ettiğini Simon'a sormuştum. Taze, yeni şarap var demekmiş. Bizde şarabın eskisi makbuldür. Belki orada da öyledir ama demek ki bir kısım insanlar yeniyi tercih ediyorlardı. Cumartesi ve pazar günü Polonya Konsolosluğu kapalıydı. Cumartesi sabahı Simon, Pinna ve biz Belkıs'a gittik trenle. Dedikleri gibi uzak değildi. Fotoğraf makinemi de beraber almıştım Belkıs da bizi görünce şaşırdı, ama memnun oldu. Bütün gün beraber gezdik. Etraf bütün ormanlıktı. Ben şarktan, cenuptan, güneşi bol Arap memleketlerinden geliyordum. Gölgeyi, bilhassa tatlı ağaç gölgelerini o kadar özlemiştim ki en çok çektiğim resimler gölgeler oldu. Hepsi bana güldü, gölgenin de resmi çekilirmiş mi diye?

Belkıs'ı biraz değişmiş buldum. İstanbul'daki hep gülen, neşeli Belkıs'ı orada göremedim. Tabii ki zamanla hepimiz yaşlanmıştık. Belki de o gün biraz rahatsızdı. Ve de insan her gün, her saat gülemez yerli yersiz.

Akşam biz otelimize, Pinna'yla Simon da evlerine döndü. Ertesi gün sabah erkenden Simon'la beraber Mayrine Hanım'a gidecektik. Simon biletleri cumadan almıştı.

Pazar sabahı erkenden garda Simon'la buluştuk. Ta Yugoslavya hududuna gidecektik. Yolculuk ne kadar sürdü şimdi hatırlamıyorum. Dört-beş saat olmalıydı. Mayrine Hanım beni ve karımı görünce çok sevindi. Hemen sarıldık birbirimize. Sevinçten o da ağladı bizi de ağlattı. O belki de en çok Türkiye'den çıkmamıza seviniyordu. Orada benim bir türlü hapislikten kurtulamayacağımı, bir ayağımın daima hapishanede olacağını biliyordu. Öğle yemeği için hemen bahçede bir masa hazırlattı. Otelle konuşmuş, boş oda varmış. Hiç olmazsa bir hafta orada kalmamızı teklif etti. Teşekkür

ettim. Memnuniyetle kalacağımızı ancak görülecek elzem işlerimiz olduğunu ve muhakkak o gün geri dönmeye mecbur olduğumuzu söyledim. Otel bir sayfiye köyünün kenarındaydı. Oranın da etrafı hep ormanlıktı. Buranın havası daha yumuşakmış ve Mayrine Hanım'a iyi geliyormuş. İstanbul'a mektup yazarsa, Lusikyanlara bizim selam ve saygılarımızı iletmesini rica ettik. Daha akşam olmadan yola çıkmaya mecburduk. O zamana kadar hemen hemen kimsenin elini öpmemiştim, Piskopos Aslanyan hariç... Ayrılırken Mayrine Hanım'ın elini öpmek ihtiyacını hissettim ve hürmetle elini öptüm. Kimsenin elini öpmediğimi o da bilirdi. Bendeki bu değişikliğe o da şaşırdı. Ona karşı sevgi ve hürmetimi hiç yapmadığım bir yolla gösterme ihtiyacını hissetmiştim.

Viyana'ya geleli on gün olmuştu. Cumartesi pazar hariç, her gün Polonya Konsolosluğuna gitmiştik. Cevap hep aynıydı: Varşova'ya sormuşlar ama vize verebilirler diye hâlâ bir emir gelmemiş. Birkaç defa bizzat konsolosla konuşmak istedim. Kâtip bu isteğimi telefonla konsolosa söyledi. Ama konsolos, Varşova'dan emir gelmedikçe ben bir şey yapamam, benimle konuşmalarına lüzum görmüyorum demiş. Sinirlendim, ama sinirlenmenin işime yardımı olamazdı ki. Bu kadar uzayacağını evvelden bilseydim, burada harcadığım paralarla birkaç günlüğüne Paris'e gider, hem Paris'i hem de Vartan'ı ve Barkev'i görmüş olurdum.

Benim ve karımın Varşova'da devamlı kalabilmemiz için gerekli makamlardan vizenin çıktığına emindim. Nasıl ki bu vize Şam'a gelmişti. Ben riske girmemek için bu vizenin pasaportumun içine yazılmamasını istemiş, Şam'daki konsolos kâğıt üzerine vizeyi vermeyince kâğıt üzerine verebileceğini söylediği festival vizesine razı olmuştum. Ben Beyrut'tan çıktıktan sonra Varşova'da adımıza çıkmış vize olduktan sonra bu vizemizi Viyana'dan hemen alabileceğimi sanmıştım. Böyle olmalıydı da mantıken. Viyana konsolosluğu vizeyi pasaportun içine vursa da kıymeti yoktu. Ama bu da olmuyordu. Bu işin içinde bir bit yeniği vardı. Ama neydi ben de bilmiyordum. O zaman daha bu gibi işlerde çok tecrübesizdim. Bana bir yol kalıyordu, o da Aram'ın mecbur kalmadıkça yapmamam gerektiğini söylediği yol.

Türkiye'nin Dünya Barış Komitesi'ndeki üyesi Zekeriya Sertel'den

yardım istemek. Aram adresini de vermişti. "O partili değildir, mecbur kalmadıkça gitme" diye de ilave etmişti.

Evet, onuncu gün de Polonya Konsolosluğundan elim boş dönünce ertesi gün sabahtan Zekeriya Sertel'e gitmeye karar verdim. İstanbul'da talebeliğimin ikinci senesinde parasız ve yatacak yersiz kalınca iş vermesi için ona gitmiştim. Görünce ben onu tanırdım ama o beni tanır mıydı bilmem. Nerden tanıyacak, nerden aklında kalacak, ben o zamanlar sıradan bir insanın da altında biriydim onun için.

Ben ve karım bir taksiye bindik, şoföre adresi söyledim. Zaten Viyana'nın içinde taksiden başka vasıtaya binemezdik. Paramızın bolluğundan veya otomobille gitme merakımızdan değil, şehri bilmediğimizden. Şoför bir büyükçe binanın önünde durdu, indik. Sokağın adına ve bina numarasına baktım, doğruydu. İçeri girdim. Kapıcıya Zekeriya Sertel dedim. Yani Zekeriya Sertel'i görmek istiyorum manasına. Kapıcı anladı, telefon etti. Biraz sonra baktım Zekeriya aşağı indi. Ben hemen tanıdım. O beni tanımadı. Kapıcıya gidip herhalde kendini arayanı soracaktı. Ben hemen yolunu kestim. Pasaportumun içindeki adımı söyledim. Lübnan'dan geliyorum, adresinizi bana Aram Pehlivanyan verdi dedim. Zekeriya hemen, "Yahu ben sizi on günden beri bekliyorum. Artık merak etmeye başlamıştım, nerde kaldınız?" demesin mi? Ben on gündür Viyana'da olduğumu, bu işi kendim halledebileceğimi sandığımı, halledemeyince de kendisini rahatsız etmeye mecbur kaldığımı söyledim.

"Gelin bir kahvehaneye gidelim, orada konuşuruz", dedi. Yakındaki o zamanki bana göre çok lüks bir kahvehaneye gittik. Zekeriya kahve ve pasta ısmarladı. Bizim bildiğimiz Türk kahvesi, Ermeni kahvesi, Arap kahvesiydi. İlk espresso kahveyi orada içtik. Hiç hoşuma gitmedi. Eşek hoşaftan ne anlar gibi bir şey belki de. Ben ne kahvehaneye gitmesini severdim ne de kahve içmesini... Ama şarabı, rakıyı, birayı zevkle içerdim, bozayı (hele Vefa'nın olursa) ve turşu suyunu da... Yemek üstüne bir fincan kahve de fena olmazdı.

Türk, Ermeni ve Arap kahvelerinin aralarındaki farkları da anlatayım. Bu her üçü de cezvede pişirilir ve küçük kahve fincanlarıyla içilir. Her üçünde de kahve çok ince öğütülür ve piştikten sonra

kahvenin telvesi süzülmez. Kahve cezveden fincana doldurulunca hemen içilmez, biraz beklenir. Bu ara kahve hem azıcık soğur, ağzı yakmaz ve hem de telve fincanın altına oturur. Türk kahvesinin hususiyeti: Kahve çok kavrulmaz, öğütülünce açık kahverengi görülür, çok pişirilmez, fincandaki kahvenin üzerini köpük olur. Ermeni kahvesinin Türk kahvesinden farkı kahvenin daha çok kavrulmasındadır. Kahve çekilince açık kahverengi değil, koyu kahverengi görülür ve tadı daha acıdır. Arap kahvesi: Ermeni kahvesi gibi kavrulur, çekilince koyu kahverengidir. Bunun diğerlerinden farkı bilhassa kaynatılmasındadır. Köpük tamamen kayıp olana kadar kahve dakikalarca cezvede kaynatılır. Ve tadı Ermeni ve Türk kahvesinden daha da acıdır. Bir Türk veya Ermeni evinde içilen kahve köpüksüzse o evin kadını iyi ev kadını değildir. Arap memleketlerinde ise bunun tam tersidir. Ayrıca Arapların birçoğu kahveye, Arapların "Hel" dedikleri "Kardamon" katarlar. Bunun kendine mahsus kokusu ve tadı vardır. Birçok Türkler de kahveye leblebi katarlar hem daha ucuz, hem de köpüğü bol olur.

Evet, kahvehanede kahvemizi içerken vizenin Şam'a geldiğini ama niye normal vize almayıp festival vizesi aldığımı izah ettim. Ayrıca ordan burdan konuştuk. Bu ara kendisiyle 1938 senesinde İstanbul'da gazete idarehanesinde bir konuşmam olduğunu hatırlattım ama hatırlamadı.

"Nâzım Budapeşte'de akşam ona telefon ederim, o halleder sizin vize işinizi," dedi. Hakikaten de öyle oldu. Ve üç gün sonra bize Budapeşte'den vize geldi. Gidip vizemizi aldık. O akşam Viyana'dan Budapeşte'ye giden tren vardı, ona da bilet aldık. Zekeriya, "Yanınızda batı parası tutmayın, yasaktır," dedi. Artan 100 dolarımı da Zekeriya'ya verdim Aram'a Beyrut'a göndermesi için.

Tren hemen hemen bomboştu. Avusturya-Macaristan hududuna geldiğimizde hava kararmıştı. Sabah olup da gün ışıyınca hemen pencereye koştum, sosyalist toprakları, sosyalist halkı görmek için. Henüz erken olduğundan görünürde kimse yoktu. Sonra tren yoluna yakın bir küçük evin bahçesini çapalayan bir adam gördüm. Hemen yumruğumu sıkıp kolumu kaldırdım, komünistçe selam verdim. Adam parmağıyla kafasını gösterdi. Yani bana aptal diyordu. Öyle sükûtu hayale uğradım ki bir ağlamam eksikti. Ondan

sonra köylerden, küçük şehirlerden geçtik. Çok insan vardı ama bir daha yumruğumu kaldırıp selam vermeye cesaret edemedim. Nihayet Budapeşte garına girdi tren. Bizi karşılamaya o zamanlar partinin dış memleketlerdeki temsilcisi İ. Bilen ile Nâzım Hikmet ve Sabiha Sertel gelmişlerdi. Nâzım "Hoş geldiniz!" derken karımın elini öpünce, karım kızardı, bozardı. Bu da neydi? Anlayamamıştı. Karımın afalladığını gören Nâzım, "Polonya'ya gidiyorsunuz, alışmalısınız. Orada erkekler kadınların elini sıkmaz, öper," dedi.

ÜÇÜNCÜ KISIM

VARŞOVA'DA

1955 Eylülü'nün ortalarında karımla beraber ilk defa bir sosyalist memleket toprağına Viyana'dan Budapeşte'ye giden bir trenle girdik. Bizi Budapeşte garında İ. Bilen, Nâzım Hikmet ve Sabiha Sertel yoldaşlar karşıladılar.

Evvela uzun boylu, kafası benden daha kabak, bıyıklı, karayağız yoldaş ellerimizi sıkarken, Nâzım Hikmet (onu resimlerinden tanımıştım), "Bu yoldaş hepimizin başı, partimizin dış memleketlerdeki temsilcisi Marat" dedi. Onu hiç tanımıyordum. Ne resmini daha evvel görmüş ve ne de "Marat" ismini duymuştum. Kendi kendime, "Bu herhalde Laz İsmail olmalı" dedim. Hakiki adının "İ. Bilen" olduğunu 20-25 yıl sonra öğrendim. Sonra Sabiha Hanım elimizi sıktı. "Bu da bizim Sabiha Abla" dedi Nâzım. Sabiha Sertel'i ben hemen tanımıştım. Çok değişmemişti. Ama o beni tanıyamadı. Nerden tanıyacak, ben ona, İstanbul'da gazetedeki çalışma odasına gittiğimde hem çok gençtim ve hem de onun için ne idiği belli olmayan biri... Sonra Nâzım yoldaş beni bir çalımla yana itti ve gidip karımın elini öptü. Ve "Ben de Nâzım Hikmet'im" dedi. Karım birden çok bozuldu. Nâzım sonra bana yanaştı, elimi sıkıp "Hoş geldin yoldaş" dedi. Karımın hâlâ kendine gelemediğini, bu el öpmenin neyin nesi olduğunu anlayamadığını, kızarıp bozardığını gören Nâzım tekrar karıma yanaştı, "Siz buradan Polonya'ya gideceksiniz. Orada erkekler kadınların elini sıkmaz, öper, alış kızım", dedi.

Her üçü de bize "Yoldaş" diye hitap etmişler, çok samimiyet göstermişlerdi eskiden beri dostmuşuz gibi... Bu şartlar altında adlarımızı söylemek ihtiyacını hissetmemiştik. Biraz sonra Marat yoldaş tekrar bize yaklaştı ve alçak bir sesle, "Hemen kendinize birer

uydurma Türk adı takın ve bundan böyle hep o adı kullanın" dedi. Bu usulü bildiğimizden biz daha trende isimlerimizi kararlaştırmıştık. Ben "Basri" olacaktım, karım da "Merih". Böylece ben, yoldaşlarını vermemek için poliste kendini öldüren yoldaşımın adını yaşatacak, karım da, "Merih" adıyla Demirkan ailesini (Şimdi Pirhasan olmuşlar) manen de olsa bizimle beraber yaşatacaktı. Soyadı olarak da kendimize "Gezer" adını uygun bulmuştuk. Hem iddiasızdı, hem de o günkü durumumuza uygundu, çünkü gezmekteydik. Kimbilir daha nerelere gidecektik veya gönderilecektik?

Gardan dışarıda bizi bekleyen bir arabayla doğruca Sertellerin evine gittik. Sabiha Hanım ve kızı Yıldız o zamanlar Budapeşte Radyosu'nun Türkçe yayın kolunda çalışıyorlarmış. Kaldıkları üç odalı müstakil apartman da radyonun yabancı memurlar için yaptırdığı büyük binanın içindeydi. Atilla ve Necil isimli iki yoldaş da orada bizi bekliyormuş. Hemen onlarla da tanıştık. Tabii yeni isimlerimizle. Onlar da radyoda çalışıyorlarmış. Necil dışarı çıktı ve biraz sonra genç ama soluk, hasta görünüşlü bir kadınla geri döndü. Bu, karısı "Gün"müş. Bir hafta evvel ilk çocukları Can doğmuş ve bir gün evvel Gün oğluyla eve dönmüş. Hasta görünüşünün sebebi demek ki doğummuş. Belki de doğumda biraz fazla kan kaybetmişti. Konuşmamız esnasında ben hem Gün'ün, hem Atilla'nın ve hem de Necil'in seslerini tanımıştım. Lübnan'da, hele dağdaki evimizde Budapeşte Radyosu'nun Türkçe yayını çok iyi duyuluyordu. Bu benim en çok dinlediğim ve sevdiğim Türkçe yayınlardan biriydi. Bilhassa Gün'ün sesini ve haberleri okuyuş şeklini çok beğenirdim. Bunu hemen o gün kendisine de söyledim.

Nâzım hiç de bizim sandığımız gibi hasta yapılı, hasta görünüşlü biri değildi. Boylu poslu, güzel, canlı, hiç yerinde duramayan, esprili, şen şakrak bir tipti. "Hadi bakalım fazla vakit kaybetmeyelim. Aramıza yeni bir Türk kadını geldi. Bize bir Türk yemeği yapsın da ağız tadıyla yiyelim", dedi. Hemen Atilla atladı, "Abla gel beraber pazara gidelim. Ne lazımsa beraber alalım" diye... Onlar dışarı çıktılar ve biraz sonra elleri dolu döndüler. Yakınlarında hem dükkânlar, hem de pazar varmış. Karım patlıcan kebabı yaptı. Yanına da pirinç pilavı. Meze olarak da fasulye pilakisi. Bunu düdüklüde (çabuk pişiren tencere) pişirdi. Ben de bavuldan bir şişe Lübnan

rakısı çıkardım. (Bu rakı bizimkinin tamamen aynısıdır). Yemekler pişirilip hazırlanırken Nâzım ortada fır dönüyor, mutfaktan odaya, odadan mutfağa gidip geliyordu. Çocuk gibi neşeli, çocuk gibi komplekssiz, çocuk gibi basitti. Nâzım'ın üzerimde bıraktığı ilk tesir bu oldu. Kafalar da çekilince evde tam bir düğün havası esti. Nâzım kendini gene tutamayıp, "Sağ olun be yoldaşlar! Vatanımızın yemeklerini, içkisini, havasını ayağımıza getirdiniz, sağ olun!" dedi. Hep beraber kadehleri bir daha birbirimizin sağlığı ve vatanımızın kurtuluşu için kaldırdık.

Nâzım, akşama kendisinin misafiri olacağımızı söyledi. Marat parti misafirhanesinde kalıyordu. Burada bize iki kişilik bir oda verdiler. Budapeşte'de bulunduğumuz müddetçe burada kalacak, buranın lokantasında istediğimizi yiyip, istediğimizi içecektik hiç bir ücret ödemeden, diğer yabancı misafirler gibi... Yani biz Budapeşte'de Macar Komünist Partisi'nin misafiriydik.

Nâzım burada kalmıyordu. O partinin değil, Macar Barış Komitesi'nin misafiriydi. Barış Komitesi ona iki yanından Tuna'nın geçtiği meşhur Margit adasındaki otelde bir oda tutmuştu.

Akşam Marat beni ve karımı odamızdan aldı. Bir otomobille Margit adasındaki lokantaya gittik. Bizim yoldaşlar daha evvel gelmişler, masada yerlerini almışlardı. Biz de bize ayrılan yerlere oturduk. Masanın üstüne de bir Türk bayrağı konmuştu. Başka masalara baktım. Böyle bayraklı (tabii başka memleketlerin bayraklarından) başka masalar da vardı. Daha öğle yemeğini hazmedememiştik. Yeniden yedik içtik Nâzım'ın misafiri olarak. Bir yandan da bir Macar orkestrası Macar havaları çalıyordu. Burası hakikaten çok güzel bir yerdi. Hemen orada ertesi gün muhakkak buraya gelir, bu adayı bir de gündüz gözüyle görürüm dedim kendi kendime. Ertesi gün yoldaşlar çalışacaklardı, erken yatmalıydılar. Ama gene de geç saatlere kadar oturduk, her telden çaldık, iyi bir hava içinde... Nihayet Nâzım garsondan hesap istedi. Hesap pusulası geldi. Nâzım altını imzaladı pusulanın. Yani bu akşamın hesabını Macar Barış Komitesi ödeyecekti Nâzım namına. Böyle bir şeyi ilk defa görüyordum. Bunun üzerinde fazla durmadım. Henüz düşünecek vaktim yoktu. Çok zaman bir yaşam yaşanılırken değil, yaşanıldıktan sonra üzerinde düşünülür. Sosyalist memleket toprağında geçirdiğimiz

bu ilk gün, benim ve karım için tarihî bir gündü. Sanki bir hayal âleminde yaşıyorduk.

Şimdi bu satırları yazarken, Samsun'dan İstanbul'a gelişim gözümün önüne geldi. O zaman da ilk aylarım bir peri masalında imişim gibi geçmişti. Sonra? Onu da biliyorsunuz, çünkü hayatımın birinci kısmında yazmıştım.

Türkiye'den kaçışımı düşünüyorum. Ne korkulu, korkulu olduğu kadar da maceralı günlerdi onlar. Sonra Beyrut'un, Azuniye'nin insanı madden ve manen yok eden günleri... Arada tatlı günlerim olmuşsa da, onlar, benim ve arkadaşlarımın cehtiyle yaratılan, Lübnan'daki umumi hayatıma, hatta Lübnan'ın hayatına uymayan günlerdi. Yani o günleri biz kendimiz yaratmıştık. O günlerde bizim damgamız vardı.

Sonra yeni bir muhaceret: Viyana'ya kadar yolculuk. Viyana'da her gün Polonya sefarethanesine gidip gelmeler. Halbuki Viyana'da param da vardı, beni sevip sayan zengin İstanbullu Ermeni dostlarım da... Evet, her imkânım vardı ruhen, vücutça biraz dinlenmek, Viyana'nın tadını çıkarabilmek için... Ama her gün Polonya konsolosluğuna gitmek mecburiyeti benim bütün imkânlarımı sıfıra indirdi. Tabii ki bunda benim karakterimin ve şahsiyetimin de payı var. Evet, param, Viyana'da dostlarım olmasaydı da bir hafta günümüzü gün etmeye, Viyana'yı her tarafıyla öğrenmemize yeterliydi. Yeterliydi ama hayat tecrübelerim evvela bütün imkân ve kuvvetimi mühim olan yere tevcih etmem gerektiğini bana öğretmişti. Ben vize işini halletmeden ne elimdeki 3-5 kuruşu çarçur edebilirdim ne de Polonya Konsolosluğuna her gün gitmekten vazgeçebilirdim. Evvela planladığım iş halledilmeliydi. Bunun dışında her şey taliydi, teferruattı. Esas mesele halledildikten sonra Viyana'yı yaşamayı düşünebilirdim. Nihayet Nâzım'a edilen bir telefon birden her şeyi değiştirmişti. Beni çok mühim ve acele bir işin beklediğini sandığımdan Macaristan'a vizemizi aldığımız günün akşamında yola çıkmıştık. Geçmiş senelerimde yaşadığım hayat, beni bir prensip adamı yapmıştı. Bunun çok zararlarını görmeme rağmen prensip adamı olmamla övünebilirim. Çünkü bana göre, bu benim en iyi tarafım ve ben seviyorum bu tarafımı.

Ertesi sabah misafirhanenin lokantasında kahvaltı için Marat'la

buluştuk. "Yoldaşlar", dedi, "bugüne kadar olan hayatınızı kısaca yazıp bana vermeniz gerekir Parti dosyasına konmak üzere. Ama şimdi acelesi yok. Dışarda hava çok güzel. Yemekten sonra bize tahsis edilen bir araba bizi istediğimiz yere götürecek. Size Budapeşte'yi tanıtmak istiyorum. Hayatınızı akşam yazarsınız." Tabii ki çok sevindik. Ben hemen öyleyse şu akşamki otelin bulunduğu Margit adasını bir de gündüz gözüyle görelim dedim. Kahvaltıdan sonra hemen odamıza gidip fotoğraf makinemi aldım. Margit adası bizden çok uzak olmadığı için de önce oraya gittik. Otomobil otelin yanında park etti. Biz yürüdük. Buranın adı "Margit" değil "Cennet" adası olmalıymış. Tuna'nın ortasında uzunluğuna ve genişliğine epey büyük bir ada. Dün akşam gördüğümüz otelden başka daha birçok bina, açık hava kahveleri, ayakta bir şeyler yemek veya içmek için küçük küçük kulübeler de vardı. Küçücük göller üstünde yüzen nilüferler de gördüm orada. Nilüferin yalnız adını duymuştum. Canlı, hakikisini ilk defa görüyordum. Hemen fotoğraflarını çektim çeşit çeşit. Sonra bu adada büyük bir yüzme havuzu vardı. Etrafında da soyunma kabinleri. Yine yiyecek, içecek satan küçük şirin kulübeler ağaçların altında, çimenlerin üstünde... Bu yüzme havuzunun suyu Tuna'nın suyu değilmiş. Buranın suyu yerin altından çıkan ılık maden suyu. Sonra Budapeşte'nin başka yerlerinde de gördük, böyle sıcak ve ılık çeşitli hamam ve menba sularını ve bu suların çıktıkları yerlerde kurulan kapalı ve açık yüzme havuzlarını... Sular bazı yerlerde çok sıcak, bazı yerlerde ılık. Anlattıklarına göre bu menba suları Budapeşte'nin bazı mahallelerindeki evlerin kalorifer sularını da temin ediyormuş.

Tuna Budapeşte'nin tam ortasından geçer. Daha doğrusu vaktiyle Tuna'nın sağındaki şehrin adı "Peşte" imiş. Solundaki tepelikli şehrin adı da "Buda". Zamanla bu iki şehir büyüyerek Tuna'yı ortalarına almış, birleşmiş ve Budapeşte olmuşlar. Eski doğal sınır Tuna da, sınır olmaktan çıkmış. Tuna üstünde kurulan güzel ve muazzam köprüler iki tarafı birleştirmiş. 1955'te, yani bizim gittiğimiz yıl yalnız bir metro vardı. Ve Tuna'nın altından geçmezdi. Şimdi Tuna'nın altından geçip şehri alttan da birleştiren metrolar (tüneller) var. O zamanlar Budapeşte Viyana'dan çok daha güzeldi. Bunu kesin olarak söyleyebilirdik, zira buraya gelmeden iki hafta kadar

Viyana'da kalmıştık. Viyana'da o zamanlar Tuna şehrin uzağından geçerdi. Tuna kıyıları lokanta ve kahveleriyle Viyana'nın gezinti ve dinlenme yerleriydi. Bir daha Viyana'ya gitmek nasip olmadı. Belki üzerinden geçen 25 yıl zarfında şehir Tuna'ya doğru büyümüş, onu içine almıştır. Yahut da başka bir yolla güzelleştirmiştir kendini Viyana. Budapeşte de yerinde saymadı. Daha geçen sene ilk rastladığımız yoldaşlara, Atilla ve Günler'e misafirliğe gittik. Hem şehrin içi, hem de Tuna boyları o kadar güzelleşmiş ki!..

Fazla uzatmayayım. Şehrin hem Peşte ve hem de Buda tarafını gezdik. Buda'nın güzel tepelerinden, tepelerdeki kahve ve lokantalardan şehrin ve Tuna'nın kuşbakışı görünüşü şahaneydi.

Macaristan'da, daha doğrusu Budapeşte'de 4-5 gün kaldık. Bu müddet zarfında Nâzım'la, Marat'la, öbür Türk yoldaşlarla her gün buluştuk. O günler benim ve karım için çok güzeldi. O günleri hatırlamak bugün bile bana haz veriyor üzerlerinden 25 yıl geçmesine rağmen.

Dördüncü gün müydü, yoksa beşinci gün mü? Nâzım geldi ve "Yoldaşlar, biletleriniz hazır, yarın Varşova'ya gidiyorsunuz", dedi. Daha evvel hayatlarımızı yazdığımız kısa mektupları Marat yoldaşa verdiğimizde, "Nasıl buradaki yoldaşlar buradaki radyonun Türkçe yayın kolunda çalışıyorlarsa, siz de orada Varşova Radyosu'nun açacağı Türkçe yayın kolunda çalışacaksınız", demişti. Bizden sonra Jak ve karısı Mari de oraya geleceklermiş. Bu habere çok sevindik. Orada Veli adında bir yoldaş da varmış. Hemen bu, Aram'ın yanında kalan olmalı diye düşündüm. Ayrıca Polonyalı yoldaşlar da bize yardım edeceklermiş. Ben grubun parti sekreteri, Veli de redaksiyon sorumlusu olacakmışız.

Ertesi gün bizi trene getirdiler yolcu etmeye... Biletlerimiz birinci mevki yataklıydı. Yani kompartıman iki yataklıydı. Biri bana, biri karıma. Bavullarımızı kompartımanımıza yerleştirdik. Tren kalktı. Karşılıklı el salladık. Karımın aklına o zaman geldi ve "Yiyecek bir şeyler vermediler, yolda ne yiyeceğiz?" dedi. Ben de -her şeyi bilirim ya- biletimiz yataklı olduğuna göre herhalde yemeklerimiz de içinde olmalı dedim. Biz yataklı ve lokantalı trenle ilk defa seyahat ediyorduk. Ama vapurla Samsun'dan İstanbul'a ilk gidişimde ikinci mevki kamara biletim vardı. Yemek içindeydi. Birinci, ikinci,

üçüncü mevki kamaralarının her birinin kendi yemek salonu vardı. Yemek zamanı geldi mi kampana çalar, herkes gider kendine ayrılan yerde verilen yemeği yerdi. Bu yemeğin parası bilet parasının içindeydi. Lübnan'dan İtalya'ya gelişimizde de öyle. Bunları hatırlayarak, madem biletlerimiz yataklı, yemek de içinde olmalı, öyle olmasa bize yolda yemek için bir şeyler verirlerdi demiştim. Karımın aklı buna yatmamıştı ama, "Bakalım" dedi. Yemek zamanı geldi. Ne kampana çaldı, ne de bizi yemeğe davet eden oldu. Yemek vagonuna gittim bakmaya. Millet oturmuş yemek yiyordu. Yemeğini bitiren parasını ödeyip kalkıyor, o yere dışarda sırasını bekleyen başka biri oturuyordu yemek yemeğe.

Bizde ne kapitalist ne de sosyalist memleket parası vardı. Zekeriya, "Yanınıza dolar almayın başınız belaya girer", demişti. Artan paramızla biraz üst baş almıştık. Bilhassa kalın yünlü sıcak tutacak şeyler. Son 100 dolarımızı da Zekeriya'ya bırakmıştık Beyrut'a, Aram'a göndermesi için. Viyana'dan Budapeşte'ye gelirken de yanımızda paramız yoktu. O zaman biletimiz normal hem de ikinci mevki bileti olduğu için yemek verilmeyeceğine emindik. Yanımıza yiyecek bir şeyler almıştık. Ama ona da gerek olmamıştı. Viyana'dan akşam trenine binmiş, sabah Budapeşte'de olmuştuk. Viyana'yla Budapeşte arası uzak değildi. Şimdiyse yolumuz uzundu. Neyse ki kompartımanın el yıkama musluğunun üstündeki dolapta bir sürahi su ile iki bardak vardı. O uzun yolda aç kaldık ama susuz kalmadık. İş bir defa ters gidince korkmaya başladık. Bizi Varşova'da karşılayacaklardı. Ya karşılamazlarsa? Veya herhangi bir aksilik çıkarsa? Beş parasız, bavullarla hem de kapitalist memleket pasaportuyla ne yapardık? Memleketin dilini de bilmeyiz, o da ayrı bir dert. Daha fenası elimizde zorda kalırsak müracaat edebilecek herhangi bir adres de yoktu. Öyle ki Varşova'ya kadar aç kalmaya seve seve razı olurduk, bari orada bizi karşılayacak olanlar karşılamayı unutmasalardı. Orada bari bir aksilik çıkmasaydı.

Macaristan'ın Polonya'yla hududu yoktu. Çekoslavakya üzerinden Polonya'ya girmemiz gerekiyordu. O zamanlar hudutlarda trenler çok bekliyorlardı, çünkü sıkı kontrol vardı. Yolculuğumuz ne kadar sürdü şimdi hatırlayamıyorum. Herhalde yirmi dört saatten fazla. Artık ne beni ne de karımı açlık rahatsız ediyordu. Her

ikimizin de kafasında mıhlanıp kalan şey, ya Varşova'da bizi karşılamazlarsa korkusuydu. Varşova son duraktı. Nihayet gara girdik. Koca Varşova garının gara benzer tarafı yoktu. Her taraf yanmış, yıkılmıştı. Biz kompartımandan çıkmayacaktık. Karşılayacak olanlar gelip bizi vagonumuzun kompartımanından alacaklardı. Öyle de yaptık. Biraz sonra, kısa boylu o Aram'ın çalışma yerinde gördüğüm Veli denen gençle beraber iki kişi daha gelip bizi buldular. Karım da ben de uzunca bir "Ooọh!" çektik. Kötü rüya iyiye dönmüştü.

Bütün Varşova yakılmış, yıkılmış olduğundan ev meselesi Polonya'nın, bilhassa Varşova'nın baş derdiydi. Bizi Varşova'da yeni yapılmış otellerden biri olan MDM'ye yerleştirdiler. Bize birinci katta üç odalı, banyolu, tuvaletli, telefonlu bir daire verdiler. Odaların ikisi küçüktü ve birer yataklı odalardı. Büyükçe olanını oturma ve çalışma odası yapacaktık. Veli yoldaş da hemen yanımızdaki banyolu, tuvaletli, tek odalı müstakil dairede kalıyordu. Otelin zemin katında resepsiyon, kahve, lokanta ve bar vardı.

Polonyalı yoldaşlar bize hemen aylıklarımızı da peşin peşin verdiler, ilk işimiz lokantaya inip karnımızı doyurmak oldu. Veli yoldaş da bizimle beraber geldi. O Lübnan'dan doğruca buraya gelmiş ve o günden beri de yoğun olarak Lehçe öğreniyormuş. Ayrıca Varşova Üniversitesi'nin "Türkoloji" kolunda düzeltmenlik yapıyormuş haftada birkaç saat. Lehçenin başını gözünü yara yara da olsa derdini az çok anlatabiliyordu. Garsona derdimizi onun vasıtasıyla anlattık. Tekrar dairemize çıkınca ilk işimiz banyoyu doldurmak oldu. O zamanlar sosyalist memleketlerde trenler kömürle işliyordu. İnce kömür tozları her bir gözenekten içeri giriyor, insanları da kendisi gibi karartıyordu. Kiri de cabası. Banyodan sonra da biraz uyuduk. Artık kendimize gelmiştik.

Şimdi uzun yıllar Avrupa'da yaşamış bir insan olarak düşünüyorum da, yolda aç kalmamıza sebep bizim görgüsüzlüğümüz, Şarklılığımız, kendimizin yapabileceği şeyleri etrafımızdan bekleme alışkanlığımızdı. Ben yola çıkacaksam yolda ne yiyeceğimi kendim düşünmeli, ya Parti misafirhanesindeki garsona yolda yemek için bize birer paket hazırlamasını söylemeli -daha doğrusu dilini bilmediğime göre bir yoldaşa söyletmeli- ya da bütün soğuk yemekler, havyarına, çeşit çeşit içkisine kadar her şey ortada olduğuna göre,

kendimiz alıp yol azığımızı kendimiz hazırlamalıydık. Avrupalı gibi yaşamaya alışık oradaki yoldaşlar bunu ille de kendilerinden bekleyeceğimizi nereden bilsinler? Her gün orada parasız yiyip içip yatıyorduk utanmıyorduk da, yol azığı almaya niye utanıyorduk? Dedim ya görgüsüzlük, Şarklılık. Biraz da benim çok bilirliğim. Vapurda kamara bileti parasına yemek parası da dahil diye, trende de yataklı vagon parası içine yemeğin dahil olacağını sanmam. Ertesi sabah Veli gelip bizi aldı. Bizden radyoevine, en kolay otobüsle gidilirmiş. Otobüs durağı otele yakındı. Otobüsle gidilecek yol da fazla değildi.

Varşova Radyosu'nun Türkçe yayını yokmuş. Veli gelmiş, arkasından bizler geleceğiz. Yaşayabilmek için bir iş yapmamız gerek. Nâzım'ın aklına Varşova Radyosu'nda Türkçe yayın kolu açmalarını teklif etmek gelmiş. Polonya'da Nâzım'ı çok severler. Her yerde sevilirdi Nâzım ama, bilhassa da Polonya'da... Nâzım radyo idaresiyle mi, yoksa Merkez Komite'yle mi konuşmuş şimdi hatırlamıyorum ama çalışacak elemanları bizim parti verirse, dış memleketlere yabancı dillerde yayın servisine bir de Türkçe yayın kolu açmaya razı olmuş Polonyalılar. İşte bundan sonra bizler çağrılmışız. Ben radyoda redaktör olarak çalışacakmışım. Karım da kâtibe olacak, yani yazıları daktiloyla temize çekecek, gazetelerden kupürler kesecek Bizim kadro tamamlanınca (onların Jak ve Mari olduklarını Marat'tan öğrenmiştim Budapeşte'de) bize Türkçe bilen tercümanlar da bulacaklarmış ve ondan sonra yayına başlayacakmışız. Aylıklarımızdan başka oteldeki dairelerimizin parasını da radyo idaresi ödeyecekmiş.

Radyo birçok Türkçe gazeteye abone olmuştu. Bunların adlarını Veli vermiş. Biz şimdilik diğer yoldaşlar gelene kadar her gün radyodaki büromuza gidiyor, Türkçe gazeteleri okuyor, böylece senelerce bağımızın kesilmiş olduğu Türkiye olaylarının, Türkiye havasının yeniden içine girmeye çalışıyorduk. Yeni yoldaşlar geldikten sonra da yoğun olarak hep beraber Lehçe öğrenecektik.

Yine bu ara Veli bize Türkoloji'yi bitirmiş, Türkçe konuşabilen Polonyalıları tanıştırdı. Tabii ben Basri Gezer, karım da Merih Gezer'di. Bu ara Nâzım'ın Polonya'daki tercümanı, yani Nâzım'ın eserlerini Lehçeye çeviren Gota'yı, Türkçeyi çok iyi konuşan Karayim

Türkü albay Yusuf'u Türkolog ama Türkçeyi Gota ve Yusuf kadar iyi bilmeyen Lucyina'yı ve daha birçoklarını tanıdık.

"Karayim Türkü" de neymiş? Evvela bunu anlatmam gerek. Ben Varşova'ya gelene kadar Karayim Türkleri sözünü duymamıştım. Varşova'daki Türkoloji Fakültesi'nin profesörü de böyle Karayim Türkü'ydü. Bunların yaşadıkları yer Kırım Yarımadasıymış. Bunlar millet olarak Türk asıllıymışlar, adları Türk adlarıydı, konuştukları dil de Türkçeydi. (Tabii ki diyalekt farkı vardı). Ama dinleri Müslümanlık değilmiş, Museviymişler. Kırım'da Tatarlar da yaşarlardı. Bunlar Müslümandır. Karayimler Tatarlardan ayrı.

Otel odaları tabii ki kısa bir zaman için rahattı. Temizliğini de otel personeli yapardı. Ama devamlı olarak otel odalarında yaşamak hiç de kolay değildi. Ne mutfağı vardı, ne de bir ev için lazım olacak şeyleri içine koyacak kâfi dolap ve büfesi... Yemek pişirmekten vazgeçtik bir çay ya da kahve pişirecek imkânımız yoktu. En ufak bir ihtiyaç için aşağı lokantaya veya kahveye gitmek hem sıkıcıydı ve hem de pahalı. Aylıklarımız vasati maaşın çok üstünde olmasına rağmen eğer çayımıza, kahvemize kadar her şeyi dışardan temine kalkarsak aldığımız aylık belki de yeme ve içmemize bile kâfi gelmezdi. Polonya iklimi sertti. Ekimde bile bizim için soğuktu. Beyrut'tan ve Viyana'dan epey yünlü şey almıştık. Karım Beyrut'ta bulunabilen en kalın kumaştan bir palto diktirmişti daha yola çıkmadan. Ben de alttan giyilecek yün fanilalar, kalın ayakkabılar, bir de kalın, halis yünlü kumaştan bir palto almıştım Viyana'dan.

Bir gün Gota başka bir Türkolog kızla bize gelmişti. Havadan, soğuklardan bahsedildi. Bizim hanım, "Ben soğuktan korkmam. Benim çok kalın bir paltom var" deyince, Gota, "Getir bir görelim şu paltonu", dedi. Karım cakayla gösterdi. Güldüler. "Biz böylesini baharda, bazen de yazın giyeriz" deyince bizim hanımı bir korku aldı. Kış için onların hepsinin kürk mantoları varmış, hem erkeklerin hem de kadınların. Daha soğuk yok ama olacak dediler. O halde bizim hanıma kürk manto almalıydık. Harp sonu. Bütün giyecek şeyler ateş pahası. Hangi parayla alacaktık Sonra dairemizde radyo yoktu. Bir de radyo almak istiyorduk. Paramız olursa bir de pikap ve birkaç tane de plak. Sonra oturma odası pek çıplaktı daimi yaşamak için... Biraz tabak çanak, bardak almak istiyorduk. Bunları

nereye koyacaktık? Otel idaresiyle konuştum. Dairenin mobilyasına uyacak aynı cinsten tahtadan yapılmış bir büfe almama müsaade ettiler. Büfeyi oturma odasına koyacaktık. Bir ev için gerekli şeyleri de içine... Ama bütün bunlar para isterdi. O halde bir an evvel para biriktirmek gerekiyordu. Bunun için de lokantaya, kahveye gitmemeli, dairemizde bir şeyler uydurmalıydık.

Polonya'da Türk dedin mi duran sular akıyor. (Deyimi ben kasten ters çevirdim). Polonyalılar Türkleri çok seviyorlar. Bize bu sevginin tarihî köklerini anlattılar. Polonya uzun yıllar istiklalini kaybetmişti. Polonya toprakları Çarlık Rusyası, Avusturya-Macaristan ve Alman imparatorlukları arasında taksim edilmişti. Çarlık Rusyası Osmanlı padişahlığının da düşmanıydı. İşte bu devrede olmalı herhalde Osmanlı padişahları bilfiil var olmayan Leh krallığını var saymışlar. Lehler bunu bize şu misalle izah ettiler. Padişah, sarayında, yabancı memleketlerin sefirlerini kabul etmek üzere onları çağırırken, "Lehistan sefiri" diye seslenilir, "Gelmedi" diye cevap verilirmiş. Yani aslında varmış da gelmemiş gibi. Sonra Polonya'dan kaçmak isteyen Polonyalı muhacirlere padişah toprak vermiş, onların köy kurmalarına müsaade etmiş. İstanbul'a yakın bizim Polenezköy dediğimiz, Polonyalıların Adamski dedikleri köy böyle doğmuş. Türkiye Leh muhacirlerinin ikinci vatanı olmuş. Onların en büyük şairi ve yazan Miskieviç hayatının son günlerini Türkiye'de, İstanbul'da geçirmiş. Nâzım'ın büyükbabası general Bojenski, Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmış ve galiba Osmanlı ordusuna girebilmek ve Çarlık Rusyası'na karşı çarpışmak için Müslüman olmuş ve "paşa" unvanını almış. Nâzım Polonya'ya geldiğinde Nâzım'ın iki kuzeni gelip onu bulmuşlar. Nâzım Sovyetler'de siyasi mülteci olarak yaşıyordu. Mülteci kâğıdıyla kapitalist ülkelere seyahat hemen hemen imkânsızdı. Polonyalılar ona "Bojenski" adıyla bir Polonya pasaportu verdiler. Daha sonra da Sovyetler Nâzım'a kendi adıyla Sovyet pasaportu verince tabii ki Nâzım kendi hakiki adını tercih etti.

Bunlar gibi birçok misaller. Öyle ki bizim koca burunlu, kısa boylu, hiç de güzel sayılmayacak olan Veli, Türklüğü sayesinde sevgili olarak bol bol güzel kızlar buluyordu. Türkologlar sayesinde kısa zamanda Polonyalılardan geniş bir muhitimiz oldu. Biri bize elektrik ocağı hediye etti. Otel odamızda ufak tefek şeyler, bu arada çay kahve pişirebilelim diye. Bir Leh doktor ailesi bize birer kuştüyü yorgan hediye etti. Oteldeki yataklarımız divandı. Gündüz üzerlerinde oturulur, gece yatmadan altından yorgan, yastık ve yatak çarşafı çıkarılır, serilir yatak haline getirilirdi. Yorganlarımız kuştüyündendi. Ama sırtımız divanın kumaşı altındaki ota geliyordu, ısınmıyordu. Doktor ailesi bu iki kuştüyü yorganı geceleri yatmadan önce divanın üsüne sermemizi tavsiye etmişti. Bunlar gibi daha birçok pratik hediyeler aldık.

Bizden tahminen bir ay sonra da Jak ve Mari iki yaşındaki oğulları Vaçe'yle beraber geldiler. Jak "Ahmet", Mari "Sevim", Vaçe de "Memet" olmuştu. Soyadları da Barış. Onları, yani "Barış" ailesini, bizimkinin aynısı olan, dördüncü kattaki daireye koydular.

Onlarla beraber soğuklar da gelmişti. Kaloriferler yanıyordu ama gene de üşüyorduk. Otel idaresine üşüdüğümüzü söyledik. Geldiler bütün pencere aralıklarını pamuklarla tıkadılar. Hattızatında Lehliler için bizim daire soğuk değil, çok sıcaktı. Onlar bizlere gelince paltolarından başka ceketlerini de çıkarıyorlar, bir gömlekle oturuyorlardı. Polonyalı erkekler gömleklerinin altına fanila da giymiyorlardı, kadınların ekserisinin de kombinezon giymediği gibi... Benim hanımın üstü işlemeli kalınca altın bir bileziği vardı, düğün hediyesi. Onu sattık. Mari ne sattı şimdi hatırlamıyorum, her ikisine üstü kumaş içi parça parça kürklerden oluşmuş ucuz cinsinden birer manto aldık. Vaçe'ye de işlemeli bir Bulgar gocuğu. Büyüme zamanıydı, daha büyüyecekti Vaçe. Onun için biraz büyük numara almıştık. Gocuk Vaçe'nin ayaklarına dolanıyordu. Tam bir Noel Baba'ya dönmüştü. Bu kılık ona çok yakıştı. Kara gözleri, kalın kara kaşları, uzun kirpikleri daha da ortaya çıkıyordu bu işlemeli kahverengi gocuk içinde. Bizim Vaçe, yeni adıyla "Memet" bütün

otelin sevgilisi olmuştu. O da "Vaçe" adını unuttu, "Memet" çok çabuk adına alıştı. Memet'i kreşe koyduk. Anası sabahları işe giderken bırakıyor, akşam dönerken alıyordu. Memet kısa zamanda (bizden çok daha evvel) Lehçe öğrendi. Artık o hem kreşin, hem de otelin gülüydü. Her gören onun yanına gelir, Memet'i severdi. Kerata sevildiğini anlar, iyice şımarır, o kırık Lehçesiyle herkese laf yetiştirir, böylece daha da sevimli olurdu. Benim hanımla, Mari'nin namları kısa zamanda "çok güzel"e çıktı. Keramet esmerlikteydi. Hele Mari'nin kaşı gözü, saçları iyice karaydı. Mari bizim ölçülerimizle de güzel kadındı. O zamanlar gençti de. Ben ve Jak'ta iş yoktu. Bizim tüyümüz bozuk, saçlarımız dökülmüş, dazlağımız çıkmıştı. Hattızatında pek ihtiyar sayılmazdık o zamanlar. Ben 37, Jak da 33 yaşındaydık. Geçmişte yaşadığımız hayat bizi çabuk ihtiyarlatmıştı. Ama neşemizi, nikbinliğimizi, çalışma kabiliyetimizi kaybetmemiştik.

Kadro tamamlanınca Marat Varşova'ya geldi ve bana şöyle dedi: "Eğer karılarınız da Partiye girmek isterlerse yazılı birer dilekçe versinler. Bu dilekçeyi verdikleri günden itibaren onları partili sayın ve onları da Parti toplantılarınıza alın. Böylece kendilerini daha rahat hissederler ve daha çabuk gelişirler. Sizler böylece Partinin Varşova grubunu teşkil etmiş olursunuz ve muntazaman grup toplantılarınızı yaparsınız. Parti grup sekreteri de sen olacaksın." Ben de ona, ilk toplantımızda Marat yoldaş beni Parti sekreterliğine tayin etti diyemeyeceğim gibi, bu mevki için yapılacak seçimde kendimi tek namzet olarak da gösteremeyeceğimi söyledim.

Hemen o gün hem Merih'e, hem Sevim'e Marat yoldaşın kendileri hakkında teklifini söyledim. Her ikisi de sevindiler ve onlar da hemen o gün yazılı olarak Partiye girme isteklerini bildiren mektubu bana verdiler. Ben de Marat yoldaşa verdim.

Üç erkek iki kadından oluşan grubumuz ilk toplantıda oybirliği ile beni grup sekreterliğine seçti. Marat yoldaş belki onlara da toplantıdan evvel beni Parti sekreterliğine seçmelerini söylemiş olabilir. Belki de o toplantıya o da katıldı ve Parti grubu sekreterliğine beni o namzet gösterdi. Şimdi iyi hatırlamıyorum.

Grup tamamlanınca radyo idaresi ilk iş olarak seslerimizi stüdyoda denedi. Benim ve Sevim'in sesleri beğenildi. Sevim kâtibelikten başka spikerlik de yapacak, ben de redaktörlükten ayrı olarak erkek spiker olacaktım. Veli daha biz gelmeden başredaktör tayin edilmiş Parti tarafından ve durum Polonya Radyosu'na bildirilmişti. Radyo idaresi de İspanya iç savaşına katılmış Polonyalı Mayevski yoldaşı başımıza "Türk redaksiyon başkanı" olarak verdi. Ayrıca Polonyalı bir sekreter kız, bir de Türkolojiyi bitirmiş genç bir tercüman buldular bize. Böylece redaksiyonumuz kurulmuş, vazife taksimleri de yapılmıştı. Ahmet'in vazifesini unuttum. O sanatkâr olduğundan rejisörümüz olacak, aynı zamanda yazılar banda okunurken elindeki tekstin kopyasından doğru okunup okunmadığını kontrol edecek, yanlış veya fena okunan yerlerde hemen spikeri durduracak ve o kısmı yeniden okutacaktı. Ayrıca eğer icap ederse röportajlara o gidecekti (O zamanlarda sosyalist memleketlerde spikerler evvela banda okurlar, yayın antene banttan verilirdi. Zamanla bunlar değişti. Bugün bütün sosyalist memleketlerde yabancı yayınlar da doğrudan doğruya antene verilir. Tabii müzikler gene banda bağlanır).

Yayınımız yarım saatlik olacaktı ve akşam verilecekti kısa dalgadan. Aynı dalgadan sabahları da tekrarlanacaktı.

Bizler yazıları kendimizin yazacağını sanıyorduk daha işe başlamadan. Ve her birimiz hemen doğrudan doğruya günlük olaylara bağlı olmayan mevzular üzerine politik veya Polonya'yı tanıtan yazılar yazmaya başladık. Bunlar yedek yazılar olacaktı. Darda kalınca eksik kalan bir yeri dolduracaktı.

Redaksiyon tam olarak kurulup Mayevski yoldaş kısım başkanlığına getirilince, hiçbir yazının onun kontrolünden geçmeden antene gidemeyeceğini öğrendik. Daha evvelden yazdığımız yazıları tercüme ettirtip kontrol etmesi için kısım şefimize verdik. Bize verilen tercüman Lehçeden-Türkçeye tercümeden vazgeçtik, Türkçeyi Lehçeye de çeviremiyordu. Bunun üzerine radyo idaresi daha iyi Türkçe bilen bir tercüman aramaya başladı. Ve yine o

zaman öğrendik ki bizim yazı yazmaya hakkımız yoktu. Yazıları merkez redaksiyon yazacak, Mayevski bu yazıları okuyacak, bunların içinden o günkü neşriyat için hangisini lüzumlu görürse onlar tercümanlar tarafından Türkçeye çevrilecek, bizler tercümanların bu çevirilerini yeniden hakiki Türkçeye çevirecektik. Sonra benim ve Veli'nin bu yazıları bir daha okuyup Veli'nin Türk dili bakımından, benim de politik bakımdan geçerli olduğunu tasdik etmemiz, yani altlarını imzalamamız gerekiyordu. Sonra yazı Mayevski'ye giderdi. Ve ancak o da imzaladıktan sonra (o nasıl kontrol ederdi bilmem) yazı antene gidebilirdi.

Bize Akilles adında yeni bir tercüman daha getirdiler. Akilles Rumdu. Diş doktoruydu. Yüksek tahsilini İstanbul Diş Hekimliği Fakültesi'nde yapmıştı. Türkçeyi o zaman öğrenmişti. Sonra memleketine dönünce partizan hareketine katılmış, yaralanmış kafasından, kurşun bir gözünden girmiş ama arkadan değil hemen yandan dışarı çıkmış, öyle ki beyinde büyük bir zedeleme yapmamış, ama Akilles bir gözünü kaybetmiş. Yani bir gözü camdı. Polonya'da daha birçok Rum'la birlikte politik göçmen olarak yaşıyordu. Akilles bir komünist olarak bize yardım etmeyi, bizde çalışmayı diş doktorluğuna tercih etmiş ve bize gelmişti. Akilles, benim yaşlarımda, sempatik, güler yüzlü, neşeli bir yoldaştı. Türkçe aksanı iyiydi. Ama Türkiye'den çıkalı beri Türkçe konuşmadığından pekçok kelimeyi unutmuştu. Çoğu kelimeler dilinin ucuna geliyor ama bir türlü dışarı çıkamıyordu. Lehçeden Türkçeye lügat da yoktu. Rumcadan Türkçeye lügat olmalı herhalde ama ne bizim redaksiyonda ne de Akilles'de böyle bir lügat vardı. Belki Türkiye'de ve Yunanistan'da o zamanlar yoktu ki redaksiyon temin edemedi.

Mesela Akilles "taş" kelimesini arıyor değil mi? "Basri, yolda giderken ayağın takılıp düşersen nedir o takıldığın şeyin adı?" "Taş." "Teşekkür ederim. Ben de o kelimeyi arıyordum da..." Aradan çok geçmez, yeni bir bilmece daha hallederdik. Bu bilmece halletme, işimizin ilk safhasıydı. Asıl iş ondan sonra başlardı. Ondan sonrası Akilles'in kolay okunmayan el yazısını okuyabilmek, en zoru da

ne demek istediğini kestirmekti. Bu defa da biz Akilles'e sorardık: "Akilles, bu cümleyi anlayamadım, ne kastettiğini başka sözlerle açıklayabilir misin?" Bu defa da Akilles kendi bilmecelerini kendisi çözmeye çabalardı. Bütün günümüz bu minval üzere geçerdi. Her ne kadar ağlanacak halde idiysek de henüz neşemizi kaybetmemiştik, hepimiz hep beraber gülerdik. Ve bunun adı da radyo çalışmasıydı, gazetecilikti, parti vazifesiydi, enternasyonalizmdi. Büyük büyük laflar. Ne Lehçe ne de Türkçe Akilles'in anadiliydi. Ve Akilles bu dilleri, yalnız okuduğunu az çok anlayabilsin, meramını da anlatabilsin diye öğrenmişti. Sanatı da bu dillerde tercümanlık olmadığı gibi, bu dilleri iyi bilmeyi de gerektirmiyordu. Dişçilik için yüz kelime bildin mi yeter de artardı. Şimdi düşünüyorum da Akilles, yine de dile kabiliyetli, hafızası kuvvetli biriymiş. Ben dört değil, beş buçuk sene Arabistan'da yaşadım. O zamanlar bana yetecek kadar Arapçayla meramımı anlatabilirdim. Bugün Arapça tek bir cümle kuramam, yanımda Arapça konuşurlarsa hiçbir şey anlamam.

Öbür Lehli tercümana gelince: zavallının ağzı vardı, dili yoktu. Sessiz sedasız masasında çalışırdı. Üç dakikalık bir yazıyı tercüme etmesi için üç saat yetmezdi. Biraz Rusça da bildiğinden (Rusça ve Lehçe her ikisi de Slav dillerindendir, birbirlerine çok benzerler) elinde Lehçeden Rusçaya ve bir de Rusçadan Türkçeye iki lügat, durmadan evvela birine sonra da öbürüne bakardı. Cümleler bağlantısız, vurgusuz veya yanlış bağlantılı, yanlış vurgulu olduklarından ve daha fenası lügatten gereken kelime alınmayıp başka manaya gelen bir kelime alındığından onun tercümelerini anlamak, Akilles'in bilmecelerini çözmekten daha zordu. Ama gencin hüsnüniyeti vardı. Çalışkandı. Kafasını masasından kaldırmaz, bütün gün daha iyi yapmak için uğraşırdı.

Bu iş böyle yürümezdi. Bizim tercümanlar alışana kadar başka bir yol bulmalıydık. Zamanla başka dillerde neşriyat yapan yabancı redaksiyonlarla, bu arada Fransızca neşriyat yapan redaksiyonla da ahbaplık kurduk. Onlar da bizim gibi yazılarını merkez redaksiyondan almaya mecburdular. Eğer bizim o gün antene vereceğimiz bir yazıyı onlar da vereceklerse, onların Fransızcaya tercüme edilen tekstinin bir kopyasını alıyorduk. Onu Mari Türkçeye tercüme

ediyordu. Eğer onlarda bize yarayacak iki yazı varsa, o zaman ikincisini de Jak tercüme ediyordu. İçimizde en iyi Fransızca bilen Mari'ydi. O İstanbul'da birkaç sene Fransız kız lisesine gitmiş. Ondan sonra Jak geliyordu. Böylece işimiz biraz kolaylaştı. Tabii ki bu tam çıkar yol değildi. Tabii ki ideal şekil, hem ekonomik ve hem de verimli olma bakımından, yabancı redaksiyonlarda çalışanların her iki dili de iyi bilmeleridir. Eğer buna imkân yoksa hiç olmazsa tercümanlar, bu iki dili o kadar iyi bilmeliler ki ellerine aldıkları yazıyı doğrudan doğruya daktiloya gereken yabancı dille dikte ettirebilmeli. Daha da iyisi müsvette yapmadan Lehçe okuduklarını mesela Türkçe olarak kendileri daktiloda yazabilmelidirler (Bugün hâlâ Budapeşte Radyosu'nda çalışan Türk yoldaşların yaptıkları gibi).

Ne ümitlerle sosyalist memleketlere gelmiştik? Bizleri evvela ya bir parti okulunda veya üniversitede yani Marksizm ve Leninizm'i, sosyalizmin kurulabilmesi kanunlarını öğretecek bir yerde okutacaklarını, sonra da kendi partimizin işlerinde çalışacağımızı sanmıştık. Geçmişte bu işler böyle olmuştu.

Bizim koskoca memleket bütün halkımızla beraber kara cahilken, emperyalizm yeniden memleketimizi halkıyla beraber sımsıkı bağlayıp arkasından çekerken, onu yeniden köleleştirip sosyalizme karşı cepheye sürerken, devlet eliyle idare edilen matbuat ve radyolarla komünizm deforme edilip lanetlenir, halkımıza bir umacı gibi gösterilirken, bizi hakiki dostlarımızdan ayırmakla kalmayıp onlara düşman edecek bu çıkmaz yol hürriyet, bağımsızlık, mutluluk, refah yolu olarak halkımıza yutturulmaya çalışırlarken, biz, bir avuç Türk komünisti kendi davamızla uğraşamayacak, bazı yoldaşların Moskova Radyosu'nda, bir diğerlerinin Macaristan'da yaptıkları gibi biz de şimdi Polonya'da, Polonya Komünist Partisi için, onun propagandası için çalışacaktık. Bu, bizim üst kademelerdeki yoldaşlara göre (Marat ve Nâzım) indirekt olarak da olsa aynı zamanda hem kendi davamıza yardım demekmiş kimseye yük olmadan, hem de enternasyonalist vazifemizi bir nevi yerine getirmekmiş.

Bizim Parti büyük bir parti olsaydı, büyük, güçlü ve iyi yetişmiş geniş bir kadroya sahip olsaydık, tabii ki bir kısım elemanlarımızı seve seve kardeş partilere yardıma verebilirdik, vermeliydik de. İşin tuhafı (tabii bana göre) kardeş partiler bu hareketleriyle bizim onlara değil, onların bize yardım ettiklerini sanıyorlardı. Ve mesela Polonya, Türkiye Komünist Partisi'nin ricası üzerine çok masraflı Türkçe yayın kolunu kurmuştu. Konuyu biraz daha açayım: Bizler bu radyoda Türkiye komünistleri gibi değil, bir nevi iyi Türkçe bilen Lehler gibi çalışacak, sosyalist Polonya'nın propagandasını yapacaktık. Bu radyo bir devlet radyosu olduğundan ve bizlerin de burada bir devlet memuru gibi çalışmamız gerektiğinden, ancak bir devlet resmî örgütünün söyleyebileceği sözleri onların ağzından, onların kalemlerinden çıktığı gibi söyleyecektik. Antene verilen yazılarda bir Türk komünistin görüşü yer alamayacak, hele Türkiye meseleleri hiçbir zaman doğrudan doğruya konuşma mevzuu olmayacaktı. Başka türlü de olamazdı. Zira bu bir devlet radyosuydu, Türkiye'nin içişlerine karışamazdı, karışmamalıydı da...

Polonya bir Orta Avrupa memleketiydi. Tarihi, coğrafi, sosyal, politik şartları ve ananeleri bakımından olduğu gibi, ekonomik gelişme bakımından da Türkiye'ye hiç benzemezdi. Bu çok mühim hususlar da göz önüne alınınca bizim Varşova'dan yapacağımız Türkçe yayın hem Polonya'ya fazla yardım sağlamayacak, tam tersine büyük ekonomik yük olacak ve hem de Türkiye komünist hareketine yardımı kısır kalacaktı. Birkaç gram şeker alabilmek için kilolarca keçiboynuzu çiğnemeye benzeyecekti.

Bu meseleler artık benim için sarihti. Ancak bu konuları Marat'la ve Nâzım'la konuşabilmem için, bir müddet daha işe devam etmek, başlangıç safhasını atlatmamızı beklemek gerekirdi. Bu bir. İkincisi, Marat'ı ve Nâzım'ı daha yakından tanımalıydım. Onlar büyük bir hüsnüniyetle ve belki de büyük zorluklarla bizim sosyalist bir ülkede yaşayabilmemiz için bu işi temin etmişlerdi.

İnsan sosyalist bir ülkede yaşayarak, bilhassa radyo gibi bir kültür ve politika müessesesinde çalışarak tabii ki çok şey öğrenir. Ama ne bizler ve ne de memleketimiz zaman kaybına katlanacak durumdaydık. Bizler kısa zamanda çok şey öğrenmeli (bilhassa sosyalizmin temel konularında) ve öğrendiklerimizi sıcağı sıcağına,

ihtiyarlamadan, heyecanımızı, cesaretimizi kaybetmeden yalnız ve yalnız memleketimiz için kullanmalıydık. Çünkü memleketimizin hem pratikten geçmiş, hem de davamızın ana nazariyelerini ve onların tatbik şekillerini öğrenmiş yoldaşlara ihtiyacı çok büyüktü. Bize temin edilen bu işler bizler için küçük, vatanımız içinse lükstü. Vatanına, davasına daha iyi yardım edebilmek için sosyalist memleketlere gelen, uzun parti tecrübelerinden, polis işkencelerinden, hapishanelerinden alnı açık geçmiş, hem de kabiliyetli (maalesef burada tevazuyu bir yana atmam gerekiyor) yoldaşların yapacağı işler değildi yaptığımız işler. Eğer büyük yabancı dilleri iyi bilen ve Türkiye'de gazeteci olarak legal çalışan (yani illegalitenin her çeşit tecrübesinden geçmeyen) insanlar olsaydık, "Neyse!" denebilirdi. Mesela Sertel ailesine böyle bir iş vermek akıllıca bir hareketti.

Kadrolara verilecek işler o şahısların kabiliyetlerine, eski tecrübelerine ve de şahsiyetlerine uygun olmalı. Doğru yol budur. Ve ancak bu yolla iyi ve verimli parti işi elde olunabilir.

Şunu hiç unutmamak gerekir: Bizim gibi geri kalmış ülkelerin -hele de partilerinin illegal olduğu, Marksist neşriyatın giremediği memleketler- komünistlerinin en büyük noksanlıkları, en zayıf tarafları, bir ihtilalci için gereken iyi teorik bilgiden mahrum olmalarıdır. Nasıl iyi yapılamamış veya zamanla eğrilmiş bir cetvelden doğru çizgi çıkmazsa, kâfi teorik bilgisi olmayan, uzun parti tecrübelerinden geçmeyen, memleketinin meselelerini iyi bilmeyen, yani vatanını gereği gibi tanımayan bir parti kadrosundan da günün gereklerine uygun doğru iş çıkamaz. Tabii ki bu şartlara bir de dünyanın o günkü politik, ekonomik, sosyal durumunu, dünyamızın o günkü en acil meselelerini bilme şartını da eklememiz gerekir. Bütün bunlar bir komplekstir ki, idareci kadronun bunların hepsini aynı zamanda ve iyi bir şekilde bilmesi gerekir. Ve bunların hepsini öğrenmek, ancak uzun ve verimli çalışmalarla mümkündür, bilmece halletmekle değil. Bilgisiz hüsnüniyet ve cesaret, çok zaman ya boşa sallanan ya da kendimizi kesen bir kılıç olur. Sosyalizm nasıl bir ilimse, lokal ve umumi şartları görebilmek ve şartların vereceği imkânlardan faydalanarak sosyalizmi kurmak da bir ilimdir. Sosyalizmi kurma kanunlarının yaratıcı (taklitçi değil) bir şekilde tatbikini temin eden bir ilim...

Bir sabah erkenden Lucyna telefon etti, "Dışarısı biraz fazla soğuk, iyi giyinin" dedi. Biz de söylenenleri hemen telefonla Jak'a ve Mari'ye ulaştırdık. Zaten otelden hep beraber çıkar, radyoya hep beraber giderdik.

Otel kapısından dışarı çıkınca soğuk hava sanki bir yılan gibi açık taraflarımıza sarıldı. Mari'nin gözleri büyüktü, ondan mı yoksa korkusundan mı bilmem, başladı, "Gözlerim donacak, kör olacağım," diye sızlanmaya. Korkma, soğuktan kim kör olmuş ki sen olacaksın dedikse de fayda etmedi. O sabah ısı sıfırın altında yirmiymiş. Kuru bir soğuktu bu.

Oturma odamızda bir termometremiz vardı. Plastikten yapılmış, karlı çamları gösteren bir manzaranın ortasına konmuş bir termometre. Bunu bize Nâzım'ın o zaman beraber yaşadığı doktoru Galya adındaki Rus kadını hediye etmişti. Adını "Sağır" koymuştuk termometrenin. Zira hiç 16'dan yukarı çıkmazdı mübarek. Bizse odanın bu dereceden çok daha sıcak olduğunu sanırdık. Ben romatizmaya yakalanmıştım. Her iki dizim ve omuz mafsallarım şişmişti. Ateşim hafif yükselmişti. Bilhassa belimi tutamıyordum. Oturmak, oturunca kalkmak, yatakta bir yandan bir yana dönmek benim için bir problem olmuştu.

Bizim oteldeki oturma odamızın ve köşedeki yatak odamızın altları boştu. En büyük caddelerden biri olan Marşalkovska'nın yürüme yolu altlarından geçerdi. Yani bu odaların tabanları dış duvarları gibi doğrudan doğruya soğuk hava ile temastaydı. Onun için de bizim daire öbürlerinden daha soğuk oluyordu. Bilhassa da ayaklarımız hep üşüyordu. Otel idaresi ile konuştum, üçüncü kattaki (Jakların altındaki) aynı şekildeki daireye taşındık. Burada bizim sağır termometre artık 20 dereceyi gösteriyordu. Onun sağırlığı geçmişti ama benim ve karımın romatizmaları devam etti. İşten geldik mi, ayakta duramıyor, oturamıyor, hemen divana uzanıyordum sırtüstü. Sonra romatizmaya bir de hafif de olsa yüksek tansiyon eklendi. Kalbimin elektrokardiyogamı da patolojik bir hal aldı. Jak'ta da kalp ağrıları başladı. Hatta bir iki defa kendini kaybetti. Polonya'nın soğuğu sıcak Lübnan'dan gelen bizleri çarpmıştı.

Romatizma belki kalplerimize de vurmuştu. Her yıl o kadar soğuk olmazmış. O, 1955-56 kışı çok sert geçti. Sıfırın altında 30-35 dereceler haftalarca sürüyordu. O güzelim Varşova ilk kışıyla gözümüzü epey korkutmuş, sıhhatimizi iyice sarsmıştı. Sonra bahar geldi, yaz geldi. Yazı da soğuktu. Bir gün bile pencere açamadık bütün yaz boyunca. Akilles de o kadar senedir oradaydı, "Soğuğa ben de alışamadım," derdi. Hep sıcak memleketleri tahayyül ediyorduk. Bizi cenubun sıcak ülkelerine yahut da Afrika'nın tam ortasına şöyle birkaç aylığına bile olsa gönderseler de sırtımız, kemiklerimiz bir ısınsa diyorduk. En çok üşüyen de bendim. Romatizmadan veya onun yaptığı hafif ateşten olmalı... Gene de her gün işe gittim. Bilmece çözmeye ben de devam etmeliydim. Yoksa yayın antene yetişemezdi. Yapılan işte, verilen zamana, yapılan masrafa, alınan sonuca tenkitçi bir gözle bakılırsa ne mantık vardı, ne muntuk. Bize de yazıktı, radyonun ödediği paralara da.

Bütün bu olup bitenleri nasıl çalıştığımızı, sonunda elde olunan kalitenin ne kadar düşük olduğunu Marat ve Nâzım her geldiğinde (beraber değil, ekseriyetle ayrı ayrı gelirlerdi) görüyorlardı. Bildikleri, gördükleri bir şeyden şikâyet etmekte mana yoktu. Ama yukarda dediğim gibi, ben şahsen sosyalist memleketlerdeki bu üç-beş kişilik genç kadroların devlet radyolarında çalıştırılmasına karşıydım. Bilhassa bizim çalıştığımız şekilde olursa. Bir çıkar yol bulabilmek için Marat'a kendi imzamla bir mektup yazdım (Onun bir kopyasını saklamıştım. Aradım bulamadım. Üzerinden yirmi beş seneden fazla bir vakit geçti. Tabii ki bu mektubu kafamdan aynısıyla tekrar edemem. Hatırımda kaldığı kadarıyla esas konuları kısaca vermeye çalışacağım. Bu mektubun Parti arşivinde olması gerekir. Zaten Parti arşivine girmesi için ağızla söylememiş, yazılı olarak Marat'a vermiştim). Mektubun muhtevası şöyleydi: Menfi tesir edeceğini düşünerek muhakkak Parti kadrolarının sosyalist devlet radyolarında çalışmalarını tenkit etmedim. Esas olarak üzerinde durduğum mesele teker teker Marat'a bağlı olan sosyalist memleketlerdeki kadroların bir konferans halinde toplanmalarıydı.

Eğer kabilse bu konferansa Türkiye dışındaki kapitalist memleketlerde yaşayan ve itimat edilen partililerin de çağırılması, bilhassa da mümkünse Türkiye'den de ufak da olsa bir delegasyonun katılmasıydı. Bu konferansın gayesi, memleket içindeki Parti hareketine bizler dışardan en iyi şekilde nasıl yardım edebiliriz, bunu saptamak olacaktı. Konferansta bu mesele çok yanlı tartışılacak, varılan netice bir kararla tespit edilecek, ancak bu karar bir tavsiye, bir yol gösterici mahiyetinde olacaktı.

Bu mektubuma Marat yoldaş ne yazılı ve ne de sözlü hiçbir cevap vermedi. Tam tersine, uzun bir müddet bana karşı çok soğuk davrandı. Bu tavrından mektubumdan memnun kalmadığı manasını çıkardım. Zaten geçen bu müddet içinde Marat yoldaşın Partiye hitaben ne yazılı bir vesika almasını ve ne de yazılı bir bildiri vermesini sevdiğini anlamıştık. Bana göre, yukarda kısaca tespit ettiğim gibi bir mektup yazmak, yalnız bir Parti grubu sekreteri olarak değil, bir Parti mensubu olarak bir Parti borcuydu. Maalesef bu teklifim bir netice vermemekle kalmadı, aleyhime bir not oldu. Nedeni, niçini, bildirilmeden. Tabii ki böyle bir hareket birçok rizikoları beraberinde getirebilirdi. Ama itimatlı insanlar arasında konuşularak rizikoyu asgariye indirecek bir şekil bulunabilirdi. İllegal bir partinin her hareketi riziko içerir. Bütün mesele hareketin iyi düşünülerek, iyi teşkilatlandırılarak rizikonun asgariye indirilmesidir. Tabii ki bu toplantı gizli yapılacak, katılanlar daha evvel gizli çalışmış, denenmiş insanlar olacak, alınan kararlar da istenirse gizli kalacaktı. Ben şahsen böylece teşkilatlandırılacak ve sosyalist bir memlekette yapılacak bu harekette büyük bir riziko görmüyordum. Ve bunun faydalı olacağına inanıyordum.

Haftada bir akşam muntazaman Parti toplantısı yapıyorduk bizim dairede. Veli temcit pilavı gibi her defasında partimizin yazılı program ve tüzüğünü, ayrıca yapılan gizli Parti yayınlarının bize gönderilmesini istiyordu. Bunu kadınlar da destekliyorlardı. Hattızatında onların yerden göğe kadar hakları vardı. Mensup oldukları teşkilatın program ve tüzüğünü içine girmeden görmemişlerse,

şimdi Parti üyesi olduklarına göre bilmek ve ona göre hareket etmek istiyorlardı ama gene de bu durum, bilhassa Veli'nin devamlı ısrarı benim de Jak'ın da hoşuna gitmiyordu. Biz ikimiz sıkı bir illegal çalışmanın içinden gelmiştik. Biz hâlâ o günlerin havası içindeydik. Bu sebeple de, "Biz illegal bir partiyiz. Bizim illegal olan şeyleri istemeye hakkımız yoktur. Bunların kimlere verilip kimlere verilmeyeceğini üst organlar tayin eder. Bu da yüzde yüz itimada dayanır. Bize bunları henüz vermediklerine göre bizler bu itimadı henüz kazanamadık," diyor ve bildiğimiz, duyduğumuz, kafamızda kaldığı kadarıyla onlara izah ediyorduk Parti program ve tüzüğünün esaslarını (Evet, Parti program ve tüzüğü yazılı olarak Türkiye'de de ne Jak'ın ve ne de benim eline geçmişti. Bunlar çok gizli vesikalardı. Bunlar hakkında bizim de bilgimiz kulaktan dolmaydı. Türkiye şartlarında bunun böyle olmasının lüzumuna Jak da, ben de inanmıştık. Bu sebeple de bize yazılı olarak verilmesini hiçbir zaman teklif etmemiştik).

Veli daha da ileri gidiyor. Marat'ın Türkiye'deki Parti ile teması olup olmadığını soruyordu. Eğer yoksa bunu ben temin edebilidim ve bu işi bana verirlerse yapmaya hazırım, diyordu. Ben hemen Veli sen ne böyle bir şey sorabilir, ne de senin yapabileceğin teklifini yapabilirsin diyordum. Veli benim ikazlarımdan bir şey anlamıyor. Niye, niçin? Ben Partime yardım etmek istiyorum diyordu. Veli'nin bu halleri Jak'a ve bana Veli hakkındaki Lübnan'daki şüphelerimizi hatırlatıyor. Eski şüpheler yeni destekler buluyordu bize göre Veli'nin bu hallerinde.

İleriki gün ve senelerde Veli'nin başka hareketleri de onun üzerindeki şüphelerimizi arttırdı. Türkiye'den Varşova'ya biri geldi mi gazeteler yazsa da, yazmasa da radyo idaresi bize haber veriyordu dikkatli olmamız için. Bize Parti toplantılarımızda böyle hallerde ne yapacağımızı kararlaştırmıştık. Bu gelenlerle hiçbir şekilde görüşmeyecek, kazara rastlaşırsak ve bizim Türkçe konuşmamızı duyarsa bu gelen, Bulgaristan Türkü olduğumuzu söyleyecek, bir münakaşaya, daha uzun konuşmaya sebep vermemek için ondan uzaklaşacaktık. Veli bu kararlara hiçbir zaman uymadı. Ekseri bir yolunu bulup Türklerle konuştu ve bize de oldubitti karşısında kaldığını söyledi. İşte bu olaylardan sonra Marat'a bir mektupla Veli

hakkındaki Jak'ın ve benim şüphelerimi sebepleriyle birlikte bildirdim. Ama Marat'ta mektubum hiçbir değişiklik yapmamış olmalı ki, bu konuda yazılı bir cevap almadığım gibi bize geldiklerinde de bu konuya dokunmadı. Her şey eskisi gibi, bir şey olmamış gibi devam etti.

1956'da Macaristan'da rejime karşı ayaklanma hareketi başladı. Hareket genişledikçe Polonya'ya da sıçradı. Sokaklarda rejime, o zamanın Parti birinci sekreteri Bierut'a ve zamanın Milli Savunma Bakanı meşhur mareşal Rokosowski'ye karşı sokak gösterileri başladı. Gösteri yapanlar Parti birinci sekreteri Bierut'un düşmesini, Rokosowski'nin de Moskova'ya geri gitmesini istiyorlardı. Rokosowski Polonya asıllıydı. Harp içinde Sovyet vatandaşı olarak orduda mareşalliğe kadar yükselmiş, harpten sonra da Polonya'ya dönmüş, Polonya vatandaşlığını almış ve Polonya Milli Savunma Bakanlığına getirilmişti.

Eski Parti sekreteri Bierut düştü. Yerine Gomulka geldi. Rokosowski de Sovyetler'e geri gitti. Böylece hareketin genişlemesi önlendi. Bu devrede Gomulka çok müspet rol oynadı. Bizler şehrin tam merkezinde yaşadığımız için gelişmeleri, olayları gözlerimizle de takip edebilme olanağını bulduk.

Macaristan'da ise gösteriler tam bir karşıdevrimci hareket mahiyetini aldı. İç harp başladı. Bu devrede Macaristan'daki bizim yoldaşlar Prag'a gitmeye mecbur oldular. Prag'a sığınanlar arasında Togay, Atilla aileleri, Sertellerden başka son zamanlarda Paris'ten Macaristan Radyosu'na alınan Vartan İhmalyan ailesi de vardı. Bir de "Kürt Memo" denen (1951 hareketine katılıp tevkif olunanlardan) biri daha vardı. Kürt Memo Prag'da Yıldız Sertel'le evlenmişti.

Bizler radyoda hâlâ bilmece çözmeye devam ediyorduk. Vartan ve karısı Sona iyi yabancı dil bildiklerinden onlar da Prag'dan Polonya'ya alındı. Yine Marat'ın emriyle bizim eşlerimiz gibi Vartan'ın karısı Sona da Partiye girdi.

Macaristan'da karşıdevrimciler çok ileri gidip partilileri açıkça öldürmeye başlayınca, Sovyet ordusu Macaristan topraklarına

girdi ve karşıdevrimcileri bastırdı. Macaristan'da Parti birinci sekreterliğine de Kadar getirildi. Orada da durum yavaş yavaş normalleşince, Prag'daki yoldaşlar da tekrar Budapeşte'ye, işlerinin başına döndüler. Yalnız Sertel ailesi Prag'da daha uzun müddet kaldı.

Vartan İhmalyan ailesi Varşova'ya gelince bizim işler kolaylaştı. Vartan Rumelihisarı'ndaki Amerikan Erkek Kolejinde okumuş, oranın teknik mühendis kısmını bitirmiş, sonra da 1946'da tevkif olana kadar orada hocalık yapmıştı. Çok iyi İngilizce bilirdi, Fransızcası da on senelik Fransa'daki muhacirlikleri esnasında iyice kuvvetlenmişti. Karısı Sona'ya gelince, dile çok kabiliyetliydi. İstanbul'da İtalyan lisesini bitirmişti. İtalyanca'yı çok iyi biliyordu. On senelik Paris'teki muhacir hayatı onun da Fransızcasını iyice kuvvetlendirmişti. Hem Fransızca, hem de İtalyanca bir yazıyı eline alıp doğrudan doğruya daktiloya Türkçe olarak dikte ettirebilirdi daha evvel müsvette yapmadan... Vartan da aynı şekilde yine Fransızcadan ve İngilizceden... Fransız redaksiyonuyla zaten irtibatımız iyiydi. İngilizce ve İtalyanca yayın yapan redaksiyonlarla da temas kurduk. Nasıl olsa onlar da yazılarını merkez redaksiyondan almaya mecburdular. Öyle ki umumi olarak Lehçeden tercümeye ihtiyacımız kalmadı. Fransız, İngiliz, İtalyan redaksiyonlarının yazıları tercüme etmelerini bekliyor, sonra Vartan ve Sona onlardan alıp Türkçeye tercüme ediyorlardı. Ancak eğer bizim redaksiyon şefi onların tercüme etmediği, yani yayınlarına almadığı bir yazıyı ille de bizim yayına almak isterse o zaman yeniden bilmece çözmeye başlıyorduk.

İşimiz böylece hafifleyince artık romatizmanın tedavisine bakabilirdim. Bu ara ateşim düşmüş, yani normalleşmiş ama ne dizlerimin şişi inmiş ve ne de beni en çok rahatsız eden bel kemiğimdeki ağrılar biraz olsun azalmıştı. Doktorlar bir aylığına sıcak çamur banyosuna, "Polçin Zdruy" denen çamur banyoları merkezine gitmem için elime bir kâğıt verdiler.

Karım ve Lehli dostlarımız beni uğurlamaya gara geldiler. Ve beni üzerinde "Polçin Zdruy" yazan vagona bindirdiler. Bu vagon gideceğim yere kadar gidermiş ama tren yoluna devam edermiş. Bana yolun tahminen kaç saat süreceğini de söylediler. Tren yola çıktı. Karşılıklı el salladık. Bilmem niçin, içime bir hüzün çökmüştü.

Belki de ağrılarımdan, biraz da Lehçeyi iyi bilmediğim için etrafımdakilerle konuşmaktan çekinmemden. Ben oturduğum vagonun gideceğim yerde trenden koparılıp daha ileri gitmeyeceğini sandığımdan rahattım. Pencerenin yanındaydı yerim. Dümdüz Polonya ovalarından, ormanlar arasından geçiyorduk. Yazın ortasındaydık. Her taraf yemyeşil ve bakımlıydı. İster istemez Türkiye'deki tren yolculuklarımı, bizim kurak, ağaçsız topraklarımızı düşündüm. Tarlalar o kadar su altında kalmışlardı ki burada yer yer açılan dar kanallarla fazla sular topraktan alınıyordu. Bizde ise toprak kuruluktan çatlar yazın.

Ben bunları düşünürken saatime baktım. Bana denilen saat geçmişti, ama vagon hâlâ trenden ayrılmamıştı. Yanımda oturana sordum. "İneceğin yeri biraz evvel geçtik, niye inmedin?" dedi. Bana önümdeki ilk istasyonda inmekten başka çare kalmadı. Ya bana yanlış denmişti yahut da ben yanlış anlamıştım. Her ne ise, bavulumu aldım, kapının yanına gittim ve trenin durduğu ilk istasyonda indim. Burası bir köy bile değildi. Tek başına bir tren istasyonu. Bizde trenler yalnız şehirlerde veya şehirlerin yakınlarında durur-du. Belki bu istasyonun yakınında bir şehir vardı. Ama istasyondan hiçbir ev görülmüyordu. Benden başka da burada kimse inmedi. Kırık dökük Lehçemle Polçin Zdruy'da inmem lazımdı. Yanlış anlamışım, inemedim. Karşı taraftan ne zaman tren gelir diye sordum. Burası işlek bir hat olmamalıydı ki gece yarısı gelirmiş. Beni Polçin'e götürecek herhangi bir vasıta da yokmuş. Hastayım, ben bavulumu oraya kadar taşıyamam dedim. İstasyon memuru bana acımış olmalı ki bavulumu taşıyacak birini buldu. Tren yolu boyunca uzanan bir patikadan iki üç saat yürüdük. Polçin tren istasyonuna gelince artık hava kararmıştı. İstasyon memuruna durumu anlattık. "Sanatoryumun otobüsü geldi, inenleri aldı götürdü, bir daha gelmez. Karşı tarafta taksiler var. Taksiyle gidebilirsin," dedi. Beni getiren adam bavulumu taksiye kadar da getirdi. Borcumu ödedim fazlasıyla. Sanatoryuma gelince, kâğıdımı gösterdim. Müdüre telefon ettiler. Müdür geldi. "Biz seni gündüz bekledik, trenden çıkmadın" dedi. İngilizce biliyormuş, ben de İngilizce olarak kısaca başıma gelenleri anlattım. Kâğıtta doktor olduğum yazılıydı. Hem yabancı, hem doktor, hem de Türk olduğumu görünce bana

tatile giden bir doktorun odasını verdi. Tek başıma yatacakmışım burada. "Yollarda yorulmuş olmalısın" dedi. Orada birine karbon dioksitli banyo hazırlamasını emretti. "Şimdi banyonu yap yat. Sabah konuşuruz" diye ilave etti. Ben fışır fışır gazların çıktığı banyoyu yaptım. Akşam yemeğimi de odama getirdiler. Her şey birden değişmiş, tahminimin üstünde güzelleşmişti.

Sabahleyin icap eden muameleler yapıldı. Her gün banyom vardı. Bir gün çamur banyosu, ertesi gün karbon dioksitli banyo. Daha ertesi gün çam iğnelerinin suyuyla yapılan bir banyo. Bu üç çeşit banyo bu sıra ile her gün birbiri arkasından devam edecekti. Ayrıca her gün masajım vardı. Ben yalnız belime ve sırtıma masaj yapacaklar sanmıştım. Burada da hususi muamele gördüm. Bütün vücuduma masaj yaptılar. Her bir masaj tahminen bir saat sürüyordu (Çamur banyosu için hususi tahtadan yapılmış banyo vardı. İçi zor dayanabilecek kadar sıcak çamurla doldurulmuştu. Ta kafama kadar çamura girerdim bütün vücudumla. İnsan evvela yanıyor, sonra çamurla vücut arasında daha soğuk bir tabaka hasıl oluyor). Her banyodan sonra da bir saat yatakta istirahat. Bu işler öğleye kadar sürüyordu. Öğleden sonra ve akşamları serbesttim. Ancak akşamları saat 22.00'den evvel sanatoryumda olmak gerekiyordu iç nizama göre. Her akşam saat 22.00'de kapılar kapanıyor, geç gelenler içeri alınmıyor, ertesi gün de kovuluyorlarmış.

Burası sanatoryumlar şehriydi. Bizde verem hastanelerine sanatoryum denir. Buralarda ise her türlü tedaviyle beraber yapılan istirahat evlerine sanatoryum deniliyor. Buralarda kalma hastanede kalma gibi sayılıyor, yani tamamen parasız. Senelik tatilin yerine de girmiyor. Paralı senelik tatilini de ayrıca istediğin zaman alabilirsin.

Bu sanatoryum şehrinde beş büyük sanatoryum ve bir de kadın hastalıkları kliniği vardı. Beş sanatoryum şehrin hemen dışında büyük bir parkın etrafında kurulmuşlardı. Parkın ortasında da koca bir leylek heykeli. Kadın hastalıkları kliniği ise şehrin içindeydi. Şehirdeki güzel kahveler, lokantalar, akşamları için danslı lokaller, dükkânlar hepsi hastalar ve onlara bakan memur ve işçiler için kurulmuştu. Burada hiçbir fabrika, hiçbir istihsal müessesesi yoktu. Burası tamamen çamur banyosuna ihtiyacı olan hastalara tahsis olunmuştu.

Hastaların dörtte üçünü çocuğu olmayan genç kadınlar teşkil ediyordu. Parkın ortasındaki büyük leylek heykeli bu kadınlara çocuk getirecekti. Erkekler romatizmalılardı benim gibi. Ekserisi yaşlıydı. Ben en genciydim içlerinde. Ve yegâne doğru dürüst yürüyebileni... Bu beş sanatoryumun hastaları hepsi aynı günde gelirler, aynı günde dönerlermiş. Onun için de hep, geldiklerinin ertesi günü bir defa, bir defa da kürün son gecesi hastalar ve sanatoryumda çalışanlar için danslı akşamlar tertiplenirmiş. Birincisi tanışma gecesi, diğeri ayrılık. Bu toplantılar bizim sanatoryumun büyük salonunda yapılırdı. Her hastanın bu toplantılara katılması mecburi değilse de arzu edilirdi. Bana da söylediler. Tanışma gecesine ben de seve seve katıldım. Buranın insanlarını, buranın âdetlerini tanımak istiyordum. Kadın hastalıkları kliniğinin doktorları da misafir olarak davet edilmişlerdi. Bizim sanatoryumun müdürü beni hem diğer sanatoryumların doktorlarıyla ve hem de kadın kliniğinin doktorlarıyla tanıştırdı. Kliniğin müdürü aynı zamanda mıntıkanın sıhhat işleri müdürüymüş. Bizim müdürle beraber onların masalarında biraz oturduk. Karşılıklı sıhhatimiz için kadeh kaldırdık. Doktor olduğum için olacak beni ertesi gün saat 16.00'da kliniğe davet ettiler. Ben de bu daveti memnuniyetle kabul ettim.

Sanatoryumlarda harçlık dışında paraya ihtiyaç yoktur. Ama ben gene de yanıma iki bin zloti almıştım. (O zamanın parasıyla tahminen 200 dolar, bayağı bir paraydı). Hem harçlık ve hem de yabancı ülke, ne olur ne olmaz diye.

Ertesi gün bir buket çiçek, bir şişe de votka aldım, kadın hastalıkları kliniğine gittim. Zaten bizim sanatoryumdan çok uzak da değildi. Beni çok iyi karşıladılar. Başhekim başta olmak üzere. Koca salonda büyük bir ziyafet sofrası kurulmuştu. Ben bu kadarını tahmin etmemiştim. İyi ki elim boş gitmemiştim. Başhekim beni yanına oturttu. Hemen kadehlere votkalar dolduruldu. Karşılıklı sağlık ve dostluk dilekleriyle içildi. Polonya'da votka 45 derecedir. Votka Ruslar gibi onların da milli içkisidir. Bizim rakının karşılığı. Yalnız biz rakıyı yudum yudum, çok zaman su ile karıştırarak (aslan sütü) içeriz. Şarabıysa bütün bardağı bir defada kafamıza dikerek içeriz. Polonya'da âdet bizimkinin tam tersine. Sert içkiler (votka, konyak) bir defada, kadeh bütünüyle kafaya dikilerek, şarapsa yudum

yudum içiliyor, çok zaman da votkanın üstüne. Ben votkamın hepsini içmemiş, yarısını kadehimde bırakmıştım. "Yok, bizim âdete göre böyle olmaz. Sen de bizim gibi hepsini bir defada içeceksin ve kadehini tabağına ters çevireceksin," dediler. Ben de denileni onlar gibi yaptım. Hemen yeniden kadehler dolduruldu, tekrar şerefe kaldırıldı ve gene hepsi bir defada içilip kadehler ters çevrildi. Daha yarım saat olmamıştı. Böyle arka arkaya beş kadeh yuvarlamıştık. Benim kafam hafiften dönmeye başlamıştı. Tabii bir yandan da yiyorduk. Onlarda bizim gibi evvela mezelenmek, yemeği sonradan yemek diye bir şey yok. Aynı zamanda hem içiliyor, hem yeniliyor. Ben kendimi tutamadım, niye bu kadar çabuk içiyoruz, sarhoş olacağız, acelemiz ne diye sordum. Verilen cevap şöyle oldu: "Votka lezzeti için değil, tesirini göstermesi için içilir. Gaye kafaların dönmesi, neşelenme olduğuna göre bir an evvel gayeye erişmek gerekir. Gayeye vardıktan, yani lüzumsuz kendi kendimizi kontrolden kurtulduktan, neşelendikten sonra bu halin kaybolmaması için gerektiği kadarını yavaş yavaş içeriz. Tabii ki alkolden zehirlenmeye gidecek değiliz."

Salonda koca masanın etrafında yalnız doktorlar değil, hastabakıcılar da vardı. Kafalar dönünce pikaba dans plakları kondu. Hepimiz dansa kalkmalıymışız. O kadar içki içmiştim ki belimin de dizlerimin de ağrılarını duymaz olmuştum. Uzun zamandır mahrum kaldığım bir neşe içinde hoplayıp zıplayıp oynuyordum. Kendilerini sarhoş olmuş hisseden Polonyalılar mutfağa gidip süt şişelerini kafalarına dikiyorlardı. Sütün içindeki yağ ve albümin alkolle birleşir, alkolün çabuk kana geçmesine, yani sarhoş olmaya engel olurmuş. Bana da tavsiye ettiler. Benim süte karşı hassasiyetim vardı. Süt içemezdim, böyle olmasaydı bile biz içkinin üstüne süt içmeye alışık değiliz. Eğer ben bu kadar alkolün üstüne bir de süt içersem muhakkak hemen kusardım. Yapılan teklife teşekkür ettim. Ben normal zamanda dahi sütü kaldıramam dedim.

Hava yavaş yavaş kararıp akşam olunca, ışık yerine mumlar yakıldı. Artık hemen hemen hiç oturmayıp bu romantik, yarı karanlık mum ışığı altında dans ediyorduk.

Saat 21.30 olunca, böyle güzel bir gün için, başhekime, oradakilere teşekkür ettim. Biliyorsunuz, sanatoryumun kapıları saat

22.00'de kapanır, benim gitmem gerekiyor, sizler eğlenmenize devam edin, ben gidiyorum, hoşça kalın, iyi geceler dedim. Başhekim hemen ayağa kalktı. "Ben yalnız bu hastanenin başhekimi değil, bütün bu mıntıkanın sorumlusuyum. Sana kimse bir şey yapamaz, sen benim misafirimsin. Bu gece burada yatacaksın," dedi. Sonra karısından anahtarları aldı. Koluma girip beni güzel döşenmiş bir odaya soktu. "Burası senin odan, banyo da hemen karşında. Burada yatacaksın, sabah gidersin." Teşekkür ederim, olamaz. Ben ne de olsa yabancıyım, fena numune olmak da, bana hususi muamele yapılmasını da istemem dedim. Başhekim iyice sarhoştu. Laf anlamadığını görünce ister istemez razı oldum, teşekkür ettim. Buradaki odamın anahtarı cebimde yeniden büyük salona geldik. O iriyarı ve şişmandı, o zamanlar ben de şişmandım. "Bak ikimiz de yağlanmışız, bu yağları eritmek lazım, hadi bakalım dansa," dedi. Gece yarısı 02.00'ye kadar hiç durmadan içtik ve oynadık.

Ben ertesi sabah hiçbir şey olmamış gibi sanatoryuma gittim. Kahvaltımı, masajımı, banyomu yaptıktan sonra yatağıma girdim ve öğleye kadar yeniden uyudum. Onlar ertesi gün nasıl erkenden kalkabildiler ve nasıl ameliyatlarını yapabildiler bilmem.

Gece, "Yarın saat 16.00'da seni gene bekliyoruz" demişlerdi. Ben bunu sarhoş kafayla söylenen bir söz sanmıştım. Gitmedim. Saat 16.00'da başhekim telefon etti. "Nerdesin, seni bekliyoruz" dedi. İster istemez peki, geliyorum dedim. Evvela şehirden bir şişe votka, birkaç paket de sigara aldım ve hastaneye gittim. Hakikaten de sofra bir önceki günkü gibi yeniden düzeltilmiş, beni bekliyorlardı. Hastanedeki bu ikinci ve üçüncü günün akşamı da aynı ilk günkü gibi geçti. Ondan sonra da ben artık her gün saat 16.00 oldu mu hastanede olmalıydım. Gecikirsem hemen arkamdan telefon ediyorlardı. Yalnız üçüncü günden sonra ufak bir değişiklik oldu. "Bizde misafirlik üç gün sürer. Sen artık misafir değilsin, bizdensin. Onun için de soframız ziyafet sofrası değil. Hastalar akşam yemeğinde ne yerlerse biz de onu yiyeceğiz. Paraya yazık, yemeğe vereceğimiz parayı votkaya verir, daha çok votka içebiliriz" dediler. Evet, değişiklik yalnız bu yemeklerde oldu. Saat 16.00'dan itibaren ta gece yarısından sonra 02.00'lere, 03.00'lere kadar votka içme ve mum ışığında dansetme, sonra da benim oradaki odamda yatmam,

bütün bir ayki kür müddetince devam etti. Sanatoryumun bunun farkına varmamasına imkân yoktu. Ben daha üst merciin misafiri olmuştum. Müdür bana ne bir şey dedi bu hususta ne de bir imada bulundu. Zaten her gün kahvaltıya geliyordum. Banyolarımı, masajımı hiç kaçırmıyordum. Öğle yemeklerini de sanatoryumda yiyordum. Gecenin kısa uykusunu ise öğlene kadar, bazen öğleden sonra da uyuyarak telafi ediyordum.

Nihayet bir ayım bitti, son ayrılık gecesi geldi. O gece zaten hastanenin doktorları da, öbür sanatoryumdakilerin hepsi de bize davetliydiler. Tanışma gecesinde olduğu gibi. O gece yeni bir salon oyunu öğrendim, hoşuma gitti. Bu şöyleydi: Her birimize karton üzerine koca rakamlarla yazılı birer numara verdiler. Bunları sırtımıza taktık. Bir kız postacı olmuştu. Boynundan asılı koca, şık bir sepeti vardı. Herkesin herkese istediği gibi mektup yazmaya hakkı vardı. Adres sırtlarımıza taktığımız numaralardı. Yazılan mektuplar postacı kızın sepetine atılır, kız da mektubu yazılan numaraya ulaştırırdı. Tabii yazılanlar şakaydı. Mektupların altına imza atılması veya yazanın kendi sırtındaki numarayı yazması yasaktı. Yabancı olduğum için midir nedir en çok mektup alanlardan biri de bendim. Mektuplar Lehçe yazıldığından çoğunu anlayamıyordum. Bir kimya mühendisi, çocuğu olmadığı için buraya gelen genç bir kadın vardı. Onunla ahbap olmuştuk. Çok iyi İngilizce biliyordu. Mektuplarımı hemen ona götürüyordum. Bana İngilizce olarak tercüme ediyor, beraberce gülüyorduk. Tabii ki hepsi de, komplimanlı, humorlu, şakadan aşk mektuplarıydı. Ve çoğu geceleri nereye gittiğimi, bazıları sitemli, bazıları alaylı bir şekilde soruyorlardı.

Bu oyun o gece orada çok iyi tatbik edildi, iyi yürüdü, herkes de memnun kaldı. Bilhassa oynamasını bilmeyen veya dans etmek istemeyenler habire mektup yazıyorlardı. Polonyalılar umumiyetle şen, eğlenmesini seven ve humorlu insanlardı. Ben kimseye mektup yazmadım, yazamazdım. Zira başını gözünü kıracağım, imlası bozuk Lehçem beni hemen ele verirdi. O zaman da oyun oyunluktan çıkar, şartlar bozulurdu.

Yıllar sonra Almanya'da doktor olarak çalışırken hastanede yapılan bir yılbaşı eğlencesinde bu metodu tatbik etmek istedim.

Burada, oradaki hava yaratılamadı ve o netice alınamadı. Anlaşılan Alman karakteri bu oyuna uymuyordu. Böyle bir oyunun bizim memlekette, bilhassa entellektüeller arasında çok rağbet göreceğini sanıyorum ve onun için de burada yazıyorum.

Ertesi gün güzel bir buket çiçekle (votkasız) hastaneye gittim. Bana karşı gösterilen samimi misafirperverliğe teşekkür etmek ve hoşça kalın demek için.

Başhekim ben içeri girince hemen gitti kapıyı kilitledi. "Bir yere gidemezsin. Ben seni 15 gün daha hasta yazıyorum," dedi. Karımın tek başına Varşova'da otelde beni beklediğini, kürden çok istifade ettiğimi, ağrılarımın çok azaldığını, kendimi hem daha iyi ve hem de daha genç hissettiğimi, kapıyı açmasını ve gitmem için bana müsaade etmesini defalarca tekrarlamam üzerine gitmeme müsaade etti. Hepsine tek tek teşekkür ettim ve ayrıldım. Buraya iki büklüm ve çok fena bir psikoloji içinde gelmiştim. Artık normal yürüyebiliyor, keklik gibi sekebiliyor, bilhassa da rahatça oturup kalkabiliyordum. Bana ne fayda etmişti? Banyolar mı? Masaj mı? Yüksek dozda alkol mü? Yoksa dans şeklinde, gezme şeklinde devamlı hareket mi? Hiçbir ilaç almadığıma göre bunların her biri başka başka yollarla yardım etmişlerdi. Ve ben çok iyi şartlarda Varşova'ya geri dönebilmiştim. Herkes gençleştiğimi söylüyordu.

Biraz da Polonya'daki iki buçuk senelik hususi hayatımızdan bahsetmeliyim.

Hayatımda ilk defa operayı opera binasında Varşova'da seyrettim. Klasik Avrupa müziğini, hakiki orgu, ilk defa senfonik orkestra salonunda Varşova'da gördüm, dinledim. Klasik ve modern baleyi ilk defa Varşova'da seyrettim. Danslı orkestralı gece kahvelerine, gece barlarına ilk defa Varşova'da gittim. Striptizi dahi ilk defa Varşova'da görmek nasip oldu! Klasik ve modern resim sanatının orijinallerini resim galerilerinde ilk defa Varşova'da gördüm. Nâzım Hikmet'in bir iki piyesini Lehçe de olsa görmek, Polonya Yazarlar Birliği'nin tertiplediği bir Nâzım Hikmet gecesinde hazır bulunmak da bana ilk defa Varşova'da kısmet oldu. Bu sahadaki eksik-

lerimizi tamamlamak için muntazaman her hafta bir gece operaya veya baleye, her pazar öğleden evvel (gündüz programı) senfonik konserlere gittik. Polonya'da güzel sanatlar çok sevilir, çok rağbet görür, onun için de bilet bulmak zordur. Karaborsaya mani olmak için o zamanlar biletler yalnız oyun günleri o müesseselerin gişelerinde satılırdı. Bu sebeple bazen saatlerce kuyrukta beklemek gerekirdi. Ancak yine o zamanın âdetlerine göre yabancı misafirler pasaportlarını göstermek şartıyla kuyruğa girmeden her istediklerini alabilirlerdi. Biz bu güzel âdetten yalnız güzel sanatlar sahasında faydalandık. Pasaportlarımızı Türkolog Lucyna'ya verirdik. Lucyna gider hem bize ve hem de bizim tercümanımız olarak kendine bilet alırdı. Lucyna, ne deyip alıyorsun bu biletleri diye sorduğumuzda "Yabaniler geldi, ben de onların tercümanıyım" derdi. Lucyna, "yabani"nin manasını biliyor musun derdik. "Bizden yani Leh olmayan demek" derdi. Yok Lucyna, "yabani" ehlileşmemiş (ciki) demek, biz "yabani" değil, "yabancı"yız derdik. Kızarır bozarır, "Affedersiniz, Türkçem zayıf derdi. Başka bir defasında yine sorduğumuzda Lucyna yine "yabaniler" dediğini söylerdi: Ona bir türlü bu iki yani "yabani" ve "yabancı" kelimelerini birbirinden ayırmasını öğretemedik. Lucyna çok iyi bir kızdı ve her işimize koşardı. Lucyna aynı zamanda yüksek ticaret okulunu bitirmişti. Ama Türkolog olarak çalışmayı tercih ederdi. Evliydi. Çocuğu yoktu. Kocası Polonya televizyonunda teknisyendi ve çok iyi bir adamdı o da...

Lucyna, bu Türkçesiyle Türkçeden Lehçeye, Lehçeden Türkçeye büyük bir lügat yazmayı kendine esas iş edinmişti. İngilizce ve Rusça da bilirdi. Bu dillerde basılan Türkçe lügatlerden faydalanır, eğer bir kelimeyi gene de anlamamışsa bana sorardı. Çok çalışkandı. Her kelimenin koca dosyasında birer kartı vardı. Gözlüğünü takar, masanın başına geçer, dosyaların, kartların içinde dışında kafasını patlatır dururdu. Bu, Lehçeden Türkçeye, Türkçeden Lehçeye ilk lügat olacaktı.

Evet, Lucyna bu çok zayıf Türkçesiyle Türkçeden Lehçeye şiirler ve hikâyeler tercüme etmeye de kalkardı. Tabii ki içinden çıkamazdı. Bize gelir, "Kuzum Basri söyle bana, bu cümle ne demek istiyor?" derdi. Kendine göre komik bir aksanı vardı. Ben ona yardım ederdim. O da altta kalmamak için bana Lehçe ders verirdi.

Lucyna Katolikti, dindardı. Boynunda hep haçı asılıydı. Bilhassa bayramlarda, seyranlarda bizi muhakkak yemeğe davet ederdi. Bütün Lehliler gibi misafirlere karşı elleri çok açıktı. Hiç de kazançlarıyla mütenasip olmayan, çok zengin sofralar hazırlarlardı her zaman. Yemekleri kocası pişirirdi. Lucyna yemek pişirmesini bilmediği gibi hiçbir ev işini de bilmezdi. Akşam onlara gittik mi kocasını mutfakta bulurduk. Lucyna bizi alır, oturma odasına buyur eder, kendisi de bizimle otururdu. Lucyna biz yabancı değiliz, git kocana yardım et desek, "Olmaz, siz benim misafirimsiniz, Mihav'ın (kocası) değil... Benim vazifem sizi ağırlamaktır. Hem nasıl olsa ben mutfak işinden, ev işinden anlamam. Ama ben evlenmeden ev işinden anlamadığımı kocama söyledim" derdi. Mihav biraz sonra çeşit çeşit yemeklerle koca masayı doldururdu. Mihav bütün Lehliler gibi yemesini de içmesini de severdi. Biz Şarklılara göre kılıbıktı da. Yemek meselesiyle Lucyna'nın işi yoktu. Köylerden (hem daha iyidir, hem daha ucuz) birkaç kilo bal alır bütün seneliğine. Karnı acıktı mı ya bal yer tereyağla ya da yakınlardaki pastacı dükkânından pasta alır yerdi. Bol bol da süt içerdi. Mihav ne isterse pişirsin yesin, beni alakadar etmez derdi.

Lucyna sık sık da kocasıyla küserdi. Bu devrelerinde kocan nasıl diye sorduğumuzda bilmem ben onunla konuşmuyorum derdi. Lucyna ne oldu deyince de, "Gene domuzluk etti" derdi. Avrupa'da hamamı olanlar (banyo ve duş) her gün yıkanırlar. Olmayanlar da hem akşam, hem sabah yukardan başlayıp aşağı kadar her gün silinirler. Akşam sıcak, sabah soğuk suyla. Lucyna'nın evi moderndi. Hem hamamları vardı ve hem de telefonları ve de iyi döşenmişti evleri... Hep Mihav'ın gayretiyle. Lucyna da kocası da her akşam yatmadan banyoya girerler, çıkınca da o günkü giydikleri iç çamaşırları hemen orada yıkar ve asarlardı. Lucyna dalgın, bazen donunu yıkamayı unutur, kendinden sonra banyoya giren kocasına, "Ben donumu yıkamayı unuttum, seninkiyle beraber benimkini de yıka" diye seslenir dışardan. Bu gibi haller sık sık tekrarlandığından, bazen Mihav'ın erkekliği tutar yıkamaz. İşte Lucyna'nın, kocası için "domuzluk yaptı" dediği şey budur. "Ufacık, bir avuçluk donumu yıkamamış Mihav". Bu gibi hallerde bazen bir hafta, bazen daha da uzun zaman kocasıyla konuşmaz, kocasıyla yatmaz

Lucyna. Lucyna kocasını sevmez, başkasını mı severdi? Hayır, tam tersine Lucyna kocasını çok severdi, bana göre kocasını hiçbir zaman aldatmamıştır da. Bu anlamda bir rahibe kadar temizdir. Ama kocasından çok şey bekler. Sebep olarak da, "Ben evlenmeden ona ev işi bilmediğimi, öğrenmek de istemediğimi söyledim. Yapmayacaktıysa niye beni aldı?" derdi.

Biz Polonya'dan ayrıldıktan epey seneler sonra, artık bizim nerde yaşadığımızı da, telefon numaramızı da biliyordu Lucyna. Bir akşam telefon etti ve, "Bende bir oğul oldu, adını Suad koydum" dedi. Tabii Lucyna'dan başka kimse çocuğa "Suad" diye hitap etmedi, herkes Leh adıyla "Mirek" diye çağırdı onu. Sonradan Lucyna da "Suad" adını unuttu. İşte bizim Türkolog Lucyna böyle kendine has, kendi prensiplerine sadık, çok saf, kocasına karşı sert, ama bütün yabancılar için çok iyi, bizde "el iyisi" denen bir tipti.

Madem Polonyalı en yakın ahbaplarımızdan laf açıldı, o halde Yusuf'tan ve Gota'dan da kısaca bahsetmeliyim. Onlar da oradaki hususi hayatlarımızda mühim yer aldılar. Yusuf Karayim Türküydü. Benim yaşlarımda, belki de benden biraz daha gençti. Bekârdı, tek başına yaşardı Varşova'da. Politik subaydı. Rütbesi albaydı. Harp içinde komünist partizanlarla beraber faşistlere karşı çarpışmış. İyi bir insan, iyi bir komünistti. Son zamanlarda Varşova'daki aşkerî kütüphanenin müdürü olmuştu. Albay olmasına rağmen tek odalı bir dairesi vardı bizim otelden tahminen yüz metre uzakta. Yusuf, harpten sonra Türkolojiyi bitirmiş. Polonya'da tanıdıklarımız arasında Türkçeyi en iyi bilen ve en iyi konuşan Yusuf'tu.

Yusuf karayağız erkek tipiydi. Çok okurdu. Lüksle, şıklıkla, sefahat hayatıyla alakası yoktu. Çok kalenderdi. Arkadaşlarının ekserisi yazar veya artistlerdendi. Dediğine göre general olabilirdi ama kendi istemiyordu. "General oldun mu sivil hayatının da tam bir askerî disiplin içinde geçmesi gerekir. Artık istediğini yapamazsın. Birçok formalitelere uymaya mecbursundur. Ben böyle yaşayamam" derdi. Yazlık iznini aldı mı, kendisi gibi bir iki bekâr arkadaşıyla beraber, çantalarını ve küçük çadırlarını sırtlarına alırlar, Mazur göllerine giderlerdi. Orada birer de kayık kiralarlarmış bir aylığına. Bugün bu gölün kenarında, yarın öbüründe (bu göllerin ekserisi birbiriyle kanallarla bağlanmışlardır) lüksten, cemiyetten

uzak ama tabiatla baş başa "yabani" (onlar öyle diyorlardı "ciki") yaşarlardı. Yusuf'a göre hem sıhhi, hem dinlendirici bir tatil ancak böyle olurdu. Sonraları Almanya'da da böyle tatil yapan çok gençler gördüm. Ama onlar erkek arkadaşları ile değil, sevgilileriyle gidiyorlardı. Ve en azından motorsikletliydiler. Ve onlar cemiyetten ve konfordan kaçmıyorlardı. Daha iyi bir tatil yapabilme imkânları olmadığından bu yolu tercihe mecbur kalıyorlardı.

Hususi hayatımızda Yusuf'un bize çok yardımı büyük oldu. Bir işin altından çıkamazsak, bir de Yusuf'a soralım derdik. Yusuf'un tanıdıkları da, imkânları da çoktu. Bilhassa da Yusuf'a yüzde yüz itimadımız vardı.

Yusuf bir Kırım seyahatinden sonra bize uğradı. Karıma biraz yalvararak, biraz utanarak, "Senden bir ricam var. Kırım'da eski Karayim Türklerine ait bir el dokuması geçti elime. Ama biraz eskimiş, yer yer yırtılmış. Bir bak, eğer tamir edebilirsen duvarıma asmak istiyorum" dedi. Yusuf bu gibi el işlerini en iyi karımın yapabileceğini bilirdi. Sevinçle getirdiği paketi açtı. İçinden çıkan şey, Anadolu'da bütün kadınların hamamlarda örttükleri peştemaldı. Tabii ne ben, ne de karım onun heyecanını, sevincini kırmamak için bir şey söylemedik. Karım birkaç gün uğraştı, güzelce tamir etti ve Yusuf'a verirken de, "Bu el dokumasının bende bir de hiç kullanılmamışı var, çeyizimden kalma, bizde bunu kadınlar umumi hamamlarda vücutlarını örtmek için kullanırlar, ben memleket hatırası olarak beraber getirmiştim, hem buralarda ihtiyacım da yok. İstersen seve seve onu sana hediye edebilirim" dedi. Zaten karım daha evvelden Yusuf'a vermek için hamam takımını hazırlamıştı. Bir peştemal, bir hamam tası, bir kese ve bir de fildişi tarağı Yusuf'a verdi. O anda Yusuf'a 1 milyon lira versen belki o kadar sevinmezdi. İşte bizim Karayimli Yusuf böyle bir tipti.

Gota'ya gelince: Nâzım'ın eserlerini Lehçeye tercüme ederdi. Bir dilden başka bir dile şiir tercüme edebilmek için sanatkâr olmak gerekir. Gota da öyleydi, sanatkâr ruhluydu. Kocası da hem tiyatro hem de sinema artistiydi. Gota bir aristokrat kızıydı. Biz onu tanıdığımızda anası, babası ölmüşlerdi. Aristokratlığı yalnız babasından kalma parça parça olmuş stil mobilyalarında kalmıştı. Kültürlü bir kızdı. Sanatkârlar içinde geniş bir muhiti vardı. Çok

mütevazı ve basit giyinir, basit yaşardı. Zaten başka türlü yaşamaya mali vaziyeti de elvermezdi. Sigarasını arka arkaya tüttürür, kafayı çekmeyi de severdi kocası gibi.

Gota Türkçeyi Varşova Üniversitesinin Türkoloji kolunda öğrenmiş, sonra birkaç defa Türkiye'ye giderek Türkçesini ilerletmişti. Kelime bilgisi, edebî eserleri anlama bakımından Yusuf'tan daha iyiydi. Tabii bu sahadaki ilerlemeyi temin eden senelerce Türkçeden Lehçeye yaptığı tercümelerdi. Gota apolitikti Lucyna gibi. Veya bizimle politika üzerine konuşmazdı. Onun da bizlere çok faydası oldu. Onun vasıtasıyla da birçok Leh münevveri tanıdık.

Polonya'daki 2,5 senelik hayatımızın bir muhassalasını yaparsak, bunun çok müspet olduğunu söylemem gerekir. Her ne kadar Marksist bilgimizi teorik olarak fazla genişletememiş (Lehçe olarak kitap okuyacak kadar Lehçemizi ilerletememiştik) olsak da Partimize, Türkiye'deki komünist harekete fazla bir faydamız olamamış (tabii benim kanaatime göre) olsa da, burada sosyalizmin kuruluşunu, kuruluş zorluklarını, sosyalizmin o devirdeki problemlerini görebilme imkânını bulabilmiştik. Yine politik ve umumi gelişmemiz bakımından çok mühim bir olay olarak birçok Avrupa memleketi münevverleriyle kurduğumuz yakın temasları belirtmek isterim. Oteldeki bizim dairemiz birçok Lehli münevver ve sanatkârların daha çok da kapitalist memleketlerden gelen solcu gazetecilerin toplandığı bir kulüp mahiyetini aldı. Bu benim gibi geri kalmış bir memleketten gelmiş, hukuk, ekonomi, sosyoloji yahut gazetecilik v.s. gibi sosyal ilimler kolunda tahsil görmemiş, Avrupa'yı görmemiş, Avrupalı münevverlerle hiç teması olmamış bir insan için, mümkün olduğu kadar bu kısımlardaki noksanlıklarını gidermek için çaba sarf etmeye can atan bir Şarklı komünist için çok büyük bir fırsattı. Bize bu fırsatı veren, tabii ki en başta, Polonya Radyosu'nun dış memleketlere yaptığı yayın servisinde çalışmamız oldu. Bilhassa Yunan, İtalyan, Fin, Danimarka redaksiyonlarında çalışan, bu memleketlerin komünist partilerinin Varşova'ya gönderdiği gazetecilerle yakın arkadaşlıklar kurduk. En çok bizde,

bazen de onlarda toplanıyor, yalnız sosyalizm ya da Polonya meselelerini değil, o günün her türlü dünya meselelerini konuşuyorduk. Tabii burada ne dille birbirimizle anlaştığımız sorulabilir, sorulmalıdır da. Bunu bir misalle izah edersem daha iyi anlaşılır sanıyorum.

Bir akşam bize Fin redaksiyonundan iki kadın yoldaş, Danimarka redaksiyonundan karı koca bir yoldaş ailesi misafir gelmişlerdi. Günün dünya meselelerini tartışıyorduk. Bu ara yine iyi dostumuz, apolitik Polonyalı doktor Slavek geldi. Ona da oturacak yer gösterdik ve yarım kalan münakaşımıza devam ettik. Dr. Slavek (tanınmış çocuk hastalıkları mütehassısıydı) yarım saat kadar bizi dinledi, sonra konuşmamızı Lehçe, "Affedersiniz" diyerek kesti. "Kusura bakmayın merak ettim, ne dille konuşuyorsunuz?" Biz Lehçe deyince, kendini tutamayıp, "Ben Leh'im bir kelime anlamıyorum, siz birbirinizi nasıl anlıyorsunuz?" dedi. Evet, bu tamamen hakikat olan bir hadise. Bize göre Lehçe konuşuyorduk ve birbirimizi mükemmelen anlıyorduk. Ama bir Leh, konuştuğumuz dilin kırık dökük de olsa Lehçe olduğunu dahi anlamamıştı. Bana göre burada tabii ki her birimizin, tek tek konuştuğumuz konularla çok yakından ilgilenmiş, o konuları kafasında iyice yoğurmuş olmasının mühim rolü vardı. Eğer o zamanki Lehçemizle mesela bir edebî konu üzerinde konuşmaya kalksaydık, ne fikrimizi ifade edebilirdik ne de karşı taraf söylediklerimizden bir şey anlayabilirdi. Bir sözle: Biz yabancılar politik konularda leb demeden leblebiyi anlar duruma gelmiştik. Tabii ki bizim Lehçe dediğimiz dilin içine bol bol Fransızca, İngilizce kelimeler de giriyordu. Ama bu yabancı kelimelerin çoğu enternasyonal kelimeler olmuştu. Velhasıl bizim Lehçe olduğunu sandığımız o "yabancı Lehçesiyle" bizler birbirimizi anlıyorduk.

Bütün bu zorlukların baş sebebi büyük bir Avrupa dilini iyi bilmememdi. Bunun lüzum ve kıymetini Türkiye'de bize anlatamamışlardı, ben de gereği gibi anlayamamış, daha doğrusu anlamak istememiştim. Yabancı kelimeleri öğrenmeye vereceğim zamanı dünya fikir cereyanlarını öğrenmeye vermeyi tercih etmiştim. Ama büyük bir yabancı dil bilmeden bunun kısır kalacağını, bir yere kadar gelip daha ileri gidilemeyeceğini, daha ileri gidebilmek, konuları daha doğru, daha derinliğine öğrenebilmek için büyük

bir yabancı dilin muhakkak lazım olduğunu maalesef kavrayamamıştım diyemeyeceğim. Dile kabiliyetim olmadığından, mücerret kelimeleri ezberleyemediğimden, bugün öğrendiğimi yarın unuttuğumdan birkaç defa başlamış ama ilerleyemediğimi görünce yakasını bırakmıştım. Süzgeçte nasıl su durmaz altına geçerse, benim kafamda da yabancı kelimeler kalmıyordu. Sanki bir kulağımdan girip diğerinden çıkıyordu. Mücerret tarihler, rakamlar, isimler de öyle. Gençliğimde bu böyleydi. Şimdi yaşlandıkça daha da fena oldu. Yirmi beş senedir Almanya'da yaşıyorum. Hep Almanlarla, Alman üniversite kliniklerinde çalıştım. Gene de Alman diliyle basit bir mektup bile yazamam. Almanca mektupları hep karım yazar, karım resmen Almanca ders almadığı, Almanlarla yaşamadığı halde... Tabii ki bir dilde yazabilmek başka, okuduğunu anlamak başka, iyi konuşabilmek o daha da başka. Yüksek ve ağır dille yazılmış Almanca edebî eserleri kolay kolay bugün de anlayamam. Yabancı dil meselesinin altından bir türlü kalkamadım. Bu benim bugün de en zayıf tarafım olarak kaldı. Tıbbi veya politik, ekonomik ve sosyal konuları anlamak için lügate ihtiyacım yok. Bu da bana şimdilik yetiyor. Bu konuyu, yani benim şahsımın teşekkülünde Polonya'daki hayatımın rolünü sayarken, buradan itibaren çok iyi tanımaya başladığım Türkiye komünist hareketinde çok mühim rol oynayan Marat yoldaşla (İ. Bilen) ve Nâzım Hikmet yoldaşla olan yakın münasebetlerime değinmem gerekir. Bu iki yoldaşla münasebetlerim Polonya'dan sonra da devam etti, hem de daha yakın, daha kuvvetli olarak... Polonya'dan sonraki devreyi yeri gelince yeniden ele alacağım.

Polonya'daki hayatım, benim yeni şartlar, yeni imkânlar altında yeni şahsiyetimin kuruluş devri oldu. Yani yeni şahsiyetimin temeli Polonya'da atıldı. İşte bu devremde bu iki şahsı tanımanın kıymeti bilhassa bu bakımdan mühimdir.

Marat yoldaşla münasebetlerimiz daha çok resmî parti, iş münasebetleriydi. Tabii ki bu ara parti meseleleri dışında da birbirimizle uzun konuşmalarımız oldu. Bu konuşmaların benim üzerimdeki tesirleri herhalde bir Danimarkalı, bir Yunan veya bir İtalyan komünistiyle yaptığım konuşmalardan (müspet veya menfi) daha kuvvetli olacaktı. Çünkü bu yoldaşla yaptığımız konuşmaların

merkezini ne de olsa Türkiye problemleri, onların hal şekilleri teşkil ediyordu. Kısaca konuşmalar dönüp dolanıp Türkiye'nin o günkü durumuna, Partinin taktik ve stratejileri meselelerine geliyordu. Bu sahalarda benim tabii ki daha evvelden gelişmiş görüşlerim vardı. Ve ben istesem de, istemesem de Marat yoldaşla konuşmalarım kafamda eski görüşlerimle karşı karşıya geliyorlardı. Bilhassa görüşlerimizin ayrıldığı noktalar üzerinde konuşmalardan sonra da uzun zaman düşünmek zorunda kalıyordum.

Aynı şeyleri Nâzım Hikmet'le konuşmalarım üzerine de söyleyebilirim. Ancak Nâzım'la münasebetlerim resmî münasebetler değildi. Nâzım her zaman, "Ben basit bir parti üyesiyim" derdi. Ben de öyleydim. Ve Nâzım'la benim aramda herhangi bir parti işiyle bağ yoktu. Nâzım sık sık Polonya'ya gelirdi. Prag'ı çok sever, oraya da çok giderdi. O zamanın uçaklarının iç hava tazyiki suni olarak ayarlanmadığından doktorları uçakla seyahate müsaade etmiyorlardı. Seyahatlerini hep trenle yapardı. Moskova'dan Prag'a giden yolsa Varşova'dan geçerdi. Öyle ki Nâzım'ı yalnız Varşova'ya geldiğinde değil, Prag'a giderken de görürdük. Hem giderken, hem de gelirken birkaç gün Varşova'da kalırdı. Biz Türklerin yanında ne de olsa kendini daha rahat hissediyordu. Onun bu hissini Almanya'da yaşadığım bu son senelerde çok daha iyi anlıyorum. Nâzım Varşova'ya her geldiğinde bizim otelde ve bizim dairenin tam karşısındaki dairede kalırdı. Bu iki yataklı, banyo ve tuvaletiyle güzel, güneşli bir daireydi. Tabii ki Nâzım yalnız gelirse, ikinci yatak boş kalır, doktoru Galya ile beraber gelirse ikinci yatakta Galya yatardı. Nâzım ekseri yalnız gelirdi. Ancak kendini iyi hissetmediği zamanlar doktoru Galya'yı yanında getirirdi.

Galya ufak tefek, biraz etine dolgun, o zamanlar tahminen otuz yaşlarında bekâr bir Rus kızıydı. Kalp hastalıkları mütehassısı imiş. Nâzım daha bizler gelmeden enfarktüs geçirip olup Parti hastanesine yatırılınca, Galya Nâzım'ın tedavi doktoru olmuş Nâzım iyileşip de hastaneden çıkmadan Partiyle ve hastane idaresiyle konuşup Galya'yı kendine hususi doktor olarak almış. Galya'nın aylığını daha fazlasıyla Nâzım öderdi. Ayrıca Galya Nâzım'ı çok beğenir, belki de sever, bilhassa da Nâzım'a çok hürmet ederdi. Nâzım da Galya'ya karşı aynı şekilde çok hürmetliydi. Onun doktor olarak

her sözünü dinler, sigara, alkol içmez, çok sıkı da perhiz yapardı. Bu devrede Sovyet tıp ilmi Nâzım için nasıl bir hayat şekli çizerse Nâzım hepsini yapardı. İradesi kuvvetli, hayatı sevdiği, ölmek istemediği için de her isteneni yapan iyi bir hastaydı. Onun için yemenin, içmenin, erken veya geç yatağa girmenin hayat bakımından bir manası yoktu. O tam bir fikir, his ve ideal adamıydı. Kışın kışlık, yazın yazlık evinde hiç misafiri eksik olmazdı. Ruslar yemesini, içmesini severler. Misafirler için her türlü yemekler pişirilir, çeşit çeşit içkiler çıkarılır. Misafirler tıka basa yerler, kafaları iyice çekerler, sigaralarını da tüttürürler. Nâzım hiçbir şeyin tadına bile bakmaz, perhizini bozmazdı. Evet bunlar Dr. Galya'nın Nâzım için çizdiği fizyolojik hayat. Bu kısmı bitirmeden Galya'nın Nâzım'ı ne kadar sevdiğini, onun sıhhatiyle ne kadar alakalandığını gösteren küçük bir misal de vermek isterim:

Nâzım'ın gene Galya'yla beraber Varşova'ya geldiği bir devreydi. Yine tam bizim dairenin karşısındaki daireyi tutmuşlardı. Bize yakın olmayı Nâzım da Galya da tercih ediyorlardı. Galya dükkânlara alışverişe çıkarsa karımı da beraber alıyordu yanına. Ayrıca sabah kahvaltılarını, akşam yemeklerini eğer bir yere davetli değillerse ekseri beraber yiyorduk. Bir gün akşam yemeği zamanı gelmiş hâlâ Nâzım ve Galya görünmemişlerdi. Karım, "Gidip bir bakayım, nerde kaldılar?" dedi ve üç adım karşımızdaki Nâzımların dairesine gitti. Biraz sonra geri dönünce bana şunları anlattı:

Dış kapıyı açıp koridora girince, kapının sesini duyan Galya elinde bir kitapla hamamdan çıkmış ve şöyle demiş: "Aman içeri girme, Nâzım uyuyor. Uyanmasın diye ışığı yakmadım. Kitabımı alıp geldim hamamda okuyorum. Birazdan uyanır. Uyanmasa ben uyandırırım. Dinlenmiş olmalı. Şimdi fazla uyursa sonra gece uyuyamaz." Hakikaten de yarım saat sonra geldiler. Bunu yapan bir Anadolulu anne değil, Avrupalı, genç, güzel, kalp hastalıkları mütehassısı bir doktor kız. Nâzım da ne nişanlısı, ne de kocası. Sadece hastası. Ve o zamanlar Nâzım'ın hasta zamanları da değil, tam tersine kendini en iyi hissettiği zamanlar.

Evet, Nâzım'la birbirimizi anlayan birer dost olmuştuk. Bilmem bu tabir yerinde mi? Bundan kendimi Nâzım'la müsavi tuttuğum manası çıkmasın. Nâzım yalnız sanatkâr olarak, politikacı

olarak değil, bir insan olarak da devdi, bense bir hiç. O zamanlar benim üzerimde en büyük tesir yapan Nâzım'ın geniş bilgili, müsamahakâr insan tarafı oldu. Hayatımda Nâzım'a çok şey borçluyum. Ondan o kadar çok şey öğrendim ki, bunları ne bir kitaptan ne de başka herhangi birinden öğrenmeme imkân vardı. Nâzım'ın yalnız Sovyet yazarları, Sovyet entelektüelleri, sosyalist memleketler entelektüelleriyle değil, bütün dünya aydınlarıyla sıkı temasları vardı. Bu sebeple de o dünyada gelişen, oluşan birçok olayları dış görünüşleriyle değil, içyüzleriyle de biliyordu. Birçok dünya ve hayat hakkındaki sırları (yani olayların içyüzlerini) ancak Nâzım vasıtasıyla öğrenebildim. Tabii ki bütün bunlar benim şahsiyetimin müspet bir şekilde gelişmesine, insancıl (hümanist) şahsiyetimin daha da kuvvetlenmesine çok yardım etti. Nâzım daima doğrudan, haklıdan yanaydı hangi cemiyet şeklinde olursa olsun. O daima prensip adamıydı ve öyle de kaldı ölene kadar. Onu burjuva terörü korkutmadığı gibi, Stalinistlerin terörü de korkutmadı. Buna en güzel misal, "İvan İvanoviç var mıydı yok muydu?" adlı piyestir. O daima şahsa tapmanın, insanları insanlık üstü kuvvet haline getirmenin baş düşmanıydı. O üstün insan denen şeye inanmıyordu. Onların da her insan gibi hata edebileceklerine inanıyordu.

Tabii ki ben burada Nâzım'ın bütün tanıdığım yanlarını yazamam. Bu benim konum değil. Yalnız kısaca şunu söylemeliyim: Nâzım uçan sivrisineği bile haksız yere incitmekten çekinen, şahsi menfaatini hiçbir zaman düşünmeyen, hem iyi bir Türk vatanperveri hem de iyi bir enternasyonalist, iyi bir komünistti. Yazık ki cenazesinde hazır bulunamadım. Ama mezarını birçok defalar ziyaret ettim Moskova'da. Nur içinde yatsın.

Polonya'nın bana yaptığı faydalardan biri de Polonya gibi eski kültüre sahip bir Orta Avrupa memleketini, halkını, onların yaşam şekillerini tanımam oldu.

İkinci Dünya Harbi'ni açan faşistler bilhassa Varşova'yı planlı olarak taş taş üstünde bırakmayacak şekilde tamamen yakıp yıkmışlardı. Polonya'nın diğer şehirleri ve köyleri de çok zarar görmüştü

ama ne de olsa Varşova gibi tam planlı bir şekilde yıkıma tabi tutulmamışlardı. Bu bakımdan Polonya halkı harpten sonra yalnız sosyalizmin maddi temelleri olan fabrikaları, sanayi müesseselerini kurmakla kalmamış, bozulan yolları (enfrastrüktürü), yakılan yıkılan evleri yeniden yapmaya da mecbur olmuştu. Daha 1955'te eski tarihî Varşova'nın yapımı tamamen bitmişti. Dışarıdan eski tarihî dış görünüşüyle, içerden tamamen modern olarak... Kurucululukta, harap olan Avrupa şehirlerine bir numune oluyordu Varşova. Yeni yeni evler, yeni yeni satış dükkânları, geniş caddeler, parklar, kültür müesseseleri, çocuk bakım evleri birbiri arkasından mantar gibi bitiyordu.

Tatillerimizde, boş zamanlarımızda Polonya'nın Varşova'dan başka kısımlarını da görme imkânlarımız oldu. Krakov'u, onun yakınındaki şimdi müze haline getirilen meşhur Auschwitz toplama kampını birkaç defa ziyaret ettik. Yalnız bu kampta faşistler muhtelif metotlarla, bu ara yeni yeni buldukları zehirli gazları insanlar üzerinde deneyerek, dört milyon kişi öldürmüşlerdi. Ne kadar da çocuk öldürmüşlerdi bu barbar faşistler! Bir oda yalnız öldürdükleri çocukların gözlükleriyle doluydu. Başka büyük bir salon yalnız çocuk lazımlıklarıyla dolu. Ben burada faşistlerin yaptıkları canavarlıkları anlatacak değilim. Neler yapmamışlar ki! Yapılanları anlatmaya koca bir kitap az gelir.

Dağlarını, kış spor merkezlerini, bu arada Zakopana'yı gördük, burada bir ay da yaz tatilimizi geçirdik. Diğer büyük şehirleri gördük. Gayet romantik göller bölgesi Mazur'u gördük. Bir hafta da orada kaldık. Eski aristokratların dinlenme merkezlerinden biri olan Krinica'da iki hafta kaldık. Bu memleketlerin halklarıyla bir turist gibi değil, yakın dost gibi, onlarla beraber bir dostluk havası içinde yaşadık. Çünkü bu gezmelerimizi hep yakın Polonyalı dostlarımız tertipledi. Dostlarımızın dostlarına, dostlarımızın dostu olarak gittik. Hepsi de bizi gayet candan karşıladı. Şarklıların misafirperverlikleri meşhurdur. Bana sorarsanız Şarklılarındakinde biraz riya, biraz gösteriş merakı vardır. Bu negatif tarafları biz Polonyalıların dostluklarında görmedik veya göremedik.

Polonya'da sosyalist kuruculuk büyük tempolarla ilerliyordu. Harpten sonra toprak reformu yapılmış, topraklar köylülere

dağıtılmıştı. Şimdi dağıtılan bu toprakların yeniden kooperatifler şeklinde yer yer birleşmeleri gerekiyordu büyük, verimli, makineli sosyalist istihsal şekline geçebilmek için. Parti ve hükümet köylüleri kooperatifler şeklinde birleştirmekte zorluk çekiyordu. Çünkü bunun köylülerin isteğiyle, rızasıyla olması gerektiğini savunuyor, böyle olmasını istiyordu ama olmuyordu.

Polonya'da halk üzerinde kilisenin büyük nüfuzu vardı. Bu şehirlerde böyleydi ama köylerde daha da kuvvetliydi. Kilisenin kooperatifçiliğe karşı çıktığı söyleniyordu. Ne derece doğru olduğunu söyleyecek durumda değilim. Kooperatifleşen topraklar yalnız kurak, iyi mahsul vermeyen topraklardı. Zaten böyle olduğu için bu toprakların sahipleri kooperatife yanaşmışlardı, devletten yardım görebilmek için. Bunların tutarı ekilen toprakların yüzde 15'ini teşkil ediyordu. İyi topraklar küçük küçük parçalar halinde köylü ailelerinde dağınık bir şekilde kalmıştı. Böyle olunca verimli büyük makineli sosyalist istihsal şekli tatbik olunamıyordu. Polonya ekonomisinin en zayıf, sosyalizme uymayan tarımdaki bu istihsal şekli Polonya ekonomisinin belini kırıyordu. Bu konu bugüne kadar Polonya'nın halledemediği bir konu olarak kaldı. Zamanımızın gelişmiş teknik devrinde, makine devrinde bugün hâlâ Polonya toprakları atların çektiği basit aletlerle sürülür, mahsul elle veya basit aletlerle toplanır. Tabii bunda kilisenin rolü varsa, onun yanında Polonya köylüsünün geçmişinin de rolü olmalı. Polonya'da büyük topraklar aristokrat denen büyük toprak ağalarının mülkiyetindeymiş. Köylüler toprakta karın tokluğuna birer esir gibi çalışmışlar. Sosyalist devlet, toprağı ağalardan almış, köylüye dağıtmış. Bir defa toprağa kavuşan, rüyası hakikat olan köylü, şimdi belki de kooperatif yoluyla toprağın yeniden elinden gitmesinden yeniden gelirinin kaybolmasından korkuyor olmalı. Korkunun hakikatlere, günün icaplarına uymayan bir yol gösterici olarak faydası olmadığı gibi, devlet ekonomisine de bilhassa köylünün kendisine de faydası olamazdı ve de olamıyor. Komşusu Alman Demokratik Cumhuriyeti köylülerinin hayatlarına bir göz atmaları, orada toprakların kollektifleştirilmesinin köylülüğe ne kadar fayda, ne kadar kolaylık ve zenginlik getirdiğini görmelerine yeterdi.

Polonya hakkındaki sözlerimi bitirmeden Polonya'da adeta devlet içinde bir devlet olan Polonya kilisesi üzerine yazdıklarıma birkaç kelime daha ilave etmek, daha doğrusu bir soruya, "Bir sosyalist ülke olan Polonya'da Katolik kilisesinin bu kuvveti nereden geliyor?" sorusuna kısaca cevap vermem gerekiyor.

Ben ne bir tarihçiyim ve ne de dinî meselelerden anlarım. Hem bu bakımdan ve hem de Polonya'da yalnız iki buçuk sene kadar kısa bir zaman yaşamam bakımından tabii ki bu konuyu ben kendimden cevaplandıramam.

Polonyalıların dindarlıkları, kiliselerin daima gençler de dahil hep insanlarla dolup taştıkları, birçok komünist partisi üyesinin de (ki bunların normal olarak ateist olmaları gerekir) kilise ayinlerine katıldıkları Polonya'daki yaşam esasında daha ilk günden gözüme çarptı. Bu durum o kadar açıktır ki, Polonya'ya her gelenin, komünist olmasına lüzum yok, gözüne çarpar.

Ben Türkiye'den geliyordum. Ermeni olmama rağmen Anadolulu olduğum için Müslümanlar içinde büyümüştüm.

Türkiye Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından geri kalan bir parçaydı. Öyle bir parça ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun ana çekirdeğini teşkil ediyordu. Osmanlı padişahları hep Türklerdendi. Ve onlar aynı zamanda halife yani bütün dünya Müslümanlığının başıydılar. Ve daha benim çocukluğumda, yani padişahlık ve halifelik kalktıktan, laik, milliyetçi (Halk Partisi'nin altı okuna göre) bir yeni Türk memleketi kurulmasına rağmen Anadolu'da bir Türk'e veya bir Arnavut'a veya Çerkes'e ne millettensin diye sorsan, "Elhamdülillah Müslümanım" diye cevap verirlerdi. Durum bu haldeyken bir Atatürk kısa bir devrede laikliği hiç olmazsa gençliğin ve entelektüellerin büyük bir ekseriyetine yerleştirebilmiş, tekkeleri kaldırmış vs. dinin devlet işlerine karışmasına mani olmakla kalmamış sosyal meseleler için kısa sayılan bir zaman içinde çok şeyi değiştirmişti. Yaşlılardan başka camiye giden kalmamıştı. Mesela benim tanıdığım Türk gençleri arasında camiye giden tek bir kimse görmedim. Ve yine ben öyle sanıyorum ki Atatürk gençliğinin çoğu namaz kılmayı bilmiyordu. Öğrenmek lüzumunu dahi hissetmiyordu. Şehirlerde evlenenlerden kaçı imam nikâhı kıydırıyordu vs., vs. Bütün bu, dinin dünya işlerinden, sosyal ve politik işlerden

elinin çektirilmesi Türkiye gibi hem Müslümanlığın merkezi, hem cahil ve geri kalmış bir memlekette mümkün oluyordu da, Polonya gibi sosyalist bir memlekette nasıl mümkün olmuyordu? Diğer sosyalist memleketlerde, hatta sofu dindarlığıyla meşhur Rus köylerinde dahi din nüfuzunu çok kaybetmişti de Polonya'da neden kuvvetli kalmıştı? Bu soruları, bu konuları komünist olsun veya olmasın tanıdığım bütün Lehlilerle konuştum. Aldığım cevapları kısaca şöyle hülasa edebilirim:

Polonya kilisesi tarih boyunca daima hurafelerden uzak kalmaya, halkın dünyevi işlerine, dertlerine, problemlerine ayak uydurmaya, halkla beraber gitmeye, ona yardım etmeye gayret sarf etmiş. Bu umumi sözleri şu misallerle bana açıkladılar: Polonya toprakları son asırlarda komşusu olan hükümetler arasında paylaşılmış, Polonya istiklalini kaybetmişti. İşte bütün bu devir esnasında Polonya kilisesi, Polonya din adamları Polonya'nın tekrar istiklaline kavuşması için yapılan kavgalarda ön cephede yer almışlar, daima halkın önünde yer almışlar. Böylece halkın itimadını ve sempatisini kazanmış Polonya kilisesi ve Polonya din adamları.

Bunlar bana anlatılanlar. Ben bu olayları şöyle tefsir ediyorum: Polonya toprakları bilhassa Alman, Prusya krallıklarıyla Çarlık Rusyası arasında paylaşılmıştı. Bu taraftaki Almanların ekserisi Protestan, Ruslar Ortodokstu. Polonyalılarsa Katolik. Bunlar birbirine karşı olan Hıristiyan mezheplerdi. Eski zamanlarda din, mezhep meseleleri millet meselelerinin üstünde yer almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda da gördüğümüz gibi, mesela Alevilik ve Dürzilik İslamın birer mezhebi olmasına rağmen Sünni Türkler tarafından bu kelimeler küfür, hakaret manasına kullanılmış. Onlara bin bir türlü iftiralar yapılmıştır, hor görülmüşlerdir. Bugüne kadar da hor görülürler.

Polonya'da durum tamamen başka. Katolik Polonya'nın (büyük ekseriyet) istiklali Ortodokslar ve Protestanlar tarafından yok edilmiş, Polonya halkıyla beraber, Katolik kilisesi bu mezheplerin tazyiki altına girmiş. Katolik kilisesinin arkasında koca Papalık müessesesi var. Tabii Papalık, Polonya kilisesini bunlara karşı hem kışkırtmış ve hem de yardım etmiştir. Böylece halkın yaptığı müstevliye karşı ayaklanma savaşı Katolik kilisesinin kendi tahakkümünü

sağlama savaşıyla birleşmiştir. Böylece de Katolik kilisesi daha paralı ve imkânlı (arkasındaki papalık sebebiyle) ve daha şuurlu (dini şuur) ve daha bilgili olarak daima halk ayaklanmalarını teşkilatlandırmış veya halk ayaklanmalarının başına geçmiştir. Ve bu, halk tarafından vatanperverlik olarak değerlendirilmiştir. Eğer Polonya'yı aralarında paylaşan memleketler Katolik olsalardı, kilise nasıl bir rol oynayacaktı? Evet, bana göre kilisenin otoritesinin halk arasında yerleşmesinde tarihteki bu milliyet ve mezhep kavgalarının birleşmesinin mühim rolü olmalıdır. Bunun dışında Papalık o zamanlar olduğu gibi bugün de mühim rol oynamaktadır.

Daha evvel de yazdığım gibi sosyalist memleketlerdeki bütün Parti grupları teker teker Marat yoldaşa bağlıydı. Bu ve daha başka sebeplerle Marat'ı icap edince bulmak zordu. Bu sebeplerle bizim grubu Prag'da yaşayan Sabiha Sertel'e bağladı Marat yoldaş. Benim Sabiha'yı bulabilmemin, Sabiha'nın da kendisini bulabilmesinin kolay olduğunu söyledi.

Bu yeni bağdan sonra grubumuzun arzu ve isteklerini, her türlü parti temasını Sabiha yoldaşla mektuplaşarak yapıyordum. Onun adresi muayyendi ve hep o adresteydi.

Bu ara Sovyet Komünist Partisi'nin meşhur 20. Kongresi olmuştu. Kongre'ye bizim gruptan kimse katılmadı. Kongreden sonra da uzun zaman Marat yoldaş Varşova'ya uğramadı. 21.11.1957'de yaptığımız Parti toplantısında aldığımız bir kararı aşağıya aynen yazıyorum:

"Sabiha Yoldaş,

Bizler aşağıda dört madde halinde sıralanan meselelerin (bugüne kadar TKP'nin resmî görüşüne sahip olmadığımıza göre) hiç olmazsa aramızda tartışılmasını ve müşterek bir görüşe varılmasını sağlamak gayesiyle sosyalist ülkelerdeki partili arkadaşların temsilcileri arasında en kısa bir zamanda bir toplantı yapılmasını faydalı, hatta zaruri görüyoruz. Bunun için en müsait bir yerde bir toplantı

yapılmasını teklif ediyoruz. Eğer böyle bir toplantının herhangi bir yerde yapılması için gereken masraf ve formalitelerin Parti yoluyla halledilme imkânı yoksa, biz bu toplantının Varşova'da yapılmasını teklif ediyor, yol parası hariç masraf ve formalite işlerini halletmeyi üzerimize alıyoruz.

Görüşülmesini teklif ettiğimiz meseleler:

1. XX. Kongre'den bu yana sosyalist ülkelerdeki topyekûn değişmeler ve bu değişmelerin siyasi, iktisadi, içtimai ve ideolojik sonuçları üzerinde durulması.

2. Türkiye'yi gerek doğrudan doğruya, gerek dolayısıyla ilgilendiren milletlerarası siyasi, iktisadi, içtimai ve askerî meselelerde radyoda çalışmamız hasebiyle nasıl bir tavır takınacağımızın tespiti.

3. Türkiye'deki son gelişmelerin incelenmesi ve mümkünse TKP'nin görüşünün ve çıkardığı sonuçların öğrenilip aramızda tartışılması.

4. Sosyalist ülkelerdeki partili arkadaşların aralarındaki münasebetlerin daha verimli ve ahenkli olmasının sağlanması ve şimdiye kadarki çalışmalarda ahengi bozan engeller olmuşsa bunların incelenmesi.

Not: Yapılmasını teklif ettiğimiz böyle bir toplantı istişari ve sosyalist ülkelerdeki arkadaşların birbirlerini aydınlatmaları mahiyetinde olacaktır. Parti grubumuzun ittifakla aldığı bu karar suretinin okunduktan sonra gerekli merciye gönderilmesini rica ederiz.

Varşova Parti grubu."

Maalesef bu mektuba bir cevap alamadık.

Zaten bu mektuptan kısa bir müddet sonra da Polonya hükümeti ekonomik sebeplerle bazı yabancı radyo yayın kollarını, bu arada Türkçe neşriyatını da kapama kararı aldı. Evet, karar çıkmıştı. Ama bizler çalışmaya devam ediyorduk. Yayının resmen ne zaman kapanacağı henüz belli değildi. Bu kararı Polonya partisi, bizim Parti mesullerine bildirmiş olmalı. Ayrıca ben de Sabiha Hanım'a durumu bildirdim.

1958 senesi Ocak ayı başlarında Nâzım ve Marat Varşova'ya geldiler. 8 Ocak 1958 akşamı "Hazırlanın haftaya Prag'a gideceksiniz" dedi Marat bana ve karıma.

Diğer yoldaşların nerelere gidecekleri daha sonra belli olacakmış.

Bavullarımızı hazırladık. 13 Ocak sabahı büyükçe bir Parti arabası geldi. Bizi eşyalarımızla beraber tren garına değil, Parti oteline götürdü. Akşamın geç saatlerine kadar otelde kaldık. Sonra da yine aynı araba bizi Prag'a giden trene değil, Alman Demokratik Cumhuriyeti'ne, Berlin'e giden trene getirdi. Prag'a değil, Berlin'e gideceğimizi o zaman anladık.

Marat yoldaş bizimle beraber gelmişti gara. "Sizi Berlin'de Alman yoldaşlar karşılayacak. İcap edenleri onlar yapacaklar. Gittiğiniz yer gizli kalacak. Kimseye mektup falan yazmak da yok," dedi.

Beyrut'tan çıkmamızdan daha da esrarengiz bir şekilde Varşova'dan ayrıldık. Ne iş yapacağımızı henüz bilmiyorduk. Bu bizim için de hâlâ sırdı.

Varşova'daki yoldaşlar, yakın dostlarımız Lehlerle beraber o gün Prag'a giden trene gitmişler bizi uğurlamak için ellerinde çiçeklerle... Bizi bulamayıp tırıs tırıs geri dönmüşler. O gece Nâzım'la aralarında büyük bir münakaşa olmuş. Yoldaşlar, "Bu ne kepazelik! Biz polis miyiz ki nereye gittiklerini bizden saklamakla kalmıyor bir de yalan söylüyorsunuz" diyerek Nâzım'a çatmışlar. Nâzım, "Nereye gittiklerini ben de bilmiyorum. Bu gizli Parti işi. Herkesin her şeyi bilmesi gerekmez," demişse de yoldaşlar bu laflarla teskin olmamışlar. "Bizi Lehlilerin önünde de küçük düşürdünüz" demişler.

Bana kalırsa hakları vardı. Prag'a gidecekler diye yalan söyleyeceklerine, "Bu iki yoldaş Parti işiyle başka bir memlekete gidecekler. Şimdilik nereye gideceklerinin bilinmemesi gerek, ilerde siz de burayı terk edeceksiniz. Sizin de nereye gittiğinizi başka yoldaşlar bilmeyecek" diyebilirlerdi.

14 Ocak 1958 günü Doğu Berlin'e vardık.

DÖRDÜNCÜ KISIM

ALMAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ'NDE: DÖRDÜNCÜ KISMA ÖNSÖZ

Hayatımın dördüncü kısmı, yani Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde geçen kısmı, yaşamımın en uzun safhasını teşkil eder (15 Ocak 1958'den bugüne kadar olanı). Bu uzun seneler birçok Türk vatandaşı için bütün bir ömür.

Hayatımın bu kısmını legal neşrolunabilecek bir şekilde yazabilmek benim için çok zor, komünist kalabildiğim için de imkânsız. Hattızatında bu dönem, benim her bakımdan geliştiğim, bir Marksist ihtilalcinin ne yapabileceğini ve ne yapamayacağını (tabii kendime göre) öğrendiğim, artık kendi şahsiyetimi bulduğum bir dönem.

Bu devirdeki hayatım, gördüklerim bakımından da benim için enteresan olduğu kadar her yoldaşın, her vatandaşın ve hatta dünyamızın neresinde yaşarsa yaşasın her komünist için de öğrenilmesi enteresandır. Bu madalyonun biryüzü. Madalyonun ikinci yüzü: Yazmamı zorlaştıran kendi komünist şahsiyetimin dilime ve kalemime koyduğu sansür. Benim elimi, dilimi bağlayan, neyi yazmam, neyi yazmamam gerektiğini tayin eden, sınırlayan şahsiyetim. Benim hareketlerimden her şeyden evvel ben kendim mesulüm. Evet, ne yazmam gerektiğini tayın eden şahsi menfaatlerim, kinlerim veya arzu ve heveslerim olamaz. Yazacaklarım hem umumi şahsiyetim ve dünya görüşüme uygun olmalı ve hem de büyük davamıza gölge düşürmemeli. Bu sözlerimi biraz daha açayım. Ben hayatımı yazıyorum diye, şu şu noktalar (hem hayatım hem de dünya komünist hareketi bakımından mühim de olsalar) eğer partimi ufak düşürecek veya düşmanlarımızın, polisin eline bir koz verecek bir

mahiyet taşıyorsa, yahut da bu noktaların yazılmasını bugünkü şartları göz önüne alarak doğru bulmuyorsam tabii ki yazamam.

Şu da muhakkak ki, geçmişte yapılan hataların, gelecek nesillerin aynı hataları yapmamaları, o hatalardan ders alabilmeleri için gelecek nesillerce bilinmesi gerekir. Her şeyi bile bile susmak iyi bir komünist için yapması gereken doğru yol olamaz. Biz yaşlılar hem gelecek nesillere tecrübelerimizi aktarmaya, onlara yol göstermeye ve hem de geçmişimizin hesabını vermeye mecburuz. Ancak neleri genç nesillere ulaştırmalı? Nelerden şimdilik vazgeçmeli? Neler partiye fayda getirir neler zarar? Bunların seçimi 1949'dan beri dış memleketlerde yaşayan, son on seneden fazla zaman içinde Türkiye olayları ile bağları tamamen kesilen benim için zor. Yazılacakları da yazarken tarafsız kalmaya (tabii buna imkân yoktur. Ağırlık yine de yazanın kendi görüşü etrafında toplanır), dedikodulara düşmeden yalnız hakikatleri yazmaya (hakikatler de bazen dedikodu gibi görülür), prensip meseleler üzerinde durmaya dikkat etmek gerekir. Ama bazı şahıslar kendi şahsi hayatlarıyla, şahsi hareketleriyle partinin gelişmesinde (müspet veya menfi) mühim bir rol oynamışlarsa, o şahısların o hareketlerini açıklamak dedikodu olmaktan çıkar, bilinmesi, ders alınması gereken olaylar mahiyetini alır.

Evet, bizim partimiz hakkında konuşurken tabii ki şahıslar üzerinde durmaya mecburuz. Öyle bir devrede yaşıyoruz ki, kara sürülmeyen önder kalmadı partimizde. Altmış dört senelik partiyiz diye övünüyoruz, ama bu altmış dört senelik parti içinde önder kadrodan alnına kara sürülmemiş tek bir yoldaş bulamazsınız. Hakikatler böyle değildir, olamaz da. Biz komünistler insanlık üstü, üstün insan varlığına inanmıyoruz. Eski ve yeni önderler (tabii ki içinde yaşadıkları zaman, o zamanın şartları ve imkânları göz önüne alınırsa) çok iyi şeyler de yapmışlardır, hata da. Her aktif insan, bilhassa sosyal, politik, ekonomik sahada bir yenilik getirmek için çalışan her insan, hele o bir geri kalmış memleketin insanıysa ve partisi illegalse, hata yapmaması imkânsızdır. Mühim olan, mümkün mertebe az hata yapmak, düzeltilmesi imkânsız, büyük, köklü bir hata yapmamak, bilhassa da yapılan bir hatayı bir an evvel görebilmek ve hemen düzeltme yoluna gidebilmektir (Bu ise o sahada geniş kültüre, iyi tecrübe sahibi olmaya ve kollektif çalışabilmeye

dayanır). Bunları yapan, yapabilen bir önder, bana göre üstüne düşen vazifeyi yapmıştır. Geçmişe bu gözle bakılmaz da geçmişteki önderlerin zamanlarının şart ve imkânları içinde yapabilecekleri ve yaptıkları iyi şeyler görülmek istenmez, yalnız hataları aranırsa (olaylar geçtikten sonra hatayı bulmak marifet değildir), böyle bir inceleme, böyle bir kıymet biçme şekli yanlıştır. Süper insan aramak, hata (belki de yapılması kaçınılmaz bir hata) ele alınarak namuslu, iyi niyet sahibi, cesur yoldaşlara kara sürmek (umumiyetle hata yapar diye korkarak bir şey yapmayan, hareketi uyutan önderlere düşerse de) çok zaman yavuz hırsız ev sahibini bastırır emsali bu gibi karalamalar en çok büyük hata yapan (önderler demeyim, bunlara önder demeye ağzım varmıyor) az çok sivrilmiş yoldaşlar tarafından yapılmıştır. Eski namuslu yoldaşları korumak, onların alınlarına haksızca sürülen karaları temizlemek bizim nesle düştüğü gibi, işleri güçleri namuslu yoldaşları karalamak, bu yolla sivrilmek isteyen ve de sivrilen kariyeristleri de açıklamak gene bizim nesle düşer. Bunları yazmak, açıklamak dedikodu değildir. Tam tersine, senelerce kasıtlı veya kasıtsız olarak sürdürülen, bu yolla bilerek veya bilmeyerek parti hareketini zayıflatan dedikodulara son verecek yollardan biridir ve her namuslu yoldaşın yapması gereken çok mühim bir iştir hakikatleri açıklamak.

Birçoklarının dediği gibi eski hesapları kapatmak yolu, doğru yol değildir bizim gibi 64 senelik partinin bütün önderleri karalanan partide. Ve de yalnız önderler değil, en aktif, en kafası işleyen yoldaşlar da karalanarak ekarte edilen, onların şerefleri ile oynayıp hareketten uzaklaşmalarına sebep olunan, bu sebeplerle de Afrika partilerinden de geri kalmış (Marksist bilgi, günün taktik ve stratejileri bakımından) bir partide doğru yol değildir eski hesapları kapatmak. Hiç olmazsa geleceğin mesul önderlerinin bu kara geçmişi bilmeleri gerekir.

Yüksek mevkilere "evet efendimci" yollarla erişmiş yoldaşlar gördüm. Yalnız görmekle kalmadım, bir zaman için beraber çalışmaya mecbur kaldım bunlarla. Sonra da hiçbir sebep gösterilmeden benim neslimin birçok namuslu komünistleri gibi bir yana itildim, ekarte edildim. Bunların dayandıkları prensip şu: "Vuracaksın", "Bugün fırsat sende iken vurmazsan, yarın o bir fırsatını bulup

seni vurur." Bu, aptallık da değil tam tamına ihanettir. Kimi vuracaksın? Düşmanı değil, kafası işleyen yoldaşını. Kimi tutacaksın? Aptalları, kabiliyetsiz, evet efendimci, köpek ruhlu, kazara partiye girmiş insanları (maalesef onlara yoldaş diyemiyorum) keçiler içinde Abdurrahman Çelebi olmak için. Sözlerim yanlış anlaşılmasın. Biraz evvel benim tenkit ettiğim "kara sürme" politikasını ben de devam ettirmiyorum. Bu sözlerim mesul mevkilerdeki bütün yoldaşlarım için değil, onlardan bazıları için geçerlidir. Ben burada kara sürmüyor, yakın geçmişteki bazı acı hakikatlere şimdilik parmak basıyorum. Yeri gelince tabii ki bu şahısların yaptıkları bütün edepsizlikleri delillerle anlatacağım. Bence bu tipler komünist değillerdir. Onlar komünizmin parazitleridir. Peki nasıl bu mevkilere gelmişler? Yalanla, dolanla. O mevkiye gelene kadar hakiki çehrelerini saklayarak. Daha fenası yüksek mevkidekilere veya onlardan birine dalkavukluk ederek, hatta parti içinde o birinin casusu olarak çalışarak. Bu yazdıklarım acı şeyler. İnsan umumi olarak da olsa bu gibi satırları yazmaya, partimizde böyle insanlar da olduğunu söylemeye utanıyor. Ama bu tipler namuslu yoldaşların şerefleriyle, haysiyetleriyle, komünistlik gururlarıyla kedinin sıçanla oynaması gibi oynamaktan utanmazlar. Evet, bunları açıklamak, kara sürmek politikası değildir. Kara sürenler de zaten bizzat bu tipler olduğundan partiyi bu tiplerden ve onların köpeklerinden kurtarmak, temizlemek ve sağlam temeller üzerine oturtmak çabasıdır sadece.

Çok ileri gittiğim, kendimi tutamayıp hislerime kapıldığım inancı doğdu içimde. Yazdıklarımı bir daha okudum. Yazdıklarımın tamamen hakikatlere uygun olmasına rağmen belki de hayatımın dördüncü kısmına bu sözlerle başlamasam daha doğru olurdu diye düşündüm. Anlaşılan yukarda bahsettiğim tipler bende o kadar nefret uyandırmış ki, kendimi tutamamış yerlerinin gelmesini bekleyememişim. Madem bunlar birer hakikat, madem geçen olaylar, yerlerinin gelmesini beklemeyi imkânsız kılacak kadar beni incitmiş, o halde bu satırlar yerinde kalsın.

Gelelim temel soruya: Ben hayatımın bu kısmını legal neşredilecek bir şekilde bugün, bugünkü şartlar altında yazabilir miyim? Bunun cevabını vermeden büyük Nâzım'ın hayatından bir olayı kısaca anlatmak isterim.

Nâzım ölmeden hayatını bir roman halinde vermek istedi. Yazdığı kısımların müsveddelerini, 30-40 daktilo sayfası kadar olunca, karıma daktiloda dikte ediyordu. Karım bir kopya da bize çıkarıyordu. Böylece ben de bu romanın gelişme şeklini takip edebiliyordum. Kaç defa otuzar, kırkar sayfa yazıldı ve yeniden yırtıldı. Ağabey çok güzel niye yırtıyorsun, diye her sorduğumda, "Tabii ki buraları güzel, ama bunları bir yere bağlamam lazım. Akşam bir daha düşündüm, onları yazamam. O bağlanacak yeri yazmayınca bunlar güzel dizilmiş satırlardan ileri gidemez, havada kalır, kimseyi alakadar etmez. Benim asıl söylemek istediğim şuydu" diyerek bana izah eder ve sonra da, "Bir komünist olarak sen bunları legal olarak yazabilir misin? Yani partili komüniste söyletebilir misin bu sözleri?" diye sorardı. Ben de hayır deyince, "Gördün mü!.." derdi.

Nâzım yazdı, yırttı, gene yazıp gene yırttı. Ama romanı bitirmeliydi. Çünkü bir İtalyan yayınevine söz vermiş, parasını da peşin almıştı (Yemişti diyemem, o ne yer ne içerdi, hep perhiz yapardı, sağına soluna dağıtmıştı. Hediye vermeyi çok severdi). Parayı geri vermek isterse, her zaman olduğu gibi parasızdı, veremezdi. Kazanırdı. Hem çok kazanırdı ama parayı tutamazdı. Velhasıl Nâzım bir şeyler yazmalı, romanı teslim etmeliydi. Zira teslim etme tarihi çoktan geçmişti. Netice: O bir dev yaratmak istedi. Çıka çıka bir cüce "Romantika" çıktı. Sonra adını değiştirdi, "Yaşamak Güzel Şeydir Kardeşim" koydu.

Kıssadan hisse: Nâzım Hikmet gibi bir dev kendi hayatını başka başka isimler altında, hem de bir roman şeklinde bile yazamazsa -ki Nâzım umumiyetle legal çalışmıştır. Uzun hapis yatmasına sebep olan davalar, polis ve Milli Emniyet tarafından uydurulmuş, daha doğrusu Nâzım'ın üstüne kasten yıkılmış davalardır- ben yazar değilim, hem de yalnız gizli çalışan bir insan olarak tam hayatımı legal basılabilir bir şekilde nasıl yazabilirim? Bilhassa da, hiç bilinmeyen, bilinmemesi de gereken, sosyalist ülkelerdeki kısmını. Hakikatlerin böyle olmasına rağmen bu kısmın bence mühim olan taraflarını gene de kaleme alacağım, ben öldükten sonra gelecek nesillere bir tarihî vesika olarak kalması için. Belki bir gün gelir, legal olarak da basılır. Veya saçma, uydurma, iftira, kara sürmeye devam politikası denir yakılır. Bu gelecek nesillerin bileceği iş. Beni

alakadar etmez. Ben uydurmamaya, yalan yazmamaya, hakikatleri abartmadan, ama bütün çıplaklıkları ile vermeye çalışacağım. Basılmayacak, gizli kalacak ve ben öldükten sonra o günün parti başındakilere benden partiye kalan bir miras olarak ortaya çıkacak olduğuna göre bu mümkün.

Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde

14 Ocak 1958'de Doğu Berlin'e geldik. Denildiği gibi Alman yoldaşlar bizi garda karşıladılar, bir parti arabası ile Berlin'deki parti misafirhanesine getirdiler.

O zamanlar Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde SED SK'sinin milletlerarası bağlar komitesi başkanı Keilson adında bir kadın yoldaştı. Keilson yoldaş bizi misafirhanede karşıladı. Alman Demokratik Cumhuriyeti'ne hoş geldiniz dedikten sonra şunları söyledi: "Bugün ve bu gece burada kalıp dinleneceksiniz. Yarın sizi bir arabamız Leipzig'e götürecek. Partinizin isteği üzere orada kalıp, orada çalışacaksınız." Ve yine onun anlattığına göre, ben yarım gün parti işlerinde, yarım gün de üniversite kliniğinde çalışacakmışım. Karım da kâtibe olarak çalışacakmış parti işlerinde. İşin tuhafı, bunları ilk defa bizim kendi partimizden değil de, Alman partisinden duymamızdı. Ben partide çalışacağım bu yarım günlük işime karşılık geçimim için 500 mark alacakmışım. Sonra hastanede de yarım gün çalışınca onun parasını da hastane ödeyecekmiş. Bu arada bana şöyle bir tavsiyede de bulundu: "Biliyorsunuz bizim hududumuz Berlin üzerinden Batı'ya açık. Batı'daki kapitalist Almanya bu durumdan faydalanarak, bizi hem ekonomik ve hem de kültürel olarak zor duruma sokmak için elinden gelen her şeyi yapıyor. Bilhassa her türlü bilim adamlarımızı ve teknisyenlerimizi Batı'ya çekmek için büyük çaba sarf ediyor. Bizden Batı'ya gidenlere hemen yüksek maaşla iş veriliyor, her türlü kolaylık gösteriliyor. Bu şartlar altında, bizim bilim adamlarımıza, bu ara profesörlere, tazyik edemeyiz. Bu sebeple de size kendi hakiki adınızla yaşamanızı tavsiye edeceğim. Eğer başka bir isim altında yaşamak isterseniz diplomanızdaki ve diğer vesikalarınızdaki isimle yeni alacağınız isim birbirini tutmayacak, böylece de hastanemizde çalışabilmeniz

belki de imkânsızlaşacak. Böyle bir durumda yukarda söylediğim sebeplerle maalesef bizim parti, profesörler üzerine tazyik yapma yoluna gidemez. Bunu şimdiden belirtmek isterim." Ben de şöyle cevaplandırdım: Ben sosyalist ülkelere doktor olarak çalışmaya gelmedim. Nasıl ki Polonya'da doktor olarak çalışmadım. Benim için mühim olan Partinin illegal şartlarını bozmamaktır. Bu yüzden yeni bir isim almak için bize yardım etmenizi rica edeceğim dedim.

"Siz istediğiniz ismi alma da serbestsiniz. Benim belirtmek istediğim bu isim değişikliği yüzünden hastanemizde çalışabilmeniz imkânlaşırsa belki de size yardım edemeyiz. Bunu bilmenizi isterim," dedi. Sonra 500 mark benim aylığımı, 500 mark da karımın aylığını ödedi. "Leipzig'de bütün misafir yabancı yoldaşların işlerine bakan bir kadın yoldaşımız var. Her türlü işinizi o yoldaş yapacak. Öyle ki orada lüzum göreceğiniz ihtiyaç ve isteklerinizi ona söylersiniz," dedi.

Ertesi gün karımla beraber Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin ikinci büyük şehri Leipzig'e geldik. Bizden bir hafta evvel Sertel ailesi [Zekeriya, Sabiha, Yıldız Sertel ve yeni damat Kürt Memo (Abuzer)], birkaç gün evvel de Aram Pehlivanyan gelmiş. Hepimiz aynı evde kalıyorduk. İlerde bizlere ayrı evler verilecekmiş. Burası çalışma yeri olarak kalacakmış. Tabii ki Aram'la tekrar buluşmamıza sevinmiştik. Hiç tanımadığımız, dilini âdetlerini bilmediğimiz bir memlekette eski bir tanıdıkla beraber olmak mühimdi. Aram bizim geleceğimizi biliyormuş. Onun için de bizim işlerden sorumlu kadın yoldaşa bizimle beraber aynı evde kalmak istediğini, ona göre ev aramasını söylemiş. Biz de iyi etmişsin dedik.

Bizim işlere bakan Alman kadın yoldaş her gün geliyor, bir şeye ihtiyacımız olup olmadığını soruyor, daha evvelden ısmarlanmış Türkçe gazete ve mecmuaları, mektup varsa onu da getiriyordu. Mektuplar bir Alman ismine alınan Berlin'deki bir posta kutusuna geliyordu.

Geldiğimizin daha ikinci günü Alman yoldaş, benim ve karımın hüviyetlerini getirdi. Ben ve karım hüviyetlerin Lübnan pasaportlarımızdaki gibi olmasını istemiştik. Ancak pasaportlarda ve Lübnan hüviyetlerinde yalnız doğum yılı yazılıydı. Ben üç sene gencelmiştim. Karım aynı kalmıştı. Almanlar yalnız doğum yılı

değil, ayını ve gününü de istiyorlardı. Hangi ayda ve hangi günde doğduğumu ben de bilmiyordum. Bildiğim 1918 senesi kışında doğduğumdu. Pasaportta 1921 yazıyordu. O öyle kaldı. Ayı ve günü için Cumhuriyet Bayramı tarihini verdim. 29 Ekim. Buna sebep: Bana göre Türkiye tarihinde en ilerici olay, hilafetin, padişahlığın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı idi. Avrupa'da doğum günü mühimdir. Her yerde sorulur ve doğum gününü hekes kutlar. Lalettayin bir günü değil de hiç olmazsa Cumhuriyet Bayramı'nı kutlamış olurduk böylece. Karımın hakiki doğum tarihi 1 Mayıs'tı. O da 1923 yılının yanına 1 Mayıs'ı yazdırttı. Yalnız ufak bir değişiklik yaptırdık. Pasaportlarımızda ve Lübnan nüfus cüzdanlarımızda bekârdık. Yeni hüviyetlerimizde evli yazıldı. Böylece ben Oknadiyos Djoulfaian, karım da Jorjet Djoulfaian olduk.

Pasaportlarımızdaki hüviyetlerimizi almamıza sebep: Uydurma, uydurma olduktan sonra hiç olmazsa elimizdeki mevcut diğer hüviyete uysun dedik. Belki bir gün faydası dokunur. Faydası dokunmazsa bile zararı olmazdı. Polonya'da Türkiyeli idik. İsimlerimiz de Türk isimleri idi. Almanya'da Lübnanlı Ermeni olmuştuk.

İki üç gün sonra Marat da geldi, kadromuz böylece tamamlanmıştı. İlk "iş" toplantımızı yaptık. Sözü ilk olarak Marat aldı: "Yıllar boyu düşümüz nihayet hakikat oldu. Partimizin bir radyosu olacak. Bu Bizim Radyo. Onun için adının da Bizim Radyo olmasını teklif ediyorum. Bu radyonun gayesi, emperyalizme, faşizme ve bağımlılığa karşı, yani bağımsız bir Türkiye'den, demokrasiden, hürriyetten ve bütün memleketlerle, bilhassa da komşularımızla dostluk ve barış içinde yaşamaktan yana olan her vatanperveri içine alacak bir tek cephenin kurulmasına yardım etmek olacaktır. Tabii ki ayrıca memleketimizde TKP'nin kuvvetlenmesine de yardım edeceğiz. Sosyalist memleketlerdeki gelişmeleri de Türk halkına tanıtacağız. Bu sebeplerle Zekeriya Bey bir komünist olmadığı halde bu gayeler için Bizim Radyo'da başredaktör olarak çalışmayı kabul etti. Sabiha yoldaş hem Bizim Radyo'da çalışan yoldaşların teşkil ettiği parti grubunun sekreteri ve hem de yazı işlerinden sorumlu olacak, aynı zamanda redaktör olarak çalışacak. Aynı şekilde Yıldız Sertel de redaktör olarak çalışacak. Kocası Memo yoldaş hem yarım kalmış tahsiline devam edecek ve hem de yarın gün redaksiyon işlerinde

çalışacak. Belki de Kürt vatandaşlarımıza Kürtçe olarak sesimizi duyuracak. Doktor yoldaş (bana daima ismimle değil "doktor" diye hitap edilirdi. Bu hitap şekli böyle kaldı birçokları için. Yakın dostlarım "İko" derler), yarım gün redaksiyon işlerinde, diğer yarım gün de doktorluğunu unutmamak için bir hastanede çalışacak. Doktorun eşi de redaksiyonda kâtibe olarak çalışacak. Aram yoldaşsa radyomuzun spikerliğini yapacak. Tabii ki ayrıca redaksiyon işlerine de yardım edecek" (Bu yukarda Marat'ın konuşması olarak yazdığım satırlar o zamanki konuşmadan aklımda kaldığı şekilde, şimdi -26 sene sonra- benim tarafımdan formüle edilmiştir).

Marat yoldaş bu konuda söz almak isteyen olup olmadığını sordu. İlk sözü ben aldım ve iki nokta üzerinde durdum: Birincisi, benim çalışma şeklim. Ben doktor olarak çalışmak için bu memleketlere gelmediğimi, nasıl ki Polonya'da da doktor olarak çalışmadığımı, oradaki işimden memnun olmadığım halde doktor olarak çalışmak istediğimi gösteren ne bir istekte ne de bir imada bulunduğumu belirttim. Bilhassa da birbirleriyle hiç alakası olmayan bu iki çalışma üzerinde durdum. Benim için bunun imkânsız olduğunu, böyle bir durumda hem radyodaki yoldaşlarımı, hem de hastanedeki meslektaşlarımı memnun bırakamayacak bir duruma düşeceğimi, iki iş arasında ezileceğimi, bunun benim şahsiyetim üzerinde negatif bir tesiri olacağını söyledim. İkinci olarak da Kürtçe yayına değindim. Evvela prensip olarak başlangıç devremizde böyle bir yayına tamamen karşı olduğumu, bunun iki yanı keser bir bıçak olduğunu, "Birlikten bahsediyorlar, ama Türkiye'yi parçalıyorlar" şeklinde düşmanlarımızın karşı propagandaya geçeceklerini söyledim. Bilhassa da böyle bir işi bir kişinin yapamayacağını, Memo'nun ne yazdığını, antende ne okuduğunu kimin kontrol edebileceğini sordum. Prensip olarak mesul yoldaşlar tarafından kontrol edilemeyen bir yayının, antendeki bir konuşmanın tamamen aleyhinde olduğumu sözlerime ilave ettim.

Benden sonra Aram söz aldı. Bana hitap ederek hepimizin kendine verilen işi yapmaya, gerekirse 24 saatte 24 saat çalışarak verilen işin altından kalkmaya mecbur olduğumuzu sert bir tonla söyledi. Bana ilk hücumun Aram'dan gelmesini hiç beklemiyordum. Hem ses tonu hoşuma gitmedi, hem de haksızdı. Doktorluk

yapmama sebep olarak doktorluğumu unutmamam gösteriliyordu. Bu ne benim isteğimdi ve ne de bir Parti işi. 24 saatte 24 saat çalışmaya gelince: Bu boruluktu. Bu ancak çok mühim işlerde ve ancak kısa bir zaman için yapılabilirdi. Ben tekrar söz almaya mecbur oldum. Doktorluk yapmak istemediğimi, yalnız ve yalnız Parti işinde çalışmak istediğimi, sosyalist memleketlere de onun için geldiğimi, hele birbiriyle alakası olmayan iki işi aynı zamanda yapabilmeye imkân görmediğimi bir daha belirttim. Yine de git doktor olarak çalış denirse, istemeye istemeye doktor olarak çalışacağımı, ancak ileride bunun mesuliyetinin bana değil bu gruba düşeceğini sözlerime ekledim. Hatırımda kaldığına göre benim durumum bir neticeye bağlanmadan olduğu gibi kaldı.

Kürtçe yayının lüzumunu Memo müdafaa etti. Benden başka konuşan olduğunu hatırlamıyorum bu konuda. Öyle görülüyor ki, ben ve karım gelmeden diğerleri bu konuları kendi aralarında konuşmuşlar ve anlaşmışlardı. Bana durumun gelişmesini beklemek kalıyordu.

Harp sonunda müttefikler arasında yapılan konuşmalarda Leipzig ve Dresden gibi büyük kültür merkezleri, Karl Marks Stadt eski adıyla Kemnitz gibi sanayi merkezi olan şehirlerin Sovyet işgal mıntıkası içine gireceği kesinleşince, bu şehirler Amerikan ve İngiliz uçakları tarafından çok şiddetle bombalanmışlardı. Berlin'se hem harp içinde hem de sonradan bombalanarak harap olmuştu. Bu sebeplerle bu şehirlerde büyük bir ev sıkıntısı vardı.

Bizim işlere de bakan Alman kadın yoldaş, bize, yani Aram'a, karıma ve bana üç odalı bir ev bulmuştu. Gittik gördük. Mevcut şartlar altında beğenmek veya beğenmemek mevzubahis olamazdı. Biri büyük, ikisi küçük odalardı. Aram "Büyük odayı ben alırım, iki küçük odayı da sizler," dedi. Hamamı ve mutfağı müşterek olarak kullanacaktık. Gereken mobilyaları Almanlar aldı. Birkaç gün sonra da yeni evimize taşındık. Bizim iki küçük odadan biri yatak odası, diğeri çalışma ve oturma odası olarak düzenlenmişti. Aram'ın büyük odası (bizim iki odayı yan yana koysak onunki kadar olmazdı)

hem oturma, hem çalışma, hem de yatak odası olarak hazırlanmıştı Aram için. Odanın bir köşesine konan divan gündüz oturmaya, geceleri de yatmaya yarayacaktı. Odanın ortasına bir de büyük yuvarlak masa konmuştu. Yemeğimizi burada yiyorduk. Mutfak küçüktü. Oraya yemek masası sığmazdı. Aram'ın odasında, ortadaki büyük masa yemek yemek için en müsait yerdi.

Âdet üzere bir konuşma yaptık. Yemek içmek için yapılan masraflar yazılıyor, toplam üçe bölünüyor, herkes kendine düşen payı ödüyordu. Ev kirası da öyle. Kiranın üçte birini Aram, üçte ikisini biz ödüyorduk. Yemeği karım pişiriyor, çamaşırlarımızı karım yıkıyor, evi de yine karım temizliyor, derleyip topluyordu.

Aram her yemekte bir şişe kırmızı şarap açıyordu. Tabii parası komünden. Ben paraya kıymet veren insan değildim. Değildim ama gelirimizle de geçinmeye mecburduk. Bu sebeple ben ve karım şarap içmeye karşı çıktık. Aram, "Ben Fransa'da şarap içmeye alıştım, ben şarap içmek isterim," dedi (Anlaşılan Beyrut'tan Fransa'ya gitmiş, gelene kadar orada kalmıştı). Senin şarap içmene biz karışamayız. Ama biz içmek istemiyoruz. Çünkü gelirimiz müsade etmiyor. Sen kendi hesabına al ve iç dedim.

Benim ve karımın eline ayda beşer yüzden 1.000 mark geçiyordu. Aram'sa tek başına ayda 1.000 mark alıyordu. Bütün komün masrafları ve ev kirası üçe bölündüğüne göre benim ve karımın ayağımızı yorganımıza göre uzatmamız gerekiyordu.

O günden sonra Aram her yemekte bizim de oturduğumuz masada şarabını içti kendi hesabına. Bununla da kalmadı, hep pahalı yemekler yapılmasını istiyordu. Ucuz çıkan yemeklere, bu da yenir mi diyordu. Bizse elimize geçen parayla pahalı yemekleri hem ödeyecek durumda değildik ve hem de gelirimizden 3-5 kuruş biriktirip ev için lazım olan ufak tefek eksikleri almak istiyorduk. Alman partisinden ufak tefek şeylerin alınması da istenmezdi ya! Eğer ayrı yaşasaydık. Aram'ın ne geliri, ne de yaşama şekli, yemesi içmesi bizi ilgilendirirdi, ama bir komün şeklinde yaşanırsa, bilhassa gelirler çok farklı olursa konunun mahiyeti değişiyor. Tabii ki ben Aram'a eskiden yaptığım yardımların karşılığını beklemiyordum, bütün hayatımda kimseden beklemediğim gibi. Buna ihtiyacımız da yoktu. Ayağımızı yorganımıza göre uzatırsak, benim ve karımın

aldığı para yaşamamıza bol bol yeterdi, hatta ondan biraz para da biriktirebilirdik. Benim zoruma giden Aram'ın dostluğumuzu istismar etmesi, başımıza ağa kesilmesi, bir de akşam yemeklerinde bizim önümüzde şarabını oh çekerek içmesiydi. Aram yemeklerden sonra nasıl olsa evde durmazdı, şarabını pekâlâ dışarda içebilirdi. Biz ona şarabı sevmediğimizi söylememiştik. Karım değil ama, ben şarabı belki Aram'dan da fazla severdim. Biz ona açıkça mali vaziyetimizin şarap içmemize o günkü şartlarda müsade etmediğini söylemiştik. Bütün bunlara rağmen, onun tutumu ve karımın evin hizmetçisi durumuna düşürülmesi beni sinirlendirdi. Bir gece karımla bu konuyu konuştuk, bozuşmadan bir an evvel ayrı yaşamaya karar verdik. Ertesi gün de Alman yoldaşa karımla benim ayrı müstakil bir evde yaşamak istediğimizi, eğer kabilse bize iki odalı yeni bir ev bulmasını rica ettim. Bu ricam bir Alman için gayet makuldu. Zira Almanlar analarıyla babalarıyla dahi beraber yaşamazlar, teklifimi çok makul karşıladı. Ve hemen bizim için yeni bir ev arayacağını söyledi. Zaten beraber kalma teklifini biz değil, biz daha gelmeden Aram yapmıştı. Bir hafta sonra da bize iki odalı, müstakil yeni bir ev bulmuştu. Hem de çalışma yerimize çok daha yakın. Bu ev de harpten evvel kalma bir evdi, bunun da kaloriferi yoktu. Kışın sobayla ısıtılırdı. Odalar daha büyük, daha aydınlıktı. En iyisi, en mühimi de biz bizeydik. Artık ayağımızı yorganımıza göre uzatabilirdik. Elimize geçen paradan bir kısmını biriktirebiliyor, bununla eve ait ufak tefek eksikleri tamamlıyorduk.

Tabii ki kafam "yarım gün doktor olarak, yarım gün de işyerinde çalışmam" fikrinin kimden gelebileceğine takılıyordu, bu konu ortaya atıldığından beri. Aram'ın geçmişi, Aram'la beraber Leipzig'de bir evde yaşadığımız kısa hayat bende bu fikrin Aram'dan çıktığı şüphesini yarattı. İyi ama niye Marat değil de Aram diye sorulabilir. Birinci ihtimal, Aram beni kendine rakip görebilir ve ben yalnız ve yalnız parti işinde çalışmazsam (yarım gün burada yarı gün orada) benim ikinci kalite biri olacağımı, böylece kendi yerinin sağlamlaşacağını sanabilir. Bana saldıranın sadece onun

olması, bir evde yaşarken bize karşı takındığı tavır, bende ister istemez bu şüpheyi kuvvetlendirdi.

İkinci olarak, Marat o zamanlar tek şefti. Her şeydi. Ve o zamanlar ne Marat beni, ne ben de Marat'ı açık seçik tanıyorduk ve yine o zamanlar ben daha yeni illegal çalışmadan geldiğimden çok temkinli, herkese, her şeye şüpheyle bakan, Marat gibi konspirasyon gerekmeyen yerlerde dahi konspirasyondan ayrılmayan, vesveseli bir geri kalmış memleket ihtilalcisiydim. Bu bakımlardan Marat'ın çok tuttuğu adamlardan biriydim. Böyle olmazsa niye beni Leipzig'e getirecekti. Beni de herhangi başka bir yere gönderebilirdi. Ayrıca Marat'la müşterek bir geçmişimiz yoktu. Aram'la ise müşterek bir geçmişimiz vardı ve Aram'ın geçmişi çok fena, benimkisi ise çok iyiydi. Ve yine Aram'ın eski zor durumlarında ben ona daima yardım ettiğimden kendini benim yanımda ufak hissediyor, bu da, yanlış, yersiz reaksiyonlar doğuruyordu (Halbuki benim Aram'a yardımımın sebebi, onun partiye zarar vermesini önlemek içindi. Bu kısmı daha evvelki kısımlarda uzunca yazmıştım. Ama Aram tabii ki bu yardımları kendi şahsına yapılan bir yardım sanmış olabilirdi). Ve yine eğer Parti içinde çalışırsam (her çalıştığım yerde sevilen bir insan olduğuma göre o güne kadar) kısa zamanda herkes tarafından sevilen ve sayılan biri olacağımı bilirdi. Onun için en iyisi beni ilk günden vurmak, ama kurnazca, beni koruyor şekli vererek. Mesela "yazık olurmuş bana doktorluğumu unutursam," doktorluğumu unutmamak için yarım gün doktorluğuma devam etmem gerekirmiş. Ama ben buralara doktorluk yapmak için gelmedim, Varşova'da işimden memnun olmadığım halde gene de ne doktorluk yapmak istedim partiden ve ne de bu yolda imada bulundum diyormuşum. Olsun, o eski bir dostum olarak beni koruyordu, kadirşinastı, büyük insandı.

Tabii ki bir ihtimal daha var. Belki de bu iplerin böyle oynatılmasında Aram'ın değil Sertel ailesinin parmağı vardı. Damatlarına 300 mark burstan başka 500 mark kazandırmak ve ona partide bir yer sağlamak için. Sonraları gördük, Memo zaten bu sebeple Yıldız'la evlenmişti. Velhasıl dünyamızda her şey olabilir.

İşyerinde de yeni gelişmeler olmuştu. Spikerlik için getirilen Aram'ın sesi denenmiş, radyofonik olmadığı gibi, aksanının da Ermeni aksanı olduğu görülmüştü. Zekeriya Sertel, Aram Bizim Radyo'nun spikeri olamaz deyip kesip attı. Yıldız'ın sesi tamamen cırtlak bir sesti. Ben okuyum dedim. Zekeriya, "Sen okuyamazsın. Daha düne kadar iki buçuk sene Varşova Radyosu'nda okudun, Türk polisi senin sesinin hususiyetini hassas aletlerle tespit etmiş olmalı. Daha ilk okumanda, bu Polonya radyosunun eski spikeri, der. Olamaz. Biz radyomuzun memleketimizin içinde olduğunu iddia ediyoruz. Bulgaristan'da Türkiye'den kaçak olarak gelme Fahri Erdinç adında biri var (Zekeriya'dan başka hiçbirimiz tanımıyorduk), onu buraya spiker olarak almak gerek," dedi. Ve bu fikirde ısrar etti. Bana göre de Zekeriya, hem Aram ve hem de benim için ileri sürdüğü sebeplerde haklı idi. Spikersiz radyo olamayacağına göre bir spiker bulmak, o zaman için yapılması gereken ilk işti ve o daha evvel sosyalist memleket radyolarında konuşan biri olmamalıydı. Marat yoldaş bu işin halli için Bulgaristan'a gitti. Geri dönünce anlattığına göre, Fahri'yle değil, Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi'yle konuşmuş. Onlar, "Bu adam size yaramaz" demişler. Marat yoldaşın bu raporuna rağmen Zekeriya, Fahri'nin getirilmesinde ayak diredi. Bu meselede mühim bir konu da Fahri'nin aylığını Almanların ayrıca ödeyip ödeyecekleri? İşte bu soruyu aydınlatmak üzere Marat yoldaş Alman partisiyle konuşmuş, "SED, biz tespit edilenden daha fazla para ödeyemeyiz," demiş. Marat hakikaten SED ile konuşmuş ve onlar bu cevabı vermişler miydi? O zamanlar Marat yoldaşın yalan söyleyebileceğini düşünecek durumda değildim. Bunu şimdi düşünüyorum. Bu durumda Fahri Leipzig'e getirilirse onun aylığı nereden ödenecekti? Bu o günkü şartlarda parti işinin, Bizim Radyo'nun çalışabilmesi için ilk olarak halli gereken bir mesele olarak ortaya çıktı. İşi çıkmazdan kurtarmak için ben şu teklifte bulundum: İçimizde benden başka yabancı ülkede sanatı geçer insan yok. Ben doktor olarak yarım gün değil, bütün gün çalışabilirim. Biliyorsunuz, buna tamamen karşı olmama rağmen Parti işinin şahsi isteklerimin önüne geçmesi gerektiğine inandığımdan kabulleniyorum. Böylece 500 mark temin edilmiş olur. Fahri evliymiş, bir de oğlu varmış. Tabii ki bu 500 markla geçinemez. Yardım

yapabilecek, daha doğrusu radyo çalışmasından vazgeçebilecek ikinci bir yoldaş da Memo'dur bana göre. Benim gibi o da radyo ile ekonomik alakasını kesebilir, gider tahsiline devam eder bütün gün. Yabancı talebe olarak 300 mark burs alır, karısı da buradan 800 mark alıyor, beraberce 1.100 mark eder. Bu parayla geçinebilirler. Geçinemezse anaları, babaları yardım edebilir. Böylece Fahri için 1.000 mark temin edilmiş olur. Zaten Almanlara göre de spiker maaşı 1.000 mark. Fahri haksızlığa da uğramış olmaz dedim. Bu teklifim makul bulundu. Ama Memo, sanki şikar bir matahmış gibi -geçmişini sonraları öğrendim- "Ben ille de yarım gün radyoda parti işlerinde çalışmak isterim, doktorun hakkımdaki fikrini kabul edemem," dedi. Bu cevap benim zoruma gitti. Tekrar söz aldım: Memo ben daha ilk günden itibaren benim buralara doktorluk yapmak için gelmediğimi, partide çalışmak için geldiğimi söyledim. Sense yarım kalan tahsilini Türkiye'de bitirebilme imkânın olmadığı için sosyalist ülkelere gelmiş bulunuyorsun. Ben senden daha eski bir partili olduğumdan daha çok parti tecrübem var. Ayrıca Polonya'da iki buçuk sene radyo işinde çalıştım. Yani bu sahada da ben senden fazla faydalı olabileceğim halde, sırf başka çare göremediğim için, parti işinin yürümesi esas olduğundan kabul ediyorum da sen niye kabul etmiyorsun dedim. Memo dediğim dedik dedi ve teklifimi kabul etmedi o gün. Ben ertesi gün onunla baş başa, iş dışında konuştum, bazen yumuşak bazen de şahsi istek ve menfaatlerini Parti menfaatlerinin üstünde tutmakla tehdit ederek... Neticede, "Peki, teklifini kabul ediyorum," dedi. Böylece yeni bir spiker bulabilme için imkân yaratıldı. Marat yoldaş yeniden Bulgaristan'a gitti, Fahri Erdinç'i aldı beraber getirdi. Evvela prova edilecek ve beğenilirse, sonra karısı ve oğlu da getirilecekti.

Radyo mütehassısları Fahri'nin sesini çok beğendiler. Banda alınan sesini biz de dinledik. Aksan ve vurguları çok iyiydi. Fahri yazarmış. Yazı işlerine de yardım etmeye söz verdi. Böylece Fahri hem Bizim Radyo'ya ve hem de TKP'ye alındı. İşte benim Leipzig'de resmen parti işinde değil de doktor olarak çalışmamın hikâyesi böyle başlar.

Fahri ilk zamanlar bizim çıktığımız evde Aram'la beraber kaldı. Birbirleriyle iyi anlaşıyorlardı. Maaşları da müsaviydi. Fahri kısa bir zaman içinde Marat'la da yakın ahbaplık kurmasını becerdi. İkisinin de karıları Bulgar'dı. Bu sebeple birbirlerine bacanak diye hitap etmeye başladılar.

Nihayet 1 Nisan 1958'de Bizim Radyo resmen yayınlarına başladı. Bizim Radyo'nun neşriyatı Türkiye'de bir bomba gibi patladı. Bütün Türk gazeteleri de bu konuya dokundular. Bu da bizim için iyi bir propaganda oldu.

Fahri karısını ve oğlunu artık Leipzig'e getirebilirdi. O iki küçük odaya Fahri, karısı ve oğlu sığamazlardı. Mesul Alman yoldaş, merkezde yeni yapılmış kaloriferli, tam konforlu ve daha büyük üç odalı bir ev buldu. Fahri ve Aram oraya geçtiler. Sonra Fahri'nin karısı ve oğlu geldikten sonra da Aram bir müddet o evde Fahri'nin ailesiyle beraber kaldı. Daha sonraları Aram da bir Alman kızıyla evlendi. Onlar da karı koca başka bir eve geçtiler. Şehrin merkezindeki evde Fahri, karısı ve çocuğu yaşadılar.

Sertel ailesi uzun zaman çalışma yerinde kaldı. Marat baştan beri parti misafirhanesinde kalıyordu. İşe başlanıp her şey iyi gitmeye başlayınca Marat Leipzig'den ayrıldı. Ondan sonraları ara sıra daha çok Marat, bazen de Nâzım Leipzig'e geliyordu. Marat geldiğinde eskisi gibi parti misafirhanesinde, Nâzım'sa bir otelde, DDR Barış Komitesi'nin misafiri olarak kalıyordu.

Bana gelince, Partiden aldığım 500 mark kesilince mesul Alman kadın yoldaş beni üniversitede çalışacak veya tahsillerine devam edecek olanlara Almanca öğretecek "Herter Enstitüsü"ne yazdırdı. Mesleğinde aspiranturyapmak için gelmiş bir insan olarak bu kolay olmuştu. Enstitü müdüresi Prof. Harig eski bir partili yoldaştı. Hitler devrinde o da memleketi terk etmiş, Moskova'da yaşamıştı. Bizim işlere bakan Alman kadın yoldaş da, harp içinde muhacir olarak Sovyetler'de yaşamış, daha o zamandan birbirlerini tanıyorlar, her ikisi de politik göçü bizzat yaşamışlardı. Bizim yoldaş durumumu Prof. Harig'e anlatmış, benden yalnız tahsil derecemi, hangi

hastanelerde ne kadar zaman çalıştığımı yazmam ve imzalamamı istemişti müdüre. Prof. Harig'in kocası harpten evvel fizik profesörü imiş, Komünist Parti üyesi olduğundan Hitler devrinde tevkif edilmiş, Buchenwalt toplama kampında yaşamış, harpten sonra da DDR üniversiteleri üzerine müfettiş olmuştu. Her ikisi de durumumu kavramışlardı, beni koruyorlardı.

Bizim işlere bakan kadın yoldaş üniversite bitirmiş biri değildi. Aspirantlık neymiş, habil aspirantlık neymiş bilmiyor olmalı (geri kalmış bir ülke münevveri olarak bu terimleri bunların ifade ettiği hakiki manayı ben de bilmiyordum o zaman). Beni aspirant olarak üniversiteye yazdırmış. Bu ünvan üzerine ayda üniversite kasasından 450 mark alıyordum. Müdüre Prof. Harig çok görmüş geçirmiş, akıllı bir kadındı. Bir yanlışlık olabileceğini düşünmüş olmalı ki bana ayda ne kadar para aldığımı sordu. Ben de 450 mark dedim. Sinirlendi. "Senin doktor unvanın var. 450 mark alanlar doktor unvanı almak için gelen aspirantlardır. Sen ayrıca mütehassıs doktorsun da. Almanya'da o devirde dört sene doktorluğun bir kolunda çalışanlar o kolda mütehassıs sayılırlardı. Ben de orta şarkın en büyük verem ve ciğer hastalıkları kliniğinde 4,5 sene çalışmıştım ve bunu, tahsil derecemi, unvanımı ve nerelerde çalıştığımı istenen kâğıtta yazmıştım. "Sen habil aspirantsın, böyle olunca da 570 mark almalısın ayda," dedi. Hemen prorektörlüğe hitaben bir mektup dikte ettirdi kâtibesine ve kapatıp elime vererek, "Bunu prorektörlüğe götür," dedi. Ben de hemen o gün mektubu prorektörlüğe götürdüm ve ondan sonra da ayda 570 mark almaya başladım.

Yabancı bir habil aspirantın herhangi bir kliniğe devam etmek mecburiyeti yoktur. Onun vazifesi kliniklere, kütüphanelere, laboratuvarlara veya hayvanlar üzerinde tecrübeler yapmaya giderek (aldığı temaya göre) iki veya üç sene içinde kendine verilen tema üzerindeki ilmi çalışmasını bitirmesi gerekir. Eğer bunu üç sene içinde bitiremezse bakanlığa müracaat edip, müddetin uzatılmasını isteyebilir. Bakanlık bu müddeti uzatıp uzatmamakta serbesttir.

Daha evvel de dediğim gibi "habil aspirant çalışmasının, şimdiki terimle, 'Dr. sc", ne olduğu hakkında o zamanlar bilgim yoktu. Nè bu çalışmanın nasıl yapılacağını biliyordum, ne de neticesinde ne gibi faydalarım olacağını. Zaten o zamanlar ne doktorluk, ne

de doktorlukta bir mevki edinmek beni alakadar ediyordu. Ondan sonra da etmedi. Ben bir ihtilalciydim. Doktorluğu geçimimi sağlamak için, kabul etmiştim. Halbuki DDR'ye geldiğimiz o zamanlar burada da tüberküloz çoktu. Harp sonu devresi. Tanınmış doktorlar, profesörler hep yüksek maaşlarla Batı Almanya'ya gitmişlerdi. Kadrolar, plan yerleri boştu. Onun için de habil çalışmalardan çok yüksek seviye beklenmiyordu. Büyük bir mütehassıs doktor kıtlığı vardı. Ben de, sağıma soluma sormuş, habil aspirantlığın ne olduğunu, ne yapmam gerektiğini öğrenmiştim. Aspirant olarak çalışsaydım, muhakkak iki yıl içinde çalışmamı bitirir ve otomatik olarak doçent unvanı alır, iki sene sonra da muhakkak profesör olurdum. Bunları DDR üniversitesinin bana ne büyük imkânlar verdiğini göstermek için yazıyorum. Ama ben ilerde yazacağım sebeplerle bu nimeti de teptim.

Herter Enstitüsü'nde Hintli aspirantlarla beraber aynı grupta okudum. Onlar beş kişiydiler. İkisi profesör, üçü asistan. Benim bu gruba verilmeme sebep, evvela en iyi bildiğim yabancı dilin İngilizce olması, ikincisi de onların da benim gibi aspirantlık çalışması için gelmiş olmalarıydı. İngilizceyi çok iyi biliyorlardı. Hepsi de Hintli olmalarına rağmen birbirleriyle ancak İngilizce ile anlaşıyorlardı. Hindistan'da tahminen 300 dil varmış. Her bölgenin dili ayrı, âdetleri ayrı. Bunlar da ayrı ayrı bölgelerden gelmişlerdi. Hepsi de çok zeki, çok çalışkan ve çok iyi insanlardı. Benimle beraber grubumuz altı kişi olmuştu. Gruptan birinin idareye karşı grup sorumlusu seçilmesi gerekiyordu. Beni grup sorumlusu seçtiler. Kabul etmek istemedim, rica ettiler. Tabii ki çok mütehassis oldum ve kabul ettim.

Bu Hintlilerin bursunu Hindistan hükümeti ödüyormuş. Ve hükümet yalnız iki sene burs ödemeyi üstlenmiş. Öyle ki bu gençler iki sene içinde hem dil öğrenmeye, hem aspirantur çalışmalarını bitirmeye ve hem de bu çalışmalarını müdafaa edip diplomalarıyla geri dönmeye mecburdular. Onun için de ders kitabının birinci cildi bitince (ki bu iki buçuk ay almıştı) biz Almanca öğrenmeye daha fazla zaman veremeyiz dediler ve bir an evvel aspirantur çalışmalarını yapacakları üniversitelere gönderilmelerini istediler. Bunların hepsinin sahaları teknikti.

Daha aspirantlık çalışmaları için gereken üniversitelere gitmeden önümüze bir fırsat çıktı. Alman Gençlik Teşkilatı ile beraber bizler istersek on günlüğüne Sovyetler'e gidebileceğimiz söylendi. Yol parası, yeme içme, yatma içinde galiba 400 marktı. Şimdi iyi hatırlamıyorum. Yani çok ucuzdu. Bu on günün altı günü Moskova'da, dört günü de Leningrad'da geçirilecekti. Altımız da gitmeye karar verdik. Bu, onların da benim de Sovyetler'e ilk seyahatimiz olacaktı. Berlin'den hususi bir trene bindik, Sovyet hududuna kadar oturarak gittik. Sovyet hududunda trenimizi değiştirdiler. Hepimize yataklı vagonlarda yer verildi. Moskova garında Sovyet Gençlik Teşkilatı tarafından bando müzikayla karşılandık DDR gençleriyle beraber. Hepimizi büyük otellere yerleştirdiler. Yemek yemeğe hepimiz otel Metropol'e geliyorduk.

Güzel yaz günleriydi. Nâzım bu mevsimde yazlık evinde olurdu. Adresini yanıma almıştım. Yine Nâzım'ın tavsiye ettiği şekilde bir taksiye bindim. Elimdeki Rusça olarak yazılı adresi şoföre gösterdim. Taksi beni Moskova'nın dışında bir orman içindeki Yazarlar Birliği'nin Nâzım'a verdiği eve götürdü. Bana daha evvelden, "Benim eve kadar taksi çok para tutar, sen ödeyemezsin, gelirsen taksi parasını ben öderim," demişti Nâzım. Ben de Nâzım'ın tavsiye ettiği gibi yaptım. Eve gelince, taksi parasını Nâzım ödedi. Ayrıca bana harçlık yapmam için ora parası ruble de verdi. O gün öğleden sonra ve akşam Nâzım'da kaldım. Gece otelde olmalıydım. Geç saatlerde şoförü beni yakınlarındaki tren istasyonuna getirdi. Trene bindim ve gece yarısı tekrar Moskova'ya döndüm.

Bu altı gün içinde Moskova'nın görülecek yerlerini bize gösterdiler. Tabii ki ilk gittiğimiz yer Lenin'in Anıtkabir'i oldu. O zamanlar (1958) Lenin ve Stalin'in mumyaları anıtkabirde yan yana idiler (Sonraları Stalin oradan alınıp Kremlin Duvarına gömüldü). Daha sonraki Moskova ziyaretlerimde de her defasında anıtkabire gittim. Lenin artık tek başınaydı.

Moskova'ya gelmişken Marat'ı da ziyaret etmek istedim. Onun da adresi yanımdaydı. Moskova'nın en büyük, en meşhur caddelerinden biri olan Gorki Caddesi'nde oturuyordu. Bu bina vaktiyle

Komintern'in oteliymiş. Komintern dağıldıktan sonra Moskova'da kalanlardan bir kısmı eski yerlerinde, Komintern otelindeki eski odalarında yaşamaya devam etmişler. Marat da bunlardan biriydi. Gittim bu koca eve, Marat'ın kaldığı odayı buldum. Evde yoktu. Orada temizlik yapan bir kadın bana aynı katta bir odayı gösterdi. Bildiğim Lehçeyle anladığıma göre burada oturan kadın Marat'ın nerede olduğunu bilirmiş. Kapıyı çaldım. Yaşlı, beyaz saçlı bir kadın kapıyı açtı. Ben Rusça bilmiyordum. Bildiğim Lehçemle Moskova'ya birkaç günlüğüne geldiğimi ve Marat'ı görmek istediğimi söyledimse de bu yaşlı kadın benim dilimden bir şey anlamadı. Rusça dediklerini de ben anlamadım. Marat'ın evini bulmuştum ama onu görememiştim. Marat Leipzig'e geldiğinde bu olayı ona anlattım. Marat güldü. "Yahu o kadın Ermeni. Adı da Satik, niye Ermenice konuşmadın?" dedi (Bir dahaki Moskova'ya gitmemizde karımla beraber galiba 1961'deydi, çiçek alıp Satik'i ziyaret ettik. Satik üç sene evvelki olayı hatırladı, hem konuştuk, hem de güldük). Moskova'dan sonra Leningrad'a gittik. Oranın da bütün görülecek yerlerini gördük. Şehrin dışındaki çarın yazlık sarayına da gittik (Burası harpte tamamen harap olmuş, harp sonunda tam eski şekliyle yeniden yapılmış). Bilhassa yazlık sarayın bahçesi mi demeli, yoksa parkı mı, herhalde park kelimesi daha doğru (Rusçada hangi kelime kullanılır bilmiyorum), burası hakikaten çok güzel hem de çok eğlenceli bir yerdi. Şansımızdan bu on günde hava hep güneşliydi ve sıcak oldu. Hintliler de, ben de bu seyahatten çok memnun kalmıştık. Bu benim "kâbe"mizi ilk ziyaretimdi.

Dil kursunu Hintliler kısa kesip (2,5 ay) enstitüden ayrılınca, müdürenin benim devam etmem için ısrarına rağmen, hiç tanımadığım yeni bir gruba girmek istemedim. Onun üzerine müdüre, "O halde seni bir aylığına Bad Berka'ya göndereceğim (DDR'nin en modern, en büyük verem sanatoryumu) Leipzig'de kalırsan karınla hep anadilini konuşacak, bildiğini de unutacaksın," dedi. Öyle ki Hintlilerin dördü Dresden'e, Gopalan Karl Marks şehrine, ben de Weimar'dan on beş kilometre uzaktaki Bad Berka'daki hastaneye

gönderildim. Burası harpten sonra yeni yapılan binalarla hem büyütülmüş, hem modernleştirilmişti. Bin hasta yatağı vardı. Hepsi veremlilere ait değildi. Kadın hastalıkları, üroloji ve akciğer ameliyatları yapılan kısımlar tamamen yeni yapılmıştı. Bu yeni kısımların ameliyat salonları da, tedavi odaları da, alet ve cihazları da hep yeni ve moderndi. Hastane köyün biraz dışında çamlarla tamamen örtülü bir tepenin üstündeydi. Ayrıca burada çalışanlar için, doktorlar için modern, güzel evler yaptırılmıştı. Bir de "bekârlar evi" denen hep tek odalı apartmanları havi güzel ve büyük bir bina vardı. Bana da orada bir oda verildi. Üç öğün yemeğimi orada çalışanlara ait güzel, temiz yemekhanede yiyordum. Köyün öbür tarafında da bir karaciğer hastalıkları sanatoryumu, bir de çamur banyoları ile meşhur romatizmalılar için sanatoryum vardı.

Bir köy halkının ekseriyeti bu hastane ve sanatoryumlarda çalışıyordu. Ben buraya dil öğrenmeye geldiğim için doktorlarla yakın münasebetler kurdum. Mesela kadın hastalıkları kısmının şefi, o da bekârlar evinde benim yanımdaki odada kalıyordu, evliydi ama evi Jena şehrindeydi. Her hafta sonunda beni de otomobiline alıp Jena'daki evine misafir olarak götürüyordu. Pazartesi sabahı yine beraber dönüyorduk.

Gittiğim ay yazın ortası, tatil ayı olduğundan klinik şefi profesör de, birçok başasistan ve asistan da tatildeydi. Onun için de fazla ameliyat yapılmıyordu. Bütün doktorlar bana karşı çok nazik ve hürmetliydiler. Her biri en aşağı birer defa beni akşam yemeğine davet etti. Ben daha geri dönmeden profesör de tatilden döndü ve o da beni bir akşam yemeğine davet etti. Tabii ki her gittiğim yerde ben Lübnanlı bir Ermeni doktordum. Almanya'ya habil aspirant olarak gelmiştim. Ve şimdilik dil öğrenmekle meşguldüm. Bir aylık müddetim bitince bana bir de bir aylık mütehassıs doktor parası ödediler. Böyle bir şey hiç beklemiyordum, utandım. Doktor olarak yaptığım bir defa bir akciğer ameliyatında başasistana birinci asistan olarak yardım etmek oldu. Bu bir dekortikasyon ameliyatıydı. Bir veremliye uzun zaman göğsünden hava vermişler. Sonra iki ciğer zarı arasında su toplanmış, daha sonra da bu su iltihaplanmış, hem ciğerin üstündeki zar, hem de göğüs duvarının içindeki zar kalınlaşmış. Hem ciğer şişemiyor, büzülmüş olarak kalıyor ve hem

de cerahat bütün yıkamalara rağmen tekrar ortaya çıkıyordu. Bu gibi hastalarda dekortikasyon ameliyatı yapılması, yani içi cerahat dolu, bir yanı ile ciğere, bir yanıyla göğüs duvarına yapışık kalınlaşmış ciğer zarları, kısacası içi cerahat dolu torba çıkarılmalıydı. O zaman ciğer yeniden açılır, genişler ve ciğer gelip göğüs duvarıyla yapışırdı. Arada boşluk kalmayınca da bir daha ne su toplar, ne cerahatlanır, ciğer de yeniden işler hale gelirdi. Bu gibi ameliyatları yapan başasistan tatildeymiş. Benim zamanımda orada olan yegâne başasistansa böyle bir ameliyatı hiç yapmamış, onun için de ameliyat yapmaya korkuyordu. Gel beraber yapalım, ben sana yardım ederim, bu sahada benim tecrübem çok dedim. O operatör ben de birinci asistan olarak çalıştık. Bazı yerlerde küçük müdahaleler yaptım, fikir verdim. Hem ameliyat, hem de ameliyat sonu çok iyi geçti. Hasta da, o da, ben de memnunduk. Eğer sonunda para vereceklerini bilseydim, tabii ki daha çok yardım etmeye çalışır, daha az gevezelik eder, daha az gezmeye çıkardım.

Dil kursunu zamanından evvel terk edince (yabancıların en aşağı altı ay, normal olaraksa bir sene dil öğrenmeleri gerekirdi) Leipzig'deki Karl Marks Üniversitesi'nin cerrahi kliniğinin ciğer hastalıkları cerrahisi kısmına (benim isteğim üzere) verildim. Buraya girmek de zor olmadı. Karl Marks Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin kadro ve idare işlerine bakan müdürü o zaman Prof. Gelbke idi. Ve onu da bizim Alman yoldaş tanıyormuş. O da harp içinde Sovyetler'de muhacirmiş. Ben bütün dokümanlarımı beraber aldım. (Tabii hepsi Hayk Açıkgöz adı altındaydılar) Alman yoldaşla beraber Prof. Gelbke'ye gittik. Lübnan hastanesinden aldığım doküman İngilizceydi. Onu okuyabildi. Bizim Alman yoldaş durumumu anlattı. O da hemen, "Ben bütün dokümanlarını gördüm, dokümanlar bende, her şey usule uygundur," diye resmî bir kâğıdı imzalayıp benim elime verdi. Ayrıca bu şekilde yazılı ve altında kendi imzası olan kâğıtları (tabii Oknadios Djoulfaian adı üstünde) icap eden yerlere gönderdi. Bana da, "Üniversitenin kadro kısmı sana formüler (hayatın, tahsilin ve çalışmaların üzerine basılmış kâğıt)

verecek istediğin gibi doldurabilirsin," dedi. Orada tahsil derecem, unvanlarımdan başka o güne kadar nerelerde çalıştığım da soruluyordu. Ayrıca herhangi bir politik faaliyetim olmuş mu? Bir parti üyesiysem hangi partinin üyesiyim? Komünist Partisi üyesi olmuş muyum? Faşizme karşı herhangi bir faaliyete katılmış mıyım? Polise düşmüş müyüm? Düşmüşsem ne sebeple? Hapishanede veya bir toplama kampında kalmış mıyım? Kalmışsam ne sebeple ve ne kadar zaman? Bu gibi daha bir sürü soru... Ben bu politik soruları cevaplandırmadım. Sizi alakadar etmez manasına üstünü çizdim. Ayrıca mektup halinde hayatımın yazılması isteniyordu. Bunda da politik hayatımdan hiç bahsetmedim. Kendimi paralı bir burjuva oğlu olarak gösterdim. Güya karımla beraber dünya seyahatine çıkmışız (Polonya'da geçen iki buçuk senelik zamana bir yalan bulmalıydım), o ara Polonya'ya gitmişiz. Bir gece bir lokalde DDR kültür ateşesiyle aynı masada oturmuşuz. Konuşma esnasında bundan sonra ne yapmak istediğimi sormuş. Ben de Paris'e gidip habilitasyon yapacağımı söylemişim. O da Fransa'ya gideceğine niye DDR'ye gelmiyorsun? Hem bizde burs da alabilirsin demiş oluyor. Ben de memleketiniz beni davet ederse seve seve gelirim demiş oluyorum. İki hafta sonra da davetiyem ve vizem geliyor vekaletten. Böylece DDR'ye gelmiş oluyorum vs., vs... tabii hepsi uydurma, bu yazının altındaki imza da uydurma zaten. Bu yalanları atmaktan korkmadım, çünkü DDR Birleşik Sosyalist Partisi'nin Merkez Komitesi hakikati, yani Türkiye'den buraya gizli parti işinde çalışmaya geldiğimi, onun için de gizliliğe dikkat etmem gerektiğini, yine bu sebeple uydurma bir isim aldığımı biliyordu. Ama hapiste yatmış mıyım, Türkiye'de neler yapmışım, bunları bildiğini sanmıyorum. Hiç olmazsa, Alman Partisi bana ne sordu, ne de ben kendiliğimden bunları anlattım.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Üniversitenin kadro kısmı devletin en emniyetli insanlarının çalıştığı bir yerdir. Onların matbu olarak verdikleri soruları niye doğru olarak cevaplandırmadın? Onlara da mı itimadın yoktu?

Cevaba sondan başlayayım. O zamanlar eski komünistler hariç hiç kimseye itimat edilemezdi. Hudut baskıya açıktı. Batı Almanya casusları hemen her tarafa yerleştirilmişti. İtimat meselesinden ayrı

olarak Lübnanlı olarak yaşıyordum. O zamanlar Lübnan Komünist Partisi'nin birinci sekreteri ve ileri gelenleri bütün dünyayı serbest serbest dolaşırlarken ben şu kadar zaman müdüriyette işkence gördüm, şu kadar zaman hapiste yattım, Lübnan'da yaşamama imkân kalmadığından buraya geldim dersem buna kimse inanmazdı, bu o zamanın Lübnan şartlarına uygun değildi. İkincisi de Lübnan Komünist Partisi'nin üyesi olmadığım halde nasıl resmî bir müesseseye Lübnan Komünist Partisi'nin üyesiyim diyebilirdim? Aynı şekilde Lübnanlı olarak yaşadığıma göre Türkiye Komünist Partisi üyesiyim de diyemezdim. Mantıksız olur, tezatlar içine düşerdim. Yalnız diplomamı kurtarabilmek ve bir açık kapı bırakmak için tıp tahsilimi İstanbul'da yaptığımı söylemiştim.

Bana göre tuttuğum yol doğruydu. Ben partili olduğumu söylemediğim gibi partili olmadığımı da söylemiyordum. Etrafımdakilerle yaptığım konuşmalarda komünist fikirli olduğumu söylemekten çekinmiyordum. Daima sosyalizmi müdafaa ediyordum. Bunu böyle yapmazsam o zaman tezata düşerdim. Çünkü o zamanlar yalnız DDR'de değil, Batı Almanya'da da doktor eksikliği vardı. Ve onlar daha iyi imkânlar sağlıyorlar, çok daha fazla para ödüyorlardı. Böylece yani komünist fikirli olduğumu söylemekle Batı Almanya'da değil de DDR'de yaşamama mantıki bir zemin sağlamış oluyordum. Düzdüğüm yalanlar iyi bir mantığa dayandığından tam 26 senedir burada çalışmama rağmen herhangi bir yerinden bir patlak, bir açık vermemişti. Parti işinde çalışmadığım halde gene de Partinin gizlilik sorununa riayet edenlerin hemen hemen başını çekiyordum. Bu arada benim için en mühim olan Araplarla, bilhassa da Lübnanlılarla temastan kaçınmaktı. Buna daima dikkat ettim, hâlâ da ediyorum.

Herter Enstitüsü'nde 2,5 aylık dil öğreniminden sonra Hintlilerden dördü Dresden'deki Teknik Üniversite'ye, Gopalan da Karl Marks şehrine gönderilmişti. Dresden'e giden profesörlerden biri bana mektup yazmış, yeni adresini de vermişti. İki defa Dresden'e gidip onları orada ziyaret ettim. Durumlarından çok memnundular.

Bir gün Leipzig'de tesadüfen Gopalan'a rastladım. Hemen kucaklaştık. O da hayatından çok memnundu. Kısa bir zamanda çok değişmişti, olgun bir insan olmuştu. Gopalan adresini ver, bir gün yolum oralara düşerse sana uğrarım veya mektup yazarım dedim. Adresini verdi. "Kaybedersen de zararı yok, Gopalan Karl Marks Stadt yazsan yine de mektup elime geçer. Orada beni herkes tanır," dedi. Anlaşılan kısa zamanda Gopalan koca şehrin en tanınmış, en sevilen insanı olmuştu. Kimbilir Alman kızları arasında kaç tane sevgilisi vardı? Sonraları Hintlilerle temasımı kaybettim. Memleketlerine diplomalarıyla geri dönmüşler. Hintli profesör bana Hindistan'dan bir mektup yazdı. Beni Hindistan'a davet ediyordu. Tabii ki gitmedim. Hangi parayla gidecektim?

Ben artık her sabah Üniversite Cerrahi Kliniğinin akciğer ameliyatlarının yapıldığı koğuşa (station) gidiyordum. Bu kısmın kırk yatağı vardı. Ve başında da "Kerines" adında bir başasistan... O hem cerrah ve hem de hastanenin anestezi şefiydi. Bu sebeple bu koğuşta cerrahlardan başka anestezistler de çalışıyordu. Klinik direktörü Prof. Übermut'tu. Her sabah saat 7.30'da ekseriyetle bir, bazen de iki koğuşun sabah vizitini yapardı. Bu sabah vizitlerine hastanenin bütün doktor kadrosunun katılması mecburiydi. Dolayısıyla bu vizitelere ben de katılırdım. Vizite bitti mi hemen bir gün evvel o gün için kararlaştırılan ameliyatların yapılmasına geçilirdi. Her station umumi cerrahinin bir kısmını üstlenmişti. Mesela biri ürolojiyi, biri karın organları ameliyatlarını, biri kalp ameliyatlarını, biri traumatolojiyi (Türkçesini bilmiyorum, kırık çıkıklar denilebilir) vs., vs... Böylece on station'u vardı cerrahi kliniğinin. Topyekûn 350 yatak. Bunlar dışında bir de küçük ameliyatların yapıldığı, mahalle polikliniklerinden gönderilen hastaların tedavisini yapan polikliniği vardı. Polikliniğin yatağı yoktu. Büyük ameliyatlar için hastalar hastalığına göre stationlara gönderilirdi buradan.

Bana yapmam gereken ilmi çalışmam için hemen bir konu verilmemişti. Profesör evvela kliniğin çalışmaları hakkında umumi bir kanaatimin olması gerektiğini söylemişti. Ben ya bizim koğuşun

ameliyatlarına yardımcı asistan olarak iştirak ediyor veya bir anestetiste yardım ediyor yahut da bronkoskopi, bronkografi vs. gibi diyagnostik (hastalığın teşhisi) çalışmalarına yardımcı olarak katılıyordum. Buranın hem ameliyat, hem teşhis metotları benim Lübnan'da çalıştığım hastaneninkinden başkaydı. Gene de bu konulara ve çalışmalara yabancı olmadığımdan buranın metotlarını öğrenmek benim için zor olmadı. Üç ay sonra sorumlu station doktorları arasına girdim (Almancası: Station Artzt.). Sekiz yataklı bir odanın sorumlusu oldum. Tabii ki benim odanın hastalarını da başasistan (kısım şefi) ameliyat ediyordu. Ama benim hastalarımın ameliyatında ben birinci asistan olarak çalışıyordum.

Leipzig Üniversitesi Cerrahi Kliniği'nin yatak sayısına, yapılan ameliyat miktarına göre orada çalışan doktorların sayısı çok azdı. Buna sebep tıp fakültelerine az talebe alınması değildi. O zamanlar Batı Almanya'da (BRD) üniversite talebeleri burs almazlardı. Öyle ki Batı'ya gitmeyi tasarlayan aileler evlatlarının burada burs alarak üniversiteyi bitirmelerini bekler, sonra evlatlarıyla beraber Batı'ya geçerlerdi. Bazen de evvela aileleri gider, sonra da üniversiteyi bitiren genç tek başına Batı'ya geçerdi. Evet, o zamanlar daha evvel de yazdığım gibi Batı Berlin üzerinden DDR hudutları Batı'ya açıktı. Mesela doktor olarak tıp fakültesini bitiren talebelerin hemen hemen yarısı DDR'nin parasıyla okur ama çalışmaya Batı'ya giderlerdi. DDR yüksek tahsillilere daha doğumlarından itibaren (sosyal yardım olarak) milyonlarca, milyarlarca mark öderdi. Öyle ki bu devlet parasıyla okuyan gençlerin üniversiteyi bitirince Batı'ya gitmeleri hem DDR'deki bilim müesseselerinde çalışan bilim adamları sayısını azaltıyor, hem de ekonomik bakımdan DDR'yi zor duruma sokuyordu. Batı Almanya ise, bu şahıslara o güne kadar hiç yatırım yapmadığı için onlara yüksek aylık verebilirdi. Ayrıca Batı Almanya DDR'nin tanınmış ilim adamlarını, profesörlerini çok yüksek maaş ve daha iyi çalışma imkânları vererek kendine çekiyordu. Bu iki ayrı sistemde iki ayrı Alman devleti arasında da hem ekonomik, hem kültürel, hem de politik bir kavgaydı. Buna benzer bir kavga harp sonunda Avrupa memleketleriyle (kapitalist memleketleriyle) Amerika Birleşik Devletleri arasında da sürdü. Avrupa'nın sivrilmiş ilim adamlarına Amerika daha iyi çalışma imkânları ve daha

yüksek para vererek onları Amerika'ya çekiyordu. O zamanlar (hâlâ bugün de) Amerika'nın en büyük ilim adamları Avrupalılardı. Bunlar Amerikan bilim araştırma müesseselerinde çalışıyorlar, yeni buluşlar yapıyorlar, Amerikan burjuvazisi bu buluşları sanayiye uyguluyor, patente bağlıyor, ilim adamlarına araştırmalar için verdiği paranın yüzlerce mislini kazanıyordu. Harp sonu devrinde Avrupa, kendi dünyaca meşhur bilim adamlarına Amerika'nın temin ettiği çalışma imkânlarını ne sağlayabilecek ve ne de o kadar yüksek aylık ödeyebilecek durumdaydı. Zamanla hem Avrupa tehlikeyi gördü ve hem de Avrupa'nın ekonomisi gelişti. Artık Avrupa da kendi bilim adamlarına modern ilmi çalışma müesseseleri, laboratuvarlar kurma imkânlarını sağlamıştı, yüksek maaş da ödeyebilirdi. Böylece bugün Avrupa dünya çapındaki ilim adamlarının Amerika'ya hicretlerini tamamen değilse de bir dereceye kadar önleyebilmiştir. DDR de 1961 senesinde Batı'ya açık olan hududu kapayarak bilim ve ilim adamlarının Batı'ya geçmelerini önlemiş, onlara daha iyi imkânlar sağlamış, böylece ekonomik, kültür ve ilim yıkımlarından kurtulmuştu. 1961'den sonra DDR ekonomisi, ilim müesseselerinin seviyesi birden yükselmeye başlamıştı. Bugün küçük, hemen hemen hiçbir hammaddesi olmayan DDR'nin çok kuvvetli ve gelişmiş bir ekonomisi, geniş ilim adamları kadrosu, yüksek bilim seviyesi vardır.

Bir seneye yakın bir zamandır asistan olarak çalışıyor fakat aspirant parası alıyordum. Hâlâ çalışacağım konu verilmemişti. Ben de profesöre gidip hani benim temam, ne zamana kadar aspirant parası alacak ama asistan olarak çalışacağım demeye utandığım gibi, bu konuyu prorektörlüğe götürmek de istemiyordum. Şirurgiyi sevmiştim, şirurg olarak çalışmak hoşuma gidiyordu. En mühimi, tabii bana göre, herhalde uzun müddet doktor olarak çalışacak değildim. Büyük bir ihtimalle Partim bana yeni bir parti işi verecekti. Belki de başka bir memlekete gidecektim. Mesela Jaklar ve Vartanlar Çin'e gitmişlerdi. Böyle olunca habil (Dr. sc.) unvanı benim neyime yarardı. Ama şirurg olursam (bu her yerde geçen

bir meslekti) darda kalırsam verem mütehassısı olarak değil şirurg olarak çalışabilirdim. Zaten yavaş yavaş hiç olmazsa Avrupa memleketleri gibi hayat seviyesi yüksek olan memleketlerde verem ortadan kalkıyordu. Hem ben de verem mütehassısı olarak çalışmaktansa, şirurg olarak çalışmayı tercih ediyordum. Bu geçen zaman içinde habil olmanın ilerde bana getireceği faydaları (mevki ve paraca) çok iyi öğrenmeme rağmen yukarda yazdığım sebeplerle mütehassıs şirurg olmayı tercih ettim. Böylece bana karşı bu kadar iyi olan bir memlekete benim de yardımım daha çok dokunurdu. Şirurg o zamanlar çok azdı. Öyle ki ilerde daha çok para kazanmayı, mevki sahibi olmayı düşünmektense daha fazla yardım edebilmeyi düşünmek benim karakterime daha uygundu. Hele mevzubahis olan memleket sosyalist kuruculuğu içinde olan, bana her türlü yardımı esirgemeyen bir memleket olunca. Ben hiçbir zaman para ve mevki düşünen biri olmamıştım, kapitalist cemiyet de dahil.

İşte bütün bu yukarda söylediğim düşüncelerle bir senem bitince klinik direktörü Prof. Übermuth'a gittim, aspirant olarak değil, asistan olarak çalışmak, cerrahi ihtisası yapmak istediğimi söyledim. Prof. Übermuth bu isteğime çok sevindi. Zira ben bu bir sene içinde eski bilgilerimi daha genişletmekle kalmamış, bu ara anesteziyi de öğrenmiştim.

Ayrıca Bakanlık durumumu bildiğinden ilerde istediğim yerde çalışabilmemi kolaylaştırmak için bana "şahsıma bağlı plan yeri" vermişti. Bu da kliniğin yararına idi. Böyle bir şey Türkiye'de olmadığı için bunun ne demek olduğunu açıklamalıyım. Sosyalizm planlı bir cemiyettir. Yalnız müesseselerin ne yapacağı, ne kadar istihsal edeceği planlanmaz, o müessesede hangi mevkide kaç kişi çalışacağı da planlanır. Bu, hastaneler için de böyledir. Mesela üniversite cerrahi kliniği için diyelim ki o sene için yüz asistan yeri planlaştırılmış. Klinik yüzden fazla asistan çalıştıramaz. Devlet üniversiteye ancak yüz asistan için para öder. Şimdi gelelim benim durumuma. Ben bana verildiğini yukarda söylediğim hakla evvelden tayin edilen planlı sayının içine girmem. Ben plan yerimi gittiğim yere beraber götürürüm. Diyelim ki Leipzig cerrahi kliniğinde planlı yer kalmamış, hepsi dolu. Ben gene de girebilirim. Çünkü ben benimle beraber otomatik olarak bir plan yeri getiriyorum

maaşımla beraber. Bu, Bakanlığın bana verdiği özel bir hak. Eğer ben bu kliniği bırakırsam, o zaman benim yerimi benimle beraber alıp çıkarım. Yani klinik benden boşalan bir yere başkasını alamaz. Böyle olunca da her klinik beni almak ister, çünkü böylece planlaştırılmış yer üzerine benimle beraber otomatik olarak bir yer eklenmiş olur. İşte DDR hükümeti ayrı isimle yaşamaktan ve icap ederse yarım gün çalışmak mecburiyetinden doğabilecek zorluğu engellemek için bana böyle bir hususi muamele yapmıştı. Ben nankör biri değildim. DDR'nin o günkü zor zamanlarında ben de ona yardım etmeliydim.

Evet, bir senelik sözde aspirantlık devremden sonra "asistan doktor" olarak Leipzig Üniversitesi (asıl adı Karl Marks Üniversitesi'dir) cerrahi kliniğinde çalışmaya başladım. Ciğer hastalıkları mütehassısı olduğum için de mütehassıs asistan doktor maaşı aldım. O zamana kadar gece nöbeti tutmuyordum. Bundan böyle gece nöbetlerine ben de katılmalıydım. Ancak anestetist sayısı az olduğundan gündüz şirurg olarak çalışıyor, fakat gece nöbetlerimi anestetist olarak yapıyordum ilk senelerde.

Boş zamanlarımda Parti çalışma yerine gidiyordum. Orada hem yoldaşlarla sohbet ediyor, hem de Türkçe gazete ve dergilere göz atıyordum. İş bitince, kadınlar evlerine gidiyorlardı. Biz erkekler de ekseriyetle hep beraber bir kahveye gidiyorduk. Ayrıca sık sık da hep beraber birimizin evinde akşam yemeklerinde buluşuyorduk. Ayda bir gün de parti toplantısı yapıyorduk iş bitince işyerinde.

Fahri'nin hasta olduğu günler veya senelik tatilini aldığı bir aylık zamanda spikajı ben yapıyordum. Zaten artık fazla sakınca da kalmamıştı. Türkiye makamları ellerindeki hassas aletlerle neşriyatın Türkiye'nin içinden değil, sosyalist Almanya'dan yapıldığını, yayının başlamasından birkaç ay sonra tespit etmişlerdi. Ama biz hâlâ neşriyatın memleketin içinden yapıldığını iddia ediyorduk. Bu ilk zamanlarda herkes büyük bir heyecanla çalışıyordu. Yayın yarım saatlikti, hiç müzik verilmiyordu. Makaleleri Zekeriya ailesi,

haberleri ise Aram yazıyordu. Dış haberleri muhtelif radyolardan ve ajans bültenlerinden derleyip topluyordu Aram. İç haberleri de gene öyle. Ayrıca Türkçe gazeteler de geliyordu bize ama elimize umumiyetle bir gün sonra geçiyordu. Onun için Türkçe haberler, haber şeklinde değil Zekeriya'nın tavsiyesine uyularak yorumlanarak veriliyordu (Memleketin içinde olduğumuza göre bir gün evvelki haberleri ertesi gün akşamı aynı şekilde veremezdik).

Marat, Leipzig'de olduğu zaman o da yorum yazıyordu. Nâzım Hikmet burada olduğu zamanlarda o da yazılar yazıyordu. Marat'ın yazıları daha çok ajitasyon yazılarıydı. Nâzım'sa ısrarla bizlerin muhtelif politik görüşlü insanlar olduğumuzu, içimizde komünistler bulunduğunu, vatanperver olarak memleketimizin politik, ekonomik ve sosyal bağımsızlığını savunmak uğrunda birleştiğimizi belirtiyordu yazılarında.

Sabiha Sertel çeşitli mevzuları ele alıyor, yazış şekliyle daha çok hislere hitap ediyordu. Zekeriya Sertel'inkiler ise daha çok mantığa, sağduyuya dayanıyordu. Bilhassa da Marksist terimler kullanmamaya dikkat ediyor, diğer yazarların da bu hususa dikkat etmelerini tavsiye ediyordu. Mesela, "Komprador sözünü Türkiye'de birkaç solcudan başka kim anlar? Ayrıca bu bize komünist damgasının vurulmasına, böylece de izole edilmemize sebep olur. Onun yerine yabancı sermaye ile işbirliği yapanlar dersek hem herkes tarafından anlaşılır ve hem de o gibilerin yabancı para babalarının memleketimize uzanan elleri oldukları kendiliğinden ortaya çıkar," derdi. Tabii ki bu sözler daha çok Marat'a tevci edilmişlerdi. Zira Marat, Marksist terimler kullanmaya bilhassa dikkat eder, bununla da kalmaz, kendi görüşünde ısrar eder, diğer yazarların da kendisi gibi ajitasyon yazıları yazmalarını ve komünist terimler kullanmalarını tavsiye ederdi.

Bana gelince: Ben radyoda yazı yazmıyordum. Ama ben her bir yarım saatlik yayında bir ajitasyon yazısından fazlasına taraftar değildim (Ajitasyon slogancılık demek değildir. Ama o devirde bizimkiler sloganları arka arkaya sıralayarak yazdıkları yazılara ajitasyon yazıları diyorlardı. Bilhassa Marat'ın yazıları hep böyleydi. Bu bakımdan burada geçen "ajitasyon yazıları"ndan slogancılık anlaşılmalıdır). Gösterdiğim sebep şöyleydi: Biz yalnız geri kalmış bir

memleket değiliz. Senelerce gelip giden hükümetler tarafından antikomünist, pro-Amerikan propagandalarla halkımızın beyinleri doldurulmuştu. Biz Ankara radyosundan başka şekilde, çok zaman tam tersini söyleyince halk bunu hem yadırgar hem de anlamaz. Bu sebeple sözlerimizi nedenleriyle izah etmemiz gerekir. Böyle olunca yazı tabii ki uzar ama dinleyicinin kafasına bir defa da girmezse bile onu bu konu üzerinde düşünmeye sevk eder. Bu gibi fikirlere ilk karşı çıkan daima Marat olurdu. Her zaman olduğu gibi Aram da daima Marat'ı desteklerdi. Onlara göre, "Ne Bizim Radyo bir okuldu, ne de yazarlar bir okul hocası." Bunlara karşı ben de aynı sözleri ters çevirerek cevaplandırıyordum: Bizim şartlarımızda radyomuz aynı zamanda bir okul, yazarlarının da birer okul hocası olmaları gerekir. Marat ve Aram'la benim aramda yeni çatışmalar başladı. Sonra Kürtçe yayın konusu Memo tarafından tekrar gündeme getirildi. Ben daha evvel yazdığım sebeplerle karşı çıktım. Sertel ailesi bu konuda tarafsız kaldı (Belki damatları ile aralarını bozmamak için). Ama Marat ve Aram, Memo'yu desteklediler. Fakat daha ileriki günlerde yaptığı ipsiz sapsız hareketler yüzünden Memo, kendinin bu hareketten uzaklaştırılmasına sebebiyet verdi. Sonra karısını, Yıldız Sertel'i de boşadı (İstanbul'daki eşini de boşamış, onu iki çocuğu ile beraber yalnız bırakmışmış). Daha birçok negatif hareketleri yüzünden Partiden tamamen uzaklaştırıldı. Daha sonraları mühendislik diplomasını aldıktan sonra Almanya'yı terk etmiş, nereye gittiğini, ne olduğunu bilen yok içimizde...

Bizim Radyo yayınlarının başlamasından takriben bir sene sonra Marat da Leipzig'e yerleşti. Ona da bir ev verildi. Artık Aram ve Marat gece gündüz hep beraberdiler. Zamanla Fahri de bu ikiliye katıldı üçlü grup oldular. Parti toplantılarında Marat ne derse (mantıklı, mantıksız, günün şartlarına uymazmış varsın uymasın) Aram ve Fahri daima Marat'ı destekliyorlardı. En fenası da Marat'la fikir münakaşası yapmak imkânsızdı. Kendi fikrine karşı çıkanı ya damgalar veya ona hakaret ederdi.

Diğer taraftan Serteller ne de olsa bir aile efradıydılar, onlar da birbirini tutuyorlardı. Bu durumda benim ve karımın durumu zorlaştı. Biz ikimiz iki gruba da dahil değildik. Zekeriya parti toplantılarına katılmazdı. Ama bana göre eşi Sabiha'yı da kızını da yöneten oydu. Zekeriya parti toplantılarına katılmazdı ama başredaktör olarak redaksiyon toplantılarına hep katılırdı. O da benim gibi fikrini hiç çekinmeden söylerdi. Bana göre zaten böyle olması da gerekirdi. İkimiz de Tek Cephe programına sadık kalmaya büyük kıymet verdiğimizden, bilhassa da geniş halk kitleleriyle bağ kurabilmenin ehemmiyetine, düşmanın bizi ekarte edebilmesine fırsat vermemeye büyük dikkat edilmesine inandığımızdan çok zaman birbirimizi destekler durumuna düşüyorduk. Bu durum Marat ve Aram'ın, bizim Sertel ailesiyle bir grup kurduğumuz şeklinde ithamlarına imkân verdi. Hakikat bunun tam tersiydi, Grup kuranlar Marat, Aram, Fahri üçlüsüydü. Sertellerse bir grup değil bir aileydi. Bu ikincilerin evde devamlı olarak birbiriyle konuşmaları ve bir müşterek neticeye varmaları normaldi, kaçınılmazdı.

Benim ve karımın iş dışında Sertel ailesiyle hiçbir hususi münasebetimiz yoktu. Zekeriya'ya hürmetim vardı. O dürüst bir adamdı, şahsiyet sahibiydi. Sık sık, her vesile ile hepimizin önünde komünist olmadığını, sosyal demokrat görüşlü, her türlü diktatörlüğe karşı olduğunu, çok partili bir sistemden, söz ve yazı hürriyetlerinin kısıtlanmamasından yana olduğunu söyler ve hatta daha ileri giderek "Eğer bir gün siz Türkiye'de işçi sınıfı diktatoryasını kurar ve bu hürriyetleri kısıtlarsanız o zaman da size karşı çalışırım," derdi. Ve Zekeriya bu sözlerinde samimiydi. Bunları bize böylece açıkça söylemesinde herhalde hiçbir çıkarı yoktu. Bunlar birer hakikat. Kendini böylece tanıtan bir insanla benim grup kurduğum şeklindeki itham, Zekeriya'dan ziyade bana gözdağı mahiyetini taşır. Bu hem yersiz ve hem de lüzumsuzdu, bilhassa da bu ithamın hakikatla hiçbir alakası yoktu. Redaksiyon konuşmalarında bazen benim Sertel ailesini, bazen de onların beni tutmaları, bana göre daha evvel de belirttiğim gibi hem benim, hem de onların Tek Cephe programına sadık kalma lüzumuna inanmamızdan geliyordu. Grupçuların bende de grupçuluk görme arzuları, belki de böyle görmeleri, "yavuz hırsız ev sahibini bastırır" sözüne uygundu, bana göre.

Bizler daha Polonya'da çalışırken, Marat'ın ara sıra uğramalarından birinde anlattığına göre, "Nâzım yine Sovyetler Birliği aleyhine konuşmuş." Bu olay Sovyet Merkez Komitesi'nce duyulmuş, Marat Merkez Komite'sine çağrılarak; nedir bu Nâzım'ın yaptıkları diye sorulmuş, Marat da her imkâna başvurarak Nâzım'ı korumuş ve kurtarmış... Sözünün sonuna "Bizim oğlan çenesini tutamaz ki," diye ilave ederdi. Nâzım hakkındaki bu gibi sözler sık sık tekrarlandı hepimizin önünde Marat tarafından Leipzig'de. Hatta bir parti toplantısında gene böyle bir hikâye anlatınca Marat, Sabiha Sertel yoldaş kendini tutamadı, "Öyleyse Nâzım'ı partiden atalım," dedi. Marat'ın cevabı "Yok o kadar da değil," şeklinde oldu. Nâzım Leipzig'e geldiğinde (Nâzım'la ta Polonya'dan beri samimi dost olmuştuk. Bu dostluk Leipzig'de daha da gelişti), bu dostluğa güvenerek, Marat senin hakkında sık sık Sovyetler Birliği aleyhinde konuştuğundan, bu hususta Sovyet Merkez Komitesi'nin onu sorguya çektiğinden bahsediyor, bunlar hakikat mı? diye sordum. Nâzım güldü: "Tabii ki yalan. Aldırma bunlar Marat'ın bilinen fantazileri," dedi ve bu mevzuu kapattı. Nâzım ne dedikodu yapar ne de dedikoduları dinlemesini severdi. Madem Nâzım'dan laf açıldı, ona ait bir olaydan da bahsetmeliyim. Yukarıda yazdığım toplantılardaki ufak tefek çatışmalara ve ithamlara rağmen toplantılar bitince herkes olanları unutmaya, normal münasebetleri sürdürmeye çalışırdı. Böyle de olması lazımdı.

Bir gece bütün yoldaşlar bizim eve akşam yemeğine gelmişlerdi. O ara Nâzım da Leipzig'deydi, o da gelmişti. Yenildi, içildi, oradan burdan konuşuldu, gülündü. Hep beraber olmak, iyi yemekler, içki iyi bir hava yaratmıştı. Herkes neşeliydi. Bu güzel havayı bozan Fahri Erdinç'in bir çıkışı oldu. Herhalde fazla içmişti ne dediğini bilmeyecek kadar. Damdan düşer gibi bir ara, "Beni kıskanıyorsun," demesin mi Nâzım'a? Nâzım gayet sakin, "Mesela neyini kıskanıyorum?" diye sordu. Fahri "Yazar olmamı" dedi. Nâzım gene sakin sakin, "Bunu nereden çıkarıyorsun?" diye sordu. Fahri, "Çünkü beni tutmuyorsun, beni Yazarlar Birliği'ne tanıtmıyorsun, seni gölgede bırakacağımdan korkuyorsun," dedi. Bu ara Fahri'nin karısı

hıçkırıklarla ağlamaya başladı. Karım onu alıp öbür odaya götürdü. Fahri'nin karısı bir yandan da, "Bu adam delirdi. Hiç Nâzım için böyle bir şey denir mi?" diyordu. Nâzım genç itidalini muhafaza etti. "Peki ne yapmamı istiyorsan açık seçik tek tek yaz bir kâğıda ve yarın bana ver. Ben her istediğini yapmaya hazırım. Ama bu mevzuyu burada keselim," dedi. Evet, bu mevzu kapatıldı ama tatlı akşamın içine sıçılmıştı. Eski hava geri gelemedi. Biraz sonra da herkes dağıldı. Fahri'nin ertesi gün böyle bir kâğıdı Nâzım'a verdiğini sanmıyorum. Bunları Nâzım'ın ne kadar alçakgönüllü (başkası olsa şamarı yapıştırırdı belki de) olduğunu göstermek için yazıyorum.

Yeri gelmişken Fahri'nin ne kadar yükseklerde uçtuğunu gösteren başka bir misali de yazmadan geçemeyeceğim. O zamanlar Kore harbi herhalde bitmişti ama aktüalitesi devam ediyordu. Biliyorsunuz Türk Memetçikleri topraklarımızdan on binlerce kilometre uzaktaki Kore'ye Amerikan emperyalizminin menfaatlerini korumaları için harbe gönderilmiş, orada on binlerce Memetçik hayatını yitirmişti. İşte bizim Fahri bu olayı bir roman halinde yazmak, masallaştırmak istiyormuş. Ama bunu yazabilmesi için Partinin onu Kore'ye göndermesi gerekirmiş. Ayak diredi ve gitti de. "Kore Nire" adlı bir de kitap yazdı. Bunun edebî yahut tarihî değerini, varsa felsefi kıymetinin takdirini okuyuculara bırakıyorum. Bana göre Fahri'nin bu halleri onun hem genel kültür ve hem de Marksist kültür bakımından zayıf olmasından ileri geliyordu. Belki de edebiyatı, güzel yazılmış cümleleri arka arkaya sıralamak sayıyordu. Okuduğu herhangi bir kitap veya yazıda güzel bir deyime, bir cümleye rastlarsa hemen not ederdi. Bana göre yazarı yazar yapan derin kültür, geniş dünya görüşü ve yaşamı, bir de hayal kuvvetidir.

Fahri konusu burada kesersem ona kötülük etmiş, tek taraflı davranmış olurum. Madem (A) dedim (B)'yi de demeliyim. Herkesin, hepimizin tabii ki menfi tarafları var. Megalomanisi, kendini büyük bir sanatkâr, yazar ve şair olarak görmesi Fahri'nin menfi tarafıydı. Müspet taraflarına gelince: Çalışkandı, verilen her işi yapabileceği en iyi şekilde yapmaya çalışırdı. Hem de iyi bir spikerdi. Nâzım'la olan o geceki olay hariç (sarhoşluk), hem söz dinler, hem de sözlerini tartmasını bilirdi. Partiye yardım edebilmek için

emeğini, kalemini esirgemezdi. Spikajdan başka yazı da yazar, bir de hafta sonları iki sesle okunmak üzere İbişle Memiş programını hazırlardı.

Aradan birkaç yıl geçti. Aram, Marat ve Fahri üçlüsünün araları daha da sıkı fıkı oldu. Bir parti toplantısında Marat, "Bütün kuvvetleri ilk zamanlar bilerek bir elde topladık. Ama aradan zaman geçince iş içinde başka yoldaşlar da pişti, tecrübelendi. Bana göre artık kuvvetlerin taksimine gidebiliriz. Ben Aram'ın grubumuzun Parti sekreteri olmasını, Sabiha yoldaşın da yazı işlerinden, onların iyi organize edilmesi ve iyi bir şekilde antene gelmesinden sorumlu olmasını teklif ediyorum. Yani bundan böyle yazılan yazıların Partimizin görüşlerine uygun olup olmadığını Aram yoldaş, bu fikirlerin güzel ve iyi anlaşılır bir şekilde yazılıp yazılmadığını da Sabiha yoldaş kontrol edecek. Yazıların mesuliyetini böylece paylaşacaklar. Bu sebeple de bütün yazıları her iki yoldaşın okuması, yazıların antene gidebilmesi için bu her iki yoldaşın altlarını imzalamaları gerekecek," dedi. Bu teklif üyelerin tamamının tasdikiyle tasdik edildi. Böylece Aram senelerce yaptığı yatırımın, "evet efendimci"-ciliğin mükâfatını almıştı.

Daha Aram yeni mevkiye gelmeden, Aram'la Zekeriya'nın araları bozulmaya başlamıştı. Zekeriya, Aram'a kinayeli bir şekilde filozof, üstat diyerek onunla alay eder, Aram'ın yaptığı haberleri beğenmezdi (Haberleri hâlâ Aram hazırlardı).

Bu yeni vazife taksiminden sonra Aram'la Zekeriya'nın arası daha da açıldı. Artık Aram, grubun parti sekreteri olmuştu, laflarını fazla tartmak lüzumunu hissetmiyordu. Ben işyerine her zaman gitmediğimden, sebebini hatırlamıyorum şimdi, Zekeriya ile Aram'ın arası bir meseleden sonra iyice açılmıştı. Zekeriya, Marat yoldaşa (o hepimizin şefiydi hâlâ) bir mektup yazmış, bir istekte

bulunmuş, eğer o isteği yerine getirilmezse (bu Aram'la alakalı bir meseleydi) o mektubunun bir istifa mektubu olarak kabul edilmesini istemişti. Zekeriya, Marat yoldaşın Aram'ı değil kendisini tutacağını sanmıştı. Ne var ki tam tersi olmuştu. Birkaç gün sonra Marat yoldaş, Zekeriya'ya, istifasının kabul edildiğini bildirdi. Böylece Zekeriya işten ayrıldı. Aylığı da kesildi. Aram bir adım daha ilerlemişti, evvelden hesapladığı ve çizdiği kariyer yolunda. Bana göre, Zekeriya'nın işine son verilmesi Tek Cephe hareketi için büyük bir kayıptı. Tabii ki bu olay bu kadarla kalamazdı. Sertel ailesi, ailece durumlarını yeniden kendi aralarında görüşmeye mecbur edilmişti. Daha evvel de söylediğim gibi, bana göre ailede sözü geçen, ailenin hareketini yöneten Zekeriya Sertel'di.

Bana gelince, Leipzig'deki Karl Marks Üniversitesi'nin umumi cerrahi kısmında çalışmaya devam ediyordum. Birçok konudaki fikir ayrılıklarına rağmen parti işyerinde herkes şahsi münasebetlerin bozulmamasına dikkat ediyordu. Ben her cumartesi hastaneden çıkınca doğru Parti işyerine gidiyordum. Cumartesileri iki neşriyat hazırlanıyordu. Biri o gün için, diğeri pazar gününe. Pazar programında bir de İbiş'le Memiş vardı. Bu programın metnini Fahri Erdinç hazırlıyordu. İbiş de, Memiş de birer köylü olarak ve köylü şivesiyle aralarında münakaşa ediyorlardı. Fahri Memiş'ti, ben de İbiş. Hazır stüdyoya gitmişken yayının okunmasına da yardım ediyordum. Haberleri ben, yorumları Fahri okuyordu. Fahri'nin hasta olduğu veya tatile gittiği günlerde ise bütün neşriyatı ben okuyordum, hastanedeki işimi bırakmadan. Bu devrelerde ister istemez Marat ve Aram'la bazı fikir çatışmalarımız kaçınılmaz oluyordu (parti ve redaksiyon toplantılarından ayrı olarak). Tabii ki bu fikir ayrılıklarının, bu sürtüşmelerin hepsini burada yazabilmeme ne imkân ve ne de lüzum var. Bir fikir edinilebilmek için bir misal vereyim: Fahri tatildeydi, yazıları banda ben okuyordum. Böyle zamanlarda vaktim kıt olduğundan akşama doğru hastanedeki işim bitince redaksiyonun arabası beni hastaneye yakın bir iç sokakta bekliyor, ben işten bir an evvel çıkınca beni işyerine getiriyordu.

İllegaliteyi bozmamak için bir arabanın beni beklediğini, işten sonra beni alıp götürdüğünü hastane mensuplarının görmesini istemiyordum. Onun için de arabanın kapının önünde değil bir yan sokakta beklemesini tercih ediyordum. İşyerine gelince de hemen çıkan materyalleri çabukça bir defa okuyor, sonra da yine arabayla banda okumaya Radyoevi'ne gidiyordum. İnönü Zafer Bayramı'na rastlayan bir gündü. Ve o gün hakkındaki yazıyı Marat yoldaş yazmıştı. Aklımda kaldığına göre yazıda şöyle bir kısım vardı: "İnönü zaferinin kazanılmasında İsmet Paşa'nın hiçbir rolü yoktur. O korkudan cepheden kaçmıştı. Zafer kazanıldığında cephede değildi..." Yazıyı alıp Marat'a gittim. Marat yoldaş bana göre yazının bu kısmının çıkarılması gerekir, dedim. Marat, âdeti üzere hemen serteldi, ayağa kalkıp bağırarak, "Bu bir hakikat, bana bunu bir Sovyet tarihçisi anlattı. Senin de bizim de anamızı ağlatan Halk Partisi değil mi? Şimdi gelmiş bana karşı Halk Partisi'ni, İsmet Paşa'yı mı koruyorsun?.." dedi.

Marat yoldaş, ben ne Halk Partisi'ni ne de İsmet Paşa'yı koruyorum, ben Bizim Radyo'yu koruyorum dedim. Ve niyesini şöyle izah ettim: Tabii ki hakikat bir tanedir. Ama hakikatin tecelli şekli, biliniş şekli onu öğretim ve öğretim şekline göre şahıstan şahısa değişir. Benim için burada mühim olan hakikatin kendisi değil, memleketimizdeki biliniş şeklidir. Bizde bilinen, İnönü Meydan Muharebesinin İsmet Paşa'nın komutası altında kazanıldığı, bu sebeple de İsmet Paşa'ya İnönü soyadının Atatürk tarafından verildiği şeklindedir. Böyle bir günün yıldönümünde bizler (Bizim Radyo) çıkar sizin yazdığınız şekilde bir laf edersek, Türk halkı bize inanmamakla kalmayacak, bizi Türkiye tarihini tahrif etmekle suçlayacaktır. Böylece bizler negatif bir duruma düşecek, düşmanlarımızın ekmeğine yağ sürmüş olacağız dedim. Ve ilave ettim: Ben böyle bir fikrin antende okuma mesuliyetini üstlenemem. Marat yoldaş meseleyi sonunda bu şekilde koymama çok sinirlendi. "Yazan benim, mesul da benim, okuyacaksın!" diye bağırdı. Ben soğukkanlılığımı koruyarak şu cevabı verdim: Madem durum buraya kadar geldi, okurum. Okurum ama bu satırların altını çizerdim, yazının altına da el yazımla bu kısmın çkarılmasını, yazıyı bu şekilde okuyamayacağımı esbabı mucibeleriyle Marat yoldaşa bildirdim.

Buna rağmen emrediyorum okuyacaksın dedi, ben de okudum diye yazarım dedim. Yazıyı onun masasının üzerinde bıraktım ve diğer yazıları okumak için yandaki odaya geçtim. Sonunda bütün yazılar toplandı, sıraya dizildi ve elime verildi. Radyo evinde materyalleri banda okurken sıra bu yazıya gelince gördüm ki Marat bu kısmı çıkarmış. Tabii ki sevindim hem benim için, hem Bizim Radyo için. Bu konuya bir daha ne Marat yoldaş değindi ne de ben. Her ikimiz de her fikir çatışmasından sonra bir şey olmamış gibi davranıyorduk. Ama görüyorum ki böyle çatışmalar sıklaştıkça Marat'ın bana karşı tutumu yavaş yavaş değişiyordu. Hattızatında böyle antene gidecek yazılardan dolayı benim Marat yoldaşla çatışmama hiç de lüzum yoktu. Zira benden evvel bu yazıları, Aram Parti sekreteri olarak, Sabiha yoldaş da yazı işleri müdürü olarak okumuş imzalamışlardı. Onlar bu satırlarla hemfikir miydiler? Sanmam. Marat'la araları açılır diye korkularından susuyorlardı. Acı ama hakikat böyle bana göre.

Marat ve Aram'la yalnız yazdıkları yazılardan dolayı değil, daha çok parti ve redaksiyon toplantılarında ortaya çıkan fikir ayrılıkları yüzünden de çatışıyorduk. Ben Tek Cephe'nin yalnız programda, yalnız sözde kalmasını değil çalışmalarımızda ve yazılan yazılarda görülmesini istiyordum. Onlarsa her fırsatta komünizm ajitasyonunu ön plana almak istiyorlardı. Her tarafa kılıç sallıyorlardı. Biz neydik? Tek Cephe radyosu mu, yoksa TKP radyosu mu? Kuruluş programına göre Tek Cephe radyosu idik. Bana göre Tek Cephe radyosu namı altında açıktan açığa ve yalnızca komünist ajitasyon yapmak, bilhassa da yarın cephe birliği yapabileceğimiz parti ve her türlü teşkilatlara çatmak doğru değildi. Bu yol hem Tek Cephe programımıza karşıydı ve hem de ilerde Tek Cephe'nin kurulmasını engellerdi. İkiyüzlülüktü. Yazının başında da söylemiştim. Ben yarım saatlik bir yayında Marksist ve komünist sloganların arka arkaya getirilip doldurulduğu yalnız bir ajitasyon yazısından fazlasına taraftar değildim. Ben yazılarımızın neden, niye sorularını kısadan da olsa cevaplandırmasına, lokmanın çiğnenerek dinleyicinin ağzına verilmesine taraftardım. Bana göre memleketin geri kalmış durumu, senelerce halkın kafalarının antikomünist, antisovyet propagandalarla doldurulmuş olması, Çarlık Rusyası'yla geçmiş

tarihimiz bizi buna mecbur ediyordu. Evet, bu devrede tatbikattaki birçok fikir ayrılıklarına rağmen (ki bu hem normaldir hem de iyidir bana göre yeni alternatifler bulma bakımından) Parti ve şahsi münasebetlerim fazla bozulmamış, hiç olmazsa dış görünüşüyle hemen hemen normal olarak devam ediyordu. Ayda bir parti toplantısı, bazı bazı da olağanüstü redaksiyon toplantıları yapılmaya devam ediliyordu. Leipzig teşkilatında işyerinde çalışmayan yalnız bendim. Benim günlük normal çalışmalarımdan ayrı olarak nöbetlerim de vardı. Bu nöbetler hem iş saatinin bitmesiyle başlar öbür günkü çalışma saatine kadar sürerdi. Onun için toplantı günleri tayin edilirken ne günleri nöbetim olduğu sorulur, toplantılar nöbetim olmayan bir güne rastlatılırdı. Böylece benim her geniş çaptaki redaksiyon, bilhassa da her parti toplantısına katılmam temin edilmiş olurdu.

Şimdi iyi hatırlayamıyorum, 1960 veya 1961 senelerinde Nâzım'ın eşi Münevver, Nâzım'dan oğlu Mehmet ve eski kocasından kızı Renan'la beraber Türkiye'den kaçmayı becermiş, Varşova'ya gelmişlerdi. Polonya hükümeti onlara Eski Şehir'de (dışı ile tamamen eski tarihi şeklinde, içleri modern yeni yapılmış evlerin teşkil ettiği Varşova'nın en güzel en sevilen mahalleleri) iyi bir yerde üç odalı, tam konforlu bir ev verdi. Olayın trajik tarafı şuradaydı: Nâzım Münevver'in gelmesinden kısa bir zaman evvel Vera adlı bir Sovyet kadınıyla evlenmişti.

Vera daha evvel bir Rus'la evliydi, ondan boşandı ve Nâzım'la evlendi. Nâzım'sa Münevver'le resmen evli değildi. Eğer Nâzım, Münevver'in bir gün kaçıp gelebileceğini bilseydi, belki değil, muhakkak resmen evlenmez, Münevver'in gelmesini beklerdi. Bir kadının, hem de polis takibatı altında olan bir kadının iki çocuğuyla beraber Türkiye'den kaçması kolay değildi. Fakat Münevver iki çocuğuyla gelmişti işte. Nâzım'sa kendinden 30 yaş daha genç bir kadınla yeni evliydi ve bu yeni eşine deli gibi âşıktı. Vera film senaristi idi, Nâzım'la iki yazar olarak tanışmışlar. Nâzım bu sahada Vera'ya yardım etmiş. Bu yardım etme sırasında da birbirlerini sevmişler.

Nâzım Vera'dan çok yaşlıysa da uzun boyuyla, güzel giyimi ve ince yapımıyla, komplimanı bol tatlı konuşmalarıyla (bunlara bir de dünyaca tanınmış bir şair ve ihtilalci olması eklenirse) kadınların âşık olabilecekleri romantik bir tipti. Bir hususi konuşmamız esnasında Nâzım bana şunları anlattı: "Yahu doktor bilmezsin, Vera'yı nasıl seviyorum. Hayatımda hiçbir kadını böylesine sevmedim. En fenası da ne biliyor musun? Deli gibi kıskanıyorum onu. Halbuki ben bugüne kadar hiçbir sevdiğim kadını kıskanmış değilim. Kıskançlık bende yeni hasıl olan bir şey." Dilimin ucuna geldi: Aranızda 30 yaş fark var. Vera şarklı değil Avrupalı ve siz şimdi Avrupa'da yaşıyorsunuz. Tabii ki demedim. Nâzım Leipzig'e her gelişinde her akşam telefonu açar, Vera'sıyla dakikalarca konuşurdu. Ağabey gene battın deyince de, "Aldırma be Doktor, biz ne zaman batmadık ki? Hep kıskançlıktan, kendimi tutamıyorum," derdi. İşte bu devrede Münevver hiç habersiz birden çıkagelmişti. Şimdi gözümün önüne getiriyorum da Mehmet on yaşlarında olmalıydı. Kızı Renan'sa hemen hemen genç bir kız olmuştu. Nâzım'ın bir Rus kadınıyla evli olmasına ne Münevver göz yumabildi ne de çocuklar. Tabii ki Münevver kıskançlığından, hırsından, gururunun zedelenmesinden hislerine hâkim olamıyor, çocukları, bilhassa da Mehmet'i babası aleyhine kışkırtıyordu. Mehmet şarklı, şark terbiyesi görmüş, yeni durumu kaldıramadı, babasını görmek istemiyordu (Belki burada babasını hiç görmemiş olması, ona alışmaması, onu hayalinde insanüstü bir varlık olarak canlandırması rol oynayabilir. Mehmet de çok romantik, içine kapanık bir tipti o zamanlar). Tuhaf şey. Mehmet hiç babasını görmediği halde Nâzım'a ne kadar da çok benziyordu hem hassaslığı, hem de vücut yapısıyla. Hatta yürümesi bile aynıydı.

Nâzım'ı üzen bir nokta da oğlunu görememesiydi. Münevver Nâzım'ın Varşova'ya gelmesini istemiyordu. Herhalde Vera'sı da istemiyordu Nâzım'ın Varşova'ya gitmesini. Nâzım ara sıra kaçamak Varşova'ya gitse, ne Münevver Nâzım'ı görmeye gidiyor, ne Nâzım'ın evine gelmesini istiyor, ne de Mehmet'i Nâzım'a gösteriyordu. Daha evvel de söylediğim gibi Mehmet de Nâzım'ı görmek istemiyordu zaten.

Münevver'in Nâzım'dan istediği ve beklediği bir şey vardı; bol

para göndermesi. Polonyalılar Münevver'e hemen iş vermişlerdi. Varşova Üniversitesi'nin Türkoloji kısmında rektör olarak çalışıyordu. Tabii ki buradan aldığı para üç kişilik bir aileye yetmezdi. Nâzım'sa yazılarıyla, kitaplarıyla, oynanan piyesleriyle iyi para kazanıyordu ama masrafı da çoktu. Bana sorarsanız, Nâzım'ın ne olur ne olmaz diye düşünerek biriktirdiği ve bir kenara koyduğu bir kuruşu yoktu. Evinde misafir hiç eksik olmazdı. Vera'yı iyi tanımıyorum. Fırsat bu fırsattır deyip hayatı yaşamak istiyordu belki de Vera. Bu sebeple masrafı daha da artmış olabilirdi. Benim bildiğim hakikat: Nâzım, Vera'dan evvel de, Vera'dan sonra da hep borçla yaşadı. Borçtan kurtulmak için de bir iki gece içinde yazdığı tiyatro eserleriyle adını istismar etti. Çünkü en çok para getiren piyes yazmak, bilhassa da oynanmasını temin etmekti. Oynanmasında en büyük rolü Nâzım Hikmet adı temin ederdi. Kısacası Nâzım cimri değildi, tam tersine eli çok açıktı. Parayı hesapla harcamak diye bir şey bilmezdi.

Münevver, Nâzım'ın ancak ara sıra ufak bir para gönderdiğini, muntazaman ve kendilerine yetecek kadar para göndermediğini iddia eder ve bunu her önüne gelene söylerdi. Ben hem Nâzım'ı hem de Münevver'i çok yakından tanımıştım. Münevver'i gücendirmek istemem. Münevver'e karşı da değilim. Münevver akıllı, çok çalışkan, kültürlü, dili de ağzında dönen bir kadındı. Ama hakikatleri oldukları gibi söylemek isterim. Nâzım'ın eli ne kadar açıktıysa, Münevver tam tersine o kadar cimri olarak tanınmıştı Varşova'da. Tabii ki herkes parasını istediği gibi kullanmakta serbesttir. Mesele şurada: Hakikaten Nâzım muntazaman kâfi para göndermiyor muydu? Bu soruyu bir olayla cevaplandırayım.

Leipzig'in güzel yaz günlerinden biriydi. Nâzım da Leipzig'deydi. Bir hafta sonu Nâzım'ın otel odasına telefon ettim daha sabah erkenden, ağabey, seni bugün İstanbul Boğazı'nda Boğaziçi vapuruyla gezmeye götürmek istiyorum, gelir misin, dedim. O da telefonda, "Sorulur mu?" diye cevaplandırdı. O halde hazırlan, otomobille seni almaya geliyorum, dedim (O zamanlar Skoda marka bir arabam vardı). Biraz sonra otel Astoryan'ın önündeydim (O Leipzig'e her gelişinde burada kalırdı, DDR Barış Teşkilatı'nın davetlisi olarak. Yalnız bir defa 1962 toplantısı sırasında Parti misafirhanesinde

kaldı. Nâzım yalnız DDR'de değil, hangi sosyalist ülkeye gitse Dünya Barış Komitesi'nin davetlisi olarak normal bir otelde yaşardı. O Dünya Barış Komitesi'nin daimi üyesiydi). Hemen Nâzım'ın odasına çıktım. O da giyinmiş beni bekliyordu. Leipzig'deki yabancıların işine bakan kadın yoldaş da gideceğimiz yeri bilmiyormuş, onu da beraber almıştık, karımla beraber otomobilde bizi bekliyorlardı. Nâzım'la aşağı indik. Gideceğimiz yer Leipzig'den takriben yüz altmış kilometre uzakta batı hududuna yakındı. Yolun büyük bir kısmını otobandan gitmek mümkündü. Biz hudut kontrol yerine bir kilometre kala sağa sapacak, normal asfalt yoldan biraz daha devam edecektik.

Yolun yarısında güzel bir kahve önünde durduk. Burada güzel ve kocaman bir bina vardı ormanlar içinde üstü otel, altı lokanta ve kahvehane, iyi havalarda dışarda da oturulabilirdi. Ben buranın bahçesinde açık havada birer kahve içmeyi teklif ettim. Bu fikrimi hepsi de kabul etti. Birer pastayla (yanımızda Alman yoldaş olmasaydı belki biz kahvemizi pasta almadan içerdik. Almanlar, hele de kadınlar kahveyi umumiyetle pastayla içerler) kahvemizi içerken nerden aklıma geldi bilmem. Nâzım'a şöyle bir soru sordum (Tabii Türkçe olarak): Ağabey, Münevver hep senin onlara para göndermemenden şikâyet ediyor, doğru mu? Cevap: "Tabii ki yalan. Ben onlara her ay muntazaman devlet bankasıyla geçimlerini rahatça temin edecek kadar para gönderiyorum. Eğer istersen Moskova'ya gidince gönderdiğim paranın makbuzlarının birer suretini sana göndereyim. Bilirsin, ben paraya kıymet veren insan değilim. Ben yabancılardan esirgemediğim paramı biricik oğlumdan ve eski karımdan mı esirgeyeceğim," dedi ve başladı ağlamaya. Evet, koca Nâzım'ın ağladığını ilk defa görüyordum. Hata yapmıştım, anlaşılan Nâzım'ı çok üzen bir noktaya parmak basmıştım. Hemen af diledim. Senin böyle bir şey yapmayacağını biliyorum. Ama Münevver bu sözleri herkese olduğu gibi bana da söyledi. İnanmamakla beraber hakikati bir de senin ağzından duymak istedim, dedim. "İşte duydun. Rica ederim bir daha bu mevzuyu bana açma," dedi Nâzım. Karım ters ters yüzüme baktı. Ben de ne yapayım oldu bir defa der gibi onun yüzüne baktım. O âna kadar süregelen tatlı hava, tatlı konuşmalar, şakalaşmalar yerini derin bir sükûnete devretti. Alman

kadın yoldaş da benim Nâzım'ı kırdığımı anladı ama konuyu tazelememek için olmalı, bir şey sormadı. O da Nâzım'ı çok severdi. Zaten Nâzım'ı kim sevmezdi ki! Onda sanki bir şeytan tüyü vardı (Bu konunun burada bitmesi gerekirdi. Nâzım'ı daha iyi tanıtabilmek için, başka bir olaydan da bahsedebilmek için gezinin anlatılmasına devam ediyorum).

Yeniden yola çıktık. Yol boyunca Nâzım çok az konuştu. Güzel hava, güzel yol, bu sükûnet Nâzım'a olanları çabuk unutmasına yardım etti. Hayat ona bütün kötü şeyleri çabuk unutmayı öğretmişti. Saalburg'a girerken daha tepeden göl görününce neşesi yeniden yerine gelmişti. Arabayı vapur iskelesinin yanındaki otelin bahçesine park ettim. Bu park yeri yalnız otel misafirleri içindi. Ben boş vaktim olursa sık sık bu otele geldiğimden otel müdürü de, burada çalışanlar da beni tanırlardı. Burada adım "bizim doktor"-du. Öyle ki o gün otelde misafir olmasam da bana bir şey demezlerdi. Saalburg küçük bir dinlenme şehridir, gölün sularının hemen yanından yükselen ağaçlarla örtülü yemyeşil alçak tepeler üzerine kurulan güzel küçük binaları, Sendikalar Birliği'ne ait büyük dinlenme evleriyle. İskelede vapur bekliyordu. Hemen biletlerimizi alıp, içerde pencere yanında karşılıklı ikişer ikişer oturduk. Bu göl Saale nehri üzerine kurulan bir elektrik santralı barajının arkasına biriken suların yaptığı bir suni göldü. Sular alçakta kalan yerleri doldurmuş, yalnız sağlı sollu yemyeşil tepeler dışarda kalmıştı. Bu bakımdan Boğaziçi vapurları gibi vapurlarla bir köyden diğeri giderken insan kendini İstanbul Boğazı'nda sanır. Yola çıkınca Nâzım sağına soluna baktı. Çok memnun kaldığı yüzünden belli oluyordu. Nâzım, "Doktor bana bir kâğıt ver," dedi. Ağabey, kâğıt olarak cebimde yalnız reçete kâğıdı var, dedim. "Aşk mektubu yazacak değilim, üstüne yazılacak bir kâğıt olsun da ne olursa olsun," dedi. Bizim reçete kâğıtlarımız Türkiye'de olduğu gibi şahsa mahsus değil, sağlık sigortasının hususi kâğıtlarıdır. Ve bizde olduklarından çok daha küçüktür. Onun için iki tane verdim. Hava İstanbul gibi sıcak, gök de bulutsuzdu. Nâzım benim beyaz bezden yapılı, renkli naylon terekli şapkamı kafasına koydu. Vapurun başla kıç tarafını birbirinden ayıran binilen inilen sahanlığa çıktı. Halatların bağlandığı kütüğün üstüne oturdu. Artık etrafa da bakmıyordu. Başladı

yazmaya. Ben de bir ara dışarı çıktım ve onun bu halinde resmini çektim. Daha yarım saat olmamıştı. Nâzım içeri geldi. "Al Doktor, Bizim Radyo için bir şiir yazdım. Oku bakalım beğenecek misin?" dedi. Şiirin adı "Türkiye işçi sınıfına selam"dı. Burası büyük şairimize vatanını hatırlatmıştı.

Türkiye işçi sınıfına selam

Türkiye işçi sınıfına selam!
Selam yaratana!
Tohumların tohumuna, serpilip gelişene selam!
Bütün yemişler dallarınızdadır.
Beklenen günler, güzel günlerimiz ellerinizdedir,
haklı günler, büyük günler,
gündüzlerinde sömürülmeyen, gecelerinde aç yatılmayan,
ekmek, gül ve hürriyet günleri.

Türkiye işçi sınıfına selam!
Meydanlarda hasretimizi haykıranlara,
toprağa, kitaba, işe hasretimizi,
hasretimizi, ayyıldızı esir bayrağımıza.

Düşmanı yenecek işçi sınıfımıza selam!
Paranın padişahlığını,
karanlığını yobazın
ve yabancının roketini yenecek işçi sınıfına selam!

Türkiye işçi sınıfına selam! Selam yaratana.

12 Ağustos 1962

Leipzig'de işler bu şekilde sürüp giderken, Politbüro üyelerinden Zeki Baştımar da Türkiye'den kaçıp Moskova'ya gelmişti. Moskova'da bir müddet kaldıktan sonra oradan da Yakup Demir takma adıyla Leipzig'e geldi, Parti otelinde kaldı. Bu müddet esnasında uzun bir rapor hazırlamıştı. Gelişinden kısa bir müddet sonra da 1962 toplantısı yapıldı.

Memlekette 1951 tevkifatıyla açığa çıkan harekatı Zeki Baştımar teşkilatlandırmıştı. Bu tevkifat esnasındaki ve daha sonra hapishanede Parti ileri gelenleri arasındaki kavgalardan, karşılıklı suçlamalardan biz dışardaki komünistlerin ve bilhassa benim ve benim tanıdıklarımın sarih bir bilgisi yoktu. Ben bu devrede Lübnan'daydım. Hiçbir Türkçe gazete okuma imkânım olmadığı gibi memleketteki partili yoldaşlarımla da temasım yoktu. Bununla beraber birçok haberler kulağımıza ulaşmıştı. Ama bunlar ne dereceye kadar doğruydu, bilmiyorduk. Öyle ki bizim için duyduklarımız dedikodu olarak kalmıştı.

1962 toplantısına Leipzig grubu tam kadro ile katıldı. Sosyalist memleketlerdeki gruplardan da birer temsilci geldi. Moskova grubunu Vartan İhmalyan, Budapeşte grubunu Gün Benderli temsil ettiler. Fransa'dan ressam Abidin Dino geldi. Tabii ki Nâzım Hikmet de katıldı.

Hatırımda kaldığına göre toplantıyı Marat açtı ve memleketten yeni gelen yoldaş olarak sözü yeni parti adıyla Yakup Demir'e verdi. Demir, uzun raporunda hatırımda kaldığına göre, kısaca 1951 tevkifatından ve ondan sonra memleketteki gelişmelerden bahsetti. Bu ara birçok eski yoldaş hakkında ağır ithamlarda bulundu. Mesela Reşat Fuat için, "Alman ilaç tekellerinin Türkiye'deki ajanı" şeklinde konuştu. Reşat'ın askerlikten kaçıp İstanbul'a gelmesini ve partiyi yeniden teşkilatlandırmasını Almanların Stalingrad'da mağlup olmalarına bağlamıştı. Reşat'a "Alman ilaç tekellerinin Türkiye'deki ajanı" şeklindeki vurulan kara damgaya sebep herhalde Reşat'ın geçimini temin için Alman ilaçlarının Almanca olan kullanılış şekillerini Türkçeye tercüme etmesi olmalı.

Peki, ama Almanlar Stalingrad'da mağlup olduktan sonra askerden kaçıp İstanbul'a gelmesi ve Partiyi ancak o zaman yeniden teşkilatlandırmasını düşünmesine ne demeli?

Tarihler, adlar benim kafamda kalmaz. Eve gelince hemen ansiklopedileri açtım, tarihler yani onun askerlikten kaçması ve Partiyi yeniden teşkilatlandırması için harekete geçmesiyle Alman faşistlerinin Stalingrad'da mağlup olup geri kaçmaları tarihleri birbiriyle uyuyordu.

Tarihleriyle zamanın askerî hareketlerini, o zamanlar İstanbul'da ben de günü gününe takip ediyordum. Odamın duvarında büyük bir harita vardı. Her günkü cephe durumunu toplu iğnelere takılı kara ve kırmızı küçük bayraklarla bu harita üzerinde tespit ediyordum. Öyle ki o zaman hem cephe durumunu tarihleriyle ve hem de Reşat'ın askerden kaçmasını ve Partiyi yeniden teşkilatlandırmaya başlamasının tarihlerini çok iyi biliyordum. Ama ben ve arkadaşlarım o kadar temiz, o kadar idealist ve hem Partiye ve hem de Parti büyüklerine karşı itimadımız ve hürmetimiz o kadar fazlaydı ki ne ben ne de arkadaşlarımdan biri 1962'de Zeki'nin dediklerini aklımızdan geçirmedik, geçiremedik.

Bu tarihlerin uyması bir tesadüf müydü, yoksa Zeki Baştımar'ın dediği gibi fırsatçılık mıydı? Bunun cevabını vermek zannedersem bana değil tarihe düşer. Ama Zeki'den şu sorulabilir: Kendisi ve diğer Politbüro üyeleri Reşat'ın kaçmasını niye beklemişler? Zeki'nin düşünüş tarzına göre demek ki daha evvel harekete geçmekten onlar da korkmuşlar. Hem Zeki 1944 tevkifatında Reşat'la beraber hapisteydi, aralarından hiç su sızmıyordu. Bu fikrini o zaman niye açıklamadı?

Yakup Demir sözlerinin sonuna, herkesin her bildiğini burada açık açık söylemesi gerektiğini, bizi doğru yola götürecek yolun ancak bütün hakikatlerin bilinmesiyle mümkün olabileceğini ekledi.

Gün, Budapeşte'deki Parti çalışmaları hakkında orada beraberce hazırladıkları kısa bir raporu okudu. Hiçbir dedikoduya girmedi.

Moskova grubu namına konuşan Vartan İhmalyan kısaca Moskova grubunun çalışmalarından bahsetti. Daha sonra da kısaca Çin'deki Sovyet aleyhtarı hareketten, Maoizm'den, Çinlilerin oradaki yoldaşlarımızı Sovyet aleyhtarı yazılar yazmaya zorlamalarını anlattı. Bu durum altında Pekin'de kalabilme imkânı kalmadığı, kendilerinin geri alınması hakkında Marat yoldaşa defalarca uzun uzun mektup yazmasına rağmen Marat yoldaşın bu mektupları cevaplandırmadığını, bu sebeple de mektuplarının Marat yoldaşın eline geçmediği zannına kapılarak defalarca aynı şeyleri yazmaya mecbur kaldıklarını teferruatıyla anlattı ve bu durumundan dolayı Marat yoldaşı sorumlu bir yoldaş gibi hareket etmemekle suçladı. Bana göre Marat bu konuşmayı hiçbir zaman unutmadı (Varşova

Radyosu'nun Türkçe yayınları 1958'de kapandıktan sonra her iki İhmalyan ailesini Pekin'e göndermişti Parti. Galiba 1960'da geri döndüler ve Moskova Radyosu'nda çalışmaya başladılar).

Benim konuşmaya niyetim yoktu. Çünkü ben Leipzig grubunda aktif olarak çalışmıyordum. Burada konuşmak bana düşmezdi. Hayatının 17 yılını hapiste geçiren Reşat Fuat'a yapılan ve bana göre hakikate uymayan adi ithamı kimsenin protesto etmemesi ve ayrıca da Sabiha Sertel'in konuşması beni söz almaya mecbur etti. Bu konuşmamın hemen orada kısa dinlenme aralığında yaptığım müsveddesini saklamıştım, aynen buraya koyuyorum:

Sayın yoldaşlar. Biliyorum ki herkesin söyleyecek çok sözü var. Vakit kıt, sabır az. Ben konuşmamı daha çok pratik prensipler üzerine teksif etmek istiyorum.

Yoldaşlar, burada yapılan konuşmalardan anladığıma göre, böyle bir toplantının yapılacağı çok evvelden biliniyormuş. Bizler gelişigüzel toplanmayız. Her toplantının bir esbabı mucibesi vardır. İşte bu ilk kabataslak gündemdir de. Demek istediğim şu: Toplantının yapılacağından haberimiz olsaydı, aşağı yukarı nelerin konuşulacağını bilseydik, daha hazırlıklı gelir, toplantı da daha verimli olurdu. Ben şahsen bir toplantının yapılacağını arkadaşlar buraya geldikten sonra öğrendim. Benim de bu toplantıya katılabileceğimse ancak benim sorum üzerine pazar günü tebellür etti. Anlaşılan arkadaşların belki de itimadını tam kazanamamışım. Sonra Budapeşte'deki ve Moskova'daki arkadaşlarımız ellerinde birer raporla geldiler. Müşterek bir rapor, muayyen bir konu üzerine bir ön çalışmayı ifade eder, muayyen meselelerin beraberce incelenip bir müşterek neticeye varıldığını gösterir. Bu bakımdan biz de, yani Leipzig'dekiler de böyle bir rapor hazırlasaydık toplantı daha kısa sürer, konuşmaların da daha derli toplu olmasına yardım ederdi. Yoldaşlar bu giriş konuşmam sizlerin kafanızda haklı olarak hemen şöyle bir soru doğrurur: "Bunları şimdi burada söyleyeceğine, daha evvelden söyleseydin, yani yapaydınız."

Leipzig'dekilerin hepsinin bu toplantıya katılmaları da böyle bir raporun hazırlanmamasına sebep teşkil edemez. Tabii ki herkes müstakil olarak münakaşalara katılacaktır. Rapora geçiremediği fikirleri de, eğer kendince mühimse, burada savunabilir.

Yoldaşlar, ben bu toplantıdan çok şey beklemiyorum. Hem bu toplantının Parti çalışmalarımıza yenilik getireceğine hem de Parti tarihimizde bir dönüm noktası olacağına inanıyorum. İnanıyorum ama toplantının kendinden beklenen bu hususları sağlayabilmesi, ümitlerin boşa gitmemesi için bize de birçok mesuliyet ve vazife düşer. Bizler bu ödevlerimizi bir yoldaş şuuruyla yerine getirmezsek, toplantı da beklenen mutlu neticeyi sağlayamaz. Muhakkak ki ilk şart, toplantıya katılan yoldaşların yoldaşça hareket etmesi. Yani bu toplantıda söylenmesini lüzumlu gördüğü hususları korkmadan, çekinmeden söylemesidir. Bu hususları Zeki yoldaş da gayet sarih olarak belirtti. Ancak fikir ve görüşlerimizi belirtirken şahsi sempati ve antipatilerimizden sıyrılmasını bilelim. Olayları tahrif etmeyelim, dedikoduya kaçmayalım. Hele yalan söylemeyelim, iftira etmeyelim, bilhassa da şıp diye bir damga vurmayalım, yoldaşlarımızı yaftalamayalım. Öyle sanıyorum ki içimizde alnına damga vurulmayan, boynuna yafta asılmayan arkadaş yok. Geçmişin üzerine bir sünger çekelim. 20. Kongre diyoruz, 22. Kongre diyoruz, biz de içimizde Stalin devri metotlarına bir son verelim. Benim bu sözleri söylememe, herkesin bildiği bu hakikatleri bir daha tekrarlamama Sabiha yoldaşın konuşması sebep oldu. Bahsettiği hususların hepsi değilse de birçoğu kuru vaka olarak doğru. Mesela yazıların hazırlanmasında gerektiği kadar planlı hareket edilmemesi dolayısıyla yazıların hemen orada o gün alınıp iki saat içinde tabir caizse şişirilmesi mecburiyeti. Çıkan yazıların gereği kadar herkesin okumaması, yazısını bitirenin çıkıp gitmesi, yazıların tenkitlerinin yapılmaması vs., vs. gibi. Ancak bunları koyuş şekli, takdim şekli hoşuma gitmedi. Sabiha yoldaş redaksiyon başkanı. Yani bu hususların tanzimiyle en başta gelen sorumlu. Kendince bu yanlış gördüğü hususları düzeltmek istedi de herkes itiraz mı etti? Ve böylece ekaliyette mi kaldı? Kendi dediğine göre bunlar daha evvel yapılırmış sonra yapılmaz olmuş. Niye? Kim mani olmuş? Sabahları yapılan redaksiyon toplantılarına çalışma saatlerim uymadığından ben katılamıyorum. Bu hususta orada neler konuşulduğunu bilmiyorum. Ama bizim ayda bir de olsa bir parti grubu toplantımız var. Ona ben de muntazaman katılıyorum. Orada radyo meselelerini de konuşuyoruz. Şimdi Sabiha yoldaşın tenkit

ettiği bu hususları parti toplantısına ne o, ne de başkası getirdi. Hal böyleyken ve baş sorumlu da Sabiha yoldaşın bizzat kendisi iken meseleyi, hataları endirekt başkasına yüklemek arzusu, daha doğrusu öyle bir dil kullanması işi şahsiyete döker, yapıcı bir münakaşanın yapılmasına engel olur (Burada kastedilen Aram'dı. Bu notu şimdi yazarken ekliyorum).

Neyse bunlar teferruat. Bunlar üzerinde vakit kaybetmeyelim. Esas yapılması gereken pratik meselelerin halline, bunların hallini sağlayacak teorik hususların münakaşasına geçelim. Önümüzde duran davalar kısaca şunlar: Memlekette iyi teşkilatlanmış, otoriter, merkezî bir parti teşkilatı yok. Birçok grup var. Bu grupların da bir kısmı birbiriyle mücadele halinde. Yani sınıf düşmanlarımız, bütün işkence, hile ve teşkilatlarıyla bize saldırırken bizler birbirimizle birleşeceğimize birbirimizi yiyoruz. Tabii ki provokatörlere, likidatörlere ve grupçulara karşı savaş yapılmalıdır ve yapılacaktır. Ama rica ederim, Stalin devri gözlüklerini gözümüzden, zihniyetini kafamızdan atalım. Yirminci ve yirmi ikinci kongrelerin ruhunu benimseyelim, mümkün mertebe alınlara az damga vurarak birleştirici bir rol oynayalım.

Bence Reşat'ın en büyük zaafı tenkide fazla tahammül edememesi, etrafına hık deyicileri (yoldaşlara dalkavuk demek zoruma gidiyor) toplanması veya onların etrafında toplanmasına müsaade etmesidir. Reşat'ı tanıdığım müddetçe sevdim ve saydım. Ama onun bu zaafını da belirtmekten çekinmedim. Arkadaşlar, ben hiçbir insan tahmin etmiyorum ki aleyhte bir tenkitten hoşlansın. Bana göre dünyamızda böyle bir insan yok. Hadi daha mütavazı olayım, ben öyle bir insan tanımadım. Bütün mesele, herkesin bir başka türlü düşüneceğini, aynı konuda muhtelif insanların, aynı teşkilatta çalışan yoldaşlar da olsalar, muhtelif fikirlerinin olabileceğini, hatta başka türlü olamayacağını, evvelden kabul etmektedir. İnsanlar yan yana gelirler, konuşurlar, birbirlerini ikna etmeye çalışırlar. Bu konuşmalardan sonra ya birinin fikri kabul edilir veya yeni bir sentez meydana çıkar. Bu da müşterek görüş olur. Bazen görüş ayrılıkları çok esaslı meselelerdedir, derindir, bazen de küçük teferruattadır. Herhalde her noktada tam tamına aynı olmasına imkân yoktur. Binaenaleyh bir toplantıya giderken bambaşka

görüşlerle karşılaşacağımızı göz önüne almalıyız. Bilhassa mesul yoldaş kendi fikirlerinin de başkaları tarafından tenkit edilebileceğini evvelden bilmeli, kendini ona hazırlamalıdır. Yoksa toplantıya engel olma veya damgalayarak susturma yoluna sapmamalıdır. Bu bakımdan idareci durumda bir arkadaşın tenkide tahammülsüzlüğü çok daha tehlikelidir, çok zararlı olabilir. Böylece etrafına hık deyici toplarlar, hık deyici olmayanlar grupçu damgasıyla ekarte edilir. Böylece de hareket, fikir ve dinamizmini kaybeder, duraklar.

Yoldaşlar, tenkitten korkmayalım. Sevmesek de bir vazife olarak aleyhte tenkidi kabullenelim. Ancak tenkit yapanların da dikkat etmesi, tenkit ediyorum diye işi şahsiyata dökmemesi, hakaret etmemesi, bilhassa da prensipler dışına çıkmaması gerekir. Bir sözle yapılan tenkitler, yıkıcı değil yapıcı olmalı. Şimdi tekrar ana konuya gelelim: Partinin durumu yukarda söylendiği gibiyken, bizlere, memleket dışında yaşayanlara, bu durumda nasıl bir hattı hareket takip etmek düşer? Elimizdeki radyo ve diğer yayınlarda partinin bu öğrenilen durumuna göre bir değişiklik yapılmalı mı? Yoksa şimdiye kadar olduğu gibi bilmez görünüp eskisi gibi devam edilmeli mi? Değişiklik yapılacaksa ne gibi bir değişiklik yapılmalı?

Toplantının önünde duran ikinci ana konu, radyo yayınları ve yapılacak neşriyat. Radyolar bugüne kadar devam ettikleri prensiplerinde yayınlarına devam etmeli mi? Yoksa onları gençleştirecek, onlara da ilgi çekecek yeni prensip ve şekiller bulunabilir mi? Mesela ne gibi?

Partinin yeniden teşkilatlanması meselesine radyolar ve neşriyatlar nasıl yardım edebilir? Benim teklifim şu: Diğer tali konuları şimdilik bir tarafa bırakalım, kafalarımızı bu ana meseleler üzerine yoralım.

Bir de sorum var: Dış Büro'nun nasıl kurulduğu, kimlerden ibaret olduğu beni şimdilik ilgilendirmiyor. Ama bu büronun vazife ve selahiyetleri nelerdir, bunu bilmek istiyorum.

Bunların dışında bir teklif daha: Bu radyo ve yapılacak neşriyatın ne kadar mühim olduğu meydanda. Buralardaki yazılar ne kadar kuvvetli olursa tesirleri de o kadar kuvvetli olur. Bu ise teknik şartların yanında her şeyden evvel yazı kadrosuna bağlı. Budapeşte yeni eleman ister. Bizim Radyo yeni eleman ister. Diğer taraftan

memlekette öyle elemanlar var ki veya belki de var ki, işkenceye dayanamamaları, korkaklıkları veya daha başka sebeplerle illegal faaliyet yapamazlar. Ama entelektüeldirler, dilleri ağızlarında döner, elleri kalem tutar. Hayatı kazanmak mecburiyeti veya sol tanındıkları için yazılarının basılmaması entelektüel faaliyet göstermelerine engeldir. Bu gibi insanlar bu taraflara getirilemez mi? Bence bu husus çok mühim. Dış Büro bu hususla da ciddi olarak meşgul olmalı.

Son teklifim de şu: İçimizde memleketçe ve dünyaca tanınan bir yoldaşımız var. Nâzım Hikmet. Sovyetler o kadar geniş kadrosu olduğu halde Nâzım'dan faydalanma yollarını arar ve faydalanır. Barış hareketi hakeza. Hatta Mısır, Sosyalist memleketler, Küba Nâzım'dan faydalanır. Bizse ne parti olarak, ne de radyo olarak Nâzım'dan faydalanmayız. Bu benim için hem çok tuhaf, tuhaf olduğu kadar da acı, her iki taraf için de. Bunun sebepleri aranmalı, bu hale bir son verilmeli. Mesela Nâzım "İbiş Memiş" gibi "Bizim Mehmet" gibi her hafta muayyen günlerde verilmek üzere kendisinin yaratacağı bir rubriği üzerine alamaz mı?

Salonda Nâzım'la yan yana oturuyorduk. Nâzım hemen beni tebrik etti ve "aferin, iyi konuştun Doktor" dedi. Halbuki ben hiç olmazsa Marat'ın, Reşat Fuat'ı müdafaa edeceğini sanmıştım. 1962 toplantısından bir sene evvel bir şahsi bir konuşmamız sırasında Marat bana, "Doktor, ya Reşat Fuat'ı veya Zeki Baştımar'ı kaçırtıp buraya alacağım," demişti. Ve bilhassa da Reşat'ı bana çok övmüştü. Kimbilir belki de benim Reşat Fuat'ı sevdiğimi, tuttuğumu, onunla aramın iyi olduğunu bildiğinden böyle söylemişti. Her ne ise, nasıl Marat Vartan'ın konuşmasını unutmamışsa, Zeki Baştımar da benim konuşmamı hiçbir zaman unutamadı.

Yukarda bahsi geçen 1962 toplantısıyla alakalı bir konu hakkında kısa bir izahat vermeyi burada lüzumlu görüyorum. Benim konuşmamda sözü edilen "Bizim Mehmet"i Abidin Dino yazardı ve Fransa'dan bize gönderirdi. Ne zaman başladı bu yazılara, şimdi hatırlamıyorum. Her hafta muntazaman bir yazı alıyorduk Abidin'den ve haftanın muayyen bir gününde antene veriyorduk. Sonra Abidin Dino 1962 toplantısına katıldı. Dış Büroya da seçildi. Ama geri döndükten sonra Abidin'den bir daha yazı gelmedi. Niye? Niyesini

ben bilmiyorum. Ama belki şöyle tevsir edilebilir: Uzaktan Bizim Radyo'nun varlığını duydu veya Türkçe gazetelerde okudu. Zaten Nâzım'dan bizim Berlin'deki posta kutusunun numarasını almış ve yazılarını bu yolla göndermiş olabilir. Ama 1962'de buraya gelince, burada çalışanların seviyesini, belki de dönen dolapları gördü. Olabilir ki umumi tutumumuzu, burada çalışanları beğenmedi, belki daha başka hoş olmayan şeyler de öğrendi. Bu sebeplerle bize yazı göndermeyi ya doğru bulmadı veya istemedi. Bir ihtimal daha var, bir Dış Büro üyesi olarak onun bize yazılar göndermesini Dış Büro sakıncalı buldu. Netice: Abidin Dino buradan ayrıldıktan sonra ondan bir daha yazı gelmedi, bu bir hakikat.

İleriki yıllarda (artık Nâzım ölmüştü) ne sebeple olduğunu bilmiyorum, Abidin'i yalnız Partiden atmakla kalmadılar, duyduğuma göre onunla konuşmayı da yasaklamışlar. Eğer buradaki teşkilat normal çalışan bir teşkilatsa Abidin'in Partiden kovulma tarihi ve sebebi Parti arşivinde olmalıdır.

Gene 1962 toplantısına geri dönelim: Bu toplantıda bir Dış Büro kurulduğunu, bunun idare heyetinin, Yakup Demir, Marat, Nâzım Hikmet, Abidin Dino ve bir de şimdi adının açıklanmasına lüzum görülmeyen beşinci bir üyeden oluştuğunu, Yakup Demir'in bu büronun başkanlığına seçildiğini bildirdiler. Toplantıdan bu kararın tasdikini istediler. Bizler de hep birden el kaldırıp tasdik ettik. Bu gibi geniş toplantıların her yıl yapılması, imkân olmazsa en aşağı iki yılda bir yapılması da kararlaştırılmış, bu karar da oradaki delegelerin hepsinin müspet oylarıyla tasdik olunmuştu. Bizler o zaman beşinci üyenin tamamen illegal yaşayan biri olduğunu ve bizler için bilinmemesi gerektiğini sanmıştık. Ta sonraları, galiba 1966'da veya daha da geç, bu beşinci üyenin Aram olduğu açıklandı. Aram o gün orada olduğuna ve hepimizin de tanıdığı biri olduğuna göre böyle bir tutum tamamen kulis arkası oyunundan başka bir şey değildir, TKP'ye yakışmaz. Bunun nasıl olduğunu tahmin etmeye çalışalım: Nâzım'ı da, Abidin Dino'yu da Dış Büroya alan Zeki Baştımar'dı bana göre. Marat da bir dereceye kadar muvazeneyi temin etmek maksadıyla bunlara karşılık yamağı Aram Pehlivanyan'ı Dış Büro üyeliğine almış olmalı. Aram'ın üyeliğinin toplantıda açıklanmaması herhalde tasdik edilmeyeceğinden korktukları

içindir. Belki de Aram bizzat kendisi şimdilik isminin açıklanmamasını istemiş veya beşinci üyenin adının şimdilik açıklanmamasını Aram ve Marat beraberce karara koymuş olmalılar. Yine yukarda söylediğim sebebe dayanarak.

Ben Zeki Baştımar'ı (Yakup Demir'i) Türkiye'den tanıyordum. 1944 tevkifatında o da Ankara grubu içinde tevkif olunmuş, benim gibi o da bir sene Ankara askerî cezaevinde kalmıştı. Zeki, Ankara Vilayet Komitesi başkanı ve Politbüro üyesi idi. Ama o tevkifatta bu hakikatler ortaya çıkmadığından beraat etmişti. Zeki o devreye kadarki Parti hayatı çok temiz olan kabiliyetli bir yoldaştı. 1944 tevkifatında ben onu böyle tanıdım ve iyi bir partili geçmişini de yine hapishanedeki eski yoldaşlardan öğrendim. Buna mukabil biz eskiler Marat'ın (Laz İsmail) çok da iyi olmayan geçmişini daha memleketten biliyorduk. Sosyalist memleketlere geldikten, bilhassa Leipzig'de beraber çalışmaya başladıktan sonra Marat'ı daha yakından tanımak ve öğrenmek imkânını buldum. Ayrıca, Stalin devrinde Sibirya'ya sürülen komünistlerin Kruşçev devrinde rehabilite edilmeleri sonucu Sibirya'da ölmeyip de geri dönenlerin Marat hakkında anlattıkları çok acı olaylar gözlerimizin daha da açılmasına yardımcı oldu. İşte böyle bir devrede Zeki Baştımar'ın Leipzig'e gelmesi ve ilk iş olarak bir Dış Büro kurması, başına da kendisinin geçmesi, Nâzım'ı da Dış Büroya alması biz sosyalist memleketlerde yaşayan komünistler arasında büyük bir ümit yarattı. Memlekette olduğu gibi buralarda da salon komünisti şeklinde tanıtılmaya uğraşılan Nâzım nihayet Dış Büroya girmişti.

Parti Birinci Sekreteri Reşat Fuat 1944 tevkifatında yediği uzun hapis cezasını Anadolu'nun bilmem hangi cezaevinde, hareketten uzak, fena şartlar altında dolduruyordu. TKP başkanı Dr. Şefik Hüsnü de 1946 tevkifatıyla hapse düşmüştü (Bu her iki tevkifatta ben de

içeri düştüğümden hayatımın birinci kısmında, yani Türkiye'deki kısmında geniş bilgi verilmiştir). Dışarda kalan Merkez Komitesi ve Politbüro üyelerinin bu şartlar altında yaptıkları gizli bir plenumda, mevcut durum gözden geçirilmiş ve Partinin başsız kalmaması için Zeki Baştımar Parti birinci sekreterliğine seçilmiş ve TKP'yi yeniden teşkilatlandırıp aktif faaliyete geçirme işi ona verilmiş.

Ben 1949'da hapisten çıktım ve yine aynı senenin Aralık ayında Türkiye'yi terk etmek mecburiyetinde kaldım. Bunun da nedenleri anılarımın birinci kısmında genişçe anlatılmıştır. 1950 başından 1955 Ağustos ortalarına kadar Lübnan'da yaşadım. Bu devrede TKP'ye zarar getirmemek için hiçbir yoldaşla mektuplaşmadığım gibi Türkçe herhangi bir günlük gazete veya siyasi bir dergi elde edebilme imkânım da olmadı Lübnan'da. Tabii ki dünya radyolarından ve Lübnan gazetelerinden 1951 tevkifatını duymuştuk. Ama bu tevkifatın hakiki içyüzü ve neticeleri hakkında sarih bir bilgimiz yoktu. Gene de Zeki'nin başı çektiğini, 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara geçince çıkardığı umumi afla serbest bırakılan Dr. Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat'ın da tutuklular arasında olduğunu duymuştuk. Bütün bu yeniden teşkilatlanma devrini, 1951 tutuklamalarını, onun içyüzünü, seyrediş şeklini ve getirdiği neticelerin tafsilatını Zeki Baştımar'ın burada bize anlattıklarından başka şekilde çok sonraları 1979'da Abdülkadir Demirkan'dan (Pirhasan) Vedat Türkali DDR Yazarlar Birliği'nin davetlisi olarak Berlin'e geldiğinde öğrendim.

Abdülkadir Pirhasan'ın daha ben Türkiye'de iken Mihri ile teması olduğunu biliyordum. 1951 tevkifatında her ikisi de tutuklanmışlardı. Bu sebeple Pirhasan, Mihri'yi daha yakından tanımak imkânını bulmuştu. Burada, yani sosyalist memleketlerde Marat da, Zeki Baştımar da Mihri'nin polis olduğunu söylüyorlardı. Ben Mihri'yi şahsen tanımam, bu sebeple Pirhasan'a Mihri polis midir veya polis olabilir mi, diye sordum. Her iki soruyu da "İmkânsız!" şeklinde cevaplandırdı Pirhasan. Daha emin olmak için şöyle bir soru daha sordum: Mihri'nin hapishanede Reşat'la ve Şefik Hüsnü ile araları nasıldı? Cevap: "Çok iyiydi." Bir soru daha: Zeki Baştımar'ın, Reşat Fuat'ı ve Mihri'yi, bu sonrakilerin de Zeki'yi partiden attıkları doğru mu? Cevap: "Doğru, tabii ki lafla. Dr. Şefik Hüsnü

de Reşat ve Mihri'nin tarafını tuttu. Neticede Zeki Baştımar'ın arkasında tek bir partili kalmadı."

1976'da basılan "TKP'nin Tarihsel Konumu" adlı küçük bir kitap elime geçti. Burada 33. sayfada Mihri'den alınan bir yazıda, "Zeki Baştımar Aralık 1953'de Merkez Komitesi'nin kararıyla sorumlu görevden uzaklaştırıldı," deniliyor.

Evet, bütün bu 1951 tevkifatına ait bilgileri, Zeki Baştımar'ın bu tevkifattaki tutumunu, durumunu ve bunlardan doğan neticeleri, bu ara Zeki Baştımar'ın birinci sekreterlikten uzaklaştırılmasını o öldükten sonra öğrendim.

Bunları burada daha yerleri gelmeden yazmama sebep, bizim bütün ümidimizi bağladığımız Zeki, bizim bildiğimiz Zeki değilmiş. Meğer Zeki Parti hareketini, sen ben kavgalarından, kariyeristlerden kurtaracak durumda değilmiş artık. O her şeyden evvel kendi gemisini bundan sonra da yüzdürebilmek derdindeymiş. Öyle de oldu.

Gelelim gene geri kaldığımız yere. Zekeriya Sertel işten atılmıştı. Nâzım, Sertel ailesi için Azerbaycan hükümetine tekaüdiye bağlattı ve Bakû'de onlara bir ev verilmesini temin etti, sırf kendi hususi münasebetleriyle. Benim bildiğim bunda Partinin doğrudan doğruya bir rolü olmadı. Evvela işsiz kalan Zekeriya Sertel Bakû'ye gitti. Birkaç ay sonra da Sabiha Sertel ve kızları Yıldız Sertel de Bakû'ye gittiler. Kısa bir zaman sonra Sabiha hanımın ölümünü duyduk. Akciğer kanseriymiş. Sabiha Sertel tahminime göre belki de günde üç paket sigara içerdi.

Nâzım Hikmet 1963 yılı 2 Haziran'ında Moskova'daki evinde sabah kalkınca kapının arkasındaki posta kutusundan günlük gazeteyi almaya gitmiş. Yeni bir enfarkt onu kapının arkasına düşürmüş ve orada hemen ölmüş. Bu ölüm o kadar çabuk gelmiş ki acı çekmediği ölüm halindeki yüzünün ifadesinde görülüyormuş.

Bu acı haber Leipzig'e geldiğinde ben ve karım Leipzig'de değildik. Birkaç günlüğüne Leipzig'in dışına çıkmıştık. Dönünce bize bu acı haberi ilk ulaştıran Fahri oldu. Marat ve Demir yoldaşlar hemen Moskova'ya gitmişler. Ben Leipzig'de olmadığımdan gidemedim Nâzım'ın cenazesine. Nâzım vatanından uzak, hiç olmazsa idealinin memleketi Moskova'nın Novodeviçe mezarlığına gömüldü. Ruhu şad olsun. Büyük, büyük olduğu kadar mütevazı, hemen hemen bütün hayatını davaya vermiş çok dürüst bir yoldaştı. Biz kıymetli bir yoldaşımızı, Türkiye de büyük bir evladını kaybetmişti. Nâzım her ne kadar tabiat kanunları gereğince ölmüştü ise de o geçmişteki hayatıyla, miras bıraktığı eserleriyle, yalnız bizim neslin değil gelecek nesillerin de yüreklerinde, kafalarında yaşayacaktır.

Zekeriyalar işyerini terk edince, Marat, Aram, Fahri ve karım kalmıştı yalnız işyerinde. Gidenlerin yerine başkalarını getirmek gerekirdi. Evvela Sofya'dan Bilal Şen getirildi. Sonra Polonya'dan orada Parti okulunu bitiren Veli getirildi. Daha sonra da Budapeşte'den Atila (Yılmaz), Gün ve kocası Necil Leipzig'e alındılar. Atila, Gün ve Necil'in yerine ise Romanya'da Melike'yle beraber radyoda çalışan Ziya Yamaç ailesi Budapeşte'ye alındı. Onlardan da boşalan yere Sibirya'dan dönen Ali, Melike'nin yanına verildi Romanya'ya. Evvela Veli'den kısaca bahsetmeliyim. Ben ve karım Leipzig'e geldikten birkaç ay sonra Varşova Radyosu'nun Türkçe yayınlarına son verilmiş ekonomik sebeplerle. Bu ara bazı başka yabancı redaksiyonlar da kapatılmış.

Vartan ve Jak İhmalyan eşleri ve çocukları ile beraber Pekin Radyosu Türkçe yayınlar redaksiyonuna gönderilmişler. Veli de Bulgaristan parti okuluna gönderilmiş. Disiplinsizliği yüzünden Veli Sofya parti okulundan ve Bulgaristan'dan bir zaman sonra kovulmuş. Parti Veli'yi oradan almış Budapeşte Radyosu'na Gün, Necil ve Atila'nın yanına koymuş. Veli bir zaman sonra Macarlar tarafından da istenmez adam olmuş. Yabancı dil olarak Lehçe en iyi bildiği dil olduğundan Budapeşte'den almışlar, bu defa da Varşova parti okuluna koymuşlar (hayatımın Varşova döneminde Veli'nin

karakteri ve o zamanki tutumu hakkında kâfi malumat vermiştim). Bilal Şen'e gelince, Bulgaristan'dan Türkiye'ye gitme bir Türk. Hem 1945 gençlik teşkilatında ve hem de 1951 tevkifatında tevkif edilmiş, muhtelif cezalarla hapis yatmış bir yoldaşımız. Gün, Necil, Atila'ya gelince, onlar Fransa'da Jön Türk hareketinde çalışmışlar. O hareket dağıldıktan sonra da Macaristan Radyosu'na alınmışlar.

Evet, bu yeni gelen beş gençle Bizim Radyo'da Sertel ailesinden boşalan yer fazlasıyla doldurulmuştu, üç gitmiş yerlerine beş gelmişti. Sene 1964 veya 65 olmalı.

Bu yeni gelen gençler işyerine yeni bir hava getirmişti. Birbirleriyle de iyi anlaşıyorlardı. Aradan henüz birkaç ay geçmişti Bilal alenen Marat'a karşı cephe aldı. Ben işyerinde olmadığımdan orada geçenleri bilmiyordum. Bana bu cümleyi yazdırmaya sebep kısa bir devreden sonra Bilal'in ayda bir yapılan parti toplantılarına Marat'ın yazılarını getirmesi, onların içindeki çelişkileri, fikir yanlışlıklarını açıklaması oldu. Böylece Bilal yalnız Marat'ı değil, Aram'ı da vuruyordu. Çünkü o devirde Aram grup sekreteriydi, yayınlardaki politik hatalardan tek başına o sorumluydu. Ben şahsen Bilal'e birkaç defa, niye bu yaşlı yoldaşın yazılarını temcit pilavı gibi her Parti toplantısına getiriyorsun. Marat'ın düşünüş şeklini, yazılarının mahiyetini hepimiz biliyoruz. Sen onun yazılarını Parti toplantılarına getirerek onu bu yaştan sonra değiştireceğini mi sanıyorsun? Zaten yaşlı ve hasta (O zamanlar Marat kalp ağrılarından şikâyet ederdi. Yürümesi bile değişmişti). Niyetin ona enfarkt mi indirmek, diyerek ikaz etmiştim. Maalesef benim ikazlarımın hiçbir faydası olmadı.

Diğer taraftan duyduğuma göre (belki bir rivayet, belki Marat'ın veya onun adamlarının uydurduğu bir dedikodu), Bilal Sofya'dayken, yani daha Leipzig'e alınmadan önce hemen hemen her gün Marat'ın evindeymiş, bilhassa da Marat Sofya'da olduğu zamanlar. Eğer rivayetler doğruysa şimdi Marat'a karşı bu tutumuna sebep neydi? Ben o zamanlar durumu kendi kendime şöyle izah ettim: Bilal Leipzig'e gelmek istiyordu. Bu arzusunu yerine getirebilmek için Marat'ın dostluğunu kazanmak, bu yolla da Marat'ın onu Leipzig'e almasını sağlamak mümkündü.

Bana göre o Bizim Radyo'nun Leipzig'de olduğunu öğrendiği

günden itibaren buraya gelmek için her çareye başvurmuştur. Bizim Radyo'nun Leipzig'de olduğunu nereden, kimden öğrendi bilemem. Ben 1960'da karımla beraber Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin davetlisi olarak Karadeniz sahilindeki Politbüronun dinlenme evine gidince gelip beni orada buldu. O güne kadar ben onu tanımadığım gibi adını dahi duymamıştım. Benim misafir olarak oraya geldiğimi, Leipzig grubundan olduğumu kimden duymuştu? Misafirhanenin etrafı tel örgüyle kapalıydı. Kapısında da bir asker vardı. İçeri nasıl girebilmişti? Beni ona kim göstermişti? Bunlar benim için hâlâ meçhul. Ben ne o zaman ne de sonra sormadım, o da bana bu konular hakkında bir şey anlatmadı. Beni orada ziyaretine sebep, onun Leipzig'e alınmasına yardım etmemi sağlamak içindi. O zaman ben Leipzig'de doktor olarak üniversite kliniğinde çalıştığımı, benim Parti işleriyle alakam olmadığını, kendisinin Leipzig'e alınması için bir mevkiim de olmadığını söyledim Bilal'e.

Bilal'i Leipzig'e kim getirtmişti? Marat mı yoksa Demir mi? Bunu hâlâ bilmiyorum, hiçbir zaman bilmek de istemedim. Bilal Leipzig'e geldiğinde artık Zeki Baştımar yalnız Dış Büro Başkanı değil TKP birinci sekreteri unvanını da yeniden almıştı. Ayrıca Marat'la Demir her ne kadar birbiriyle dost ve iyi anlaşıyor gibi görünüyorduysa da, bunların birbirlerine karşı olduklarını, ama her ikisinin de diğerinden korktuğunu herkes biliyordu Leipzig'de. Tabii ki Bilal de bunu çabucak gördü veya öğrendi. Bilal ayrıca Zeki Baştımar'la beraber 1951'de polise düşmüş, sonra da Zeki'yle beraber hapiste yatmıştı. Ancak ben bunları çok sonraları öğrendim. Bilal Partiden Demir tarafından atıldıktan sonra. Bilal hapishanede Demir'i tutmuş ta tek başına kalana kadar. Yalnız kalınca o da Reşat Fuat ve Şefik Hüsnü tarafına geçmiş. Bilal'in geçmişi hakkında sonradan bunlar öğrenilince Demir'in onu buraya alması ihtimali daha da kuvvetlenir.

Bilal'in Marat'a karşı bilhassa Parti toplantılarındaki tutumu kısa bir müddet sonra Zeki tarafından değerlendirildi. Aram Parti işleriyle vazifeli olarak Batı Avrupa memleketlerine gönderilince Parti grup sekreterliğine Bilal getirildi. Ayrıca Bilal'in başkanlığında üç kişilik bir Parti grubu sekreterliği kuruldu. Buraya ben ve

Necil alındık. Ben her ne kadar benim bu yere adaylığıma karşı çıktımsa da (devamlı olarak Parti işlerinde çalışmadığımdan onların problemlerini gereği gibi bilmediğimi, adaylığıma karşı olmama sebep göstermiştim ve bana göre ben haklıydım). Eski ve tecrübeli bir yoldaş olmam ileri sürülerek adaylığım geri alınmadı. Grup da Dış Büroya uyarak bizi seçti.

Aram'ın Lübnan pasaportu, benimki ve Veli'ninki gibi sahte değildi. Para yedirterek mahkeme yoluyla kendi adına nüfus cüzdanı çıkartmıştı. Ve onunla da pasaport almıştı. Ama Aram'ın pasaportunun süresi bitince uzatılmadığından geçersizdi. Bense bir Lübnanlı yoldaş vasıtasıyla Lübnan'ın Moskova konsolosluğundan pasaportumu uzattırmıştım (O zamanlar DDR Lübnan tarafından tanınmıyordu. Burada ne Lübnan sefarethanesi ve ne de konsolosluğu vardı. Burada yaşayan Lübnanlı bir yoldaş kendi pasaportunu uzatmak için Moskova'ya gidiyordu. Benimkini de beraber aldı ve uzattırdı).

Aram Batı Avrupa'ya gidebilmek için geçerli bir pasaporta muhtaçtı. Aram içindeki pullarını almak için Veli'den pasaportunu istemiş (bir Arap yoldaşın yardımıyla sahte olarak pasaportunu uzatmak için), Veli vermemiş. Bunun üzerine benden istedi. Parti işiyle dışarı çıkacağı için ben verdim. Böylece benim geçerli pasaportum bir daha yenilenemeyecek şekilde geçersiz oldu, Aram'ınki ise geçerli. Ve Aram böylece Batı'ya gidebildi. Fransa'ya gidince sahteleşen pasaportunu legalleştirmek için orada Lübnan konsolosluğuna giderek pasaportunu kaybettiğini söylemiş ve yepyeni geçerli pasaport çıkartmıştı.

Aram memleket dışına çıkınca, Bilal parti grup sekreteri, Necil ve ben de sekreterlik üyeleri olarak çalışmaya başladık. Bilal Marat'a vura vura bu mevkiye gelmişti. Bilal benimle Aram'ın aramızın açık olduğunu görüyordu. Şimdi de Necil'le beraber beni de kendi taraflarına alarak Aram'ı (Marat'ın yamağını) vurmak istiyorlardı. Aram'ın o güne kadar yazdığı yazıları, para hesaplarını karıştırmaya başladılar. Benim daha o zamanlar Aram tarafından bir numaralı düşman olarak görülmeme ve öyle muamele görmeme rağmen

(tabii ki arkamdan), Bilal ve Necil'e, niyetlerinin ve bu uğurda yaptıkları araştırmaların komünist prensip ve moraline karşı olduğunu, bu yoldaş Parti işi ile burada olmadığına, böylece de kendini koruma imkânına sahip bulunmadığına göre bu hareketin çok kötü bir zamanda arkadan vurma olacağını belirttim ve bu kadarla da kalmadım; Aram burada olmadığı müddetçe bu gibi hareketlerine devam ederlerse bu konuyu Parti toplantısına getireceğimi söyledim. Bunun üzerine onlar da Aram aleyhindeki araştırmalardan vazgeçtiler.

Şu hususu da belirtmem gerek: Bana göre (Jak ve Vartan'a göre de) biz Ermeni yoldaşlar Aram'ın bütün kötü geçmişini bildiğimizden Aram, her imkâna başvurup bizi ekarte etmeye çalışıyordu. Benim yarım gün doktor yarım gün de işyerinde çalışmamı şart koşan, Jak ve Vartan yoldaşları aileleri ile beraber ta Çini Maçin'e yollatan muhakkak ki Aram'dı. Niye Veli de beraber gönderilmedi? Çünkü Aram'ın arkadaşıydı Veli. Ve ben bunları bile bile bir gün belki bana lazım olabilecek geçerli Lübnan pasaportumu yaktım. Bunları sırf bir prensip ve moral adamı olduğumdan yaptım, yoksa ne Aram'ı sevdiğim ve ne de ondan korktuğumdan... Ve bu olayları şimdi ilk defa burada anılarımı yazarken açıklıyorum. Çünkü işler, kıymet biçmeler, yersiz yalan söylemeler, kara sürmeler o kadar ayyuka çıktı ki herkesin gereken yere konması için geçmişin olduğu gibi bilinmesi lüzumuna inanıyorum artık. Ve bunu yegâne çıkar yol olarak görüyorum. Ve bu sebeple de bu hakikatleri yazmayı kendime yakıştıramadığım halde, namuslu bir Partili kalabilmek, gelecek nesillere geçmişte neler olduğunu göstermek için bu hakikatleri yazmaya (her ne kadar dedikodu gibi görünse de) kendimi vazifeli hissediyorum. Çünkü bu hakikatleri açıklayabilecek yegâne insan ben kaldım. Bir şeyi daha belirtmek isterim; ben yukardaki yazılarımla Bilal ve Necil'i vurmak istemiyorum. Onlar Aram ve Marat ikilisinin bu Partiye ne kadar zarar verdiklerini gördükleri için bu fırsattan istifade ederek belki de Partiye yardım etmeyi düşünüyorlardı. Ve hakikaten de o zamanlar Marat-Aram ikilisini Partiden uzaklaştırmak bana göre Partiye yapılabilecek en büyük fayda olacaktı. Onlarla (Necil ve Bilal'le) benim aramdaki çalışma, düşünüş şeklindeki fark, onların pratiği, faydayı, moralin

ve prensiplerin önüne almaları, benimse (karakterim icabı olacak) komünist prensip ve morali her şeyin önüne almam. Hem bu hareketle tutucu, kötü durumu muhafaza edici durumuna düştüğümü bile bile. Herkesin bir yoğurt yemesi vardır denir Türkçemizde. Bilmem ben yoğurdu ağzıma burnuma bulaştırarak mı yoksa hiç bulaştırmadan mı yemeğe çalışıyorum? Herhalde bu hareket şeklime karakterimden ayrı olarak uzun yıllar illegal çalışmanın, illegalitede komünist prensip ve moralinden ayrılmamanın bilhassa şart olmasının büyük rolü olsa gerek. Nitekim 1974'ten sonra gelen yeni gençler bu iki kariyerist, egoist, kendi menfaatlerini Parti menfaatinin üstünde tutanlarla bizler gibi hemen kavgaya girmediler. Her söylenene evet efendim dediler, evvela ayaklarına yer yaptılar, kendi yakınlarının da gelmesini sağladılar, hep beraberce birer mevkiye gelene kadar sabrettiler. Sonra da o elde ettikleri mevkilere dayanarak bu iki cambazı ekarte ettiler. Daha sonrasına ölüm yardım etti. Bana göre eğer gençler hakikaten iyi komünistlerse (yani kariyerist değilseler, Parti menfaatlerini şahsi menfaatlerinin üstünde tutabilirlerse, âdil olabilirlerse, dalkavukları değil prensip sahibi, moralli, kabiliyetli, bilgili Partilileri tutmasını bilirlerse, Partimize gelişme yolları açılmış demektir. Yapılan bir nevi darbeye rağmen tarih onları lanetlemeyecek, övecektir. 5. Kongre şimdilik ilk iyi alamettir gençler lehine.

Sene 1964. Bir yaz günü Necil'le beraber şehirde gezerken yorulduk, hem dinlenmek ve hem de birer kahve içmek için Burg Keller'e girdik. Daha bir yere oturmamıştık. Necil, "Doktor oturma hemen burdan çıkalım," dedi. Ben ne var ne oldu diye sordum. Necil, "Çıkalım dışarda anlatırım," dedi. Dışarı çıktık. Sebep şuymuş: Necil, Bilal'in Okan, adında bir gençle bir masada oturup baş başa konuştuklarını görmüş. Kim bu Okan? diye sordum. "Türkiye'den Bulgaristan'a kaçan, Sofya Üniversitesi'nde ekonomi okuyan, bana göre ne idüğü belirsizlerden biri. Beni burada görmesini istemediğim gibi, benim de onu Bilal'le konuşurken gördüğümü bilmesini istemem," dedi Necil.

İki ay sonra Okan'ı işyerine getirdiler ve bizlere tanıttılar. *Barış ve Sosyalizm* dergisi Partimiz tarafından Türkçeye çevrilecekmiş. Bu işi organize etmek işi Okan'a verilmiş. Okan'ı bu geçen iki ay içinde Parti misafirhanesinde saklamışlar. Niye? Kimden? İçimizde ajan mı vardı? Kim kimi ele verecek? Ağalar Okan'la gizlice buluşuyorlar. Biz ayaktakımından Okan gizleniyor. Böyle entrikalara benim aklım ermiyor. Karısı Necibe partisiz ve bir de kızı var. Hepsi beraber uzun bir zaman Parti misafirhanesinde kalmışlar bir ev bulunana kadar.

Okan Türkiye'den, Partili değil. Onu ağalar ne zaman Partiye almışlar? Daha Bulgaristan'da iken mi? Yoksa burada mı? Bilmiyorum. Evet, iki ay sonra bu aileyi hepimiz tanımıştık. Okan işyerine gelmiyordu. Kim hangi dili iyi biliyorsa ve ayrıca da para kazanmak istiyorsa Okan onlara tercüme edilecek yazıları (her birine bildiği dilden) veriyordu. Parası da ay sonunda sayfa başına hesap edilerek ödeniyordu. Okan'ın işi yapılan tercümelerin esas tekste uyup uymadığını kontrol etmek, Türkçesi bozuksa düzeltmek ve vaktinde baskıya yetiştirmekti. Bu işi becerebiliyor muydu gereği gibi? O ayrı mesele.

Barış ve Sosyalizm adı değiştirildi. Derginin adı *Yeni Çağ* oldu. Buna ne lüzum vardı, hatta ne hakkımız vardı? Bu adı kim koydu? Onu da bilmiyorum. Okan'ın karısı Necibe işyerinde yazıları temiz olarak daktiloya çekiyor, dergi yazılıp gelince de onları paketliyordu. Yani Necibe Parti üyesi değildi ama çıkmasına Partinin yardım ettiği bu dergi işinde kocası ile beraber gece evde, gündüz de işyerinde çalışıyordu. Tabii ki onun da aylığı vardı. Necibe çok saf, herkese yardım etmek isteyen ama ayağı bir türlü yere basmayan bir kadındı. Onun için yakın dostları, ben de karım da ona "tırım tırım" derdik. Okan'a gelince: Kısa zamanda herkesle yakın münasebetler kurmayı becerdi. Aram'la aralarında su sızmamacasına dost olmalarına çok az bir zaman kâfi geldi. Bunda her ikisinin de her akşam kahveye veya danslı lokallere beraber gitmeleri rol oynamış olabilir. Tabii ki böyle yerlere biz diğer partililer de gidiyorduk. Hem bazen de hep beraber. Ama onlar gibi hemen hemen her akşam değil. Sonra kendi hakiki adlarıyla yaşayan yalnız bu ikisi vardı aramızda. Ama legal yazılar altına veya işler altına kendi adlarını

yazamazlardı. Bu işler için ikisi de "Ahmet" adını aldı. Belki her birinin kendini diğerine çok yakın hissetmesinden geliyordu bu aynı ad. Aram, Ahmet Saydam'dı, Okan Ahmet... Okan Bulgar tebaası olmuştu ve elinde politik Bulgar pasaportu vardı. Kısa bir zaman sonra bu pasaportla sık sık Batı Berlin'e gitmeye başladı. Evvela kullanılmış eski bir Opel Kapiten arabası aldı. Sonra bunu sattı, yerine başka, daha yenice bir araba aldı. Sonra onu da sattı, yerine az kullanılmış bir Mercedes araba aldı. Sosyalist memleketlerde otomobiller pahalı olduğundan bu alıp satmalardan büyük miktarda para kazanmış olmalı Okan. Sonra duydum, Batı Berlin'den daha başka arabalar, kullanılmış daktilo makineleri almış ve onları Bulgaristan'a götürüp orada satmış. Bir işi daha vardı. Kaçak batı sigaraları satmak büyük miktarlarda. O zamanlar (bugün de) bilhassa Amerikan sigaraları sosyalist ülkelerde çok pahalıydı. Böyle batı sigaralarını satmayı o kadar ileri götürmüştü ki işyerinde de herkese satardı. Yani kaçakçılığını Parti arkadaşlarından gizleme lüzumunu dahi hissetmezdi. İşte bizden aylarca gizlenen bu adam bilmiyorum neydi? Komünist mi? Tüccar mı? Kaçakçı mı? Bana göre komünistlik diğer işleri yapabilmek için bir yaftaydı.

Okan'ın Demir'le de arası çok iyiydi. Bana göre buna iki sebep vardı: Birincisi *Yeni Çağ*'da, *Barış ve Sosyalizm* dergisinde çıkan her yazı tercüme edilmezdi. Okan ve Demir hangi yazıların tercüme edileceğini beraberce kararlaştırırlardı. Bu toplantılar, beraberce kararlaştırmalar onları birbirine yaklaştırmıştı. Ama asıl sebep bu değildi. Parti toplantılarında Aram'ı, Marat'ı ve bilhassa da Demir'i biri tenkit ederse, Okan söz almaya lüzum hissetmez, hemen ayağa kalkar, "Parti büyükleri ile böyle konuşulamaz. Ben böyle sözleri duymaya tahammül edemem," der ve toplantıyı terk eder, yandaki odaya geçer bir biçimle arka arkaya sigarasını tüttürürdü. Halbuki normal zamanlarda sigara içmezdi. Bu olayları komedi diye mi, yoksa Parti trajedisi diye mi vasıflandırmak gerekir, bilmem! Ama Okan bu hareketlerinden zarar değil fayda sağladı daima. Marat onu sevmezdi, tutmazdıysa da Demir ve bilhassa da Aram onun en kuvvetli sırtlarıydılar. Sonra zamanla Okan Necibe'yi boşadı, ayrıldılar. Evleri iki odalıydı ama odalar iç içeydi. Necibe kızıyla orada kaldı. Okan evden çıktı ve işyerine geldi, orada bir odada yaşadı.

Necibe eskisi gibi işyerinde *Yeni Çağ*'ın yazılarını yazıyor, dergi çıktıktan sonra da onları paketliyordu.

Artık Okan iyice hürriyetine kavuşmuştu. Rivayetlere göre Aram'la beraber bazı bazı geceleri işyerine kadın getiriyorlarmış. Bana göre bunu yapacak tiplerdiler. Halbuki bir yabancıyı (bizim Partiden olmayanı) işyerine getirmek değil, oranın telefon numarasını herhangi birine vermek yasaktı Parti kararına göre. Kürt Memo'nun Partiden kovulmasına baş sebep de işyerinin telefon numarasını bir Alman arkadaşına vermesi idi.

Yine bu zamanlar Ziya Yamaç'ın kızı Ayşe, Leipzig Üniversitesi'nde gazetecilik okuyordu ve bizim eve çok yakın bir talebe yurdunda kalıyordu. Ayşe iyi bir kızdı, iyi de okuyordu. Onu kızımız yerine koymuştuk, sık sık da bize gelirdi. Bir gün bize şunları anlattı: Ayşe'yle aynı yurtta kalan bir kız Ayşe'ye, "Dün gece TKP Politbüro üyelerinden biri ile tanıştım. Beraber dans ettim, beni bara da davet etti, şampanya ısmarladı," demiş (Ayşe üniversitede Bulgaristanlı bir Türk kızı olarak okurdu). Ayşe "Nasıl bir adamdı, boyu bosu, rengi, saçı bakımından?" diye sormuş. Kızın anlattıklarından onun Okan olduğunu anlamış. Ayşe sözlerine şunları da ilave etti: "Zaten bu ilk olay değil, bundan evvel başka kızlar da Okan hakkında böyle şeyler anlatmışlardı." Ayşe bunları başka Partililere de anlatmış olmalı ki (işyerinde Necibe'den başka Partisiz yoktu) Ayşe'nin bu anlattıkları Okan'ın kulağına kadar ulaşmış. Okan Ayşe'ye gelmiş, "Sen benim aleyhimde dedikodu yapıyormuşsun. Eğer bu gibi dedikodulara devam edersen seni buradan kovdurturum!" diyerek Ayşe'yi tehdit etmiş. Fakat gelişmeler tam tersine oldu. Okan, Ayşe'yi buradan attıramadan Alman polisi Okan'a 24 saat içinde DDR'yi terk etmesi emrini verdi, kısa bir zaman sonra. 1968 yılında DDR'den atıldı ve Sofya'ya geri gönderildi.

Ben o zamanlar hastaydım, evde yatıyordum. Her ne kadar Aram'la aramız iyi değilse de, hastalıktan hastalığa birbirimizi ziyaret ediyorduk. Bu olaydan birkaç gün sonra Aram beni ziyarete gelmişti evime. Aram'a, Okan'ın kovulması konusunu açtım ve meseleyi şöyle koydum: Okan bizim partinin üyesi, mühim bir işin de başında. On yıldan fazladır burada yaşıyoruz, bir kardeş partisi üyesinin Almanya'dan kovulmasını (hem de 24 saat içinde) ilk defa

işitiyorum. Burada iki ihtimal var, ya Almanlar haklı olarak kovmuşlardır, veya Okan bir iftiraya kurban gitmiştir. Eğer haklı olarak kovulmuşsa bu, bir komünistin değil lalettayin bir insanın dahi yapmasına göz yumulmayacak kadar pis işler yapmıştır demektir Okan. Böyle olunca bizim Partinin de Okan'ı Parti'den atması gerekir. Yok iftira edilmiş, haksızlığa uğramışsa onun bu memleketlerde Partiden başka kimsesi yok, Partinin onu koruması gerekir. Ben şahsen Okan'ın pis işlere karıştığına inanıyorum. Alman yoldaşlar emin olmasalar 24 saat içinde memleketi terk etmesi emrini vermezlerdi. Bilhassa da Parti ile konuşmadan dedim. Aram benden böyle bir netice çıkarmamı beklemiyor olmalı ki, "O iftiraya uğradı. O benim en yakın arkadaşım, ben her şeyi biliyorum. Ben sonuna kadar onu müdafaa edecek, onu yeniden buraya getirteceğim," dedi. Madem bu kadar eminsen tabii ki sana böyle hareket etmek düşer, dedim. Mevzu böylece aramızda kapandı.

Okan hakkında bizim Parti Bulgar partisine çok iyi rapor vermiş, onun (Aram'ın dediği gibi) bir iftiraya kurban gittiğini yazmış olmalı ki Okan'ın Bulgarlar üniversitede doçent olarak hocalık yapmasına imkân vermişler. Zamanla Okan küçük evinden büyük bir eve geçmiş. Bu yeni evi kerhaneye çevirmiş. Kendisiyle yatmayan güzel kız talebelere fena not, bol para ödeyenlere veya kendisiyle yatan güzel kızlara ise imtihan etmeden yüksek notlar vermiş. Zamanla Bulgar gizli polisi bunları tespit edince Okan mahkemeye verilmiş, Okan mahkemede, "Siz beni mahkeme edemezsiniz. Ben TKP'nin Politbüro üyesiyim," demiş. Gene Türkiye'den kaçan ve Okan gibi Sofya Üniversitesi'nde ekonomi okuyan ve o zamanlar burada bizim Partide çalışan Halil, yazlığa Sofya'ya gitmişmiş, mahkeme Halil'i şahit olarak çağırmış ve ona Okan'ın Politbüro üyesi olup olmadığını sormuş. Halil, "Benim böyle bir şeyden haberim yok, sanmam," demiş. Bütün tanık şahitler dinlendikten, böylece Okan'ın yaptığı bütün edepsizlikler mahkemede ortaya çıktıktan sonra Okan 12 yıl hapse mahkûm olmuş. Konuyu burada kesmeliyim, bütünlüğü bozmamak için devam edelim. Okan buradan atılınca yerine yine Türkiye'den Bulgaristan'a kaçan ve orada yazar geçinen Deliorman getirildi. Karısının her ne kadar doktor (hekim) unvanı vardıysa da o da bir megaloman, bir manyaktı. Evet, *Yeni*

Çağ'ın başına Deliorman getirilince, onlara bir ev verilmesi gerekirdi. *Yeni Çağ*'ın evinde ise Necibe kızıyla oturuyordu. Necibe'yi oradan çıkardılar, evi Deliorman ailesine verdiler. Necibe çocuğu ile ortada kaldı. Necibe'ye bir ev bulunana kadar (O zamanlar da da ev buhranı hâlâ vardı Leipzig'de) kızıyla beraber Necibe bir müddet Gün'de kaldı. Aylar geçti, hâlâ Necibe'ye bir ev bulunamamıştı. Halbuki Gün'ün de iki çocuğu vardı, çok sıkışık durumdaydılar. Necibe bir gün bana geldi. Gün'ün evinde daha fazla kalmasına imkân olmadığını, orada daha fazla kalmanın Gün'ün misafirperverliğini fenaya kullanma olacağını, utandığını, bu yüzden geceleri uyuyamadığını anlattı (Bu sözlerin doğruluğuna, içtenliğine ben de inanıyorum). Necibe bana bir odacık kâfi, diyordu. Evet, Necibe'ye acıyordum. Ama benim Parti üyeliği dışında o zamanlar Parti içinde hiçbir mevkiim yoktu. Ona, "Niye Aram'a gidip ondan yardım istemiyorsun. O hem Parti grup sekreteri ve hem de kocanın en yakın arkadaşı," dedim. Ve ona Aram'la konuşmasını tavsiye ettim.

Aram kısa bir zamanda Necibe'ye şehrin merkezinde, müstakil, tam konforlu bir odalı apartman dairesi temin etmişti. Ama onu da kendine metres yapmıştı. İş ayyuka çıkmış, durumu herkes duymuş. İşyerinde de aleniyete dökülen bu durum artık herkesi rahatsız etmeye başlamış, hatta ikisi arasındaki çirkin münasebeti Alman yoldaşlar da öğrenmiş. Kusura bakmayın, bunları bugün yazarken bile utanıyorum. Necibe, Aram'ın en yakın arkadaşının eşiydi, ayrıca da çok zavallı, tecrübesiz bir kadındı. Hem de kızıyla beraber tek başına yabancı bir elde yaşıyordu. Aram da bir Alman kızıyla evli ve bir de kızları vardı. Durumu tabii ki Aram'ın karısı da duymuş. Bu kangreni kesip atmak lazım ama nasıl? Aram hem Demir'in (hiç olmazsa Demir öyle sanıyor) hem de Marat'ın adamı. İki bunağın da akıl hocası. Onu feda etmezler. Zavallı Necibe kurban oldu kızıyla beraber, buradan kovuldular, Bulgaristan'a geri gönderildiler, atasözlerine uygun olarak, "Ne olursa zayıfa, zavallıya olur."

Bu yukarda yazdıklarım tabii ki dedikodu, ama hakikat. Hem acı, acı olduğu kadar da rezilce bir hakikat. Bu hiçbir moral, hiçbir adalet tanımayan adamlar dünyanın en adil, en insancıl, en yüksek moralli bir sistemini, komünizmi memleketimizde nasıl kurabilirler? Kısaca da olsa yazmama sebep işte bu.

Gelelim tekrar kaldığımız eski senelere. Aram Batı'dan döndü. Marat ve Demir'e göre herhalde iyi bir şey başarmış olmalı ki onların arasında kredisi daha da arttı. Bu şartlar altında (Aram da burada olunca) Bilal'le Necil, Aram'ın geçmişini kurcalamaktan, onunla açıktan kavgadan vazgeçtiler. Zaten yavaş yavaş durum da başka bir şekil aldı. Yeni gelen yoldaşlar Bilal, Necil, Gün, Atila, Veli, Marat ve Aram'ın ne kadar sekter olduğunu Demir'in de, bu ikisinden korktuğundan, bana göre (onlara göre ikisinin de tesiri altında kaldığından) bir kukla haline geldiğini görüyorlardı. Mevcut durumdan onlar da memnun değildiler.

Gençlerle Dış Büro arasında derin politik anlaşmazlıklar vardı. Hem Parti taktik ve hem de strateji konularında. Mesela 1961 Anayasası'nın değerlendirilmesi, o zaman çok aktüel olan Kıbrıs konusu, vs. üzerlerinde. Ben de gençlerle devamlı temas halindeydim. Hem Parti grup komitesi içinde olarak, hem de şahsen tek tek her biriyle bu konularda fikir münakaşaları yaparak. Maalesef burada bu konuda daha geniş malumat verecek durumda değilim. Çünkü elimde gereken dokümanlar yok. Parti arşivinde olması gereken dokümanlardan faydalanmama da imkân yok.

Bu konuları, Dış Büro, Parti toplantılarında konuşmak istemediğinden Parti toplantılarına getirilemiyordu. Bu sebeple de gençler fikirlerini mektup halinde yazıyor ve Parti dosyasına konmak üzere Dış Büroya veriyorlardı. Parti arşivinde yüze yakın böyle mektubun olması gerekir.

Durum bu hale gelince ben ve gençler 1962'de alınan karara uyularak yeni bir geniş Parti toplantısının yapılmasına lüzum olduğunda anlaştık. Gençler toplantıya sebep olarak Kıbrıs meselesi ve diğer anlaşamadıkları meseleleri esbabı mucibe olarak göstermek istiyorlardı. Bu noktada benimle gençler arasında fikir ayrılığı vardı. Bana göre eğer bizler, yalnız bizim için somut olan bu konuları sebep gösterirsek, diğer grupların fikirlerini, onların da gösterebilecekleri sebepleri bilmediğimizden bütün partililerin isteklerini temsil etmeyeceğini, en mühim olarak da Dış Büronun bu konuları konuşmak istemediğini bildiğimizi belirttim. Bu bakımlardan şimdiden

böyle bir toplantı için bizim tarafımızdan böyle bir gündem hazırlanmasını ve bu gündem için bir umumi toplantı yapılması teklifini doğru bulmadığını, çünkü böyle ön şartlı bir toplantının yapılmasına Dış Büronun yanaşmayacağını, ille de bu çıkmaz yolda ısrar etmenin, pratik ve realist bir yol olmadığını söyledim. Bana göre, mesele bu şekilde genişletilip dağıtılmamalıydı. Elimizde Partinin 1962 toplantısında alınan bir karar vardı. O karara Dış Büro uymak mecburiyetindeydi. Yalnız o kararın yerine getirilmesi üzerinde durmak en mantıki yoldu.

Bilal'in Marat'la kavgası daha çok Parti toplantılarındaydı. Veli ise kendini tutamıyor, Parti toplantısını bekleyemiyor, işyerinde sık sık Marat'ı deliye çeviriyormuş. Bir gün Marat da artık kendini tutamamış, mutfağa gidip kocaman ekmek bıçağını almış, "Ulan seni bana sayıyla mı verdiler!" diyerek bıçakla Veli'nin üstüne yürümüş. Bu durumu gören diğer yoldaşlar hemen araya girip bir skandal çıkmasına engel olmuşlar.

İşte işler bu duruma kadar gelince Bilal, Necil, ben, Parti kongresinin hazırlandığı grup toplantısı gündemine 1962'de yapıldığı gibi bütün grupların temsilcilerinin de katılacağı bir genel toplantı yapılması teklifini koymayı kararlaştırdık. Zaten 1962 kararlarına göre en geç iki yılda bir bu toplantıların yapılması kararlaştırılmıştı. Ama gayri resmî hususi konuşmalarımızda bu konuyu her hatırlatmamızda Marat da, Demir de yanaşmıyorlar, kırk dereden su getiriyorlar, bilhassa da masrafı Alman partisi yapacağına göre onlara günlük meseleler dışında buna sebep olarak acil mühim bir durum göstermemiz gerektiğini ileri sürüyorlardı. Biz üçümüze göre acil durum ortadaydı. Bu kavgadan başka birçok konularda aramızda büyük görüş ayrılıkları vardı. Ve bu görüş ayrılıkları bıçakla halledilemezdi.

Benim şimdi hatırladığıma göre, o zamanın çalışma yerine ve parti grubu sekreterliğinin çalışma şekline ait tüzükte bir madde yoktu. Olamazdı da. Çünkü o tüzük yazıldığında Parti grubu sekreterliği yoktu, yalnız Parti grup sekreteri vardı. Ve o zamanlar daha Dış büro da yoktu. Dış Büro kurulduktan sonra yeni bir çalışma tüzüğü yapıldığını ise şimdi hatıramıyorum. Her ne ise, o zamana kadar olan tatbik şekline göre; Parti grup sekreterliği

Parti toplantısından birkaç gün evvel kendi aralarında toplanır, Parti toplantısında ele alınması gereken konuları bir taslak olarak hazırlar, Parti grup sekreteri bu taslağı Dış Büro'ya götürür, orada taslak son şeklini alırdı.

Parti toplantısından bir gün evvel Bilal (Parti grup sekreteri) beni buldu ve benden şu ricada bulundu: "Biliyorsun her Parti toplantısında grup sekreteri olarak toplantıda konuşulması kararlaştırılan konuları ben açıklıyor, niçin konuşulması gerektiği hususunu ben müdafaa ediyorum. Şimdi senden bir ricam var, yarınki toplantıyı senin açman ve kararlaştırılan programı senin müdafaa etmen..." Programın ilk maddesi 1962 toplantısında alınan karara uyularak ikinci bir toplantının hazırlanması teklifi geliyordu. Ben buna hem prensip bakımından taraftardım (altında benim de imzam bulunan 1962 toplantısının üzerinden iki değil beş seneden fazla bir zaman geçmişti) hem de yeni alternatifler bulma, diğer grupların fikirlerini öğrenme bakımından lüzumluydu. Bu sebeplerle Bilal'in ricasını memnuniyetle kabul ettim. O toplantıda hazır bulunan biri olarak böyle bir toplantının tekrarlanması lüzumunu ben daha iyi müdafaa edebilirdim.

Ertesi gün Parti toplantısını Gün'ün evinde yaptık. Ben toplantı gündemini okuyunca hemen Marat ve Demir ayağa kalktılar, bu konunun gündeme giremeyeceğini, bunu parti grup sekreteri Bilal'e gayet sarih olarak söylediklerini açıkladılar. Ben tekrar söz aldım. Bilal'in bana böyle bir olaydan bahsetmediğini, Dış Büro'nun bu konunun burada konuşulmasına niye karşı olduğunu bilmediğimi, o halde ben şahsen bu konunun bu toplantıda konuşulmasını Parti grubumuza teklif ediyorum dedim ve niçinini izah ettim. Bu defa bütün şimşekler benim üstüme daha kuvvetle düştü. Neticede Dış Büro benim teklifimi de veto etti ve bu konu konuşulmadı.

Bu yukarıdaki satırları yazmama sebep Bilal'in karakterini göstermek içindir. Bilal bana, "Ben Dış Büroyla konuştum. Onlar bu konunun gündeme alınmasına tamamen karşılar. Bu bakımdan ben bu konuyu getiremem. İstersen hiç haberin yokmuş gibi sen getir," diyebilirdi toplantıdan evvel. Burada şöyle bir ihtimal düşünülebilir: Bilal, bana bu konunun toplantıya getirilmesine Dış Büronun karşı olduğunu söylerse, ben de korkar konuyu toplantıya

getirmeye razı olmazdım sanabilirdi. Bana göre, bu sanı yersizdi. Ben gene de konuyu toplantıya getirirdim ama hiç olmazsa çıkacak kavgaya daha evvelden hazırlanırdım. Kısacası Bilal'in tuttuğu yol bana göre doğru bir yol değildi. Gene de ben Bilal'e hiçbir şey söylemedim.

Dış Büronun bu konuyu veto etmesine gelince: 1962 toplantısında altında kendi imzaları da olan alınan karara "veto" tamamen aykırıydı. Bilhassa yoldaşlar arasındaki anlaşmazlıklar bıçakla halledilmeye kadar giden bir devrede böyle bir toplantı artık şart olmuştu.

Marat, Demir ve Aram'ın böyle bir toplantının yapılmasına karşı olmalarına, bu sebeple de veto etmelerine gelince: Tabii ki aşağıda söyleyeceğim fikirler benim şahsi fikirlerimdir. Dış Büro böyle bir toplantıda seçilmişti. Yeni bir toplantı yapılırsa tabii ki seçimin yenilenmesi teklif edilebilecek ve böyle bir seçim yapılırsa ne Marat, ne Demir ve ne de Aram o günkü şartlar altında bu yerlere seçileceklerdi. Bunu kendileri de çok iyi bildiklerinden böyle bir toplantıya karşı çıkıyorlardı.

Yeni bir toplantının yapılmasının reddedilmesi bu kadarla bitmedi. Herhalde Leipzig'deki durumu, Bilal, Necil ve Veli'nin başını çektiği grup diğer sosyalist memleketlerdeki partililere de yazmış olmalılar ki Moskova grubundan, Varşova'dan, Münevver'den, Budapeşte'den Osman adındaki yoldaştan Dış Büroya böyle bir toplantının muhakkak yapılması için mektuplar geldi. Dış Büronun bu mektuplara karşı reaksiyonuysa işi daha da çıkmaza soktu. Bana göre Dış Büronun bu sert reaksiyonlarına bir sebep de Moskova grubunun yazdıkları bu mektubun bir suretini Moskova'da Sovyet Partisi'ne vermiş olmalarıdır.

Dış Büro Moskova'ya yolladığı bir mektupta grup üyelerinin mektuptaki imzalarını geri almalarını teklif ediyordu. Moskova grubundaki yoldaşlar imzalarını geri almadıkları gibi böyle bir toplantının muhakkak yapılması üzerinde ısrar ediyorlardı. Dış Büro Moskova grubunu dağıttı, böylece de mektupta imzaları olanlar ekarte edildi Partiden. Yani Partiden atılmadılar ama onlar siyasi faaliyetin dışında tutuldular. Aynı şekilde Münevver de. Hatta Münevver konusunda daha da ileri gittiler. Münevver, Nâzım'dan

oğlu Mehmet'in DDR'de bir yatılı okula konmasını istiyordu, disiplin altına girmesi için. Zira Münevver artık Mehmet'e söz geçiremiyormuş. Bu mektuptan sonra Münevver'in bu isteğini de yerine getirmediler. Bana göre Nâzım'ın biricik oğlu Mehmet'in bugünkü durumundan bir dereceye kadar o günkü Dış Büro da mesuldür.

Yine bu devrede Bulgaristanlı bir Türk yoldaş buraya alındı. Galiba Moskova'da okumuş. Marksist bilgisi kuvvetli ve samimi bir gençti. Onu Leipzig'de yalnız birkaç ay tuttular. Belki buradaki genç grupla arkadaşlığı yüzünden onu Prag'a *Yeni Çağ* redaksiyonuna, bizim *Yeni Çağ*'ın temsilcisi olarak gönderdiler.

Kısacası onu Parti çalışmalarından uzaklaştırdılar. Buradaki gizli adı Orhan'dı. Aradan henüz birkaç ay geçmişti. Orhan'ı Prag'dan da alıp Bulgaristan'a geri gönderdiler. Sebep duyduğuma göre Orhan, ağalara bildirmeden, onlardan müsaade almadan Leipzig'e gelmiş ve gençlerle birlikte bir toplantıya katılmış.

Bir gün Bilal benimle baş başa yaptığı bir konuşmada, "Doktor, sana ihtiyacımız var. Doktorluğu bırak işyerine gel. Ben Demir'le konuştum, o da aynı fikirde," dedi. Bilal hâlâ grup parti sekreteri, ben de sekreterlik üyesiydim. Bilal'e niye doktor olarak çalışmaya mecbur kaldığımı kısaca anlattım. Ve hemen ilave ettim: "Eğer yine yarım gün işyerinde, yarım gün hastanede çalışmam istenirse böyle bir şart altında işyerine gelmem, doktor olarak çalışmama devam ederim. Zira ben böyle bir teklifi kendime hakaret sayıyorum. Bütün gün işyerinde çalışmam garanti edilirse ancak o zaman doktorluğu bırakır, Parti işyerine gelirim," dedim. Bilal'se cevaben: "Tabii ki biz senin yalnız Parti işinde çalışmanı istiyoruz," dedi.

Ben Bilal'in verdiği bu söze yine de güvenemedim, eve gelince Demir'e telefon ettim, onunla konuşmak istediğimi, kendisine ziyaretimin ne zaman münasip olduğunu sordum. O da, eğer senin bir işin yoksa hemen gel, dedi. Ben de demir tavında dövülür hesabı hemen gittim. Demir'e Bilal'in yaptığı teklifi anlattım. Ve yine Bilal'in söylediğine göre bu konuda sizle konuşmuş, siz de yalnız Parti işinde çalışmama taraftarmışsınız, bu sizin de isteğinizmiş

dedim. O da tasdik etti. Ben tekrar Leipzig'e geldiğimde bana teklif edilen yarım gün işyerinde ve yarım gün de (güya doktorluğumu unutmamak için) hastanede çalışmam istendiğini, ona da geçmişi kısaca anlattım ve "Yine böyle bir şey düşünülüyorsa, ben doktor olarak çalışmaya devam ederim, ben ikiye bölünemem," dedim. Demir bana, "O saçma bir teklifmiş, böyle bir şey mevzubahis olamaz," dedi. Bunun üzerine Demir'e Parti işine seve seve geri döneceğimi, ben buralara doktorluk yapmak için gelmediğimi sonra da nasıl doktorluk yapmaya mecbur kaldığımı Fahri'yi buraya getirmek için anlattım.

Bu konuşmalardan sonraki ilk Parti toplantısında daha Parti komitesi o günkü gündemi açıklamadan ilk olarak Demir söz aldı: "Yoldaşlara iyi bir haberim var. Doktor yoldaş bundan böyle yarım gün Parti işinde, yarım gün de hastanede çalışmayı kabul etti," dedi. Ben iyice sinirlenmiştim. Hemen söz aldım. Evvela Bilal'e dönüp, eğer bana yarım gün işyerinde yarım gün doktor olarak çalışmamı tekrar teklif ederseniz gelmem demedim mi dedim. Bilal, "Hatırlamıyorum," dedi. Sonra Demir'e döndüm: Sizinle de ayrıca konuştum. Ben ikiye bölünemem, eğer yarım gün burada, yarım gün de hastanede çalışmam yine tekrarlanırsa size de ben işyerine gelmem demedim mi dedim. Demir kızardı bozardı o da "Hatırlamıyorum," dedi. Bunun üzerine her ikisine birden hitap ederek, gözümün içine baka baka yalan söylüyorsunuz. Ben gelmiyorum, devam ediyorum, dedim. O kadar sinirlenmiştim ki toplantıyı terk etmemek için kendimi zor tutabildim.

Sonra Dış Büro kendi aralarında toplanmış, hem Parti birinci sekreterine ve hem de Parti grubu sekreterine aleni hakaret etmekten ceza olarak Parti grubu sekreterlik üyeliğinden alınmam kararlaştırılmış. Zaten bu vazifeyi ben almak istemediğim halde kendileri getirmişlerdi. Nasıl şimdi verilen bu cezayı kabullenmeye mecburduysam o zaman da bu işi kabullenmeye mecburdum.

Tabii ki ben sonradan hem Demir'le hem de Bilal'le birer hususi konuşma yapabilir, bu mesele nasıl tekrar ikaz ettiğim şekle döndü diye sorabilirdim. Ama tenezzül etmedim. Bunlar küçük hesaplar peşinde koşan insanlar olduklarını bir daha kendileri ispatlamışlardı. Onlardan tiksinmiştim. Ben bu gibi insanlarla çalışamayacağıma

göre sormaya ne lüzum vardı? Hem parti işi Parti toplantısında konuşulurdu.

Bilmem bu Parti daha ne zamana kadar entrikalarla, yalanlarla yönetilecekti? Artık ne prensip kalmıştı ne moral. Bu yazdığım kelimelerin ağırlığını tartamayacak durumda değilim. Maalesef bu ağalar hareketleriyle, düşünüş şekilleriyle benim söylediklerimin çok daha fazlasını hak etmişlerdir. Parti bu durumda kaldığı müddetçe benim yerim ve işim üniversite kliniğinde işime devam olacaktır. O zamanlar kalp cerrahisi kliniğinde çalışıyorum ve kliniğin en sevilen insanıydım.

Aradan ne kadar zaman geçti bilmiyorum. Necil karısı Gün'le atışmışlar ve Necil Budapeşte'ye gitmişti, geri dönmedi. Necil'in Parti'den atıldığını bir Parti toplantısında Demir açıkladı. Bizlere sebebi bildirilmedi. Parti idare heyeti üyeliğindeki Necil'in yerine de Atila alındı.

Yine aradan kısa bir zaman geçti. Bilal ortadan yok oldu. Ve yine bir Parti toplantısında Demir, Bilal'i partiden attığını Parti grup sekreterliğine de Aram'ın getirildiğini söyledi. O zaman karımın anlattığına göre Bilal'in Parti'den atıldığını Demir ertesi gün sabah toplantısında söylemiş. Gün söz alıp, "Ama o Dış Büro üyesiydi," demiş. Buna karşılık Demir, Marat ve Aram üçlüsü beraberce, "O Dış Büro üyesi değildi," demişler. Bunun üzerine Gün tekrar söz almış, "O halde ben de Dış Büro üyeliğinden istifa ediyorum," demiş. Üç ağa yine beraberce Gün'e, "Zaten sen de Dış Büro üyesi değildin," demişler. Hakikat şöyle: Demir, Bilal'i hem grup sekreterliğine, hem de Dış Büroya alınca, kuvvet muvazenesi bozulmasın diye Marat da Gün'ü Dış Büroya almış. Yani hep alevera dalevera. Hep mevkilerinde kalabilme hırsı, hep kariyerizm oyunları. Benim anlamadığım, daha doğrusu anlayamadığım nokta bir komünist kariyerizme nasıl bu kadar düşkün olabilir? Bu ne komünizm prensipleriyle ne de komünizm morali ile bağdaşabilir. Böyle olunca bana göre bunlar artık komünistliklerini de kaybetmişlerdi. Kısacası arka arkaya üç kişi Parti'den atılmıştı. Hiç gruba getirilmeden,

grupta onlara müdafaa hakkı verilmeden.

Artık ağalar nizamlara uygun olarak grubu idare edemez olmuşlardı. Çünkü nizamları, prensipleri, morali ve bilhassa da âdetleri ihlal edenler en başta kendileri idi. Öyle ki o güne kadar yürüttükleri ekarte etme yolu sökmeyince likidasyon, partiden atma yoluna başvurmuşlardı.

Elimdeki dosyamda 19.6.1966 tarihinde Dış Büroya yazdığım bir mektubun kopyası var. Zannedersem onun buraya girmesi münasip olacak.

Dış Büroya:

Uzun zamandan beri Parti toplantısı olmadığından, yakında olacağına dair de emareler bulunmadığından üyelik vazifemi bu mektubumla yerine getirmek istiyorum.

Bundan üç ay kadar evvel sizlere hitap eden bir mektup yazmış fakat göndermemiş, biraz daha beklemeyi münasip görmüştüm. Bu ara bir toplantı oldu. Ama bu bir normal parti toplantısı değil, kısa zaman içine sığdırılan 1 Mayıs'ı anma toplantısı idi. Bu ara Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 23. Kongresi hakkında da bir rapor dinledik.

Demek istediğim, daha doğrusu sormak istediğim şu: Leipzig grubunun yazılı olmasa da Parti kararlarına geçmiş bazı faaliyet şekilleri, yolları vardı. Bunlara göre en az ayda bir defa olmak üzere Parti toplantıları yapılırdı. Her sene başında Parti grubunun bir senelik faaliyetini ele alan bir rapor grup sekreteri tarafından hazırlanır, gruba getirilir, tartışılır, sonunda da yeni sekreter seçimi yapılırdı, vs. vs.

Son altı aydan fazladır Parti toplantısı yapılmadığına, bilhassa da yeni sene çalışmaları için perspektifler tespit edilmediğine, ayrıca dünyanın hiçbir parti grubunda bu kadar uzun zaman parti toplantısı yapılmaması mümkün olmadığına göre ve bilhassa memleketin, Partimizin bugünkü şartları da göz önüne alınırsa acaba grubumuz denmeden, tebliğ edilmeden dağıtılmış mıdır? Böyle bir

yola gidilmişse tebliğ edilmeli ve nedenleri bildirilmeliydi. Yok, dağıtılmamışsak bilhassa bugünkü şartlar altında bu kadar uzun zaman toplantı yapılmaması Parti normlarımıza sığdırılamaz. Sade bu hususun tespiti bile bir çıkmazda olduğumuzu gösterir.

Aramızda (benimle sizin değil, umumi olarak) nahoş meseleler geçti. Bu olaylar sebebiyle de birçok hakikat ortaya çıktı. Bazıları acıydı, acı olduğu kadar da öğreticiydi. Sizleri bilmem ama bu olaylar bana çok tesir etti. Uzun zaman herkesle münasebetlerimi kestim, hâlâ da o durumdayım. Bunda kızgınlıklarım, sükûtu hayallerim rol oynadığı gibi hadiselerin dışında kalarak geçmiş ve gelecek meselelerimiz üzerinde düşünebilmek imkânlarını aramam da rol oynamıştır. Bizde işler böyle sen ben kavgası ve daha başka şekil kavgalarla emigrasyondaki zaten yarım yamalak işleyen teşkilatlar parçalanma, dağılma yoluna giderken memlekette politik ve sosyal hayat büsbütün canlandı, kutuplaşmalar oldu. Bunlara muvazi olarak da terör ve provokasyon aldı yürüdü. Bundan evvelleri de birçok provokasyon ve terör olmuştu. Hatta bugünkünden de kuvvetli. Ama o zamanlar efkârı umumiye susmuş, teröre karşı bir hava estirilememişti. Bugün memleket hakikaten kritik bir durumda. Bu şartlar altında muhakkak ki en ufak adımı bile iyi hesaplamalı, hem korkaklığa düşmemeli, yılmamalı, ama hem de yersiz ileri şiar ve işlemlerden de sakınmalı. Demek istediğim şu ki: Memlekette güzel işlerin yanında kötüleri de var.

Evet, bütün mesele bizler ne yapabiliriz? Bana göre meselelerimiz o kadar genişledi ve hat safhaya girdi ki bizlerin de bir an evvel bir şeyler yapması gerekiyor. Bunun içinse iyi işleyen bir teşkilat gerek, birlik gerek. Hakikat şu ki, sosyalist memleketlerde yaşayan yoldaşları iyi bir şekilde birleştiren, verimli iş çıkmasına imkân veren bir teşkilat yok. Herkes birbirine karşı kurulmuş, herkesten evvel de emigrasyonda yönetici vazifeyi üzerlerine almış yoldaşlara karşı. En büyük grup olan Moskova grubu dağıtılmış, bizim grup aylardan beri Parti toplantısı yapmamış, Budapeşte ayrı bir âlem, Bulgaristan'da durum allak bulak vs. vs. Bu duruma son verecek yollar aranmalıdır. Yoksa tarih önünde hepimiz mesul oluruz. Tabii ki bu mesuliyetin en büyük payı sizlere düşecektir. Aylarca Parti toplantısı yapmamak veya grup dağıtmak vs. gibi tedbirler belki

kısa bir müddet için sükun yaratır, fırtınadan evvel gelen sükûnet gibi. Ama bu sükûnet hem içinde büyük fırtınaların tohumunu taşır, tehlikelidir, hem de herhalde istenerek yapılan, faydalı, yaratıcı bir yol değildir. İşlerin daha iyi yürümesini, mevcut imkânlardan daha iyi faydalanılmasını ve de yeni yeni yeni imkânlar yaratılmasını temin etmez. Tam tersine iki yanı keser bir bıçak gibi doğruya giden yolları da keser, hareketi kısırlaştırır vs. vs.

Evet, biz sosyalist memleketlerde yaşayan yoldaşların ellerinde çok mühim imkânlar var. Bu imkânlardan iyi bir şekilde ancak iyi bir teşkilatla faydalanılabilinir. Bunun için bir reforganizasyona ihtiyaç vardır. Hoşumuza gitse de gitmese de bu bir zorunluluktur. Bu yola gitmeye mecburuz. Olayları görmemek veya görmezden gelmek veya yeteri gibi kıymetlendirememek, hadiselerin daha da fenaya doğru gelişmesini önlemez. Açık konuşmak gerek. Bugüne kadar yürütülen metotlarla bir reorganizasyona gidilemez, gidilse de netice alınamaz. Yeni yollar aranmalı. Bana göre birliği temin edebilecek yegâne yol, yoldaşlara yoldaş muamelesi yapılmakla başlar. Bunun ilk şartıysa yoldaşların fikirlerine kıymet vermektir. Onların da fikirlerini almaktır, damgacılıktan vazgeçmektedir. Bugün içinde bulunduğumuz çıkmazdan çıkış yolları aranmaksa, bu itham, bu damgacılık metodu muhakkak ki bir defa daha ama çok şiddetli olarak geri tepecektir. Böyle bir reaksiyonun sonuçlarını ise bugünden tahmin etmek güçtür.

Peki niye bu dağılma, bu karşılıklı duruş? Yani aramızda büyük prensip meselelerinde ayrılık mı var? Hayır. Bizdeki geçimsizliklerin, kavgaların, kırgınlıkların esas sebepleri politik ve sosyal görüşlerin ayrılıklarından, prensip meselelerinden gelmiyor. Gelmiyor ve gelemez de, çünkü memleketi, memleketin bugünkü meselelerini somut halleriyle tanımıyoruz, tanımamıza da imkân yok. En yenimiz memleketten şu kadar sene evvel ayrılmış. Bu devrede ise politik ve sosyal hadiseler süratle gelişmiş. Bizim, memleketteki yeni gelişmeleri tanıyışımız, günlük gazete ve bazı dergilerden. Bunlarsa memleketi umumi hatlarla tanıtır. Böylece bizim memleket hakkındaki bilgilerimiz umumi, yuvarlak hatların dışına çıkmıyor. Meselelerimize böyle kuşbaşı bakılır ve meseleler umumi hatlarıyla alınırsa, yani meseleler, umumi prensipler şeklinde yuvarlaklaş-

tırılınca aramızda bir anlaşmazlık yok ve olamaz da. Anlaşmazlığın kaynağı teşkilat meselelerinde, karşılıklı münasebetler meselelerinde, hak ve vazifelerin tayini meselelerinde ve bunun gibi bir sürü teşkilat ve iç tüzük meselelerinde. Ancak geçmişte yine idareci arkadaşların hataları ile (Bilal'in mazisi bilindiği halde yersiz bir şekilde megalomanisine yol verilmekle) Bilal kendi şahsi durumunu kuvvetlendirmek, kendi etrafında bir destek bulmak amacıyla bazı fikir ayrılıklarını eline dolamıştır. Ama bunlar da prensip meseleleri olmaktan uzaktır. Hattızatında Bilal'in bazı yoldaşları arkasına alabilmesine sebep fikir ayrılıkları değil, bugüne kadar teşkilat, tüzük ve yoldaş münasebetleri üzerinde yapılan büyük hatalardır ve bunlardan doğan kırgınlıklardır. Peki, o halde ne yapmalı? Ben bir an evvel bütün üyelerin katıldığı, tam kadrolu (grupların mümessilleri değil, zira ortada mütecanis bir grup kalmadı) bir konferansın yapılmasını yegâne çıkar yol olarak görüyorum. Evet, bu konferansa hemen hemen her üyenin katılması sağlanmalı, yoksa istenen neticenin alınması, tam bir birliğin kurulması yine tehlikeye girer. Bana göre sosyalist ülkelerdeki yoldaşlar, bugüne ve buralara gelene kadar birçok tecrübe geçirmişler, çok şey görmüş, olgunlaşmışlardır. Hele memleket ve Partimiz göz önünde bulundurulursa (ki öyle yapılması doğrudur) bu yoldaşların her biri Partide mühim mevki ve fonksiyon alabilecek durumdadırlar. Kendini dev aynasında, karşısındakini cüce aynasında görme zihniyetine son verilmelidir. Ama bu demek değildir ki eski Partili arkadaşların fikirlerine daha fazla kıymet verilmesin. Muhakkak ki, kimse böyle bir iddiada bulunmayacaktır. Böyle bir konferanstan neler beklenebilir? Toplantı evvela memleketteki yeni durumu gözden geçirmeli. Bizim imkânlarımızı tespit etmeli ve gelecekte daha ne gibi imkânların elde olunabileceği hususu incelenmeli. Durum ve imkânlar tebellür ettikten sonra bizlerin en faydalı bir şekilde neler ve nasıl yapabileceğimizin tespitine geçilmeli. Bana göre bu bapta bir çalışma tüzüğüne, sosyalist memleketlerdeki yoldaşların aralarında ahenkli bir çalışmasını temin edebilecek bir lokal tüzüğe (Parti tüzüğü değil) ihtiyaç vardır. Eldeki Parti tüzüğü evvela çok eskidir. İkincisi ve en mühimi, tüzük memleket içi teşekküller için kaleme alınmıştır. Halbuki bizim burada gayet hususi bir durum ve hususi

ödevlerimiz vardır. Bu bakımdan, Marksizm ve Leninizm prensiplerinden ilham alan, kendi hususi şartlarımızı göz önünde tutan lokal bir tüzüğün hazırlanması ve konferansça karara bağlanması, işlerin muvaffakiyeti için, gelecekte huzura kavuşabilmek için bence esas şarttır. İşte bu yeni hava içinde eskiler unutulmalı, yeniden kardeş ve partili münasebetleri sağlam esaslar üzerinde kurulmalı. Ben toplantıda eskilerin hesabının istenmesine karşıyım. Bu yol bizi yalnız çıkmaza sokar. Bu hassas noktanın gündem dışı bırakılması biraz da idareci arkadaşların tutumuna bağlıdır. Konferansa katılan yoldaşlardan bu yola gitmemeleri istenirken, tabii ki idareci arkadaşlar da kışkırtıcı bir tavır almamaya dikkat etmelidirler. Zira idareci arkadaşların kışkırtıcı bir tavır takınmaları veya eski olaylara doğrudan doğruya veya dolayısıyla değinip haklı olduklarını ispata kalkmaları tabii ki diğerlerini eskinin kül halinde hesabını sormaya, hatta ve hatta atılan arkadaşların dinlenmesini istemeye sevk eder. Yukarda da dediğim gibi bu yol çıkmaz yoldur, bu bizi ancak birbirimize düşürür. Belki çok daha ilerde, normal bir durumda bir parti kontrol organı olursa, o organ bu hususları tetkik eder.

Kurulu bir havanın giderilmesi, normal parti ve partili münasebetlerin tesisi için gördüğüm çıkar yol bunlar. Hoşunuza gitmeyebilir, hatta saçma da olabilir. Bu mühim değil. Mühim olan münasebetleri ve işleri iyileştirecek bir yolun bulunmasıdır. Bu bapta üzerinize aldığınız mesuliyet sebebiyle sizler de düşünmeye, bir çıkar yol aramaya ve bulmaya mecbursunuz.

Her şeyi belki de gülpembe gören sizlerin görüşüne uymadığı için olabilir, bu mektubum hoşunuza gitmeyecek. Büyük bir ihtimalle diğer mektubuma aldığım cevap gibi birtakım yeni yeni itham ve demogojilere muhatap kalacağım. Önümde fena bir misal olmasına rağmen, samimiyetim bu mektubu kaleme almaya beni sevk etti. Sizlerin de mektubuma samimiyetle yanaşmanızı isterim. Mektubun özü ve gayesi bir tarafa bırakılıp, içinde hata ve eksik taraf arama yoluna gidilirse, her yazılı vesikada bulunabileceği gibi (zira daha iyisi daima kabildir) bunda da bulunacaktır. Ama gaye hata ve noksanları hassaten arayıp bulmak değil, doğruları daha da geliştirmek olmalı. Fakat sizler birlikte değil, dağınıklıkta

fayda görüyorsanız, o ayrı mesele. O zaman münakaşaya bile lüzum görmem, bütün sözlerimi geri alırım. Ama ben sizlerin de Lenin prensipleri içinde, iyi işleyen bir birlik istediğinize inandığımdan bu mektubumu yazıyorum.

Yoldaş selamlarımla

Dr. Djoulfayan

Not:

Bu mektupta bahsi edilen bundan evvelki mektubu ne zaman yazdım, muhteviyatı neydi şimdi hatırlamıyorum. Bende olması gereken kopyasını da bulamadım. Birinci mektubuma verilen cevabı da âdetleri üzere herhalde elime vermediler, yanlarında okuttular ve yine geri aldılar.

Normal olarak benim bu iki mektubumun da, onlara verilen cevapların da Parti dosyalarında olmaları gerekir.

Veli'nin müdafaa dediği o yazıyı okuyup fikrimi söylemem için yalnız bana vermesi (yani kendi gruplarının dışında. Herhalde Gün'e ve Atila'ya göstermiş olmalı) bilmem nasıl tevsir olunabilir? Belki beni tarafsız görüyor, belki de benim fikrime kıymet veriyor denebilir.

Burada bir sorunun da aydınlatılması gerekir: Parti birinci sekreteri, yani her şeyden asıl mesul olan adam Demir olduğuna göre, bu gençler niye baş hedef Demir'i almıyorlar da bilhassa Marat ve Aram'ı alıyorlardı? Baş taraflarda 1962 toplantısı münasebetiyle kısaca yazmıştım. Demir'in çok iyi bir geçmişi vardı. Ayrıca Demir insan olarak iyi bir insandı. Türkiye'de partili ve partisiz sol münevverler arasında da sevilirdi. Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat yoldaşlar hapiste olduklarından 1951'den evvel yapılan Merkez Komitesi'nin bir plenumunda Zeki Baştımar (Yakup Demir) boşalan birinci sekreterliğe seçilmiş ve Partiyi yeniden teşkilatlandırma ve faaliyete geçirme işi ona verilmiş. Zeki bu yeniden teşkilatlandırma işinde kendine sağ kol olarak Tevfik Dilmen'i almış ve teşkilat işlerini ona devretmiş. Böylece Zeki Baştımar işe büyük bir prensip hatası ile

başlamıştı. Tevfik Dilmen 1944'te TKP üyesi şüphesi ile tevkif edilmiş (tevkifine sebep yedek subay okulundan tevkif olunan bir talebenin komünistliği Tevfik Dilmen'den öğrendiğini söylemesi) fakat Dilmen'in ne poliste ve ne de sorgu hâkimliğinde TKP üyeliği tespit edilememiş, hepsi hepsi evinde bulunan İstanbul Boğazı'na ait askerî bir haritanın bulunması sebebiyle Sovyet casusu şüphesiyle mahkemeye verilmişti. Ama gene de Tevfik bizimle beraber mahkemeye verilmiş, hapiste bizimle beraber yatmıştı. Mahkemede TKP üyeliği tespit edilemediğinden bu suçtan beraat etmiş, Sovyet casusluğu şüphesinden de delil azlığından galiba bir seneye mahkûm edilmiş ve ayrıca ordudan da atılmıştı. Tevfik hapisten çıkınca Bursa'ya gitmiş ve orada *Yeşil Bursa* adında bir gazete çıkarmaya başlamış. Bu sol bir gazeteydi. Siyasi polis arkasını bırakmamış. Gazete çıkartmaktan vazgeçmesini, yoksa kendisinin tekrar tevkif edilip Sovyet casusu olarak yeniden iadeyi mahkemesi yapılmak üzere askerî mahkemeye verileceğini söylemiş. Tevfik Dilmen bu tehdide aldırmamış ve gazetesini eskisi gibi çıkartmaya devam etmiş. Bunun üzerine siyasi polis yaptığı tehdide uymuş, Dilmen'i tevkif etmiş ve iadeyi mahkemesi yapılmak üzere yeniden askerî mahkemeye sevk etmiş Sovyet casusu şüphesiyle. Bu defaki askerî mahkeme de yine delil azlığından onu üç seneye mahkûm etmiş, cezasını Anadolu hapishanelerinde çok fena şartlar altında doldurmuş. Buna bir sebep de, Tevfik'in arkasından para gönderebilecek kimsesi yok, bilhassa da Sovyet casusu şüphesiyle yatıyor. Tevfik cezasını doldurup 1949'da hapisten çıkınca gelip beni buldu. Ve bunları bana bizzat kendisi anlattı. Gelelim gene ana konuya: Yukarda anlattığım şekilde poliste sicili olan bir adamı Demir nasıl TKP'ye alır, bilhassa da nasıl onu sağ kolu yapabilir, en fenası da TKP'nin teşkilat işini nasıl ona verebilir? Hata işte buradan başlıyor sonu da çok fena oluyor hem TKP için, hem Demir için ve hem de Dilmen için. Sarih olarak bilmiyorum. Duyduklarıma göre Tevfik 1951 tevkifatında iki sene kadar müdüriyette tutulmuş, oradan da serbest bırakılmış, adı da polis çıkmış. Ben Dilmen'in daha evvel polis olduğuna inanmak istemiyorum. Burada Demir'e sordum, o da inanmıyor. Ama her şey olabilir, nasıl Kuleli Askerî Lise talebesi Muzaffer, Nâzım'la beraber olan davada dört seneye mahkûm olmuş, mahkûmiyetini bitirmiş,

talebelikten de atılmıştı. Geçimini temin için tabii ki iş aramış, ne iş bulmuşsa polis arkasından gitmiş, onu her bulduğu işten attırmış. Böylece açlığa mahkûm edilerek onu polis yapmışlarsa belki Dilmen'i de yapabilmiş olabilirler. Veya poliste Dilmen'in önüne yeniden Sovyet casusluğu konunca (o ordunun politik kısmında çalışıyordu) korkmuş, müdüriyette sonradan polis olmuştur. Velhasıl bir defa prensiplerin dışına çıkılırsa belanın çeşidi gelir başa. Dilmen polis olunca veya sökülünce bütün yük tek başına Demir'in sırtına binmiş. Demir tam iki sene müdüriyette tek başına kalmış, çok terör görmüş. Polis, Demir'den tam 200 sayfalık ifade almış. Demir'e sorarsan "200 sayfa ama muhtevası hava civa, ben bir şey ele vermedim, mühim bir şeyi de kabul etmedim," diyor. Hapishanede hem bu 200 sayfalık ifade, hem Dr. Sevim'e verilen raporun ona sokakta verilmesi ve bunun polis tarafından tespiti, böylece de Dr. Sevim'in vapurda çırılçıplak edilip her tarafının aranması ve raporun bulunması, ayrıca afla yeni hapisten çıkan hem Dr. Şefik Hüsnü'nün ve hem de Reşat Fuat'ın (ne yolla bilmiyorum) yeniden hapse düşmeleri, hapiste kavgalara yol açmış. Bu kavgalar sonunda yoldaşların ekserisi Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuat ve Mihri grubunun tarafına geçmişler. Neticede Zeki Baştımar'ın arkasında Bilal Şen tek başına kalınca o da öbür tarafa geçmiş.

1962 toplantısı kısmında da söylediğim gibi Mihri, "Zeki Baştımar Aralık 1953'te Merkez Komitesi'nin kararıyla sorumlu görevden uzaklaştırıldı," diye yazıyordu, "TKP'nin Tarihsel Konumu" adlı kitapta (Anlaşılan bu karar hapishanede alınmış).

Zeki Baştımar, Yakup Demir adıyla buraya geldikten sonra da eski kavgalar memleketten buraya tevcih edilerek devam etti. Mihri her tanıdığına, bildiği her adrese mektup yazıyor, Zeki Baştımar'ın bir hain, bir ajan olduğunu, onun birinci sekreterlikten atılması gerektiğini yazıyordu. Ben böyle bir mektup ne aldım ne de gördüm. Herhalde Mihri daha çok şeyler de yazıyordu Zeki hakkında ama ağalar böyle mektupları topluyorlar, kendileri okuyor, kimseye göstermiyorlardı. Bunlarda Zeki Baştımar'ı tehdit edebilecek herhalde birçok sırlar da var olabilir, Zeki'nin, Marat ve Aram'dan bu kadar korkmasına göre. Her denene tabii ki inanılmaz. Nitekim Demir de 1962'de Reşat Fuat'ın Alman tekellerinin ajanı olduğunu söylüyordu.

Eskilerden Reşat'ı tanıyanlardan bir kişinin bile buna inanacağını sanmıyorum. Mihri, Marat (Laz İsmail) aleyhinde de çok şeyler yazıyordu. 1929 tevkifatında bütün teşkilatı onun ele verdiğini, onun da bir hain olduğunu söylüyordu. Herhalde bütün bu bilgiler Aram'ın işine yarıyordu, bu iki bunağı tehdit etmek için. Mihri, yazılarında hem Laz İsmail'i ve hem de Zeki Baştımar'ı ağır bir şekilde itham etmesine rağmen Doktor Hikmet Kıvılcımlı'yı övüyordu. Ben ne Mihri'yi ne de Kıvılcımlı'yı şahsen tanımadım. Bizim ağalar yalnız Mihri'yi değil Kıvılcımlı'yı da bir numaralı düşman ilan ediyorlardı. İşte bu noktaya aklım ermiyor. Hikmet Kıvılcımlı yoldaş ta ölümüne kadar kavgadan kaçmamış, kaç defalar hapse girmiş bu dava için, çıkınca gene hemen çalışmaya başlamış. Poliste terör altında da kimseyi ele vermemiş (hiç olmazsa ben onun hakkında böyle duydum). Sonra "karınca kararınca" elinden geldiği kadar Marksizm ve Leninizm üzerine küçük kitaplar, broşürler çıkarmış. Bizim nesil komünizmi onun kitaplarından, broşürlerinden ve bir de Nâzım'ın şiirlerinden öğrendi. Tabii ki her insan gibi o da hata yapmış olabilir. Ayrıca onun birçok fikirleriyle birçoklarımız hemfikir olmayabilir. Ama o kendi inandığı şekilde davaya herhalde sonuna kadar sadık kaldı ve bana göre yaptığı iyi işler kötülerinden daha fazladır (Tabii bu son nokta benim şahsi fikrim).

Dr. Hikmet Kıvılcımlı zamanının cuntasından kaçıp sığınmak için bizim Berlin'e geliyor. Marat, Aram'ı Berlin'e gönderiyor ve o "Seni burada alıkoyamayız," diyor. Eski yoldaş hem ihtiyarlamış, hem de hasta. Hastalığı da kanser. Bunu da biliyorlar, böyle bir muamele, elinden geldiği şekilde yapabildiği kadar bütün hayatını bu davaya vermiş, hayatının yirmi yılını hapiste geçirmiş bir yoldaşa yapılacak muamele mi? Bunlar sadece Mihri ve Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Marat hakkında söylediklerini bana göre tasdik eden olaylar.

Marat ne vermiş bu Partiye? Aram ne vermiş bu Partiye? Yalnız ve yalnız bilerek veya bilmeyerek bu davaya ihanet etmişler hem memlekette ve hem de memleket dışında. İhanet ihanettir. Ne gibi şartlar altında olursa olsun. Bizde güzel bir atasözü var: "Yiyemeyeceğin bokun başına geçme!" Bana göre, Marat'ın bin bir yalan dolan, hile ve masallarla topladığı madalyalar onun ihanetlerini silemez.

Marat ölmeden Baytar Salih Hacıoğlu'nu methetmeye başladı. Bu övgü Marat'a düşmez. Hacıoğlu gibi bilgili, cesur, Merkez Komitesi üyesi yoldaşı kim Sibirya'ya sürdürdü? Bütün Sibirya'ya sürülenler gibi onu da sürdüren Marat. Salih Hacıoğlu ve kızı Sibirya'daki sert hayata dayanamadılar, öldüler. Ama karısı Sabiha Abla geri döndü rehabilite edilerek. Sonra o da Moskova'da öldü eceliyle. Sizler bu işler nasıl oldu diye artık soramazsınız Sabiha Abla'ya. Nâzım'ın dediği gibi ölüler konuşamaz ki. İşin tuhafına, daha doğrusu Sabiha Abla'nın büyüklüğüne bakın ki, sürgünden dönünce, Marat'ın, Mara'dan evvelki, bir Rus kadınından doğan kızının aç ve yoksul olduğunu Sabiha Abla görüyor ve onu yani kendilerini Sibirya'ya sürdüren adamın kızına Sabiha Abla bakıyor. Marat da Moskova'da. Ama kızına bakmıyor, yardım etmiyor. Sabiha Abla onu bağrına basıyor ufak bir tekaüdiye ile yaşamasına rağmen. İşte komünistlik budur.

TKP Merkez Komitesi yedek üyeleri iki (büyük ve küçük) Nikolaları konuşturun. Sizler artık onları da konuşturamazsınız. Ölüler konuşamaz. Ama onlar daha ölmeden bana bütün olup bitenleri, Marat'ın nasıl biri olduğunu açıkladılar. Ben onların bana anlattıklarını burada yazmaya dahi utanırım.

Kısaca şu kadarını hatırlatayım: Marat karısı Mara'yı nerden bulmuş? Mara bizim partili Niko'nun karısıydı. Marat ona gizli parti işleri verme bahanesiyle Mara'yı sık sık evine çağırmış. Sonra da Mara Niko'dan boşanıp Marat'la evlenmiş. Niko da bir Rus kızıyla evlenmiş. Benim gördüğümde yeni eşinden çok memnundu. Bu işlerin daha fazla teferruatına girmek istemiyorum.

Birkaç ay evvel Şükrü Baba'nın çok ağır hasta olduğunu duydum. Ve maalesef kendisini ziyaret edemedim. Şükrü Baba hayatının 25 senesini Sibirya'da sürgünde geçirmişti. O da bana nasıl tutuklandığını, nasıl işkenceler gördüğünü, Sibirya'da neler çektiğini ağlaya ağlaya anlattı, 1977 senesinde. Sonradan kendine geldi, "Aman bunları sana anlattığımı Marat duymasın," dedi. O devirler artık geçti, ne korkuyorsun, dedim. "Sen onu bilemezsin, onun hâlâ ne bağları vardır. İsterse seni de beni de hemen yarın iki saat içinde yine Sibirya'ya sürdürür," dedi titreye titreye.

Marat'ın nasıl bir adam olduğunu gidin, Nâzım'a sorun: O da

ölü, anlatamaz ki? Ama o koca Nâzım, Marat'ın sağlığında benim gibi ağzını açamadı. Nâzım bu sürgünler meselesini, onların hepsini Marat'ın sürdürdüğünü benden çok daha teferruatlı olarak bilir. Sürgünden dönenlere o üst baş aldı, o para verdi. Kendilerine bir iş, bir ev verilene kadar Nâzım Moskova'daki evini onlara bıraktı, kendisi yazlık evinde kaldı. Marat sürdürdü, Nâzım'sa sağ kalıp da geri gelmeyenleri geri getirtmek için canını tehlikeye koydu ve getirtti, hem yalnız Nâzım Hikmet olarak.

Yoldaşlar, bu Marat denen adamın yalnız kullandığı adlara bir bakın, onun nasıl bir megaloman, patolojik bir tip olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Hakiki adı "Laz İsmail". Ama ona Laz İsmail olduğunu söyletemezsiniz. İnkâr eder. İnkâr eder, çünkü bu ad bizim Parti tarihine onun istediği, tahayyül ettiği gibi altın harflerle geçmez. Hem onun hülyaları da sonsuz, yalanı da bol. Soyadı kanunu çıkınca kendine hak gördüğü, böylece aldığı soyadı ne? "Bilen." Evet genel sekreter olup da adını legale çıkarınca önünden İsmail'i kaldırdı. Çünkü İsmail'i kendi korsa başkası da kolayca önüne "Laz"ı ekler olur yine Laz İsmail. Hayır Laz İsmail adını söyletemezsiniz. Ağabey adın ne? Cevap: "İ. Bilen" Baştaki "İ" harfi İsmail'in ilk harfi mi? Hayır ben İsmail değilim, İ. Bilen'im. "İ"yi biraz uzatırsanız, uzatmadan bile ağızdan "iyi" gibi çıkar. O "İyi Bilen" dedirtmek istiyor kendine. Başka gizli bir adını alalım. S. Üstüngel. Sorun ona ağabeyi bu "S" hangi adın baş harfi? O "Savaş" kelimesinin, adının ilk harfiymiş. Yani bizim üstadın adı Savaş Üstüngel'miş. Peki hangi savaş üstün gelecek? Bunun için hayatına bakmak gerekir. "Yoldaşlarına karşı savaşta üstüngel", yani onları Sibirya'ya sürdür, hem de faşist ajanı yaftasını yapıştırarak, böylece rakipsiz tek başına kal. Daha sonra yalanları da bol bol kullan. Nasıl olsa hayali de kuvvetli. Her geçmişi istediğin gibi anlat. Astığın astık, kestiğin kestik olsun.

Bir de en çok kullandığı "Marat" adını alalım. "Marat" büyük Fransız ihtilalinde ihtilalin en büyük başlarından birinin adı. Marat yazılır ama Mara okunur. Bu durumdan da istifade etmiş, onu da karısına takmış o da olmuş Mara.

Marat'ın bir de kapısının üstünde yazılı bir ad var. "Kolarow." Kolarow, Komintern'in ikinci kongresinde Komintern'in başkanı

seçilen yoldaştır. Yani eğer bu isim Mara'nın hakiki soyadı değilse bu da öbür isimler sınıfından.

Marat'ın ne mal olduğunu herhalde ilk yazan ben değilim. Ama nasıl ortaya çıkarabilirler? Yalana, ihanete, namussuzluğa kurban giden o değerli yoldaşlarımız (kurşuna dizilenler de cabası) orada bu adamın ne olduğunu herhalde yazmışlardır. Ama Marat ölmeden bu hakikatleri meydana çıkaramazlar. Hele o devrede. Marat'sa kurnaz, onların yazılarıyla beraber ölmelerini beklemiş, sonra kendisi ölmüş. Böyle şeyleri hakikat da olsa yazmak ölümü imzalamak gibi bir şey. Marat öldüğü halde ve ben sağlığımda hayatımın Leipzig'de geçen kısmını, yukarda yazdıklarımı da ortaya çıkarmayacağım halde gene de benim bunları yazmam bir Donkişotluk. Ben hayatımda çok defalar Donkişot oldum veya olmaya mecbur edildim, bu da gönüllü son Donkişotluğum olsun.

Gelelim tekrar sorumuza. Gençler niye baş hedef olarak Demir'i almıyorlardı da Marat ve Aram'ı alıyorlardı. Bu yukarda yazdıklarımı eskilerin hepsi bildiği gibi gençler de biliyorlardı. Ama benim kadar Sibirya'dan dönenlerle yakın münasebet kurduklarını sanmam. Moskova'ya her gidişimizde hemen Sabiha Abla'ya (Salih Hacıoğlu'nun karısına) telefon açardık. Şıp diye dostum Jaklara damlardı. Vartan da gelirdi. Beraber yer içerdik. Daha sonra kafalar biraz çakırkeyf olunca, "Koyun bakalım şu oyun havasını gramafona, Doktor'la şöyle karşılıklı bir göbek atalım," derdi. Dediği plağı Vartan Fransa'dan gelirken beraber getirmişlerdi. İçindekilerin hepsi de Türk oyun havalarıydı. Nur içinde yatsın, çok temiz, dürüst, neşeli ve canlı bir kadın yoldaşımızdı, bembeyaz saçlarıyla Sabiha Abla.

Evet, Demir buraya geldiğinde artık bunamıştı. İlk işi birinci sekreterliğini geri alabilmeyi düşünmek oldu. O zamanlar Dr. Şefik Hüsnü de, Reşat Fuat da daha sağdılar. Gene de mührü Demir aldı. Tabii ki buradaki bizlerin bu işte hiçbir dahli olmadı. Mührü aldıktan sonra da bütün düşüncesi bu makamı bir daha kaybetmemek oldu. Bilhassa Marat'tan çok korkuyordu. Korkmakta

haklıydı, Demir'i atıp yerine geçmek için Marat bir fırsat bekliyordu. Aram'sa bu ikisi hakkında onları tehdit edebilecek çok şey biliyordu. Ayrıca ikisine de yalnız olduklarında "mavi boncuğum sendedir," diyordu. Sık sık Demir'in evinde üçü, geceleri toplanıyor, Demir'in kesesinden kafaları çekiyorlardı. Karşılıklı yalancı gülmelerle birbirlerini övmelerle. Aram bu her iki bunağı da avcunun içine almıştı. İşyerini idare eden oydu. Diğer ikisinin daha mühim işleri vardı. Biri mevkiini kaybetmemekle, öbürü bu mevkiye kendisi nasıl geçer diye tuzak kurmakla meşguldü. Aram onlardan da kurnaz bu arada o kendi işini yürütüyordu. Köpeklerini, casuslarını tutuyor, dize getiremediklerini vuruyordu. Bu işte zorluk çekerse bazen birinin, bazen de diğerinin desteğini sağlıyordu. Parti meselelerini, prensipleri, komünist morali her üçü de ya unutmuşlardı veya artık onları alakadar etmiyordu. Aram'ı da kendi aralarında Partinin ideologu yapmışlardı. Ve hatta Sovyetler'e de Aram'ı Partinin ideologu olarak tanıtmışlardı veya tek başına Marat tanıtmıştı. Ahmet Saydam adıyla *Yeni Çağ*'da ne dediği anlaşılmayan yazılar yazan Aram'dı.

Mihri "TKP'nin tarihsel konumu" adlı kitabın 106. sayfasında şöyle yazıyor: "Bu küçük mülteci grup Türkiye'de tek bir kimseyi temsil etmez. *Yeni Çağ*'da çıkan telif yazıların entelektüel seviyesine bakılırsa komünist ülkelerdeki emigrasyonu temsil ettiği de şüphelidir."

Evet, artık Demir'i de kimse sevmiyordu ama Aram'a ve Marat'a karşı duydukları kin de yoktu içlerinde Demir'e karşı. Ona daha çok acıyorlardı. Böyle alçak iki kişinin oyuncağı haline düştüğü için. Ben de acıyordum, bu hallere mi düşmeliydi Zeki Baştımar? Hiçbir şeye karar veremez, onların ağzına bakardı.

Bilal Parti'den atıldıktan sonra Parti grubu sekreterliğine yeniden Aram getirilmiş ve 1962'de Dış Büroya seçilen ama o zaman adının verilmesi doğru olmayan (tabii onlar için) üyenin de Aram olduğu açıklanmıştı. Öyle ya seçim yok ki seçilmeme tehlikesi olsun.

Evet, gelelim gene kaldığımız yere. Gün'ü, Atila'yı, Veli'yi muhakeme etmek üzere Parti toplantısı yapılacaktı. Dış Büro bunları neyle itham ediyordu, şimdi hatırlamıyorum. Herhalde Dış Büroya karşı bir grup kurmak, hadlerini bilmemek, işyerinin havasını ve çalışmalarını bozmak olsa gerek. Bu toplantıya ait sarih hatıralarım şunlar: Atila ve Gün kısa müdafaalarını okudular, muhtevalarını sarih olarak hatırlamama imkân yok, herhalde yapılan ithamları reddediyor, kendilerini müdafaa ediyorlardı. Hatırladığım kimseye ne küfür ne de hakaret vardı yazılarında.

Veli okumam için bana verdiği müdafaasını biraz kısaltmış, küfürleri biraz azaltmış ama yine de ne yenir ne de yutulur şeydi. Hep onları itham ediyordu, hep hücumdaydı. Toplantıda Demir, Marat ve Aram bizden ayrı bir yere oturmuşlardı. Bir mahkeme heyeti gibi. Müdafaalar okunduktan sonra, Dış Büro herkese tek tek fikirlerini sordu, yani bizler otomatik olarak bir jüri durumuna sokulduk. Biz dediğim kimlerdik: Ben, karım, Fahri, Halil ve Okan (o zaman daha DDR'den atılmamıştı). Ben ve karım toplantıya gelmeden evde yaptığımız konuşmada müstenkif kalmaya karar vermiştik.

Bana fikrim sorulduğunda şunları söyledim:

Bu mahkemeye neye lüzum görüldüğünü anlayamadım, zira Orhan, Necil ve Bilal yalnız Leipzig'den geri gönderilmekle kalınmayıp Partiden de atıldıkları halde, Dış Büro konuyu grup toplantısına o zaman getirmemiş, onlara grupta kendilerini müdafaa hakkını tanımadığı gibi, onları niçin attıklarını da grupta açık seçik sebepleriyle beraber söylenmemiştir. Şimdi bu üç yoldaş hakkında kararı bizim vermemiz isteniyor. Tabii ki doğru yol bu, ama neden daha evvelki üç yoldaş ayrı ayrı zamanlarda tek tek atılırken keyfi bir yol tutulmuştu. Niye konu şimdiki gibi gruba getirilmemişti, niye onlara da grupta müdafaa hakkı verilmemişti? Hem atılan yoldaşlar ve hem de bugün davaları görülen üç yoldaş Parti toplantılarında konuşulmak üzere birçok teklifler getirdiler. Bu tekliflerin konuşulması Dış Büro tarafından her defasında reddedildi bizlere sorulmadan. Böyle bir hareket ister istemez bu yoldaşları beraber çalışmaya sevk edecekti aynı fikirde olduklarından. Bana göre ilk grupçuluk idare heyetinden geldi. Yapılan teklifler bana göre de en aşağı Parti grubunda konuşulması gereken tekliflerdi. Bunlar

dedikodu değil, günlük neşriyatlarda Parti siyasi hattını, günün taktiğini çizmede en aşağı gösterilen alternatiflerdi. Bu bakımdan bunların Parti grup toplantılarında görüşülmesi, bir neticeye bağlanması gerekirdi.

Parti hareketinin gelişmesi bakımından bu genç yoldaşlar tarafından doğru görülen, bu sebeple de grupta konuşulması istenen konuların Dış Büro tarafından reddedilmesi, bana göre yalnız yanlış değil, hem bir tahrik unsurudur ve hem de müşterek dava için beraberce çalışmayı imkânsızlaştıran bir unsurdur. Daha da kötüsü, Parti içinde, Parti toplantılarında konuşulmasına imkân verilmeyen konular ister istemez Parti dışında, ama gene yoldaşlar arasında konuşulmaya yol açar. Bu ise hem dedikodu doğurur ve hem de iki taraflı grupların kurulmasına gider. Kısacası bu yoldaşlar diğer atılan yoldaşlarla beraber sizlerin iddia ettiğiniz gibi bir grup kurmuşlarsa bunda onlar kadar Dış Büro da kabahatlidir (Aram burada hemen ayağa kalkmak istedi. Belki beni susturmak için, Marat onu yerine oturttu). Bütün bu sebeplerle en mühimi de gene siz bildiğinizi okuyacağınıza göre bu toplantı düzme bir senaryodur, ben reyimi kullanmıyorum.

Karım da kendine fikri sorulduğunda, "Bundan evvelkileri atarken bize sormadınız. Şimdi bu yoldaşları bize mi attırmak istiyorsunuz? Ben de reyimi kullanmıyorum," dedi.

Hatırımda kaldığına göre Fahri ve Okan bu yoldaşların da Partiden atılmalarını istediler.

Toplantıya kısa bir ara verildi. Bu zaman içinde Dış Büro belki de kendi aralarında bir daha konuştu. Tekrar toplanınca Dış Büro verilen kararı açıkladı: Veli'nin partiden atılmasına, Gün ve Atila'ya da son ihtar cezalarının verilmesine, ayrıca Atila'nın Parti komitesi üyeliğinden atılmasına Dış Büronun karar verdiğini bildirdi.

Bu olaydan sonra artık parti toplantı günü tespit edilmeden, "doktor senin hastane nöbetlerin ne zaman" diye sorulup Parti toplantılarını benim nöbetim olmadığı güne rastlamak lüzumunu hissetmiyorlardı ağalar. Parti toplantılarının ne gün yapılacağıyla ben alakalanıyor, karıma veya yoldaşlara soruyordum. Eğer kararlaştırılan günde nöbetim varsa, bir meslektaşımla nöbetlerimi değiştiriyordum.

Partiden ve işyerinden atılan Veli'nin tabii ki aylığı da kesilmişti. DDR'de her türlü ameliyat, tedavi (ilaçlar da dahil) parasız olduğundan, Veli bu fırsattan faydalanarak koca burnunu küçültmek için yüz ameliyatlarını (estetik ameliyatlar) yapan profesörle konuşmuş, ameliyat olmak üzere hastaneye yatmıştı. Duyduğuma göre ameliyat iyi geçmiş ama yara mikrop alıp iltihaplandığı için kapanmıyormuş (Veli'nin yattığı hastane tam benim evimin karşısında olmasına rağmen ben onun ziyaretine gitmedim. Korktuğumdan değil, Veli'yi sevmediğimden).

Bizim ağalar Veli'yi bir an evvel huduttan dışarı atmaları için tazyik ediyorlarmış DDR makamlarına. Ama yarası iyileşmediğinden ameliyatı yapan profesör (aynı zamanda klinik şefi) bu haliyle hastaneyi terk edemez diyormuş. Nihayet bizimkilerin devamlı ısrarı üzerine DDR polisi onu o haliyle hastaneden almış Batı Berlin'e atmış. Batı'da Türk çok. Duyduğuma göre Veli bir zaman Batı'da kalmış, yarası iyileşene kadar, daha sonra başka ad üzerine bir Türk pasaportu elde etmiş ve bununla Türkiye'ye geri dönmüş. Sonrasını bilmiyorum. Tabii ki buradaki Veli adı takma bir ad.

Bütün bu olup bitenlerden sonra Gün ve Atila ne yapıp yapıp tekrar Macaristan'a, eski işlerine geri dönmek istiyorlardı. Bütün istekleri ne pahasına olursa olsun Macaristan'a geri dönmekti. Budapeşte radyosunda daha evvel 15 seneden fazla çalıştıklarından Macarca'yı çok iyi biliyorlardı. Macar radyo idaresi de onların orada çalıştıkları müddetçe onlardan çok memnundu. Gün ve Atila aileleri buraya gelince Budapeşte'ye Ziya Yamaç ailesi gitmişti. Onlar henüz Macarca'yı öğrenememişlerdi. Ve oradan buraya gelmeye can atıyorlardı. Ağalar böyle bir değiş tokuşa razı olmuyorlarmış. Bu durumda Gün veya Atila'nın Budapeşte'ye gidip meseleyi oradan çözmeleri gerekiyordu. Ama ağalar tatile dahi olsa Gün'ün ve Atila'nın Budapeşte'ye gitmelerini yasaklamışlardı. Buna karşılık Gün'ün, Sovyetler Birliği Merkez Komitesi'nin davetlisi olarak Karadeniz

sahilindeki bir dinlenme evine gitmesini sağladılar. Gün orada bir Macar merkez komitesi üyesine rastlıyor. Zaten Budapeşte'den birbirlerini iyi tanıyorlarmış, Gün, Atila'yla beraber eski işlerine geri dönmeyi istediklerini, kendilerine yardım etmesini bu Macar merkez komitesi üyesinden rica ediyor, o da Budapeşte'ye dönünce bu meseleyi halledeceğine dair söz veriyor. İşte böyle dolanbaçlı yollarla da olsa 1969'da Gün ve Atila Budapeşte'ye eski işlerine geri dönebildiler. Orada çalışan Ziya Yamaç ve eşi Şekibe de Leipzig'e geldiler ve Gün'den boşalan eve taşındılar.

Aradan ne kadar zaman geçti bilmiyorum, bir gün Aram artık parti sekreterliği üyesi olarak çalışmam gerektiğini söyledi. Bilal atıldıktan sonra tekrar grup sekreterliğine getirilmişti. Ben de ceza olarak beni oradan attınız, şimdi tekrar geri gelmek de nereden çıkıyor, dedim. Aram'sa benim üç aylığına atıldığımı söyledi (Söylenen bu müddet hatırımda yanlış kalmış olabilir). Ben şimdi söylüyorsun sen bunu, o zaman bana bildiren şeklinde bir müddet yoktu, dedim. Aram "İstersen sana o zaman tutulan protokolü getireyim," dedi. Protokolü yazanlar da kendileriydi, saklayanlar da kendileri. Parti dosyasına konan her şey istedikleri şekilde yazılır ve Parti dosyasına konulur, kendilerince Parti dosyasına konması gerekli olmayanlar yırtılıp atılır veya istenildiği şekilde değiştirilirdi herhalde. Eğer Parti dosyası tarafsız bir şekilde tutulmuşsa, şimdi orada, gençlerin Parti dosyasına konmak üzere verdikleri yüzlerce yazılı dilekçe olması gerekir. Zira son zamanlarda ilerde kendilerini müdafaa edebilmeleri için, konuşulmasını istedikleri her isteklerini gençler yazılı olarak veriyorlardı. Yapılan ve düzeltilmesi gereken yanlışların da tenkidini Parti kasasına konmak üzere yazılı olarak veriyorlardı. Parti toplantılarında konuşamadıklarını veya dinletemediklerini de Parti kasasına konmak üzere yazılı olarak veriyorlardı. Ben bunların Parti dosyasına konduklarını sanmıyorum. Velhasıl ben, Aram'a, Parti dosyasındaki karar suretini görmeye ihtiyacım olmadığını, üzerinden üç ay geçen bir şeyi unutacak kadar bunamadığımı, yok ille de sen sekreterlik üyeliğinden

yalnız üç ay için uzaklaştırıldığımda ısrar ediyorsan, madem sizin sonradan yazdığınız ve benim görmediğim protokolda öyleymiş o halde ben bu vazifeden istifa ediyorum dedim (Bilal Parti'den atılınca grup sekreteri Aram olmuştu. Bütün olup bitenlerden sonra ben onunla beraber çalışamazdım artık). Aram da, "Öyleyse bu isteğini Dış Büroya hitaben yazılı bir mektupla bildirmen gerekir," dedi. Bunun üzerine bir mektup yazdım uzunca ve Marat'a verirken bu mektubuma verilecek cevabı yazılı olarak görmek istediğimi söyledim.

Bu mektubun bir kopyası yanımda, aynen buraya geçiriyorum:

Türkiye Komünist Partisi Dış Bürosuna Dilekçe:

Vazifemden affıma dair.

Üyesi bulunduğum TKP Leipzig grubu üç kişilik grup komitesi üyeliğimden affımı rica ederim. Bu arzumu aylarca evvel grup başkanı Aram yoldaşa şifahi yapmıştım. O devrenin kritik durumu sebebiyle Aram yoldaşın bazı ikaz ve tavsiyelerine uyarak dileğimi yazılı olarak yapmamış, bir müddet beklemeyi kabul etmiştim. Artık daha fazla beklemenin faydasızlığına, hatta zararına inanarak bu dileğimi yazılı bir dilekçemle resmen sizlere getiriyorum. Esasen aylardan beri işlemeyen Parti grup komitesi, son Parti toplantısında üçüncü üye olan Atila'nın atılmasıyla hukuken de çalışamaz hale gelmiş, grup komitesi hüviyetini yitirmiştir (İki kişilik grup komitesi olamaz, pratik değildir). Bu bakımdan yeni seçime gidilmesi gerekir. Benim istifa talebim bu yapılması gereken işi daha da kolaylaştıracaktır.

Beni istifaya sevk eden başka sebepler de var. Bu sebeplerin bir kısmı şahsi durumumla ilgilidir, yalnız beni alakadar eder, bir kısmı da bana göre prensip meseleleriyle ilgilidir, bu sebeple umumidir. Şöyle ki:

1. Şahsi durumumla ilgili mülahazalar:

Benim bilfiil grubun meşgul olduğu işle meşgul olmamam, her gün yoldaşlarla beraber bulunmamam, yoldaşlar arasındaki gerek politik, gerek şahsi anlaşmazlıkları, gerekse onların karşılaştıkları her çeşit zorluğu bizzat gözlerimle görmeme, kulaklarımla duymama imkân vermemektedir. Ben meselelere ancak üçüncü

bir şahıs vasıtasıyla vakıf oluyorum. Tabii ki hepsine de değil, hem de geciktikten, tazeliğini yitirdikten sonra. Halbuki grup komitesi üyesi işyerindeki yoldaşlar arasından olursa, onun, hem hadiselere bizzat şahit olmak, hem de icap ederse hemen sıcağı sıcağına müdahale etmek imkânı olacaktır. Güçlüklerin halli veya işlerin daha iyi yürütülmesi meselelerinde de inisiyatifli ve şahsiyetli yollar bulup göstermek için şartlara sahiptir. Bence bunlar çok mühim faktörlerdir. Bu bakımdan benden boşalacak yere, eğer aynı sistem kalacaksa işin içinden olan yoldaşlar arasından birinin seçilmesini tavsiye ederim.

2. Teşkilat, prensip ve hukuki yönden mülahazalar:

Grup komitemiz TKP'nin bütün meseleler karşısındaki nazari ve pratik görüş ve tutumlarını tespit etmek ve yayımlamakla görevlidir. Halbuki görüş ve tutumların tespiti her üye ve grup komitesinden evvel Dış Büronun vazifesidir ve onun yetkisi altındadır. Bu ödevin yerine getiriliş şeklinden, genel ve mevzii meseleler üzerine alınan kararlardan ilk mesul olacak mevki grup değil, Dış Bürodur. Grup komitesinin esas rolü ise Dış Büronun isteklerine ve kararlarına uygun olarak propaganda ödevine şekil vermek ve onu yürütmektir. Tabii ki yine Dış Büronun kontrolü altında. Binaenaleyh her yeni meselede nasıl davranılacağı hakkında karar alacak organ, grup komitesi değil Dış Bürodur. Tabii ki böyle bir kararın alınmasında Dış Büro grup komitesinin fikrini almak isterse alabilir, ama verilecek kararı bizzat kendisi vermeli, karardan doğacak mesuliyeti de kendisi üzerine almalıdır. Grup komitesinin hatalı karara iştirak etmesi Dış Büronun mesuliyetini azaltmaz. Bu kısmı fazla uzatmadan sadede geleyim: Demek ki Leipzig'de bir değil, birbirinden tamamen ayrı (vazife ve mesuliyet bakımından da, teşkilat kademeleri bakımından da) iki teşkilat grubu vardır. Biri Dış Büro, diğeri Leipzig Parti grubu komitesi. Bu ikisini birleştirmeye de imkân yoktur. Zira ancak birbirinin aynı, hiç olmazsa birbirine yakın vazife ve selahiyeti olan yoldaşlar bir araya getirilerek grup kurulabilir, veya aynı vazife ve selahiyeti olan gruplar birleştirilip gruplar büyütülebilir. Halbuki bizde bu iki organ birbirinin içine girmiştir. Bu ise birçok pratik ve umumi zorluklar yaratmaktadır. Bu durum bazı arkadaşların da yaranma politika (şahsiyetsiz bir politika) güt-

melerine sebep olmaktadır. Bu nokta çok mühim olmakla beraber burada bunun münakaşasını yaparak sözlerimi dağıtmak istemiyorum. Belki bu durum dolayısıyla Dış Büro zaman zaman fazla hassasiyet göstermekte, grubu Dış Büronun ödevlerine karışmakla, kendini Dış Büronun üstünde tutmakla vs. itham etmektedir.

Gelelim gene grup komitesine: Tabii ki her organ kendi idare heyetini kendisi seçer. Böyle olunca da grup idare heyeti kendini seçen üyelere karşı mesuldür ve onlara hesap vermeye mecburdur. Bu bakımdan da grup kendi seçtiği idare heyetini beğenmezse, onları matluba uygun bulmazsa yenisini seçer. Grup komitesi, ayrıca bir üst makama karşı da sorumludur. Diğer taraftan ben grup komitesinin seçilmeden, Dış Büro tarafından atanmasına taraftar değilsem de, kelimenin tam manasıyla karşı da değilimdir. Ancak bu takdirde bu atamadan doğacak hadiselerin ve grup komitesi faaliyetinin yetersizliğinin mesuliyetini Dış Büro üzerine alır. Diyelim ki Dış Büro (son defa olduğu gibi) namzet gösterdi ve bu namzetler Dış Büro üyelerinin de reyleri ile seçildi. Bu üç kişiden biri, şimdi öğreniyoruz ki, hep Dış Büro üyesiymiş. Ya bu üç kişi (sekreterlik komitesi) grup sekreterliğinde Dış Büro üyesiyle anlaşamazlarsa ne olacak? Zaten bugüne kadar olan teamüle göre Dış Büro kimin grup sekreteri olmasını istediğini (ki bu Dış Büro üyesi) belirtiyor. Bu takdirde bu seçim ne derece grup komitesinin kendi sekreterini seçmesidir, o da ayrı mesele. Ama ben bunun üzerinde de durmak istemiyorum. Zaten Dış Büro bugüne kadar birçok defa ve birçok yerde yukarda söylenen şekilleri seçime lüzum görmeyip grup sekreterlerini atamak yoluna gitmiştir. Beni rahatsız eden yukarda da söylediğim gibi asıl bu da değil, üzerinde durmak istediğim de bu değil. Mesele şu: Grup komitesi yukarda dendiği gibi seçildiğine ve bunlardan biri (sekreter) Dış Büro üyesi olduğuna göre, bu komite nasıl çalışacak?

1- Hak ve selahiyetleri başka başka insanlar nasıl mütecanis bir komite kurabilirler? Bilhassa bizim gibi totaliter zihniyetli bir partide (Yani bir tarafta hak ve selahiyetler hemen hemen hudutsuz, diğer tarafta sıfır olursa).

2- Normal olarak sekreterin dışındaki iki üyenin de kendi grubuna karşı sorumlu olması icap eder. Grup komitesi de Dış Bü-

ro'ya. Şimdi normal grup sekreterliği komitesi mesaisi esnasında bu iki üye parti grup sekreteriyle hemfikir olmazlarsa ne olacak? Bu iki üye Dış Büro üyesi olmadıklarından, grubun seçilmiş üyeleri olduklarından meseleyi haklı olarak gruba götürmek isteyeceklerdir. Sekreter Dış Büro üyesi olduğuna ve onun kanaatlerini temsil ettiğine göre bu durumda bu iki üye, Dış Büro'ya karşı gelmekle itham edilmeyecek mi? Hatta Parti grubu Dış Büro'ya karşı çıkmakla itham edilmeyecek mi? Nasıl ki geçmişte buna yakın hadiseler olmadı mı? Yok bu iki üye, sekreter (yani Dış Büro üyesi) başka türlü düşünüyor diye fikirlerinin müdafaasından vazgeçerlerse o zaman da hık deyici mevkiine düşmezler mi? Böyle olunca da grup temsilciliği ödevine ihanet etmiş olmazlar mı? Diğer grup üyeleri önünde küçük düşmezler mi? Zaten son sözü Dış Büro söyleyecek olduktan sonra, bu iki yoldaşın hem Dış Büro, hem de kendi grubu önünde müşkül duruma düşürülmesine ne lüzum ve sebep var?

3 - Ama yalnız bir sekreter olursa

a - İç demokrasi komedyasına lüzum kalmaz.

b - Sekreter yoldaşın aynı zamanda Dış Büro üyesi olduğunu bilen (tabii şimdiye kadar bilinmiyordu, hiç olmazsa ben bilmiyordum) grup üyeleri ona göre hareket eder. Sekreterinin fikrini ister istemez Dış Büro'nun fikri olarak hesaba almaya, ona göre hareket etmeye gayret eder. Kabul etmediği zamanda da mesuliyet eskisi gibi iki kişinin sırtına değil grubun bütün üyelerinin sırtına biner. Yani mesuliyet ve ithamlar iki kişinin sırtına binmez grup arasında az çok dağılır. Hatta sekreter iyi çalışırsa hiçbir çatışmaya lüzum kalmaz. Grupta Dış Büro'nun kanaatine aykırı bir fikir belirirse daha karar alınmadan sekreter hemen Dış Büro'nun bu meselede öyle değil şöyle düşündüğünü açıklar, Dış Büro'nun nedenlerini ortaya getirir. Yine mesele hallolmazsa, yani grup Dış Büro'nun fikrine uymazsa mesele tekrar grup sekreteri tarafından Dış Büro'ya getirilir, grubun neden hemfikir olmadığı hakkındaki esbabı mucibelerini Dış Büro'ya açıklar. Bu şartlar altında Dış Büro'nun vereceği karar, son karar, yani tatbik edilecek karar sureti olacaktır.

İstemediğim halde sözlerim gene de uzadı. Fikirler yayıldı. Sözlerimi özetleyim: İstifamla beraber teklifim şu:

1. Leipzig'de iki teşkilat grubu vardır.

a. Dış Büro.

b. Leipzig Parti grubu.

Bu iki teşkilat birbirinden ayrıdır. Bugüne kadar olduğu gibi birleştirilemez. Bu iki organ ayrı ayrı çalışır. Dış Büro üyeleri isterlerse grup toplantılarına katılırlar dinleyici olarak. Söz alarak arkadaşları tesir altında tutamaz, şahsi fikirlerin ortaya çıkmasına mani olamazlar. Ayrıca oylamaya da katılamazlar. Tabii grup sekreteri için bu münazaalar varit değildir.

2. Grup sekreteri Dış Büro üyesi olan gruplarda üç kişilik bir grup komitesi kurulmasına lüzum yoktur. Grup üyesi de olan Dış Büro üyesi grup sekreteri eğer sekreterlikten alınırsa veya seçilmezse, yani bu vazifeyi yapamadığı zaman otomatikman grup üyeliğinden de çıkar, yalnız Dış Büro üyesi olarak Dış Büro'da çalışır.

3. Üst organ Dış Bürodur. Partiyi alakadar eden bütün prensip kararlarını, diğer Parti grupları ve üyelerinin de fikrini alarak Dış Büro kararlaştırır. Bütün Parti faaliyetlerinden sorumlu Dış Bürodur.

4. Grupların herhangi bir meseledeki alacağı kararlar ancak Dış Büroya tavsiye mahiyetini taşır.

5. Eğer Dış Büro herhangi bir meselede bu veya şu grubun veya bütün grupların fikrini almak isterse; o mesele hakkında bir karar almadan meseleyi gruplara götürmeli ve ancak gruplarda tartışıldıktan ve grupların fikrine sahip olduktan sonra Dış Büro karar almalıdır. Yok eğer Dış Büro evvela karar alır, sonra bu kararı gruplara götürürse bu, ancak zorluklar yaratır. Tabii öyle meseleler olur ki Dış Büronun hemen karar almasını gerektirir. Benim demek istediğim bu hususi hallerin her zaman için yapılan umumi teamül haline getirilmesi.

Son söz: Yegâne arzum; Parti birliğinin, Partide, Parti grupları arasında ve bizzat her bir grupta kardeşlik ve yoldaşlık münasebetleri içinde sağlanmasını, Leninci fikir ve teşkilat yolunda Partimizin memleket sorun ve ihtiyaçlarını karşılayacak bir hale gelmesini görmektir.

Yoldaş selamlarımla

Djoulfaian

Buraya geçirdiğim kopyada tarih yazılı değil. Ben umumiyetle elimle tarih atarım imzamın altına. Herhalde Parti dosyasında olması gereken orijinalde tarih olmalı. Eğer ben unutmuşsam, onların verdiği cevapta tarih olmalı.

Dj.

Bu mektubumdan bir hafta sonra Marat telefonla beni evine çağırdı, yazılı cevabı elime verdi. "Oku, okudum diye yaz altını imzala ve geri ver," dedi. Hemen orada çabukça okudum. Cevabın altına da okudum diye yazdım, imzaladım Marat'a geri verdim. Yazılış üslubundan, verilen bazı misallerden bunun Aram tarafından yazıldığı sarih olarak anlaşılıyordu.

Verilen cevabı şimdi tam olarak hatırlamıyorum (Parti dosyasında olması gerekir). Hatırımda kalan: Fransız Komünist Partisi'nin organı *Hümanite* gazetesinin başında bir Politbüro üyesinin bulunduğu belirtilmiş ve bizim Parti grubumuzun başında da niye bir Dış Büro üyesi bulunmamasına getirilmiş. Öyle ki bana göre yazdıklarımı anlamak maksadıyla okumamışlar. Hadi kabahatli gene ben olayım, belki de ben anlaşılır şekilde formüle edememişim. Netice: İstifam kabul edilmiş. Tabii görüşlerim doğru olmamakla beraber. Eğer vesika dosyadaysa veya benim burada yazdıklarım ben öldükten sonra yeni neslin eline geçerse, onların bana hak vereceklerini sanıyorum.

Leipzig'den atılan yoldaşların yerine 1968'de (daha Gün ve Atila buradaydılar) bir grup Bulgaristanlı Türk yoldaş getirildi. Bunlar buraya gelmeden üç sene Moskova'da parti okulunda okumuşlar, dolayısıyla hepsi de Rusça biliyordu. Bu mühim bir faktördü, Sovyet gazete ve dergilerini takip edebilmek ve gerekli materyalleri Rusça'dan Türkçeye çevirebilme bakımından. Tabii ki yeni geldiklerinde Türkçeleri zayıftı. Devamlı işyerinde Türkiyeli yoldaşlarla konuşma, Türkçe yazma için çabalar, devamlı Türkçe gazete ve dergi okuma onların Türkçelerini geliştirdi. Altı kişiydiler, hepsi de gençti. Bir yıl sonra yani Gün ve Atila gitmiş yerlerine çoktan Ziya ve Şekibe Yamaç gelmişlerdi, yeniden altı kişilik bir Bulgar Türkü

grubu daha Leipzig'e geldi. Böylece redaksiyonda Bulgaristanlı Türkler ekseriyeti teşkil etti.

İşyerinden o kadar insan kovulmuştu, Atila ve Gün de kendi istekleriyle ve kendi işlerini kendileri hallederek gitmişlerdi 1969'da, Partiden kovulmadan (Macar partisi bizimkilere değiş tokuş teklif etmiş. Eski, işe alışık ve Macarca'yı iyi bilen yoldaşları tekrar geri vermelerini rica etmişti). Ama hâlâ işyerinde ağaların istediği gibi bir ölü sükûnet elde olunamamıştı.

Bu yeni gelen Bulgaristanlılar arasından dört yoldaş muhtelif aralarla Bulgaristan'a geri gönderildi, yani buradan atıldı. Geçmiş günlerde geçen olaylar Bulgar partisinin gözünü açmış; bizim ağaların sözlerine, Bulgar yoldaşları kovmalarına kıymet vermez olmuşlardı. Bu son giden dört Bulgar yoldaşı orada çok iyi işlere koymuşlardı. Öyle ki bu onlar için ceza değil, işlerinde terfiydi, hem de vatanlarında.

Gün ve Atila'dan sonra Fahri Erdinç de kendi isteğiyle Bulgaristan'a geri döndü. Orada *Yeni Çağ*'ın materyallerini Bulgarca'dan Türkçeye tercüme edecek, buna karşılık ayda 1.000 DDR markı alacaktı. Tabii ki bu para Bulgar parasına çevrilecek, Fahri'nin eline Bulgar parası olarak geçecekti. Bu, o zamanlarda Bulgaristan için büyük bir paraydı. Fahri ayrıca duyduğuma göre Bulgaristan'ın Türkçe radyo yayınlarına materyaller hazırlıyor, bu yolla da eline para geçiyormuş. Kısacası buradan geri dönmekle mali durumu bozulmamış daha da iyileşmişti. O da hayatından memnundu.

Bu devrede bana gelince: Aram'la münasebetlerim daha da bozulmuştu. Onun dışında herkesle münasebetlerim normaldi. Yeni gelen Bulgar yoldaşlarla ise çok iyiydi. Sık sık birbirimizi ziyaret ediyor, kafayı çekince şarkılar söylüyor, Türk usulü göbek de atıyorduk. Bulgarların ekserisi Türk usulü oyunları iyi beceriyorlardı.

Bir gün iki Bulgar genci bana geldiler, ağlayarak, "Bu Aram ne biçim adam?" diye Aram'dan yakındılar. Bana yakınmalarına sebep, belki de Aram gibi benim de Ermeni olmam olabilir. Aram onları iyice haşlamış. Bulgar Türklerine göre Aram bu hareketinde haksızmış, haklı bile olsa bir yoldaş diğer bir yoldaşa bu şekilde hareket edemezmiş.

Ben bu iki gencin o günkü durumlarına o kadar acıdım ki sinirlerim bozuldu ve ilk defa Aram hakkında, aldırmayın o zaten alçağın biri, memlekette de yoldaşlarını ele verdi. Ben ve Jak onu korumasaydık TKP onu hain olarak Partiden atacaktı. Burada sırtını Marat'a dayadı ve çok şımardı, haddini bilmez oldu, dedim. Böylece Aram'ın korktuğu başına gelmişti. İlk bomba patlamıştı. Bunu ben isteyerek yapmamıştım. İki gencin ağlayarak olayı anlatmaları, zaten gergin olan sinirlerimi bozmuş ve bu kelimeler kontrolümden kurtularak ağzımdan kaçmıştı. Ama yalan söylememiştim. Söylediklerim birer hakikatti, hem de hakikatin tamı değil bir kısmı... Tabii ki gençler bizden ayrıldıktan sonra bunu yapmamalıydım diye kendi kendime kızdım ama artık iş işten geçmişti.

İşin daha da fenası ilerki günlerde gelişti. Bu iki genç benim Aram hakkında söylediklerimi diğer Bulgar yoldaşlara anlatmışlar mı bilmiyorum. Benim bildiğim gelişme şekli şöyle: Aram bu iki genci ezmeye devam etmiş, bu yolla onları kendi köpekleri haline getirmek için. Bu iki genç başka çıkar bir yol bulamayınca Aram'la aralarını düzeltmek yollarını aramışlar, benim Aram için söylediklerimi Aram'a götürmeyi bu iş için en iyi yol olarak bulmuşlar herhalde ki benim Aram hakkında anlattıklarımı belki olduğu gibi, belki de bire yüz katarak Aram'a anlatmışlar. Bu olaydan sonra Aram'la bu iki gencin arasından su sızmaz oldu. Mevkileri, rütbeleri büyüdü. Benimle Aram arasındaki münasebetlerse tamamen soğuk bir devreye girdi. Bana göre o benden korkuyor, bense ondan bir yoldaş olarak tiksiniyordum.

Senesini hatırlamıyorum, belki 1967 belki 68'de Aram parti misafiri olarak Erivan'a gitmişti. Orada Keğam'ı bulmuş, Keğam onu gezdirmiş, görülecek yerlerini göstermiş Ermenistan'ın. Keğam Türkiyeliydi ve gizli TKP üyesiydi Türkiye'de iken. Evvela Lübnan'a, oradan da Ermenistan'a muhaceret etmişti. Tanınmış bir Ermeni yazarı olmuştu. Ayrıca Ermenistan dışındaki Ermeni Edebiyatı mütehassısıdır ve üniversitede bu kürsünün şefidir ve akademisyendir, Yazarlar Birliği üyesidir de şimdi Erivan'da.

Aram Erivan'dan döndükten sonra bir gün bana yolda rastladı. Keğam'dan selam getirdiğini, Keğam'ın çok iyi bir yoldaş olduğunu söyledi. Ben de bunu yeni mi öğrendin, dedim. Bu konumuzun

birinci yüzü. İkinci yüzüne gelince, o da şöyle: Ertesi sene benim davetlim olarak bir aylığına Keğam bize geldi karısıyla beraber. Keğam Aram'ın burada olduğunu bilir, ama onu hiç sormadı. Ben Aram'la gönderdiği selama teşekkür ettim ve Aram'ın Keğam'ı metheden sözlerini Keğam'a tekrarladım. Keğam hemen barut gibi patladı: "Ben onun namussuz olduğunu bilirdim ama bu kadarını tahmin etmezdim," dedi ve şunları anlattı:

"Aram geldi beni buldu. Ona yalnız Erivan'ın değil, Ermenistan'ın bütün görülecek yerlerini gösterdim. Tabii ki Aram kısa zamanda Ermenistan'da bahşişin başını alıp yürüdüğünü görmüştü. 'Yahu burada herkes hırsız, herkes birbirini kazıklıyor,' dedi. Ben de senin gördüğün madalyonun bir yüzü. Onun bir de arka yüzünü görmen gerekir. Ermeni halkının sofrası herkese açıktır, o yer ama yedirmesini de bilir, cimri değildir. Gel bu akşam sana Ermenilerin bu yüzünü göstereyim, dedim. O gün akşam yemeği yemedik. Erivan'ın sokaklarına gelişigüzel daldık. Nereden bir çalgı sesi, bir akşam sefası havası geliyorsa o evin kapısını çaldık. Tabii ki ben de bu sokaklarda kimseyi tanımıyorum. Kapı açılınca, 'Dışarıdan sefa seslerini duyduk, sefanıza biz de katılmak istedik,' dedik. Hemen bizi içeri buyur ettiler. Bizleri masanın baş köşelerine geçirdiler, bardaklarımızı bizim meşhur Ermeni konyaklarıyla, tabaklarımızı çeşit çeşit Ermeni yemekleriyle doldurdular. Sen de bilirsin, âdet üzere ev sahibi ayağa kalktı, kadehi elinde bize hoş geldiniz dedi. Hem bizim hem de Ermenistan'ın taşının, toprağının şerefine içmemizi teklif etti. Sonra arkasından diğerleri de sırayla kadeh kaldırdılar. Bazısı kısa, bazısı uzun konuşarak kadehler kafalara çekildi. Sen çok iyi bilirsin, bizde her konuşan Ermenistan'ın taşının toprağının şerefine içmeyi de sözlerine katar. Sebep herkesçe malum. Bugün Ermeniler'in elinde kalan bu küçük toprak için bütün tarih boyunca binlerce seneler ne kadar Ermeni kanı akmış. Oradan çıktık, başka sokaklara saptık. Yine önümüze çıkan ilk eğlence sesinin geldiği evin kapısını çaldık. Orada da 'Eğlencenize katılmak istiyoruz,' dedik. Ve yine orada da bizi hemen buyur ettiler sofraya. Orada da kafalar çekildi hem bizim şerefimize, hem de Ermenistan'ın taşının toprağının şerefine. Oradan da çıkıp başka bir üçüncü eve girdik. Yine aynı laflar, aynı hava. Bir ara Aram ayağa

kalktı, 'Siz hepiniz milliyetçi birer faşist olmuşsunuz. Sovyetler'den bahsetmiyor, hep Ermenistan'ın taşından toprağından bahsediyorsunuz!' demesin mi! Bunun üzerine hava birden değişti. Aram'ın Ermenicesinden buralı olmadığı belliydi. Oradakiler bu lafı yutmadılar, cevaplandırdılar: 'Faşist Alman ordusu Ermenistan'a girmedi, giremedi, giremezdi de. Bütün Sovyet Cumhuriyetleri gibi Ermenistan da en iyi evlatlarını anavatanın müdafaasına gönderdi faşizme karşı. Bu küçük Ermenistan kendi nüfusuna nispetle bazı faşist işgali altında kalan cumhuriyetlerden bile fazla ölü verdi. Sen yabandan gelmiş bizleri faşist yapıyorsun. Niye Ermenistan'ın taşının toprağının şerefine içmeyecekmişiz. Tabii içeceğiz. Bu vatanperverliktir, bu bizim hem hakkımız ve hem de vazifemizdir, vs., vs,' dediler. Ben kendimi bizi misafir edenler önünde küçük hissettim, Aram beni böyle bir duruma düşürdüğü için Aram'a hemen orada, diğerlerinin önünde siktiri çektim, Aram'ı kovdum. Bir daha da Aram'ı aramadım orada. O da beni aramadı. Şimdi buraya geldim, o puştu değil aramak sormadım bile sana."

Evet Keğam'la Aram'ın birbirleriyle son durumları böyle. Aram'ınsa geri dönünce bana söylediği söz, "Keğam çok iyi bir yoldaş" oluyor. Bunun yorumunu bu satırlarımı okuyacaklara bırakıyorum. Çünkü yorumu ben yaparsam, hem Aram'ı ve hem de Kafkasları iyi bildiğimden, yorumum maalesef çok acı olacak.

Evet, Keğam'dan bunları da öğrendikten sonra artık bir daha Aram'la yalnız konuşmamakla kalmayıp selam da vermemeye karar verdim. Yolda rastlayınca (birbirimize çok yakında evlerimiz) kafamı öbür tarafa çeviriyor, görmezden geliyordum. Bu hal birkaç defa tekrarlanınca durumu o da anladı, o da bana aynı şekilde davrandı. Çocukluğum hariç (çocuklar ufak bir kırgınlıkta parmaklarını birbirine takıp küserlerdi Anadolu'da) on yaşımdan itibaren ne bir kimseyle küstüm ve ne de selamımı esirgedim. Ben böyle bir tip değildim. Aram'dan tiksinmem beni bu harekete teşvik etmişti. Durum bu hale gelince, Aram bir yandan Marat'ı benimle konuşmamaya zorlamış, bir yandan da bana vuramayınca işyerinde yerli yersiz karıma hakarete başlamış. Karım her gün eve ağlayarak geliyordu. İşyerinde bir iki defa sinirinden yere düşmüş, birkaç dakika için de olsa şuurunu kaybetmiş. Ayrıca hep kalp ağrılarından şikâ-

yet ediyordu. Karımı üniversitenin kalp hastalıkları kürsüsü profesörüne götürdüm. Gereken bütün muayeneler yapıldı. Ne kalpte ne de herhangi mühim bir organda organik bir hastalık bulunamadı. Sinir sistemi bozukluğu neticesi olduğu söylendi ve böyle tedavi edildi ama gene de karımın kalp ağrıları geçmiyordu. Bu şartlar böylece devam edince, karıma işi bırakmasını tavsiye ettim. Herhalde o da benden böyle bir teklif yapmamı bekliyor olmalı ki (artık dayanamadığından) Dış Büro'ya bir mektup yazarak işten affedilmesini istedi karım. Sebep olarak hem kendi sıhhi durumunun ve hem de benim sıhhi durumumun iyi olmadığını ileri sürmüştü. Meseleyi bir şahıs meselesi yapmamak için Aram'ın kendine karşı tutumundan bahsetmemişti. Bu mektuba uzun zaman cevap alamayınca ikinci bir mektup daha yazmıştı gene bu mealde. Şimdi yukarda bahsedilen iki mektubun kopyasını aynen buraya geçiriyorum:

8 Haziran 1970

TKP Leipzig Grubu Parti Komitesi eliyle
TKP Dış Bürosu'na

On beş seneden beri mesleğim olmayan, beni tatmin etmeyen, ayrıca bedenen ve ruhen beni çok yoran "sekreterlik-daktiloluk-dokümantasyon" işini sırf parti vazifesi olduğu için, gücümün dışında elimden geldiği kadar yapmaya çalıştım. Seneler geçtikçe yaşlandım ve yıprandım. Altı yıldan beri de kalp ve kan deveranı hastası olarak tedavi altındayım. Ayrıca çalışma şartlarımız ve son zamanlarda işyerindeki münasebetlerim de sinir sistemimi artık çalışamaz hale soktu. Diğer taraftan bir ev kadını olarak, ev işlerimi, alışverişleri yürütmek, hasta eşime ihtimamda bulunmak mecburiyetindeyim de. Bütün bu sebeplerle işimden affımı rica ederim.

Saygılarımla
Merih

Buna cevap alamayınca karım, Dış Büro'ya ikinci bir mektup yazdı. Bunun kopyasını da aynen aşağıya geçiriyorum:

7 Temmuz 1970

TKP Leipzig Grup Komitesi vasıtasıyla
TKP Dış Bürosu'na

Bir ay önceki mektubumda gösterdiğim makul sebeplere rağmen maalesef şimdiye kadar müspet bir cevap alamadım: Mühim bir eleman olmamam sebebiyle ayrılışımın redaksiyona bir zararı dokunmayacağına inanıyorum. Hatta daha kabiliyetli arkadaşların benim yaptığım işi çok daha iyi yürütebileceklerine kaniyim. Bu sebeple en geç bu ayın sonunda işten affımı rica ederim.

Hürmetlerimle
Merih

Karım bu mektubuna da cevap alamayınca: Marat'a telefon açmış, "Ağabey mektuplarıma niye cevap vermiyorsunuz?" diye sormuş. O da cevap olarak, "Kız sıcaklar senin kafana vurmuş," demiş. Bunun üzerine karım da Eylül'ün 15'inden Ekim'in 15'ine kadar tatile gideceğini, tatilden döndükten sonra da maalesef işe artık gelemeyeceğini söylemiş. Ve söylediği gibi de yapmıştı.

Karım 15 Ocak 1958'den 15 Kasım 1970'e kadar Leipzig Parti grubunda çalışmış, kendine verilen işin adi bir iş olmasından şikâyet etmemiş, Parti ne iş vermişse kabullenmiş en az parayı alarak. İşyerinde bütün yoldaşlar tarafından sevilmiş ve hürmet görmüştür.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Karım Dış Büro'ya yazdığı mektuplarda niye Aram'ın kendine karşı fena tutumlarından bahsetmemiş, hakiki sebep Aram'ın hareketleri ve düşmanca davranışları olduğuna göre. Karıma kalsa belki her şeyi bütün teferruatıyla yazacaktı. Çünkü çok alınmış, kırılmış, haysiyeti rencide edilmişti. Ben karımın böyle bir mektup yazmasını doğru bulmadım, karşı çıkmadım. Niyesi şöyle: Almanya'da Aram'ın bütün içyüzünü görmüştük, bütün diğer yoldaşlar gibi. Ancak Aram'ın keyfi, yersiz, prensipsiz bilhassa da küstahça hareketlerinin benim ve karımın üzerinde yapacağı tesirin diğer yoldaşlar üzerindeki tesirden çok daha menfi olacağı sarihtir. Çünkü bizim beraber bir geçmişimiz vardır ve bu geçmişimizde biz ona daima (hem de hak etmediği halde) yalnız ve yalnız yardım etmişizdir. Hem maddi, hem manevi

ve hem de bilhassa politik alanda, Partiyle olan münasebetlerinde. Öyle ki şimdi yad ellerde Aram'ın sırtını Marat'a dayayıp bize tamamen düşmanca hareketlerde bulunması (hiç hak etmediğimiz halde) bize çok dokunuyordu. Aram'ın sınıf arkadaşlarının kulağı çınlıyor mu acaba, bu satırları yazarken. Onlar hep, "O alçağın, egoistin, megalomanın biridir. Onunla arkadaşlık edilmez," derlerdi, bana hep.

İçimizi dökmemek, ona karşı harekete geçmemek için kendimizi zor tutuyorduk. Bunlar madalyonun bizim tarafımızdan görülen yüzü. Aram tarafından görülen yüzüne gelince: Yukarda da yazdığım gibi, artık Aram'ın içyüzünü, karakterini, herhangi bir halde Aram'ın nasıl bir reaksiyon gösterebileceğini evvelden tahmin edebilecek durumdaydık. İşte bu bakımdan Aram hakkındaki bu kısmı yazmaya kendimi haklı buluyorum.

Eğer karım Aram'ın kendine karşı yaptıklarını, niye her gün ağlayarak eve döndüğünün sebeplerini yazsaydı, Aram böyle yazılı bir dokümanın Parti dosyasına girmesine mani olmak için her şeyi yapacaktı. Bu ise bendeki dolu bardağın taşmasına sebep olabilir, onun hem Türkiye'de hem de buradaki geçmişini açıklamaya beni mecbur edebilirdi. Hayatımın Türkiye'deki ve Lübnan'daki kısımlarında yazdıklarımdan ayrı olarak burada yediği haltların çoğunu biliyor ama gene de o güne kadar susuyordum. Yani fazla ileri giderse tabii ki ben de patlayabilir, hususi bir Parti toplantısı yapılmasını isteyebilir ve her şeyi ortaya dökebilirdim. Aram'sa benim söyleyeceğim hakikatleri iftira deyip kolay kolay atamazdı. O zamanlar daha Jak ölmemişti. Moskova'dan Jak'ın ve kardeşi Vartan'ın, Paris'ten Aram'ın en yakın arkadaşı TKP üyesi Barkev Şamikyan'ın getirilip dinlenmesini isteyebilirdim. Eğer bu yoldaşları Parti getirtmezse ben kendim getirtebilirdim. Bunların şahitlikleri kâfi görülmezse, Türkiye'de Aram'la beraber de çalışmış olan ve o zamanlar hâlâ sağ olan Müntekim'i ve icap ederse daha birçoklarını Türkiye'den getirtebilirdim. Bu yoldaşlar sırf beni korumak için her şeyi göze alır, muhakkak da buralara kadar gelirlerdi. İş bu duruma gelince de mesele büyür, eski hesaplar yeniden ortaya çıkar; o günkü durum göz önüne alınırsa belki de mesele ta Zeki Baştımar'a ve Marat'a kadar, onların da geçmişlerinin deşilmesine

kadar uzanabilirdi. Benim ve karımın o günlerdeki kanaatine göre böyle bir hareket o zaman için parti menfaatine değildi, böyle bir durumun meydana çıkmasına Aram sebep olmadıkça -hattızatında o güne kadarki hareketleriyle sebep olmuştu-... Ama benim onun gibi bir his adamı değil, mantık adamı olmam ve Parti menfaatini kendi menfaatimin üstünde tutmam, bu konuları Parti toplantısına getirmeme engel oluyordu.

Daha az bir ihtimalle Aram, karımın söylediklerinin bir yanlış anlamadan ileri geldiğini, karıma daima hürmeti olduğunu, işinden de memnun olduğunu, ilerde yanlış anlaşılmaya sebep olabilecek her fırsattan kaçınacağını, karımın işine içi rahat devam edebileceğini, ancak bu mektubu da geri alması gerektiğini söyleyebilirdi. Böylece de iş tatlıya bağlanabilir, karım işine devam eder, Aram gene bildiğini okurdu. Ama bu defa açıkça değil daha sinsice. Neticede gene karım ezilirdi. Bu sebeple ben ve karım bu yolu da istemiyorduk. Onun için de karım mektubunda yalnız kendinin ve benim sıhhi durumumun çalışmasını imkânsızlaştırdığını sebep göstermişti. Bu hastalık sebepleri doğruydu ve tek başına bunlar işi bırakmaya kâfiydi. Ama Dış Büro karımın işinden affını resmen yazılı olarak kabul ettiğini bildirmemişti. Bu da Aram'ın tazyikiyle olmuş olmalı belki de. Çünkü Aram beni de karımı da tanıyordu. Bizim hem Türkiye'deki geçmişimiz, hem de dış ülkelerdeki durumumuz temizdi, alnımız açıktı. Şerefimizi korumasını da bilen insanlardık. Partinin başına şerefsizler geçmişse, bizim de partiliyiz diye onlar gibi şerefsiz olmamızı gerektirmezdi. Öyle ki Aram, karımın yazılı olarak yaptığı isteğin kabul olunmamasına rağmen, karımın işi tek taraflı da olsa bırakacağından ve benim de bu hareketini destekleyeceğimden emindi. Bu bakımlardan işin bu şekilde, yani karımın aleyhinde neticelenmesini tertipleyen gene Aram'dı bana göre. Nasıl ki ilk Parti toplantısında Aram, karımın hayali sebeplerle işi terk ettiğini söyledi. Bu laf nereden çıkıyordu? Eğer böyle bir şey yoksa? Karım mektuplarında istifasına sebep olarak daima kendinin ve benim sıhhi durumlarımızı sebep olarak gösteriyordu ve bunlar da birer hakikatti. Aram Parti toplantısında bu şekilde konuşunca karım benim yüzüme baktı. Ben de aldırma manasına gelecek şekilde kafamı salladım. Böylece

bu mesele karımın aleyhinde neticelenmişti karımın sesini çıkarmamasıyla, daha doğrusu çamura taş atmak istememesiyle. Aram da memnundu, biz de...

Evet, karım da ben de memnunduk. Küçük bir ziyanla karım bu batakhaneden kurtulduğu için. Karım Partiden atılmadığı gibi herhangi bir ceza da verilmemişti. Eğer cezalandırma yoluna gidilirse dolu bardağın taşacağını Aram çok iyi bilirdi.

Mesele kapanmıştı ama benim içim gene de rahat değildi. Niye bu kadar tevazu? Neden hep alttan almalar? Bilhassa da yukardakiler bizim bu hareketlerimizi değerlendiremediklerine, daha doğrusu kıymetini anlamadıklarına göre.

Aradan bir hafta geçti. Bu zaman içinde kafam hep bu konularla meşgul oldu. Aram'ın beni ve karımı vurmalarına ne zamana kadar sessiz kalacaktık? Buranın mesulü Demir olduğuna ve onu da eskiden beri tanıdığıma, ayrıca onun da Aram'ın ne olduğunu bilmesi gerektiğine göre, Demir'le bir hususi konuşma yapmaya karar verdim. Demir'in telefon numarasını çevirdim, kendisiyle hususi bir konuşma yapmak istediğimi, ne zaman müsait olacağını sordum. Hemen gel dedi. Zaten Demir'in de benimle hususi konuşma için can attığını hissediyordum. Ama bana göre bu teklifin o benden gelmesini bekliyordu. Herhalde o da durumundan pek memnun değildi, belki o da kendini yalnız hissediyordu evinde bile. Karısıyla konuşacak aralarında müşterek bir dil yoktu. Ben daha evvel yazdığım sebeplerle kendimle onun arasına bir mesafe koymuştum. Öyle ya ben basit bir parti üyesi, o ise parti birinci sekreteri olmuştu. Birinci sekreter olana kadar (yüzünden değil arkasından) baş düşmanları olan Aram ve Marat (bükemediğin eli öp misali) hemen Demir'in etrafında fır dönmeye başladılar. Aram, Marat, bizim işlerimizden sorumlu Alman kadın yoldaş üçü beraber elele verip Demir'i bir Alman kadınla everdiler. Evlenince de Demir karısıyla beraber daha büyük bir eve geçti. Bu yeni evde artık onun sık sık misafirleri Aram, Marat ve Okan oldular. (Tabii Okan atılana kadar). O akşam Demir'in evine gittim. Karısıyla yalnızdı. Zaten yalnız olmazsa beni çağırmazdı. Beni çok iyi karşıladı ve daha kahvenin gelmesini beklemeden, "Hayrola?" diyerek lafı açtı. Ben Aram hakkında bildiklerimi (hayatımın Türkiye'de ve

Lübnan'daki kısımlarında olduğu gibi) anlattım. Kısacası hem 1944 tevkifatında zayıf çıktığını, o zaman Demir kendisi de tevkif edildiğinden bilmesi gerektiğini, 1946 tevkifatında ise Demokratik Cephe'nin teşkilatçısı olarak bütün teşkilatı ele verdiğini, bu yüzden de hapishanede merkez komitesi üyeleri tarafından Partiden atılmak istendiğini, Jak İhmalyan'ın ve benim atılmasına karşı çıkmamız üzerine bu konunun geriye atıldığını, sonradan Barkev Şamikyan meselesinin duruma daha komplike bir şekil verdiğini, bu durumdan da Aram'ın faydalandığını ve bütün bunları, o zaman Demir'in İstanbul'da olmamışsa da, Politbüro üyesi olarak kendisinin de bilmesi gerektiğini uzun ve teferruatlıca anlattım. Demir 1944'ü bildiğini, ama 1946'daki olanları bu kadar teferrufatlı bilmediğini söyledi. Onun bu lafı üzerine kendisiyle 1949'da Feriköy durağından Kurtuluş'a giden tramvay yolu üzerinde rastlaşmamızı hatırlattım. Zeki, Celal Benneci ile beraberdi, bense yalnızdım. Celal sizin yanınızda bana: "Hayk, bütün kabahat sende. Seni evinde aradım bulamadım. Evden çıkmışsın, yeni adresini de bize vermedin. Seni bulamayınca Aram'ı aradım. Demokrat Cephe'yi Aram teşkilatlandırdı. Sonra polise düşünce de kendi teşkilatlandırdıklarını kendi ele vermekle kalmadı, bütün bildiklerini de söyledi, Partiyi yaktı," dedi (Benim verdiğim cevabı burada bir daha tekrarlamama lüzum yok, bu hususlar hayatımın birinci kısmında bütün teferruatıyla verilmiştir).

Demir bu konuşmayı hatırladı. Böyle bir adamı Dış Büro'ya almakla kalmıyorsunuz, bu adamın burada yaptığı bütün pislikleri, edepsizlikleri, yoldaşlarını yersiz ve sebepsiz ezmesini, namuslu komünistleri işten uzaklaştırmaya mecbur etmesini görmezlikten geliyorsunuz. Unutmayın ki, birinci sekreter olarak Aram'ın yaptıklarından, onlara göz yumduğunuz müddetçe hem de ondan daha fazla siz sorumlusunuz. Burada bana da şu soruyu sorabilirsiniz: Peki sen hem eski Partili ve hem de Aram'ı yakından en iyi tanıyan insan olarak bugüne kadar niye bekledin şimdi anlattıklarını açıklamaya? Böylece kendi sorduğum soruya cevabım şudur: "Evvela bana göre bu anlattıklarımı o devrin Politbüro üyesi olduğunuza göre bilmeniz gerekir. Öyle ki ben size onun geçmişini açıklamaya değil, onun buradaki hareketlerinden, hem de geçmişini bile bile,

sizin mesul olacağınızı hatırlatmaya geldim. Tabii ki ben bunları bir gün sizin göreceğinizi sanıyordum. Bugüne kadar olanları sizin görememeniz veya görmek istememeniz... Bıçak benden sonra karımın boğazına da dayanınca artık bekleyemedim ve size geldim. Bana göre bu jurnalcilik değil, geç de olsa Partili vazifemin yerine getirilmesidir. Benden, sizce bilinmesi gereken bu hakikatleri hatırlatmak. Tabii ki siz birinci sekreter olarak bundan böyle de istediğiniz gibi harekette serbestsiniz, Parti önünde, tarih önünde burada yapılan her hatadan bizzat siz mesul olarak...

Neticede Demir bu konuşmadan, bu hatırlatmalardan ötürü teşekkür etti. "Ancak şimdi sana bir cevap vermeden benim de düşünmem gerekir bu konular üzerinde," dedi. Ben de bir cevap beklemediğimi, bu konuşmamın kendime veya karıma bir menfaat sağlamak için yapıldığı şeklinde düşünülmemesini, ne benim ne de karımın Partiden hiçbir hususi isteğimiz olmadığını belirttim.

Demir'le bu konuşmamızdan birkaç gün sonra, ben hastanede yani Kalp Cerrahisi Kliniği'nde nöbetçiydim. (Bu klinikte ziyaret yasaktı. Kliniğin dış kapısından içeri girince bir bekleme salonuna gelinir. Burayla hastaların yattığı kısım arasındaki kapı kilitlidir. Bir söyleyeceği olan kapıdaki zile basarve bir hastabakıcının gelmesini bekler. Hastabakıcı gelince hastasına verilecek bir şeyi varsa verir veya söyleyeceği bir şey varsa onu hastabakıcıya söyler). Hastabakıcı odama geldi ve dışarda yaşlı bir yabancı erkeğin beni görmek istediğini söyledi. Hemen merakla dışarı çıktım. Kapının önünde bekleyen Demir'di. Nöbetçi doktor odası, hemen kapının yanındaki odaydı, onu içeri aldım. Burayı Demir nasıl bulmuş? İşten sonra bize gelip benimle konuşmak istemiş, bu arzusunu bildirmek üzere bizim eve telefon etmiş. Karım benim evde olmadığımı, hastanede nöbetçi olduğumu söylemiş. Demir ertesi günü bekleyememiş, karımdan bizim kliniğin nerede olduğunu öğrenmiş ve gelmiş. Şansı varmış, o akşam ne bir ameliyatımız ne de ağır bir hastamız vardı. Öyle ki Demir'le konuşmaya bol bol vaktim oldu.

Demir bana niye gelmiş? Kısacası şöyle: Benim onun evinde Aram hakkında anlattıklarımı, bilhassa da geçmişteki olayları teferruatıyla yazıp ona vermemi istiyordu. Benim cevabım kısaca şöyle oldu: "Ben size anlattıklarımı maalesef bugüne kadar burada

geçen olayları göz önüne alarak yazılı olarak veremem. Bunları sizin, Parti menfaatine değil, kendi menfaatinize, Aram'a karşı bir şantaj vasıtası olarak kullanmayacağınızı kim garanti edebilir? Ben size başka bir yol göstereyim: Benim anlattıklarım birçok hakikatlerin yalnız bir kısmı. Ben bunları, yani hakikatleri partili yoldaşlar önünde de anlatmaktan korkmam. Siz isterseniz ilk Parti toplantısında, isterseniz olağanüstü bir Parti toplantısında veya daha küçük çaptaki bir Parti toplantısında, Doktor bana Aram hakkında birçok şeyler anlattı, onları bu toplantıda da bana anlattığı şekilde sizlere de anlatmasını istiyorum dersiniz, ben de anlatırım. Ancak böyle Dış Büro üyesi bir şahsın geçmişini bütün üyeler veya bir kısım üyeler önünde açıklamaktan doğacak gelişmelerin mesuliyeti tabii ki sizin üzerinize düşer. Benim söylemek istediğim mesuliyet benim fena duruma, jurnalci duruma düşeceğimden gelecek mesuliyet şeklinde yorumlanmasın. Ben bu konuşmayı Parti toplantısında yapacağımdan ve hepsinin ispatı kolay hakikatlar olduğundan, bunu jurnalcilik olarak görmüyorum, korkmuyorum da. Bu hareketimden bana ve karıma gelecek zararlardan da sizi mesul tutmayacağım. Ama ondan sonra sizin aranızda bir çatışma olursa bu gibi veya şimdiden tahmin edemeyeceğim benim dışımdaki gelişmelerden de herhalde siz de beni mesul tutamazsınız. Ancak benim anlattıklarımın iftira olduğunu ispat edebilirseniz, tabii ki bana en ağır cezayı verebilir, Partiden de atabilirsiniz. Ve yine tabii ki bana da bunların hakikat olduğunu ispat etme hakkını tanıyarak.

Anlaşılan Demir benden böyle bir cevap beklemiyor, hemen hay hay yazar veririm diyeceğimi sanıyordu. Yukarda kısaca yazdığım konuşma şekline, meseleleri açıkça koyuş şeklime rağmen Demir yeniden bunların bir mektup halinde yazılıp kendisine verilmesini istediyse de ben böyle bir isteği yerine getiremeyeceğimi bir defa daha tekrarladım. Mektup halinde bu isteklerini yerine getirirsem o zaman hakikaten jurnalci olacağımı, şerefli bir Partiliden böyle bir şey istemeye kendinin de hakkı olmadığını açıkça belirttim.

Bu konuşma da böylece sona erdi. sonu ne oldu? Hiçbir şey. Demir bu konu hakkında, ne benimle bir daha konuştu, ne Parti toplantısına getirdi ve ne de yüksek kademedeki bir grup toplantı-

sına. Bana göre ben onun gözünü açmaya yardım etmiştim. Bunları kendime bir fayda temin etmek için de anlatmadığımı söylemiştim. Böylece ben Partililik vazifemi geç de olsa yerine getirmiştim. Bundan daha fazlasını yapabilecek duruma, mevkiye sahip değildim, velhasıl ben elimden geleni yapmıştım.

Karım da işyerinden uzaklaşınca artık Parti toplantısından Parti toplantısına işyerine gidiyorduk. Parti toplantısının da ne zaman olacağını bize resmen bildirmiyorlardı. Biz başka yoldaşlardan sorup soruşturup öğreniyor ve de Parti toplantılarına muntazaman gidiyorduk.

Parti toplantılarında artık ne karım ve ne de ben hiçbir söz almıyor, anlatılanları kös kös dinliyorduk. Bazı tipler vardır, söz alırlar sırf övmek için. Bunlar genellikle kariyeristlerdir. Bazı tipler vardır; hiçbir şeyi beğenmez her şeyi tenkit ederler. Ben ne o ne de öbür tiptenim. Umumiyetle övmekten, kompliman yapmaktan utanırım (Anadolu tipi). Tabii ki yüzde yüz yanlış bulduğum bir şeye açıkça böyle olmaz derdim nedenleriyle beraber. Ama daha çok, daha iyi alternatifler olup olmadığını arardım. Bana göre bilhassa sosyal ve politik meselelerde iyi, çok taraflı düşünülürse, iyinin daha iyisini bulmak daima değilse bile çok zaman mümkündür. Bilhassa geri kalmış memleketlerde ve geri kalmış memleketlerin komünistleri için bu formül geçerliydi. Bu sebeple hem de faydalı. Bu mülahazalarla eğer bir fikir ilk defa ortaya atılmışsa, daha evvel o konu üzerinde sarih bir fikrim yoksa, o anda konuşmamayı tercih ederim. Bir noktayı daha açıkça belirtmek isterim. Bana göre yeni bir fikir ortaya atıldığında muhtelif yoldaşların o fikri muhtelif şekillerde tenkit etmeleri herhalde hemen "çok iyi" diye methedenlerinkinden daha iyidir. Hiç olmazsa başka alternatiflerin aranmasını kolaylaştırır. Ama bunları bizim her şeyi okumadan iyi bilenlere, büyük zekâlılara, doğuştan cenilere anlatmak kabil değildir. Bu "neden böyle" diye dahi soramazsınız çok zaman. Tepedekilerden biri öyle dediği için öyledir. Ağaların Parti disiplini anlayışına göre, nedeni sorulmadan olduğu gibi kabul edilmeleri gerekirdi onların

her söylediklerinin. Bana göre ise bu saçmanın en büyüğü idi. Bilhassa da bizim gibi geri kalmış, daha fenası da komünizmin yasaklandığı, ne komünizmin ana prensiplerini yazan kitapları ve ne de o kitaplardaki konuları ele alan yazı ve dergileri içeri sokan, böyle yazıların tercüme edilmelerini yasaklayan, yasaklara karşı gelenleri ağır terörlere tabi tutan, sonra da uzun yıllar fena şartlarda hapis cezaları verilen bizim memleketimiz gibi memleketlerde, böyle memleketlerin komünist partilerinde. Tabii ki geniş bir parti teşkilatı, o partinin tam kadrolu politbürosu, merkez komitesi, merkez komitesi sekreterlikleri vs. olursa, mesele başka bir mahiyet alır. Yeni konular hem geniş kitle teşkilatlarında ve hem de teşkilatın bu en yüksek organlarında genişçe tartışılır. Ama bizim durumumuz bambaşkaydı. Biz zaten hepimiz kaç kişiydik şurada. Başımızda da üç cambaz ağa. Bu üçünün işi birbirlerinin gözünü oymak, bir de kendi etraflarına köpek toplamak bizleri köpekleştirerek. Adı ne olursa olsun, böyle bir TKP teşkilatı olamaz, ayıptır. Günahtır bizlere, böyle bir teşkilatın üyelerine de...

1970 ile 1972 arasında ağaların arası iyice açıldı zannedersem. İşyerinde ise işi yapanlar hemen hemen Bulgar yoldaşlardı. Her ne kadar Ziya ve Şekibe Yamaç yoldaşlar gelmiş idilerse de yazı yazamıyorlardı. Bana göre Yamaç ailesi ne Marksistti ne de komünist. Ben onları daha Budapeşte'den tanıyordum. Bazı bazı ben onları onlar da bizi ziyaret ediyorlardı. Benim yanımda fırsat düştükçe Aram'ın aleyhine konuşuyorlardı. Sonra öğrendim, kısa bir zamanda Aram'ın casusu olmuşlar. Kafalarında cevheri olmayan, ama kendini büyük edebiyatçı, yazar sanan fakat bir şey yazamayan hasta ve tembel bir insan yalnız bugününü değil geleceğini de garantiye bağlamak isterse yapabileceği yegâne iş Aram'ın casusu olmaktı bu işyerinde. Bize ziyarete geldiklerinde veya bizi kendilerine davet ettiklerinde bol bol Aram'ın aleyhine atmak bir ökseymiş. Bakalım ben ne söyleyeceğim diye. Ertesi gün hemen ağasına bire yüz katarak götürsün, ağasının devamlı gözünde kalsınlar diye. Tabii ki hakikat olan kendi söylediklerinden hiç bahsetmeden.

Bu yazdıklarım hakikaten dedikodu. Ama ne yaparsın, o devrede varolan, geçerli olan yalnız dedikoduydu. Madem o günlerdeki durumu vermek istiyorum bu adilikleri de yazmaya mecburum. Her üç ağa da yoldaşları kendi casusları, kendi köpekleri olarak görmek istiyorlardı. Yoldaşlardan Parti namına değil, kendileri için faydalanmak peşindeydiler.

Okan, Demir'in, bilhassa da Aram'ın casusuydu, onun için Marat Okan'ı tutmazdı. Yamaç ailesi de Aram'ın casuslarıydı ama Marat aynı zamanda Demir'in de casusları olduğunu sanıyordu (belki de öyledir de); onun için Marat bu aileyi de sevmezdi, tutmazdı. İlerki senelerde onları buradan gitmeye mecbur etti. Sırf gitsinler diye Bulgaristan Komünist Partisi vasıtasıyla onlara Sofya'da ev vermelerini, iyi tekaüdiye bağlamalarını temin ederek. Tıpkı vaktiyle Demir'in ve Aram'ın Okan için yaptıkları gibi.

Tuğrul Deliorman da Aram'ın köpeğiydi. Bir seminer akşamında Demir'e karşı o kadar küstahça ve terbiyesizce çıkış yaptı ki (Aram onu evvelden Demir'e karşı kurmuş. O zaten daima geride durur, kendi kestanesini ateşten böyle zavallılara çıkarttırırdı). Demir onu ertesi gün kovdu. Bulgaristan'a karısıyla beraber geri döndüler. Tuğrul atılınca onun işi Ercan'a verildi, büyük bir haksızlıkla beraber. Bu işi yapanlar ayda 1.200 mark alıyorlardı. Ve işyerine de gelme mecburiyetleri yoktu. Ercan işyerine de gelecek, ara sıra yazı da yazacak hem de aylığı 600 markta kalacaktı. Halbuki Ercan kendinden evvelkilerden hem daha bilgili, hem daha çalışkan hem de komünizme hakikaten inanmış bir gençti. Bu muamele belki de Bulgar Türk'ü olmasından geliyordu, eğer bu son yazdığım şekil hakikatse acı değil bir kepazeliktir.

Fahri Erdinç, Ziya Yamaç, Tuğrul Deliorman Türkiye'den beraberce Bulgaristan'a kaçıp gelmişlerdi. Her üçü de edebiyatçı geçinirlerdi. Her üçü de Türkiye'de Partili değildiler. Sosyalist memleketlerde onları ağalar Parti'ye aldılar. Tabii ki bu üçü içerisinde en müspet tip Fahri Erdinç'ti. Bana göre burada Parti'ye de çok yardımı dokunmuştur, çalışkandır, hem elinden hem de dilinden iş gelirdi.

Artık Batı Almanya'ya çalışmaya gelen işçilerin sayısı iyice artmıştı. Bunlar arasında birçok ilerici genç de vardı. Zeki Baştımar bunlar arasında teşkilat kurmaya başladı. Onlarla bizim Berlin'de buluşurdu.

1972 senesi Ekim veya Kasım ayında bir buluşma için Demir arabayla Berlin'e giderken takma adı Remzi olan Bulgaristan'lı bir Türk yoldaş da Berlin'e aynı arabada beraber gitmişmiş. Yolda Remzi, Demir'e "Ağabey dikkat et, Aram ve Marat seni atmak için tuzak kurmuş bekliyorlar, ayağını denk at," demiş. Bu sahada yol boyunca Demir'in kafasını doldurmuş. Demir bunların hakikat olduğunu biliyor ama korkak, hem de bunak, yalnız içine atıyor ama karşı bir harekete geçemiyor. Bu konunun grubun en genci tarafından bu kadar açık olarak konması Demir'i çok düşündürmüş, çok rahatsız etmiş olmalı ki o gece Parti evinde inme indirmiş. Hemen devlet hastanesine kaldırmışlar Demir'i. Anlaşılan beyin kanaması konuşma ve hafıza merkezlerine yakın bir yerde olacaktı ki, Demir her şeyi unutuyor, günlerce konuşamıyor. Tedavi altında yavaş yavaş iyileşti ama hiçbir zaman tam olarak normalleşmedi. Bilhassa Rusça'yı hemen hemen tamamen unutmuştu.

1973 senesi mayısında dinlenmek için Bad Liebenstein'a, kalp hastalıkları sanatoryumuna gönderiliyor. Orada da enfarktüs geçiriyor. Biraz düzelince yeniden Berlin'deki devlet hastanesine alınıyor. Bütün bu hastalık zamanlarında Demir'in, ben de iyice rahatsızdım. Ayrıca 1971'de Oberartzt (baş asistan) olmuştum kalp cerrahisi kliniğinde. İşim ve mesuliyetim artmıştı. Öbür yandan Parti işlerinde dönen dolaplar, bu ara benim partideki durumum, öyle ki hem madden hem de manen büyük bir stres altındaydım iki taraftan da. Hep devamlı kalp ağrılarım vardı. Yüksek tansiyonum daha da arttı. Kalp damarlarım, beyin damarlarım patlamadı ama, gözümün içindeki retina damarları sık sık patlıyor göz içi kanamaları yapıyordu. Her defasında bu patlayan damarları ışınlarla yakıyorlar, kanamayı durduruyorlar ama bir veya iki hafta sonra göz damarlarım bu defa da başka bir yerden patlıyordu. Kısacası çok bitkin, fena bir haldeydim. Öyle ki bu halimle Demir'i ziyarete Berlin'e gidemedim. Hem ben kimdim birinci sekreteri devlet hastanesinde ziyarete gidecek? Hem düşmanları hem de başkaları sık

sık ziyaretine Berlin'e gittiler.

Nihayet Demir evine geri geldi. Doktorlar bir zaman için mesul bir iş yapmamasını, bol bol gezmesini tasviye etmişler. Karısı evlerinin yakınında küçük bir satılık bahçe bulmuş ve almış. Demir karısıyla beraber açık havada bahçe işleriyle uğraşmış. Böylece sıhhi durumu biraz daha düzelmişti ama hâlâ kendini gereği gibi konsantre edemiyor, hafızası da gereği gibi çalışmıyordu. Konuşurken bile gereken kelimeler aklına gelmiyordu. İşte bu şartlar altındayken, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin bir kuruluş yıldönümüne davet edilen Demir hasta olduğundan yerine Marat'ın gitmesi kararlaştırılmış, bundan Demir de memnun. Marat Moskova'ya uçacağı sabahın bir önceki akşamı Demir'e gidiyor, ondan yapacağı konuşmanın kendisine verilmesini istiyor. Demir, "Sen gideceğine göre senin yazman gerekirdi, bu sebeple de bir şey yazmadım, hem ben hâlâ hastayım," diyor. Marat, birinci sekreter olarak konuşmayı onun yazması gerektiğini, kendininse onun namına yazıyı okuyabileceğini, söylüyor. Demir o haliyle bütün gece uyumuyor, yazıyı yazıyor. Ama nasıl bir yazı çıkmış, onu ben de görmeyi çok isterdim. Zavallı düz, günlük konuşmaları dahi hâlâ doğru dürüst beceremiyordu. Marat öbür sabah gelip Demir'den yazıyı alıyor ve Moskova'ya uçuyor. Tabii uçakta yazıyı okumuş olmalı. Yazı hasta kafadan çıkan bir deli saçması. Marat bu yazıyı doğru Sovyetler Birliği Merkez Komitesi'ne götürüyor, orada hemen Rusça'ya tercüme ediliyor ve böylece bu yazının toplantıda okunmasına imkân olmadığı görülüyor. Sonra Marat kendisi yazıyor ve toplantıda okuyor.

Demir'in olup bitenlerden haberi yok, o kendine tavsiye edilen jimnastiklerine, bahçe çalışmalarına devam ediyor. Sonra Demir Sovyetler'e dinlenmeye gidiyor. Dinleneceği yere gitmeden Sovyetler'deki âdet üzere umumi bir muayeneden geçiriliyor. Doktorların verdiği rapor Demir'in birinci sekreterlik gibi ağır ve mesuliyetli bir işi yapamayacağı şeklindeymiş. Kulaktan kulağa denildiğine göre bu rapor Leipzig'e Parti'ye gönderilmiş. Demir'in böyle bir rapordan haberi var mı, bilmiyorum. Ama sonraki olayların gelişmelerine bakarak ben bildiğini sanmıyorum. Evet, bu muayenelerden sonra Demir dinlenmeye Kırım'a gönderiliyor. Demir Sovyetler'den döndükten sonra da bir müddet dinleniyor ta kendini iyi hissedene

kadar. İyileştiğine kanaat getirince bir gün işyerine gidip "Ben artık iyileştim, işimi alabilirim," diyor Marat ve Aram'a. Onlarsa "Biz seni o işten attık. Artık birinci sekreter değilsin," diyorlar (Herhalde Moskova'da verilen rapora uyarak). Kısa bir ağız kavgasından sonra Demir yeni bir inme indiriyor. Karısı her gün Berlin'e gidip gelmek istemediğinden Demir'in karısının isteği üzerine kendi evlerine yakın bir mahalle hastanesine yatırılıyor. Aram ve Marat, Demir'i ziyareti yasaklıyorlar. Kendileri de ziyaretine gitmiyorlar. Demir'in karısı bana telefonla kocasının bir haftadır Frizen hastanesinde yattığını söyledi. Ve yukardaki yazdıklarımı kısaca anlattı. Hemen ertesi gün Demir'i ziyarete gittim. Burada şöyle bir soru sorulabilir: Madem Parti Demir'i ziyarete gidilmesini yasaklamış, sen Parti üyesi olarak nasıl ziyaretine gidebilirsin? Onlar iyi günlerinde Demir'i ziyaret ettiler, bense fena gününde hem de doktor olarak.

Demir artık yatağında oturabiliyor, konuşabiliyordu da. Ziyaretine karısından başka kimse gitmediğinden beni görünce tabii çok sevindi. Demir on kişilik koca bir koğuşa konmuştu. Koğuşun ortasında koca bir masa vardı. Hastalardan ayağa kalkabilenlerin orada yemeklerini yiyebilmeleri için. Masa başında oturup konuşanlar arasından Demir bana iki esmer adamı gösterdi, "Bak bunlar Türk. Beni açmaza almak istiyorlar kendilerini Alman göstererek. Ama ben yutar mıydım?" Zavallı ruhen de hastaydı. Gösterdikleri hakikaten normal Alman hastalardı. Demir'e bir şeye ihtiyacın var mı diye sordum. Yok dedi. Karısı da her gün ziyaretine gidiyormuş. Karısı Alman, Almancadan başka bir dil de bilmez. Demir'in bildiği Almanca kelimelerse belki yüzü bile bulmaz. Bunların evlilik hayatı normal bir evlilik hayatı değildi. Zavallının hiç olmazsa evinde içini boşaltacak bir kimsesi bile yoktu. Yad ellerde yaşayanlar için bu çok mühimdir. Benim o kadar Alman ve yabancı kardeş partililer arasında dostlarım, evde beni anlayan bir karım olmasına rağmen gene de en büyük şikâyetim yalnızlıktı. Demir'e yarın gene gelirim dedim ve ayrıldım. Hastaneden çıkmadan Demir'in yattığı kısmın sorumlusunu aradım ve buldum. Benim, hastası Yakup Demir'in bir dostu olduğumu, ayrıca benim de Karl Marks Üniversitesi kalp cerrahisi kliniğinde baş asistan olarak çalışan bir meslektaş olduğumu (bu ara cebimden kartımı çıkartıp doktora verdim), hastası

Yakup Demir'in lalettayin biri olmadığını, eğer kâbilse tek başına bir odaya koymalarını rica ettim. Kısım şefi cevaben: "Maalesef bu hastanede bir yataklı oda yok. Ama hemen bugün onu iki yataklı bir odada yatırabilirim," dedi. Teşekkür ettim. Ziyaret günleri ve saatleri dışında da onu ziyaret edebilir miyim diye sordum. "Tabii size ne zaman uyarsa o zaman gelebilirsiniz," dedi. Tekrar teşekkür ettim ve hastaneden ayrıldım. Türkçede bir deyim var: "Attan düştü eşeğe bindi." (Bilmem deyim aklımda doğru kalmış mı)? Demir attan düşmüştü ama eşeğe de binememişti.

Eve dönerken yolda parti münasebetleri, insanların birbiriyle münasebetleri, parti ve partililik morali, insan olmak morali, mevki hırsı vs., vs. neler geçmedi kafamdan bir şerit gibi. Sonra kendimi ve karımı düşündüm, o günkü şartlarımız altında bizi bekleyen geleceğimizi düşündüm. Eve geldiğimde kafam "orospu bohçası"na dönmüştü. Orospu ve orospu bohçası lafını Marat çok kullanırdı. Marat gözümün önüne geldi, geçmişiyle, haliyle. Bazı bazı telefon eder, evimize gelirdi. Hemen kapının arkasında kucaklaşır, öpüşürdük. Hepsi riya. Hem onun tarafından, hem bizim tarafımızdan, hayat denen, sınıf kavgası denen, büyük dava denen şey böyle riyalara mı bürünmeliydi? Alçaklar hepimizi de (bazımızı az, bazımızı çok) alçaltmışlardı. Bazılarına göre hayat buydu. "Şahsi menfaatin müdafaası". Onlara göre: Egoizm tabiatın esas kanunuydu. Bakın etrafınıza büyük küçüğü, kuvvetli zayıfı yutmuyor mu? Darvin'e göre de dünyadaki canlının gelişmesi yeni yeni canlı varlıkların doğuşu ve var olarak kalabilmelerini de sağlayan bu kanundu. Ama biz insanlar düşünen sosyal varlıklar değil miyiz? Sosyal adalet, insanların kardeşliği, insanın daha insanca ve barış içinde yaşaması, zayıfı kuvvetlinin koruması vs. için gençliğimizi hapislerde geçirmemiş miydik? Yine yad ellere bu en insani kavga yüzünden çıkmamış mıydık? Ne oldu? Artık bizler ikiyüzlü hain mi olmuştuk? En azından insanlığımızı da mı kaybetmiştik? Ne günlere geldik, ne şartlara düştük!

Türkiye'deki arkadaşlarımın hepsi de pırlanta gibi insanlardı. Ne egoizm, ne mevki hırsı, ne yalan-dolan, ne ikiyüzlülük... Bunlar bizim bilmediğimiz şeylerdi. Hele yüzüne gülme, kompliman yapma, dost görünme ama arkadan vurma. Bu ne kepazece bir şeydi.

Yerli yersiz bol bol yalan. Hakikatleri tersine çevirme menfaatlere göre. Tabii ki böyle insanların da varlığını gençliğimde bolca okuduğum romanlardan öğrenmiştim. Ama kendisini büyük sosyalizm davasına vermiş insanlar arasında böyle tiplerin yeri olmayacağını sanmıştım. Ne var ki, hem de yad ellerde böyle insanlar başımıza geçmişler, yalanlarla dolanlarla, hileyle hem yalnız bizi değil, kardeş partilerin mesul makamlarını da aldatarak. Bu bir kör dövüşüydü. Bizler ayaktakımı olmuştuk. Bu da yetmiyordu. Ve biz ayaktakımı sayılanlar, her hileye başvurarak bu yerlere gelenlerin yoldaşlarımız arasındaki casusu veya köpeği olmazsak yarın başımıza ne çorap öreceklerini evvelden kestiremezdik. Onlar gününü, zamanını bilirler ve o an geldi mi adamına göre bir tekme veya bir çifte gelirdi muhakkak. Namuslu kalmak isteyenlere düşen maalesef o tekmenin gelmesini beklemekten ibaretti. Ve bu adamlar, bu namları çıkmış komünistler, haklarında sayfa sayfa övgüler çıkan önder komünistlerdi. Bu satırlarımı okuyanlardan bazıları, beni iyi tanımak imkânını bulamayanlar veya buralarda dönen dolaplardan haberi olmayanlar belki benim için, Hayk artık hain olmuş, diyecekler. Varsın desinler. Şimdiye kadar hepimize ne karalar vuruldu, boyunlarımızdan ne yaftalar asıldı. Bir kara da bu satırlarımı okuyanlar vursun. Bizler artık Partili namusumuzu, polisin sopası altında yaptığımız gibi ancak ölümden de ötesi yok ya diyerek koruyabiliyoruz. Vaktiyle Sibirya'ya sürülenler de öyle yaptılar. Bana hain diyecekler için bir tek isteğim var. Böyle bir kadronun eline düşmesinler yad ellerde...

Ertesi gün gene Demir'i ziyarete gittim. Kısım şefi verdiği sözü tutmuş, Demir'i iki kişilik bir odaya koymuştu. Bu defa da benim içime bir şüphe düştü. Onu iki kişilik bir odaya koydurmakla doğru mu yapmıştım? Bu oda küçük olduğuna, Demir Almanca bilmediğine, yanında yatanla konuşamadığına göre, o daha kolay kendi problemlerinin içine düşecekti. Demir'de ise halli gereken problemler bitmez tükenmez. Hiçbir şeye karar veremediğinden, onları bir sonuca bağlayamadığından eski problemler olduğu gibi kalıyor,

sonra onlara yenileri de ekleniyor. Onlar da bir neticeye bağlanamıyor. Öyle ki zamanla halli gereken problem sayısı azalacağına hep birikiyor, artıyordu. Demir'in kafası rahat yüzü görmüyordu, o bir türlü sonuca bağlanmayan problemlerle. Şimdi bu küçük, sessiz, hiçbir şey kımıldamayan odada o problemler daha kolay, "İşte ben buradayım," diyebilirlerdi, her biri arka arkaya dizilerek. Büyük odada ne de olsa geleni, gideni, sesli konuşanı, birbirine sesleneni var. Bunlar belki Demir'in içine çekilip olanları, daha da olacakları kendi kendine kurmasına engel olabilirdi. Her ne ise. Eğer büyük odaya gitmek isterse söylesin, oraya gitmek daima kolaydı. Ancak büyük odanın en büyük mahzuru geceleriydi. Biri horlar, biri inler uykusunda, kafasında problemi olan, uykusu hafif olanlar bu şartlar altında uyuyamazlar. Mesela ben bir gece için böyle büyük bir hastane odasında yattım, sabaha kadar hiç uyuyamadım. Zaten bilhassa bu sebeple ben Demir'i iki kişilik odaya koydurmuştum.

Demir'e gidince yeni yerinden memnun musun diye sordum. "Memnunum," dedi. Demir her şeye rağmen kibarlığını, terbiyesini Leipzig'de de kaybetmemişti. Belki de sırf bu yüzden memnunum dedi. Belki de o kendini kıskaca alacaklarını sandığı, hayalledi̇ği Türklerden kurtulduğu için.

İki hafta hemen hemen her gün ziyaretine gittim Demir'in. Her geçen gün biraz daha iyileşiyordu. Kısa bir zaman sonra ayağa da kalkabiliyor, koridorda gezinebiliyordu da. Artık iyi diye bir hafta ziyaretine gitmedim. Öbür hafta ziyaretine gidince Demir'i komada buldum. Beni tanımadı. Hemen onun mesul doktoruna gittim, niye bu duruma girdiğini, ne gibi bir komplikasyon olduğunu sordum. Yeni, hem de büyük bir beyin kanaması daha geçirmiş. Sonra sebebini öğrendim. Sebep şu: Vaktiyle Berlin'e Demir'le beraber giden ve yolda Demir'e, "Ayağını denk at, Marat'la Aram seni yerinden atacaklar," diyen Bulgar Türkü Remzi yoldaşı, Aram-Marat ikilisi Leipzig'den kovmuşlar. "Pılını pırtını topla Bulgaristan'a geri gideceksin!" demişler. Remzi de gitmesinden bir gün evvel Demir'i ziyaret etmiş, kendini kovduklarını, yarın Bulgaristan'a gideceğini, bu sebeple de hem geçmiş olsun demeye ve hem de vedalaşmaya geldiğini söylemiş. Bu ara herhalde daha neler neler anlatmış olabilir, hem işyeri üzerine ve hem de Marat-Aram ikilisinin

Demir'e karşı tutumları üzerine. Demir onu kapıya kadar geçirmiş. Ama aynı gece yeni bir beyin kanaması gelmiş ve böylece Demir komaya girmiş. İşte ben onu son ziyaretimde bu halde bulmuştum. Birkaç gün sonra da Demir 18 Kasım 1974'de Frizen hastanesinde öldü. Daha doğrusu son günlerinde çektiği cehennem hayatından kurtuldu denebilir.

Marat-Aram ikilisi için Demir'in fizikçe ölmesi kâfi gelmemişti. Mezarlıkdaki merasimde Ziya Yamaç'ı konuşturdular. Ziya, Demir'in ne Türkiye'deki geçmişinden, yani onun ne dava uğruna giriştiği kavgalardan, ne Politbüro üyeliğinden, ne birinci sekreter olarak hem Türkiye'de hem de Leipzig'de çalıştığından bahsetti. Yalnız "Eski bir yoldaştı" diyerek onun bütün politik hayatını bu iki yuvarlak kelime içine sıkıştırdı. Tabii ki oradaki konuşmasını Marat ve Aram yazmışlar Ziya'nın eline vermişlerdi. Neyse ki arkasından bir Alman yoldaş kürsüye geldi ve DDR Birleşik Sosyalist Partisi Genel Sekreter ve Cumhurbaşkanı Erich Honiker'in bir mektubunu okudu. Bu mektubunda Erich Honiker onun TKP'nin birinci sekreteri olduğunu söylüyordu. Marat ve Aram birbirlerine baktılar. Herhalde o zaman çok ileri gittiklerini anladılar eğer anlama kabiliyetleri kalmışsa. Demir'in külü komünist davasında büyük rolü olan insanların gömüldüğü yere gömüldü. Böylece de Demir'in dünya ile olan aktif bağları sona ermiş oldu. Kutsal davamızda daha küçük yaştan itibaren çalışmış, bu uğurda çok çekmiş bir yoldaş olarak ben onun ölüsü önünde hürmetle eğilirim bugün de.

Daha Demir hastalanmadan çok evvelleri yeni bir TKP program ve tüzüğü yazılması kararlaştırıldı. Programı Demir, tüzüğü de Marat yazacaktı. Her ikisi de üzerlerine aldıkları bu ödevlerini bitirmişler, program ve tüzük yazılmıştı ki Demir'in hastalığı çıktı. Bu yüzden de program ve tüzüğün tartışılması geri kaldı. Yani bizler bunların artık hazır olduklarını duymuştuk ama görmemiştik.

Demir böylece hastalandıktan sonra Marat ve Aram'ın bazen birinin bazen diğerinin sık sık Berlin'e gitmeleri nazarı dikkati çekiyordu. Sebebini hiç olmazsa ben bilmiyordum. İşte o günlerden

itibaren Demir'in başladığı batıdaki Türkler arasındaki sol kuvvetleri, kendilerini bağlamaya ve onları bir teşkilat haline getirmeye devam etmişler.

Demir öldükten sonra Aram bir sorumlu yoldaşla beraber Demir'in evine gidiyor, Türkçe yazılı ne varsa, ne kadar Parti materyali varsa, hepsini alıyorlar. Tabii ki bunlar yapılması gereken şeyler. Sonra da Marat'la Aram bir hafta işyerine gelmiyorlar. Oturup Demir'den aldıkları programı kendilerine göre yeniden kaleme alıyorlar. Önüne de (gene parti programına dahil) Türkiye'nin o günkü durumunun tahliline uzunca bir kısım ekliyorlar. Sonra da hem program ve hem de yeni tüzük teksir makinesiyle çoğaltılıyor ve tespit edilen bir günde üzerlerinde konuşulmak üzere Leipzig grubu üyelerine, o ara bana ve karıma da birer nüsha veriliyor.

Bu materyalleri toplantıya daha gitmeden bizler dikkatle okuduk. Bana göre başa konan Türkiye'nin o günkü durumunu eleştiren kısım parti programına giremezdi. Programa o günün durumunu gösteren bir makale şekli verilemezdi. Kısa bir zaman sonra bir darbe olsa veya kanuni yollarla hükümet değişse ve yeni hükümet başka bir politika gütse (tabii yine kapitalizme bağlı kalarak) biz de programımızı değiştirecek miydik? Ve yeni programlar yine bu şekilde yazılırsa TKP'nin her hükümet değişmesinde programını değiştirmesi gerekecekti. En mühimi de Partinin hareket kabiliyetini daraltacak, belki de imkânsızlaştıracaktı bu teferruatlar. Onun içindir ki Lenin parti programlarının mümkün mertebe kısa olmaları gerektiğini, buraya yalnız ana prensiplerin gireceğini söyler. Daha söylenecek çok şeyler vardı. Ama ben gitmeden kabil olursa konuşmamaya karar verdim. Zira benim her sözüm bu ikili baştan, ya birine veya öbürüne dokunuyordu. Şahıs olarak kibar olduğum, konuşmalarımda hakaret etmediğim, kırıcı olmadığım halde. Halbuki Parti toplantılarında fikrimi söylemek, yalnız hakkım değil, Parti vazifemdi de. Fakat kavga etmekten artık bıkmıştım. Sıhhatim ve sinirlerim de iyice bozulmuştu. Hem ben kimim? İdareci mevkiinde onlar. Kendi hareketlerinden herkesten evvel kendileri mesuldür.

Program ve tüzüğün konuşulması için tespit edilen günde işyerinde toplanıldı. Her iki vesika da daha evvel bizlere dağıtıldığından bir daha okunmadı. Herkesin fikrini söylemesi istendi. Ayrıca

bu program ve tüzüğün münakaşasının yalnız burada değil, hem memleketteki ve hem de Avrupa'daki Parti teşkilatlarında da münakaşa edileceği böylece lehte ve aleyhte bütün görüşler elde edildikten sonra her iki vesikanın son şeklini alacağı söylendi. Memlekette ve Avrupa'nın birçok şehirlerinde illegal ve legal bize bağlı teşkilatlarımız olduğunu ben resmen ilk defa duyuyordum.

Söz alanlar bana göre fikir beyan etmiyorlar, yalnız cümleleri tashih ediyorlardı. Falanca sayfadaki falanca cümlede bir "den" eksik vs. gibi. Veya falanca sayfadaki şu cümlenin manası iyi anlaşılmıyor şöylece değiştirilmesi gerekir gibi Türkçenin tashihleri üzerine idi. Bütün konuşanların bu şekilde kendilerine düşen vazifelerini yaptıklarını sandıklarını görünce, dayanamadım ben de söz aldım. (Konuşmamı daha evvel yazılı olarak hazırlamadığımdan burada ancak aklımda kalan şekliyle yazmaya mecburum): Toplantıyı açanlar bunların birer taslak olduğunu, son şeklini bütün gruplarda tartışıldıktan sonra alacağını, bilhassa da bizim burada bu taslaklar üzerine fikirlerimizi söylememizi istediler. Halbuki şimdiye kadar konuşanlar (ki Yamaç ailesinden başka hemen hemen herkes konuşmuştu) fikir beyan etmiyorlar, yazının Türkçesini tashih ediyorlar. Madem ilerde yeniden kaleme alınacak böyle bir tashih boşunadır. En mühimi de cümle tashihi ile uğraşmak yoldaşların fikrini söylemesi manasına gelemez. Bizden istenen fikir olarak neleri doğru bulmadığımız veya eklenmesi gereken bir fikrimiz varsa onu söylemek. Sözlerimin daha iyi anlaşılabilmesi için bir örnek vereyim: Tüzükte "Parti iktidara gelirse işçi sınıfı diktatorasını kuracak," deniyor. Hattızatında bu konunun tüzüğe değil, programa girmesi gerekir. Programda ise bu konu üzerinde bir şey görmüyoruz. Bu bakımdan her iki materyali okuyanda (mesela bende) şöyle bir intiba hasıl oluyor: Tüzüğü yazanla programı yazan yoldaşlar arasında bu noktada bir fikir ayrılığı mı var? Tabii ki "işçi sınıfı diktatörlüğü" tüzükte değil de programda yazılsaydı böyle bir şüpheye lüzum kalmazdı. Sorum şu: Programı yazan yoldaş işçi sınıfı diktatörlüğüne karşı mı? Yoksa taraftar mı? Taraftarsa bu konunun tüzüğe değil, Parti programına girmesi gerekirken niye bunun tam tersi olmuş?

Benim söz almam ve o âna kadar yapılan konuşmaları yukarda

yazdığım şekilde eleştirmem, sonra da böyle bir soru ortaya atmam bomba gibi patladı. Aram hırsından kıpkırmızı oldu ama hemen cevap vermedi. Zaten cevaplar toplu olarak bütün konuşmalar bittikten sonra verilecekti. Ziya Yamaç söz aldı: "Ben de konuşacaktım, Doktorun bu şekilde konuşmasından sonra konuşmamdan vazgeçiyorum," dedi. Ortalığa derin bir sessizlik çöktü. Marat söz almak ihtiyacını hissetti: "Doktor çok mühim bir noktaya parmağını bastı. İşçi sınıfı diktatörlüğü komünist partilerinin en mühim silahıdır," dedi. Başka kimse söz almayınca Aram program üzerine yapılan konuşmaların cevabına geçti ve ilk olarak beni cevaplandırdı: "Programda işçi sınıfı diktatörlüğü kurulacağı var," dedi. Ben dayanamadım, göster ve oku o cümleyi dedim. Aram'ın cevabı şöyle oldu: "Bir cümle olarak açıkça yok. Fakat bütün program okununca bu mana çıkar," dedi. Hava o kadar elektriklenmişti ki Türkiye'nin bugünkü durumunun tahlili programı ilgilendirmez, istenirse ne için yeni bir programa lüzum görüldü diye bir broşür çıkarılabilir ve bu kısım oraya girebilir demedim.

Cümle ve kelime tashihleri hakkında yapılan konuşmaları hem Aram ve hem de Marat yoldaşlar benim yukarda söylediğim gibi cevaplandırdılar umumi olarak.

Bu Parti toplantısı benim ve karımın katıldığı son toplantı oldu. Bundan sonra yalnız Parti toplantılarına değil, Partinin yıldönümü toplantılarına dahi çağırılmadık, hem de ne yazılı ne de sözlü bir sebep gösterilmeden.

Bu konuyu, yani tüzük ve program üzerindeki tartışmalar konusunu bitirmeden birkaç kelime daha söylemem gerekiyor: Dikkat edilirse ben işçi sınıfı diktatörlüğü konusunun ille de programa alınması gerektiğini söylemedim. Yalnızca bu iki materyalin endirekt olarak birbirleriyle çelişki içinde olduğunu belirtmek istedim. "İşçi sınıfı diktatörlüğü" konusunun Parti programına alınıp alınmaması meselesi bizim grupta konuşulacak bir mesele değildi. Bunun münakaşasının yapılabilmesi için, evvela memleketteki ekonomik, sosyal, politik durumun, hatta zümreler içindeki psikolojik durumun dahi iyi bilinmesi gerekir, bu bir. İkincisi dünyadaki sosyalist hareketlerin, bilhassa da geri kalmış memleketlerde nasıl geliştiklerinin, onların tecrübelerinin bilinmesi gerekir. Sonra bazı

gelişmiş kapitalist memleketlerin komünist partileri programlarından işçi sınıfı diktatoryası kuracaklarına dair kısmı kaldırdılar. Niye? Niçin? Acaba buna sebep yalnız birçok gelişmiş burjuva memleketlerinde diktatörlük lafının duyulmak istenmemesi mi sebep? Doğru mu yaptılar? Benim böyle bir iddiam yok. Çünkü o memleketlerin şartlarını ben, sen değil o memleketin komünistleri daha iyi bilirler ve nasıl taktik ve strateji kullanacakları herkesten evvel onların kendi meselesidir. Neticeden tarih önünde mesul da onlardır.

Bana göre Marat'ın da, Aram'ın da bu sahalardaki bilgileri maalesef yetersizdi. Onlar kulaktan dolma bazı formüller ezberlemişlerdi. Onların bilgi ve düşünceleri bu formüllerin dışına çıkamazdı. Onlara göre bu formüllerin dışına çıkmak revizyonizmdi. Bizim elimizdeki, bize yol gösteren "diyalektik materyalizm" dünyada her şeyin değiştiğini, yerinde duran hiçbir şeyin olmadığını söylermiş. Varsın söylesin. Onlara göre bu değişme içine bizim formüller girmezdi. Bu formüller acaba bizim bugünkü şartlarımıza uyar mı (yeni şartları bilen de yok, o da ayrı mesele) diye düşünmek dahi davaya ihanetti onlara göre. Bu yukardaki yazdıklarımdan "işçi sınıfı diktatörlüğü"nün Parti programına girmesine benim karşı olduğum manası mı çıkmalı? Hayır. Evvela işçi sınıfı diktatörlüğü ne demektir? Bilhassa da ne demek değildir. Bunlarda anlaşmamız gerekir. Bana göre işçi sınıfı diktatörlüğü, erki ele alan komünist partisinin diktatörlüğü değildir. Bilhassa da Parti genel başkanının veya üç kişilik bir başkanlık grubunun diktatoryası hiç değildir.

İkinci bir soru da: Niye işçi sınıfı diktatörlüğü? Niye emekçi (kol ve kafa emekçilerinin) diktatörlüğü değil? Zamanla gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi sınıfının hem durumu, hem mahiyeti değiştiği gibi, kafasıyla çalışanların, entelektüellerin (bilhassa da teknik sahadaki entelektüellerin) memurların, yüksek tahsil talebelerinin, kafası işleyen gençliğin sayıları arttığı gibi hem istihsaldeki ve hem politik hareketlerdeki rolleri de arttı. Kısacası ilim ve teknikteki hızlı gelişmeler cemiyetin bünyelerini de, birçok zümre ve katmanların işçi ve burjuva sınıfıyla münasebetlerini de değiştirdi, yeni yeni tabii gruplaşmalar meydana geldi. Ebemin dediği deyip, eski formüllere bağlı kalıp yeni gelişmelere gözlerimizi,

kafalarımızı kapayamayız eğer hakiki Marksistsek. Benim niyetim burada filozofi yapmak değil, yoksa bu bahis çok daha genişletilebilir. Bilhassa mikroelektronik ve robotlardan sonra gelişmiş kapitalist memleketlerde doğan durum, büyük işsizlik, ekonomik, mali, cari para sistemi krizleri, yüksek faiz gibi. Sonra bunların sonuçları, cemiyet üzerlerindeki tesirleri, gelecekte daha nasıl gelişecekleri günümüzün konusudur. Bu konuları her memleketin komünist partileri, hem dünya çapında ve hem de kendi memleketlerinde bu sahalardaki gelişmeleri hesaplamaya ve ona göre taktik ve stratejilerinde bazı değişiklikler yapmaya, yani taktik ve stratejilerini yeni gelişmeleri göz önüne alarak hazırlamaya mecburdular. İhtilalci olmak zorlaştı. Partinin sosyal, politika, ekonomi, sosyal psikoloji vs. gibi sahalarda bilim adamlarına ihtiyaçları arttı. Bilhassa da gün geçtikçe sayıları artan sapık cereyanlara kapılmamak için iyi bilgili ve bilinçli olmaya mecburuz. Yani ne tutucu olmak, birçoklarının yaptığı gibi önlerine çıkan her zorlukta hemen Lenin'in, Marks'ın o konu üzerinde ne dediklerini aramak ve onları oldukları gibi bugünkü problemlerimize tatbik etmek yalnız kâfi değildir yanlıştır da çok zaman. Tabii ki o konular üzerinde Marks ve Lenin ne demiş onu bilmeliyiz. Bunların bugün bizim için de, hâlâ geçerli olup olmadığını araştırmalı, eğer geçerli değilse, değiştirilmesi gerekliyse, ne şekilde değiştirileceğini bilmemiz gerekir. Bu ise derin bilgi, görgü ister, mesuliyeti üzerine alabilme cesareti ister, öngörü ister.

Yukarda yazdıklarım zamanımızın mühim ve büyük meselelerinin sadece başlıkları. Ben burada hayatımı yazıyorum, yukarki konuları derinliğine işlemek buraya giremez.

Ben yine eski konumuza, "işçi sınıfı diktatörlüğü" TKP programına muhakkak girmeli mi konusuna dönmek istiyorum. Bana göre evvela, sosyalizmi kurabilmek için işçi sınıfı diktatörlüğü veya emekçilerin diktatörlüğüne muhakkak lüzum var mı? Bunu tartışmamız gerekir. Bana göre var. Hem de muhakkak. Erki ele alan, çalışan, istihsali yapan ama ezilen, istismar edilen sınıf, yani büyük çoğunluk, bu büyük çoğunluğun hak ve menfaatlerini korumak, sosyalizmi kurmak için bir an evvel alınması lazım gelecek tedbirlere, söz verdiği radikal hareketlere geçmeye mecburdur.

Burjuvazinin, toprak ağalarının maddi tabanlarını yıkıp sosyalizmin maddi tabanlarını kurmak için. Mesela büyük sanayi işletmelerinin, bankaların, sigorta şirketlerinin, dış ticaretin, büyük nakil ve taşıma vasıtalarının millileştirilmesi, köy ağalarından veya büyük toprak sahiplerinden toprakların alınıp topraksız köylüye dağıtımı vs. gibi. Bu işlerin olmasında büyük menfaatleri olan çalışan büyük kitlelerin (işçi sınıfı ve onunla bağlaşık tabakaların) diktatoryası olmadan bu işler yürütülemez. Bunları bilhassa Paris Komünü'nün başarısızlığa uğramasından sonra Marks da söyler, Lenin'se olmazsa olmaz olarak kor meseleyi. Ve hâlâ da öyledir bana göre. Benim için bu konuda münakaşa edilecek bir nokta, bir sebep yoktur. Tabii ki gene Lenin'in belirttiği gibi kapitalizmin maddi temelleri yıkılıp, sosyalizmin maddi temelleri bir daha geri döndürülemeyecek şekilde esaslı olarak kuruldu mu bir an evvel diktatörlüğe son verilmeli ve en ileri demokrasi şekli olan sosyalist demokrasiye dönmeli (tabii lafla değil, işle). Bu geçiş zamanının tayininde yalnız iç durum değil dünya durumu da rol oynar. Burada şu hususun da unutulmaması gerekir. Tabii ki diktatörlük altında memleketi idare etmek, tam bir sosyalist demokrasi içinde memleketi idare etmekten çok daha kolaydır. Bu kolaylığa alışıp, yerli yersiz kırk dereden su getirip böylece de diktatörlüğü uzatmak, artık sosyalizm kuruculuğunun lehine değil aleyhinedir. Bu bürokrasiyi teşvik eder, halkla idarecileri birbirinden ayırır, hatta ve hatta halk, kendini temsil ettiğini söyleyen idareye karşı cephe alabilir, sosyalizm yalnız gelişememekle kalmaz, dış düşmanların da tesiri ile tehlikeye girebilir.

Demek ki benim için erke gelindi mi (ihtilalle veya darbe de dahil hangi yol olursa olsun) geniş işçi sınıfı ve halk kitlelerinin menfaatini koruyacak, sosyalizmin kurulmasını temin edecek bir diktatorya kurulması şart. Bunun klasik adı işçi sınıfı diktatorası.

Bana göre münakaşası gereken; memleketin, dünyamızın bugünkü şartları altında, ortada daha ne fol, ne de yumurta varken TKP erke gelirse işçi sınıfı diktatoryası kuracağını bugünden programa koymak şart mı? İkincisi de emekçilerin diktatoryası denebilir mi buna? Evet, bence bunlar münakaşa edilebilir. Bilhassa son günlerin şartları altında edilmelidir de. Karşımızda sırtını

Amerikan emperyalizmine dayamış bir faşist cunta ve yine sırtını hem cuntaya ve hem de başta Amerikan emperyalizmi olmak üzere dünya emperyalizmine dayayan, memleketi emperyalizme peşkeş çekmeye hazır bir Özal hükümeti var, cuntanın anayasası, faşist kanunları da emrinde. Bu durumda tabii ki ilk iş, ilk hedef sosyalizmi kurmak parolası olamaz. Bu, cuntaya ve emperyalizme karşı kuvvetleri dağıtmak, cuntanın ekmeğine yağ sürmek olur. Bu sebeple de cuntaya, faşizme, emperyalizme ve onların hükümetlerine karşı adı ne olursa olsun bir vatanperver halk cephesi kurmak olacaktır ilk iş. Ve yine tabii ki bu cephenin içine sollar kendi aralarında birleşerek kuvvetli bir sol cephe halinde girerlerse bu çok daha iyi olur. Bunu sağlamak, bana göre TKP'ye düşen ilk iş olacaktır. Birleşmiş böyle bir halk cephesine sollar da birleşmiş bir grup halinde girerlerse tesirleri ve sözleri daha da geçerli olur. Böyle bir cephenin ilk işi cuntayı ve onun hükümetini devirmek (nasıl? Bunu zaman ve şartlar tayin eder). 1961 Anayasası'ndan daha ileri bir halkçı Anayasa yapılmasını sağlamak, bütün siyasi parti ve teşkilatlarının, sendikaların, fikir cemiyetlerinin serbest çalışabilmesini sağlayacak vatanperver bir halk cephesi hükümetini işbaşına getirmek olacaktır. İlk erişilecek gaye bu olduğuna göre ve de henüz ortada ne fol ne de yumurta varken TKP'nin programına "işçi sınıfı diktatörlüğü" (bütün emekçi halk kitlelerinin değil) kurulacağını koymak ne derece akıllıca bir hareket olur? Bunu hemen bugün programa almak ille de şart mı? İlk gaye temin edildikten sonra yeni bir kongrede bu konu sonradan konamaz mı programa? Bana göre, bütün bunlar üzerinde iyi düşünülmesi gereken noktalardır. Hem böyle bir hareket TKP'nin kurulması istenen demokratik halk cephesinin içine girebilmesini, orada daha serbest çalışmasını kolaylaştırır. Bu konuda Lenin aynen şunları söylüyor: "Bütün milletler sosyalizme erişecekler. Fakat tam tamına aynı şekilde bir yolla değil. Sosyalist demokrasi, işçi sınıfı diktatörlüğü ve bunlardan başka sosyalizmin kuruluşunda, muhtelif sosyal kuruluşlarda ve bu kuruluşlardan diğerine geçen zamanlarda her cemiyet kendine has hususiyetleri beraber getirecektir." Diğer taraftan zamanından evvel atılan ilerici şiarlar, harekete fayda değil, zarar getirir. Bu da bilinen bir şey.

Tabii ki bu meseleler bugün, bir yanda cuntanın var olduğu ve öbür yanda içerde tekellerin, finans kapitalin, dışardaki Amerikan emperyalizminin adamı Özal'ın hükümeti kurduğu bugünkü devirde durum çok daha açık. Ama benim için bu konular ta 1943'ten beri böylece açık ve seçikti. Bilhassa da 1944'te Reşat Fuat'la uzun zaman hapiste bir odada kaldıktan, bütün gün bu konuları tartıştıktan sonra.

1955'te Aram, Marat'la buluşmak üzere Viyana'ya giderken ben ona açıkça şöyle demiştim: Ben memlekette bugün bir ihtilalci durumun olduğuna inanmıyorum. Bu sebeple 12'ye beş var parolaları atan bir teşkilatla çalışmam. Ben ancak memlekette demokratik bir tek cephe kurulmasını kendine ilk hedef yapan bir TKP ile çalışırım. Ve Aram o zaman kendinin de aynı fikirde olduğunu söylemişti. Marat'la buluşup geri dönünce, "O da tam bizim gibi düşünüyor," demişti Marat için. Bunlar tarihî hakikatler. Şunlar da birer hakikat: Marat (sonra Aram da ona uydu) söylediği ile yaptığı birbirine uymayan bir insandı. En fenası da ne Marat'la ve ne de Aram'la herhangi bir konuda siyasi bir münakaşa yapabilmek mümkündü.

Gelelim gene kaldığımız yere. Evet, program ve tüzük taslakları üzerinde konuşmak üzere yapılan o günkü Parti toplantısı benim ve karımın katıldığı son toplantı oldu. Marat o günden sonra bir daha evime bizi ziyarete gelmediği gibi, sokakta rastlarsak görmezlikten geldi. Aram'la durumumuz zaten çoktan beri bu şekildeydi. Öyle görülüyor ki Aram hemen o Parti toplantısı bitince ya ben ya o demiş, Marat'ın benimle konuşmasını yasaklamış. Nasıl olur böyle bir şey? Olmuştu işte. Burada bir noktayı da belirtmem gerek. Bu son durumdan önceleri Marat ara sıra bize telefon eder, "Doktor işin yoksa geleyim de bir tavla atalım," derdi. Ben de buyur ağabey, derdim. Hakikaten de yalnız tavla oynardık. Senelerce süren işyerindeki fikir çatışmalarından bu yana ne parti meseleleri ve ne de umumi politika üstüne tek kelime konuşurduk. O da ben de politik görüşlerimizin birbiriyle uymadığını bilirdik. Tavla dışında konuştuklarımız havadan sudandı. Bazen de gündüz işten sonra telefon eder, "Doktor vaktin varsa geleyim de biraz gezmeye çıkalım," derdi. Gezdiğimiz yerler hep şehrin dışına çıkan arka sokaklardı. Dönüşte

onu evine götürürken Aram'ın evinin olduğu sokaktan geçmemiz gerekirdi normal olarak. Marat benimle beraber o sokaktan geçmezdi. Kaç defa kasten denedim sarih bir kanaat edinmek için. Kırk dereden su getirdi arka sokaklardan gitmek için. Bunun tek bir izah şekli vardı: Aram'ın onu benimle beraber görmesini istemiyordu Marat. Aram onu benimle beraber görecek diye korkuyordu. Demek ki onun benimle konuşmasını Aram çok daha evvelleri yasaklamıştı. Ve Marat da bu yasağı kabullenmişti. Marat, Aram'dan niye bu kadar korkuyordu? Bu konu bugüne kadar hepimiz için sır kalmıştır.

Dosyamda iki mektup daha var birer ay ara ile. Biri 26.11.1973 tarihli. Parti toplantısına sunulmak için yazılmış. Altında da benim ve karımın imzaları.

16.11.1973 tarihli Leipzig Parti grubu toplantısında ben ve eşimin partimizde aktif olarak iş almaya hazır olduğumuza dair yaptığımız teklif:

Ben daima Parti faaliyetimizi genişletmek, hatta sosyalist memleketlerdeki yoldaşlardan başka kapitalist memleketlerdeki yoldaşlarımızı da içine alacak bir teşkilat kurmak ve bu yolda geniş bir toplantı yapmaya taraftardım. Bu hususta daha Polonya'da iken Marat yoldaşa uzun bir mektup yazmıştım. Sonra Bizim Radyo açıldı. Burada da bu fikri daima müdafaa ettim. Daha geniş toplantılar yapılmasından ve birliğin genişletilmesinden yanaydım. Bugüne kadar bunların neden yerine getirilmediğini bilmiyorum. Ama şimdi görüyorum ki Parti grubunun faaliyetinden geniş Parti faaliyetine geçilmek, geniş toplantılar yapılmak isteniyor. Ben de her zaman bu fikirde olduğumdan ve bu gibi şartlarda eski tecrübeli yoldaşlara ihtiyaç hasıl olacağından, ben hastaneyi tamamen bırakarak aktif olarak Partide çalışmaya hazırım. Benim gibi Merih de aynı fikirlerle Partide çalışmaya hazır, teklifimizin müspet karşılanacağını umarız.

Yoldaş selamlarımızla
Djoulfanyan ve Merih

Toplantıdaki havanın benim ve eşim üzerinde bıraktığı tesir bu mektubu vermeye müsait olmadığı şeklindeydi, bu sebeple mektubu toplantıya vermedik. Daha sonraki gelişmeler bu sezimizde haklı olduğumuzu ispatlar.

Dosyamdaki ikinci mektubun kopyası 24.12.1973 tarihlidir.

Sayın Marat yoldaş,

Benden Reşat Fuat yoldaş hakkındaki kanaatimi kısaca yazılı olarak vermemi istemiştiniz. Bu arzunuzu büyük bir memnuniyetle yerine getiriyorum.

Reşat Fuat yoldaş şimdiye kadar tanıdığım TKP üyeleri arasında en sevdiğim, en çok hürmet ettiğim ve en çok saydığım insandır. Onu ilk defa 1944 tevkifatında müdüriyette muhtelif işkence şartları altında tanıdım. Mesela benimle ilk yüzleştirdikleri zaman Reşat Fuat elleri arkadan kelepçeli, çıplak olarak, omuzlarından açık duran pencerenin demirlerine asılmıştı. Dışarda kar yağıyordu. Ayakları kan içindeydi. Belli ki falakadan yeni gelmişti, inliyordu ama gene de gözlerinde korku, yılgı işareti yoktu. Sonra Ankara'ya sevk olunduk. Henüz tecridin bitmediği zamanda üç ay onunla bir odada kaldım. Bu durum Reşat yoldaşı çok yakından tanımamı sağladı. Sonra askerî cezaevindeki müşterek hayatımız, davanın mahkemedeki cereyanı esnasında onun takındığı durum, bilhassa müdafaasında bütün davayı üstüne alıp onu mertçe, ustaca koruması...

İşte bütün bunlar bende yazımın başında belirttiğim kanaati doğurdu. Zaten bu fikrimi 1962 Leipzig toplantısında da kısaca belirtmiştim. O toplantıya ait dosyalarda bu hususlar mevcut olmalı.

Yoldaş selamlarımla

Hayk Açıkgöz
Leipzig 24.12.1973

İşte bu mektuptan sonra Parti yayınlarında Reşat Fuat'ı tutan yazılar çıkmaya başladığı şeklinde bir intiba var kafamda.

Artık Batı Almanya'da, İngiltere'de, Fransa'da ve belki başka Avrupa memleketlerinde de TKP'ye bağlı gruplar kurulmuştu. Hem Batı Almanya'da ve hem de Londra'da bize bağlı Türkçe gazeteler çıkıyordu. TKP illegal olarak hem memleket içinde, hem memleket dışında yeniden hızla teşkilatlanıyordu. Leipzig'de de *Atılım* adıyla aylık bir gazete çıkmaya başladı TKP Merkez Komitesi organı olarak Marat'ın inisiyatifiyle. Küçük çapta ve küçük yazılarla. Bu da hem memleket içine hem de memleket dışındaki gruplara gönderiliyordu. Bana göre gazetenin entelektüel seviyesi çok düşüktü. Hep yuvarlak laflardı yazılanlar.

Budapeşte'ye bir gittiğimde *Atılım*'ı okuyup okumadığını ve onun hakkındaki fikrini Atila'dan sordum. Cevap şöyle oldu: "Birinci sayısını okudum. Diğerlerini okumaya lüzum yok. Çünkü hepsi birbirinin tekrarı."

Atılım hakikaten de böyleydi o zamanlar. Sene 1974 olmalı.

Yine bu aralar Ekim 1974'te Marat TKP genel sekreteri oldu, yani Demir daha ölmeden. Halbuki bizim tüzükte ne genel ne de general sekreterlik vardı. Kim seçti, nasıl oldu onu da bilmiyorum. Marat general sekreter olunca eski adını attı, İ. Bilen oldu (Hakiki adı imiş). Ve başladı *Yeni Çağ*'da tefrika halinde hayatını yazmaya. Daha evvel de söylemiştim. Bilen soyadını ilk defa duyuyordum. Marat hâlâ eskisi gibi bana yolda rastlarsa görmezlikten geliyordu. Tabii aynı şeyi ben de yapmaya mecburdum.

Sene 1975. Ben artık iyice ağır hastaydım. Beni tedavi eden doktor (üniversite dahiliye kliniğinde kalp hastalıkları mütehassısı ve doçent) beni hep hasta yazıyordu. Altı ay sonra da invalid olarak emekliye çıkmam için müracaat etti. Çok bitkindim. Hem vücutça ve hem de ruhen ağır bir depresyon içindeydim. Kalbim devamlı ağrıyordu. Uykum tamamen bozulmuştu. Gözümün içindeki kanamalar daha da sıklaşmıştı. Patlayan damar üniversite göz kliniğinde yakılarak (ışınlarla) kanama durduruluyor ama kısa bir zaman sonra yanında başka bir damar patlıyordu. Ayrıca EKG çok

bozuktu, çok ağır ST çökmesi vardı. Göğüs EKG'mde her altı Ableitungda da T çıkıntısı negatifti. Ayrı olarak zaman zaman gelip giden Absolute Arrythmi'm (nabzın karmakarışık atması) vardı. Tansiyonum 200/135'ti. Bütün bu arazlar bir arada alınırsa ders kitaplarına göre en fazla altı aylık bir ömrüm kalmıştı.

Jak'a ağır hasta olduğumu yazınca Jak hemen beni görmeye Leipzig'e geldi. Bir gün şehirde kol kola yavaş yavaş gezerken baktım karşıdan Marat geliyor. O bizi, ben de onu görmezlikten geldim. Yanımızdan geçerken, "Ulan bu Marat değil mi?" diye sordu bana Jak. Evet o, görmezlikten gelmesinin farkına varmadın mı, dedim.

Şu da muhakkak ki ağır hastalanmamda son zamanlarda Partinin bana karşı durumunun büyük rolü vardı. Aram-Marat ikilisinin bana karşı tutumları, hiçbir toplantıya, hatta Partinin kuruluş günü kutlamalarına dahi çağırılmamam (ne yazılı ne de sözlü bir sebep gösterilmeden) zoruma gidiyordu. En tuhafı da Parti aidatlarımızı alıyorlardı, yani Partiden söylenmeden de olsa atılmamıştık, ekarte edilmiştik.

Evet, daha evvel yazdığım objektif hastalıklardan başka bir de ruh hastası olmuştum. Ağır depresyonum vardı. Artık böyle yaşamaktan bıkmıştım. Eğer ölürsem, arkamda yad ellerde sanatı olmayan karımın tek başına nasıl yaşayabileceği düşüncesi olmasa kafamda hiç durmaz, böyle yaşamaktansa ölmek evladır der, kendimi öldürürdüm o zamanlar.

Jak buradayken onunla bir konuşmamda: Jak eğer beni invalid olarak emekliye çıkarmazlarsa ben artık çalışamam, hem madden, hem ruhen halimi görüyorsun, dedim. Jak'ın cevabı şöyle oldu: "Korkma, ben sana bakarım." Jak bana nasıl bakabilirdi? Ben burada o Moskova'da. Ama benim için mühim olan onun cevabıydı. Jak yalnız iki hafta kaldı geri gitti. Buradayken onunla kimse konuşmadı. O da kimseyle konuşmak istemedi. O çok daha evvel Moskova grubunun yazdığı mektup altında imzası olduğundan ekarte edilmişti. Moskova'ya döndükten sonra bana yazdığı bir mektupta şu satırlar vardı:

Kimdik Neydik

Evvel zaman içinde iğneyle kuyu kazdık
Vezirköprülü gencin adını Moto yazdık
Boşa koyduk dolmadı dolularsa almadı
Mutlu gelecek için yenmedik halt kalmadı

Kimdik neydik ne olduk
Daha ne olacağız
Olacak şey kalmadı
Yeniden doğacağız

Beton zındanlardan mı hücreden mi geçmedik
Yangın kovalarından çirkef su mu içmedik
Moto, Gergef ve Mızdık, Pehlivan vardı bir de
İlk üçü cılk çıkmadı. Pehlivansa minderde

Kimdik neydik ne olduk
Daha ne olacağız
Olacak şey kalmadı
Yeniden doğacağız

Gergef firenk elinde, sen ben ise bu yanda
Eski hatıralara diktik birer payanda
Korkma yıkılmaz artık bu yaştan sonra iman
Tanrı korusun bizi hayrın şerrinden aman!

Kimdik neydik ne olduk
Daha ne olacağız
Olacak şey mi kaldı
Yeniden doğacağız

Moto atlet miydi ne? Gergef ise röntgenci
Mızdık buluta âşık içlerinde en genci
Gül gibi çocuklarken şimdi döndük hıyara
Kıçın kılı ağardı, encamımız hayıra

Kimdik neydik ne olduk
Daha ne olacağız?
Olacağı mı kaldı?
Yeniden doğacağız.

Jak İhmalyan

Not: Yukardaki "Moto" benim (O zamanki kasketimle, paltomla, gözlüğümle, zamanın tanınmış film artisti Mr. Moto'ya benzermişim).

"Gergef": Barkev Şamikyan (Şimdi Fransa'da yaşıyor).

"Mızdık": Jak İhmalyan (Ermenice "Bızdik" küçük demektir. Onun değiştirilmiş şekli. O, yaşça en küçüğümüzdü).

Nihayet 1.11.1975 tarihinde ağır kalp hastası olarak emekliye çıkarıldım. Hastanede yatarken de, evimde yatarken de ziyaretime ne Aram ne de Marat geldi. Bulgaristanlı Türk yoldaşlarla olan münasebetlerimde büyük bir değişiklik herhalde olmadı. Ne de olsa onlar çekiniyorlardı. Ben de onlara zarar gelmemesi için kendimi geri çekiyordum. Yani Aram ve Marat'ın beni ekarte etmelerinden ayrı olarak ben de kendimi ekarte etmiştim. Bu devir benim hayatımın en ağır, en kötü devri oldu hem ruhi, hem sağlık ve bilhassa da politik hayatım bakımından.

Evet, bu devrede yalnız sosyal, siyasi hayatım ve sağlığım bozulmakla kalmadı ben de hususi hayatımı hemen hemen 180 derece değiştirdim. İçkiyi ağzıma almadım beş sene. Sigarayı zaten çoktan bırakmıştım. Kahveye, sinemaya, operaya, yani her türlü umumi yerlere gitmekten vazgeçtim, enfeksiyon almamak için. Çünkü ufak bir gribe değil, nezleye bile dayanamıyordum. En ufak infenktler dahi fena olan sağlık durumumu büsbütün allak bullak ediyordu, yataktan kalkamaz duruma geliyordum. Aldığım ilaçlar bir iki tane değil avuçlaydı. Öbür taraftan sıkı perhiz yapmaya başladım. Bu arada tuzu tamamen terk ettim, her şeyi tuzsuz yiyordum. Bir senede 15 kilo zayıfladım. Lübnan'da 85 kiloya çıkmıştım.

Burada yavaş yavaş 75 kiloya inmiştim. Bu perhizden sonra 60 kiloya düştüm. Artık çalışmadığıma göre her gün en az bir saat öğleden evvel, bir saat da öğleden sonra karımın koluna girip gezmeye çıkıyordum. Akşamları saat 22'de yatağa giriyor, sabahlan 6'da kalkıyor, bir saat de öğle yemeklerinden sonra uyuyordum. Bütün bu açık havada gezme, perhiz, zayıflama ve çok yanlı ilaç tedavisi altında (tabii ki bilhassa hastanedeki çok mesul ve ağır işimden kurtulmam baş rolü oynuyor) kalbim yeniden muntazam atmaya başladı, tansiyonum da daha iyi oldu. Göz içi kanamalarım seyrekleşti. Ama sinir sistemim kolay kolay düzelmiyordu. Bu da normaldi, siyasi hayatım, siyasi münasebetlerim eskisi gibi tecrit olunmuş olarak devam ediyordu. Buna ayrıca günlük hususi hayatıma benim koyduğum tahdidatlar da eklenmişti. Tamamen monoton bir hayata girmiştim. Bu devrede benim için en mühim sinir sistemimin daha fazla bozulmasına engel olmak, kabilse onu yeniden düzeltmekti. Bu hususta gereken ilaçlardan başka sık sık dışarı çıkıyor, zorla da olsa şarkı söyleyerek, mırıldanarak deliler gibi sokakları arşınlıyordum (Hiç olmazsa fizikman daha iyi olduğumdan artık yalnız olarak da sokağa çıkabiliyordum). Mırıldanarak şarkı söylemek istememe sebep: Olup bitenlerin, ben istemediğim halde, kafama gelmelerine engel olmak içindi. Kısacası bizim kariyeristler beni ekarte etmekle de kalmadılar, deliler gibi sokaklarda şarkı söyleye söyleye dolaşmaya da beni mecbur ettiler. Neyse ki ilim adamı tekadüiyesi alıyordum üniversiteden (bu yüksek bir emekli maaşıydı) karım çalışmadığı, başkaca hiçbir gelirimiz olmadığı halde benim emekli maaşım ikimize de yetiyordu. Böylece hiç olmazsa ekonomik sıkıntı çekmedik sosyalist ülkelerde.

Yoldaşlarım! Mecbur olmadıkça emigrasyona, yad ellere (komünist memleketlere de olsa) çıkmayın! Vatan hasreti, yakın dostların hasreti, daha türlü türlü sebepler insanda sinir bırakmıyor. Hele yad ellerde benim düştüğüm gibi kariyeristlerin eline düşmenizi hiç istemem.

Kendi Partim kıymetimi takdir edemeyince ve ben de biraz iyileşince kardeş partililerle iyi olan münasebetlerimi daha da geliştirdim. Tudeh İran Komünist Partisi'nin Leipzig'de yaşayan bütün merkez komitesi sekreterleri, politbüro üyeleri en yakın arkadaşlarımdı. Bilhassa Taban ve Nureddin Kiyanuri aileleriyle kardeş olmuştuk. Böylece yeniden politik hayatın içine girmiştim. Yalnız bir farkla, artık politik saham Türkiye meseleleri değildi, olamazdı da çünkü uzun zamandan beri Parti yoluyla (başka yolla imkânsızdı) tek bir Türk gazetesi veya dergisi bile elime geçmedi. İster istemez dünya politik, ekonomik ve sosyal meseleleri benim saham oldu, hem de sanki dünya meselelerinden ben sorumluymuşum gibi. Velhasıl tam bir enternasyonalist olmuştum. Almanca olarak DDR'de çıkan ekonomik ve politik haftalık ve aylık dergilere de abone oldum. Doktorluğum esnasında günlük gazeteden başka doktorluk dışında kalan sosyal, ekonomik, politik, ilmi dergileri okuyacak vaktim yoktu. Senelerce arzum dışında bırakmaya mecbur kaldığım bu boşluğu bu hasta devrimde doldurmaya çalışıyordum.

Doktorluk deyince bunun Türkiye ve Lübnan'daki doktorların hayatıyla mukayese edilmemesi gerekir. Hem umumi cerrahi kliniğinde ve hem de kalp ve damar hastalıkları cerrahisi kliniğinde çok zaman bir sigara veya bir kahve içecek vaktimiz yoktu. Her şey güzel teşkilatlandırılmıştı, biz cerrahlar da arı gibi çalışıyorduk. Bilhassa kalp cerrahi kliniğinde ben oyun kâğıtlarındaki joker gibiydim. Hem cerrah, hem anestetist, hem ciğer hastalıkları mütehassısı ve hem de suni deveran, yani kalp ve ciğer makinesini işletme mütehassısı olarak. Kim hastalanırsa, kim tatile giderse onun yerini dolduruyordum. Bu sebeple de ayda vasati 13 nöbetim vardı. Ben herkesin nazına da oynadığımdan hastabakıcıların bir zorluğu olsa bana gelirlerdi, mesela küçük çocuklardan gereken miktar kanı alamazlarsa... İşte bütün bu sebeplerle hastanenin en çok çalışan ve en sevilen insanıydım. Bunları kendimi övmek için değil, bir mukayese yapabilmeniz için yazıyorum. Alman milleti gibi kültürlü, bilim sahasında çok ileri ve ayrıca da milli gururu çok kuvvetli insanlar arasında ben bir yabancı olarak en sevilen insan olabiliyordum. Kardeş partiler içinde çok sayılan bir insan da olabiliyordum. Kendi partimde ise sıfır. Bütün iyi geçmişime ve

burada da bütün iyi niyetime, ağalar hariç herkes tarafından sevilmeme rağmen. Niyesi gayet açık: Kariyeristler beni köpekleştiremiyorlardı. Onların şahsiyeti olan yoldaşlara değil, kendilerine köpeklik yapacak insanlara ihtiyaçları vardı. Yanlış anlaşılmasın, ben bu sözlerimle işyerinde çalışan yoldaşlarımın hepsini köpek olarak görmüyorum. Zaten işyerinde memleketten Partili bir kişi kalmamıştı. Ya kovulmuşlar veya kendileri buradan ayrılmışlardı. Burada kalan Bulgar yoldaşlarsa kendi partilerinin verdiği vazife icabı burada çalışıyorlardı.

Evet, beni ve karımı Partiden atmak için de bir sebep bulamıyorlar, atamıyorlardı. Ama ne yapıyorlar? Bizden Parti aidatını alıyorlar fakat toplantılara çağırmıyorlar, bununla da yetinmiyor fiskoslarla (resmen açık olarak değil) benimle yakın münasebet kurmayı, bizi ziyaret etmeyi yasaklıyorlardı. Sebebini bize ne yazılı ne de sözlü olarak bildirmeden. Hem kimler? Bana göre, zamanla komünistlikle alakaları kalmayan bugünün kariyeristleri, eskinin hainleri, yoldaş düşmanları, yalnız komünist moralini değil, basit insanlık moralini de kaybeden ağalar. Kusura bakmayın, biliyorum bu gibi satırları daha evvel de yazdım. Bunlar tekrarın tekrarı oluyor. Varsın olsun. Ta ki körler görene, sağırlar duyana kadar. Her fırsatta bu hainlerin ihanetlerini göstermek, duyurmak bizim nesle düşen bir ödevdir bana göre. Başkaları bu ödevi yerine getiriyorlar mı, bilmiyorum. "Her koyun kendi bacağından asılır," diye bizde güzel bir deyim var. Ben kendi ödevimi yapıyorum benim bildiğim şekilde, benim imkânlarımın içinde. Ve bunları gelecek neslin Parti mesullerine benden miras olarak kalması için yazmak, yani acı hakikatleri ortaya çıkarmak dedikodu yapmak değildir bana göre. Eğer Parti program ve nizamnameleri dışına çıkmışsam, bir hata yapmışsam beni mahkemeye çeksinler, ceza versinler veya mahkemeye çekmeden birçoklarına yaptıkları gibi Partiden atsınlar "Dış Büronun gördüğü lüzum üzerine," diyerek... Evet, Partiden günahım olmadan atılmak böyle yaşamaktan daha iyiydi. Onlar benden, ben de hainlerin arkasından gitmekten kurtulur, hürriyetimi kazanır, başıma buyruk olurdum. Tabii ki burada şöyle bir soru sorulabilir: Madem seni Parti işlerinde çalıştırmak, seni ve karını kendi aralarında dahi görmek istemiyorlar, niye bu adamlarla uğraşıyorsun, niye ağır

hasta olacak kadar kendini harap ediyorsun, bilhassa da onlardan, ağalar dediklerinden kurtulmak için niye Partiden kovulmanızı bekliyorsunuz? Kovulmadan ama kovulmuş gibi hürriyetinizi kazanmanız, başınıza buyruk olmanız, onlarla hiç alakalanmamanız daha doğru olmaz mı? Hem ekonomikman onlara ne bağlı ne de muhtaç olduğunuza göre niye bütün bu çırpınmalar? Bu ara onlara da saldırmazlar. Eğer haklıysanız bırakın zamanı gelince hem onlar hakkındaki hem de sizin hakkınızdaki kararı tarih versin!

Öyle sanıyorum ki bu konu maalesef ne yalnız bizim neslin ve ne de bizim Partinin konusudur. Bu bilhassa geri kalmış memleketlerdeki küçük komünist partilerinde bir hastalık. Yani geri kalmışlığın, bu sebeple Marksizm ve Leninizm'i iyi anlamamanın, dünyada gelişmekte olan sosyalizm hareketlerini takip edememenin, gelişmekte olan bu hareketlerin sebep ve neticelerini görememenin, anlayamamanın ve daha birçok faktörler arasında kapitalist sistemde kariyer yapmak imkânı olmayanların komünist hareket içinde ellerine imkân düşünce dört elle kariyerizme sarılma hastalığıdır. Bu, işin yalnız bir yüzü. Parti idare heyeti bir defa kariyeristlerin eline geçince, Partide mühim yerlere kilit noktalarına bunlara "evet doğrudur efendim", "öyledir efendim"cilerin getirilmesi ve şahsiyet sahibi, kariyeristlerin her saçmalarına "doğrudur efendim" demeyenlerin horlanması, ekarte edilmeleri ve hatta onların likidasyonuna gidilmesi kariyerizmin tabii neticesidir. Ve yine yukardaki soruya uygun olarak birçok iyi elemanların "bu adamlarla çalışılmaz" deyip partiden ve hareketten ayrılmaları da yine başa geçenlerin kariyerizmi neticesidir bana göre. Tabii istisnalar, korkup da ayrılmalar olabilir. Ve hatta korkup da ayrılmak isteyenler, baştakiler kariyerist dahi değilseler, durumlarını maskelemek için baştakilere kariyerist damgası da vurabilirler. Birçok partide, bizim partimizde de böyle tipler çıkmıştır, "yavuz hırsız ev sahibini bastırır" misali... Bunlar istisnalar. Benim konum bu istisnalar değil.

Hayır, ben partiden kendi isteğimle çıkmam, bilhassa da daha iyi yaşamak için. Beni kimse TKP'ye girmek için zorlamadı, ben kendi arzumla girdim, bu bir. İkincisi: Ben rahat yaşamak isteseydim, daha talebeliğimde dünyalığımı kurabilir, böylece ailemi de sefaletten kurtarabilirdim. Ben bu yolu seçmedim. Kendimi insan-

lığın kurtuluşu davasına verdim. Kısacası ben bu davaya girerek hem benim dünya nimetlerinden faydalanarak daha iyi yaşamamdan feragat ettim, hem de ailem ianeyle aç yaşarken hiç olmazsa onları o hayattan kurtarma yoluna gitmedim. Hatta bu dava uğruna doktorluk tahsilimi bitirme imtihanlarına girmedim, böylece kendi ekonomik geçimimi de tehlikeye koydum. Bunlar benim hususi durumum, hususi hayatım. Tabii ki aileme, bilhassa çok sevdiğim babama, bizleri büyüten kız kardeşime yardım etmeyi çok isterdim. Anam ve babam açlık ve sefalet içinde öldüler ben vatanımı terk ettikten sonra. Bugün kız kardeşim ve iki aklı kıt erkek kardeşim sağlar. İstanbul'dalar. Eniştem ölmüş. Kız kardeşim şimdi tahminen 75 yaşlarında, büyük kardeşim Kirkor'sa 80'in üstünde olmalı. Duyduğuma göre hem büyük kardeşim, hem de kız kardeşim hastaymışlar. Hiçbir gelirleri olmadan, bu yaşlarında nasıl yaşıyorlar? Hele Türkiye'deki bugünkü pahalılık içinde. Bütün bunları düşündükçe birçok geceler uykum kaçıyor, bazen de hüngür hüngür ağlıyorum. Şimdi bu satırları yazarken de gözlerim yaşardı. Ancak ağlama ne ifade eder? Neye yarar! Ne yapalım ki iki karpuz bir koltuğa sığmıyor, hem ihtilalci olma, hem de ailemi iyi yaşatma olamıyor. Girdiğim dava yolunda baştan beri yazdıklarımda görüldüğü gibi ben de çok çektim, hâlâ da çekiyorum. Sonra da bütün bu geçenlerin, ıstırapların, aç kalmaların mesulü tek başıma ben olamam. Cemiyet, başa gelen rejimlerin hükümetleri, kendi vatandaşlarının hayatlarından komünist de olsalar, yaşlı da olsalar mesuldürler.

Peki, bir ihtilalci olarak ben bu yolda bir şey yapabildim mi? Bir şey yapabilmek veya yapamamak tek başına bana bağlı değil. Bütün mesele bu kutsi davada benim de bir yerim oldu (karınca kararınca) benim anladığım şekilde.

Gelelim gene buradaki duruma. Yukarda yazdıklarımı yapan, davadaki geçmişi de çok temiz olan Hayk, şimdi kariyeristler başa geçmiş, namuslu, şerefli komünistleri likide ediyorlar, bana da Partimde çalışma imkânı vermiyorlar diye Partimden istifa mı edeceğim? Yahut istifa etmeden ama kovulmaktan korkarak büyük bir davadan elimi ayağımı mı çekeceğim? Yok. Ben, ben kaldığım müddetçe, yani kafam Hayk'ın kafası olarak çalıştığı müddetçe

böyle bir şey yapmam, yapamam. Tabii ki beni Partiden atmalarına fırsat vermemeye çalışırım, Parti gelenek ve prensiplerine, Partili moraline sadık kalarak. Benim bütün temkinli, prensipli, moralli ve atılmama fırsat vermeyen hareketlerime rağmen gene de beni Partiden atarlarsa, yani haksız olarak atarlarsa, o zaman mesele değişir. Herhalde önlerinde diz çöküp beni Partiye geri alın diye yalvarmam. Bu son cümlenin yanlış anlaşılmaması için burada küçük bir açıklama yapmam gerekiyor. Eğer Parti idare heyetine itimadım olsa, ama ben hata yapsam ve bu sebeple Partiden atılsam, sonra benim hatalı olduğuma, onların beni atmakta haklı olduklarına inansam, önlerinde diz çökmek değil, ayaklarını bile öperim beni affetsinler, Partiye geri alsınlar diye, çok gururlu olmama rağmen... Benim prensip anlayışıma göre Parti işinde yersiz gururun işi yoktur, dalkavukluğun da işi olmadığı gibi. Ne var ki bizim ağalar bu mevkilere layık insanlar değil. Ne bilgi, ne prensip, ne moral, ne de adil olma bakımlarından... Geçmişleri de cabası. Bu sebeplerle bunlara yalvarma yalnız beni değil davamı da ufaltır.

Partiden ayrılmadan onlarla (yani Parti işleriyle) alakalanmamaya gelince: Hem Partili olacaksın ve hem de Parti işleriyle alakalı olmayacaksın. Böyle bir şey olamaz. Bu ne konümist partileri nizamnameleriyle uyuşur, ne de komünist prensip ve moraliyle. Bu konuyu daha iyi aydınlatabilmem için maalesef istemeye istemeye geçmişteki bazı aksiyonlara dokunmam icap edecek: Daha 1980 cuntası gelmeden çok evvellerdi, memlekette benim uzaktan bildiğim legal beş sosyalist parti vardı. TİP, TSİP, TSP, TEP ve Vatan Partisi. Bunlardan ayrı olarak dış memleketlerde birçok komünist gruplar... Halk Partisi'nin başkanı Ecevit de hükümete gelirse TKP'yi serbest bırakacağını söylüyordu. Memlekette ilk defa birleşik bir sol cephenin kurulması, böylece kuvvetlenen sol cephenin ortanın solunda olduğunu iddia eden Halk Partisi ile de anlaşarak "Birleşik Demokratik Halk Cephesi" kurabilmesi imkânları ortaya çıkmıştı. Bizim buradaki ağalar da Demokratik Ulusal Cephe'den bahsediyorlardı ama sözle. Zira TKP'nin nazariyecisi ilan edilen Aram'ın, sol cephe, işçi partilerinin beraber çalışmaları hakkındaki fikri şöyleydi: "İşçi sınıfının yalnız bir partisi vardır, o da komünist partisidir. Adları işçi, emekçi veya sosyalist parti olan

ve kendilerinin Marksist Leninist olduklarını söyleyen bu partiler eğer hakikaten Marksist ve Leninistseler ve işçi partileriyseler partilerini kapamalı ve TKP'ye girmelidirler. Böyle yapmadıkları takdirde bizim için bunlar burjuvazi tarafından bize karşı kurulan icazetli partilerdir, vazifeleri de işçilerin kendi yegâne partisi olan TKP'ye gelmelerini önlemektir. Öyle ki bunlar bizim baş düşmanlarımızdır." Demek ki Aram'a göre baş düşman emperyalizm değil. Memleketimizin yalnız dış politikasına, ekonomisine el koymakla kalmayan, toprağın altına ve üstüne, havalarımıza ve denizlerimize de el koyan, memleketimizi Sovyetler'e karşı bir atlama tahtası yapan, her çeşit modern silahları memleketimize yerleştiren Amerikan emperyalizmi değil.

Memleketteki mevcut sosyalist partiler içinde en kuvvetli olanı TİP'ti. Onun için de bütün ateşler bilhassa ona karşı çevrilmişti. Bu partinin başkanından bahsedilirken haydi yoldaşından vazgeçelim, Behice Boran diye bile bahsedilmez işyerinde. Onun adı bilhassa da Aram'ın ve Marat'ın dilinde "Orospu" olmuştu.

Bunların hepsi de maalesef birer acı hakikat. Bu adamlar bu şekilde hareketle hiç olmazsa bana göre TKP'yi temsil edemezlerdi. Hem bu kanaat bütün eski Partililer arasında müşterek olarak tebellür etmişti. Zaten ağalar bunu bildikleri için eski tecrübeli kadroyu likide veya ekarte yoluna gitmişler, kendilerini tanımayan, temsil ettikleri fikirleri bilmeyen batıdaki gençlerle yeni bir parti kurmaya başlamışlardı.

Biz onlara bir şey yapamazdık sosyalist ülkelerin partileri onları tuttukları müddetçe. Sosyalist ülkeler onların birer yalancı ve hilebaz olduklarını nereden bilecekler? Bizler işin içinde olduğumuz halde onları öğrenmemiz seneler sürdü. İyi bir komünist, tanımadığı başka bir komünistin böyle olabileceğini düşünemiyor ki! Ama onlar bizimle kedinin sıçanla oynaması gibi oynayabilirler, her birimize hak etmediğimiz birer kara damga sürebilirdiler kendilerini haklı çıkarmak, mevkilerinde kalabilmek için bu kariyeristler.

Bu durumda şöyle bir soru daha sorulabilir: Hal böyle olunca bir grup halinde kardeş partilerin sorumlu mevkilerine gidip bu durumu niye izah etmiyordunuz? Bunun cevabı kısaca şöyle verilebilir: Bizler sıradan parti üyeleriydik. Belki de ağalar tarafından

böyle, yani yukardaki soruda olduğu gibi bir imkân düşünülerek kardeş partileri önünde de karalanmıştık. Kısacası, onlar bizi belki de olduğumuz gibi değil ağaların gösterdikleri şekilde tanıyorlardı. Bize değil, ağalara inanacaklar, bizler onlara pislik atmakla itham edilecektik. Bu bir. İkincisi: Böyle bir hareket ne bizim Partinin nizamnamesine ve ne de komünist partiler arasındaki yazılı olmayan geleneklere uygundu. Hiçbir parti başka partilerin içişlerine karışamazdı ve bu böyle olmalıydı da. Biz Partimizi temsil edenleri başka kardeş partilere jurnal edemezdik. Ağalar komünist prensip ve morallerine riayet etmiyorlar diye aynı hatayı biz de başka bir şekilde yapamazdık. Bizlerin parti prensipleri, partili morali ağalarınkinden çok daha yüksekti. Bilgi bakımından da yüksek olduğu gibi.

Bilal Partiden atılınca o bunu denedi. Hemen Moskova'ya gitti. Kayınbabası Süleyman Nuri o zamanlar sağdı. İhtilalde Süleyman Nuri, Kafkas Cephesi Merkez Komitesi üyesiydi zannedersem. Bu sebeple yüksek mevkililer arasında çok tanıdıkları vardı. Damadına yardım etmek istemiş, ama Marat'ın sırtı daha kuvvetli olduğundan bir şey yapamamıştı. Nasıl yapabilirdi ki? Marat'a karşı o kendini koruyamamış, Marat onu da sıfıra icra etmişti çok evvelleri, bizler buralara gelmeden.

Bu hakikatler önünde şöyle bir soru da yerinde olabilir: Bu durumdaki bir partide üye olarak kalmada bir mana var mı? Bana göre var. İnsanlar gider, parti kalır. Bu sebeple de ben bu kadar sene sustum, her şeyi içime attım, beni de Partiden kovmalarına fırsat vermemek için. Bugün bu satırları yazabilmeme sebep bu iki madrabazın ölmüş olmaları, yerlerini batıdan getirdikleri gençlerin almış olmasıdır. Ama Budapeşte Radyosu'nda çalışan Osman (tabii bu uydurma ad) sorudaki yola gitti. "Ben böyle çıfıt çarşısına dönen bir Partide kalamam," dedi ve Parti üyeliğinden istifa etti, Bulgaristan'a geri döndü. İçimizde Osman'dan başka bu yolu tutan çıkmadı. O mu haklıydı, biz geri kalanlar mı? Yani atılanlar veya ekarte edilenler mi? Bana göre bizim hareketimiz daha doğruydu. Partide kalmak, imkân çıktıkça gelecek nesillerin gözünü açmak, Partiyi olması gereken doğru yola sokmak ve hem de kariyeristlerin hışmına uğramış, mağdur olmuş, partililik vazifelerini yapabilmelerine

imkân verilmemiş namuslu komünistlerin, yeniden Partide vazife alabilmelerini sağlamak.

1975 senesi sonunda invalit olarak emekliye çıkarıldım. Bura kanunlarına göre, eğer istersem ve sağlığıma dokunmazsa 65 yaşına gelene kadar haftada en çok 15 saat çalışmaya hakkım vardı. Klinik şefi bana yalnız açık kalp ameliyatlarında, kalp ve ciğerlerin işini üstüne alan makineyi kullanmamı teklif etti. Bir hafta günde üç saat kliniğe gittim. Kliniğin havasına yeniden alışabilmek için hiçbir iş yapmadım. Gene de bu bir hafta, hastanenin umumi havası, sağlık durumumun yeniden fenaya gitmesine sebep oldu. Öyle ki şefimin isteğini yerine getiremedim, günde üç saatlik işten vazgeçmeye mecbur oldum. Artık karım da, ben de çalışmıyorduk, hep serbesttik ve evdeydik.

Evimizin her iki odası da güneş tarafından olduğundan yazın sıcak günlerini evin içinde geçirmek benim o zamanki sağlık durumum için müsait değildi. Ama DDR dışında bir sosyalist memlekete tatile gitmek değil, Leipzig'den dahi uzaklaşmak istemiyordum. Sağlık durumum her an ciddi bir komplikasyon yapabilirdi. Leipzig'de kaldığım müddetçe kendimi daha rahat hissediyordum. Çünkü herhangi bir komplikasyonda eğer hastaneye kaldırılmam gerekirse, üniversite kliniklerinden gerekene hemen yatırılabilir, en iyi doktorlar tarafından gerektiği gibi tedavi olunabilirdim. Bilhassa kalp hastalıkları ile ilgili bütün kliniklerin profesörleri, doçentleri beni şahsen tanıyorlardı. Buralarda sevilen ve sayılan bir meslektaştım. İşte bu sebeplerle, hem Leipzig'den uzaklaşmamak, hem de sıcaklarda şehirde evde kalmak istemiyordum.

O zamanlar Nurettin Kiyanuri daha Tudeh Partisi'nin birinci sekreteri değil, politbüro üyesiydi. Berlin'de yaşardı. Bizi ziyarete geldiği bir gün Leipzig'de bir küçük bahçe arayacağımı, hem sıcak evden kaçmak ve hem de toprakla çalışmak istediğimi, zira bahçe çalışmalarının hem deveran sisteminin ve bilhassa da sinir sisteminin düzelmesine yardım edeceğini anlatınca, Nurettin Kianuri, "Bizim bahçeyi yazlık eviyle beraber seve seve sizin emrinize verebiliriz.

Ben ve karım hafta sonları size misafir oluruz," dedi. Nurettin Kianuri'nin ve karısının Berlin'in yakınında çok iyi bir yerde orman içinde büyük bir bahçesi ve bu bahçe içinde güzel bir yazlık evi vardı. Bu evin yapımı için gereken masrafı karısının annesi ödemişti İran'dan. Ben çok teşekkür ettim. Fena sağlık durumum sebebiyle Leipzig'den uzaklaşmak istemediğimi, en küçük bir komplikasyonda eğer burada olursam, hemen bir üniversite kliniğinde yatma imkânım olduğunu söyledim. Bu sözlerim üzerine Nurettin bana şu imkânları gösterdi: "Sen bizim yazlık evi biliyorsun (Berlin'e onlara gittiğimizde iki defa bizi yazlık evlerine götürmüştü). Yazlık evin yanındaki evde oturan taksi şoförü. Onu da biliyorsun. Ayrıca bütün komşuların da otomobilleri var (o zaman benim de arabam vardı. Aldığım ilaçlardan ve hastalığımdan bana araba sürmek yasaklanmıştı. Arabam iki senedir garajdaydı. Bunu Nurettin de biliyordu). Hem evde telefon da var. Buch (Berlin'in bir mahallesi) arabayla yazlık evden on dakikalık mesafede. Gerekirse seni hemen oraya götürürler (Berlin'in en büyük kliniği Buch'taydı). Ben ayrıca Bernau parti idaresinde yüksek mevkii olan komşumuz Adam'la da konuşurum (Onu sen de tanımıştın). O seni hemen Buch'a yetiştirir." O bunları anlatırken ben bir yandan dinliyor bir yandan da düşünüyordum. Buch'taki büyük kliniklerden bahsedince hemen bizim hastaneden bir doktorun orada habilitasyon çalışmaları yaptığı, gerekirse ona hemen telefon edebileceğim, onun beni Buch'ta en iyi bir yere yatırabileceği aklıma geldi. Ayrıca Berlin'deki üniversite cerrahi kliniği (Şarite) direktörü Prof. Volf da yakın dostumdu. Leipzig'de umumi cerrahi kliniğinde beraber çalışmıştık. Hem o bir yoldaştı. İcap ederse ona da telefon edebilirdim, o da benden yardımını esirgemezdi. İşte bütün bu düşüncelerle Kianuri'nin teklifini teşekkür ederek kabul ettim. Hemen arabamı da sattım. Böylece onun bakımı derdinden de kurtuldum. 1976 senesi Mayıs ayının başlarında Bernau'dan dört kilometre uzaktaki Kianuri'nin yazlık evine geldik. Ta Eylül başlarına kadar burada kalacaktık. Kianuri'nin bulduğu bu formül her iki taraf için de iyi olmuştu. Biz yazlık evde olmadığımız zamanlar Kianuri'nin karısı Mariam yağmur yağmayan haftalarda yazlık eve gidip bahçeyi, çiçekleri sulamaya mecburdu. Hafta sonları da bahçe işlerinden kıçları üzerine biraz

oturabilecek, hem dinlenip hem de bahçenin sefasını sürecek vakitleri yoktu. İşte bu bakımlardan onlar için de iyi olmuştu. Kianuri ve karısı Mariam her hafta sonu geliyorlar, iki günü hep beraber geçiriyorduk. Yazlık ev iki odalı ve tam konforluydu. Onlar pazar günleri akşamüstü yeniden Berlin'e dönüyorlardı. Hafta içinde ben karımla tek başımıza o güzel bahçe içindeki tam konforlu evde kalıyorduk. İki sene boyunca benim vazifem, çiçekleri, ağaçları sulamak, bir de bahçe işlerinin nasıl yapıldığına bakarak öğrenmekti. Sulamak deyince sulakla ve de adi hortumla sulamak değil. Çeşit çeşit modern sulama aletlerimiz vardı. Benim sulama dediğim şey yerine göre kullanılması gereken aleti hortuma takmak, gereken yere koymak ve bahçedeki musluğu açıp kapamaktı. Bir de yiyecek şeylerin alışverişini ben yapıyordum eve yakın köyün bakkalından. Karımsa, toprağı çapalama ve yabani otları ayıklama gibi işler yapıyor, beceremediği, altından çıkamadığı işleri de hafta sonları Kia ve Mariam yapıyorlardı. Uzayan çayırları kesme işini Kianuri üstüne almıştı daha biz gelmeden de olduğu gibi.

Birinci senemiz Mariam'ın evinde ve bahçesinde böyle geçti. Kalp ağrılarımda, depresyonumda, yüksek tansiyonumda büyük bir değişiklik olmamıştı ama kendimi daha iyi hissediyordum. Eylül başında Leipzig'e gelince ilk işim hemen göz içimin, kalbimin durumunu kontrol ettirmek oldu. Kalbimde bir yenilik yoktu, ne iyiye ne de fenaya doğru... Ama sol gözümde yeni büyük bir kanama buldular ve derhal eskisi gibi ışınlarla, patlayan damarları yaktılar.

Sonbaharı ve kışı eskisi gibi daha çok evde kalarak ve okuyarak geçirdim. Ertesi sene yani 1977 Mayıs başlarında Bernau'daki yazlık eve gittik. Bu yaz kendimi hem geçen seneden daha iyi hissediyordum ve hem de bahçe işlerinden az çok bakarak da olsa bir şeyler öğrenmiştim. Artık ben de ara sıra karıma yardım edebiliyordum. İşte bu daha fazla hareket, daha fazla vücutça meşguliyet sağlığımın, bilhassa da sinir sisteminin hissedilir bir şekilde iyileşmesini çabuklaştırdı. Tabii ki çok yanlı ve çok çeşitli ilaçlarıma devam ediyordum (onları bugüne kadar hâlâ bırakmış değilim).

İşte bu kısa zaman içinde hem bahçe işlerini öğrenmiş ve hem de birçok ahbap edinmiştik. En mühimi de daha Beyrut'ta ortaokul

talebesiyken tanıdığımız bir Ermeni kızını orada mütehassıs doktor (jinekolog) olarak bulduk. Birinci senemizde ne onun bizden ne de bizim ondan haberimiz oldu. Birbirimizi şöyle bulduk: Lübnan Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi bir Ermeni yoldaş sık sık DDR'ye gelir ve her geldiğinde Leipzig'e bana da uğrardı. Yazlık eve gitmemizin bu ikinci senesi gene Leipzig'e gelmiş, beni aramış, bulamayınca Lübnanlı yoldaş Prof. Laçiyan'a beni sormuş, o da benim köydeki evin adresini ve telefon numarasını vermiş. Berlin Parti evinden bana gündüz telefon etmiş. Biz gündüz hep bahçede olduğumuzdan telefonu işitemezdik. Zaten onun için bütün yakın dostlara bize telefon ederlerse ya geceleri veya sabah çok erken yapmalarını söylemiştik. Berlin'den bana telefon eden Lübnanlı yoldaş beni bulamayınca bu defa da jinekolog Alis'e telefon etmiş. Zaten o her geldiğinde onu da ararmış. İşte arka arkaya bu telefon etme olayında aynı köyde olduğumuzun farkına varmış. Ve Alis'e, "Dr. Djoulfayanlar da sizin orada oturuyorlar, telefon ettim çıkmadılar, onlarla tanıştın mı?" diye sormuş. Alis, "Ben Lübnan'dan Dr. Djoulfayan diye birini tanımıyorum," diye cevap verince burada benim başka bir isimle yaşadığımın farkına varmış, "Canım Açıkgözyanlar, Azuniye'den. Onlar burada Djoulfayan adı ile yaşıyorlar," demiş. Biz Lübnan'da iken Alis o zamanlar ortaokul talebesiydi. Annesi verem olmuş ve Azuniye'de bizim çalıştığımız hastanede yatmıştı. Bu sebeple de bizi iyi tanıyordu. Lübnanlı yoldaşın Alis'le yaptığı telefon konuşmasından az bir zaman sonra olacak herhalde bir şey almak için ben eve girmiştim. Telefon çaldı. Açınca bir kadın sesi Ermenice olarak, "Hayk sen misin?" dedi. Ben kiminle konuşuyorum diye sordum Almanca. Alis olup bitenleri anlattı. Adresimizi verdim ve hemen bize gel dedim. Yarım saat sonra Alis bizdeydi. Böylece birbirimizi yeniden bulmuştuk. Kısaca karşılıklı arada geçen hayatımızı anlattık. Bizim bildiğimiz Alis o zaman çocuktu. Liseyi bitirince Lübnan Komünist Partisi'ne girmiş. Zaten amcası da partiliydi ve onu ben de çok iyi tanıyordum. Evvela Lübnan hava yollarında hostes olarak çalışmış. Mesleği icabı Asya'nın ve Avrupa'nın büyük şehirlerini görmüş. Sonra Suriyeli bir Süryani yoldaşla evlenmiş ve Suriye'de yaşamışlar her ikisi de parti fonksiyoneri olarak. O zamanın Lübnan parti birinci sekreteri "Falacallah Helu"

da gizli olarak bunların evinde yaşıyormuş. Onunla Lübnan partisi arasındaki bağları da Alis temin ediyormuş. Hem tanınmamış biri hem de şık bir kadın olarak sık sık Beyrut'a gidip gelerek. Birinci sekreter Helu yakalanınca partinin emriyle emigrasyona çıkmaya mecbur kalmışlar. Kucağında iki aylık kızıyla evvela Batı Almanya'ya gelmişler, kocası daha Alis'le evlenmeden Bernau'daki Sendika Yüksek Okulu'nda okumuşmuş ve burayı çok sevmişmiş o zaman. Batı'dan DDR'ye geçmişler. SED onlara Berlin'de ev vermek istemiş fakat kocası Bernau'daki Yüksek Sendika Okulu'nda tahsiline devam etmek istemiş ve oradan bir ev vermelerini rica etmiş. Böylece Bernau'ya ve okulun da olduğu bizim köye gelmişler. Okul onlara iki oda vermiş. O zaman Sendika Okulu'nun da imkânları, bilhassa evi az. Dört odalı bir evin iki odasında bunlar, diğer iki odasında da başka bir aile yaşıyormuş. Alis tıp tahsili yapmak istemiş, çocuğunu okulun kreşine vermiş. Her gün Berlin'e gidip gelerek okumasına devam ederken ikinci sene bir de oğlu olmuş. Hem iki çocuğu bu dar evde büyütmek, hem her gün Berlin'e üniversiteye gitmek, akşamları gene eve dönmek, ev işleri vs., vs. Kocası aynı zamanda DDR'de okuyan bütün Arap yoldaşların temsilcisiymiş. Sık sık hem yemeğe hem de yatmaya misafir kabul etmeye mecbur olmuşlar bu dar evde. Ne yapsınlar, yoldaşlar başka şehirlerden geliyorlar... Velhasıl çok çekmişler. Kocası üç senede bu Sendika Yüksek Okulu'nu bitirince parti vazifesiyle yalnız olarak bir yıllığına Mısır'a gönderilmiş. Böylece hem kendi bursuyla iki çocuğa bakmaya bir yandan da okumaya devam etmiş. Nihayet kendi de üniversiteyi bitirmiş, kocası da Mısır'dan dönmüş ama bu defa da kocası Hoşkins hastası olmuş, yine de bu haliyle Sendika Yüksek Okulu'nda Arap talebeler için bu defa da hoca olarak çalışmış. Bu ara Alis de Bernau'da bir hastanede çalışarak kadın hastalıkları mütehassısı olmuş. Tam artık iyi yaşayabilecek biraz rahat edebilecek duruma gelince bu defa da kocası o tedavi olmaz hastalıktan ölmüş. Alis gene kalmış iki çocuğuyla tek başına bu küçücük köyde. İşte Alis'i biz bu durumda tanıdık. Kısacası onlar da her komünist gibi çok çekmişler.

Alis TKP üyesi olmadığı halde bu yazılarımda biraz fazla yer aldı ama zararı yok. Onunla tam sekiz sene her yaz hep beraber yaşadık, artık o bizim kızımız olmuştu. Onun vasıtasıyla muhitle

daha çabuk ahbap olduk. Bilhassa okulun hocaları ile ki hepsi de partili, hepsi de iyi komünistlerdi. Onların vasıtasıyla da oradaki yaşamımız daha da kolaylaştı. Hepsi de sağ olsunlar.

Bernau'daki bu ikinci senemizde de yine eylül başında Leipzig'e döndük. Tekrar umumi muayeneden geçtim. Gözümde kanama yoktu artık. EKG'm de hiç beklemediğimiz halde daha iyi olmuştu.

Artık biz her sene mayıs başlarında yazlık eve gidiyor ve eylül başlarında tekrar Leipzig'e geri dönüyorduk. 1978'de İran Şahı'na ve rejimine karşı halk ayaklandı. Her ne kadar bu ayaklanmada sembol Humeyni idiyse de ayaklanmaya hemen hemen bütün halk (siyasi, sosyal, ekonomik görüşleri ne olursa olsun) katılmıştı. 11.2.1979'da Şah rejimi yıkıldı. Tam tarihini hatırlamıyorum Şah'ın kaçışından evvel mi yoksa sonra mı Nurettin Kianuri birinci sekreter seçildi. 1979 ilkbaharı başında evvela Mariam sonra da Nurettin Kianuri, daha sonra da Tudeh Partisi'nin bütün merkez komitesi ve politbüro üyeleri ve parti üyelerinden gidebilecek durumda olanların hepsi İran'a geri döndüler. Böylece parti göçle tekrar memleket içine girmiş oldu. Kianuri giderken hem Berlin'deki evinin ve hem de yazlık evin anahtarlarını bize bıraktı. İşte bu tarihten itibaren yazları ben ve karım Bernau'daki evde yalnız kaldık. Artık her türlü işin içinden biz ikimiz çıkmalıydık. Bu sebeple de geliş ve gidiş tarihlerimizi değiştirmeye mecbur kaldık. Artık daha erken gidiyor ve ekime kadar Bernau'da kalıyorduk. Bugüne kadar her yaz bu böylece devam etti.

Her yaz altı ay büyük şehirden uzakta, güzel ve temiz bir ormanın içindeki şirin evde karımla beraber yaşamak, her gün vasati altı saat bahçe işleriyle uğraşmak hayatımızda bir yenilikti. Böylece hem sağlığımı kazandım (daha doğrusu ölmekten kurtuldum) hem de iyi bir bahçıvan oldum. Eğer bir gün DDR'de geçen hayatımın politik olmayan kısmını da yazarsam o zaman yeni bir ihtisasım olan bahçıvanlığım üstünde, çocukluğumdan beri bende

mevcut olan tabiat sevgisi, tabiatla baş başa yaşama, ana toprağın hiçbir zaman nankör olmadığı vs. üzerinde de dururum.

Marat genel sekreter olduktan, Batı'dan buraya birçok genç getirildikten, onlar içinden Kaya da Marat'a yardımcı olarak alındıktan, Batı'daki Türklerle, komünist gruplarla münasebetler de gelişmeye başladıktan sonra yavaş yavaş Marat'la Aram'ın araları açılmıştı. Artık beraber gezmiyorlardı. Bunun sebebi neydi? Biz ayaktakımları bilmiyorduk. Marat hep gençlerin evindeydi, herhalde şimdi de onlara maval okuyordu. İşte bu devrede Marat bazı Bulgaristanlı Türk yoldaşlara, "Aram'ın lafına uyduk, Doktor'la münasebetlerimizi kestik, hata yaptık," diyormuş. Onlardan bazıları da Marat'ın bu sözlerini bana taşıdılar. Bu gibi sözler zamanla başka başka kanallardan birkaç defa kulağıma gelince, ben küçük bir adamım burada, gene küçük adam ben kalayım, dedim ve Marat'a bu sözlerini yerine getirebilmesi için imkân hazırladım. Nasılı şöyle: 18.10.1977 Marat'ın 75. doğum yıldönümüydü. Fleurop (verilen adreslere çiçek gönderen -dış memleketler de dahil- çiçekçi dükkânları) vasıtasıyla doğum gününde götürülmek üzere Marat'ın adına ve adresine, karımla benim tarafımdan çiçek gönderdik bir tebrik kartıyla beraber. İki üç gün hiçbir ses çıkmadı, Marat telefonla dahi teşekkür etmedi. Acaba çiçeği ve kartımızı almamışlar mıydı? Gönderdiği çiçekçiye gidip sordum, çiçeği ve kartı götüren adam evde kimse olmadığından evin içinde Marat'ın dairesinin önüne koymuş çiçek buketini. Bu bura âdetlerine uygundu ve onu bir yabancı oradan almazdı. Aradan bir hafta geçince yolda Marat'ın oğluna rastladım. O her zaman bana karşı hürmetliydi ve dobra dobur konuşan bir gençti. Bana şunları anlattı: Eve geldiklerinde kapılarının önünde bir çiçek paketi görmüşler, oğul Erol hemen, "Bunun içinde bir bomba da olabilir, siz uzaklaşın ben açayım," demiş. Erol dikkatle paketi açmış, çiçek ve de içindeki benim ve karımın imzasıyla kartı görünce rahatlamış, babasını ve karısını da çağırmış. Kısacası bizim çiçek onları korkutmuşsa da ellerine varmıştı tam gününde. Aradan yine sekiz on gün geçince Marat bize telefonla teşekkür etti

ve o gün vakti olmadığını, kısa zaman içinde bizi ziyaret etmek istediğini söyledi. Biz de sizin için ne zaman müsaitse telefon edin ve buyurun dedik. Birkaç hafta sonra Marat yeniden telefon edip bize geldi. Kapıdan içeri girince o da, biz de sanki o güne kadar hiçbir şey olmamış gibi davrandık, birbirimizle kucaklaştık öpüştük eskisi gibi. Burjuvazinin politika diye adlandırdığı iki taraflı riya. Bunun riya olduğunu Marat da bilir. Peki bile bile niye bu riya? Çünkü mevcut durumun Partiye zarar verdiğini bir yana bırakırsak (belki bu bana göre böyledir) bu durum her ikimizi de rahatsız ediyordu. Belki benden fazla da Marat'ı. Çünkü bu durumu ben yaratmadım, sebep de ben olmadım. Bu duruma sebep Marat'ın körü körüne Aram'ın sözüne veya tehdidine uymasıydı. Ve Marat şimdi general sekreter olarak vaktiyle Aram'ın sözüne uymasını artık kendine yakıştıramıyor, hiçbir şey olmamış gibi geri dönmek istiyordu "zararın neresinden dönsen kârdır" hesabı. Bu atasözü benim durumuma da uygundu. Zaten bu sebeple ona bu fırsatı veren ben olmuştum. Benim başladığım veya fırsatını verdiğim bu yaklaşma hareketine devama ben de mecburdum. Şarklılarda bunun en kolay yolu sarılıp öpüşmekti. Yani bu hiçbir şey demeden geçmişi unutalım, eski kaldığımız yerden yeniden başlayalım demekti Şark usulü ile. Riya bu öpüşmeden gelmiyor. Riya aramızdaki o kadar geçenlerden sonra, birbirimizi artık o kadar iyi tanıdıktan sonra, hem politik görüş, hem ayrı karakterlerimiz ve bilhassa da komünist prensip ve moral anlayışımız bakımından anlaşamamamıza, eski henüz birbirimizi iyi tanımadığımız zamanların dostluk öpüşmelerinin bu öpüşme ile hiçbir münasebeti olmamasından geliyordu. Bu sarılıp öpüşmeler, bu yeniden kurulan sözde dostluk zevahiri kurtarmaktan başka bir şey değildi ve bunun böyle olduğunu ikimiz de biliyorduk. Bundan sonraki gelişmeler de bunun böyle olduğunu gösterdi.

1973'teki yeni tüzük ve program tartışmasından bu yana, yani tam dört sene içinde birbirimize gidip gelmeyi bir yana bırakalım, sokakta rastlarsak görmezlikten gelmesinden de vazgeçelim (bunlar ne de olsa şahsi münasebetler arasına girebilir) Parti toplantılarına çağırılmadığımıza ve hatta Partimizin kuruluş yıldönümü toplantılarına dahi davet edilmediğimize göre benim o akşam Parti üyesi olarak ondan beklediğim, "Doktor, eskileri unutalım, bir

hatadır oldu, onun niyesini konuşmaktan da vazgeçelim (yahut bu lafları hiç demeden) bundan böyle Parti toplantılarına eskisi gibi katılabilirsiniz," demesiydi en azından. Bizi birbirimize bağlayan bağlar eski şahsi dostluklar üzerine değil, aynı Partide, Partinin aynı grubuna bağlı olmamıza dayanıyordu. Kısacası müşterek gaye için siyasi münasebetler, beraber siyasi çalışmalardı bizi birbirimize bağlayan bağlar. Sonra dört sene birbirimizle konuşmadıksa bu bir kavga veya başka bir sebeple küsme neticesi de değildi. Aramızda fikir ayrılıkları vardı. Ve bu fikir ayrılıkları münakaşa edilemez bir hale de gelmişti. Bunlar da birer hakikat. Ama bana göre bunlara sebep Marat'ın karakteriydi, hem de konuşma taktiği. Şu da bir hakikat; yine de hiçbir zaman açık veya kapalı birbirimize hakaret etmemiştik. Hatta Aram'la da aramızda hakarete varan bir konuşma olmamıştı. Ancak Aram'la eski bir geçmişimiz vardı. Bu bakımdan Aram'dan açık veya gizli düşmanca bir hareket beklememekte kendimi haklı buluyordum. Aram'ın hem bana karşı, hem karıma karşı ve hem de iki İhmalyan kardeşe karşı haksız tutumlarını doğru bulmuyor, hatta onun bu tutumlarından dolayı ondan tiksiniyordum. Onun için de Aram'la Parti münasebetleri dışında dostluk münasebeti yapmak değil, onu görmek dahi istemiyordum artık. Yolda rastlarsam kafamı öte tarafa çeviriyor, selam da vermiyordum. Bunlar onunla benim hususi hayatlarımızda olan hususi birer mesele. Parti toplantılarında Aram'a karşı yersiz bir harekette mi bulunmuşum? Böyle bir misal gösterilemez. Toplantılar dışında Aram'a karşı bir grup mu kurmak istemişim? Böyle bir şey de yok. Tam tersi, bundan evvelki kısımlarda da gördünüz, onun haklı olduğu her yerde onu korumuşumdur. Hatta ona karşı yapılan muameleleri doğru bulmadığım yerlerde de. Uzatmayayım, bir sözle şu veya bu sahada Parti prensip ve tüzüğünü bozmuşsam beni mahkemeye çekmeleri gerekirdi yahut da isterlerse mahkeme etmeden şu şu sebepten dolayı şu tarihe kadar her türlü Parti toplantılarına katılman men edilmiş denebilir veya daha da ileri gidilip, "Dış Büronun gördüğü lüzum üzerine Partiden atıldın," diyebilirlerdi bu kendilerine mahsus usulle. Bunları daha ön sayfalarda da yazdım, öyle ki kısa keseyim, benim o gece Marat'tan beklediğim, hiçbir şey olmamış gibi yalnız öpüşmek değil bunun arkasından bu anormal

duruma bir son verildiğini açıklamak olmalıydı. Marat'sa ne yaptı? Bana Batı'dan alınmış (daha doğrusu kendine hediye getirilmiş) konservelerden bir kutu bamya, bir kutu tahin helvası ve biraz da bulgur getirdi. Ben ne bu devre içinde ne de devrenin sonlarında aç kalmıştım. Benim yiyeceğim de vardı, yiyecek alabilecek param da. Benim ve karımın istediği, madem biz Partiden kovulmamıştık, muntazaman verdiğimiz aidatı aldıklarına göre, bize Partili muamelesi yapılmasıydı. Bunun için bu hususta ne yalvarmaya ve ne de "Nedir bu kepazelik!" diye sormaya lüzum ve ihtiyaç vardı. Bu bizim hakkımızdı. Bunu yerine getirmedikleri müddetçe onlar haksızdı, onların hareketi tüzük dışıydı. Haydi bir daha tekrar edeyim: O devrin Parti idarecileri (Demir de öldüğüne göre Marat ve Aram kalmışlardı) eğer ben onları gerek teorik bakımdan veya Partinin o günkü taktik ve stratejisini doğru çizebilme bakımından, gerekse komünist moral ve prensiplere sahip olma bakımından bu mevkilere gelebilecek yoldaşlar olarak görebilseydim, mesele değişirdi. Bu adamlarda yukarıda saydıklarımın hiçbiri yoktu. Ayrıca yaptıkları hareketler, oynadıkları çirkin roller, yersiz ve zamansız olarak namuslu yoldaşlara sürdükleri karalar ve bu yollarla Partimize getirdikleri zararlar bakımından gözümden o kadar düşmüşlerdi ki, "Nedir bu kepazelik?" diye sormaya dahi tenezzül etmiyor, böyle bir soru sormayı küçüklük, köpeklenme sayıyordum. Eğer sorarsam onların da bunu "hakkımı arama" değil köpeklenme sanacaklarına inanıyordum. Eğer onlar taşıdıkları unvanları (ki onları bizden almadılar) hak etseydiler sormak değil, Partide bana iş vermeleri için o güne kadar da beklemez çok daha evvelden ayaklarına bile kapanırdım. Daha evvel de söyledim, bana göre parti işinde kibirin yeri yoktur, olmamalıdır da. Eğer parti, komünist partisi normları içinde çalışıyorsa, yoldaşlara yoldaş muamelesi yapılıyorsa orada.

Gelelim gene kaldığımız yere: Sarılıp öpüştük ve bize getirdiği hediyeleri aldıktan sonra şarkvari, bunlara ne lüzum vardı ağabey, doğum yıldönümü bizim değil senin, bizim sana hediye vermemiz gerekir, dedik. Oturma odasında daha evvel hazırladığımız sofranın başına geçtik. Hem yemekler hem de boş kadehler hazırdı masanın üstünde. Ağabey ne içmek istersin diye sordum. "Ben yalnız viski içiyorum, viskin varsa ver," dedi. Neyse ki iki şişe Skoç viskim

vardı, hediye gelmişti, hemen birini açtık. Masada viski bardağı değil, başka çeşit bardaklar vardı. Çünkü ben votka içeceğimizi sanmıştım. "Viski bardağın yok mu?" diye sordu Marat. Ben de var dedim ve öbürlerini kaldırıp yerlerine viski bardaklarını koydum. O ara karım da buzdolabından buz getirdi. Kadehlerimizi Marat'ın 75. yıldönümü şerefine kaldırdık. DDR Karl Marks altın madalyasıyla (DDR'nin en yüksek nişanı), Sovyetler Birliği de ülkeler arasında dostluk altın madalyasıyla taltif etmişlerdi Marat'ı bu yuvarlak yıldönümünde. Bu büyük nişanlarla taltif edilmesini de tebrik ettik. Yedik içtik. Bu ara bize yeniden bastırılan bir kitabını (adını şimdi hatırlamıyorum, kitap dolapta, masadan kalkıp bakmaya değmez) imzalayıp hediye etti. Ayrıca iki dergi verdi. Londra'da basılan *İşçinin Sesi*'nden. Her iki sayı Bilen'in, yani Marat'ın renkli poz poz resimleriyle ve çok biçimsiz şekilde onu metheden yazılarla doluydu. Tam padişahım çok yaşa usulüyle yazılmışlardı. Ben bir TKP üyesi olarak o yazıları okurken utandım. Bu çeşit yazıları bir Partili nasıl yazabilirdi? Ayrıca Türkiye'de, Batı Avrupa memleketlerinde İ. Bilen'in büyütülmüş renkli resimleri ellerinde gençlerin nümayişlerden çekilmiş poz poz resimler. Bizim ne onun kitabına, ne altındaki imzasına, ne bulguruna, helvasına ve ne de böyle dalkavuk dergilere ihtiyacımız vardı. Bizim hasretini çektiğimiz, bilmesini istediğimiz Türkiye'nin o günkü durumunu gösteren günlük Türkiye gazeteleri ve haftalık ya da aylık Türkiye'de çıkan politik, ekonomik dergilerdi. Tabii ki bilhassa da bundan böyle eskisi gibi Parti toplantılarına çağrılacaksınız demesiydi. Sırf toplantılara katılmak için değildi bu istek. Beni dinlemek istemeseler de o güne kadar güttükleri yanlış yolu, karınca kararınca gösterebilmekti. Tabii bana göre yanlışları benim kendi dilimle. Ama o bu konulara hiç dokunmadı. Benden, Batı'da olup da burada olmayan Türk yiyeceklerinden canımın çektiği bir şey varsa söylememi istiyordu. İnsanın sen Parti genel sekreteri misin, yoksa bakkal mı, diyesi geliyordu. Bunları böyle düşünmede hürdük ama söyleyemezdik, nitekim söylemedim de. Zaten benim terbiyem, karakterim de böyle bir şey dememi engellerdi. Ben hiçbir zaman kaba biri olmadım. Ama bir eski komünistten böyle şeyler sorulur mu? Daha da fenası bir şeyler isteseydik, bunların parası Bilen'in cebinden değil Batı'daki parasız

Partili işçilerin cebinden çıkacaktı. Bunun Türkçesi, el kesesinden hovardalıktır.

Ayrılırken, "Siz de bana geleceksiniz, benim 75. yıldönümümü asıl benim evimde kutlayacağız," dedi. Olur, ne zaman sana uyarsa bir iki gün evvelden telefon et daha evvelden birine söz vermemişsek geliriz, dedik. Tekrar kapı arkasında kucaklaştık, öpüştük. Riya yine tekrarlandı.

Yukardaki kısımlarda yazdıklarım trajik tiyatronun birinci perdesiydi. İkinci perde şöyle oldu: Aradan birkaç hafta geçti. Marat bir akşam telefon etti. Halimizi hatırımızı sorduktan sonra, "Yarın akşam yemeğe bana geleceksiniz," dedi emreder gibi. Biz de o gün serbesttik. Olur ağabey dedim. Ertesi gün bir buket çiçek ve açılmadan geriye kalan ikinci şişe Skoç viskiyi de aldık ve Marat'ın evine gittik yemeğe. Oturma odasında renkli yeni bir televizyon gözüme çarptı. Ağabey yeni renkli televizyon almışsın, dedim. "Ben almadım, Erich Honecker hediye etti," dedi Marat. Televizyonun yanına gidip baktım. "Grundig", yani Batı Alman televizyonuydu. DDR'nin kendi renkli televizyonu varken Erich Honecker hiç Batı Alman televizyonu hediye eder miydi? Belki Japon televizyonu hediye edebilirdi, bunlar DDR'de satılır, ama bir Batı Alman televizyonu asla. Batı Alman televizyonları DDR'de satılmazdı da. Bilen kendini büyütmek için gene bir yalan atmıştı. Bana göre bunu Batı'daki işçi yoldaşlar Bilen'in 75. yıldönümünde ona hediye etmiş olmalılardı. Nasıl ki buradaki yoldaşlar da Parti parasıyla galiba ona işyerindeki çalışma odasına konmak üzere bir buzdolabı almışlardı. Hem Bilen hediye almasını ne kadar da severdi? Bana Türkiye'den gelen hediyeleri de gösterdi böbürlene böbürlene. O hediyeleri gönderenler belki de ekmek paralarından kısarak almışlardı hediyeleri. Bunun böyle olması gerektiğini Laz İsmail bilmez miydi?

Marat şaraplı köfte ve orospu bohçası yapmıştı (bu ismi Marat mı takmıştı yoksa yemeğin adı böyle miydi bilmiyorum). Ayrıca bir şişe de kırmızı şarap açmıştı. Kadehleri yeniden Marat'ın 75. yıldönümü dolayısıyla sağlığına kaldırdık. Ve yeniden ona layık görülen Karl Marks ödülünü tebrik ettik (Bu ara Bilen Berlin'e gitmiş, cumhurbaşkanı ve parti genel sekreteri Erich Honecker'in elinden Karl Marks ödülünü almıştı). Bana ve karıma Karl Marks ödülü

hakkında İyi Bilen şunları söyledi: "Ne altın madalyası! Parası yok. Satamazsın da. Böyle olunca tenekeden farkı ne?"

Yukardaki lafları söyleyen TKP'nin o andaki genel sekreteri. Genel sekreterden vazgeçtik hakiki bir komünist, en alt kademe bir parti üyesi, hatta bir komünist sempatizanı böyle bir laf edebilir miydi? Düşünebilir miydi böyle?

Beni yakından tanımayanlar, "Bilen öldükten sonra arkasından düşünülebilmesi bile güç çirkef atıyor," diyecekler. Varsın desinler. Bilen'in ve benim kimler olduğumuzu bilmeyen iyi niyetli yoldaşlarımın bu söyledikleri ne yazık ki hakikatleri değiştiremez. Evet, yazdıklarım birer hakikat, ama benim için de bu sözleri duymanın çok acı olması hakikatleri değiştiremez. Bu sözleri Laz İsmail, karımın ve benim önümde söyledi. Bana göre kabahatim bu sözleri yazmada değil, orada gereken cevabı veremememde. Evet, bu sözlere gereken cevabı maalesef veremedik. Bu da bir hakikat. Bize yüzüne karşı, "Sen bir komünist değil bir sahtekârsın," deyip evini hemen terk etmek düşerdi. Ne yazık ki ben ve karım bu cesareti gösteremedik. Bana göre böyle bir hareket Don Kişotluktan da fazla Don Kişotluk olurdu. Daha fenası bu hakikati bir başkasına da söyleyemezdik. Bin bir hileyle yaptığı propagandalarla onun geçmişini ve bugününü bilmeyen hem komünist Türk gençliğini ve hem de kardeş partilerin büyüklerini aldatmıştı Laz İsmail. Bu durumda biz hakikati açıklarsak, biz kimlerdik ki bize inansınlar. O bütün eskiler gibi bizi de sıfıra icra etmiş, kimbilir aleyhimizde etrafa ne yalanlar savurmuştu, hakikati açıklarsak tam tersi olacak, biz çirkef atmakla itham edilecek ve yad ellerde kimbilir başımıza neler gelecekti. Ama namuslu bir komünist olarak bu sözleri yutamazsın da. Gargara etmeye mecburdum. O da bunu bildiğinden, utanmaktan vazgeçtim, hiç korkmadan bu lafları dobra dobur söylemişti. Felek bize bu günleri de gösterdi. Evet yoldaşlar emigrasyonda bu sözleri duyup duymazlıktan gelmeye, içimize atmaya mecbur kaldık. Bana bir şey kalıyor, bunları açıkça yazmak, ölürsem Partiye miras kalmak üzere bir kenarda saklamak. Tabii ki bu komünistçe bir hareket değil. Maalesef başka türlü de yapamam.

Madem Bilen'in içyüzünü bu kadar incesine açıkladım, bir olayı da anlatmadan geçemeyeceğim. Yukarda anlattığım olaydan

sonra Bilen'in evine bir daha gitmedik, mecbur olmadıkça da gitmeyecektik. Ama o son zamanlarda kendini eğlendirecek birilerini eskisi gibi sık sık bulamadığından olmalı ki ara sıra bana tavla oynamaya geliyordu. Ben Şarklıyım, evime gelen bir misafiri kovamam kim olursa olsun. Bir defasında, "Yahu Doktor sen nasıl yalnız yaşayabiliyorsun? Ben yalnız bir gün bile yaşayamam," dedi. Beni buna siz mecbur ettiniz demeye de tenezzül etmedim. Ve yalnızca, alıştık dedim.

Bir pazar günü Erol Bulgaristanlı Süleyman'la beraber bana geldi, hallerinden olağanüstü bir şey olduğu belliydi. Erol daha kapının arkasında, "Aman Doktor babam hasta. Bütün gece kustu, yataktan çıkamıyor, bir bakar mısın?" dedi. Hemen onlarla beraber doktor olarak Marat'a gittim. Kalp ve ciğerleri sağlamdı. Belki yediği bir şey dokunmuştu. Böylece fazla su kaybetme yaşlı olduğundan onu ayağa kalkamaz duruma sokmuştu. Ben emekliye çıktığımdan bura kanunlarına göre reçete yazmaya hakkım yoktu. Bugün yatakta kalsın yarın tekrar uğrar, hastaneden ilaç da alır getiririm dedim. O zamanlar Marat koca evde yalnız yaşadığından yiyecek bir şeyi olup olmadığını sordum. Yiyeceği yokmuş. Tam da o gün karım tavuk pişirmişti. Erol'a, benimle gel yiyecek vereyim, dedim. Eve geldik. Tavuğun suyunu sıcak sıcak bir termosa doldurdum ve bunu bir çorba gibi içer dedim. Tavuğu da bir plastik yemek torbasına koyup verdim. Oğluna da tekrarladım, "Ben yarın bir daha uğrar hem ilaç götürür hem bir daha bakarım," dedim. Ertesi gün bizim hastaneden, yani kalp cerrahisi kliniğinden gereken ilaçları aldım ve daha evvel hem kendine ve hem de oğluna söylediğim gibi Marat'ı görmeye gittim. Kapıyı çaldım. Marat kapıyı açmadan, "Kim o?" diye sordu. Ben de, "Ağabey benim Doktor, sana ilaç getirdim," dedim. Marat kapıyı açmadı. Böyle bir şey olabileceği hiç aklımdan geçemezdi. Ben ona misafirliğe gitmiyordum. Dün ona, yarın sana tekrar gelir ilaç da getiririm demiştim. Herif kapıyı açmadı. Tırıs tırıs evime geri döndüm. Ama çok zoruma gitmişti. Herhalde Aram orada olmalıydı. Benimle yeniden münasebet kurduğunu Aram'ın görmesinden korkuyor," diye düşündüm. Ama bana açıkça, "Doktor yanımda biri var (Aram'ın adını vermeden) onun seni görmemesi gerekir. O gidince ben sana telefon ederim," diyebilirdi.

Yukardan aşağı konuşma aletinden ne bir şey söyledi ne de sonra telefon etti. Bu olay da böylece kapandı. Bilmem, o mu ufaldı, yoksa ben mi? Bana göre o.

Aradan bir ay kadar bir zaman geçti. Bu müddet zarfında ne birbirimize gittik ne de telefonlaştık. Zaten ben o eve bir daha ayak basmamaya çok daha evvel karar vermiştim.

Bir gün Marat'ın oğlu Erol telefon etti. Birkaç gün evvel annesi Bulgaristan'dan gelmiş. Marat Leipzig'de değilmiş. Annesinin yine çok kuvvetli kalp ağrıları tutmuş, yeni bir enfarkt olmasından korkuyormuş. Anasının bana itimadı çokmuş, "Bizim Doktor'a telefon et, bir gelsin baksın," demiş. Evet ben o eve ayak basmamaya karar vermiştim. Ama hasta olan Marat değil karısı Mara'ydı. Ve ben Mara'dan o güne kadar bir fenalık görmemiştim. Telefondan hemen geliyorum dedim. Gidince yine kapıyı çaldım, bu defa kapı açıldı. Erol açmıştı. Benim portatif EKG aletim yoktu beraber almaya. Şiddetli ağrı gelince, Mara'nın yanında her zaman beraber taşıdığı nitrogliserinden almış ve ben gittiğimde ağrısı iyice hafiflemişti. Eğer enfarkt olsaydı bu ilaçla ağrısı geçmezdi. Demek enfarkt değildi, sık sık gelen angina pektoris ağrılarıydı yine. Konuşmamız esnasında (oğlu aramızda tercümanlık yapıyordu) Mara beni ve karımı hafta sonuna yemeğe davet etti. "O zamana kadar Marat da burda olur," dedi. Ben hemen, bu eve yalnız hastalık münasebetiyle, yalnız doktor olarak gelirim, dost olarak gelmem, dedim. Erol bu sözleri annesine tercüme etti sonra da bana "Niye?" diye sordu. Ben de o halde şimdi anlatacaklarımı annene de tercüme et dedim ve Marat hastalandığı zaman ertesi gün olan olayı anlattım. Erol ilk gününü biliyordu. Ama ertesi gün olanlardan haberi yoktu. Bunları da anasına tercüme etti ve sonra bana dönerek Almanca, "O adam değil, eşek!" dedi. Tabii ki annesi bu sözlerin manasını o anda anlamadı. Ben çıktıktan sonra Almanca Doktor'a ne söyledin diye sordu mu? O da anasına o söylediklerini tercüme etti mi? Bu olay da böylece kapandı.

Bilmem Laz İsmail'in -sonra İ. Bilen olan adam- hakkında daha fazla şeyler yazmama lüzum var mı? Bütün mesele bu yazdıklarımı okuyacakların benim hakikatleri olduğu gibi yazıp yazmadığıma inanmalarına veya inanmamalarına bağlı. Ben hakikatleri ta

baştan beri hiç büyütmeden yazdığımı söylüyorum. Beni ve Bilen'i tanıyanlar muhakkak bana inanacaklardır. Ama beni ve Bilen'i şahsen tanımayanlar nasıl olsa bunlara adi dedikodular, çirkef atmaya çabalamalar diyecekler, Bilen'in oturması gereken sandalyeye beni oturtacaklardır.

Ben çok zayıflayıp 60 kiloya düşünce sağ kasığımda fıtık ortaya çıktı. Evvela aldırmadım. Sağlığım çok bozuk olduğundan onu düşünecek durumda değildim o zamanlar. Aradan birkaç sene geçince fıtık daha da büyüdü. Ameliyat olmayıp beklersem fıtık yavaş yavaş taşak torbasına inecek, ameliyat zorlaşacaktı. Bu sebeple evvelce beş sene çalıştığım üniversite cerrahi kliniğinde, eski bir arkadaşımın oberarzt olarak çalıştığı koğuşa ameliyat olmak üzere yattım. Orada beni hem profesörler ve hem de doktorların hepsi tanırdı. Benim eski profesörüm Übermut emekliye ayrılmış, onun yerine benim zamanımda birinci oberarzt olan Kothe, klinik direktörü olmuştu. Normal olarak ben bir meslektaş, hem de oberarzt olduğumdan Prof. Kothe'nin koğuşunda yatmalıydım. Ama ben, benim gibi bir oberarzt olan eski bir arkadaşımın koğuşunda yatmayı ve ameliyatı o arkadaşımın yapmasını tercih ettim 1979 senesi sonbaharında. Bu ara Aram da büyük aptesiyle beraber çok kan kaybetme sebebiyle SED vasıtasıyla şehir hastanesi cerrahi profesörüne götürülmüş. Muayene neticesinde rektum karsinomu teşhisi konmuş. Profesör hemen ameliyat olması gerektiğini söylemiş. Aram, "Ben ameliyat olmam," demiş. Bunun üzerine profesör, "Sende kanser var, ameliyat olmazsan ölürsün," demeye mecbur kalmış. Bu defa da Aram, "Ameliyatı sizde değil, Berlin'de devlet hastanesinde olurum," demiş. Profesör de "Nasıl istersen," diyerek onu taburcu etmiş. Aram'ı Alman yoldaşlar onun isteği üzerine Berlin'deki devlet hastanesine yatırmışlar. İşte ben hastaneye yattığımda beni ziyarete gelen bir yoldaştan duydum bütün bunları. Ben ertesi gün ameliyat olacaktım. Benimki küçük bir ameliyattı, daha sonraya bırakabilirdim. Bu bakımdan ilk düşündüğüm hemen Berlin'e gitmek, Berlin üniversitesi cerrahi kliniği (Şarite) nin şefi Prof. Wolf'u bulmak, Aram'ın ameliyatını onun yapmasını rica etmek oldu. Prof. Wolf benim yakın arkadaşımdı ve bana göre DDR'nin en iyi cerrahlarından biriydi. Zaten devlet hastanesi

Şarite'ye çok yakındı. Mühim adamların ameliyatlarını Şarite'nin profesörleri yaparlardı devlet hastanesinde. Karım yanımdaydı. Bu fikrimi karıma da söyledim hemen. Karım bu fikrime karşı çıktı. "Madem bu işi Alman partisi üstüne almış ve onu devlet hastanesine yatırmış, senin karışmaya ne hakkın var?" dedi. Tekrar düşününce karımın haklı olduğuna ben de kanaat getirdim. Karım ayrıca sözlerine şunları da ekledi: "O senin tavsiye edeceğin profesöre ameliyat olmaz. Buradaki profesörün ameliyat etmesine razı olmadığı gibi." Bu bakımdan da karım yine haklıydı. Ben hislerimle hareket etmiştim. Bana o kadar fenalık eden adama son bir defa daha yardım ederek insanlığın nasıl olması lazım geldiğini ona bir defa daha göstermek istemiştim. Şarklı kafası.

Ben ertesi gün ameliyat oldum. Bir hafta sonra da eve geldim. Aram benden birkaç gün sonra ameliyat olmuş. Ameliyatta çok kan kaybetmiş, ameliyat esnasında çok miktarda taze kan vermelerine rağmen ameliyattan sonra uyanmamış, birkaç gün sonra da ölmüştü. Zaten böyle bir ameliyattan sonra yaşamak bana göre ölümden de fenadır. Zira kıçının deliği ameliyatla kapatılır. Aptesi ömür boyunca karnında açılan bir delikten sulu olarak çıkar. Sık sık temizlense bile hep bok kokar, insan içine giremez.

Aram'ın ölüsünün külü büyük merasimle sosyalizmin kuruluşu için mühim rolleri olan büyük adamların sırasına gömüldü, 1980 yılı başlarında Leipzig'de. Taşının üzerinde Aram Pehlivanyan yazar. Zeki Baştımar da orada gömülü ama yabancı adla. Onun taşının üzerinde Yakup Demir yazar.

Aram'ın cenazesine kız kardeşiyle erkek kardeşi de geldiler. Bundan evvelleri de hemen hemen her sene kardeşlerini ziyarete gelirler ama birinci gelmeleri hariç bana uğramazlardı. Herhalde Aram artık birbirimizle konuşmadığımızı söylemişti. Cenaze töreninden bir gün evvel Süleyman bana geldi. Onu Aram'ın kardeşlerine tercüman olarak vermişler. Kristina (Aram'ın karısı), SED hesabına Leipzig'in en lüks oteli Astoria'da onlara birer oda tutmuş. Kahvaltı ve yemeklerini de orada yiyecekler, hesabın altını imzalayacaklar, otel parası gibi yemeklerinin parasını da SED ödeyecekmiş. Ancak cenaze töreninden sonra yalnız başlarına otele dönmeleri münasip olmazmış. Karısı Kristina o gün kimseyi kabul etmek

istemiyor, yalnız kalmak istiyormuş. Süleyman'ın bana gelmesine sebep: Acaba ben cenaze töreninden sonra onları benim evime getirmeye razı olur muyum diye sormak içinmiş. Olur ben onları alır bize getiririm, dedim. Aram'ın kardeşleri beni, ben de onları tanırdım. Fakat aramızda bir dostluk hiçbir zaman olmamıştı. Aram Türkiye'den kaçıp Suriye'ye geldikten birkaç yıl sonra bu her iki kardeşleri de bir daha geri dönmemek üzere Paris'e gitmişlerdi ve o zamandan beri Paris'te yaşıyorlardı. Mali vaziyetleri bizlerden çok daha iyiydi. Kardeşlerine bir de otomobil hediye etmişlerdi. Her ne ise merasime biz de gittik. Orada onlarla öpüştük başsağlığı diledik. Merasimden sonra da onları beraber alıp bize getirdik. Öğle ve akşam yemeklerini de bizde yedik. Sonra da ben ve karım gece onları otellerine götürdük. Ayrılırken kahvaltılarını nasıl yaptıklarını sorduk. Kahvaltıları her sabah odalarına götürülüyormuş. Kahvaltınızı edin, sonra ben gelir yine sizi alırım. Leipzig'de kaldığınız müddetçe öğle ve akşam yemeklerini otelde yemeye lüzum yok, bizde yersiniz (Onların yemek paralarını da niye DDR Komünist Partisi ödeyecekti)? Herhangi bir yere gitmek veya bir şeyler satın almak isterseniz ben veya karım size yardım ederiz. Geceleri yine sizi otelinize getirir, sabahları da yine gelir alırım, dedim. Ölüm merasiminin ertesi günü Kristina ile onları buluşturma maksadıyla Kristina'yı da öğle yemeğine davet ettim, o da geldi. Burada kaç gün kaldılar şimdi hatırlamıyorum. Trenle geri dönecekleri gün Kristina'yı yine yemeğe bize çağırdım. Yemekten sonra, "Kardeşinizin evini son defa olmak üzere görmek ister misiniz?" diye sordu Aram'ın karısı (Bu gelişlerinde onları bir gün bile evine götürmemişti). Onlar da lüzumu yok dediler. Öğleden sonra da Kristina ve biz beraberce onları trene götürdük. Bana beş kilodan fazla ağırlık kaldırmak yasaklanmıştı. Buna rağmen garda bavullarını da taşıdım. Kristina ve biz tren kalkana kadar orada kaldık ve onları uğurladık. Bize verilen bu vazife de böylece bitti.

Buraya kadar yazdıklarımın çoğunun ne benim hayatımla ne de Parti tarihiyle alakası var. O halde niye yazdın denebilir. Sebep

şu: Bir komünist olarak beş para etmeyen insanların ne yollarla yüksek mevkilere tırmanabildiklerini, sonra da etraflarına dalkavuklar toplayarak (tabii namuslu, cesur, kabiliyetli komünistleri ekarte ederek, onlara Partide çalışma imkânı vermeyerek, yani onları vurarak) hiçbir şeyden, dönen dolaplardan haberi olmayan namuslu halk kitleleri önünde devamlı ve bilerek kendi propagandalarını yaparak, dalkavuklarına da yaptırtarak kariyeristlerin kendilerini nasıl putlaştırdıklarını göstermek için. Zira bu nokta her gizli çalışan bir partide dikkat edilecek konudur bana göre. Böyle idarecilerin eline düşen bir parti gelişemez. Nasıl ki bu devrede TKP de gelişemedi. Marat-Aram ikilisi bin bir hileyle ellerine geçirdikleri mevkilerine dayanarak Partinin gelişmesini temin edecek doğru taktik ve strateji tekliflerini daima sabote ettiler. Doğru fikirleri temsil edenleri ya Partiden attılar veya onları aktif çalışma dışına ittiler. Çünkü onlar Partinin büyümesinden korkuyorlardı. Bu korkuları tabii ki birer kariyerist olarak yerindeydi. Parti büyürse geniş kitleler onları ezer geçerdi. Nasıl ki öyle de oldu. İkisi tek başına kalınca daha evvel Zeki Baştımar'ın başladığı batıdaki yeni kuvvetleri toparlamaya mecbur oldular. Sol hareket memlekette ve memleket dışında çok gelişmişti. Eğer onlar bu gençleri teşkilatlandırmazsa, ya başkaları onları teşkilatlandıracak veya bizzat kendileri teşkilatlanacaktı. Bu halde Marat-Aram ikilisi de dışarda kalacaklardı. Bunu görmeyecek kadar aptal değildiler. Herhalde Sovyetler ve Almanlar da bu konuda rol oynamış olmalılar. Bu konunun daha iyi anlaşılması için daha evvel geçen bir konuya kısaca da olsa dokunmam gerekir.

Daha son cunta (1980) gelmeden memlekette TKP'nin legale çıkma ümitleri belirmişti. İşte bu devrede Marat'ın ve Aram'ın paçaları tutuştu, yüzleri gülmez oldu. Korkmaya başladılar, ya hakikaten TKP'ye legale çıkmak imkânı sağlanırsa diye. Marat'ın karısı da iki çocuğu da tek kelime Türkçe bilmezler ve onlar Bulgar vatandaşı. Belki Marat da. Aram'ın karısı ve kızı DDR vatandaşı. Her ikisi de tek kelime Türkçe bilmezler. Bana göre ne Marat'ın karısı ne de Aram'ın karısı Türkiye'ye giderlerdi, çocuklarını da gönderirlerdi. Bunu Marat da Aram da biliyorlardı. İşin en fenası Marat ve Aram da Türkiye'ye gitmek istemiyorlardı. Bunlar geçmişleriyle, o

günkü durumlarıyla Türkiye'de o günkü mevkilerinde bir gün bile tutunamazlardı Parti legal olunca. Marat kendine çok sadık ve yakın hissettiği yoldaşlara şöyle diyormuş: "Biz senelerce illegal şartlar altında çalıştık, gizli evlerde, gizli yerlerde fiskos etmeye alıştık. Memlekete gidersek burjuva basınının soruları, sıkıştırmaları altından nasıl çıkarız? Büyük halk kitleleri önünde kâğıtsız nasıl konuşabiliriz?" Öyle ki onlar yalnız burada, sosyalist memleketlerde (sırtlarını sosyalist memleketlere dayamış olmalarına rağmen) Partinin genişlemesini istememekle kalmıyor, memlekette de Partinin legale çıkmasını istemiyorlardı. Sebep, hep şahsi menfaat (Partinin menfaati değil) ve memlekette ağalıklarını sürdüremeyeceklerini çok iyi bilmeleri.

Yukardaki kısa açıklamadan sonra gelelim gene kaldığımız yere. Evet, Batı Avrupa'da hatta kuzey Avrupa'da birçok şehirde gruplar kuruldu. En büyük gruplardan biri Batı Almanya'da, diğeri de Londra'daydı. Ben teferruata girmek istemiyorum, giremem de. Kendi çalışmalarını, kendilerinin oynadıkları rolleri kendileri yazmalıdır bu gruplar. Ben burada sadece birkaç noktaya değinmek istiyorum. 1977 uydurma Konya toplantısından hemen sonra gençler evvela yavaş yavaş Aram'ı ekarte ettiler. Ona *Yeni Çağ*'da yazı yazmasını men ettiler. Artık her meselede onun fikri dahi alınmıyordu. Öyle ki Aram iyi zamanda öldü. Sonra 1982'de Kutlu yoldaş geldi Leipzig'e Marat'ın yardımcısı olarak. Ve karısıyla beraber uzun zaman Marat'ın evinde kaldı, Marat'ı yakından tanıma imkânını buldu. Sonra 5. Kongre yapıldı. Bu kongre çok iyi teşkilatlandırılmış olmalı ki bu kongreden alınları açık çıktılar. Ben şahsen bir polisin buraya girebileceğinden korkuyordum. İşte bu kongrede Marat Parti başkanlığına, Kutlu yoldaş da general sekreterliğe seçildi. Ayrıca bu toplantıda normal olarak kimlerin Politbüroya, kimlerin Merkez Komitesi'ne, kimlerin Merkez Komitesi sekreterliklerine gelecekleri tespit edilmiş. Yeni Parti program ve tüzüğünü de kongre tasdik etmişti. Böylece gençler Partiyi, parti fonksiyonunu yapabilecek bir duruma getirmişlerdi. Bu, Parti için büyük bir başarıdır. Tabii ki gençler için de. Şu noktayı da belirtmeden geçemeyeceğim: Hem Konya toplantısı denen toplantıya ve hem de 5. Kongreye benim ve benden sonraki nesilden hiçbir eski

yoldaşa katılma imkânı verilmemiştir. Bu eski yoldaşları o zaman Partiye yeni alınan genç nesil tanımazdı. Bu bakımdan, bu haksızlık mı diyelim, yoksa hata mı, yeni nesle yüklenemez. Bunun vebali de Marat'ın boynunadır. Bu durum hem tüzük, hem gelenekler ve hem de mantık dışıdır. Yeniler hiç olmazsa eskilerin tecrübelerinden faydalanmalı, geçmişi onlardan da öğrenmelidirler. Tek başına hele de Marat bütün nesilleri temsil edemez.

Nihayet 18 Kasım 1983'de Marat da Sofya'da yapılan bir ameliyattan sonra öldü. Böylece Partinin bundan sonraki gelişmesi tek başına genç neslin eline geçti. Şunu da hemen söyleyebilirim ki genç nesil kısa zamanda doğru ve başarılı birçok adım attı. TKP Merkez Komitesi organı olan *Atılım* Marat-Aram ikilisi devrinde üstüne düşen vazifeyi yapamıyordu. Aktüel memleket meselelerine ya hiç dokunmuyor, dokunulanlar da yuvarlak, umumi laflarla geçiştiriliyordu. Böylece bütün meseleler umumileştirilince, konunun açık tahlili yapılmayınca ister istemez yazılar çok sathi kalıyor, hepsi birbirine benziyordu (Çünkü onlarda bunu yapabilecek bilgi yoktu. Bunu kendileri de bildiklerinden yanlış yapma korkusu ağır basıyordu). *Atılım*, gençlerin elinde az çok Merkez Komitesi organı olabilecek bir hal aldı.

Yeni genel sekreterin ilk işlerinden biri de eski yoldaşlarla temas kurmak imkânlarını aramak oldu. Bu yerinde bir hareketti ve bu durum hem eskilerle yenileri birbirine yaklaştırdı ve hem de bozulan muvazeneyi bir dereceye kadar düzeltti. Bu yeni genel sekreter için bir başarıdır.

14 Aralık 1984 tarihli *Türkiye Postası*'nın bildirdiğine göre altı sol parti arasında bir sol birlik kurulmuş. Bu birliğe katılan partiler şunlar: Kürdistan Öncü İşçi Partisi (PPKK), Türkiye İşçi Partisi (TİP), Türkiye Komünist Emek Partisi (TKEP), Türkiye Komünist Partisi (TKP), Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi (TKSP), Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP). Tabii ki böyle bir birlik Türkiye Ulusal Demokratik Cephe'nin kurulmasında ilk adımdır bana göre ve başarılı bir adımdır. Evvela sol cephe daha da kuvvetlendirilmeli ve sonra da bu cephe sosyalist olmayan vatanperver, antiemperyalist, antikolonyalist, antifaşist, barıştan yana diğer demokrat teşkilatları ve kuvvetleri de içine alarak veya onlarla birleşerek geniş halk

kitlelerini temsil eden müşterek bir cephe haline gelmelidirler. Bu tabii ki gelecekte yapılacak ve yapılması güç olacak ulusal demokratik cephenin kendisi olacaktır. Memleketi Amerikan emperyalizminin elinden kurtarıp, bağımsız, tarafsız, barış ve sosyal ilerlemeden yana bir Türkiye kurabilmek için bütün demokratik partiler bu arada TKP de tavizler vermeye hazır olmalıdır. Geniş halk kitlelerini temsil eden bir cephe kurulmadan şımarık, küstah ve sırtını Amerika'ya dayanan cuntayı devirip yerine bağımsız, barışçı, geniş halk kitlelerinin sosyal meselelerini çözebilecek demokratik bir hükümet kurmaya, Amarikayı da silahları ve maşalarıyla beraber topraklarımızdan kovabilmemize imkân yoktur. Zira bugüne kadar gelip giden satılık hükümetler eliyle Amerika memleketin bütün stratejik ve kilit noktalarını eline geçirmiş, buralara kendi adamlarını yerleştirmiştir. Bu realiteyi bir dakika bile gözümüzden uzak tutamayız. Memleket çapındaki taktik ve stratejilerimizi hazırlarken bu realiteden hareket etmeye mecburuz. Bilhassa da bunlar fikir olarak kalmamalı. Yani birlik olduk demek bir şey ifade etmez, eğer o birlik geniş bir aksiyona geçmezse.

Kısaca Partinin gençler tarafından reorganizasyonuna geçmeden TKP merkez organlarında onlar tarafından yazılan birkaç yazıdan parçalar alacak ve onları tahlile çalışacağım: 1 Aralık 1984 tarihli *Atılım*'ın dördüncü sahifesinde "Anısı yolumuza ışıktır" başlıklı yazıda ölümünün beşinci yıldönümü dolayısıyla Aram Pehlivanyan tanıtılıyor. Orada "Legal Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin kurulmasında aktif yer aldı," cümlesi hariç onun geçmişi hakkında yazılanların hakikatlerle hiçbir alakası yoktur. Yazdığı söylenen kitaplarsa sosyalist memleketlerde çıkan kitaplardan derlemelerdir. Niye yazdıklarının manası da açıktır. Onun mazisi ve son günleri hakkında benim hayatım içinde yazdıklarım yazılarda yeteri kadar materyal olduğundan bu hususları bir daha tekrarlamaya lüzum yoktur.

19 Kasım 1984 tarihli *Atılım*'ın ek sayfasında "Üç komünist önderi anarken" başlıklı yazıda Yakup Demir'i tanıtan kısım şu cümle ile başlıyor: "Yakup Demir TKP'nin Şefik Hüsnü yoldaştan sonraki önderidir." Ve sonra onun kimliği, geçmişi hakkında kısaca malumat veriliyor.

Kim bu "Yakup Demir"? Bu ad Zeki Baştımar yoldaşın 1962'de Leipzig'e geldiği günden itibaren ta ölümüne kadar kullandığı yeni bir takma ad (yeni bir parti adı). Niye onun hakiki adı kullanılmıyor? Türkiye Komünist Partisi onu Zeki Baştımar olarak tanıyor. Türkiye'de TKP birinci sekreterliği yapmış Zeki Baştımar adıyla. Adı poliste de, mahkeme dosyalarında da bu adla geçer.

Bilen yoldaşın TKP'deki adı Laz İsmail olduğunu, Bilen adını onun en yakın arkadaşı olduğunu söylediği Mehmet Bozışık bile bilmezken "Bilen" adı kullanılıyor da niye Yakup Demir'in hakiki adı Zeki Baştımar kullanılmıyor? İlk cümlede adı geçen Dr. Şefik Hüsnü yoldaşın da parti hayatı süresince zamanına ve yerine göre kullandığı bir sürü takma adları var ama burada doğru olarak Şefik Hüsnü adı kullanılıyor. Kısaca parti organlarında Yakup Demir adı değil, Zeki Baştımar adı kullanılmalıdır artık bana göre.

İkinci olarak belirtmek istediğim şu: Yakup Demir, yani Zeki Baştımar TKP'nin Şefik Hüsnü yoldaştan sonraki önderi değildir. Zeki Baştımar Parti birinci sekreteri olmuştur ama hiçbir zaman Parti başkanı olmamıştır. Demek istediğim Parti başkanlığıyla birinci sekreterliği birbirinden ayırmamız gerekir. Hem Parti başkanı Şefik Hüsnü ve hem de o zamanın birinci sekreteri hapiste olduklarından Partinin başsız kalmaması için Zeki Baştımar bir plenumda birinci sekreterliğe getirilmiştir. Daha evvel Ankara birinci sekreteri ve Politbüro üyesiydi.

Belki bazı yoldaşlar "Bir cümleyi almış ona parmağını dolamış" diyecekler yukardaki sözlerime. *Atılım* Merkez Komitesi organıdır. Üstünde de Merkez Komitesi organı olduğu yazılıdır. Böyle bir organ Partinin ve partililerin geçmişi hakkında yazarken kullandığı her kelimeyi tartmaya mecburdur.

Yine *Atılım*'ın 19 Kasım 1984 sayısında Zeki Baştımar hakkındaki yazıdan sonra "Bilen'in genç kız ve oğulları" başlıklı Bilen hakkında küçük bir yazı var. Bu yazı şöyle başlıyor: "TKP'nin yeni önderi *Atılım*'ın kurucusu Bilen, TKP'nin savaş bayrağı altında toplanmak isteyen genç kuşaklara elini uzattı."

Yukardaki satırları yazan yoldaşın samimiyetine, heyecanına inanıyorum. Ben de senelerce Partiyi aradım memlekette. Gizli bir partiyi lalettayin bir insan aramaz. Onu arayan ya polistir, onun

içine girip bıçağını kalbine saplamak için arar onu polis. Veya onu arayan mukaddes davaya inanmış bir yoldaştır, partinin atan kalbini daha kuvvetli atmasına yardım etmek, gerekirse bu yolda canını vermek için arar partiyi.

Partiye girmek isteyen gençlere, davaya inanmış insanlara elini uzatanlar da iki türlüdür: Birinci tip; partiyi kitleye, fabrikalara, köylere, üniversitelere, kısacası halka götürmek isteyen, lafla değil aksiyonla, kendi menfaatini değil partinin, davanın menfaatini her türlü menfaatin üstünde tutarak öpülesi elini davaya inanmış, dava için ölmeye hazır insanlara uzatandır. Bu olması gereken bir parti önderi tipidir.

İkinci tip, bir önder olabilecek bilgiye sahip olmayan ama her şeyi kendinin en iyi bildiğini sanan, yalnız kendi menfaatini düşünen, bu sebeple de bir gün benim mevkiimi alabilir korkusuyla kafası çalışan, davaya sadık insanları vuran, kafasında cevheri olmayan, kendine köpek olabilecekleri tutan tiptir. Bu tipler partinin genişlemesini, gelişmesini istemezler. Çünkü bu gelişmeye ayak uyduramayacaklarını, genişleyen ve gelişen partinin bir gün kendini süpürüp atacağını bilirler. Çok konuşur ama aksiyona geçmezler, geçemezler. Bunlar laf ebeleridir, partinin parazitleridir, kariyeristlerdir. En fenası da başka imkânları olmadığından hiç utanmadan bol bol yalan söylerler. Ve bu yalanla dolanla, namuslu insanlara kara sürerek, herbirinin boynundan birer yafta asarak mevkilerini tutabileceklerini sanırlar. Maalesef Bilen ve Aram Pehlivanyan bu ikinci tiptendiler.

"Bilen, TKP'nin savaş bayrağı altında toplanmak isteyen genç kuşaklara elini uzattı." Bu söz doğrudur. Ama niye uzattı? Ve ne zaman uzattı? Bunların da bilinmesi gerek. Asıl bilinmesi gereken nokta daha da başka. Bu uzanan el Bilen'in eli miydi? Bana göre uzanan el komünizmin kalesi Sovyetler Birliği ve sosyalist ülkelerin eliydi.

Evet niye uzattı ve ne zaman uzattı? Bu iki soru o zamanlar birbirleriyle bağlıydılar. Hemen şunu da belirtmem lazım: Gençlere el uzatma işine Marat (o zamanlar Bilen adını ne memlekette ne de buralarda bilen yoktu) değil Zeki Baştımar başladı. Zeki daha Türkiye'de iken evhamlı ve bir şeye çabuk karar veren bir tip değildi. Bu

cümlemden menfi bir mana çıkmasın. O zamanlar memlekette illegal çalışma şartlarında, sorumlu bir yoldaşın hem evhamlı olması ve hem de hemen karar vermek mecburiyetinde olmayan yerlerde karar vermede acele etmemesi, o konunun diğer mesul yoldaşlarla tartışılması şarttı. Mesul yoldaşlarsa hepsi polisçe tanınmış olduğundan buluşmaları iyi tanzim edilmeliydi. Buluşmalar hep beraber değil parça parça yapıldığından zaman alırdı vs., vs.

Zeki Baştımar'ın müdüriyette bir kişilik hücrede iki sene tek başına kalması, sağ kolu Tevfik Dilmen'in sökülmesi veya orada polis olması sebebiyle ortaya çıkmaması gereken birçok meselenin ortaya çıkması Zeki'yi zor duruma sokmuş, bütün yük dönüp dolaşıp Zeki Baştımar'ın sırtına yüklenmişti. İşte poliste çok ağır geçen bu iki sene, sonra hapishanede karşılıklı ithamlarla, kavgalarla geçen günler Zeki'yi manen ve madden çok yıpratmıştı. Diyebilirim ki Zeki, Leipzig'e Yakup Demir adıyla geldiğinde hemen hemen bunamıştı. Marat ve Aram'sa onun Moskova'ya geldiğini duydukları günden itibaren hemen aleyhine cephe almışlardı. Zeki'nin zamanla bunları duymamasına, görmemesine imkân yoktu. Öyle ki Zeki buraya geldikten sonra da rahat yüzü, kendi isteğine uygun olarak çalışma imkânı bulamadı. Bir hata yapar onların eline silah verir diye ödü patlıyordu. Bu sebeple de bir şeye tek başına karar veremiyor, her şeyi onlara soruyor, onlarsa belki de birçok konularda çabuk karar alınmasını sabote ediyorlardı. Velhasıl Yakup Demir benim eskiden tanıdığım Zeki Baştımar değildi artık. En fenası da Marat'ın ve Aram'ın oyuncağı olmuştu.

Evet Zeki Baştımar herhangi bir sebeple batıya gelen birçok genç yoldaşlarla buluşuyor ama polis olabilmelerinden korkarak mı veya başka bir sebeple mi Leipzig'e kimseyi getiremiyordu. Leipzig'de ise mevcut meselelerin Parti grubunda tartışılmaya getirilmemesi, günlük çalışmalarda lazım olan konuların dahi yani hemen bir karara varmanın şart olduğu konularda dahi onların bir karara bağlanamaması veya bu üçü arasında alınan kararın grupta tartışılmasına yanaşmamaları burada da büyük kavgaya yol açtı. Neticede bazı yoldaşlar Partiden atıldı, birçokları da aktif çalışmadan uzaklaştırıldı. Bir kısım yoldaşlar da illallah deyip Leipzig'den kendileri ayrıldılar eski çalıştıkları yerlere geri gittiler. Öyle ki Zeki

Baştımar hastalandığında Leipzig grubunda Türkiyeli yoldaş olarak Marat ve Aram'dan başka yalnız Ziya Yamaç ailesi ve Halil vardı. Bunlar da Türkiye'den Partili değildiler. Sonradan sosyalist memleketlerde Partiye alınmışlardı. Kısacası daha Zeki Baştımar değil öldüğünde, hastalandığında dahi burada işi görenler Bulgaristanlı yoldaşlardı. Onları buraya yardıma Bulgaristan Komünist Partisi göndermiş ve onlara biz sizi geri alana kadar orada kalacak, size ne iş verilirse yapacaksınız denmişti.

Bir ağanın ağa olabilmesi için uşağa ihtiyacı vardır. Uşak olmazsa ağa da ağa olarak kalamaz. Aram ve Marat mevkilerinde kalabilmeleri için gereken işi yapabilmeleri gerekirdi. Ama arabanın benzini tükenmişti. Arabanın yürüyebilmesi, içine de ağa gibi kurulup oturabilmek için benzine yani kendilerinin kimler olduğunu henüz bilmeyen yeni genç kuvvete ihtiyaç vardı (Yaşlılar artık onların ne mal olduklarını anlamış öğrenmişlerdi). İşte bu devrede ve bu şartlarda Marat ve Aram gençlere ellerini uzattılar. İşte niye ve ne zamanın cevabı böyle.

Marat gençlere nasıl elini uzatabilirdi eğer Sovyetler Birliği veya DDR "Türkiye'den veya Batı'dan istediğinizi getirin" demezlerse. Bu yeni genç yoldaşlar fonksiyoner olarak çalışırlarsa geçimlerini Marat mı sağlayacaktı? Onun gözü Partinin en yüksek mevkiine gelmekle doymadı. Bundan sonra gözü daha fazla para, daha fazla hediyeye döndü. Bunlarla paralel olarak gece gündüz kendi adının propagandasını düşündü. Başladı boy boy resimler çektirip her tarafa göndermeye. Bu alanda daha söylenecek benim de yazmadığım çok şeyler var ama bu kadarı yeter. O bütün pislikleri yapmaya utanmadı, ben yazmaya utanıyorum. Biz eskilerin içleri o kadar dolu ki bakın sizlere uzanan elin Marat'ın eli değil Sovyetler başta olmak üzere sosyalist memleketlerin eli olduğunu göstermek istedim ve oradan istemeye istemeye ta nerelere geldim yeniden.

Ben sosyalist ülkelere 1955 yazında geldim. Marat'ı ve Nâzım'ı hemen Viyana'dan Budapeşte'ye gelince daha Budapeşte garında tanıdım. Bizi karşılamaya gelmişlerdi. Oradan da Varşova'ya geçtim. İlk işlerimden biri Marat'a bütün sosyalist ve kapitalist memleketlerdeki partililerin katılmasıyla bir toplantı yapılmasını teklif etmek oldu. Marat bu isteğime ne müspet ne de menfi hiçbir cevap

vermeyince, bu isteğimin hiç olmazsa Parti dosyasına girmesi için yazılı olarak tekrarladım. Benim bu konuda böyle devamlı olarak ısrar etmem, sonunda da bu isteğimi yazılı olarak vermem Marat'ın hoşuna gitmedi. Uzun zaman bana surat astı. O her partiliyi üçlü, dörtlü, bazılarını da tek tek kendine bağlamıştı. Sosyalist ülkelerdeki yoldaşların birbirlerini ziyarete gitmeleri dahi zordu, bazen de imkânsız. Her şey Marat'a sorulacaktı. Ondan izin çıkacaktı.

Ben 1962 toplantısında Türkiye'den buraya eli kalem tutan yoldaşlar getirilsin, Nâzım'dan istifade edilsin dedim (mesela benden de istifade edilsin dememe gururum müsaade etmedi). Yapıldı mı? Hayır.

Tek Cephe (ulusal demokratik cephe) lafları sosyalist ülkelere göstermek için bir paravandı. Kimle ulusal demokratik cephe kurulacaktı? Bilen-Aram ikilisine göre memlekette İşçi Partisi, sosyalist parti isimleri altında çalışan legal partiler bizim baş düşmanlarımızdı. Onlara göre bu partiler, işçiler komünist partisine girmesinler diye kurulmuştu. Halk Partisi o hiç ağza alınmazdı. Halk Partisi, Mustafa Suphi, Etem Nejat ve arkadaşlarından tutun hepimizin anasını ağlatan partiydi. Ayrıca memlekette veya dış ülkelerde birçok aşırı sol eylemler vardı muhtelif isimler altında. Onlara göre bunlar provakatörlerdi. Ama o gençler öldürülürken, ölürlerken yaşasın sosyalizm diye bağırıyorlarmış. Bunlar bizi tongaya getirmek içinmiş. Bana göre ilmi sosyalizmle silahlanmamış, otoriter, disiplinli ve kuvvetli bir komünist partisi olmayan memleketlerde böyle goşist hareketlerin tezahürü normaldir. Bizler doğru yolu göstermediğimiz, mücadelede gereği gibi aktif olmadığımız için, cesur, yürekli ama yersiz ve zamansız aşırı solcu hareketler doğmuştur. Bu hareketler yalnış ve zararlı olmasına rağmen bana göre bu gençler kınanamaz, horlanamaz polis olmadıkları temiz kaldıkları müddetçe. Onlar sosyalizm için kendi seçtikleri yolda ölümü göze almışlardır. Birçokları da şerefli bir şekilde ölmüşlerdir. Peki ulusal demokratik cephe kimle kurulacak diye de soramazsınız bunlara?

Marat Türkiye'deki hayatını kendi yazdı ve o *Yeni Çağ*'da tefrika halinde yayınlandı (başkası yazıyormuş şekli vererek -utanılacak bir şey). Marat'la uzun zaman beraber çalışan ve onun karakterini

iyi bilen bir insan olarak emin olarak söyleyebilirim ki, "O yalan söylemeden duramaz," eğer durabilseydi zaten Marat olmazdı. Diyelim ki hepsi doğru yazdıkları. Ne var içinde geçmişinin? Sosyalist memleketlerdeki hareketlerinden bir kısmını da ben yazdım.

19 Kasım 1984 sayısındaki Bilen hakkındaki o kısa yazının içindeki şu satırlara da bakalım: "Bilen yoldaş Partiye girdiği 1922'den ölümüne kadar Partinin tüm savaşlarının içindeydi. Komünistlerin savaşlarının sürekliliğinin canlı kanıtı oldu. O polise karşı savaşındaki ustalığını, fraksiyonculuğa, Parti düşmanlığına karşı savaşımdaki kararlılığıyla pekiştirmiş bir komünist önderdi."

Ben Bilen hakkındaki fikirlerimi daha önceki sayfalarda yerleri geldiğinde yazdım. Mihri Bellioğlu bakın bu konuda neler yazıyor (Gençlerin Mihri hakkındaki fikrini iyi bilmiyorum. Bana göre Mihri benden çok soldadır ama ne polistir ne de hain. Onun aşağıdaki satırları belki gençlerin gözlerini açmalarına yarar). "TKP'nin Tarihsel Konumu" 49 sayfada şunlar yazılı:

"Bilen, İzmir tutuklamasında en ufak bir direniş göstermemiş polise tam bilgi vermiştir. Aynı davada işkence altında devrimci şerefini korumasını bilen ve konuşmayan Hikmet Kıvılcımlı'ya düşman kesilişi bu yüzdendir. Konuşan konuşmayanın önünde ezilir. En yakını olsa bile onu affetmez, ona düşman kesilir. Zayıf insanlar için bu yasadır."

Yine Mihri'den (aynı kitapta 57. sayfa)

"Bilen'e Türkiye'de bir arkadaşının taktığı ad "Peer Günt" idi. Peer Günt, şu sebepsiz, durmadan yalan söyleyen, İbsen'in kahramanı.

Şimdi de İ. Bilen'e bakalım: "Hikmet Kıvılcımlı'ya gelince; TKP içinde ayırıcılıktan, bozgunculuktan başka bir şey yapmamıştır. Bu adam manyaktı, kalpazandı, zıpırın biriydi" (Çetin Savaş, 28. sayfa).

Bana, ne Hikmet Kıvılcımlı'yı ve ne de Mihri Bellioğlu'nu şahsen tanımak nasip oldu. Yukarda aldığım satırlar tarafsız olarak alınmış satırlardır.

Bir de yalancılar için Lenin'in söylediği sözü alalım: "Yalan sözler, yalana dayalı övünmeler manevi ölümdür, politik ölümün şaşmaz güvencesidir."

Tarafsızlığı muhafaza edebilmem için şimdi bir de Mihri'nin Hikmet Kıvılcımlı hakkındaki fikirlerini kısaca alayım (yine aynı kitaptan 97. sayfa). "Hikmet Kıvılcımlı arkadaşın bazı görüşlerine katılmayabiliriz. Ama onun devrimci olarak yürekliliği, feragati, tüm ömrünü emekçilerin davasına adayışı karşısında duygulanmayanın devrimciliğini eksik sayarız. Devrim tarihimiz de Dr. Hikmet Kıvılcımlı'yı saygı ile anacaktır." Bu konuda ben de Mihri ile aynı fikirdeyim. Bu dava uğruna 20 sene hapis yattı. Hapiste yatma rekoru hâlâ onda.

Şimdi de Bilen'in ölmeden kaleme aldığı *Yol ve Amaç* dergisinin 1984 Ekim sayısında poz poz resimleriyle beraber çıkan "İşçi sınıfı kazancaktır" adlı son yazısına bakalım (62. sayfa): "Ne ki, komünistler ne serüvenci, ne boş imgeler peşinde koşan, işçi sınıfına, halka yarardan çok zarar getiren anarşistlerdir. Komünistler, goşizme, terörizme, o tür silah kullanmaya karşıdır. Türkiye'de goşist akımların, başıbozuk, işçi sınıfından, halk yığınlarından kopuk çıkışları ne sonuç verdi? Gerici egemen çevrelerin cuntanın eline koz verdi. İşbirlikçi, tekelci burjuvazinin 'ayır, buyur' politikasını kolaylaştırdı. Ulusal güçlerin parçalanmasının nedenlerinden biri oldu. Bu küçük burjuva, dar görüşlü akımlar, bölük pörçük örgütler, kendilerine ne ad takarlarsa taksınlar, sonuçları ortadadır. Yıkıma uğradılar, can kaybettiler. Darmadağın oldular."

Bir olay, bir hareket olup bittikten, sonuçları da belli olduktan sonra fetva vermek kolaydır. Asıl marifet böyle bir hareketin sonunun nereye varacağını o günkü şartları göz önüne alarak bilebilmektedir. Bir parti önderlerinden beklenen bu ikinci şekildir. Hakikat Bilen'in son günlerinde yazdıklarının tam tersidir: Silahlı komünist çetelerin dağlara çıktığını Bilen o zaman duyunca sevincinden yerinde duramıyordu. Sonra bunların TKP'den olmadıklarını duyunca şekil biraz değişti. Yani böyle serüvenlere TKP'nin girmesini istiyordu o hep. Daha da sonraları goşist hareketler bugün bilinen şekli alınca şimdi yukardaki satırları yazıyor. Ama o hâlâ gençlerin, yiğitlerin doğru yolu bulamamasında biz eskilerin gereği

gibi doğru yolu gösteremememizin rolünü anlamak istemiyor veya anlayamıyor.

İ. Bilen'in yine aynı yazısından: "TKP, komünistler kendilerinin dışındaki tüm ulusal, demokratik ve faşist diktatoryaya karşı olan güçlerle savaşta eylem birliğine önem veriyor. Bu savaşı başa alıyor."

Yukarda yazılanlar doğru sözler. Bilen eskiden de bazı bazı böyle sözler ederdi. Ama bunlar her zaman havaya savrulmuş kuru palavra olarak kalmıştır. Hiçbir zaman somutlaştırmamıştır. Mesela kimlerle? Bilhassa bu konuda aktif olarak harekete geçmeyi bırakın, teşebbüse geçmeyi dahi denememiştir, denettirmemiştir de.

Yine aynı yazıdan: "TKP, komünistler, işbirliği yapmaya çalıştıkları güçler üzerinde herhangi bir hegomonya kurmak istemiyor."

Kimler, hangi teşkilatlar, hangi kuvvetler bu işbirliği yapmaya çalıştıkları güçler? Benim bildiğim: Bilen'e ve Aram'a göre komünist adıyla çıkan bütün teşkilatlar fraksiyonculardı, haindi. Sosyalist adıyla veya işçi partisi adıyla çıkan legal partiler icazetli ve işçileri bizden ayırmak isteyen bölücülerdi, bunlar da haindi.

Daha evvel yazmıştım zarar yok bir daha yazayım: Bilen'e ve Aram'a göre işçi sınıfının bir partisi vardı o da TKP idi. Eğer diğerleri hakikaten işçi sınıfının partisiyse veya sosyalistse, komünistse partilerini kapatmalı ve hiçbir şart koşmadan tek tek gelip TKP'ye girmelidir. Yani Bilen ve Aram'ın önünde diz çökmeli günahlarını itiraf etmeliydiler. O zamanlar TKP'yi temsil edenler değil yalnız, bütün kadrosuydu Bilen ve Aram. Hey gençler! Bilen'in sizin organınızda çıkan yukarki yazısı nerede, o zamanın hakikatleri nerede. Dön fırıldağım dön!

Yine Bilen'in aynı yazısından: "TKP, strateji ve taktik yörüngesini geniş yığınları cuntaya, faşizme, NATO'ya Amerikan ağalığına, işbirlikçilerin soygunculuklarına karşı olan güçleri (öyle güçler var mıydı ki? Bunlar yalnız ve yalnız Marat ve Aram'dı) bir savaş boyunda, bir savaş çizgisi üzerinde toplamaya (neydi o çizgi ki kendi parti üyelerini dahi toplayamadı) bunların bu direnişlerini bu yolda kanalize etmeye çalışıyor (Nasıl? Kovarak mı? Ekarte ederek mi)? Böylesi ulusal bir cepheyi oluşturmayı amaçlıyor (Hoppala! Biz öğretemedik ama yeni gençler kısa zamanda Bilen'i iyi eğitmişler,

hocalıkta ustaymışlar). TKP, bu savaşta çimento, harç, onu kenetleyen, bu güçleri birbirine bağlayan kaynakçı olmaktan başka bir politika izlemiyor." (Yok gene olmadı Bilen. Gençlerin dediklerini anlaşılan iyi kavrayamamışsın bizleri anlayamadığın gibi. TKP ne çimentodur ne de harç. Bu defa da TKP'yi düşürdün. TKP bu cephede, çimento, harç gibi yine senin sözünle bu güçleri yalnız birbirine bağlayan harç yani pasif bir güç değil, kurulacak bu birlikte sosyalizmin bilimini yaratıcı ve yapıcı bir şekilde Türkiye gerçeklerine uygulamayı gösterici, alınan kararları disiplinli bir şekilde tatbik edici aktif bir güç olacaktır. Tabii ki ulusal milli demokratik cephede öncülük pazarlık konusu değildir. Ve yine tabii ki bu cephe başsız da olmayacaktır. En bilinçli, en iyi örgütlenmiş, geniş halklara yanaşmasını ve onları cephe programına göre örgütlemesini en iyi bilen grup haklı olarak başa geçecektir. Ayrıca bu cephenin her kademede teşkilatları da olacaktır. İşte bütün mesele laf ebeliği yapmada değil, bilinçli, prensipli, moralli, disiplinli çalışmada kilit noktaları tutabilmek için. Her zamanki gibi hemen parlayıp ayağa kalkmaya uğraşma. Hem kızmana ne lüzum var? Ben kimim ki? Senin hiçe indirdiğin yüzlerceden biri. Korkma bundan sonra da bizi kimse takmaz. Bunun böyle olacağını sen çok iyi bilirsin. Senin hışmına uğrayanlardan kim belini doğrultabilmiş ki? Uyuzumuzu kaşıyorum hepsi o kadar.

Hem bu fikirler benim de değil. Mustafa Suphi ve arkadaşları ulusal devrimde hegemonyanın milliyetçi burjuvaziye bırakılamayacağını, yoksa savaşla kazanılanların er geç yitirileceği, geriye dönüş yolunun kapatılabilmesi için ulusal devrimin sosyal devrime dönüştürülmesinin zorunlu olduğu görüşündedirler. Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişme tarihi bunun en açık misalidir. Bir kurtuluş, bir yeniden doğuş hareketinin başında komünist partisi, bir Marksist parti olursa ancak o zaman kurtuluş hareketi sosyalizme doğru gelişebilir, sosyalizm kurulabilir.

Hayatımın ilk üç kısmının belgesi (Birinci kısım: Türkiye'de, İkinci kısım: Lübnan'da, Üçüncü kısım: Varşova'da) Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne ithaf ederek TKP yeni general sekreteri Kutlu yoldaşa iletmiş bulunuyorum. Yine bu üç kısımdan birer nüsha da SED'ye verilmiştir. Bu dördüncü kısım yani hayatımın

DDR'de geçen kısmı şimdiye kadar ne kimseye verilmiş ve ne de gösterilmiştir. Şartlar elvermezse ben ölene kadar dolabımda kalacak, öldükten sonra TKP'ye miras kalacaktır benden.

Bu kısmı yaşlı, çok görmüş çok çekmiş ama hiçbir zaman komünist inancını kaybetmemiş, komünist moral, prensip ve geleneklerinden ayrılmamış bir yoldaş olarak, gençlere yapacağım kısa bir ikazla bitirmek istiyorum:

Genç yoldaşlarım:

Sizlerin çoğunuzu şahsen tanımıyorum. Şahsen tanıdıklarımı da tanıyorum sayılmaz. Başımdan geçenlerin bana öğrettiğine göre, doğru tanımak ancak uzun süre beraber çalışmakla kabildir. Ama gene de hiç olmazsa çoğunuzun samimiyetine, müşterek davaya candan bağlandığınıza inanıyorum, en azından inanmak istiyorum. Bugün Türkiye'deki komünist hareketini sizlerin temsil ettiğinizi sanıyorum. Bu büyük bir iş. Şanı büyük olduğu kadar unutmayın ki mesuliyeti de büyük. Söyleyecek sözlerime bir zemin hazırlamak maksadıyla çıkardığınız Merkez Komitesi organlarından biraz evvel okuduğunuz kısımları aldım ve eleştirdim. Belki de buna lüzum yoktu. Belki bunlar daha evvel söylediğim sözlerin biraz daha somutlaştırılmış şekliydi. Açık söyleyeyim, Partinin regorganizasyonunu ve kendi şahsiyetinizi Marat-Aram şarlatanlarına bağlamanızı hem anlayamıyorum ve hem de yanlış buluyorum. Sen kimsin ki bize akıl hocası olmaya kalkıyorsun diyebilirsiniz. Ben gücenmem. Gücenmem çünkü akıl hocalığı yapmıyorum, yalnızca samimi eski bir yoldaş olarak fikrimi söylüyorum. Yanlış da, saçmalıyorsun da diyebilirsiniz. Bu size ait bir şey. Benden fikrimi açıkça söylemek, doğru veya yanlış, kabul edilebilir veya kabul edilemez, diye karara varmak sizden. Bugün bu büyük iş sizlerin elinde. İyi, akıllıca, yalnız bugünü değil, yarını da düşünerek çalışır, muvaffak olursanız yani müşterek kutsi davaya faydalı olursanız, taltif olunacak sizlersiniz, bu satırları yazan değil. Ama kısa görüşlü çalışır, yolu yarın siz de çıkmaza sokarsanız mesul gene sizlersiniz. Hem mesele yalnız mesuliyet meselesi değil. Mesele davanın iyi yürüyebilmesi, gelişebilmesidir. Yarın önüne mania olarak çıkacağı sarih olan konulardan bugünden sakınılması meselesidir. İşte

böyle düşündüğüm için bu satırları yazmada kendime hem vazife ve hem de hak görüyorum.

Sizler eski çürümüş bir binayı yeniden restore ediyorsunuz. Belki de yeniden kuruyorsunuz. Yeni binanın temeli çirkef olmamalı. Çirkefler üzerine yeni bina kurulamaz.

Sözlerim yanlış anlaşılmasın. Ben Marat'a ve Aram'a karşı yaylım ateş açın demiyorum. Bu kısa görüşlülük olur, bugün için Partiye zarar verir. Bunun tam tersi yani bu adamları bugün tutmaksa Partinin yarınına zarar verir. Bundan dolayı yarın zor duruma düşersiniz. Bu da başka türlü bir kısa görüşlülük olur. Zaten bu adamlar ölmüş. İlle Partinin eskilerini övmek istiyorsanız eskilere sorup soruşturun (ama Bozışıklara değil). Küçücük Partimizde dünya çapında övülecek çok insan çıkmıştır. Bilen'i ve Aram'ı öne almak değil bunlarla onları bir ayarda tutmak hakiki büyüklere hakarettir. Mesela Mustafa Suphi, Etem Nejat, Salih Hacoğlu, Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuat Baraner, Nâzım Hikmet.

Kısacası benim istediğim gelecekte ayağınıza çelme olacak Marat ve Aram gibi insanları tutmaktan vazgeçin. Geleceğin yollarını temiz tutun. Yalnız kısa görüşlü değil uzun görüşlü de olun!

Daha genç yaşımdan itibaren Ermeni olmama rağmen hayatımı Türk halkının (böylece azınlıkların da) daha iyi ve kardeşçe yaşamalarına verdim, TKP'nin yoluna girerek. Ben bu yolda fazla bir şey yapamadım. Aptal, korkak, beceriksiz, kariyerist, vs. gibi menfi taraflarım olmadığı halde. Bir şey yapabilmek veya yapamamak yalnız şahsa değil, zamana ve şartlara bağlı daha çok. Ben hep fena şartlar altında çalışmaya mecbur kaldım. Sizlerin çalıştığı bugünkü şartlar eski partililerden kimseye nasip olmadı. İyi şartların kıymetini bilin, mümkün olduğu kadar ondan faydalanın davanın gelişmesi yolunda. Tabii ki hata yapmamak imkânsızdır bu yolda. Mühim olan hatayı daha küçükken, tashih edilebilir safhadayken görebilmek ve hemen tashih yoluna gidebilmektir. Benim yaptığım işte böyle tashihi henüz mümkün bu küçük hata üzerine (tabii bana göre büyük) sizin dikkatinizi çekmek. Yaşasın, zafere erişsin TKP!

13.04.1985
Dr. Hayk Açıkgöz

SON SÖZ

Hafızam daima zayıf olmuştur. Elimde ise geçmiş yıllara ait hiçbir notum yok. Zira bir gün hayatımı yazacağım hiçbir zaman aklımdan geçmedi. Evvelden tahmin edebilmeme imkân olmayan enteresan, enteresan olduğu kadar da anormal bir hayat, genç nesillere öğretici olur düşüncesi beni hayatımı yazmaya mecbur etti.

Birçok olaylar kafamda, henüz unutmuş değilim. Ama onların yerleri gelince hemen yeniden aklıma gelmeleri gerekiyor yazabilmek için. Maalesef bu her zaman mümkün olmuyor. Bu durumda mümkün mertebe tarih sırasıyla aklıma ilk gelenleri kaleme aldım arka arkaya. Aradan birkaç gün geçip de ne yazdım diye yazdıklarımı okuyunca, yazdıklarım birçok unuttuklarımı hatırlattı. Böylece "laf lafı açar" atasözünün çok yardımını gördüm. Hemen yeni hatırladıklarımı da bir araya soktum. Hem bu ve hem de çok zaman mevzuyu dağıtmamak için olayların yerlerinin gelmesini beklememek yani kronolojik bir sıraya ehemmiyet vermemek yazıma dağınık bir şekil verdi. Belki böyle olması daha iyi oldu. Hem monotoni bozuldu ve hem de daha anlaşılır bir şekil aldı bana göre. Ancak bazı yerlerde yeni ekler bir yama gibi sırıttı.

Evet elimde geçmişe ait hiçbir not, doküman olmadan 67 yıllık geçmişimi yazmak benim için kolay olmadı. Bilhassa da son 28 yıllık DDR'deki hayatımı. Çünkü Parti dokümanlarından faydalanma imkânım olmadı bu bir. İkincisi, hayatımın bu kısmında başıma gelenler, gördüklerim, duyduklarım bir komünistin aklına, hayaline dahi getiremeyeceği şeylerdi. Hayatımın bu son kısmını okumak imkânını bulanların fikirlerini, bu kısım hakkındaki intibalarını bilmeyi çok isterdim. Bilhassa da ihanet sandalyesine ben mi oturtulacaktım yoksa benim açıkladığım yüksek mevkilere yükselen hakiki hainler mi?

Burada şunu da belirtmek isterim: Ben yazar değilim. Hayatımı okuyanların bu yazılarda edebî bir kıymet aramamaları gerekir. Ben edebî bir eser olarak yazmadım. Bence yazımın kıymeti bir komünistin hayatını çetin ve iyi taraflarıyla olduğu gibi vermesinde. Sosyal konularla uğraşanlar, bilhassa da sosyalizmin kurulmasına katılanlar için enteresan ve öğretici olduğunu sanıyorum, çıplak ama hayattan alınan çeşitli vakalar olarak...

13.04.1985
Dr. Hayk Açıkgöz

Memleket Hasreti ve Kavgamız Üstüne

İnsanlarım
ah benim
çocukluk arkadaşlarım,
okul arkadaşlarım,
kavga yoldaşlarım,
aç kaldığım günlerimde
sofrasını
benimle paylaşan
yoldaşlarım,
apolitik iyi insanlarım
hepiniz
ne iyi
ne temiz
ne basit
insanlardınız.
Sizleri, nasıl arıyor,
nasıl hasretinizi çekiyorum
bilemezsiniz.
Hepinize candan selamlar.

Hayat kavgası, büyük
dava uğruna
verdiğimiz kavga
günleri ne güzel
günlerdi.
Bu kavgada polisçe
müfrit komünist olarak
mimlenince,
temyiz de
kararı aleyhime bozunca,
burnumu kırmak için
yeniden
hapse alma planları düzülünce
ve de
komünistlere reva görülen
o bir türlü bitmeyecek askerlik
Demoklesin kılıcı gibi
başımda sallanınca
yad ellere kaçmaya
kavgamıza dışarda devama
mecbur kaldım.
Ne yazık ki İyi Bilen tutmuş
buralarda bütün köşe
başlarını. Bizden evvelki
nesilleri yiğit namuslu
komünistleri "Faşist"
damgasını vurup sürdürmüş
Sibirya'ya.
Sürgünde ölmeyip
geri dönen Sabiha Abla da öldükten
sonra İyi Bilen'in

dilinden düşürmemeye mecbur kaldığı
Salih Hacoğlu'nu Sibirya'ya sürdürten
kim?
Sonra üstlerine basa basa
yükselebileceği insan
kalmayınca
bizleri getirtti İyi Bilen
sosyalist ülkelere.
Kendini çalışıyor göstermeye mecburdu
hükmünü ağalığını
sürdürebilmek için.
İyi Bilen işini iyi bilirdi.
Her birimizi
tek tek
görünmez iplerle
kendine bağladı
boğazlarımızdan.
Artık bizler İyi Bilen'in
daha yukarlara
yükselebilmesi için
kurbanlık koyunlardık.
İyi Bilen iyi bilirdi kimin
ne zaman kurban
edileceğini. Öyle de oldu.
Bizleri birer safra gibi ata
ata
gemisini yüzdürdü
parsayı topladı.

Sonra...
Sonra öldü
hem bizden evvel.
Yaşasın tabiat kanunu.
Artık
hareketi durduran
bizim atamadığımız asıl safrayı
tabiat atmıştı,
komünizmin Türkiye'de de
yükselebilmesi
gelişebilmesi için;
yolları tabiat temizlemişti.
Yaşasın komünizm
kahrolsun Kötü Bilenler
ve onların köpekleri.

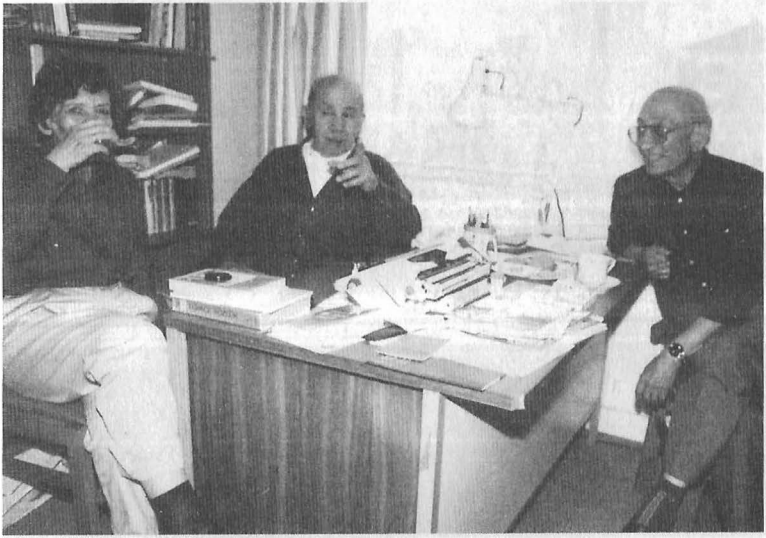
Dr. Hayk Açıkgöz
11.03.1985, Leipzig

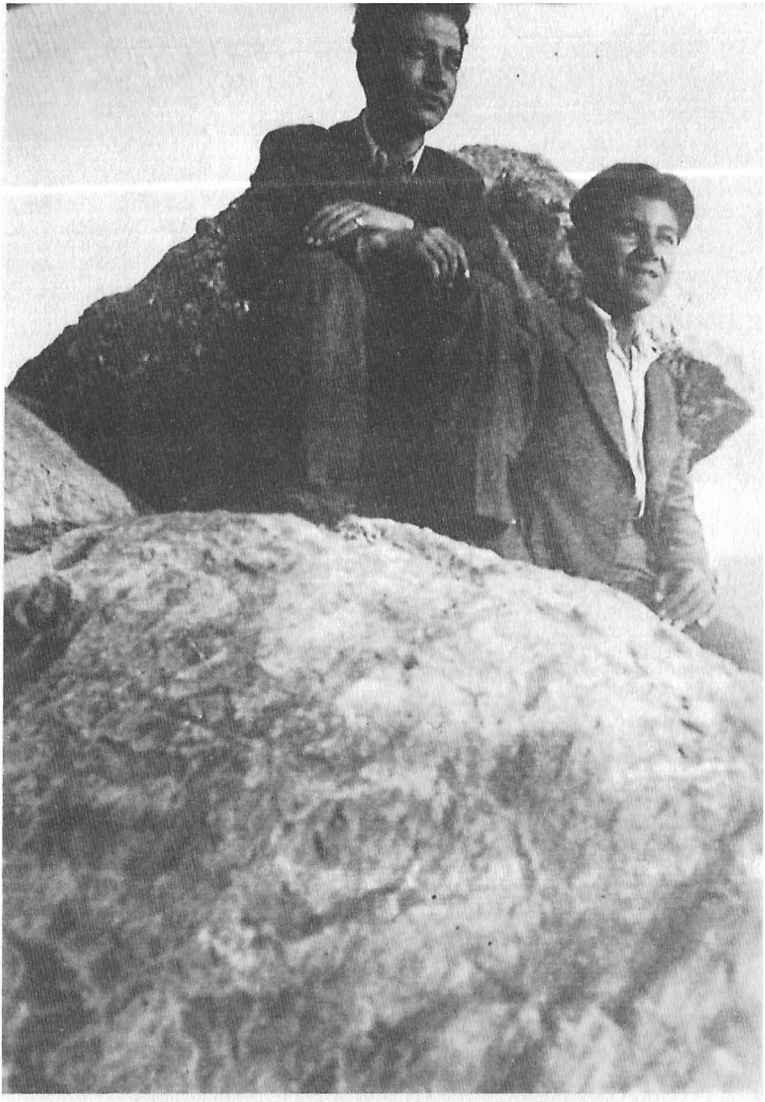

Anjel, Vedat Türkali ve Hayk Açıkgöz

Hayk Açıkgöz arkadaşı Vedat Türkali ile

Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları

Hayk Açıkgöz

İlkokuldan beri komşu mahalleden arkadaşımdı Hayk. Lise'de siyasal inançlarımı ilk açtıklarımdan biriydi. Sınıfın en iyi öğrencilerindendi. Babası Parseh Açıkgöz, iskele yöresinde sık rastladığım dışalım-dışsatımla uğraşan bir tüccardı. Lisede, Marks, Engels, Lenin'le ilgili söylediklerim pek çekici gelmemişti Hayk'a. Çalışkan öğrenci tavrı içinde, başkalarının dediğini benimsemenin doğru olmadığını, insanın kendisinin arayıp yeni bir şeyler bulması gerektiğini savunurdu sürekli.

Yakın arkadaştık; Merih ile ilişkimizi de ilk öğrenenlerdendi. Tam liseyi bitirip büyük tutkuyla doktor olmak için İstanbul'a geldiği yıl babası ortağı olduğu Hokkacızadeler ile birlikte tüm varlığını yitirmecesine battı. Ermeni olduğu için Sağlık Bakanlığı'nın Türk öğrencilere destek veren yurtlarına da almıyorlardı. Ortada kaldı Hayk. Samsun'a dönmek katlanamayacağı bir yıkımdı. Başvurduğu Ermeni cemaatinin varsıllarından sağlanan küçük para yardımlarıyla direnmeye başladı. İçine düştüğü ortamın bir iyiliği olmuş, ayakları yere basmıştı. Yaşamı daha gerçek boyutları içinde görüyordu artık. Eskisinden daha yakındık birbirimize. Merih, Hayk, ben parasal yönü de olan dayanışma içinde üçlü oluşturmuştuk. Bizi pek etkileyen Şolohov'un *Uyandırılmış Toprak* romanından esinlenerek de KOLHOZ diyorduk dayanışmamıza...

Dostluğumuz Hayk'ı yitirene kadar sürdü.

Bu kitapta, iddia ettiği gibi, kendi yolunu nasıl dürüstlükle, inançla, özveriyle bulduğunu, o yolda nasıl ilerlediğini bütün çıplaklığı ile okuyacaksınız.

Vedat Türkali

THG 908354 DRA

978-975-344-340-1

belge yayınları

yaşam & anılar

40 TL